

Recenzovaný sborník příspěvků vědecké
interdisciplinární mezinárodní vědecké konference
doktorandů a odborných asistentů

QUAERE 2017

roč. VII

26. – 30. června 2017

Hradec Králové, Česká republika

QUAERE

Mezinárodní vědecká konference | International Scientific Conference

Výbor konference | Conference Committee | Reviewed by

Prof. dr. Hab. Simon Badur - European Educational Research Association
Prof. Denis Grun Ph.D. - Magnanimitas
Prof. dr hab. Jerzy Olszewski - Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
Prof. dr hab. Włodzimierz Szpringer - Uniwersytet Warszawski
Prof. dr hab. Marzanna Poniatończak - Uniwersytet w Białymstoku
Assoc. Prof. Martina Blašková, PhD. - University of Žilina
Prof. Vladimiras Gražulis, DrSc. - Mykolas Romeris University
Prof. dr hab. Barbara Kryk - Uniwersytet Szczeciński
Assoc. Prof. PhD. Jolita Vveinhardt - Vytautas Magnus University, Lithuania
Assoc. Prof. Miloš Hitka, PhD - Technical University in Zvolen
Prof. dr hab. Sylwia Pangsy - Kania Uniwersytet Gdański
Prof. dr hab. Dorota Simpson - Uniwersytet Gdański
Prof. zw. dr hab. Krystyna Lisiecka - Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach
Ass. Prof. Sándor Gyula Nagy - Corvinus University of Budapest
Prof. Ing. Milota Vetráková, CSc. - Matej Bel University Banská Bystrica
Prof. dr hab. Leon Tadeusz Dyczewski - Katolicki Uniwersytet Lubelski
dr hab. prof. UO Mikołaj Iwanow - University of Opole
Assoc. Prof. Egle Stonkute, PhD. - Vytautas Magnus University, Lithuania
Doc. Mgr. Václav Sobota, CSc. - AD ALTA
Dr. Piet Vladow - AD ALTA

Doc. Ing. Zdeněk Závora, CSc. - Magnanimitas
Doc. Ing. Radim Václavek, CSc. - Magnanimitas
Mgr. Stanislav Fousek, Ph.D., MBA
Aneta Sokol, Ph.D. - University of Szczecin
Mgr. Vít Tichý, Ph.D. - MAPLEPARK
Ing. Jana Marková, Ph.D.
Ing. Nina Vacková, Ph.D.
Ing. Zuzana Jamá

Čestná záštita | Honorary Patronage

Ing. Martin Štěpánek, Ph.D. - Ostrava City, Ing. René Volek - University of Tomáš Baťa; CEO of RV, FASHION STYLE, IBM Czech Republic

Mediální partner konference | Media Patronage

Univerzita Karlova v Praze | i-Forum, Marketingové noviny journal, Vesmír journal, IT systems journal, Moderní obec journal

Odborné sekce konference | Conference Sessions

Management, marketing | Management, marketing; Ekonomika, bankovníctví, pojišťovnictví | Economy, Banking, Insurance
Management; Veřejná správa a makroprocesy | Public Administration, Macroprocesses; Přírodní vědy | Natural Sciences;
Psychologie, sociologie, pedagogika | Psychology, Sociology, Pedagogy; Informatika | Informatics; Technologie,
strojírenství, stavebnictví | Technologies, Engineering, Building Industry

Editor, úprava, realizace | Edit, Published by:

© MAGNANIMITAS, Hradec Králové, Česká republika, 2017
Magnanimitas, Hradec Králové, 2017

ISBN 978-80-87952-20-7

Upozornění | Warning:

Všechna práva vyhrazena. Rozmnožování a šíření této publikace jakýmkoliv způsobem bez výslovného písemného svolení vydavatele je trestné. | All rights reserved. Unauthorized duplication is a violation of applicable laws.

Certifikovaná vědecká konference | Certificate Conference No.: 2259661736

European Textbook Track Number (ETTN): 085-17-88-07-8

MAGNANIMITAS Assn. International and ECONFERENCE is a signatory of Berlin declaration on Open Access to knowledge in the sciences and humanities (see no. 301).
(<http://openaccess.mpg.de/3883/Signatories>)

Reviewed Proceedings of the
Interdisciplinary Scientific International Conference
for PhD students and assistants

QUAERE 2017

vol. VII

June 26 – 30, 2017

Hradec Králové, The Czech Republic

QUAERE

Partneři a sponzoři konference | Podpora Conference Partners | Support

Acta Oeconomica Pragensia - Vysoká škola ekonomická v Praze

AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research

GRANT journal

Computer Press

Československý časopis pro fyziku

EP HARBOUR | European Project Centre

IBM Česká republika

INOVACE.CZ

IT-Systems

MAGNANIMITAS

MAPLEPARK

Marketingové noviny

Moderní obec - odborný časopis

KNOWLEDGE NETWORK

RV FASHION STYLE

Statutární město Ostrava

Vesmír - časopis akademické obce

Všeobecná zdravotní pojišťovna

Univerzita Karlova v Praze | i-FORUM

Obsah | Table of Contents

I. MANAGEMENT, MARKETING MANAGEMENT, MARKETING	
ŘÍZENÍ RIZIK PROJEKTU <i>Simona Činčalová, Jaroslav Pakosta, Dana Hýblová</i>	11
THE WAY HPO'S CREATE BETTER ECONOMY VALUE ADDED THAN REGULAR ORGANIZATIONS <i>Markéta Součková, Lukáš Mazánek</i>	19
DETERMINANTY ORGANIZAČNEJ KULTÚRY V ZDRAVOTNÍCKYCH ZARIADENIACH <i>Lívia Hadašová, Iveta Ondriová, Terézia Fertal'ová, Anna Eliášová, Jana Cuperová, Jana Cínová</i>	27
INFORMAČNÍ PODPORA STRATEGICKÉHO MANAGEMENTU <i>Tomáš Jeřábek, Pavel Urbíš</i>	36
LEAN SIX SIGMA METHODOLOGY <i>Marcin Mígza</i>	43
PRIESKUM ZAMERANÝ NA STRAVOVANIE DETÍ V PREDŠKOLSKOM VEKU <i>Iveta Ondriová, Anna Eliášová, Terézia Fertal'ová, Lívia Hadašová, Jana Cuperová</i>	48
ONLINE MARKETING V MALÝCH A STREDNÝCH PODNIKOV <i>Marek Drimal</i>	55
CLASSIFICATION OF COMPETENCE APPROACHES AND ITS APPLICATION DUE TO MANAGEMENT BY COMPETENCIES TO ENHANCE CORPORATE LEADERSHIP <i>Lukáš Mazánek, Lukáš Vraniak</i>	61
CURRENT PERSONNEL MARKETING APPROACHES AS APPLIED BY LOCAL SOUTH MORAVIAN HPO COMPANY <i>Lukáš Mazánek, Simona Megová, Jan Pekárek</i>	71
GLOBAL ETHICAL LEADER <i>Daniela Hrehová, Katarína Čulková, Mária Janošková</i>	79
OPTIMIZING THE NUMBER OF STOPS WITHIN THE LOGISTIC ROUTES USING THE MATHEMATICAL MODEL <i>Juliana Mruškovičová, Ferdinand Daňo</i>	86
ORGANIC TRAFFIC AS AN IMPORTANT B2B CHANNEL <i>Michael Pütter</i>	91
DEVELOPMENT OF EMPLOYEES' EVALUATION SYSTEMS IN NGO BASED ON PRACTICES IN THE CZECH REPUBLIC <i>Andrea Štolfová, Pavla Fajfrliková</i>	96
OPTIMIZATION OF COMPANY FINANCIAL STRUCTURE <i>Anna Jacková</i>	105
PRŮZKUM NÁZORŮ NELÉKAŘSKÝCH ZDRAVOTNICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA BEZPEČNOST PACIENTA <i>Radka Pokojová</i>	112
DOTAZNÍKOVÝ VÝZKUM JAKO ZDROJ KVALITNÍCH DAT PRO VĚDECKOU ČINNOST V OBLASTI LESNICTVÍ A DŘEVAŘSTVÍ <i>Petr Hukal, Ladislav Rozenský, Jan Lípa</i>	120
II. EKONOMIKA, BANKOVNICTVÍ, POJIŠŤOVNICTVÍ ECONOMY, BANKING, INSURANCE MANAGEMENT	
INTEGRATION OF MICRO AND SMALL BUSINESS AS A SOLUTION TO A PROBLEM OF EMPLOYMENT IN THE COUNTRY <i>Elena Sventitskaya</i>	130
PROVIDING THE INVESTMENT INCENTIVES – THE MEASURE TO INCREASE INNOVATIVE ACTIVITY? <i>Lubomír Darmo, Ali Assad</i>	138
KNOWLEDGE BASED ECONOMY: CASE OF SLOVAKIA <i>Marcel Novák, Ali Assad</i>	146
INFLATION IN TERMS OF THE ECB'S KEY ECONOMIC RESEARCH PRIORITIES <i>Elena Drabíková</i>	155
ANALYSIS OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES FUNCTIONING IN THE POLISH ECONOMY <i>Katarzyna Brożek</i>	161
PŘÍSTUPY KE TVORBĚ ODHADŮ PD, EAD A LGD V SEGMENTU RETAIL KLIENTELY <i>Michal Kováč</i>	171
UVOĽNENIE DLHOVEJ BRZDY – RIZIKO UDRŽATEĽNOSTI DLHU (?) <i>Marek Kálovec, Eva Muchová</i>	179

THOUGHTS ON A NEW REAL ESTATE INDEX <i>Florian Speigel</i>	187
ASPEKTY OVLIVŇUJÍCÍ PŘIJETÍ SPOLEČNÉ MĚNY <i>Pavel Klíčka</i>	192

III. VEŘEJNÁ SPRÁVA A MAKROPROCESY | PUBLIC ADMINISTRATION, MACROPROCESSES

VZDĚLÁVÁNÍ ÚŘEDNÍKŮ JAKO NEDÍLNÁ SOUČÁST REFORMY VEŘEJNÉ SPRÁVY <i>Markéta Sanalla</i>	203
AKO DLHO BUDE SLOVENSKO SKŮŠAŤ SVOJE ŠŤASTIE PRI TVORBE ZNAČKY KRAJINY A AKÁ JE ŠANCA, ŽE SA S ŇOU OBYVATELIA STOTOŽNIA <i>Andrej Kóňa</i>	210
PARLAMENTNÉ POLITICKÉ STRANY NA SLOVENSKU PO ROKU 1993 <i>Peter Jakúbek</i>	216
POSTAVENIE, PÔSOBNOSŤ A FUNKCIE SÚDNEJ RADY SLOVENSKEJ REPUBLIKY, ORGÁNOV SUDCOVSKEJ SAMOSPRÁVY A OSTATNÝCH ORGÁNOV PODIEAJÚCICH SA NA SPRÁVE VÝKONU SÚDNICTVA <i>Vladimír Timko</i>	222
ISTOTNE POGLĄDY W SPRAWIE JAKO INSTRUMENT DZIAŁALNOŚCI PREZESA URZĘDU OCHRONY KONKURENCJI I KONSUMENTÓW W POLSCE <i>Radek Rafal Wasilewski</i>	229
ELEKTRONICKÝ OBČIANSKY PREUKAZ A INÉ SPÔSOBY AUTENTIFIKÁCIE PRI PRÍSTUPE K ELEKTRONICKÝM SLUŽBÁM VEREJNEJ SPRÁVY <i>Jozef Andraško</i>	235
ÚSPĚŠNOST FINANČNÍ SPRÁVY PŘI VYMÁHÁNÍ DAŇOVÝCH NEDOPLATKŮ <i>Tomáš Kouba</i>	245
APPLICATION OF OPEN DATA IN THE CZECH REPUBLIC <i>Lucie Staňková, Jan Boubín</i>	251
HOW E-GOVERNMENT AFFECTS SCHOOLS IN THE SLOVAK REPUBLIC <i>Soňa Ralbovská Sopúchová</i>	261
SOCIÁLNA POLITIKA POHEADOM KRAJNEJ ĽAVICE V PODMIENKACH SR <i>Tomáš Habánik, Martin Vavruš</i>	268
PROBLÉMY EXISTENCIE SOCIÁLNEHO ŠTÁTU V PODMIENKACH SLOVENSKEJ REPUBLIKY <i>Jaroslav Fabok</i>	274
ZARYS ZASADY DOSTĘPU STRON TRZECICH DO SIECI - THIRD PARTY ACCESS (TPA) <i>Paweł Stasiak</i>	283
NESCHOPNOST FINANČNÍ SPRÁVY ZAVÉST OPATŘENÍ PROTI ZNEUŽÍVÁNÍ SLEVY NA DÍTĚ <i>Tomáš Kouba</i>	289
UDRŽATELNOSŤ A UDRŽATELNÝ ROZVOJ AKO MAGICKÝ SYMBOL V MATRIXE VEREJNEJ SPRÁVY <i>Andrea Klimková</i>	300
HUMAN AND LEGAL DIMENSIONS OF SOCIAL SERVICES IN SLOVAKIA <i>Mária Dávideková</i>	309

IV. PŘÍRODNÍ VĚDY | NATURAL SCIENCES

KOPROFILNÍ HOUBY <i>Martina Sádliková</i>	315
POTENCIÁL UDRŽITELNÉHO ROZVOJE OBCE <i>Ivana Uhlíková</i>	321

V. PSYCHOLOGIE, SOCIOLOGIE, PEDAGOGIKA | PSYCHOLOGY, SOCIOLOGY, PEDAGOGY

ZVLÁDÁNÍ PSYCHICKÝCH A ZDRAVOTNÍCH NÁSLEDKŮ MIMOŘÁDNÝCH UDÁLOSTÍ <i>Robin Šín, Denisa Charlotte Ralbovská, Dana Rebeka Ralbovská</i>	331
GENDER SPECIFIKA U KLIENTŮ S ADHD V TERAPEUTICKÝCH KOMUNITÁCH PRO DROGOVĚ ZÁVISLÉ – SEKUNDÁRNÍ ANALÝZA PILOTNÍ STUDIE <i>Eva Rubášová, Kamil Kalina, Michal Miovský, Lenka Čablová, Lenka Štátná</i>	339
ADVENTURE THERAPY IN THERAPEUTIC COMMUNITY FIDES – QUANTITATIVE OUTCOMES OF THE RESEARCH <i>Bohdana Richterová, Veronika Štenclová, Kateřina Červenková</i>	349

TARGET GROUP OF CHILDREN'S SPECIALIZED PALLIATIVE CARE IN SLOVAKIA <i>Jana Kušnieriková, Martina Mojtoová</i>	358
PARENTAL ATTITUDES OF POLISH MARRIAGES IN TERMS OF SYSTEM THEORY <i>Sandra Frąckowiak - Makowska, Marta Pięta</i>	368
VŠEOBECNOST A ODBORNOST – VĚČNÉ DILEMA <i>Jaroslav Lindr</i>	375
PODMIOTOWOŚĆ CZŁOWIEKA W MYŚLI JANA PAWŁA II W ŚWIETLE KONCEPCJI IZABELI MIZDRAK <i>Agnieszka Kaźmierczak</i>	383
TEORETICKÁ REFLEXIA POJMU KULTÚRA, JEJ STRATIFIKÁCIA A INÉ ŠPECIFIKÁ <i>Vladimíra Hladíková</i>	390
FALSZYWY OBRAZ CZŁOWIEKA Z FACEBOOKA <i>Luiza Bogucka</i>	400
PHYSICAL ACTIVITY OF ADOLESCENTS IN NORTHWEST SLOVAKIA <i>Krška Marek, Blahútová Dana, Macko Jozef</i>	407
HEALTHY NUTRITION WITH EMPHASIS ON THE CONTENT OF POLYPHENOLIC SUBSTANCES IN SMALL BERRY FRUIT <i>Blahútová Dana, Uhrinová Miriam</i>	415
EMOCIONÁLNE PREŽÍVANIE VO VZŤAHU K SOCIÁLNEJ ZAČLENENOSTI VYSOKOŠKOLSKÝCH ŠTUDENTOV <i>Veronika Boleková</i>	424
POSTOJE PEDAGÓGOV MŠ A ZŠ K POTREBE ZDRAVOTNÍCKEHO DOZORU V ŠKOLSKOM PROSTREDÍ <i>Lubica Derňarová, Andrea Šuličová, Zuzana Šimová, Tatiana Šantová, Jana Cinová, Zuzana Novotná</i>	433
LATINSKO-SLOVENSKO-POLSKÁ ANATOMICKÁ TERMINOLÓGIA AKO MODERNÁ LEXIKOGRAFICKÁ PRÍRUČKA V PROFESIJNOM VZDELÁVANÍ <i>Marta Vojteková, Ludmila Majerníková</i>	440
HODNOTENIE PRAKTICKÝCH ZRUČNOSTÍ ŠTUDENTOV PRI PODÁVANÍ TRANSFÚZIÍ <i>Terézia Fertalová, Anna Eliášová, Iveta Ondriová, Jana Cuperová, Lívia Hadašová, Silvia Cibriková</i>	447
KVALITA ŽIVOTA PACIENTOV S DIABETICKOU RETINOPATIOU <i>Ludmila Majerníková, Mária Kaščáková, Andrea Obročníková, Anna Hudáková, Gabriela Kuriplachová</i>	453
VPLYV OCHORENIA DIABETES MELLITUS I.TYPU NA SOCIÁLNU DIMENZIU KVALITY ŽIVOTA RODINY <i>Tatiana Šantová, Lubica Derňarová, Andrea Šuličová, Zuzana Šimová, Jana Cinová, Zuzana Novotná</i>	460
WHAT MAKES CHILDREN LOVE ENGLISH AND LEARN ENGLISH INDEED <i>Edita Hornáčková Klapicová</i>	468
NIEKTORÉ ALTERNATÍVNE A INOVATÍVNE KONCEPCIE VO VYUČOVANÍ <i>Zdenka Uherová</i>	477
NÁBOŽENSKÁ TEMATIKA VE VÝUCE LITERATURY NA STŘEDNÍ ŠKOLE <i>Markéta Zvolánková</i>	485
BURN OUT SYNDRÓM A MOŽNOSTI JEHO ZVLÁDANIA V UČITELSKEJ PROFESII <i>Margita Feranská</i>	494
TESTOVÁ ANXIETA V SÚVISLOSTI S VYBRANÝMI PREMENNÝMI <i>Henrieta Hubináková, Jana Hubinská</i>	500
TESTOVÁ ANXIETA – HISTÓRIA A SÚČASNOSŤ SKÚMANIA <i>Henrieta Hubináková, Jana Hubinská</i>	508
NEUROBIOLOGICKÝ ASPEKT TESTOVEJ ANXIETY A MOŽNOSTI JEJ REDUKCIE <i>Henrieta Hubináková</i>	516
ZMIEŠANÉ MANŽELSTVO AKO SOCIÁLNA KATEGÓRIA <i>Silvia Letavajová</i>	522
SPOLUPRÁCE DĚTSKÝCH ZAŘÍZENÍ A PĚSTOUNSKÝCH RODIN V PÉČI O DÍTĚ RANÉHO VĚKU <i>Ivana Dokoupilová</i>	532
CONTEXT, CONNOTATION, AND COMMUNICATION: VISUAL ARTS IN TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE <i>Jennifer Healy</i>	540
VÝZNAM SBOROVÉHO ZPĚVU Z ETICKÉHO A ETICKÉHO A ESTETICKÉHO HLEDISKA <i>Markéta Myšková</i>	546
THE SECRET OF HOME IN PERSPECTIVE OF SOCIOLOGY AND SOCIAL WORK <i>Klára Ganobjáková</i>	550
REŠPEKTOVANIE UČEBNÝCH ŠTÝLOV Z HLEDISKA DRUHOV INTELIGENCIE V PROSTREDÍ ŠKOLY <i>Martin Birkner, Zuzana Birknerová</i>	554

VÝCHOVNO-VZDELÁVACÍ PROCES A ČASOPISY PRE DETI V EURÓPSKYCH KRAJINÁCH <i>Danuša Faktorová</i>	562
FRUSTRACNÍ TOLERANCE, RESILIENCE A COUNSELLING RODIN DĚTÍ SE SLUCHOVÝM POSTIŽENÍM <i>Adéla Hanáková, Jana Zvědělíková</i>	570
KAZUISTIKA KLIENTA S VÍCEČETNÝM POSTIŽENÍM S OHLEDEM NA EFEKTIVITU KOMUNIKAČNÍCH KOMPETENCÍ <i>Nikola Štěpničková</i>	579
ANALIZA SEMIOLOGICZNA FENOMENU FOTOGRAFII PRASOWEJ W UJĘCIU ROLANDA BARTHES'A (UWAGI WSTĘPNE) <i>Anetta Kuś</i>	586
CITOVÁ VAZBA MEZI MATKOU A DÍTĚTEM S POSTIŽENÍM Z POHLEDU SPECIÁLNÍHO PEDAGOGA <i>Eva Urbanovská, Blanka Novotná, Miloň Potměšil, Michal Růžička</i>	597
VÝTVARNÁ VÝCHOVA V INKLUZÍVNOM PROSTREDÍ <i>Daniela Valachová</i>	606
ANDRAGÓG AKO MANAŽÉR VZDELÁVANIA DOSPELÝCH <i>Dominika Kadlubeková</i>	616
RODIČOVSTVÍ A CODA <i>Jana Zvědělíková, Adéla Hanáková</i>	622
SYNDRÓM VYHORENIA U SOCIÁLNEHO PORADCU AKO NEŽIADUCI ATRIBÚT V PORADENSKOM PROCESE <i>Karolína Hančinová, Katarína Kobelová</i>	627
TESTOVANIE NORMALITY SPOJITÝCH VELIČÍN V SPOLOČENSKÝCH VEDÁCH <i>Robert Tomšík</i>	634
VÝTVARNÝ PREJAV DIEŤAŤA V PREDŠKOLSKOM VEKU <i>Lucia Minichová</i>	639
RIZIKOVÉ CHOVÁNÍ V ČESKÉM A ZAHRANIČNÍM POJETÍ <i>Tereza Kaláčková</i>	645
SOCIÁLNE PROCESY V KONTEXTE KREOVANIA LIBERÁLNEJ DEMOKRACIE V STREDNEJ EURÓPE <i>Alexander Čemez</i>	649
K NIEKTORÝM OTÁZKAM INFORMAČNEJ A VEDOMOSTNEJ SPOLOČNOSTI <i>Vladimíra Hladíková</i>	657
ON PECULIARITIES OF EDUCATION: THE WEAKNESS OF EDUCATION, ITS MCDONALDIZATION AND UNDESIRABLE EFFECTS OF CHANGE <i>Bartosz Atroszko</i>	664
ZNACZENIE OSOBISTYCH TEORII NAUCZYCIELI W WYCHOWANIU I KSZTAŁCENIU MŁODZIEŻY SZKOLNEJ <i>Bartosz Atroszko</i>	671
HISTORICKÉ KORELÁCIE VÝVOJA VOKÁLNEJ INTERPRETÁCIE A VOKÁLNEJ PEDAGOGIKY V KONTEXTE NONARTIFICIÁLNEJ HUDBY 20.-21. STOROČIA NA SLOVENSKU <i>Iveta Štrbák Pandiová</i>	679
HLASOVÁ REEDUKÁCIA V PROCESE PRÍPRAVY ŠTUDENTA NA UČITEĽSKÉ POVOLANIE <i>Emília Sadloňová</i>	684
AUTYSTYCZNY WZORZEC FUNKCJONOWANIA W KONTEKŚCIE ZASOBÓW OSOBISTYCH. BADANIA I EKSPŁORACYJNE DOROSŁYCH W NIEKLINICZNEJ PRÓBIE <i>Renata Stefańska-Klar</i>	689

VI. INFORMATIKA | INFORMATICS

AUTHORIZATION AND AUTHENTIZATION PROCESS OF ELECTRONIC IDENTITY IN e-GOVERNMENT <i>Ivana Rábová, Zuzana Prišćáková</i>	699
POUŽITÍ FORMÁLNÍ METODY EVENT-B K PŘÍJMU SIGNÁLU <i>Said Krayem, Ivo Lazar, Mohammad Kady, Emad Awwama, Ahmad Rihawi</i>	706
NEXT GENERATION ACCESS NETWORK <i>David Grenar, Miloslav Filka</i>	715

VII. TECHNOLOGIE, STROJÍRENSTVÍ, STAVEBNICTVÍ | TECHNOLOGIES, ENGINEERING, BUILDING INDUSTRY

SPECIAL STABILITY PROBLEMS OF STEEL FRAMES <i>Michal Kováč, Zsuzsanna Vaník</i>	724
--	-----

ASSURANCE OF QUALITY AND THE ACCESSIBILITY OF PUBLIC SPACES UNDER CURRENT LEGISLATION <i>Alžběta Bílková, Petra Kocurová</i>	729
IMPAKT PRVKŮ VEŘEJNÉ INFRASTRUKTURY NA BEZBARIÉROVÉ UŽÍVÁNÍ <i>Petra Kocurová, Alžběta Bílková</i>	737
ZMĚNA ADHEZNÍCH PODMÍNEK U EXPERIMENTÁLNÍHO SILNIČNÍHO VOZIDLA <i>Petr Jilek, Ondřej Voltr</i>	744
MODELING OF HYDRO-THERMAL PHENOMENA IN POROUS MEDIA AT FREEZING TEMPERATURES <i>Lukáš Krupička</i>	753
VLIV ŠÍŘKY SEDLOVÉ PODPORY NA STABILITNÍ ÚNOSNOST PŘÍČNĚ ZATĚŽOVANÉ VÁLCOVÉ SKOŘEPINY S POČÁTEČNÍ IMPERFEKČÍ <i>Ondřej Voltr, Petr Jilek</i>	763
DUAL – AXIS SOLAR TRACKING OVER FIXED SOLAR SYSTEMS <i>Nadežda Pondešová, Jozef Machej, Patrik Pondeša</i>	769
VISKOELASTICKÉ VLASTNOSTI PRYŽE PRO VIBROIZOLAČNÍ SOUČÁSTI <i>Vojtěch Klouček</i>	780

MANAGEMENT, MARKETING

MANAGEMENT, MARKETING

QUAERE

ŘÍZENÍ RIZIK PROJEKTU

RISK MANAGEMENT

Simona Činčalová, Jaroslav Pakosta, Dana Hýblová

Abstrakt

Pomocí řízení rizik lze předejít nepředvídatelným katastrofám nebo komplikacím, na které by muselo být vynaloženo více zdrojů. Nicméně rizika musí být efektivně zvládnuta. Článek se zabývá řízením rizik jako důležitou součástí řízení projektu. V tomto článku jsou stručně popsány jednotlivé fáze řízení rizik projektu. Konkrétně identifikace rizika, analýza rizik, následná kvantifikace podle stupně rizika, vývoj reakce na riziko (hodnocení), kontrola a monitorování odezvy na riziko a závěrečné hodnocení. Metody a postupy řízení rizik se aplikují na projekt Implementace podnikového informačního systému. Na základě kvalitativní analýzy a hodnocení rizikových faktorů byly zpracovány návrhy na jejich odstranění. Článek ukazuje možné řešení v IT projektech.

Klíčová slova: *Řízení rizik, Řízení procesních rizik, Informační systém podniku*

Abstract

Using Risk management can avoid unpredictable disasters or complication, about which would have to be spent more resources. Nevertheless, the risks must be able to manage effectively. The article deals with Risk management as an important part of Project management. In this article are briefly describe each phases of the project risk management. Namely risk identification, risk analysis, afterwards quantification by the degree of risk, risk response development (evaluation), risk response control and monitoring and final evaluation. Risk management methods and procedures are applied to the project Implement enterprise information system. Based on a qualitative analysis and evaluation of risk factors were processed proposals for their elimination. The article shows the possible solution in IT projects.

Keywords: *Risk management, Process risk management, Enterprise information system*

ÚVOD

V současné době je zákazníky vytvářen obrovský tlak na podniky, aby neustále zlepšovaly a inovovaly produkty či služby podle požadavků svých zákazníků. Pokud tedy chce podnik zůstat ve hře, musí tyto neustálé změny umět řídit, proto by měl ke každé změně přistupovat jako k projektu a využívat metod projektového řízení. Nejběžnějšími projekty v podnicích jsou zavádění nových výrobních technologií, výrobků, modernizace IT či reorganizace.

Projektové řízení bývá v praxi bohužel podceňováno, čemuž nasvědčuje i studie uveřejněná 1, která uvádí, že přibližně 30 % IT projektů končí neúspěchem (překročení časového harmonogramu či rozpočtu, neočekávané komplikace při implementaci). Naštěstí se situace neustále zlepšuje.

Jelikož je každý projekt více či méně rizikový, není na místě hrozby opomíjet a ignorovat, ale dokázat je řídit, omezit nebo zcela eliminovat. Ovšem každé riziko nemusí znamenat negativní problém, ale může přinést i příležitosti, které lze odhalit pomocí řízení rizik. Řízení rizik je systematický proces, jehož cílem je zabránit vzniku rizikům a komplikacím při realizaci projektu a zároveň objevit co nejvíce příležitostí. Správné řízení zvyšuje pravděpodobnost úspěchu dokončení projektu podle stanovených cílů. Celý proces řízení rizik

je popsán v tomto článku na projektu implementace informačního systému ve výrobní společnosti.

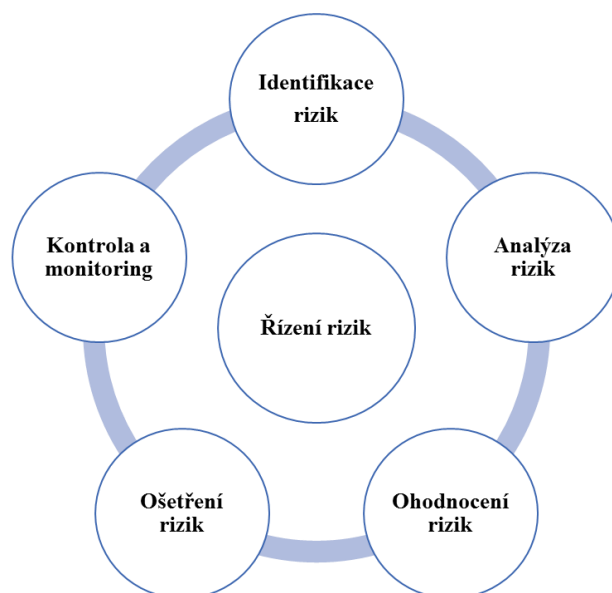
1 ŘÍZENÍ RIZIK PROJEKTU

Řízení rizik je součástí projektového řízení, které se využívá při realizaci plánovaných, často velmi zásadních změn, které je nutné zavést ve stanoveném termínu, za disponibilní zdroje a v požadované kvalitě. Nejdůležitější podmínkou ovšem je, aby byly splněny definované cíle. Efektivním řízením rizik se lze vyhnout komplikacím, které během projektu zajisté nastanou. Protože jedinou jistotou v každém projektu je to, že co se může pokazit, to se pokazí. Z tohoto důvodu není dobré podceňovat důležitost projektového řízení, respektive řízení rizik projektu. 237

1.1 Proces řízení rizik projektu

Proces řízení projektových rizik v sobě zahrnuje fáze rozdělené na dílčí etapy a kroky, které se vzájemně prolínají během realizace projektu (Obrázek 1).

Obr. 1: Fáze procesu řízení rizik

Zdroj: vlastní zpracování autora

Výše uvedené fáze se navzájem prolínají a opakují, nejsou oddělené a zahrnují v sobě další etapy. Podle 6 lze do procesu zahrnout i fázi stanovení kontextu a závěrečné vyhodnocení. Stanovení kontextu slouží ke stanovení projektových cílů a k získání potřebných podkladů a dokumentů. Fáze identifikace rizik je zaměřena na rozpoznání a posouzení rizik projektu ještě před jeho zahájením. Dále jsou zjištěná rizika analyzována (kvalitativně, kvantitativně) a následně se vytváří náměty na ošetření rizik. V případě, že je projekt vhodný pro realizaci, přichází na řadu fáze průběžného monitorování a řízení nalezených i potenciálních rizik. Po ukončení projektu a jeho předání zákazníkovi, je nutné provést vyhodnocení úspěšnosti projektu, které lze využít jako cenný podklad při dalších projektech. 6

Nezbytnou součástí procesu je neustálá komunikace a diskuze mezi zainteresovanými osobami, bez které by projekt nemohl být úspěšně dokončen.

1.1.1 Stanovení kontextu

Proces řízení rizik zahajuje fáze Stanovení kontextu, ve které se definují cíle a rozsah projektu. Shromažďují se veškeré dostupné relevantní podklady a informace k projektu (např. směrnice podniku) i v podobě zkušeností z projektů obdobného typu (závěrečná

vyhodnocení). Dále je potřeba určit všechny osoby, které se na projektu nějakým způsobem podílí (sponzoři, dodavatelé, projektový tým).

Tato fáze zahrnuje tři etapy. První z nich je Strategie procesu managementu rizik, která je zaměřena na posouzení důležitosti projektu pro podnik a určení stupně rizikovosti. Důležitost projektu hodnotí vrcholový management podniku na základě shromážděných informací, zkušeností a strategických plánů. Ovšem velmi důležité projekty či projekty zásadního charakteru pro podnik (např. výzkumné nebo IT projekty), bývají úzce spojeny s vysokým stupněm rizika. Míru rizikovosti lze určit predikcí dopadu rizika, příležitostí a hrozeb na podnik. Do této etapy také spadá výběr manažera, který bude zodpovídat za řízení rizik.

Ve druhé etapě - Podklady k projektu, vnitřní a vnější vazby, se shromažďují, jak už název napovídá, veškeré dostupné projektové podklady, definují se jeho cíle a hodnotí se vnitřní a vnější vazby v podniku. Pokud firma realizuje více projektů najednou, je vhodné stanovit vazby i mezi jednotlivými projekty.

Volba rozsahu a plán managementu rizik je poslední etapou, ve které se přizpůsobuje metodika projektového managementu a proces řízení rizik povaze projektu. Pro jednotlivé fáze se stanoví časový harmonogram, četnost kontrolních schůzek a meetingů. Vyhotoví se seznam zainteresovaných osob a odhadne se výše nákladů na řízení rizik podle stanoveného stupně rizikovosti projektu.

Výstupem a ukončením první fáze je Plán managementu rizik, který obsahuje všechny informace a podklady z jednotlivých etap. 6

1.1.2 Identifikace rizik

Tato fáze slouží pro identifikaci maximálního množství hrozeb, které by mohly ohrozit úspěšné dokončení projektu. Zde je vyvíjen tlak především na kvantitu než na kvalitu. Je lepší najít a zaznamenat i taková rizika, která se zdají být nepravděpodobná či nevýznamná, než některé podcenit nebo úplně vynechat a později se potýkat s problémy. Na hledání rizik se podílí projektový tým, dodavatelé i specialisté z oboru. Jako podklady jim slouží výstupy z předchozí fáze a další informace například ze zahraničních projektů. Kvalitní identifikace rizik je velice časově náročná a nezbytná pro plánování projektu.

I tato fáze zahrnuje dílčí etapy. Nejprve se musí připravit data, na jejichž základě se zvolí metody identifikace rizik (brainstorming, SWOT analýza, seznamy rizik). Poté následuje samotné provedení identifikace prostřednictvím vybraných metod. Zjištěná rizika se zaznamenávají do seznamu či registru rizik, ve kterém jsou jednotlivá rizika popsána a zhodnocena. Později se k nim připisují jména osob, která jsou za dané riziko odpovědná (tzn. vlastníci) a náměty pro eliminaci rizik.

Výstupem druhé fáze jsou zpracované diagramy a další analýzy, které sloužily pro nalezení rizik a Seznam identifikovaných rizik včetně prvotních návrhů na ošetření rizik a předpovědi jejich dopadu na projekt. 468

1.1.3 Analýza rizik

Třetí fáze je časově, finančně i znalostně velmi náročná. Jedná se o nejsložitější fázi v celém procesu. Zaměřuje se na analýzu příčin a dopadů rizik na stanovené cíle projektu a vazeb mezi riziky. Dalším cílem této fáze je hodnocení zjištěných rizik za pomoci kvantitativních a kvalitativních metod a zhodnocení celkového projektového rizika. Pro správně provedenou analýzu je nutné mít k dispozici podklady z předchozích fází, tzn. Plán managementu rizik a Seznam identifikovaných rizik. 56

Identifikovaná rizika lze analyzovat pomocí kvalitativní a kvantitativní analýzy. Kvalitativní analýza je oblíbenou metodou pro rozbor projektových rizik díky své jednoduchosti. Jedná se o subjektivní metodu, kdy každý jedinec může stejná rizika vnímat odlišně z hlediska jeho postoje k riziku. Pomocí kvalitativního rozboru se zhodnotí

pravděpodobnosti a dopady rizik podle kvalitativní či kvantitativní stupnice, určí se priority rizik a upřesní se jejich vazby v rámci projektu. Tento typ analýzy je vhodné provádět u všech projektů, bonusem je její nízká časová náročnost.

To ovšem neplatí u kvantitativní analýzy, která vyžaduje více úsilí a času. Doporučuje se ji aplikovat v projektech, které jsou velice finančně náročné a mají zásadní význam pro podnik. Postupuje se následovně. Nejprve se kvantifikují jednotlivá rizika a ke každému z nich je přidělena priorita. Poté přichází na řadu hodnocení rizik tzn. že jsou zanalyzovaná rizika rozčleněna do skupin podle výsledných hodnot předchozích analýz. Počet skupin může být různý, nejčastěji jsou ale rizika kategorizována do třech oblastí – prioritní, akceptovatelná a ostatní rizika. První skupinu s nejvyšším stupněm rizikovitosti zjištěných hrozeb, je nutné vyřešit co nejdříve. Pokud by některé z těchto rizik nastalo, znamenalo by nemalé komplikace v projektu. Výsledky kvantitativní a kvalitativní analýzy, společně s přidělenými prioritami, se následně zanesou do seznamu riziku. 456

1.1.4 Ošetření rizik

Cílem této fáze je vypracovat plán pro ošetření projektových rizik, který zahrnuje i dostatečné rezervy, kdyby se některé riziko opravdu objevilo a mohlo mít nějaký dopad projekt. Pro sestavení účinného plánu se vychází ze všech podkladů a výstupů z předchozí fáze a také z informací z plánu managementu rizik.

První etapa této fáze je zaměřena na vytváření návrhů ošetření rizik. Používá k tomu řadu strategií, například strategii eliminující nejistotu změnou požadovaných cílů nebo transfer rizika, kdy se rizik přesune na někoho jiného. Ve druhé etapě je provedena analýza rizik všech navržených scénářů ošetření rizik. Poté se porovnají výsledky z předešlé analýzy, vybere se nejlepší možný scénář a podle něho se zpracuje konečný plán ošetření rizik. Před závěrečným rozhodnutím o projektu (jeho schválením či zamítnutím) je nezbytné zaktualizovat rozpočet a harmonogram projektu. Pokud je projekt schválen, následuje testovací etapa, ve které se zkouší prostřednictvím preventivních akcí připravenost projektového plánu. Pokud nelze rizika ošetřit podle navrženého plánu, je nutné přehodnotit rizika, případně i projekt. 46

1.1.5 Řízení rizik

V této fázi je sledováno plnění projektových cílů, harmonogramu, dodržování rozpočtu aj. Cílem této fáze je monitorovat a řídit identifikovaná rizika a zajistit, aby jejich dopady neohrožily úspěch projektu. Řízení rizik probíhá během celé realizace projektu z důvodu neustálého výskytu neplánových změn a nových rizik, které je nezbytné promptně vyřešit. Jestliže jsou nalezena nová zásadní rizika, je dobré provést přezkoumání současného procesu řízení rizik a podle jeho výsledku může dojít ke změně způsobu ošetření rizik. Ukončením fáze řízení rizik končí i projekt předáním zadavateli projektu.

I v této fázi se používá řada metod pro sledování, kontrolu a řízení rizik. Například metoda pravidelných kontrolních dní či schůzek, sledování čerpání rezervy na rizika projektu nebo metoda Stav rizik, která určuje fázi životního cyklu rizika. Zjištěné aktuální stavy rizik jsou zaznamenány v seznamu rizik. Nejdůležitějšími výstupy předposlední fáze jsou doplněný a aktuální seznam rizik a plán ošetření rizik. 6

1.1.6 Závěrečné vyhodnocení

Poslední fází uzavírající kruh celého procesu je závěrečné vyhodnocení ukončeného a předaného projektu zadavateli. Toto vyhodnocení slouží k hodnocení výsledku řízení rizik, k zaznamenání získaných zkušeností a poučení. Vypracovává se po předání projektu a také po ukončení tzn. garančního provozu, pokud je součástí projektu. Závěrečná zpráva vychází ze všech dostupných dokumentů, informací, nově nabytých zkušeností a podkladů získaných během realizace projektu.

První etapou je hodnocení úspěšnosti managementu rizik, ve které se hodnotí čerpání projektových rezerv, jakým způsobem přispěl management rizik ke splnění cílů projektu a zdařilost řízení jednotlivých rizik. Druhá etapa je zaměřena na aktualizaci metodiky projektového managementu (např. seznam rizik) a celkové zhodnocení managementu rizik projektu.

Výstupem závěrečného vyhodnocení je zhodnocení managementu rizik, aktualizované metodiky aj. Nejdůležitější jsou ovšem poznatky, zkušenosti a poučení, které se dají využít i v dalších projektech. 6

2 METODY

Pro zjištění, analýzu a hodnocení projektových rizik lze využít nespočet metod a analýz, které se vzájemně doplňují a rozšiřují. Cílem této studie bylo identifikovat, analyzovat, ohodnotit a navrhnout ošetření rizik v projektu Implementace informačního systému v malé výrobní společnosti. Výzkum zahrnoval celkem 164 projektových manažerů.

Pro identifikaci maximálního množství potenciálních rizik byla použita kombinace více metod. Na základě projektové dokumentace byla zjištěna hlavní rizika, která se díky použití brainstormingu rozšířila o další oblasti. Pomocí SWOT analýzy byly zjištěny silné a slabé stránky projektu, jeho příležitosti a hrozby, které na něj působí. Poslední aplikovanou metodou byl Ishikawův diagram sloužící pro stanovení nejpravděpodobnějších příčin stanoveného následku (problému). V tomto případě se jednalo o neúspěšné zavedení nového systému do podniku.

Na základě prostudování projektových dokumentů a brainstormingu, provedení SWOT analýzy, sestavení diagramu příčin a následků bylo zjištěno celkem 31 rizik, které mohly ohrozit dokončení projektu v požadované kvalitě, termínu a v rámci stanoveného rozpočtu. Pro lepší názornost byla rizika rozdělena na hlavní rizika a vedlejší, která rozšiřují oblast hlavních rizik a věcně s ní souvisí.

Všechna identifikovaná rizika byla analyzována pro určení jejich příčin a dopadů na požadované cíle projektu. Kvůli nedostatku potřebných informací pro provedení kvantitativní analýzy, byla provedena kvalitativní analýza, která hodnotí rizika pomocí pětistupňové škály pravděpodobnosti a dopadu rizika na projekt.

Tab. 1: Význam pětistupňové stupnice pro pravděpodobnost a dopad rizika

Stupeň pravděpodobnosti	Dopad na výsledek projektu
Velmi nízký	Téměř neznatelný
Nízký	Malé zhoršení ve vedlejších parametrech
Střední	Nespokojenost s jednotlivými výsledky
Vysoký	Znatelné zhoršení v podstatných výsledcích
Velmi vysoký	Nepříjatelny výsledek

Zdroj: upraveno podle 6

Každý stupeň pravděpodobnosti a dopadu byl číselně ohodnocen a podle subjektivního hodnocení člověka, který prováděl analýzu a podnikové strategie, byly k jednotlivým rizikům přiřazeny hodnoty (násobky pravděpodobnosti a dopadu). Na základě výsledných hodnot bylo možné k rizikům přiřadit priority podle naléhavosti řešení problému.

Společným faktorem nalezených rizik byla fungující komunikace. Pokud by nefungovala komunikace mezi pracovníky a vedením společnosti, mohly by nastat komplikace při zavádění informačního systému, které později mohou vyústit v ohrožení plynulosti celé akce.

Také špatná komunikace mezi členy projektového týmu může zapříčinit chybovost členů na svěřených úkolech. V neposlední řadě je rizikovým faktorem i nedostatečná komunikace s dodavatelem systému, díky které může dojít k nepochopení mezi stranami (nepochopení cílů, požadavků aj.).

3 ROZBOR PROBLÉMU

Po identifikaci a kvalitativní analýze projektových rizik následovala fáze ohodnocení jednotlivých rizik podle míry rizikovosti. Nejvíce rizik bylo zařazeno do oblastí středně významných rizik, druhý největší počet byl v kategorii vysokých rizik a nejméně hrozeb bylo zařazeno do oblasti nízkého rizika. Poslední jmenované riziko stačí během realizace projektu monitorovat, protože pro podnik nepředstavuje závažnou hrozbu.

Do oblasti nejrizikovějších faktorů, které bylo nutné řešit co nejdříve, patřila následující:

- Nesplnění projektových cílů,
- Nedodržení legislativních podmínek,
- Komplikace při převodu dat,
- Složitost nového informačního systému,
- Riziko projektového týmu (nefungující komunikace, odchod člena týmu).

Tato rizika a obavy z jejich možného uskutečnění se odvíjela od subjektivního hodnocení a aktuální situace v podniku. Do této kategorie byla zařazena rizika s vysokým stupněm dopadu a dále rizika s vysokým vlivem na projekt, ale díky nízkému stupni pravděpodobnosti byla zařazena do méně rizikové skupiny. I když nebylo pravděpodobné, že tato rizika nastanou, přesto byla zařazena do této kategorie kvůli jejich vysokému vlivu na projekt. Jelikož se jednalo o významný a nikdy před tím nerealizovaný projekt podobného charakteru, jsou tyto obavy pochopitelné.

Nesplnění projektových cílů - důvodem obsazení prvního místa na pomyslném žebříčku nejrizikovějších faktorů, může být náročnost a důležitost projektu, nekvalitní Plán projektu, nezkušenost s projektovým řízením, chybně stanovené cíle nebo výskyt neplánovaných změn. Toto riziko je významnou hrozbou kvůli vloženým a nezanedbatelným zdrojům nebo úsilí a odhodlanosti zainteresovaných osob, které by nakonec přišlo vniveč.

Nedodržení legislativních podmínek - druhou největší hrozbou bylo nedodržení aktuální legislativy (např. pracovní legislativa, daňové zákony). Pokud by podnik nesplňoval legislativní podmínky a pokračoval ve své činnosti, hrozila by mu finanční penalizace, omezení nebo zastavení činnosti. V krajním případě i trestní postih.

Komplikace při převodu dat - při převodu dat z původního systému do nového mohou nastat potíže z důvodu nevhodné struktury dat, která není v novějším systému podporována. I z toho důvodu by měla fungovat komunikace mezi externí firmou a zadavatelem. Dodavatel by měl společnosti určit rozsah a strukturu dat určených k importu, aby nedošlo ke zbytečným komplikacím a data byla připravena včas a ve správné podobě.

Složitost nového informačního systému - informační systémy bývají složitě strukturované, obsahují širokou škálu funkcí a pro jejich zavedení do podniku jsou používány komplikované postupy. Navíc se v průběhu implementace objevují neustálé změny například od zákazníka. Z těchto důvodů může být školení uživatelů systému časově náročnější.

Riziko projektového týmu – pokud nefunguje komunikace v rámci projektového týmu, je jen otázkou času než dojde k ohrožení úspěšného dokončení projektu. Nedostatečná či nefungující komunikace má vliv na pracovní nasazení členů týmu, kvalitu odvedené práce a

celkovou pracovní atmosféru. Hrozbu představuje i neplánovaný odchod člena týmu, za kterého je nutné sehnat co nejrychleji adekvátní náhradu.

Pro eliminaci zjištěných rizik a jejich příčin byl sestaven plán ošetření rizik, který obsahuje návrhy a postupy pro zajištění rizikových faktorů. I když byla rizika posuzována jednotlivě, u některých bylo možné je eliminovat stejným způsobem. A to z důvodu jejich vzájemné provázanosti.

Na obrázku (Obr. 2) je ukázka zkráceného seznamu identifikovaných rizik včetně jejich popisu, rizikovosti, reakcí podniku a návrhů na opatření (ošetření).

Obr. 2: Seznam rizik

Identifikace rizik					Jak se chovat ve vztahu k riziku	
ID	Popis rizika	Pravděpodobnost rizika	Dopad rizika	Výše rizika	Reakce na riziko	Opatření
R1	Dodavatelské riziko					Kvalitní výběrové řízení, obchodní podmínky (sankce), monitorování, pravidelná komunikace
R1.1	<i>Nedodržení kvality</i>	Velmi nízká	Vysoký	4	akceptace	Monitorování
R1.2	<i>Nedodržení sjednaných podmínek</i>	Nízká	Vysoký	8	další analýza	Obchodní smlouva - sankce za nedodržení podmínek
R1.3	<i>Snížení iniciativy dodavatele</i>	Velmi nízká	Velmi vysoký	5	další analýza	Kvalitní výběrové řízení
R2	Ekonomické riziko	Velmi nízká	Střední	3	akceptace	Monitorování
R3	Finanční riziko					Kvalitně zpracovaný Plán projektu (finanční, časové rezervy), stanovení priorit
R3.1	<i>Nečekané změny během projektu</i>	Střední	Střední	9	další analýza	Kvalitně zpracovaný Plán projektu (finanční, časové rezervy)
R3.2	<i>Překročení rozpočtu</i>	Střední	Střední	9	další analýza	Kvalitně zpracovaný Plán projektu (finanční, časové rezervy), stanovení priorit
R4	Informační riziko					Kvalitní výběrové řízení, antivirová ochrana a další bezpečnostní prvky, školení uživatelů, monitorování
R4.1	<i>Narušení bezpečnosti IS</i>	Nízká	Velmi vysoký	10	další analýza	Kvalitní výběrové řízení, antivirová ochrana a další bezpečnostní prvky
R4.2	<i>Nemožnost úpravy IS</i>	Velmi nízká	Vysoký	4	akceptace	Monitorování
R4.3	<i>Složitost nového informačního systému</i>	Střední	Vysoký	12	eliminace	Kvalitní výběrové řízení, školení uživatelů systému
R5	Minimální podpora vedení společnosti	Vysoká	Velmi nízký	4	akceptace	Monitorování
R6	Nedodržení časového harmonogramu	Střední	Střední	9	další analýza	Kvalitně zpracovaný Plán projektu, pravidelná komunikace, konzultace
R7	Nedodržení legislativních podmínek	Střední	Velmi vysoký	15	eliminace	Kvalitní výběrové řízení, obchodní podmínky (sankce), převedení odpovědnosti na dodavatele
R8	Riziko metodiky projektového managementu					Zavedení metody projektového managementu, včasná příprava, vypracování studie proveditelnosti
R8.1	<i>Nekvalitní Plán projektu</i>	Nízká	Vysoký	8	další analýza	Zavedení metody projektového managementu

Zdroj: vlastní zpracování autora

ZÁVĚR

Při zavádění jakýchkoli větších změn do podniku je dobré k nim přistupovat jako k projektům a dodržovat postupy a metodiku projektového managementu. Jakýkoli projekt je spojen s rizikem, jelikož jde o novou, složitou, komplexní a dosud neprobádanou oblast, se kterou podnik nemá žádné zkušenosti. Z těchto důvodů by mělo být projektové řízení a řízení rizik nedílnou součástí každého projektu i podniku. Prostřednictvím řízení rizik projektů dokáže podnik lépe reagovat na stále častější změny a zároveň je omezit natolik, aby měly jen minimální dopad na projekt a jeho zdárné dokončení.

Protirizikovým opatřením, které mělo největší vliv na ošetření většiny identifikovaných rizik, byla pravidelná a fungující komunikace a diskuze se všemi zainteresovanými osobami, které se nějakým způsobem podílely na realizaci projektu. Velice důležitým opatřením bylo kvalitní výběrové řízení, které nabývá na významnosti, jestliže se jedná o projekt svěřený externímu dodavateli. Ve výběru mohou pomoci zákaznické reference, schopnost přizpůsobení systému

požadavkům zadavatele aj. Pokud podnik s vybraným dodavatelem v minulosti ještě neuzavřel žádný kontrakt, je dobré věnovat dostatek pozornosti obchodním podmínkám, ve kterých mohou být zahrnuta také ujednání o finanční penalizaci dodavatele v případě nesplnění dojednaných podmínek.

Nezanedbatelnou roli v projektu má i projektový tým, který by měl být sestaven z odborníků na danou problematiku a z lidí s odlišnými povahovými vlastnostmi. Mnohým hrozbám bylo také možné zabránit včasnou přípravou (úprava původních dat), stanovením priorit jednotlivým rizikům či kvalitním zpracováním plánu projektu a studie proveditelnosti.

Ke snížení či úplné eliminaci výskytu rizik je nezbytná jejich neustálé sledování (monitoring) a kontrola. Jakékoli změny, které se objeví v průběhu projektu, sebou přináší další, neplánované náklady a výdaje, které mohou zásadním způsobem narušit stanovený rozpočet a tím odchytil projekt od plánu. Z toho důvodu je dobré ovládat umění komunikace, podle aktuální situace dokázat určit přednostní činnosti a navrhnout opatření rizik. Pro případ, že by se skutečně objevila identifikovaná rizika, musí být zpracovaný plán pro jejich ošetření, případně plán rezervní, pokud by prvotní plán nastalou situaci nedokázal efektivně vyřešit. Nejjednodušší způsob pro vyhnutí se a předejití všem hrozbám projektu, je jejich identifikace na samém začátku projektu, zanesení do seznamu (registru) rizik společně s námětem na jejich ošetření.

Poděkování

Tento příspěvek vznikl za podpory grantu SGS_2017_022.

Použitá literatura

1. Analýza a studie: Úspěšnost projektů IT v Česku. *Computerworld: Deník pro IT profesionály* [online]. 2012 [cit. 2016-05-12]. Dostupné z: <http://computerworld.cz/analyzy-a-studie/uspesnost-projektu-it-v-cesku-49259>
2. DOLEŽAL, Jan, Pavel MÁCHAL a Branislav LACKO. *Projektový management podle IPMA*. 1. Praha: Grada Publishing, a.s., 2009, 512 s. ISBN 978-80-247-2848-3.
3. ESEJE: Zásady moderního projektového řízení. *Doc. Ing. Branislav LACKO, CSc.* [online]. 2016 [cit. 2016-05-12]. Dostupné z: http://lacko.otw.cz/eseje/Co_je_projektove-rizeni.doc.pdf
4. FOTR, Jiří a Ivan SOUČEK. *Investiční rozhodování a řízení projektů: jak připravovat, financovat a hodnotit projekty, řídit jejich riziko a vytvářet portfolio projektů*. 1. vyd. Praha: Grada, 2011, 408 s. Expert (Grada). ISBN 978-80-247-3293-0.
5. HNILICA, Jiří a Jiří FOTR. *Aplikovaná analýza rizika ve finančním managementu a investičním rozhodování*. 1. vyd. Praha: Grada, 2009, 262 s. Expert (Grada). ISBN 978-80-247-2560-4.
6. KORECKÝ, Michal a Václav TRKOVSKÝ. *Management rizik projektů: se zaměřením na projekty v průmyslových podnicích*. 1. vyd. Praha: Grada, 2011, 583 s. Expert (Grada). ISBN 978-80-247-3221-3.
7. SMEJKAL, Vladimír a Karel RAIS. *Řízení rizik ve firmách a jiných organizacích*. 4., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Grada, 2013, 483 s. Expert (Grada). ISBN 978-80-247-4644-9.
8. SVOZILOVÁ, Alena. *Projektový management*. 2., aktualiz. a dopl. vyd. Praha: Grada, 2011, 380 s. Expert (Grada). ISBN 978-80-247-3611-2.

Kontaktní údaje

doc. Ing. Jaroslav Pakosta, CSc., Ing. Simona Činčalová, Bc. Dana Hýblová
Univerzita Pardubice, Fakulta ekonomicko-správní
Studentská 95, 532 10 Pardubice, Česká republika
email: jaroslav.pakosta@upce.cz, simona.cincalova@student.upce.cz,
dana.hyblova@student.upce.cz

THE WAY HPO'S CREATE BETTER ECONOMY VALUE ADDED THAN REGULAR ORGANIZATIONS

Markéta Součková, Lukáš Mazánek

Abstract

Purpose of this study is to summarize possible approaches to creation of economy value in relation to high performance organization (HPO). The aim is to create theoretical framework for consideration of possibilities of economy value added (EVA) metric application in the future empirical research focused at these HPO organizations. The methodology in this study is based on comprehensive review of scientific researches conducted in the field of HPO'S and in relation to their economy value. Our findings show that EVA is considered to be the most important technique for measuring performance because it focuses on the cost of capital whilst the traditional corporate performance does not consider the cost of capital (Shad and Lai, 2015). It tells to investors and managers where value has been created in the business and where value has been destroyed.

Key words: EVA, performance, measurement, HPO, management

1 INTRODUCTION

Achieving success is the fundamental purpose of any business. Whether is surrounded small family business or global corporate, strive to achieve success is one of the main engines of their activity. Anyway, question remains which criterion is suitable to evaluate whether the company is successful, respectively allow us to compare companies with each other and decide which one is more successful. Certainly, there can be many possible criteria found eg. the amount of the annual profit, rate of the market share where the company operates, or the ability to establish and maintain key partnerships. Nevertheless, our goal is to create theoretical framework, which will allow us to apply the Economic Value Added (EVA) metric. According Kaplan (1983), this metric started to use because of two important trends. During the 1980's, it became clear that traditional accounting methods often generated very unsuitable measures of firm performance. These traditional accounting methods are for example FIFO vs. LIFO, depreciation methodology etc. and these methods are important in the analysis of profitability. During the past decades was the metric approved and applied in evaluation of companies all around the world (Tortella and Brusco, 2003). And nowadays we would like to use it in our future research. Therefore, this framework will serve as a base for the future empirical research study, where EVA metric should express the rate of business success. According Young (1997), EVA is innovative in three important ways.

- EVA isn't bound by GAAP. EVA counts the cost of all capital, and it is not limited by generally accepted accounting principles. The net income numbers, which are in statements of income consider only the most visible type of capital cost, interest, and ignoring the cost of equity finance. It is possible to understand of EVA that it represents a company's profits net of the cost of both debt and equity capital.
- EVA proponents have been pushing firms to use EVA in successively lower levels of the organization, on the assumption that all employees, not only senior managers, must undertake their tasks with the overriding goal of creating shareholder value.
- EVA offers measuring and communicating performance that can be used in the capital markets, for capital investment appraisal, and in the evaluation and compensation of managerial performance.

We are focused at organizations with high performance (HPO) and we believe that application of EVA metric will lead us the way HPO's create better value added than regular organization. The reason we are interested in HPO's arises from its definition. According to Waal and Akaraborworn (2013) HPO is an organization that achieves financial and non-financial results that are exceedingly better than those of its peer group, over a period of five years or more, by focusing in a disciplined way on that what really matters in the organization. And due to our primary focus on financial results, we chose the economy value added metric (EVA) as a suitable for measurement and evaluation of these results.

2 CREATION OF ECONOMY VALUE ADDED CONCEPT

Alfred Marshall, the noted Cambridge economist, developed the related concept of economic income more than 100 years ago (Marshall, 1895). According this concept a company earns genuine profits only when revenues are sufficient to cover the firm's operating costs and its cost of capital (Young, 1997).

According to Stern, (1995) and Stewart (1991), EVA is a trademark of Stern Stewart and Company consultant group. It is a technique for the measurement of value creation and measurement the wealth that firm creates in a given period (Bahri, *et al.*, 2011). According to Young (1997) it tells to investors and managers where value has been created in the business and where value has been destroyed. It measures a company's success in creating shareholder value. EVA measures the difference between the return on a company's capital and the cost of that capital.

EVA can be proposed to measure the value of firm as EVA provides accounting, economy and market information information about the short-term and long-term performance (Mamunet al., 2012) by incorporating the cost of capital employed by the business.

EVA is a technique for measuring financial performance and it shows the true profit of the organization through which the value of the shareholder is created over time.

EVA is considered to be the most important technique for measuring performance because it focuses on the cost of capital whilst the traditional corporate performance does not consider the cost of capital (Shad and Lai, 2015).

According to Rappaport (1999) EVA can be defined, as the firm operating profit after taxes (NOPAT), less the cost of capital

Measurement according to Abate (2004):

$$EVA = NOPAT - WACC * C$$

Where:

NOPAT: Net Operating Profits After Taxes.

WACC: Weighted Average Cost of Capital.

C: value of total capital invested

According Prober (2000) and Rappaport (1999) is the required information obtained mainly from accounting data. But the information from accounting has to go through some adjustments, for example: some of these adjustments are to add back deferred tax reserves and bad debt reserves, goodwill amortization, and LIFO reserve increase. According Wallace (1997) the EVA methodology uses modifications of GAAP earnings in addition to a capital charge Tortella and Brusco (2003).

EVA indicator can be positive, negative, or can have a zero value as well. If it's positive, company create's value. Otherwise, there is a loss of value. Thus according to Mařík and Maříková (2005) is EVA calculated as the difference between revenues and expenses from

operational activities, including the costs of private and foreign capital. Besides this differs EVA from the indicators ROA and ROE.

EVA indicator can be described as economic profit as well, which indicates whether the company cover all its costs (Iazzolino et al., 2014).

In narrow sense, EVA can be calculated by this formula:

$$EVA = (ROE - r_e) * E$$

Where:

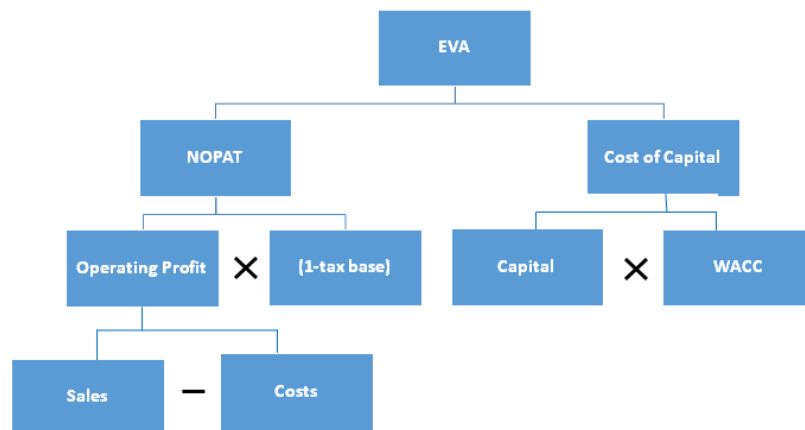
ROE: return on equity

r_e : market cost of equity

E: equity

According Dluhošová (2004) this EVA metric construction is used in the Czech Republic. The concept was introduced by Czech authors Inka and Ivan Neumaier (Neumaierová and Neumaier, 2002). It is important for the owners the (ROE- r_e) spread to be as large as possible or at least positive. Only in this case investment to the firm brings more than an alternative investment.

Figure 1: The EVA metric decomposition. Own work, according to Dluhošová (2004).

3 APPLICATION OF EVA CONCEPT IN RELATION TO HPO'S

One of the significant factors in the success of enterprise capabilities is ability to create added value. There are many theories, beliefs and thoughts describing the right way organizations should create value. At organizational level the value is create when organization utilize internal sources and capabilities of talented people, through implementation of the business strategy, which allows to flexibly reacting to market opportunities. Correct implementation of business strategy therefore allows the economy value added creation and improves the company performance (Meyers and Woerkom, 2014).

In general reach, the better company performance is possible thanks to effective available resources utilization. When we consider money, machine and human sources, according to Kahinde (2012), are the people the most important source, company should focus the attention. In relation to company performance it would be appropriate introduce the HPO concept (High performance organization) recently explained by many research studies (e.g. Waal, 2010, 2012a, 2012b).

When defining HPO organizations according to Waal, (2007) it is the high performance organization which reach the better financial results in the long-term period, than comparable companies. This company is very good at reacting to changes and suitable adaptation to changing environment. The management is well balanced and long-term oriented. The organization still improves its key capabilities and considers employees as its main asset. According to Waal and Akaraborworn (2013) the performance of these (HPO) organizations are significantly influenced by five factors (shown at figure nr. 2)

Figure 2: Factors, which significantly influence HPO performance. Own work according to Waal and Akaraborworn (2013).

At the figure 2 here, we see the HPO framework, which consists of five HPO factors. When discussing management quality, than belief and trust in others and fair treatment are encouraged in an HPO. Managers are trustworthy, live with integrity, show commitment, enthusiasm, and respect, and have a decisive, action-focused decision-making style. Management holds people accountable for their results by maintaining clear accountability for performance. Values and strategy are communicated throughout the organization, so everyone knows and embraces these.

An HPO's has an open culture, which means that management values the opinions of employees and involves them in important organizational processes. Making mistakes is allowed and is regarded as an opportunity to learn. Employees spend a lot of time on dialogue, knowledge exchange, and learning, to develop new ideas aimed at increasing their performance and make the organization performance-driven. Managers are personally involved in experimenting thereby fostering an environment of change in the organization.

An HPO's grows through partnerships with suppliers and customers, so long-term commitment is extended to all stakeholders. High-potential internal candidates fill vacancies first, and people are encouraged to become leaders. An HPO's creates a safe and secure workplace (both physical and mental), and dismisses employees only as a last resort.

An HPO's compensates for dying strategies by renewing them and making them unique. The organization continuously improves, simplifies and aligns its processes and innovates its products and services, create new sources of competitive advantage to respond to market

development. Furthermore, the HPO manages its core competences efficiently, and sources out non-core competences.

An HPO assembles and recruits a diverse and complementary management team and workforce with maximum work flexibility. The workforce is trained to be resilient and flexible. They are encouraged to develop their skills to accomplish extraordinary results and are held responsible for their performance, as a result of which creativity is increased, leading to better results (Waal and Akaraborworn, 2013).

In relation to EVA metric evaluation, we understand as the most important of those factors the management quality in general.

According Jensen and Meckling (1976) managers routinely waste their firm's cash for personal benefit. These arguments have been widely posted by many authors on over the world. Due to the separation of ownership and control, managers often consume corporate cash to maximize their own benefits or act in a way that fails to maximize the benefits of stockholders. The consumption of cash is likely to be an important component of agency costs.

Cash is very important to the management and operation of a corporation. Cash holdings provide money to meet the daily needs of a corporation and decrease financial risk. In addition, a firm's value rises when its cash is invested. Compared with other kinds of assets, cash is a form of profit and can be easily transformed into a personal benefit at a lower cost (Myers and Rajan, 1998). Given this parathion of ownership and control, inside managers can affect the decisions made in relation to cash holdings via residual control. They hold more cash and accept projects that are harmful to shareholder interests, which decrease the value of the cash holdings and decrease their firm's market value to a point lower than book value (Jensen, 1986).

Choosing a core performance evaluation index is the key point in a manager performance evaluation system. When a manager's income is positively related to the performance of his or her firm, economic value added (EVA) can operate as a performance evaluation index that encourages managers to make efficient investment decisions that raise the value of their firms (Rogerson, 1997). In addition, when EVA is included in a manager's compensation incentives, that manager will cut down financing decisions out of self-interest, which has little effect on any increase in firm value (Stern and Stewart, 2004).

According Shen (2015) total profits, capital efficiency is an important factor influencing EVA. In short, EVA value, which represents the value of a firm, grows as the firm's capital efficiency improves. The wise management of capital, achieved by decreasing the cost of occupied capital and improving the efficiency of used capital, is an important approach to improving firm value.

When reflect of possibilities of work with those mentioned factors, it could be affected and enhanced thanks to good work of HR department as well. In building organizations, HR delivers talent (right people, right place, right skills), capability or culture (culture eats strategy or lunch" and outlasts individuals), and leadership (the key individuals who model good talent and shape the culture) Ingham and Ulrich (2016). According to Allen and Ulrich (2013), HR provides value through improved talent, leadership and organization. A host of HR practices helps deliver these key outcomes. HR practices include those for bringing people into the organization (sourcing, screening), moving them through the organization (development, performance management and engagement) and removing them from the organization (outsourcing) Allen and Ulrich (2013). The relationship between HR and company management at all levels has many facets – ally, trusted advisor or coach. When the relationship works best, leaders and HR work as partners to achieve a common goal: to make the enterprise competitively successful through the efforts of the employees who work there (Davenport, 2015).

4 CONCLUSION

There are management tools, which are different in aims, structure and complexity. Surveys have found that many stakeholders are not satisfied with existing measurement tools as there was put too much emphasis on financial measures and too little on the intangible assets (Balan and Ionita, 2011; Ittner and Larkner, 2001). Economic performance can be measured besides others using popular method calculating EVA. Level of EVA value is expected to be influenced by application of appropriate management tools. According to Pawliczek et al (2015), traditional tools of the company's performance measure (e.g., ROI, ROE, NOPAT) are not able to cover full cost of capital. The difference between EVA and conventional earnings is significant (Griffith, 2004).

Principles which support the exceptionality of the EVA concept:

- EVA helps in reducing agency conflict and improve decision making
- EVA is more strongly associated with stock return than other measures
- EVA improves stock performance
- EVA adds more informational content in explaining stock returns (Sahrma and Kumar, 2010)

In this study, we examined the EVA metric construction and introduce the HPO framework. Next up when realizing the empirical research study, we will work in the framework of high performance organizations, evaluate its economy value added and decide which factors are responsible for the EVA value level. Assuming there is the higher EVA at HPO's than regular organizations we will explain the most significant reasons why. There are set 5 basic steps in our future research

1. Identification of EVA metric value in the south moravian region among companies which are comparable.
2. Assessment of those values and focus at those companies with the higher and the lowest score.
3. Case studies conduction, with aim to understand processes and factors, which are involved at economic value added creation.
4. Subsequently when are key factors identified, there is the effort to describe the strength of influence of these factors and their impact on EVA metric.
5. Based on the results there will be proposed solutions how to enhance factors with strong impact on EVA metric especially in the framework of HR department possibilities in work with CEO's.

Acknowledgements

The research is financed by Internal Grant Agency of the Brno University of Technology. Name of the Project: Identifikace kompetencí leaderů podporujících jejich úspěšné působení v mezinárodním prostředí. Project Registration No. FP-J-17-4284.

Použitá literatura

1. Allen, J., & Ulrich, D. *Talent accelerator: Secrets for driving business growth in Asia.*, 2013. RBL Group and Ministry of Manpower, Singapore.
2. Al Mamun, A., Entebang, H., & Mansor, S. A. *EVA as Superior Performance Measurement Tool. Modern Economy.* 2012. 3, 310.
3. Bahri, M, St-Pierre, J., and Sakka, O. *Economic value added: a useful tool for SME performance management.* International Journal of Productivity and Performance Management [online], 2011. [Retrieved August 10, 2016], <http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/17410401111150779>

4. Balan, C., D. Ionipa. *Exploratory research on the organisational learning in small enterprises and implications for the economic higher education*. Amfiteatru Econ. J., 2011. 13: 464-481.
5. Davenport, T. O. *How HR plays its role in leadership development*. Strategic HR Review, 2015. 14(3), 89-93.
6. Dluhošová, D. *Soft methodology of EVA performance measure in small opened economy- generalised sensitivity*. Proceedings of Seventh Biennial Conference, Alternative perspectives on Finance, 2004. Stockholm University
7. Griffith, J. M. *The true value of EVA*. Journal of applied finance, 2004. 14(2).
8. Iazzolino, G., Laise, D., & Migliano, G. *Measuring value creation: VAIC and EVA*. *Measuring Business Excellence*, 2014. 18(1), 8-21. . [online], [Retrieved August 10, 2016] <http://dx.doi.org/10.1108/MBE-10-2013-0052>
9. Ingham, J., & Ulrich, D. *Building better HR departments*. Strategic HR Review, 2016. 15(3), 129-136.
10. Ittner, C., & Larcker, D. *A bigger yardstick for company performance*. Financial Times Mastering management Review, 2001. New York, 285-291.
11. Kahinde, J. S *Talent management: Effect on organizational performance*. Journal of Management Research, 2012. 4(2), 178.
12. Kaplan, R., *Readings in Accounting for Management Control*, Boston, MA: Springer US, 1992. [online]. [Retrieved August 10, 2016] http://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4899-7138-8_14
13. Jensen, M. C. *Agency cost of free cash flow, corporate finance, and takeovers*. Corporate Finance, and Takeovers. American Economic Review, 1986. 76(2), 323-329.
14. Jensen, M. C., & Meckling, W. H. *Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure*. Journal of financial economics, 1976, 3(4), 305-360.
15. Marshall A., *Principles of Economics*, Macmillan & Co., London, 1895
16. Mařík, M., Maříková, P. *Moderní metody hodnocení výkonnosti a oceňování podniku: ekonomická přidaná hodnota, tržní přidaná hodnota, CF ROI*. Přepřac. a rozš. vyd. Praha: Ekopress, 2005. 164 p.
17. Meyers, M. C., & van Woerkom, M. *The influence of underlying philosophies on talent management: Theory, implications for practice, and research agenda*. Journal of World Business, 2014. 49(2), 192-203.
18. Myers, S. C., & Rajan, R. G. *The paradox of liquidity* (No. w5143). National Bureau of Economic Research. 1995. 113(3), 733-771
19. Neumaierová, I., Neumaier, I. *Výkonnost a tržní hodnota firmy*. GRADA Publishing, a.s., Prague, 2002.
20. Pawliczek, A., Meixnerova, L., Navratilova, D. *Influential analysis of selected management tools on EVA based on difference analysis method*. International Business Management. 2015. 9(6): 1249-1256
21. Prober, L. M., *EVA: A better financial reporting tool*. Pennsylvania CPA Journal, 2000. 71(3), 27-33.
22. Rappaport, A., *Creating shareholder value: a guide for managers and investors*. 1999. Simon and Schuster.
23. Rogerson, W. P. *Intertemporal cost allocation and managerial investment incentives: A theory explaining the use of economic value added as a performance measure*. Journal of Political Economy, 1997. 105(4), 770-795.
24. Sharma, A. K., & Kumar, S. *Economic value added (EVA)-literature review and relevant issues*. International Journal of Economics and Finance, 2(2), 2010. 200.

25. Shad, M. K., & Lai, F. W. *A conceptual framework for enterprise risk management performance measure through economic value added*. *Global Business and Management Research*, 2015. 7(2), 1.
26. Stern, J. *Corporate governance, EVA, and shareholder value*. *Journal of Applied Corporate Finance*, 2004. 16(2-3), 91-99.
27. Stern, J. M., Stewart B. G., Chew, D. H., *The EVA financial management system*. *Journal of Applied Corporate Finance* [online]. 1995. [Retrieved August 10, 2016] <http://doi.wiley.com/10.1111/j.1745-6622.1995.tb00285.x>
28. Stern, J. M., Stewart B. G., Chew, D. H., *The EVA® financial management system*. *Journal of applied corporate finance*, 1995. 8, (2), 32-46.
29. Stewart B. G., *EVA™: fact and fantasy*. *Journal of Applied Corporate Finance*, 1994.7,(2),71-87
30. STRNAD, O., NOVÁK, L. *Preference ve výrobě*. 2. vydání. Ostrava: Linde nakladatelství, s.r.o., 2009. 102 s. ISBN 80-56899-65-4.
31. Tortella, B. D., and Brusco, S., *The economic value added (EVA): an analysis of market reaction*. *Advances in Accounting* [online]. 2003 [Retrieved August 10, 2016] <http://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0882611003200122>
32. Waal, A. A. *The characteristics of a high performance organization*. *Business Strategy Series*, 2007. 8(3), 179-185.
33. Waal, A. A. *The Characteristics of a High Performance Organization*. *Social Science Research Network*, [online]. 2006, rev. 2010 [Retrieved August 10, 2016]: <http://ssrn.com/abstract=931873>.
34. Waal, A. A. *Characteristics of high performance organizations*. *Journal of Management Research*, 2012a. 4(4), 39-71.
35. Waal, A. A. *What Makes a High Performance Organization, Five Validated Factors of Competitive Advantage that Apply Worldwide*, Global Professional Publishing, Enfield. 2012b
36. Waal, A., & Tan Akaraborworn, C. *Is the high performance organization framework suitable for Thai organizations?*. *Measuring Business Excellence*, 2013. 17(4), 76-87.
37. Wallace, J. S., *Adopting residual income-based compensation plans: Do you get what you pay for?*. *Journal of Accounting and Economics* [online]. 1997 [Retrieved August 10, 2016] <http://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0165410198000093>
38. Young, D., *Economic value added: A primer for European managers*. *European Management Journal* [online]. 1997 [Retrieved August 10, 2016] <http://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0263237397000145>

Kontaktní údaje

Ing. Markéta Součková

Brno University of Technology, Faculty of Business and Management, Department of Economics

Kolejní 2906/4, Brno 612 00

Tel: +420 720 730 840, email: souckova@fbm.vutbr.cz

Ing. Lukáš Mazánek

Brno University of Technology, Faculty of Business and Management, Department of Management

Kolejní 2906/4, Brno 612 00

email: mazanek@fbm.vutbr.cz

DETERMINANTY ORGANIZAČNEJ KULTÚRY V ZDRAVOTNÍCKYCH ZARIADENIACH

CORPORATE CULTURE IN HOSPITALS

*Livia Hadašová, Iveta Ondriová, Terézia Fertal'ová, Anna Eliášová,
Jana Cuperová, Jana Cínová*

Abstrakt

Organizačná kultúra predstavuje sústavu zaužívaných presvedčení, noriem, pravidiel, vzorcov konania a rituálov, ktoré sa v organizácii prijali a rozvinuli. Odráža spôsob jednania a vystupovania na úrovni organizácie, medzi nadriadenými, podriadenými a medzi spolupracovníkmi. Hlavným cieľom nášho prieskumu bolo zistiť efektivitu procesu nastavenia a stotožňovania sa sestier s organizačnou kultúrou v štátnom i neštátnom zdravotníckom zariadení. Výsledky komparatívneho prieskumu, ktorý sme realizovali v štátnom a neštátnom zdravotníckom zariadení poukázali na rozdiely v efektívite nastavenia a stotožňovania sa zamestnancov s organizačnou kultúrou nemocnice. V neštátnom zdravotníckom zariadení sme zistili vyššiu mieru stability, lojality sestier k organizácii, v ktorej pracujú, a to na základe pozitívneho hodnotenia atmosféry pracovného prostredia, kolegiálnych vzťahov, nastaveného motivačného systému i preferovaného participatívneho štýlu vedenia a efektívnej komunikácie. V štátnom zdravotníckom zariadení výsledky prieskumu poukázali na rezervy a nedostatky v oblasti nastavenia princípov organizačnej kultúry, čo sa prejavilo aj v samotnom negatívnom hodnotení atmosféry pracovného prostredia, vzťahov na pracovisku a rozhodnutím alebo uvažovaním nad zmenou zamestnávateľa. Na základe výsledkov prieskumu sme vypracovali pre zdravotníckych manažérov návrhy a odporúčania ako podporiť proces efektívneho budovania organizačnej kultúry v zdravotníckom zariadení.

Kľúčové slová: *organizačná kultúra, lojalita a stabilita zamestnancov, vzťahy a komunikácia na pracovisku*

Abstract

Organizational culture is a set of beliefs, norms, rules, patterns of behaviour, and rituals that have been adopted and developed in an organization. It reflects the manner of communication and behaviour at the organizational level, between superiors, subordinates and co-workers. The main objective of our survey was to discover the effectiveness of the process of establishing and identifying nurses with organizational culture in state and non-state healthcare facilities. The results of the comparative survey conducted in the state and non-state healthcare facilities point to the differences in the efficiency of establishing and identifying employees with the hospital's organizational culture. In non-state healthcare facilities, we have found a higher degree of stability, loyalty of nurses to the organization in which they work, on the basis of a positive assessment of the atmosphere of work environment, collegial relationships, the incentive system and preferred participative style of leadership and effective communication. In the state healthcare facility, the results of the survey pointed to reservations and deficiencies in establishing the principles of organizational culture, which was also reflected in the negative assessment of the atmosphere of the work environment, workplace relationships and decisions or consideration of changing employer. Based on the results of the survey, we prepared suggestions and recommendations for

healthcare managers to support the process of effective building of organizational culture in a health facility.

Key words: *Organizational culture, loyalty, relationships and communication at the workplace*

1 ORGANIZAČNÁ KULTÚRA ZDRAVOTNÍCKEHO ZARIADENIA

Organizačná kultúra je súbor spoločných noriem, hodnôt, vzorcov správania, postojov, ktoré sa prejavujú navonok ako určitá forma spoločného správania sa medzi zamestnancami. Zamestnanci zdravotníckeho zariadenia citlivo vnímajú spôsob vystupovania, štýl vedenia, prístup a komunikáciu vedúcich pracovníkov na strednom a vrcholovom stupni riadenia. Výsledky práce zdravotníckych pracovníkov a kvalitu poskytovanej starostlivosti významne ovplyvňuje okrem dostatočného personálneho zabezpečenia, prístrojového a materiálového vybavenia aj atmosféra pracovného prostredia, systém organizácie práce, možnosť kariérneho rastu a vzdelávania i nastavená motivačná stratégia.

1.1 Definícia organizačnej kultúry

Organizačná kultúra je odrazom toho, akým spôsobom je organizácia riadená. Ide predovšetkým o všeobecné princípy rozdelenia právomoci a zodpovednosti, autoritu vedenia, starostlivosť o ľudí a zabezpečenie funkčnosti organizácie navonok (Szarková, 1998). Podľa Musovej (2011) je organizačná kultúra súhrn myslenia, správania sa zamestnancov, usmerňuje správanie ľudí na všetkých úrovniach, pôsobí na vedomie i podvedomie. Je to kvalitatívna veličina, ktorá sa nedá vyjadriť, no dá sa poznať a opísať. Organizačná kultúra je štruktúrovaná, hovorí o činnosti minulosti, ale aj budúcnosti, bola vytvorená prirodzene, a preto ju nemôžeme nariadiť. Organizačná kultúra je spôsob jednanja a vystupovania na úrovni organizácie, medzi nadriadenými, podriadenými a medzi spolupracovníkmi. Dědina (2007) uvádza, že organizačnú kultúru možno ponímať ako sústavu zaužívaných presvedčení, noriem, pravidiel, vzorcov konania a rituálov, ktoré sa v organizácii prijali a rozvinuli. Majú veľký vplyv na správanie, uvažovanie i vystupovanie zamestnancov, taktiež na normy, postoje, hodnoty, ktoré sú v organizácií.

1.2 Prvky a úrovne organizačnej kultúry

Základnými prvkami organizačnej kultúry sú štandardy verbálneho a neverbálneho správania a artefakty. Rozoznávame tri úrovne organizačnej kultúry:

Úroveň 1 - Artefakty sú jasné pozorovateľné, vieme ich popísať, sú hmatateľné a viditeľné stránky organizácie, kde ich ľudia vidia, cítia, počujú (Armstrong 2007). Patrí tu logo, symboly, architektúra budov organizácie, oblečenie zamestnancov, propagačné predmety, formy spoločenského styku, písomné a ústne prejavy medzi zamestnancami a smerom ku klientovi. Je to spôsob, akým sa ústne vyjadrujú zamestnanci a aj pri telefonickom rozhovore, pri prijímaní návštev a oslovovaní pri schôdzach. (Rudy a kol. 2013). Medzi artefakty patria aj symboly, ktoré napomáhajú budovaniu image organizácie Slogany umocňujú, ale i upozorňujú na to, čo je a čo nie je v organizácii žiadúce a preferujúce (Nový 2010). K symbolom organizácie patria aj zvyky, rituály, ceremoniály. Zvyky sú pravidelné tradície, ktoré sa v organizácií propagujú napr. vianočné večierky, športové dni, iné aktivity ktoré veľmi prospievajú k upevňovaniu vzťahov v organizácií. (Kachaňáková, 2010). Rituály prebiehajú v určitom čase, na určitom mieste a hovoria o spôsoboch správania, ktoré sú v stanovenom čase a v určitej situácii očakávané. (Lukáčová 2010). Ceremoniály sú slávnosti pri významných udalostiach, ktoré posilňujú, pripomínajú hodnoty a oceňujú. (Nový a kol., 2004).

Úroveň 2 – normy, štandardy, systém hodnôt. Normy sú pravidlá správania, ktoré nie sú nikdy písané, hovoria o tom, ako sa máme správať, čo ľudia budú robiť, o čom budú rozprávať, a ako bude vyzeráť ich zovňajšok (Minárová 2013). V zdravotníckej organizácii sú kladené na zamestnancov požiadavky týkajúce sa správania a prístupu k pacientom a spolupracovníkom, ktoré vychádzajú z etických kódexov, organizačných noriem, pracovného poriadku i ďalších vnútroorganizačných aktov. Normy, ktoré sú však nepísané, ale zamestnanci sú s nimi stotožnení, vychádzajú najmä z tradície a prirodzeného pozitívneho vzoru vedenia a vedúcich pracovníkov. Hodnoty hovoria o tom, čo je dôležité a vyjadrené vo viere, to predstavuje perspektívu pre organizáciu, v ktorej sa rieši aký druh správania si organizácia vyžaduje. Ak sú hodnoty pevne zakorenené, majú veľký vplyv na správanie. Hodnoty zdravotníckej organizácie možno vyjadriť v oblastiach ako je kvalita, tímová práca, inovácia služieb, neustále zlepšovanie a zdokonaľovanie služieb, implementácia najnovších diagnostických a terapeutických trendov v starostlivosti o pacienta, produktivita, ekonomická stabilita, starostlivosť o ľudí, starostlivosť a zaobchádzanie so zamestnancami, otvorená komunikácia, riešenie potrieb medzi ľuďmi a potrebami organizácie (Lukášová 2010).

Úroveň 3 - prístupy, predstavy, ktoré hovoria o vlastnej práci a jej zmysle. Prístupy môžeme definovať ako náchylnosť postupovať istým spôsobom. Túto úroveň organizačnej kultúry v zdravotníckom zariadení vyjadruje motivácia zamestnancov, ich potreby, ciele, ambície, aspirácie. Uvedené prvky organizačnej kultúry výrazne ovplyvňujú aj osobnú a pracovnú spokojnosť zdravotníckych pracovníkov (Minárová 2013).

1.3 Význam a funkcie organizačnej kultúry

Od zdravotníckych pracovníkov sa požaduje vysokoodborný profesionálny a ľudský prístup k pacientom s proklientskou orientáciou a rešpektovaním etických princípov. Vo vzťahoch na pracoviskách medzi zdravotníckymi pracovníkmi sa očakávajú vzťahy vzájomného rešpektu, tolerancie, ústretovosti a kolegiality, čo napomáha pozitívnej atmosfére pracovného prostredia a podávaniu žiaducich pracovných výsledkov (Armstrong 2007). Blažková (2007) uvádza, že zdravá organizačná kultúra hovorí o spokojnosti zamestnancov, ich lojalite, kreativite, dobrých mravoch, etickom správaní, angažovanosti, vzájomnej podpore a prajnosti. Alexy (2004) tvrdí, že výhodou silnej organizačnej kultúry je usmerňovanie správania sa zamestnancov vďaka spoločným hodnotám a normám, čo podporuje súlad vo vnímaní a myslení, ďalej uľahčuje komunikáciu a znižuje konflikty. Pri objektívnosti je dôležité uviesť a hovoriť aj o nedostatkoch silnej organizačnej kultúry. V silných organizačných kultúrach môže nastať uzavretosť pred novou výzvou, orientáciou. Často nedochádza k prepojeniu medzi predstavami, tradíciami, tradičnými procedúrami, plánmi a novými výzvami. Minárová (2012) uvádza, že v organizácii, ktorá má silnú organizačnú kultúru sa zvyšuje identifikácia, participácia a spolupatričnosť zamestnancov, v zložitých situáciách existuje jasný návod na správanie, urýchľuje sa implementácia a rozhodovanie plánov a projektov, zlepšuje sa komunikácia, konflikty sa redukujú, nárok na kontrolu sa znižuje, lojalita a motivácia sú zvýšené, jasným prezentovaním sa zvyšuje konkurencia, spoľahlivosť a stabilita.

2 VÝSLEDKY PRIESKUMU

Hlavným cieľom nášho prieskumu bolo zistiť efektivitu procesu nastavenia stotožňovania sa respondentov s organizačnou kultúrou v štátnom i neštátnom zdravotníckom zariadení. Prostredníctvom prieskumu sme zisťovali akú mieru stability, lojality a pracovnej spokojnosti vyjadrujú sestry zo štátneho a neštátneho zdravotníckeho zariadenia, porovnávali sme názory respondentov, ako sa v zdravotníckom zariadení (štátnom a neštátnom) riešia konflikty, zisťovali sme úroveň efektívnej komunikácie medzi zamestnancami a vedením, úroveň a kvalitu medziľudských vzťahov a tímovej spolupráce. Na základe vyjadrenia názorov

a postojov sestier sme identifikovali charakter silnej alebo slabej organizačnej kultúry v štátnom i neštátnom zdravotníckom zariadení.

2.1 Metodológia a realizácia prieskumu

Prieskum sme realizovali v mesiacoch január - február 2017 vo Fakultnej nemocnici na východnom Slovensku a v neštátnom zdravotníckom zariadení v Košickom samosprávnom kraji. Údaje sme získavali prostredníctvom neštandardizovaného dotazníka, prostredníctvom ktorého sme zisťovali efektívnosť firemnej kultúry, spôsob komunikácie medzi nadriadeným a podriadeným, ale aj medzi zamestnancami navzájom, vzťahy medzi zamestnancami, atmosféru pracovného prostredia, štýl vedenia, názory sestier na motivačné a demotivačné aspekty v práci, postoj sestier k zmene zamestnávateľa. Prieskumu sa zúčastnilo 120 sestier, z toho 60 sestier pracujúcich v štátnom zdravotníckom zariadení a 60 sestier pracujúcich v neštátnom zdravotníckom zariadení. V dotazníku sme zisťovali aj demografické údaje - vek sestier, počet odpracovaných rokov, vzdelanie a pracovisko na ktorom pôsobia. Samotnému vyplňaniu dotazníka predchádzala inštrukcia, kde boli respondenti oboznámení s cieľom prieskumu a poučení, ako vyplňať dotazník. Samotnej realizácii prieskumu predchádzala pilotná štúdia, ktorá poukázala, že použitá prieskumná metóda spĺňa požiadavky objektivity, reliability a validity. Administrovaných bolo 120 tlačených dotazníkov, ich návratnosť bola 100% .

2.2 Kvantitatívna analýza výsledkov prieskumu

Zisťovali sme, akú mieru stability, lojality a pracovnej spokojnosti vyjadrujú sestry zo štátneho a neštátneho zdravotníckeho zariadenia ku organizácii, v ktorej pracujú. Pýtali sme sa na motiváciu zo strany zamestnávateľa. V neštátnom zdravotníckom zariadení 38,33% respondentov motivuje profesionálny a ľudský prístup zamestnávateľa, 26,66% respondentov uviedlo, že ich ničím zamestnávateľ nemotivuje, 15% uviedlo odmeňovanie mzdovým systémom. V štátnom zdravotníckom zariadení 38,33% respondentov uviedlo, že ich zamestnávateľ ničím nemotivuje, 21,66% respondentov uviedlo ako motivačný faktor od zamestnávateľa pracovné podmienky, 16,66 respondentov uviedlo podporu vzdelávania. Ďalej sme zisťovali stabilitu a fluktuáciu sestier v zdravotníckom tíme. V neštátnom zdravotníckom zariadení 45% respondentov uviedlo, že pracujú v kolektíve s miernou fluktuáciou, na rozdiel od štátneho zdravotníckeho zariadenia, kde 38,33% respondentov uviedlo, že pracujú v kolektíve s veľkou fluktuáciou. V štátnom zdravotníckom zariadení uviedlo 56,6% respondentov, že na ich pracovisku prevláda negatívna atmosféra a veľká fluktuácia, zamestnanci sa necítia dobre, ich vzťahy sú ohrozené intrigami, ohováraním, netoleranciou, naopak v neštátnom zdravotníckom zariadení 53,33% respondentov uviedlo, že atmosféra je kolegiálna, s dobrými medziľudskými vzťahmi, s nižšou fluktuáciou zamestnancov. Respondentov sme sa pýtali, či uvažujú o zmene zamestnávateľa. Z analýzy vyplýva, že v neštátnom zdravotníckom zariadení 45% sestier a v štátnom zdravotníckom zariadení 55% sestier rozmýšľa o zmene zamestnávateľa.

Zisťovali sme ako respondenti hodnotenia úroveň efektívnej komunikácie medzi zamestnancami a vedením. V neštátnom zdravotníckom zariadení 41,66% respondentov označilo možnosť "nadriadený im málo prikazuje", až 66,66% respondentov zo štátneho zdravotníckeho zariadenia označilo možnosť "zamestnávateľ rozhoduje sám".

Zisťovali sme názor na úroveň komunikácie na pracovisku. V neštátnom zdravotníckom zariadení uviedlo až 45% respondentov a 61,66 % respondentov zo štátneho zdravotníckeho zariadenia, že na oddelení prevláda priama, otvorená komunikácia. Ďalej sme zisťovali, či sa zamestávateľa pravidelne stretávajú so zamestnancami. V neštátnom zdravotníckom zariadení až 66,66% respondentov a 90% respondentov zo štátneho zdravotníckeho zariadenia odpovedali, že predstavitelia nemocnice sa pravidelne stretávajú so svojimi zamestnancami.. Pýtali sme sa aj na to, aké informácie chýbajú zamestnancom od vedenia zdravotníckych

zariadení. 81,66% respondentom chýbajú informácie ohľadom diania a stratégie nemocnice. V prieskume sme sa pýtali aj na hodnotiace pohovory zamestnanca so zamestnávateľom. V štátnom zdravotníckom zariadení väčšina respondentov - 90% uviedlo, že hodnotiace pohovory sa realizujú, v neštátnom zdravotníckom zariadení, 45% respondentov uviedlo, že hodnotiace pohovory sa realizujú za účelom spätnej väzby.

Zisťovali a porovnávali sme názory respondentov, ako sa v zdravotníckom zariadení (štátnom a neštátnom) riešia konflikty a stres. Väčšina respondentov v neštátnom zdravotníckom zariadení t.j. 63,33% a 71,66% zo štátneho zdravotníckeho zariadení respondentov označili možnosť, že "je snaha riešiť problémy, no problémy dlhodobo pretrvávajú". Zisťovali sme, čo najčastejšie sestrám spôsobuje stres. V neštátnom nemocničnom zariadení až 73,33% respondentom najčastejšie spôsobujú stres ťažké stavy pacientov, v štátnom zdravotníckom zariadení až 76,66% respondentov uviedlo, že im stres najčastejšie spôsobujú zlé medziľudské vzťahy.

Zisťovali sme a porovnávali na základe vyjadrenia názorov a postojov sestier charakter silnej a slabšej organizačnej kultúry v štátnom i neštátnom zdravotníckom zariadení. Pýtali sme sa na benefity zamestnancov v zdravotníckom zariadení. V neštátnom zdravotníckom zariadení uvádzali respondenti možnosť účasti na kultúrnom podujatí, v štátnom zdravotníckom zariadení uvádzali ako benefit od zamestnávateľa možnosť ubytovania na nadštandardnej izbe počas hospitalizácie. Zaujímalo nás, či sa zamestnanci zúčastňujú aktivít a podujatí, ktoré organizuje nemocnica v ktorej pracujú. V neštátnom zdravotníckom zariadení sa 35% respondentov zúčastňuje daných podujatí len z povinnosti, v štátnom zdravotníckom zariadení sa týchto podujatí zúčastňuje pravidelne a rado až 58,33% respondentov. Pýtali sme sa, či sú zamestnanci pravidelne oboznámení a preškolení o platných normách. V neštátnom zdravotníckom zariadení nám väčšina respondentov odpovedala kladne, naopak v štátnom zdravotníckom zariadení nám väčšina respondentov označila zápornú odpoveď. Zisťovali sme, či respondenti poznajú prostriedky organizačnej kultúry svojej organizácie. Na základe výsledkov prieskumu môžeme konštatovať, že respondenti z oboch zdravotníckych zariadení

poznajú prostriedky organizačnej kultúry. Zisťovali sme, či v zdravotníckych zariadeniach existuje adaptačný proces pre novoprijatých zamestnancov. Z vyhodnotenia prieskumu vyplýva, že v neštátnom zdravotníckom zariadení 41,66% respondentov označilo odpoveď, že síce majú smernicu, no nerealizuje sa. V štátnom zdravotníckom zariadení 45% respondentov označilo možnosť, že nevedia o žiadnej smernici. Novoprijatí zamestnanci potrebujú priestor na adaptáciu a získavanie istoty do budúcnosti pri vykonávaní činností na oddelení. Zisťovali sme, či v zdravotníckych zariadeniach existuje adaptačný proces pre novoprijatých zamestnancov. Z vyhodnotenia prieskumu vyplýva, že v neštátnom zdravotníckom zariadení 41,66% respondentov označilo odpoveď, že síce majú smernicu, no nerealizuje sa. V štátnom zdravotníckom zariadení 45% respondentov označilo možnosť, že nevedia o žiadnej smernici. Novoprijatí zamestnanci potrebujú priestor na adaptáciu a získavanie istoty do budúcnosti pri vykonávaní činností na oddelení.

2.3 Diskusia

Bedrnová (1996) uvádza, že každá organizácia má vlastnú kultúru, ktorú majú poznať zamestnanci, patria sem hodnoty, normy, tradície a zvyklosti organizácií. Urban (1996) hovorí, že zreteľná a silná organizačná kultúra výrazne vplýva na správanie zamestnancov v práci, vytvára tvár organizácie, ktorá je špecifická, originálna, neopakovateľná. To napomáha zdravotníckemu zariadeniu získať vlastnú identitu v spojitosti k pacientom, ale aj k ďalším reprezentantom spoločenského, vonkajšieho, ekonomického okolia. Nevyhnutným predpokladom pre efektívne vedenie, motiváciu a riadenie zamestnancov, sú okrem odborných kvalít dôležité komunikačné zručnosti a ľudské, morálne predpoklady manažéra.

Nevyhnutnosťou v tejto oblasti je schopnosť vyjadriť svoj názor zrozumiteľne, viesť porady, sumarizovať závery, riešiť konflikty, vedieť presvedčiť a vypočuť ľudí, dať priestor na vyjadrenie iným a podobne. Bártlová (2010) uvádza, že otvorená komunikácia na pracovisku, dobrá tímová práca spríjemňujú vzťahy a dôveru navzájom. Nelson (1989) uvádza, že ľudia potrebujú spätnú väzbu na svoju prácu, aby sa zvýšilo úsilie. Hovoriť s ľuďmi o tom, ako dobre si počínajú a zároveň priateľsky a konštruktívne ich upozorniť na oblasti v práci, kde je ešte možné úsilím dosiahnuť lepšie výsledky, je dobrým spôsobom ako poskytnúť motív k lepšej práci. To si vyžaduje pravidelné stretnutia, diskusie, pochvalu a konštruktívnu kritiku. Rusinová (2004) uvádza, že neinformovanosť je demotivujúca a ľudia ako súčasť organizácie musia byť informovaní, aby mohli byť motivovaní a stimulovaní a podávali požadované výkony. Pravidelne hodnotenie zdravotníckych pracovníkov a ich výsledkov napomáha k úspechu v práci, vychováva k zodpovednej práci a utužuje vzťahy zamestnancov na pracovisku. Organizačnú kultúru podporuje pozitívne prostredie s dobrými medziľudskými vzťahmi. K základu dobrých medziľudských vzťahov medzi spolupracovníkmi patrí vzájomná úcta, rešpektovanie osobnosti a názoru druhého, ochota pomáhať, vedomie spoločnej zodpovednosti za výsledky práce celého tímu, priateľskosť a prívetivosť. Skutočná kolegiálnosť sestier, lekárov a ďalších zdravotníckych pracovníkov vyplýva z ich príslušnosti k zdravotníckemu povolaniu, ktoré je zamerané na pomoc človeku – na ochranu jeho života a zdravia. Pri vyrovnávaní sa s problémami a nárokmi, ktoré toto povolanie prináša, zohráva veľkú úlohu solidarita a kolegiálnosť zdravotníckych pracovníkov. Nelson (2004) uvádza, pravá kolegiálnosť pomáha všetkým vykonávať povolanie na primeranej odbornej a etickej úrovni v záujme skutočného dobra pacienta. Falošná kolegiálnosť podporuje alibizmus, zanedbávanie povinností a nezodpovednosť a pokúša sa zakryť nedostatky v profesionálnej práci. Tým pôsobí nielen proti záujmom pacientom, ale poškodzuje celú ošetrovateľskú a lekársku profesiu. Škrľa, Škrlová (2002) uvádzajú, že úloha motivácie v pracovnom prostredí je veľmi významná. Prispieva nielen k pracovnej produktivite, ale vytvára do určitej miery i odolnosť voči rôznym pracovným prekážkam a umožňuje prekonať nepriaznivé pracovné podmienky. Motiváciu zamestnancov možnosť zvyšovať poskytnutými odmenami, zamestnaneckými výhodami a oceneniami, dobrými pracovnými podmienkami a pracovnými vzťahmi, efektívnym poskytovaním spätnej väzby, informovanosťou, možnosťou rozvoja a kariérneho rastu. Efektívna motivácia zamestnancov je predpokladom úspešného zvládnutia procesov prebiehajúcich v organizácii. Jej naplneniu musí predchádzať záujem nadriadených o svojich podriadených, poznanie ich osobnosti, ich potrieb, preferencií slabých a silných stránok, ale i problémov či očakávaní. Cejthamer a Dědina (2003) hovorí, že práca v stabilnom kolektíve praznivo ovplyvňuje prácu, zlepšuje výkonnosť zamestnancov, pomáha zlepšovať zvládanie náročnejších situácií a navodzuje pokojnú atmosféru v kolektíve. Ako uvádza Hadašová (2007) stabilitu zamestnancov podporuje aj miera ich motivácie a pracovnej spokojnosti. Motivácia sestier má významný vplyv na pracovnú spokojnosť, loajalitu, podporuje príjemnú atmosféru, ktorá vedie ľudí k zvyšovaniu výkonnosti a ochoty pomáhať spolupracovníkom v práci. Uvedené faktory významne korelujú aj s výsledkami práce zdravotníckych pracovníkov, teda majú vplyv aj na kvalitu poskytovanej starostlivosti. Wedlichová (2009) uvádza, že najväčšie záťaž, ktoré spôsobujú sestrám stres sú ťažké stavy pacientov, nedostatok času, zlé medziľudské vzťahy. Stres a konflikty na pracovisku sú každodennou súčasťou pracovného života. Ak dôjde k situáciám, kedy sa neriešia konflikty, vznikajú závažne problémy, ktoré majú dopad na zdravie zamestnancov, pracovnú spokojnosť, kvalitu vzťahov, atmosféru i výsledky práce. Hefftyová (2002) hovorí, že pracovné nároky a požiadavky na povolanie sestry tvoria podstatu poskytovania profesionálnej ošetrovateľskej starostlivosti, ale aj podstatu profesionálnej spokojnosti a sebarealizácie. Pracovný stres a kumulácia iných faktorov spôsobujú, že zdravotnícke prostredie a jednotlivé profesie sú často rizikovejšie než prevádzky oficiálne označené za

nebezpečné. Sústavné hodnotenie pracovníkov a pracovných výsledkov je dôležitým predpokladom úspešnej práce, nástrojom výchovy k zodpovednosti a upevňovania spoločenských vzťahov na pracovisku. Zároveň by malo byť nástrojom proti zotrvačnosti, stagnácii a podpriemernosti. Kislingerová (2008) uvádza, že výhody a benefity priaznivo pôsobia na prácu zamestnancov, povzbudzujú a motivujú v práci, a to priaznivo ovplyvňuje kultúru organizácií. Urban (1996) uvádza, že dôležitou úlohou zamestnávateľa je usmerňovanie a zapracovanie nových zamestnancov do praxe a následne citlivo sa ubezpečiť, či novoprijatí zamestnanci chápu a stotožňujú sa s pravidlami a nastaveným procesom, to výrazne napomôže podpore motivácie a redukuje riziko fluktuácie.

2.4 Návrhy a odporúčania pre prax

Na základe našich získaných výsledkov prieskumu, ktoré sa týkali efektivity procesu nastavenia a stotožňovania sa respondentov s organizačnou kultúrou v štátnom i neštátnom zdravotníckom zariadení definujeme a navrhujeme odporúčania pre manažérov na strednom a vrcholovom stupni riadenia v zdravotníckych organizáciách, konkrétne :

- Preškolovať zamestnancov v oblasti firemnej kultúry so zameraním na poslanie, víziu, tradičné hodnoty organizácie, slogan a symboly.
- Organizovať pre zamestnancov kurzy na zefektívnenie komunikačných zručností zameraných na komunikáciu s pacientmi, nadriadenými a spolupracovníkmi.
- Udržiavať na pracovisku pozitívnu atmosféru, pri vzniku napätých situácií a problémov, aktívne a včas riešiť problém s vyvedením záväzných pravidiel.
- Neustále poskytovať, žiadať a vyhodnocovať spätnú väzbu pre zefektívnenie procesov, riešenie problémov a podpory kolegiality a medziľudských vzťahov na pracovisku.
- Preferovať participatívny štýl vedenia, podporiť aktivity, iniciatívu zdravotníckych zariadení.
- Vypracovať motivačnú stratégiu zahrňujúcu systém odmeňovania, benefitov a možnosť vzdelávania a kariérneho rastu.
- Pravidelne vyhodnocovať spokojnosť zamestnancov.
- Vypracovať a realizovať adaptačný program pre novoprijatých zamestnancov.
- Pravidelne realizovať hodnotiace pohovory za účelom podpory osobného rastu, motivácie i odstránenia nedostatkov v práci.
- Pravidelne informovať zamestnancov zdravotníckeho zariadenia o stratégii, plánoch, výsledkoch a problémoch organizácie nosných úsekov - liečebno-preventívneho, ošetrovateľského, ekonomického, technicko-hospodárskeho a úseku riadenia ľudských zdrojov.
- Organizovať a podporovať účasť v pravidelných teambuildingových, kultúrnych a športových podujatiach.
- Uvedenými aktivitami posilňovať myšlienku budovania učiacej sa a proklientsky orientovanej organizácie.

3 ZÁVER

Organizačná kultúra je súhrn myslenia, správania sa zamestnancov, ktorý hovorí o reprezentovaní rovnakej identity a hodnoty kolektívu. Ide predovšetkým o všeobecné princípy rozdelenia právomoci a zodpovednosti, taktiež zásady riadenia a pomer medzi dôrazom na pracovné výsledky, autoritu vedenia a starostlivosť o ľudské zdroje. Organizačnú kultúru vytvárajú aj artefakty, symboly, zvyky, rituály, ceremónie, normy, hodnoty, štandardy. Úroveň silnej organizačnej kultúry sa hodnotí z hľadiska rešpektovania noriem, predpokladov, hodnôt a efektívnej komunikácie. Silná a zrozumiteľne definovaná organizačná

kultúra má vplyv na prácu zamestnancov. Dôležitou súčasťou organizačnej kultúry sú vzťahy a komunikácia na pracovisku. Komunikácia je dôležitý predpoklad pre úspešného riadenia každej organizácie. Cieľom je, aby boli zamestnanci pravidelne a včas informovaní a mali poskytnutú spätnú väzbu na výsledky práce od svojich priamych nadriadených. Ľudia, ich záujmy, názory, hodnoty, postoje, hodnotový systém, neformálne morálne princípy, lojalnosť, pocit spolupatričnosti, motivácia, vzťahy a procesy, do ktorých vstupujú, filozofia nemocnice, imidž, kultúra a etika, spolu vytvárajú sociálny systém nemocnice, budujú organizačnú kultúru, rozhodujúcou mierou ovplyvňujú celkovú činnosť nemocnice. Zdravotnícki pracovníci, vzťahy a sociálne prebiehajúce procesy medzi nimi si vyžadujú zo strany manažmentu pozornosť. Jedným z krokov úspešného riadenia je dôkladne poznanie uvedených faktorov. Vyžaduje si to neustále získavanie, zhromažďovanie a vyhodnocovanie informácií o aktuálnej situácii v nemocnici. Poznanie vnútronemocničnej situácie a názorov, postojov, hodnôt a očakávaní zamestnancov umožňuje manažmentu orientovať rozhodnutia v personálnej a organizačnej oblasti správnym smerom, a tým posilňovať lojalitu, motiváciu zamestnancov a identitu s organizačnou kultúrou organizácie, v ktorej pracujú.

Použitá literatúra

1. AMSTRONG, M. *Řízení lidských zdrojů*. 10. vydání. Praha: Grada Publishing., 2007. ISBN 80-247-140-73
2. BARTLOVÁ, S., *Sociológia zdravia, choroby a rodiny*. Martin: Osveta. 2010. ISBN 9788080633066
3. BEDRNOVÁ, E. *Psychologie a sociologie v řízení firmy*. 2. vydání. Praha: Prospektrum. 1996. ISBN 8072610643
4. DĚDINA, J., ODCHÁZEL, J. *Management a moderní organizování firmy*. Praha: Grada Publishing. 2007. ISBN 978-80-247-2149-1
5. HEFTOVÁ, E., *Hrozí sestrám vyhorenie?* In Sestra-2002, roč.1, č.3. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie. ISBN 1335-9444
6. KISLINGEROVÁ, E. a kol. 2008. *Inovace nástrojů ekonomiky a managementu organizací*. Praha: C. H. Beck nakladatelství. ISBN 978-80-7179-882-8
7. KRABEC, T. *Oceňování podniku a standardy hodnoty*. Praha: Grada Publishing. 2009. ISBN 978-247-2865-0
8. MINAROVÁ, M., *Organizačná kultúra*. In: M. MINAROVÁ, M. SEKOVÁ, L. THEODOULIDES, J. ĎURIAN. *Manažment II ľudia v organizácií a organizačná kultúra*. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta Univerzity Mateja Bela. 2013. ISBN 978-80-8078-511-6
9. MUSOVÁ, Z., 2011. *Bankový manažment a marketing (vybrané kapitoly)*. Banská Bystrica: EF UMB. ISBN 978-80-557-0188-2
10. RUSINOVÁ, L. *Firemná kultúra – účinná konkurenčná výhoda*. In : Úspešný manažér. 6/2004. MK SR: 3189/2004
11. SZARKOVÁ, M.,. *Psychológia pre manažérov a podnikateľov*. Bratislava: Sprint. 2009. ISBN 97-8808-9390-08
12. URBAN, J.,. *Firemní kultúra a identita*. 1.vydanie. Praha: Pravo a management. 1996. ISBN 978-80-8
13. WEDLICOVÁ, I. *Psychická zátěž*. In: MACHOVÁ, J. - KUBÁTOVÁ, D. a kol. *Výchova ke zdraví*. Praha: Grada Publishing. 2009. ISBN 978-80-247-2715-8

Príspevok vznikol s podporou Kultúrno edukačnej agentury KEGA č.029PU- 4/2017 s názvom: „Inovácia predmetu Ošetrovateľské postupy Ia II – vytvorenie modulového vzdelávacieho programu.

Kontaktné údaje

PhDr. Lívia Hadašová, Ph.D., MBA

Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta zdravotníckých odborov

Partizánska 1, 08001 Prešov

Slovenská republika

INFORMAČNÍ PODPORA STRATEGICKÉHO MANAGEMENTU

INFORMATION SUPPORT FOR STRATEGIC MANAGEMENT

Tomáš Jeřábek, Pavel Urbíř

Abstrakt

Efektivně řídit organizaci není možné bez přiměřeného množství kvalitních informací. Úloha informací v současném světě nabývá dramaticky na významu. Prosazují se názory, že žijeme na počátku rozvoje globální informační společnosti. Ještě před několika málo lety se zdálo, že pro analýzu událostí odehrávajících se v rámci managementu podniku je zapotřebí pouze zdraví rozum a logické uvažování. Ovšem rostoucí složitost současného podnikatelského prostředí dělá proces rozhodování daleko složitější, než by se mohlo dříve zdát. Cílem tohoto textu je zaměřit se na DSS v aplikaci na koncept managementu znalostí při využitím v rámci strategického řízení.

***Klíčová slova:** Rozhodování, management znalostí, strategie, informační systém*

Abstract

Efficient management of the organization is not possible without adequate amount of quality information. The role of information in today's world is dramatically significant. The belief that we live in the beginning of the development of a global information society is being promoted. Even a few years ago it seemed that only health reason and logical reasoning were needed to analyze events occurring within the company's management. However, the growing complexity of the current business environment makes the decision-making process much more complex than it might have been before. The aim of this text is to focus on DSS in application to the concept of knowledge management when used in strategic management.

***Key words:** Decision making, knowledge management, strategy, information system*

1 ÚVOD

Efektivně řídit organizaci není možné bez přiměřeného množství kvalitních informací. Úloha informací v současném světě nabývá dramaticky na významu. Prosazují se názory, že žijeme na počátku rozvoje globální informační společnosti. Jde o takovou společnost, kde ekonomický rozvoj, kvalita života i budoucí sociální změny budou stále více záviset na informacích, na jejich kvalitě, dostupnosti a stupni jejich využití. Je zřejmé, že informace se stávají klíčovým zdrojem rozvoje společenského života v globálním měřítku. To se odráží i v požadavcích na kvalitu manažerské činnosti. Zjednodušené chápání podnikových zdrojů, které se zaměřují na práci (lidské zdroje), půdu a přírodní podmínky a kapitál (věcný i finanční), je třeba rozšířit o technologie a systém informací. Informace mají v tomto pojetí výjimečné postavení (Jeřábek, 2015). Informační zdroje jsou energií umožňující včas reagovat na nové situace, plánovat organizační změny, zavádět nové produkty. Na druhé straně je třeba si uvědomit, že v době akcelerace ekonomických a sociálních změn nebude mít manažer nikdy takové informace a v takové kvalitě, jaké by potřeboval. Rozhodování manažerů bude probíhat převážně v situaci, kdy mnohé informace budou neúplné, některé informace budou buď nedostupné, nebo jejich získání bylo finančně i časově nepřiměřené

nákladné. Navzdory těmto obtížím, manažeři pro svou plánovací a rozhodovací činnost kvalitní informace bezpodmínečně potřebují (Jeřábek a Šefčík, 2017)

Ještě před několika málo lety se zdálo, že pro analýzu událostí odehrávajících se v rámci managementu podniku je zapotřebí pouze zdravý rozum a logické uvažování. Ovšem rostoucí složitost současného podnikatelského prostředí dělá proces rozhodování daleko složitější, než by se mohlo dříve zdát. Na tuto složitost má mimo jiné výrazný vliv rostoucí nejistota v ekonomickém prostředí a problematická stabilita legislativního a politického prostředí. Z tohoto důvodu se při rozhodování nelze spoléhat pouze na logický úsudek a podnikatelskou intuici. Zcela jistě nemůže být pochyb o tom, že důkladného porozumění současnému prostředí a z něj vycházejících rozhodovacích problémů, může být dosaženo pouze prostřednictvím vědecky podloženého komplexního přístupu. Tento přístup je primárně založen na použití kvantitativních metod.

Systémy podpory rozhodování (DSS) představují specializované informační systémy, které podporují rozhodovací procesy. DSS byly definovány jako interaktivní a adaptabilní počítačové informační systémy, jež pomáhají řešit nestrukturované manažerské rozhodovací problémy. Aplikace DSS umožňuje rozhodovatelům nalézt řešení různě složitých rozhodovacích problémů. Patří mezi ně především polostrukturované až špatně strukturované problémy, které zahrnují více atributů, cílů nebo záměrů, viz Nemati et al. (2002). Manažerské informační systémy používané v současnosti jsou často spojovány se znalostním managementem, jež umožní podnikům dospět k informovanějším a sofistikovanějším rozhodnutím. Management znalostí neboli Efektivní řízení znalostí je považováno za jeden z rozhodujících faktorů úspěšného fungování ekonomických subjektů. Je jedním z nových pohledů na řízení organizace.

Z hlediska znalostního managementu je nejvýznamnějším aspektem dělení znalostí na implicitní, tacitní a explicitní. Implicitní znalosti jsou zatím nevyjádřené znalosti získané vzděláváním nebo tréninkem. Tacitní (tzv. tiché) znalosti jsou skrytým druhem znalostí, které běžně získáváme socializací s okolím a o jejich existenci často ani nevíme. Problém nastává při snaze o jejich externalizaci, což často není vůbec možné. Explicitní znalosti jsou poměrně jednotně definovány jako znalosti, které jsou kodifikovány, resp. strukturované, a lze je snadno vyjádřit písmeny, slovy, znaky. Stejně jednoduchá je jejich komunikace a sdílení ve formálním jazyce, jakož i jejich zachycení a znázornění v dokumentech, databázích nebo informačních systémech, viz například Nonaka a Takeuchi (1995). Management znalostí může být pak popsán jako praktické zachycení implicitních, resp. tacitních znalostí a jejich následná konverze na explicitní znalosti. Toho je dosaženo zpracováním stávajících explicitních znalostí filtrováním, ukládáním, získáváním a šířením.

Využití systémů podpory rozhodování (DSS) rozšířených o koncept managementu znalostí serovněž objevuje v rámci úspěšné realizace strategického managementu. Cílem tohoto textu je zaměřit se na DSS v aplikaci na koncept managementu znalostí při využitím v rámci strategického řízení.

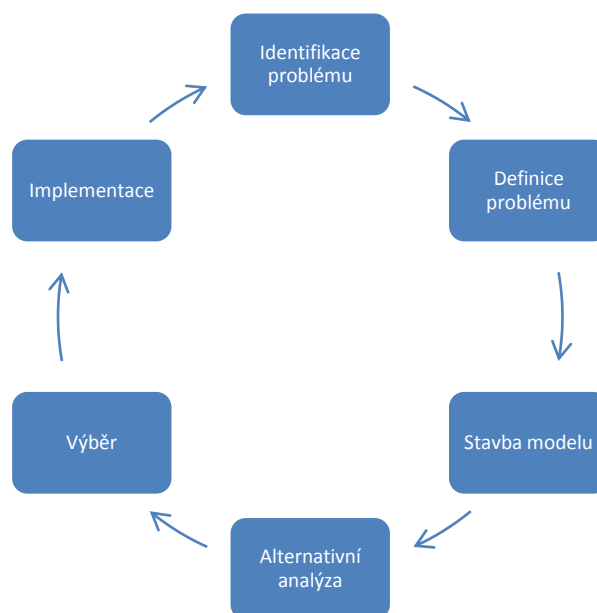
2 SYSTÉMY NA PODPORU ROZHODOVÁNÍ

Informační systémy byly vyvinuty v šedesátých letech 20. století s cílem usnadnit obchodní činnosti jako fakturaci, kontrolu splatností, evidenci zaměstnanců, atd. (Kautish a Thapiyal 2012). Procesy související s těmito činnostmi bylo jednoduše možné označit jako zpracování dat. Za první systémy lze označit manažerské informační systémy (MIS), jež se začaly výrazněji

prosazovat v průběhu sedmdesátých let – tato skutečnost byla zřejmým důsledkem rozvoje ICT v těchto letech. Hlavním cílem MIS bylo pomoci organizacím v rozhodovacích procesech zpřístupněním informací za účelem zpracování relevantních dat z různých zdrojů pro podporu rozhodování managementu podniku. Z počátku byla aplikace MIS v podnicích považována za těžkopádný a matoucí proces a velmi málo těchto implementací bylo úspěšných (Marchand a Peppard, 2012). Jak uvádí například Kautish a Thapiyal (2012) důvodem bylo nepochopení manažerské práce ze strany tvůrců těchto systémů. Do České republiky se MIS dostávají až na začátku devadesátých let, přičemž ke konci zmiňovaného období přichází vlna různých komerčních i nekomerčních softwarových řešení. Systémy pro podporu rozhodování (DSS) poskytují komplexní typ informací za účelem podpory manažerského přístupu k rozhodování. Data pro DSS přicházejí jako výsledek zpracování MIS systémů, přičemž vývoj DSS lze odvodit právě od úsilí zlepšit MIS. Počátky DSS představují Gorry a Mortona (1971).

Rozhodovací procesy lze členit na dobře a špatně strukturované, případně polo-strukturované. Pro dobře strukturované rozhodovací problémy jsou typická rutinní řešení v rámci operativního řízení. Neznámé vyskytující se v tomto typu problémů jsou v naprosté většině případů snadno kvantifikovatelné. Zatímco jsou dobře strukturované problémy spojené především s nejnižším stupněm řízení, špatně strukturované rozhodovací problémy jsou řešeny v rámci středního a nejvyššího managementu. Ve většině případů se o problémy, do nichž vstupuje větší míra náhody a tím i větší počet kritérií, což zhoršuje možnost jejich jednoznačné kvantifikace. Vyloženě dobře a špatně strukturované problémy představují určité méně často se vyskytující hraniční situace. Většina z rozhodovacích problémů, řešených managementem, jsou kombinací obou těchto možností – lze hovořit o polo-strukturovaných rozhodovacích problémech.

Vzhledem k výše uvedenému dělení rozhodovacích problémů, je nutné v rámci DSS používat komplexní systém rozhodovací analýzy. Courtney (2001) definuje rozvinutější model rozhodování v prostředí DSS a klade důraz především na vývoj modelu a analýzu problémů. Konkrétně, jakmile je daný rozhodovací problém rozpoznán, je na jeho základě vytvořen matematický model, který usnadňuje vytváření alternativních řešení, jež jsou rozvíjeny pro analýzu různých alternativ. Následně je realizován výběr a implementace nejvhodnější alternativy.

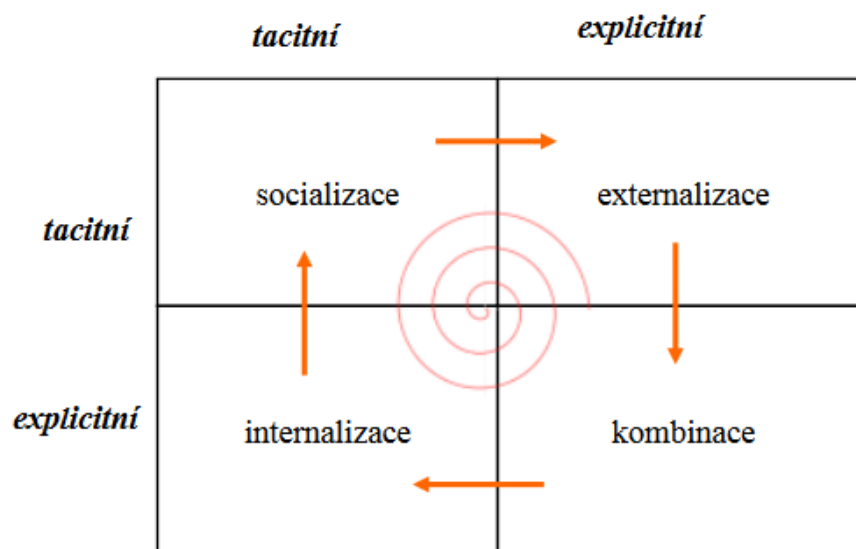

Obr. 1: Rozhodovací proces

V průběhu času se koncept DSS dále rozvíjel, aby zahrnoval další koncepce a usnadnil proces rozhodování v rámci skupinového řešení problémů. Rozvinutá koncepce se označuje jako systém podpory skupinového rozhodování (GDSS) nebo jen Skupinový podpůrný systém (GSS). GSS zajišťuje širší aplikaci nástrojů v DSS v oblasti skupinového plánování.

3 DSS A MANAGEMENT ZNALOSTÍ

Jak bylo uvedeno výše, díky začlenění managementu znalostí a jejích principů je to, díky čemuž mohou být DSS použity při řešení polo-strukturovaných a špatně strukturovaných rozhodovacích problémů. Management znalostí je v podstatě proces zachycení implicitní, resp. tacitní znalosti přeměňující je na explicitní znalosti. Na tomto místě uvedme, že ve zbytku textu budeme implicitní a tacitní znalosti považovat za vzájemná synonyma. Implicitní znalosti mohou být definovány jako osobních přesvědčení nebo perspektiv, které jsou často považovány za samozřejmé. Intuice a subjektivní znalosti jednotlivce, které jsou vyvíjeny v průběhu běžných činností nebo povolání, jsou také považovány za implicitní znalosti (Nonaka a Takeuchi 1995). Explicitní znalost je představována formální znalostí, kterou lze vyjádřit prostřednictvím jazyka, symbolů, pravidel apod. Především se jedná o kvantifikovatelná data, která mohou být vyjádřena prostřednictvím matematických modelů nebo jiných univerzálních principů (Nonaka a Takeuchi 1995). Nové znalosti mohou být vytvořeny díky konverzi implicitních znalostí na explicitní znalosti. Podle Nemati et al. (2002) je tato konverze čtyřstupňovým procesem, který zahrnuje socializaci, externalizaci, integraci a internalizaci.

Obr. 2: Konverze znalostí (Molnár et al., 2012)

Socializace je sdílení tiché znalosti. Vytváří se tím, že si pracovníci vyměňují s ostatními zkušenosti, technické dovednosti, mentální modely a další formy tichých znalostí. Toto sdílení znalostí je často realizováno pomocí informační a komunikačních technologií nebo fyzické demonstrace procesu. Za inovativní metodu socializace lze uplatnit prostředky umělé inteligence.

Externalizace představuje převedení implicitní znalosti na znalost explicitní. K tomu dochází a je z velké části usnadněno právě prostřednictvím DSS, které organizace využívá. Proces externalizace nebo kodifikace zahrnuje zachycení a zdokumentování mlčky učiněných znalostí. Pomocí konceptualizace, vylákávání a nakonec artikulace, hlavně ve spolupráci s jinými,

může být nějaká část osobních mlčky učiněný znalostí zachycena v explicitní formě (Vymětal et al., 2005). Jedním z takových příkladů je využívání brainstormingu v rámci GSS. při tomto typu brainstormingu je účastníkům umožněno formálně se vyjádřit k danému problému a poskytnout nápady na jeho řešení. Tyto nápady jsou pak anonymně předány ostatním účastníkům (bez hodnotících komentářů). Tito účastníci poskytnou své vlastní vylepšení a modifikaci, které směřují k řešení daného problému. Po generování nápadů obvykle probíhá hodnocení konkrétních myšlenek. Hodnocení obvykle obsahuje stručný seznam věcí, které účastníci v souvislosti s danou myšlenkou považují za pozitivní a naopak, z čeho mají obavy a spolu s důvody k těmto obavám. Skupina pak řeší tyto obavy a pracuje na platném a všeobecně přijatelné řešení uvedeného problému, které by mohlo být realizováno. Informace získané z nápadů jsou uloženy nejčastěji v textové formě za účelem budoucího použití.

Uchovávání informací je katalyzátorem konverze explicitních znalostí do nových poznatků. Tento proces se nazývá kombinace nebo někdy integrace. V příkladu brainstormingu by se podobné problémy mohly řešit i v budoucnu, a to prostřednictvím dřívějších případů úspěšných implementací odvozených z brainstormingových diskuzí, čímž by vznikly nové znalosti. V této fázi se také často používají prostředky umělé inteligence. Brainstormingové výstupy, uvedené v rámci externalizace a uložené v textovém formátu, mohou být zpřístupněny a analyzovány prostřednictvím softwaru pro dolování dat (data mining). To umožňuje vyhledávání na základě poskytnutých klíčových slov, souvisejících pojmy, shluků podobných myšlenek, atd.

Poslední etapa procesu řízení znalostí je internalizace: převedení explicitní znalosti na implicitní znalost. To vyžaduje práci s explicitními znalostmi nebo informacemi, jejich pochopení a následnou internalizaci. Při tomto procesu by měla vzniknout mlčky učiněná znalost jednotlivce, viz Truneček (2004). Jedním z příkladů může být úprava vnitřního znalostního modelu nějakého pracovníka. Takové mentální modely jsou často využívány jako ukazatel výkonnosti v konkrétních situacích. DSS může pomoci k realizaci změny v těchto mentálních modelech (Argyris a Schon, 2003).

4 DSS A MANAGEMENT ZNALOSTÍ VE VZTAHU KE STRATEGICKÉMU MANAGEMENTU

Vztah mezi DSS a managementem znalostí v kontextu podnikání je zmíněn výše. Spojení mezi managementem znalostí a strategickým managementem je rovněž předmětem značného akademického a odborného zájmu.

Ve vysoce konkurenčním a globálním prostředí moderních organizací vytvářejí právě znalosti klíčové přínosy, prostřednictvím čehož lze získat a udržet konkurenční výhodu. Pojem strategie se velmi často definuje jako komplexní, jednotný a integrovaný plán, který je vytvořen pro zajištění cílů organizace. Tento plán nelze vyvíjet bez spolehlivých informací, které mají tvůrci strategií k dispozici. Strategické plánování je proto procesem náročným na informace. Údaje o vnitřních a vnějších faktorech, které souvisí s danou organizací, jsou proto zásadní pro strategické rozhodování. To znamená, že organizace musí vědět, jaké údaje shromažďovat, což je často označováno jako získávání strategických znalostí, viz Pietrzak et al (2015). Tito autoři na následujícím obrázku představují, jak je získávání strategických znalostí velmi důležité pro budování efektivního strategického plánu.

Obr. 3: Získávání strategických znalostí jako součást strategického managementu
Zdroj: Pietrzak et al (2015)

Spojení mezi managementem znalostí a strategiemi lze tedy považovat za velmi důležité pro budování efektivního strategického plánu. Podle Pietrzak et al. (2015) lze za klíčový faktor budování strategií považovat vnější prostředí. Velmi důležitým prvkem vnějšího prostředí je samozřejmě konkurence – existuje všeobecná shoda, že by se společnosti měly shromažďovat co nejvíce informací o svém konkurenčním prostředí, což má významný potenciál k vytvoření značné podpory při volbě strategií. Informace získané z externího prostředí jsou většinou špatně strukturované. Právě z tohoto důvodu mají systémy na podporu rozhodování v rámci budování strategií své nezastupitelné místo.

5 ZÁVĚR

Spojení mezi systémy pro podporu rozhodování (DSS) a managementem znalostí je předmětem intenzivního akademického. Je důležité poznamenat, že DSS a konkrétně GSS podporují realizaci efektivnějšího management znalostí, a to v každém ze čtyř kroků v rámci procesu konverze znalostí. Spojení mezi managementem znalostí a strategickým managementem je rovněž značně probíraným tématem, a to jak na akademické, tak odborné úrovni. Ve smyslu budování udržitelné a úspěšné strategie je znalost klíčovým faktorem organizace. Mít správné informace spolu s vědomím, že je používáte vhodným způsobem je jedním z klíčů k úspěchu. To znamená, že koncept managementu znalostí je stejně důležitý jak pro účely strategického managementu, tak pro jakoukoliv jinou aktivitu. Systém DSS, potažmo GSS, prostřednictvím svého rozšíření o management znalostí, také našel využití ve smyslu podpory pro strategická rozhodování.

Použitá literatura

1. ARGYRIS, C., SCHON, DA. *Organizational Learning II. Theory, Method and Practice*. Oxford: Chandos Publishing Limited, 2003. ISBN 1 84334 037 2.
2. BLACKBURN, T., GARSTENAUER, A., OLSON, B. A Knowledge Management Based Approach to Quality Management for Large Manufacturing Organizations . *Engineering Management Journal*, 2014, vol. 26, no. 4, pp. 47-58
3. DZEKASHU WG., MCCOLLUM, WR. A quality Approach to Tacit Knowledge Capture: Effective Practice to Achieving Operational Excellence. *International Journal of Applied Management and Technology*, 2015, no. 13, pp. 52-63.
4. HUANG, J.J. The Evolutionary Perspective of Knowledge Creation—A Mathematical Representation. *Knowledge-Based Systems* 22, no. 6, pp. 430–438.
5. MOLNÁR, Z., MILDEOVÁ, S., ŘEZANKOVÁ, H., BRIXÍ, R., KALINA, J. *Pokročilé metody vědecké práce*. Praha: Profess Consulting, 2012.
6. PIETRZAK, M., PALISZKIEWICZ, J., JALOSINSKI, K., BRZOSOWSKI, A. A Case Study of Strategic Group Map Application Used As A Tool For Knowledge

Management. *Journal of Computer Information Systems*, 2015, vol. 55, no. 2, pp. 68-75.

7. TRUNEČEK, J. *Management znalostí*. Praha: C. H. Beck, 2004. 131 s. ISBN 80-7179-884-3.
8. VYMĚTAL, J., DIAČIKOVÁ, A., VÁCHOVÁ, M. *Informační a znalostní management v praxi*. Praha: LexisNexis, 2005. ISBN 80-86920-01-1.

Kontaktní údaje

Mgr. Tomáš Jeřábek, MBA
Katedra ekonomie, ekonomiky a managementu
Vysoká škola obchodní a hotelová
Bosonožská 9, 625 00 Brno
email: jerabek@hoteskolabrno.cz

Mgr. Pavel Urbíš
Katedra ekonomie, ekonomiky a managementu
Vysoká škola obchodní a hotelová
Bosonožská 9, 625 00 Brno
email: urbis@hoteskolabrno.cz

LEAN SIX SIGMA METHODOLOGY

Marcin Migza

Abstract

This paper discusses Lean Management and Six Sigma which are currently the most popular methods for industrial manufacturing process improvement. The focus is on the differences and similarities between these two methods as well as a description of Lean Six Sigma, which combines the major benefits of Lean Management and Six Sigma. The synergy produced through a combination of Lean Management and Six Sigma could be extremely powerful in many industries.

Keywords: Lean Manufacturing, Lean Six Sigma, Six Sigma

1 INTRODUCTION

Lean Management is, at present, among the most well-known and widely applied concepts for the management of a manufacturing business. It is also known as Lean Manufacturing or Lean Production, shortened to Lean (Walentynowicz 2013). “Lean Management” is the most widespread term, especially following numerous cases of successful implementation in the service sector (Migza, Bogacz 2015).

Six Sigma is second most popular management method in modern enterprises. Rather than focus on the product, the Six Sigma method seeks to ensure quality, or minimize fluctuations, in processes so as to eliminate errors even before they appear. Six Sigma gives processes precedence over products, applying process execution methods excluding the possibility of defects (Czarski 2005).

Despite their differences Lean and Six Sigma can complement each other.

2 LEAN MANAGEMENT

Lean originated in the automotive industry. Starting in the 1950s, Toyota undertook to create, implement and systematise tools, whose combination formed the Toyota Production System (TPS). The system's main objective was to shift the focus from mass production to cost-cutting where costs did not add value for the customer. In 1988, the system was named sLean by John Krafcik – one of the researchers involved in the International Motor Vehicle Program. The notion of Lean Manufacturing was made popular by James. P. Womack, Daniel T. Jones and Daniel Roos. In 1991, they co-authored the bestselling “The Machine That Changed the World,” which pointed to Toyota Production System as the first lean production process (Womack, Jones, Roos 2008).

The application of Lean Management should result in a situation, where all the right items are in the right place at the right time. Particular efforts should be made to reduce the three main types of waste:

- Muda – production scrap, downtime, needless motion and waste of time, resources and other activities which do not contribute any value for the customer.
- Muri – overburdened employees, machines or processes, resulting in tiredness, repeated machinery failures, increased downtime, etc.

- Mura – unevenness and inconsistency of operations – management of the flow of resources in such a way as to ensure consistency, steady flow of work and operational smoothness (Wolniak 2013).

There are five fundamental Lean principles which may be applied to an enterprise as a whole, individual processes or the actions of a specific employee:

- define which actions add value for the customer,
- identify all the actions necessary to create a product along the entire value chain to tease out those steps which represent waste,
- create a new, waste-free value chain with no downtime, disruptions or backflow, etc.
- do what the customer requires,
- aim for perfection by eliminating the instances of waste which you have identified (Hines 2003).

Lean creates a work culture in the organization which motivates all its members to steadily reduce costs, improve quality and shorten lead times. All this has the aim of providing maximum satisfaction for the customer and flexibly aligning oneself to the surroundings. The idea seeks especially to eliminate all waste, or non-value-adding activities. Lean Management may be seen as a new enterprise management philosophy, a new organization of enterprise or as a system of concepts and management methods (Pawłowski, Pawłowski, Trzcieliński 2010).

The most important tools include: PDCA, Jidoka, Just in Time, TPM - Total Productive Maintenance, Visual Management, 5S, Kaizen, Standardization, SMED, Kanban and Heijunka.

3 SIX SIGMA

In the late 1970s, cheap Japanese goods were becoming increasingly competitive on the global markets, forcing American companies to seek ways to improve their product quality while, at the same time, keeping the costs low. In a joint effort, General Motors, Ford and Chrysler made large-scale use of SPC – Statistical Process Control, which enabled them to steadily track the manufacturing process at critical points of quality and costs. Similarly, Motorola, which was being driven out of the market by cheaper and superior Japanese products, gathered a group of distinguished experts in mathematical statistics, design and quality assurance, who worked together to develop a consistent system for constant improvement of quality, known as “Six Sigma Initiative.” The system also allowed progressive reductions in prime costs through COPQ – Cost of Poor Quality. This enabled Motorola to reduce poor quality costs over just a few years from 40 % to around 1 % of the value sold (Popławski 2016).

Harry and Schroeder point out that Six Sigma is an economic process allowing enterprises to improve their financial health through planning and controlling the workflow in such a way as to minimize the consumption of raw materials and the production of refuse, while at the same time providing more satisfaction for the customer (Harry, Schroeder 2005).

It is difficult to give a clear-cut, complete and universal definition of Six Sigma, for it interacts very strongly with the company’s culture and takes on a different individual form everywhere. In fact, it is advisable, as a recipe for success, to create one’s own “6 Sigma path.” This is because the projects, training and available infrastructure should, in each case, be adjusted to the needs and capabilities of the specific organization (Torczewski 2004).

Six Sigma’s strong point is a clear division of responsibility and duties between employees, precisely defined requirements for applicants seeking a position in the company as well as an extensive system of training (Bogacz, Migza 2011).

The most important tool which drives Six Sigma is the DMAIC excellence algorithm (Harry, Schroeder 2005):

- Define,
- Measure,
- Analyse,
- Improve,
- Control.

Six Sigma has become a key method in many large corporations thanks to its impact on the management culture. This innovative method is increasingly gaining ground in more and more organizations, which is why it is being applied in a growing number of industrial sectors (Siedlecka 2013).

4 LEAN SIX SIGMA

Text, Lean and Six Sigma are separate systems for process improvements, as far from each other as Japan and the USA. Companies which have adopted Lean base their activities on Kaizen, i.e. constant improvement, day after day, step by step. To better organize their work, they use methods learned from Toyota's experience, such as: 5S, visual management, Andon, Heijunka, TPM, SMED and PDCA. Six Sigma was named after standard deviation sigma, a parameter used in statistics. The use of the Six Sigma methodology helps to improve productivity and reduce business costs. The overarching aim is to provide customers with a product suitable to their expectations by eliminating process fluctuations (Bednarz 2016). Benefits in Six Sigma come from the elimination of poor quality costs. Use is made mainly of hard analytical and statistical tools such as SPC, MSA and DOE. Improvement in 6 Sigma is DMAIC-based, progresses in leaps, looks more spectacular and, for that reason, feels more "American".

Lean and Six Sigma can complement each other despite their differences (Bednarz 2016).

The two methods are similar in their action algorithms. DMAIC is used to streamline the existing processes. This algorithm builds and elaborates on Deming's PDCA (Plan, Do, Check, Act) circle used in Lean Management (Chrapoński 2010). The similarity of algorithms is presented in figure 1.

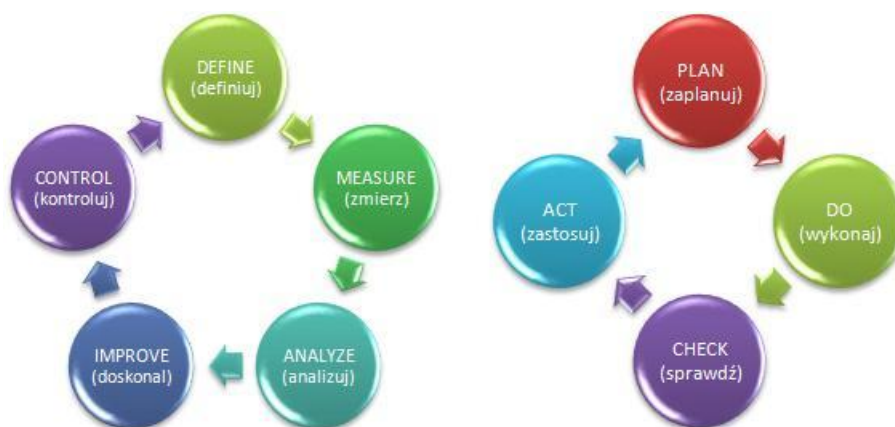

Figure 1. DMAIC algorithm and PDCA circle.

Lean Six Sigma is a two-step business approach to steady improvement with a focus on eliminating waste and reducing fluctuations in manufacturing and service processes. Lean aims for maximising added value for the customer while, at the same time, keeping waste to a minimum and making economies in resource consumption. Six Sigma is a lasting effort to steadily reduce fluctuations through a defined approach to processes. Taken together, these two approaches make for constant improvement, serving as a philosophy underlying effective system management in any organization wishing to develop intensively (BSI GROUP 2016). Lean and Six Sigma are mutually complementary. Lean drives 6 Sigma to produce better results than those achieved by Lean and Six Sigma separately. A combination of these methods provides a streamlining team with a complete set of tools to improve the speed and efficiency of each processes within the organization for more profit, better cost reductions and closer cooperation (GO LEAN SIX SIGMA 2016).

5 SUMMARIZE

Lean focuses on small, day-to-day adjustments, while Six Sigma pays more attention to large optimization projects spanning many months to provide a rapid surge in efficiency, quality and cost savings.

Despite its primary focus on hard statistical and analytics tools, Six Sigma has frequently drawn on Lean Management tools. Lean itself is slightly worse at handling highly automatized in processes and organizations where prime costs are the highest. Synergy is created by combining these two approaches.

The implementation of Lean Six Sigma method may bring large, measurable benefits.

Sources

1. WALENTYNOWICZ P., *Zakres zastosowania Lean Management w przedsiębiorstwach produkcyjnych - wyniki badań empirycznych*, [in]: Innowacje w zarządzaniu i inżynierii produkcji, red. Knosala R. Oficyna Wydawnicza Polskiego Towarzystwa Zarządzania Produkcją, Opole, 2013, pp.407-418.
2. MIGZA M., BOGACZ P., *Możliwość wykorzystania narzędzi Lean Management w przedsiębiorstwach sektora górnictwa podziemnego w Polsce*, Przegląd Górniczy, 2015 t. 71, no 8, pp. 58–61.
3. WOLNIAK R., *Metody i narzędzia Lean Production i ich rola w kształtowaniu innowacji w przemyśle*, [in]: Innowacje w zarządzaniu i inżynierii produkcji, red. Knosala R. Oficyna Wydawnicza Polskiego Towarzystwa Zarządzania Produkcją. Opole, 2013, pp. 524-534.
4. WOMACK J.P., JONES D.T., ROOS D., *Maszyna, która zmieniła świat*, ProdPress.com, Wrocław, 2008.
5. HINES P., *Kierunek – organizacja LEAN*, Tłum. Czerska J., Wydawnictwo LeanQ Centrum, Gdańsk, 2003.
6. PAWŁOWSKI E., PAWŁOWSKI K., TRZCIELIŃSKI S., *Metody i narzędzia Lean Manufacturing*. Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań, 2010.
7. POPŁAWSKI W., *Filozofia Six Sigma jako sposób na poprawę efektywności przedsiębiorstwa*, Retrieved from: www.polishsixsigmaacademy.pl/files/FilozofiaSixSigma.doc/ acces: 8.08.2016.
8. CZARSKI A., *Six Sigma – algorytm doskonalenia D-M-A-I-C*, [in]: Praktyczne aspekty jakości i produktywności, TQM-SOFT s.c., Kraków, 2005.
9. HARRY M., SCHROEDER R., *Six Sigma wykorzystanie programu jakości do poprawy wyników finansowych*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków, 2005.

10. TORCZEWSKI K., *Six Sigma – czym jest i co może przynieść Twojej organizacji?*, [in]: Six Sigma Międzynarodowa Konferencja, Wrocławskie Centrum Transferu Technologii, Wrocław, 2004, p. 5.
11. BOGACZ P., MIGZA M., *Zarządzanie jakością wedle metodologii Six Sigma*, [in]: Nowe tendencje w zarządzaniu, T. 2, red. Pawlak M., Wydawnictwo KUL, Lublin, 2011.
12. SIEDLECKA D., *Six Sigma jako metoda wspomagania procesów biznesowych*, [in]: Innowacyjne Rozwiązania Biznesowe VI, Red. Popović., Błaszczak M., Wydawca: Studenckie Koło Naukowe Technologii Internetowych i Multimedialnych „IM-Tech”, Łódź, 2013, pp. 95-102.
13. BEDNARZ K., *Czym się różni Lean i Six Sigma?*, Retrieved from: <http://www.leancenter.pl/bazawiedzy/lean-i-six-sigma-roznice/> acces: 10.08.2016.
14. CHRAPONSKI J., *SPC. Podstawy statystycznego sterowania procesami*, Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Przemysłu Hutniczego w Polsce, Katowice, 2010.
15. BSI GROUP, *Lean Six Sigma. A guide to business improvement and certification*, Retrieved from: <https://www.bsigroup.com/Documents/lean-six-sigma/resources/training/IO-13053-Six-Sigma-BSI-Training-Sales-Brochure.pdf/> acces: 8.08.2016
16. GO LEAN SIX SIGMA, *The Basics of Lean Six Sigma*, Retrieved from: <https://goleansixsigma.com/lean-and-six-sigma-resources/> acces: 5.08.2016.

Contact

Mgr inż. Marcin Migza
AGH University of Science and Technology
Department of Economics and Management in Industry
30 Mickiewicza Av.
30-059 Krakow
Poland
Tel: 508 865 100
email: migza@agh.edu.pl

PRIESKUM ZAMERANÝ NA STRAVOVANIE DETÍ V PREDŠKOLSKOM VEKU

SURVEYS ON EATING PRESCHOOLERS

*Iveta Ondriová, Anna Eliašová, Terézia Fertal'ová, Lívia Hadašová,
Jana Cuperová*

Abstrakt

Osvojenie si správnych stravovacích návykov v detskom veku sa považuje za jednu z najúčinnějších foriem prevencie nutrične podmienených chorôb. Cieľom našej práce bolo identifikovať stravovacie návyky a skladbu stravy u detí predškolského veku. Ako prieskumnú metódu sme použili modifikovaný frekvenčný dotazník - FFQ (food frequency questionnaire), ktorý sa používa ako merací nástroj na posúdenie a hodnotenie príjmu stravy.

Kľúčové slová: *výživa, preferencie, dieťa, predškolský vek*

Abstract

Acquiring healthy eating habits in childhood is considered one of the most effective forms of prevention nutritionally contingent diseases. The aim of our study was to identify eating habits and diet composition in children of preschool age. As research method we used a modified Frequency Questionnaire - FFQ (food frequency questionnaire), which is used as a measuring tool to assess and evaluate food intake.

Key words: *nutrition, preferences, children, preschool age*

1 TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ

Správna výživa (racionálna) je výživa, ktorá prináša do organizmu potravu pripravenú z primeraného množstva a štruktúry potravín a nápojov (s obsahom základných živín, minerálnych látok a vitamínov na úrovni odporúčaných výživových dávok príslušnej vekovej kategórie). Beňo (2008) je presvedčený, že nutričné vedomie u detí vzniká medzi piatym a šiestym rokom, no aktivita dieťaťa pri výbere jedla a jeho vedomosti o potrave sú zrejmé už v nižšom veku. K zaisteniu adekvátneho denného prísunu jednotlivých výživových zložiek bola vyvinutá výživová pyramída. Jednotlivé skupiny potravín sú zoradené do piatich horizontálnych úrovniach („poschodiach“). Potraviny, ktoré sú vyznačené na základni pyramídy by sa mali konzumovať najčastejšie. Čím vyššie sú potraviny umiestnené, tým menej by sa mali v jedálničku dieťaťa nachádzať (Beňo, 2008).

Základňu pyramídy tvoria obilninové výrobky, ktoré majú poskytovať najviac energie. Časť obilných výrobkov by mala byť celozrnná pretože obsahuje vlákninu a viac vitamínov a minerálov než výrobky z bielej múky.

Raňajkové cereálie sú často obohatené celým radom vitamínov a minerálnych látok. Táto skupina má v jedálnom lístku tvoriť najviac porcií, t.j. u detí nad 4 roky: 3-4 porcií denne. Jedna porcia predstavuje napríklad: 1 krajec chleba, 1 rohlík alebo žemľa, ¾ hrnčeka varenej ryže, cestovín, ¾ hrnčeka ovsených vločiek alebo cereálií.

Do druhej skupiny zaraďujeme zeleninu a ovocie. Energetická hodnota zeleniny je malá, ale bohaté zastúpenie zeleniny v potrave je zásadné pre zdravú výživu. Denne by mali deti nad 4

roky zjesť 3-4 porcie. Jedna porcia predstavuje napríklad: 1 väčšia paprika alebo mrkva, 1 stredne veľká miska šalátu, ½ hrnčeka varenej zeleniny, pohár zeleninovej šťavy. Rovnako ako zelenina je aj ovocie nevyhnutnou súčasťou vyváženého jedálneho lístka. Je nevyhnutné dávať pozor na obsah cukru niektorých druhov ovocia. Denná potreba detí nad 4 roky je 2 porcie ovocia. Jedna porcia predstavuje napríklad: 1 jablko alebo banán, ½ hrnčeka malého ovocia, pohár 100% džúsu.(Stožický, 2006).

Do tretej skupiny patrí mlieko a mliečne výrobky, ktoré deti potrebujú pre vápnik v nich obsiahnutý. Pre deti nad 4 roky sa odporúča 1-3 porcie denne. Jedna porcia predstavuje napríklad: 1 pohár mlieka (250 ml), 1 jogurt, 30 g syra, 40 g tvarohu.(Kejvalová, 2010)

Štvrtú skupinu tvorí mäso, hydina, ryby, vajcia, strukoviny a orechy. V týchto potravinách sa nachádzajú predovšetkým živočíšne bielkoviny a tuky, preto musíme dávať veľký pozor na starostlivý výber konkrétnych jedál. Obávané vajcia, ak sa jedia v rozumnej miere maximálne 1 krát denne, sú pre dieťa prospešné, pretože cholesterol je nutný na stavbu buniek rastúceho organizmu. Denná potreba detí nad 4 roky je 1-1,5 porcie. Jedna porcia predstavuje napríklad 70 g mäsa, hydiny alebo ryby, 1 vajce, ½ hrnčeka varených strukovín, lyžice orechov.

Tuky a cukor sú symbolicky na **vrchole pyramídy**, pretože týchto potravín by sme mali jesť čo najmenej, mali by byť konzumované len výnimočne. Denná dávka je rovnaká pre všetky vekové skupiny a to 0-1 porcia denne. Jedna porcia predstavuje napríklad: 10 g 21 masla, 1 lyžička oleja, 3 lyžičky cukru, 1 lyžička džemu alebo medu, 1 šiška alebo malá tabuľka čokolády (Kubicová, 2004). Neoddeliteľnou súčasťou zdravej výživy detí je správny **pitný režim**. Pitný režim znamená dopĺňanie tekutín za účelom pokryť ich každodenné straty. Vždy je nutné dodržiavať rovnováhu medzi príjmom a výdajom tekutín. Nedostatok tekutín spôsobuje dehydratáciu organizmu, čo vnímajú najskôr mozgové bunky, preto dochádza k bolestiam hlavy až poruchám psychiky (Kovács, 2008).

1.1 Potravinové preferencie

Základom preferencií a postojov k jedlu je možnosť spontánneho výberu potravy. Preferencie sa môžu týkať základných živín a nutrične neškodných látok; základných chutí a príchutí; kompletných jedál, ktoré obsahujú kombináciu potravín rôznych sensorických vlastností a látok bez nutričnej hodnoty, ktoré sú nezdravé alebo dokonca škodlivé. Preferencie a averzie tvoria základ postojov k jedlu. Preferencie však vznikajú zvyčajne pomalšie ako averzie. Základom preferencií a postojov k jedlu je možnosť spontánneho výberu potravy. Preferencie sa môžu týkať základných živín a nutrične neškodných látok; základných chutí a príchutí; kompletných jedál, ktoré obsahujú kombináciu potravín rôznych sensorických vlastností a látok bez nutričnej hodnoty, ktoré sú nezdravé alebo dokonca škodlivé. Preferencie a averzie tvoria základ postojov k jedlu. Preferencie však vznikajú zvyčajne pomalšie ako averzie. (Stroebele and De Castro, 2004)

1.2 Formovanie stravovacích návykov u detí

Hlavnú rolu pri formovaní stravovacích návykov u detí zohráva rodina, kde dieťa získava od rodičov stravovacie návyky. Výživové požiadavky detí sú individuálne, rozdielne a sú vymedzené faktormi genetickými a faktormi životného prostredia.

Medzi **genetické faktory** patria nasledovné:

- vek (ovplyvňuje spôsob výživy i energetickú potrebu organizmu),
- pohlavie (muži majú väčší energeticky obrat ako ženy),
- vrodené reakcie na základné chute (obľúbenosť sladkého, odmietanie horkého),

- účinnosť a aktivita metabolických procesov, vrodené ochorenie (celiakia).(Scaglioni et al 2011)

K faktorom životného prostredia patria:

- životný štýl (hektický spôsob života),
- kultúrne zvyky a obyčaje,
- náboženské osobitosti,
- ekonomická situácia v rodine,
- reklama, prírodné prostredie (čo sa dá pestovať v podmienkach, kde dieťa žije), užívanie liekov (môžu spôsobiť nechúť do jedla, zápchu).(Kovács, Babinská, Ševčíková, 2007)

2 PRIESKUMNÁ ČASŤ

Hlavný prieskumný problém: Aké sú stravovacie návyky a skladba stravy u detí predškolského veku?

Hlavný cieľ prieskumu: Hlavným cieľom prieskumu bolo zhodnotenie a analýza stravovacích návykov a skladby stravy u detí predškolského veku.

Ciele prieskumu

1. Zistiť, či vzdelanie matky má vplyv na stravovacie návyky a skladbu stravy detí v predškolskom veku.
2. Zistiť, či miesto bydliska detí má vplyv na stravovacie návyky a skladbu stravy detí predškolského veku.
3. Zistiť, ako deti v predškolskom veku vnímajú reklamu, a či ich reklama ovplyvňuje pri kúpe a výbere potravín.

Charakteristika prieskumného súboru

Výskumný súbor bol tvorený 105 matkami detí predškolského veku. Respondenti boli vo vekovom rozmedzí 22 – 46 rokov. Medzi respondentmi dominovalo stredoškolské vzdelanie s maturitou (n = 45; 43 %) a vysokoškolské vzdelanie (n = 45; 43 %). Respondenti bývajú v meste (n = 60; 57 %) a na dedine (n = 45; 43 %).

2.1 Analýza a interpretácia výsledkov prieskumu

Položka 1 Počet denných porcií jedál u detí vzhľadom na vzdelanie matky

Na položku týkajúcu sa počtu porcií denných jedál dieťaťa, matky s VŠ uvádzali možnosť menej ako 5 porcií (20 %), 5 – 6 porcií (71 %), viac ako 6 porcií denne uvádzalo 9% matiek s VŠ. U matiek so SŠ 50 % uvádzalo, že ich dieťa prijíma menej ako 5 porcií denne a 50% matiek uvádzalo príjem 5 – 6 porcií jedál denne. Počet porcií jedál u detí predškolského veku by mal byť 5 - 6. Analýzou výsledkov sme zistili, že správny počet porcií dodržiavajú vo vyššom percente detí matiek s vysokoškolským vzdelaním.

Položka 2 Raňajky vo výžive detí vzhľadom na vzdelanie matky

Významným momentom vo výžive detí predškolského veku sú raňajky. Raňajky sú považované za najdôležitejšie jedlo dňa a odborníci na výživu sa zhodujú v tom, že by mali predstavovať zhruba 20 – 25 % potrebného denného príjmu energie. Analýzou a komparáciou našich výsledkov sme zistili, že väčšina detí matiek s VŠ (76%), aj matiek so SŠ raňajkuje denne (63%) . Napriek týmto zisteniam však môžeme zhodnotiť, že konzumácia raňajok je viazaná aj na vzdelanie matky, pretože až 23 % detí matiek so SŠ nejedáva raňajky denne a 14% detí neraňajkuje vôbec.

Položka 3 Pečivo v stravovaní detí

Analýzou položiek - frekvencia konzumácie jednotlivých druhov obilnín sme zaznamenali tieto výsledky. Väčšina detí matiek s vysokoškolským vzdelaním konzumujú biele pečivo denne – 33%, 4 - 5krát týždenne 27 % a 1 – 3krát týždenne 29%. Konzumácia tmavého pečiva u týchto detí je nasledovná: denne – 22 %, 4 – 5krát týždenne 16 %, a 1 – 3krát týždenne – 45 %.

Konzumácia sladkého pečiva: 1 – 3krát týždenne – 47 % detí, 4 – 5 krát týždenne – 29 % detí. U detí matiek so stredoškolským vzdelaním je konzumácia obilnín nasledovná. Biele pečivo konzumuje denne až 58% detí. Najčastejšia konzumácia tmavého pečiva je 1 – 3 krát do týždňa – 38% detí. Sladké pečivo konzumuje 1 – 3 x týždenne 50% detí, 4 – 5 x týždenne 17% detí.

Položka 4 Frekvencia konzumácie sladkostí a sladených nápojov vzhľadom na vzdelanie

Najvyššia frekvencia konzumácie sladkostí u detí matiek s vysokoškolským vzdelaním bola denne – 40% a 1- 3krát týždenne 36 %. U detí matiek so SŠ bola pri položke sladkosti najviac uvádzaná frekvencia denne – 53 % a 4 - 5krát týždenne 27 %. V oblasti konzumácie sladených nápojov sme zistili, že najviac detí matiek s VŠ (43 %) konzumujú sladené nápoje 1 – 3krát týždenne. U detí matiek so SŠ bola najčastejšie udávaná frekvencia konzumácie sladených nápojov denne – 28% detí. Analýzou a komparáciou výsledkov môžeme konštatovať, že konzumácia sladkostí a sladených nápojov je častejšia u detí matiek so stredoškolským vzdelaním.

Položka 5 Konzumácia mlieka a mliečnych výrobkov vzhľadom na miesto bydliska.

V oblasti konzumácie mlieka a mliečnych výrobkov sme vzhľadom na miesto bydliska zistili tieto výsledky: 23 % detí z mesta konzumujú mlieko a mliečne výrobky viackrát denne, 40% detí ich konzumuje denne a 17 % detí 4 – 5krát týždenne. V sledovanom súbore detí z dediny sme zistili dennú konzumáciu mlieka a mliečnych výrobkov u 51% detí, 4 - 5krát týždenne ich konzumuje 16 % detí a 1 – 3krát týždenne 22 % detí. Odporúčaná denná dávka mlieka a mliečnych výrobkov podľa výživovej pyramídy je 2 – 3 porcie denne. Analýzou a komparáciou výsledkov môžeme zhodnotiť, že túto zásadu dodržiava 23 % detí z mesta a len 2 % detí z dediny, čiže frekvencia konzumácie týchto druhov potravín je o niečo vyššia u detí z mesta.

Položka 6 Média sú jedným z faktorov, ktorý môže ovplyvňovať stravovacie návyky detí.

U detí má veľký vplyv práve reklama v televízii, preto sme chceli zistiť ako ovplyvňuje reklama výber potravín v domácnosti. Na položku dotazníka, či dieťa rado sleduje reklamy v televízii odpovedalo súhlasím (28 %) matiek, skôr súhlasím (36 %), nevedelo sa vyjadriť (20 %), skôr nesúhlasilo (9 %) a nesúhlasilo (7 %) matiek. Na otázku „Dôveruje Vaše dieťa reklame na potraviny?“, 21 % matiek odpovedalo súhlasím, 21% matiek skôr súhlasilo, 30% sa nevedelo vyjadriť, 18 % skôr nesúhlasilo a 10 % nesúhlasilo. Ďalšou položkou sme chceli zistiť, či dieťa preferuje a chce kupovať potraviny z reklamy. Možnosť súhlasím uviedlo 20 % matiek, 32 % skôr súhlasím, 10 % neviem, 23 % skôr nesúhlasím a 15 % možnosť nesúhlasím. Analýzou výsledkov môžeme skonštatovať, že väčšina detí sledovaného súboru rado sleduje reklamy a preferuje pri kúpe potraviny z reklamy.

2.2 Diskusia

V našom výskume sme sledovali stravovacie návyky a skladbu stravy u vybranej skupiny respondentov – matiek detí predškolského veku. televízie a na základe dostupnosti jednotlivých druhov potravín v domácnosti.

V rámci **prieskumného cieľa č. 1** sme zistili, že **vzdelanie matky malo vplyv na skladbu stravy detí**. Čím vyššie je vzdelanie matky, tým viac skladba stravy zodpovedá zásadám racionálneho stravovania. Analýzou výsledkov nášho prieskumu sme zistili rozdiely vzhľadom na vzdelanie matky pri konzumácii týchto potravinových komodít: biele pečivo, ovocie, zelenina, strukoviny a sladené nápoje v prospech vysokoškolsky vzdelaných matiek. V detskej výžive sú mlieko a mliečne výrobky dôležitými potravinami. Pre rastúci detský organizmus sú významným zdrojom plnohodnotných bielkovín a vápnika, ktorý je potrebný pre zdravý rast a vývoj kostí a zubov. Pre deti nad 4 roky sa odporúča 1 - 3 porcie denne (Bérešová, 2009). Analýzou výsledkov nášho výskumu sme zistili, že príjem mlieka a mliečnych výrobkov je síce vyšší u detí matiek s VŠ, ale napriek tomu ho nemôžeme hodnotiť ako uspokojivý. Len veľmi nízke percento detí konzumuje mlieko a mliečne výrobky viackrát denne, čo je v súlade so zásadami racionálnej výživy. Naše výsledky korešpondujú aj s výsledkami výskumu, ktorý bol realizovaný u 216 belgicko- flámskych detí predškolského veku. Výskum realizoval Úrad verejného zdravotníctva Ghentskej Univerzity v meste Ghent v období január – apríl 2008. Ako metódu výskumu taktiež použili frekvenčný dotazník (FFQ) a analýzou výsledkov výskumu autori zistili nízky príjem mlieka a mliečnych výrobkov hlavne u detí matiek s nižším vzdelaním (Scaglioni, S. et al., 2010). Ďalšou problémovou oblasťou nášho prieskumu je vyššia konzumácia bieleho pečiva oproti tmavému pečivu vzhľadom k vzdelaniu matky. Z výsledkov výskumu sme zistili štatisticky signifikantné rozdiely v konzumácii bieleho pečiva, kde častejšiu konzumáciu bieleho pečiva udávali matky so stredoškolským vzdelaním. Toto naše zistenie hodnotíme negatívne, pretože biele pečivo rýchlo metabolizuje a zvyšuje hladinu glukózy v krvi. Dodáva ľudskému organizmu iba energiu a sacharidy, na rozdiel od cereálneho pečiva, ktoré obsahuje vitamíny D a E, minerálne látky – vápnik, fosfor, horčík a železo a vlákninu. Deti v predškolskom veku by mali konzumovať tmavé pečivo častejšie, pretože obsahuje škrob, čo je najvýdatnejší zdroj sacharidov, zúčastňujúci sa na tvorbe telesnej energie najväčším dielom. Zároveň obsahuje aj nerozpustnú hrubú vlákninu, ktorá pôsobí na resorpciu sacharidov a zasahuje aj do metabolizmu tukov (Beňo, 2001).

V rámci **druhého prieskumného cieľa** sme chceli zistiť **rozdiely v skladbe stravy vzhľadom k miestu bydliska detí**. Náš súbor sme rozdelili na skupinu detí žijúcich v meste (53 %) a skupinu detí žijúcich na dedine (47 %). Ako problémové oblasti vzhľadom k miestu bydliska sme predpokladali konzumáciu fastfood jedál, ovocia, zeleniny a strukovín. Analýzou výsledkov sme zaznamenali pri porovnávaní sledovaných skupín signifikantné rozdiely len v oblasti konzumácie sladených nápojov, čo sa nám potvrdilo na hladine významnosti $p < .05$, v prospech detí z dediny. Naše zistenie je v súlade s výsledkami mnohých štúdií, ktoré poukazujú na stúpajúci trend v príjme sladených nápojov a potvrdili jeho súvislosť s rizikom vzniku obezity (Kubicová, 2004). Analýzou na základe priemerných škálových hodnôt sme zaznamenali pozitívnejšie škálové hodnoty u detí z dediny, hlavne v oblasti ovocia, zeleniny, strukovín. Domnievame sa, že na tento výsledok má vplyv aj možnosť dopestovať si ovocie, zeleninu a strukoviny vo vlastných záhradkách. Dostupnosť týchto potravín pre deti, tak môže byť v priebehu celého roka. Negatívnym zistením bolo, že u detí z vidieka sme zaznamenali častejšiu konzumáciu tučného mäsa a údenín oproti deťom z mesta. Tento uvedený údaj hodnotíme negatívne kvôli tomu, že údeniny obsahujú vysoké množstvo cholesterolu, tukov, soli a konzervačných látok, čo je vhodná kombinácia na vznik obezity, ale aj srdcovocievnych ochorení. U detí z mesta sme identifikovali ako problémové oblasti v stravovaní vyššiu konzumáciu fastfood jedál oproti deťom z dediny. Predpokladáme, že to súvisí s väčšími možnosťami mestských detí navštevovať tieto reťazce rýchleho občerstvenia, pretože deti z dediny majú v tomto smere obmedzenejšie možnosti (Hendricks, Duggan, 2005). Vyššiu konzumáciu fastfood jedál hodnotíme negatívne, pretože na stravovanie vo fastfoodoch si dieťa rýchlo zvyká a tento návyk si odnesie aj do budúcnosti. Navyše tieto jedlá obsahujú aj množstvo tukov a prázdnych kalórií, čo môže prispieť k

zvýšenej hladine cholesterolu a vzniku obezity u detí. Tieto výsledky korešpondujú aj s výsledkami už vyššie spomínaného výskumu realizovaného RÚVZ SR u detí predškolského veku. Autori Bérešová a kol. vyhodnocovali metódou frekvenčného dotazníka skladbu stravy detí v súvislosti s ich bydliskom. Analýza výsledkov poukázala, že miesto bydliska malo štatistický preukázaný vplyv na skladbu stravy detí (Bérešová a kol., 2009).

Prieskumný cieľ č. 3 Zistiť, ako deti v predškolskom veku vnímajú reklamu, a ako ich reklama ovplyvňuje pri kúpe a výbere potravín.

Ďalším faktorom, ktorý môže v značnej miere ovplyvniť stravovacie návyky detí je aj **reklama**. Už v predškolskom období sa dieťa stáva cieľom komerčnej reklamy, ktorá môže ovplyvniť jeho jedálniček. Ak vychádzame z toho, že reklamované sú hlavne zdraviu nie prospešné potraviny (sladkosti, cukrovinky, sladené nápoje, džúsy, hamburgery) môžeme predpokladať negatívny dopad na výživovú preferenciu dieťaťa a sekundárne na stav výživy (Kejvalová, 2010). V konečnom dôsledku je teda na rodine, aby to nebola reklama ale rodičia, ktorí určujú zloženie jedálnička a spôsob stravovania dieťaťa. Taktiež sa domnievame, že by bolo vhodné regulovať zo strany štátu reklamy na nezdravé potraviny, ktoré sú prezentované aj počas vysielania detských programov.

3 ZÁVER

Aj napriek lepšej dostupnosti k informáciám o správnej výžive, realizácii mnohých projektov vychádzajúcich z celonárodných dokumentov podpory zdravia, pretrvávajú mnohé nedostatky v stravovaní detí. V rámci prevencie porúch zdravia spôsobených nesprávnou výživou je preto potrebné sústrediť sa na dostatočnú pestrosť stravy, vyvážené zastúpenie všetkých potravinových komodít, preferenciu potravín s vysokou nutričnou hodnotou, aj na dodržiavanie pravidelného stravovacieho režimu.

Použitá literatúra

1. BEŇO, I. 2008. *Náuka o výžive*. Martin: Osveta, 2008. 145 s. ISBN 978-80-8063-294-6.
2. BÉREŠOVÁ, J. a kol. *Monitoring stravovacích zvyklostí a výživových preferencií vybranej populácie detí SR a hodnotenie expozície vybraných rizík spojených s konzumáciou jedál – záverečná hodnotiacia správa*. Rimavská sobota: RUVZ. 2009. 275 s.
3. HENDRICKS, K. M. – DUGGAN, CH. *Manual of pediatric nutrition, fourth edition*. London: BC Decker, 2005. 850 s. ISBN 1-55009-308-8.
4. ILLKOVÁ, O., VAŠÍČKOVÁ, Z. *Zdravá výživa v materské škole*. Praha: Portál, 2004. 168 s. ISBN 80-7178-890-2.
5. KEJVALOVÁ, L. *Výživa dětí od A do Z*. Praha: Vyšehrad, 2010. s. 24. ISBN 978-80-7021-933-5.
6. KOVÁCS, L., BABINSKÁ K., ŠEVČIKOVÁ, Ľ. *Nové trendy vo výžive detí*. Univerzita Komenského v Bratislave, 2007. 96s. ISBN 80-223-2132-X.
7. KOVÁCS, L. Pitný režim u detí. In *Pediatrica pre prax*. č. 2, 2008. s. 86- 89. ISSN 1336-8168.
8. KUBICOVÁ, D. a kol. *Náuka o požívatinách*. 1. vyd. Martin: Osveta. 2004. 160 s. ISBN 80-8063-165-4.
9. SCAGLIONI, S. et al., 2011. Determinants of children's seating behaviour. In: *The American Journal of Clinical Nutrition* [online]. Vol. 94 , No 6, p. 2006 – 2011 [cit. 20. marca 2014]. Dostupné z: http://ajcn.nutrition.org/content/94/6_Suppl/2006S.full.pdf+html

10. STOŽICKÝ, F. *Základy dětského lékařství*. 1. vydanie. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2006. 359 s. ISBN 80-246-1067-1.
11. STROEBELE, N. and M. DE CASTRO, J., 2004. Effect of Ambience on Food Intake and Food Choice. In: *Nutrition*. Vol. 20. No. 9, p. 822-823.

Príspevok vznikol s podporou Kultúrno edukačnej a grantovej agentúry KEGA č. 029PU 4/2017 s názvom: „Inovácia predmetu Ošetrovateľské postupy I a II – vytvorenie modulového vzdelávacieho programu

Korešpondenčná adresa

PhDr. Iveta Ondriová PhD.
Fakulta zdravotníckych odborov PU
Partizánska 2
080 01 Prešov

ONLINE MARKETING V MALÝCH A STREDNÝCH PODNIKOKH

ONLINE MARKETING IN SMALL AND MEDIUM COMPANIES

Marek Drimal

Abstrakt

Témou príspevku je online marketing v malých a stredných podnikoch. Cieľom príspevku je objasniť situáciu v online marketingu v MSP a ponúknuť niekoľko návrhov na zlepšenie tejto situácie pomocou jednotlivých možností, ktoré nie sú finančne náročné a pri správnom používaní pomôžu pri dosiahnutí vytýčených cieľov.

KLúčové slová: *online marketing, blog, podcasting, email, sociálna sieť, SEO, PPC*

Abstract

The theme of this work is online marketing in small and medium enterprises. Aim of this work is to explain situation in online marketing for SME's and offer a number of suggestions to improve this situation through various options that are not expensive and if they are used correctly they will help to achieve set goals.

Key words: *online marketing, blog, podcasting, email, social network, SEO, PPC*

1. Úvod

Súčasná situácia na slovenskom trhu sa vyznačuje širokou ponukou služieb, zvyšujúcimi sa nárokmi zákazníkov a zväčšujúcou sa kvalitou konkurencie. V online priestore sa táto ponuka neustále mení a je potrebné aby firmy na trhu na tieto zmeny aktívne reagovali v dostatočne krátkom čase.

Na Slovensku sa sila internetu vyvíjala pomalšie ako vo svete. Bolo to zapríčinené hlavne cenou služby, ktorá bola zo začiatku vysoká a technickou dostupnosťou. Taktiež prezentácie firiem na internete formou vlastných webových stránok zažili boom o pár rokov neskôr ako inde vo svete. Mnohé z dnes nadmerne prehustených stránok neboli zo začiatku tak príjmovovo obmedzené na reklamu. Reklama na internete na Slovensku zažíva rozmach až niekedy okolo roku 2005, kedy sa začala využívať vo veľkom. MSP na Slovensku si stále neuvedomujú silu internetu a jeho rozmanitosť využitia.

Ešte v období z pred pätnástich rokov bol internet len na začiatku svojej existencie, ale už vtedy sa mnoho svetových firiem učilo ako ho využívať na propagáciu a oslovovanie zákazníkov. Dnes je situácia celkom odlišná a mení sa každý deň. Prezentácia firmy, jej produktov a služieb na internete sa stala nevyhnutnou a plnohodnotnou súčasťou celkovej marketingovej stratégie. V súčasnosti existuje veľké množstvo možností ako zaujať potenciálneho zákazníka prostredníctvom internetu. Stále však existujú firmy o ktorých nie je na internete žiadna zmienka. Pokým sa tieto firmy v dohľadnej dobe nezačnú zaujímať o využívanie internetu, môže sa stať, že budú doslova prevalcované konkurenciou. A to je pri súčasnom množstve vyhľadávania riešení požiadaviek zákazníkov na internete a jeho samotnému rozširovaniu a sprístupňovaniu verejnosti veľmi reálne.

V čase, keď približne 70% domácností na Slovensku má pripojenie na internet, by sa nemal zanedbávať prístup MSP k online marketingu. Napriek tomuto percentu množstvo firiem nezaujíma možnosť využitia internetu na marketingové účely. Z toho dôvodu sa v tomto príspevku budem venovať jednoduchým, nenákladným a overeným možnostiam ako

dosiahnuť záujem u potenciálnych zákazníkov. Taktiež poukážem na niektoré prežitky, ktoré dnes už nefungujú a firmy by sa im mali vyhnúť.

2. Online marketing a cieľ

Skôr ako sa začnem zaoberať možnosťami využitia internetu na marketingové účely chcel by som poukázať aké je dôležité správne zadanie cieľa. Pri online marketingu sa neurčujú ciele ako napríklad zvýšenie návštevnosti. Dosiahnutie takéhoto cieľa nič neprináša. Cieľom môže byť zvýšenie predaja. Na základe tohto cieľa sa už dajú prijímať opatrenia, ktoré majú aj inú odozvu ako len zvýšenie návštevnosti. Z toho dôvodu je najdôležitejšie správne určenie cieľa.

2.1 Jednoduché možnosti vo svete internetu

Veľa podnikateľov si myslí, že nepotrebuje vlastnú web stránku. Taktiež si myslia, že stačí zaregistrovať svoju firmu vo všetkých firemných katalógoch, ktoré sú na slovenskom webe.

Týmto sa však vo veľa prípadoch ich činnosť na webe končí a ak aj užívateľ narazí na profil danej firmy nestretne sa s ničím len s mŕtvym profilom so základnými údajmi.

Tento postoj firiem sa musí zmeniť ak chcú byť dôveryhodnými konkurentmi v online svete.

3. Prístup k online marketingu

Online svet je rýchly, to čo platilo minulý týždeň neplatí dnes. Veľké firmy a korporácie majú preto veľkú nevýhodu. Nedokážu pružne reagovať na tieto zmeny. MSP to ale dokážu. Priebeh rozhodovania o obsahu webu je skrátaný. V MSP nemusí zamestnanec zodpovedajúci za to, čo sa objaví na webe firmy zasielať svoje nápady, pripomienky alebo konečné riešenia svojmu junior managerovi, ten senior managerovi a ten senior online marketing špecialistovi atď. Situácia sa môže ešte skomplikovať ak sa o CMS stará agentúra, ktorá tiež potrebuje istý čas na vykonanie požadovaného úkonu.

Jednoducho čím je doba reakcie kratšia tým lepšie firma obstojí v konkurenčnom boji.

3.1 Blog

V slovenskej republike ešte nie je príliš rozšírená možnosť propagácie blogovaním, čo dáva obrovský priestor pre firmy na vytvorenie vlastného blogu. Ide o spôsob ako dostať osobné alebo firemné názory na trh. Spravovanie blogu nestojí žiadne finančné prostriedky (pokiaľ ide o blog umiestnený na nejakom portáli napr. blog.sme.sk, blog.sk, blog.atlas.sk, ak samozrejme nie je firma zaregistrovaná na tzv. PR blog). Je to ideálna prezentácia pre firmy, ktoré nemajú vlastnú web stránku.

Ľudí, ktorí čítajú blogy neustále pribúda a tým pádom pribúda aj blogerov. Taktiež váha blogov pri budovaní mienky narastá. Prečo nezačať blogovať tiež?

Ako som už vyššie spomenul pri určení cieľov nejde o zvýšenie návštevnosti ale o mieru konverzie. Ak firma bloguje o svojich produktoch, o svojom fungovaní oslovuje presne cieľovú skupinu za vynaloženia minimálneho úsilia.

Správny príklad firemného blogu:

Marketéri v Triad Advertising najlepšie pochopili význam blogu. Odkazujú na svoj blog už na úvodnej strane. Ich blog sa skladá z viacerých sekcií od prezentácie prác po sekciu zo života firmy. Taktiež je veľmi dôležité, že nebloguje len jedna osoba ale každý člen tímu, ktorý má čo povedať.

Nesprávny príklad firemného blogu:

Nesprávnym príkladom je spoločnosť Imagewell, ktorá sa rozhodla blogovať, len ich prvý a posledný blog je z 21.2.2011. Týmto firma ukazuje, že nemá čo povedať vo svojom blogu. Na internete je najdôležitejší obsah a aktuálnosť. Blog spoločnosti Imagewell nespĺňa ani jednu podmienku.

3.2 Sociálne siete

Sociálne siete zažívajú vo svete stále obrovský boom. Najrozšírenejšími na Slovensku sú Facebook, Pokey, Twitter a Myspace.

David Meerman Scott hovorí, že sociálne siete sú ako party v meste. Nedá sa byť plnohodnotne na každej party. Tým pádom je potrebné vybrať sociálnu sieť, ktorá najlepšie sedí na celkový image firmy.

Pri MSP je pre jednoduchosť najlepšie vybrať len jednu sociálnu sieť, na ktorej, by bola firma plne aktívna.

Facebook je v súčasnosti najrozšírenejší a jeho najsilnejšou stránkou s pohľadom marketingu je veľké pokrytie a personifikácia jednotlivých užívateľov. Obrovskou výhodou je aj oslovanie globálneho trhu (samozrejme ak je profil aj v cudzom jazyku).

Twitter nie je na Slovensku taký rozšírený ako Facebook. Jeho hlavným účelom je výhradne pridávanie tzv. tweetov, čo môže byť využiteľné hlavne pri MSP, ktoré by týmto spôsobom dokázali pravidelne uverejňovať firemné informácie. Jedná sa o krátku správu, ktorá funguje ako mikroblog.

Správne využitie marketingu na sociálnej sieti:

Spoločnosť Websupport je príkladom firmy, ktorá si správne zvolila sociálnu sieť a dokázu ju naplno využívať. Pravidelne aktualizovaný news feed a helpdesk na chate, ktorý v priebehu týždňa funguje aj do pol noci.

Nesprávne využitie marketingu na sociálnej sieti:

Príkladom ako sa nesprávať na sociálnej sieti je firma Vexcolt Solar Systems, ktorá má na portáli Facebook založený profil, ktorý od založenia nebol aktualizovaný, neboli pridané žiadne správy a to je hlavnou príčinou nezaujmu návštevníkov sociálnej siete. Ak firma nemá záujem o spravovanie tohto profilu mala by ho radšej z portálu úplne vymazať.

3.3 PPC

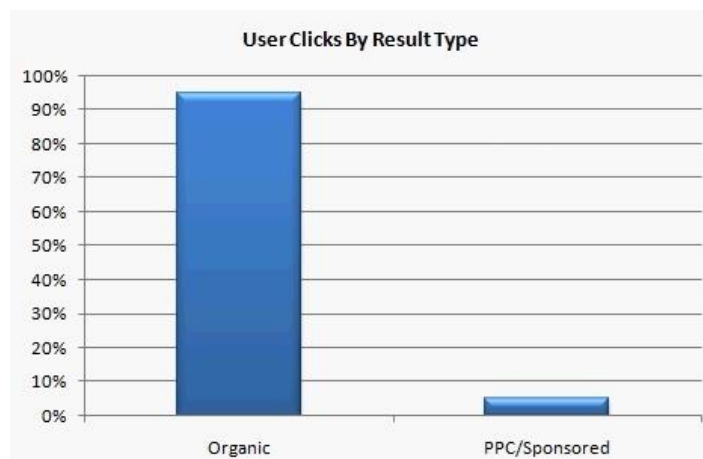
Pay Per Click reklama je u nás najrozšírenejšou formou internetového marketingu. Začala sa u nás objavovať vo väčšom množstve v roku 2005, kedy najväčšie portáli začali s predajom reklamných priestorov. Výhodami sú platba len za návštevníka, presné cielenie, dôkladná kontrola a rýchle vyhodnotenie kampaní. Vo svete predstavujú investície do PPC reklamy 40% celkových investícií do online marketingu.

Dôležité je určenie kľúčových slov, nastavenie kampane, jej spravovanie a príprava dôkladná príprava landing page.

V súčasnosti sa na Slovensku najviac používajú systémy na správu PPC kampaní Google Adwords a Etarget.

PPC kampane sa najčastejšie využívajú na zlepšenie pozície vo vyhľadávačoch alebo v ako odkazy v PR článkoch. Tieto kampane sa nie sú vhodné pre každú firmu, keďže ak niečo ľudia na internete nehľadajú je zbytočné vytvárať PPC reklamu.

Proti PPC reklame je však vysoká cena a často nízka návratnosť investícií, ktorá by mohla MSP odradiť a priviesť k dlhodobjším riešeniam ako je SEO. Čomu nasvedčuje štatistika od Johna Robinsona z www.inputproductions.com

Obrázok č.1: Organic search vs. PPC: <http://blog.triphp.com/marketing/organic-vs-ppc-search-engine-marketing.html>

3.4 Bannerová reklama

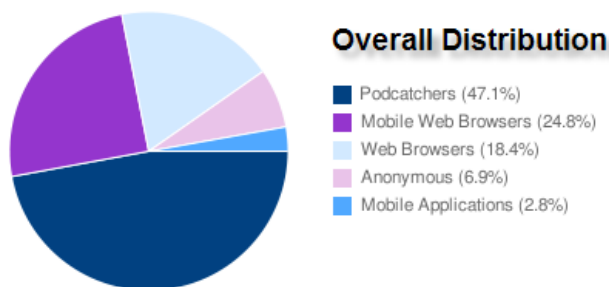
Síce bannerová reklama patrí pod PPC reklamu, ale dovoľím si tvrdiť, že sa jedná o samostatný fenomén a jeden z prežitkov od začiatkov internetu. V súčasnosti existuje medzi užívateľmi takzvaná bannerová slepota, ktorá sa vyvinula z presýtenia portálov a rôznych webov bannerovou reklamou. Do bannerovej reklamy patria aj veľmi obľúbené POP – UP okná, kde je ich cena pri našich dvoch najväčších portáloch viac ako prehnaná a miera konverzie sa rovná nahnevanejmu užívateľovi, ktorého len zdržuje od vyriešenia jeho problému reklamný banner. (Cena za banner na hlavnej strane: Zoznam.sk – 24 000 €/týždeň, Azet.sk – 40 000€/týždeň).

Nielen ceny odradia MSP od zakúpenia bannera ale aj návratnosť vynaložených nákladov sa čím ďalej tým znižuje.

3.5 Podcasting

Môže ísť o audio alebo video formát uložený na stránkach firmy, ktorý si môže návštevník firemného webu pozrieť alebo vypočuť bez časového obmedzenia. Jedná sa však už o nákladnejšiu formu, kde je nutná investícia do kamery a softvéru, vďaka ktorému môžeme náš podcast uverejniť. Samozrejme, že podcasting nie je vhodný pre každú firmu, ale len pre firmy, ktorých produkty či služby sú vhodné na obrazovú prezentáciu. V súčasnosti na Slovensku podcasting využívajú len rádiá a televízie. Pri bežných firmách sa stretávame len s podcastingom na stránkach adresarfiriem.sk, ktorý je však zameraný len na prezentáciu firmy.

Pre množstvo MSP by mohol byť podcasting v budúcnosti užitočnou formou PR alebo propagácie jednotlivých výrobkov, či služieb. Jedná sa o zaujímavú formu online reklamy, ktorá oslovuje priamo skupinu ľudí, ktorých problém jednotlivé firmy riešia.

Obrázok č. 2: Distribúcia podcastov: <http://www.geeknewscentral.com/wp-content/uploads/2009/08/gncpodcast2009.png>

3.6 SEO a SEM

SEO (search engine optimization) je optimalizácia WWW stránok pre rôzne vyhľadávače, napr. Google, Yahoo, Bing. Nejedná sa čisto len o technickú problematiku, ale je potrebné zapojiť aj tvorivosť marketéra (najlepšie copywritera). Ide o správny výber kľúčových slov, ale aj o celkový obsah webu. Tvorba SEO nie je jednorázová činnosť, ale musí mať svoju kontinuálnosť pre udržanie sa na horných pozíciách medzi odkazmi vo vyhľadávači.

Pre správnu tvorbu SEO je potrebné vykonať analýzu webu konkurencie a analýzu kľúčových slov. Základom pre správne SEO je dôkladný výber kľúčových slov.

Ľudia na internetových vyhľadávačoch hľadajú možnosť vyriešenia nejakého problému a my im ponúkame to riešenie.

Musíme si odpovedať z pohľadu potenciálneho zákazníka na dve otázky:

- aký problém rieši daný produkt alebo služba
- a aký je opak problému, ktorý rieši daný produkt alebo služba

Pri MSP, ktoré sa ani okrajovo nezaobierajú problematikou webu, sa môžeme stretnúť so situáciou, že firmy ani nebudú vedieť čo skratka SEO znamená. Ak však majú web stránku mali by sa zaujímať o SEO. Ako je spomenuté v grafe v časti PPC, investícia do SEO je dlhodobejšia a z vyššou návratnosťou ako pri PPC kampaniach, v tomto prípade SEM.

Pojem SEM (Search Engine Marketing). Ide o mladú disciplínu, z toho dôvodu sa názory odborníkov na ňu odlišujú. Jedna časť tvrdí, že patrí pod SEO, druhá, že ide o samostatnú disciplínu. Prikláňam sa však k názoru rozdeleniu týchto dvoch pojmov. SEM je platená forma optimalizácie vo vyhľadávačoch, pričom stránka vôbec nemusí mať zvládnuté SEO. Najlepšou formou je využiť obe tieto disciplíny a to zvládnutím SEO vlastnej webovej stránky a doplnením o SEM na niektorých vyhľadávačoch.

Čím skôr začnú MSP s optimalizáciou svojich webov, tým skôr získajú konkurenčnú výhodu oproti iným firmám, ktoré ani netušia čo pojem SEO znamená. Proces SEO si môžu firmy spravovať sami bez externej pomoci, takže tým dokážu ušetriť nemalé finančné prostriedky.

Obrázok č.3: SEO Proces: <http://4.bp.blogspot.com/-9L5ZgqedQ8Y/TenNTItsc8I/AAAAAAAAADk/U2iS-wneXqY/s1600/seo-process11111111.jpg>

3.7 E-mailing

Rozosielanie mailov patrí k veľmi účinným formám ako získavať zákazníkov a ako s nimi udržiavať vzťahy. Písanie mailov je však stále v mnohých firmách podceňované.

Typy emailov:

- email s ponukou
- newsletter
- permission email

Email s ponukou – ide o email s ponukou služieb alebo produktov. V tomto maili sa ale nesmie uvádzať celá škála, produktov či služieb firmy. Ide len o informačný mail odkazujúci na vybrané produkty.

Newsletter – je pravidelne zasielaný mail, ktorý by nemal mať predajný ani reklamný charakter. Jeho pôsobenie je dlhodobejšie a ide skôr o vybudovanie si dôvery k firme, či značke a na základe toho profitovať. Musí obsahovať text alebo video, ktoré zaujme, alebo je istým spôsobom pre odberateľa newsletterov prospešné.

Permission email – je mail posielaný ľuďom, ktorí ho očakávajú a dokonca chcú dostať. Ide o mail v ktorom sa dozvedajú viac informácií o problematike, na ktorú hľadajú odpoveď. Zvyčajne takémuto mailu predchádza vyplnenie dotazníka alebo registrácie.

Nevýhody e-mailingu

Hlavnou nevýhodou e-mailingu je nevedomosť ako ho využívať. Mnoho firiem zahluje mailové schránky užívateľov zbytočnými emailami a tým ich len odpudzujú. Google proti tomuto už začal bojovať a pri nadmernom posielaní mailov z jednej adresy, ktorá bola viackrát zahlásená ako spam, ju jednoducho zablokuje pre všetkých užívateľov služby gmail.

4. Záver

Cieľom príspevku bolo objasniť situáciu v online marketingu v MSP, ale hlavne ponúknuť niekoľko návrhov na zlepšenie tejto situácie pomocou jednotlivých možností, ktoré nie sú finančne náročné a pri správnom používaní pomôžu pri dosiahnutí vytýčených cieľov.

Literatúra a zdroje:

1. SCOTT, D.: *Nové pravidlá marketingu a PR*. Bratislava: Eastone books, 2010
2. JANOUCHEK, V.: *Internetový marketing*. Brno: Computer Press, 2010
3. KAUSHIK, A.: *Webová analytika 2.0*. Brno: Computer Press, 2011

Kontaktné údaje:

Mgr. Marek Drimal
FMK UCM
Nám. J. Herdu 2
917 01 Trnava
Slovenská republika
drimalmarek@gmail.com

CLASSIFICATION OF COMPETENCE APPROACHES AND ITS APPLICATION DUE TO MANAGEMENT BY COMPETENCIES TO ENHANCE CORPORATE LEADERSHIP

Lukáš Mazánek, Lukáš Vraniak

Abstract

The paper aims to introduce the adequate theoretical background for the research in the competence field. Managerial competence as we define it today reflects a combination of potential, abilities to detect and solve the problems. And this is what companies today are looking for and what they consider as more and more important. This study attempts to describe and analyze usage and relationship between competencies and managerial work in the companies. Article describes the research approaches to competence research in the past 30 years. Next up there are the most cited competencies definitions. Closely connected to definitions is the classification of competencies, which had been precisely described as well. The key aspects of “Management by Competencies (MBC)” which combines the managerial work and its relationship with the competencies and models of competencies had been clarified.

Key words: management, competence, competence model, leadership

1 INTRODUCTION

Current market environment is, hardly predictable and influenced by many factors – not only economical but as well political or geographical factors have significant influence on it. Because of this fact is difficult or basically not possible to correct predict future of the market nor the very near future. It is a reason, why companies need the people, who can flexible react on the changes of environment – identify the change, quickly design an appropriate procedure of solution, implement the solution and therefore not lose the potential of the opportunity. Hiring these people could be key to build strong competitive advantage in this challenging market environment – appropriate process of staff choice based on their competencies is the very important step in this case (Armstrong and Stephens, 2015).

Today is almost every company aware that it employees are those, who creates value of the company. Based on this is the process-oriented company with clearly defined processes also aware that every one employee must have strictly defined role and responsibility within the process. In addition to their responsibilities are their competencies, assumptions, knowledge and skills very important as well (Wang and Haggerty, 2011).

Each job in company’s hierarchy should have clearly defined competencies which are necessary to perform the job. Defined model of competencies is currently very common in many firms. They chose general competency model for all positions in the firm or very specific models for a job position only. Competency model allows to precisely define the professional and personal requirements for work performance and it create great tool for selecting, evaluating and it determine the development process of knowledge and skills. Moreover, it eliminates specific gaps between employee’s competencies (Hroník et al., 2008). Models of competencies are tools, which companies could use as a support by filling positions and selecting suitable candidates. But they could also help them to self-develop and approach to the defined target, goal or vision. Using of these methods could be discovered and developed the talents which can appear after a certain period in society. As a part of

competence politics used to be a evaluating of certain indicators. With analysis of the evaluation can be revealed various opportunities or threats and it could lead to continuous improvement of company (Kubeš et al, 2004).

1 RESEARCH APPROACHES

Managerial competencies have been studied for more than 30 years, mainly within two main streams. The first describes competences as certain features, ie motivation, features, skills, defining a social role or self-presentation, or as the amount of knowledge required to perform the work (Boyatzis, 1982; Sandberg, 2000). Boyatzis (1982) uses competence to define individual characteristics that affect high performance.

The research of 150 case studies from North America and it is based on article written by David C. McClelland in 1973. Analysis of the case studies has shown that this theory begun to be applied in an inductive way – based on scientific methods and in-depth analysis. Later, however the theory has gradually evolved into application in deducting way – using prerequisite competence dictionaries that solve some specific cases. Both approaches are different but, on the other hand, they have the same goal – to create a list of key competencies (6-20) that perfectly describes the job position and form the human resources department in the selection, training and career development of employees. Currently it is also a hybrid approach in use, which combines highlights of positive attributes of both approaches and applies it in practice.

Woodruffe (1993) describes competence as observable work performance, which, according to Cardy and Selvarajan (2006), may include traditional knowledge, skills and skills but also motivation. According to Bouteiller and Gilbert (2016) is recommended to select employees not only based on competency test, but also use an intelligence test.

The second stream is a newer approach to competency research, which is called an interpretative approach. This approach considers competence as a condition that is defined by the situation in which the person is located or the work that is expected to be performed by the person. In other words, the way in which work is conceptualized enables a worker to organize specific knowledge and skills into different performance competencies (Sandberg, 2000). This conceptualization is then what enables the worker to perceive as an average, experienced or expert in the area (Rogers et al., 2015).

Since competence is a perceptual matter, it depends on the context that is observed, given the different requirements of knowledge, abilities and skills (Bassellier et al., 2003; Marcolin et al., 2000). Therefore, a person who is considered an expert within a certain context may not be considered an expert in the context of another. To be perceived as a competent person, it is necessary that the knowledge, skills and abilities, was able to express in a joint work. In the course of cooperation with others, others can see and perceive competence or lack of competence in the corresponding context. It is therefore likely that those who demonstrate competence will perform better work performance than those who do not show competence (Wang and Haggerty, 2011).

2 DISTINCTION BETWEEN COMPETENCE AND COMPETENCY

Even many people consider the competency and competence as the same, the researchers differ these two words with different explanations, argue that competence and competency models have been used in three different areas: recruitment, skill assessment and development. (Rowe, 1995).

American psychologist McClelland (1973), pointed out that the results of intelligence tests do not say anything about the actual ability to succeed in life and profession. He recommended

that instead of intelligence (assuming a certain performance), he began measuring performance alone. In order to indicate the prerequisites for this exercise, he used the term "competence" (plural "competences").

Besides this concept, however, in professional foreign literature we can also find the term "competency" (plural "competencies"), expressing the ability of a certain behavior. The difference between the two terms and their significance is very small, not very obvious and often used inconsistently (Le Deist & Winterton, 2005). For example, Boyatzis (1982) uses both in his book on managerial development without any distinction between them, and McClelland himself later used the term "competency" in later texts.

To compare the meanings we can say the definition of competency as knowledge, skills, mindsets, thought patterns, and the like used whether singularly or in various combinations, result in successful performance and on the other side the competence is a function of worthy performance, which is a function of the ratio of valuable accomplishments to costly behavior. (Teodorescu, 2006) Broadly speaking, competence reflects a person's cognitive approach to a task, encompassing the multiple attributes of knowledge, skills and attitudes whereas competency highlights a person's ability to perform those tasks within the defined context of professional practice (Leung et al., 2016).

Armstrong and Stephens (2015) states "competence" as a "professional capacity" and "competency" as "the ability of behavior." So we can see the definition of competence from 2 sides. First it describes efficiency of a person in a certain work activity – how quickly, well or accurate she/he can do the job. Second point of view describes competence as an eligibility and qualification for given job position – the ability to perform the job in the required quality.

There more definitions of competence in a literature, eg.:

“Disposition to behave in a way that guarantees the fulfillment of assigned tasks in at he required way (basic competence). In this disposition, many personal variables come from knowledge and attitudes, values, motives and other.” (Kubeš et al, 2004)

“Competence means set of knowledge, personal attitudes, skills and related experience that are needed to succeed in a certain position.” (Pitaš, 2012)

Technological ambiguity also points Turecki (2004), which further differentiates the concepts of competence in terms of "performance potential" and competence, meaning "realized ability".

"Competence" by Hroník et al., (2008) represents professional skills and is often replaced by the term "Technical Competency". Both versions of this term are the knowledge and skills necessary to perform a role, which are also called hard skills. They can be referred to as minimum qualification requirements and are derived from a particular job.

On the contrary, "Competency", according to Hroník et al., (2008), describes the soft skills that are necessary for successful performance. It is the ability to behave in a way that leads to the goals set.

3 COMPOSITION AND CLASIFICTION OF THE MANAGER’S COMPETENCE

„According to Prusak (2016) human capital is combination of knowledge, innovativeness, abilities, experience, creativity, social and personal skills and characteristics(physical, mental,

intellectual and moral) created by predispositions an internal motivation of people permanently connected with society, with which they are able to cooperate. At the same time, the authors emphasize the complex structure of human capital by pointing to the following components: competence (knowledge and skills), motivation to use the potential and intellectual properties.

According to Kovács (2009) we can divide the manager's competence into several elements which shapes his role. However, these components are not interchangeable – lack of certain value cannot be replaced with the surplus of other value. Among the various components belong:

- a) Knowledge
- b) Experience
- c) Characteristics
- d) Position
- e) Skills

As well as approaches to definitions of competence there exists several ways how to structure the competences depending on each author. One of the way of structuring is defined by Armstrong and Stephens (2015), who recognize 3 main groups of competences:

- a) Behavioral and personal – competencies of personality that individuals bring to their work
- b) Competencies based on work's character – influenced by job deployment and expected performance in specific roles
- c) Specific competencies – this category defines competencies according to certain professions regardless of the particular company or with regard on specific job positions within one company. They may be universal, general or specific depending on the role.

Another possible view on division of competencies defines 2 main groups of competencies (Prokopenko and Kubr, 1996):

- a) Technical competencies – competencies with technical character with regards to attitudes, abilities or even the talent. They are related to the economic, technical, financial, procedural and structural aspects of the work.
- b) Behavior and act – this category includes all competencies contacted to working with people. They affect the communication of individuals inside or outside of company.

There exist some differences in perspective on how competencies should be categorized. Sparrow and Hiltrop (1994) suggest that competencies fall into three categories: behavioral, managerial, and core. Heijke et al. (2002) distinguish three groups of competencies: those acquired in school, which are of direct use in later work; those acquired in school, which facilitate acquisition of new competencies after graduation from school; and those acquired mainly in a working context. A well-known classification of competencies is Becker's distinction between general and firm-specific competencies, which Nordhaug (1993) refined and extended by distinguishing between competencies specific to firms (firm-specificity), tasks (task-specificity), and economic sectors (industry-specificity)(García-Aracil and Velden, 2008).

Kuijpers (2000) adopts an even broader perspective and proposes a typology of competencies which consists of three levels:

- a) General working competencies, which she defines as competencies required for different working situations and at different time periods.
- b) Learning competencies, which consist of a bundle of competencies which facilitate the development of working competencies.
- c) Career related competencies, which are defined to manage working and learning competencies within a personal career path.

Various dimensions of the measurement debate are articulated in the literature: specifically, the lack of a universal model of competence and a universal understanding of the phenomena of competence. Many contributions have sought to present classifications or typologies of competency, moreover specific measurement and classification issues emerge (García-Aracil and Velden, 2008).

4 MANAGEMENT BY COMPETENCIES

The systems of competency management are based on the various models and approaches in different countries (Aubret et al. 2005). MBC approach is based on the development of “soft and hard”. This form of management is managing objectives and requirements on one hand and confronts them with human resources on the other hand. MBC assumes that almost all successes and failures of company are influenced with the competence potential of employees. In case of failure or issues is MBC trying not only eliminate the consequences but also prevent the causes of them. Main idea of MBC is to identify specific job performances, which are needed for the certain position. In addition to determining the individual competencies is also required in this approach to establish a metric system which allow evaluate and analyze the model performance. Several benefits are brought to the company with using Management by Competencies: a clear definition of performance requirements; setting conditions for collaboration; identifying the necessary human resources; creating an evaluation system; limiting conflicts of jurisdiction; reducing the need for operational management; increasing efficiency in company performance; greater success of the changes made and many more (Plamínek and Fišer, 2015).

One of the tools of this methodology is competence models. These models include complexes formed by different combinations of competences and characteristics needed to fulfill certain tasks. The specific combination and complexity of each model is determined directly by the company and it depends on the character of the position and the job description. For integrated human resource management, competency models are an inseparable part. (Mikušová and Čopíková, 2015)

Picture 2: Graphical description of competencies of program manager. Source: Penney, 2016

Plamínek and Fišer (2015) claim that there is a connection between all the successes and failures of an organization and competencies of its employees. For this reason all problems can be resolved through competencies (so-called competency rule) and then we can say that leadership and management of organizations that is based on competencies (Lišková and Tomšík, 2013).

The essence of this approach is the harmony between the world of “human resources” (the potential to performance) which defines the organization’s possibilities and the world of “human work” (the real performance) which is based on performance requirements (Plamínek and Fišer, 2015). The staff Management by Competencies must be lined up with the objectives and goals of the company and aims to provide the company or its managers with a logic methodology, which focuses on people, their development and, consequently, it focuses on corporate results; moreover it has also targets in boosting immediate results and in granting sustainable long term development (Aravena-Reyes et. al, 2005)

On the other side there is also many disadvantages, this approach has to deal with:

- Biggest problem in the use of competency models lies in the lack of homogeneity in its definition and also in its amplitude (Markus et al., 2005)
- difficulties are often associated with the process complexity required in order to identify the appropriate competencies and also those associated with the construction process of a suitable model to the organizational reality (Svetlik et al., 2007)
- There is a great difficulty that companies face in the alignment of competencies and strategies (Fleury and Fleury, 2004)

Because of these and many other barriers, the management by competencies model eventually loses its usefulness, going often to be more a hindrance in the organization, rather than a system of management support.

5 CONCLUSION

Competencies in today's corporate world are described and monitored from every point of view. At present, the working conditions of large companies focus on teamwork rather than on individuals. However, it is very important for everyone to have the right competencies for their work and they are further developed in accordance with the working environment and the content of the job position. Competence models therefore occupy an important role in larger businesses that are aware of the importance of their employees' competencies. The article defines the basic terms associated with this term and puts them in context. Competencies constitute the intellectual property of companies and are an important factor in strategic decision making and selection of suitable staff for leadership. They reflect the basic skills of the experiences and behavioral patterns that are crucial to the performance of the function.

Using competency models, it is possible to define key competencies and set the form of their development for the overall benefit of the company and its growth. A Competency Model can help companies to decide on a particular level of governance and a specific structure of employee positions. By using a model of competence as a general or a specific work position, it is possible to use it not only within a single company but also in the same position within the industry. By creating a model, it is possible to discover the differences between what companies expect from their managers or employees and what they really require and need.

According Baczyńska (2015) competencies are influenced by the level of all kinds of intelligence described in triarchic theory of intelligence model. Competencies play a major role in management work and properly defining competencies leads to higher job satisfaction, which results in higher work efficiency and benefit of all stakeholders. An approach that focuses on managing competencies and their development is called "Management by competences" and is currently used in many large companies as a tool for achieving strategic goals. Among the main advantages we can include the limitation of operational management of management and its focus on strategic management. This will be achieved by a clear and comprehensible definition of the individual performance requirements of each employee (his / her roles, responsibilities and required results).

In management practice, communication is the most important factor and the secondary impact of introducing MBC with a given competence model will be to improve internal and external communication and collaboration. Another significant secondary benefit may be the success of the change management of the company and the controlled impact of all changes on the overall corporate system. Moreover, an increase in customer focus can also lead to an increase in product quality and an increase in sales.

The way to optimal business performance is building a positive working environment, which is largely made by work satisfaction. This can be set as a performance indicator. Work satisfaction can be defined as the level of happiness of a worker within his / her work position and is therefore considered to be a lucrative area of interest in various studies and scientific work, although it does not have a uniform definition in the literature.

Khan et al. (2015) describes the link between work satisfaction and competencies, which later turns towards overall work performance. From this we can conclude that competence can be defined as a predisposition to work satisfaction and thus to work performance. We can also add emotional intelligence to this claim as a predisposition to work satisfaction and even a scientifically proven correlation in between.

Sources

1. ARAVENA-REYES, J., M. BREGA, M. MOLINA, N. LINO and W. JUNIOR, 2005. Implementing Staff Management by Competencies: the experience of Daimler Chrysler of Brazil. LACCEI International Latin American and Caribbean Conference for Engineering and Technology [online]. 3. Available from: http://www.laccei.org/LACCEI2005-Cartagena/Papers/IT060_AguilarMolina.pdf
2. ARMSTRONG, M. and T. STEPHENS. (2015), Řízení lidských zdrojů: moderní pojetí a postupy: 13. vydání. Praha: Grada Publishing, ISBN 978-80-247-5258-7.
3. AUBRET, J., P. GILBERT and F. PIGEYRE, (2005), Management des Compétences, Réalisations, Concepts, Analyses (2nd ed.), Paris: Dunod.
4. BACZYŃSKA, A. Analytical, Practical and Emotional Intelligence and Line Manager Competencies. Management [online]. 2015, 23(4), 34-54 [cit. 2016-11-26]. DOI: 10.7206/mba.ce.2084-3356.156. ISSN 20843356. Dostupné z: <http://search.ebscohost.com.ezproxy.lib.vutbr.cz/login.aspx?direct=true&db=bth&AN=118333296&lang=cs&site=ehost-live>
5. BOUTEILLER, D. and P. GILBERT. La diffusion de l'instrumentation de la gestion des compétences en Amérique du Nord depuis David C. McClelland. Relations Industrielles / Industrial Relations [online]. 2016, 71(2), 224-246 [cit. 2016-11-26]. ISSN 0034379X. Dostupné z: <http://search.ebscohost.com.ezproxy.lib.vutbr.cz/login.aspx?direct=true&db=bth&AN=115954531&lang=cs&site=eh>
6. FLEURY, M. and A. FLEURY, 2004. Alinhando estratégia e competências. Revista de Administração de Empresas [online]. B.m.: Fundação Getulio Vargas/ Escola de Administração de Empresas de São Paulo /RAE-publicações, 3., 44(1), 44–57 [vid. 2017-03-11]. ISSN 2178-938X. Available from: <http://10.1590/S0034-75902004000100012>
7. GARCÍA-ARACIL, A. and R. VELDEN, 2008. Competencies for young European higher education graduates: labor market mismatches and their payoffs. Higher Education [online]. B.m.: Springer Science & Business Media B. V., 2., 55(2), 219–239. ISSN 00181560. Available from: <http://10.0.3.239/s10734-006-9050-4>
8. HEIJKE, H., CH. MENG and G. RAMAEKERS, 2003. An investigation into the role of human capital competences and their pay-off. International Journal of Manpower [online]. B.m.: Emerald, 24(7), 750–773. ISSN 0143-7720. Available from: <http://10.1108/01437720310502113>
9. HRONÍK, F., VEDRALOVÁ, J. and L. HORVÁTH. (2008), Kompetenční modely: projekt ESF Učit se praxí. 1. Vyd. Brno: Motiv Press, ISBN 978-80-904133-2-0.
10. KHAN, A., N. MASREK and F. NADZAR. Analysis of competencies, job satisfaction and organizational commitment as indicators of job performance: A conceptual framework. Education for Information [online]. 2015, 31(3), 125-141 [cit. 2016-11-26]. DOI: 10.3233/EFI-150954. ISSN 01678329.
11. KOVÁCS, J. Kompetentní manažer procesu. Vyd. 1. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2009. ISBN 978-80-7357-463-5.
12. KUBEŠ, M., R. KURNICKÝ and D. SPILLEROVÁ. Manažerské kompetence: způsobilosti výjimečných manažerů. 1. vyd. Praha: Grada, 2004. ISBN 80-247-0698-9
13. KUIJPERS, M. (2000), "Career development competencies", Proceedings of the 2nd Conference of HRD Research & Practice across Europe, University of Twente, Enschede, pp. 309-14.
14. LEUNG, K., L. TREVENA and D. WATERS, 2016. Development of a competency framework for evidence-based practice in nursing. Nurse Education Today [online].

- 4., 39, 189–196 [vid. 2017-03-04]. ISSN 02606917. Available from: <http://10.1016/j.nedt.2016.01.026>
15. LIŠKOVÁ, S. and P. TOMŠÍK, 2013. Competency-based approach to human resources management. *Agricultural Economics–Czech* [online]. 59(11), 496–504. Available from: <http://agriculturejournals.cz/publicFiles/107005.pdf>
 16. MARKUS, L., H. COOPER-THOMAS and K. ALLPRESS, 2005. Confounded by Competencies? An Evaluation of the Evolution and Use of Competency Models. *New Zealand Journal of Psychology* [online]. B.m.: New Zealand Psychological Society, 7., 34(2), 117–126. ISSN 0112109X. Available from: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=18509603&lang=cs&site=ehost-live>
 17. MIKUŠOVÁ, M. and A. ČOPÍKOVÁ. Vytvoření modelu kompetencí krizového manažera malého podniku za použití saatyho metody. *Scientific Papers of the University of Pardubice. Series D, Faculty of Economics* [online]. 2015, 22(33), 111-121 [cit. 2016-11-27]. ISSN 1211555X. Dostupné z: <http://search.ebscohost.com.ezproxy.lib.vutbr.cz/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=102745699&lang=cs&site=ehost-live>
 18. NORDHAUG, Odd. *Human capital in organizations: competence, training, and learning*. New York: Oxford University Press, 1993. ISBN 978-8200218074.
 19. PITÁŠ, J. *Národní standard kompetencí projektového řízení verze 3.2: National standard competences of project management version 3.2*. Vyd. 3., dopl. a aktualiz. Brno: Společnost pro projektové řízení, 2012. ISBN 978-80-260-2325-8.
 20. PENNEY, T. Competency Management is a far cry from Worker Competency on the job or in Safety! LinkedIn [online]. 2016, [cit. 2016-11-26]. Dostupné z: <https://www.linkedin.com/pulse/competency-management-far-cry-from-worker-job-safety-terry-penney>
 21. PLAMÍNEK, J. and R. FIŠER. *Řízení podle kompetencí*. Praha: Grada, 2015. Expert (Grada). ISBN 80-247-1074-9.
 22. PROKOPENKO, J. and M. KUBR. *Vzdělávání a rozvoj manažerů*. Vyd. 1. Praha: Grada, 1996. ISBN 80-716-9250-6
 23. PRUSAK, Rafał. The impact of employee competencies management as part of the human capital on the intellectual capital implementing process. *Management* (1429-9321) [online]. 2016, 20(1), 27-39 [cit. 2016-11-26]. DOI: 10.1515/manment-2015-0022. ISSN 14299321. Dostupné z: <http://search.ebscohost.com.ezproxy.lib.vutbr.cz/login.aspx?direct=true&db=bth&AN=116100810&lang=cs&site=ehost-live>
 24. ROWE, CH., 1995. Clarifying the use of competence and competency models in recruitment, assessment and staff development. *Industrial and Commercial Training* [online]. B.m.: Emerald, 1. 12., 27(11), 12–17. ISSN 0019-7858. Available from: <http://10.1108/00197859510100257>
 25. SPARROW, P. and J. HILTROP, 1994. *European human resource management in transition*. New York: Prentice Hall. ISBN 01-320-2095-5.
 26. SVETLIK, I., E. STAVROU-COSTEA, M. VAKOLA, K. SODERQUIST and G. PRASTACOS, 2007. Competency management in support of organisational change. *International Journal of Manpower* [online]. B.m.: Emerald Group Publishing Limited, 28(3/4), 260–275. ISSN 0143-7720. Available from: <http://dx.doi.org/10.1108/01437720710755245>
 27. TEODORESCU, T., 2006. Competence versus competency: What is the difference? *Performance Improvement* [online]. B.m.: John Wiley & Sons, Inc., 11., 45(10), 27–30. ISSN 10908811. Available from: <http://10.0.3.234/pfi.027>

28. WANG, Y. and N. HAGGERTY. (2011), "Individual virtual competence and its influence on work outcomes", Journal of Management Information Systems, Vol. 27 No. 4, pp. 299-333.

Contacts

Ing. Lukáš Mazánek

Brno University of Technology, Faculty of Business and Management

Kolejní 2906/4, 612 00 Brno, Czech Republic

email: mazanek@fbm.vutbr.cz

Ing. Lukáš Vraniak

Brno University of Technology, Faculty of Business and Management

Kolejní 2906/4, 612 00 Brno, Czech Republic

email: lukas.vraniak@vutbr.cz

CURRENT PERSONNEL MARKETING APPROACHES AS APPLIED BY LOCAL SOUTH MORAVIAN HPO COMPANY

Lukáš Mazánek, Simona Megová, Jan Pekárek

Abstract

The aim of this study is to introduce key characteristics of HPO company and current struggle with talented applicants attraction. There had been conducted literature review of current HPO approaches and studies devoted to the topic of personnel marketing. This study is describing the particular application of both of these concepts. Performance of the company is as well important as the ability to attract and maintain talented individuals thanks to sophisticated personnel marketing approaches. Study allows to understand which factors are affecting HPO's performance and to be able to set criteria, which allow distinguishing whether organization could be considered as HPO. We focus at factors describing the HPO approach in the field of Key partnerships, Care of employee and Support of science in chosen international company. Next up there is an evaluation of personnel marketing thanks to external as well as internal presentation of the selected company and its effort to increase the perceived attractiveness among applicants.

Key words: performance, HPO concept, personnel marketing, recruitment

1 INTRODUCTION

Achieving success is the basic purpose of all business. Whether they are small family businesses or multinational corporations, achieving success is one of the main engines of their business. However, the question remains, on what basis we can judge whether an enterprise is successful. The way to do it is to compare businesses with each other and decide which one is more successful. One of contemporary concepts is the application of the High Performance Organization (HPO) criteria.

Using HPO factor indicators on organizations shows that there is a direct and positive relationship between five HPO factors and the ability of the business to be competitive. The higher the company achieves in terms of these five HPO factors, the better is the company's competitiveness.

Literature also shows that all HPO factors should reach equally high levels. The company can determine the status of its individual factors by the employees, as well as the company's management. This questionnaire consists of 35 questions scaled from 1 (very low) to 10 (excellent). Subsequently, an average score across individual factors is calculated to indicate areas in which the organization should make improvements to be considered a HPO organization (Waal and Akaraborworn, 2013).

In order to increase the effectiveness of a company, several types of resources can be used. When considering money, people and machines, the most important of them all are the people (Kahinde, 2012). Personnel marketing helps when and the company wants to maintain necessary and talented labour force. Therefore, it represents the use of marketing approach in the personnel area. Personnel marketing was formed as a separate discipline within personnel management when the labour supply was exceeding the demand. This situation could be described as the labour market disposed with many job vacancies, which were difficult to fill in with good quality employees using the traditional procedures of recruitment within personnel management (Koubek, 2015). Sagaidak (2013) views the aim of personnel marketing as a constant improvement of work with employees. According to Poláková and Häuser (2003), it helps to recognize the needs and wishes of employees and can ensure the

acquisition of competitive advantages over other organizations. In their view, an important part of personnel marketing lies in the analysis and research of factors on the labour market. The goal of such personnel research should be the optimization of internal and external personnel policies and strategies. Effectively applied personnel marketing is one of significant ways to achieve rising quality of human capital in a company. However, according to Antořová (2005), it is necessary to apply the chosen tools within the context of concrete organizational culture.

Therefore, in this paper we are going to describe the particular application of both of these concepts. Performance of the company is as well important as the ability to attract and maintain talented individuals thanks to sophisticated personnel marketing approaches.

2 UNDERSTANDING OF THE HPO CONCEPT

In general, the better company performance is possible thanks to effective utilization of available resources. When we consider money, machine and human resources, according to Kahinde (2012) are the people the most important resource the company should have focused on. In relation to the company's performance, it would be appropriate to introduce the HPO concept (High performance organization) recently explained by many research studies (e.g. Waal, 2010, 2012a, 2012b).

HPO organizations are according to Waal (2007) the highly performing organization, which reach better financial results in the long-term period in comparison to other companies. A HPO company is very good at reacting to the changes and suitable adaptation to changing environment. The management is well balanced and long-term oriented. The organization still improves its key capabilities and considers employees to be its main asset. According to Waal and Akaraborworn (2013) the performance of these (HPO) organizations is significantly influenced by five factors.

The management of HPO organization encourages belief, trust in others and fair treatment.. Managers are trustworthy, they possess personal integrity, commitment, enthusiasm, and respect, and have decisive, action-focused decision-making style. The management keeps people accountable for their results by maintaining clear accountability for performance. Values and strategy are communicated throughout the organization, so everyone knows and embraces them.

HPOs have open culture, which means that management values the opinions of employees and involves them in important organizational processes. Making mistakes is allowed and regarded as an opportunity to learn. Employees spend a lot of time discussing, exchanging knowledge and learning, to develop new ideas to increase their performance and make the organization performance-driven. Managers are personally involved in experimenting, which fosters an environment of change in the organization.

HPOs grow through partnerships with suppliers and customers, so long-term commitment is extended to all stakeholders. Vacancies are offered to high-potential internal candidates first, and people are encouraged to become leaders. HPOs create safe and secure workplace (both physical and mental), and dismiss employees only as a last resort.

HPOs compensate for dying strategies by renewing them and making them unique. The organizations continuously improve, simplify and align their processes and innovate their products and services, creating new sources of competitive advantage to respond to market development. Furthermore, HPOs manage their core competences efficiently, and source out non-core competences. HPO assembles and recruits a diverse and complementary management team with maximum work flexibility. The workforce is trained to be resilient and flexible. The employees are encouraged to develop their skills to accomplish extraordinary results and are held responsible for their performance. As result the creativity is increased, leading to even better results (Waal and Akaraborworn, 2013).

3 ANALYSIS OF THE HPO COMPANY

In our research we interviewed local managers and academic scientists. The aim was to identify key factors of the company which is perceived as both HPO and attractive for applicants thanks to sophisticated personnel marketing.

The company is going to be introduced and the main reasons for suggested classification are going to be described.

Legal form	Multinational Limited Liability Company
Field of manufacturing	Scientific and Technical Tools - Electron Microscopes
Annual profit	479.5 million dollars
Number of employees	2700+
Key products	FIB - Focused ion beam Raster electron microscopes Transmission electron microscopes DualBeam™

This electron microscopy development and production company was established in 1971. At present, it is the leading supplier of electron and ion-optical equipment for wide range of researchers, developers and manufacturers working at micro, nano and picometric scales.

These innovative devices enable the industry and its customers to increase their productivity and to make breakthroughs (Nasdaq, 2016). The main customers are organizations operating in the following areas:

- research and development - 3D nanocharacterization, 3D nanoprototyping,
- natural sciences - biomaterials, molecular biology, structural biology, system biology,
- electronics - 3D metrology, editing of integrated circuits, analysis of defects of electronic components,
- industry - automated mineralogy, forensic science, metallurgy, metrology.

The tools produced by the company enable, with the help of electrons and ions, to analyse and manipulate parts of matter smaller than one angstrom. Tools combine ion and electron radiation (DualBeam™ System (SDB)) and provide 3D images and simplify sample handling. The company develops scanning (SEM) and transmission (TEM) electron microscopes and, among other things, a commercially available microscope with the world's highest resolution. Major research centres are located in North America (Hillsboro - Oregon, USA) and Europe (Brno - Czech Republic, Eindhoven - Netherlands) and sell their plants to more than 50 countries around the world (see Figure 2).

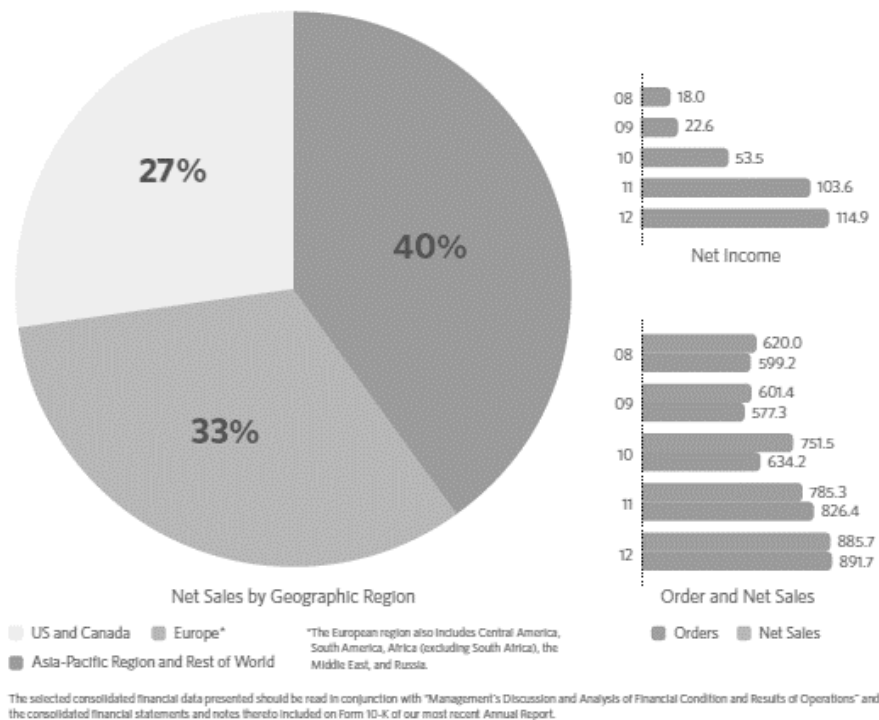

Figure 3: Net sales by region. Internal, Source: (*Company Overview, 2016*)

4 RESEARCH RESULTS

Based on study of internal directives and interviews with company management, we introduce the most interesting thoughts related to the company's performance.

Three areas of interest were examined and an interesting relation to performance as well attractiveness for applicants were found.

- Key partnerships
- Care of employees
- Support of science

Because this study is only exploratory we didn't make in depth interviews. Rather we tried to focus on perception of factors affecting performance and success of the company in general.

4.1 Personnel marketing attractiveness through Key Partnerships

The company sees the success of its business partners as an important part of its success. Every day, customers are getting a chance to find a cure for cancer after a short walk. Other customers are working on discovering new energy sources. Other customers are helping to develop new generations of small and powerful mobile devices. Every day, customers are striving to gain a deeper insight into the microscopic world of health, safety and productivity. Through more than 60 years of innovation in the field of micro-engineering, it helps its customers to find better answers. *"We share their enthusiasm and dedication and devote all our capabilities to one thing, their success."*(Company Overview, 2016)

Paradoxically, success often starts with some kind of failure. This may be a lack of information, a very complex issue, or the use of inappropriate tools to solve the problem. However, it is the persistence that will support the effort to find new ways to solve the problem and, above all, to conclude key partnerships.

Within the long-term strategy, cooperation with our partners and universities is very important for society.

The Oregon Health & Sciences University (OHSU) is a partner laboratory using the latest products of the company. Local researchers can study biological structures in such detail as

never before. The researchers are currently exploring how cancer cells are spreading throughout the body. The goal is to develop an effective and less toxic treatment tailored to each individual patient. This cooperation considers management of the company and Oregon University to be very significant. OHSU Chief Executive Officer Joe Gray highlights the benefits from excellent collaboration between university researchers and engineers. *"Everyday cooperation brings great results in the use of new tools in new ways. This partnership makes it possible to significantly improve all aspects of access to cancer, whether it's detection or treatment. At the same time, researchers are gaining a lot of new knowledge from the field of immunology, neuroscience, cardiology and other areas."*

There are many such partnerships around the world. The application of cancer treatment products is one of the company's greatest successes. However, key partnerships are also concluded in the field of electronics, natural resources and material engineering. (Company Overview, 2016)

4.2 Personnel marketing in relation to recruitment and Care of employees

As was explained in previous paragraphs, the work done by the employees in the company is meaningful and, as a result, it is involved in many revolutionary. In addition to the great sense of helping to change the world, the company employees also have the opportunity to grow professionally, improve their skills and gain very decent salary rating.

The company's goal is to employ and retain the best available professionals. The salary is one of the tools to achieve this. Everyone in the company has the opportunity to be rewarded under the shared profit program. The participation level depends on the individual performance, the performance of the business unit and the overall financial results of the company.

We believe that all employees deserve recognition for good work and sometimes extras. Managers are willing to reward employees for their efforts and extra work done.

The professional approach is based on the employee's contribution to the company and willingness to accept new challenges. The company offers many opportunities to foster workers' personal progress. Formal programs, informal mentoring and corporate culture support employee remuneration and career development.

The company assesses candidates from all over the world and offers opportunities for cross-staff exchanges. Employees can move within Europe, the US or the Asia-Pacific region and gain experience from other areas of society.

As the company continually grows, it also needs employees to grow professionally. Employees can benefit from wide range of development programs, such as network programs or development programs ending with certification or title.

The company produces many new patents each year and rewards employees for their patented innovations with cash bonuses and recognition.

Once a worker joins the company, they have the opportunity to recommend someone talented. If a new talented employee is accepted on recommendation, they will receive a financial reward.

We expect hard work from our employees. However, we know well how important the balance between personal and working life is. Life is not possible without rest and relaxation, therefore, it is important for the company to have employees with enough free time.

Sometimes the employees live far from the company and need assistance in transportation to work. For these cases, they can use a corporate car or transport allowance.

The company supports teamwork and sponsors a wide range of activities for employees. (Corporate websites, 2016)

4.3 Job vacancies

To increase attractiveness for potential employees, the company uses a short but very compelling slogan:

"We are the world leader in electron microscopy, and we are defining trends in one of the key areas of today's nanotechnology. Our major customers are renowned universities, large pharmaceutical companies, or the development centres of the space, semiconductor, mining, automotive or aerospace industries. Working with us brings the excitement of shifting the limits of human knowledge, the prestige of top companies and entertainment. Precision is needed at every step. Every step is a challenge."

Currently the company offers in the Czech Republic 12 vacancies in Brno in management positions, logistics specialists and software engineers. In Germany, two vacancies are in Munich, one in Berlin and one in Dusseldorf. Two vacancies are also in the Netherlands Eindhoven. (Job vacancies, 2016)

4.4 Support of science and young graduates

In the Czech Republic, the company supports young scientists with a grant that has been issued annually since 2008. In 2017, the company announced a competition for young scientists for two-year scholarship. By 30 June, all scientists under 30 years of age, who use the electron microscope or its outputs, or are involved in the development of electron microscopy, can submit applications.

The main prize is grant for 200 thousand Czech crowns, which can change their life - as well as the winners from previous years, who, thanks to financial support, could fully devote their research, take part in various scientific conferences or go abroad.

"We are delighted that the winners of the grant in the world will not be lost and their research will advance science. It is our long-term strategy to support young scientists in their work, and the grant is an excellent tool.

Moreover, all the winners of the grant agree. *„The young scientist should go with enthusiasm and curiosity for their research ambitions and not give up, even when partial failures come. If you like your work, success will eventually come true. "All the personalities and their projects that received the grant were very interesting and we look forward to this year's enthusiastic application of the scientists and we are curious about what another winner will bring to Czech science."* (CEO, 2016)

5 CONCLUSION

In this study, a particular HPO is presented along with the concept of a high-performance organization and the various factors that define it. However, today it is increasingly important not only to use current resources in society to achieve high performance. In the Czech Republic is important to possess the ability to engage talented workers. However, as a result of the current low unemployment rate, this becomes a big problem, and companies have to offer potential candidates more than just high economic performance. Personal marketing plays a key role in this area when company applies its external and internal presentation. The approaches to communicating key partnerships, visions and business sense and support for young talents were identified in this study. "We are the world leader in electron microscopy, and we are defining trends in one of the key areas of today's nanotechnology. Our major customers are renowned universities, large pharmaceutical companies, or the development centres of the space, semiconductor, mining, automotive or aerospace industries. Working with us brings the excitement of shifting the limits of human knowledge, the prestige of top companies and entertainment. Precision is needed at every step. Each step is a challenge. Everyday cooperation brings great results in the use of new tools in new ways. This partnership makes it possible to significantly improve all aspects of access to cancer, whether

it's detection or treatment. At the same time, the researchers gain many new insights from the fields of immunology, neuroscience, cardiology, and other areas." (CEO, 2016) While this argumentation allows workers to identify themselves with the business. The way you perceive your work is important for achieving a greater goal that can have an impact throughout humanity. At the same time, this approach is crucial to internal motivation, engagement and loyalty of workers.

Sources

1. A. A. de Waal , Chiraprapha Tan Akaraborworn, (2013), Is the high performance organization framework suitable for Thai organizations?, *Measuring Business Excellence*, Vol. 17 Iss: 4, pp. 76 – 87.
2. A. A. de Waal, (2007), The characteristics of a high performance organization, *Business Strategy Series*, Vol. 8 Iss: 3, pp. 179 – 185.
3. A. A. de Waal. (2006, rev. 2010), The Characteristics of a High Performance Organization, *Social Science Research Network*, available at: <http://ssrn.com/abstract=931873>.
4. A. A. de Waal. (2012a), Characteristics of high performance organizations, *Journal of Management Research*, Vol. 4 No. 4, pp. 39-71.
5. A. A. de Waal. (2012b), What Makes a High Performance Organization, Five Validated Factors of Competitive Advantage that Apply Worldwide, Global Professional Publishing, Enfield.
6. AboutFei. *Company Overview*. [online]. 2016, [cit. 25-1-2016]. Dostupné z: <http://www.feicompany.com/company/fei-company-overview/>
7. AboutFei. *Careers at Fei*. Corporate websites. [online]. 2016, [cit. 25-1-2016]. Dostupné z: <http://www.feicompany.com/careers/>.
8. Antořová, M. (2005), Marketing-mix v personalistice, *Economia*, Praha
9. Jiří Očadlík. CEO of FEI - Firemní dokumentace. [online]. 2016, [cit. 25-1-2016]. dostupné z http://www.mikrospol.cz/pdf/pribehy_vitezu-v1.pdf.
10. Job vacancies. *Firemní intranet*. [online]. 2016, [cit. 25-1-2016]. dostupné z: <https://czech-fei.icims.com/jobs/search?ss=1>.
11. Kahinde, J.S. (2012), Talent management effect on organization performance, *Journal of management research*, Vol. 4, No. 2, pp. 178 - 186.
12. Kahinde, J. S (2012), Talent management: Effect on organizational performance. *Journal of Management Research*, 4(2).
13. Koubek, J. 2015, Řízení lidských zdrojů: základy moderní personalistiky, Management Press, Praha.
14. Poláková, I. and Häuser, S. (2003), Personální marketing, *Moderní řízení*, roč. 38, č. 8, str. 46-47, ISSN 0026-8720.
15. Sagaidak, M.P. 2013, Internal marketing and personnel marketing: The comparative analysis, *Actual Problems of Economics*, Vol. 145, No. 7, pp. 110-117.
16. *Nasdaq.com. FEI Company Rings The NASDAQ Stock Market Opening Bell* [online]. 2016, [cit. 24-1-2016]. retrieved from: http://www.nasdaq.com/reference/200906/market_open_060209.stm.

Contact

Ing. Lukáš Mazánek
Faculty of Business and Management
Brno University of Technology
Kolejní 2906/4, 612 00 Brno
Email: Mazanek@fbm.vutbr.cz

Ing. et. Ing. Simona Megová, MBA
Faculty of Business and Management
Brno University of Technology
Kolejní 2906/4, 612 00 Brno
Email: Megova@fbm.vutbr.cz

Ing. Jan Pekárek
Faculty of Business and Management
Brno University of Technology
Kolejní 2906/4, 612 00 Brno
Email: Pekarek@fbm.vutbr.cz

GLOBAL ETHICAL LEADER

Daniela Hrehová, Katarína Čulková, Mária Janošková

Abstract

Over the past years globalization has changed the business scene dramatically. Globalization and the growth of multinational corporations have increased the need for employers to prepare their leaders to perform on a global level. Leaders need the ability to handle any moral problem that may arise during their professional activities in global firm. The purpose of this article is briefly discuss of what is meant by a global leader. Then we will summarize the competence ethical of leaders on global market. It is important for leaders to set the tone by reinforcing a strong ethical culture. Maintaining universal ethical values and being sensitive to the laws and customs of a diverse global environment can be a competitive advantage. Ethical competence is therefore the most important goal of training and support programs in business ethics.

Key words: globalization, leaders, ethical competence

1 INTRODUCTION

Globalization is a phenomenon that has led to the integration of regional economies, societies, and cultures through communication, transport and trade. Technological advancements have brought about a global interconnectedness that has forever changed business. This new interconnectedness transforms how business is done and provides access to a wealth of new and diverse customers, suppliers, partners, talent, or competitors. Operating successfully in this new world requires a new set of skills - those that enable business leaders to operate effectively both within and across different cultures. The 21st century is governed by a new watchword: interdependence. Economies and cultures are now so intertwined that the pursuit of advantage in one quarter based on self interest without due regard to its impact on others can set off a chain reaction that ultimately bedevils everyone. In this environment the old has become new again. The ethical rules of the past acquire a new and urgent prominence in the present. The world, with its complex and dynamic forces, becomes a global marketplace for global managers (Kets de Vries, Florent-Treacy, 2002). Ethical leadership is essential for the long-term survival and success of any organization in cross-cultural settings. While some skeptics claim that business ethics is an oxymoron, the reality is that decisions and actions have consequences, and that reality implies some degree of ethics, high or low. Thus, ethics and the managerial role cannot realistically be teased apart.

2 ETHICAL COMPETENCE - SUCCESSFUL GLOBAL LEADERS

A global leader is commonly defined as someone that cultivates business in a foreign market, sets business strategy at a global level and manages globally diverse and diffused teams. Amongst the numerous definitions, global managers are those who “understand different cultures and lead mixed-nationality teams” (Barnevik, 2001) and are “able to unleash human potential and leverage the richness that lies in cultural diversity” (Whitfield, 2003). Over the past two decades scholars have therefore begun examining the necessary capabilities, skills and characteristics of people who take on global leadership responsibilities. Specifically, research has sought to identify the scope of global leadership tasks (Caligiuri, 2006), define a set of global leadership competencies and skills (Bird et al., 2010; Jokinen, 2006), develop assessment instruments and training programs for global leaders (Pless et al., 2011), separate the concept of global leadership from global management. Baruch (2002) controversially

argues that the universal global manager does not exist. Jokinen (2005) reports that there are no common traits or qualities that can assist in identifying the global manager. A literature review (Čulková, Janošková, 2016; Roháčová, 2016; Bednár, 2013) was undertaken to frame the key competencies deemed essential and specific to global managers. The framework integrates competencies that (a) refer to explicit and tangible information and ability necessary to accomplish a task; (b) refer to the cognitive and behavioural abilities to utilise knowledge gained to successfully complete the assignment; and (c) are fundamental personal characteristics that can impact on knowledge and skills development and action. These competencies are categorised into three meta-competency groups: (1) knowledge competencies; (2) interpersonal competencies; and (3) personal competencies.

To address the unique challenges of global leaders, researchers have identified global leadership competencies that can contribute to success (Caligiui, 2006). Among these global competencies, developing a global mindset, cross-cultural communication skills and respecting cultural diversity are paramount to succeeding in the global workplace. McCall and Hollenback (2002) studied successful global leaders and developed a list of common competencies specific to the global leader (see Figure 1).

1. Open-minded and flexible in thinking and tactics pursued 2. Cultural interest and sensitivity 3. Ability to deal with complexity 4. Resilience, resourcefulness, optimism and energy 5. Honesty and integrity 6. A stable personal life 7. Technical or business skills

Figure 1 Leadership competencies of global leaders (McCall, Hollenback, 2002)

They are expected to fulfil critical roles such as integrator, coordinator, innovator, coach, and strategist (Ayca, 2001). To implement these roles effectively, it is critical for the global managers to possess a global perspective consisting of a global mindset which is supported by certain knowledge and skills. These essential skills and competencies will assist in maintaining a competitive advantage thus ensure their continual success in the complex and dynamic global market.

3 ETHICAL LEADERSHIP REQUIRES ETHICAL LEADERS

Ethical leadership is essential for today's leaders. Watching the news over the past months and years has underscored the importance of being ethical in business and universally. As described by Goleman in his book, *Social Intelligence* (2007), there is an emotional economy that underlies the performance of the human capital on which all business success is built. In the past, the main goal of leadership has been to increase production/productivity and profits. However, in the 21st Century this view has begun to slowly diminish as more organizational development and human resources experts assert that leaders also have the responsibility for ensuring standards of moral and ethical conduct. Good leadership then, refers not only to competence, but to ethics that transform organizations and people's lives (see Table 1 Ethical Leadership Competence).

Table 1 Paths To Ethical Leadership Competence (Fisher, Thornton, 2015)

Legal	Understanding and following the laws and regulations that govern one's work, industry and geographic area
Personal	Demonstrating personal awareness, conduct and good moral character

Emotional	Understanding the impact of emotions on ethical decision making, intentionally managing emotions
Interpersonal	Treating people with respect, demonstrating care, respecting differences
Organizational	Following internal ethics codes and organizational expectations
Professional	Following internal ethics code of one's chosen profession, staying current on industry news
Culture Building	Knowing how to build an ethical high-trust culture through daily leadership
Contextual	Staying morally aware, having a positive intent and impact, doing good and avoiding harm, seeking mutually beneficial solutions
Societal	Improving lives and communities
Environmental	Protecting the planet for future generations
Global	Thinking on global scale, acting as a responsible global citizen

If leaders are ethical, they can ensure that ethical practices are carried out throughout the organization. Ethical leaders are likely to be people-oriented, and aware of how their decisions impact others. Effective leaders also influence processes, stimulate change in attitudes and values, and amplify empowerment and self-efficacy of their followers, as they foster the internalization of corporate vision. The nurturing aspect of leadership can also raise an organization's culture and employee's values to higher levels of ethical behavior (Trevino et al., 2005). According to Hitt (1990) senior leadership has two key responsibilities: 1) to ensure that ethical decisions were made; 2) to develop an organizational climate in which ethical follower conduct was fostered. Ethical leadership is a construct that appears to be ambiguous and includes various diverse elements (Yukl, 2006). Instead of perceiving ethical leadership as preventing people from doing the wrong thing, authors propose that we need to view it as enabling people to do the right thing (Freeman, Stewart, 2006). An ethical leader is a person living up to principles of conduct that are crucial for him. To be an ethical leader one needs to adhere to a more universal standard of moral behaviour (Thomas, 2004). Leading ethically is believed to be a process of inquiry – asking questions about what is right and what is wrong – and a mode of conduct – setting the example for followers and others about the rightness or wrongness of particular actions. Based on an extensive review of literature Brown and colleagues formed the following definition: ethical leadership is defined as the demonstration of normatively appropriate conduct through personal actions and interpersonal relationships, and the promotion of such conduct to followers through two-way communication, reinforcement and decision-making (Brown et al., 2005). This definition proposes that 1) ethical leaders' conduct serves as role-modelling behaviour for followers as their behaviour is accepted as appropriate; 2) ethical leaders communicate and justify their actions to followers (i.e. they make ethics salient in their social environment); 3) ethical leaders want to continually behave according to ethics, therefore they set ethical standards in the company and reward ethical conduct on the part of employees as well as punish unethical behaviour; 4) ethical leaders incorporate ethical dimension in the decision-making process, consider the ethical consequences of their decisions and above all try to make fair choices (Northouse, 2007). Leaders therefore must rely on their inner voice, inner compass that points them in the ethical direction (Brown, 2007). Basic rules of conduct that ethical leaders should follow in order to be considered true leaders are outlined as follows (Freeman et al., 2006): Leader principle: a leader is foremost a member of the company and its spokesman, therefore

his deeds must serve the purpose and benefits of the corporation; Constituents principle: leaders respect their co-workers and perceive them as people who share common purpose. Their individuality and freedom is accepted within the borders of ethical behaviour Outcome principle: a leader connects values to stakeholder support as well as societal legitimacy. Company mission, vision, values and goals (strategy and tactics) are outlined within an understanding of ethical ideals; Processes/skills principle: the leader is open to different opinions and ideas, views and creates an atmosphere of dynamic and fruitful communication; Situation/context principle: moral judgements are used to make ethical decisions and when crossing the boundaries of different ideas. The ethical leader knows the limits of the values and ethical principles they live; Ethics principle: a leader understands leadership and ethics as an integrated process and frames actions and purposes in ethical terms.

Observers have long believed that personal traits such as integrity would be important to perceptions of leadership effectiveness and research has borne that out. For example, survey research has linked perceived leader effectiveness with perceptions of the leader's honesty, integrity, and trustworthiness (Hassan et al., 2013; Kalshoven, 2010; Den Hartog et al., 1999). And, cognitive trust (the exercise of care in work, being professional, dependable; has been associated with effective styles of leadership as well (Dirks, Ferrin, 2002). Ethical leadership is defined as the demonstration of normatively appropriate conduct through personal actions and interpersonal relationships, and the promotion of such conduct to followers through two-way communication, reinforcement, and decision-making“ (Brown et al., 2005). According to Naylor (1999), effective leadership is a product of the heart and an effective leader must be visionary, passionate, creative, flexible, inspiring, innovative. The situation in which leadership is exercised is determined by the leadership skills and characteristics of the leader (Avolio et al., 2009), all contemporary theories can fall under one of the following three perspectives: leadership as a process or relationship, leadership as a combination of traits or personality characteristics, or leadership as certain behaviors or, as they are more commonly referred to, leadership skills. In contrast, Cumbo (2009) focuses on the leader when defining ethical leadership. A leader is considered ethical when inward virtues direct the leader's decision-making process. Followers simply are beneficiaries of a leader living a virtuous life. A leader is motivated not by influencing others but rather living by one's own virtues. The author states that virtues are amplified when the leader exhibits - imagination, compassion, empathy, and discernment. Ethical leadership is not about a process but rather a way of being and making the right choice (Darcy, 2010).

4 CONCLUSION

With the dawn of a new century, there is an emerging and exponentially accelerating force for global societal and organizational change. In the 21st century as never before people everywhere are moving forward into a common future of global interdependence. If that future is to be enlivened with hope and the sense of meaning that lies at the core of human experience, it is of critical importance that leaders everywhere be the models of ethical competence that we now know without equivocation to be the source of human well-being and happiness. The college will broaden and build upon its existing commitments to provide an education that offers extraordinary opportunities for civic, political, and community engagement. New initiatives in social justice, intercultural competency, and global awareness will be added to an educational framework that values inclusion and seeks to develop a new generation of informed and ethical leaders. Many organizations are aware of the critical need for ethics in their cultural fabric. However, there is still a great deal of room for improvement. First, organizations must see ethics as a social responsibility to which they are obligated. No matter how cleverly done, hurting others for personal gain is unacceptable. Next, ethics will only find its proper place in organizations that make it a priority by creating relational

expectations that work for the good of everyone. Finally, the best organizations will seize the opportunity to shape the future by influencing culture through the institutionalization of ethical values. By creating a values-based culture within the organization, society can be improved by positive influences that perpetuate outside the organization.

The paper is the partial solution result of scientific project of MŠVVVAŠ SR 031TUKE-4/2016 Education of students of technical specialization for the needs of the global labor market.

Sources

1. AVOLIO, B. J., WALUMBWA, F. O., & WEBER, T. J. Leadership: Current Theories, Research, and Future Directions. *Annual Review of Psychology*, Vol. 60, 2009, pp. 421-449. ISSN 1545-2085.
2. AYCAN, Z. Expatriation: A critical step toward developing global leaders. In eds. M. Mendenhall, T.M.Kuhlmann and G.K. Stahl. *Developing Global Business Leaders: Policies, Processes, and Innovations*. London: Greenwood Publishing Group, 2001, pp. 119-135. ISBN-13: 978-1567203141.
3. BARNEVIK, P. Preface. In eds, P. Barnevik & R.M. Kanter. *Harvard Business Review Global Strategies: Insights from the world's leading thinkers*. Boston: Harvard Business School Publishing, 2001, pp. 11-19. ISBN-13: 978-0875845616.
4. BARUCH, Y. No such thing as a global manager. *Business Horizons*, Vol. 41, No. 1, 2002, pp. 36-42. ISSN 0007-6813.
5. BEDNÁR, M. (2013). Franciscan Values for Spiritual Leadership in Business. *ERENET Profile*, Vol. 8, No. 1, pp. 14-20. ISSN 1789-624X.
6. BIRD, A., MENDENHALL, M., STEVENS, M. J., & ODDOU, G. Defining the content domain of intercultural competence for global leaders. *Journal of Managerial Psychology*, Vol. 25, No. 8, 2010, pp. 810-828. ISSN 0268-3946.
7. BROWN, M. E., TREVIÑO, L. K., & HARRISON, D. Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, Vol. 97, 2005, pp. 117-134. ISSN 0749-5978.
8. BROWN, M. E. Misconceptions of Ethical Leadership: How to Avoid Potential Pitfalls. *Organizational Dynamics*, Vol. 36, No. 2, 2007, pp. 140-155. ISSN 0090-2616.
9. BROWN, M. E., & TREVINO, L. K. Ethical leadership: A review and future directions. *The Leadership Quarterly*, Vol. 17, No. 6, 2006, pp. 595-616. ISSN 1048-9843.
10. CALIGIURI, P. Developing global leaders. *Human Resource Management Review*, Vol. 16, No. 2, 2006, pp. 219-228. ISSN 1053-4822.
11. CUMBO, L.J. Ethical leadership: The quest for character, civility, and community. *Current Reviews for Academic Libraries*, Vol. 47, No. 4, 2009, pp. 726-726.
12. ČULKOVÁ, K., JANOŠKOVÁ, M. Ekonomická životaschopnosť podnikov na Slovensku. *Nové prístupy ku globálnemu vzdelávaniu na vysokých školách: zborník recenzovaných vedeckých prác s medzinárodnou účasťou*. Košice: TU, 2016, pp. 9-16.
13. DARCY, K. T. Ethical Leadership: The past, present and future. *International Journal of Disclosure & Governance*, Vol. 7, No. 3, 2010, pp. 198-212. ISSN 1746-6539.
14. DEN HARTOG, D. N., HOUSE, R. J., HANGES, P. J., RUIZ-QUINTANILLA, & S. A., DORFMAN, P. W., et al. Culturally specific and cross-culturally generalizable implicit leadership theories: Are attributes of

- charismatic/transformational leadership universally endorsed? *The Leadership Quarterly*, Vol.10, 1999, pp. 219-256. ISSN 1048-9843.
15. DIRKS, K. T., & FERRIN, D. L. Trust in leadership: Meta-Analytic findings and implications for research and practice. *Journal of Applied Psychology*, Vol. 87, 2002, pp. 611-628. ISSN 0021-9010.
 16. FISHER THORNTON, L. 11 Paths To Ethical Leadership Competence. [online] 25.2.2015 [cit. 25-05-2017] Available at: <https://leadingincontext.com/2015/02/25/11-paths-to-ethical-leadership-competence/>
 17. FREEMAN, R.E. & STEWART, L. Developing Ethical Leadership, A Bridge Paper of Business Roundtable Institute for Corporate Ethics. [online] 2006. [cit. 25-05-2017] Available at: www.corporate-ethics.org.
 18. FREEMAN, R. E., MARTIN, K., PARMAR, B., CORDING, M., & WERHANE, P. H. (2006). Leading through values and ethical principles. In R. J. Burke & C. L. Cooper (Eds.), *Inspiring Leaders*, Routledge Publishing. Oxford, UK.
 19. GOLEMAN, D. Social intelligence. The New Science of Human Relationships. New York: Bantam Books, 2007. 416 p. ISBN-13: 978-0553384499,
 20. HASSAN, S., MAHSUD, R., YUKL, G. & PRUSSIA, G. E. Ethical and empowering leadership and leader effectiveness. Vol. 28, No. 2, 2013, pp.133-146.
 21. HITT, W. D. *Ethics and leadership: Putting theory into practice*. Columbus: Battelle Press, 1990. 249 p. ISBN-13: 978-0935470529.
 22. JOKINEN, T. 2005. Global leadership competencies: a review and discussion. *Journal of European Industrial Learning*, Vol. 29, No. 2/3, pp. 199-261.
 23. KALSHOVEN, K. Ethical leadership at work questionnaire (ELW): Development and validation of a multidimensional measure. University of Amsterdam (UVA)-DARE. [online]. 2010, pp. 25-65. Available: <http://dare.uva.nl/document/t/171339>
 24. KETS DE VRIES, M.F.R. & FLORENT-TREACY, E. Global leadership from A to Z: creating high commitment organizations. *Organizational Dynamics*, Vol. 29, No. 309, 2002, pp. 1-16.
 25. McCALL, M., & HOLLENBECK, G. Developing global executives: The lessons of international experience. Boston, MA: Harvard Business School Publishing, 2002.
 26. NAYLOR, J. *Management*. Harlow, England: Prentice Hall, 1999. 665p. ISBN-13: 978-0273673217.
 27. NORTHOUSE, G. (2007). *Leadership Theory and Practice*, (3rd edn), Thousand Oak, London, New Delhe, Sage Publications, Inc.
 28. NICOLA M. PLESS, MAAK, T., & GÜNTER K. STAHL. Developing Responsible Global Leaders Through International Service-Learning Programs: The Ulysses Experience. *Academy of Management Learning & Education*, Vol. 10, No. 2, June 1, 2011, pp. 237-260. ISSN 1537-260X .
 29. ROHÁČOVÁ, T. Podgotovka specialistov dľa global'noho trhu. *Teoreticko-praktické pohľady na problémy súčasnej spoločnosti: zborník recenzovaných vedeckých prác*. Košice: KSV TU, 2016, s. 56-61. ISBN 978-80-553-2590-3.
 30. THOMAS, T. et al. Strategic Leadership of Ethical Behavior in Business. *Academy of Management Executive*, Vol. 18, No. 2, 2004, pp. 56-66. ISSN 0896-3789.
 31. TREVINO, L. K., HARTMAN, L. P., & BROWN, M. E. Moral person and moral manager: How executives develop a reputation for ethical leadership. *California Management Review*, Vol. 4, No. 4, 2005, pp. 128-142. ISSN 0008-1256.
 32. YUKL, G. *Leadership in organizations. 6th edition*. New Jersey: Pearson Prentice Hall Upper Saddle River, NJ, 2006. 528p. ISBN-13: 978-0132771863.

33. WHITFIELD, D. Global leadership. [online] 2003. [cit. 25-05-2017]. Available at: www.gonzaga.edu/.../School-of-Professional-Studies/Ph.D.-Leadership-Studies/GlobalLeadershipILA.doc

Contact

PhDr. Daniela Hrehová, Ph.D.

Technical university in Košice, Department of social science

Vysokoškolská 4, 042 00 Košice, Slovakia

Tel: +421-556024339

email: daniela.hrehova@tuke.sk

doc. Ing. Katarína Čulková, PhD.

doc. PhDr. Mária Janošková, PhD.

Technical university in Košice

Faculty of Mining, Ecology, Process Control and Geotechnology

Letná 9, 042 00 Košice, Slovakia

Tel:+421-55 602 1111

email: katarina.culkova@tuke.sk, maria.janoskova@tuke.sk

OPTIMIZING THE NUMBER OF STOPS WITHIN THE LOGISTIC ROUTES USING THE MATHEMATICAL MODEL

Juliana Mruškovičová, Ferdinand Daňo

Abstract

Presented paper focuses on the possibility of using mathematical models in marketing, specifically to optimize the number of stops on the distribution routes. It is devoted to proposing an allowance routes and number of stops on each route, length distribution routes and distances between stops on the route. Subsequently, the proposed procedures for the design of experiments as well as the statistical procedures and methods for processing measured data and the ways in which it is possible to evaluate the suitability of the data. There is designed a mathematical model through analysis of variance and other methods that describes the impacts on the logistics process. The conclusion is an evaluation of the use of the proposed model in practice, with specific methods to be evaluated. The most important of these is the method of response surface (whose output is a 3D graphical graph) through which we follow the characteristics of selected parameters which have the greatest impact on the process.

Keywords: *logistic, optimizing, mathematic model, distribution and logistics trends, innovation*

1 INTRODUCTION

Today, it is necessary to optimize operations and processes in order to increase their efficiency. The same applies in the area of logistics, or in designing and dealing with logistics routes. In analyzing the conditions and the subsequent design of logistics (distribution) route it is necessary to look at these activities from two perspectives. The first one is the time resources which are available at the said activities. In practice, this means that our efforts is to optimize distribution routes so that at that time the greatest number of stops is realized in order to serve the greatest number of customers (in this case to serve means to deliver goods). The other very important aspect is the financial aspect which is as important as the time required. In financial terms it is necessary to optimize distribution routes so that the costs necessary for the overall distribution routes are reduced to the minimum possible value. To realize such an optimization, it is necessary to know which factors affect the logistics process and upon influencing of which of them we can achieve such result. Precisely because of the knowledge of influential factors and their consequent influence, the next step is to create a model that describes the process. Finally, it is important to use the results of modeling and consequently of numerical or graphical interpretation. In graphical interpretation we use in this case a response surface, since it represents appropriate 3D display of correlation of influencing factors.

2 IMPACT SPECIFICATIONS ON LOGISTICS ROUTE

For each model creation it is important to firstly define the factors that affect the process. Subsequently, from such factors it is necessary to determine those ones whose impact is the most significant. Often, in the case of more complex processes there is the fact that in designing model not only the individual factors are used but also their mutual interactions, or higher-level factors. In the first step, therefore, we define the factors that affect logistics process, in this case affecting the logistics route and we briefly describe them:

Distance - is an essential factor from which further depends number of stops and the total length of the distribution route

Number of stops - this factor is based on the fundamental nature of the business and the related logistics. The aim is that the number of stops to a route is as high as possible, i.e. so that we are able to serve as many customers as possible

Time for one stop - represents the time required for the driver to unload or load goods at the customer. For our needs and better treatment of the issue, the one stop will represent time from the moment of stop at the client, unloading/loading of goods up to the next stop.

Total time on the route - this factor means the time spent by a driver on logistic route from the beginning till the moment of final parking of the vehicle.

Minimum time for one stop - is the minimum time which is necessary for stop and unloading and loading of the smallest contract possible, under ideal conditions

Financial costs of one stop - represent the sum of all costs calculated for the unit price for one stop expressed in €.

Costs of the entire route - this factor is very important as it represents the total costs of the logistics route. In practice, the sum of all logistic routes represents total costs of delivery of goods. The total costs is treated because the price of one stop reflects all costs associated with logistics calculated per one stop (salary of the driver, vehicle depreciation, fuel, etc.).

2.1 Selection of suitable factors

In the previous section we have defined all factors influencing the process which in our case is a selection of distribution routes. Further we choose a factor affecting the process in the largest way and with whom we will continue to work. The reason why such a selection of factors is made is that we don't want to work unnecessarily with too many factors whose impact on the process or on value measured by us is negligible. In our case, we chose the following factors: the Length of the route, Number of stops, One stop financial costs. These three variables are called the independent or explanatory variables. It's because these are variables that affect the final measured value. This value will be called dependent, since its variation depends on the change of the independent, explanatory, variables. In our case, the dependent variable value is: The costs of the entire route. The reason why we chose this value for our work is, as we have already described in the introduction, that we decided to optimize distribution route and therefore its stops as well with respect to its financial aspects, i.e. costs of such distribution route. In the next section we will show experimental design method through which we will measure all the necessary values of the factors so that we are able to create a model through them and consequently, in the graphic display, also response surface.

3 CREATING THE MODEL AND INTERPRETATION OF RESULTS

Given the complexity of this process and the fact that we are working with three independent factors we use in our case non-linear model, the shape of which is:

$$w_i = a_0 + \sum_{j=1}^k a_j t_{ji} + \sum_{j=1}^{k-1} \sum_{l=j+1}^k a_{jl} t_{ji} t_{li} + \dots + \sum_{j=1}^k a_{jj} t_{ji}^2 \quad (1.1)$$

where:

w_i represents i th measured dependent variable, a_0, a_u, \dots, a_{kk} are unknown parameters,, $t_{1i}, t_{2i}, \dots, t_{ji}$ are individual parameters and their interactions

In our case, due to the high number of examined factors and number of their levels (the level of individual factors will be chosen with regard to their feasibility and credibility in the home

process) we have decided for centred composite design of experiment consisting of three parts:

Core of design – is formed by factorial design 2^k . As it will be shown below, if we want to reduce the number of measurements, the core can be used as reduced experiment 2^{k-p} . For number of factors $k < 4$ only complete experiment 2^k can be used as a core, for $5 < k < 7$ we use the complete experiment 2^k or the reduced experiment 2^{k-p} as a core, for $k > 7$ also reduced experiment 2^{k-2} ,

Axial points – points that are on the axes in distance of $a > 0$ from the centre of design. Their number is $n_s = 2k$,

Central points – points in the centre of the design. There are $n_0 > 0$ of central points. By suitable selection of “ a ” and the number of central points - “ n_0 ,” the proposals characteristics can be influenced. Centred composite design is presented in Table. 1.0.

Tab. 1: Centred composite design

t_1	t_2	...	t_k	Number of points	Design part
-1	-i	...	-1	$n_c = 2^k$ or $n_c = 2^{k-p}$	Design core
-1	-i	...	+1		
...		
+1	+i	...	+1		
$-\alpha$	0	...	0	$n_s = 2k$	Axial points
$+\alpha$	0	...	0		
0	$-a$...	0		
0	$+a$...	0		
...		
0	0	...	$-\alpha$		
0	0		0	n_0	Central points
0	0		0		
...		
0	0		0		

Source: SVÁTEK, M. - KRIŽAN, P. 2015

In the next step, the individual measurements and the data processing or measured data analysis proceeds. During the data processing, firstly the data are verified by the following tests:

Normal distribution verification: *Shapiro-Wilk test*

Diagnosing the residuals: *Studentized residuals*

Outliers determination: *Dean-Dixon* non-parametric test of outliers and a *Grubbs test*

Testing of homoscedasticity of dispersions: *Levene test* or its modification *Brown-Forsythe test*, or *Bartlett test*. Its disadvantage is the high sensitivity against normality violation.

Then, after the data analysis, we proceed with the experiment model design using the ANOVA method (all of the above analysis, because of the complexity of matrix notation, effected through the available statistical software, for example JMP, STATGRAPHICS etc.):

In our case it is the experiment $a \times b \times c$, because we consider 3 factors while factor A has a levels, B has b and C has c levels, etc.

The model of complete factorial design which contains all possible interactions is in our case of 3-factorial design as follows:

$$y_{ijklm} = \mu + \alpha_i + \beta_j + \gamma_k + (\alpha\beta)_{ij} + (\alpha\gamma)_{ik} + (\beta\gamma)_{jk} + (\alpha\beta\gamma)_{ijk} + \varepsilon_{ijklm} \quad (1.2)$$

where

μ is the rate constant, or also called absolute term,

α_i is the contribution of *i*-times level of factor *A*,

β_j is the contribution of *j*-times level of factor *B*,

γ_k is the contribution of *k*-times level of factor *C*,

$(\alpha\beta)_{ij}$ is combined contribution of *i*-times level of factor *A* and *j*-times level of factor *B* (interaction)

$(\alpha\gamma)_{ik}$, $(\beta\gamma)_{jk}$, $(\alpha\beta\gamma)_{ijk}$, ..., etc., individual combined contributions of given factors (their mutual interactions),

ε_{ijklm} is contribution of *m*-times observation (error)

while $i, j, k, l, = 1, 2, \dots, m$

Subsequently, from the thus calculated values a 3D graph will be created, the area of which represents a characteristic behavior of the said process and is called response surface.

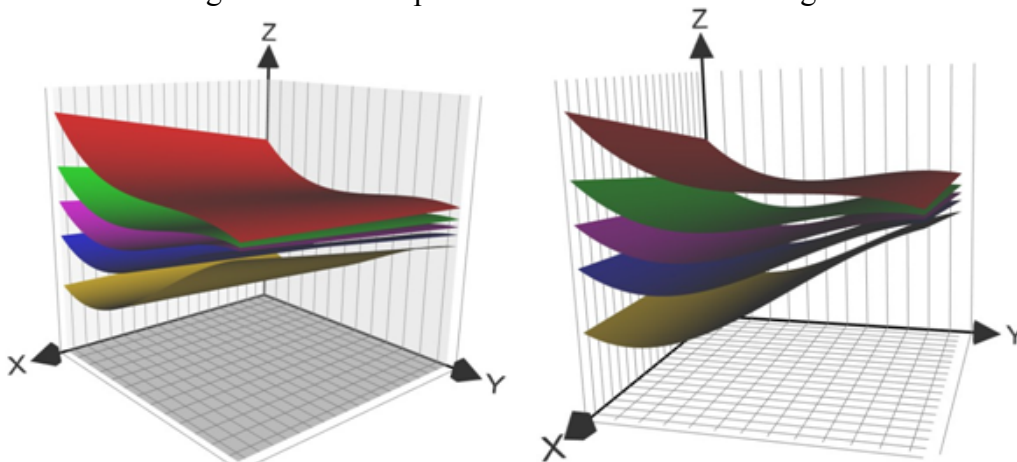
3 CONCLUSION

In the interpretation and subsequent application of the result a numerical or graphical form of the result may be used. In the first case it is for clarity of our dependent variable, depending on the change of the independent variables, or vice versa. In the second case, for example, the response surface is used which represents a 3D graph whilst surface or its curvature expresses dependence or change in the dependent variable if two independent variables change.

Fig. 1 illustrates a sample of response surface graph and this graph may be used for cases of analysis of dependency of the change in total costs (*z* axis) on change of number of stops (*x* axis) and the costs of one stop (*y* axis), or to express the dependence of the length of route (*z* axis) on the costs claimed (*x* axis) and the total number of stops along the route (*y* axis). In general it can be said that the response surface is a very good tool for the graphical representation of the changes of the observed variable depending on changes in the other two variables whose influence on it we follow.

In our case, as we have said, we have focused on optimizing distribution route, namely the number of stops in regard to its financial (costs) aspect. As we mentioned in the same way, by defining the appropriate factors an experiment and subsequent evaluation of distribution routes may be realized, or optimize it with regard to the time available to us.

Fig. 1: Surface response with several level settings

Source: KRIŽAN, P. - ŠOOŠ, Ľ. - MATÚŠ, M. - BENIAK, J. - SVÁTEK, M. 2015

Acknowledgement

This paper is output solutions of scientific project VEGA 1/0380/17 – „Economic efficiency of electromobility in logistics”.

Sources

1. SVÁTEK, M. - KRIŽAN, P. 2015. *Experimental plan and evaluation methodology for research of densification process of different types of material mixtures*. In Annals of Faculty of Engineering Hunedoara. Tome 12, Fasc. 2 (2014), s. 77-80. ISSN 1584-2665.
2. SVÁTEK, M. - KRIŽAN, P. 2015. *Mutual interaction of selected parameters of oak sawdust densification process by the density response surface*. In Acta Technica Corviniensis - Bulletin of Engineering [elektronický zdroj]. Tom 8, fasc. 1 (2015), s. 89-92, online. ISSN 2067-3809.
3. KRIŽAN, P. - ŠOOŠ, Ľ. - MATÚŠ, M. - BENIAK, J. - SVÁTEK, M. 2015. *Research of significant densification parameters influence on final briquettes quality*. In Wood Research. Vol. 60, no. 2 (2015), s. 301-316. ISSN 1336-4561. V databáze: SCOPUS.
4. KRIŽAN, P. - MATÚŠ, M. - ŠOOŠ, Ľ. - BENIAK, J. - SVÁTEK, M. 2015. *Determination of pressing chamber length impact on biomass briquettes quality*. In SGEM 2015. 15th International Multidisciplinary Scientific Geoconference : conference proceedings. Albena, Bulharsko, 18. - 24. 6. 2015. 1. vyd. Sofia : STEF 92 Technology, 2015, S. 153-160. ISSN 1314-2704. ISBN 978-619-7105-38-4. V databáze: SCOPUS ; WOS.
5. <https://frcatel.fri.uniza.sk/users/pesko/publ/qml.pdf>
6. https://is.bivs.cz/th/14568/bisk_b/BP_Svabova_K..pdf

Contact

Mgr. Ing. Juliana Mruškovičová (PhD. student)

Ekonomická univerzita v Bratislave, Obchodná fakulta, Katedra marketingu Dolnozemska 1,
852 35 Bratislava, Slovakia

Tel: +421905719681

email: jmrusko@gmail.com

prof. Ing. Ferdinand Daňo, PhD. (rector)

Ekonomická univerzita v Bratislave, Obchodná fakulta, Katedra marketingu Dolnozemska 1,
852 35 Bratislava, Slovakia

Tel: +421905462666

email: ferdinand.dano@euba.sk

ORGANIC TRAFFIC AS AN IMPORTANT B2B CHANNEL

Michael Pütter

Abstract

Businesses on an e-commerce platform are working hard to drive traffic to websites. Business-to-consumer (B2C) websites will rely on different techniques to attract visitors than will business-to-business (B2B) websites. The B2C visitor wants to find a specific product, at a specific price. Meanwhile, the B2B user is going online, to start with, more to research a product or service before actually landing on a specific website. Though the internet has been live to the general public for more than 20 years, and though many companies have built e-commerce platforms on which to sell goods and services, there isn't much specific literature concerning impact of search engine optimization (SEO) and organic traffic on website visitors, on either the B2C or B2B activities. There are articles discussing consumer behavior and what might drive consumer to websites. However, a specific body of research on this topic is still lacking. E-Commerce is a billion-dollar industry, but it seems as though not much has been truly focused on what drives individuals to websites. There is only few literature about organic traffic to B2B websites. The existing literature shows that search engine optimization is important to help websites rank higher. Furthermore, the research is showing that more users are interested in content, and such content will help drive them to a particular website. So, given the lack of specific research on B2B organic research, the goal here is to cipher what is available, study some B2C impacts, then attempt to develop some conclusions from that process.

Keywords: search engine optimization (SEO), organic traffic in B2B, online buying process, purchase decisions, buying intention, consumer behavior, website goals

1. Organic Traffic as a Channel

What, exactly, is organic traffic? Organic traffic is defined as visitors who find a particular website after using a search engine, such as Google or Bing (OmniConvert, n.d.). Organic traffic is also defined as the opposite of paid traffic, in which visitors will find a site by clicking on a paid ad (OmniConvert, n.d.). It could be said that organic traffic starts from another referral source (a search engine) that isn't advertising, and isn't social media.

What is interesting in this context is that, while there are a great many studies that have been conducted on paid-ad channels in terms of website traffic, not much has been studied about organic traffic and SEO (Baye et al, 2016). The reason why this is interesting is because it appears as though organic traffic seems to be generating the most amount of website traffic to a website (business-to-consumer, in this case), moreso than paid ads or even social media. Social media, in this case, refers to platforms such as Facebook and Twitter, as well as blogs, content communities, forums and email campaigns (Constantinides & Fountain, 2008). Blogs, however, are also being used to help drive organic traffic to a site through use of search engine optimization verbiage within the article, that helps it rank higher among search engines, when related terms are plugged in. We'll talk more about blogs later on in this paper, when we approach content.

A few years ago, BrightEdge conducted a study about traffic and channels used to drive visitors to a business-to-business website. The study showed that organic search through search engines drove the most traffic to such websites at 51% (BrightEdge, 2014). Approximately 10% came via paid search, 5% from social media and 34% from "all other (BrightEdge, 2014)." Baye et al (2016) also found the vast majority of retailers receiving

traffic from organic means, especially if a retailer was ranked on the first few pages of a search engine. Higher rankings on Google and Bing, by the way, are important. Research has definitely shown that the lower the ranking on a search engine, the less likely a user will end up on a particular website. Even if Google shows millions of results from a search query, it appears that the user only wants to see the top 10 of those results. As such, web masters and businesses need to find ways to get their sites higher up in a search engine ranking.

Many of these companies are relying on search engine optimization (SEO), which is designing a website (and providing content) that appears higher on a search engine's result pages, or SERPs (Irfan et al, 2013; Ghose & Yang, 2008). SEO is considered an important part of organic traffic, as the higher a business is in the search rankings, the more likely a consumer is likely to click on it in his or her search for information, goods or services.

2. Literature Review

But what about SEO and organic traffic as it pertains to B2B websites? B2B is somewhat different than a B2C setup, in that most platforms focus on a buyer side, that transacts with a seller side, both of which are actually customers on an intermediary platform firm – in other words, “platform” is added to the buyer-seller relationship (Chakravarty et al, 2014). The B2B's user has different motivations than a B2C user. For one thing, the B2C user is likely to end up on a website to browse. The B2B user, in the meantime, is more interested in research and information gathering. Additionally, as mentioned in the introduction to this paper, there is not a whole lot of research concerning B2B and website traffic. However, a few things we do know about B2B traffic is that B2B researchers conduct 12 searches, on average, before engaging on a specific brand's site (Hubspot, 2016). Additionally, approximately 71% of B2B researchers start their research using some kind of generic search term (Hubspot, 2016). If our B2B user, for example, wants to find a website with office supplies, then that user will likely type “office supplies” into Google and move on from there.

Another study from Pardot shows that approximately 72% of buyers planning to purchase some kind of business product will begin their search using Google (Nanji, 2013). This also differs from a B2C user, who might end up relying more on word of mouth from social media or friends, or even the advice of a so-called “influencer.”

Following that initial search, 70% of the business buyers will return online two-to-three more times to do additional research, with 12% coming back more than three times (Nanji, 2013). Approximately 18% actually do all of their online research in a single sitting (Nanji, 2013). And, besides Google, B2B buyers use personal networks (15.5%), Bing (2.7%) and LinkedIn (2.5%) (Nanji, 2013). However, it seems as though the lion's share of research is plugged into Google. And, it can't be stressed enough that the business user is going to use that search engine to start a research process, rather than to actually buy a product at first sitting. This is also different from the B2C user, who, once landing on a particular retail site, will purchase a product or service without doing quite as much research.

Irfan et al (2013) remind us that web technology is primarily a “pull” technology, in that consumers will visit website to find and collect information. And, in their study of search engines, the researchers determined that “search engines play a significant role in attracting a large number of users to business websites” (Irfan et al, 2013, p. 11). This is because search engines have increased in popularity; according to McCarthy (2006), more than 50% of all website visitors are coming from some kind of search engine. Irfan and his colleagues studied business-to-business website usage, so this marks an interesting observation.

Babu (2012), in the meantime, brings us into the concept of search engine optimization, or SEO. He reminds us that there are a lot of websites out there. “Thousands of business websites are created, every day, around the globe,” he notes (p. 453). As such, simply having a website and hoping people will visit isn't enough. Noted Babu: “If the customers are unable

to find the website, the chances of making any sales are nil” (p. 453). SEO, he notes, the organic method of making a search-engine-friendly website is an important key. The reason? The main goal of search engines is to find what the user is looking for (i.e., what the user inputs). However, because search engines index only text data, and store that information in an indexed table, the closer the words on a website are to the terms input by users, the higher that website will (hopefully) rank (Babu, 2012). And, as mentioned earlier in this paper, a higher ranking in a search engine means more traffic to a particular website.

The main task of search engines is to collect pages, analyze them, sort them, and display them to the user, based on specific queries (Kauer & Kauer, 2017). When a user types in a query, that search engine searches the World Wide Web and returns a list of topics and/or documents that match with an entered keyword (Kauer & Kauer, 2017). Basically, a search engine indexes, stores and downloads billions of web pages, as well as acting as content aggregator with all that information (Kauer & Kauer, 2017). So, Babu is correct in noting that the “if you build it, they will come” assumption of a website is not going to work very well. Any B2B e-commerce platform worth its salt will have a method to ensure that its website is ranked highly on a Google or Bing search engine.

Babu, among others, lists best practices when it comes to SEO. Some of these include use of tags at the end of the articles, labeling photos and even putting some commonly used search terms in titles, without being too obvious about it (Babu, 2012).

Hammond (2013) goes one step further, noting that two key areas that should be addressed in search engine optimization are human and machine. The human side includes providing a good user experience for a visitor (Hammond, 2013). This means, Hammond notes, not over-optimizing a site by overusing excessive keywords or meta tags. Doing so could end up hurting the company. Many companies, in fact, are penalized for overusing keywords, so that needs to be watched.

Hammond’s advice? “Focus on delivering an excellent user experience, as opposed to optimizing excessively for robots and crawlers” (pp. 26-27).

Finally, Kaur & Kaur (2017) underline the fact that unique content is going to help any e-commerce or website rank more highly on any search engine. Such content, the authors point out, help rank a site higher, and draw in more unique visitors. What type of content? Blogs are always useful for drawing users to a website. Furthermore, downloadable content, such as ebooks and white papers, can be appealing to users, especially B2B users that are seeking out specific information. Such content can use SEO very well, without being too obnoxious about it.

Added to all of that, 76% of B2B buyers who were surveyed actually prefer content-driven websites when it comes to collecting information (Nanji, 2013). They also said they prefer different content at each stage of their research process (Nanji, 2013). Once again, use of SEO through content could be seen as a driving force when it comes to encouraging any kind of user to check out a particular website. Such content, incidentally, should include white papers and case studies, and should be less than five pages (Nanji, 2013).

3. Discussion

To summarize the above literature focus, the overall theme here is that, just having a website these days is no longer good enough. There needs to be a way to drive traffic to that website and, there are many channels from which this can be done. However, it seems as though far and away, the majority of traffic coming both to B2C and B2B websites comes organically, that is, from search sites including Google and, to an extent, Bing. What I found particularly interesting in the above literature search was that social media didn’t score quite as high – nor did e-mail campaigns. The one thing that we can say, therefore, is that websites continue to get the lion’s share of their traffic through search engines and other referrals, as opposed to paid ads or Facebook.

Much of the information concerning B2C organic traffic focused on consumer behavior. As I mentioned earlier, consumer behavior differs if that consumer is a shopper looking for a new dress, versus a business owner who requires new supplies. As such, it's important to examine the behavior of these users.

Given that the majority of B2B users rely on Google search engines to begin their quest for a product or service, there are a few things we can take away from the above literature analysis.

- 1) Because Google figures so prominently in the equation, it's important that B2B websites do their best to be ranked higher on Google. The research also shows that users aren't going to delve too deeply beyond the first couple of pages on Google. As such, if a website doesn't show up until page 3 or 4, that will likely mean less traffic driven to the website.
- 2) SEO is important. Website builders and businesses need to understand the key words that will connect with what a user is researching about a particular product or service. Such SEO terms can be folded into website copy, meta search tags, photo captions and titles.
- 3) Content is king. Well-written content is going to be the best way to attract users to a website. SEO terms can be folded into the content which will, in turn, help the website (hopefully) rank higher on Google and other search engines.
- 4) Be careful not to over-optimize. Few people want to see a bunch of SEO terms in an article or on a website. Furthermore, Google has been known to actually punish website masters and designers for putting too many SEO words in copy. It's better to focus on a few important key words, rather than overdoing it. The content should be well-written and thoughtful, as opposed to consisting only of search terms, meta tags and SEO words.
- 5) While B2B users like content (in the form of white papers and other interesting types of documents), the content needs to be short. Anything more than five pages is going to lose an audience.

4. Conclusion

What little research and literature there is on organic traffic in conjunction with B2B websites is pretty clear that the bulk of users come in through search engines. Furthermore, the research shows that B2B users are going online, not to buy immediately, but to seek out relevant information that will aid in purchase decisions.

Does this mean that B2B websites shouldn't invest much in other channels, such as social media or email? Not necessarily – each situation is different. What is clear, however, is that if a B2B website has interesting, relevant content, that is presented in a way that can maximize SEO, that website will rank more highly on search engines, such as Google. And, as we've seen, a higher ranking means that a user, particularly a B2B user, is more likely to click on that link for more information, and land on a website.

References

1. Babu, S. (2012, June-July). Relevance of Search Engine Optimization in Promoting Online Business. *Indian Journal of Computer Science and Engineering (IJCSE)* , 3(3), 453-456. Retrieved from Indian Journal of Computer Science and Engineering (IJCSE): <http://www.ijcse.com/docs/INDJCSE12-03-03-111.pdf>
2. Baye, M. R., De los Santos, B., & Wildenbeest, M.R. (2016). Search Engine Optimization: What Drives Organic Traffic to Retail Sites? *Journal of Economics and Management Strategy*, 25(1), 6-31. doi:10.1111/jems.12141

3. Bright Edge. (2014). *Cracking the Content Code: A Look Inside the Channels and Content that Perform*. Retrieved from www.brightedge.com: <https://www.brightedge.com/sites/default/files/Cracking%20the%20Content%20Code.pdf>
4. Chakravarty, A., Kumar, A., & Grewal, R. (2014). Customer Orientation Structure for Internet-Based Business-to-Business Platform Firms. *Journal of Marketing*, 78(5), 1-23. doi:10.1509/jm.12.0442
5. Constantinides, E., & Fountain, S. J. (2008). Web 2.0: Conceptual Foundations and Marketing Issues. *Journal of Direct, Data, and Digital Marketing Practice*, 9(3), 231–244.
6. Ghose, A., & Yang, S. (2008). *Comparing Performance Metrics in Organic Search with Sponsored Search Advertising*. Paper presented at Advances in Knowledge
7. Discovery and Data mining (ADKDD) August, 2013, Las Vegas, Nevada.
8. Hammond, S. (2013). Using SEO to Stand out Amid the Web Noise. *Computerworld Hong Kong*, 26-28.
9. Hubspot. (2016). *Search Engine Optimization Statistics*. Retrieved from Hubspot: <https://www.hubspot.com/marketing-statistics>
10. Irfan, A., Rana Khurram, S., Kashif-ur-Rehman, & Shabbir, J. (2013). Search Engine Optimisation: Evidence from Pakistan. *Asian Academy of Management Journal*, 18(2), 1-16.
11. Kaur, S., & Kaur, K. (2017). Search Engine Optimization Techniques with Website Perspective. *International Arab Journal of E-Technology*, 4(3), 103-108.
12. McCarthy, J. (2006). User Navigation Behavior to Effect Link Popularity (Quoted in Search Engine Roundtable). Retrieved from www.seroundtable.com/archives/001901.html
13. Nanji, A. (2013, November 19). *B2B Buyers Prefer Short Content; Rely Heavily on Google Searchers*. Retrieved from Marketing Profs: <http://www.marketingprofs.com/charts/2013/12095/b2b-buyers-prefer-short-content-and-rely-heavily-on-google-searches>
14. OmniConvert. (n.d.). *Organic Traffic*. Retrieved from Organic Traffic: <https://www.omniconvert.com/what-is/organic-traffic/>

Contact

Michael Pütter

University of Latvia, Faculty of Economics and Management

Aspazijas bulv.5, Riga, LV1050, Latvia

e-mail: mp@puetter-online.de

DEVELOPMENT OF EMPLOYEES' EVALUATION SYSTEMS IN NGO BASED ON PRACTICES IN THE CZECH REPUBLIC

Andrea Štolfová, Pavla Fajfrlíková

Abstract

Non-governmental organizations (NGOs) went through a major development in management approach in the last 10 years. NGOs professionalize their management by introducing systems and processes. HRM moves from intuitive impulses to formal and systemic work. Worker evaluation which provides valuable feedback and aids in professional and personal growth is one of the parts of HRM. This paper evaluates the quantitative data from a ten-year long survey (2007 – 2017) amongst Czech NGOs in the area of HRM. The authors ask a question: *Can the approach of non-profit organizations toward human resources evaluation be seen as progressive?* Based on the results of the survey, they believe that NGO's approach toward worker evaluation can be seen as progressive. NGOs introduce evaluation systems, they use advanced methods for regular evaluations and they connect their results with worker motivation, development (education) and rewards.

Keywords: *evaluation, development, HRM, management, NGO*

1 INTRODUCTION

Text Human Resource Management (HRM) is said to play an increasingly important role in effectiveness and efficiency of Non-profit organizations (NPOs). Employees are considered as an indispensable resource to achieve the organization's mission. Investments in HR practices which can enhance employee skills, participation in decision making and motivation are seen as means for coping with the aforementioned challenges (Conway and Monks, 2008). According to Colbert (2004), most resource-based arguments are rooted in human resources (skills, behaviour of employees) and also organizational resources itself including control systems, routines and leading mechanisms.

Ridder and McCandless (2011) designed an analytical framework consisting of four types of HRM in non-profit organizations namely motivational, administrative, values-driven and strategic. HRM is influenced by different needs and motivations of employees, values, missions and goals. As was pointed out in previous research (Štolfová and Fajfrlíková, 2016), Czech non-profit organizations incline to administrative type of HR which is typical by its dependency on grants and funds and, unfortunately, lower investment into the professionalization of human resources (which also means lower managed control/evaluation system) even though there is a visible shift into strategic orientation (long term planning). The importance of strategic Non-profit human resource management (SNHRM) was pointed out by Akingbola (2012), who claims that this type of management can balance tension between internal (mission, values) and external interactions and processes (financing, institutional relations). According to Colbert (2004), most resource-based arguments are rooted in human resources (skills, behaviour of employees) and also organizational resources itself including control systems, routines and leading mechanisms.

First step which would assure proper HRM techniques is setting up appropriate leadership which can contribute to employee engagement. More specifically, employees who have stronger relationships with their leaders tend to be more engaged (Oliviera and Silva, 2015).

Dimitrios, Salas and Vlachos (2013) claim that on the one hand, strategic leadership has a big importance, on the other hand, it is difficult to implement it, especially in case of Non-governmental organizations (NGOs) where leadership must work differently than in for-profit organizations. Successful leadership is made of three instruments: feedback, employee evaluation, and performance discussions. Feedback as a communication about performance which has been observed in short term, evaluation as a systematic procedure of collecting information about employee results and performance discussions as exchange assessments of achievements and behaviour (Eckardstein and Brandl, 2004). Those three instruments should be able to enhance employee's performance, especially by increasing their motivation. Besides remuneration and education, Hroník (2006) also mentioned evaluation as an important part of motivational system. Motivation can be extrinsic (eg. financial benefit), or intrinsic, which Kenneth (2009) differs into four main types: sense of meaningfulness, sense of choice, sense of competence and sense of progress. Both types of motivation (ex/in) could also play a role in evaluation as a part of control system.

The aim of this paper is to answer a question: *Can the approach of non-profit organizations toward human resources evaluation be seen as progressive?*

2 MATERIALS AND METHODS

The article is based on a quantitative survey from the area of Non-governmental organization (NGO) management in the Czech Republic which has been conducted by the SANEK Ponte non-profit organization since 2007. The data evaluated in this entry refer to results of ten survey investigations from 2007 – 2017. The survey covers a wider scale of NGO management—strategies, PR, financing and HR. This article focuses only on the area of HR.

The survey investigation is held every year (besides 2016) by using an online survey tool. On average, three thousand NGOs are reached out to by e-mail. The amount of filled surveys was different throughout the years (see Table 1) – the highest being in 2013, followed by a decline.

Table 1 – Number of respondents

Year	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2017
Number of respondents	78	76	152	167	150	210	471	408	159	51

Source: SANEK Ponte, z. s. (2007 – 2017)

In order to be able to compare the data from each year, the absolute values were converted to relative ones (percentages).

The questions were modified (added, removed) throughout the years due to NGO behaviour changes (profiling). The survey underwent major reconstruction in 2012 and was expanded to include other management areas above the scope of HR. The organizations in the non-profit sector stopped being uniform in the degree of professionalism. That is why the answer “no, our organization is too small (we do not have paid employees)” was added into the survey in 2014, thus, subsequent surveys had to differentiate the organizations further. Because of different management needs, the organizations were split into two groups since 2015:

- group A – organizations of mostly public-benefit orientation with developed management across all organization areas (strategies, PR, FR, quality control, human resources, financing)
- group B – organizations of mostly mutual-benefit orientation with basic management systems (low number of participants, non-developed management areas, non-established processes...)

For the purposes of this entry the data have been stripped of group B responses. Throughout the text and all charts, only data from group A are taken in account.

The most common legal form of organizations throughout all the years was voluntary association (civic association legal form until 2016) working in areas of social wellness, children and youth programs, culture and sports.

The interpretation of quantitative data is supported by qualitative research from 2015 and 2017 in the form of semi-structured interviews. The questions provided further insights into same management area as the surveys. The interviews were conducted with directors of 25 NGOs that work mostly in the area of social services (19 respondents) or with children and youth, development aid and culture. Quarter of semi-structured interview respondents regularly take part in the survey investigations.

3 RESULTS

3.1 Organization priorities and strategies

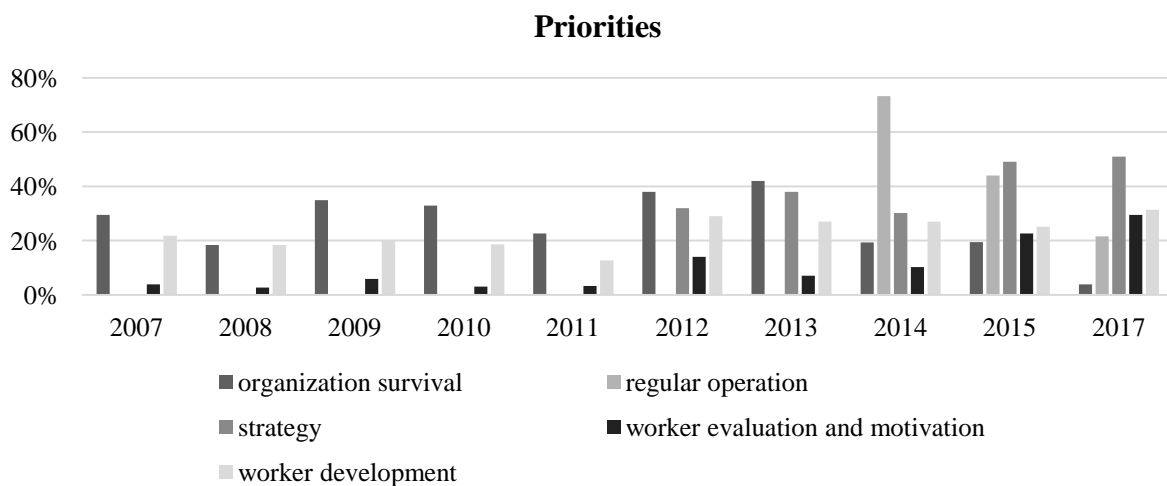

Chart 1 - Priorities, source SANEK Ponte, z. s. (2007 – 2017)

The survey investigation was focused only on human resources since 2007, after five years it was extended to include other management areas. During 2007 – 2013, NGOs were decisively focused on survival (see Chart 1). The main reason for this was the stabilization of Czech market after the financial crisis which had significant impact on NGO financial resources (companies cut spending on NGO support, the public sphere lowered the fundings). In order to make up for this loss, NGOs focused on fundraising and on effectively using their current assets – human resources. Worker skill and knowledge development was a priority but without emphasis to worker evaluation. A slow growth in the area of human resource management can be seen since 2013 by introducing an “evaluation system”. The newly added “regular operation” answer decisively replaced the “organization survival” answer in 2014. Information which can be deduced from this is that majority of responding organizations was already stable in this year. The “strategy” priority (an answer added in 2012, other priorities such as “service development” and “fundraising” also gain more prominence), which supports organizations’ market sustainability, becomes more prominent in the following years.

Chart 2 – Strategy plan, source SANEK Ponte, z. s. (2007 – 2017)

As the strategy priority becomes more prominent, so does the necessity of creating a strategy plan (see Chart 2) which usually includes a section about human resources.

The evolution towards the next development stage of the organization can be seen as the explanation for the trend of strategy plan crafting – the organizations shift from survival to regular operation, in other words, shift from a reactionary stance to a stance of active planning of organization sustainability and development. Another explanation for the growth of strategy plan crafting can be the contractual obligations from grant and subsidies providers. In order to successfully finish a project, organization’s strategy plan supporting the sustainability of financial outputs must be created. Finally, the growth of strategy plan crafting was boosted by dividing the organizations in the survey into groups A and B (the division indication comes forth in 2014 when a significant number of respondents chose the newly added answer of not having a strategy plan because “it is not needed, we are a small organization, we do not have payed employees”). During the interviews, the organization’s representatives said that strategy plans are used not only for a more effective organization management, but also as a tool used to connect workers to the organization. Furthermore, they said that strategy plans include visions and values of the organization (helping workers identify with the organization) and “specific strategic tasks including deadlines and responsibilities” which are incorporated into the organization structure that defines obligations and authorities of the workers.

Organizations evolve and develop even when it comes to plan updates. In 2011, organizations did not update their strategy plans at all or once every three years, in 2015, however, almost half of the respondents tend to update their strategy plans on a yearly basis (one third does so once every three years, the rest of the respondents updates it non-regularly).

3.2 HR plan

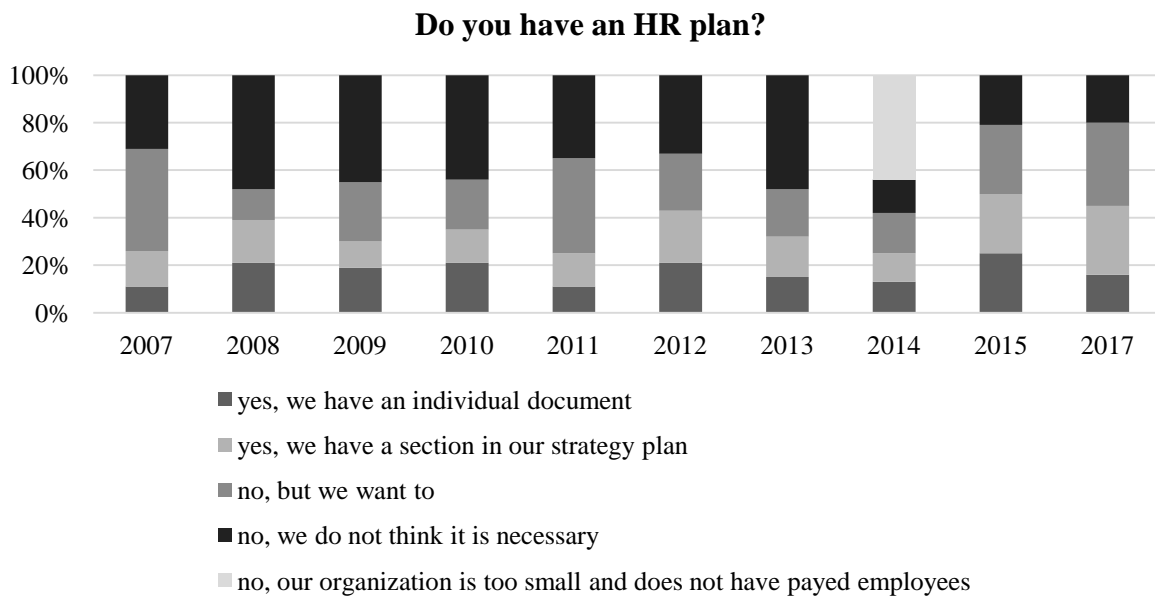

Chart 3 – HR plan, source SANEK Ponte, z. s. (2007 – 2017)

In response to the existence of an HR plan within organizations (see Chart 3), the answer “no, we do not think it is necessary” was selected frequently (from one fourth to a half of the organizations). For years 2008 – 2010 this may be caused by financial insecurity NGOs were going through. This insecurity led organizations to not create an HR plan as they planned their future in the scope of months, not years. The trend stops in 2011, when most respondents do not have an HR plan but would like to, which is a crucial step for future outputs. The step begins to show in 2012 when the respondents who were planning on incorporating an HR plan a year prior selected the “yes, we have a section in our strategy plan” answer more frequently. In 2014, nearly half of the respondents selected the “no, our organization is too small and does not have payed employees” answer which shows a clear increase in negative attitude towards creation of HR plans when compared with the year 2013. After the division of organizations based on their management development level (2015) it becomes clear that 80% of organizations with developed management system either have an HR plan or consider making it (in 2015 and in 2017). Organizations start to realize that HR plans help to systematize working with human resources within the organization and may have a positive impact on the quality of provided services and, therefore, the target group.

3.3 Evaluation

Organization follow HR plan creation with another activity – evaluation system. The trend shows (see Chart 4) that at least one third of NGOs have an evaluation system either for all workers or for selected groups.

Does your organization have worker evaluation?

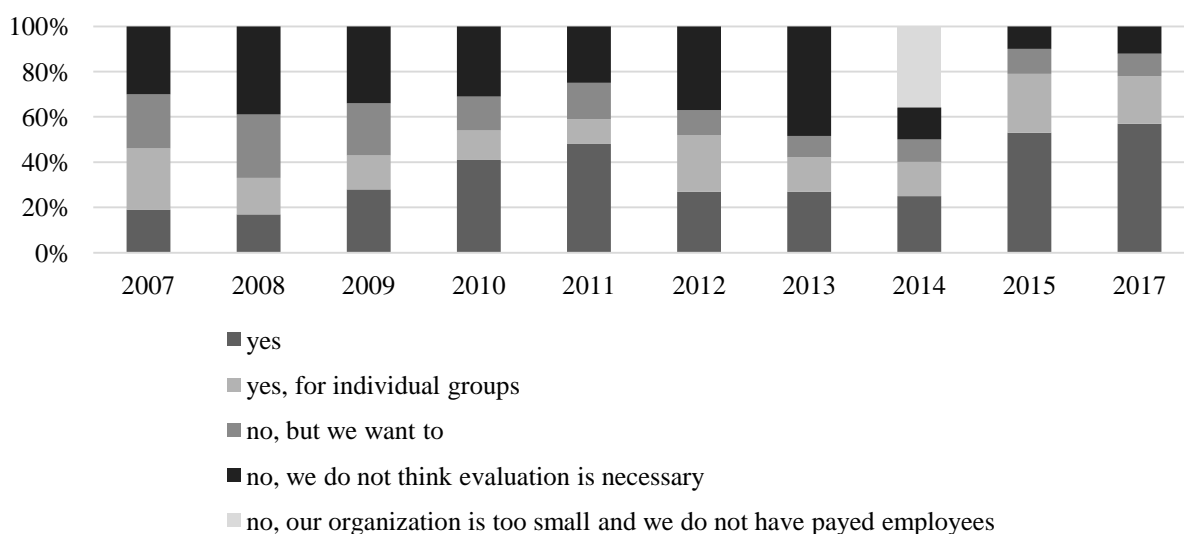

Chart 4 - Evaluation, source SAN EK Ponte, z. s. (2007 – 2017)

The “we do not think evaluation is necessary” answer peaked in 2013 (reflecting the organization’s priorities, the evaluation system is at its lowest). This peak, however, may be influenced by the “it is not necessary, our organization is too small and we do not have paid employees” answer. If we do not take this answer in account for 2013, the number of organizations claiming they do not have employee evaluation because they do not think it is necessary drops down.

The attitude towards evaluation systems changes in 2015 and 2017 (partly caused by not including organizations with basic management systems). There is a clear increase in the number of evaluation systems within organizations with advanced management systems from the A group (see Chart 4, the year 2015 and 2017). Reason for this maybe they start to use advanced business tools that are becoming a norm for such organizations (higher demand for formal management of personnel).

What methods do you use for worker evaluation?

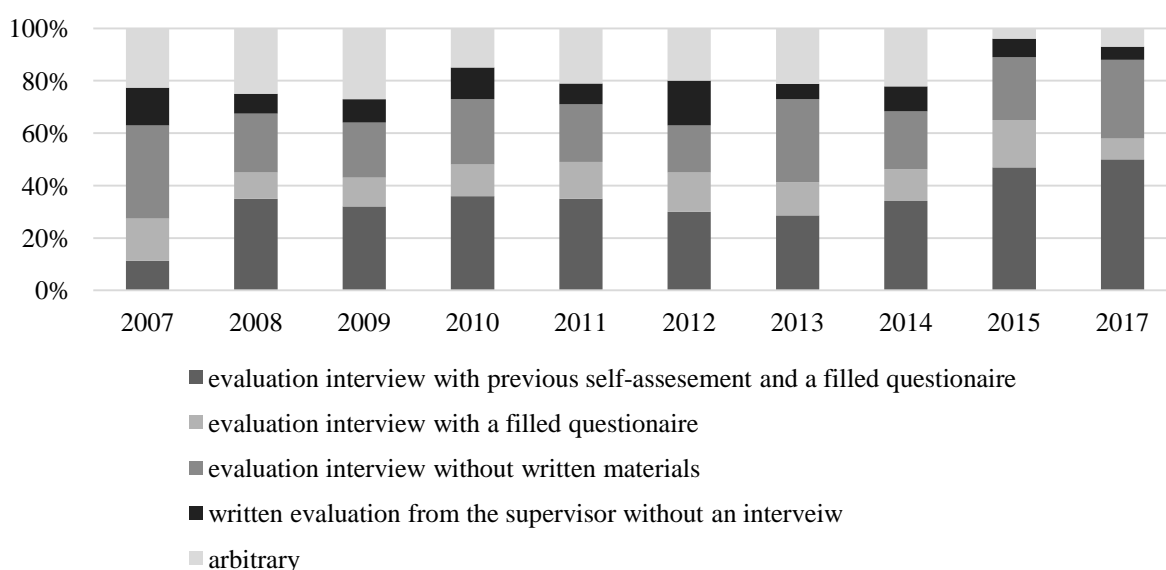

Chart 5 – Methods of evaluation, source SAN EK Ponte, z. s. (2007 – 2017)

The non-profit sector became professional in evaluation methods in one decade. The frequent use of arbitrary evaluation system and evaluation interview without written materials is currently being replaced by an evaluation interview based on previous self-evaluation with a filled questionnaire (see Chart 5, results for 2015 and 2017). An active participation on behalf of the evaluated worker is therefore a part of the evaluation, as is the performance feedback from the evaluator and mutual creation of an individual development plan for the worker. Evaluation is desirable for both parties (the evaluator – usually the head of the NGO; and the evaluated – the worker) as they can mutually exchange the scope of their cooperation and reaffirm it for the future. On the other hand, the term “evaluation” may have negative connotations both for the evaluated who may be afraid of being evaluated and for the evaluator who may be forced to give negative feedback.

The interviews with the organization’s directors show that even though their organizations have an evaluation system which uses advanced evaluation tools, they often have troubles implementing them.

(1) They discover that the supervisor is unable to lead the evaluation interview. He may have expertise in his field but lack manager skills. It is not uncommon that the supervisor is unable to give feedback or he starts including personal attitudes. The evaluation interview does not stay on a professional level and loses objectivity.

(2) They discover that the worker is not able to accept the feedback and built his personal development plan based on it. Personal attitudes may also play a role in accepting feedback.

Surveys show that if evaluations are being made it is usually a regular activity (evaluation irregularity dropped to 7% in 2007 when one third of organizations made evaluation irregular). The frequency is stable at once per year (yearly evaluations were answered by almost 50% of respondents in 2017, other responses included quarterly and half-yearly). The trend shows gradual abandonment of monthly evaluation. During the interviews, organization’s directors said that the time gap for properly evaluating the work is too short in monthly evaluations. The evaluation may be influenced by emotions and lack constructive feedback. Operative tasks whose scope does not exceed the period of one month are evaluated instead of conceptual tasks (the directors questioned built their evaluation on competent workers).

3.4 Rewards

Some NGOs connect evaluation results with rewards. Raising of the dynamic wage component is strictly connected to exceptional work performance results which are monitored by a formal evaluation tool.

Since 2007 to 2012, a stable number of respondents (circa 20%) does not believe that tying evaluation and rewards is necessary. During the interview, some respondents expressed the opinion that the link is not necessary since all workers automatically receive 100% of the rewards with some percentage being deducted only in cases of serious mistakes. Furthermore, system of deducting financial materials was not described very often during the interviews, therefore, it is used with the same frequency. If it is described, it does not work in practice as it meets with poor managing skills of the executive (eg. including personal attitude during evaluations).

NGOs also use non-monetary benefits to reward their workers (especially in 2015) However, interviews showed that these benefits lack their function because workers see it as a regular occurrence and thus it does not have a significant impact on their motivation.

3.5 Worker development

The results of the evaluation are reflected more in the worker development rather than rewards. Worker education is an integral part of human resourcing in NGOs (ongoing education is required by the law in the area of social services).

In 2007 – 2011, the evaluation results had impact mostly (circa 45%) on further education and worker development. The thematic choice of educational activities was usually not a part of a long-term strategy. Up until 2017, it was the current needs of the organization that decided the area of the educational activities which may, however, put the organization in to a dangerous position. The lack of focus during education means that financial results are being spent on ad hoc activities which do not help towards a systematic development of the workers or long-term goals of the organization. The turn came this year as organization put more effort into discovering educational needs by analysing the needs of the worker and the organization.

4 DISCUSSION

The research question asks if the approach of NGOs toward worker evaluation can be seen as progressive. The survey results show that NGOs focus on the future—strategy, fundraising and service development remain the priority. All of these areas are closely connected to organization sustainability. HRM was a marginal area for NGOs as they see self-developing motivated workers as a given. With expanding service portfolios, higher number of workers and increasing demands on professional task approach, the organizations changed their approach to HRM. Instead of intuitive impulses, a need for formal rules and system arose (recruitment, selection, adaptation, evaluation, development, rewarding and motivation). HRM became a part of strategy plans with individual HR plans to follow.

Worker evaluation system implementation was based primarily on the necessity of confirming strategic goal achievements followed by worker development which would be in line with the long-term goals of the organization. The increasing number of workers in the organization pushed for credibility and justice as main values of the evaluation. Since 2007, the primary method for evaluation was an evaluation interview without written materials and other arbitrary methods. The arbitrary evaluation was irregular and combined several evaluation forms (with/without written protocol). This combination may have instigated uncertainty and unhappiness among the workers. The originally prevailing method of interview without written materials did have an evaluation of the work and development and/or reward planning, but only in the form of discussion. The actual implementation was a risk as there were no materials that could be systematically examined. For example, the change in worker development could not be measured as there was no written evidence of the starting point. In cases where evaluation was connected with rewards, a written protocol was more than desirable. The method of written evaluation from the supervisor without an interview presented the worker evaluation from an individual point of view. There was a lack of worker self-evaluation which could have led to feelings of injustice and having ones needs heard out which could serve as a foundation for further development.

NGOs abandoned the aforementioned methods throughout the years. Since 2015, the method of evaluation with previous self-assessment with a written questionnaire became more prominent (circa 50% of the cases). Gradual movement towards the ideal evaluation method (self-evaluation, supervisor and worker feedback with future outlooks) can be seen. Despite all of this the directors saw a flaw in the system—the lack of interpersonal skills on the side of evaluator. This is a space for further improvement in NGO HR evaluation system.

5 CONCLUSION

The authors assessed the evaluating systems of Czech NGOs as progressive. It is formal, frequent (yearly being the most common), follows development and rewards and considers worker motivation. The survey from last two years showed that NGOs use self-evaluation and evaluation interview with written protocol as the main method of worker evaluation. This system is appropriate. However, NGO directors discover that implementing the system is not enough, it is also desirable to improve the managing skills of the supervisors so they can use the method appropriately. The authors believe that strengthening of supervisor managing skills will push HRM professionalization further and support the organization sustainability.

6 ACKNOWLEDGEMENTS

The survey was funded by Internal Grant Agency (IGA) PEF CULS in Prague, number 20161020 - The Importance of Interconnection of the Qualitative and Quantitative Research.

Sources

1. AKINGBOLA, K. A model of strategic nonprofit human resource management. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 2013, 24.1, p. 214-240.
2. COLBERT, Barry A. The complex resource-based view: Implications for theory and practice in strategic human resource management. *Academy of Management Review*, 2004, 29.3, p. 341-358.
3. CONWAY, Edel; MONKS, Kathy. HR practices and commitment to change: an employee level analysis. *Human Resource Management Journal*, 2008, 18.1, p. 72-89.
4. DIMITRIOS, N. K. and SAKAS, D. P. and VLACHOS, D. S. Analysis of strategic leadership simulation models in non-profit organizations. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 2013, 73, p. 276-284. ISSN 2321-8916.
5. ŠTOLFOVÁ, A. and FAJFRLÍKOVÁ, P. HRM with Special Emphasis on Training and Education in Case of Czech NGO's. *Proceedings of the 13th International Conference Efficiency and Responsibility in Education*, Prague: Czech Univ Life Sci Prague, 2016, p. 533-539, ISBN:978-80-213-2646-0
6. HRONÍK, F. *Hodnocení pracovníků*. Prague: Grada Publishing, 2006. ISBN 80-247-1458-2.
7. VON ECKARDSTEIN, D. and BRANDL, J. Human resource management in nonprofit organizations. In: *Future of Civil Society*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2004. p. 297-314. ISBN 978-3-8100-4088-6.
8. KENNETH, T. *Intrinsic Motivation at Work: What Really Drives Employee Engagement*. 2. issue. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers, 2009. ISBN 978-1-57675-567-9.
9. OLIVIERA, L. B. and SILVA, F. F. The Effects of High Performance Work Systems and Leader - Member Exchange Quality on Employee Engagement: Evidence from A Brazilian Non-Profit Organization. *Procedia Computer Science*. Rio de Janeiro: Faculdades Ibmecc-RJ, Av. Pres. Wilson 118, 2015, 55, p. 1023 – 1030.
10. RIDDER, H.G. and MCCANDLESS, A. Influences on the architecture of human resource management in nonprofit organizations an analytical framework. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 2010, 39.1, p. 124-141.

Contact

Ing. Andrea Štolfová

Czech University of Life Sciences Prague, Kamýcká 129, Prague 6, Czech Republic

Tel: +420 732 487 775, email: stolfova@pef.czu.cz

OPTIMIZATION OF COMPANY FINANCIAL STRUCTURE

Anna Jacková

Abstract

Decision making on the financial structure is an extremely important and key task of financial management of each company. Financial theory and practice do not give a generally respected recommendation for the composition of the company's financial resources. All companies are unique systems with distinctive features. They vary, for example, by asset structure, development phase, investment, and various market positions. There is also a different need for capital with which the company operates. Therefore, it is important for managers to make right decisions, to consider all the risks and uncertainties, and to respect the individual conditions of each company.

Keywords: *financial management, financial structure, capital structure, financial analysis, optimization.*

1 INTRODUCTION

The most discussed and most often addressed issues of company management are questions relating to the financial structure and decision-making about its optimization. The financial structure and capital that company uses to finance its activities are topics that are currently highly up-to-date, and this topic is becoming increasingly important and even more crucial in the company's financial management. This is mainly because the financial structure and its optimal state are largely involved in achieving the financial stability and prosperity of the company and thus the overall efficiency of the company.

Decision-making on funding sources represents an important part in the financial management process, which, on the other hand, is very demanding. The necessity of making the right decision requires the respect of a quantitatively large number of factors that determine the financial structure of the company. In addition, this is a controversial area where there is a contradiction in a number of expert opinions. The subject of an argument is whether the optimal financial structure of the company exists at all and, if so, on what criteria it can be defined. That is why it is hard for the company and especially the financial manager to decide on the optimal ratio of own and foreign capital, in which capital costs will be minimal and at the same time the market value of the company will be at the maximum.

2 FINANCIAL STRUCTURE OF A COMPANY

„We understand the financial structure of a company as a share of individual components of own and foreign capital in the total capital that financially covers the assets of a company. The liabilities side of company's balance sheet characterizes the static state of the financial structure. The dynamics of the process expresses the share of own and foreign capital in the financial coverage of the increase of the company assets for a certain period of time“ (Vlachynský et al, 2006, p. 82).

The financial structure can be understood in the broad sense as the structure of the total capital that finances the assets of a company. It follows the part of the capital structure is a part within the company's financial structure. The capital structure expresses the way in which a company finances its overall operations and growth through a variety of funding sources. Debt comes in the form of different types of loans that have to be paid in the future, usually with some kind of interest. Equity includes, in addition to retained earnings, the sale of the company's share to investors in the form of equity and preferred shares. Investors thus

become business owners and partners, thereby gaining a certain degree of control over the company and return on their investments.

There is a number of factors affecting the financial structure of the company. It may be the cost of acquiring and linking the various components of capital, the risks associated with the disproportionately increasing credit load, the composition of the company's assets. In addition, it can be sudden changes and prospects of cash flow development, the way and the strength of the company's income taxation, the necessity of adhering to the selected level of liquidity and other. The company's financial structure is also affected by the ability to sell its products and services. In the broader context, it is also all employees who affect the composition of costs and revenues by adding their work and their abilities to the value of corporate performance. Consequently, the overall trading income, which affects largely the financial structure of a company.

3 COMPONENTS OF COMPANY'S FINANCIAL STRUCTURE

The financial structure is a composition that according to the accounting consists of the liabilities side of company's balance sheet. It consists of equity, liabilities and a time distinction.

3.1 Equity

Equity represents the accounting unit's own sources of cover and is an indicator of the financial stability of the company. Equity is identical to the net trading value provided by the Commercial Code. At the same time, it defines its individual elements, to which belongs:

- basic capital,
- emission premium,
- other capital funds,
- statutory reserves,
- other funds from profits,
- valuation differences from revaluation,
- trading income of previous years,
- trading income for the period after tax.

Basic capital represents the resources that the founders and investors put into business in the monetary as well as in the non-monetary form and the company formed it or reduced itself. The obligation to create capital also applies to companies with a legal form of Joint Stock Company, a Limited liability company and a simple company for shares, which also derives a fixed minimum capital. In the joint stock company it is 25 000, - €, in the limited company it is 5 000, - € and in the simple company for shares it is 1, - €.

The emission premium represents the difference between the nominal value of the shares issued and the amount paid for shares (Emission rate) under a special regulation or deposits in the increase of the basic capital by subscription of new shares or deposits.

Other capital funds are monetary and non-monetary deposits that are intended to increase equity (but not to the basic capital, nor are they incurred as an emission premium). They can be received gifts, i.e. tangible and non-tangible assets acquired free of charge, money gifts and member shares for cooperative housing construction and state contribution in cooperatives.

Statutory reserve funds are compulsorily generated from the earnings of company unit. „Since the creation of a fund is mandatory, the law specifies exactly how it is created, as well as its minimum amount. From the point of view of the law, this refers to the statutory reserve fund or the indivisible fund of the cooperative “ (Šiman, Petera, 2010, p. 60).

The company creates other funds from profit based on an optional decision. The statutory body decides to create a statutory fund, as the possible alternative to the other funds from profit. Financial sources from this fund will be used up, for example, in the form of rewards attributable to members of the statutory body.

Valuation differences from revaluation are valuation differences from property and liability revaluation, valuation differences from equity investments and revaluation differences when merging, fusing and disposing of a company.

The trading income of previous years is the profit or loss that a company has obtained for the immediately preceding accounting period. In addition, an accounting unit has the obligation to use the trading income, therefore to keep it books until it is decided on what specific purpose it will applied (payment of the loss, reduction / increase of the basic capital, allocation to the basic reserve fund and others).

The trading income for the post-tax period can also be defined as the official residual shown on line no. 61 of the Profit and Loss Statement. It follows that the trading income represents the difference between the accounting revenue and the accounting cost, which may be positive (profit) or negative (loss). It should be noted that the trading income in the profit and loss statement must be consistent with the trading income shown on line no. 100 in the balance sheet.

3.2 Liabilites

Liabilities represent the financial liabilities and debts of the accounting unit that arise from past transactions in the course of business operations. The accounting unit pays these financial liabilities to external stakeholders through the transfer of economic benefits that involve cash, goods or services. Interested parties include banks or other financial institutions, creditors or state institutions. Liabilities include reserves, liabilities, bank loans and short-term financial assistance.

Reserves belong to a group of liabilities that are uncertain in terms of time and amount, but on the other hand, their intended purpose is known in advance. The obligation to make reserves in the company is a matter of law and of the agreements and contracts concluded. The company creates reserves for future expenses that may arise against suppliers, employees, members of the Supervisory Board, other business bodies, and so on. The company's liabilities can also be classified as a debt that the company is required to pay. From a time perspective, the liabilities consist of long-term liabilities that the company pays for a period of one year and short-term liabilities with a maturity up to one year or a normal business cycle, whichever is longer.

Bank loans are a temporary loan provided by a commercial bank to a client who is obliged to return to the bank not only the provided financial support but also to repay it by paying a certain amount of interest. This subsidy relationship may be of a long-term, medium-term or short-term nature, for securing it, eligible loans, advances or personal or material guarantees are acceptable. Short-term financial assistance consists of funds borrowed and managed by the company, but unlike bank loans, the provider of the assistance is a business unit other than a commercial bank, or the short-term financial assistance was created by issuing mortgage bonds or issuing short-term bonds.

3.3 The time distinction

In accordance with the applicable provisions of The Accounting law, the cost and revenue time distinction is intended to overcome time discrepancies that arise in relation to costs and expenses or revenues and returns. Therefore, in terms of liabilities, it is said about:

- long-term deferred expenses,
- short-term deferred expenses,

- long-term, future returns,
- short-term future returns.

„Within deferred expenses, which include both short-term and long-term expenses, it is a time distinction of the current accounting period costs related to expenses in certain future periods, such as lease payments paid behind. Settlement of deferred expenses is charged when the expense is incurred, e.g. rent paid behind, interest on loans paid behind” (Štangová, Hajduchová, 2010, p. 126).

„Both short-term and long-term future returns can be characterized as income in the current accounting period that is intrinsically included in returns in future periods, such as rentals received in advance, amounts paid in advance to provide service and received subscriptions. Settlement of future returns is made in the period with which accrued return is materially related, for example, Rents received in advance, pre-paid subscriptions, royalties received in advance“ (Štangová, Hajduchová, 2010, p. 133).

4 FACTORS AFFECTING THE FINANCIAL STRUCTURE OF A COMPANY

The conditions of the developed money and capital markets require that a variety of factors are often taken into account when shaping the financial structure, which at first glance creates the impression of contradictions. The factors required and taken into account in this case include:

- the cost of capital,
- the risk of insolvency,
- the structure of company assets,
- level and fluctuations of cash flow,
- effect of inflation,
- the rate and intensity of corporate income taxation,
- financial freedom of a company.

4.1 The cost of capital

The cost of capital represent the cost of financial resources used to finance business activities. The cost of capital is associated with the different types of capital that a company uses. Each type of capital, that is, each component of total capital has its own price, which is based on the rate of return required by the investors who provided the financial resources to the company. The costs of own and foreign capital and average costs of total capital are distinguished.

4.2 The risk of insolvency

„Insolvency is in bankruptcy proceedings identified as one of the material conditions for declaring bankruptcy. Insolvency is defined as a form of bankruptcy, which is the reason and condition for declaring bankruptcy” (Ďurica, 2010, p. 131). If a company continuously increases the ratio of foreign capital to total capital, the risk of insolvency is only a matter of time. This is because the debt service, regardless of the positive or negative trading income achieved, must be constantly secured. In this case, even a slight fluctuation in the company's revenues and costs may cause insolvency to pay interest or repayments. Ultimately, this situation may culminate in bankruptcy as one of the possible solutions to the crisis the company has fallen into.

4.3 The structure of company assets

„Company assets represent the sum of all items, money, receivables and other property values that belong to entrepreneurs and serve to carry out business activities. It consists of two basic groups of resources, which differ in the time it takes to operate the business before returning

to the cash form. We talk about long-term assets, current assets and temporary assets captured by the left-hand side of the balance sheet. They are also referred to as assets” (Synek et al, 2011, p. 48). From the point of view of the financial structure, the structure of corporate assets plays an important role, especially from the point of view of asset quality and liquidity. The basis for this argument is the fact that the liquidity of assets determines to a significant extent the composition of the company's financial resources.

4.4 Level and fluctuation of cash flow

The company's prospects to meet its debt obligations in the future are heavily influenced by both the level and the fluctuations in the cash flow. It is true that if a company expects an overall increase in its sales without limiting greater fluctuations, the share of foreign capital in this case does not play an important role. The cash flow that a company expects to achieve represents a sufficient guarantee accepted by creditors. To increase the share of foreign capital, a company should not enter into a period when it expects that the development of its boom in revenue and profit would be interrupted. In this situation, it should be just a matter of reducing the share of foreign capital, which should be sought primarily by company for the sake of its protection and stability.

4.5 The rate and intensity of corporate income taxation

The rate and the intensity by which the positive trading income of a company is taxed represents the substantial part in forming the financial structure. The justification for this is that interest paid out of foreign capital is part of the cost, which reduces corporate profits and therefore the tax base on income tax. The rate and intensity of taxation is more pronounced on the financial structure when the tax rate rises up and is substantially higher.

4.6 Financial freedom of a company

„Financial freedom means choosing a capital structure so that the company can secure the fast availability of money to take advantage of a good investment opportunity or other market chances. A higher share of own capital enables greater flexibility in decision-making” (Sedlák et al, 2007, p. 221). Financial freedom is an advantage especially for companies that have a great potential for developing their activities. A more conservative financial structure in the form of an increased share of own capital enables such companies to prevent any intervention by creditors into the business.

5 FINANCIAL ANALYSIS

The answer to the question of whether to self-finance the business or to fund the use of foreign resources gives a financial analysis.

Financial analysis is an inseparable part of a company's financial management that provides sufficient feedback on the areas in which the company stands out and vice versa, where the company has certain absences. Financial analysis eliminates ignorance and contributes to a perfect knowledge of the financial situation of the company.

There is multiple of financial analysis methods. Among the basic belong analysis of absolute indicators, which consists of the horizontal and vertical analysis. Horizontal analysis, also known as trend analysis, compares financial information over a series of accounting periods, while vertical analysis is directly proportional to the analysis of the financial statements, where each line indicates a percentage from another item. In practice, this means that individual items in the profit and loss statement are quantified as a percentage of total costs or revenues. In the case of a balance sheet, the individual items are quantified either as a proportion of the total assets or the sources of their coverage, i.e. at this point it means the asset and capital structure of the company. Using the absolute indicators, some other

difference indicators can also be calculated, for example, the golden balance rule and net working capital.

The next method of financial analysis, which can also be described as the basic tool for determining performance and stability, is financial ratios, including profitability, liquidity, activity, productivity, indebtedness and capital market. In contrast to the analysis of the set of indicators, as one of the methods of financial analysis, it includes pyramid decompositions, credit and bankruptcy models. Banknote indicators are primarily intended for creditors who focus their attention on the ability of a company to meet its obligations to them. Creditworthy indicators reflect the positive side of a company, which is based on its performance quality, which is particularly beneficial to investors and publishers.

The optimization of the financial structure assessed on the basis of the financial analysis will ultimately be reflected not only in the financial management of the company but also in its relations with employees (work/wage), suppliers, buyers (goods/payment), banks (loan/interest) Business owner (deposit/return).

6 OPTIMIZATION OF FINANCIAL STRUCTURE

When optimizing the financial structure of a company, it is in particular necessary to take into account the factors that affect its financial structure. From the point of view of the source from which the individual factors flow, it is possible to categorize them as internal and external. Internal factors represent a category of specific factors that are exclusively related to the business being optimized and its financial structure. In contrast, on the one hand, external factors group factors of a universal nature that affect any company without exception, and on the other hand factors that determine the specific aspects of the Slovak economy.

Internal and external factors affecting the financial structure of a company are shown in the following table.

Table 1. Factors affecting the financial structure of a company

	Factor
Internal factors	The asset structure of a company with a significant proportion of current assets
	The size and stability of profit of long-term company in the market
	Choice of financial structure in the future
	Company liquidity and lack of cash flow
	Company strategy in the area of goals
	Managers' approach to managing and financing of the company
External factors	Interest rate development when drawing foreign sources
	Developments in the financial market situation
	Legal form of business
	Tax determinants and overall tax burden on the company
	Favourable macroeconomic situation of the SR
	Attractiveness of the national economy sector

By identifying internal and external factors, it is possible to proceed with the proposal to optimize the financial structure. However, in addition to the factors, the proposal must take into account a number of additional knowledge that is specified in the various phases of the proposal.

The proposal for optimizing the financial structure of a company consists of three stages:

- testing of the financial structure in terms of compliance with the basic funding rules,
- testing of determinants affecting the financial situation,

- applying suggested recommendations.

The goal of first phase is the basic orientation in consideration of the rationality of the company's financial structure; the criterion is the golden rule of financing and used the vertical and horizontal analysis of the company balance sheet.

The second phase aims at long-term financial stability, solvency and stabilization of the company's trading income. The criterion is a set of selected financial analysis indicators and planned profit. The ex-post and ex ante financial analyses are performed.

The third phase goals is the optimal financial structure, the criterion is profitability of own capital and method of optimization.

The proposed optimization of the company's financial structure monitors the company's prosperity and progress, meeting its main goals, increasing its profitability and its market share.

7 CONCLUSION

The financial structure, as well as its optimization, has been the subject of a number of considerations. While theoretical financial discipline excludes the presence of an optimal financial structure, the practice creates situations in which the attention paid to the financial structure is greatly underestimated. Companies often try to get financial resources because of financial difficulties, not even considering optimizing them. On the other hand, relatively profitable companies also omit this area of their financial management. The optimal financial structure should have its irreplaceable representation in the significant features that describes the company.

Sources

1. ĎURICA, M. *Konkurzné právo na Slovensku a v Európskej únii*. Bratislava: EUROKODEX, 2010. 816 p. ISBN 80-8944-731-7.
2. SEDLÁK, M. et al. *Podnikové hospodárstvo*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2007. 255 p. ISBN 978-80-8078-093-7.
3. SYNEK, M, et al. *Manažérska ekonomika*. 5. aktualizované a doplnené vydání. Praha: Grada Publishing, 2011. 471p. ISBN 80-2473-494-X.
4. ŠIMAN, J., PETERA, P. *Financování podnikatelských subjektů*. Teorie pro praxi. Praha: C. H. Beck, 2010. 192 p. ISBN 80-7400-117-2.
5. ŠTANGOVÁ, N., HAJDUCHOVÁ, E. *Účtovníctvo*. 1. vydanie. Bratislava: crr.sk, 2010. 198 p. ISBN 978-80-970495-5-3.
6. VLACHYNSKÝ, K. et al. *Podnikové financie*. Bratislava: EKONÓMIA, 2006. 482 p. ISBN 80-8078-029-3.

Contact

assoc. prof. Ing. Anna Jacková, PhD.

University of Žilina

Faculty of Management Science and Informatics

Department of Macro and Microeconomics

Univerzitná 8215/1, 101 26 Žilina

Slovak republic

Tel: +421 41 513 1422

e-mail: Anna.Jackova@pd.uniza.sk

PRŮZKUM NÁZORŮ NELÉKAŘSKÝCH ZDRAVOTNICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA BEZPEČNOST PACIENTA

SURVEY OF PARAMEDICAL STAFF'S VIEWS ON PATIENT SAFETY

Radka Pokojová

Abstrakt

Cíl: Bezpečnost pacientů je jedním z klíčových témat. Cílem průzkumu bylo zjistit, jak pracovníci vnímají bezpečnost pacientů na vlastním pracovišti. Metody: Do hodnocení bylo zařazeno 331 nelékařských zdravotnických pracovníků. Pro zjišťování byl použit standardizovaný dotazník AHRQ The Hospital Survey on Patient Safety Culture (HSOPSC). Výsledky: Bezpečnost pacientů na vlastním pracovišti hodnotila většina (75,9%) respondentů pozitivně. V dimenzi *Celkové vnímání bezpečnosti pacienta* bylo dosaženo skóre 76,25%, přičemž výsledky vykazovaly statisticky významné rozdíly v závislosti na typu pracoviště. Závěr: Hodnocení bezpečnosti umožňuje manažerům zdravotní péče a personálu, získat přehled o aspektech bezpečnosti pacientů a na základě identifikace problémů pomáhá zlepšit bezpečnostní chování a kvalitu péče.

Klíčová slova: *Bezpečnost pacienta, kultura bezpečí, pochybení, řízení kvality, nežádoucí událost*

Abstract

Goal: Patient safety is one of the key issues. The aim of the survey was to find out how workers perceive patient safety at their own workplace. Methods: 331 paramedical healthcare workers were included in the evaluation. For the survey, the AHRQ The Hospital Survey on Patient Safety Culture (HSOPSC) standardized questionnaire was used. Results: Most (75.9%) of the respondents assessed the safety of the patients at their own work positively. The Overall *Patient Safety Perception dimension* was 76.25%, with the results showing statistically significant differences depending on the type of workplace. Conclusion: The safety assessment enables healthcare managers and staff to gain insight into individual aspects of patient safety and, on the basis of problem identification, helps improve safety behavior and quality of care.

Key words: *Patient safety, safety culture, mistakes, quality control, adverse event.*

1 TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Existuje široká shoda mezi odborníky v managementu, že kvalita poskytované zdravotní péče, pokud jde o snížení zbytečného poškození pacienta, musí být významně zlepšena. Faktory jako je řízení nejistoty a rizika a prevence nežádoucích příhod jsou zásadní pro poskytování bezpečné péče. Nicméně, velký důraz je kladen také na význam kulturní transformace při zlepšování kvality a bezpečnosti (Konteh, et al. 2010).

Bezpečnost pacientů je nová zdravotní disciplína, která se zaměřuje na zpravodajství, analýzy a prevenci chyb, které často vedou k nežádoucím zdravotním událostem. Důraz je kladen na systém poskytované péče, který (1) zabráňuje chybám; (2) se učí z chyb, které se vyskytují; a (3) je postaven na kultuře bezpečnosti, která je tvořena odborníky z oblasti zdravotní péče, organizacemi a pacienty (Hughes, R./ed., 2008).

Bezpečnost představuje redukci rizika zbytečného poškození pacienta, které je spojeno s poskytováním zdravotní péče na akceptovatelné minimum. Akceptovatelné minimum je skupinovým názorem na současné znalosti, dostupné zdroje a kontext, ve kterém byla péče poskytnuta s uvážením rizika nezhájení léčby. Základní koncepty pro zlepšení bezpečnosti zdravotnických systémů charakterizuje: otevřenost a transparentnost, vhodná organizační struktura, komunikace, dobré pracovní prostředí a reformované vzdělávání (Jabor, Franeková, 2013). V této souvislosti se hovoří o kultuře bezpečnosti. Ani ten nejlepší design infrastruktury pracoviště nedokáže zcela eliminovat chyby, ale dokáže je do značné míry předvídat a zároveň přijímat preventivní opatření ke zmírnění jejich důsledků. Dobrá a bezpečná organizace se řídí filozofií hloubkové obrany (*defense in depth*). Na její vysvětlení se používá Reasonův model švýcarského sýra, jehož princip spočívá ve více obranných vrstvách, které chrání systém před nežádoucím účinkem. (Newton, et al. 2010; Sepeši, 2011; Vincent, 2012)

Organizace a organizační kultura se týká skupiny osob pracujících společně na dosažení společného cíle (Kaufman, et al. 2013). Bezpečnostní kultura je soubor postojů, hodnot, vnímání, norem a chování, které mají tendenci ke snížení pravděpodobnosti nebezpečných činů, a která podpoří zveřejňování a ponaučení z nežádoucích událostí (Huges/ed. 2008).

Pozitivní bezpečnostní klima zahrnuje aktivní účast vedení v bezpečnostních programech, klade spíše důraz na uznání za bezpečný výkon, než by se spoléhala na význam trestu. Organizace s pozitivní kulturou bezpečnosti jsou charakterizovány komunikací, která je založená na vzájemné důvěře, sdíleným vnímáním důležitosti bezpečnosti a důvěry v účinnost preventivních opatření. Důraz je kladen na význam kulturní transformace při zlepšování kvality a bezpečnosti. Jak uvádí Konteh et al. (2010) pojem kultury je vícevrstvý a složitý. Existují dva odlišné myšlenkové proudy: jeden označuje něco, co organizace současně je a druhý myšlenkový proud, kulturu koncipuje a má význam pro kulturní změny.

Kvalita i bezpečnost jsou pro poskytování zdravotní péče zásadní. Silné institucionální schopnosti jsou důležitým faktorem pro identifikaci rizik, které mohou ohrozit pacienta nebo mu mohou způsobit újmu (Lim, 2004).

Hodnocení bezpečnosti pacienta požadované mezinárodními akreditačními organizacemi, umožňuje zdravotnickým zařízením získat jasný přehled o aspektech bezpečnosti pacientů, které vyžadují naléhavou pozornost, pomáhají jednotkám poskytujícím péči identifikovat stávající problémy s bezpečností pacientů a srovnávají skóre s jinými nemocnicemi (Mikušová, et al, 2012).

Odborníci dosud nedosáhli konsensu o rozměrech, které zahrnují kulturu bezpečnosti. Existují různé kombinace dimenzí, ty nejčastěji uváděné zahrnují: odpovědnost vedení za bezpečnost; otevřená komunikace založená na důvěře; organizační učení, nerepresivní přístup k hlášení nežádoucích událostí, týmová práce a sdílené přesvědčení o důležitosti bezpečnosti (Haligan, L. et al, 2011).

Měření kultury bezpečnosti umožňuje manažerům zdravotní péče a personálu, aby zlepšili bezpečnostní chování a výsledky pro pacienty a zaměstnance.

1.1 Cíl

Průzkum byl zaměřen na zjišťování názorů nelékařských zdravotnických pracovníků na problematiku bezpečnosti pacientů, hlášení medicínských omylů a hlášení nežádoucích událostí.

1.2 Výzkumný soubor a metoda

Zjišťování názorů probíhalo kvantitativním šetřením, technikou standardizovaného dotazníku Agency for Healthcare Research and Quality (AHRQ) The Hospital Survey on Patient Safety Culture (HSOPSC) vydaného v roce 2006, který obsahoval 42 položek, seskupených do 12

dimenzí kultury bezpečí. Respondenti volili odpovědi na 5-ti stupňové Likertově stupnici (od *plně souhlasím* až po *vůbec nesouhlasím*, resp. od *vždy* po *nikdy*). Šetření bylo realizováno v období 11/2015 - 5/2016.

Výzkumný soubor tvořilo 331 nelékařských zdravotnických pracovníků. Mezi základní demografické charakteristiky souboru, které byly v rámci průzkumu sledovány, patří spolu s typem pracoviště a se vzděláním, celková délka výkonu praxe, délka praxe na současném pracovišti a v současné specializaci, obvyklá délka pracovní doby, pracovní zařazení a interakce s pacienty.

85,80 % respondentů tvořily všeobecné sestry pracující bez odborného dohledu. Respondenti nejčastěji pracovali na jednotkách intenzivní péče (19,64%) a psychiatrických odděleních (18,13%). Nejpočetněji byla zastoupena skupina pracující na daném pracovišti 1-5 let (37,46 %) a v dané profesi 11-15 let (23,87 %). Většina (67,67%) respondentů uvedla obvyklou týdenní pracovní dobu v rozmezí 40 – 59 hodin. 98 % respondentů bylo v přímé interakci s pacienty.

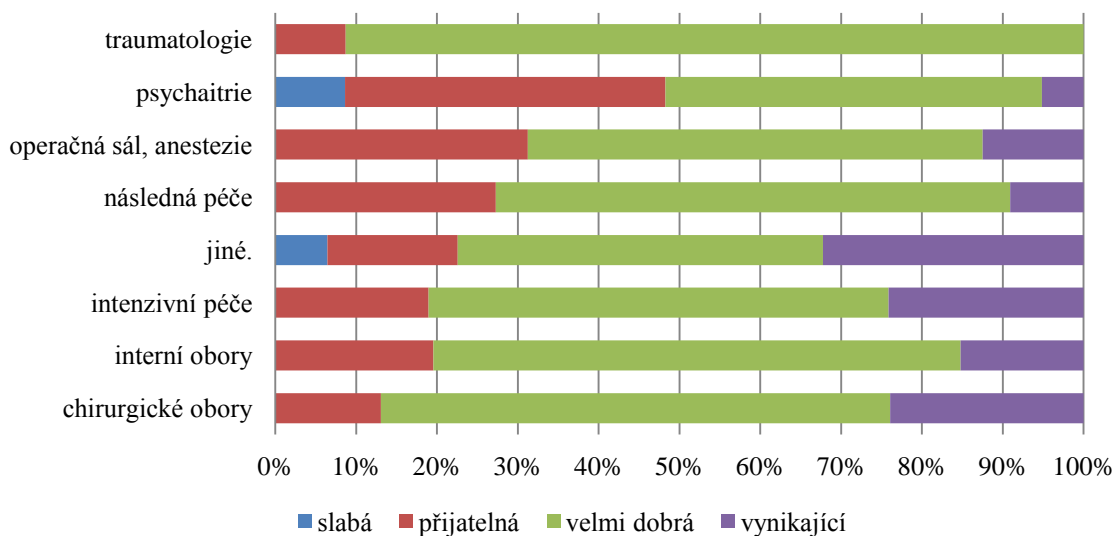
Ze statistického zpracování byly vyloučeny dotazníky, u nichž (1) nebyla dokončena žádná část; (2) byla zodpovězena méně než polovina položek nebo (3) všechny položky odpovídaly stejně.

Byla provedena popisná statistika demografických charakteristik. Průměrné odpovědi respondentů byly testovány v závislosti na délce praxe a typu pracoviště. A dále byl vypočítán průměr pozitivních výsledků jednotlivých položek. Kombinované skóre bylo vypočteno zprůměrováním všech položek odpovědí v rámci dimenze.

Statistické testování bylo provedeno v programu R (*R projekt verze 3.0.2*).

1.3 Výsledky

Bezpečné prostředí odráží určitou míru ostražitosti a proaktivní redukce chyb. Stupeň bezpečnosti pacienta na vlastním pracovišti hodnotí 16,8 % respondentů jako vynikající a 59,1 % jako velmi dobrý. Pouze 2,25% respondentů hodnotí stupeň bezpečnosti jako slabý. Výsledky vnímání stupně bezpečnosti pacienta respondenty bylo posuzováno v závislosti na délce praxe na současném pracovišti a vzdělání respondentů. Rozdíl vnímání bezpečnosti v závislosti na délce praxe ani na dosaženém vzdělání není statisticky významný.

Graf 1 Vnímání stupně bezpečnosti podle pracoviště

Dimenze *Celkové vnímání bezpečnosti pacienta* byla složena ze 4 položek, které se vztahovaly k přístupům k bezpečnosti pacientů, spolehlivosti postupů a výskytu chyb. Kompozitní skóre bylo 76,25 %.

67,98% respondentů uvedlo (plně souhlasím, souhlasím), že bezpečnost pacienta není nikdy zanedbávána na úkor snahy udělat více práce a 67,5% uvedlo (plně souhlasím, souhlasím), že postupy a systémy jsou spolehlivé z hlediska prevence chyb. Naopak 17,13% respondentů se domnívá (nesouhlasím, vůbec nesouhlasím), že Je to jen náhoda, že se zde neděje více závažných chyb a 13,38% respondentů přiznává problémy s bezpečností pacienta na oddělení. Tři položky vykazují v závislosti na pracovišti statisticky významné rozdíly (tab. 1).

Tabulka 1 Dimenze Celkové vnímání bezpečnosti pacienta podle typu pracoviště

pracoviště	A10 - Je to jen náhoda, že se zde neděje více závažných chyb	A15 - Bezpečnost pacienta není nikdy zanedbávána na úkor snahy udělat více práce	A17 – Na našem oddělení máme problémy s bezpečností pacienta	A18 - Naše postupy a systémy jsou spolehlivé z hlediska prevence chyb
Chirurgické obory	2,14	3,86	1,76	3,94
Interní obory	1,957447	3,693878	1,836735	3,612245
Intenzivní péče	1,830769	4,03125	2,03125	3,580645
Následná péče	2,21875	3,46875	1,875	3,793103
Op. sály, anestezie	2,133333	3,714286	1,875	3,8
Psychiatrie	1,965517	3,5	2,166667	3,7
Traumatologie	2,074074	3,851852	1,925926	4,62963
Jiné	2,185185	3,548387	2	3,322581
Chi-kvadrát statistika:	13,34	14,74	15,48	43,36
p-hodnota	0,06	0,04	0,03	0,00

Hlášení nežádoucích událostí a nedokonaných pochybení přispívá za předpokladu příznivého prostředí k jejich využívání pro poučení zaměstnanců.

30,51% respondentů uvádí za posledních 12 měsíců 1-2 hlášené nežádoucí události, více než 10 hlášených událostí udává pouze 1,51 % dotazovaných.

Dimenze *Frekvence hlášených nežádoucích událostí* byla složena ze tří položek. 70% respondentů uvedlo, že většinou nebo vždy je hlášena chyba, která když se stane, je odhalena a napravena dříve, než by došlo k poškození pacienta. 68,79% respondentů odpovědělo, že většinou nebo vždy je hlášena chyba, která nemá potenciál poškodit pacienta, a 69,84% respondentů uvedlo, že většinou nebo vždy je hlášena chyba, která mohla pacientovi ublížit, ale nestalo se tak. Kompozitní skóre je 69,54 %. U uvedených položek není v závislosti na délce praxe statisticky významný rozdíl (tab. 2).

Tabulka 2 Dimenze Frekvence hlášených nežádoucích událostí v závislosti na délce praxe

Délka praxe	D1- jak často je hlášena chyba, která když se stane, je	D2 - jak často je hlášena chyba, která nemá potenciál	D3 - jak často je hlášena chyba, která mohla pacientovi
-------------	---	---	---

	odhalena a napravena dříve, než by došlo k poškození pacienta	poškodit pacienta	ublížit, ale nestalo se tak
≤1	3,631579	3,65	4
1-5	3,671233	3,802817	3,917808
6-10	4,123077	4,19697	4,031746
11-15	3,928571	4,027778	3,971014
16-20	4	3,956522	3,954545
21≤	3,625	3,717949	3,589744
Chi-kvadrát statistika:	10,18747	10,278965	3,357549
p-hodnota	0,07	0,07	0,65

2 DISKUZE

Kultura bezpečnosti ve zdravotnických zařízeních je obvykle hodnocena prostřednictvím kvantitativních dotazníků založených na různém počtu a různé kombinaci položek. Dotazník Agentury pro výzkum a kvalitu ve zdravotnictví (AHRQ) v nemocničním průzkumu o bezpečnosti pacientů patří mezi jeden ze čtyř nejčastěji používaných nástrojů pro posuzování kultury bezpečnosti nemocnic jako celku nebo pro specifické jednotky v nemocnicích (Halligan, L. et al., 2011). Zjišťuje silné a slabé stránky organizační kultury mezi zaměstnanci, a tak odhaluje důležité otázky ke zlepšení kvality zdravotní péče v organizaci. Silné stránky kultury jsou důležitými faktory, které lze použít k predikci chování a postojů zdravotníků. Silná organizační kultura zlepšuje kvalitu péče poskytovanou pacientům (Mikušová, et al. 2012).

Výsledky průzkumu realizovaného v ošetrovatelských domech v USA byly zveřejněny v práci Castle et Sonon (2006). V dimenzi *celkové vnímání bezpečnosti* bylo dosaženo kompozitního skóre 56%, a v dimenzi *frekvence hlášených nežádoucích událostí* 52%.

Výsledky námi hodnoceného souboru v uvedených dimenzích činily 69,54% a 76,25%. Pozitivní je, že stupeň bezpečnosti pacienta na vlastním pracovišti hodnotí pozitivně (vynikající a velmi dobrý) tři čtvrtiny (75,9%) respondentů.

Rovněž studie provedená ve dvou finských psychiatrických léčebnách ukázala, že úroveň bezpečnosti pacientů byla hodnocena jako vynikající nebo velmi dobrá u 58% respondentů a dále statisticky významné ($p \leq 0,05$) rozdíly v kultuře bezpečnosti pacienta byly také zjištěny ve vzdělávacím prostředí, v manažerském statutu a mezi oběma nemocnicemi. Doplnkové vzdělávání bylo prokázáno jako velmi významný faktor při transformaci kultury bezpečnosti pacientů (Kuusmanen, et al., 2013).

Oproti tomu, závěry šetření provedeného v Belgii v nemocnicích akutní, psychiatrické i následné péče v letech 2007 – 2011 ukazují celkově nízké rozměrové skóre, vyšší hodnoty byly pro psychiatrické nemocnice a zařízení dlouhodobé péče, než pro péči akutní. Výsledky prokázaly složitost rozměrů. Neprokázaly se jednoznačné závislosti mezi bezpečnostní prioritou a pochybením (Hellings, et al., 2007; Vlayen, et al., 2011).

Průzkum provedený ve třech slovenských nemocnicích zjistil silné stránky pouze ve dvou dimenzích a to v *celkovém vnímání bezpečnosti a předávání a překladech pacientů*. Významné rozdíly byly shledány v názorech lékařů a zdravotních sester v sedmi rozměrech: v komunikaci, hlášení nežádoucích událostí, nemocničních překladech, vnímání stupně bezpečnosti pacienta a v manažerských činnostech podporující bezpečnost. Lékaři měli v těchto rozměrech podstatně více pozitivních názorů než sestry. 82,1% zdravotnických pracovníků uvedlo, že v posledních 12 měsících nebyla na jejich pracovišti hlášena žádná nežádoucí událost. 10,3% zaměstnanců vědělo, že byly na jejich pracovišti hlášeny 1 nebo 2

nežádoucí příhody (Mikušová, et al. 2012). V našem šetření přibližně třetina (30,51%) respondentů uvádí 1-2 hlášené nežádoucí události.

2.1 Omezení

Tento průzkum má několik omezení. Účastníci nebyli z jedné určité zdravotnické organizace, což brání generalizaci, jelikož organizační kultura bezpečnosti pacientů je výsledkem multidisciplinárního úsilí. Je omezen na populaci nelékařských zdravotnických pracovníků a tedy nemusí být dostatečným odrazem skutečnosti. Těmto a dalším omezením je třeba věnovat pozornost a brát na ně zřetel při zobecňování těchto zjištění.

3 ZÁVĚR

Proměny v myšlení měly za následek změny přístupů, které byly hluboce zakořeněny v základních etických oporách profese. Výzva k bezpečnosti vychází přímo z centrálního vedení a vyzývá zdravotníky k nezbytně nutnému *především neškodit*. Spravedlnost, lidská práva nebo struktura vztahu zdravotník - pacient, výzva pro systémovou transparentnost koexistovaly se základními profesními normami, které vyžadují poctivost. Moderní koncepty prevence nedbalosti byly vyvinuty jako reakce na soudní spory a zaměřeny na snahu odradit od nestandardního chování, vést k individuální odpovědnost za postupy a opatření v souladu s medicínským právem (Henriksen, et al. 2008).

Management rizik nabývá stále většího významu, stává se součástí koordinovaných aktivit zdravotní respektive ošetrovatelské péče a také vědecko-výzkumným tématem s cílem vymezovat dobrou praxi a přenášet ji dále. Posouzením kultury bezpečnosti mohou poskytovatelé zdravotní péče identifikovat oblasti pro zlepšení bezpečí pacienta i personálu.

Zaměstnanci jsou ochotni přijímat opatření ke zlepšení kultury bezpečnosti pacientů za předpokladu, že zpětná vazba poskytuje nové konkrétní návrhy. Za důležité považují to, že samotná nemocnice stimuluje ke změnám a získané výsledky jsou otevřené pro diskusi a snahu zjistit, které akce jsou potřebné pro vytvoření „otevřené kultury.“ (Zwijnenberg, et al, 2016)

Tabulka 3 Charakteristika respondentů

	n	%
Celkový počet	331	100,00%
Typ pracoviště		
Chirurgické obory	50	15,11%
Interní obory	49	14,80%
Intenzivní péče	65	19,64%
Následná péče	31	9,37%
Op. sály, anestezie	33	9,97%
Psychiatrie	16	4,83%
Traumatologie	60	18,13%
Jiné	27	8,16%
Pracovní zařazení		
nutriční terapeut	6	1,81%
ošetrovatelka	8	2,42%
registrovaná sestra	284	85,80%
sestra pod dohledem	9	2,72%
zdravotnický asistent	24	7,25%
Přímá interakce s pacienty		
Ano	325	98%

Ne..	6	2%
Délka praxe v oboru, specializaci		
≤1	22	6,65%
1-5	74	22,36%
6-10	68	20,54%
11-15	79	23,87%
16-20	46	13,90%
21≤	42	12,69%
Průměrná délka týdenní pracovní doby		
≤20	5	1,51%
20-39	98	29,61%
40-59	224	67,67%
60-79	4	1,21%

Použitá literatura

1. CASTLE, N G; SONON, K E. A culture of patient safety in nursing homes. *Quality & Safety in Health Care*; [online] London 15.6 (Dec 2006): 405–408. [cit. 2017-05-23] Dostupné z: doi: 10.1136/qshc.2006.018424. MCID: PMC2464891
2. HENRIKSEN, K., et al./editors. Advances in patient safety: New directions and alternative approaches. Vol. 1. Assessment. AHRQ Publication No. 08-0034-1. Rockville, MD: Agency for Healthcare Research and Quality; August 2008.
3. HALLIGAN, M., ZECEVIC, A. Safety culture in healthcare: a review of concepts, dimensions, measures and progress. *Quality and Safety in Health Care* [online] 2011;20:338-343. [cit. 2017-05-23] Dostupné z: <http://qualitysafety.bmj.com/content/20/4/338>
4. HELLINGS, J. et al. Challenging patient safety culture: survey results. *International Journal of Health Care Quality Assurance*; . [online] Bradford 20.7 (2007): 620-32 [cit. 2017-05-23] Dostupné z: <http://search.proquest.com/health-research/docview/229622186/fulltextPDF/F2D80BDF4C94A2FPQ/4?accountid=188933>
5. HUGHES, R.G. (ed.). Patient safety and quality: An evidence-based handbook for nurses. (Prepared with support from the Robert Wood Johnson Foundation). AHRQ Publication No. 08-0043. Rockville, MD: Agency for Healthcare Research and Quality; 2008.
6. JABOR, A., FRANEKOVÁ, J. Několik definic, několik poznámek. *Fons*, roč. 23, č.3/2013. 30-32. Stapro. Pardubice. MK ČR E 13991. ISSN 1211–7137.
7. KAUFMAN, G. ET MCCAUGHAN, D. The effect of organisational culture on patient safety. *Nursing Standard*. [online] 27, 43, 50-56. Date of submission: December 1 2012; date of acceptance: March 11 2013. PMID: 23987721 [PubMed - indexovány pro MEDLINE] [cit. 2015-10-03] dostupné z: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/23987721>
8. KONTEH, F. H. , RUSSELL, M., HUW, D. Understanding culture and culture management in the English NHS: a comparison of professional and patient perspectivesjep. S. 111-117 Blackwell Publishing Ltd, *Journal of Evaluation in Clinical Practice* [online] (2010) [cit. 2015-10-03] dostupné z doi:10.1111/j.1365-2753.2010.01376.x
9. KUOSMANEN, A., et al. Patient safety culture in two Finnish state-run forensic psychiatric hospitals. *J Forensic Nurs*. [online] 2013 Oct-Dec;9(4):207-16. [cit. 2017-06-12]. Dostupné z: doi: 10.1097/JFN.0b013e318281068c

10. LIM, M. K. Quest for quality care and patient safety: the case of Singapore. *Qual Saf Health Care* 2004; . [online] (2004) 13:71–75. PMID: PMC1758053 [cit. 2015-01-24]. Dostupné z: doi: 10.1136/qshc.2002.004994
11. MIKUŠOVÁ, V. et al. Patient Safety Assessment in Slovak Hospitals. *International Journal of Collaborative Research on Internal Medicine and Public Health* [online] 4(6) · June 2012 with 38 Reads [cit. 2017-06-02]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/264852290_Patient_Safety_Assessment_in_Slovak_Hospitals
12. NEWTON, R. et al. Making existing technology safer in healthcare *Qual Saf Health Care* [online] (2010);19:i15-i24 [cit. 2015-11-15]. Dostupné z: doi:10.1136/qshc.2009.038539
13. SEPEŠI, B. Medicínske omyly. [online] (2011) [cit. 2015-11-29]. Dostupné z: <http://www.svetproduktivity.cz/clanek/Medicinske-omyly.htm/>
14. VINCENT, CH. The Essentials of Patient Safety. Adapted from Patient Safety 2nd Edition, *BMJ*. [online] (2012) [cit. 2016-01-03] dostupné z: <http://www.chfg.org/wp-content/uploads/2012/03/Vincent-Essentials-of-Patient-Safety-2012.pdf>
15. VLAYEN, A, et al. A nationwide Hospital Survey on Patient Safety Culture in Belgian hospitals: setting priorities at the launch of a 5-year patient safety plan *BMJ Qual Saf* 2012;21:760-767 [online] [cit. 2017-05-25]. Dostupné z: <http://qualitysafety.bmj.com/content/21/9/760>
16. ZWIJNENBERG, N.C. et al. Healthcare professionals' views on feedback of a patient safety culture assessment. *BMC Health Serv Res*. [online] 2016 Jun 17;16:199. [cit. 2017-05-20]. Dostupné z: doi: 10.1186/s12913-016-1404-8.

Kontaktní údaje

PhDr. Radka Pokojová

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, fakulta zdravotně sociální
Boreckého 1167/27, 370 00 České Budějovice

Tel: 724696012

Email: radka.pokojova@centrum.cz

DOTAZNÍKOVÝ VÝZKUM JAKO ZDROJ KVALITNÍCH DAT PRO VĚDECKOU ČINNOST V OBLASTI LESNICTVÍ A DŘEVAŘSTVÍ

QUESTIONNAIRE RESEARCH AS A SOURCE OF QUALITY DATA FOR SCIENTIFIC ACTIVITIES IN THE FIELD OF FORESTRY AND TIMBER INDUSTRY

Petr Hukal, Ladislav Rozenský, Jan Lípa

Abstrakt

Kvalitní informace jsou základním předpokladem pro rozhodování ve všech oblastech společenského života. Tento článek se bude konkrétně zabývat získáváním kvalitních informací, důležitých pro rozhodování v oblasti lesnické a dřevařské politiky. V této sektorové politice je kromě dat získaných výpočty, pozorováním a měřením velmi dobře využitelná i dotazníková metoda, která se zaměřuje na zjištění informací z oblasti lidských zdrojů. Tato metoda má značný význam zejména v oblasti lesnického a dřevařského managementu a marketingu. Kromě exaktních dat dokáže totiž zabezpečit i informace z oblasti subjektivních přání a preferencí. Praktická část této práce se proto věnuje exaktnímu sestavení dotazníkového výzkumu a vyhodnocuje jeho úspěšnost, při správném sestavení. Závěrečná část práce obsahuje vyhodnocení výzkumu a diskuzi.

***Klíčová slova:** dotazník, výzkum, lesnictví, emisní povolenky, environmentální daně*

Abstract

Quality information is a basic prerequisite for decision-making in all areas of social life. This article will specifically deal with the acquisition of high quality information important for forestry and timber industry decision making. In addition to the data obtained through computation, observation and measurement, this sectoral policy also uses a questionnaire method that focuses on identifying human resource information. This method is particularly important in forestry and timber management and marketing. In addition to exact data, it can also secure information from subjective wishes and preferences. The practical part of this thesis is devoted to the exact compilation of questionnaire research and evaluates its success, when properly assembled. The final part of the thesis contains research evaluation and discussion.

***Key words:** questionnaire, research, forestry, emission allowances, environmental taxes*

1 ÚVOD

Pro uplatňování správných nástrojů v oblasti lesnické a dřevařské politiky je absolutně nezbytný dostatek kvalitních informací, které jsou základním předpokladem všech řídicích a rozhodovacích procesů. Jednou z vhodných metod, která má své opodstatnění zejména v oblasti managementu a marketingu, je dotazníková metoda. Tato metoda lze zařadit mezi metody kvantitativní i metody kvalitativní. Takto získaná data od respondentů výzkumu velmi dobře ukazují tazateli názory a preference předem vybrané cílové skupiny. Samotné správné sestavení dotazníku a jeho přesný a cílený rozsev je pak základem tohoto výzkumu. Správně sestavený dotazník musí být respondentům srozumitelný, logický a také komfortní pro vyplnění. Mimo to také musí přesně posloužit svému účelu, kterým je poskytnout přesné

informace tazateli, které jsou primárně určeny k rozhodovacím procesům lesnické a dřevařské politiky. Tato práce má za cíl vyzkoumat sestavení exaktního dotazníku, který bude odpovídat výše uvedeným prioritám. Pro realizaci tohoto cíle autoři použili metody studia, abstrakce a aplikace teorie z reprezentativních vědeckých prací. Dále na základě těchto teoretických předpokladů sestavili vlastní dotazníkový výzkum, který následně aplikovali, vyhodnotili a zpracovali v závěrečné diskuzi. Důležitou součástí je závěrečné vyhodnocení výzkumu a doporučená opatření. V konkrétní vědecké části práce proto hodnotíme teoretická východiska, která povedou k přípravě kvalitního, pro respondenty logického a příjemného dotazníku, ze kterého budou následně použita data v co nejvyšší kvalitě.

Recenzované vědecké články s nejvyšším citováním zabývající se touto tematikou jsou zejména:

BRYMAN Alan. (2006) „*Integrating quantitative and qualitative research: how is it done?*“ in Sage Publications, (London, Thousand Oaks, CA and New Delhi) vol. 6(1), pp. 97–113.

HYLAND Ken. (1998) „*Hedging in scientific research articles*“ in John Benjamins B. V. Amsterdam, p. 304, ISBN 90 272 5067 7

2 DRUHY MARKETINGOVÉHO VÝZKUMU

Čichovský (2011) člení druhy marketingového výzkumu následovně:

- monitorovací výzkum
- explorativní výzkum
- deskriptivní výzkum
- kauzální výzkum
- prognostický výzkum
- koncepční výzkum

2.1 Monitorovací výzkum

Podstatou monitorovacího výzkumu je sběr a následná analýza informací o určitém prostředí. Může se jednat o prostředí podniku, odvětví, celého sektoru nebo trhu. Pomáhá rozpoznávat rizika, ale také příležitosti podniku. V rámci tohoto výzkumu se zpravidla volí forma dotazování nebo pozorování.

„Velmi významnou rolí monitorovacího marketingového výzkumu je také sledování situace, jak reaguje na strategické rozhodnutí manažera firmy nebo marketingového manažera vnější makroprostředí, mikroprostředí a také vnitřní prostředí organizace. V tomto konkrétním případě se proces marketingového výzkumu zužuje na proces monitoringu stavu, jenž se cíleně používá jako součást controllingové aktivity organizace v procesu řízených změn po ose:

- **monitoring I.** - identifikace stavu počátečního jako difference stavu a plánu v čase a difference trajektorie k cílovému řešení)
- **reporting, benchmarking** - porovnání odchylek se situací dvou nejlepších v odvětví
- **controlling** - zdůvodnění stavu změny monitoring od plánu, příprava manažerské změny, realizace manažerské změny
- **monitoring II.** - identifikace reakce prostředí na manažerskou změnu

Velmi významnou aplikací monitorovacího výzkumu jsou např. monitorování konkurence a konkurenceschopnosti inovací, cen a slev, distribučních systémů, podpory prodeje, reklamních a informačních aktivit, odvětvových veletrhů a výstav apod.“ (Čichovský, 2011)

2.2 Explorativní marketingový výzkum

Jak už napovídá jeho název, tento výzkum primárně slouží k vyšetření nebo odhalení významu určitých skutečností, které se jeví jako nepřehledné. Kozel (2011) poukazuje, že tento typ výzkumu bývá využíván v úvodní fázi výzkumu. Podstatou je se v nejasné problematice zorientovat a určit směr dalšího detailnějšího výzkumu. Výstupy z explorativního výzkumu jsou důležité pro manažera společnosti či jinou osobu realizující rozhodnutí, protože při relativně nízkých nákladech získá základní informaci o podstatě daného problému.

2.3 Deskriptivní marketingový výzkum

Na rozdíl od dále rozebíraného kauzálního marketingového výzkumu nehledá příčiny, ale více se orientuje na detaily jednotlivých jevů a vztahů. Vzhledem ke své komplexnosti bývají tyto druhy výzkumů pro zadávající subjekty relativně finančně náročné. V podnikovém prostředí často slouží jejich výsledky jako vstup pro strategické rozhodování managementu.

2.4 Kauzální marketingový výzkum

Jeho cílem je zkoumat a odhalit příčiny konkrétních jevů a shromažďování důkazů o příčinných vztazích mezi dvěma nebo více veličinami. V praxi může například odpovědět na otázku, jak souvisí zvýšení tržeb s realizovanou investicí do informačních technologií nebo výrobního celku „Kauzální výzkum z hlediska této dimenze patří mezi nejsložitější typy marketingového výzkumu a také mezi nejčastější typy, které požadují manažeři organizací. Vždyť objasnění příčin jevu a vzájemné kauzality souvislostí nezbytným podkladem pro Přípravu optimální varianty manažerského rozhodnutí, jak dany jev optimálně řešit, a zejména pak kvalifikovaně vyřešit. Poznání vztahů a příčin umožňuje manažerskou změnou (Change management) identifikování příčiny změnit na následek.“ (Čichovský, 2011)

2.5 Prognostický marketingový výzkum

Tento typ výzkumu staví své výsledky na analýze dříve získaných dat, tedy například i ze vstupů ostatních výzkumů. Na základě nich lze po identifikaci vzájemných vztahů určit možný budoucí vývoj v dané oblasti při použití různých scénářů. K tomuto dochází za použití celé řady prognostických metod. Výsledkem je prognóza zpravidla zpracována pro pesimistický, realistický nebo optimistický scénář.

2.6 Koncepční marketingový výzkum

„Představuje nejvyšší formu marketingového výzkumu a jeho cílem je podat komplexní informaci o studovaném jevu. Ve své podstatě plní tři základní role:

- monitoruje a popisuje situaci jevu (role monitorovací a deskriptivní),
- vysvětluje a objasňuje příčiny, následky a důsledky jevu (role kauzální),
- stanovuje trendy a prognózy vývoje jevu v časových řadách a souvislostech (role prognostická)

Nejčastěji se tento typ marketingového výzkumu používá pro identifikace rozvojových trendů v odvětvích, komoditách, trzích, stanovení potenciální evoluce konkurenčního prostředí, inovačních a inovativních trendů, pojmenování obrany proti rizikům a krizím apod.“ (Čichovský, 2011)

3 SCÉNÁŘ DOTAZNÍKU

Jednou z forem jak v rámci uváděných druhů výzkumů získat požadované informace je sběr informací pomocí dotazníků. Jeho vhodné sestavení a použití správných postupů je klíčové pro získání validních výstupů. V případě, že je tato část podceněna, dochází ke zkreslení a ohrožení celého výzkumu a tím i k finančním ztrátám.

Pražská (2002) doporučuje stanovit cíle výzkumu a vymezení problému, tím se zároveň více vymezi základní kontura dotazníku. Kromě toho je třeba soustředit se na následující:

pořadí otázek – položení některých druhů otázek může respondenta zásadně ovlivnit.

„Jestliže se např. při úvodním screeningu zeptáme, je-li dotazovaný uživatelem určité značky, pak při spontánním vzpomnutí si na značky bude tato značka uváděna častěji“ (Pražská, 2002)

psycho-taktický postup – je přístupem, kde si určíme, jako formou budeme dotazování provádět. Můžeme použít uzavřené otázky, otevřené otázky, škály, popřípadě projekční techniky, kde respondentovi můžeme pomoci grafikou, obrázkem nebo výčtem možných odpovědí.

slovník v dotazníku – zde je důležité se zaměřit na správné chápání významu otázek. Z tohoto důvodu přizpůsobujeme formulace i použitý slovník příslušné skupině respondentů tak, aby byl pro ně jednoznačně pochopitelný. Zvláštní důraz bereme na použití odborných výrazů, které jsou na místě jen při komunikaci se zasvěcenými jedinci. Podcenění tohoto bodu může způsobit významné zkreslení získaných data nebo přímo znehodnocení celého průzkumu.

„V některých případech volíme vysvětlující úvod před vlastním dotazem, tzv. předtaktí, Předtaktí skrývá ale vždy riziko, že ovlivní nežádoucím způsobem odpověď.“

Příprava výzkumu má dvě podoby:

- předvýzkum (sonda ověřující základní přístupy, pojmy a okruhy odpovědí),
- pilotáž (ověření dotazníku na malém vzorku).“

(Pražská, 2002)

Kozel (2011) upozorňuje, že neexistuje přesný návod, jaké otázky se mají v dotazníku použít a jak mají přesně vypadat. Každý výzkum považuje za jedinečný, tomuto faktu navrhuje přizpůsobit otázky v dotazníku. Podstatným faktorem ale vždy zůstává informační hodnota otázek a tím i celého výzkumu. Tvorba otázek by měla být podřízena tomu, aby respondenti našim otázkám porozuměli a byli ochotni na ně vůbec odpovídat. Otázky s neutrální nebo otevřenou odpovědí, by měly být vždy kontrolovány. Chyby, kterých se respondenti dopustí, nejsou chybou většinou respondenta, ale spíše špatnou konstrukcí dotazníku. Kozel (2011) proto doporučuje dodržovat těchto dvacet „zlatých“ pravidel, které níže cituji:

- 1) **„Ptát se přímo.** – Na přímou otázku, očekáváme přímou odpověď. Výjimku tvoří případy, kdy by mohla otázka způsobit respondentovi osobní nebo jiný problém například citlivá intimní otázka,

- 2) **Ptát se jednoduše.** – V obecném průzkumu musí položenou otázku pochopit každý respondent. Platí pravidlo, že čím jednodušeji otázku zadáme, tím dostaneme přesnější odpověď. Dobře položená otázka přináší kvalitní odpovědi.
- 3) **Využívat známý slovník.** – Snažíme se minimalizovat použití cizích a neznámých slov včetně odborných výrazů při dotazování běžné veřejnosti. U specifických průzkumů je však možné přizpůsobit slovník právě konkrétní skupině. Stejným způsobem je třeba eliminovat např. lokální nářečí, které by mohlo opět vézt k nepochopení.
- 4) **Využívat jednovýznamová slova.** – S cílem potvrdit jednoznačnost slov a otázek musí dojít k otestování dotazníku na malém vzorku respondentů. Pokud tuto část podceníme, obdržíme odpovědi na jiné otázky, protože budou pochopeny odlišně.
- 5) **Ptát se konkrétně.** – Položená otázka musí jednoznačně formulovaná a přesná. Pokud tomu tak není, respondent odpoví buď velmi obecně, což může negativně ovlivnit zpracování výsledků.
- 6) **Maximalizovat informační hodnotu otázky.** – Cílem je minimalizovat použití obecných otázek a naopak se od respondenta snažit získat maximum konkrétních informací. Lze toho docílit například umožněním označit více odpovědí nebo doplnit případně vlastní komentář.
- 7) **Nabídnout porovnatelné odpovědi** – Dotazník by v žádném případě neměl obsahovat návodné otázky, ze kterých je již zřejmá odpověď. Snahou je otázky formulovat tak, aby odpovědi respondenty rozdělovaly. Takováto data lze pak dále zpracovat a segmentovat.
- 8) **Vyloučit otázky s jednoznačnou odpovědí** - Otázka, na kterou známe dopředu odpověď^c, je v dotazníku prakticky zbytečná. Smyslem dotazování bývá zjišťování postojů. Proto se snažíme nacházet otázky a odpovědi, které respondenty v jejich názorech a chování rozdělují. Můžeme pak vhodně třídit a segmentovat.
- 9) **Použít krátké otázky** – Pokud se tohoto pravidla nebudeme držet, hrozí nám, že výsledky průzkumu nebudou korektní. Respondent se v dlouhém souvětí nemusí dobře orientovat a odpovědět nesprávně. Používání holých vět bez složitých poznámek a vysvětlení zvyšuje pravděpodobnost získání kvalitních dat.
- 10) **Vyloučit zdvojené otázky** – Často dochází při přípravě dotazníku ke snaze o co nejmenší množství otázek. Dotazník se zdá na první pohled pro respondenta jednodušší. Tato násilná redukce však mnohdy způsobí zdvojování otázek do jedné, což má za následek její nepřehlednost a nepochopení. Respondent odpoví nesprávně a sníží kvalitu výsledků
- 11) **Vyloučit sugestivní a zavádějící otázky** – Vyhněme se formulaci takových otázek, které mohou navádět respondenta, jak má odpovědět. K tomu můžeme často sklouznout, pokud např. nabídneme nevyvážený výčet odpovědí.
- 12) **Pozor na genderové vztahy.** Otázky by měly být formulovány tak, aby slovesa odpovídaly mužskému i ženskému rodu. Často se v dotaznících vyskytují pouze v mužském rodě a ženská populace tím může být diskriminována.

- 13) **Vyvarovat se nepříjemným otázkám** – Naší snahou by mělo být vyloučení otázek, které mohou negativně ovlivnit sebevědomí respondenta nebo mu mohou být nějak jinak nepříjemné. Může se jednat i otázky, na které nezná odpověď a než by se k neznalosti přiznal, zvolí ji náhodně.
- 14) **Snížovat citlivost otázek** – Pokud očekávám, že respondent nechce odpovídat přesně, je vhodné zmírnit citlivost otázky použitím hraničních limitů. Tím se stane odpověď více anonymní, ale přesto je získaný výstup stále použitelný. V případech, kdy je tento přístup nedostatečný, doporučuje Kozel (2011) použít tzv. psychotaktické otázky, které pomáhají snížit napětí. Respondentovi se snaží více vysvětlit, proč se respondent nemusí být na otázku odpovědět, případně se na ni můžeme zeptat jiným způsobem.
- 15) **Umožnit neposkytnout odpověď** - Pokud respondent nechce z nějakého důvodu na otázku odpovědět, doporučuje se mu tuto volbu ponechat. V opačném případě by mohl odpovídat nepravdivě nebo v odpovídání dále nepokračovat. Pro přípravu dalších výzkumů je účelné zjistit, z jakého důvodu nechce odpovídat.
- 16) **Vyloučit negativní otázky** – Otázky by měly být formulovány zřetelně. Použití záporů ve větě či negativních otázku zpřehledňuje, což může mít následně dopad na kvalitu odpovědi respondenta.
- 17) **Odhadnout věcnou náročnost** – Při tvorbě dotazníku musíme brát na zřetel skutečnost, že se respondent nachází pod jistým časovým tlakem. Jasnou formulací otázek a nabízených odpovědí zajistíme dodání objektivních výsledků.
- 18) **Vyloučit předpoklady** – Vyhněme se otázkám, které předpokládají chování respondenta v budoucnu. V praxi lidé nemají jasnou představu, co budou v budoucnu dělat a jaké faktory je budou ovlivňovat. Odpovědi získané na takovýto typ otázek budou pravděpodobně velmi zkreslené.
- 19) **Nepoužívat motivační otázky** - Chování respondenta odhalujeme pomocí nepřímých otázek nebo jinou kreativní formou. Pokud bychom se zeptali na motiv napřímo, patrně bychom nedostali validní odpověď, protože respondenti často o motivech svého chování ani nepřemýšlí.
- 20) **Být slušný** – Základní předpoklad pro úspěšný výzkum je zachování úcty a slušnosti k jeho respondentům. V opačném případě nezískáme požadovaná data vůbec nebo jejich kvalita bude velmi nízká.
(Kozel, 2011)

Úspora času a finančních nákladů je jednou z velkých výhod dotazníkového výzkumu. Ten může být prováděn i malým počtem výzkumníků, ale přesto je možné získat velkou bázi dat. Výsledky lze poté snadno kvantifikovat a dále analyzovat. Naopak nevýhodou může být určité zkreslení ze strany respondentů, kteří reprezentují jen vlastní pohled na věc. Dále mohou i z mnoha důvodů odpovídat nepravdivě. (Dotazníkové šetření, 2001- Wikipedia)

4 METODIKA A VYHODNOCENÍ

Tento článek byl zpracován pomocí metod analýzy sekundárních a primárních zdrojů, syntézy poznatku, indukce, dedukce a komparace. Ze sekundárních zdrojů byly analyzovány vědecké

články z databáze Web of Knowledge a dále odborná literatura v oblasti obchodního podnikání a marketingových výzkumů.

Primární data byla získána provedením kvantitativního výzkumu, pomocí dotazníkové techniky sběru dat. Výzkum byl realizován na skupině náhodně vybraných respondentů n=33 v soukromém a pracovním okolí autorů uvedeného článku. Respondenti v dotazníku uvedli informace o dosaženém vzdělání a věkovém pásmu, což jsou klíčové informace pro další zpracování dat.

Tabulka č. 1 – Množství respondentů ve skupinách dle věku a dosaženého vzdělání, n=33

	0-18	19-30	31-40	41-50	51-60	60 a více
Základní škola	2	0	0	0	0	1
Učiliště	1	0	3	0	0	2
Střední škola	0	4	3	3	2	0
VOŠ, VŠ - bakalářské	0	1	1	0	1	0
VŠ - magisterské	0	0	4	2	1	0
VŠ - doktorské a vyšší	0	0	0	0	2	0

Vlastní zdroj

V rámci oslovených respondentů došlo k vyplnění připraveného dotazníku se souborem deseti, různým způsobem formulovaných, otázek. Dotazník respektoval etické hledisko a byl obsahově zaměřen na všeobecný přehled v oblasti lesnictví.

V dotazníku byly použité následující typy otázek, které v sobě záměrně obsahovaly formulace, které by dle teoretických východisek mohly způsobit zkreslení odpovědí.

Tabulka č. 2 – Použité zkreslující faktory v otázkách dotazníku

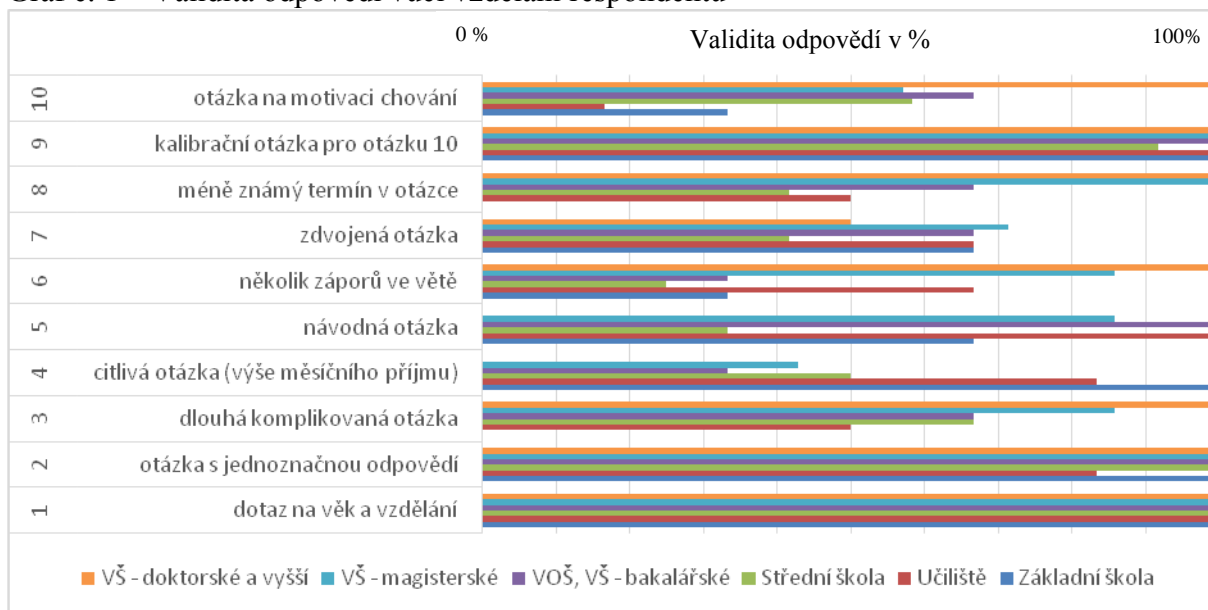
Číslo otázky	Zkreslující faktor
1	bez zkreslení - dotaz na věk a vzdělání
2	otázka s jednoznačnou odpovědí
3	dlouhá komplikovaná otázka
4	citlivá otázka (výše měsíčního příjmu)
5	návodná otázka
6	několik záporů v otázce
7	zdvojená otázka
8	méně známý termín v otázce
9	kalibrační otázka pro otázku 10
10	otázka na motivaci chování

Vlastní zdroj

Po sběru všech dotazníků došlo s jednotlivými účastníky výzkumu k rozhovorům v délce cca 30 minut, kde bylo diskutováno, jak byla otázka pochopena a zda odpověď reflektuje reálnou skutečnost. Tazatel měl při tomto rozhovoru k dispozici obšírný popis původního záměru, ze kterého vznikaly jednotlivé otázky. Bylo možné tak následně vyhodnotit, zda bylo na danou otázku odpovězeno pravdivě a objektivně, či nikoliv. Z následujícího grafu je patrné, jak byly výsledky formou otázky ovlivněny.

Následující graf ukazuje platnost (pravdivost) odpovědí na různě zkreslené otázky ve vztahu ke vzdělání respondentů.

Graf č. 1 – Validita odpovědi vůči vzdělání respondentů

Vlastní zdroj

Z výše uvedených dat lze obecně konstatovat, že použití zkreslujících technik při tvorbě dotazníků může vážným způsobem ovlivnit výsledky výzkumu. Zároveň lze vyhodnotit, že některé druhy zkreslení se markantněji projevují u respondentů s nižším vzděláním. Za zmínku stojí například klesající ochota sdělovat výši měsíčního příjmu u respondentů s vyšším vzděláním.

5 DISKUSE A ZÁVĚR

Tak jak vyplývá z vyhodnocení dat a užití metodiky zpracování tohoto článku, v souladu s hodnocením předchozí kapitoly, autoři prokázali přímou souvislost mezi technikou sestavení dotazníku, volbou vhodných dotazů a kvalitou a relevancí získaných informací. Jako specifický poznatek vyšlo najevo, že méně vzdělaní lidé odpovídají méně validně na otázky typů motivačního chování, dlouhé a komplikované otázky, otázky s výskytem cizích slov a otázky s více záporů. Naopak u lidí s vyšším vzděláním klesá ochota odpovídat na otázky z oblasti majetkových poměrů a na nejasné, zdvojené otázky, které nepodávají jednoznačnou odpověď. Hlavní cíl této práce - vyzkoumat sestavení exaktního dotazníku, který bude odpovídat zvoleným prioritám, se podařilo dosáhnout. Vlastní dotazníkový výzkum také prokázal platnost teorie zkoumané teoretické vědecké materie. Konkrétní dotazníky sestavené podle verifikovaných dat tohoto výzkumu mohou být úspěšně použity jako kvantitativní i kvalitativní výzkum, pro potřeby získání kvalitních dat, použitelných v rámci lesnické a dřevařské politiky. Výsledky tohoto článku byly již také užity autory při získání validních dat ve výzkumu uživatelských preferencí a dopadů použití mixu environmentálních nástrojů v oblasti ochrany ovzduší, a to konkrétně emisních povolenek a environmentální – uhlíkové daně. Tím byl také výzkum provedený tímto článkem následně verifikován.

Použitá literatura

1. BRANNEN, J. (1992) 'Combining Qualitative and Quantitative Approaches: An Overview', in J. Brannen (ed.) *Mixing Methods: Qualitative and Quantitative Research*, pp. 3–37. Aldershot: Avebury. Bryman, A. (1988) *Quantity and Quality in Social Research*. London: Unwin Hyman.
2. PRAŽSKÁ, Lenka a Jiří JINDRA. 2002. *Obchodní podnikání: Retail management*. 2. přepracované vyd. Praha: Management Press. ISBN 8072610597.
3. ČICHOVSKÝ, Ludvík. 2011. *Marketingový výzkum*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Vysoká škola ekonomie a managementu. ISBN 9788086730752.
4. KOZEL, Roman, Lenka MYNÁŘOVÁ a Hana SVOBODOVÁ. 2011. *Moderní metody a techniky marketingového výzkumu*. Praha: Grada. Expert (Grada). ISBN 9788024735276.
5. SMITH, M.L. (1986) 'The Whole is Greater: Combining Qualitative and Quantitative Approaches in Evaluation Studies', in D.D. Williams (ed.) *Naturalistic Evaluation*, pp. 37–54. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Kontaktní údaje

Ing. Petr Hukal, DiS.

Česká zemědělská univerzita, Fakulta lesnická a dřevařská
Katedra lesnické a dřevařské ekonomiky
Kamýcká 129, Praha 6 - Suchdol, Česká republika
hukal@fld.czu.cz

JUDr. Ladislav Rozenský

Česká zemědělská univerzita, Fakulta lesnická a dřevařská
Katedra lesnické a dřevařské ekonomiky
Kamýcká 129, Praha 6 - Suchdol, Česká republika
rladislav@seznam.cz

JUDr. Jan Lípa, Ph.D., MBA.

Česká zemědělská univerzita, Fakulta lesnická a dřevařská
Katedra lesnické a dřevařské ekonomiky
Kamýcká 129, Praha 6 - Suchdol, Česká republika
jan.lipa@centrum.cz

EKONOMIKA, BANKOVNICTVÍ, POJIŠŤOVNICTVÍ
ECONOMY, BANKING, INSURANCE MANAGEMENT

QUAERE

INTEGRATION OF MICRO AND SMALL BUSINESS AS A SOLUTION TO A PROBLEM OF EMPLOYMENT IN THE COUNTRY

Elena Sventitskaya

Abstract

The article defines the notions of micro, small and medium enterprises, analyzes the tendency of development of economically active entities of the Republic of Latvia, and reveals their influence on the occupational level of the population in the conditions of an economic crisis.

Key words: *integration, correlation, small business, mathematical modeling, employment of population.*

The relevance of the research topic. Economic development of any country is impossible without activity of micro business in regions. In regional government of economic development and integration of micro business it is necessary to consider that business activity relates to a specific type of social and economic behavior, which is implemented in the system of market uncertainty and risks. The priority development of small business is necessary for the solution of such social and economic tasks as the optimal formation of market infrastructure, creation of additional jobs, increasing the employment rate of the population, reducing disproportions in population income. Small business promotes the development of economically underdeveloped regions, overcoming deficit of consumer resources, reducing social tension. Small and micro business is one of the main sources of the formation of the middle class, thus it expands a social base of the reforms being carried out. The development thereof gives a chance to people to embrace their entrepreneurial abilities. For economy in general, activities of small business appear to be an important factor for increasing its flexibility and capability to respond to consumer demands.

The need of the scientific and practical resolution of the problem of formation of the regional policy of economic development and integration of micro business confirms the relevance of the research topic.

The goal of the research is to analyze the functioning of small and micro businesses in Latvia, to determine their influence on the level of employment of the population not only in the conditions of development of economy, but also in the conditions of an economic crisis and develop recommendations for improving the business conditions of small companies.

Methods of research: mathematical modeling, correlation and regression analysis of statistical data.

The object of the research: a cluster of Latvian companies that are referred to micro and small businesses.

Economic stability of development under existing conditions is impossible without activity of micro and small business. Small and micro businesses are one of the leading sectors which determines the rate of economic growth, the condition of employment, structure and quality of Gross Domestic Product and, as a consequence, economic independence and security of the country. The development of micro and small businesses meets the global trends towards the

formation of flexible mixed economy, combination of different forms of ownership and management models. In this regard, micro and small businesses are the basis for the market economy of any developed country.

In a market economy, a small company as compared with a large company is characterized by a relatively large proportion of living labor costs per unit of output. Small businesses are “inclined” to the laborious work of middle- and low- skill workers. Therefore, to maintain competitiveness, small businesses are forced, on the one hand, to save on wages, on the other, to increase worker productivity. In this regard, a majority of workers are employed by small enterprises on a permanent basis, while in developed countries temporary employment is more widespread at small enterprises. It is worth mentioning a special role of small and micro business in the solution of social problems. It not only meets the essential needs of the population, but also solves a problem of employment of people capable to work during the production reduction periods at large and medium enterprises, that was evidenced in our country. Small business entities play an important role in preserving stability in the labor market, promote conditions which prevent the emergence of social tensions.

Unemployment is a very unpleasant phenomenon, but it is inherent to market economy. Reaching the high level, it sharply worsens an economic situation. It causes extremely negative phenomena in the sphere of hiring of labor: reduction of total number of people undergoing professional training, decrease in rates of labor productivity, under exploitation of financial and production resources, reducing amounts of goods, etc. The full-time employment and increase in real incomes of the population are nation-wide tasks. These are related directly to economic safety of the country. These tasks are solved with the help of small and micro business.

Small business objectively exists and develops as a relatively independent sector of the modern market economy, involving the coexistence and cooperation of enterprises of different types and sizes. While large business provides the basic needs of the national economy using the effect of economies of scale, small businesses occupy a niche in the market, satisfying local demand or specific requirements for specialized products and services, including in the sphere of innovation.

In developed countries, particular attention was devoted to small businesses. This was demonstrated by special conferences organized by the White House of the United States on the issues of small businesses in 1980 and 1986, thanks to which the Congress amended the law to facilitate the development of small businesses [4,5]. For example, the Small Business Innovation Act and Regulatory Flexibility Act were proclaimed, which contributed to the account of the interests of small businesses in the federal institutions and the allocation of funds for research and development activities of small businesses. Even earlier, in the mid- twentieth century, the Small Business Administration (SBA) was created in the United States to assist in the development of small businesses. Many universities began educating specialists in the field of small businesses; scientific journals devoted to the problems of small businesses began to be published. In the US, about half of the country’s labor force is employed in small businesses [7]. Therefore, a small business is vital to the development of the national economy as a whole.

According to Eurostat data, about 99 % of the enterprises of the European Union are referred to the category of micro and small businesses, which provide two-thirds of jobs in the private sector. Small and micro companies make up 98–99 % of all enterprises in Latvia.

A number of studies refer to small business as to an activity carried out by a relatively small group of persons, or an entity managed by a single owner. As a rule, the most common criteria indicators, based on which the actors of the market economy belong to small business, are the number of employees (employed workers), the size of the authorized capital, the value of assets, the volume of turnover (profit, income) and others. The most commonly used criteria are the following: the average number of persons employed by the enterprise, the annual turnover and the value of assets. However, in almost all developed countries, the main criterion for classifying enterprises as small ones is a number of employees [4].

According to the Commission Regulation (EC) 364/2004 of 25 February 2004, in Latvia businesses are divided into the following groups.

Micro businesses

- the maximum number of employees – 9;
- the annual turnover and / or annual balance sheet do not exceed the total amount of € 2 million.

Small businesses

- the maximum number of employees – 49;
- the annual turnover and / or annual balance sheet do not exceed the total amount of € 10 million.

Medium-sized enterprises

- the maximum number of employees – 249;”
- the annual turnover exceeds € 50 million and / or annual balance sheet does not exceed € 43 million.

Micro, small and medium business in Latvia constitutes more than 99% of all entities which provide employment to 70% of the Latvian labor power and make 65% of the Gross Domestic Product (GDP). And at the same time, micro and small business in particular has suffered the most due to the modern economic crisis.

Computations and analysis

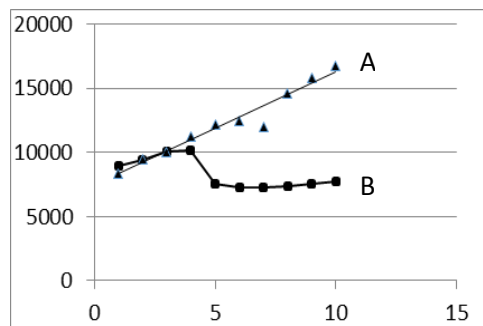
Within the framework of the research, all calculations and analyses were carried out according to the data of the Central Statistical Bureau (CSB) of Latvia (CSB 2016). Number of enterprises relating to micro enterprises increased in the period from 2005 to 2014 in spite of the global financial and economic crisis of 2008–2010 (Fig. 1, Table 1). The exception was only the year 2011, when the number of micro enterprises declined slightly (by 4 %) compared to 2010. According to the CSB of Latvia, micro enterprises represent manufacturing and construction sectors, and small enterprises represent all sectors of the national economy. Diagrams related to micro enterprises are marked with the letter “A” in the article, while the diagrams related to small enterprises are marked with the letter “B”. After 2008, due to the global crisis, the number of small enterprises decreased dramatically by 25.6 % in 2009. Then, since 2010 the number of small enterprises has been slowly increasing. According to the calculations, in 2014 the total number of small enterprises in Latvia was about 12 per thousand people, which was much less than in developed countries. For example, according to the official statistics at the beginning of the 21st century in the EU, on average, there were 30 enterprises per thousand people.

Table 1. The results of computation of factor dependence

No	Dependence, years	Regression equation $y=f(x)$	R - squared	Correlation coefficient r	Fisher Statistics		DW statistics
					F act.	F crit.	
1.	Change in the number of micro (A) enterprises, Fig. 1. (2005-2014).	$y = 882.65x + 7443.8$	0.9473	0.9733	143.85	5.32	1.6568
2.	Change in personnel costs at micro (A) enterprises, Fig. 2. (2009-2014).	$y = 20930x + 49630$	0.7902	0.8889	15.06	7.71	1.3976
3.	Change in personnel costs at small (B) enterprises, Fig. 2. (2009-2014).	$y = 22373x + 245157$	0.7363	0.8581	11.17	7.71	1.4514
4.	Changes in the number of persons employed by micro (A) enterprises, Fig. 3. (2005-2014).	$y = 928.32x + 26581$	0.4681	0.6841	7.04	5.32	1.7645
5.	The relationship between the unemployment rate and the total number employed by A and B enterprises, Fig. 4. (2005-2014).	$y = -0.0002x + 49.4$	0.829	0.910	38.78	5.32	0.9565

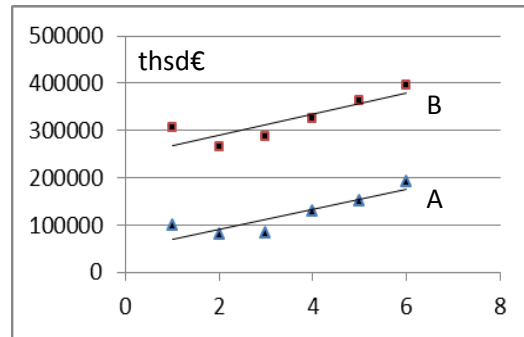
Thus, micro enterprises in comparison with small enterprises were more resilient to the global economic cataclysm. The coefficient of determination of the calculated regression equation $R^2 = 0.9473$ indicates that the equation explains almost 95 % of the variation in the number of micro enterprises in the period under consideration (Table 1). Consequently, the correlation coefficient $r = 0.9733$ indicates strong correlation dependence of the number of micro enterprises on time. Testing the resulting regression equation by the Fisher's exact test showed its statistical significance and the possibility of its practical application ($\text{Fact.} > F_{\text{crit.}}$). The dependences investigated in the article are related to time series. Therefore, all regression equations calculated within the framework of the research were tested for the absence of first-order residual autocorrelation by Durbin- Watson (DW) test at a significance level of $\alpha = 0.05$. If the criterion fell in the zone of uncertainty, the graphic residue analysis was performed. In all cases, it was found that first-order residual autocorrelation was absent.

Fig. 1. Changes in the number of micro (A) and small (B) enterprises, 2005 – 2014. The OX axis: 1 – 2005; 2 –2006; ... 10 – 2014.

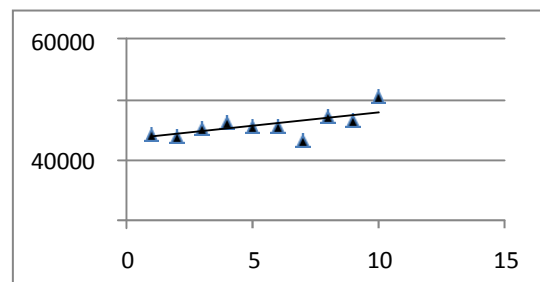
The databases of the CSB of Latvia provide information on the personnel costs of micro and small enterprises in the manufacturing and construction sectors. As it was expected, in the period under consideration from 2008 to 2014 changes in personnel costs were similar to that in the production value at the same time. Thus, in 2009 due to the crisis personnel costs of micro-enterprises decreased by 29.2 % compared to 2008, and at the same period of time personnel costs of small enterprises decreased by 34.3 %. Since 2010, the growth of personnel costs has resumed in both sectors of small business (Fig. 2). Statistical data were used to calculate regression equations of changes in personnel costs in the sectors of small business in the period from 2009 to 2014 (Table 1). The following coefficients of determination were obtained: $R^2 = 0.7902$ and $R^2 = 0.7363$ for micro and small enterprises, respectively. These equations explain respectively 79 % of the variation in personnel costs for micro enterprises in the given period of time, and almost 74 % of the variation in personnel costs for small businesses. According to calculations, the actual values of the Fisher's criteria exceed the corresponding critical values. Therefore, the equations are statistically significant and useful for drawing practical conclusions. The following correlation coefficients were obtained: $r = 0.8889$ and $r = 0.8581$ for micro and small enterprises, respectively. This indicates strong linear directly proportional dependence of personnel costs on time in the period from 2009 to 2014.

Fig. 2. Changes in personnel costs at micro (A) and small(B) enterprises, 2009 – 2014. The OX axis: 1 – 2009; 2 – 2010; ... 6 – 2014.

Due to the financial and economic crisis, the number of persons employed in small business decreased but in different ways at micro and small enterprises. For example, from 2005 to 2007, before the crisis, the number of persons employed by small enterprises had been increasing. But after 2008 it declined sharply – by 25.4 % in 2009. The growth of the number of persons employed by small enterprises has resumed since 2011. At the same time, in 2009 the number of persons employed by micro enterprises decreased by 4.3 % compared to 2008. In general, in the period from 2005 to 2014 the number of persons employed by micro enterprises changed insignificantly; despite the crisis, it even gradually increased (Fig. 3). The regression equation was used to estimate the number of persons employed by micro enterprises; the coefficient of determination was small $R^2 = 0.4681$ (Table 1). Although the obtained regression equation explains only about 47 % of the variation in the number of persons employed by micro enterprises, according to Fisher’s exact test, the equation is statistically significant: $\text{Fact.} > F_{\text{crit.}}$, and can be used for drawing practical conclusions. Thus, the obtained equation reliably enough characterizes the current trends towards the growing number of persons employed by micro enterprises. The calculated correlation coefficient $r = 0.6841$ indicated a moderate degree of direct linear relationship between the number of persons employed by micro enterprises and time in the period under examination.

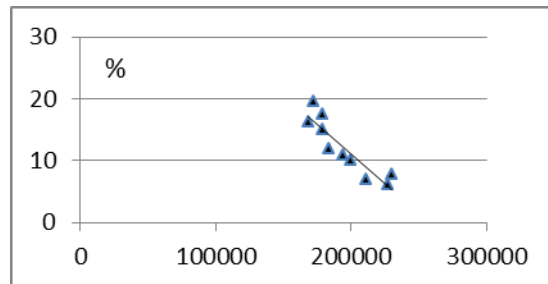
Fig. 3. Changes in the number of persons employed (the OY axis) by micro enterprises, 2005 – 2014. The OX axis: 1 – 2005; 2 – 2006; ... 10 – 2014.

In all countries, the development of small business helps reduce the unemployment rate. In order to establish the relationship between the level of unemployment in Latvia and the number of persons employed by micro and small enterprises, the author performed the regression and correlation analysis of the relationship between these factors in the period of 2005–2014. The

increase in the total number of persons employed by small businesses was found to be quite significant and inversely proportional to the unemployment rate (Fig. 4, Table1).

Fig. 4. The relationship between the unemployment rate and the total number of persons employed by micro and small enterprises, 2005 – 2014.

The coefficient of determination $R^2=0.8290$ indicated very good approximation quality. About 83 % of the variation in the unemployment rate caused by the change in the number of persons employed by small businesses was explained by the obtained regression equation. The observed actual value of Fisher's criterion was significantly greater than its critical value. Consequently, the obtained equation was suitable for analysis. The correlation coefficient $r = - 0.9105$ indicated a strong degree of linear inverse relationship between the level of unemployment and the number of persons employed by small businesses. Thus, the development of small business in Latvia will help reduce the unemployment rate, increase employment of population and facilitate the return of economic immigrants to Latvia.

Conclusions

Although a certain number of small businesses operate in Latvia, by the number of such enterprises per 1000 people Latvia lags behind the leading EU countries by almost 3 times. The global financial and economic crisis of 2008–2010 exerted a negative impact on small enterprises. Micro enterprises with up to 9 persons employed suffered this crisis more successfully than small businesses employing from 10 to 49 people. A number of micro enterprises and their turnover during the crisis fell to a much lesser extent in comparison with small enterprises. During the crisis, the production value and personnel costs fell in small businesses, but in micro enterprises these indicators were better. During the crisis, the number of persons employed by small enterprises fell more than in micro enterprises. The total number of persons employed by small businesses in Latvia, as a percentage of total employment in the country, lags behind that in the developed countries of the EU by more than 3 times.

Sources

1. Central Statistical Bureau (CSB) of Latvia. (2008). *Statistics of the Small Enterprises in Latvia*, vol. 1, 2. Riga.
2. Central Statistical Bureau of Latvia. (2016). Statistics Database. [revised 2016.07.25.], <http://www.data.csb.gov.lv/Table>.
3. Eurostat. (2016). Statistics Database. [revised 2016. 03. 15.], http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/european_business/...
4. McDonald, C.R. (1984). It's Time for Conference II. *Inc*, 7, p.16.

5. Siropolis, N.C. (1990). *Small Business Management. A Guide to Entrepreneurship*. Houghton Mifflin Company, Princeton, New Jersey.
6. Small Business Administration (1988). *The State of Small Business: A Report of the President*. U.S. Government Printing Office, Washington.
7. White House Commission on Small Business (1980). *Report to the President: American Small Business Economy: Agenda for Action*. U.S. Government Printing Office, Washington.

Contact

Mrs.Elena Sventitskaya, Ph.D.
Baltic International Academy
Lomonosova street, Riga, Latvia
Tel: +371 29586758
email: elenasventicka@inbox.lv

PROVIDING THE INVESTMENT INCENTIVES – THE MEASURE TO INCREASE INNOVATIVE ACTIVITY?

Eubomír Darmo, Ali Assad

Abstract

To support the FDI inflow, countries provides the investment incentives to encourage the investors. System of using this measure includes some components from fiscal, finance and other economic fields. The effort is to attract and support investments with incorporated R&D. Thus, we might consider the measures to attract FDI also as the measures for support of R&D. Consequently, higher expenditure on R&D leads to higher innovation activity of companies and increases the overall output of a country. The paper deals with the relation of selected indicators of innovation activity and investment incentives.

Key words: investment incentive, innovation activity, research and development

1 INTRODUCTION

The inflow of the foreign direct investment (FDI) is an important part of the Slovak economy. Its performance heavily depends on the production of companies that were established by this inflow, especially those that have arisen as greenfield and brownfield investments. Investments to automotive and electronic industry bring only moderate growth of the economy. For that reason, the investments with the higher added value are necessary. These are R&D and technological centres. Particularly, companies represent the primary part of science and R&D. Unlike the public funds mostly used for basic research, the private funds are used for applied research and development. To provide for the further progress and the long-run growth, the inflow with the R&D component should be encouraged. However, the FDI inflow is determined by many factors influencing the decision, or decision process of the investors. In addition to these determinants, the country might encourage the FDI inflow (in effect, country supports investors) with the investment incentives. This measure is widely used, particularly in countries struggling for the foreign investment, e.g. developing countries or countries in the transformation process. However, this measure affects not only the FDI inflow and investors. The incentives providing is also linked to fiscal policy (the cost of incentive), the social policy (wage growth, increasing the quality of life) and other economic and social aspects (job creation, employment, consumption). Properly set system of investment incentives should encourage the FDI inflow, which part is the R&D as the fundamental precondition of the innovative activity growth. Thus, we might consider measures of investment incentives also for measures to support R&D.

2 PROVIDING THE INVESTMENT INCENTIVES IN THE SLOVAK REPUBLIC

To encourage the investment activity, several legal norms was taken. Until the 2008, the Act No. 551/2001 on the investment incentives (Act No. 551/2001) was the fundamental regulation. The Act includes the conditions of incentives providing, state aid for development of regions in the form of investment incentives, the types of incentives, processes and filed of activity of particular state authorities. In 2008, the Act was abolished and supplement by the Act No. 561/2007 on investment aid (Act No. 561/2007). The Act has adjusted previous version and arranged the attribute of the encouragement the job creation, respectively the employment growth. To encourage the FDI inflow, the Slovak Agency for Development of Investment and Trade was established in 2000. A brief document – Investment Aid in Slovakia (2015) is the short description of the investment aid periodically published by the

Agency. The document includes basic information about incentives, the map of the country with the maximum intensities in regions per particular type of project. The eligible projects are industry, tourist trade, technologic centres and centres of strategic services. There are four forms (measures) of incentive – financial subsidy, tax allowance, subsidy for job creation, and transfer of the state/municipality estate for the reduced price. The Slovak Republic is divided to sever zones with different maximum intensity according to the type of project, form of incentive and the size of investment necessary to acquire this advantage. The word advantage is appropriate to use in case of incentive due to the definition itself. Investment incentive is any measurable advantage provided for the company or the business concern by government (state) for the purpose to influence the performance in favourable manner (UNCTAD, 1996, p. 3). Generally, the three types of investment incentives are used: fiscal, financial and others (UNCTAD, 1996, p. 4-6).

Technological centres and centres of strategic services are two among the four eligible projects with the identical conditions for the all Slovak regions. The subsidizing of investments has severe rules for the minimum values of variables (e.g. the size of the investment or the number planned of job created). The criterions to obtain the investment incentive are given in Table 1.

Table 1: The conditions to obtain investment incentive for technological centres and centres of strategic services

Technologic centres	Centres of strategic services
min. amount of investment 500 000 euro	min. amount of investment 400 000 euro
min. 250 000 euro have to be covered by own equity	min. 200 000 euro have to be covered by own equity
employment of min. 70% employees with higher education	employment of min. 60% employees with higher education
min. 30 new job created	min. 30 new job created

Source: SARIO

The highest FDI inflow to Slovakia was oriented to automotive industry and financial sector. The FDI inflow to financial sector was usually realized in the form of privatization by fusion and acquisitions of Slovak companies by the foreign investors. Thus, Slovak financial companies (banks, insurance companies) became the subsidiaries of prominent foreign concerns. Strictly speaking, we should consider the investments only the greenfield, respectively brownfield investments. The most of these investments were allocated to automotive industry followed by the electronic industry. However, innovative activity of the country should lie on the subsidizing of investments that will produce new and innovative products. The public funds, as the investment incentives are, should be used with the regard of such objective.

The Slovak Republic has provided in period since 2002 until the March 2017 185 investment incentives with the value of 1 673 017 109 euro. By means of these incentives, 55 435 new jobs was created. When considering the total amount of eligible cost (investment and wage cost - 8 280 431 720 euro), the investment incentive is about 20.20%. The highest sum of incentives was provided for Žilina and Trnava District due to the building of the automotive assemblies/plants of Hyundai/Kia in Žilina and PSA Peugeot/Citroen in Trnava (Ministry of Economy of the Slovak Republic, pp. 3). The Table 2 shows the investment incentives according to particular forms (components) and districts. It is obvious that the highest part of the incentives goes to the purchase of long-term assets. Usually, investor purchases technological assets and equipment and technology, which is not found presently in the host country. Subsidy for such assets encourages import to the country. Therefore, it should be

limited to the import of new and innovative technology. This would be an alternative way of ensuring the growth of innovative activity of a country. The increase in the FDI inflow (assuming also the growth of investment incentives) should be associated with the growth of foreign expenditure on R&D, which is the precondition for the innovation.

Table 2: The investment aid according to the particular components and districts (in euro)

Indicator/ District	eligible investment cost	eligible wage cost	job creation	subsidy for tangible and intangible long-term assets	subsidy for job creation	subsidy for requalification	tax allowance	transfer of the assets for the reduced price	state aid – total (investment incentives)
BA	537 775 643	17 924 716	3 399	6 472 829	8 560 712	904 748	46 841 626	0	62 779 915
BB	508 709 119	0	6 821	24 945 555	18 664 592	2 189 438	90 824 310	2 344 007	138 967 902
KE	787 787 609	74 942 184	9 745	68 303 849	34 042 580	4 102 436	132 930 023	0	239 378 888
NR	1 128 635 843	10 119 472	8 273	79 868 512	7 883 345	2 385 727	162 560 716	0	252 698 299
PO	153 457 288	0	2 007	21 839 571	12 857 867	0	22 577 199	0	57 274 637
TN	1 284 918 547	19 916 351	11 059	47 297 984	11 638 907	5 314 645	135 707 136	0	199 958 671
TT	1 820 311 580	0	7 158	148 786 468	14 991 369	17 320 918	130 446 159	44 351 623	355 896 537
ZA	1 933 666 245	2 267 124	6 973	243 831 531	11 017 261	20 294 255	90 919 213	0	366 062 261
SR	8 155 261 873	125 169 847	55 435	641 346 298	119 656 633	52 512 167	812 806 382	46 695 630	1 167 3 017 109

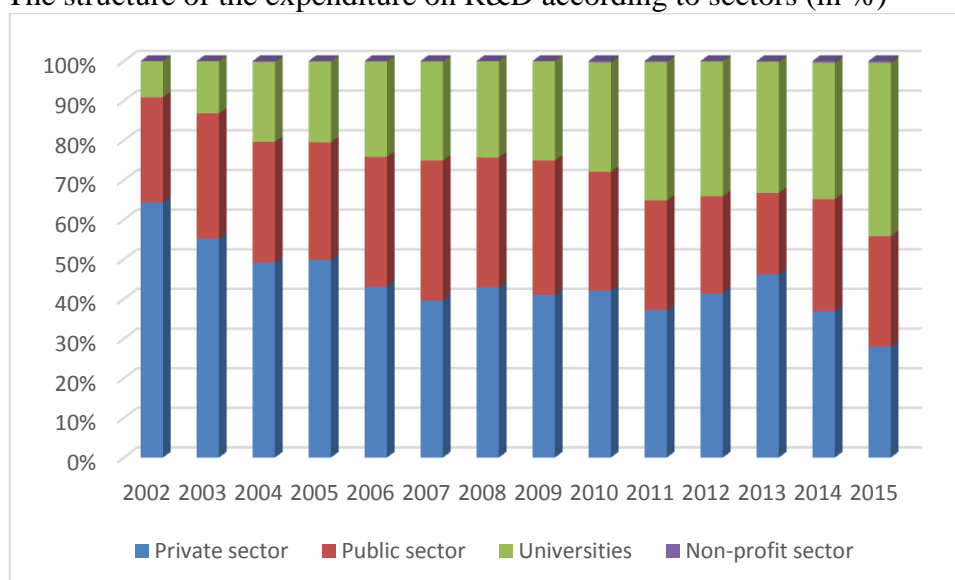
185	25	12	28	14	29	41	28	8	number of incentives
20,220	18,91	19,55	15,32	37,32	22,19	27,75	27,32	11,30	share of incentives (in %)
30 180	52 497	49 720	18 081	28 537	30 545	24 564	20 374	18 470	subsidy for 1 job – total

Source: Ministry of Economy of the Slovak Republic

3 INNOVATIVE ACTIVITY, FDI AND INVESTMENT INCENTIVES

Innovations, as the outcomes or the results of the science and research are one of the most important sources of economic growth. With the resource constraints, innovation is almost unrestricted. The government's role is to support the R&D that results in practical application of knowledge. The highest share on R&D has private funds (businesses), while the most important companies have been established as the result of FDI inflow subsidized by investment incentives. Graph 1 shows the share of private sector, public sector, sector of universities and sector of non-profit institutions on the R&D expenditure. The share of private sector has decreasing trend. Moreover, it has decreased in 2015 below the 30%. To compensate the private expenditure and keep (increase) the level of expenditure on R&D, the public funds have to be used.

Graph 1: The structure of the expenditure on R&D according to sectors (in %)

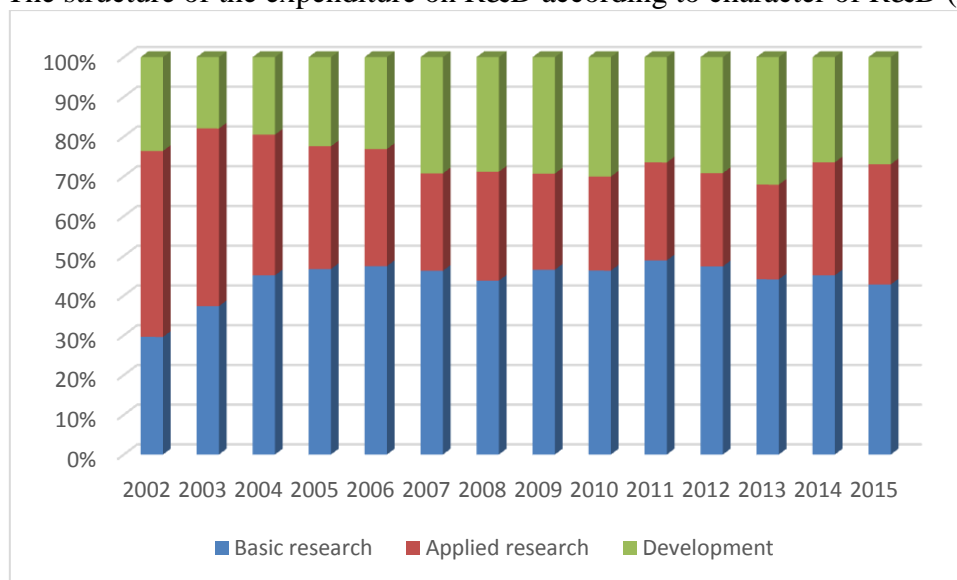

Source: Statistical Office of the Slovak Republic

Additional problem of R&D expenditure decline in private sector is the growing portion of the sector of universities (more than 40% in 2015). However, universities' research is mostly oriented on basic research. To the contrary, private sector plays an important role in applied research with the real (particular) outcome, and the development of products and processes.

The descent in the expenditure of private sector on R&D signifies the loss in the form of new, innovative products. To encourage the economic growth, the R&D has to be supplemented by the application of its outcomes. Graph 2 refers to the character of research. The highest part of R&D is devoted to basic research (almost 50%). The exception is only the beginning of the analysed period (years 2002 and 2003) with the prevalence of the applied research. The expenditure on applied research has decreased since 2002 until 2006. The share is relatively stable since 2007, oscillating about the level of 24%, but with the growth in 2014 and 2015 (about 28 and 30% share). Contrariwise, even moderate growth has been in expenditure on development. Here again, the share has not markedly changed and is on the level about 30% of total expenditure. The argument of the support of applied research is the reason of investment incentives providing for foreign investors. The emphasis should be put on the investment projects in sectors with the necessity to do R&D activities. Formally, the scheme of the investment incentives providing complies with this requirements. Practically, the Slovak Republic is ready to provide investment incentive nearly any investment creating jobs.

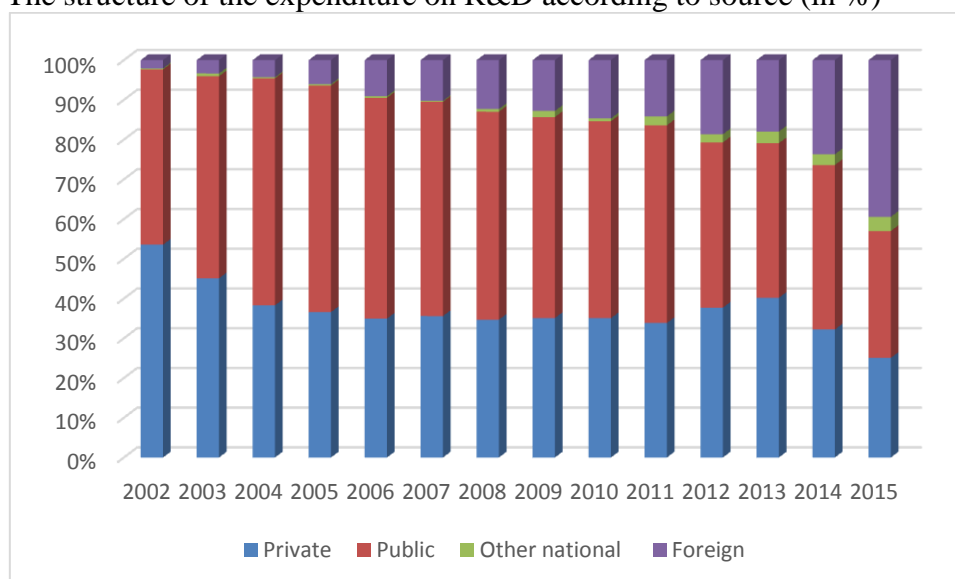
Graph 2: The structure of the expenditure on R&D according to character of R&D (in %)

Source: Statistical Office of the Slovak Republic

In previous text, we have assumed that properly set scheme of investment incentives providing and the growth of incentives should lead to the increase of the FDI inflow. Consequently, this should lead to the growth of innovative activity of host country through the increasing number of innovations of established companies. Looking back to sector analysis, we have concluded the decrease of the expenditure of private sector. However, the main goal is to analyse the participation of foreign sources on R&D. Graph 3 evidences that the share of foreign sources on R&D has increased from about 2% in 2002 to almost 40% in 2015. This development indicates that the growth of FDI inflow implies the growth of expenditure on R&D from foreign sources. Thus, through the channel of FDI, properly applied policy of investment incentives providing might be considered as the measure influencing expenditure on R&D and innovative activity. If the domestic companies and government do not spend sufficient sources on R&D, foreign companies dispose the funds that might be used and compensate the missing sources.

Graph 3: The structure of the expenditure on R&D according to source (in %)

Source: Statistical Office of the Slovak Republic

However, we have to add that the highest share on expenditure on innovation is the purchase of long-term assets (see Table 3). The establishment of the company through the FDI inflow usually does not directly bring innovative activity. Innovative activity is incorporated in the use of new machines, equipment, technology, etc., which has been imported to host country as new, innovative and up to the present not used in particular host country. The share of expenditure on innovation by the purchase of machines, equipment, software and buildings is about 60 to 85%. However, it has sharply drop in 2014. Only low share is used on own (internal) research. As in previous indicator, there is a change in 2014 that might means the start of an increasing trend. In this year, the maximum share of 22.2% was achieved. The share for purchase the extraneous (outside) research was until the 2012 on a very low level. But, it made more than fifth of total expenditure on innovation in 2012. Interesting is the growth of purchase of other extraneous knowledge that has dramatically increase in 2014. The shifts in the shares of the R&D structure in favour of internal R&D, extraneous R&D and other extraneous knowledge are detriment in the purchase of equipment. Enterprises started to use the research of other companies or public institutions. Such rapid growth is induced by the insufficient capacity of internal sources or by financial burden of own research. Following that, favourable is to purchase the outcomes of the research from external business partners or public institutions, e.g. universities.

Table 3: The structure of expenditure on innovations (of innovating companies in products and services, in %)

Expenditure/Period	2001	2003	2004	2006	2008	2010	2012	2014
internal R&D	6.8	6.6	8.1	8.3	9.9	17.1	12.9	22.2
purchase of R&D (extraneous R&D)	2.5	2.8	2.2	3.8	7.9	7.7	20.8	13.5
purchase of machines, equipment, software and buildings	77	60.9	84.5	85.5	77.5	71.6	62.8	38.6
purchase of other extraneous knowledge	4.7	22.1	5.2	2.4	4.7	3.6	1.8	21.7

expenditure on preparatory phase of production and introduction to market	9	7.6	-	-	-	-	-	-
other expenditure on innovative activities	-	-	-	-	-	-	1.6	3.9

Source: Statistical Office of the Slovak Republic

The last analysed variable is the proportional numbers of the companies with the innovative activities that have obtain financial aid from public funds on the total number of companies. Excluding the EU funds and Framework Programmes, the lowest subsidy is provided by the local and regional governments with decreasing tendency. Also, the share of companies with central government support has downward trend. It is obvious that the Slovak Republic uses the EU funds of financing the innovative activities. Table 4 demonstrates that the proclaimed support of the R&D is not entirely true. In such case, the share of companies with innovative activities with public financial support (subsidy) would increase. In fact, it is decreasing.

Table 4: The companies with innovative activities with public financial support (in %)

Expenditure/Period	2001	2003	2004	2006	2008	2010	2012	2014
Source of public financial support – total	9.4	10.8	13.2	14.8	10.7	12.3	9.3	8.5
Local or regional governments	4	3.2	3.4	3.1	0.5	0.3	0.8	1.0
Central government	5.6	7.1	6.6	5.4	3.8	3.5	2.2	3.6
European Union	1.2	3.1	5.1	9.5	6.4	10	7.7	6.4
Framework Programmes (6., 7.)	1	1.9	0.9	1.8	1	1.6	2.5	-
7. framework programme, Horizon 2020	-	-	-	-	-	-	-	-

Source: Statistical Office of the Slovak Republic

4 CONCLUSION

Investment incentives become a significant part of the economic policy. Countries have an effort to encourage the FDI inflow to the country. To struggle for the investments, the providing of investment incentives started to be necessary. Its providing is not an advantage any more, even contrary; it is disadvantage to not provide investors with it. The proper scheme of investment incentives providing ensures the support of investments that will contribute to economic growth. This scheme has to discriminate in favour of the investment with high added value, thus investment to science, research, development and other high-tech sectors or companies. Formally, this condition complies with the Slovak arrangements and legal norms of incentives providing. The most favourable conditions for the state aid are arranged for technological centres and centres of strategic services. Practically, the government is ready to support nearly any investment that will create jobs. The system of investment incentives providing might be, as the measure for influencing the FDI inflow, considered also as the measure for influencing innovative activity of the Slovak Republic.

Acknowledgements

This article was supported by the Grant Agency VEGA, under project no. 1/0975/15 „Macroeconomic and microeconomic effects and impacts of inflation and deflation.“

Sources

1. Investment Incentives 2002 – 2014. [online], [2017-02-19]. Ministry of Economy of the Slovak Republic. 2017. Retrieved from: <http://www.economy.gov.sk/investicne-stimuly-6427/128112s>
2. Investment aid in Slovakia. [online], [2017-02-19]. SARIO – Slovak Agency for Development of Investment and Trade. 2015. Retrieved from: <http://www.sario.sk/sites/default/files/content/files/sario-investment-aid-2015-september-SVK.pdf>
3. UNCTAD. Tax Incentives and Foreign Direct Investment: A Global Survey. New York and Geneva 2000, 177 s., ISBN 92-1-112515-5
4. UNCTAD. World Investment Report. Investment, Trade and International Policy Arrangements. New York and Geneva, 1996, 362 s.
5. Act No. 565/2001 on investment incentives
6. Act No. 561/2007 on investment aid

Contact

Ing. Ľubomír Darmo, Ph.D., assist prof.

University of Economics in Bratislava, Faculty of National Economy, Department of Economics

Dolnozemska cesta 1 , 852 35 Bratislava

Tel: +421 2 6729 1546

email: lubomir.darmo@euba.sk

Ing. Ali Assad

University of Economics in Bratislava, Faculty of National Economy, Department of Banking and International Finance

Dolnozemska cesta 1 , 852 35 Bratislava

email: Assad678@gmail.com

KNOWLEDGE BASED ECONOMY: CASE OF SLOVAKIA

Marcel Novák, Ali Assad

Abstract

Main purpose of this article is to show how successfully implemented policies can help a country to become modern knowledge based economy. First part deals with some theoretical aspects and different view on definition of knowledge based economy. The second part of paper is focus on main policies that countries have made in order to become knowledge based economy. Policies supporting entrepreneurship, inflow of venture capital, development of human capital and innovations are deeply analyzed. Slovak economic growth is one of the highest within the last years in the EU and there are several Slovak entrepreneurs who has achieved on the international markets. In the times when the EU is shaking and it is not clear what will happen with “less-prominent” countries, Slovakia should step up and take its destiny into its own hands. The result of the paper is brief proposition of main strategies Slovakia could implement in order to move more effectively to developed knowledge based economy.

Keywords: *knowledge-based economy, technological incubators, innovations, entrepreneurship, human capital.*

1 INTRODUCTION

The OECD (2005) defines the knowledge-based economy as following: “The knowledge based economy is an expression coined to describe trends in advanced economies towards greater dependence on knowledge, information and high skill levels, and the increasing need for ready access to all of these by the business and public sectors”. This definition is quite broad and some of the critics, for example Keith Smith (2002) argue that the definition is rhetorical rather than practical. The literature does not even give a clear explanation what knowledge is. At one extreme, knowledge requires a transformative internalizing of some new principle, and at the other it simply involves accessing an intelligible account of how to do something. Smith defined four basic views about the changed significance of knowledge:

1. Knowledge is quantitatively and in some sense also qualitatively more important than before as an input.
2. Knowledge is in some way more important as a product (trading knowledge products),
3. Codified knowledge is in some ways more significant as component of economically relevant knowledge bases.
4. The knowledge economy rests on technological changes in information and communications technology.

Some other definitions refer to knowledge based economy as following:

“The knowledge society is a larger concept that just an increased commitment to R&D. It covers every aspect of the contemporary economy where knowledge is at the heart of value added – from high tech manufacturing and Information and communication technologies (ICTs) through knowledge intensive services to the overtly creative industries such as media and architecture“(EurActiv, 2004). “Economic success is increasingly based on upon the effective utilization of intangible assets such as knowledge, skills and innovative potential as

the key resource for competitive advantage. The term “knowledge economy” is used to describe this emerging economic structure” (ESRC, 2005). To summarize, knowledge based economy is characterized by high and growing intensity of ICT usage by well-educated workers. It is present in all sectors of economy and consists of innovating organizations.¹

2 HOW TO MEASURE KNOWLEDGE BASED ECONOMY

Measurement of all indicators regarding to the knowledge based economy would be too challenging, the OECD (2001) released the two-year Growth Project report, *The New Economy: beyond the Hype*. The report emphasized the importance of a stable and open macro-economic environment with effectively functioning markets; the diffusion of ICT; fostering innovation; investing in human capital; and stimulating firm creation.

The Asia Pacific Economies, (APEC (2000)) developed mythical economy called *Nikuda*. It represents fully developed and idealized knowledge based economy and examines the economies within four dimensions (Human resource development, Innovation system, ICT infrastructure and Business environment).

The European Commission introduced the European Innovation Scoreboard (2014). It provides a comparative assessment of the research and innovation performance of the EU Member States and the relative strengths and weaknesses of their research and innovation systems.

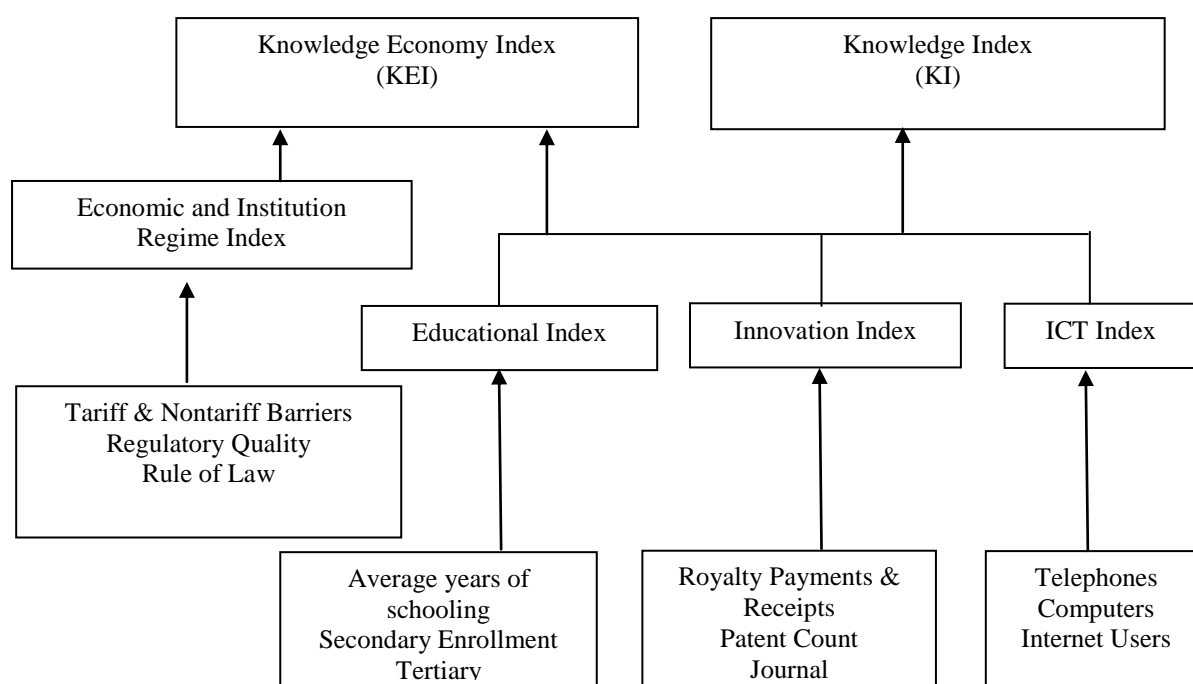
The World Bank Institute launched in 1999 a project called *Knowledge for Development (K4D)*. Its aim is to raise awareness among policymakers about the effect of knowledge. The World Bank (2012) proposed the *Knowledge Assessment Methodology (KAM)* for measuring the knowledge development.

The KAM consist of 148 structural and qualitative variables for 146 countries to measure their performance on the four Knowledge Economy pillars: 1) Economic Incentive and Institutional, 2) Education, 3) Innovation and 4) Information and Communications Technologies.

The KAM Knowledge Index measures a country’s ability to generate, adopt and diffuse knowledge. This is an indication of the overall potential for knowledge development in a given country. Methodologically, the KI is the simple average of the normalized performance scores of a country or region on the key variables in three of the knowledge economy pillars – education and human resources, the innovation system and ICT. The Knowledge Economy Index takes into account whether the environment is conducive for knowledge to be used effectively for economic development. It is an aggregate index that represents the overall level of development of a country or region in relation to the knowledge economy.

¹ This paper is based on master's thesis *The knowledge-based economy the Israeli example and its implication in Slovakia*. led by Marcel Novak and written by Katarina Minarikova.

Figure 1 - Knowledge Economy Index (KEI) and the Knowledge Index (KI)

Source: www.worldbank.sk

Table 1 - Knowledge Economy Index (KEI) and KI indexes 2015 Rankings (145 countries)

Country	KEI	KI	Economic Incentive Regime	Innovation	Education	ICT	2008 Rank
Denmark	9.58	9.55	9.66	9.57	9.80	9.28	1
Sweden	9.52	9.63	9.18	9.79	9.40	9.69	2
Finland	9.37	9.33	9.47	9.66	9.78	8.56	3
Netherlands	9.32	9.36	9.18	9.48	9.26	9.36	4
Norway	9.27	9.27	9.25	9.06	9.60	9.16	5
Canada	9.21	9.14	9.42	9.43	9.26	8.74	6
Switzerland	9.15	9.03	9.50	9.89	7.69	9.52	7
United Kingdom	9.09	9.03	9.28	9.18	8.54	9.38	8
United States	9.08	9.05	9.16	9.45	8.77	8.93	9
Australia	9.05	9.17	8.66	8.72	9.64	9.16	10

Source: KEI and KI indexes by country 2015 (www.worldbank.org/kam)

The European Union (European Commission, 2010) launched in 2010 strategy Europe 2020. The main goal of this strategy (European Commission, 2010) is to deliver growth that is: smart, through more effective investments in education, research and innovation; sustainable, thanks to a decisive move towards a low-carbon economy; and inclusive, with a strong emphasis on job creation and poverty reduction. The strategy focuses on five ambitious goals:

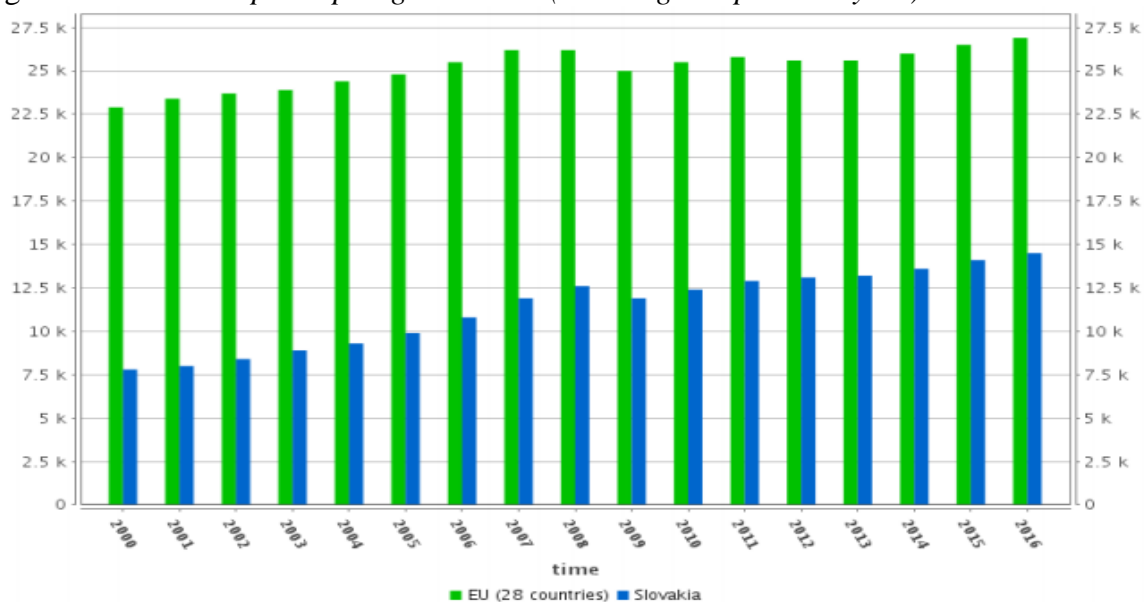
1. Employment – 75% of the 20 – 64 year-olds to be employed.
2. R&D – 3% of the EU's GDP to be invested in R&D.
3. Climate change and energy sustainability – 20% of energy from renewables, 20% increase in energy efficiency and greenhouse gas emissions 20% lower than in 1990.
4. Education – at least 40% of 30 – 34 years-olds completing third level education and reducing the rates of early school leaving below 10%.

5. Fighting poverty and social exclusion – at least 20 million fewer people in or at risk of poverty and social exclusion.

3 IMPLICATION OF KNOWLEDGE BASED ECONOMY IN SLOVAKIA

Slovakia is young country that has made huge progress in the last 23 years regarding to decentralization of the economy and building its market economy. Slovakia has built developed industrial economy able to compete within the EU. However the 21st century is a century of knowledge and innovation. Therefore it is necessary for Slovakia to move towards the knowledge based economy in order to compete on international markets in the future.

Figure 2 - Real GDP per capita growth rate (% change on previous year)

Source: Eurostat, authors

GDP includes goods and services that have markets (or which could have markets) and products which are produced by general government and non-profit institutions. For measuring the growth rate of real GDP, the GDP at current prices are valued in prices of the previous year and the thus computed volume changes are imposed on the level of a reference year; this is called a chain-linked series. Accordingly, price movements will not inflate the growth rate. Real GDP per capita is calculated as the ratio of real GDP to the average population of a specific year. It is often used as an indicator of how well off a country is, since it is a measure of average real income in that country. However, it is not a complete measure of economic welfare. For example, GDP does not include most unpaid household work. Neither does GDP take account of negative effects of economic activity, like environmental degradation. Real GDP per capita is based on rounded figures.

According to the analyses of knowledge based economy we made in the previous part of the paper, we are proposing brief strategy that could be implemented by Slovak government in order to move towards developed knowledge based economy. The goal of this part of the paper is not to propose detailed policies that could be implemented. It's rather a proposal for the main strategies and way that could Slovakia take. The detailed description and implementation of the policies is a subject for further discussion. If Slovakia would like to successfully move forward knowledge based economy, we see very important that Slovak government would keep these two approaches:

- **Long-term implementation of knowledge based economy policies** – we recommend also for Slovakia implementation of “top-down” approach where the government is taking the role of supporter of the knowledge based economy environment and risk taker. It is impossible to implement knowledge based economy during one election

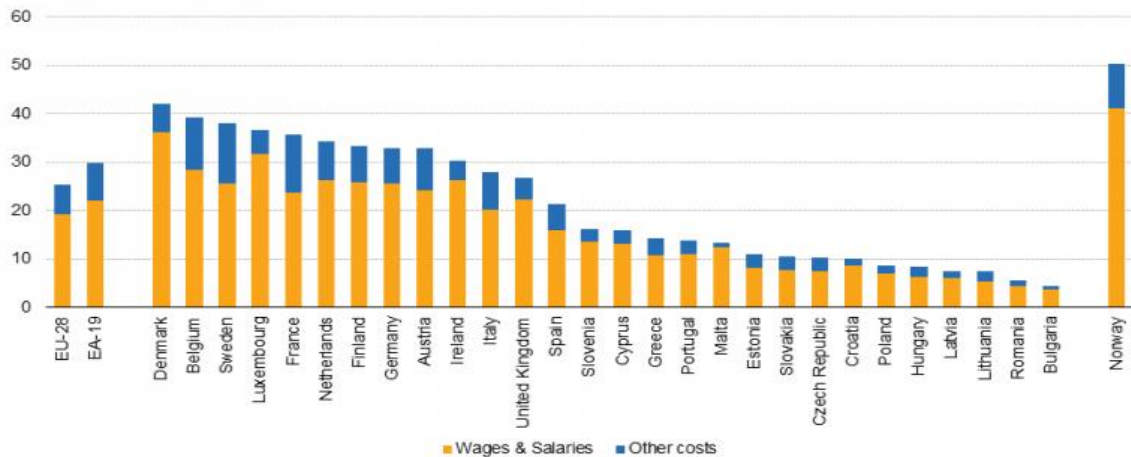
period; therefore these policies must be publicly recognized as priority for Slovakia and be supported regardless of the governing party.

- **Smart combination of public and private money and control** – government plays a necessary role of implementation of the knowledge based economy. However, very important is to know, when is the right time for the government to leave the space for private players and let them to lead the programs and initiatives. Well-developed private sector is usually more effective than the public.

Regarding the knowledge based economy policies we recommend focus on these four areas: 1) Entrepreneurship support, 2) Education reform, 3) Innovation support, 4) Fight against corruption and 5) Interconnections development. Some of the proposed policies can bring very nice results in short-term period. Some policies required long-term approach and patience.

1. **Entrepreneurship support:** The internal motivation of individual “can do” approach and acceptance of failures in society are inevitable for development of strong entrepreneurial culture. *Use the media* - society should value and appreciate smart and skillful people who are representing Slovakia on the international markets. Their stories should be promoted in media. Media should share successful stories of Slovak businessmen and accept also failures. Failures should be represented as an inevitable part of success. *Cooperate with successful Slovak businessman* – every student should have the opportunity to be taught by a person with entrepreneurial practice. Successful businessman should be asked to be involved in education process to share their knowledge and also contacts. *Progress report about Slovak entrepreneurship* – a yearly report made by government which will highlight the most successful entrepreneurs and innovative firms. The entrepreneurs should be awarded by the prime minister or president to feel the support from the government. The government should show Slovak entrepreneurs are valuable for the country and it should emphasize they are the future. *Incorporate entrepreneurship education into the educational system* – already in the primary school pupils should be encouraged to critical thinking, to present their ideas. School should give the pupils and students space to realize their own ideas, so the students will have experience they can achieve and change things they are passionate about.
2. **Education reform:** Human capital is one of the most valuable assets in knowledge based economy. As we have already mentioned, there are many foreign companies coming to Slovakia because of cheap skilled workforce (Figure 3). However, the goal of Slovak universities should be to prepare knowledge students able to innovate and compete worldwide. Even though the number of students applicants to universities decreases each year (from 2007 till 2016 the number decreased from 85,000 to 60,000 per year), there is still 36 universities in Slovakia. Universities get subsidies from government according to the number of students they have. The emphasis is on quantity, not on quality. The education system in Slovakia requires a huge reform.

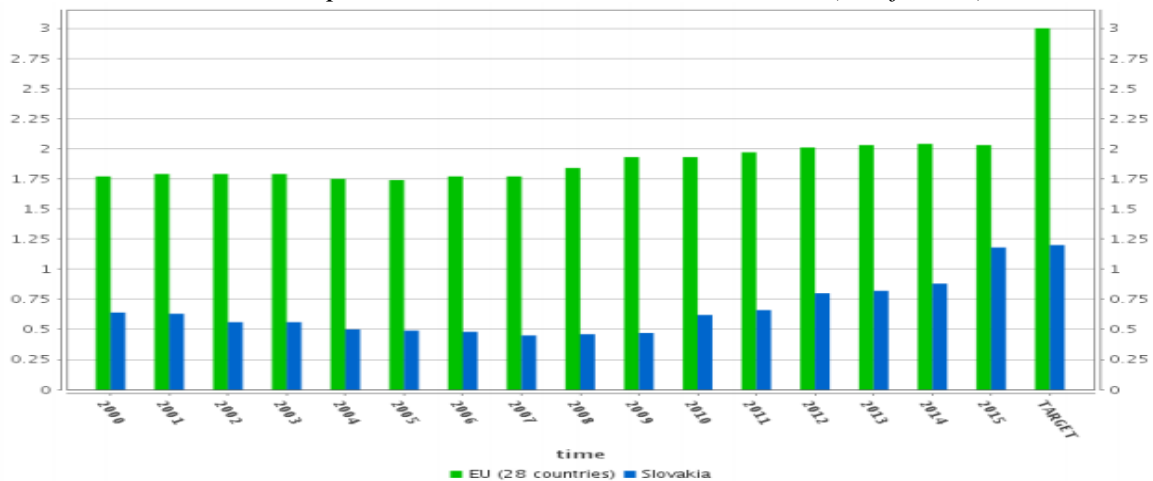
Figure 3 - Hourly labour costs in the EU28 Member States in 2016 (in euro)

Source: Eurostat, authors

3. **Innovation support:** Investments are necessary in order to achieve better results in future. There cannot be any improvement without giving up today's consumption in order to bigger consumption in future. Investments, especially in R&D are inevitable for successful development of knowledge based economy. Slovakia spent only a few % of GDP on R&D (Figure 4). Only Romania and Greece spend less from the EU countries. The R&D is therefore dependent on private spending. Research activities are not always successful and it takes a lot of time to test new ideas. Private companies invest in research only if there is high probability of return of investment. Professors and researchers are having hard time to finance their research if it is not directly connected to commercialization. From January 2015 government decided to indirectly support private R&D by entrepreneurs and firms, so they can use so called "super count out" on R&D costs and therefore decrease their taxes. However, Slovakia is still missing direct support for academic or commercial R&D activities.. Government should start to gradually increase the spending to R&D and support successful Slovak researchers and innovators.

Figure 4 - Gross domestic expenditure on R&D in Slovakia and EU (% of GDP)

Source: Eurostat, authors.

4. **Fight against corruption:** None of the policies mentioned above will be successfully implemented if the country is heavily corrupted. Slovakia has big troubles with corruption and justice system. Establishment of special unit that will fight against corruption, will be

independent and have power to act may be the first step in order to defeat corruption. Also strict punishments for responsible ones must be enforced.

5. **Interconnections development:** Neither R&D, nor big investment can bring success to Slovak economy on its own. Probably the most important aspect of knowledge based economy is the interconnection. R&D alone will not bring such results as when it is connected to commercialization and when its results are shared by more players. New starting businesses not only need finance capital, but also good mentors, venture capital, tax incentives, etc. Therefore the knowledge based economy policies should be implemented as a whole not as an individual approaches of each ministry. Public sector, private sector, nongovernmental sector, universities and research centers need to find way how to stay in touch and cooperate together. Very important are also connections to international markets, foreign investors and researchers. Slovakia should also use its unique location in the middle of Europe. Bratislava was the hosting place for the fifth top foreign and security conference in the world - Globsec. There are no doubts Bratislava couldn't host world's top conference about entrepreneurship, research and innovation. Bratislava should use its unique position near Vienna and Budapest and connect with these cities in research and business projects. There are many ways how to connect people from different areas. One of them is alumni groups of students of different universities, programs or field of interests. Especially the interconnection between different economy sectors and fields is important.

4 CONCLUSION

Slovakia is a young post-communist country that made a huge progress in strengthening the market economy in the last 23 years. Slovakia is one of the fastest growing countries within the EU and has a big potential. Nowadays, the biggest challenge for Slovakia is to successfully move towards knowledge based economy. In the time of globalization, only the economies based on knowledge and innovations will enjoy growth and high quality of life standard. Therefore, it is inevitable for Slovakia to implement policies that support development of knowledge based economy and create such an environment that will boost the country's innovation and entrepreneurial potential. For a country to successfully move from industrial to knowledge-based economy is a long-term process that must affect every aspect of the economy. In this paper we have described the main knowledge based economy policies implemented in order to move towards knowledge based economy and we made recommendation for policies that could Slovakia implement. First of all the role of government is very important in the process of moving towards knowledge based economy. The government should have the role of protector, risk taker and environment builder. It should invest substantial amount of money in R&D, development of human capital and set up pro-knowledge based economy policies. We have seen that the "top-down" approach can work very effectively if the government knows in what extend should be involved in the process and when it is time to leave the process for the market and have just the controlling and supporting position. In the policies recommendation we see importance for Slovakia to focus on these main areas: *Entrepreneurship support* – In order to strengthen entrepreneurship and formation of innovative businesses that are able to compete on international markets there are two main conditions that need to be fulfilled: supportive environment and accessible venture capital. Slovakia needs to moreover develop entrepreneurial culture and government should be strong supporter of Slovak entrepreneurs. Other policies in order to stop emigration of young people, stronger support for starting entrepreneurs and guarantees for investors should be developed. *Development of human capital* – Good educational system with life-long learning opportunities is necessary for development of knowledge human capital. In education reform, it's necessary to boost the status of teachers and raise their salaries, so the

profession is attractive for the best young people. The individual approach to students is very important in the education process. The education should focus on developing soft skills, critical thinking, argumentation and skills that are needed for entrepreneurs. Students should be learned to question everything, present their opinions and ideas. It is important during the studying years emphasize the importance of life-long learning and motivate students to reading and self-educating. It is necessary to interconnect students from different field of studies, build alumni groups where new connections can be made across different industries. *Innovation performance* – There won't be any innovations without investing in R&D. Slovakia should invest substantial amount of money into research of public but also private institutions. Regarding to research, its commercialization is very important so the investment to R&D will be returned. Also in this case, the interconnection between universities and research centers, private companies and state is inevitable to achieve desirable results. Conferences and workshops where the new inventions can be shared are very important. Researchers must be in line with the international trends. Therefore the international exchange programs of researchers are very beneficial. *Fight against corruption* – None of the policies mentioned above will be successfully implemented if the country is heavily corrupted. The law enforcement and high degree of justice must be ensured in country with knowledge based economy. Establishment of special unit that will fight the corruption and strict punishments for responsible ones may be good first steps. *Interconnections* – knowledge based economy is economy of information flowing and knowledge sharing. The process of exchange of knowledge must be ensured and different sectors of economy must learn how to cooperate together.

Some of the policies can be implemented right now and will bring very nice results in a short term. However, most of the policies require long-term approach and will bring the results after few years. Therefore Slovakia need to be patient, have a clear strategy and set the development of knowledge based economy as its priority.

Acknowledgement

This article was supported by the Grant Agency VEGA, under project no. 1/0975/15 „Macroeconomic and microeconomic effects and impacts of inflation and deflation.“

Sources

1. APEC (2000). Towards Knowledge-Based Economis in Apec. Retrieved from http://publications.apec.org/publication-detail.php?pub_id=675
2. ASIAN DEVELOPMENT BANK (2010). Innovative Asia: advancing the Knowledge-Based Economy. Retrieved from <http://adb.org/sites/default/files/pub/2014/innovative-asia-knowledge-based-economy.pdf>
3. CPA AUSTRALIA (2010). Australias economic reform priorities. Retrieved from <http://www.cpaustralia.com.au/documents/reformpriorities.pdf>
4. ESRC. (2005) Knowledge economy in the UK retrieved from http://www.esrcsocietytoday.ac.uk/ESRC_InfoCentre/facts/UK/index4.aspx?ComponentId=6978&SourcePageId=14971#0
5. EurActiv (2004). Kok report. Retrieved form <http://www.euractiv.com/topics/kok-report>
6. EUROPEAN COMMISSION (2014). European Innovation Scoreboard. Retrieved from http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/policy/innovation-scoreboard/index_en.htm.

7. EUROPEAN COMMISSION (2015). Entrepreneurship and Small and medium-sized enterprises (SMEs). Retrieved from <http://ec.europa.eu/growth/smes/>
8. EUROSTAT. Real GDP Growth rate. Retrieved from <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00115&plugin=1>
9. FERGUSON, N. (2011). The 6 killer apps of prosperity. Retrieved from http://www.ted.com/talks/niall_ferguson_the_6_killer_apps_of_prosperity.html.
10. FINSTAT (2014). Analýza a štatistiky dane z príjmu firiem za rok 2014. Retrieved from <http://www.finstat.sk/analyzy/statistika-dane-z-prijmu-firiem-2014>
11. MINARIKOVA, K. (2015). The knowledge-based economy The Israeli example and its implication in Slovakia. Master thesis. Leader: Marcel Novák, Bratislava 2015. p. 73
12. OECD (2014.). Education Indicators in Focus. Retrieved from [http://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/EDIF%202014--No21%20\(eng\).pdf](http://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/EDIF%202014--No21%20(eng).pdf)
13. OECD, 2005, "The Measurement of Scientific and Technological Activities: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data: Oslo Manual, Third Edition" prepared by the Working Party of National Experts on Scientific and Technology Indicators, OECD, Paris, pp. 71.
14. SMITH, K. 2002. What is the „Knowledge Economy“? Knowledge Intensity and Distributed Knowledge Bases. UNUPINTECH Discussion Papers. 2002-06. ISSN 1564-8370.
15. WHITE, S. (2012). The Foundation of the U.S. Knowledge-Based Economy. Retrieved from <http://dstevenwhite.com/2012/05/28/the-foundation-of-the-u-s-knowledge-based-economy/>
16. WORLD BANK (2015). Knowledge Assessment Methodology. Retrieved from http://info.worldbank.org/etools/kam2/KAM_page5.asp

Contact

Assist. Prof. Marcel Novak, PhD.
 University of Economics in Bratislava
 Department of Economics
 Dolnozemska cesta 1, Bratislava, Slovakia
 Tel: +421 2 6729 1541
 email: marcel.novak@euba.sk

Ing. Ali Assad
 University of Economics in Bratislava
 Department of Banking and International Finance
 Dolnozemska cesta 1, Bratislava, Slovakia
 email: Assad678@gmail.com

INFLATION IN TERMS OF THE ECB'S KEY ECONOMIC RESEARCH PRIORITIES

Elena Drabiková

Abstract

Economic research realized at the European Central Bank offers progressive findings each year. The present paper discusses this research. Activities in the economic research field are specified with emphasis on research organization. Examination is conducted for last five years. The research teams, priorities and publications are there involved. The paper further deals with leading issues of the stated research. Individual current priorities are defined and European Central Bank's main research groups solving these key tasks are mentioned, as well. The greatest interest is devoted to one from the actual priorities - inflation. The development, present situation and prospects of this macroeconomic indicator in the European Union as well as in the euro area are analyzed in more detail.

Key words: European Central Bank, economic research, inflation, European Union, euro area

INTRODUCTION

The primary aim of economic research (Goodfriend et al., 2004) realized at the European Central Bank (ECB) is to offer a base consisting of empirical as well as conceptual grounding on the one hand for policy making and on the other hand for improvement in the policy communication field.

The crucial function (Freedman et al., 2011) in the context of research at the ECB is carried out by the Research Coordination Committee. Its tasks are, inter alia, determination of preferential research matters, management of cooperation among directorates with regard on accomplishment the set goals and prevention from undesirable repetition in issues solving. The own justification lies within the Research Coordination Committee on Directorate General Research, especially in the form of the Research Priorities Report that annually submits.

In the following section, the economic research activities at the ECB are discussed in further detail supplemented with research organization.

1 THE ECB'S ECONOMIC RESEARCH ACTIVITIES

Economic research realized by the ECB includes a wide scope of financial and economic themes. Resulting findings represent the core for fulfillment the ECB's main objectives and the basis for dealing with constantly changing priorities. Moreover, they give assistance to set the stable fundamentals for the ECB's policy analysis. Activities in the economic research field are becoming increasingly intense what is related to a large number of emerging major challenges.

The organization of the ECB's economic research is depicted in Figure 1. Selected period responds to the last five years. The most recent available data correspond to 2016.

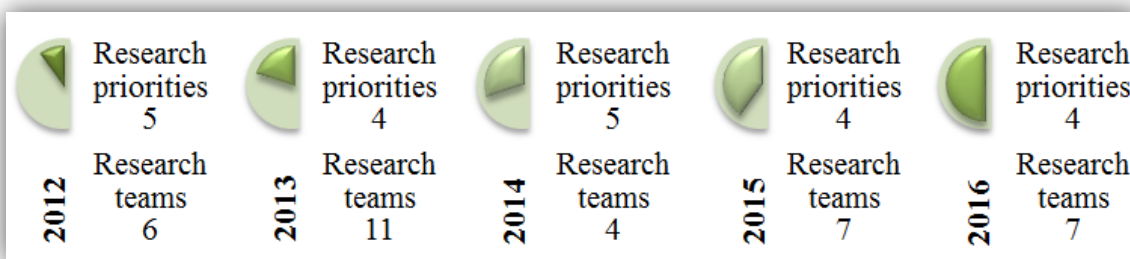

Figure 1 Organization of the ECB's economic research

Source: own adaptation, ECB's Annual reports

Scientific research concerning economic tasks covered by the ECB is executed by established research groups. Their number is changing and adapting to current needs over the years (see Figure 1). One from the capital purposes of these research teams is to support the coordination of the bank's research activities allocated to individual specialized business areas. Mentioned matter is advantageous from the structural point of view as well as vocational one. The teams collaborate to each other, solve the topics of similar orientation and thus increase the ECB's research potential.

Discussing the current needs, they are reflected in yearly defined research priorities which are shown in Figure 1, as well. Presented data signify the quantity of research teams or research priorities appertaining to particular year.

Most of the research activities conducted at the ECB lead to publishing scientific papers. Publications elaborated by the ECB scientists themselves or in partnership with colleagues outside the ECB are summarized in Figure 2.

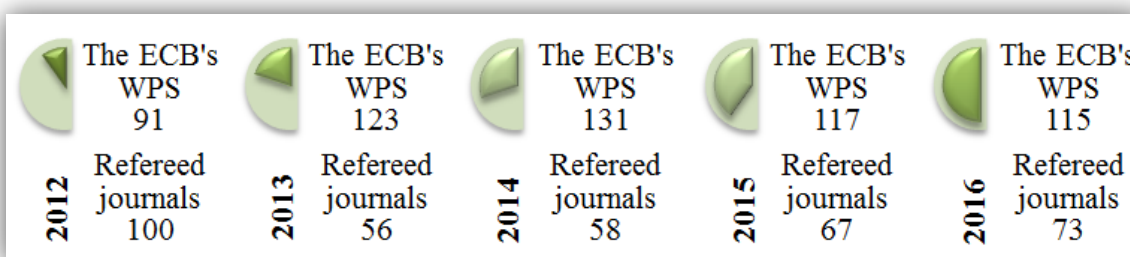

Figure 2 The ECB's research activities indicated over publications

Source: own adaptation, ECB's Annual reports

In Figure 2 above, the first number represents papers issued in the ECB's Working Paper Series (WPS) within respective year. It should be noted that there are counted also papers generated by external cooperating participants from workshops and conferences. The ECB staff is thus not necessarily authors or members of the authors' team. Second figure states the quantity of papers published in refereed journals where ECB personnel are certainly authors or co-authors, at least.

2 LEADING ISSUES OF THE ECONOMIC RESEARCH AT THE ECB

According to the European Central Bank (2017), following list yields the principal fields of economic research interest:

1. non-standard monetary policy
 - asset purchases and refinancing operations,
 - effective lower bound on interest rates,
 - sustained adjustment of inflation,
2. inflation in a changing environment
 - risk of unanchoring inflation expectations,
 - domestic and global drivers of low inflation,
3. new macroprudential framework
 - effectiveness of alternative policies,
 - capital and liquidity regulation,
4. deepening EMU and convergence
 - EMU governance and fiscal policy,
 - competitiveness and convergence.

Naturally, stated four economic research objectives are not the only ones in the spotlight. They are, however, currently top priority.

The research at the ECB (Directorate General Research, 2017) is presently carried out through seven research groups which are:

- Fiscal policy and EMU governance,
- Monetary policy, strategy and implementation,
- International macro and finance,
- Macro-finance, systemic risk and macroprudential policy,
- Real sector and microeconomic analysis,
- Forecasting and business cycle analysis,
- Financial institutions, microprudential policy, financial markets and payments.

3 INFLATION AS THE ECB'S CURRENT RESEARCH PRIORITY

Looking at the stated leading questions constituting subjects of the economic research at the ECB, it is undisputed that inflation is emerging as one from the actual priorities. Nowadays (Európska centrálna banka, 2017), there is noticed the global headline inflation increase. The development of this macroeconomic indicator in the European Union as well as in the euro area in recent months is listed in Figure 3.

Inflation specified in Figure 3 is measured by the Harmonised Index of Consumer Prices. The differences in values achieved within the European Union and the euro area have not been remarked or were only minimal. Identical figures fit for October 2016 (0.5%), November 2016 (0.6%) and February 2017 (2.0%). The other surveyed months are characterized by difference of 0.1% each. Moreover, mentioned small difference is reflected in higher annual inflation once for the European Union data and another time for the euro area data. Specifically, for the European Union apply 1.2% level of inflation in December 2016, 1.7% in January 2017 and 1.6% in March 2017. For the euro area are valid 1.1% in December 2016, 1.8% in January 2017 and 1.5% in March 2017. These findings thus do not point out remarkable variation of inflation development in the states that have adopted the euro and in the member states of the European Union but outside the euro area.

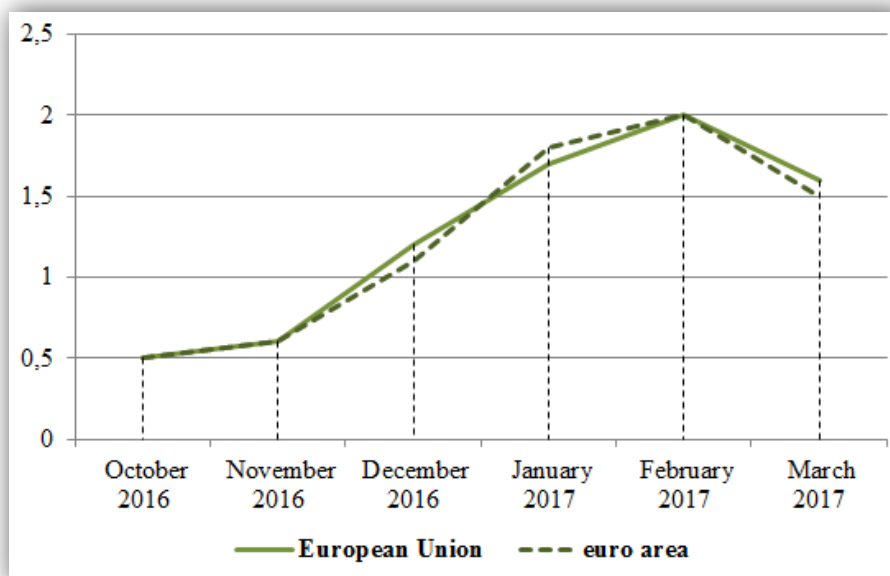

Figure 3 Annual inflation rates in the European Union and the euro area given in %

Source: own adaptation, Eurostat

The other fact can be further observed from the Figure 3. It is already said the general inflation increase. This certainty is obvious over figures at the beginning of the period under review and at the end of it. The gap in annual inflation reached entire 1% in the euro area case and even 1.1% in the European Union case, both upwards.

The comparison of the rates in the last examined month with the same month of the previous year has a confirmatory character considering inflation rising. In March 2017 the annual inflation was 1.6% respectively 1.5% and in March 2016, a year earlier, the value level 0.0% was recorded in the European Union as well as in the euro area. The inflation rate increase is therefore evident.

It should be noted that the growth rate of inflation is currently slowed. This is possible to see through collation taking into account last two months of the studied interval. Growth slowdown was 0.4% in the European Union and 0.5% in the euro area. Nevertheless, the annual rate increase is notable.

Growing trend of the global headline inflation rate (National Bank of Slovakia, 2017) is primary consequence of the renewed increase in oil prices. Development of the annual inflation measured by the Harmonised Index of Consumer Prices is conditional upon a rapid enhancement in annual energy and unprocessed food price inflation at the first place. The prospects indicate that headline inflation is supposedly to persist close to 2% in the next months. Such a prediction predominantly reflects development of the annual growth rate of energy prices.

Despite of headline inflation upturn the essential inflation pressures preserve attenuated. The Governing Council thus decided that for the purposes of intensifying essential inflation pressures and facilitating headline inflation in the medium term it is necessary to continue with a very significant degree of monetary accommodation at present. There exists the effort leading to ensure permanent inflation rate return on level that is lower, but near to, 2% immediately.

Looking at the up to date non-standard monetary policy actions they will be in force until, at least, a lasting change in inflation development with respect to its inflation target will occur. For more about inflation targeting, see Drabiková (2012).

CONCLUSION

Scientific research conducted at the European Central Bank in the economic area is representative by topics variety. Manifold economic and financial tasks are resolved each year. Naturally, there exist subjects which are more urgent than some others in the given period. Research priorities are thus stated and they form the main work fulfillment for research teams operate on the bank's ground. The number of teams was standardly floating but it has stabilized in the past few years. Currently the seven of them function.

Discussing the economic research key issues solved by European Central Bank staff the inflation question arises. It belongs to the group of leading themes nowadays. From the overall point of view, inflation has an increasing character. However, the increase noticed slowdown.

Looking at the annual inflation rates measured by the Harmonised Index of Consumer Prices the statements mentioned above are confirmed. They are valid for the European Union Member States same as for the euro area countries. Moreover, analyzed period indicates a very small divergence or even none in the European Union data and the euro area data. It can be generally concluded that the inflation development is similar.

Considering the global headline inflation the growing trend is a consequence particularly of the renewed upturn in oil prices. Situation of the annual inflation measured by the Harmonised Index of Consumer Prices is mostly conditional upon a rapid rise in annual energy and unprocessed food price inflation. The predictions suggest that headline inflation is supposedly to persist close to 2% in the following months. This estimation mainly reflects development of the annual rate of energy prices.

Acknowledgment

This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under the contract No. APVV-14-0892.

References

1. DIRECTORATE GENERAL RESEARCH 2017. Introducing the Directorate General Research: January 2017. Frankfurt am Main: European Central Bank. 27 p.
2. DRABIKOVÁ, E. 2012. Inflačné ciele v kontexte Európskej menovej únie. *International Scientific Herald* 4(23), p. 160-165.
3. EUROPEAN CENTRAL BANK 2013. Annual report 2012. Frankfurt am Main: European Central Bank. 238 p. ISSN 1561-4573.
4. EUROPEAN CENTRAL BANK 2014. Annual report 2013. Frankfurt am Main: European Central Bank. 263 p. ISSN 1725-2865.
5. EUROPEAN CENTRAL BANK 2015. Annual report 2014. Frankfurt am Main: European Central Bank. 171 p. ISBN 978-92-899-1795-7.
6. EUROPEAN CENTRAL BANK 2016. Annual report 2015. Frankfurt am Main: European Central Bank. 211 p. ISBN 978-92-899-1999-9.
7. EUROPEAN CENTRAL BANK 2017. Annual report 2016. Frankfurt am Main: European Central Bank. 222 p. ISBN 978- 92-899-2675-1.
8. EUROSTAT 2017. Available at: <http://ec.europa.eu/eurostat/>.

9. EURÓPSKA CENTRÁLNA BANKA 2017. Ekonomický bulletin: Číslo 2/2017. Frankfurt nad Mohanom: Európska centrálna banka. 94 s. ISSN 2363-3549.
10. FREEDMAN, C., LANE, P.R., REPULLO, R., SCHMIDT-HEBBEL, K. 2011. External Evaluation of the Directorate General Research of the European Central Bank. Frankfurt am Main: European Central Bank. 53 p.
11. GOODFRIEND, M., KONIG, R., REPULLO, R. 2004. External Evaluation of the Economic Research Activities of the European Central Bank. Frankfurt am Main: European Central Bank. 54 p.
12. NATIONAL BANK OF SLOVAKIA 2017. Available at: <http://www.nbs.sk/>.

Contact

Ing. Elena Drabiková, PhD.
Institute of Control and Informatization
of Production Processes
BERG Faculty
Technical University of Košice
Boženy Němcovej 3, 042 00 Košice
Slovakia
e-mail: elena.drabikova@tuke.sk

ANALYSIS OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES FUNCTIONING IN THE POLISH ECONOMY

Katarzyna Brożek

Abstract

Small and medium-sized enterprises account for 99.76% of all companies operating in the Polish economy. Their numbers directly affect the level of employment, and these entities have consequently an extraordinary impact on welfare and social wellbeing. With these arguments in mind, it is extremely important to analyze the SME sector from both scientific and practical point of view. Consequently, the general objective of this article was to analyze the SME sector both theoretically and empirically. Thus, the first part of the discussion is devoted to report theoretical aspects (i.e. presentation of definition and classifications of enterprises). In contrast, the second part of the paper focuses on the empirical approach of the SME sector. The selected indicators describing the situation and financial condition of small and medium enterprises were analyzed. Statistical analysis was supplemented with own calculations.

Keywords: *analysis, Poland, MSP sector*

1 CHARACTERISTICS OF THE COMPANY - THEORETICAL IMPLICATION

The concept of entrepreneurship has permanently occurred in the Polish language during the transformation period. *"Systemic economic changes at the turn of the 1980s and 1990s have given impetus to millions of people, and resourcefulness and economic activity have been activated, supported, created, stimulated, analyzed and researched"* (Targalski, 2014, p. 21). Literature of the subject defines entrepreneurship in two aspects. In economics, it is treated as: *"the effect of work, activity, behavior in the market, activity that translates into economic results"* (Targalski, 2014, p. 21). In the case of management, entrepreneurship is understood as a characteristic of performance, which is expressed as steering efficiency. Entrepreneurship is also considered as a co-dependence of entrepreneurial and innovative activities aimed at pursuit of success. Although entrepreneurship has a wide range of issues, it is difficult to find in the literature a strict definition of this concept, because it is discussed in a descriptive way, it contains many meanings and ranges that are not a subject to scientific schemas. As it is described by J. Targalski, entrepreneurship is most often described as:

- the feature of human activity, the so-called, attribute definition;
- The activity of the small and medium-sized businesses sector, i.e. the SME sector or human activity, which is undertaken to meet their own needs and to eliminate discomfort, the so-called, subject definition;
- an activity that involves systematic work on the emergence, development and stabilization of one's own company, the so-called, process definition, functional.

The multi-faceted perception of entrepreneurship leads to define it as the result of the interactions of elements it consists of, that define its dimensions:

- business entity, i.e. entrepreneur,
- implementation of the entrepreneurship process,
- organizing business activities,
- Entrepreneurship environment (Grudzewski, Hejduk, 2006, p. 11).

Entrepreneurship can also be defined as a trait of character, or a set of traits that are characteristic for entrepreneurs. This concept is related to the business. This term is legal, as

defined in the Act of April 26, 1964. Article 55 defines an undertaking as follows: "*An enterprise is called an organized set of intangible and material components designed for business activity*" (Civil Code, 1964, article 55). An organizational entity that is an enterprise may carry out both production and commercial or service activities. The purpose of an enterprise is to make a profit from its business.

The company includes in particular:

- the name of the company,
- the ownership of movable or immovable property belonging to the enterprise, including goods, devices, articles and other property rights in movable or immovable property,
- the rights arising from the leasing or letting of immovable or movable property and the right to use immovable or movable property arising from other legal relationships,
- receivables, cash and securities laws,
- permits, concessions, licenses,
- patents and other industrial property rights,
- related property rights and original property rights,
- business secrets,
- documents and books related to running a business activity (Civil Code, 1964, article 55).

Businesses are the creations of civilization processes that have taken the form of economic organizations today. Their origin is due to the processes of development of economic, political, legal and social relations. The forms of enterprises vary widely and are constantly subject to changes that result from changes in their environment. Both the establishment of the company and its development are connected with the development of civilization, which consists of three stages:

- an agrarian era,
- an industrial age,
- information age (Białasiewicz, Marek, 2008, p. 26).

Literature of the subject lists several factors that shaped the present image of the company. They also affect the future. These are:

- the formation of joint-stock companies, i.e. corporations,
- changes in the territorial scope of the activity, e.g. from a local company to a global one,
- the change that has taken place over the years in the company - state relationship,
- changes in organizations management structures and systems,
- changes in companies' economics,
- changes in the company-environment relationship.

In the early period of the formation of enterprises the most popular form were the enterprises of the individual owner. In the 1980s, during the Second Industrial Revolution, which resulted in an increase in technical progress, there was a growing demand for capital, which could not be provided by individual entrepreneurs. The guarantee of such collateral was proposed by joint stock companies, which dynamically began to develop in the late nineteenth century. Transformation of companies into partnerships was an innovation in their development. The innovativeness of these partnerships in relation to individual enterprises enabled them (Białasiewicz, Marek, 2008, p. 27):

- trading in shares contributing to the expansion of the capital market,
- collection of distributed savings for production or service purposes,
- reducing the risk of economic activity,
- increasing production scale as a result of capital accumulation.

Companies can adopt different organizational forms that fit their business area, needs, and operating conditions. It can be a simple form that includes one workplace where there is a single management structure or a complex one, where a multilevel management structure that is composed of different organizational units is distinguished. All this creates an organizational whole and is called the enterprise.

1.1 Classification of enterprises

The classification of companies depends on different criteria. The types of these criteria are very diverse and can result, for example, from the geographic area of activity, size, type of activity, organizational and legal forms or concentration level. In the case of a business profile criterion, this is already measurable as more and more companies are involved in the production of different products or services.

Companies can be divided considering:

- type of activity (Białasiewicz, Marek, 2008, p. 55):
 - ✓ manufacturing companies, that deal with the production of material goods, including industrial, construction and agricultural enterprises,
 - ✓ service companies which purpose is to provide services such as financial, health, tourism, catering, or forwarding services,
 - ✓ trade businesses that deal both in retail and wholesale trade.
- business ownership:
 - ✓ private, these are private companies, civil partnerships or cooperatives,
 - ✓ public, i.e. those owned by the State Treasury, mixed ownerships or local self-government (Lichtarski, 2009, p. 26).

Companies are also qualified in relation to economic law:

- taking into account the functional approach - the company conducts its business for profit;
- bearing in mind the subjective concept - the law treats the enterprise as a body of rights and obligations arising from its business profile, both on its own responsibility and on its own account and its risks. The company's operations are carried out in a sustainable way (Lichtarski, 2009, p. 32).

One of the most important criteria for the division of enterprises is the size of the enterprise. Due to this classification we can distinguish:

- micro-enterprises,
- small businesses,
- medium enterprises,
- large companies.

The division by size is most often related to the economic policy of the state that is protected but also supports micro, small and medium-sized enterprises. The mentioned types of companies contribute to the so called "SME sector".

Small and medium-sized enterprises can be defined both through qualitative and quantitative criteria. *"The qualitative criterion describes the state or location of the company in the particular industry. The most common quality features are:*

- *company structure,*
- *the role of the owner,*
- *the type of financing,*
- *legal independence"* (Targalski, 2014, p. 49).

Management structure plays an important role in the qualitative criterion. As P. Drucker writes, *"the company is as large as the managerial structure it requires"* (Drucker, 2008,

p. 252). The organizational structure consists of only one decision center. It is worth noting that both small and medium-sized enterprises are characterized by the role of the owner, who is a key factor in their structure. They take both the role of manager and entrepreneur.

The characteristic feature of small and medium enterprises is also the specific way of financing, as well as the use of own capital. These companies make little use of loans or credits. *"This feature plays an important role especially in the early stages of establishment, apart from finances, legal independence is also characteristic of small and medium enterprises"* (Targalski, 2014, p. 50). These companies are also distinguished by the fact that they are mostly autonomous and independent. Literature of the subject, among qualities, also mentions the innovativeness of small and medium enterprises. Quality features include also small market share, small number and types of markets and customers dependency, local outlets, dependency on one or a few products, dependence on local resource markets, lack of sufficient resources to carry out extensive environmental research including market research, the importance of institutional local environment, clarity of ownership and direct management, unity of owner and control, simple organizational structure (Bednarczyk, 1998, p. 73).

Among the quantitative criteria used to determine the size of small and medium enterprises, absolute measures of size are used most often (Lichtarski, 2009, p. 27):

- employment level
- enterprise's turnover value, i.e. annual sales volume,
- total balance sheet,
- value of permanent property,
- annual net income,
- period of unit's business activity.

These are not the only size measures describing small and medium enterprises. At times, you can also use the size measures concerning a particular company's share in sales on a specific market. It should also be mentioned that the quantitative characteristics of SMEs are far more objective to define and much simpler to grasp considering the needs of the state and economic administration. *"Quantitative criteria are used in the formal definition of the sector of small and medium-sized enterprises for various fields such as statistics, accounting, public aid. The reason for this is their measurability, as opposed to qualitative criteria"* (Wolański, 2013, p. 21).

1.2 Presentation of the SME sector

The sector of small and medium-sized enterprises, so called the SME sector is a mix of both private and public sector, which consists of small, medium and micro enterprises. The term *"small and medium enterprises"* is used in the international business arena. It is used not only by the European Union countries but also by the World Bank, the United Nations and the World Trade Organization.

In the 1970s, in the United States, and later in Europe, the advantages of small and medium entrepreneurship were recognized. It was noted that the SME sector plays a large role in the economic development of the states. The United States has noted that the SME sector is the basis of the economy, while the Japanese have identified in this sector the element of very strongly developed corporate structure that supports the large industry (Piasecki, 1999, p. 103).

In Poland, the sector of small and medium-sized enterprises was discovered in the 1990s. *"The government, in taking concrete steps to divert development and support those weaker market participants, implemented the following programmes: in 1995 Small and medium-sized enterprises in the economy, in 1999 Government activities towards small and*

medium enterprises up to 2002 and in 2002 First and foremost, entrepreneurship" (Wielgus, 2006, p. 128).

After the transformation period, Polish entrepreneurs gained access to various branches of the economy, which led to the development of private entrepreneurship sector. Because it was a period of dynamic growth of businesses, many small and medium-sized businesses emerged during this period. It was precisely thanks to the creation of the SME sector that the unemployment in Poland was limited, which allowed for the development of individual regions influencing the activation of the whole economy. At present, the development of small and medium-sized enterprises is practically the only chance to increase employment and also effective competition (more: Marakova, Dyr, Wolak-Tuzimek, 2016, pp. 92-94) of the Polish economy on the international stage.

2 SME SECTOR - EMPIRICAL APPROACH

In order to emphasize the particular role that is played by the SME sector in the Polish economy, it was decided to examine the basic indicators describing this sector. Firstly, the number and structure of units belonging to the SME sector in 2015 is discussed. Essential statistical data is given in Table 1.

Table 1: Number and structure of entities from the SME sector in Poland in 2015

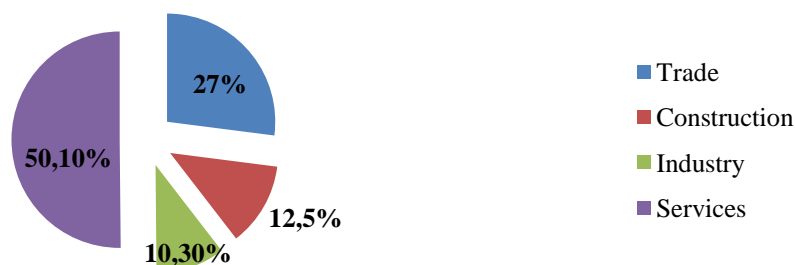
The size of the SME sector in 2015						
	micro	small	medium	Micro structure	Small structure	Medium structure
POLAND	1 838 365	56 713	15 631	96%	2,96%	0,80%
1 Lodz Province	116 362	3 761	972	6,30%	6,60%	6,20%
2 Masovia	332 734	8 529	2 734	18,10%	15%	17,50%
3 Lesser Poland	170 343	5 611	1 358	9,30%	9,90%	8,70%
4 Silesia	207 408	7 847	1 939	11,30%	13,80%	12,40%
5 Lublin Province	76 937	2 409	562	4,20%	4,20%	3,60%
6 Subcarpathia	72 915	2 885	742	4,00%	5,10%	4,70%
7 Podlasie	44 549	1 358	353	2,40%	2,40%	2,30%
8 Holly Cross	46 832	1 536	369	2,50%	2,70%	2,40%
9 Lubusz Province	45 383	1 396	396	2,50%	2,50%	2,50%
10 Greater Poland	188 298	5 819	1 763	10,20%	10,30%	11,30%
11 West Pomeranian	92 319	2 309	602	5,00%	4,10%	3,90%
12 Lower Silesia	147 231	3 959	1 160	8,00%	7,00%	7,40%
13 Opole Province	37 446	1 355	335	2,00%	2,40%	2,10%
14 Kuyavian-Pomeranian	86 969	2 789	853	4,70%	4,90%	5,50%
15 Pomeranian	120 138	3 503	1 022	6,50%	6,20%	6,50%
16 Warmia-Masurian	52 499	1 647	471	2,90%	2,90%	3,00%

Source: (Local Data Bank, 15.04.2017); own calculations.

In 2015, 1.91 million entities qualified for the SME sector in the Polish economy accounted for 99.76% of all active enterprises. The structure of enterprises has remained unchanged for many years: micro-enterprises are dominant in the number of enterprises - 1.83 million, which constitutes 96%, then small 2.96% and the average of about 0.8% of the total. Analyzing sixteen Polish voivodships it should be noted that the largest number of enterprises were located in the following provinces: Masovia (micro 18.1%, small 15%, medium 17.5%), Silesia (micro 11.3%, small 13.8% and medium 12.4%), Greater Poland (micro 10.2%, small 10.3% and medium 11.3%). However, in such voivodships as Opole, Podlasie, Holly Cross and Lubusz Province, the situation in terms of businesses size looked diametrically different. In these voivodships the structure of microenterprises did not exceed 2.5%, small 2.7%, and medium ones did not again exceed 2.5%.

After presenting the number of micro, small and medium enterprises, it is also appropriate to discuss the structure of SMEs according to the basic business area. The following pie chart shows the distribution that is under discussion.

Chart 1: Structure of SMEs in Poland by basic business area in 2014

Source: (PARP, 2016, p. 32).

In 2014, more than half of Polish small and medium-sized enterprises operated in the service sector (50.1%). 27.0% of enterprises in the SME sector were active in the trade and 12.5% in the construction industry. Industry is the main business area for 10.3% of small and medium enterprises operating in the Polish economy.

Micro, small and medium enterprises are the main employer in the Polish economic arena. This is evidenced by the fact that in 2014 the SME sector was the workplace for over 6.3 million people - Tab. 2.

Table 2: Number of employees in the SME sector in the years 2010-2014 in Poland

	2010	2011	2012	2013	2014
micro	3 399 096	3 508 557	3 459 475	3 371 459	3 495 101
small	1 143 458	1 181 565	1 203 959	1 218 130	1 223 036
medium	1 649 103	1 646 415	1 602 448	1 592 360	1 608 324
SME Sector	6 191 657	6 336 537	6 265 882	6 181 949	6 326 461

Source: (PARP 2016, p. 145).

The number of people working in the SME sector is positively correlated with their size. So bearing in mind that the micro-enterprises are by far the most active, the largest number of people work there, over 3.4 million. Second place in this respect was medium-sized entities with the number of working people - 1.6 million, and at the end small enterprises - 1.2 million employees.

A slightly different situation occurred with the average monthly salary per employee - Tab. 3. Undoubtedly, it can be stated that the level of remuneration depends on the size of the economic entity, and precisely the larger the enterprise the higher the level of remuneration that is offered in it.

Table 3: Average monthly salary per one employee in the SME sector in the years 2010-2014 (in PLN)

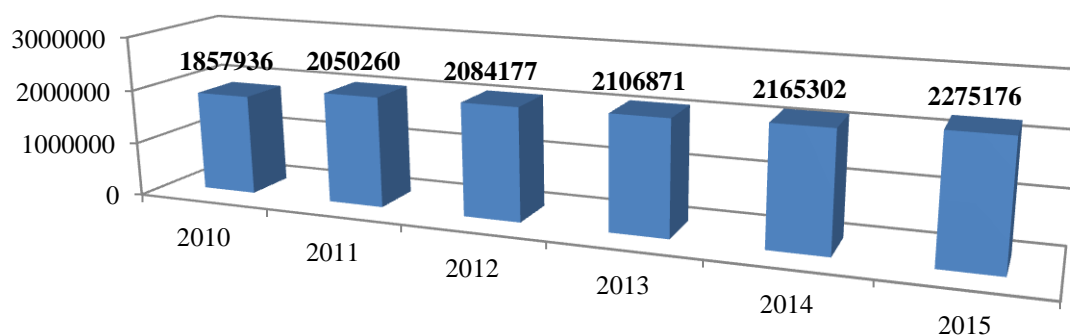
	2010	2011	2012	2013	2014
micro	2006	2059	2172	2210	2315
small	2472	2583	2704	2799	2873
medium	3363	3568	3706	3850	4015

Source: (PARP, 2016, p. 145).

The average monthly salary in 2014 in medium enterprises was over PLN 4 thousand. The ceiling PLN 3 thousand was not able to get in small entities, because the average salary was the equivalent of PLN 2873 there. At the same time, employees employed in micro-enterprises got the least - PLN 2315.

Certainly, the indicator that perfectly describes the financial condition of enterprises is the value of earned revenues. So their value at the turn of 2010-2015 is shown in chart 2 below.

Chart 2: Value of revenues in the SME sector in 2010-2015 [PLN mln]

Source: (Bank for Local Data, April 15, 2017).

In 2015, companies from the SME sector increased their revenues and recorded the highest value of over PLN 2.2 trillion. This also resulted in record growth dynamics, as in 2010 these revenues amounted to more than PLN 1.8 trillion.

After presenting the level of revenues, it is also worthwhile to analyze in detail the value of incurred costs in the SME sector. The collected statistical data are shown in Table 4. In addition, an analysis is completed with calculations of basic statistical measures.

Table 4: Value of costs in the SME sector in 2010-2015 [PLN million]

Costs of the SME sector								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	arithmetic average	Dynamics 2015/2010
PL	1687878	1904113	1934277	1941440	1982793	2070354	1 920 143	22,70%
1	91 010	98 904	102 829	102 978	108 133	109 061	102 153	19,80%
2	437 214	502 789	505 676	502 807	520 781	546 614	502 647	25,00%
3	138 852	159 312	160 836	162 771	165 437	175 550	160 460	26,40%
4	209 672	238 032	236 788	235 219	231 880	239 977	231 928	14,50%
5	53 775	66 824	65 895	66 630	70 568	69 967	65 610	30,10%
6	57 765	65 286	64 348	69 398	71 146	69 987	66 322	21,20%
7	35 757	39 995	41 461	40 896	42 856	44 826	40 965	25,40%
8	38 246	40 729	40 329	39 420	40 100	40 562	39 898	6,10%
9	33 601	36 675	37 417	37 563	37 340	41 145	37 290	22,50%
10	177 383	188 724	197 751	209 243	212 004	216 491	200 266	22,00%
11	61 023	67 775	70 948	66 776	68 876	79 200	69 100	29,80%
12	108 036	121 525	128 103	131 299	128 627	139 436	126 171	29,10%
13	33 517	37 129	38 321	37 778	37 437	37 926	37 018	13,20%
14	72 453	80 733	88 671	81 622	87 311	89 200	83 332	23,10%
15	103 024	118 467	113 051	116 240	119 038	126 123	115 991	22,40%
16	36 549	41 213	41 854	40 797	41 257	44 287	40 993	21,20%

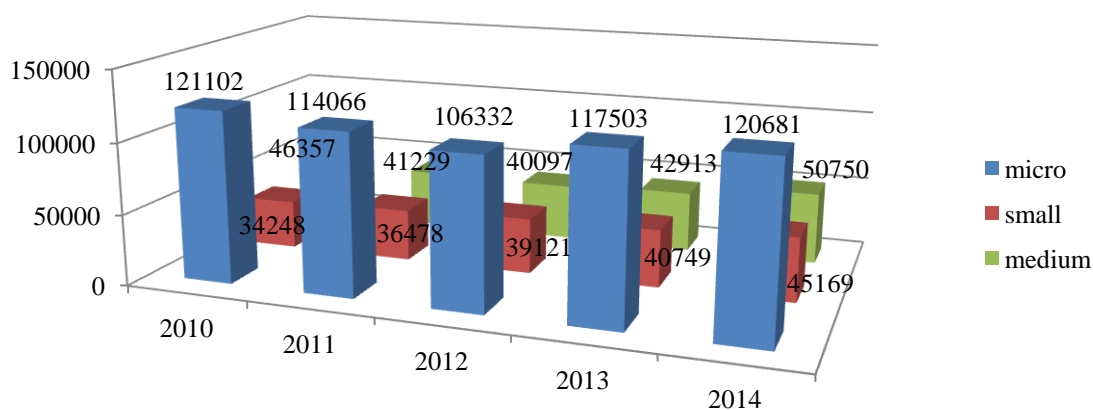
Source: [Local Data Bank, 15.04.2017]; own calculations.

The analysis of the presented statistics undoubtedly shows that the costs of the SME sector systematically increase. For the first year of audit, i.e. 2010, they amounted to PLN 1.6 trillion and already in 2015 over PLN 2 trillion, indicating a growth rate of 22.7%. On the other hand, the average value of costs over the studied years was PLN 1.9 trillion.

The highest value of costs incurred by enterprises was described by three voivodships: Mazovia over 546 billion, Silesia 239 billion and Greater Poland 216 billion. The lowest costs were characterized by: Holly Cross Voivodship 39 bln, Lubusz Province 37 bln and Opole Province 37 bln. It is worth mentioning that the regional ranking in the case of costs turned out to be analogous to the situation of the revenues achieved by the companies.

As regards the financial condition of the SME sector, the next step was to discuss the amount of profits according to the size of the entities, as shown in Chart 3. It is easy to see that gross profit was definitely highest among micro-enterprises (it is directly related to their numbers). In the last audited period, i.e. in 2014 it amounted to over PLN 120 billion and thus was more than double the profit achieved by both small and medium-sized businesses.

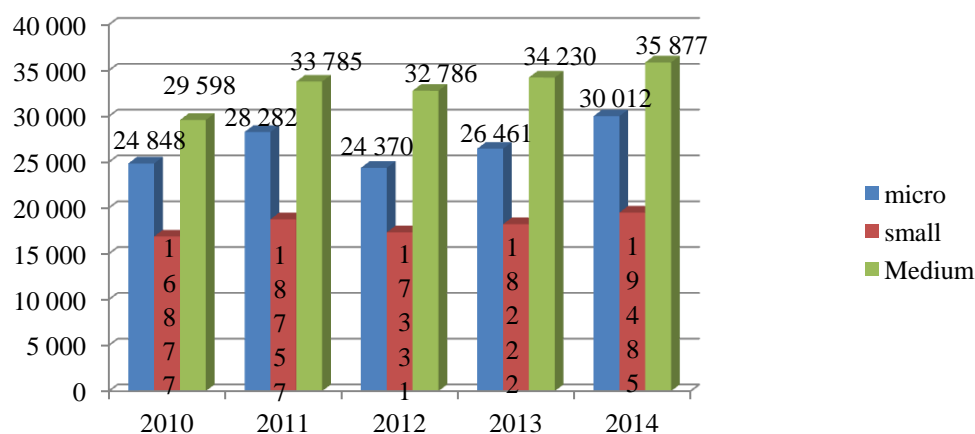
Chart 3: Gross profit of the SME sector by size [in million PLN]

Source: own elaboration on the basis of: (PARP, 2016, p.147).

The situation of enterprises also provides another indicator, namely the amount of total investment outlays. The value of incurred capital expenditures in entities belonging to the SME sector in the years 2010-2014 is presented in the following chart 4.

Chart 4: Total investment expenditure in 2010-2014 [PLN mln]

Source: own elaboration based on: [PARP, 2016, p. 148].

Investment expenditures were dependent on the size of the companies, but slightly different from the size of the wages. Because in this case, the lowest level of investment was characterized by small enterprises (in the amount of less than PLN 19.5 billion in 2014), followed by micro-enterprises with a value of over PLN 30 billion, and finally the highest level of capital expenditures was characterized by medium enterprises, as the amount of over PLN 35 billion was spent on this type of investment, which primarily can be attributed to the potential of such economic entities.

Summary and Conclusions

The small and medium businesses sector is the backbone of any economy. Their strength manifests itself mainly in the role they play in the labor market. Entities from the SME sector also have a significant influence on the emergence and development of the economy's innovation.

Undoubtedly, in Poland, the SME sector plays a significant role in the functioning of the economy, this fact is confirmed, among others, by the following statistics:

- in 2015 there were 1.91 million entities qualified for the SME sector, and the sector accounted for 99.8% of all enterprises; most of the companies were located in the Mazovia, Silesia and Greater Poland Provinces, whereas in Opole Province, Podlasie Province, Holly Cross and Lubusz Province the lowest number of enterprises was recorded;
- SMEs in 2014 most frequently engaged in service activities (50.1%), often also commercial (27.0%) and significantly less often construction industry (12.5%) and industrial (10.3%);
- the size of the labor market in Poland is determined by small and medium-sized enterprises. In 2014 the number of employed persons in the SME sector amounted to 6.33 million people;
- the average remuneration per one employee in the medium enterprise in 2014 was PLN 4015, people in small and micro enterprises earned significantly less;
- the revenues of small and medium-sized enterprises in the analyzed 2015 amounted to PLN 2.2 trillion and thus achieved a record high;
- the costs of the SME sector were increasing systematically and in the last studied year they reached the level of PLN 2 trillion;
- the highest gross profit was achieved by micro-enterprises (PLN 120 billion), while small and medium-sized entities generated at least half that results;
- investment expenditures were based on the size of enterprises, the highest level was recorded in medium-sized entities (over PLN 35 billion), then in micro enterprises, and the lowest level was in small enterprises.

Sources

1. BANK OF LOCAL DATA, <http://bdl.stat.gov.pl> [access 15.04.2017].
2. BEDNARCZYK, M. *Otoczenie i przedsiębiorczość w zarządzaniu strategicznym organizacją gospodarczą*. Cracow: WAE, 1998, p. 73.
3. BIAŁASIEWICZ, M., MAREK, S. (ed.). *Podstawy nauki o organizacji, przedsiębiorstwo jako organizacja gospodarcza*. Warsaw: PWE, 2008, p. 26. ISBN 978-83-208-1737-9.
4. DRUCKER, P. *Praktyka zarządzania*. Warsaw: MT Biznes, 2008, p. 252. ISBN 978-83-61040-25-5.
5. GRUDZEWSKI, W., HEJDUK, K. *Współczesne problemy zarządzania*, PARA, Katowice: PARA, 2006, p. 11.

6. LICHTARSKI, J. *Podstawy nauki o przedsiębiorstwie*. Wrocław: WAE, 2009, p. 26. ISBN 978-83-7011-870-9.
7. MARAKOVA, V., DYR, T. WOLAK-TUZIMEK, A. *Factors of Tourism's Competitiveness in the European Union Countries*, "Ekonomika a management" 2016, XIX, 3, pp. 92-94. DOI: 10.15240/tul/001/2016-3-007.
8. PARP, *Raport o stanie sektora MSP w Polsce*. Warsaw: Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, 2016, pp. 32, 145, 147-148. ISBN 978-83-7633-311-3.
9. PIASECKI, B. *Ekonomika i zarządzanie małą firmą*. Warsaw: PWN, 1999, p. 103. ISBN 83-01-12622-1.
10. TARGALSKI, J. *Przedsiębiorczość i zarządzanie małym i średnim przedsiębiorstwem*. Warsaw: Difin, 2014, pp. 21-22, 50. ISBN 978-83-7641-935-0.
11. THE STATEMENT of April 23, 1964 *Kodeks cywilny*. Journal of Laws 1964 No. 16 pos. 93, art. 55.
12. WIELGUS, G. *Rozwój sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce*. Cracow: GUS, 2006, p. 128.
13. WOLAŃSKI, R. *Wpływ otoczenia finansowego na konkurencyjność małych i średnich przedsiębiorstw*. Warsaw: Wolters Kluwer, 2013, p. 21. ISBN 978-83-264-6027-2.

Contact

Katarzyna Brożek, Ph.D. Student

Kazimierz Pulaski University of Technology and Humanities in Radom

Street: Chrobrego 42/10, 26-600 Radom, Poland

email: k.brozek@uthrad.pl

PŘÍSTUPY KE TVORBĚ ODHADŮ PD, EAD A LGD V SEGMENTU RETAIL KLIENTELY

APPROACHES FOR THE DEVELOPMENT OF PD, EAD AND LGD ESTIMATES IN RETAIL CLIENTS SEGMENT

Michal Kováč

Abstrakt

Příspěvek se zabývá tématem tvorby odhadů parametrů PD, EAD a LGD. Příspěvek rovněž popisuje způsob segmentace retail klientely a způsob kalkulace jednotlivých parametrů. Cílem příspěvku bylo ověření vhodnosti odhadů PD, EAD a LGD vytvořených pomocí vybraných matematických modelů. Analýza zvolených modelů byla provedena za pomoci reálných dat segmentu retail klientely během období Q1 2004 – Q1 2016.

***Klíčová slova:** Basel II; IRBA; Retail; Odhady; Monte Carlo; Autoregresní model (AR); Klouzavé průměry (MA).*

Abstract

This paper address's the theme of estimations of PD, EAD and LGD parameters. This paper also describes the way of segmentation in retail customer segment and subsequently the way how to calculate individual parameters. The aim of this paper is to verify the suitability of estimates of PD, EAD and LGD generated by selected mathematical models. Analysis of the selected models has been conducted using real data in the retail customer segment during period Q1 2004 – Q 2016.

***Key words:** Basel II; IRBA; Retail; Estimations; Monte Carlo; Autoregressive model (AR); Moving average (MA).*

1 ÚVOD

Snaha o stabilizaci bankovního sektoru a dodatečné zvýšení ochrany vkladatelů vedly v roce 1974 k založení basilejského výboru. Jelikož basilejské dohody (Basel I, Basel II a Basel III) vytvořené basilejským výborem nemají právní moc, představují soubor standardů a doporučení pro regulaci a dohled pro jednotlivé národní regulátory, které mají možnost dané standardy implementovat prostřednictvím směrnic a nařízení.

Vlivem nových nástrojů obchodovaných na finančních trzích a s tím měnící se charakter finančních rizik, musel basilejský výbor provést revizi basilejských dohod. Za nejvýznamnější z hlediska výpočtu kapitálových požadavků lze považovat druhou basilejskou dohodu – Basel II, která byla přijata v roce 1998. Basel II umožňoval jednotlivým finančním institucím, po splnění předem stanovených podmínek, provedení interního výpočtu očekávané ztráty (EL) a posléze i rizikově vážených aktiv (RWA), která determinuje výši minimálního kapitálového požadavku. Mezi hlavní kritéria pro splnění požadavků pro interní kalkulaci rizikových parametrů, resp. ukazatelů (PD – Probability of Default, EAD – Exposure at Default a LGD – Loss Given Default) patří dostatečně dlouhá historie pro tvorbu odhadů (minimálně 5 let), spolehlivý výpočetní systém a zejména vhodný způsob tvorby odhadů pro jednotlivé parametry. Cílem příspěvku bude komparace různých matematických přístupů pro tvorbu odhadů jednotlivých parametrů, přičemž vhodnost jednotlivých metod bude testována v segmentu retail klientely.

Uspořádání příspěvku je následující: Ve druhé kapitole si představíme způsob segmentace retail klientely a její dopad pro účely tvorby odhadů PD, EAD a LGD. V následné kapitole bude charakterizován způsob kalkulace a vstupní data nutná k výpočtu jednotlivých parametrů. Ve třetí části budou popsány jednotlivé matematické metody tvorby odhadů. V závěrečné části budou prezentovány výsledky jednotlivých přístupů a jejich vzájemné porovnání.

2 ZPŮSOB SEGMENTACE PRO ÚČELY TVORBY ODHADŮ

Hlavním přínosem kalkulace minimálních kapitálových požadavků prostřednictvím Basel II je způsob kalkulace parametrů PD, EAD a LGD. Existují dva přístupy – základní a pokročilý. V případě základního přístupu (IRBF, Fondation Internal Ratings Approach) mohou finanční instituce modelovat pouze parametr PD, ostatní parametry stanovuje regulátor. U pokročilé metody (IRBA, Advanced Internal Ratings Approach) jsou finanční instituce oprávněny modelovat všechny parametry, tj. PD, EAD a LGD. Pro účely příspěvku budeme v dalším výkladu uvažovat pokročilý způsob, tudíž IRBA.

Cílem segmentace je vytvoření homogenních skupin, které mají totožné, anebo velmi podobné vlastnosti. Homogenní skupina představuje základní předpoklad pro správné měření a zejména odhadování jednotlivých parametrů PD, EAD a LGD. V praxi jsou pro účely segmentace retail klientely využívány dva druhy segmentace, tzv. byznys a statistická segmentace. Byznys segmentace představuje primární segmentaci a závisí na produktové škále finanční (resp. úvěrové) instituce. Mezi základní typy segmentace retail klientely patří typ úvěru, typ klienta, typ produktu, způsob žádosti o úvěr aj. Statistická segmentace představuje sekundární segmentaci a jejím cílem je pomocí statistických nástrojů dosáhnout homogenity u segmentů, které po dokončení procesu byznys segmentace homogenní nebyly. Jako příklad statistické segmentace lze uvést původní výši úvěru, současnou výši úvěru, hodnotu skóre v době přidělení úvěru, délku do splatnosti úvěru, výši měsíční splátky a mnoho dalších.

Protože způsob segmentace a následné dosažení homogenní skupiny bylo provedeno pouze pro jeden parametr (PD, EAD anebo LGD), stávají se zbylé dvě skupiny nehomogenní. Jinými slovy, faktory vedoucí k homogenitě z hlediska PD, pro parametry EAD a LGD nepředstavují vhodné faktory vedoucí k homogenitě. Z daného důvodu je nutné zvolit nejdůležitější, resp. nejvýznamnější parametr.

Volba parametru, prostřednictvím kterého bude provedena segmentace, vychází ze způsobu kalkulace rizikově vážených aktiv (RWA), kterou přímo kvantifikuje IRBA přístup a pro retail klientelu má následující podobu:

$$\text{Rizikově vážené aktiva (RWA)} = K \times \text{EAD} \times 12,5$$

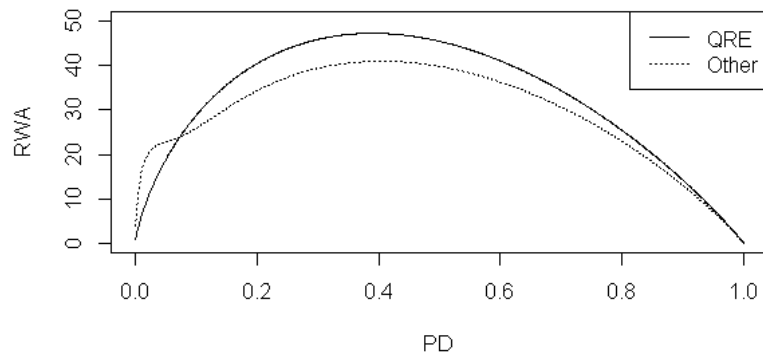
Příčemž minimální kapitálový požadavek (K) je kalkulován následovně:

$$\text{LGD} \times N[(1 - R)^{-0,5} \times G(\text{PD}) + (R / (1 - R))^{0,5} \times G(0,999)] - \text{PD} \times \text{LGD}$$

Kde korelace (R) je v případě revolvingových expozic rovna 0,04; u ostatních retail expozic je dána rovnicí:

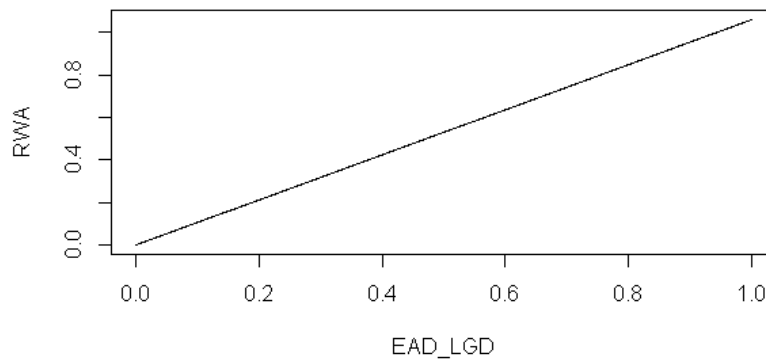
$$R = 0,03 \times (1 - \exp(-35 \times \text{PD})) / (1 - \exp(-35)) + 0,16 \times [1 - (1 - \exp(-35 \times \text{PD})) / (1 - \exp(-35))]$$

Graf 1: Závislost RWA na PD

Poznámka: QRE(Qualifying revolving exposures, resp. revolvingove expozice), Other (Ostatní retail expozice)

Graf 2: Závislost RWA na EAD a LGD

3 PROCES MĚŘENÍ PARAMETRŮ PD, EAD A LGD

Měření PD (Probability of default, Pravděpodobnost selhání)

PD představuje míru selhání protistrany za předem stanovené období, kterým bývá zpravidla jeden rok. Pro účely tohoto příspěvku je definice defaultu shodná s definicemi basilejského výboru, přičemž musí být splněna alespoň jedna z následujících podmínek:

- (a) Je pravděpodobné, že dlužník nesplatí svůj závazek v plné výši (jistina, úrok a jiné poplatky spojené se závazkem)
- (b) Úvěrová ztráta je spojena s jakýmkoliv závazkem dlužníka, u kterého dochází k tvorbě zvláštních opravných položek, anebo restrukturalizaci zahrnující promítnutí dluhu nebo odložení splátky, úroků, příp. poplatků
- (c) Dlužník je v prodlení více než 90 dnů
- (d) Dlužník podal návrh na osobní bankrot, anebo podobná ochrana před věřiteli

Následně, vyšší pravděpodobnosti selhání lze charakterizovat rovnicí:

$$\sum \text{počet úvěrů v defaultu v průběhu období } t_0 \rightarrow t_1 / \sum \text{počet zdravých úvěrů v čase } t_0$$

kde $t_0 \rightarrow t_1$ představuje časové období jednoho roku. Celkový počet úvěrů v defaultu představuje všechny úvěry, které byly v čase t_0 zdravé a alespoň jednou byly v defaultu v průběhu pozorovaného období.

Měření EAD (Exposure at Default, Výše expozice vystavena riziku)

EAD představuje výši expozice, tedy výši pohledávky, která je v případě defaultu protistrany vystavena riziku nesplacení v průběhu předem stanoveného období, které je jeden rok. Způsob výpočtu, pro účely příspěvku, lze charakterizovat jako výpočet přímý a víc konzervativní. Přímý způsob výpočtu EAD spočívá v poměřování hodnoty pohledávky v čase defaultu a celkové možné hodnoty pohledávky, tj. bilančních a mimobilančních položek. Z uvedeného vyplývá, že pro daný výpočet jsou brány v potaz úvěry, u kterých došlo během stanoveného období k defaultu¹. Dané hodnoty jsou následně aproximovány pro celou homogenní skupinu. Konzervativní způsob představuje maximalizační funkci, která upřednostňuje hodnotu pohledávky na počátku sledovaného období, pokud je vyšší než hodnota pohledávky v čase defaultu. Zmíněný přístup má význam především u kreditních karet (tzv. Qualifying Revolving Exposures – QREs).

EAD lze zapsat rovnicí:

$$\text{EAD} = \sum \text{MAX} (\text{hodnota pohledávky v čase prvního defaultu v průběhu období } t_0 \rightarrow t_1; \text{ hodnota bilančních položek v } t_0)$$

/

$$\sum \text{hodnota bilančních a mimobilančních položek v } t_0$$

Měření LGD (Loss Given Default, Výše ztráty v selhání)

LGD představuje kumulovanou ztrátu finanční instituce v případě defaultu protistrany. Výpočet kumulované ztráty z jednotlivých úvěrů probíhá během předem stanoveného časového intervalu – pozorovacího okna. Délka pozorovacího okna se zpravidla pohybuje v intervalu 2 – 4 let. Portfolio, na kterém bude empirická analýza prováděna, využívá pro potřeby kalkulace 3leté pozorovací okno. Během daného pozorovacího okna dochází ke sčítání všech ztrát ze všech úvěrů, které byly, anebo jsou v defaultu v rámci jedné homogenní skupiny. Celková hodnota ztrát zahrnuje nejen veškeré nesplacené části úvěru, ale i všechny náklady s daným procesem spojené – mzdy zaměstnanců, vzdělávání zaměstnanců, poštovné, cestovní náklady, pronájem kanceláří aj.).

Výpočet LGD můžeme zapsat následovně:

$$\text{LGD} = \sum \text{Celková hodnota ztrát} / \sum \text{hodnota pohledávky v čase defaultu}$$

4 METODY TVORBY ODHADŮ

Podstata vhodného resp. nejpřesnějšího odhadu spočívá v predikci budoucích skutečných hodnot jednotlivých parametrů. Za úspěšný odhad lze považovat odhad, který je minimálně ve výši skutečné hodnoty parametru pro danou homogenní skupinu.

Protože délka sledovaného období pro parametry PD a EAD je rovna jednomu roku, musí odhady daných parametrů dostatečně vhodně predikovat skutečné hodnoty daných parametrů za 12 měsíců. V případě LGD jsou odhady ještě obtížnější z důvodu 3 letého pozorovacího okna. Predikce v tomto případě tudíž musí v sobě zahrnovat očekávané ztráty z úvěrů, které se dostanou do selhání. Rovněž je nezbytné připomenout, že z důvodu vyšší citlivosti RWA

¹ Na rozdíl od nepřímého způsobu kalkulace, pomocí Credit Conversion Factor (CCF), kde se počítá hodnota EAD jako průměrní (anebo maximální) čerpání v průběhu sledovaného období ze všech úvěrů nacházejících se v jedné homogenní skupině

na parametr PD vede k segmentaci portfolia dle parametru PD. Z toho vyplývá, že řada homogenních portfolií z hlediska PD nemusí být homogenní z hlediska EAD a LGD, což může vést k vyšší volatilitě daných parametrů a tím pádem ke značnému stěžení predikce daných parametrů pro jednotlivá portfolia.

Existuje řada matematických metod pro tvorbu odhadů. Pro empirickou analýzu v segmentu retail klientely prezentovanou v další části příspěvku byly zvoleny následující metody:

a) Klouzavé průměry – MA(3), MA(5)

Klouzavé průměry představují prostý průměr posledních tří, resp. pěti hodnot. Daná hodnota je použita jako odhad parametrů PD, EAD, LGD

b) Autoregresní model – AR(1) ve dvou variantách

Model můžeme vyjádřit ve formě:

$$X_t = \phi_1 X_{t-1} + a_t$$

V případě, že $E(X_t) \neq 0$, je rovnice následujícího tvaru:

$$X_t = c + \phi_1 X_{t-1} + a_t$$

Pokud jsou parametry modelu odhadnuty, může být model využit pro odhady. Do rovnice

$$X_t = c + \sum_{i=1}^p \phi_i X_{t-i} + a_t$$

dosadíme odhadnuté hodnoty a t představuje první období, pro které nejsou data k dispozici – odhad PD, EAD a LGD. Protože RStudio poskytuje nejen střední hodnotu odhadu (50 %), ale i jiné úrovně, budou odhady generovány i na úrovni 80 %.

c) Simulace Monte Carlo (Normální rozdělení)

Odhad parametrů PD, EAD a LGD představuje střední hodnotu z generovaných 10,000 simulací, přičemž simulace se řídí normálním rozdělením $N \sim (\mu, \phi)$. Střední hodnota (μ) představuje střední hodnotu všech již napozorovaných hodnot, které může využít pro odhad. Stejně to platí i pro směrodatnou odchylku (ϕ).

d) Model s elasticitou

Model spočívá v jednoduché maximalizační funkci, která vybírá nejvyšší hodnotu ze tří samostatných odhadů. Každý z odhadů je determinován nezávisle na způsobu kalkulace (resp. výsledku) zbylých odhadů. Jednotlivé typy odhadů jsou:

I) Vážený odhad na základě síly trendu, který je počítán ze všech naměřených hodnot

Daný odhad představuje součet dvou čísel, přičemž každé z nich má váhu 50 %. První číslo představuje prostý průměr všech naměřených čísel. Druhé číslo závisí na trendu, který je mezi poslední a předposlední naměřenou hodnotou a následně i na délce daného trendu. Čím delší trend, tím silnější koeficient, přičemž v případě rostoucího, anebo stabilního trendu je koeficient „vyšší“ (tím je zabezpečena silnější elasticita při růstu) v porovnání s koeficientem, který je využíván při poklesu trendu.

II) Odhad počítán z posledních dvou naměřených hodnot

Tento odhad slouží zejména jako „brzda“ při klesajícím trendu a tím snižuje elasticitu odhadu při přetrvávajícím poklesu.

Pokud jsou poslední dvě naměřené hodnoty klesající, dosazujeme předposlední naměřenou hodnotu. V případě, že předposlední naměřená hodnota je klesající a poslední rostoucí, dosazujeme poslední naměřenou hodnotu.

III) Odhad počítán z poslední naměřené hodnoty

Daný odhad doplňuje odhad předešlý a tím je docíleno, že odhad nemůže nikdy být nižší než poslední naměřená hodnota.

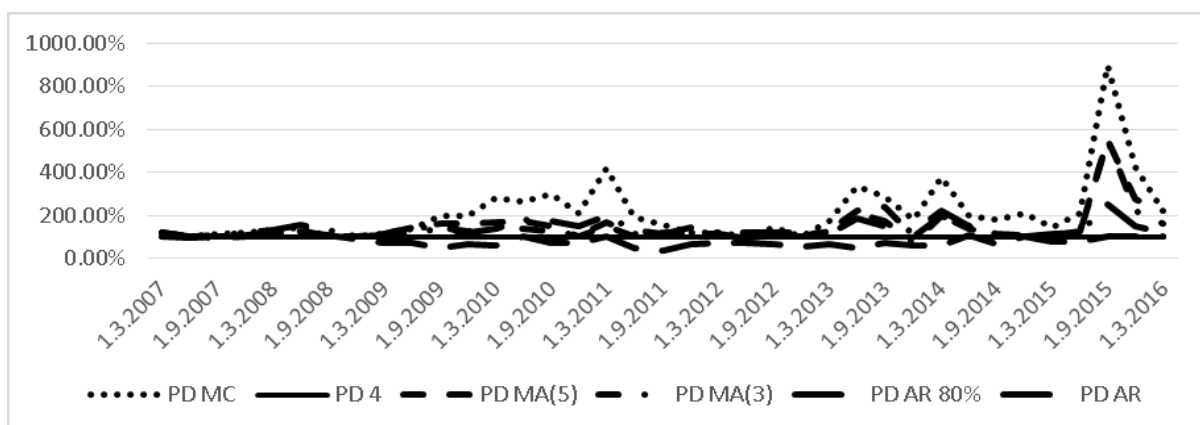
Jak je možné poznat, první odhad zabezpečuje co nejvhodnější odhad (dostatečnou elasticitu) při rostoucím trendu, zatímco další dva odhady zabezpečují méně razantní pokles (nižší elasticitu) při klesajícím trendu vedoucí k udržení dostatečného bufferu v případě změny trendu.

Výše zmíněné čtyři modely v šesti variantách budeme v následující části testovat na segmentu retail klientely.

5 EMPIRICKÁ ANALÝZA

Způsob vyhodnocení jednotlivých přístupů je proveden následovně. Za základní úroveň (úroveň 100 %) budeme považovat model s elasticitou. To znamená, že počet alertů², které byly naměřeny užitím daného modelu (model s elasticitou) v daném okamžiku, představuje úroveň 100 %. Tudíž pokud by byl počet alertů v časovém okamžiku 1. 3. 2007 roven třem (užitím modelu s elasticitou) a počet alertů užitím modelu MA(3) roven šesti, křivka MA(3) by byla na úrovni 200 %. Stejná logika je uplatněna při prezentování výsledků empirické analýzy u všech testovaných parametrů – PD, EAD a LGD.

Graf 3: Výsledky analýzy odhadů PD

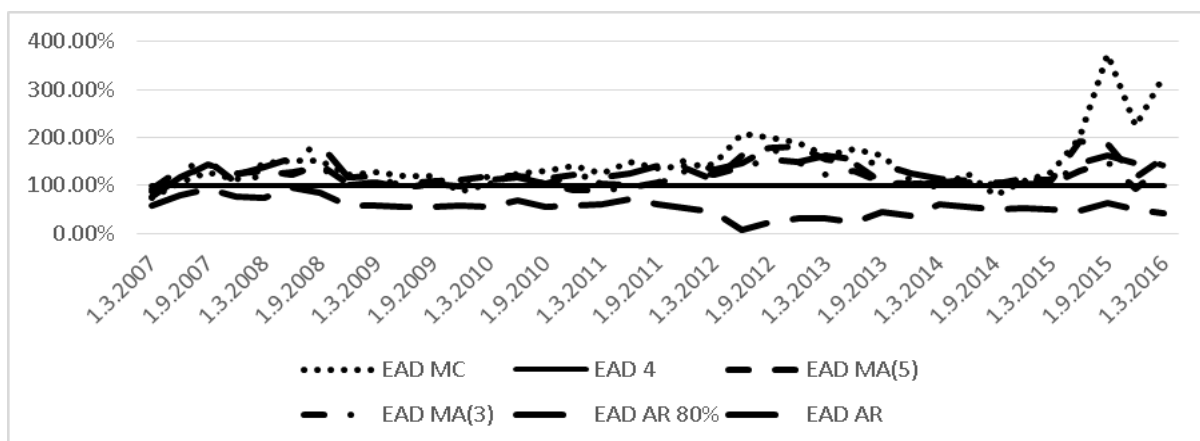

Poznámka: PD MC (Simulace Monte Carlo), PD (Model s elasticitou), MA(5) MA(3) (Klouzavé průměry), AR AR80% (Autoregresní model) – stejné značení i v případě EAD a LGD.

Nejvyšší počet alertů byl možný pozorovat u modelu Monte Carlo (v průměru více než dvojnásobný počet alertů) a to zejména při rostoucím počtu naměřených hodnot, které vedly k lepším odhadům u všech ostatních modelů. Modely klouzavých průměrů vykazovaly rovněž vyšší počet alertů – model MA(3) a byly v průměru na úrovni 140 % a MA(5) na úrovni 147 %. V porovnání s modelem s elasticitou vykazoval vyšší počet alertů i model AR (137 %), a za nejlepší model můžeme považovat model AR80%, který se pohyboval v průměru na úrovni 81 %.

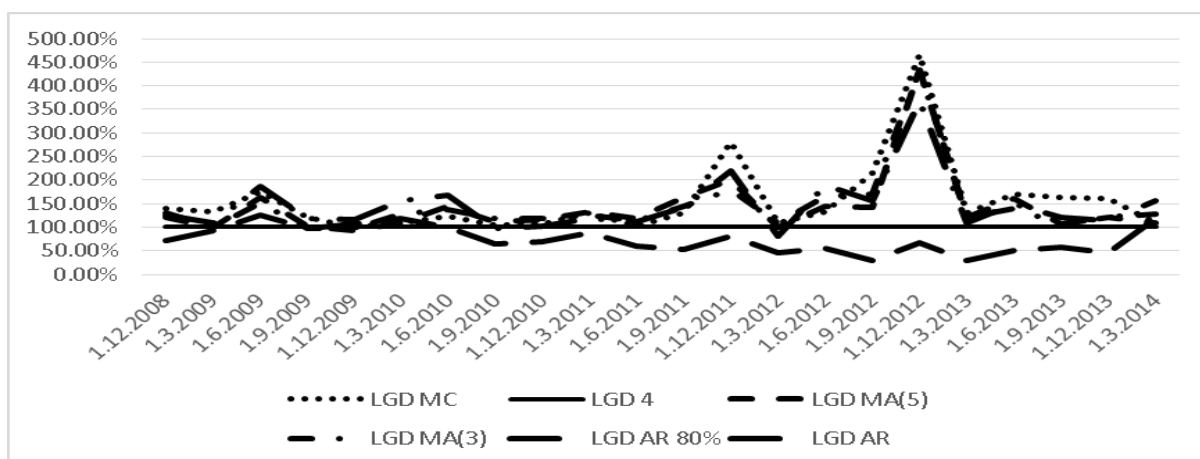
² Situace, kdy při backtestingu je odhad nižší než naměřená reálná hodnota

Graf 4: Výsledky analýzy odhadů EAD

I v případě nehomogenní skupiny EAD můžeme odhady Monte Carlo považovat za nejméně přesné (v průměru na úrovni 149 %). Modely MA(5), MA(3) a AR vykazovaly mírně horší výsledky než model s elasticitou – 125 %, 117 % a 129 %. Výrazně lepší výsledky měl model s elasticitou, kterých dosahoval opět model AR80%, který se v průměru pohyboval na úrovni jenom 55 %.

Graf 5: Výsledky analýzy odhadů LGD

Při testování matematických modelů u parametru LGD, který se vyznačuje významně vyšší volatilitou než parametr EAD (rovněž nehomogenní skupina), se průměrné hodnoty jednotlivých přístupů pro tvorbu odhadů výrazně neodlišovaly. Modely MC, MA(5), MA(3) i AR měly v průměru o 40 % až 55 % vyšší chybovost než model s elasticitou. Model AR80% byl i v tomto případě z hlediska počtu alertů nejlepší, přičemž jeho hodnota se pohybovala v průměru na úrovni necelých 74 % při porovnání s modelem s elasticitou.

6 ZÁVĚR A SHRUTÍ VÝSLEDKŮ

Cílem příspěvku bylo otestovat různé matematické modely pro tvorbu odhadů parametrů PD, EAD a LGD. Byly testovány čtyři přístupy celkem v šesti variantách: metoda Monte Carlo s 10 000 simulacemi, model s elasticitou, metoda klouzavých průměrů s využitím posledních tří a pěti hodnot a metoda AR – autoregresní model, kde byla pro odhad brána v první variantě střední hodnota (50 %), ve druhé variantě vyšší, 80% hodnota. Z důvodu nutné anonymizace dat, byla zvolena metoda s elasticitou za hodnotu, která představuje bazickou hodnotu pro zbylé testované modely v jednotlivých časových bodech.

Pomocí zvolených matematických modelů, testovaných na reálném portfoliu retail klientely působící v České republice, lze za nejlepší model považovat druhou variantu autoregresního modelu s využitím vyššího 80% intervalu. Model s elasticitou lze charakterizovat za druhý nejlepší. Naopak za nejhorší model z výše testovaných modelů, lze považovat model Monte Carlo, jehož chybovost rostla s počtem pozorování, což vedlo zejména k zlepšení odhadů u ostatních modelů.

V případě, že vybraný model by nebyl dostatečně robustní (vysoká nebo značně kolísající chybovost), může vést regulátora k přidání konstanty k hodnotě neočekávané ztráty (UL), čímž dojde k růstu rizikově vážených aktiv (RWA) a potažmo kapitálu, který musí finanční instituce držet pro potřeby kapitálových požadavků.

Z výše uvedeného rovněž vyplývá, že model s nejmenší chybovostí nemusí představovat model nejlepší, resp. nej přijatelnější. Pokud model vykazuje nejmenší chybovost z důvodu nepřiměřeně vysokých odhadů PD, EAD a LGD, může takový model vést k vyššímu kapitálovému požadavku, než model s vyšší chybovostí a následnému přidání konstanty k hodnotě neočekávané ztráty.

Dopady jednotlivých přístupů na konečnou výši rizikově vážených aktiv a potažmo na minimální kapitálové požadavky budou předmětem dalšího zkoumání. Výsledky zkoumání budou publikovány následně formou odborného článku.

Použitá literatura

1. ARLT, J. a ARLTOVÁ, M., 2009. *Ekonomické časové řady*. Příbram: Professional Publishing. ISBN: 978-80-86946-85-6
2. ROBERT Christian, P. a CASELLA, G., 2010. *Introduction Monte Carlo Methods with R*. Springer ISBN: 978-1-4419-1576-4
3. BROCKWELL Peter, J. a DAVIS Richard, A., 2010. *Introduction to Time Series and Forecasting (Second Edition)*. Springer ISBN: 978-0-387-95351-9
4. Basel Committee on Banking Supervision, 2016. *History of the Basel Committee*. [online] Dostupné z: <http://www.bis.org/bcbs/history.htm> [cit. 21.5.2017]
5. Basel Committee on Banking Supervision, 2001. *The Internal Ratings-Based Approach*. [online] Dostupné z: <http://www.bis.org/publ/bcbsca05.pdf> [cit. 21.5.2017]
6. Basel Committee on Banking Supervision, 2006. *International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards*. [online] ISBN web: 92-9197-720-9 Dostupné z: <http://www.bis.org/publ/bcbs128.pdf> [cit. 21.5.2017]
7. Supervisor of Banks, 2015. *The Internal Ratings-Based (IRB) Approach to Credit Risk*. [online] Dostupné z: https://www.boi.org.il/en/BankingSupervision/SupervisorsDirectives/ProperConductOfBankingBusinessRegulations/204_et.pdf [cit. 21.5.2017]
8. Bank of England, 2015. *Internal Ratings Based (IRB) approaches*. [online] Dostupné z: <http://www.bankofengland.co.uk/pr/Documents/publications/ss/2015/ss1113update.pdf> [cit. 21.5.2017]

Kontaktní údaje

Ing. Michal Kováč

Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta Financí a účetnictví

Nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3

Tel: 773 069 678

email: kovac.michal@email.cz

UVOĽNENIE DLHOVEJ BRZDY – RIZIKO UDRŽATEĽNOSTI DLHU (?)

RELIEF OF CONSTITUTIONAL ACT ON FISCAL RESPONSIBILITY – DEBT SUSTAINABILITY RISK (?)

Marek Kálovec, Eva Muchová

Abstrakt

Dlhová kríza v eurozóne predstavovala výrazný impulz pre vznik nezávislých fiškálnych inštitúcií v Európskej únii. Dôvodom ich vzniku je v prvom rade snaha o efektívne riadenie verejných financií a fiškálnu udržateľnosť. Ekonomické štúdie však poukazujú aj na iný dôležitý aspekt – vplyv verejného dlhu na rast reálneho produktu. Článok sa venuje aktuálnej téme udržateľnosti dlhu v súvislosti so snahou o uvoľnenie fiškálnych pravidiel. V prvej časti uvádzame koncept nezávislých fiškálnych inštitúcií (tzv. fiškálne rady) a ich úlohu v hospodársko-politickom priestore krajín. V druhej časti analyzujeme vzťah medzi verejným dlhom a rastom reálneho HDP na vzorke 40 krajín OECD a EÚ. Na základe empirickej analýzy prezentujeme, do akej miery môžu zadlžené ekonomiky generovať prírastky produktu.

Kľúčové slová: fiškálna rada, dlh, ekonomický rast

Abstract

The debt crisis in the Euro Area was a significant stimulus for the emergence of independent fiscal institutions in the European Union. The reason for this emergence is an effort for efficient public finance management and fiscal sustainability. However, economic studies also point to another important aspect - the impact of public debt on real GDP growth. The article discusses the current topic of debt sustainability in terms of releasing fiscal rules. In the first part, we present the concept of independent fiscal institutions (so-called fiscal councils) and their role in economic and political environment. In the second part, we analyse the relationship between public debt and real GDP growth on a sample of 40 OECD and EU countries. Based on empirical analysis, we present the extent to which indebted economies can generate economic growth.

Keywords: fiscal council, debt, economic growth

1 ÚVOD

Vo vyspelých ekonomikách sa prejavuje čoraz väčší záujem o nezávislé inštitúcie, ktoré by mali zlepšiť fiškálne fungovanie krajín. Koncept fiškálnych rád je posledným krokom v snahe o konsolidáciu verejných financií v európskych štátoch, dlhodobú fiškálnu udržateľnosť a udržateľný hospodársky rast. V súčasnosti medzi ekonómami a politikmi prebieha diskusia o uvoľnení dlhovej brzdy na Slovensku, čo by umožnilo – podľa navrhovateľov – flexibilné a efektívne riadenie dlhu. Polemika sa najmä vedie o tom, či hotovostná rezerva, ktorú drží štát, sa má započítať do výpočtu dlhu. Ide o prípad, ak štát predá svoje dlhopisy skôr ako potrebuje finančné prostriedky na splatenie starých dlhov a prefinancovanie deficitu. Ako hlavný argument v prospech odpočítavania rezerv od celkovej výšky dlhu sa uvádza investičná výnimka, ktorá by umožňovala zvýšiť verejné výdavky v prípade výstavby rýchlostných ciest a diaľnic. Proti uvoľneniu dlhovej brzdy sa vzniesla vlna odporu, najmä zo

strany ekonómov a analytikov, ktorí považujú tento návrh za rizikový, vedúci k nárastu deficitov a hrubého verejného dlhu. Z dlhodobého hľadiska vzniká obava o negatívnom vplyve uvoľnenia dlhovej brzdy na ekonomický rast a uvádza sa tiež riziko smerovania k fiškálnej neudržateľnosti.

2 KONCEPT FIŠKÁLNYCH RÁD

Vo všeobecnosti sa za fiškálnu radu (FR) považuje verejne založená organizácia, ktorej členovia sú nevolení profesionálni odborníci s mandátom na dozor nad fiškálnym výkonom krajiny. Fiškálne rady sa vyskytujú v mnohých krajinách napr. Kanada, Írsko, Portugalsko, Švédsko, Veľká Británia. Práve finančná kríza dala silný impulz pre etablovanie fiškálnych rád v krajinách. Jedným z princípov FR je ich depolitizácia, čo znamená, že fiškálne rady by mali vhodnejším spôsobom informovať voličov o aktuálnom stave fiškálnej politiky a tým zvýšia prípadné politické náklady fiškálnej nedisciplinovanosti. Existujú empirické dôkazy, že práve existencia fiškálnych rád prispieva k efektívnosti fiškálnej politiky. Treba pripustiť, že stále pretrvávajú diskusie o kauzalite tohto vzťahu. Napríklad fiškálne zodpovedná vláda bude mať záujem vytvoriť fiškálnu radu s cieľom etablovať kredibilitu, ktorú v podstate už dosiahla. Platí to aj naopak, ak neexistuje politická vôľa, tak nie je žiadna záruka, že fiškálna rada zabezpečí fiškálnu zodpovednosť vlády.

Fiškálne rady môžu posilniť kredibilitu strednodobých fiškálnych pravidiel, ale iba v prípade, ak sa vláda cíti zaviazaná k ich dodržovaniu. Fiškálnu udržateľnosť možno považovať za politicko-ekonomický problém. V mnohých krajinách výskyt deficitov počas dlhého obdobia možno považovať za dôsledok neekonomických faktorov. Ako prvý poukázal na vzťah medzi verejnými výdavkami a politickým cyklom William Nordhaus (1975), medzi ďalšie potenciálne významné faktory ovplyvňujúce deficitné hospodárenie krajín patria politický vplyv, rozpočtová prax a inštitucionálny rámec krajiny. Deficitné a procyklické správanie sa vlád vo fiškálnej oblasti sa zakladá na týchto hlavných pilieroch:

- deficitné rozpočtovanie vychádza z krátkozrakosti a egoizmu politikov, ktoré iniciujú deficitné výdavky alebo znižovanie daní za účelom ich opätovného zvolenia;
- deficitné hospodárenie súvisí s problémom nazvaným „common pool“ vo fiškálnej politike. Do štátneho rozpočtu prispieva veľký počet ekonomických subjektov cez systém zdaňovania, o použití príjmov však rozhoduje malá skupina (vláda) a z rozdelenia príjmov profituje opäť veľká skupina potenciálnych voličov a to aj takých, ktorí prispievajú daňami len malou mierou alebo vôbec;
- deficitné hospodárenie vlád často súvisí s časovou nekonzistentnosťou (Alesina, Tabellini, 1990). Fiškálna politika ex-ante, ktorá je konzistentná s makroekonomickými cieľmi, nemusí byť vnímaná ako optimálna ex post a to najmä v období, keď dominujú volebné záujmy.

Fiškálna zodpovednosť krajín sa dá dosiahnuť aj prostredníctvom inštitucionálnych reforiem, ktoré môžu modifikovať správanie sa politikov s cieľom dosiahnuť makroekonomickú stabilitu. Jednou z možností je vyžadovať záväzok vlády cez presne stanovené strednodobé fiškálne rámce napríklad v podobe zákona o fiškálnej zodpovednosti. Stanovenie presných limitov pre dodržanie deficitu a/alebo vládneho dlhu je ďalším možným riešením. Avšak v prípade, že neexistuje dostatočne silná politická podpora a vlády sa necítia zaviazané takýmto limitom, výsledok sa nemusí dostaviť.

Treba spomenúť, že fiškálne pravidlá sa stávajú čoraz populárnejšie. V roku 1990 malo vo svete krajín malo zavedené fiškálne pravidlá iba sedem krajín, tento počet v roku 2009 vzrástol na 21 vyspelých krajín, 33 emerging market ekonomík a 26 rozvojových krajín

(MMF, 2009). Sú známe empirické dôkazy o vzťahu medzi kvalitou fiškálnych pravidiel a fiškálnou disciplínou. Avšak aj fiškálne pravidlá majú nedostatky, napríklad môžu podliehať procyklickosti, môžu negatívnym spôsobom ovplyvňovať kvalitu verejných financií v prípade, ak sú znižované alebo úplne eliminované pro-rastové verejné investície z dôvodu zavadenia stropu na rozpočtové výdavky. Von Hagen a Wolff (2006) poukazujú aj na možnú kreativitu pri účtovníctve a rozpočtových operáciách.

Ďalšou možnosťou je vytvorenie nezávislej fiškálnej inštitúcie ako nástroja na depolitizáciu fiškálnej politiky. Cieľom je vytvorenie takej organizačnej jednotky, ktorá by znižovala riziko zlyhania vlády. Extrémnym príkladom by mohla byť fiškálna inštitúcia, na ktorú by bola kompletne delegovaná zodpovednosť za nastavenie rozpočtu a dlhu. Vzorom by mala byť nezávislá centrálna banka, ktorá je zodpovedná za monetárnu politiku. Toto poňatia fiškálnej inštitúcie má niekoľko slabých miest. V prípade centrálnej banky je jasná jej úloha a to – cenová stabilita cez ciele inflácie. Fiškálna politika má však dvojité ciele a tým je podpora stabilného ekonomického rastu a fiškálna udržateľnosť. Kým monetárna politika môže ovplyvniť z krátkodobého hľadiska úrokové miery alebo monetárnu bázu v ekonomike, pri fiškálnej politike chýba konsenzus ohľadom rizikovej úrovne deficitu alebo optimálnej úrovne verejného dlhu. Ďalším problémom je, že nezávislá inštitúcia nemôže ovládať nástroje fiškálnej politiky – a to dane a vládne výdavky.

Akými spôsobmi môže fiškálna rada prispieť k zlepšeniu fiškálneho výkonu krajiny? Vo všeobecnosti fiškálne rady by mali znižovať politický vplyv na fiškálnu politiku, mali by realizovať nezávislé makroekonomické prognózy, poskytovať odhady kľúčových parametrov na základe ktorých bude stanovený rozpočet. Fiškálne rady by tiež mali hodnotiť dopad navrhovaných legislatívnych opatrení na základe vlastných makroekonomických a fiškálnych odhadov, monitorovať posun krajiny k vyrovnanému rozpočtu, strážiť dlhový strop a výdavkové limity. Dôležitou súčasťou je aj systém skorého varovania pred fiškálnymi rizikami, ktoré sa môžu objaviť v budúcnosti.

Ďalšou dôležitou úlohou by mal byť nezávislý odhad rozpočtových príjmov a výdavkov, založených na aktuálnom vývoji ako aj na predikcii. Fiškálne rady, ktorých výkon je založený na pozitívnych ekonomických analýzách, prispievajú k redukcii politicky motivovaných deficitov a osvetľujú skutočné náklady fiškálnych rozhodnutí. Aj keď konečné rozhodnutie o fiškálnej politike je realizované zvolenými predstaviteľmi (parlamentom), predsa len vyjadrenia a hodnotenia fiškálnej rady môžu zvýšiť tlak verejnosti na rozpočtovú zodpovednosť vlády. K optimálnemu a efektívnemu fungovaniu fiškálnej rady by prispel široký konsenzus ohľadom fiškálneho cieľa a ochota vlády plne integrovať fiškálnu radu do hospodársko-politického rozhodovacieho procesu.

3 EKONOMICKÝ RAST A DLH – EMPIRICKÁ ANALÝZA

Viacere štúdie poukazujú na súvislosť medzi úrovňou verejného zadĺženia a rastom reálneho HDP. Jednou z najznámejších v tejto oblasti je štúdia autorov Reinhart a Rogoff (2010), ktorí sa zaoberali vzťahom dlhu, rastu reálneho HDP a inflácie v období 1790-2009 v dvadsiatich rozvinutých a dvadsiatich štyroch rýchlo sa rozvíjajúcich ekonomikách. Dospeli k záverom, že vysoká úroveň dlhu, ktorá presahuje 90% HDP, je pri rozvinutých ekonomikách spojená s obzvlášť nízkym prírastkom produktu. Pre rýchlo sa rozvíjajúce ekonomiky tento prah predstavoval 60% HDP. Checherita – Rother (2010) s využitím nelineárneho modelu vplyvu verejného dlhu na rast HDP na obyvateľa odhalili konkávny vzťah medzi dlhom a ekonomickým rastom s threshold hodnotou na úrovni 90-100% HDP. Vyššia úroveň zadĺženia podľa autorov vedie v priemere k nižšiemu dlhodobému ekonomickému rastu. Nelinearitu vplyvu verejného dlhu a deficitov na ekonomickú situáciu v krajine odhaľujú aj

ďalšie štúdie, ktoré poukazujú na silnejúci efekt zadlženía na úrokové miery (Ardagna – Caselli – Lane, 2004).

4 METODOLÓGIA

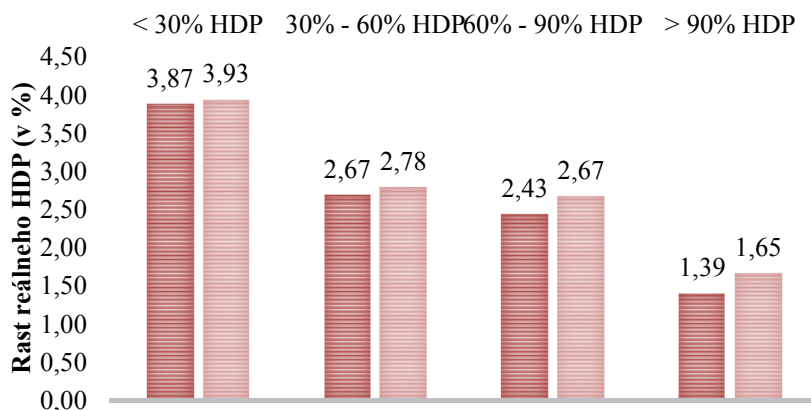
Na základe predpokladaného vzťahu medzi verejným dlhom a rastom reálneho HDP sme z hľadiska porovnania a dostupnosti dát vybrali 35 krajín OECD, ktoré boli doplnené piatimi krajinami EÚ, ktoré nie sú súčasťou Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj. Krajiny boli následne rozdelené do dvoch blokov – rozvinuté a z časového hľadiska dlhodobo trhové ekonomiky (Austrália, Rakúsko, Belgicko, Kanada, Cyprus, Dánsko, Fínsko, Francúzsko, Nemecko, Grécko, Island, Írsko, Izrael, Taliansko, Japonsko, Južná Kórea, Luxembursko, Malta, Holandsko, Nový Zéland, Nórsko, Portugalsko, Španielsko, Švédsko, Švajčiarsko, Veľká Británia, USA) a rýchlo sa rozvíjajúce, resp. z časového hľadiska strednodobo trhové ekonomiky (Bulharsko, Česká republika, Čile, Estónsko, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Mexiko, Poľsko, Rumunsko, Slovensko, Slovinsko, Turecko). Z databázy dostupných údajov o raste reálneho HDP a vývoji úrovne dlhu v pomere k HDP sme v období 1971-2015 realizovali 1315 pozorovaní o dlhu a rovnako o raste reálneho produktu. Následne sme pozorovania kategorizovali do štyroch skupín podľa veľkosti dlhového zaťaženia krajiny dosiahnutej v každom roku – pod 30% HDP, v rozpätí 30-60% HDP, 60-90% HDP a viac ako 90% HDP. Ekonomický rast za každú krajinu ako aj skupiny (celok, rozvinuté a rýchlo sa rozvíjajúce ekonomiky) sme v každej kategórii priemerovali a určili medián.

5 VÝSLEDKY

Rozvinuté a rozvíjajúce sa krajiny v sledovanom období vykazujú trend klesajúcich prírastkov produktu pri rastúcom zadlžení (graf 1). Zatiaľ čo reálny rast ekonomík v kategórii dlhu do 30% HDP predstavoval v priemere 3,87% (medián 3,93%), v druhej kategórii (30-60%) priemerný rast aj medián klesli o vyše 1%. Pri úrovni zadlženía 60-90% sme zaznamenali len mierny pokles rastu produktu v priemerných aj mediánových hodnotách. Najnižšie ročné prírastky reálneho HDP v sledovanom období dosahovali krajiny, ktorých hrubý dlh prekročil hranicu 90%, priemer rastu bol na úrovni 1,39% a medián dosiahol 1,65% ročne. Oproti pozorovaniám z prvej kategórie dlhu do 30% je to pokles o 2,48% (priemer), resp. 2,27% (medián).

Rozvinuté a rozvíjajúce sa krajiny v sledovanom období vykazujú trend klesajúcich prírastkov produktu pri rastúcom zadlžení (graf 1). Zatiaľ čo reálny rast ekonomík v kategórii dlhu do 30% HDP predstavoval v priemere 3,87% (medián 3,93%), v druhej kategórii (30-60%) priemerný rast aj medián klesli o vyše 1%. Pri úrovni zadlženía 60-90% sme zaznamenali len mierny pokles rastu produktu v priemerných aj mediánových hodnotách. Najnižšie ročné prírastky reálneho HDP v sledovanom období dosahovali krajiny, ktorých hrubý dlh prekročil hranicu 90%, priemer rastu bol na úrovni 1,39% a medián dosiahol 1,65% ročne. Oproti pozorovaniám z prvej kategórie dlhu do 30% je to pokles o 2,48% (priemer), resp. 2,27% (medián).

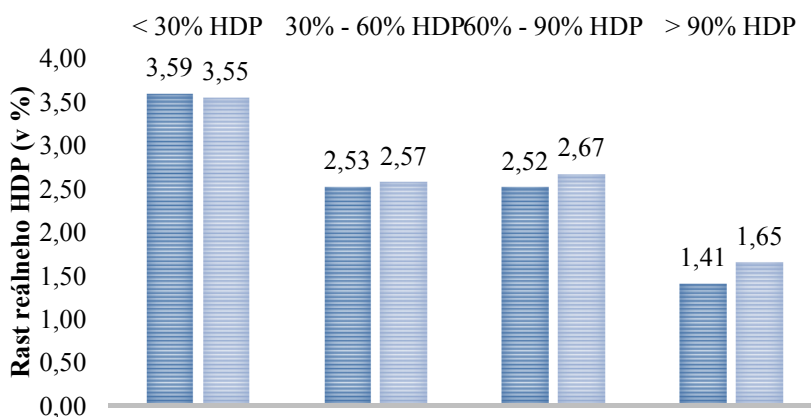
Graf 1 Priemer (ľavý stĺpec) a medián (pravý stĺpec) rastu reálneho HDP (v %) 40 krajín OECD a EÚ v jednotlivých kategóriách úrovne dlhu (v % HDP) v období 1971-2015

Poznámka: počet 1315 pozorovaní zohľadňuje 358 údajov o raste reálneho HDP v kategórii (< 30%), 525 v (30-60%), 279 v (60-90%), 153 v (> 90%). Zdroj: World Economic Outlook, World Development Indicators, AMECO; vlastné spracovanie

Priemerný rast rozvinutých ekonomík ako aj medián bol najvyšší v prípadoch, kedy krajiny dosahovali úroveň dlhu do 30% (3,59% a 3,55%). S rastúcim zadlžením tempá rastu produktu klesali (graf 2). V rámci kategórií 30-60% HDP a 60-90% HDP sú však rozdiely v raste reálneho HDP minimálne. Mediánová hodnota je pri zadlžení 60-90% HDP paradoxne o 0,10% vyššia. Reinhart – Rogoff (2010) v tomto prípade rovnako zaznamenali vyššie prírastky pri vyššom zadlžení. Vzhľadom na kratší časový rad našich údajov tak nie je možné s určitosťou tvrdiť, že tento stav by sa v dlhšom období nepotvrdil. Podobne ako v skupine 40 krajín, aj pri rozvinutých ekonomikách sa medziročné prírastky produktu v kategórii (> 90% HDP) výrazne znižujú, rast dosahuje v priemere 1,41% ročne, medián 1,65%. Rozdiel oproti kategórii dlhu pod 30% predstavuje hodnotu okolo 2%.

Graf 2 Priemer (ľavý stĺpec) a medián (pravý stĺpec) rastu reálneho HDP (v %) rozvinutých krajín v jednotlivých kategóriách úrovne dlhu (v % HDP) v období 1971-2015

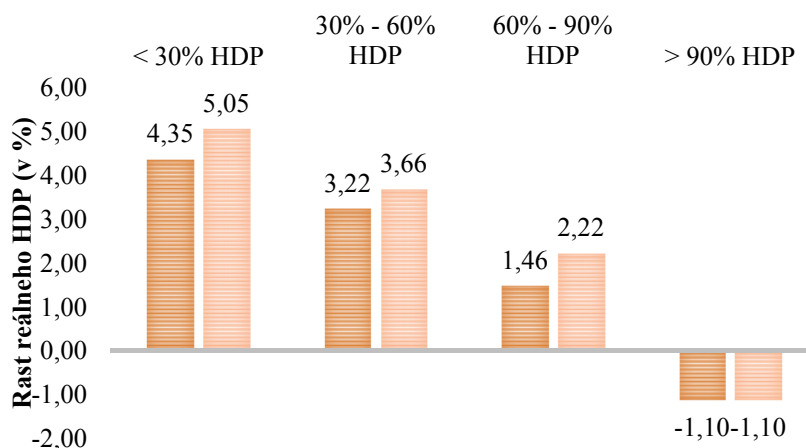

Poznámka: počet 1045 pozorovaní zohľadňuje 226 údajov o raste reálneho HDP v kategórii (< 30%), 412 v (30-60%), 255 v (60-90%), 152 v (> 90%). Zdroj: World Economic Outlook, World Development Indicators, AMECO; vlastné spracovanie

Trend, ktorý je evidentný pri projekcii všetkých sledovaných krajín, sa sčasti prejavil aj pri rýchlo sa rozvíjajúcich ekonomikách. Tie rástli medziročne najrýchlejšie pri najnižšom dlhovom zaťažení do 30% HDP. V priemere sme rast vyhodnotili na 4,35%, medián bol na úrovni 5,05%, čo boli najvyššie namerané hodnoty spomedzi analyzovaných skupín. Rovnaká situácia sa opakovala aj pri dlhu 30-60%, rast bol na jednej strane mierne nižší, stále však v oboch ukazovateľoch predstavoval najvyššie namerané hodnoty v rámci kategórie (3,22%, resp. 3,66%). Príčinu toho, že tranzitívne a rýchlo sa rozvíjajúce ekonomiky majú vyššie prírastky produktu ako rozvinuté bohatšie štáty, môžeme nájsť v princípe absolútnej konvergenencie. Tá predpokladá, že krajiny s počiatočným nižším reálnym HDP per capita a nižšou kapitálovou vybavenosťou práce vykazujú vyššie tempo prírastku produktu ako krajiny s pôvodne vyššími parametrami (Barro, Sala-i-Martin, 2004).

Situácia, kedy rast predstavoval takmer totožnú úroveň v oboch kategóriách 30-60% a 60-90%, a ktorú sme zaznamenali pri rozvinutých ekonomikách, sa u rýchlo sa rozvíjajúcich ekonomik neprejavil (graf 3). Trend bol klesajúci, priemer ekonomického rastu pri 60-90%-nom dlhu dosiahol úroveň 1,46%, medián 2,22% ročne. Časové rady údajov rýchlo sa rozvíjajúcich krajín sú relatívne krátke, a to vo väčšine prípadov tranzitívnych ekonomik, u ktorých historické dáta z predošlých období nie sú dostupné. Výsledky preto môžu byť skreslené. Jedným z nich je úroveň rastu pri vyššom ako 90% dlhu rýchlo sa rozvíjajúcich ekonomik. Pokles produktu o 1,1% medziročne je výsledkom jedného prípadu Bulharska, ktoré v 1997 zaznamenalo verejné zadĺženie na úrovni 105% HDP. Z dôvodu minimálnej vzorky rýchlo sa rozvíjajúcich krajín – a z časového hľadiska strednodobých trhových ekonomik – sme pri týchto krajinách nezaznamenali žiaden ďalší prípad, ktorý by sme mohli zaradiť do kategórie úrovne dlhu viac ako 90% HDP. Túto kategóriu preto nie je možné objektívne vyhodnotiť. Rozdiel medzi úrovňou rastu pri najnižšom zadĺžení a najvyššej relevantnej kategórii 60-90% HDP predstavuje v oboch prípadoch 2,8%.

Graf 3 Priemer (ľavý stĺpec) a medián (pravý stĺpec) rastu reálneho HDP (v %) rýchlo sa rozvíjajúcich krajín v jednotlivých kategóriách úrovne dlhu (v % HDP) v období 1971-2015

Poznámka: počet 270 pozorovaní zohľadňuje 132 údajov o raste reálneho HDP v kategórii (< 30%), 113 v (30-60%), 24 v (60-90%), 1 v (> 90%). Zdroj: World Economic Outlook, World Development Indicators, AMECO; vlastné spracovanie

6 VÝSLEDKY

Na základe porovnania výsledkov rozvinutých a rýchlo sa rozvíjajúcich ekonomík je možné konštatovať, že rýchlo sa rozvíjajúce ekonomiky sú schopné generovať vyššie prírastky produktu pri vyššom zadlžení, no v rámci jednotlivých kategórií dlhu je prepad rastu výrazný. Na rozdiel od nich, rozvinuté ekonomiky sú pri zadlžení v rozmedzí 60-90% schopné rásť tempom porovnateľným s dlhom na úrovni 30-60%. Pre skupinu rozvinutých krajín hranica úrovne zadlżenia (threshold), pri ktorej ekonomický rast výrazne klesá, predstavuje 90% HDP. V prípade rýchlo sa rozvíjajúcich ekonomík tempo rastu klesá výrazne už pri zadlžení 30 a viac percent. Príčinu daného stavu by sme mohli vysvetliť úverovou spoľahlivosťou rozvinutých krajín a nižšou rizikovou prirážkou na štátne dlhopisy. Samotný pokles tempa rastu ekonomiky s rastúcim dlhom je pravdepodobne dôsledkom snahy o udržateľnosť zadlżenia za cenu rastúcich príjmov vo forme vyšších daní alebo úspor v podobe klesajúcich vládnych výdavkov. Výsledky podporujú zmysel a opodstatnenosť nezávislých inštitúcií dohliadajúcich na fiškálnu udržateľnosť a stabilitu verejných financií. Snahy o uvoľnenie fiškálnych pravidiel by mohli predstavovať riziko vzhľadom na dopad vyššej miery zadlżenia na hospodársky rast.

Poznámka

Článok bol rozpracovaný v rámci projektu VEGA 1/0393/16 “Európska únia v postkrízovom období – mikroekonomické a makroekonomické aspekty”.

Použitá literatúra

1. ALESINA, A., G. TABELLINI. *A Positive Theory of Fiscal Deficits and Government Debt*. Review of Economic Studies, 57: pp. 403-414, 1990.
2. ARDAGNA, S., CASELLI, F., LANE, T. *Fiscal Discipline and the Cost of Public Debt Service: Some Estimates for OECD Countries*. ECB Working Paper Series, No. 411, 2004. ISSN 1725-2806.
3. BARRO, R. J., SALA-I-MARTIN, X. *Economic Growth*. Second Edition. Cambridge : MIT, 2004. 654 s. ISBN 0-262-02553-1.
4. HAGEMANN, R. How Can Fiscal Councils Strengthen Fiscal Performance? OECD Journal: Economic Studies. Vol. 2011/1.
5. CHECHERITA, C., ROTHER, P. The Impact of High and Growing Government Debt on Economic Growth: An Empirical Investigation for the Euro Area. ECB Working Paper Series, No. 1237, 2010. ISSN 1725-2806.
6. IMF. *Fiscal Rules – Anchoring Expectations for Sustainable Public Finances*. December 2009. Dostupné online: <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2009/121609.pdf>.
7. Nordhaus, W. *The Political Business Cycle*. The Review of Economic Studies, 42(2), 169-190. Dostupné online: <http://www.jstor.org/stable/2296528>.
8. REINHART, C. M., ROGOFF, K. S. *Growth in a Time of Debt*. Cambridge: National Bureau of Economic Research. NBER Working Paper Series, No. 15639, 2010. 25 s.
9. VON HAGEN, J., WOLFF, G. What Do Deficits Tell us about Debt? Empirical Evidence on Creative Accounting with Fiscal Rules. Journal of Banking and Finance, 30, pp. 3259-3279, 2006.

Kontaktné údaje

Ing. Marek Kálovec, PhD.
Ekonomická univerzita v Bratislave
Národohospodárska fakulta

Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava
Tel.: +421 2 6729 1528
E-mail: marek.kalovec@euba.sk

prof. Ing. Eva Muchová, PhD.
Ekonomická univerzita v Bratislave
Národohospodárska fakulta
Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava
Tel.: +421 2 6729 1521
E-mail: eva.muchova@euba.sk

THOUGHTS ON A NEW REAL ESTATE INDEX

Florian Speigel

Abstract

This paper summarizes the development of real estate indices and compares currently used methods. It furthermore highlights the historical and partially still existing issues the whole industry is struggling with. To do so the current literature regarding real estate indices in general and i.e. lag time bias and smoothing bias is reviewed and refined. The literature confirms that nevertheless there is tremendous effort in the industry to set up indices that eliminate these above mentioned issues there are still areas of improvement and possibilities to increase transparency. The paper concludes with a suggestion how to set up an index that combines the strengths of both transaction- and appraisal-based indices.

Keywords: *real estate, index, appraisal-based, transaction-based, foreclosure sale, compulsory partition by public auction*

1. INTRODUCTON

Not only asset managers of all types get rated with help of the regarding index they have set upfront as a benchmark but also private investors review their investment results by comparing themselves with the development of the corresponding markets. They can double-check their performance as often as desired on every trading day of the stock market and decide based on their performance if to adjust the portfolio or not. This kind of monitoring is a lot more difficult for investors that are mainly invested in real estate. Most of the available real estate indices are either updated once a year, are based on appraisals, meaning on values instead of prices, or on released asking price which can differ considerably from the achieved sales price. Hence rarely the available real estate indices are consulted neither by professionals nor by private investors to verify their performance or to trigger and back up a sales or purchase decision. This paper briefly summarizes the development of real estate indices, compares currently used methodologies, and carves out their strengths and weaknesses based on the current state of scientific knowledge. Furthermore, the paper concludes with a suggestion how to set up an index that combines the strengths of both transaction and appraisal based indices.

2. DEVELOPMENT OF REAL ESTATE INDICES

Historically there are two main directions of real estate indices:

- Transaction-based indices
- Appraisal-based indices

Either of the two has a long list of supporters and critics. And in the course of time an equal number of hybrids have been developed in order eliminate the strengths and weaknesses of both pure views. Being listed in 1977 for the very first time the NCREIF Property Index (NPI) was the first within the United States licensed for trading and thereby created a benchmark for further transaction-based indices. In the course of time more and more indices have been developed and refined. For the development of the indices basically four methodologies are used.

1. Median-price model
2. Hedonic models
3. Repeat-sales model

4. Hybrid models

The simplest way to create a real estate index is to use median or mean sales prices within a specific area and timeframe (Nothaft, F. 2016: p 70). As only the sales price and the sales date are required, these indices have major methodical issues. Being only averages of transactions prices without any adjustment these indices completely neglect further property attributes. These kind of indices can be found mostly in immature real estate markets where real estate assets are bought and sold very infrequently (Wai-kin, L 2010: p.65). A hedonic model tries to mirror price changes in the real estate market based on supply and demand. Indices based on a hedonic model are considered to compare real estate of the same quality and thereby to eliminate individual characteristics (Wai-kin, L 2010: p.66). The repeat-sales model has been developed by Karl Case and Nobel Prize Laureate Robert Shiller. The model is based on the prerequisite that each real estate asset needs at least two observations to be included in the database of the respective index (Nothaft, F. 2016: p 71). Hybrid models are combinations of a hedonic- and repeat-sales model. This has already been suggested by Shiller in 1993 and Clapp and Giacotto in 1998. Leung in 2010 claims that such a hybrid might overcome the bias and efficiency issues each of the models singly are fighting with.

3. WEAKNESSES OF CURRENT REAL ESTATE INDICES

According to Geltner and Ling (2006) transaction prices and appraised valuations are both values that are only to be observed if a real estate asset is transacted or appraised. Nevertheless every property has a market value or true value at each point of time. “[...] a highly liquid, dense market where homogeneous assets are frequently bought and sold by numerous buyers and sellers, such as the trading of equity shares in the stock market [...]” (Geltner, D. and Ling, D 2006: p. 417) assumed the market value equals the transaction or market price. A nevertheless occurring difference between a transaction price and the market value is according to Geltner and Ling (2006) often referred to as “transaction price noise” or “transaction price error”, the difference between a given appraised value and the market value is called “appraisal error”. Such appraisal errors may result from the market information available to the respective appraiser. This temporal lag bias has been described excessively in academic literature (e.g. Quan and Quingley 1991; and Chinloy, Cho, and Megbolugbe 1997) and besides the “smoothing” or “understated volatility” represents the major challenge of appraisal-based indices. According to Clayton et al. there has been significant research to investigate the “unsmoothing” which “proposes various means of undoing the lags and the bias in time series dynamics of appraisal-based indices [...]” (Clayton, J. 2007: p. 19). Nevertheless there is still no unitary conception on how to unsmooth real estate data.

The analysis of the above-mentioned weaknesses of appraisal-based indices strongly suggest that transaction-based indices most often are the more reliable tool to draw conclusions from a specific real estate market. This shall presume that the respective index is based on a hedonic, repeat-sales, or hybrid model.

In contrast of the more theoretical weaknesses of appraisal-based indices, transaction-based indices mostly suffer from the more practical issue of the data collection. The severity of this challenge may vary country-specific and depends on the transparency of the regarding real estate market, but is never negligible. Speaking of the German real estate market transaction-based indices sicken on a grave time lag.

4. POSSIBLE SETUP OF A NEW REAL ESTATE INDEX

Appraisals are created for various reasons e.g. fiscal, balancing of accounts or loans and depending on the initial intention of the client an appraiser interprets the valuation methods regulated by law. In Germany the only appraisals not given a spin of a client's intention are appraisals created within the process of a foreclosure sale or a compulsory partition by public auction. Nevertheless these kinds of appraisal often suffer from lag time bias and/or smoothing effects.

In the course of an auction these appraisals are made accessible to every interested party. Furthermore, potential buyers are able to visit the property and obtain sufficient time to execute their due diligence and clarify financing. Thereby all criteria of a public sale on the open market are met.

In order to combine the strengths of appraisal- and transaction-based indices and eliminate lag time bias, smoothing effects, and outdated databases the author suggests establishing an index which is based on appraisals created within the process of a foreclosure sale or a compulsory partition by public auction and the transaction- or market price achieved in the corresponding auction. Though only datasets are to be used which provide both appraised value and transaction price. By analysing the difference between these two values this index will provide decision-makers, be it professional asset managers or private real estate investors with current information about the development of a specific real estate market. As already sell sample sizes as low as two dozen transaction observations per index period and sometimes even less are being considered suitable to produce useful indices claimed by Geltner (1997a), Gatzlaff and Geltner (1998), and Goetzmann (2000) the real estate market of Munich, Germany is used to produce a first prototype.

Sources

1. Bond, S, & Hwang, S 2007, 'Smoothing, Nonsynchronous Appraisal and Cross-Sectional Aggregation in Real Estate Price Indices', *Real Estate Economics*, 35, 3, pp. 349-382
2. Case, B, Pollakowski, H, & Wachter, S 1991, 'On Choosing Among House Price Index Methodologies', *Journal Of The American Real Estate & Urban Economics Association*, 19, 3, pp. 286-307
3. Chau, K, Wong, S, Yiu, C, & Leung, H 2005, 'Real Estate Price Indices in Hong Kong', *Journal Of Real Estate Literature*, 13, 3, pp. 337-356
4. Chinloy, P, Cho, M, & Megbolugbe, I 1997, 'Appraisals, Transaction Incentives, and Smoothing', *Journal Of Real Estate Finance & Economics*, 14, 1/2, pp. 89-111
5. Cho, Y, Hwang, S, & Lee, Y 2014, 'The Dynamics of Appraisal Smoothing', *Real Estate Economics*, 42, 2, pp. 497-529
6. Clapp, J, & Giaccotto, C 1998, 'Price Indices Based on the Hedonic Repeat-Sales Method: Application to the Housing Market', *Journal Of Real Estate Finance & Economics*, 16, 1, pp. 5-26
7. Clayton, J, Gordon, J, Fabozzi, F, Giliberto, S, Liang, Y, & Hudson-Wilson, S 2007, 'Real Estate Comes of Age', *Journal Of Portfolio Management*, 33, pp. 15-26
8. De Haan, J, Van der Wal, E, & De Vries, P 2009, 'The measurement of house prices: A review of the sale price appraisal ratio method', *Journal Of Economic & Social Measurement*, 34, 2/3, pp. 51-86
9. Devaney, S, & Diaz, R 2011, 'Transaction based indices for the UK commercial real estate market: an exploration using IPD transaction data', *Journal Of Property Research*, 28, 4, pp. 269-289

10. Downs, D, & Slade, B 1999, 'Characteristics of a full-disclosure, transaction-based index of commercial real estate', *Journal Of Real Estate Portfolio Management*, 5, 1, p. 95
11. Elder, J, & Villupuram, S 2012, 'Persistence in the return and volatility of home price indices', *Applied Financial Economics*, 22, 22, pp. 1855-1868
12. Ermina, T, Henry, C, & Peter, H 2008, 'Moving towards a global real estate index', *Journal Of Property Investment & Finance*, 26, 4, pp. 286-303
13. Fu, Y 2003, 'Estimating the Lagging Error in Real Estate Price Indices', *Real Estate Economics*, 31, 1, pp. 75-98
14. Gatzlaff, D. and Geltner, D. A Transaction-Based Index of Commercial Property and its Comparison to the NCREIF Index. *Real Estate Finance* 1998, 15, 7-22.
15. Geltner, D, & Goetzmann, W 2000, 'Two Decades of Commercial Property Returns: A Repeated-Measures Regression-Based Version of the..', *Journal Of Real Estate Finance & Economics*, 21, 1, p. 5
16. Geltner, D 1997, 'Bias and Precision of Estimates of Housing Investment Risk Based on Repeat-Sales Indices: A Simulation Analysis', *Journal Of Real Estate Finance & Economics*, 14, 1/2, pp. 155-171
17. Geltner, D, & Fisher, J 2007, 'Pricing and Index Considerations in Commercial Real Estate Derivatives', *Journal Of Portfolio Management*, 33, pp. 99-118
18. Geltner, D, & Ling, D 2006, 'Considerations in the Design and Construction of Investment Real Estate Research Indices', *Journal Of Real Estate Research*, 28, 4, pp. 411-444
19. Geltner, D 1993, 'Temporal Aggregation in Real Estate Return Indices', *Journal Of The American Real Estate & Urban Economics Association*, 21, 2, pp. 141-166
20. Giaccotto, C, & Clapp, J 1992, 'Appraisal-Based Real Estate Returns under Alternative Market Regimes', *Journal Of The American Real Estate & Urban Economics Association*, 20, 1, pp. 1-24
21. Guntermann, K, Liu, C, & Nowak, A 2016, 'Price Indexes for Short Horizons, Thin Markets or Smaller Cities', *Journal Of Real Estate Research*, 38, 1, pp. 93-127
22. Junjie, S, Xiaolong, Y, & Xinlei, Z 2012, 'Understanding Commercial Real Estate Indices', *Journal Of Real Estate Portfolio Management*, 18, 3, pp. 289-303
23. Lizieri, C, Satchell, S, & Wongwachara, W 2012, 'Unsmoothing Real Estate Returns: A Regime-Switching Approach', *Real Estate Economics*, 40, 4, pp. 772-804
24. Maxwell, K, & Saint-Pierre, P 1998, 'The application of real estate indices', *Journal Of Property Management*, 63, 3, p. 64
25. Neil Myer, F, Chaudhry, M, & Webb, J 1997, 'Stationary and Co-Integration in Systems with Three National Real Estate Indices', *Journal Of Real Estate Research*, 13, 3, p. 369
26. Nothaft, F 2016, 'Everything You Ever Wanted to Know About Home-Price Indexes-- But Were Afraid to Ask an Economist', *Mortgage Banking*, 76, 6, pp. 68-73
27. Quan, D, & Quigley, J 1991, 'Price Formation and the Appraisal Function in Real Estate Markets', *Journal Of Real Estate Finance & Economics*, 4, 2, pp. 127-146
28. Rambaldi, A, & Fletcher, C 2014, 'Hedonic Imputed Property Price Indexes: The Effects of Econometric Modeling Choices', *Review Of Income & Wealth*, 60, pp. S423-S448
29. Richter, J, Thomas, M, & Füss, R 2011, 'German Real Estate Return Distributions: Is There Anything Normal?', *Journal Of Real Estate Portfolio Management*, 17, 2, pp. 161-179

30. Schindler, F, Rottke, N, & Füss, R 2010, 'Testing the Predictability and Efficiency of Securitized Real Estate Markets', *Journal Of Real Estate Portfolio Management*, 16, 2, pp. 171-191
31. Shiller, RJ 1993, 'Measuring Asset Values for Cash Settlement in Derivative Markets: Hedonic Repeated Measures Indices and Perpetual Futures', *Journal Of Finance*, 48, 3, pp. 911-931
32. Silver, M 2014, 'The degree and impact of differences in house price index measurement', *Journal Of Economic & Social Measurement*, 39, 4, pp. 305-328
33. Wai-kin, L 2010, 'A Note on Real Estate Indexes in China', *Chinese Economy*, 43, 2, pp. 64-69
34. Wang, P 2006, 'Errors in Variables, Links between Variables and Recovery of Volatility Information in Appraisal-Based Real Estate Return Indexes', *Real Estate Economics*, 34, 4, pp. 497-518
35. Wit, DD 1993, 'Smoothing Bias in In-House Appraisal-Based Returns of Open-End Real Estate Funds', *Journal Of Real Estate Research*, 8, 2, p. 157
36. Yong, T, Shi-Ming, Y, & Hua, S 2004, 'Transaction-Based Office Price Indexes: A Spatiotemporal Modeling Approach', *Real Estate Economics*, 32, 2, pp. 297-328

Contact

Florian Speigel, Dipl. Wirtsch. Ing. (FH)
University of Latvia
19 Raina Blvd., Riga, LV 1586, Latvia
Tel: +49-151-64964685
email: florian.speigel@gmail.com

ASPEKTY OVLIVŇUJÍCÍ PŘIJETÍ SPOLEČNÉ MĚNY

ASPECTS INFLUENCING THE ADOPTION OF THE COMMON CURRENCY

Pavel Klička

Abstrakt

V souvislosti s ukončením intervencí České národní banky se opět rozvinula debata o přijetí společné měny. Mezi širší veřejností je však odpor ke společné měně stále zřetelnější a v současnosti by si přálo společnou měnu dle průzkumů okolo 20 % obyvatel. Ekonomické problémy Řecka, Itálie, ale i Španělska tomuto názoru dávají za pravdu. Z hlediska ekonomických kritérií Česká republika celkem bez problémů tato kritéria plní. Je třeba si klást celou řadu dalších otázek. Mezi takové patří například to, zda společná měna skutečně prospěla ekonomicky státům, kteří mají Euro zavedené. Jsou skutečně Maastrichtská kritéria tím nejpodstatnějším faktorem s ohledem jejich (ne)plnění ze strany některých států eurozóny? Mezi podstatnou otázkou také patří, zda si přejeme i další integraci a prohlubování integračního procesu a zda je vůbec v zájmu české ekonomiky, aby se vzdala vlastní měnové politiky. To jsou hlavní otázky, které musíme brát v potaz při rozhodování o vhodnosti společné měny.

***Klíčová slova:** ekonomická sladěnost, měnová politika, problémy společné měny*

Abstract

In connection with the termination of the Czech National Bank's interventions, the debate on the adoption of the common currency has again developed. However, the widespread public opposition to the common currency is becoming more and more pronounced, and nowadays it would like the common currency according to a survey of around 20% of the population. The economic problems of Greece, Italy, and Spain are right. From the point of view of the economic criteria, the Czech Republic fulfills these criteria without any problems. You have to ask a whole bunch of other questions. These include, for example, whether the single currency actually benefited economically those countries that have the euro in place. Are the Maastricht criteria really the most important factor in terms of their (not) fulfillment by some euro area countries? The fundamental question also is whether we also wish to further integrate and deepen the integration process and whether it is in the best interests of the Czech economy to renounce its own monetary policy. These are the main issues that we must take into account when deciding on the appropriateness of the common currency.

***Keywords:** Economic alignment, monetary policy, common currency problems*

1. NEKONVERGENČNÍ KRITÉRIA

Podle Václava Klause je však třeba se dívat na maastrichtská kritéria z pohledu toho, že je formulují země společné měny vůči těm, kteří se k této měně chtějí připojit. Z tohoto pohledu to jsou kritéria logická a oprávněná. Země, které používají euro, nemohou mít zájem na tom, aby ho používal i ten, kdo by byl pouhým černým pasažérem. Z toho důvodu jsou tato kritéria výlučně ekonomická. Podle Klause je však třeba sledovat také svůj zájem, tudíž kritéria z pohledu České republiky by měla být odlišná. Nás musí zajímat, nakolik je pro nás výhodné euro přijmout a připojit se k eurozóně. Už v roce 1997 takto postupovat britský ministr

financí Gordon Brown. Ten zformuloval tzv. „Brownovy testy“, pomocí kterých mělo být argumentováno pro vstup do eurozóny. Nakonec to vedlo ke zcela opačnému efektu a Velká Británie se členem nestala.¹

Takovými kritérii může být:

Ochrana před exogenními šoky

V Evropě proběhla hluboká a ničivá finanční a ekonomická krize jako důsledek toho, že se na labilní Evropu z USA přenesl nebezpečný krizový virus, který se zrodil v americkém bankovním a finančním systému. Před tímto virem Evropu euro neochránilo. Jednou z klíčových učebnicových tezí o přínosu společné měny velkého ekonomického celku, však vždy bylo, že euro ochrání členské země před exogenními šoky. Exogenní šok nastal, společná měna už téměř desetiletí existovala, krize přesto proběhla.

Podpora ekonomického růstu, resp. ochrana před propadem HDP

HDP České republiky v roce 2009 poklesl o 4,5 %, ale v Německu o 5,1 %, v Itálii o 5,5 %, ve Slovinsku o 7,9 % a např. ve Finsku o 8,5 %. V kvazi-eurozemích Lotyšsko, Litva a Estonsko (byly už v tzv. currency board pevně připoutány k euru) poklesl HDP dokonce o 17,7 %, 14,8 %, resp. 14, 1 % (všechna data podle Eurostatu);

Ochrana před zadlužováním země

Vznik společné evropské měny radikálně snížil vlastní, vnitřní, domácí disciplínu jednotlivých zemí. Došlo k rozmazání zodpovědnosti, kompetencí, pravomocí. Bez eura by signály o nebezpečném zadlužování se dopadly na jednotlivé členské země eurozóny rychleji, a o pár let dříve by pravděpodobně došlo k opatrnější fiskální politice.

V ČR se dluh státu jako podíl na HDP zvýšil z 28,7 v roce 2008 na 42,6 % v roce 2014, u eurozóny jako celku za stejná léta ze 47 na 82 %. Nám se tedy tento podíl zvýšil o 14 bodů, jím o 35 bodů. To není malý rozdíl. Např. Irsku ze 43 na 110 %, Španělsku z 39 na 98 %, Portugalsku ze 72 na 130 %, Slovinsku z 22 na 81 %. Průměrná hodnota u eurozemí se zvýšila ze 47 na 82 %, u neeurozemí (ale členských zemí Evropské unie) z 36 na 56 %;

Umožní společná měna reagovat na měnící se ekonomické podmínky?

Euro jako celek mohlo vývojem svého kursu reagovat na měnící se ekonomické podmínky (a snad i reagovalo), ale reagovalo „podle průměru“, tedy nikoli tak, jak by potřebovaly jednotlivé země. Proto to nemohlo vyhovovat ani Německu nebo Řecku, ale ani Holandsku či Portugalsku. Česká koruna, polský zlotý a maďarský forint mohly reagovat podle svého, eurozemě nikoli.² Z výše uvedeného je patrné, že existuje velká a hlavně podstatná skupina kritérií, kterou nelze opomenout při rozhodování o přistoupení k Euru.

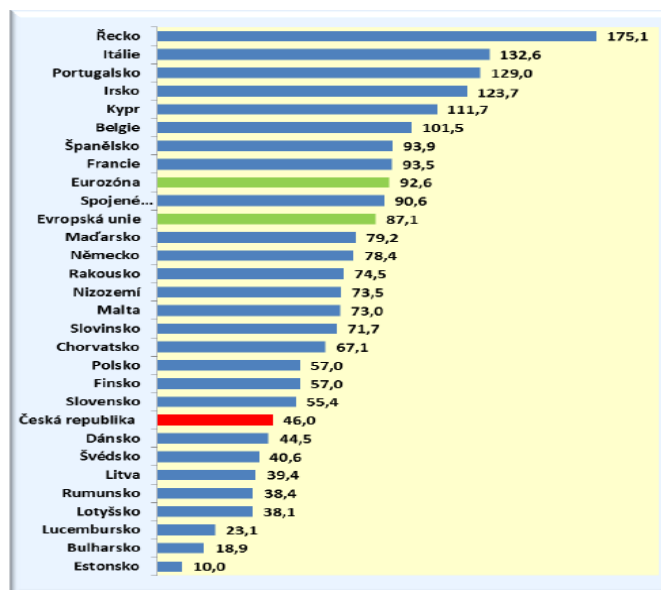
¹ KLAUS, Václav. *Ekonomie a ekonomika: texty z let 1996-2006*. V Praze: Knižní klub, 2006, 350 s. ISBN 8024217457.

² KLAUS, Václav. Zbytečné a zavádějící dnešní vyvolání debaty o euru v České republice, Institut Václava Klause, dostupné <http://www.institutvk.cz/ostatni-texty/vaclav-klaus-zbytecne-zavadejici-dnesni-vyvolani-debaty-o-euru-v-ceske-republice>

2. FINANČNÍ ZÁVAZKY PRO PŘÍSTUPUJÍCÍ ZEMĚ³

Oproti původnímu očekávání zakladatelů eurozóny nedošlo mezi jejími členskými zeměmi k zásadní hospodářské konvergenci, nezvýšila se jejich hospodářská dynamika, ani nedošlo ke sladění hospodářských cyklů. Rozdíly jsou patrné též ve výši zadluženosti vládního sektoru, kdy šest zemí eurozóny v tomto ukazateli v roce 2014 překročilo 100 % HDP (Belgie, Itálie, Irsko, Kypr, Portugalsko a Řecko). Schodek vládního sektoru eurozóny se v roce 2014 snížil na 2,6 % HDP, a poklesl tak poprvé od roku 2008 pod referenční hodnotu 3 % HDP. Prahové hodnoty pro schodek a dluh respektuje v současnosti pouze pět zemí eurozóny z devatenácti (Graf 1).

Graf 1 Fiskální pozice zemí eurozóny v roce 2013 (v % HDP)

Zdroj: 1 *Government deficit and debt. Lucemburk, Eurostat, říjen 2015, [cit. 29.10.2015], <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Government_finance_statistics>.*

Doplacení podílu ČR na upsaném kapitálu Evropské centrální banky

Po národních centrálních bankách států mimo eurozónu je požadováno splacení pouze minimálního procentního podílu na upsaném kapitálu ECB jakožto příspěvku na úhradu provozních nákladů ECB. V současnosti se dle rozhodnutí ECB jedná o 3,75 %. Po vstupu ČR do eurozóny by ČNB musela zbylou část upsaného kapitálu doplatit - 4.5 mld. Kč

Závazky spojené s účastí ČR v Evropském mechanismu stability

Přestože by ČR teoreticky mohla přijmout euro, aniž by se stala smluvní stranou ESM, členové eurozóny mohou svůj souhlas s přijetím eura v ČR fakticky podmiňovat vstupem do mechanismu. ČR by tak musela do čtyř let splatit základní kapitál ve výši 50,7 mld. Kč. Celkový závazek je 437,4 mld. Kč, jelikož 386,7 mld. Kč je podmíněný závazek v případě plného využití zápujční kapacity ESM. To je ale v dohledné době nepravděpodobné.

³ Ministerstvo financí ČR a Česká národní banka. *Vyhodnocení plnění maastrichtských konvergenčních kritérií a stupně ekonomické sladění ČR s eurozónou*. Prosinec 2015. Praha, 2015. ISSN 2336-5110. Dostupný z http://www.cnb.cz/cs/menova_politika/strategie_dokumenty/pristoupeni_emu.html

Závazky související s členstvím v Jednotném mechanismu pro řešení krizí

Vzhledem k tomu, že účast států eurozóny v bankovní unii vyplývá přímo z již účinných ustanovení práva EU, znamená závazek ČR přijmout euro též závazek nejpozději ke dni přijetí eura vstoupit do bankovní unie – 24,6 mld. Kč

Náklady spojené s účastí ČR v Jednotném mechanismu dohledu

Náklady odráží souhrnnou roční výši poplatků hrazených českými bankami Evropské centrální bance za výkon dohledu – 59,5 mil. Kč.⁴

3. HLAVNÍ PROBLÉMY PŘIJETÍ, VÝHODY A NEVÝHODY

Hlavní nejistotou a možným problémem tedy bude zejména v počátečním období úroveň převodového kurzu z koruny na euro.

Všeobecně se očekává, že koruna bude vůči euru dlouhodobě posilovat. Na posílení kurzu koruny bude působit zejména skutečnost, že současný kurz je dosti vzdálený od cenové parity, která je jedním ze základních faktorů ovlivňující hodnotu kurzu. Ceny v ČR byly totiž podle Analýzy stupně sladění ČR s Eurozónou, kterou zpracovala v prosinci 2016 Česká národní banka, v roce 2015 na úrovni 63 % cen v Eurozóně. Tento faktor bude dlouhodobě nepochybně tlačit na zpevnování kurzu koruny k euru. Obdobně budou působit i další vlivy, jako v zásadě příznivý stav platební bilance, vysoký objem devizových rezerv, relativně nízká zahraniční zadluženost, apod.

Je nutné si uvědomit, že Česká republika je malou, velmi otevřenou ekonomikou, kde se podíl zahraničního obchodu pohybuje na zhruba třech čtvrtinách hrubého domácího produktu. A první, kdo se v případě silného vstupního kurzu může dostat do složité situace, budou exportéři. Pokud se například budou mzdy zaměstnanců exportního podniku pohybovat kolem úrovně průměrné měsíční mzdy (nyní cca 30 tis. Kč), pak při přepočítacím koeficientu 30 Kč za euro bude firma platit 1 tis. euro průměrné mzdy. Pokud bude koeficient stanoven na 25 Kč, bude tato mzda 1.200 EUR a při koeficientu 20 Kč pak dokonce 1.500 EUR. Obdobně se budou chovat i další náklady, hrazené v tuzemsku, například platby za elektřinu, vodu, apod.

Naproti tomu ceny, za které vývozci v zahraničí svou produkci prodávají, denominované ať už v eurech, dolarech nebo v dalších měnách, zůstanou stejné. V důsledku působení tzv. křížových kurzů, musí totiž při zpevnění koruny k euru dojít i ke zpevnění koruny vůči ostatním měnám. Nelze předpokládat, že by zahraniční zákazníci akceptovali růst ceny zboží z důvodu změny kurzu koruny. Na druhé straně se ale exportérům zlevní v případě pevnějšího kurzu dovážené komponenty, což jim může alespoň zčásti kompenzovat výše zmíněné ztráty.

Stejnému problému budou čelit také firmy podnikající v oblasti služeb, zejména v cestovním ruchu. Například, pokoj pronajímáný za 1.000 Kč denně bude stát při kurzu 30 Kč 33 euro, při kurzu 25 Kč 40 euro a při kurzu 20 Kč dokonce 50 euro. To se přirozeně odrazí v konkurenceschopnosti celého odvětví. V podobné situaci jako exportéři budou také příjemci úvěrů, zejména fyzické osoby. Při poměrně vysoké míře zadluženosti některých skupin obyvatelstva to může ve společnosti vyvolat značné napětí. Například, pokud má dlužník nesplacenou hypotéku ve výši 1 milion korun, pak při vstupním kurzu 30 Kč bude jeho dluh 33 tis. eur, při kurzu 25 Kč 40 tis. Euro a při kurzu 20 Kč dokonce 50 tis. euro. Je sice pravda, že jeho plat by se měl přepočítávat rovněž stejným koeficientem, otázkou ale je, jestli mu jeho zaměstnavatel bude schopen mzdu při pevnějším koeficientu – tj. kolem 20 Kč za euro – vůbec vyplácet. Jak podnikatelé, tak i dlužníci tedy budou mít zájem na co nejměkčím

⁴ Ministerstvo financí ČR a Česká národní banka. *Vyhodnocení plnění maastrichtských konvergenčních kritérií a stupně ekonomické sladění ČR s eurozónou*. Prosinec 2015. Praha, 2015. ISSN 2336-5110. Dostupný z http://www.cnb.cz/cs/menova_politika/strategicke_dokumenty/pristoupeni_emu.html

vstupním kurzu koruny – jeho ponecháním na současné úrovni kolem 27 Kč nebo ještě lépe dalším změkčením pokud možno až k 30 Kč za euro.

Na druhé straně budou přirozeně existovat i skupiny, které budou z pevnějšího přepočítacího koeficientu profitovat.

První takovou skupinou budou vlastníci úspor. Jeden milion korun úspor bude při kurzu za euro 30 Kč 33 tis. euro, ale při kurzu 20 Kč to bude již 50 tis. euro. Ceny by se měly sice ve stejném poměru rovněž zvýšit, ale čeští majitelé úspor mohou své peníze utrácet nejenom doma, ale velmi snadno i v blízkém zahraničí, kde se eurové ceny měnit nebudou. Obdobně by mohli ze silné koruny profitovat také příjemci stálých mezd a penzí, zejména státní zaměstnanci a důchodci, kteří jsou za normálních okolností většinou na konci příjmového spektra.

Za těchto okolností je zřejmé, že ať by byl vstupní kurz koruny k euru stanoven na jakékoliv úrovni, vždy budou ve společnosti „výherci a prohrávající“. Nespokojenost „prohrávajících“ se pak projeví ve společenském napětí. Jak již bylo řečeno výše, české orgány budou mít ale na velikost vstupního kurzu v nejlepším případě jen velmi omezený vliv.

V zásadě jediným způsobem, jak výše uvedené negativní dopady zmírnit nebo i vyloučit je postupně sladovat zejména české ceny, měnové podmínky (především úrokové sazby) a další makroekonomické veličiny s Eurozónou. Pomoci může i širší vtahování eura do vnitřních peněžních toků, což se již částečně děje. Teprve po dosažení vysokého stupně sladění by mohla Česká republika „vplout“ do Eurozóny.

Sladění naší ekonomiky s Eurozónou je ovšem záležitostí mnoha let. Přijetí eura ale také bude časově náročný proces. V první řadě musí dojít k politickému rozhodnutí. Politická scéna se bude v nejbližším roce vypořádávat s důsledky parlamentních voleb. Vzešlá koalice bude mít jiné starosti, než se pouštět do tak riskantního kroku, jakým vzhledem k výše uvedeným problémům přijetí eura zjevně bude. Další dva roky bude muset česká koruna být ve výše zmíněném mechanismu ERM II. Vstup České republiky do Eurozóny proto nelze očekávat dříve, než v roce 2020.⁵

Problém společné měny je, že stát nemůže vykonávat svoji měnovou politiku, která by byla k jejímu prospěchu.

Okamžikem, kdy přijme jednotnou evropskou měnu, deleguje měnovou politiku na Evropskou centrální banku (ECB), která vykonává měnovou politiku jednotně ve všech zemích, které přijaly euro (tzv. eurozóna). Tato politika je pro všechny země eurozóny stejná, úrokové sazby a pochopitelně i kurz tak mají všechny členské země stejné. Takovýto jednotný „měnový kabát“ přitom padne dobře jen zemi, která má podobný vývoj jako jádro eurozóny a která je schopna chybějící měnovou politiku nahradit pružnou rozpočtovou politikou a dalšími přizpůsobovacími mechanismy. Jednotné nastavení měnové politiky pak ekonomice vyhovuje, a pokud by v určitých situacích nevyhovovalo, rozpočtová politika a celkově pružná ekonomika dokáží toto nevyhovující působení měnové politiky nahradit. Země pak může plně využít výhod společné měny. Mezi ně patří zejména odstranění kurzového rizika vůči hlavním obchodním partnerům, poplatků za směnu domácí měny za euro apod. Zemi, která není sama schopna dosáhnout nízké a stabilní inflace, navíc přijetí eura umožní dosáhnout příznivějšího makroekonomického prostředí. Odstranění těchto nákladů a problémů zvýší užitečnost peněz jako prostředku směny, povede k prohloubení mezinárodní dělby práce a zvýšení zahraničního obchodu a investic.

⁵ KOLMAN, Vladimír. *Euro ano, nebo ne? Některé aspekty přijetí eura v České republice* [online]. 2017, , 2 [cit. 2017-06-19]. Dostupné z: <http://casopisargument.cz/2017/04/26/euro-ano-nebo-ne-nektere-aspekty-prijeti-eura-v-ceske-republice/>

Pokud však ekonomika země není sladěna s eurozónou, není pružná a pokud rozpočtová a další politiky nemají dostatečný prostor pro aktivní působení na ekonomiku, pak přijetí eura může být pro zemi riskantní. V případě, že by euro přijala a poté čelila jiným šokům než jádro eurozóny, působení měnové politiky ECB na domácí ekonomiku by bylo nevhodné a ke zlepšení ekonomické situace by nemohl přispět ani vývoj měnového kurzu. Pokud by navíc ekonomiku nebylo možné stabilizovat ani rozpočtovou politikou či jinými nástroji, pak by vážně hrozilo, že se ekonomika začne chovat velmi kolísavě – období konjunktury by střídala recese a HDP, zaměstnanost a inflace by značně kolísaly.

Ačkoliv nebude mít Česká republika po přijetí eura možnost nastavovat vlastní měnovou politiku, bude se spolupodílet na rozhodování ECB. Guvernér ČNB bude členem hlavního rozhodovacího orgánu ECB – Rady guvernérů – a bude se účastnit hlasování o nastavení eurových úrokových sazeb. V tomto hlasování však bude muset odhlížet od českých zájmů a hledět na zájem eurozóny jako celku. ČNB bude i po vstupu do eurozóny nadále vykonávat pravomoci, které nepřevéde na ECB (např. dohled nad finančním trhem, ale i emise „českého“ eurového oběživa, platební styk, ochrana spotřebitele na finančním trhu atd.).⁶

4. PROBLÉMY SPOLEČNÉ MĚNY

Podle názoru profesora Oldřicha Rejnuše je euro jedním z důvodů, proč se Evropská unie rozpadne. Již v roce 2012 řekl tehdejší guvernér ČNB Miroslav Singer, že v důsledku jednotné evropské měny dochází k tomu, že ekonomicky nejsilnější Německo získává stále větší cenovou konkurenceschopnost, v důsledku čehož jsou deficity běžných účtů především jihoevropských států stále silněji vyvažovány přebytky běžného účtu Německa.

George Friedman dokonce tvrdí, že Německo se stalo exportní velmocí s nejvyšším přebytkem od svého sjednocení. Pokud Německo exportuje zboží do ekonomicky slabších zemí, které nemají peníze, tak jím na ně musí půjčit. To ovšem znamená, že Německo získává sice exportem peníze, které však pocházejí z úvěrů, které odběratelům poskytují německé podniky či banky. Ekonomiky sousedních států nelze úvěrovat neustále, poněvadž by zbankrotovaly. Podle Friedman se proto odbytíště, kam Německo exportuje, zmenšují. A pokud nebude mít Německo dostatek příjmů z exportu, nebude mít z čeho půjčovat jiným státům, které si tak nebudou moci kupovat jeho zboží.

Z toho vyplývá, že v Evropě narůstá velice významný problém, na který dnes doplácí například Itálie, které se již vzhledem k zadluženosti státu a nedobytnosti bankovních úvěrů začíná hroutit bankovní systém, což se ovšem týká i dalších zemí eurozóny. A Německo bude nutně muset Itálii podržet, poněvadž její bankrot by způsobil zhroucení celé eurozóny, a tím zřejmě i Německa.

Pokud je potlačeno tržní fungování úrokových sazeb, nemůže fungovat hospodářský cyklus. Pokud nefunguje princip hospodářského cyklu, nemůže docházet k periodické očistě ekonomického systému, a tudíž nemůže fungovat ani tržní ekonomika, bez čehož nemůže být fungování ekonomiky efektivní. Státy bez vlastní měny přišly o podstatnou část své právní suverenity a jejich vlády již nemají k dispozici potřebné nástroje k tomu, aby mohly svoji ekonomiku řídit. Tím, že postupně ubývá plně suverénních států s vlastní měnou, ubývá také svéprávných subjektů, což ničí hospodářskou soutěž, kterou nelze nahradit.

Podle vyjádření dnešních politiků je nezbytné se připojit ke společné měně především z toho důvodu, že společná měna bude rozdělovat státy na první a druhou kategorii. K tomuto dělení profesor Rejnuš dodává, že je třeba definovat, co je myšleno termíny „státy první a druhé kategorie“. Vlastně jde pouze o slovní hříčku, poněvadž ze čtyř nejvýznamnějších zemí

⁶ FILÁČEK, Jan. ČNB a euro. In: *Česká národní banka* [online]. Praha, 2017 [cit. 2017-06-19]. Dostupné z: http://www.cnb.cz/cs/menova_politika/vzdelavani/mp_clanky/kapitoly/mp_14.html

eurozóny, kterými jsou bezesporu Německo, Francie, Itálie a Španělsko, by byly – nebýt Evropské centrální banky – již tři z těchto států v bankrotu. Z toho vyplývá, že za státy „první kategorie“ lze podle této nejasné terminologie považovat nikoli nejuspěšnější, ale pouze největší a nejsilnější státy eurozóny disponující výsadou, že mohou de facto beztretně porušovat platné zásady Evropské unie. Konkrétně tím v daném případě myslím ustanovení EU omezující schodky veřejných rozpočtů.

Na straně odpůrců společné měny stála také Margaret Thatcherová. Ta ve své knize *Umění vládnout* uvádí pro dnešní dobu, kdy se opět začíná uvažovat o přijetí společné měny, velmi inspirativní myšlenky a zkušenosti: Důvody zachování britské libry není třeba britskému vlastenci vysvětlovat. Právo vydávat a spravovat vlastní měnu je základním aspektem suverenity státu. Suverenita je nezbytným, nikoliv však postačujícím předpokladem svobody a demokracie. Pokud vláda nemá skutečně plnou moc vládnout, nemůže to být skutečná vláda, nemůže být oporou ústavy a její demokratický mandát se stává nesmyslem.

Bez vlastní měny by Británie ztratila moc rozhodovat o vlastní hospodářské politice. S jednotnou měnou přijde jednotná úroková sazba, která nebude brát v úvahu potřeby Británie, ale potřeby celé řady dalších zemí – což je ten nejlepší recept na střídání vysoké prosperity a hlubokých krizí. Došlo by také k tlaku, aby Evropa rozhodovala i o našem rozpočtu.

Další negativní věcí je fakt, že chybí jakékoliv ustanovení o možnosti, vrátit se k vlastní měně. Neexistuje žádný takový mechanismus. Sice neexistuje ani žádný zákaz, ale finanční a technické překážky by byly obrovské. Margaret Thatcherová připojuje svoji zkušenost s tím, když byla britská libra součástí evropského mechanismu směnných kurzů (ERM – Exchange Rate Mechanism). Schválená politika ERM byla taková, že to, co by se dalo nazvat neoficiální librou, stínovalo od března 1987 německou marku. Důsledkem byly příliš nízké úrokové sazby, které zvyšovaly inflaci. Libra oficiálně vstoupila do ERN v říjnu 1990. ERM se začalo chovat jako předehra k hospodářské a měnové unii. Udržování přesné parity směnných kurzů mělo přednost před všemi ostatními ekonomickými činiteli. Taková rigidita však měla katastrofální ekonomické důsledky. Německo si půjčovalo, aby pokrylo náklady spojené se sjednocením Německa. Jeho úrokové sazby se zvedly, mechanismem ERM se takto vysoké sazby dostaly i do Velké Británie a prodloužily recesi. V září 1992 se musela libra z ERM stáhnout. Libra se navzdory všem předpovědím nezhroutila, ekonomika nezkolabovala a dokonce začala ožívat. Pokud by tehdy Velká Británie patřila do měnové unie, dopady na ekonomiku by byly podstatně silnější. Neexistoval totiž žádný způsob, jak pomoci ekonomice snížením úrokových sazeb. Ekonomika by byla uzavřena v nevyhovujících úrokových sazbách a v restriktivní měnové politice.⁷

⁷ THATCHER, Margaret. *Umění vládnout: strategie pro svět v pohybu*. Praha: Prostor, 2003. Obzor (Prostor). ISBN 80-726-0089-3.

Obrázek 1 Názor Čechů na přijetí eura (v %)

Zdroj: ČESKÁ TELEVIIZE. Z-evropskych-fondu-opravujeme-skoly-ale-eura-se-bojime-kritizuje-ekonom-sedlacek. In: *Česká televize* [online]. Praha [cit. 2017-06-19]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/ekonomika/2153166-z-evropskych-fondu-opravujeme-skoly-ale-eura-se-bojime-kritizuje-ekonom-sedlacek>

Česká republika se od data vstupu do Evropské unie automaticky účastní i hospodářské a měnové unie, přičemž získala statut členské země s dočasnou výjimkou pro zavedení eura. Není tedy zatím členem eurozóny, nicméně přijala závazek do ní v budoucnu vstoupit a zavést společnou měnu. Bilance výhod a nákladů spojených se zavedením eura bude záviset na vyřešení aktuálních problémů v eurozóně a posléze na schopnosti české ekonomiky fungovat bez nezávislé měnové politiky. Tato schopnost bude ovlivněna podobností hospodářského vývoje české ekonomiky s vývojem v eurozóně, neboť stupeň jejich sladění bude spoluurčovat vhodnost nastavení společných měnových podmínek v eurozóně pro aktuální situaci v České republice. Důležitým faktorem bude zároveň její schopnost rychlého přizpůsobení asymetrickým ekonomickým šokům.⁸

Dále je třeba mít na paměti, že skutečným cílem při zavedení eura bylo vystavět superstát, který bude silným konkurentem pro USA a Čínu. Dokládají to mimo jiné také slova některých politiků:

Chceme mít Evropu sjednocenou politicky. Bez unie monetární nemůže existovat unie politická a obráceně. (Helmut Kohl)

Zavedení společné evropské měny nebylo v žádném případě rozhodnutí pouze ekonomické. Monetární unie požaduje, abychom my Evropané rázně pohnuli s politickou integrací (Gerhard Schroder)

Zavedení jednotné měny není v první řadě aktem ekonomickým, ale spíše aktem suverenity, a tudíž významným aktem politickým. (ministr zahraničí Německa Joschka Fisher).

Teď potřebujeme hospodářskou vládu eurozóny. (francouzský ministerský předseda Lionel Jospin)⁹

To je několik vyjádření bývalých politiků, které dokládají, že společná měna je skutečně spíše politickým aktem. Margaret Thatcherová byla vždy jednou z výrazných odpůrků přijetí společné měny a bojovala za udržení libry ve Velké Británii. Zachování libry považovala za podstatnou součást svrchovanosti státu. Dále ještě dává za příklad Severoamerickou zónu volného obchodu NAFTA (North American Free Trade Area). Toto společenství tvoří USA,

⁸ ČESKÁ NÁRODNÍ BANKA, Analýza stupně ekonomické sladění České republiky s eurozónou, 2015

⁹ THATCHER, Margaret. *Umění vládnout: strategie pro svět v pohybu*. Praha: Prostor, 2003. Obzor (Prostor). ISBN 80-726-0089-3.

Kanada a Mexiko a funguje dokonale a bez společné měny. V květnu 2001 se vyjádřila ke společné měně takto:

- Zrušit libru ve prospěch eura by pro Británii znamenalo obrovskou ztrátu moci vládnout sama sobě
- Ekonomické přínosy, které by euro mělo znamenat, buď vůbec neexistují, nebo jsou nicotné, nebo jich lze dosáhnout jinými prostředky
- Ekonomické nevýhody jsou podstatně větší pro Británii než pro ostatní země¹⁰

5. ZÁVĚR

Česká republika bude i v dalších letech politicky stále více tlačena k tomu, aby společnou měnu přijala. Hlavním argumentem bude, že pouze státy se společnou měnou budou státy tzv. 1. kategorie a bude tedy třeba se do této kategorie dostat. Dle mého názoru, neexistuje takový důvod. Politická rozhodnutí z poslední doby dokazují, že i když tzv. „sedíme u jednoho stolu“, nemají naše názory tak velkou sílu. Vzdání se vlastní měnové politiky by přineslo vzdání se velké části suverenity. Česká republika by tak rezignovalo na ovlivňování vlastní ekonomiky podle vlastních potřeb. Velmi poučné v této oblasti jsou zmiňované zkušenosti Margaret Thatcherové.

K hlavním překážkám přijetí eura patří nedokončený proces reálné ekonomické konvergence České republiky, včetně konvergence cenové hladiny k průměru eurozóny. V některých aspektech je nadále nedostatečná pružnost trhu práce a přetrvávají odlišnosti ve struktuře českého hospodářství oproti eurozóně. Stejně tak i situaci v samotné eurozóně nelze hodnotit jako dostatečně stabilizovanou¹¹.

V neposlední řadě, tady hraje jistě roli i neekonomický faktor. Přišli bychom o určitý národní symbol. Vždyť každá měna svým způsobem charakterizuje daný stát navenek, je to jeho značka, je to jeho odlišení od ostatních států tak, jak se odlišují firmy mezi sebou. Není správné splynout s davem a mít jednotnou měnu, tím by zanikl určitý symbol suverenity České republiky. Nemyslím si, že snížení transakčních nákladů v souvislosti s přeměnou domácí měny na zahraničí, za takovou změnu stojí. Nejedná se o rozhodnutí, které by se týkalo jen naší generace, ale jedná se o rozhodnutí, které se týká budoucích generací.

Příspěvek vznikl v rámci projektu „Aktuální trendy ve vývoji finančních trhů“, podpořeného z prostředků institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace v roce 2017.

Literatura

1. EUROSTAT, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Government_finance_statistics/cs#V1.C3.A1dn.C3.AD_dluh
2. FILÁČEK, Jan. ČNB a euro. In: *Česká národní banka* [online]. Praha, 2017 [cit. 2017-06-19]. Dostupné z: http://www.cnb.cz/cs/menova_politika/vzdelavani/mp_c_lanky/kapitoly/mp_14.html
3. KLAUS, Václav. Zbytečné a zavádějící dnešní vyvolání debaty o euru v České republice, Institut Václava Klause, dostupné <http://www.institutvk.cz/ostatni-texty/vaclav-klaus-zbytecne-zavadejici-dnesni-vyvolani-debaty-o-euru-v-ceske-republice>

¹⁰ THATCHER, Margaret. *Umění vládnout: strategie pro svět v pohybu*. Praha: Prostor, 2003. Obzor (Prostor). ISBN 80-726-0089-3.

¹¹ Ministerstvo financí ČR a Česká národní banka. *Vyhodnocení plnění maastrichtských konvergenčních kritérií a stupně ekonomické sladění ČR s eurozónou*. Prosinec 2015. Praha, 2015. ISSN 2336-5110. Dostupný z http://www.cnb.cz/cs/menova_politika/strategicke_dokumenty/pristoupeni_emu.html

4. KLAUS, Václav. *Ekonomie a ekonomika: texty z let 1996-2006*. Vyd. 1. V Praze: Knižní klub, 2006., str. 327 – 331, ISBN 8024217457.
5. KOLMAN, Vladimír. *Euro ano, nebo ne? Některé aspekty přijetí eura v České republice* [online]. 2017, , 2 [cit. 2017-06-19]. Dostupné z: <http://casopisargument.cz/2017/04/26/euro-ano-nebo-ne-nektere-aspekty-prijeti-eura-v-ceske-republice/>
6. Ministerstvo financí ČR a Česká národní banka. *Vyhodnocení plnění maastrichtských konvergenčních kritérií a stupně ekonomické sladěnosti ČR s eurozónou*. Prosinec 2015. Praha, 2015. ISSN 2336-5110. Dostupný z http://www.cnb.cz/cs/menova_politika/strategicke_dokumenty/pristoupeni_emu.html
7. THATCHER, Margaret. *Umění vládnout: strategie pro svět v pohybu*. Praha: Prostor, 2003. Obzor (Prostor). ISBN 80-726-0089-3.

Kontakt

Ing. Pavel Klička

Katedra ekonomie a mezinárodních vztahů

Fakulta ekonomických studií

Vysoká škola finanční a správní

Estonská 500

101 00 Praha 10, Česká republika

pavel.klicka@seznam.cz

VEŘEJNÁ SPRÁVA A MAKROPROCESY
PUBLIC ADMINISTRATION, MACROPROCESSES

QUAERE

VZDĚLÁVÁNÍ ÚŘEDNÍKŮ JAKO NEDÍLNÁ SOUČÁST REFORMY VEŘEJNÉ SPRÁVY

EDUCATION OF THE OFFICIALS AS AN INTEGRAL PART OF PUBLIC ADMINISTRATION REFORM

Markéta Sanalla

Abstrakt

Vzdělávání úředníků představuje nedílnou součást snah o stálé zlepšování služeb veřejné správy, která se nyní v rámci stále trvající reformy snaží o co největší efektivitu. Klíčové závěry předkládaného článku se zaměřují na současné trendy v této oblasti veřejné správy v České republice. Výsledky článku jsou získány za použití klasických teorií veřejné správy a širší výzkum ve veřejné správě je poté aplikován na příkladu regionu Znojmo a úředníků ve vybraných institucích. Prostřednictvím analýzy vybraných aspektů v rámci nových trendů v reformě veřejné správy a především ve vzdělávání jsou ukázány zásadní, které mají vliv zlepšení služeb. Práce je založena na případové studii, která se snaží popsat zkoumaný fenomén na příkladu regionu Znojmo.

***Klíčová slova:** veřejná správa, reforma, úředníci, vzdělávání*

Abstract

Education represents a significant improvement in the organization of public administration, which is called The Reform of Public Administration. The main findings of these papers are focusing interdisciplinary on contemporary trends in the public administration in Czech Republic. The results of the article are obtained by using classical theory and thesis from broader research in public administration is emphasised on the example of region Znojmo and its public policy. Through an analysis of selected aspects in the new trend in public policy is shown its wide impact of improving services in public administration. The work is based on case study, which tried to gain the most important facts about followed issues in region Znojmo.

***Key words:** public administration, reform, officials, education*

1 ÚVOD

Předkládaný článek se zabývá aktuálním tématem, který cílí na lidské zdroje ve veřejné správě. Právě úředníci jsou zásadním hybatelem efektivitu v této oblasti a důraz na jejich vzdělávání v různých oblastech je probelmatika, na kterou by se nemělo v rámci plánování dalších reforem rozhodně pozapomínat. Bez kvalitního zázemí v podobě edukovaných pracovníků nemohou plně fungovat žádná nová opatření, která cílí především modernizaci a elektornizaci správy.

Modernizaci veřejné správy v rámci komplexní reformy systému můžeme bezpochyby nazvat fenoménem, který se projevuje v tuzemské veřejné správě již od počátku 90. let 20. století. Některé fáze reformy, jako bylo nové územní členění státu či upřesnění formulace přenesené a samostatné působnosti obcí, byly již více méně zdárně dokončeny. Dá se jednoznačně říci, že současnou prioritou reformy je zkvalitnění služeb veřejné správy. Vyšší efektivita má být viditelná nejen v rozsahu samostatné i přenesené působnosti obcí, ale i

v oblasti všech dalších služeb orgánů státní správy. To vše dle zásadního hesla modernizace, které staví občana do pozice klienta veřejné správy.

Lze konstatovat, že nyní je výzvou pro další reformy především oblast technologií a jejich využití ve službách celého komplexu veřejné správy – od kontaktu s občanem až po spojení mezi samotnými institucemi státu. Další rozvoj není efektivní bez důrazu na zvýšení úrovně vzdělávání jednotlivců i organizací. Vzdělávání úředníků samosprávných celků prošlo v rámci reformy několika zásadními kroky: zásadní změny přinesl zákona č. 312/2002 Sb., o úřednících územních samosprávných celků, jež se soustřeďuje na profesionalizaci veřejné správy. Norma se soustředí mimo jiné i na podmínky profesního vzdělávání a se zabývá zvýšenými nároky na odbornost úředníků. Systém vzdělávání úředníků je zde pojat jako dlouhodobý s tím, že požadavky na znalosti pracovníků se neustále vyvíjejí a vzdělávání je nutné pojmovit jako celoživotní. Kromě odborného růstu úředníků se stále více zaměřuje pozornost na jejich pozitivní osobnostní vlastnosti a komunikativní dovednosti.

1.1 Reforma veřejné správy: výsledky a výzvy

V odborné literatuře existuje celá řada definic pojmu veřejná správa. Shodným znakem všech definic je teze, že se ve své podstatě jedná o činnost, která zajišťuje správu veřejných věcí. Petr Průcha a Karel Schelle pak ve své knize Základy místní správy doplňují další definici, tedy že „veřejnou správou se ve společnosti zorganizované ve stát velmi obecně řečeno rozumí správa veřejných záležitostí, realizovaná v rozhodující míře jako projev výkonné moci ve státě. Pro tuto výkonnou moc je přitom charakteristické, že se jedná především o veřejnou moc,“ (Průcha, Schelle, 1995). Pavel Káňa pak doplňuje, že veřejná správa má kořeny již v římském právu. „Veřejná správa je správa lidské společnosti zorganizované ve stát ve státním zřízení.“ (Káňa, 2004).

V postmoderních demokraciích s fungujícími prvky sociálního státu je veřejná správa projevem moci výkonné a prostřednictvím veřejné správy je uskutečňováno efektivní řízení všech složek výkonu státní moci. Tyto činnosti jsou regulovány limity, které jsou obsaženy v zákonech a normách – ať už se jedná o zásadní normy v podobě Ústavy, zákonů či všeobecně přijímaných mezinárodních smluv. To vše v rovině jedné ze základních charakteristik veřejné správy, která je známa jako tzv. podzákonost. Tedy omezení správy v oblasti výkonu své působnosti pouze dle limitů daných zákony a normami.

Reformy a všechny komplexní změny ve veřejné správě jsou v současnosti tak obsáhlé, že systém veřejné správy přináší celou řadu nových výzev. To dobře vystihují přední odborníci na danou tematiku Richard Pomahač a Olga Vidláková: „Veřejná správa představuje sociální problém. Lidé se dlouhodobě domnívají, že jde o problém, který vyžaduje řešení, a není proto divné, že se doširoka rozvinula teorie veřejné správy v mnoho podobách. A tak vznikly další problémy. Například to, že ne vše, co se o veřejné správě píše a učí, odpovídá skutečnosti. A nebo, že teorie veřejné správy není prakticky známa všem těm, kteří vystupují jako experti v otázkách veřejné správy“ (Pohamač, Vidláková, 2002).

Reakce na reformu veřejné správy a stále nové přicházející inovace, které řeší obce i kraje, spočívá ve využívání nově nastupujících nástrojů pro moderní řízení ve veřejné správě. Tyto nástroje moderní doby tak přispívají k vyšší kvalitě a efektivitě výkonu veřejné správy a podporují demokratických principů vlády a spokojenost občanů. Právě lidské zdroje můžeme označit jako zásadní oblast, na kterou se nyní reformní kroky ve veřejné správě musí nutně soustředit. Důraz na tuto oblast je dobře viditelný i koncepci tzv. hexagonu veřejné správy, která je stále zásadní výzvou pro další kroky v této oblasti.

Obrázek 1. Koncepce modernizace veřejné správy

Zdroj: www.smartadministration.cz

Na modelu, který znázorňuje cíle dalšího pokračování reformy veřejné správy je dobře patrné, že oblasti lidských zdrojů je dáván stejně velký prostor jako dalším oblastem. Vzdělaný úředník je tak bezesporu zásadním hybatelem efektivních služeb státu. Jak dobře ukazuje hexagon, systém je však propojen s dalšími výzvami, které stále mají mnoho mezer. Ať už hovoříme i oblasti kvalitních technologií či finančním ohodnocení.

1.2. Vzdělávání úředníků jako komplexní výzva ve veřejné správě

Reforma veřejné správy je garantována ministerstvem vnitra. Jedná se o provázaný systém reforem. Kromě důrazu na kvalitní legislativu, zázemí či vzdělání samotných úředníků je zde také zásadní premisou, že občan je klientem veřejné správy a je nedílnou součástí efektivního chodu celého komplexu služeb. Dle Koubka (2007) organizace potřebují osoby s vysokou a vyhovující úrovní znalostí a schopností. „Vzdělávání je v rámci personálních činností klíčovou činností, neboť rozšiřuje, popřípadě zvyšuje kvalifikaci zaměstnanců a také formuje flexibilitu pracovní síly a její připravenost na změny“ (Dvořáková a kol.).

Nejúčinnějším způsobem vzdělávání je systematické vzdělávání, které vychází z neustálého opakování, tzv. vzdělávacího cyklu. Dovednosti charakterizoval Hroník (2007) jako „schopnost uplatnit znalosti ve svém chování.“

Armstrong (2007) uvádí, že „odborné vzdělávání je plánované a systematické formování chování pomocí příležitosti k učení, vzdělávacích akcí, programů a instrukcí, které jedincům umožňují dosáhnout takové úrovně znalostí, dovedností a schopností, aby mohli svou práci vykonávat efektivně.“ Velmi důležitá je motivace ke vzdělání. Správná motivace je přínosem jak pro samotného zaměstnance, tak pro celou organizaci. Průcha a Veteška (2012) řadí mezi nejdůležitější faktory mající vliv na vzdělávání dospělých motivaci a věk. Uvádí, že s přibývajícím věkem se zájem o učení silně snižuje.

1.2.1. Vzdělávání úředníků a jeho formy

V oblasti vzdělávání úředníků rozlišujeme hlavní tři oblasti vzdělávání: vstupní a průběžné vzdělávání a dále příprava a ověření uvládnutí odborné způsobilosti. Státní zaměstnanec má možnost prohlubovat své znalosti také formou samostudia na vyšší či vysoké škole s finanční podporou úřadu. „Státní zaměstnanec, kterému bylo povoleno zvýšení vzdělání, je povinen po stanovenou dobu po ukončení studia nebo skončení studijního pobytu setrvat ve služebním poměru, pokud tuto povinnost nesplní, je povinen služebnímu úřadu tyto náklady uhradit. Služební úřad je oprávněn kontrolovat průběh a výsledky zvyšování vzdělání státního zaměstnance. Pokud zjistí, že se státní zaměstnanec stal dlouhodobě nezpůsobilým k výkonu služby, pro kterou si zvyšuje vzdělání nebo neplní bez vážného důvodu studijní povinnosti, může zastavit poskytování úlev ve službě“ (Ministerstvo vnitra ČR, ©2017).

▪ Vstupní vzdělávání

Vstupní vzdělávání je realizováno hlavně pro nové pracovníky úřadu. „Vstupní vzdělávání úvodní má být zajišťováno jednotlivými správními úřady pro nově přijaté zaměstnance v termínu do 3 měsíců od vzniku pracovního poměru zaměstnance. Základní obsah vstupního vzdělávání úvodního je stanoven Pravidly. Podrobnosti jeho absolvování, včetně zakončení, stanovují vedoucí jednotlivých správních úřadů. Pomocí platného vnitřního předpisu takto podrobnosti vstupního vzdělávání v roce 2013 stanovilo 82 % vedoucích úřadů“ (Ministerstvo vnitra ČR, ©2017).

▪ Průběžné vzdělávání

Průběžné vzdělávání je určeno pro všechny úředníky úřadu a pro všechny zaměstnance. Jedná se o prohlubující formu vzdělávání se zaměřením na konkrétní problematiku daného úředníka. Jedná se zejména o různé kurzy, školení, semináře a e-learningové formy testů. Po ukončení je vydáno osvědčení o splnění kurzu. Průběžné vzdělávání je důležité pro další profesní růst daného zaměstnance.

▪ Zvláštní odborná způsobilost

Zvláštní odbornou způsobilost prokazují úředníci všech územních samosprávných celků, kteří vykonávají veškeré správní činnosti. „Průběh ověření zvláštní odborné způsobilosti vychází ze zákona č. 312/2002 Sb., o úřednících územních samosprávných celků a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a dále z vyhlášky č. 512/2002 Sb., o zvláštní odborné způsobilosti úředníků územních samosprávných celků, ve znění pozdějších předpisů. Zvláštní odborná způsobilost má obecnou a zvláštní část“ (Institut pro veřejnou správu Praha, ©2016)

▪ Vzdělávání vedoucích úředníků a vedoucích úřad

Cílem vzdělávání vedoucích úředníků je, že tento úředník absolvováním kurzu získá a prohloubí svoje znalosti a dovednosti v oblasti řízení a vedení úředníků. „Řízení úředníků zajišťuje územní samosprávný celek prostřednictvím vedoucích úředníků, kteří ukončili vzdělávání vedoucích úředníků.

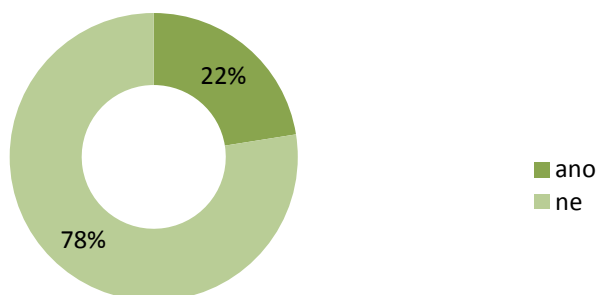
2 VÝSLEDKY DÍLČÍHO VÝZKUMU

Lze konstatovat, že systematické vzdělávání úředníků je přínosem pro celou její pokračující reformu. Odborný růst, pozitivní osobnostní vlastnosti a komunikativní dovednosti. Stále probíhající reforma veřejné správy, která ovlivnila chod tuzemských institucí především na počátku 90. let minulého století, se stala oblastí výzkumu také na Soukromé vysoké škole ekonomické Znojmo. V rámci tohoto článku jsou předkládané dílčí výsledky shrnují dosavadní poznatky, jež se zaměřují na oblast veřejné správy cíleně v regionu Znojmo.

Výzkum, který probíhal za pomoci studentů veřejné správy v akademickém roce 2016 – 2017 ukázal zajímavá data, která mohou posloužit pro další využití ve výzkumu reformy veřejné správy na Soukromé vysoké škole ekonomické Znojmo a stát se podkladem pro spolupráci s městem Znojmo.

Dotazníkovému šetření bylo podrobena 120 nevolených úředníků z různých odborů a to na úřadech nejen v samotném městě Znojme, ale i v přilehlých obcích. Dotazníkové šetření bylo anonymní, kdy jsme se ptali pouze po věku, a to v rozmezí kategorie do 50 let a nad 50 let. Úředníků nad 50 let byla bezmála polovina, ale specifickým otázkám vzdělávání a zaměstnávání této specifické skupiny se bude zabývat samostatný výzkum Soukromé vysoké školy ekonomické Znojmo a to v příštím akademickém roce. Výzkumný tým katedry ekonomie a veřejné správy má za to, že je to tak rozsáhlá a aktuální problematika, že je třeba je vymezit samostatný výzkum. Ten bude zaměřen především na motivaci úředníků ve věku 50 plus ke vzdělávání, která je v této věkové skupině velice diskutabilní.

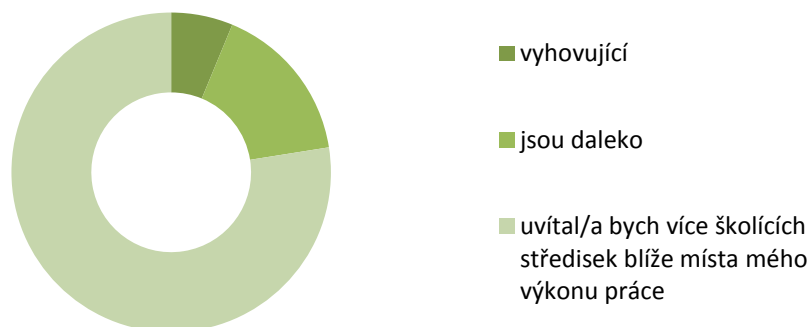
Graf 1: Považujete dosavadní vzdělání za dostačující pro výkon své práce?

Zdroj: vlastní zpracování

V anonymním dotazníku se ukázal mimojiné zajímavý fakt, že více než dvě třetiny dotazovaných pracovníků považují svoje dosavadní vzdělání za nedostatečné. Zde podle našeho názoru hraje velkou roli právě přísná anonymita výzkumu, kdy si mohli úředníci dovolit přiznat tento fakt. Podobný výsledek se zatím neukázal v žádných předchozích výzkumech, které se tématu dotkly.

Graf 2: Jak vnímáte dostupnost vzdělání?

Zdroj: vlastní zpracování

V návaznosti na předchozí otázku se dotazník ptal po možnostech vzdělávání a úředníci za největší problém ve vzdělávání označili nedostupnost školících středisek. Nejčastěji by respondenti uvítali školení zabývající se psychologii, řízení lidských zdrojů a umění verbální i neverbální komunikace. Dále se v odpovědích objevovaly technické kurzy. A to převážně prohloubení znalosti práce s počítači a především se speciálními programy.

3 ZÁVĚRY A DISKUSE

Reforma veřejné správy je proces, který ovlivňuje kvalitu veřejného prostoru už od počátku 90. let minulého století. Právě důraz na lidské zdroje je aktuální výzvou, které čelí stát v posledních několika letech a ukazuje se jako oblast, která má na kvalitní a efektivní správu naprosto zásadní vliv. Dobře vzdělaní, a ve svém oboru erudovaní úředníci, posouvají služby veřejného sektoru vpřed a Česká republika je tak o krok blíže evropským standardům. Je však třeba konstatovat, že tato oblast si zalouží zásadní pozornost politiků i odborné veřejnosti, protože lze tuto stránku efektivní veřejné správy v tuzemsku považovat za jednu z nejslabších oblastí veřejné správy.

Legislativní úpravavzdělávání úředníků ve veřejné správě je však jen jednou stranou mince, tou druhou bude vždy přístup a vztah samotných úředníků k celé problematice vzdělávání. Zamětnání ve státní správě je sice oblastí s relativně jistým zázemím a stabilním ohodnocením, avšak je zde řada skrytých úskalí. Jak ukázal dílčí výzkum Soukromé vysoké školy ekonomické ve Znojmě, za největší problém lze v této oblasti považovat motivaci úředníků ke vzdělávání a především dostupnost školících zařízení.

Právě nedostatek školících středisek by dle názoru výzkumného týmu na SVŠE bylo možné řešit komplexní spoluprací celé veřejné správy, kdy by se do vzdělávání mohly zapojit místní samosprávy, které by mohly nabídnout nejen zázemí. Ty by mohly nabídnout zkušenosti školitelů, kteří by přijížděli za účastníky a ne naopak, jak je současná praxe. V tomto případě by vyhovovala školení typu workshop, simulace či demonstrace. Nezanedbatelnou roli by v tomto případě hrál fakt, že by bylo výše zmíněné školení výhodné především z ekonomického hlediska.

Další doporučenou metodou vzdělávání je využití možností, které má v současnosti elektornizovaná veřejná správa. Samostatnou metodou je vzdělávání pomocí počítačů, tzv. e-learning. Tato metoda nabízí vzdělávaným osobám obrovské množství informací, v jejím průběhu jsou předkládány nejrůznější testy a cvičení, a metoda umožňuje průběžně hodnotit proces osvojování znalostí.

Veřejná správa ve svých reformních snahách bezpochyby značně pokročila. Česká republika může čelit vývám evropských standardů zcela bez problémů. Zbývá však i nadále řada oblastí, se kterými je třeba pracovat a především zlepšovat jejich efektivitu. Předložený článek ukázal, že jednou z těchto výzev je oblast lidských zdrojů. Nejen efektivní řízení zhora, ale především motivace úředníků k dalšímu vzdělávání je nyní zásadní apel na celou oblast veřejné správy jak dále pokračovat ve své modernizaci.

Použitá literatura

1. ARMSTRONG, M. *Řízení lidských zdrojů: nejnovější trendy a postupy*. 10. vydání.
2. Praha: Grada, 2007. 789 s. ISBN 978-80-247-1407-3.
3. DVOŘÁKOVÁ, Z. a kol., *Slovník pojmů k řízení lidských zdrojů*. 1.vyd. Praha: C. H. Beck, 2004. Vvvv s. ISBN 80- 7179- 468- 6.
4. HRONÍK, F. *Rozvoj a vzdělávání pracovníků*. 1. Vydání. Praha: Grada, 2006. 128 s. ISBN 80-247-1458-2.
5. KÁŇA, P. *Základy veřejné správy*. 1. vydání. Montanex, Ostrava: Montanex, 2004. 352 s., ISBN: 978-80-7225-319-7.

6. KOUBEK, J. *Řízení lidských zdrojů*. 1.vydání. Praha: Nakladatelství Management, 2007. 400 s. ISBN 978-80-7261-168-3.
7. POMAHAČ, R., VIDLÁKOVÁ, O. 2002. *Veřejná správa*. 1. vydání. Praha: C.H. Beck, 2002. 278 s. ISBN 80-7179-748-0.
8. PRŮCHA, P., SCHELLE, K. 1995. *Základy místní správy*. 1. vydání. Brno: Iuridica Brunensia, 1995. 189 s. ISBN 80-85964-00-7.
9. PRŮCHA, J., VETEŠKA, J. *Andragogický slovník*. 1. vydání. Praha: Grada, 2012. 296 s. ISBN978-80-247-3960.

Interentové zdroje

10. Ministerstvo vnitra, © 2017. Státní služba. *Ministerstvo vnitra ČR* [online]. [cit. 2015-11-21]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/sluzba/clanek/vzdelavani-statnich-zamestnancu.aspx>
11. Institut pro veřejnou správu Praha, © 2016. Průběh ověření zvláštní odborné způsobilosti zkouškou. Institut pro veřejnou správu Praha [online]. [cit. 2016-04-20]. Dostupné z: <http://www.institutpraha.cz/overeni-zoz/prubeh-overeni-zvlastni-odborn-e-zpusobilosti-zkouskou>

Autor

PhDr. Markéta Sanalla
Katedra ekonomie a veřejné správy
Soukromá vysoká škola ekonomická Znojmo
Studijní středisko Znojmo
Loucká 656/21, 669 02 Znojmo
Tel. 515 221 764
E-mail: sanalla@svse.cz

AKO DLHO BUDE SLOVENSKO SKÚŠAŤ SVOJE ŠŤASTIE PRI TVORBE ZNAČKY KRAJINY A AKÁ JE ŠANCA, ŽE SA S ŇOU OBYVATELIA STOTOŽNIA

HOW LONG WILL SLOVAKIA BE TRYING ITS LUCK AT NATION BRANDING AND WHAT ARE THE CHANCES FOR ITS CONSENSUAL ACCEPTANCE

Andrej Kóňa

Abstrakt

Dva roky sa snaží Slovensko vytvoriť svoju značku. Bolo už mnoho neúspechu, kritiky ale aj pokroku a posunu. V roku 2015 to bol neúspešný pokus s takmer polmiliónovým rozpočtom na verejné obstarávanie. V tom roku sa rovnako za necelých päťtisíc eur vytvorilo logo predsedníctva, ktoré sa na začiatku roka 2016 predstavilo a zožalo viac kritiky ako úspechu. V rovnakom období sa podpísala zmluva s výťažnou agentúrou na tvorbu logotypu krajiny za necelú štvrtinovú hodnotu pôvodného obstarávania. Ako sa popasuje agentúra, ktorá nikdy nerobila brand žiadnej krajine alebo miestu s touto výzvou ukáže až čas.

Kľúčové slová: *Predsedníctvo, Nation Brand, Slovenská republika, brand identity, verejné obstarávanie*

Abstract

For many years now Slovakia has been endeavouring to establish its own brand. There has been much failure, criticism, but also some progress and breakthroughs. In 2015 there was a failed attempt at public procurement with a budget of almost half a million euros. That same year, the Council of the European Union Presidency logo was created for under €5000, harvesting more criticism and praise when introduced in early 2016. In the same period a contract was awarded to a selected agency for the country's logotype, for less than a quarter of the original procurement value. How an agency that has never developed any brand for any country or place will tackle this challenge remains to be seen.

Key words: *Presidency, nation brand, Slovak Republic, brand identity, public procurement*

1 INTRODUCTION

In the article for the Mediterranean Journal of Social Sciences titled *Will the Internationally Recognizable Country Identity of Slovakia "Work" or will the Current Attempts at Unifying the Presentation of Slovakia Abroad and the Search for an Attractive Narrative End in Failure* we wrote about Slovakia's upcoming preparations for its uniform presentation and the country's Presidency of the Council of the European Union. Since the establishment of the Government Council for Uniform Presentation in 2009, six years later there came the first major step towards nation branding and nation brand management itself. This success, though, lasted no more than half a year.

One of the historic first steps in branding, not only for the countries, but also for influential families, were their coats-of-arms to outwardly represent them. In this case we can talk about graphic visualisation of brands for nations, national groupings but also those for families. The coats-of-arms, back at that time, did not make for the unique portrayal of an image. Despite the non-academic approach, it was already known that graphic elements

required other particulars too that, if added, would differentiate individual coats-of-arms. Families and towns began to be associated with their line of business, interest, services or characteristic features. In today's understanding we would term these short sentences "slogans" However, as a result of observation, intelligence and very early marketing efforts, people spotted the significance of the power of a personality and began to juxtapose these personalities, along with their coats-of-arms, and the verbal definition of specific features. This all resulted in marketing and branding understanding and presentation of these people or places without the need for an academic approach. Everything was based on a logical way of thinking, observations and history.

2 INITIAL RESEARCH

In 2015, scientific disciplines, using qualitative and quantitative research, managed to name the factual phenomena and analyse the principles of promotion and advertisement. Experts led by academics and leaders in branding have spent decades researching the backgrounds on which an image has been built, right from the times of ancient Egypt, through places such as France, to places which are still young and were able to build their branding in a very flexible way and spread the awareness of their existence so quickly and with such a clear message as to spark interest in the given country not just among tourists but also among investors. It has never been purely the graphic elements that guaranteed such success. We can almost say that the creation of graphic elements was at the very end of the whole process.

The Slovak Republic (SR) in 2016 is awaiting the Presidency of the EU Council, and so the political elite of the country decided to use this event and follow the footsteps of countries which, in terms of their positioning, were once in the same shoes as Slovakia and which used this opportunity to present their country (Czech Republic, Lithuania, etc.), their customs, export potential, investment opportunities, and to create a desired awareness in the minds of visitors. In June 2015, the Ministry of Foreign and European Affairs (MFA) launched a public procurement for creating a uniform presentation of the country. The University of St. Cyril and Methodius (UCM) requested complete documentation in order to review the public procurement competition, with a view to tendering in it.

3 FIRST COMPLEX AND GIANT STEP

The competition conditions comprised 35 pages and contained in total 6 annexes. All in all, the public procurement documentation ran to more than 200 pages for studying. The outcome of the process was to be the design of a logo, the creation of a backstory and a related photo bank (where the number of photographs was to be approximately one photograph for each day of the year). Individual state institutions were to have sub-logos and, likewise economic sectors, such as tourism, were to also have sub-logos. Sub-slogans portraying these economic sectors were also to be created. To sum it up, the competition's output was to be on a somewhat shocking scale – a design manual for the state and a backstory for the country. It was based on various documents that were to be applied and included in the research and design. One of the basic documents was the Nation Brands Index, compiled each year independently by the founder of the Nation Brand topic, Simon Anholt, in which Slovakia was also involved – once. Other evaluations were omitted, such as the PRO INNO evaluation (2009), which evaluates countries' innovation performance, ranking us in the last group of "trailing countries", with a summary innovation index of 0.25, while the European Union average is 0.45. [1]

The competition documentation also failed to mention what is to be presented. What is the desired or already created narrative of the state and why, or from what impetus should people come to see Slovakia. What the graphics are to present, what people should see in it, perceive, feel or what it is to evoke. Alternatively, why the country does not apply current

trends in the Nation Brand topic, which is clearly and definitely doing good (as it is termed, the “Good Country”), as the founder of the Nation Brand topic himself states, and as he presents in all his latest conferences and webinars. The saying goes that if you want to know the future, look to the past. Slovakia’s past suggests many possibilities for presentation. This might be the environment or nature, sort and acknowledged, most notably by persons such as Štefánik or organisations that and respect around the world, for example the footwear company Baťa, whose management methods are still taught today, and not just at universities. Nevertheless, for the needs of nation branding, we should not work solely from the past. It should show what the country currently is and what its possibilities are. It is necessary to show the country’s strengths, in particular its business benefits for the future, and which differentiate it from other countries; i.e. the reasons for investing here.

The Ministry of Foreign and European Affairs, took the opposite route. During the country’s Presidency, it will use a logo that has already won the competition. While the public procurement for the country’s presentation ended in failure. Three candidates applied, one of whom did not meet all the conditions, and two presented designs that were insufficient and did not pass the procurement board’s assessment. Five years of work of various working groups, surveys by several universities and efforts of many people involved ended in a fiasco. The Ministry advised of a change to the way of creating the Nation Brand by way of firstly announcing the new public procurement for the country’s logo, and only afterwards procuring for the other components associated with it. The price for the first public procurement was calculated at €245 000. The price for the new public procurement was already many times lower and the Ministry anticipated, as in the case of the first public procurement, that primarily graphics studios and advertising agencies would respond to the call for tenders.

4 INTERNATIONAL EXPERTS CHOOSE THE OPPOSITE WAY

Simon Anholt’s opinion is clear and uncompromising in this matter. Representatives who see nation branding as graphic visualisation should be out of their jobs. An important aspect in this process is the course itself of creating the nation brand and the procurement, right in its own form, pointed to many facts and studies that are measurable and applicable. The question remains why the Ministry of Foreign and European Affairs did not accept them and work with them. Product and service branding in certain areas and place branding as such will with an ever increasing trend become key marketing, as will it become a critical element in foreign and domestic policy, international relations, economic and cultural development, trade, and tourism. [2]

The specifications of the first failed complex competition give the following statement: “The aim of the competition is to select such a tender which will create conditions facilitating the growth in appeal of Slovakia for foreign people interested in tourism, enhance the possibilities to attract foreign investments into Slovak Republic and support the export of Slovak products on world markets.” Nonetheless, the specification omits to define Slovakia’s attractive features and determine their measurable attributes that can, through their adequate application and work with them, produce the desired effect, i.e. attracting people, investment or raising awareness regarding Slovakia.

The fact that the tender had to be submitted only in Slovak language, which may have discouraged potential foreign tenderers, may be one form of an obstacle. Foreign experts nevertheless, had no way of learning of this competition, which may have been one of the reason for its failure. A viewpoint coming from a foreign tenderer would have been much more specific and applicable, given that the aim is to attract the foreign factor to the Slovak Republic and not the presentation of the country by its citizens who, after all, have already have a very good knowledge of it. Another reason may be the short time period for the tenders. The creation of an idea, basic logotype, small photo bank and draft storyline in the

space of two months is practically impossible. That is why the UCM University gave up its participation in the competition.

5 FAILURE CONFIRMED THE WRONG PATH CHOSEN

In the end there were three tenderers who developed and delivered their tenders within the deadline to the Ministry of Foreign and European Affairs. As mentioned above, the first tender was eliminated immediately due to incompleteness of the documents received. The first agency that sent its papers and made it to the competition board based its idea on Andy Warhol. It wished to present Slovakia as a country of inspiration and arts, and the topic should have pop up in slogans such as “The Art of Investment” or “The Art of Export”. The other tendering agency intended to present Slovakia as a country of talents that were to be proven by way of specific personalities. The slogans proposed included, among others, for example the phrase “Small country, large talent”.

Neither of the proposals were sufficient according to the competition board and, therefore, the Ministry had to declare the competition as unsuccessful. Twelve organisations had requested the competition specifications and only two of them came as far as to present their proposals before the board. Did the fault lie in the overly challenging conditions that the Ministry of Foreign and European Affairs stipulated in its competition? Or was it simply in the lack of time that the set conditions could not possibly be fulfilled? These questions could be answered only by the parties to this public procurement and its tenderers. The procurer could, however, not close Slovakia’s country branding in a flop and therefore decided to break the assignment down into smaller fragments.

Recognised experts, mentioned above, as Mr. Anholt, Mr. Hildreth but also such organisations as Bloom Consulting or Young & Rubicam, would, according to all the research and knowledge gained, have chosen the path of getting to know the place, its competencies and differences. There are many studies available on how to proceed in the case of country branding. Almost all of them turn to address the graphic part of the country brand, i.e. the logo and graphic visualisation, as the last step in the process. The Ministry’s staff though have chosen to tread a different route. It is questionable as to how many studies they have looked at and how many world experts have been listened to. However we can note that none of the above listed experts or global organisations working in the field of country branding were invited for a simple consultation!

6 TRIAL BY FIRE - ROUND TWO

At the start of the second attempt (a broken-down procurement competition) the Ministry of Foreign and European Affairs announced a new public procurement, focused on the visual aspect of Slovakia’s brand. The creation of the logo at a fraction of the acquisition cost when compared to that announced in the first “large” public procurement. At the end of 2015 the Ministry changed the assignment and the competition was announced at the end of the same year. The advertising agency Creative Department won the contract and the Ministry of Foreign and European Affairs signed a contract with this agency in February 2016. The contract value is €88 900 and, in addition to creating a storyline for the brand, and also separate storylines of the brand for tourism, foreign investment, export, culture and sport, visual representation of the brand and slogan in six language versions, it also includes the creation of manuals and templates for individual institutions.

The new logotype will be taken over by all state institutions at latest before the end of September 2016. Letterheads will be changed and graphic communication will be adjusted. In 2016 the Ministry will thus be represented by two logos. One that is to present Slovakia during its EU Council Presidency and the other will present the state comprehensively. The Ministry of Foreign and European Affairs ignores its own studies as well as experts who have

built many popular brands. The mistake the latter avoided and which the Ministry is making is the fact that first of all you have to find the competitive advantage and on the basis of that seek appropriate algorithms for the country's presentation.

As to what logotype will be produced by this agency and what storyline will represent Slovakia is not yet clear as both parties want to keep this information confidential up until their ceremonial publication. The Presidency logo has been revealed and received much feedback, often contradictory and controversial. On 1 July 2016 Slovakia takes up its first-ever six-month EU Council Presidency. During these six months Slovakia will be the face and voice of the EU in different areas of the EU's functioning. This is a great opportunity for us to be actively involved in shaping EU policies and in strengthening the Slovakia's position in the EU.

In January 2015 the Ministry of Foreign and European Affairs launched an open competition for a logo design of the Slovakia's first Presidency of the Council of the EU in our history. The competition was open to legal and natural persons, experts and lay persons - provided that on the day of its announcement they were at least 18 years of age. The logo were to stand for the idea that Slovakia is a young, dynamic and responsible country with a successful European story. At the same time it forms a solid, integral part of Europe, characterised by a rich diversity within a small area and provides a number of opportunities. A country of innovative and creative people that offers its values and skills for the benefit of the EU. The estimated value of the logo was €4500 exclusive of VAT. The closure date was in mid-March 2015.

7 HOW WILL SLOVAKIA'S EU COUNCIL PRESIDENCY LOOK GRAPHICALLY

According to the assignment, the main target group of the communication and presentation of the logo is the large domestic community, i.e. the lay and professional public, the secondary target group is the foreign international professional community in the area of the EU and European institutions. As is our custom, all the costs and expenses associated with the preparation and submission of a tender are borne by the participant with no financial claims against the Ministry, regardless of the public procurement outcome. Financial consideration was received only by the successful tenderer. It was a classic, simple and not greatly time consuming public procurement. Logos were compared and evaluated on the basis of the following criteria:

Criterion 1: Accordance with the content assignment and idea of the SR's 2016 Presidency

Criterion 2: Accordance with the Council's logo

Criterion 3: Originality and uniqueness

Criterion 4: Representativeness of the logo

Criterion 5: Functionality of the logo

At the end of February 2016 the Ministry presented the winning logo. The author is a 23-year-old student of the Academy of Fine Arts and Design, Jakub Dušička. 229 experts and lay persons participated in the competition. The entered logos have remained unknown, as have the members of the board that evaluated the logos. We can only guess on the basis of statements from the media and social media who formed the board. But we can say with certainty that the board included the boss of the Club of Advertising Agencies Slovakia, an academic painter, and naturally representatives of the Ministry of Foreign and European Affairs. But let us return to the facts.

The logo is formed by a peculiarity of the Slovak language: its punctuation and diacritic marks, and gives out, according to Minister Miroslav Lajčák, positive energy, a smile and is dynamic and easy to remember. In the author's words, as well as those of other experts, the diacritic marks stand for the SR and can also represent it. However the problem remains that from among the European countries, the only language not using any diacritic marks is English. Diacritic marks alter to some degree the meaning or sonority of a letter or meaning

or sonority of a whole word. In contrast, the punctuation marks govern relations between sentences in compound sentences, or parts of sentences.

The logo is essentially minimalist and colour-coordinated. It contains the abbreviations of both the SR and EU and the year of the Slovakia's presidency. Between the abbreviations the punctuation and diacritic marks are placed to create a smiling character - a smiley face. Many countries in creating their logos opted for a picture or pictogram. Likewise, these countries drew on the inspiration from their national features such as specific shapes or national colours. Neither is reflected in our logo. The logo does not even reflect the current situation or topic of the Presidency. It was selected by the board, and people had no opportunity to comment on the selection of, or requirements for the logo.

8 NEVER-ENDING END

Let's go back to the SR's branding. The procedure of its selection and creation is all rather too similar. The features or results of the work on the basis of which the agency was selected are unknown. Nonetheless the branding will be financed by taxpayers. If the same taxpayers are themselves able to identify with the created presentation of Slovakia, it will be a great success and progress for the country. If though the situation follows the suit of the Presidency logo, it will have a great adverse impact on the country.

References

1. A. Zaušková. "Nástroje pre zvyšovanie inovačnej výkonnosti a konkurencieschopnosti regiónov," in Communication today, FMK UCM v Trnave, vol. 1, no. 1, 2010, p. 43.
2. A. Bobovnický. "Destination branding and the impact of perceived quality and image on the loyalty," in Communication today, FMK UCM v Trnave, vol. 2, no. 1, 2011, p. 86.
3. A. Modrzejewski, S. Gálik. "Karol Wojtyła's personalistic and universalistic philosophy of culture," in European Journal of Science and Theology, Vol.10, No.4, 2014, p. 104
4. Branding SR: riadená verejná diskusia ku komunikačným posolstvám a ich vizuálnemu stvárneniu Štúdia vypracovaná pre účely Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky , FMK UCM v Trnave, 2014
5. Branding SR: stváranie ideového konceptu do obrazových signálov, vytvorenie obrazových kreatívnych riešení a ich testovanie, FMK UCM v Trnave, 2013

The authors whose names are listed immediately below certify that they have NO affiliations with or involvement in any organization or entity with any financial interest (such as honoraria; educational grants; participation in speakers' bureaus; membership, employment, consultancies, stock ownership, or other equity interest; and expert testimony or patent-licensing arrangements), or non-financial interest (such as personal or professional relationships, affiliations, knowledge or beliefs) in the subject matter or materials discussed in this manuscript.

Contact

Mgr. Andrej Kóňa
Brand Institute, o. z.
Havelkova 30, Bratislava 841 03, Slovak Republic
+421 911 090 211, andrej@kona-slovakia.eu
<http://andrej.kona-slovakia.eu/>

PARLAMENTNÉ POLITICKÉ STRANY NA SLOVENSKU PO ROKU 1993

PARLIAMENTARY POLITICAL PARTIES IN SLOVAKIA AFTER 1993

Peter Jakúbek

Abstrakt

V období po parlamentných voľbách roku 2016 sa na Slovensku objavili viaceré diskusie o tom, čo sú a nie sú štandardné politické strany. Bolo to spôsobené vstupom nových politických subjektov do slovenského parlamentu, ktorými boli strany ako Sme rodina či Ľudová strana naše Slovensko. Príspevok obsahuje aj teoretické vymedzenie pojmu politická strana a jej funkcie a úlohy, či charakteristiky aktuálnych parlamentných strán na Slovensku, kde sa snažíme vymedziť hranice toho čo je považované za štandardnú politickú stranu a čo je už za hranicou tohto pojmu.

Kľúčová slova: politické strany, politický marketing, stranický systém

Abstract

In the period following the 2016 parliamentary election, there have been several discussions about standard and non standard political parties in Slovakia. It was caused because of entry of new political parties into Slovak parliament (it means parties called: We are family and Peoples party our Slovakia) The article include also the theoretical definition of the political party, its function and role, as well as the characteristics of the current parliamentary political parties in Slovakia, where we try to define the borders of what is consider as a standard political party and what is already behind the border of that concept.

Key words: political parties, political marketing, party system

1 . DEFINOVANIE POLITICKEJ STRANY

Pojem politická strana je v rámci širokej verejnosti chápaný viac menej jednoznačne, nakoľko patrí medzi jedno z najčastejšie používaných slov politického slovníka. Avšak ak by sme požiadali jednotlivcov o definíciu pojmu politická strana s určitosťou by nastali komplikácie pri vysvetľovaní a nastala by situácia, čo respondent to iná definícia. Z etymologického hľadiska je nutné pri definícii vychádzať z koreňa latinského slova *pars*, čo znamená strana, podiel, časť z celku. „Termín strana tiež vychádza zo slovesa *partire*, čo znamená rozdeľovať. Aj napriek tomu nijak významne nevstupuje do politického slovníka až do sedemnásteho storočia, z čoho vyplýva, že sa nestáva súčasťou politickej debaty priamo z latinčiny.“ (Sártori, 2005, s. 18) Problematickým pri definovaní sa stáva aj vzťah medzi celkom a časťou. A tým je napríklad myslené akou časťou celku je táto strana aké sú jej parametre alebo na základe čoho môžeme usúdiť, že táto strana sa odlišuje od celku. Určenie tohto vzťahu je následne veľmi dôležité pri určovaní či definícia strany bude vedená v pozitívnom alebo negatívnom význame. Ako príklad pozitívneho významu uvádzame definíciu, ktorú sformuloval Edmund Burke a to slovami, že politická strana je „organizovaný celok ľudí, ktorí sa združujú, aby spoločnými silami presadili

určitý princíp, na ktorom sa zhodujú.“ (Burke, 2002 s. 40) Tento názor pochádza z obdobia kreovania politických strán a možno ho podkladať za názor, ktorý je viac ako idealizovaný. Na druhej strane existujú aj názory opačného významu. Podľa Schumpetra „strany ponúkajú svoje princípy, ktoré sú ochotné zradiť, rovnako ako obchodný dom ponúka svoj tovar, ale obchodný dom nemôže byť definovaný značkami tovarov, ktoré ponúka, rovnako ako politická strana nemôže byť definovaná svojimi princípmi.“ (Schumpeter, 1986, s.449) Niet divu, veď moderné strany, ktoré vznikajú na báze princípov, ktoré deklarujú, no v skutočnom politickom svete dochádza čast', resp. môžeme povedať, že takmer pravidelne, k situácii, kedy politické strany opustia tieto princípy, pretože sú ovplyvnené chuťou moci, ktorú získali.

1.1 Typológia politických strán

Vymedzenie a klasifikácia politických strán patrí neodmysliteľne k teórii o politických stranách. Pokúsime sa o načrtnutie základných rozdielov a vytvoríme univerzálnu štruktúru, ktorá by zaradila jednotlivé politické zoskupenia do skupín. Vymedzovanie a triedenie politických strán patrí medzi politológmi k obľúbeným činnostiam a nachádza sa v mnohých publikáciách.

Pri skúmaní vymedzenia a vytriedenia politických strán dospejeme k niekoľkým problematickým záverom.

1. Typológia politickej strany patrí z kvantitatívneho hľadiska k najrozvinutejším súčastiam stranícko-politickému výskumu, z dôvodu častých pokusoch a tento druh výskumu.
2. Aj napriek veľkému množstvu rôznych kritérií a typológii na základe, ktorých sa následne rozdeľujú politické strany, sa veľmi často stretne len s niekoľkými variantmi delenia.
3. V oblasti typológie politických strán sa stretne s veľkým množstvom nejasných termínov, pojmových nejasností, zahmlievania a prekryvanie, čo má za následok heterogenitu v pojmoch.
4. Veľká časť typov rozdelenia politických strán trpí neschopnosťou rozlišovať medzi diachronným a synchronným prístupom¹, čo vedie k tomu, že výsledky jednotlivých výskumov majú pomiešané historické typy politických strán s tými aktuálnymi, a to znehodnocuje výsledok daného výskumu.
5. Málakedy sa v politickej vede stretne s tak nekritickým preberaním názorov klasických politológov, ako v tejto problematike. Stáva sa, mnohé z kritérií stanovenými práve týmito politológmi sú v súčasnom období už neaktuálne a stratili svoj význam (Fiala- Strmiska, 1998, s.76-77).

Príklad rozdelenia politických strán podľa M. Ondruchovej (2000)

Elitné strany pozostávali prevažne z poslancov, ktorí sa nachádzali v parlamente a boli príslušníkmi šľachty, inteligencie alebo iného vyššieho stavu. Keďže spomíname šľachtu je zrejmé, že tieto strany pôsobili najmä v minulosti a to v 19. storočí, kedy ešte neexistovali strany, tak ako ich poznáme teraz. Ako signalizuje aj názov týchto strán, prvoradá pre členstvo v tejto strane bolo to, aby vstupujúci člen, bol významnou a uznávanou osobnosťou či už vo svojom odbore alebo spoločnosti. Prvotný aspekt je teda zameraný na získavanie kvality a nie kvantity. Postupom času ako sa rozširovalo volebné právo aj pre občanov, ktorí neboli majetní, sa vplyv týchto strán rozpadal. Do popredia sa dostávali iné strany. Čiastoční nasledovníci tohto druhu strán sa doteraz nachádzajú v Spojených štátoch amerických.

¹Synchronný prístup- je prístup zameraný na súčasný stav javu. Je charakteristický komparáciou. Diachronný prístup je zameraný na premeny a vývoj javu v čase a priestore.

Masové strany vznikali zdola, na základe dopytu obyvateľov, najmä so súvislosťou rozširovania kresťanských a socialistických ideológií. Pod vplyvom zavedenia všeobecného volebného práva vznikali tieto strany z kresťanských alebo odborových spolkov. „Strany čoraz viac zapájali svojich členov do tvorby straníckej politiky, a tým prispievali k ich väčšej socializácii. Oproti elitnej strane mala masová strana neporovnateľne väčšiu volebnú základňu. Preto boli aj pôvodne elitné strany nútené preberať pobočkový typ organizačnej štruktúry.“ (Horváth, 2005, s.90) Významnou funkciou masových strán bola sociálna integrácia občanov. Príkladom masových strán uvádzame NSDAP v Nemecku v medzivojnovom období alebo komunistickú stranu skoro v každej z krajín Východného bloku po druhej svetovej vojne. Kádrovanie členov v komunistických krajinách viedlo k tomu, že členovia ktorí, neboli dostatočne aktívni, boli z tejto politickej strany vylúčení.

Univerzálne (catch-all) strany vznikli po druhej svetovej vojne. Jednotný názor však na ich presný dátum vzniku nie je stanovený a skôr závisí od toho ako to ktorí politológ prezentuje. Faktom však zostáva, že univerzálne strany prekonalí dovtedy najviac rozšírené masové strany, aj napriek tomu, že časť z ich čít si ponechali. Vzhľadom na vývoj v spoločnosti a na rovnosť občanov resp. rovnosť ich všetkých možných práv, sa tieto strany snažili o maximalizáciu ziskov u svojich potenciálnych voličov. Autorom modelu politickej strany sa stal O. Kirchheimer. „On označil v polovici 60. rokov 20. storočia za „prototyp“ tejto strany gaullistický Zväz pre novú republiku (v rokoch 1958- 1963), ktorý bol predchodcom dnešného Združenia pre republiku.“ (Říchová, 2002, s. 94)

Kartelové strany boli príspevkom dvoch autorov politických teórií a to R. Katza a P. Maira. Táto teória spočíva v tom, že politické strany tohto typu sú previazané so štátom. Štát ako inštitúcia poskytuje stranám finančné prostriedky na ich fungovanie, čo vyúsťuje do situácie, že strany nepotrebujú príspevky od svojich členov v takej miere ako predtým. Podľa Katza a Maira sa týmto spôsobom eliminuje aj možnosť vzniku nových politických strán nakoľko nové strany nie sú dotované štátom a teda nemajú taký prístup k finančným prostriedkom ako už etablované subjekty. Medzi typ kartelových strán sa môžu priradiť aj politické strany, ktoré fungujú na slovenskej politickej scéne v súčasnom období. Dostávajú štedré príspevky od štátu na svoje fungovanie. Paradoxom situácie je fakt, že samé politické strany na Slovensku rozhodujú o výške príspevkov, ktoré dostanú na základe výsledkov v parlamentných voľbách.

1.2 Charakteristika najvýznamnejších parlamentných politických strán na Slovensku v súčasnosti

SMER-SD bola založená v roku 1999 a to skupinou ľudí zoskupených okolo terajšieho predsedu vlády Slovenska, Róberta Fica. Dôvody prečo bola táto politická strana založená boli osobné ambície jej predsedu, ktorý bol dovtedy členom inej vládnej strany, nástupcu Komunistickej strany Slovenska a teda Slovenskej demokratickej ľavicovej. Oficiálnym dôvodom odchodu a založenia novej strany bola nespokojnosť Fica s vedením krajiny zo strany vtedajšieho predsedu vlády Mikuláša Dzurindu. „Po svojom založení sa Smer profiloval ako alternatíva ku stranám vládnej koalície, tak aj opozície. Snažil sa občanov presvedčiť, že sa krajina pod vedením vládnej koalície ocitla v chaose.“ (Havlík, 2003, s. 120) Smer bola pôvodne strana, ktorá odmietala delenie strán na pravicové a ľavicové. Sama sa prehlasovala za tretiu cestu. Časom sa však začala profilovať ako ľavicová strana, najmä po voľbách v roku 2002, kedy skončila na treťom mieste a žiadna iná ľavicovo orientovaná strana sa do parlamentu neprebojovala. „Vzhľadom na to, že sa v týchto voľbách žiadna iná umiernená ľavicová politická strana nedostala do Národnej rady SR, využil Smer tohto faktu a ku svojej jasnejšej profilácii

hegemonizoval stredolavý priestor. Do roku 2004 splynul Smer so stranami SDL, SOP, SDSS a SDA.“ (Kopeček, 2007, s. 292) Toto spojenie všetkých stredolavých a ľavicových strán do jedného subjektu vyústilo mimo iného aj do zmenu názvu strany na SMER- SD teda sociálna demokracia. Čo sa týka zahraničnej politiky, je orientovaná silno na Európsku úniu, ktorá takmer výhradne prijíma úlohy stanovené Bruselom. Predseda strany prezentuje Slovensko ako spoľahlivého a čitateľného zahraničného partnera, na ktorého sa môžu európski politici obrátiť v prípade potreby. V začiatkoch fungovania bol Smer orientovaný skôr na východ a teda Rusko ako na Spojené štáty americké. Keďže je Smer sociálna demokracia stranou stredo-ľavou a je teda orientovaná na pokrývanie čo najširšej škály potrieb obyvateľstva, je jeho programové vyhlásenie plné bodov, ktoré ponúkajú občanom istoty. Aj po roku 2016 je táto strana najdominantnejšou politickou stranou slovenského parlamentu.

OLANO-NOVA vznikla spojením dvoch politických subjektov, ktorých mená tvoria terajší názov. Pôvod OLANO siaha k voľbách v roku 2010 kedy jej 4 členovia kandidovali v parlamentných voľbách na kandidátnej listine SaS a to na posledných 4 miestach. Ich predseda Igor Matovič robil svoju vlastnú politiku a nie vždy sa držal toho čo bolo dohodnuté, či už medzi poslancami SaS alebo vládnu koalíciu, čoho boli súčasťou. Igor Matovič a rovnako ostatní traja členovia obyčajných ľudí nevydržali dlho v parlamente pod hlavičkou SaS a vytvorili svoju vlastnú strana OLANO. Vo voľbách v roku 2012 zaznamenalo OLANO 3 najlepšie volebný výsledok, vďaka 8,55% čo im vynieslo 16 poslaneckých mandátov. Pred voľbami roku 2016 sa spojila strana OLANO so stranou NOVA Daniela Lipšica a ich agenda sa venovala najmä odhaľovaniu korupčných škandálov strany SMER, resp. vládnej koalície vzniknutej po voľbách roku 2016. Samostatné hnutie OLANO má len 4 zakladajúcich členov, čo je predmetom kritiky zo strany niektorých iných politických strán, pričom z tohto dôvodu je strana označovaný za neštandardnú.

SaS (Sloboda a Solidarita) je liberálnou stranou, založenou v roku 2009 bývalým poradcom ministerstva financií Richardom Sulíkom a jeho spolupracovníkmi najmä z ekonomických kruhom (Jozef Kollár, Jozef Mihál). Svoje prvý úspech zažila po voľbách v roku 2010, kedy sa SaS stala druhou najsilnejšou pravicovou politickou stranou a získala post predsedu parlamentu. Získala veľký počet hlasov od prvovoličov a bývalých voličov pravice, najmä strany SDKÚ. Ako prvá v histórii začala komunikovať s prevažne mladými ľuďmi formou Facebooku, čo bola novinka pre všetky už etablované politické strany. Strana si zakladala na presadzovaní rôznych slobôd ako napríklad dekriminalizáciu marihuany, žiaľ kvôli svojmu koalíčnému partnerovi KDH nepresadila tento zámer do vládneho vyhlásenia. Hlavné témy strany SaS sú od prezentované v ich volebnom programe s názvom Agenda 2020, ktorá je venovaná najmä zlepšeniu ekonomického a podnikateľského prostredia Slovenska. Po páde pravicovej koalíčnej vlády roku 2011 sa strana zmietala na hranici zvolenia do parlamentu. Stranu opustila tretina členov na čele s Jozefom Kollárom v roku 2013, čo jej v konečnom dôsledku pomohlo, nakoľko sa stabilizovala a stala sa po voľbách roku 2016 lídrom pravice. Jej predseda Richard Sulík sa venuje pravidelnej kritike Európskej únie.

MOST-HÍD (Strana spolupráce) založená skupinou ľudí okolo bývalého predsedu SMK (Strany maďarskej koalície) Béloom Bugárom v roku 2009. Strana vznikla na národnostných princípoch, inak sa strana považuje za konzervatívnu a pravicovú. Aj napriek zjavnému maďarskému nádychu sa snaží prezentovať ako politický subjekt, ktorý sa snaží integrovať všetky národnostné menšiny na Slovensku a to mimo tej maďarskej, aj rómsku, rusínsku alebo nemeckú. Strana bola členom vládnej koalície v rokoch 2010 až 2011. Hlavné témy v danom období boli napr.:

1. Rovná daň až na úroveň 17%
2. Rovnaké šance pre rozvoj regiónov
3. Podpora identity menšín
4. Neuplatňovanie princípu väčšiny vo vzťahu k menšinám ale uplatňovanie princípu konsenzu (Program strany,2013)

Orientácie strany na menšiny je nesporná a jej program je zameraný najmä na obyvateľov regiónov južného Slovenska, kde sa nachádza najväčšia časť voličov tejto strany. V roku 2016 sa stala koalíčnou vládou spolu s Slovenskou národnou stranou, čo vyvolalo mnoho otázok, nakoľko obe strany pôsobili voči sebe ako antagonické strany. Pred voľbami 2016 strana proklamovala, že za žiadnych okolností nebude členom koalíciej vlády spolu so stranou SMER, čo nakoniec neplatilo. Strana sa orientuje na európskej a transatlantické štruktúry.

SNS (Slovenská národná strana) bola v minulosti miestami označovaná za extrémne pravicovú, národnostnú stranu. Ona sama o sebe hovorí, že „SNS je verná svojej histórii, národným, sociálnym a kresťanským princípom, ktoré premietla do volebného programu ako jeden z cieľov aj dôslednú obhajobu národných záujmov slovenského národa.“ (Volebný program SNS, 2010) Strana bola známa svojím protimaďarským a protirómskym postojom. Rovnako tak mala vyhranený postoj voči homosexuálnym menšinám, všetky tieto názory sú akoby len predvolebný marketingom strany, nakoľko jej reálne kroky nasvedčujú úplne iné postoje. Jedným z príkladov je protimaďarský postoj, ktorý po voľbách vôbec neprejavuje nakoľko je spolu so stranou zastupujúcou najmä maďarskú menšinu vo vláde. V zahraničnej politike sa SNS prejavuje ako euroskeptická strana, ktorá pokladá Slovensko za samostatnú jednotku, ktorá nepotrebuje integráciu do nadnárodných štruktúr.

KOTLEBA- EUDOVÁ STRANA NAŠE SLOVENSKO

Je stranou Mariána Kotlebu, ktorý je označovaný za radikála či extrémistu, ktorý vyznáva prvky Slovenského medzivojnového štátu. Kotleba zaznamenal svoj výrazný úspech v roku 2013, kedy sa stal predsedom Banskobystrického samosprávneho kraja, čo viedlo k nárastu jeho popularity, ktorá vyústila do viac ako 8%tného zisku v parlamentných voľbách v roku 2016. Táto strana sa snaží o vystúpenie z európskych a transatlantických štruktúr, teda z EÚ a NATO. Počas svojho pôsobenia v roli župana BB kraja, odmietol akékoľvek dotácie z eurofondov. Viacero poslancov Národnej rady je stíhaných za svoje extrémistické názory voči menšinám alebo islamu v parlamente či na verejnosti. Aj napriek snahe všetkých „štandardných“ strán je popularita Kotlebu a jeho strany stále na vzostupe, čo dokazujú viaceré prieskumy verejnej mienky.

SME RODINA

Ďalšia zo strán, ktorá je označovaná ako neštandardná strana zo strany vládnych politikov a najmä predsedu NR SR Andreja Danka. Strana vznikla okolo kontroverzného politika Borisa Kollára. Strana sa snaží bojovať najmä proti korupcii, islamu a jej ekonomický program je veľmi podobný tomu, ktorý prezentuje SaS. Strana je kritikom EÚ, no presadzuje sa za jej štrukturálne reformy, v žiadnom prípade nemá záujem na vystúpení Slovenska z EÚ.

2. ZHRNUTIE

Parlamentných politických strán bolo samozrejme viac ako len tie ktoré sú spomenuté v príspevku. Všetky politické strany a hnutia na Slovensku vznikli na základe platných zákonov a pokiaľ ich aj dodržiavajú, je teda nemožné označiť ich za neštandardné z právneho pohľadu. V súčasnosti sa najmä vládne strany snažia o zmenu legislatívy, ktorá by určovala, aký minimálny počet by mala mať politická strana. Takéto opatrenie by však bolo namierené najmä voči tým parlamentným politickým stranám, ktoré majú veľmi málo členov a tými sú prevažne

opozičné politické strany ako OĽANO, SaS či SME RODINA. Dôležité je si uvedomiť skutočnosť, že niektoré strany ani nechcú byť „štandardnými“ nakoľko oni samé bojujú a vymedzujú sa voči politickým stranám, ktoré tu existovali od vzniku samostatnej republiky a v spoločnosti panuje určitá nespokojnosť voči ich konaniu. Teda uhl'ov pohľadu na to, čo je štandardné a čo nie je štandardné je hneď niekoľko, môže to byť politická agenda, počet členov či rodinné prepojenia v strane, no pokiaľ strany vznikli v rámci určitého stranického systému a na základe platnej legislatívy, nedá sa o nich tvrdiť, že sú nesystémové alebo neštandardné. Akýkoľvek nárast populizmu a strán využívajúcich tento populizmus je len dôsledkom chýb, ktoré vykonali takzvané štandardné politické strany.

Použitá literatúra

1. BURKE, E. *Thoughts on the Cause of the Present Discontents*, In: Scarrow, S. (ed.). *Perspectives on Political Parties: Classic Readings*. Houndmills: Palgrave, 2002. 640 s. ISBN 978-80-254-3007-1.
2. FIALA, P. – STRMISKA, M. *Teorie politických strán*. Brno : Barrister a Principal, 1998. 263 s. ISBN 978-80-87029-71-8
3. HAVLÍK, V. *Profily významných politických strán*, in: Kopeček, L. (ed. 2003): *Od Mečiara k Dzurindovi. Slovenská politika a politický systém v prvém desetiletí samostatnosti*, Brno: MPÚ MU, 2003. 178 s. ISBN 80-210-3136-0
4. HORVATH, P. – TOTH, R. *Úvod do politických vied*. Bratislava : Smaragd, 2005. 194 s. ISBN 808-90-6315-2
5. KOPEČEK, L. *Politické strany na Slovensku 1989-2006*, Brno: CDK, 2007. 628 s. ISBN 978-80-7325-113-0
6. ONDUCHOVÁ, M. *Organizácia politických strán a hnutí na Slovensku*. Bratislava: IVO, 2000. 61 s. ISBN 80-88935-18-0
7. ŘÍCHOVÁ, B. *Úvod do současné politikologie*. Praha : Portál s.r.o., 2002. 208 s. ISBN 80-7178-628-4
8. SARTORI, G. *Strany a stranické systémy*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultúry, 2005. 647 s. ISBN 80-7325-062-4.
9. SCHUMPETER, J. A. *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. přel. J. Ogrocký. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004. 470 s. ISBN 80-7325-044-6

Kontaktné údaje

PhDr. Peter Jakúbek
Prešovská Univerzita v Prešove
Tel: +421 904 606 938
email: petoj135@gmail.com

POSTAVENIE, PÔSOBNOSŤ A FUNKCIE SÚDNEJ RADY SLOVENSKEJ REPUBLIKY, ORGÁNOV SUDCOVSKEJ SAMOSPRÁVY A OSTATNÝCH ORGÁNOV PODIEĽAJÚCICH SA NA SPRÁVE VÝKONU SÚDNICTVA

STATUS, COMPETENCE AND FUNCTIONS OF JUDICIAL COUNCIL OF THE SLOVAK REPUBLIC, BODIES OF JUDICIAL SELF – GOVERNMENT AND OTHER BODIES OF JUDICIAL ADMINISTRATION

Vladimír Timko

Abstrakt

Autor sa v príspevku zaoberá postavením a pôsobnosťou Súdnej rady Slovenskej republiky, orgánov sudcovskej samosprávy a ostatných orgánov podieľajúcich sa na správe výkonu súdnictva. Osobitná pozornosť je venovaná prioritnému pôsobeniu Súdnej rady ako orgánu sudcovskej legitimacy, či vzťahu Súdnej rady k ostatným orgánom štátu podieľajúcich sa na správe výkonu súdnictva.

***Kľúčové slová:** nezávislosť súdnej moci, Súdna rada Slovenskej republiky, orgány sudcovskej samosprávy, ostatné orgány podieľajúce sa na správe výkonu súdnictva*

Abstract

The thesis is devoted to the status and competence of Judicial Council of the Slovak Republic, bodies of judicial self-government and other bodies of judicial administration. In particular, the author points out the status of Judicial Council of the Slovak Republic as a body of judicial legitimacy and correlation of Judicial Council of the Slovak Republic and other bodies of judicial administration.

***Key words:** independence of the judicial power, Judicial Council of the Slovak Republic, bodies of judicial self-government, other bodies of judicial administration*

1. POSTAVENIE, PÔSOBNOSŤ A FUNKCIE SÚDNEJ RADY SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Ústavným zákonom č. 90/2001 Z.z., ktorým sa novelizovala Ústava SR č.460/1992 Zb. sa okrem iného siedma hlava Ústavy označená nadpisom „Súdna moc“ rozšírila o čl. 141a označený nadpisom „Súdna rada Slovenskej republiky“, ktorý upravuje zloženie, spôsob kreovania Súdnej rady, ako aj jej pôsobnosť. „Začlenením Súdnej rady do siedmej hlavy Ústavy sa zvyrazňuje jej nezávislé postavenie od zákonodarnej a výkonnej moci a je naplnením ústavnej zásady nezávislosti a oddelenia výkonu súdnej moci od iných orgánov štátu.“¹ Ústavodarca prostredníctvom zriadenia Súdnej rady ako osobitného ústavného orgánu v súlade s požiadavkou obsiahnutou v Odporúčaní Rady Európy No R (94) Výboru ministrov členských štátov Rady Európy z 13. Októbra 1994 na nezávislosť orgánu zodpovedného za výber a služobný postup od vlády a štátnej správy sledoval zámer právne i fakticky posilniť nezávislosť sudcov, dosiahnuť oddelenie výkonu súdnej moci od iných

¹ Dôvodová správa k ústavnému zákonu č.90/2001 Z.z., ktorým sa mení a dopĺňa Ústava SR č.460/1992 Zb. v znení neskorších predpisov

orgánov štátu a zabezpečiť presun dôležitých a z hľadiska nezávislosti súdnictva citlivých kompetencií v personálnej a organizačnej oblasti na nový reprezentatívne zložený ústavný orgán „sui generis“.

Ústavným zákonom č. 90/2001 Z.z. bola kreovaná Súdna rada SR ako „ústavný orgán, orgán verejnej moci, ktorý zabezpečuje nezávislé postavenie súdnej moci vo vzťahu k iným orgánom štátu, v žiadnom prípade však nevykonáva súdnu moc, keďže nemá právomoc vydávať súdne rozhodnutia. Jej činnosť je zameraná len na správu súdnej moci, keďže sa vyjadruje k otázkam ekonomického, finančného, organizačného a personálneho zabezpečenia výkonu súdnej moci a sčasti aj kontroly.“² Súdna rada má v Ústave taxatívne určené právomoci s možnosťou ich ďalšieho rozšírenia zákonom vydaným na základe zmocnenia priznaného v čl. 141a ods.5 písm. k).

Z Ústavy je zrejme prioritné pôsobenie Súdnej rady ako orgánu sudcovskej legitimity, keďže šesť výslovne uvedených ústavných právomocí sa vzťahuje na legitimitu sudcov.³ Na základe čl. 141a ods. 5 písm. b) až g) a písm. i) „Súdna rada predkladá prezidentovi návrhy kandidátov na vymenovanie sudcov a návrhy na odvolanie sudcov, rozhoduje o splnení predpokladu sudcovskej spôsobilosti, rozhoduje o pridelení a preložení sudcov, predkladá prezidentovi návrhy na vymenovanie predsedu a podpredsedu Najvyššieho súdu a návrhy na ich odvolanie, predkladá vláde návrhy kandidátov na sudcov, ktorí by mali pôsobiť za Slovenskú republiku v medzinárodných súdnych orgánoch a volí a odvoláva členov disciplinárnych senátov a predsedov disciplinárnych senátov.“ Súdna rada má tak určujúce postavenie pri výbere kandidáta na funkciu sudcu a zároveň zodpovedá za morálnu a odbornú pripravenosť sudcov zastávať svoju funkciu.⁴

Ústavná úprava o pôsobnosti Súdnej rady vo vzťahu k sudcovskej legitimitate pomerne presne kopíruje rozsah právomocí, ktorou disponujú najvyššie sudcovské rady kreované v iných štátoch. V realitách Slovenskej republiky má však aj niektoré osobitosti. Na rozdiel od súdnych rád zriadených v iných štátoch, ktorým je priamo zverená disciplinárna právomoc, je účasť Súdnej rady SR pri uplatňovaní disciplinárnej zodpovednosti sudcov zabezpečená tým, že

- a) v znení čl. 141a ods. 5 písm. g) „má právo voliť a odvolávať členov disciplinárnych senátov a voliť a odvolávať predsedov disciplinárnych senátov“
- b) v znení čl.141a ods. 5 písm. j) „je oprávnená vydávať zásady sudcovskej etiky v spolupráci s orgánmi sudcovskej samosprávy“, ktoré je možné považovať za časť hmotnoprávnej úpravy sudcovskej zodpovednosti⁵
- c) na základe § 120 ods. 2 zákona o sudcoch a prísediacich je predseda Súdnej rady oprávnený podať návrh na začatie disciplinárneho konania
- d) aj keď je disciplinárna právomoc zverená disciplinárnym senátom, ktorých rozhodnutie je konečné a Súdnou radou nepreskúmateľné, rozhodnutie disciplinárneho senátu, ktorý ako sankciu navrhuje odvolanie sudcu z funkcie, nie je pre Súdnou radu záväzná a má právo o ňom hlasovať.⁶ Pre odvolanie sudcu z funkcie sa teda vyžaduje, nielen právoplatné rozhodnutie disciplinárneho senátu, ktorý vyslovil, že sudca sa dopustil závažného disciplinárneho previnenia, ktoré je nezlučiteľné s jeho ústavnou funkciou, ale aj to, aby v tajnom hlasovaní za podanie návrhu na odvolanie sudcu prezidentovi hlasovala nadpolovičná väčšina všetkých členov Súdnej rady.

² Rozhodnutie vo veci sp. zn. III. ÚS 79/04

³ ČIČ M. a kol. *Komentár k Ústave SR*. Bratislava: EUROKÓDEX, 2012. s.766

⁴ SVÁK J. *Ústavné právo SR*. 4.vydanie. Bratislava: Akadémia policajného zboru, 2006. s.214

⁵ SVÁK J. *Súdna moc a moc sudcov na Slovensku*. Bratislava: EUROKÓDEX, 2011. s.38

⁶ Rozhodnutie vo veci sp.zn. PL. ÚS 10/05

Právomoc Súdnej rady v oblasti výberu kandidátov na sudcov a menovania do sudcovskej funkcie je tiež v porovnaní s pozíciou súdnych rád v iných štátoch upravená atypicky, keďže vo väčšej miere zasahuje do výberových konaní na obsadenie funkcií sudcov:

- a) Súdna rada je priamo zastúpená vo výberovej komisii. Na základe § 29 ods. 1 zákona o sudcoch a príseďiacich v päťčlennej výberovej komisii, ktorá uskutočňuje výberové konanie na voľné miesto sudcu, sú dvaja členovia zvolení Súdnu radou.
- b) Súdna rada má právomoc nerešpektovať rozhodnutie výberovej komisie a nepodať návrh na vymenovanie do funkcie sudcu prezidentovi. *„Uznesenie Súdnej rady ako výsledok hlasovania orgánu verejnej moci je právnou skutočnosťou verejného práva vo forme rozhodnutia adresovaného prezidentovi. Výsledok hlasovania týkajúci sa predloženia návrhu kandidáta na sudcu prezidentovi sa neodôvodňuje, pričom za hlasovanie nemožno brať hlasujúceho na zodpovednosť. Ústavná a zákonná úprava nepripúšťa v predmetných súvislostiach ani možnosť odvolania proti rozhodnutiu.“*⁷

Súdna rada ako osobitný ústavný orgán zodpovedný za morálnu a odbornú pripravenosť sudcov zastávať svoju funkciu je aj oprávnená na základe čl. 141a ods. 5 písm. b) a i) Ústavy preskúmať, či kandidát na sudcu a sudca spĺňa predpoklady sudcovskej spôsobilosti. Pri rozhodovaní o splnení predpokladov sudcovskej spôsobilosti Súdna rada na základe § 5 ods. 7 zákona o sudcoch a príseďiacich *„zistuje, či sudca alebo uchádzač o funkciu sudcu nie je pod preukázateľným nátlakom v dôsledku finančnej situácie, nie je preukázateľne závislý od konzumácie alkoholických nápojov alebo od iných návykových látok, neprijíma neoprávnené platby, dary alebo iné výhody alebo nezneužíva postavenie a funkciu na získavanie neoprávnených požitkov, nedisponuje s majetkom, ktorého hodnota je neprimeraná priznaným príjmom a ktorého legálnosť pôvodu nie je schopný alebo ochotný preukázať, nemá obchodné, majetkové alebo finančné vzťahy s osobami z prostredia organizovaného zločinu, alebo nespráva sa korupčne.“*

Súdna rada v znení čl. 141a ods. 9 a čl. 154d ods. 1 a ods. 2 Ústavy *„rozhoduje uznesením na základe podkladov od štátneho orgánu plniaceho úlohy ochrany utajovaných skutočností, ktorým je podľa zákonnej úpravy Národný bezpečnostný úrad (ďalej len „NBÚ“) a vyjadrenia kandidáta alebo sudcu. Proti uzneseniu Súdnej rady, ktorým sa rozhodlo o tom, že sudca nespĺňa predpoklady sudcovskej spôsobilosti možno podať sťažnosť, o ktorej rozhoduje Ústavný súd.“*

Sudcu, ktorý na základe právoplatného uznesenia Súdnej rady alebo právoplatného rozhodnutia Ústavného súdu prestal spĺňať predpoklady sudcovskej spôsobilosti, ktoré dávajú záruku, že funkciu bude vykonávať riadne, prezident na návrh Súdnej rady obligatórne odvolá podľa druhej vety čl.147 ods.1 Ústavy. V prípade kandidáta je nesplnenie požiadaviek sudcovskej spôsobilosti dôvodom na jeho nevymenovanie na funkciu sudcu.

Zákonné ustanovenia na základe ktorých má Súdna rada rozhodovať, či sudca spĺňa predpoklady sudcovskej spôsobilosti boli na Ústavnom súde napadnuté predsedom Súdnej rady s odôvodnením, že zákonná úprava

1. je v rozpore s ústavným princípom právnej istoty, keďže zákonodarca možnosťou, ktorá poskytuje preskúmanie sudcovskej spôsobilosti u úradujúcich sudcov zasiahol do právneho postavenia sudcov všeobecných súdov retroaktívnym rozšírením právnych predpokladov na výkon funkciu sudcu o skúmanie sudcovskej spôsobilosti
2. je v rozpore s ústavným princípom nezávislosti súdnej moci, keďže do časovo stabilného výkonu funkcie sudcu sa zasahuje na základe procesu, ktorý je organizovaný, riadený a hodnotený výkonnou mocou.

Ústavný súd prijal argumentáciu navrhovateľa, že sú splnené podmienky na pozastavenie účinnosti napadnutých zákonných ustanovení, pretože *„prípadné následky vykonania*

⁷ Rozhodnutie vo veci sp. zn. III. ÚS 79/04

*previerok všetkých sudcov všeobecných súdov ešte pred konečným rozhodnutím Ústavného súdu v tejto veci by boli/mohli byť nepochybne ťaživejšie pre prípad, že Ústavný súd návrhu vyhovie ako iba časové odloženie týchto previerok na čas po právoplatnosti meritórneho rozhodnutia Ústavného súdu pre prípad, že Ústavný súd návrhu nevyhovie.*⁸ Na tomto právnom základe Ústavný súd v zmysle čl. 125 ods. 2 Ústavy prihliadnuc na hrozbu vzniku nenapraviteľného následku rozhodol vo forme predbežného opatrenia o pozastavení účinnosti napadnutých zákonných ustanovení.

Súdna rada okrem toho, že plní primárnu úlohu vo vzťahu k legitimite sudcov, má v ústavnej úprave zvýraznenú aj povinnosť dohliadať na to, či súdna moc si riadne plní svoje ústavné funkcie. Na základe čl. 141a ods.5 písm. a) plní úlohy verejnej kontroly súdnictva, ktoré podľa § 3a zákona o Súdnej rade spočívajú v zabezpečení riadneho súdnictva efektívnym uplatňovaním nástrojov riadenia a správy súdov, vyhodnocovaní správ o výsledkoch vnútornej revízie súdov, ktoré smerujú k prevereniu aktuálneho stavu výkonu súdnictva, zisteniu príčin nedostatkov pri výkone súdnictva a návrhu opatrení na ich odstránenie⁹, prijímaní opatrení na posilňovanie dôvery verejnosti v súdnictvo, aby súdna moc bola spoločnosťou prijímaná ako zložka štátnej moci, ktorá chráni práva a oprávnené záujmy občanov¹⁰ a zabezpečení aktívnej účasti svojich členov na zasadnutí pléna Najvyššieho súdu a vo výberových komisiách.

Súdna rada ako orgán reprezentujúci záujmy sudcovského stavu je na základe čl. 141a ods. 5 písm. h) „*oprávnená sa vyjadrovať o návrhu rozpočtu súdov pri zostavovaní návrhu štátneho rozpočtu a predkladať NR SR stanovisko k návrhu rozpočtu súdov.*“ Oprávnenie vyjadrovať sa k otázkam ekonomického a finančného zabezpečenia výkonu súdnej moci vychádza z toho, že Súdna rada dokáže objektívne posúdiť požiadavky na finančné prostriedky, ktoré je potrebné vynaložiť na zabezpečenie riadneho chodu súdnictva s cieľom garantovať občanom právo na efektívnu súdnu ochranu.

Súdna rada okrem výslovne uvedených ústavných oprávnení vykonáva ďalšiu pôsobnosť, ak tak ustanoví zákon. V súlade s čl. 141a ods. 5 písm. k) zákon o Súdnej rade ustanovuje, že do ďalšej pôsobnosti Súdnej rady patrí:

- a) prerokovať správy o čerpaní rozpočtových prostriedkov súdov,
- b) schvaľovať štatút Súdnej rady, rokovací poriadok Súdnej rady a organizačný poriadok Kancelárie Súdnej rady Slovenskej republiky,
- c) voliť podpredsedu Súdnej rady,
- d) koordinovať činnosť sudcovských rád,
- e) zaujímať stanoviská k návrhom všeobecne záväzných právnych predpisov upravujúcich organizáciu súdnictva, konanie pred súdmi a postavenie sudcov,
- f) zaujímať stanoviská k návrhom koncepčných dokumentov týkajúcich sa súdnictva, ktoré sa predkladajú na rokovanie národnej rady a vlády,
- g) voliť určený počet členov rady Justičnej akadémie, ktorej úlohou je podľa zákona č. 548/2003 Z. z. o Justičnej akadémii a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov (ďalej len „*zákon o justičnej akadémii*“) zabezpečovať odbornú prípravu uchádzačov o sudcovskú funkciu, ktorá je zameraná na zdokonaľovanie a dopĺňanie požadovaných vedomostí potrebných na výkon funkcie sudcu,
- h) podieľať sa na rozvoji ľudských zdrojov v súdnictve,

⁸ Rozhodnutie vo veci sp. zn. PL. ÚS 21/2014

⁹ § 54 zákona č. 757/2004 Z.z. o súdoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov

¹⁰ Podľa správy Benátskej komisie za dodržiavanie európskych noriem týkajúcich sa nezávislosti justičného systému sa verejnosti musia zodpovedať všetky štátne orgány vrátane súdov a sudcov.

- i) po dohode s ministrom spravodlivosti schvaľovať zásady povoľovania práce v domácom prostredí a určovať obsahovú náplň vzdelávania sudcov.

Pre vymedzenie ústavného posolania Súdnej rady je určujúce aj ustanovenie § 4 ods. 3 zákona o Súdnej rade, na základe ktorého možno uložiť Súdnej rade aj plnenie ďalších úloh, ak to ustanoví osobitný predpis. Napr. podľa zákona o sudcoch a prísediacich Súdna rada sa podieľa na odbornej príprave justičných čakaťel'ov, rozhoduje o povinnosti sudcu skončiť s činnosťami u ktorých existujú dôvodné pochybnosti, že ich vykonávanie je podľa Ústavy a zákona o sudcoch a prísediacich nezlučiteľné s výkonom jeho ústavnej funkcie, zabezpečuje vyhodnotenie majetkových priznaní sudcov, deleguje členov do výberovej komisie atď.

Zákon o Súdnej rade za účelom účinného uplatňovania ústavnej a zákonnej pôsobnosti Súdnej rady určuje „že iné orgány štátu a orgány verejnej moci sú povinné poskytnúť Súdnej rade súčinnosť pri výkone jej pôsobnosti, najmä sú povinné jej poskytnúť na požiadanie dokumenty a informácie, ktoré Súdna rada potrebuje na jej rozhodovanie. V súvislosti s výkonom pôsobnosti Súdnej rady sú jej poverení členovia oprávnení vykonať úkony potrebné na zistenie skutočností a zabezpečenie dôkazov nevyhnutných na rozhodovanie Súdnej rady. Súdna rada je najmä oprávnená nahliadnuť do spisu orgánu verejnej moci alebo súdneho spisu a robiť si z nich odpisy, výpisy a kópie.“

2. POSTAVENIE A PÔSOBNOSŤ ORGÁNOV SUDCOVSKEJ SAMOSPRÁVY A OSTATNÝCH ORGÁNOV PODIEĽAJÚCICH SA NA SPRÁVE VÝKONU SÚDNICTVA

Pri správe výkonu súdництва v podmienkach Slovenskej republiky participuje Súdna rada, ktorá je v Ústave formálne vymedzená v rámci súdnej moci, ministerstvo spravodlivosti, ktorý je orgánom výkonnej moci, sudcovia ako funkcionári súdov alebo ako členovia samosprávy sudcovských orgánov a riaditeľ správy súdov, ktorý v štátnozamestnaneckom pomere organizuje a riadi ekonomický a administratívny chod súdu.

Úlohou orgánov správy súdov je predovšetkým vytvoriť súdom náležité podmienky v oblasti personálnej, organizačnej, ekonomickej, finančnej, či odbornej, inak riadny výkon súdництва nebude možný. Zároveň je potrebné aj dohliadať spôsobom a v medziach ustanovených zákonom na to, či sudcovia si plnia povinnosti, ktoré im vyplývajú z výkonu ich ústavnej funkcie. Ústavným obmedzením je čl. 141 Ústavy v znení ktorého „V Slovenskej republike vykonávajú súdništvo nezávislé a nestranné súdy. Súdništvo sa vykonáva na všetkých stupňoch oddelene od iných štátnych orgánov.“ To znamená, že orgány riadenia a správy súdov nesmú svojou činnosťou zasahovať do rozhodovacej činnosti všeobecných súdov s výnimkou preskúmania súdnych rozhodnutí z pohľadu sudcovskej etiky a plynulosti súdneho konania.

Od Súdnej rady je potrebné odlišovať orgány sudcovskej samosprávy, ktoré sa podľa čl. 143 ods. 3 Ústavy v rozsahu ustanovenom zákonom podieľajú na riadení a správe súdov. Ústava priamo zmocnila zákonodarcu na to, aby vymedzil rozsah pôsobenia orgánov sudcovskej samosprávy. Na základe § 45 zákona č. 757/2004 Z. z. o súdoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov (ďalej len „zákon o súdoch“) sú orgánmi sudcovskej samosprávy sudcovské rady, ktoré sú na rozdiel od Súdnej rady v plnom rozsahu členov kreované sudcami. „Členov sudcovskej rady volí a odvoláva plénum príslušného súdu spomedzi seba v tajnom hlasovaní.“ Sudcovské rady môžu byť zriadené na všeobecných súdoch všetkých stupňov, pričom zákonná úprava pripúšťa aj tú možnosť, že na príslušnom súde nebude sudcovská rada zriadená. „Ak nie je sudcovská rada zvolená, pôsobnosť sudcovskej rady vykonáva plénum súdu.“

Sudcovské rady ako orgány spoluzodpovedné za riadny chod súdництва a úroveň rozhodovacej činnosti súdov sa v zákonom stanovenom rozsahu podieľajú na kreovaní rozpočtov súdov a rozvrhov práce sudcov, hodnotení práce sudcov, výbere kandidátov

na funkciu sudcu, určení miesta výkonu funkcie sudcu v domácom prostredí, voľbe a odvolávaní predsedov a podpredsedov súdov, uplatňovaní disciplinárnej zodpovednosti sudcov, ustanovovaní sudcov do vyššej sudcovskej funkcie a rozhodovaní o niektorých platových veciach sudcov.¹¹ Zákonná úprava vychádza z ústavného práva sudcov vlastnými orgánmi riadiť a vykonávať správu všeobecných súdov za účelom ochrany práv a oprávnených záujmov sudcov. Postavenie sudcovských rád však nemožno považovať za dostačujúce, keďže pri riadení a správe súdov s výnimkou právomoci schvaľovať vlastný rokovací poriadok majú zväčša len poradný hlas, prípadne participujú pri rozhodovaní s iným orgánom štátnej správy súdov. Navyiac v znení § 26 zákona o sudcoch a prísediacich „*ak sa nevyjadria alebo nerozhodnú vo veciach, ktoré sú im dané na vyjadrenie alebo rozhodnutie do 30 dní, postupuje sa ďalej bez ich vyjadrenia alebo rozhodnutia. Vyjadrenie príslušnej sudcovskej rady je potrebné si vyžiadať, len ak ide o ustanovenie do vyššej sudcovskej funkcie.*“

Predsedovia súdov sa na správe príslušného súdu podieľajú tým, že zabezpečujú jeho chod po stránke finančnej a personálnej, rozvrhom práce riadia organizáciu práce súdu pri zabezpečovaní výkonu súdnictva na príslušný kalendárny rok, vykonávaním dohľadu, vnútornej revízie súdov a vybavovaním sťažností kontrolujú plynulosť, dôstojnosť súdneho konania, dodržiavanie etiky pri výkone povolania, úroveň prípravy a priebehu súdnych pojednávaní a efektívnosť práce súdnych oddelení ale aj to či sudcovia mimo súdneho konania svojím správaním nenarušujú vážnosť a dôstojnosť funkcie sudcu.¹²

Na politickej úrovni dochádza k spochybnovaniu niektorých inštitútov správy výkonu súdnictva, a to najmä pokiaľ ide o účasť ministra spravodlivosti na riadení a správe súdov. Podľa nášho názoru právomocou ministra spravodlivosti menovať a odvolávať predsedov a podpredsedov súdov nedochádza k zásahu do nezávislého postavenia súdnej moci, keďže na rozdiel od predchádzajúcej právnej úpravy je minister spravodlivosti pri využívaní svojej právomoci menovať a odvolávať predsedov a podpredsedov súdov limitovaný. Podľa zákona o súdoch „*predsedu súdu, okrem predsedu najvyššieho súdu, vymenúva minister spravodlivosti zo sudcov, ktorí boli úspešní vo výberovom konaní. Podpredsedu súdu vymenúva minister spravodlivosti len na návrh predsedu súdu. Predsedu súdu môže minister spravodlivosti odvolať na základe návrhu Súdnej rady, sudcovskej rady príslušného súdu alebo predsedu súdu vyššieho stupňa. Bez návrhu môže minister spravodlivosti odvolať sudcu z funkcie predsedu súdu, len ak si neplní povinnosti predsedu súdu ustanovené zákonom.*“

V minulosti účasť ministerstva spravodlivosti v riadení a správe súdov napadol na Ústavnom súde generálny prokurátor, keď uviedol, že pôsobnosť ministerstva spravodlivosti ako ústredného orgánu štátnej správy pre sudy je v priamom rozpore s Ústavou, ktorá žiadnemu štátnemu orgánu nepriznáva právomoc riadiť a vykonávať správu súdov. Opieral sa pritom o rozhodnutie Ústavného súdu, podľa ktorého „*ak Národná rada chce upraviť určité spoločenské vzťahy ako vzťahy právne, môže tak urobiť len v rozsahu a spôsobom, ktorý je v súlade s Ústavou,*“¹³ čiže podľa výkladu generálneho prokurátora to pre parlament znamená, zákaz zákonom upravovať to, čo jej Ústava výslovne nedovoľuje.¹⁴

Ústavný súd odmietol, že pôsobnosť ministra spravodlivosti v riadení a správe súdov je v zákone o súdoch vymedzená v rozpore s Ústavou, keďže Ústava v čl. 141a ods. 11 sama

¹¹ § 37, § 45 zákona č. 757/2004 Z. z. o súdoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov, § 15, § 27d, § 29, § 41, § 75, § 119a, § 120 zákona č. 385/2000 Z.z. o sudcoch a prísediacich a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov

¹² § 49 až § 78 zákona č. 757/2004 Z. z. o súdoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov

¹³ Rozhodnutie vo veci sp. zn. PL. ÚS 29/95

¹⁴ Stanovisko generálneho prokurátora pri podaní návrhu na začatie konania o súlade právnych predpisov pred Ústavným súdom SR podľa čl. 125 ods. 1 písm. a), ktorým namietal protiústavnosť pôsobenia a pôsobnosti ministerstva spravodlivosti ako ústredného orgánu štátnej správy pre sudy

predpokladá, že orgány správy súdnictva ustanoví zákon.¹⁵ Naviac v čl. 122 Ústavy je uvedené, že ústredné orgány štátnej správy sa zriaďujú zákonom. Zákon o súdoch na základe čl. 143 ods. 2 Ústavy ustanovuje, že ministerstvo spravodlivosti vykonáva správu súdov ako ústredný orgán štátnej správy pre súdy.

Použitá literatúra

1. ČIČ M. a kol. *Komentár k Ústave SR*. Bratislava: EUROKÓDEX, 2012
2. SVÁK J. *Súdna moc a moc sudcov na Slovensku*. Bratislava: EUROKÓDEX, 2011
3. SVÁK J. *Ústavné právo SR*. 4.vydanie. Bratislava: Akadémia policajného zboru, 2006
4. Rozhodnutie vo veci sp. zn. PL. ÚS 29/95
5. Rozhodnutie vo veci sp. zn. III. ÚS 79/04
6. Rozhodnutie vo veci sp. zn. PL. ÚS 10/05
7. Rozhodnutie vo veci sp. zn. PL. ÚS 21/2014
8. Dôvodová správa k ústavnému zákonu č.90/2001 Z.z., ktorým sa mení a dopĺňa Ústava SR č.460/1992 Zb. v znení neskorších predpisov

Kontaktné údaje

Mgr. Vladimír Timko
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Právnická fakulta
Katedra ústavného a správneho práva
Kováčska 26, 040 75 Košice
Tel: 0904 011 802
email: timko.jr@gmail.com

¹⁵ Rozhodnutie vo veci sp. zn. PL. ÚS 10/05

ISTOTNE POGLĄDY W SPRAWIE JAKO INSTRUMENT DZIAŁALNOŚCI PREZESA URZĘDU OCHRONY KONKURENCJI I KONSUMENTÓW W POLSCE

THE RELEVANT OPINIONS IN PROCEEDINGS AS AN INSTRUMENT OF ACTIVITY OF THE PRESIDENT OF THE OFFICE FOR COMPETITION AND CONSUMER PROTECTION IN POLAND

Radek Rafał Wasilewski

Abstrakt

Prezes Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów (UOKiK) jest w Polsce organem, który jest właściwy w sprawach dotyczących ochrony konkurencji i konsumentów. Jego kognicja obejmuje w szczególności prowadzenie własnych postępowań w sprawach dotyczących ochrony konkurencji (m.in. sprawy antymonopolowe), ochrony zbiorowych interesów konsumentów oraz rozstrzyganie w sprawach niedozwolonych postanowień umownych. Z dniem 17 kwietnia 2016 r. Prezes UOKiK uzyskał kompetencję do przedstawiania w sprawach sądowych dotyczących ochrony konkurencji i konsumentów istotnych poglądów w sprawie, jeżeli przemawia za tym interes publiczny. Niniejsza praca ma na celu zarówno przedstawienie instytucji istotnego poglądu w sprawie, jak i oceny (ewaluacji) owego instrumentu przez pryzmat roku jej funkcjonowania.

Słowa kluczowe: *istotny pogląd w sprawie, Polska, Prezes Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów, UOKiK*

Abstract

The President of the Office of Competition and Consumer Protection (OCCP) is an authority of the Polish administration which deals with matters concerning the protection of competitors and consumers. Its sphere of influence includes, in particular, proceedings in matters concerning competition-restricting practices (such as trusts and cartels), the protection of consumers' collective interests and adjudication in matters of unlawful contractual provisions. As of April 17, 2016, the President of the OCCP has been given the power to present salient opinions in those court cases which concern competition and consumer protection if doing so lies within public interest. This work aims to present an overview of the salient opinion power and, after a full year of its existence, to evaluate its functioning.

Keywords: *relevant opinion in proceeding, Poland, President of the Office for Competition and Consumer Protection, OCCP*

1 WPROWADZENIE

Prezes Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów (UOKiK) jest w Polsce organem, który jest właściwy w sprawach dotyczących ochrony konkurencji i konsumentów. Jego kognicja obejmuje w szczególności prowadzenie własnych postępowań w sprawach dotyczących ochrony konkurencji (m.in. sprawy antymonopolowe), ochrony zbiorowych interesów konsumentów oraz rozstrzyganie w sprawach niedozwolonych postanowień umownych.

O pozycji ustrojowej Prezesa UOKiK świadczy zakres jego działania, który został określony w przepisie art. 31 ustawy z dnia 16 lutego 2007 r. o ochronie konkurencji i konsumentów¹ (u.o.k.k.). Za przykład działalności Prezesa UOKiK może służyć: sprawowanie kontroli nad przestrzeganiem przez przedsiębiorców przepisów u.o.k.k., przygotowanie rządowych programów rozwoju konkurencji oraz projektów rządowej polityki konsumenckiej, współpraca krajowa i międzynarodowa z organami i organizacjami, do których zakresu działania należy ochrona konkurencji i konsumentów, wykonywanie zadań i kompetencji wynikających z przepisów prawa Unii Europejskiej, opracowywanie i przedkładanie Radzie Ministrów projektów aktów normatywnych dotyczących ochrony konkurencji i konsumentów oraz współpraca z organami samorządu terytorialnego w zakresie wynikającym z rządowej polityki konsumenckiej. Istotne jest, że zakres działalności Prezesa UOKiK z przepisu art. 31 u.o.k.k. nie jest zupełny; przepis art. 31 pkt 17 u.o.k.k. wskazuje, że do zakresu działania Prezesa UOKiK należy także wykonywanie innych zadań określonych w ustawie lub ustawach odrębnych.

Należy wskazać, że zakres kompetencji Prezesa UOKiK podlega w ostatnich latach poszerzeniu. Mianowicie rok temu, z dniem 17 kwietnia 2016 r., Prezes UOKiK uzyskał kompetencję do przedstawienia w sprawach sądowych dotyczących ochrony konkurencji i konsumentów istotnego poglądu w sprawie, jeżeli przemawia za tym interes publiczny.

2 PRZEDSTAWIENIE ISTOTNEGO POGLĄDU W SPRAWIE

Przedstawienie istotnego poglądu w sprawie zostało włączone do zakresu kompetencji Prezesa UOKiK ustawą z dnia z dnia 5 sierpnia 2015 r. o zmianie ustawy o ochronie konkurencji i konsumentów oraz niektórych innych ustaw², która wprowadziła art. 31d u.o.k.k.

Zgodnie z art. 31d u.o.k.k. *Prezes Urzędu* (tj. Prezes UOKiK), *jeżeli uzna że przemawia za tym interes publiczny, przedstawia sądowi istotny dla sprawy pogląd w sprawach dotyczących ochrony konkurencji i konsumentów.*

Analizując powyższy przepis przez pryzmat derywacyjnej teorii wykładni prawa M. Zielińskiego³ należy stwierdzić, że wyraża on normę kompetencyjną, która umożliwia Prezesowi UOKiK przedstawienia sądom istotnych poglądów w sprawach dotyczących konkurencji i konsumentów. Co jednak istotne, brzmienie przepisu sugeruje, iż skorzystanie z owej kompetencji nie leży w sferze dyskrecjonalności Prezesa UOKiK. Należy zwrócić bowiem uwagę, że czasownik „przedstawia” winien być rozumiany jako nakaz przedstawienia (istotnego poglądu w sprawie). Jednocześnie trzeba mieć na względzie, że obowiązek skorzystania z tegoż obowiązku nie ma charakteru obiektywnego. Wprost przeciwnie, z brzmienia art. 31d u.o.k.k. wynika, iż Prezes UOKiK jest obowiązany skorzystać z przysługującej mu kompetencji, gdy uzna, że przemawia za tym interes publiczny. O ile zatem ustalenie, czy w konkretnej sprawie zachodzi ów interes publiczny zależy wyłącznie od Prezesa UOKiK, o tyle decyzja o przedstawieniu istotnego poglądu w sprawie nie jest swobodna. Stwierdzenie, że interes publiczny przemawia za przedstawieniem istotnego poglądu w sprawie obliguje Prezesa UOKiK do jego zaprezentowania⁴.

Jedną z przesłanek przedstawienia przez Prezesa UOKiK istotnego poglądu w sprawie jest interes publiczny. Odnotować należy, iż jest to swoista klauzula generalna, która często

¹ Dz. U. z 2017 r. poz. 229.

² Dz. U. z 2015 r. poz. 1634.

³ Zob. M. Zieliński, *Wykładnia prawa. Zasady, reguły, wskazówki*, Warszawa 2012.

⁴ Por. *Ibidem*, s. 29.

występuje w tekstach aktów normatywnych. Często bywa on utożsamiany z interesem społecznym czy też sumą interesów indywidualnych⁵. Zdefiniowanie tego terminu nie jest jednak tak proste, bowiem istnieje wiele koncepcji co do jego interpretacji⁶.

Ponadto należy zwrócić uwagę, że publicznoprawna ochrona konkurencji i konsumentów uregulowana w przepisach u.o.k.k. opiera się na związku z interesem publicznym. Zgodnie bowiem art. 1 ust. 1 u.o.k.k. stanowi, iż *ustawa (u.o.k.k.) określa warunki rozwoju i ochrony konkurencji oraz zasady podejmowanej w interesie publicznym ochrony interesów przedsiębiorców i konsumentów*. Interes publiczny w prawie konkurencji i konsumentów również jest przedmiotem licznych refleksji naukowych. Wyodrębniono podejście ilościowe (interes publiczny nie dotyczy interesu prywatnego jednostki) oraz jakościowe (odwołujące się do prawnie istotnych wartości, aksjologii), przy czym współcześnie zwolenników zyskuje właśnie interpretacja interesu publicznego przez pryzmat podejścia jakościowego⁷. Istotne jest przy tym, na co zwrócił uwagę Sąd Najwyższy, że interes publiczny w prawie konkurencji nie może być utożsamiany do interesu w samej tylko ochronie konkurencji⁸.

Istotny pogląd może zostać przedstawiony przez Prezesa UOKiK wyłącznie w postępowaniu sądowym i to jedynie w sprawach dotyczących ochrony konkurencji i konsumentów. Oznacza to, że Prezes UOKiK może przedstawić istotny pogląd w sprawie, w której stronami czy uczestnikami postępowania są przedsiębiorcy (konkurenci) albo przedsiębiorca i konsument⁹. Co do rodzaju spraw, to jest on szeroki – może dotyczyć kwestii rękojmi, gwarancji, nieważności czynności prawnych etc.¹⁰.

Zwrócić uwagę należy, że art. 31d u.o.k.k. koresponduje z art. 63⁵ ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (k.p.c.)¹¹, według którego *jeżeli przepisy odrębne przyznają określonym podmiotom, które nie uczestniczą w sprawie, uprawnienie do przedstawiania sądowi istotnego dla sprawy poglądu, do podmiotów tych stosuje się odpowiednio przepis art. 63 (przewidujący wyrażenie istotnego poglądu dla sprawy przez organizacje pozarządowe – w formie uchwały albo oświadczenia). Jednak na wniosek podmiotu uprawnionego sąd może zezwolić, aby pogląd został przedstawiony także ustnie na rozprawie (§1). Na wniosek podmiotu uprawnionego sąd udostępnia akta sprawy w zakresie niezbędnym do przedstawienia poglądu (§2).*

Analizując łącznie art. 31d u.o.k.k. z art. 63⁵ k.p.c. należy zauważyć, że Prezes UOKiK może przedstawić pogląd istotny w sprawie w pisemnym oświadczeniu, ale także – na swój wniosek – ustnie na rozprawie. Ponadto jest uprawniony do uzyskania dostępu do akt sprawy w zakresie niezbędnym dla wyrażenia poglądu.

Odnosnie do przedstawienia istotnego poglądu w sprawie zasadne jest spostrzeżenie, że art. 31d u.o.k.k. ani żaden inny przepis nie wskazują, czy skorzystanie z tej kompetencji jest

⁵ Zob. J. Szczygieł, *Nowa prerogatywa Prezesa Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów do przedstawienia istotnego poglądu w sprawie*, https://www.cars.wz.uw.edu.pl/tresc/konferencje/25/nowa_prerogatywa.pdf (03.05.2017).

⁶ Szczegółowe omówienie interesu publicznego w prawie gospodarczym przedstawia A. Żurawik – zob. A. Żurawik, *Pojęcie interesu publicznego*, w: *System Prawa Administracyjnego. Publiczne Prawo Gospodarcze.*, T. 8A, red. R. Hauser, Z. Niewiadomski, A. Wróbel, Warszawa 2013, s. 410-434.

⁷ Zob. A. Jurkowska-Gomułka, *Interes publiczny a prywatne egzekwowanie reguł konkurencji*, w: *Prawo konkurencji. 25 lat. Pierwszy Polski Kongres Prawa Konkurencji*, red. T. Skoczny, LEX, sip.lex.pl (08.08.2017).

⁸ Zob. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 27 listopada 2014 r., sygn. akt III SK 21/14, LEX, sip.lex.pl (08.05.2017).

⁹ Por. M. Sieradzka, *Art. 31(d)*, w: *Ochrona konkurencji i konsumentów. Komentarz do zmian wprowadzonych ustawą z dnia 5 sierpnia 2015 r. o zmianie ustawy o ochronie konkurencji i konsumentów oraz niektórych innych ustaw*, red. M. Sieradzka, LEX, sip.lex.pl (08.05.2017).

¹⁰ Zob. J. Szczygieł, *op. cit.*

¹¹ Dz. U. z 2016 r. poz. 1822.

związana z cudzą czynnością konwencjonalną, a tym samym, czy przedstawienie takiego poglądu następuje na wniosek, czy z urzędu. Skoro jednak art. 31d u.o.k.k. nie ogranicza kompetencji w tej kwestii, to przyjęć należy, że Prezes UOKiK może skorzystać z niej zarówno na skutek wniosku stron postępowania, jak i z własnej inicjatywy (z urzędu).

Ponadto odnotować należy, że słusznie wskazuje M. Błachucki, iż Prezes UOKiK korzystając z kompetencji do przedstawienia istotnego poglądu w sprawie dzieli się z sądem swoją wiedzą oraz doświadczeniem w sprawach z zakresu ochrony konkurencji i konsumentów, jednakże nie posiada statusu biegłego, a jedynie tzw. przyjaciela sądu (łac. *amicus curiae*)¹². Co istotne bowiem, pogląd przedstawiony przez Prezesa UOKiK nie stanowi środka dowodowego w rozumieniu przepisów k.p.c. Jednocześnie zaakcentować trzeba, że taki pogląd nie jest dla sądu wiążący (nie ogranicza w żaden sposób niezawisłości sądu), a jedynie pozwala poznać sądowi perspektywę postrzegania konkretnej sprawy przez organ wyspecjalizowany w sprawach ochrony konkurencji i konsumentów.

3 ISTOTNE POGLĄDY W SPRAWACH – DOTYCHCZASOWE DOŚWIADCZENIA

Dotychczas Prezes UOKiK skorzystał z przyznanej mu kompetencji do przedstawienia sądom istotnych poglądów w sprawie 48 razy (pierwszy raz 25 sierpnia 2016 r., a ostatnio 27 kwietnia 2017 r.)¹³.

Przyjmując, że Prezes UOKiK opublikował na swojej stronie internetowej informację o wszystkich wyrażonych istotnych poglądach, należy zwrócić uwagę, że dotychczas Prezes UOKiK nie skorzystał z możliwości przedstawienia istotnego poglądu w sprawie w formie ustnej (na podstawie art. 63⁵ §1 k.c.); wszystkie poglądy zostały przedstawione w formie pisemnej. Uwagę również należy zwrócić na fakt, że z treści każdego z opublikowanych poglądów wynika, że zostały one wydane wyłącznie na wniosek którejś ze stron postępowania sądowego, a zatem Prezes UOKiK dotychczas nie przedstawił takiego poglądu działając z urzędu.

Analiza dotychczasowego dorobku Prezesa UOKiK pozwala zauważyć, że do tej pory istotne poglądy w sprawach wiązały się ze sporami między konsumentami a przedsiębiorcami i to w dodatku w sektorze bankowo-ubezpieczeniowym. Mianowicie istotne poglądy w sprawach dotyczyły:

- dopuszczalności indeksacji (waloryzacji) mieszkaniowych kredytów hipotecznych udzielanych w walucie polskiej według odwołania do kursu franka szwajcarskiego (tzw. sprawy frankowiczów),
- zwrotu przez konsumenta-kredytobiorcę kosztów ubezpieczenia niskiego wkładu własnego kredytu,
- wysokości wskaźników wykupu polis (planów inwestycyjnych) oraz opłat likwidacyjnych takich instrumentów finansowych,
- zagadnienia, jak należy rozumieć „trwały nośnik” w kontekście udostępniania przez przedsiębiorcę konsumentowi informacji na stronie internetowej przedsiębiorcy.

¹² Zob. M. Błachucki, *Art. 31(d)*, w: *Ustawa o ochronie konkurencji i konsumentów. Komentarz*, red. A. Stawicki, E. Stawicki, LEX, sip.lex.pl (09.05.2017).

¹³ Strona internetowa Prezesa UOKiK, https://uokik.gov.pl/istotny_pogląd_w_sprawie.php?news_page=1 (09.05.2017).

Odnotować przy tym należy, że 47 poglądów zostało przedstawionych w zwykłych postępowaniach cywilnych, natomiast 1 został zgłoszony w postępowaniu przed Sądem Ochrony Konkurencji i Konsumentów.

4 PODSUMOWANIE

Od 17 kwietnia 2016 r. Prezes UOKiK na podstawie art. 31d u.o.k.k. uzyskał kompetencję do przedstawienia sądowi (w sprawie dotyczącej ochrony konkurencji i konsumentów) istotnego poglądu w sprawie, jeżeli przemawia za tym interes publiczny.

Interpretacja art. 31d u.o.k.k. przez pryzmat dyrektywnej koncepcji wykładni prawa prowadzi do wniosku, że ww. przepis przyznaje Prezesowi UOKiK kompetencję, z którą wiąże się obowiązek czynienia z niej użytku, jeżeli Prezes UOKiK stwierdzi, że przemawia za tym interes publiczny. Przepis ten nie ogranicza okoliczności, w jakich istotny pogląd w sprawie może zostać przedstawiony, w związku z czym należy stwierdzić, iż może to nastąpić zarówno na wniosek, jak i z urzędu. Co więcej, istotny pogląd w sprawie może zostać przedstawiony nie tylko na piśmie, ale również w formie ustnej (na wniosek Prezesa UOKiK).

Istotny pogląd w sprawie, wyrażony przez Prezesa UOKiK, nie jest wiążący dla sądu, jak również nie stanowi środka dowodowego. Wprawdzie w pewien sposób przedstawia sądowi informacje specjalne z zakresu ochrony konkurencji i konsumentów, jednakże Prezes UOKiK nie posiada statusu biegłego, a jego pogląd nie jest dowodem (nie jest uwzględniany w stanie faktycznym sprawy). Stąd przyjąć należy, że Prezes UOKiK poprzez przedstawienie takiego poglądu uzyskuje status „przyjaciela sądu” (łac. *amicus curiae*), który dzieli się z sądem swoją wiedzą i stanowiskiem.

Dotychczas Prezes UOKiK przedstawił istotny pogląd w 48 sprawach, przy czym w każdym przypadku nastąpiło to na wniosek którejs z stron postępowania. Każda z tych spraw toczyła się między konsumentem a przedsiębiorcą i to w dodatku z sektora bankowo-ubezpieczeniowego. Część istotnych poglądów dotyczyła w istocie zagadnień istotnych w życiu publicznym, a mianowicie sprawy tzw. „kredytów frankowych”, które były i są tematem debaty publicznej.

Przyznanie Prezesowi UOKiK kompetencji do przedstawienia poglądu istotnego w sprawie ocenić należy pozytywnie, bowiem sprzyja efektywności ochrony prawnej konsumentów i konkurentów.

Źródła

1. BŁACHUCKI, M., *Art. 31(d)*, w: *Ustawa o ochronie konkurencji i konsumentów. Komentarz*, red. A. Stawicki, E. Stawicki, LEX, sip.lex.pl (09.05.2017).
2. JURKOWSKA-GOMUŁKA, A., *Interes publiczny a prywatne egzekwowanie reguł konkurencji*, w: *Prawo konkurencji. 25 lat. Pierwszy Polski Kongres Prawa Konkurencji*, red. T. Skoczny, LEX, sip.lex.pl (08.08.2017).
3. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 27 listopada 2014 r., sygn. akt III SK 21/14, LEX, sip.lex.pl (08.05.2017).
4. SIERADZKA, M., *Art. 31(d)*, w: *Ochrona konkurencji i konsumentów. Komentarz do zmian wprowadzonych ustawą z dnia 5 sierpnia 2015 r. o zmianie ustawy o ochronie konkurencji i konsumentów oraz niektórych innych ustaw*, red. M. Sieradzka, LEX, sip.lex.pl (08.05.2017).
5. STRONA INTERNETOWA PREZESA UOKIK, https://uokik.gov.pl/istotny_pogląd_w_sprawie.php?news_page=1 (09.05.2017).

6. SZCZYGIEŁ, JAN, *Nowa prerogatywa Prezesa Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów do przedstawienia istotnego poglądu w sprawie*, https://www.cars.wz.uw.edu.pl/tresc/konferencje/25/nowa_prerogatywa.pdf (03.05.2017).
7. Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. z 2016 r. poz. 1822).
8. Ustawa z dnia 16 lutego 2007 r. o ochronie konkurencji i konsumentów (Dz. U. z 2017 r. poz. 229).
9. Ustawa z dnia z dnia 5 sierpnia 2015 r. o zmianie ustawy o ochronie konkurencji i konsumentów oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2015 r. poz. 1634).
10. ZIELIŃSKI, M., *Wykładnia prawa. Zasady, reguły, wskazówki*, Warszawa 2012.
11. ŻURAWIK, A., *Pojęcie interesu publicznego*, w: *System Prawa Administracyjnego. Publiczne Prawo Gospodarcze.*, T. 8A, red. R. Hauser, Z. Niewiadomski, A. Wróbel, Warszawa 2013, s. 410-434.

Kontakt

mgr Radek Rafał Wasilewski (doktorant/Ph.D. Student)
Uniwersytet Szczeciński, Wydział Prawa i Administracji/
University of Szczecin, Faculty of Law and Administration
Tel: 0048-882-491-765
email: was.rad@wp.pl

ELEKTRONICKÝ OBČIANSKY PREUKAZ A INÉ SPÔSOBY AUTENTIFIKÁCIE PRI PRÍSTUPE K ELEKTRONICKÝM SLUŽBÁM VEREJNEJ SPRÁVY

ELECTRONIC IDENTITY CARD AND OTHER AUTHENTICATION MEANS IN THE PROCESS OF ACCESS TO ELECTRONIC PUBLIC ADMINISTRATION SERVICES

Jozef Andraško

Abstrakt

Autor sa v rámci svojho príspevku zaoberá problematikou autentifikácie, ktorá je nevyhnutným predpokladom pre prístup k elektronickým službám verejnej správy. Osobitná pozornosť je venovaná problematike elektronického občianskeho preukazu, ale aj iným spôsobom autentifikácie, ktoré upravuje právny poriadok Slovenskej republiky.

KLúčové slová: *autentifikácia, elektronické služby verejnej správy, elektronický občiansky preukaz, alternatívny autentifikátor, autentifikačný certifikát*

Abstract

Author deals with issue of authentication as necessary precondition to access electronic public administration services. Special attention is paid to electronic identity card and other authentication means that are regulated by Slovak legal order.

Key words: *authentication, electronic public administration services, electronic identity card, alternative authenticator, authentication certificate*

1 ÚVOD

Dlhé obdobie boli postupy autentifikácie pri využívaní a poskytovaní verejných služieb založené na papierovej forme. Prostriedky autentifikácie ako občiansky preukaz, cestovný pas, vodičský preukaz či rodný list boli používané ako oficiálne potvrdenie deklarovanej identity¹ jednotlivca. Tieto dokumenty podliehali fyzickej kontrole. Avšak príchodom nových informačných a komunikačných technológií (ďalej len „IKT“)² a poskytovaním elektronických služieb verejnej správy³ bolo potrebné vytvoriť nové spôsoby autentifikácie,

¹ Identitu možno definovať ako súbor atribútov, ktoré jednoznačne odlišujú jednu osobu od inej osoby. Vo virtuálnom priestore možno hovoriť o elektronickej identite, ktorá predstavuje súbor atribútov, ktoré sú zaznamenateľné v elektronickej podobe a ktoré jednoznačne odlišujú jednu osobu od inej osoby. Fyzická osoba je charakterizovaná atribútmi ako výška, vek, výzor, váha, DNA, dátum a miesto narodenia, bydlisko alebo zamestnanie. Niektoré atribúty majú statický charakter, čiže sa nemenia (napr. miesto narodenia, DNA a i.), iné majú zas dynamický charakter a časom sa môžu meniť (napr. farba vlasov, trvalý pobyt a i.). Aby sme mohli osoby od seba odlíšiť, bez toho aby sme poznali všetky atribúty, čo nie je ani možné, umelo vytvárame identifikačné atribúty (napr. rodné číslo).

² Pre potreby tohto príspevku predstavujú IKT technológie používané na spracovanie informácií, ktoré vznikli koncom minulého storočia spojením počítačov, telekomunikačných systémov a masovokomunikačných prostriedkov.

³ Pre potreby tohto príspevku budeme v najvšeobecnejšej rovine definovať elektronické služby verejnej správy ako elektronickú formu komunikácie (najmä) občanov s verejnou správou pri využívaní verejných služieb prostredníctvom IKT (najmä Internetu). Pre označenie pojmu elektronická služba verejnej správy sa taktiež používa pojem služba e-Governmentu. Bližšie k problematike elektronických služieb verejnej správy pozri

ktoré by bolo možné použiť v situáciách, kedy je potrebné overiť identitu jednotlivca na diaľku.

V rámci tohto príspevku sa najskôr zameriame na autentifikáciu vo všeobecnosti. Skúmanú problematiku následne budeme rozoberať z pohľadu právneho poriadku Slovenskej republiky. Osobitná pozornosť bude venovaná elektronickému občianskemu preukazu, ale aj a iným spôsobom autentifikácie osôb pre prístup k elektronickým službám verejnej správy.

2 AUTENTIFIKÁCIA⁴

Aby sme aj vo virtuálnom priestore⁵ v rámci rôznych online interakcií dosiahli určitú úroveň záruky, že osoba, ktorá urobila vyhlásenie o identite je naozaj tou osobou, vyžaduje sa od nej, aby sa preukázala preukazom identity⁶. Príkladmi preukazu identity vo fyzickom svete je, napr. občiansky preukaz, cestovný pas alebo vodičský preukaz. Na základe týchto preukazov identity, ktoré boli vydané dôveryhodnou treťou stranou, ktorou je štát, môže osoba urobiť vyhlásenie o identite na základe overených atribútov (napr. vek, adresa trvalého pobytu a i.), ktoré sa v preukaze identity nachádzajú. Preukaz identity by sme mohli vo všeobecnosti definovať ako údaje, ktoré sa používajú na autentifikáciu deklarovanej identity alebo atribútov danej osoby. Inými slovami možno povedať, že preukaz identity predstavuje autentifikátor, prostredníctvom ktorého sa osoby môžu v rámci rôznych transakcií autentifikovať.

Vo virtuálnom priestore, kde dochádza k rôznym interakciám medzi osobami a rôznymi organizáciami, je situácia v porovnaní s fyzickým svetom podobná. Osoba, ktorá uskutočnila vyhlásenie o identite, musí disponovať preukazom elektronickej identity, ktorý bude obsahovať údaje o tom, že osoba, ktorá urobila vyhlásenie o identite, je naozaj tou osobou. Príkladom takýchto preukazov elektronickej identity je, napr. heslo, PIN⁷, elektronický podpis, digitálny certifikát a i.⁸

V rámci autentifikačného postupu musí osoba, ktorá deklarovala svoju identitu, dokázať, že skutočne je tou osobou, ktorej identitu deklarovala. Inými slovami ide o potvrdenie deklarovanej identity.⁹

SOPÚCHOVÁ, S.: *Predpoklady fungovania e-governmentu v Slovenskej republike*. In QUAERE 2015. Hradec Králové: Magnanimitas, 2015, s. 659-668.

⁴ Určenie identity konkrétnej osoby pozostáva z dvoch fáz. V prvej fáze, identifikácii, osoba deklaruje svoju identitu. Inými slovami možno povedať, že osoba, ktorá chce využívať konkrétnu elektronickú službu verejnej správy, realizuje vyhlásenie o identite (*identity claim*). Takéto vyhlásenie predstavuje deklaratórny akt osoby, ktorá tvrdí, že: „*Ja som ja a tu sú potrebné atribúty a identifikátory, ktoré sú nevyhnutné na overenie, že som, kto tvrdím, že som.*“ V praxi môže nastať situácia, že osoba bude tvrdiť, že je danou osobou, avšak takéto vyhlásenie môže byť falošné. Takéto aktivity môžu smerovať ku krádeži identity alebo neoprávnenému prístupu k informačnému systému verejnej správy alebo elektronickej komunikácii. Aby sme mohli overiť takéto vyhlásenie o identite, musí sa osoba preukázať preukazom identity a následne musí dôjsť k autentifikácii, ktorá predstavuje druhú fázu.

⁵ Pre potreby tohto príspevku budeme virtuálny priestor chápať ako komplexný priestor, ktorý vznikol interakciou ľudí, softvéru a služieb na Internete prostredníctvom technických zariadení a sietí, ktoré sú k ním pripojené, pričom tento priestor neexistuje vo fyzickej forme.

⁶ Z technologického hľadiska možno povedať, že operačný systém alebo aplikácie budú vyžadovať od osoby (užívateľ'a) dôkaz o tom, že je naozaj tou osobou, ktorou tvrdí, že je. Takýmto dôkazom je preukaz identity. Pojem preukaz identity je prekladom anglického pojmu *credential*.

⁷ PIN (*Personal Identification Number*) predstavuje osobné identifikačné číslo, ktoré pozostáva z číselného kódu.

⁸ Preukazy elektronickej identity môžu byť integrované do autentifikačného tokenu (napr. čipová karta), ale taktiež nemusia (napr. heslo alebo digitálny certifikát).

⁹ Napriek skutočnosti, že sa osoba môže úspešne autentifikovať pre prístup k elektronickej službe verejnej správy, neznamená to, že automaticky má aj oprávnenie konkrétnu službu využiť, nakoľko takéto oprávnenie sa môže vzťahovať na podmienku občianstva alebo trvalého pobytu a pod. Povoľenie konať v súlade s oprávneniami, ktoré danej osobe prislúchajú sa nazýva autorizácia.

Osoba sa môže autentifikovať rôznymi spôsobmi. V odbornej literatúre možno hovoriť o troch základných prístupoch, ktoré sú založené na tom:

- a) čo človek vie (PIN, heslo, rodné priezvisko mamy),
- b) čo človek má (digitálny certifikát, čipová karta),
- c) čo človek je (biometrické charakteristiky¹⁰ ako odtlačok prstov, obraz sietnice, hlas, obraz dúhovky).¹¹

Samozrejme, môže dôjsť aj ku kombinácii rôznych spôsobov autentifikácie, napr. elektronický občiansky preukaz v sebe môže obsahovať biometrickú charakteristiku ako obraz tváre, ale aj elektronický čip. Ďalším príkladom je autentifikácia prostredníctvom čipovej karty a následným zadaním PIN kódu. V takýchto prípadoch sa hovorí o viacfaktorovej autentifikácii.¹²

2.1 Autentifikácia v zmysle Zákona o e-Governmente

Problematika autentifikácie je v právnom poriadku Slovenskej republiky upravená zákonom č. 305/2013 Z. z. o elektronickej podobe výkonu pôsobnosti orgánov verejnej moci a o zmene a doplnení niektorých zákonov (ďalej len „Zákon o e-Governmente“).¹³ V zmysle predmetného zákona autentifikácia predstavuje: „*preukazovanie identity identifikovaného objektu, spravidla prostredníctvom autentifikátora.*“¹⁴

V súvislosti so spôsobom autentifikácie, Zákon o e-Governmente stanovil, že na autentifikáciu sa môže použiť len:

- a) úradný autentifikátor¹⁵, ktorým je občiansky preukaz s elektronickým čipom a bezpečnostný osobný kód alebo doklad o pobyte s elektronickým čipom a bezpečnostný osobný kód alebo
- b) alternatívny autentifikátor.

V zmysle § 21 písm. b) Zákona o e-Governmente je alternatívny autentifikátor definovaný ako: „*jedinečná a konečná postupnosť znakov, ktorá sama nemá významovú hodnotu, ak je k dispozícii len ako postupnosť týchto znakov, prostriedok alebo procedúra alebo ich kombinácia.*“ Jedinečnú a konečnú postupnosť znakov je potrebné vo všeobecnosti vnímať ako dlhé heslo. Za procedúru možno považovať program, ktorý dokáže vygenerovať heslo. Prostriedkom môže byť napr. čipová karta. V prípade kombinácie postupnosti znakov, prostriedku a procedúry ako alternatívneho autentifikátora by išlo o technické zariadenie, ktoré má v sebe program na generovanie autentifikačného hesla. V praxi by mohlo ísť napr. o použitie mobilného telefónu na účely autentifikácie.

K 1. marcu 2017 nadobudla účinnosť vyhláška Ministerstva vnútra Slovenskej republiky č. 29/2017 Z. z., ktorou sa ustanovujú podrobnosti o alternatívnom autentifikátore (ďalej len

¹⁰ Použitie biometrie ako prostriedku identifikácie a autentifikácie osôb siaha až do 3. storočia pred Kr. V starovekej Číne boli objavené tabuľky, kde sa popri mene jednotlivcov nachádzal aj odtlačok prstov. Bližšie pozri SUTROP, M. a LAAS-MIKKO, K.: *From Identity Verification to Behaviour Prediction: Ethical Implications to Second Generation Biometrics*. In Review of Policy research, 2012, roč. 29, č. 1, s. 21-22.

¹¹ OLEJÁR, D. a kol.: *Manažment informačnej bezpečnosti a základy PKI*. Bratislava, 2015. s. 14. Dostupné na: <https://www.csirt.gov.sk/bezpecnostna-studovna/mfsr-vzdelavanie-89f.html>.

¹² TODOROV, D.: *Mechanics of Users Identification and Authentication. Fundamentals of Identity Management*. USA: Auerbach Publications, 2007, s. 6.

¹³ Prijatím Zákona o e-Governmente sa vytvorila všeobecná právna úprava spôsobu pre výkon pôsobnosti orgánov verejnej moci v elektronickej podobe. Vytvorením takéhoto právneho rámca malo dôjsť k realizácii elektronických služieb orgánov verejnej moci, a teda aj orgánov verejnej správy, pričom sa postupovalo jednotným spôsobom, tak aby nebolo potrebné zasahovať do každého osobitného právneho predpisu, ktorý tento výkon upravuje v konkrétnych prípadoch. Základným cieľom Zákona o e-Governmente je zakotvenie elektronickej úradnej komunikácie ako kľúčovej formy komunikácie medzi osobami a orgánmi verejnej moci, ako aj medzi orgánmi verejnej moci navzájom.

¹⁴ § 3 písm. p) Zákona o e-Governmente.

¹⁵ Bližšie o úradnom autentifikátore pozri časť príspevku – elektronický občiansky preukaz.

„Vyhláška o alternatívnom autentifikátore“). V zmysle tejto vyhlášky má alternatívny autentifikátor podľa § 21 ods. 1 písm. b) Zákona o e-Governmente formu karty s elektronickým čipom spolu s bezpečnostným osobným kódom. Alternatívny autentifikátor je určený fyzickým osobám, ktoré nemajú povolený pobyt na území Slovenskej republiky, teda nespĺňajú podmienky vydania elektronického občianskeho preukazu s čipom alebo dokladu o pobyte cudzinca s čipom. Platnosť alternatívneho autentifikátora je obmedzená na tri roky. O vydanie alternatívneho autentifikátora môže požiadať fyzická osoba, ktorá je:

- štatutárnym orgánom, členom štatutárneho orgánu právnickej osoby so sídlom na území Slovenskej republiky zapísanej v obchodnom registri alebo
- vedúcim jej organizačnej zložky zapísanej v obchodnom registri.

V súvislosti s účelom alternatívneho autentifikátora musíme poznamenať, že v predmetnej vyhláške, ktorá zavádza alternatívny autentifikátor absentuje zmienka o účele jeho použitia. V návrhu tejto vyhlášky bolo jasne stanovené, že alternatívny autentifikátor (vtedy nazývaný ešte dočasný alternatívny autentifikátor) slúži výlučne na prístup a disponovanie s elektronickou schránkou¹⁶ právnickej osoby, ktorej bola zriadená. Takéto ustanovenie v prijatej vyhláške absentuje. Avšak z rôznych zdrojov je zrejmé¹⁷, že účelom zavedenia alternatívneho autentifikátora je vytvoriť podmienky zahraničným štatutárom pre vstup a disponovanie s elektronickou schránkou.

Orgány verejnej moci sú oprávnené zaviesť a používať pre špecializované portály¹⁸, ktoré spravujú, aj iný spôsob autentifikácie osoby ako je autentifikácia prostredníctvom úradného autentifikátora a alternatívneho autentifikátora. V praxi pôjde o prípady, keď sa osoba bude autentifikovať na základe hesla alebo GRID karty¹⁹. V prípade, ak sa iný spôsob autentifikácie osoby zavedie, je potrebné zabezpečiť možnosť autentifikácie osoby prostredníctvom autentifikátora podľa § 21 ods. 1 Zákona o e-Governmente (úradný autentifikátor a alternatívny autentifikátor) pre príslušnú alebo vyššiu úroveň záruky v súlade so štandardom elektronických služieb verejnej správy pre úroveň záruky podľa výnosu Ministerstva financií Slovenskej republiky č. 55/2014 Z. z. o štandardoch pre informačné systémy verejnej správy.²⁰ V praxi by teda mohla nastať situácia, že zahraničný štatutár sa môže autentifikovať na špecializovaný portál prostredníctvom alternatívneho autentifikátora. Avšak tento alternatívny autentifikátor je určený len na vstup a disponovanie s elektronickou schránkou.

Na základe úspešnej autentifikácie, kedy osoba spoľahlivo potvrdila deklarovанú identitu, má táto osoba prístup k:

- a) elektronickej úradnej komunikácii, v rámci ktorej je prenášaná elektronická úradná správa, ktorú tvoria elektronické podania alebo elektronické úradné dokumenty vrátane príloh a
- b) prostriedkom a údajom informačného systému prostredníctvom prístupového miesta.²¹

¹⁶ V zmysle § 3 písm. l) Zákona o e-Governmente je elektronickou schránkou „elektronické úložisko, v ktorom sú uchovávané elektronické správy a notifikácie.“ Elektronická schránka zabezpečuje elektronickú komunikáciu medzi osobami na jednej strane a verejnou správou na strane druhej. Pre prístup do elektronických schránok sa použije elektronický občiansky preukaz v spojení s bezpečnostným osobným kódom, autentifikačný certifikát alebo alternatívny autentifikátor.

¹⁷ Pozri, napr. <https://www.nases.gov.sk/alternativne-autentifikatory-umoznia-pristup-k-e-schranke-statutarom-bez-pobytu-na-uzemi-slovenska/index.html> alebo https://www.slovensko.sk/sk/oznamy/detail/_alternativny-autentifikator-pr.

¹⁸ Špecializovaný portál predstavuje prístupové miesto, kde možno nájsť elektronické služby konkrétneho orgánu verejnej správy.

¹⁹ GRID karta má rozmery platobnej karty a jednu jej stranu tvorí matica s x stĺpcami a y riadkami obsahujúca číselné kódy v poli matice (tzv. tabuľka kódov). Riadky môžu byť označené napríklad číslicami, stĺpce písmenami. Využívateľ danej služby môže byť pri autentifikácii vyzvaný, aby zadal konkrétny kód z GRID karty, definovaný jeho pozíciou na konkrétnom riadku a stĺpci (napr. kód C3, čiže kód zo stĺpca C a riadku 3).

²⁰ § 21 ods. 6 Zákona o e-Governmente.

²¹ Za prostriedok možno považovať, napr. program, prostredníctvom ktorého je možné získať prístup k údajom.

V prípade, ak ide o prístup osoby do informačného systému verejnej správy prostredníctvom špecializovaného portálu, je proces autentifikácie zabezpečený prostredníctvom elektronických prostriedkov daného portálu, ak zabezpečujú najmenej ten istý rozsah a kvalitu funkcií ako autentifikačný modul²². Proces autentifikácie v tomto prípade prebieha overením:

- a) platnosti autentifikačného certifikátu alebo
- b) správnosti a platnosti identifikátora osoby a správnosti a platnosti použitého autentifikátora (ak nebol použitý autentifikačný certifikát).²³

2.2 Autentifikačný certifikát

Nakoľko je autentifikácia naviazaná na použitie úradného autentifikátora fyzickej osoby, bol automatizovaný prístup informačného systému značne obmedzený. Pre účely automatizovaného prístupu a spracúvania, napr. doručených elektronických správ, je pre orgány verejnej moci, ale aj právnické osoby a fyzické osoby podnikateľov vhodné, aby bolo možné na účely autentifikácie osoby použiť aj certifikát, ktorý je vydaný pre informačný systém tejto osoby. Autentifikačný certifikát by mal v praxi uľahčiť identifikáciu a autentifikáciu, ktorá sa vyžaduje, napr. pri prístupe zamestnancov orgánu verejnej moci do informačných systémov verejnej správy na účely plnenia pracovných úloh.

Na účely prístupu k prístupovému miestu²⁴ alebo spoločnému modulu²⁵ môžu:

- orgány verejnej moci pri elektronickej komunikácii pri výkone verejnej moci,
- právnické osoby a fyzické osoby podnikatelia, o ktorých právach, právom chránených záujmoch a povinnostiach orgán verejnej moci pri výkone verejnej moci elektronicke koná alebo vo vzťahu ku ktorým verejnú moc vykonáva,

použiť automatizovaný spôsob s použitím technického prostriedku alebo programového prostriedku a s použitím autentifikačného certifikátu.²⁶

V takýchto osobitných prípadoch sa na identifikáciu osoby pri jej prístupe k prístupovému miestu alebo spoločnému modulu použije identifikátor osoby z autentifikačného certifikátu. Na autentifikáciu sa použije autentifikačný certifikát.²⁷

²² Autentifikačný modul predstavuje centralizované riešenie správy identít, ktorý funguje na princípe jedného prihlásenia (*Single Sign-On*), čo znamená, že používateľ sa po autentifikácii k informačnému systému verejnej správy nemusí znova autentifikovať pri prístupe k inému informačnému systému verejnej správy. Autentifikačný modul sa skladá z autentifikačnej a komunikačnej časti. Autentifikačná časť je určená na autentifikáciu a jej správcom je Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. Komunikačná časť je určená na prenos informácie o overenej identite a jej správcom je Úrad vlády Slovenskej republiky.

²³ § 19 ods. 5 Zákona o e-Governmente.

²⁴ Prístupovými miestami, prostredníctvom ktorých možno vykonávať elektronicke komunikáciu a ktorými sa zabezpečuje kontakt medzi orgánom verejnej moci na jednej strane a osobou, ktorá je účastníkom konania na druhej strane, sú v zmysle § 5 Zákona o e-Governmente:

- a) ústredný portál verejnej správy,
- b) špecializované portály,
- c) integrované obslužné miesta,
- d) ústredné kontaktné centrum.

²⁵ Spoločné moduly predstavujú informačné systémy verejnej správy a zabezpečujú základné funkcie potrebné pri elektronickej výkone verejnej moci. Tieto základné funkcie sú opakovane využívané orgánmi verejnej moci a inými osobami pri vzájomnej elektronickej komunikácii na účely výkonu verejnej moci elektronicke. Medzi takéto funkcie patrí, napr. autentifikácia používateľa, ktorý chce využiť elektronicke službu poskytovanú konkrétnym orgánom verejnej správy alebo funkcia umožňujúca realizáciu elektronickej platby. Nakoľko by nebolo efektívne, aby v každom informačnom systéme verejnej správy bola takáto funkcia implementovaná, je vhodnejšie vytvoriť centrálné riešenia, ktoré budú ostatným informačným systémom poskytovať tieto funkcie. V súvislosti s autentifikáciou osôb má osobitné postavenie autentifikačný modul a modul elektronických schránok.

²⁶ Za technický prostriedok možno považovať, napr. kartu a v prípade programového prostriedku môže ísť o program.

²⁷ § 22a ods. 1 Zákona o e-Governmente.

Okrem prístupu k prístupovému miestu alebo spoločnému modulu môžu orgány verejnej moci, právnické osoby a fyzické osoby podnikatelia použiť autentifikačný certifikát na účely prístupu alebo disponovania s elektronickou schránkou automatizovane. Na identifikáciu osoby, ktorá je oprávnená na prístup alebo disponovanie s elektronickou schránkou sa použije identifikátor osoby z autentifikačného certifikátu. Na autentifikáciu sa použije autentifikačný certifikát.²⁸

Autentifikačný certifikát, ktorý obsahuje údaje o tom, že ide o autentifikačný certifikát a identifikátor toho, komu bol vydaný, je v zmysle § 22aa ods. 1 Zákona o e-Governmente definovaný ako: „*elektronický dokument, ktorý preukazuje elektronickú identitu toho, komu bol vydaný.*“ Ako už bolo spomenuté, autentifikačný certifikát sa používa na účely identifikácie a autentifikácie, ktoré súvisia s výkonom verejnej moci:

- a) pri prístupe k informačnému systému,
- b) pri prístupe k elektronickej komunikácii alebo
- c) pri prístupe do elektronickej schránky alebo disponovanie s elektronickou schránkou.

Zákon o e-Governmente stanovil, že zoznam autentifikačných certifikátov právnických osôb, fyzických osôb podnikateľov a orgánov verejnej moci sa vedie v registri autentifikačných certifikátov, ktorého správcom je správca komunikačnej časti autentifikačného modulu (Úrad vlády Slovenskej republiky).²⁹ Musíme však konštatovať, že tento register nebol ešte zavedený.³⁰ Navyše, správca komunikačnej časti autentifikačného modulu (Úrad vlády Slovenskej republiky) je povinný každý deň vydať zoznam platných autentifikačných certifikátov podľa § 22aa Zákona o e-Governmente a zverejniť ho na ústrednom portáli verejnej správy³¹. V tomto prípade musíme konštatovať, že takýto zoznam sa v súčasnosti nenachádza na ústrednom portáli verejnej správy.³²

3 ELEKTRONICKÝ OBČIANSKY PREUKAZ

Verejná správa už dlhé obdobie zabezpečuje papierovú formu správy identít. Avšak vytvorením konceptu elektronickej identity a poskytovaním elektronických služieb verejnej správy, kde sa vyžaduje identifikácia a autentifikácia osoby na diaľku, vznikli nové výzvy,

²⁸ Tamtiež, § 22a ods. 2.

²⁹ Správcom registra autentifikačných certifikátov, ktorý je informačným systémom verejnej správy, je správca komunikačnej časti autentifikačného modulu. Autentifikačný certifikát zapíše správca komunikačnej časti autentifikačného modulu do registra autentifikačných certifikátov na žiadosť toho, komu bol vydaný. Tento správca je povinný každý deň vydať zoznam platných autentifikačných certifikátov a zverejniť ho na ústrednom portáli verejnej správy. Tento zoznam platí 24 hodín od jeho vydania a autentifikačný certifikát, ktorý je uvedený v zozname sa považuje za platný počas celej doby platnosti zoznamu, kým sa nepreukáže opak. Osoba, ktorej bol autentifikačný certifikát vydaný, je povinná oznámiť správcovi komunikačnej časti autentifikačného modulu zrušenie tohto certifikátu bezodkladne po tom, ako k zrušeniu dôjde. Bližšie pozri § 22b ods. 3-5 Zákona o e-Governmente.

³⁰ Bližšie pozri ÚRAD VLÁDY SLOVENSKEJ REPUBLIKY: *Návrh vyhlášky Úradu vlády Slovenskej republiky, ktorým sa ustanovujú podrobnosti o zápise autentifikačných certifikátov do registra autentifikačných certifikátov a o žiadosti o tento zápis.* Bratislava, 2016. Dostupné na: <https://www.slov-lex.sk/legislativne-procesy/-/SK/PI/2016/199>.

³¹ Ústredný portál verejnej správy je informačný systém verejnej správy, prostredníctvom ktorého je možné centrálnne vykonávať elektronickú úradnú komunikáciu s ktorýmkoľvek orgánom verejnej moci. Taktiež zabezpečuje prístup k spoločným modulom (napr. modul elektronických schránok), a to najmä prostredníctvom siete Internet. Správcom ústredného portálu verejnej správy je Úrad vlády Slovenskej republiky a prevádzkovateľom portálu je Národná agentúra pre sieťové a elektronické služby.

³² V prípade, ak je autentifikačný certifikát zrušený, správca komunikačnej časti autentifikačného modulu je povinný túto skutočnosť bezodkladne oznámiť správcovi alebo prevádzkovateľovi modulu úradnej komunikácie a modulu elektronických schránok. Títo správcovia alebo prevádzkovatelia sú povinní bezodkladne zabezpečiť, aby s použitím zrušeného autentifikačného certifikátu nebolo možné vykonať úspešnú autentifikáciu pri elektronickej komunikácii s použitím modulu úradnej komunikácie a modulu elektronických schránok. Bližšie pozri § 22b ods. 6 Zákona o e-Governmente.

ktorým musela verejná správa čeliť. Jednou z nich bola problematika bezpečnosti správy elektronických identít, s ktorou súvisí dôveryhodnosť identifikácie a autentifikácie.

Vo všeobecnosti možno povedať, že v podmienkach Slovenskej republiky bola problematika správy elektronických identít vyriešená prenesením tohto procesu na dôveryhodnú tretiu stranu. Takouto dôveryhodnou treťou stranou je Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, ktoré zodpovedá za vydávanie a správu občianskych preukazov s elektronickým čipom a bezpečnostným osobným kódom, tzv. elektronická identifikačná karta (ďalej len „elektronický občiansky preukaz“). Právny rámec pre elektronický občiansky preukaz je tvorený zákonom č. 224/2006 Z. z. o občianskych preukazoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov (ďalej len „Zákon o občianskych preukazoch“).

Elektronický občiansky preukaz vznikol implementáciou elektronického čipu do občianskeho preukazu formátu Európskej únie, ktorý bol vydávaný v Slovenskej republike od júla 2008. V Slovenskej republike sa elektronický občiansky preukaz vydáva od decembra 2013 a Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky vydalo už viac ako 2 milióny kusov elektronických občianskych preukazov.³³

Postup vydávania elektronického občianskeho preukazu je upravený v § 5 a nasl. Zákona o občianskych preukazoch. Okrem možnosti požiadať o vydanie elektronického občianskeho preukazu osobne na okresnom riaditeľstve Policajného zboru, Zákon o občianskych preukazoch umožňuje požiadať o jeho vydanie aj prostredníctvom portálu Ministerstva vnútra Slovenskej republiky. Táto žiadosť sa pochopiteľne vzťahuje len na vydanie nového občianskeho preukazu, aj to len v zákonom stanovených prípadoch.³⁴ Personalizácia elektronického občianskeho preukazu (zápis údajov na elektronický občiansky preukaz) sa vykonáva centrálné v Národnom personalizačnom centre Ministerstva vnútra Slovenskej republiky (ďalej len „NPC MV SR“).³⁵

Elektronický čip, ktorý sa nachádza na zadnej strane elektronického občianskeho preukazu obsahuje údaje, ktoré sú zapísané, alebo ich možno zapísať do občianskeho preukazu v zmysle § 3 ods. 1 až 3 Zákona o občianskych preukazoch (meno, priezvisko, dátum narodenia, rodné číslo, adresa a i.). Okrem toho, môže elektronický čip elektronického občianskeho preukazu obsahovať až tri druhy certifikátov³⁶:

- kvalifikovaný certifikát (ACA) – slúži na podpisovanie kvalifikovaným elektronickým podpisom³⁷,
- certifikát na podpisovanie (PCA) – slúži na autorizáciu vybraných procesov formou elektronického podpisu pri komunikácii v rámci poskytovaných elektronických služieb verejnej správy³⁸,
- certifikát na šifrovanie (SCA) – slúži na šifrovanie údajov pre jeho držiteľa v rámci poskytovaných elektronických služieb verejnej správy.

³³Dostupné na: <http://www.parlamentnelisty.sk/politika/politici-voicom/Ministerstvo-vnutra-Odovzdavanie-2-milionteho-obcianskeho-preukazu-284090>.

³⁴ § 7b ods. 1 Zákona o občianskych preukazoch.

³⁵ V NPC MV SR sa realizuje personalizácia dokladov laserovým gravírovaním a atramentovou tlačou, vstupná a výstupná kontrola dokladov, príprava personalizovaných dokladov na distribúciu na jednotné pracoviská v Slovenskej republike, ako aj skladovanie dodaných čistopisov jednotlivých druhov dokladov. NPC MV SR personalizuje okrem občianskych preukazov aj vodičské preukazy a cestovné doklady. Bližšie pozri MINISTERSTVO VNÚTRA SLOVENSKEJ REPUBLIKY: *Informácia o projekte zavádzania dokladov európskeho formátu v SR a zavádzania prvkov biometrie, vrátane vývoja príjmov a výdavkov podľa jednotlivých prvkov realizácie projektu minimálne do roku 2008*. Bratislava, 2006.

³⁶ DISIG: *Certifikačná politika pre vydávanie certifikátov na eID*, Bratislava, 2016, s. 13. Dostupné na: https://www.slovensko.sk/_img/CMS4/eid/Certifikačna_politika_pre_vydavanie_certifikatov_na_eID.pdf.

³⁷ Kvalifikovaný certifikát pre elektronický podpis v zmysle čl. 3 bod 15 Nariadenia EP a Rady 910/2014 z 23. júla 2014 o elektronickej identifikácii a dôveryhodných službách pre elektronicke transakcie na vnútornom trhu a o zrušení smernice 1999/93/ES (ďalej len „Nariadenie eIDAS“).

³⁸ Certifikát pre elektronický podpis v zmysle čl. 3 bod 14 Nariadenia eIDAS.

V elektronickom čipe sa môže nachádzať aj súkromný kľúč a verejný kľúč (kryptografické kľúče), ktoré sú nevyhnutné pre vytvorenie, resp. overenie kvalifikovaného elektronického podpisu.

Taktiež platí, že elektronický čip musí spĺňať požiadavky na kvalifikované elektronické zariadenie na vytvorenie elektronického podpisu v zmysle Nariadenia eIDAS, aby ho bolo možné použiť na uchovanie kvalifikovaného certifikátu a vytváranie kvalifikovaného elektronického podpisu.³⁹

Údaje na elektronickom čipe elektronického občianskeho preukazu je technicky možné prečítať len so súhlasom jeho držiteľa zadaním bezpečnostného osobného kódu (ďalej len „BOK“) a súčasným priložením elektronického občianskeho preukazu k čítaciemu zariadeniu kariet.⁴⁰ Len oprávnení poskytovatelia elektronických služieb (spoliehajúca sa strana) budú môcť požiadať o prečítanie údajov z elektronického občianskeho preukazu. Ktoré z údajov budú z elektronického občianskeho preukazu prečítané a odovzdané poskytovateľovi elektronických služieb je určené a zabezpečené príslušným certifikátom.⁴¹

Podmienkou využívania elektronického občianskeho preukazu v elektronickej komunikácii s verejnou správou je jeho aktivácia. Pre aktiváciu elektronického občianskeho preukazu sa vyžaduje zvolenie BOK. V zmysle § 4b ods. 2 Zákona o občianskych preukazoch je BOK: „kombináciou najmenej šiestich a najviac desiatich číslíc. Občan, ktorý v čase podania žiadosti o vydanie občianskeho preukazu nedovršil 65. rok veku, si bezpečnostný osobný kód zvolí pri podaní žiadosti; ostatní občania si môžu bezpečnostný osobný kód zvoliť pri podaní žiadosti alebo neskôr na okresnom riaditeľstve.“ BOK s elektronickým občianskym preukazom slúži na potvrdenie identity držiteľa pri elektronickej komunikácii s informačnými systémami verejnej správy, alebo s inými fyzickými osobami alebo právnickými osobami.⁴²

S ohľadom na vyššie uvedené skutočnosti možno konštatovať, že nový typ občianskeho preukazu sa spolu s BOK stáva dôveryhodným prostriedkom pre identifikáciu a autentifikáciu osoby vo virtuálnom priestore, a to pomocou osobných údajov, ktoré sú uložené v elektronickom čipe. Táto funkcia je nevyhnutná pri využívaní elektronických služieb, či už v oblasti verejnej správy alebo v súkromnom sektore.

Napriek skutočnosti, že elektronický občiansky preukaz predstavuje identifikačný a autentifikačný prostriedok pre využívanie elektronických služieb verejnej správy, stále predstavuje aj fyzický doklad totožnosti.

4 ZÁVER

Elektronický občiansky preukaz predstavuje identifikačný a autentifikačný prostriedok pre prístup k elektronickým službám verejnej správy. Napriek skutočnosti, že ním disponuje viac ako 2 milióny občanov Slovenskej republiky, jeho využívanie v elektronickej komunikácii s verejnou správou je nedostačujúce. Na tomto mieste by sme radi podotkli, že ani tie najvyvinutejšie prostriedky elektronickej identifikácie a autentifikácie nezaručia, aby ich

³⁹ K problematike elektronického podpisu bližšie pozri DAŇKO, M.: *Elektronický podpis ako prejav vôle (v rekodifikačných súvislostiach)*. In *Míľniky práva v stredoeurópskom priestore 2015*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2015, s. 673-674.

⁴⁰ Pre bezpečnosť je veľmi podstatné, aby čítanie kariet bolo kontaktné. Pri bezkontaktnom čítaní je totiž možné prečítať údaje aj zo vzdialenosti niekoľkých metrov (závisí od technológie), a tak by protivník vybavený čítacím zariadením mohol odchytiť údaje, ktoré by občan poskytoval, napr. úradníkovi pri fyzickej návšteve.

⁴¹ Popri BOK zabezpečujú ochranu údajov zapísaných v elektronickom čipe elektronického občianskeho preukazu aj bezpečnostné mechanizmy. Prvým z nich je pasívna autentifikácia, ktorá chráni autenticitu a integritu údajov v čipe. Tento mechanizmus využíva elektronický podpis generovaný vo fáze personalizácie (zápisu údajov) čipu. Druhým bezpečnostným mechanizmom je aktívna autentifikácia, ktorá predstavuje ochranu pred klonovaním čipu (kópia čipu, do ktorej mohol falošovateľ zapísať nezmenené údaje spolu s digitálnym podpisom vyčítaným z elektronického občianskeho preukazu). Dostupné na: <http://www.plaut.sk/technologie-a-systemova-integracia/bezpecnost-a-sukromie/bezpecnostne-mechanizmy/m533>.

⁴² § 4b ods.1 Zákona o občianskych preukazoch.

občania využívali ako prostriedok pre prístup k elektronickým službám verejnej správy. Občania komunikujú a vykonávajú rôzne transakcie s verejnou správou len sporadicky. Je potrebné zabezpečiť, aby verejná správa poskytovala dostatočné množstvo elektronických služieb verejnej správy, ktoré možno reálne aj využiť. Navyše, je potrebné hľadať aj nové využitia pre prostriedok elektronickej identifikácie ako napr. kúpa lístka pre mestskú hromadnú dopravu, elektronické voľby či prihlásenie sa do študentského konta na univerzite. Alternatívny autentifikátor je určený fyzickým osobám, ktoré nemajú povolený pobyt na území Slovenskej republiky, a teda nespĺňajú podmienky vydania elektronického občianskeho preukazu s čipom alebo dokladu o pobyte cudzinca s čipom. V súvislosti s účelom alternatívneho autentifikátora je nevyhnutné poznamenať, že vo Vyhláske o alternatívnom autentifikátore, ktorá zavádza alternatívny autentifikátor, absentuje zmienka o účele jeho použitia. Podľa dostupných zdrojov, právne nezáväzného charakteru, je účelom zavedenia alternatívneho autentifikátora vytvoriť podmienky zahraničným štatutárom pre vstup a disponovanie s elektronickou schránkou. Takáto situácia by mohla znamenať, že zahraniční štatutári sa budú môcť autentifikovať pre prístup k elektronickým službám verejnej správy prostredníctvom špeciálneho portálu. Takúto možnosť dovoľuje ustanovenie, ktoré upravuje, že v prípade, ak sa zavedie iný pôsob autentifikácie osoby (napr. heslo alebo GRID karta) pre vstup do špecializovaného portálu, je potrebné zabezpečiť možnosť autentifikácie osoby aj prostredníctvom úradného autentifikátora (elektronický občiansky preukaz), ale aj prostredníctvom alternatívneho autentifikátora. Avšak alternatívny autentifikátor je určený len na vstup a disponovanie s elektronickou schránkou. V tejto súvislosti navrhujeme zmenu znenia predmetnej vyhlášky, tak aby bolo zrejmé, že alternatívny autentifikátor možno použiť len na prístup a disponovanie s elektronickou schránkou. Taktiež si uvedomujeme, že predmetná zmena môže vytvoriť priestor na diskusiu, či je vôbec možné obmedziť účel alternatívneho autentifikátora, nakoľko tento autentifikátor mal byť pôvodne rovnocennou alternatívou pre úradný autentifikátor.

V nadväznosti na vyššie uvedenú zmenu je taktiež potrebné upraviť § 21 ods. 6 Zákona o e-Governmente, tak aby orgány verejnej moci boli povinné zabezpečiť možnosť autentifikácie osoby len prostredníctvom úradného autentifikátora (elektronického občianskeho preukazu). Predmetná zmena by znemožnila zahraničným štatutárom autentifikovať sa do špecializovaných portálov prostredníctvom alternatívneho autentifikátora. Predmetná zmena by bola vyhovujúca len do času, kedy by bol prijatý alternatívny autentifikátor (napr. autentifikácia mobilom), ktorý by mal rovnaké právne účinky ako úradný autentifikátor.

Autentifikačný certifikát by mal v praxi uľahčiť identifikáciu a autentifikáciu, ktorá sa vyžaduje napr. pri prístupe zamestnancov orgánu verejnej moci do informačných systémov verejnej správy na účely plnenia pracovných úloh. Autentifikačný certifikát môžu používať aj právnické osoby a fyzické osoby podnikatelia. Zoznam takýchto certifikátov sa má v zmysle Zákona

o e-Governmente viesť v registri autentifikačných certifikátov, ktorého správcom je Úrad vlády Slovenskej republiky. Musíme však konštatovať, že tento register ešte nebol zavedený. Navyše, Úrad vlády Slovenskej republiky je povinný každý deň vydať zoznam platných autentifikačných certifikátov a zverejniť ho na ústrednom portáli verejnej správy. V tomto prípade musíme uviesť, že predmetný zoznam sa v súčasnosti na ústrednom portáli verejnej správy nenachádza. Uvedený stav však považujeme za nežiaduci, nakoľko bez aktuálneho zoznamu platných autentifikačných certifikátov nemôžeme vedieť, či osoba, ktorej bol daný autentifikačný certifikát vydaný, skutočne disponuje oprávnením potrebným pre prístup k informačnému systému, k elektronickej komunikácii či pre prístup do elektronickej schránky alebo disponovanie s elektronickou schránkou. Aby sme sa vyhli problémom, ktoré môžu vzniknúť v praxi, považujeme za potrebné, čo najskôr zaviesť register autentifikačných

certifikátov, ako aj zabezpečiť povinné zverejňovanie platných autentifikačných certifikátov na ústrednom portáli verejnej správy.

Použitá literatúra

1. DAŇKO, M.: *Elektronický podpis ako prejav vôle (v rekodifikačných súvislostiach)*. In Mílniky práva v stredoeurópskom priestore 2015. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2015, s. 673-674. ISBN 978-80-7160-394-8
2. OLEJÁR, D. a kol.: *Manažment informačnej bezpečnosti a základy PKI*. Bratislava, 2015, 175 s.
3. SOPÚCHOVÁ, S.: *Predpoklady fungovania e-governmentu v Slovenskej republike*. In QUAERE 2015. Hradec Králové: Magnanimitas, 2015, s. 659-668
4. SUTROP, M. a LAAS-MIKKO, K.: *From Identity Verification to Behaviour Prediction: Ethical Implications to Second Generation Biometrics*. In Review of Policy research, 2012, roč. 29, č. 1, s. 21-36
5. TODOROV, D.: *Mechanics of Users Identification and Authentication*. Fundamentals of Identity Management. USA: Auerbach Publications, 2007, 756 s. ISBN 978-1-4200-5219-0
6. MINISTERSTVO VNÚTRA SLOVENSKEJ REPUBLIKY: *Informácia o projekte zavádzania dokladov európskeho formátu v SR a zavádzania prvkov biometrie, vrátane vývoja príjmov a výdavkov podľa jednotlivých prvkov realizácie projektu minimálne do roku 2008*. Bratislava, 2006
7. ÚRAD VLÁDY SLOVENSKEJ REPUBLIKY: *Návrh vyhlášky Úradu vlády Slovenskej republiky, ktorým sa ustanovujú podrobnosti o zápise autentifikačných certifikátov do registra autentifikačných certifikátov a o žiadosti o tento zápis*. Bratislava, 2016
8. Nariadenie EP a Rady 910/2014 z 23. júla 2014 o elektronickej identifikácii a dôveryhodných službách pre elektronicke transakcie na vnútornom trhu a o zrušení smernice 1999/93/ES
9. Zákon č. 224/2006 Z. z. o občianskych preukazoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov
10. Zákon č. 305/2013 Z. z. o elektronickej podobe výkonu pôsobnosti orgánov verejnej moci a o zmene a doplnení niektorých zákonov (zákon o e-Governmente)
11. Vyhláška Ministerstva vnútra Slovenskej republiky č. 29/2017 Z. z., ktorou sa ustanovujú podrobnosti o alternatívnom autentifikátore
12. DISIG: *Certifikačná politika pre vydávanie certifikátov na eID*. Bratislava, 2016, 52 s. Dostupné na: https://www.slovensko.sk/_img/CMS4/eid/Certifikacna_politika_pre_vydavanie_certifikatov_na_eID.pdf

Kontaktné údaje

JUDr. Jozef Andraško
Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
Šafárikovo nám. č. 6, P. O. Box 313, 810 00 Bratislava
Tel: +4212/592 44 636
email: jozef.andrasko@flaw.uniba.sk

ÚSPĚŠNOST FINANČNÍ SPRÁVY PŘI VYMÁHÁNÍ DAŇOVÝCH NEDOPLATKŮ

THE SUCCESS OF THE FINANCIAL ADMINISTRATION IN RECOVERING TAX ARREARS

Tomáš Kouba

Abstrakt

Příspěvek se zabývá úspěšností finanční správy při vymáhání daňových nedoplatků podle způsobu vymáhání. Problematika vymáhání daňových nedoplatků prostřednictvím daňové exekuce nebo prostřednictvím insolvenčního řízení je velmi zajímavým a aktuálním tématem. Hlavním cílem příspěvku je v jednom dokumentu zmapovat procenta úspěšnosti vymáhání jednotlivých způsobů prostřednictvím metody, kterou používá finanční správa a to od roku 2003 do roku 2016. Dalším cílem je poukázat na nejasnosti a problémy vykazování a vytvořit základnu pro další výzkum, který by měl odpovědět na problematiku otázky této oblasti.

***Klíčová slova:** daně, finanční správa, vymáhání, daňový nedoplatek*

Abstract

The paper deals with the success of the financial administration in recovering tax arrears according to the method of recovery. The issue of enforcing tax arrears through tax execution or through insolvency proceedings is a very interesting and actual issue. The main objective of the paper is to map the percentages of the success of individual enforcement through the method used by the financial administration from 2003 to 2016. Another objective is to point out the confusion and problems of reporting and to create a basis for further research that would respond to problematic issues in this area.

***Key words:** taxes, financial authorities, enforcement, tax arrears, tax debt*

1 ÚVOD

Daňové nedoplatky a jejich vymáhání jsou v popření zájmů politiků, odborné veřejnosti a správců daně již několik let. Správce daně má za úkol, aby pohledávky daňových dlužníků byly vymoženy a putovaly do veřejných rozpočtů. Jedním ze základních cílů správy daní je co nejrychleji a s co nejnižšími náklady, za podmínek, které jsou přesně právně specifikované, vybrat daně a jejich příslušenství. Nedílnou součástí správy daní je vymáhání nedoplatků. Základním procesněprávním předpisem daňového řízení byl do konce roku 2010 zákon č. 337/1992 Sb., o správě daní a poplatků. Dne 1. ledna 2011 vstoupil v účinnost zákon č. 280/2009 Sb., daňový řád, který nahradil zákon o správě daní a poplatků. Správce daně vymáhá dlužné pohledávky především prostřednictvím daňové exekuce za přiměřeného použití občanského soudního řádu nebo prostřednictvím soudního exekutora či uplatněním v insolvenčním řízení. Volba způsobu vymáhání musí být zvolena tak, aby náklady spojené s vymáháním nebyly ve značném nepoměru k výši vymáhaného nedoplatku.

Cílem příspěvku je v jednom dokumentu zmapovat vývoj procenta úspěšnosti vymáhání jednotlivých způsobů prostřednictvím metody, kterou používá finanční správa a to od roku 2003 do roku 2016. Touto metodou je, že finanční správa počítá úspěšnost/ efektivnost tak, že porovnává objem vymožných nedoplatků v daném roce ke stavu vymáhaných nedoplatků k poslednímu dni daného roku. Dalším cílem je poukázat na nejasnosti a problémy

vykazování takové úspěšnosti a vytvořit základnu pro další výzkum, který by měl odpovědět na problematiku této oblasti.

2 ÚSPĚŠNOST VYMÁHÁNÍ PODLE ZVOLENÉHO ZPŮSOBU VYMÁHÁNÍ

Nejvyužívanějším a nejefektivnějším způsobem daňové exekuce je i přes postupný pokles vymožených částek příkázání pohledávek z účtu dlužníka u poskytovatele platebních služeb. Snižující se efektivnost tohoto způsobu vymáhání je způsobena zejména snižujícím se objemem volných finančních prostředků na účtech dlužníků. (NKÚ, 2014)

Nejčastěji využívaným a zároveň nejefektivnějším exekučním prostředkem je dlouhodobě daňová exekuce příkázáním pohledávky z účtu u poskytovatele platebních služeb. Exekuce srážkami ze mzdy je dalším poměrně hojně využívaným způsobem daňové exekuce při vymáhání daňových nedoplatků. (MFČR, 2016)

Z logiky věci je samozřejmě, že daňová exekuce příkázáním pohledávky z účtu je nejvyužívanější a nejefektivnější. Pokud nemá správce daně zřízené zástavní právo, je to první forma daňové exekuce, kterou lze snadno a rychle provést za součinnosti finanční instituce, přičemž náklady spojené s touto exekucí a doba vedení takové exekuce nejsou velké.

Níže v příspěvku je zpracována Tab. 1 a Tab. 2, ve kterých jsou vypočítány procenta úspěšnosti jednotlivých způsobů vymáhání a to od roku 2003. V tabulkách jsou uvedeny vždy dvě hodnoty pro každý rok a pro každý způsob vymáhání. Důvodem je, že finanční správa vždy úspěšnost počítá tak, že uvádí poměr vymožených nedoplatků v daném roce ke stavu vymáhaných nedoplatků k poslednímu dni daného roku. Nabízí se tak otázka, do jaké míry je taková hodnota vypovídající, když ve stavu vymáhaných nedoplatků k poslednímu dni daného roku již není hodnota nedoplatků, které byly vymoženy. Jedná se tedy o dvě neporovnatelné hodnoty, neboť porovnávat částku, která byla vymožena se stavem vymáhaných nedoplatků, ve kterých již nejsou ty, které byly vymoženy, nedává moc velkou logiku. Zarážející je, že i takovou metodu používal Nejvyšší kontrolní úřad v rámci své kontrolní akce 13/02, (viz NKÚ, 2014). Zarážející je to o to víc, že automatizovaný daňový informační systém finanční správy rovněž vykazuje v rámci jednoho přehledu objem vymáhaných nedoplatků za daný rok. Tento údaj by byl jistě vhodnější pro zpracování procenta úspěšnosti, proto níže uvedené Tab. 1 a Tab. 2 znázorňují obě procenta pro porovnání a zjištění, jak velkého rozdílu je dosahováno a zda například finanční správa si procento úspěšnosti uměle nezvyšuje.

V Tab. 1 je zpracována úspěšnost vymáhání podle jednotlivých způsobů vymáhání daňové exekuce včetně uvedení úspěšnosti daňové exekuce jako takové. V Tab. 2 jsou uvedeny další způsoby, kterými finanční správa může vymáhat nedoplatky. K soudnímu exekutorovi je nutné uvést, že finanční správa ho využívá pouze okrajově, neboť musí volit způsob nejšetnější k dlužníkovi, tedy že náklady spojené s vymáháním nebudou ve značném nepoměru k vymáhané částce. V případě řízení o výkonu rozhodnutí vedená soudy, jsou tato soudní řízení zdlouhavá a finanční správa tento způsob vymáhání, rovněž využívala spíše okrajově.

Tab. 1: Úspěšnost vymáhání podle způsobu vymáhání daňové exekuce od roku 2003 do roku 2016

Rok	Úspěšnost jako podíl vymožených k	Úspěšnost vymáhání podle způsobu vymáhání (v %)						
		Příkázáním pohledávky z účtu	Srážka ze mzdy	Příkázáním jiné pen. Pohledávky	Postižení jiných majetkových práv	Prodejem movitých věcí	Prodejem nemovitostí	Daňová exekuce celkem
2003	Vymáhaným k 31. 12.	15,8%	8,9%	0,0%	0,0%	7,2%	9,4%	13,6%
	Vymáhaným v roce	28,4%	19,9%	0,0%	0,0%	22,5%	26,9%	26,9%
2004	Vymáhaným k 31. 12.	23,3%	8,9%	0,0%	0,0%	7,3%	12,9%	17,5%
	Vymáhaným v roce	26,6%	18,7%	0,0%	0,0%	18,0%	35,0%	25,4%
2005	Vymáhaným k 31. 12.	29,9%	8,7%	0,0%	0,0%	12,8%	12,5%	21,1%
	Vymáhaným v roce	27,7%	20,5%	0,0%	0,0%	32,2%	34,3%	27,2%
2006	Vymáhaným k 31. 12.	31,3%	7,8%	0,0%	0,0%	12,7%	13,5%	21,1%
	Vymáhaným v roce	30,3%	19,5%	0,0%	0,0%	24,4%	21,7%	27,6%
2007	Vymáhaným k 31. 12.	32,4%	7,0%	0,0%	0,0%	13,8%	15,0%	21,4%
	Vymáhaným v roce	28,2%	17,2%	0,0%	0,0%	41,0%	39,8%	27,4%
2008	Vymáhaným k 31. 12.	30,5%	6,4%	0,0%	0,0%	15,8%	17,8%	19,8%
	Vymáhaným v roce	14,1%	15,8%	0,0%	0,0%	34,6%	35,6%	15,6%
2009	Vymáhaným k 31. 12.	28,2%	5,4%	0,0%	0,0%	13,1%	9,2%	17,1%
	Vymáhaným v roce	20,3%	15,6%	0,0%	0,0%	33,2%	15,4%	19,8%
2010	Vymáhaným k 31. 12.	33,9%	4,4%	0,0%	0,0%	15,2%	13,5%	19,9%
	Vymáhaným v roce	17,3%	13,7%	0,0%	0,0%	25,5%	37,6%	17,8%
2011	Vymáhaným k 31. 12.	23,9%	3,5%	12,3%	23,2%	5,4%	3,6%	13,5%
	Vymáhaným v roce	8,2%	3,8%	12,5%	99,1%	4,8%	3,8%	7,4%
2012	Vymáhaným k 31. 12.	21,2%	3,3%	13,3%	23,4%	9,0%	2,4%	13,1%
	Vymáhaným v roce	9,6%	2,9%	9,7%	3,5%	7,1%	1,6%	7,5%
2013	Vymáhaným k 31. 12.	13,1%	2,9%	6,8%	0,3%	5,4%	2,0%	8,9%
	Vymáhaným v roce	7,9%	2,5%	5,6%	0,2%	4,7%	1,5%	6,2%
2014	Vymáhaným k 31. 12.	26,8%	3,0%	6,8%	6,5%	24,5%	5,7%	15,6%
	Vymáhaným v roce	8,6%	2,7%	5,9%	6,3%	13,0%	3,9%	7,3%
2015	Vymáhaným k 31. 12.	15,4%	3,2%	11,5%	5,7%	21,4%	4,0%	12,0%
	Vymáhaným v roce	8,3%	2,8%	9,1%	5,5%	14,2%	3,7%	7,5%
2016	Vymáhaným k 31. 12.	31,1%	6,1%	23,7%	68,3%	21,4%	7,6%	23,3%
	Vymáhaným v roce	8,8%	3,0%	9,9%	31,1%	14,8%	4,3%	8,0%
Průměr	Vymáhaným k 31. 12.	25,5%	5,7%	12,4%	21,2%	13,2%	9,2%	17,0%
	Vymáhaným v roce	17,4%	11,3%	8,8%	24,3%	20,7%	18,9%	16,5%

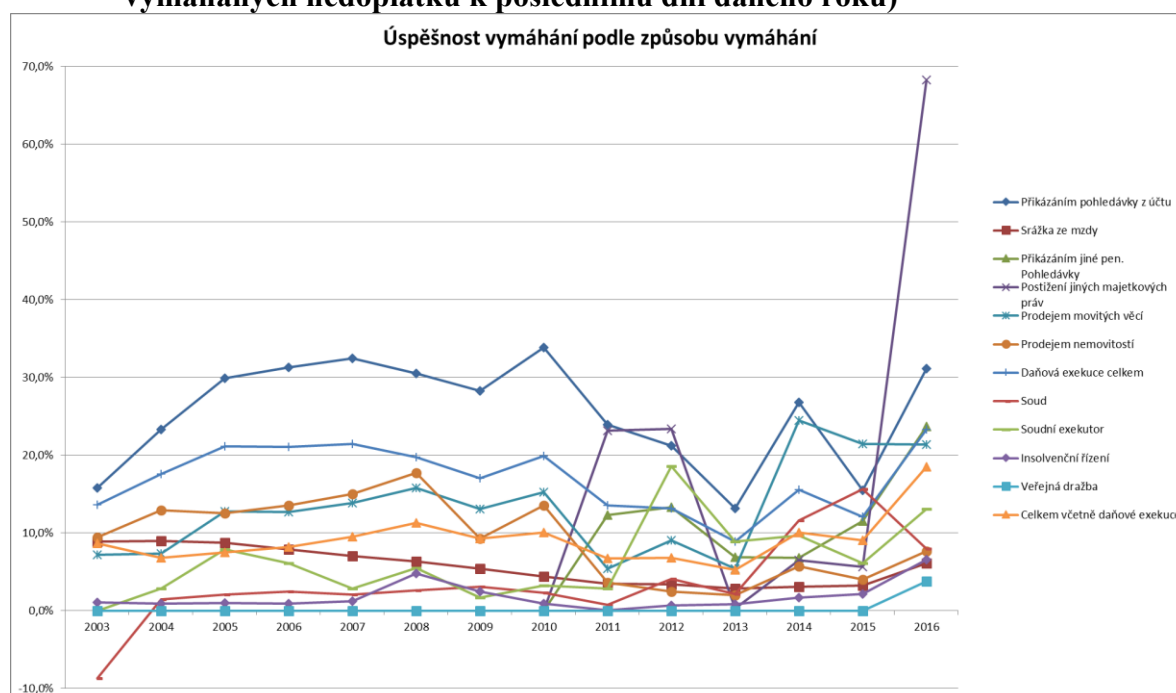
Zdroj: vlastní výpočet a zpracování z přehledu o daňových nedoplatcích podle způsobu vymáhání ÚFO – ČR za sledované období 1. 1. 2003 – 31. 12. 2016 a z přehledu o daňových nedoplatcích podle způsobu vymožení ÚFO – ČR za sledované období 1. 1. 2003 – 31. 12. 2016, přehledy z automatizovaného daňového informačního systému finanční správy

Tab. 2: Úspěšnost vymáhání jiného způsobu vymáhání než daňové exekuce a celková úspěšnost vymáhání s daňovou exekucí

Rok	Úspěšnost jako podíl vymožených k	Úspěšnost vymáhání podle způsobu vymáhání (v %)				
		Soud	Soudní exekutor	Insolvenční řízení	Veřejná dražba	Celkem včetně daňové exekuce
2003	Vymáhaným k 31. 12.	-8,7%	0,0%	1,1%	0,0%	8,7%
	Vymáhaným v roce	10,1%	0,0%	2,7%	0,0%	18,6%
2004	Vymáhaným k 31. 12.	1,5%	2,8%	0,9%	0,0%	6,8%
	Vymáhaným v roce	1,5%	2,5%	1,5%	0,0%	10,3%
2005	Vymáhaným k 31. 12.	2,1%	7,9%	0,9%	0,0%	7,5%
	Vymáhaným v roce	3,8%	12,8%	3,0%	0,0%	15,9%
2006	Vymáhaným k 31. 12.	2,4%	6,1%	0,9%	0,0%	8,2%
	Vymáhaným v roce	7,5%	16,8%	6,2%	0,0%	21,8%
2007	Vymáhaným k 31. 12.	2,1%	2,8%	1,2%	0,0%	9,5%
	Vymáhaným v roce	5,9%	13,4%	7,6%	0,0%	22,6%
2008	Vymáhaným k 31. 12.	2,6%	5,5%	4,8%	0,0%	11,3%
	Vymáhaným v roce	4,8%	10,3%	27,4%	0,0%	16,8%
2009	Vymáhaným k 31. 12.	3,1%	1,7%	2,4%	0,0%	9,3%
	Vymáhaným v roce	9,3%	7,6%	17,3%	0,0%	19,2%
2010	Vymáhaným k 31. 12.	2,3%	3,2%	0,9%	0,0%	10,1%
	Vymáhaným v roce	5,7%	5,5%	5,3%	0,0%	15,8%
2011	Vymáhaným k 31. 12.	0,8%	2,9%	0,1%	0,0%	6,7%
	Vymáhaným v roce	1,5%	3,5%	0,0%	0,0%	4,4%
2012	Vymáhaným k 31. 12.	4,1%	18,6%	0,7%	0,0%	6,8%
	Vymáhaným v roce	3,9%	19,1%	0,5%	0,0%	4,5%
2013	Vymáhaným k 31. 12.	2,1%	8,9%	0,8%	0,0%	5,2%
	Vymáhaným v roce	2,1%	9,1%	0,7%	0,0%	4,0%
2014	Vymáhaným k 31. 12.	11,6%	9,7%	1,7%	0,0%	10,0%
	Vymáhaným v roce	5,6%	6,5%	0,9%	0,0%	4,9%
2015	Vymáhaným k 31. 12.	15,7%	6,1%	2,2%	0,0%	9,0%
	Vymáhaným v roce	7,8%	3,5%	1,3%	1,7%	5,6%
2016	Vymáhaným k 31. 12.	7,9%	13,1%	6,6%	3,8%	18,5%
	Vymáhaným v roce	3,8%	4,9%	2,4%	2,4%	6,5%
Průměr	Vymáhaným k 31. 12.	3,5%	6,4%	1,8%	1,9%	9,1%
	Vymáhaným v roce	5,2%	8,2%	5,5%	2,1%	12,2%

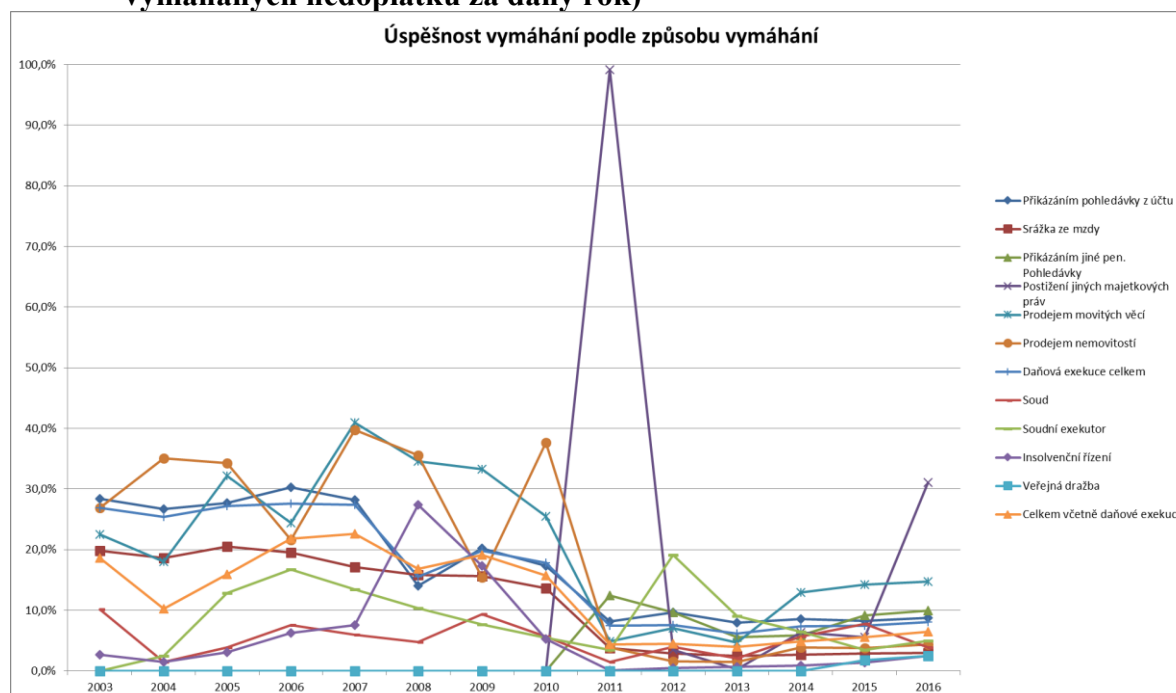
Zdroj: vlastní výpočet a zpracování z přehledu o daňových nedoplatcích podle způsobu vymáhání ÚFO – ČR za sledované období 1. 1. 2003 – 31. 12. 2016 a z přehledu o daňových nedoplatcích podle způsobu vymožení ÚFO – ČR za sledované období 1. 1. 2003 – 31. 12. 2016, přehledy z automatizovaného daňového informačního systému finanční správy

Obr. 1: Vývoj úspěšnosti vymáhání podle způsobu vymáhání od roku 2003 do roku 2016 (úspěšnost jako podíl vymožených nedoplateků v daném roce ke stavu vymáhaných nedoplateků k poslednímu dni daného roku)

Zdroj: vlastní zpracování dat z Tab. 1 a Tab. 2

Obr. 2: Vývoj úspěšnosti vymáhání podle způsobu vymáhání od roku 2003 do roku 2016 (úspěšnost jako podíl vymožených nedoplateků v daném roce k objemu vymáhaných nedoplateků za daný rok)

Zdroj: vlastní zpracování dat z Tab. 1 a Tab. 2

Aby byla na první pohled patrná rozdílnost v úspěšnosti, pokud vycházíme ze stavu vymáhaných nedoplateků k poslednímu dni daného roku (Obr. 1) a pokud vyhážíme z objemu vymáhaných nedoplateků daného roku (Obr. 2), byly zpracovány grafy, které jsou v tomto

příspěvku ve formě Obr. 1 a Obr. 2. Jednoznačné rozdíly jsou na první pohled patrné a není nutné je komentovat.

Ačkoliv se zdá, že vhodnější úspěšnost vymožení v daném roce počítat k objemu vymáhaných nedoplatků v daném roce, je nutné upozornit, že i takový výsledek není příliš relevantní. Důvodů je více, lze například uvést, že ke konci roku může finanční správa zahájit vymáhání nedoplatku, který může být vymožen až v roce následujícím. Dále může být zahájeno vymáhání v daném roce, a přestože vymožená částka je nulová, je vymožena v až v následujících letech a to postupně, nikoliv v jednom roce. Kolik bylo z nedoplatků převzatých do exekučního řízení daného roku na základě vydaného exekučního příkazu do dnešní doby vymoženo, z takto vykazované úspěšnosti nevyplývá. Lze přeci předpokládat, že efektivita/ úspěšnost v časovém horizontu roste.

3 ZÁVĚR

Tento příspěvek se zabýval úspěšností finanční správy při vymáhání daňových nedoplatků podle způsobu vymáhání. V tabulkách Tab. 1 a Tab. 2 byly vypočítány a zmapovány procenta úspěšnosti jednotlivých způsobů vymáhání a to podle vymožené částky v daném roce ke stavu vymáhaných nedoplatků k poslednímu dni daného roku a k objemu vymáhaných nedoplatků v daném roce. Vypočítané hodnoty byly uvedené od roku 2003 do roku 2016. Příspěvek poukazuje na nejasnosti a problémy takového výpočtu úspěšnosti a vytváří prvotní základnu pro další výzkum, který by měl odpovědět na problematické otázky této oblasti. Tedy například proč výpočet není veden tak, aby bylo zřejmé, kolik nedoplatků (tedy daně po splatnosti), které byly převzaty do exekučního řízení daného roku na základě vydaného exekučního příkazu, bylo vymoženo k dnešnímu dni. Další výzkum bude mimo jiné i zkoumat, jaká je úspěšnost celní správy a zda její výpočet úspěšnosti není od finanční správy odlišný.

Použitá literatura

1. MFČR, 2016. Zpráva o činnosti Finanční správy České republiky a Celní správy České republiky za rok 2015. Příloha č. 1 – Informace o činnosti Finanční správy České republiky za rok 2015 [online]. [cit. 18. 6. 2017] Dostupné z: <http://www.mfcr.cz/cs/verejny-sektor/dane/danove-a-celni-statistiky/zpravy-o-cinnosti-financni-a-celni-sprav/2015/zprava-o-cinnosti-financni-spravy-cr-a-c-25563>
2. NKÚ, 2014. Věstník Nejvyššího kontrolního úřadu 2014, *Kontrolní závěr z kontrolní akce 13/02 Daňové nedoplatky spravované finančními úřady* [online]. [cit. 18. 6. 2017] Dostupné z: <https://www.nku.cz/assets/publikace/vestnik-nku-2014-castka-1.pdf>

Výzkumný záměr

Příspěvek byl vytvořen jako jeden z výstupů projektu Veřejné finance v ČR a EU, registrovaného u Grantové agentury České republiky pod evidenčním číslem IGA VŠE F1/1/2016.

Kontaktní údaje

Ing. Tomáš Kouba

Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta financí a účetnictví

Nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3

Tel: 774 199 810

email: tomskouba@gmail.com

APPLICATION OF OPEN DATA IN THE CZECH REPUBLIC

Lucie Staňková, Jan Boubín

Abstract

Open data represent a significant potential for a business development through strategic planning and innovation management. They can also serve as a tool for increasing transparency and reducing corruption. Yet, open data are still neglected and they are not given enough importance. This might be caused by insufficient information support of open data. The paper aims to analyse the current level of application of open data by a primary questionnaire survey on a sample of private sector companies and public sector organizations in the Czech Republic. The results of this paper represent a comprehensive overview of current open data applications by companies and organizations in the Czech Republic.

Keywords: application, Czech Republic, open data, primary survey, private sector, public sector

1 INTRODUCTION

Open data brings new potential for economic development. Wide range of data usage include, for example, strategic planning, innovation management, or corporate transparency. Open data may be important for research and development within businesses and across sectors. Last but not least, they can be an important source of initial information for a new business or project (for example, a start-up).

The digitization of the current market is evident from a number of initiatives. The most significant is Industry 4.0 which considers digital data sharing to be very important. Open data support and emphasizing its importance should in the future lead to streamlining business processes and also to creating more diverse partnerships, alliances or clusters. In the future, open data could, for example, help consumers with choosing the right product from a trustworthy company (with emphasis on its good reputation).

Different experience in working with open data is due to the different nature of subjects. In the public sector, data are published in a variety of forms and in the long-term period (which is determined by law). The work with them becomes an integral part of public organizations functioning. In the private sector, open data is a new tool, and therefore, the awareness of it is not at the level where it could be.

2 PROBLEM FORMULATION

The basic characteristics of open data is their availability. The data is freely accessible electronically to all businesses, institutions, and private entities. This enables their free distribution and the possibility of sharing with as many entities as possible. Specifically, these are data from a variety of areas of economics, economy, research, development, etc. (Open Knowledge Foundation, 2012)

In the Open Knowledge Foundation handbook (2012) it is stated that availability, redistribution, re-use, a lack of technology constraints, authorship and integrity are one of the basic prerequisites for open data. It also states that the prohibition of discrimination against persons, groups or open data applications must be respected. The rules also apply to license requirements. The license must not restrict the dissemination of further work (or the same license must be used for the new document as for the original document). The authors of the

handbook also claim that the rights associated with a particular dataset must apply to all users without the need for an additional license.

Berg (2013) claims that open data can be used by a variety of entities. The users of the open data are divided into five basic groups - open data suppliers, data aggregators, application developers, enrichers and enablers.

Suppliers publish open data freely. It may not be their primary goal; however, it is often a form of a company strategy. Data aggregators mainly process external data. Their main benefit is the added value of working with these data in the form of their further processing, cleaning or combining. Application developers are a very important component because they are the ones who provide data processing and make open data accessible. The primary goal of developers is to process data into usable applications as efficiently and organized as possible. Data enrichers collect and then create their own expertise. This creates added value for customers, making primary and austere open data more user-friendly. Enablers create tools, technologies or methods by which data are published and can become open. The supplier, the aggregator and the enricher can be identified in the private and public sectors. Application development and data access are typically provided by private companies (mostly in the field of information technology). (Berg, 2013)

Open data are widely used in open innovation. Open innovations represent a situation where a company is willing to share its knowledge and experience to some extent with other entities and continue to develop the innovation potential. In the open innovation model, shared data are crucial. Based on open data, experts can deduct or calculate the success or return of the planned innovation. They can, therefore, come to a conclusion on whether it is cost-effective to introduce the innovation. (Boček, 2012, Chlapek et al., 2012)

Open data have a significant impact on the development of the economic environment of a country as well as on individual companies. Open data provided by external entities may lead to build an optimal company strategy, to change strategies or to search for new business activities and opportunities. (Lathrop and Ruma, 2010; MV ČR, 2015) This supports the innovative thinking of corporate employees. Through open data, the suitability of the innovation and further the innovation itself can be adequately planned and managed. (Saebi and Foss, 2015) Furthermore, open data can serve as a tool for evaluating and searching for potential partners, increasing corporate transparency, or communicating with customers. (Open Knowledge International, 2016)

3 METHODS

The main research question is: To what extent and in what areas are open data applied by companies and organizations of the private and public sector in the Czech Republic?

The aim of the paper is to evaluate the current level of open data application in the Czech Republic with an emphasis on their use in planning, management and decision making of companies and organizations of a private and public sector. The paper consists of the research of available sources on the given issue, the questionnaire primary survey and the analysis of the data obtained from the primary survey including the use of statistical methods.

Within the project, a primary research was conducted on the use of open data by the private and public sector in the Czech Republic. For this purpose, the questionnaire, which contained 15 questions, was created. The first part of the questionnaire was focused on identifying

companies and organizations. Other questions divided respondents into those who know open data and those who had not worked with them yet. In conclusion, it was investigated for what purpose and what data companies and organizations use, provide and miss.

Before the survey itself and sending the questionnaire, a pilot study was conducted. This study was designed to validate and improve the questionnaire. Five companies were asked to complete the questionnaire and send comments. The observations received were incorporated into the questionnaire.

4 PROBLEM ANALYSIS

The questionnaire was sent to 3,650 e-mail addresses, of which 981 were undelivered. For companies, a multi-step selection was made. It was determined how many companies were located in what regions and by this ratio the companies were randomly selected by the MagnusWeb application. This is the application in which data on business entities of the Czech Republic are collected. As the questionnaire contained a question of the size of the company in terms of number of employees, the same number of companies from each category was included in the survey, that is, the number of employees up to 50, the number of employees from 50 to 250 and the number of employees over 250. Altogether 3,000 companies were addressed.

Public sector organizations were selected according to the type of an entity. Ministries, public universities, regions and central state administration bodies were included in the basic set, so all these institutions were addressed. Other state administration bodies, interest groups, civic associations, unions, churches, foundations, charitable organizations and allowance organizations were selected at random. From each category there was addressed up to 10% of organizations. A total of 650 institutions from the public sector was included in the survey. The return of the questionnaire was a total of only 3.8%, i.e. 140 completed questionnaires. There were received 73 responses from the public sector, which is more than 11% return. Thus, the public sector survey output can certainly be considered valid. However, only 2.2% of completed questionnaires were sent back by private sector companies. It is, therefore, necessary to take the corporate sector with caution as with more questionnaire replies, the results could vary.

Table 1 provides a brief overview of the structure of companies and organizations responding to the questionnaire. The responses of the public sector with the highest return from the municipalities, regions and state organizational units prevailed. As far as the rest of the responses is concerned, the municipality was included once, the respondent apparently overlooked that this option was mentioned in the selection, one response came from the legal entity and one from the representative of the library. The private sector divided by the number of employees was represented by approximately the same proportion. The organizations such as other services, public administration, agriculture and government and self-government were most willing to fill in a questionnaire. In Table 1 only those other replies that were answered more than twice are given. Other respondents included fields such as regional development, IT, consultancy, sports and physical education, waterworks engineering or pharmacy.

Table 1: Comprehensive information on the number of replies of addressed businesses and organizations

Company/organization	Division of companies/organizations	Company/organization field
Private sector: 67	• No. of employees up to 50: 23 (34.3	• safety: 1 (0.7 %)

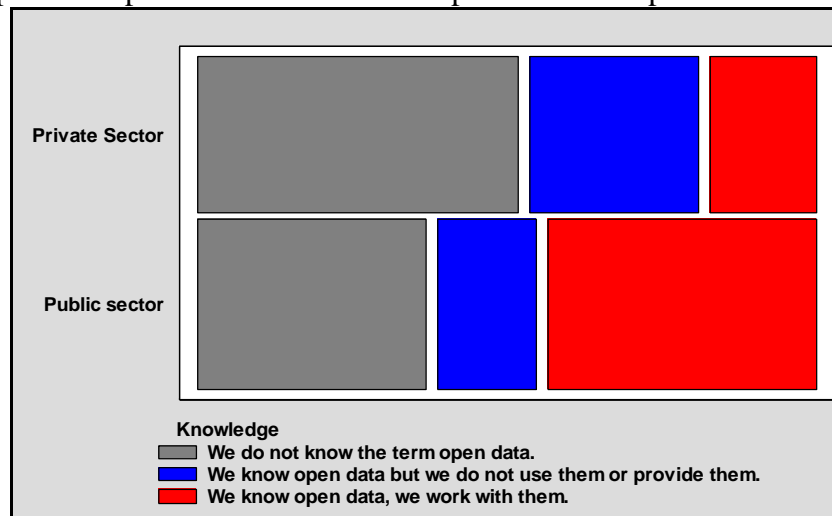
(47.9 %)	<ul style="list-style-type: none"> • No. of employees from 50 to 250: 27 (40.3 %) • No. of employees over 250: 17 (25.4 %) 	<ul style="list-style-type: none"> • tourism/leisure time: 1 (0.7 %) • transportation: 2 (1.4 %) • ecology: 1 (0.7 %) • financial services: 9 (6.4 %) • culture: 4 (2.9 %) • other services: 17 (12.1 %) • food industry: 2 (1.4 %) • craft activities: 2 (1.4 %) • social services: 9 (6.4 %) • construction: 4 (2.9 %) • technical services: 1 (0.7 %) • education: 3 (2.1 %) • healthcare: 3 (2.1 %) • agriculture: 11 (7.9 %) • manufacturing services: 2 (1.4 %) • others: 68 (48.6 %) <ul style="list-style-type: none"> • public administration: 17 • government and self-government: 10 • engineering: 5 • electrotechnical industry: 4
Public sector: 73 (52.1 %)	<ul style="list-style-type: none"> • civic association: 1 (1.4 %) • registered church/religious group: 2 (2.7 %) • foundation: 2 (2.7 %) • charitable organization: 1 (1.4 %) • public university: 1 (1.4 %) • territorial self-governing unit (municipality/region): 37 (50.7 %) • state organizational unit: 23 (31.5 %) • allowance organizations: 3 (4.1 %) • others: 3 (4.1 %): <ul style="list-style-type: none"> • municipality: 1 • legal entity: 1 • library: 1 	

Source: author's own processing

After the distribution of the respondents by sector, size, types and fields, the respondents were further divided according to their experience with open data. It appeared that 45.7% of the respondents had not met the concept of open data yet. The term of open data was familiar to 54.3% of the participants. However, only 32.1% actively worked with open data.

The questionnaire revealed that open data were more familiar and useable in the public sector. Out of 45 responses of the respondents who regularly work with open data, there were only 12 companies. This assertion was confirmed by the test of the independence of variables between the knowledge of open data and the business or organization sector, whether it was the private or the public sector. In Table 2, Chi-square test values of the test are summarized which confirm that the variables are not independent. The public sector is more aware of open data, which is also noticeable from the graph shown in Figure 1.

Figure 1: Graph of independence test between experience with open data and the sector

Source: author's own processing

Table 2: Test of independence of variables – experience with open data vs. sector/field

Test	Statistical value	Degrees of freedom	P-Value
Chi-square	12.146	2	0.0023

Source: author’s own processing

Attention was also paid to the independence between the experience with open data and a company size. Again, a Chi-square test was used and it confirmed that the variables are independent. The values are shown in Table 3. Businesses of all sizes work with open data.

Table 3: Test of independence of variables – experience with open data vs. company size according to no. of employees

Test	Statistical value	Degrees of freedom	P-Value
Chi-square	1.614	4	0.8063

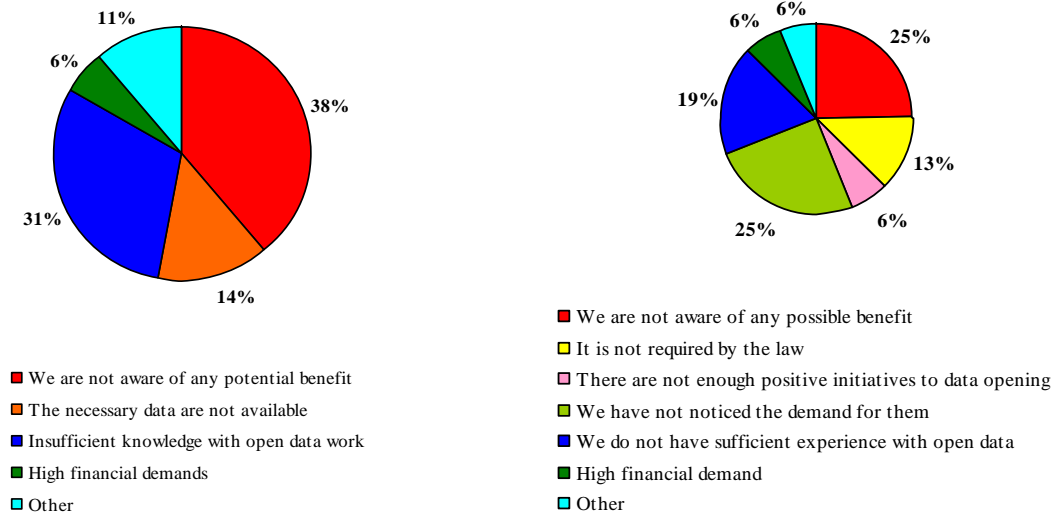
Source: author’s own processing

Figure 2 gives an answer to the question why the companies and the organizations do not use and do not provide open data. This question was given to such respondents who know open data but do not use it or provide it. The most common answer was that the companies were not aware of any potential benefits of open data. So, it can be assumed that it is a new tool that needs to get into the subconsciousness of companies and organizations first. Another very common answer was that the respondents did not have enough experience with open data. The public sector, which is more experienced in this issue, could provide better information about the availability of open data via media, the Internet or applications resulting from the use of open data.

Figure 2: Reason for not using and not providing open data

Why do not you use open data?

Why do not you provide open data?

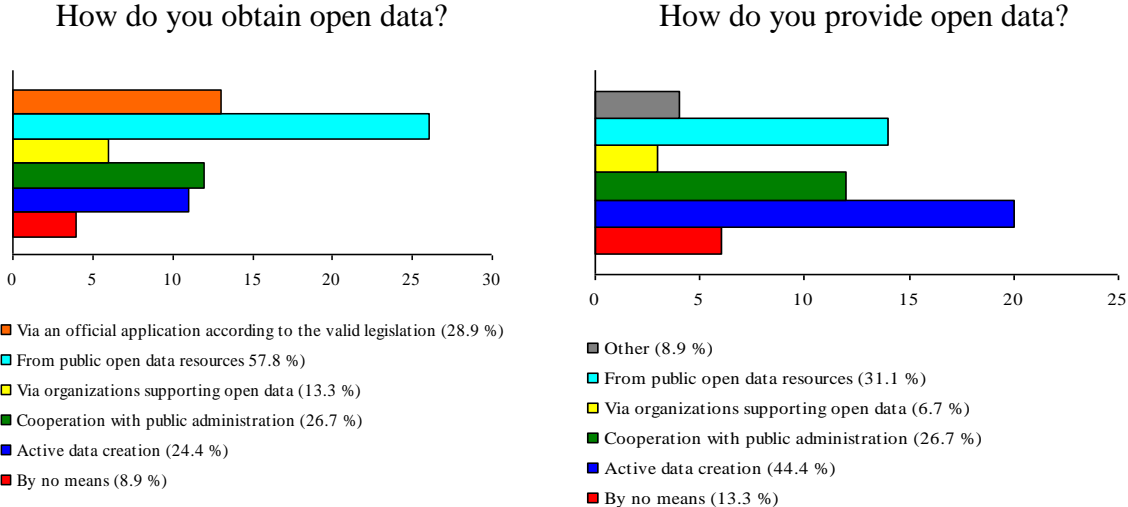
Source: author’s own processing

With the help of another question the respondents who work with open data were divided into different user groups. Some of the respondents deal with more than one open data work. Out of 45 regular open data users, most companies and organizations provide data. This option was selected by 34 respondents, i.e. 75.6%. The second most common activity with open data is to make them accessible. 31.1% of the respondents, namely 14 companies and

organizations, deal with the creation of tools that allow data to be opened and made accessible. Data aggregators were represented by 28.9%. Thirteen respondents deal with data collection and processing, followed by the creation of added value. Eight information enrichers who focus on making expert opinion to gained data also participated in the survey (17.8%). Application developers had the weakest representation in the survey only by 11.1%, that means four companies and one public sector organization.

The survey also focused on how companies and organizations gained and provided data. As can be seen from Figure 3, most respondents receive data from public sources, official requests under valid legislation, cooperation with public administration or active data generation. In the case of data provision, activities such as active data generation, provision from public sources or cooperation with public administration predominate.

Figure 3: How to gain and provide open data

Source: author’s own processing

Further, it was explored from which areas the companies and the organizations use open data and make them accessible. Table 4 summarizes the values obtained from the survey. The companies and the organizations mostly use data from statistics, public procurement, maps, business registers or legislation. Data providers, who only make data available and do not use it, selected the answer ‘other’. Another interesting answer was that thanks to the wide range of services offered, the company used almost all open data. The open data provided by respondents include budget, statistics, public procurement and election results. Also, in the case of making data accessible, some respondents chose the answer ‘other’ because they did not make data accessible, but only used it. Other responses also included contracts, employment, social services and security or investment. One of the respondents stated that they only made accessible those data that were legally required by law.

Table 4: Areas of data use and data accession

Data areas	Data use (no. of replies)	Data accession (no. of replies)
Maps	19	10
Land	4	1
Statistics	24	19
State budget/budget	13	22
Government expenditures	9	0
Business register	18	2

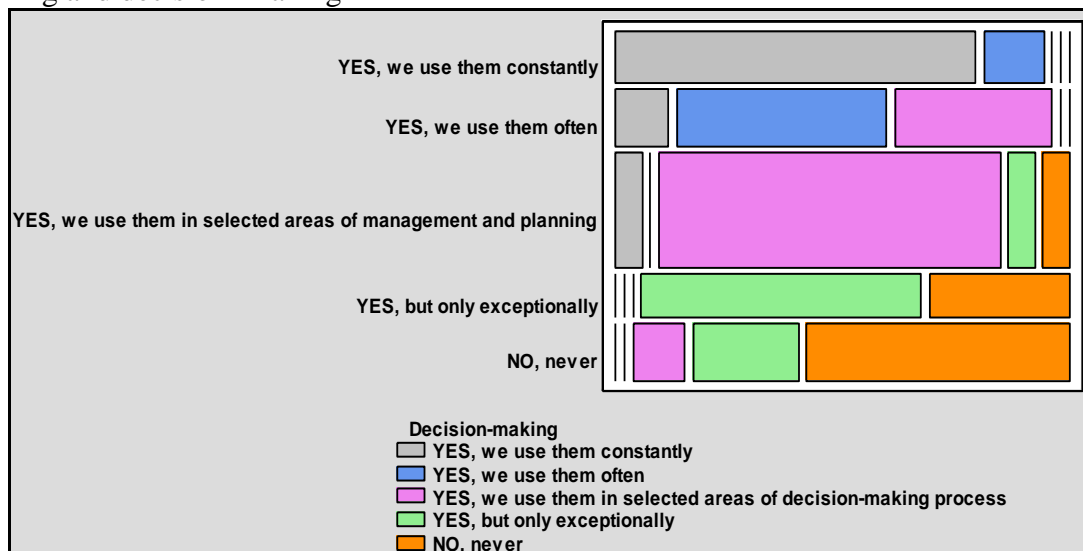
Legislation	15	5
Public transportation	8	2
Business	3	1
Healthcare	2	0
Education	9	4
Crime	2	2
Environment	13	4
Election results	11	11
Public procurement	19	19
Others	9	17

Source: author's own processing

Applying open data in the process of management, planning, and decision making is fairly common among active users of open data. 33.4% of the respondents applied open data in the management and planning process continuously or very frequently. In the decision-making process, representation was slightly lower, 28.9%. In selected areas of management and planning, open data were used by 35.6% of the companies and the organizations. Only 17.8% of the respondents never used open data in the management and planning process. Others, who know open data, only used them in exceptional cases. In selected decision-making processes, 37.8% of the respondents used open data. 17.8% of the decision-makers also stated that open data never helped them. Only in exceptional cases, 15.5% of the companies and the organizations used open data in the decision-making process.

Using the Chi-Square Test of Independence of Variables, it was proven that the companies that used open data in the management and planning process usually did so for decision-making (statistical value – 77.976, P-Value – 0.0000). The conclusions are shown in Figure 4.

Figure 4: Proof of dependence between the use of open data in the management process and planning and decision- making

Source: author's own processing

Three open questions were used in the questionnaire. For example, in response to the purpose/method of using open data, these responses were as follows:

- for the need of self-government and state administration,
- in the performance of public administration,
- for the company's own and public information,

- for education,
- in the decision-making process,
- transparency.

It is clear from the answers that the companies and the organizations use data primarily to increase transparency and awareness. They do so to improve processes within the company and to share data with the public more effectively. However, there were also replies that the respondents do so for legislative reasons. These entities publish the data only because the law imposes it and because they had not revealed their benefits yet.

Another open question confirms the conclusions of the previous question. Respondents gave the answer to the question of the open data benefits. The companies and the organizations see the biggest benefit in transparency and awareness. Open data provide quick and almost immediate information. Another repeated response was to simplify the processing of requests for information under the current legislation. This fact shows that they publish the data because they are required to do so by one of the laws. A very frequent answer was that the companies and the organizations see no benefit in open data. This response clearly prevailed in the private sector. This may be caused by insufficient experience with open data. On the other hand, a positive opinion that open data are crucial for some businesses and organizations prevailed in the public sector organizations.

The last of the open questions addressed data issues that the companies and the organizations do not use or cannot use. The most common answer was that the companies and the organizations did not know about such data or that such data did not exist. The fairly common answer was that all the data they needed and wanted to use were available to them. Other businesses and organizations would appreciate more accessible information on public and state administration, public procurement, timetables, legislation, hazardous waste, labour offices, education, and crime. Some companies would also like to use more data from their customers, suppliers, subscribers and competitors.

At the end of the questionnaire, a question was laid to evaluate the main obstacles in gaining and the use of open data. The answers are summarized in Table 5. It shows the number of answers and the percentage out of 76 respondents who know open data and chose the given answer. The biggest problem is that the data are not regularly updated. Another obstacle can be seen in public and online data availability. A positive fact is that the least number of responses were given to the question of whether data is not in the required quality and format. This suggests that the companies and the organizations learn to publish data in a better form than just scanned documents, as is often the case today. Among other responses, for example, there appeared the view that an obstacle to open data is the general awareness of the possibility of their use and public awareness. The problem is also the lack of opening data anchoring in the valid legislation. At present, opening data is mostly a voluntary matter. However, there were also respondents who did not know any obstacles in obtaining or using the necessary open data or they were not aware of it.

Table 5: Obstacles in gaining and using the necessary open data

Answers	No. of answers	% of answers by respondents who know open data
Data do not exist	11	14.5 %
Data are not in an electronic form	18	23.7 %
Data are not publicly accessible	27	35.5 %
Data are not available online	24	31.6 %
Data are not current and regularly updated	31	40.8 %

Data are not consistent	15	19.7 %
Data are not in a required quality	10	13.2 %
Data do not have a required format	10	13.2 %
Financially demanding	12	15.8 %
Other	12	15.8 %

Source: author's own processing

The survey shows that open data is a tool that companies and organizations are currently learning to use. It seems that public sector organizations are one step ahead. However, even in the open data application, they still have to improve. In the field of open data, it would be advisable to get inspired by countries that are leaders in this branch. Great Britain and the US have been using this tool for quite some time and in a quality way. Companies and organizations in the Czech Republic could find the motivation there to use open data in their activities.

5 CONCLUSION

A wide range of data offers the potential for economic development of companies and the elimination of risks that may eventually lead to financial problems of the company or its extinction. Open data offers the possibility of reducing the risk, which should strengthen not only the development of the company but also the whole market structure. (Open Knowledge International, 2016; Solom and Björk, 2012)

To find the level of open data application in the Czech Republic by the private and the public sector, the primary research was conducted in the form of a questionnaire survey. There were addressed 3,000 private sector companies and 650 public sector institutions. The main issue of the research conducted by email questionnaire is its low return. This was the case with this research, where the return was only 3.8%. For the public sector, results can be considered valid, as returns were over 11%. However, the private companies returned only 2.2% of the questionnaires. Conclusions made for the private business sector need to be treated with caution.

The research results show that open data are now more widely applied by the public sector. This is probably due to the little experience with open data that private businesses have.

Statistical testing of the obtained results demonstrated that companies of all sizes work with open data. This tool is applicable to small, medium and large enterprises. In addition, it was found that when the companies and the organizations use open data in the management and planning process they do it mostly in a decision-making process. This demonstrates the complexity of using open data.

The research has also shown that there is insufficient awareness of open data. The most common answer to the question why companies and organizations did not use data and did not provide them was that they saw no potential benefit in open data. It can therefore be assumed that without information support the development of open data will be complicated. The benefits of open data are often neglected. Increased awareness of open data could, therefore, lead to an increase in entities that would use open data. This is followed by the anticipated faster growth of the economy. Therefore, greater awareness of open data is needed, with an emphasis on positive impacts on market development and also companies and institutions themselves.

In the Czech Republic, open data are at the beginning of development and their application is not sufficient according to research results. There is a lack of support from the Czech Republic and the European Union. This may result in a slower economic growth. Nor is

achieved the innovation potential of the economy. Data sharing is perceived rather negatively, data potential for future growth is overlooked.

On the whole, open data should be more prominent across companies and organizations of all sectors to enable effective economic growth and increased transparency of economic processes. Public sector organizations are legally required to open data. For private sector companies, this aspect is missing, with the exception of the disclosure requirement for some industries and the financial statements for all companies. The incentive for data opening could, therefore, be their legislative support with an emphasis on the development of the business environment.

Sources

1. BERG, M., 2013. *Otevřená data a jejich byznys modely: kde v nich hledat peníze* [online]. 2013. [cit. 2016-08-16]. Available at WWW: <<http://www.datablog.cz/clanky/byznys-modely>>.
2. BOČEK, J., 2012. *Otevřená data ve státní správě: Nová éra rozhodování* [online]. 2012. [cit. 2016-05-18]. Available at WWW: <http://www.osf.cz/wp-content/uploads/2015/08/ODSS_Text_web_01.pdf>.
3. CHLAPEK, D., et al., 2012. *Metodika publikace otevřených dat veřejné správy ČR* [online]. Prague, 2012. [cit. 2016-10-09]. Available at WWW: <<http://www.otevrenadata.cz/res/data/002/003544.pdf>>.
4. LATHROP, D., RUMA, L., 2010. *Open Government: Collaboration, Transparency, and Participation in Practice*. Newton: O'Reilly Media, 2010. 432 s. ISBN 978-0-596-80435-0.
5. MV ČR, 2015. *Otevřená data* [online]. Prague: Ministry of the Interior of the Czech Republic, 2015. [cit. 2016-06-14]. Available at WWW: <<http://www.mvcr.cz/clanek/otevrena-data.aspx>>.
6. OPEN KNOWLEDGE FOUNDATION, 2012. *Open Data Handbook* [online]. United Kingdom: Open Knowledge Foundation, 2012. [cit. 2016-06-03]. Available at WWW: <<http://opendatahandbook.org/en/>>...
7. OPEN KNOWLEDGE INTERNATIONAL, 2016. *Vision and Values* [online]. 2016. [cit. 2016-06-23]. Available at WWW: <<https://okfn.org/about/vision-and-values>>.
8. SAEBI, T., FOSS, N., 2015. Business models for open innovation: Matching heterogeneous open innovation strategies with business model dimensions. In *European Management Journal*, 2015, 33(3), p. 201-213. ISSN 0263-2373.
9. SOLOM, D., BJÖRK, B., 2012. A Study of Open Access Journals Using Article Processing Charges. In *Journal of American Society for Information Science and Technology*, 2012, 63(8). ISSN 2330-1643.

Contact

Ing. Lucie Staňková
Technical University of Liberec, Faculty of Economics
Voroněžská 13, 460 01 Liberec 1
Tel: +420 485 352 406, email lucie.stankova1@tul.cz

Ing. Jan Boubín
Technical University of Liberec, Faculty of Economics
Voroněžská 13, 460 01 Liberec 1
Tel: +420 485 352 406, email jan.boubin@tul.cz

HOW E-GOVERNMENT AFFECTS SCHOOLS IN THE SLOVAK REPUBLIC

Soňa Ralbovská Sopúchová

Abstract

The present article contains an elaboration of the issue of e-Government in the Slovak Republic mainly in the area of schools. The aim is to acquaint readers with obligations of schools related to an execution of public administration in electronic form and its current state. Main attention is focused on electronic mailboxes, electronic identity and electronic delivery which are the main requirements that shall be fulfilled for the purposes of the proper and useful functioning of e-Government.

Key words: electronization of public administration, e-Government, electronic services of public administration, informatization of society

1 INTRODUCTION

In 1973 American professor of sociology Daniel Bell has used in his book "The arrival of post-industrial society" a new term "post-industrial society", which he defined as the enormous growth of the third sector - non-profit sector, functioning out of business and government including schools, hospitals, research centers, volunteer and civic associations and so on.¹ The electronization of public administration, including education, is a specific area of transformation of society caused by the introduction of information and communication technologies. Information society, the knowledge economy, e-commerce and similar issues have been discussed for almost 20 years not only in professional but also in political circles and in the media. Nevertheless, the ideas of the experts, politicians and the public about the information society and the procedures for its development differ. This is to a large extent due to the complexity of the issue of informatization, the penetration of modern technologies into the life of society, and the changes in traditional information processing required by the introduction of information and communication technologies. Public administration is one of the most complex state systems in its range, and is therefore a natural candidate for electronization. It can be said today that in the case of public administration, electronization, as a process of processing of large administrative data, is not only efficient but also necessary. The aim of this article is to clarify the issue of electronization of public administration in the environment of schools. We will deal with the question of roles and responsibilities that affect schools, as public authorities, especially their directors. Act no. 305/2013 Coll. on the electronic form of exercising the powers of public authorities and on the amendment of certain laws (the e-Government Act), which regulates the process and institutes of the electronic exercise of public authority, is a rather complicated legal act. For the directors and school staff, who are required to follow that act, it is quite hard to grasp, which is understandable, as there are no electronization specialists in schools. Based on the analysis of the Central Public Administration Portal² and several web sites of schools and municipalities, it can be said that electronic services in the area of schools are at the first

¹ BELL, D. *The Coming of Post-Industrial Society*. New York: Basic Books, 1973, p. 169.

² The Central Public Administration Portal is a public administration information system through which an electronic communications with any public authority can be operated. It could also be used for an access to common modules, in particular through the Internet. It is available at www.slovensko.sk

stage of development. They provide citizens with information on how to handle different issues, on office hours and contacts, on the schools network etc.

2 LEGAL REGULATION OF ELECTRONIC PUBLIC ADMINISTRATION

2.1 Act 305/2013 Coll. on the electronic form of the exercise of powers of the public authorities and on the amendment of certain laws (the e-Government Act)

The act no. 305/2013 Coll. on the electronic form of performance of the powers of the public authorities and on the amendment of some laws (the e-Government Act) is considered as the basic platform for building an information society in the Slovak Republic. The regulation has been in force since November 11, 2013, but the legislator has set a three-year transitional period during which public authorities were not obliged to execute public power electronically. A year later, the Decree no. 8/2014 Coll. which implements certain provisions of the e-Government Act has been implemented and came into force on February 1, 2014. It is a brief legal regulation regulating the details of the way of fulfilling the obligations of the public authorities which, according to the provision of section 6 par. 3 of the e-Government Act have. These include, for example, the obligation for public authorities to notify the Office of the Government of the Slovak Republic of the name and address of their registered office, type of public authority, e-mail address and other data, for the purposes of operating the Central Public Administration Portal and ensuring the proper technical implementation of electronic communications.³ According to the explanatory memorandum to the e-Government Act, its purpose is to establish a general legal regulation of the way of electronic execution of the power of the public authority, thus enabling the electronic services to be implemented in a uniform way without the need to intervene in special laws.⁴ The basic lies in the codification of electronic communication, as a major form of communication between citizens and public authorities and between public authorities. This means that electronic communication does not have to completely replace the classic paper form of the communication.

2.2 Act no. 275/2006 Coll. on information systems of public administration and on amendment of certain laws

The issue of information systems of public administration is contained in a large body of legislation as individual sections of the public administration work with several autonomous information systems. The basic and general legal framework for information systems of public administration can be referred to Act no. 275/2006 Coll. on information systems of public administration and on amendment of certain laws. A key role in the processes related to the information systems of the public administration is played by „the obliged persons“, so called administrators of information systems. These obliged persons are responsible for the creation, management and development of information systems at each specific section of the public administration in which they perform the public administration according to special laws.⁵ The group of obliged persons includes also legal entities, which perform tasks in the area of the transferred state administration. An important part of the day-to-day acts of the obliged persons under is the issuance of electronic depreciations of data from public administration information systems and of the outputs of information systems of public administration. The issuance of electronic depreciations and outputs is based on the

³ The provision of section 6 par. 3 of the e-Government Act.

⁴ Explanatory Report to Act no. 305/2013 Coll. on the electronic form of the exercise of powers of the public authorities and on the amendment of certain laws (the e-Government Act). It is available at: <http://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=zakony/zakon&MasterID=4500>

⁵ The provision of section 3 par. 1 of Act no. 275/2006 Coll. on information systems of public administration and on amendment of certain laws.

development of information and communication technologies, which at present allows access to data with the guarantee of originality and integrity.

2.3 Act no. 224/2006 Coll. on citizens' licenses and on the amendment and amendment of certain laws

On December 1, 2013, in the Slovak Republic, on the basis of the amendment to Act no. 224/2006 Coll. on the citizens' IDs and on the amendment of certain laws, electronic ID cards with electronic chip and security code, so called electronic identification cards, eID abbreviated, started to be issued. The new type of ID card becomes a credible mean of identifying and authenticating the identity in a virtual environment, using personal data stored on an electronic chip. A qualified certificate for a qualified electronic signature is stored on the chip for the purpose of electronically signing of an electronic document. In this context, it may be noted that school directors will have to have these ID cards or other electronic identification cards in the future.

3 OBLIGATIONS OF SCHOOL DIRECTORS

The e-Government Act brings a major change in the execution of public authority, under which public authorities are required to act in an electronic form. In this part of the article we ask whether this obligation also affects schools and, if so, who is the obliged person in the position of a public authority.

Execution of public authority means the act of a public authority in the scope of special laws, in matters of rights, the rights of the protected interests and the obligations of natural persons or legal entities.⁶ Public authority therefore represents a broad area in which state administration and self-government can also be included. The state administration and self-government carried out in schools and school facilities are regulated by Act no. 596/2003 Coll. on state administration in education and school self-government and on amendment of certain laws. In the provision of section 5 par. 3 and 4 this act defines the scope of state administration in the first instance by the directors of elementary schools and secondary schools, such as *deciding on the admission of the pupil to school, on postponing the beginning of the compulsory schooling of the pupil, on exempting the pupil from the obligation to attend school, on the individual education of the pupil, on imposing educational measures*, which can be considered as actions in the matter of rights, the rights of the protected interests and the obligations of natural persons.

Pursuant to the provision of section 17 par. 1 of the e-Government Act, a public authority is required to apply the execution of public authority electronically. In the area where the school directors execute public authority, meaning they deal with matters of rights, the rights of the protected interests and the obligations of natural persons or legal entities, they are considered to be public authorities and for that reason they are subject to the provisions of the e-Government Act about electronization.

In the next part of the article, we discuss the specific obligations of school directors in the field of electronization. We will deal in particular with these issues: electronic mailbox, electronic identity and electronic delivery.

3.1 The electronic mailbox

The electronic mailbox represents a new institute in the legal order of the Slovak Republic. While electronic mailboxes (in some countries referred to as data mailboxes) have been operating abroad for a longer period, in the Slovak Republic they were released on January 1, 2014. The legal basis for their launching was the e-Government Act, according to which the

⁶ The provision of section 3 let. a) of the e-Government Act.

electronic mailbox is an electronic repository in which electronic messages and notifications are stored.⁷ Electronic mailboxes are established for public authorities, legal entities, natural persons older than 18 years, entrepreneurs and subjects of international law, organizational unit or organization pursuant to the provision of section 12 par. 6 and for those to be laid down by a special law.⁸ Their role is to enable electronic communication between citizens/entrepreneurs and public authorities by sending or receiving electronic messages.

If the school was established as a public authority, it means that an electronic mailbox would be set up for it automatically and free of charge. In order for an electronic mailbox to be used, it must be activated, while there are two distinguished activation procedures, depending on the subject to which the electronic mailbox belongs. In the case of electronic mailboxes of public authorities, the electronic mailbox administrator performs the activation process at the same time as the electronic mailbox is established. This means in practice that the statutory authority of the school which is director of the school, is not obliged to do any acts aimed to activating of the electronic mailbox.⁹

The platform for entry and use of the electronic mailbox is the Central Public Administration Portal, from which it is possible to sign in using the data stored in the electronic ID card. In addition to a computer's Internet connection, a chip card reader is required, which is a technical hardware device that allows reading of person's identification data in a virtual environment.

In the area in which schools execute public authority, they will be required to use an electronic mailbox. Access to the electronic mailbox is automatically provided by its statutory authority, which is the school director in this case. He needs an electronic ID card with a chip and other software and hardware devices. All the necessary computer programs are available free of charge at the web site of the Ministry of the Interior of the Slovak Republic. The statutory authority may grant access to the electronic mailbox to other persons, e.g. the school staff. The authorization can be granted via a form that is available in the electronic mailbox settings. However, it should not be forgotten that the person to whom the privilege is granted must have an electronic ID card with a chip.

3.2 Electronic identity

Electronic identity is a prerequisite for the provision and use of electronic services, as electronization presupposes the absence of a person's physical presence. If public services and communication between the persons involved should operate in electronic form, it is essential that there is a way of identifying and authenticating identities in the virtual environment. The e-Government Act provides legal definitions of concepts whose knowledge helps to better understand this issue. We summarize the most important ones, such as electronic identity, identification, authentication, and authorization.

The electronic identity of a person is a set of attributes that are electronically storable and which uniquely distinguish one person from another person, particularly for purposes of access to the information system or for electronic communication purposes. The electronic identity of a person is declared by identification and demonstrated by authentication.¹⁰ The public authorities are obliged to allow the person about whose rights, the rights of the protected interests and the obligations in the electronic execution of public authority they decide, to use the person's identifier for electronic identification purposes. According to the e-

⁷ The provision of section 3 let. i) of the e-Government Act.

⁸ Through the Central Public Administration Portal, 4.5 million electronic mailboxes have been made accessible to all citizens of the Slovak Republic who have completed 18 years.

⁹ Natural person is required to request activation of his electronic mailbox to the electronic mailbox administrator.

¹⁰ The provision of section 19, par. 1 of the e-Government Act.

Government Act, this is the birth number in the case of natural persons, in connection with the name and surname and, in the case of legal entities, the organizational identification number or other similar number. The identification of a person is a declaration of his identity, especially when accessing information system of the public administration or electronic communication. In other words, the aim of the identification is to persuade other side that „I am who I am“ and therefore I have the privilege of to do something (depends on nature of electronic public administration service).¹¹ The authentication of a person is a proof of identity, usually through an authenticator, which is an electronic identity card or an alternative authenticator. Authentication of natural person can be based on what person knows (password, PIN etc.), what person has (ID card, certificate) or what person is (biometric characteristics like fingerprints, voice etc.).¹² The authorization of an act is expressing of consent with a content of that act and its execution.¹³ The qualified electronic signature, which includes electronic identification data attached to it, can be a mean of authorization. In order to meet these prerequisites for electronic execution of public authority, the Slovak Republic began issuing, at the beginning of 2013, electronic ID cards with electronic chip, which serve to identify and authenticate the identity of the persons in the virtual environment.

3.3 Electronic delivery

An electronic delivery is an important part of electronic communication, for example, between the school director and the pupil. Informatization of society and electronization of public administration bring new possibilities to this issue, and replace previous ways of physical delivery by delivery in a virtual environment that brings many specifics. Different types of electronic delivery are comprehensively governed by the e-Government Act in the provisions of sections 29 to 34. The common feature of electronic delivery is the fact that this processes through the electronic mailbox that must be activated. Electronic submissions or electronic official documents are delivered to the electronic mailbox.

Electronic delivery is distinguished according to whether it is carried out in own hands or not carried out in own hands. Electronically in own hands are delivered electronic documents, which, according to the law, are identical in legal terms to documents in paper form, for which the special rules state that they are delivered in own hands. In this case, confirmation of delivery, in the form of an electronic delivery note, by the addressee or by the person to whom it is possible to deliver in the place of the addressee, is sent to the sender. Thus, if it is electronically delivered to own hands, the recipient is obliged to confirm delivery of the electronic official document in the form of an electronic delivery note. Delivery of the confirmation is a prerequisite for making the content of an electronic official document available to the recipient in the electronic mailbox.¹⁴ All of these actions are done in a simple way, reminiscent of a classic private mailbox.

The e-Government Act also regulates other related issues, such as *the moment of delivery, the storage time, the electronic delivery note and its particulars, the decision on the ineffectiveness of the electronic delivery and others*. The legislator has also modified the situations in which electronic delivery is excluded; this is the case if the electronic mailbox is not activated or where a special law provides that it is delivered exclusively in paper form or when it is delivered to persons serving a custodial sentence or detention or to persons placed

¹¹ ANDRAŠKO, J. *Electronic identification and authentication in the context of electronic public administration services*. In: CER Comparative European Research 2016. London: Sciemcee Publishing, p. 76

¹² OLEJÁR, D. et al. *Manažment informačnej bezpečnosti a základy PKI*. Bratislava, 2015. p. 14. It is available at <http://informatizacia.sk/vzdelavanie-v-oblasti-ib/17005s>

¹³ The provisions of section 3 let. m), n), o), p) of the e-Government Act.

¹⁴ The provision of section 29 par. 2 and 3 of the e-Government Act.

in facilities for the provision of institutional care and protective education or to persons enjoying diplomatic privileges and immunities.¹⁵

4 CONCLUSION

Electronization currently affects almost every social area, public administration, including the school sector. It is a demanding process that needs to be done step by step, and for this reason the e-Government Act regulates several transitional periods and dates for implementing various duties and tasks. Since its adoption, the e-Government Act has included a basic three-year transitional period during which public authorities were not obliged to proceed in the execution of public authority in an electronic way. The law became effective on November 11, 2013 and the transitional period ended November 11, 2016. In practice this means that if a paper form of action is not explicitly required in a specific case, a person who is not a public authority can submit an electronic submission and thus initiate electronic communication with a public authority. However, the e-Government Act regulates other limitations that allow the electronic execution of public administration by a public authority to be postponed. As mentioned above, the transitional period ended on November 11, 2016 and a new transitional period until January 31, 2018 begins. During this time, the public authority is entitled to proceed electronically in the execution of public authority also under special law if they provide different regulations for the procedure of the public authority in the execution of public authority electronically and different elements of the electronic form of claims, complaints, statements, opinions or other similar documents submitted to the public authority in the proceedings, or different elements of the electronic form of the decisions, requests, statements, opinions or other documents issued by a public authority.¹⁶ Furthermore, the e-Government Act allows: if a public authority is not objectively able to perform a legal act in the execution of public authority electronically due to technical reasons and these technical reasons persist for as long as a public authority could breach the obligation to act within the time limits provided by law, public authority is entitled to act in a way other than by electronic means if the law does not prohibit it. In order for electronic communication to function as the basis for the electronic execution of public authority, it is necessary for electronic mailboxes to be established and activated. The electronic mailbox administrator activates the electronic mailbox of the public authority at the same time it is established. The establishment of the electronic mailbox is to be executed in the case of public authorities immediately after the electronic mailbox administrator has detected creation of the public authority and in a case of legal entities that are not registered in the Commercial Register, it should be done until August 1, 2016. It can be said that schools are not obliged to take any action in connection with the establishment and activation of the electronic mailbox, since they belong to the category of subjects for which the electronic mailbox administrator automatically fulfills this obligation. At this point, all electronic mailboxes belonging to the public authorities should be set up and activated. As mentioned above, the Central Public Administration Portal does not contain any electronic form of submission to a primary or secondary school. Electronic services in school sector are limited to an informative level, but this does not mean that it will remain so. On the contrary, future development can be expected in this area and schools should therefore be prepared.

Sources

1. ANDRAŠKO, J. Electronic identification and authentication in the context of electronic public administration services. In: CER Comparative European Research 2016. London: Sciemcee Publishing, 2016.

¹⁵ The provision of section 31 par. 2 of the e-Government Act.

¹⁶ The provision of section 60b par. 2 of the e-Government Act.

2. BELL, D. The Coming of Post-Industrial Society. New York: Basic Books, 1973.
3. OLEJÁR, D. et al. Manažment informačnej bezpečnosti a základy PKI. Bratislava, 2015.
4. Act no. 275/2006 Coll. on information systems of public administration and on amendment of certain laws
5. Act 305/2013 Coll. on the electronic form of the exercise of powers of the public authorities and on the amendment of certain laws (the e-Government Act)
6. Act no. 224/2006 Coll. on citizens' licenses and on the amendment and amendment of certain laws
7. Act no. 596/2003 Coll. on state administration in education and school self-government and on amendment of certain laws
8. Explanatory Report to Act no. 305/2013 Coll. on the electronic form of the exercise of powers of the public authorities and on the amendment of certain laws (the e-Government Act).

Contact

Dr. Soňa Ralbovská Sopúchová, Ph.D.
Comenius University in Bratislava, Faculty of Law
Šafárikovo námestie no. 6, 810 00 Bratislava, Slovak Republic
Tel: + 421 2 592 44 440
email: sona.sopuchova@flaw.uniba.sk

SOCIÁLNA POLITIKA POHĽADOM KRAJNEJ ĽAVICE V PODMIENKACH SR

SOCIAL POLICY OF THE EXTREME LEFT IN CONDITIONS IN THE SLOVAK REPUBLIC

Tomáš Habánik, Martin Vavruš

Abstrakt

Sociálna politika predstavuje širokospektrálnu agendu každého štátneho aparátu, ktorý si plní svoje elementárne funkcie. O tom akým smerom sa bude uberať vývoj sociálnej sféry nášho štátu rozhodujú predovšetkým politické subjekty zastúpené vo vládnej koalícii. Podieľať sa na exekutive a vládnutí je prirodzeným záujmom každého politického subjektu. Článok sa venuje identifikácii krajne ľavicových politických subjektov na Slovensku a ich hodnotovej výbave, programom a cieľom v oblasti sociálnej politiky, s ktorými sa uchádzajú o priazeň voličov. Predkladaný príspevok má ambíciu priniesť aktuálne informácie a poznatky o tom, ako vnímajú tieto politické strany súčasné sociálne problémy slovenskej society, aké príčiny vidia za slabosťami našej sociálnej politiky, a aké východiská, návrhy a riešenia ony samé predkladajú verejnosti i občanom-voličom.

Kľúčové slova: *sociálna politika, krajná ľavica, volebný program, občan, volič*

Abstract

Social policy follows a broad-spectrum agenda in any state apparatus fulfilling elementary functions. The direction to be taken in developing Slovakia's social sphere is decided mainly by political bodies represented in the governing coalition. To participate in the executive and in governance is an interest inherent in any political player. The paper identifies extreme left-wing political actors in Slovakia and their social policy values, programs and objectives, which they campaign before the voters. The ambition behind this paper is to bring current information and knowledge about how these political parties perceive the social problems present today in Slovak society, what causes they see as weaknesses in Slovakia's social policy and what baselines, suggestions and solutions they are themselves advocating for the public and citizens going to vote.

Key words: *social policy, extreme left, electoral program elector, citizen, elector*

1 VYMEDZENIE SOCIÁLNEJ POLITIKY

Sociálna politika je odbornou verejnosťou vnímaná ako prítomná súčasť viacerých spoločenskovedných disciplín. V rôznej miere a intenzite sa dotýka politológie, sociológie, filozofie, ekonómie, pedagogiky a interdisciplinárnych vedných odborov. Paradigma zložitosti vymedzenia sociálnej politiky je daná širokým spektrom názorov, prístupov, vnímaní, či nazerania na ňu ako na podstatný pilier, od ktorého sa odvíjajú mnohé princípy spoločenského blaha (Krebs, 2010).

Pri samotnom vymedzení sociálnej politiky narážame na jej nejednoznačné vymedzenie, resp., neexistujúcu jednotnú a ucelenú definíciu. V tejto súvislosti je však dôležité zdôrazniť, že kľúčovou úlohou sociálnej politiky je pružne a primerane reagovať na vznik a prítomnosť rôznych sociálnych udalostí, ktorých prejav a dôsledky vo významnej miere ovplyvňujú sociálnu nezávislosť jedincov, rodín i komunít (Blaha, 2010).

Stanek a kol. (2011). ďalej pri snahe o definovanie sociálnej politiky uvádzajú, že sociálna politika pozostáva z veľkého súboru rôznych aktivít a opatrení, ktoré okrem verejného záujmu o zabezpečenie sociálnej bezpečnosti v rámci existujúcich politických a hospodárskych možností jednotlivých krajín, zahŕňajú aj aktivity, zamerané na spôsob života jedincov i celých skupín obyvateľstva, v snahe podporiť proces ich všestranného rozvoja, ako aj zlepšenia ich životných podmienok. Sociálna politika tak v rámci svojej pôsobnosti zaujíma dôležitú úlohu nielen v rámci sociálnej oblasti, ale rovnako aj predstavuje kľúčový aspekt pri samotnej tvorbe a realizácii štátnej politiky (Dávideková, 2014).

Ako už bolo uvedené, neexistujúca jednotná definícia sociálnej politiky je determinovaná aj rozdielnym prístupom k vytváraniu a realizácii sociálnej politiky v rámci jednotlivých krajín. Dřízová (2008) dáva do pozornosti, že konkrétna podoba sociálnej politiky vždy závisí od vývojovej etapy danej spoločnosti, v súčinnosti s jej sociálnym úsilím a aspiráciami, či vývojovými a hodnotovými zámermi.

Tento argument vysvetľuje aj Beblavý (2009), ktorý uvádza, že v podmienkach Slovenskej republiky možno pristúpiť k definovaniu sociálnej politiky v jej „užšom“ vymedzení, na rozdiel od jej vymedzenia v anglosaských krajinách. Sociálnu politiku v tomto kontexte vníma len ako jednu zo súčasti verejnej politiky, ktorá sa zaoberá primárne tým, ako by spoločnosť mala pomáhať a starať sa o osoby, ktoré sú vystavené dôsledkom určitého znevýhodnenia, prípadne zlyhania rodiny, alebo trhu¹.

2 VZŤAH SOCIÁLNEJ POLITIKY A POLITICKEJ REPREZENTÁCIE

Do procesov a systému sociálnej politiky môže podľa Matouška a kol. (2007) v diferentnej miere vstupovať štát, ktorý určuje ich smerovanie, model, prípadné reformy a celú obsahovú štruktúru. Štát vystupuje v celom procese ako kľúčový aktér, ako subjekt sociálnej politiky, so zámerom zabezpečenia sociálnej bezpečnosti v spoločnosti.

Subjekty sociálnej politiky charakterizuje fenomén distribúcie pomoci smerom k objektom, ktoré pomoc prijímajú, pričom subjekty sociálnej politiky teda možno charakterizovať ako poskytovateľov a realizátorov sociálnej politiky. Avšak, subjektom nemusí byť nevyhnutne len štátny aparát, ale môže mať aj neštátny, netrhovú alebo trhový charakter a jeho realizátormi môžu byť i jednotlivci, či organizácie (Duková, Duka, Kohoutová, 2013).

V našom príspevku sa ďalej zameriame na pôsobnosť štátu, ako najdôležitejšieho aktéra v procese realizácie sociálnej politiky. V mene štátu vystupujú zložky exekutívnej moci ako tie, ktoré kreuju charakter sociálnej politiky, pričom sú zároveň reprezentované kolektívnym orgánom - Vládou Slovenskej republiky. Zloženie vlády následne pozostáva z politických subjektov, ktoré uspeli v parlamentných voľbách, dosiahli potrebné 5%-tné kvórum a získali tak zastúpenie v Národnej rade SR, pričom následne dokázali vytvoriť väčšinovú vládnú koalíciu. Päť percentné kvórum nie je ale striktné stanovené pre všetky kandidujúce subjekty. Podľa Zákona NR SR č. 180/2014 Z. z. o podmienkach výkonu volebného práva a o zmene a doplnení niektorých zákonov podľa § 66 článku 2 odsek b)₁, pre koalície zložené z dvoch alebo troch politických strán platí sedem percentné kvórum z celkového počtu odovzdaných platných hlasov a podľa odseku c)₁ pre koalície zložené najmenej zo štyroch politických strán platí desať percentné kvórum z celkového počtu odovzdaných platných hlasov. Vláda SR sa zodpovedá NR SR. Vplyv na realizáciu sociálnej politiky môžu mať aj opozičné parlamentné strany, no ich vplyv pre ich menšinové postavenie v parlamente je marginálny.

Aby politické strany dokázali naplniť svoj elementárny cieľ, teda prevziať moc a realizovať svoj program, musia sa zúčastniť, resp., kandidovať v parlamentných voľbách (kandidatúra môže mať rôznu formu: kandidatúra jedného politického subjektu tvoriaceho samostatnú

¹ Dôležitú súčasť sociálnej politiky predstavujú sociálne služby, ako jeden z jej nástrojov, v záujme predchádzania, eliminovania, alebo minimalizovania dôsledkov, vyplývajúcich zo sociálnych udalostí (Matoušek, 2008).

kandidátnu listinu alebo môže mať podobu dvoj a viacčlennej koalície z čoho pramení premisa prekonania 7%, resp., 10%-tného kvóra, alebo môže jeden politický subjekt prenechať priestor na svojej kandidátnej listine ďalšiemu politickému subjektu, pričom kandidátna listina nesie názov len jedného z nich, ako príklad možno uviesť kandidátnu listinu strany Most – Híd vo voľbách do NR SR, kedy strana prenechala štyri miesta na svojej kandidátnej listine kandidátom Strany zelených).

O tom, že elementárnou entitou úsilia politických strán je získanie voličskej podpory a následného mocenského vplyvu argumentuje aj Tóth (2007, s. 8) pri svojej definícii politickej strany slovami: „*Politická strana je veľmi malou organizáciou, ktorá združuje nepatrnú časť občanov, preto nemôže skutočne zastupovať veľké spoločenské skupiny. Podstatou politickej strany je dostať sa ku kontrole moci formou personálneho obsadenia mocenských rozhodovacích pozícií.*“

Zásadný až kardinálny vplyv na sociálnu politiku má teda proces parlamentných volieb, pretože je to proces, v ktorom občania ako zdroj moci vkladajú moc do svojich zástupcov, ktorými sú kandidáti jednotlivých politických strán, hnutí a koalícií, ktorých volia a následne sa úspešné politické strany a ich úspešní kandidáti stávajú súčasťou parlamentu a na základe prerozdelenia vplyvu v ňom, ktorý sa odvíja od volebného výsledku, dochádza k vytvoreniu vládnej koalície, ktorá je vrcholným orgánom exekutívnej moci (Tóth a kol., 2008).

2.1 Krajná ľavica na Slovensku

Súčasťou stranického spektra je aj krajná ľavica, ktorá je súčasťou aj slovenského stranického systému. V súčasnosti majú celoštátnu pôsobnosť dve politické strany, ktoré reprezentujú krajnú ľavicu: Komunistická strana Slovenska (KSS), ktorá vznikla fúziou Zväzu komunistov Slovenska (ZKS) a Komunistickej strany Slovenska '91 (KSS '91) v roku 1992 a druhou je strana VZDOR – strana práce (VZDOR – SP), ktorá vznikla v roku 2014, predovšetkým ako dôsledok rozkolu v KSS. Ďalším politickým subjektom, ktorý je súčasťou krajne ľavicového spektra u nás je strana ÚSVIT. Strana vznikla v roku 2005 po odchode poslanca NR SR Ivana Hoptu z KSS. V súčasnosti sa takmer celé stranické dianie odohráva okolo jeho osoby v okrese Humenné, kde v rovnomennom meste pôsobí ako mestský poslanec a zároveň aj ako poslanec za tento okres v zastupiteľstve Prešovského samosprávneho kraja. Stranícke štruktúry, členskú základňu a volebné preferencie strana nemá prakticky žiadne, preto sa budeme venovať predovšetkým stranám, ktoré nimi disponujú.

2.2 Sociálna politika z pohľadu KSS

Komunistická strana Slovenska (KSS) sa hodnotovo síce hlási k ideológii marxizmu a leninizmu, no zároveň sa usiluje o realizáciu výrazných reforiem súčasného sociálno-ekonomického modelu, pričom sa však na strane druhej neusiluje o komplexnú výmenu za iný sociálno-ekonomický model. Prioritou programu je vybudovanie socializmu, no nie totalitného, ale demokratického, hospodársky i politicky pluralitného (KSS, 2015). Z hľadiska ústavnosti je teda KSS stranou ústavnou. Tento hodnotový rámec zaraďuje KSS medzi radikálne ľavicové strany, ktoré sú súčasťou krajne ľavicového spektra. Jej súčasným predsedom je Jozef Hrdlička. V parlamentných voľbách 2016 obsadila štrnáste miesto so ziskom 0,6% (Štatistický úrad SR, 2016).

Strana presadzuje zastavenie privatizácie štátneho majetku, posilnenie postavenia štátneho sektoru v ekonomike a zvýšenie podielu štátnych podnikov. Sociálno-patologickému javu – nezamestnanosti by zabránila prostredníctvom budovania štátnych podnikov a podporou družstevného vlastníctva, ktoré by prispelo najmä v poľnohospodárstve k vytvoreniu nových pracovných miest. Štátne podniky by pomohli nielen zníženiu nezamestnanosti, ale zároveň by zamestnaním uchádzačov o zamestnanie poberajúcich sociálne dávky znížili výdavky štátu na sociálne dávky, zamestnaný by sa stal platcom odvodov, ďalším prínosom by bolo

zmierňovanie regionálnych rozdielov, znížil by sa tlak na pracovnú silu, aby za pracovnými príležitosťami migrovala atď. V rámci príjmovej solidarity presadzuje zavedenie miliónárskej dane. Získané finančné prostriedky by investovala do školstva, v ktorom by sa zamerala primárne na bezplatné poskytovanie vzdelania, prepojila by študijné odbory a programy s trhom práce, dôraz by rovnako kládla na kvalitu celého výchovného a edukačného procesu, pričom profesií učiteľa by zároveň dodala spoločenskú prestíž. V zdravotníctve by zaviedla bezplatné poskytovanie zdravotnej a lekárskej starostlivosti, zvýšila by finančnú spoluúčasť štátu na cenách liekov. Systém sociálnych služieb by nastavila tak, aby každému klientovi boli poskytnuté cenovo dostupné služby a zároveň by tieto služby sprístupnila čo najväčšiemu počtu klientov tak, aby sociálna starostlivosť bola pre každého klienta : *finančne prijateľná* (mnohé služby by boli poskytované bezplatne), *dostupná* z hľadiska prípadného dochádzania (v praxi by to znamenalo nárast počtu zariadení sociálnych služieb = hustejšia sieť sociálnych pracovísk) a *poskytovaná na kvalitnej úrovni*. Významným prínosom pre oblasť sociálnych služieb by bola celková zmena politiky štátu, ktorá by zabránila odlivu pracovnej sily do zahraničia vytvorením nových stabilných pracovných miest, a to vo všetkých regiónoch Slovenska, vrátane regiónov s vysokou mierou nezamestnanosti (Stanovy Komunistickej strany Slovenska, 2015).

Bočáková, Kubičková a Vavruš (2016, s. 90) ďalej o zámeroch politiky KSS v sociálnej sfére uvádzajú: „*Strana podporuje sociálne istoty pre občanov. Plánuje odstrániť nezamestnanosť, zvýšiť minimálnu mzdu, zvýšiť minimálny dôchodok, zvýšiť dôchodky starodôchodcom a prehodnotiť bezdôvodnú podporu osobám, ktoré nikdy nepracovali a ani pracovať nechcú. Postupne chce odstrániť chudobu a bezdomovectvo.*“ Finančné nároky, ktoré by vznikli zvýšením objemu kapitálových výdavkov na sociálnu sféru by strana financovala predovšetkým zo ziskov, vytvorených novými, prípadne, obnovenými štátnymi podnikmi, ktorých zisk by vďaka tomu, že by boli vo výlučnom vlastníctve štátu, plynuli priamo do štátnej pokladnice. V neposlednom rade by investovala výrazne viac do výstavby cenovo dostupných bytov, do rozvoja hodnotnej kultúry a športu (Stanovy Komunistickej strany Slovenska, 2015).

2.3 Sociálna politika z pohľadu VZDOR – SP

Predsedom strany je od jej vzniku v roku 2014 Stanislav Pirošík. Základnou hodnotovou výbavou strany sú hodnoty antifašizmu, antiimperializmu, antikapitalizmu, marxizmu a leninizmu. Na rozdiel od KSS sa VZDOR – SP neusiluje o výrazné zmeny súčasného systému, ale o celkovú zmenu spoločenského zriadenia. Kapitalizmus chce nahradiť socializmom. Spomedzi všetkých funkčných politických strán je strana VZDOR – SP ideologicky postavená najvýraznejšie smerom doľava. Jej hodnotová výbava a program z nej robia stranu revolučného typu a nachádza sa minimálne na hranici medzi ľavicovým radikálizmom a ľavicovým extrémizmom. Vzhľadom k tomu, že politický extrémizmus je nezlučiteľný s platnými predpismi a legislatívou Slovenskej republiky² a táto strana stále aktívne na politickej scéne participuje, tak ju budeme vnímať ako stranu radikálne ľavicovú, čo len potvrdzuje, že je súčasťou krajne ľavicového politického spektra.

Hlavným cieľom strany je, ako propagačný stranícky materiál uvádza, organizovať ľudí proti kapitalizmu za socializmus, vybudovať masovú, uvedomelú, odvážnu a disciplinovanú stranu komunistického typu (VZDOR – SP, 2017).

Zdravotníctvo by straníci chceli zreformovať tak, aby poskytovalo svoje služby bezplatne, a aby bolo dostupné každému občanovi. Zrušenie súkromných zdravotných poisťovní by prispelo k tomu, aby všetky odvody boli využité na poskytovanie zdravotnej starostlivosti. Kúpeľníctvo by strana vrátila pod správu štátu, aby slúžilo pracujúcej triede pri fyzickej

² Ako príklad možno uviesť politickú stranu Slovenská pospolitosť – Národná strana (SP-NS), ktorá bola v roku 2006 rozpustená Najvyšším súdom SR.

a psychickej regenerácii a rekonvalescencii. Celý systém školstva by strana nastavila tak, aby školstvo poskytovalo služby zadarmo, a to vo všetkých stupňoch od materského školstva až po vysoké. Vyučovací proces by prispôsobila potrebám trhu práce. V celom rozsahu by zrušila dotácie pre súkromné a cirkevné školy. V bytovej politike by realizovala nasledujúce zmeny: zavedenie zákazu vlastníctva viacerých bytov jednou osobou; zrušenie poplatkov za poskytnutie hypotéky; stanovenie maximálneho možného úroku pri hypotekárnom úvere na bývanie; vybudovanie národnej banky, ktorá by poskytovala mladomanželské pôžičky; vybudovanie systému národných stavebných podnikov a ich subdodávateľov (VZDOR – SP, 2017).

V dôchodkovej politike by strana VZDOR-SP pristúpila k zníženiu veku odchodu do starobného dôchodku na 55 rokov veku pre ženy a na 60 rokov veku pre mužov. Strana rovnako podporuje zavedenie inštitútu minimálneho dôchodku, no zároveň by zaviedla aj maximálny dôchodok. Výšku dôchodkov by prepočítavala podľa zákona platného pred rokom 1989, čím by podľa nej zabezpečila spravodlivý výmer starobných dôchodkov a zároveň by pri výpočte výšky dôchodku zohľadňovala pomer cien a plátov (VZDOR – SP, 2017). V parlamentných voľbách v roku 2016 však strana získala iba 0,1% hlasov, čím obsadila celkovo dvadsiate miesto, z hľadiska nadobudnutých preferencií všetkých politických strán (Štatistický úrad SR, 2016).

3 ZÁVER

Sociálna politika predstavuje dôležitý segment verejnej politiky. Rozsah jej pôsobnosti je veľmi široký: zahŕňa školstvo, zdravotníctvo, sociálne služby, dôchodkovú politiku, bytovú politiku, zdravý životný štýl a veľa ďalších oblastí. Na základe týchto okolností preto môžeme konštatovať, že s jej výstupmi sa stretol, stretáva sa alebo sa stretne každý obyvateľ našej krajiny. Kľúčovým aktérom sociálnej politiky je štát a nositeľ výkonnej moci Vláda SR. Tá disponuje väčšinovým zastúpením v NR SR, a zároveň aj možnosťami ako realizovať zmeny a reformy v oblasti sociálneho štátu a určovať jeho celkový charakter a smerovanie. Jej zloženie sa odvíja od procesu parlamentných volieb, v ktorých sa o priazeň voličov uchádzajú politické subjekty z celého politického spektra s rôznou hodnotovou výbavou a programovými preferenciami. Súčasťou stranického politického spektra sú aj krajne ľavicové strany, aktívnymi stranami s celoštátnou pôsobnosťou sú KSS a VZDOR – SP. Obe strany spája snaha o posilnenie štátneho sektoru v ekonomike, ktorý vnímajú ako stabilizačný prvok, zabezpečujúci predovšetkým pre občanov zamestnanie a pre štát zisky mieriace priamo do štátneho rozpočtu. V sociálnej politike taktiež kladú dôraz na význam štátneho segmentu. Služby verejnosti, akými sú školstvo a zdravotníctvo, by poskytovali bezplatne. Nielen tieto oblasti, ale aj oblasť sociálnych služieb vnímajú ako službu adresovanú prioritne občanom a súčasný systém, tak ako je nastavený, vnímajú ako *nástroj zdroja zisku v súkromných rukách*. Reálne možnosti na realizáciu programov týchto politických strán však majú výrazné politické a mandátové obmedzenia, nakoľko ani jedna zo strán nedisponuje volebnými preferenciami, ktoré by sa približovali k 5% hranici zvoliteľnosti do NR SR. Na základe aktuálnych voličských preferencií tak možno konštatovať o podpore KSS na úrovni 1,3% a VZDOR – SP na úrovni 0,3% (FOCUS, 2017).

Použitá literatúra

1. BEBLAVÝ, M. 2009. *Sociálna politika*. Bratislava: ADIN. 2009. 167 s. ISBN 978-80-89244-47-8.
2. BLAHA, L. 2009. *Späť k Marxovi? (sociálny štát, ekonomická demokracia a teória spravodlivosti)*. Bratislava: VEDA. 2009, 526 s. ISBN 978-80-2241-251-3.

3. BOČÁKOVÁ, O., KUBÍČKOVÁ, D., VAVRUŠ, M. 2016. *Sociálna politika vo volebných programoch vybraných politických strán na Slovensku*. Brno: Tribun EU. 2016. 199 s. ISBN 978-80-263-1099-0.
4. DÁVIDEKOVÁ, M. 2014. *Sociálne služby*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Fakulta sociálnych vied, 2014. 180 s. ISBN 978-80-8105-579-9.
5. DŘÍZOVÁ, E. 2008. Sociálna politika. In TÓTH, R. a kol. *Úvod do politických vied*. Bratislava: SMARAGD, 2008. s. 185-199, ISBN 978-80-89063-20-8.
6. DUKOVÁ, I., DUKA, M., KOHOUTOVÁ, I. 2013. *Sociální politika*. Praha: Grada Publishing. 2013. 200 s. ISBN 978-80-247-3880-2.
7. KREBS, V. a kol. 2010. *Sociální politika*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2010. 544 s. ISBN 978-80-7357-585-4.
8. MATOUŠEK, O. 2008. *Slovník sociální práce*. Praha: Portál, 2008. 272 s. ISBN 978-80-7367-368-0.
9. MATOUŠEK, O. a kol. 2007. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2007. 312 s. ISBN 978-80-7367-331-4.
10. STANEK, V. a kol. 2011. *Sociálna politika*. Bratislava: Sprint dva, 2011. 344 s. ISBN 978-80-89393-28-2.
11. TÓTH, R. a kol. 2008. *Úvod do politických vied*. Bratislava: SMARAGD, 2008. 199 s. ISBN 978-80-89063-20-8.
12. Zákon č. 180/2014 Z. z. o podmienkach výkonu volebného práva a o zmene a doplnení niektorých zákonov

Internetové zdroje

1. FOCUS. 2017. *Volebné preferencie politických strán – apríl 2017*. [on-line], cit. [2017-05-25]. Dostupné na: http://www.focusresearch.sk/files/n209_Volebne%20preferencie%20politických%20stran_april2017.pdf.
2. KSS. 2015. *Stanovy Komunistickej strany Slovenska*. [on-line], cit. [2017-05-25]. Dostupné na: <http://kss.sk/stanovy/>
3. ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. 2016. *Volby do Národnej rady SR 2016*. [on-line], cit. [2017-05-25]. Dostupné na: <http://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2016/sk/data02.html>
4. VZDOR – SP. 2017. *Politický program*. [on-line], cit. [2017-05-25]. Dostupné na: http://vzdor.org/politicky_program.pdf.

Kontaktné údaje

PhDr. Tomáš Habánik
 Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave – Fakulta sociálnych vied
 Bučianska 4/A, 917 01 Trnava, Slovenská republika
 Tel: +421 33 5565 546
 email: thomas.habanik@gmail.com

Bc. Martin Vavruš,
 Agentúra MEDIAN SK, s.r.o., Bratislava, Slovenská republika;
 Trenčianska 76, 914 41 Nemšová – Kľúčové, Slovenská republika;
 e-mail: martinklucove@azet.sk.

PROBLÉMY EXISTENCIE SOCIÁLNEHO ŠTÁTU V PODMIENKACH SLOVENSKEJ REPUBLIKY

PROBLEMS OF THE EXISTENCE OF THE WELFARE STATE IN THE CONDITIONS OF THE SLOVAK REPUBLIC

Jaroslav Fabok

Abstrakt

Existencia a pretrvávanie sociálneho štátu sú v podmienkach Slovenskej republiky vystavené rôznym rizikám. Ide hlavne o globalizačné tendencie, ktoré svojim pôsobením vytvárajú tlak na jeho existenciu. Globalizačné tendencie taktiež súvisia so vzostupom neoliberalizmu a finančného kapitalizmu. Oba faktory vytvárajú konkurenčné prostredie, v ktorom je len veľmi ťažké zasadzovať sa za solidaritu a spravodlivosť. Hlavnou funkciou sociálneho štátu je vytvárať prostredie, ktoré odbúrava sociálne a ekonomické neistoty. Sociálny štát v podmienkach SR čelí problémom, ktoré vyplývajú z presadzovania ekonomických záujmov postavených na snahe o ekonomický rast. Ekonomický rast však so sebou prináša aspekty, ktoré negatívne ovplyvňujú napríklad oblasť práca, ale rovnako aj sociálnu oblasť. Najväčšou výzvou v nadechádzajúcich rokoch nielen na Slovensku preto bude otázka, či budúci spoločenský vývoj bude smerovať ku kapitalizmu alebo naopak k politike posilňujúcej sociálnu oblasť.

KLúčové slová: *Sociálny štát, Globalizácia, Neoliberalizmus, Kapitalizmus*

Abstract

Existence and persistence of the welfare state are subject to various risks in the conditions of the Slovak Republic. These are mainly globalizing tendencies that exert pressure on its existence. Globalization tendencies also relate to the rise of neoliberalism and financial capitalism. Both factors create a competitive environment in which it is very difficult to pursue solidarity and justice. The main function of the welfare state is to create an environment that eliminates social and economic insecurity. The social state in the conditions of the Slovak Republic faces the problems that arise from the promotion of economic interests based on the pursuit of economic growth. However, economic growth brings with it aspects which negatively affect, for example, the area of work, but also the social sphere. The biggest challenge in the coming years, not only in Slovakia, will therefore be the question of whether future social development will be heading towards capitalism or, on the other hand, a socially empowering policy.

Key words: *Social state, Globalization, Neo-liberalism, Capitalism*

ÚVOD

Problematika sociálneho štátu je komplexnou témou, ktorá sa úzko dotýka nielen politických otázok a sociálnej politiky vo všeobecnosti, ale rovnako spadá aj pod oblasť verejnej správy a verejnej politiky. Keď hovoríme o sociálnom štáte – máme na mysli celý balík inštitucionálnych opatrení, ktoré svojou povahou napomáhajú v prvom rade k plnohodnotnejšiemu životu občanov daného štátu. Zároveň však musíme sociologickou terminológiou zdôrazniť, že sociálny štát je konštruktom. Jeho podstata sa odvíja od konštruktu štátu a ospravedlňovania jeho vlastnej existencie. V globalizovanom svete nie je

možné hovoriť o sociálnom štáte ako o niečom, čo je bytostne národným konštruktom. Vyplýva to z faktu globálnej ekonomiky – jednoducho povedané, čo sa politicky alebo ekonomicky udeje v jednej časti sveta – má zároveň dopad na ostatné časti. To platí aj pre existenciu sociálneho štátu v podmienkach Slovenskej republiky. Samotná konštrukcia sociálneho štátu sa odvíja od konkrétneho modelu a konkrétnej verejnej politiky, ktorá je v danom regióne uplatňovaná. Problémy, s ktorými sociálny štát na Slovensku zápasí, však naďalej zostávajú, prinajmenšom parciálne, problémami, s ktorými zápasí aj globálna spoločnosť ako celok. Preto sa v príspevku zameriavame najmä na tie problémy, ktoré sú prepojené s globálnymi ekonomickými trendami – akými sú napríklad vzostup neoliberalizmu a finančného kapitalizmu. Neoliberalizmus je podľa nášho názoru jedným z hlavných zdrojov, ktoré brzdia rozvoj sociálneho štátu. Súťaž v trhovom globálnom prostredí nedokáže zabezpečovať podmienky, ktoré sú svojou vhodnosťou pre rozvoj solidarity a sociálneho zabezpečenia. Práve naopak, súťaživosť v ekonomickom prostredí so sebou prináša výhody pre tých najsilnejších – pričom najslabší často doplácajú na svoju pozíciu outsiderov.

Pesimistickejšie interpretácie týkajúce sa vývoja sociálnej politiky po roku 1989 z optiky Českého prostredia, ktorá sa rovnako dotýka aj sociálnej politiky a povahy smerovania ekonomickej situácie na Slovensku hovoria, že „súťažíme so svetom skôr politikou lacnej práce než prácou kvalifikovanou, a preto aj vonkajšia ekonomická rovnováha je doposiaľ krehká... Pokračujú tlaky na ďalšie orezávanie už aj tak skromných výdavkov na vzdelávanie, zdravotnú a sociálnu ochranu aj na ich podmieňanie pomerne nízkym zdanením ekonomiky a tým aj na privatizáciu týchto verejných služieb.“ (Pick, 2011, s. 7) Lacná pracovná sila, a celkovo inflácia práce, je problém, ktorý napomáha rozpadu sociálneho štátu aj v podmienkach Slovenskej republiky. Tento problém rovnako súvisí aj s hierarchizáciou v oblasti práce – a neskôr s využívaním závislosti na práci.

Aspekt lacnej pracovnej sily taktiež úzko súvisí so snahou o ekonomický rast, ktorý však v sebe ukrýva viacero nástrojov priamo ohrozujúcich nielen existenciu sociálneho štátu. Ekonomický rast, ktorý je, ako píše Keller (2005), často vydávaný za prostriedok k postupnému odstraňovaniu chudoby, má však v konečnom dôsledku kontraproduktívny efekt. „V skutočnosti krajiny, ktoré zaznamenávajú ekonomický rast, zaregistrujú spravidla zároveň nárast počtu osôb žijúcich pod hranicou biedy.“ (Keller, 2005, s. 15) V konečnom dôsledku ide o indikátory, ktoré sú ekonómami a politikmi používané na meranie ekonomického rastu – v tomto prípade ide o meranie rastu hrubého národného produktu. Ako príklad uvádza Keller krajiny reálneho socializmu, ktoré „zaznamenávali stále prírastky hrubého národného produktu až do svojho úplného ekonomického zrútenia.“ (Keller, 2005, s. 15) Súťaž, v rámci „pretekov ku dnu“, teda prebieha aj na poli lacnej pracovnej sily – ktorej existencia síce na jednej strane prispieva k zvyšovaniu hrubého národného produktu, avšak na strane druhej sa podieľa na rozširovaní chudoby. Tieto procesy neskôr vrcholia v náraste pracujúcej chudoby.

Podľa Mihálíka (2010), by mal naopak (oproti snahe o ekonomický rast), sociálny štát podporovať vyvážené a vyrovnané bohatnutie ľudí v spoločnosti. Ide o vyrovnávanie priepastného rozdielu medzi bohatými a chudobnými. „Sociálny štát by mal podporovať harmonické bohatnutie ľudí v spoločnosti a klásť úmerné zaťaženia špekulatívnemu obohacovaniu sa úzkej vrstvy ľudí, ktorí konajú v rozpore s etikou správania sa a podnikania.“ (Mihálik, 2010, s. 146) V prostredí, ktoré podporuje nerovnosť a zároveň zvyšovanie rozdielu medzi bohatými a chudobnými, nie je reálne možné aby sociálny štát túto úlohu v plnej miere dokázal plniť. Môžeme pritom identifikovať viacero faktorov, ktoré sa podieľajú na postupnej destabilizácii sociálneho štátu v našich podmienkach. Jedným z takýchto faktorov, ktorý potvrdzuje dôležitosť ekonomického rastu – pričom prítakava rozširovaniu chudoby je „zmena metodiky výpočtu chudoby... [ktorá]... pre Slovensko znamenala zníženie percenta ľudí, ktoré ohrozuje chudoba v rozpätí pár mesiacov takmer o 10

percentuálnych bodov.“ (Mihálik, 2010, s. 148) Môžeme preto v rámci úvodu konštatovať predpoklad, ktorý nás bude sprevádzať celým príspevkom, že súťaž prospieva len špecifickej (menšinovej) skupine ľudí – pričom zároveň zvyšuje mieru nerovnosti či chudoby a čoraz menej reflektuje aspekty dotýkajúce sa potreby po spravodlivom spoločenskom usporiadaní aj v ekonomickej a sociálnej oblasti.

1. SOCIÁLNY ŠTÁT NA SLOVENSKU, KAPITALIZMUS A NEOLIBERÁLNY MODEL

Jedným z najvýraznejších faktorov ovplyvňujúcich štruktúru sociálneho štátu na Slovensku je Európsky sociálny model, ktorý je pod tlakom neliberálnej politiky v ohrození. Je nutné pripomenúť, že Slovensko ako členská krajina Európskej únie, je zároveň súčasťou európskeho sociálneho modelu. „S európskym sociálnym modelom sa zvyčajne spája silná sociálna ochrana zo strany štátu, úsilie o sociálny dialóg a sociálny zmier, štátne zásahy do ekonomiky, relatívne štedrý systém sociálneho zabezpečenia vrátane sociálneho poistenia, sociálnej podpory či sociálnej pomoci, ale aj rozsiahli verejný sektor a univerzálny prístup k verejným službám (školsťvo, zdravotníctvo, sociálne služby atď.). Európsky sociálny model je teda pojem, ktorý úzko súvisí s pojmami sociálny štát a sociálna politika.“ (Blaha, 2014, s. 7) Slovensko sa ako členská krajina Európskej únie drží v línii európskych sociálnych politík. Nie je preto možné opomenúť rozmer dotýkajúci sa práve načrtnutých európskych súvislostí. Práve z tohto dôvodu je dôležité taktiež zdôrazniť, že „od polovice 90. rokov... nastal zvrät, ktorý otáča vývoj opačným smerom a trvá už prakticky celú dekádu. I keď doposiaľ nie je závažná miera – je závažný smer, rýchlosť a príčiny tendencií, ktorých pokračovanie by predstavovalo vážnu hrozbu výkonnosti a konkurencieschopnosti a životaschopnosti sociálneho modelu.“ (Pick, 2011, s. 133) Pritom však platí, že sociálny model dosiahol oproti neoliberalnému modelu historickú prevahu v oblasti výkonnosti. (Pick, 2011)

Opäť sa dostávame k problému neoliberalizmu a potrebe vymedzenia sa voči politike voľného trhu. Zároveň platí, že s problematikou neoliberalizmu taktiež súvisí hlboko zakorenená mytológia „jedinej schodnej cesty“. „Je možné, že pre niektorých stúpcov vystupuje neoliberalná myšlienka ako hegelovský objektívny pojem. Nie je to výsledok myšlienkového procesu na strane subjektu, ale výsledok pohybu objektívneho ducha.“ (Hauser, 2012, s. 14) Akákoľvek objektivizovaná, všeobecne ustálená myšlienka sa v konečnom dôsledku môže stať potencionálnou hrozbou, ktorá priamo vystupuje nielen proti pluralite „iných možných svetov“, ale pôsobí zväzujúcu, oslabujúcu a skostnateľo. Aj z tohto dôvodu sa ustáľil doslova mytologický obrät, ktorý tvrdí, že „popierať myšlienku slobodného trhu je nerozumné.“ (Hauser, 2012, s. 14) Jednoducho povedané, akákoľvek snaha o obmedzovanie voľného trhu sa považuje za nerozumnú. Takáto objektivizácia spôsobuje, že „v skutočnosti naše ekonomiky a naše spoločnosti konvergujú smerom k liberálnemu kapitalistickému modelu, ktorý hlboko spochybňuje sociálny štát.“ (Revol, 2007, s. 288)

Na mieste je preto analýza a *kritika* tých aspektov, ktoré sa snažia jednostranne obhajovať kapitalistický model, bez zjavného racionálneho ekonomického základu. Preto považujeme za dôležité vymedzenie kapitalizmu (ako ekonomického ale rovnako aj sociálneho systému), a jeho transformáciu, aspoň v hrubých obrysoch. Bolo by priveľmi zjednodušujúce, keby sme kapitalizmus redukovali iba na tržnú ekonomiku, hoci jeho imanentnou súčasťou je práve regulácia pomocou trhu. (Revol, 2007) Čo je dôležité zdôrazniť, „kapitalizmus pridáva k prostej trhovej ekonomike zásadný charakteristický rys: premenu pracovnej sily v tovar. Potržnenie pracovnej sily je teda vlastným princípom kapitalizmu.“ (Revol, 2007, s. 289) Naproti tomu stojí bariéra sociálneho štátu, ktorej prvoradou úlohou je odtrženie pracovnej sily. (Revol, 2007)

S neskoršou premenou kapitalizmu súvisí viacero faktorov. V prvom rade ide o faktor globalizácie financií. „Akumulácia kapitálu dnes prebieha pod dohľadom finančného kapitálu

a podľa jeho požiadaviek. Tento proces sa príliš často prezentuje ako čisto ekonomický a technický jav, zatiaľ čo ide predovšetkým o jav politický a sociálny.“ (Revol, 2007, s. 289) To priamo súvisí s technokratickými tendenciami, v ktorých rámci je spoločenský život redukovaný v mantineloch inštrumentálnej racionality, ktorá je previazaná len na ekonomické myslenie. V takejto „spoločnosti kalkulu“ pritom absentuje dôraz na politické a demokratické možnosti ovplyvňovania nepriaznivého vývoja. Jednou z možností je posilňovanie inštitúcie sociálneho štátu ako spomínanej bariéry voči voľnému trhu – ktorý zároveň slúži ako prostriedok dekomodifikácie. V istom bode sa potom prirodzene dostaneme k otázke optimálneho modelu sociálneho štátu ale rovnako aj k modelu ekonomického systému – keďže ide o aspekt, ktorý primárne determinuje ekonomické a sociálne postavenie jednotlivcov.

Najdôležitejšou pohnútkou, ktorá nás vedie k úvahám smerujúcim k hľadaniu optimálneho modelu sociálneho štátu (a taktiež modelu ekonomického systému) je neustále prítomná nerovnosť. Práve snaha o odstraňovanie nerovnosti je pohnútkou, ktorá sa dotýka nielen ekonomickej a politickej sféry, ale rovnako aj sféry sociálnej – a čo je dôležité, oblasť ľudských práv a spravodlivosti musia byť pri našich analýzach prítomné v rovnakej miere. Ako prízvukuje Piketty (2015), aj v druhej dekáde je problematika nerovnosti neustále prítomná, pričom je dokonca možné, že môže prekonať svoju historicky najvyššiu úroveň. Z tohto dôvodu si Piketty kladie zásadnú otázku: „Dokážeme si predstaviť 21. storočie, v ktorom prekročíme kapitalizmus mierumilovnejším a trvácnejším spôsobom, alebo musíme jednoducho očakávať ďalšiu krízu, prípadne ďalšiu vojnu (tentoraz skutočne globálnu)?“ (Piketty, 2015, s. 515)

Nastolená otázka je viac ako na mieste. Vyhnúť sa globálnym nepokojom je možné iba za účasti všetkých parciálnych častí, ktoré ovplyvňujú chod sociálneho, ekonomického a politického života. Nerovnosť je často zdrojom nielen nepokojov a celkovej nespokojnosti, ale rovnako aj potenciálnym rizikom pre vznik rôznych negatívnych faktorov úzko súvisiacich s porušovaním ľudských práv (tendencie k ich potláčaniu v zreteli totalitárnych „riešení“ stávajúcej krízy), ale rovnako súvisí aj s aspektmi, ktoré sa negatívne odzrkadľujú napríklad na životnom prostredí. Isté je, že zmena je potrebná za každých okolností. Pričom musí ísť o zmenu, ktorá bude reflektovať potreby jedincov v širšom rozmere (čo voľný trh zo svojej podstaty uskutočniť nedokáže).

Podľa Pikettyho je „ideálnou politickou stratégiou, ak sa chceme vyhnúť nekonečnej špirále nerovností a opätovne dostať pod kontrolu dynamiku akumulácie kapitálu... globálna progresívna daň z kapitálu.“ (Piketty, 2015, s. 515) Je dôležité poznamenať, že „takáto daň by mala ešte jednu pozitívnu vlastnosť: pomohla by podrobiť bohatstvo demokratickej kontrole, ktorá je základným predpokladom efektívnej regulácie bankového systému a medzinárodných tokov kapitálu.“ (Piketty, 2015, s. 515) Práve možnosť demokraticky dostať pod kontrolu toky kapitálu, je zásadným aspektom možných zmien, ktoré smerujú k ekonomickej demokracii alebo participatívnej ekonomike. Sám Piketty však v súčasnosti považuje takúto daň za utopický ideál, čo však nijako nebráni snahe o rozširovanie úvah, v rámci plurality rôznych alternatív voči stávajúcemu systému.

Paradoxné je, v kontexte hľadania ako systémových tak aj parciálnych alternatív voči kapitalizmu a neoliberalizmu, ako tvrdí Hauser v knihe „Kapitalizmus ako zombie“ (2012), že až plný rozmach neoliberalizmu nás prinútil pokúšať sa tieto alternatívy nachádzať. „Starý sociálny štát v západných krajinách a reálsocializmus v krajinách východných viedli k tomu, že väčšina sa stala znejúcim pasívom a mnohí kritickí intelektuáli si lámali hlavu, ako zlomiť kliatbu konzumnej kultúry. Potom prišiel neoliberalizmus a kliatbu zrušil. Núti nás k tomu, aby sme prestali byť pasívni.“ (Hauser, 2012, s. 28)

To, na čom skutočne pri hľadaní alternatív záleží, je mobilizácia občianskej spoločnosti. V prvom rade je potrebné budovať povedomie o krízovej situácii, avšak bez zbytočného

pátosu niektorých „alternatívnych bojovníkov“. „Aktivizmus, protestné iniciatívy, demonštrácie, stávky už nie sú ničím neobvyklým, ale sú obklopené hmlou.“ (Hauser, 2012, s. 28) A práve z dôvodu, „že sú to hmly, je ťažké nájsť zhodu. Aktívni občania sa skrátka zhodnú na prvom kroku, teda že je potrebné sa verejne prejavíť, ale nezhodnú sa na druhom kroku, čo je našim momentálnym cieľom.“ (Hauser, 2012, s. 29) Práve v tomto bude chceme zdôrazniť, okrem inštitucionálnych faktorov, aj potrebu tlaku zdola – smerom z občianskej spoločnosti. Aktívne hľadajúca a účinkujúca občianska spoločnosť je často uholným kameňom, na ktorom je možné stavať. Nasleduje otázka, či by sme mali v tomto zmysle hovoriť o nejakej forme revolúcie alebo transformácie systému. Hauser však upozorňuje, že „pri kritike systému by sme mali zabudnúť na všeobecné pojmy a vidieť skôr vzájomne sa preplietajúce vrstvy.“ (Hauser, 2012, s. 29)

2. SOCIÁLNA EURÓPA A PROBLÉM GLOBALIZÁCIE

Pokúsme sa v tomto bode vrátiť k problematike sociálneho modelu a sociálneho štátu nielen v Slovenských a Európskych, ale aj v globálnych mantineloch. Transformácia kapitalizmu spolu s príchodom neoliberalizmu, ako sme si povedali vyššie, vyvíja určitý tlak, na ktorý je sociálny systém nútený reagovať. Vo všeobecnosti možno povedať, že moderný sociálny štát, v súvislosti s modernými formami prerozdelenia, je primárne založený na základných sociálnych právach akými sú právo na vzdelanie, zdravotnú starostlivosť či starobný dôchodok. Aj v modernom chápaní sociálneho štátu a rovnako sociálnej politiky, predstavuje (a do budúca aj predstavovať bude) systém zdanenia a sociálnych výdavkov z historického hľadiska veľmi dôležitý prvok. (Piketty, 2015)

Čo sa týka zmien v oblasti sociálneho štátu v Európe, Mihálik (2010) predpokladá, že v nasledujúcom období sa budú uskutočňovať ako v starých, tak aj v nových členských štátoch Európskej únie. „Budovanie sociálnej Európy dozrieva spolu s dozrievaním únie.“ (Mihálik, 2010, s. 138) V tomto bode je výrazným problémom rozdeľovanie Európy primárne na dva názorové prúdy – euroskeptikov a euro optimistov. Zatiaľ čo tí prví vôbec spochybňujú význam a potrebu zotrvania Európskej únie, druhý tábor vidí v únii výrazný budúci rozvojový potenciál. Pritom ale vždy platí, že hľadanie jednoty a spoločných ciest či možností, je jedným z hlavných atribútov rozvoja a v našom kontexte aj budovania sociálnej Európy. „Objektívne trendy ukazujú, že ekonomická globalizácia postupne oslabuje sociálne štandardy jednotlivých štátov (tzv. preteky ku dnu, *the race to the bottom*) a ak sa chcú tieto štáty brániť, potrebujú sa spájať do väčších a silnejších celkov.“ (Blaha, 2014, s. 103) Bez kooperácie a vzájomných interakcií – bez „väčších celkov“ a jednoty – sme vydaní do rúk trhu a ekonomickej globalizácie. Ďalšie štiepenie Európskej únie (o čo sa snažia mnohí nacionalisticky ladení Európski politici v jednotlivých členských štátoch), podobne ako sa to stalo napríklad pri odchode Veľkej Británie z Európskej únie, by samozrejme spôsobilo ešte väčšiu mieru destabilizácie a taktiež ohrozenie Európskeho sociálneho modelu.

Dôraz pritom musíme klásť na globálny priestor, v rámci ktorého, ak sa chceme relevantne brániť proti zásahom globálneho trhu, je jednota Európskeho priestoru jednou z dôležitých ochranných bariér. „Najmä po prevratoch z konca 90-tych rokov, kedy sa odstránili posledné bariéry, je evidentné, že globalizácia reprezentuje hlavný megatrend svetovej civilizácie na počiatku milénia: zdá sa, akoby absentovali akékoľvek zábrany vo vzťahu k nastoleniu globálnemu kapitalizmu v horizonte najbližšieho štvrtstoročia.“ (Hohoš, 2009, s. 42) Čo je dôležité poznamenať, globálny kapitalizmus síce funguje ako jednotný svetový systém, na druhej strane však funguje taktiež podľa zákonov kapitalistického systému – znamená to, že konečný prospech už ale globálny nebude. (Hohoš, 2009) Kapitál, hoci na globálnej úrovni, sa teda riadi súkromnými záujmami. Otázka, aj pre sociálny štát v našich podmienkach, teda zostáva rovnaká: Bude budúci vývoj smerovať ku kapitalizmu, alebo naopak k saturujúcemu systému a k posilňovaniu sociálneho štátu?

3. SOCIÁLNY ŠTÁT A MYTOLÓGIA KONCA DEJÍN

Pri reflexii existencie a problémov sociálneho štátu je na mieste zaoberať sa aj dejinným kontextom jeho vývoja. Prečo sa však touto otázkou zaoberať? Thomas Piketty vo svojej knihe „Kapitál 21. storočia“ na túto otázku trefne odpovedá, keď píše, že: „Ak je miera výnosu z kapitálu trvalo vyššia než rast výroby a dôchodkov, ako to bolo v 19. storočí a veľmi pravdepodobne bude aj v 21. storočí, kapitalizmus automaticky generuje svojvoľné a neudržateľné nerovnosti, ktoré radikálne podkopávajú meritokratické hodnoty tvoriace základ demokratických spoločností.“ (Piketty, 2015, s. 19) Historické súvislosti nám poukazujú nielen na postupný vývoj konkrétneho modelu sociálneho štátu, ale rovnako aj na vývoj miery prerozdelenia bohatstva daného štátu. S čím súvisí redukcia alebo na druhej strane prehlbovanie nerovností. Problémom však naďalej zostáva, že hoci sociálny progres a sociálna transformácia smerom k prehlbovaniu sociálneho štátu v sebe ukrýva nesporné kvality zlepšovania životnej úrovne, potreba existencie sociálneho štátu je neustále spochybňovaná. Už od čias prvých sociálnych reforiem sa ozývajú kritické hlasy, smerujúce proti výdavkom na sociálnu oblasť. „Sociálny štát bol spochybňovaný od samých svojich počiatkov, v niektorých krajinách Európy prakticky už od konca 19. storočia.“ (Keller, 2005, s. 9) V reflexii kritických hlasov je možné vidieť odpoveď na otázky, prečo je dôležité obhajovať existenciu sociálneho štátu.

Jedným z obrovských problémov nastavenia súčasného systému globálneho kapitalizmu, postavenom na finančnom kapitále, je otázka nezamestnanosť. Problém rastu nezamestnanosti je typickým práve pre nástup kapitalizmu. (Lulják, 2014) Práve z tohto dôvodu sa Dominika Dinušová trefne pýta, „čo nás donútilo pritakávať súčasnému poriadku?“ (Dinušová, 2014, s. 11) Jednou z možných interpretácií, prečo vlastne neustále pritakávame súčasnému systému, poskytuje Hauser, keď tvrdí, že kapitalizmus stojí na mytológii. Problematickým sa v mytologickom a utopickom kontexte stáva lineárny spôsob myslenia, v ktorého rámci spoločnosť dochádza k rôznorodým *eschatologickým* predpokladom o konci dejín. Vo všeobecne známej a kritizovanej knihe s názvom „Koniec dejín a posledný človek“, Francis Fukuyama popisuje spoločenský vývoj, ktorý vrcholí v liberálnej demokracii – ako poslednej stanici dejín. Fukuyama píše, že „koniec dejín by znamenal ukončenie vojen a krvavých revolúcií. Pretože by sa ľudia zhodli na cieľoch, nemali by už dôvody k boju.“ (Fukuyama, 2002, s. 295) Takýto koniec dejín však nenastal a pravdepodobne v dohľadnej dobe ani nenastane. Problémom je práve nerovnosť a nerovný prístup k bohatstvu a zdrojom, ktorý liberálna demokracia len svojím pôsobením nevyrieši a v konečnom dôsledku ani nemá v úmysle vyriešiť.

Na druhej strane si aj Fukuyama veľmi dobre uvedomuje, že budúcnosť, hoci lineárna a smerujúca ku koncu dejín – teda k liberálnej demokracii – môže byť poznačená nejakou formou katastrofy. „Skúsenosť nás poučila, že budúcnosť môže prinášať nové a netušené zlá, od fanatických diktátorských režimov a krvavých genocíd po banalizáciu života moderným konzumerizmom, a že nás čakajú doposiaľ nebývalé katastrofy od nukleárnej zimy po globálne otepľovanie.“ (Fukuyama, 2002, s. 26) O týchto aspektoch hovorí ako o historickom pesimizme, ktorý bol formovaný počas celého dvadsiateho storočia. Znova je tu možné vidieť tendencie smerujúce k potláčaniu hľadania alternatív.

Problémom je, že popísané zlá nemusia byť netušené – ale ich vývoj je možné predvídať. Napríklad keď hovoríme o fašistických tendenciách a krvavých genocídach – z minulosti sa môžeme poučiť, že fašizmus sa dostal k moci až po tom ako zlyhal voľný trh a celková ekonomická nespokojnosť obyvateľov Európskych krajín bola na vzostupe. Fašisti pritom ponúkali a ponúkajú jednoduché riešenia problémov – označením nepriateľa, ktorý celú situáciu v konečnom dôsledku spôsobil. Nie inak to je napríklad pri spomínanom globálnom otepľovaní a modernom konzumerizme. Oba faktory majú svoje korene v globálnom kapitalizme – ktorý nehľadí na životné prostredie, ale na zisky (ktorých kumulácia je často na

úkor planéty s čím súvisí aj saturácia potrieb jedinca a vznik bezuzdného konzumerizmu). Nejde teda len o pesimizmus apriori – ale o fatalizmus – ktorý je logickým vyústeným viery v jediný fungujúci politicko – sociálno – ekonomický poriadok liberálnej demokracie.

Bez toho, aby sme spoznali reálnu situáciu a jej výsledky, nie je možné pátrať po alternatívach. Podobnú myšlienku vyslovil filozof Mark Fisher vo svojej knihe „Kapitalistický realizmus“, keď hovorí o úzkosti zo stagnovania kapitalistickej doktríny a jej cyklického obnovovania (bez vidiny alternatívy). „Táto úzkosť má za následok neustále kolísanie medzi dvoma pólmi: „slabá mesianistická“ nádej, že sa skôr či neskôr musí niečo stať, sa strieda s rezignovaným presvedčením, že nič nové už nemôže nastať. Oscilujeme medzi čakaním na „budúcu veľkú vec“ a pátraním po „poslednej veľkej veci“, ktorá sa v minulosti odhorala: ako dlho už je vlastne tomu, čo sa niečo takého stalo, a ako veľké to vlastne bolo?“ (Fisher, 2010, s. 12) Kapitalizmus je podľa neho to, čo zostane, keď sa zrúti svetonázory na ritualizovanej a symbolickej úrovni, pričom zostáva už iba konzument v podobe diváka, ktorý sa pohybuje medzi ruinami minulosti. Realizmom potom nazýva stav, v ktorom je človek pod ťažobou neustále sa vracajúcej depresie nútený akúkoľvek nádej na zmenu považovať za nebezpečnú ilúziu. (Fisher, 2010) Takýto človek je jednoduchou obeťou pre Fukuyamov fatalizmus, z ktorého nie je východisko – iba ak by sa celý svet zhodol na jednej predstave jeho optimálneho fungovania.

Môžeme preto súhlasiť so Slavojom Žižekom, ktorý tvrdí, že v súčasnosti je jednoduchšie si predstaviť koniec sveta ako koniec kapitalizmu. Katastrofické scenáre budúcnosti sveta v obrazoch modernej kultúry je možné vidieť na každom kroku – filmy, seriály či knihy – obrazy deštrukcie sú nám ako divákovi až príliš dobre známe. Málokedy je nám predložený obraz alternatívy alebo aspoň nejakej utopickej predstavy – takýto nátlak na naše zmysli pôsobí v rovine psychológie do značnej miery deštruktívne.

Na jednej strane máme náboženský fanatizmus, ktorý vrcholí v predestinácii určujúcej katastrofický koniec – na strane druhej modernú kultúru, ktorá prináša obrazy skazy v audiovizuálnej podobe. Naš svet je z tohto dôvodu plný mytológie a obrazov, ktoré je možné v určitom zmysle (aj mediálne), strategicky využívať. Toto nebezpečenstvo tvrdo pomenoval napríklad Edurad Chmelár v knihe „Svet nie je napredaj“, keď píše, že „podstatné je skonštatovať, že režim, ktorý sa dnes presadzuje v globálnom meradle, nesmeruje k väčšej slobode, ale k väčšiemu útlaku, že svojim zámerom je zdokonalením najstrašnejších diktatúr 20. storočia zodpovedajúcim technickej vyspelosti súčasnej doby.“ (Chmelár, 2003, s. 5) Mytológia vďaka moderným technológiám presiakla až do najhlbších úrovní občianskej spoločnosti a verejnosti. Vďaka mediálnemu výkladu, ktorý je stále viac výkladom jednostranným, je možné hovoriť o jednorozmernom diskurze. „Spoločenská exklúzia, izolácia od informácií, tvorba ilúzií, kamufláže, diskontinuita a kampaňovitosť verejných diskusií, odhistorizovanie a atomizácia verejnosti, to všetko prispieva k vytváraniu režimu, ktorý zväzuje viac ako krvavá tyrania a ktorý dáva podstatne menej šancí na únik ako v prípade predošlých systémov.“ (Chmelár, 2003, s. 14)

V našom prostredí môžeme hovoriť napríklad o prípade reálsocializmu, v rámci ktorého išlo o akúsi ideologickú, neskrývanú čistotu. Aj z historických dokumentov a archívnych záberov je možné vidieť, že sa vždy hovorilo o štúdiu Marx – Leninizmu, spolu s redukcionistickým výkladom spoločnosti, ktorý podliehal práve tejto forme filozofie. Málokedy sa hovorilo priamo o Marxizme (a interpretáciách Marxa), a určite nie v takom zmysle, ako sa v tom období hovorilo o Marxovi a Marxizme na Západných univerzitách. Ideologická čistota so sebou prinášala síce ideologickú jednorozmernosť, ale v nepotláčanom zmysle. Dopredu bolo známe, akým spôsobom sa výklad konkrétneho problému bude uberať. Na druhej strane sa v súčasnosti často hovorí o objektivizácii pravdy – a objektivite sociálnych vied. To neskôr súvisí s ideologickou neprehľadnosťou. Hauser vo svojom príspevku v knihe „Marx a spoločenské zmeny po roku 1989“, hovorí o vlastnostiach liberalizmu, ktorý doslova

„čaruje s objektivitou“. „V dnešných spoločenských vedách vládne zvláštny étos nestrannosti. Vedci sa hlásia k bezhodnotovej metóde skúmania, k neutrálnemu a objektívnemu popisu faktov, z ktorého je údajne vytesnený autorov osobný postoj a historická skúsenosť.“ (Hauser, 2010, s. 11) Pričom platí, že takúto formu objektivity je len veľmi náročné, ak vôbec, dosiahnuť.

Tento širší a pohľad na spoločenské a politické tendencie v kontexte sociálneho štátu v podmienkach nielen Slovenskej republiky považujeme za podstatný z viacerých dôvodov. V prvom rade si musíme uvedomiť spomínané globalizačné tendencie, ktorým sa Slovensko samozrejme v minulosti, súčasnosti ale rovnako ani v budúcnosti nevyhlo a nevyhne. Vplyv globálneho kapitalizmu bude zrejme čoraz viac silnejší. Analýza tendencií, ktoré majú až príliš silný dopad na konštrukciu sociálneho štátu a sociálnej politiky, je významným faktorom, hovoriacim o súčasných trendoch týkajúcich sa nielen sociálneho štátu ale rovnako aj problematiky sociálnej spravodlivosti. V konečnom dôsledku budeme vždy aj tak postavení pred otázku, ktorým smerom sa vyberieme. Buď bude pre nás prioritou sociálny štát so širokou, saturujúcou sociálnou politikou, alebo liberálny štát, opierajúci sa o základy voľného trhu a kapitalizmu. Naším cieľom by mala byť obhajoba takého modelu sociálneho štátu, ktorý svojimi vlastnosťami reflektuje narastajúce sociálne riziká. Ale taktiež obhajoba takého ekonomického systému, ktorý smeruje k prehlbovaniu emancipácie a demokratizácie vo sfére práce. Práve sféra práce je determinujúcou v tom zmysle, že súčasný hierarchický model, v spojitosti s trhovým myslením, bráni plnej participácii jednotlivcov na produkovanom bohatstve – čím výrazne ovplyvňuje ich ekonomický a sociálny status.

ZÁVER

Samotnú existenciu sociálneho štátu v podmienkach Slovenskej republiky ohrozujú ako politické, sociálne tak aj ekonomické trendy, ktoré v posledných desaťročiach naberajú na sile. V prvom rade sme sa v príspevku pokúsili upozorniť na trend neoliberalizmu, ktorý v spojení s globálnym finančným kapitálom tvorí najmarkantnejší prvok ohrozujúci sociálnu politiku moderných štátov. Naliehavým problémom v spleti ekonomických a politických rozhodnutí v globálnom meradle je postupná narastajúca miera rizika. Ide ako o rizikové faktory dotýkajúce sa životného prostredia – ktoré zrejme potrebou naliehavosti riešenia prevyšujú všetky ostatné riziká – tak aj o nespravodlivosť v miere redistribúcie bohatstva. Kumulácia bohatstva v rukách finančníkov profitujúcich z globálnych trhov spôsobuje závažnú mieru nerovnosti a vykorisťovania na celosvetovej úrovni. Konštrukt sociálneho štátu teda predstavuje „ostrov nádeje“, v ktorého rámci je možné zvyšovať ako mieru solidarity – tak aj mieru redistribúcie. Nahradenie prostredia, v ktorom je súťaž fetišizovaná – a súčasný socio-ekonomický model považovaný za jediný možný a v praxi uplatniteľný, je preto jedným z nutných krokov vedúcich k tomu aby bolo možné postupne znižovať mieru chudoby, ktorá v súčasnosti dosahuje svoj vrchol. Po transformáciu súčasného systému, či už z hľadiska ekonomickej spravodlivosti alebo udržateľnosti životného prostredia volá čoraz viac intelektuálov.

Najväčšiu prekážku stojacu na ceste k zmenám tvorí podľa nášho názoru všeobecne rozšírená mytológia tvrdiaca, že alternatíva k súčasnému systému jednoducho možné nie je. Politická mytológia stále (hoci často na nevedomej úrovni) operuje s predstavou konca dejín. Je otázne čo sa nám ešte môže podariť zachrániť a čo už je stratené. Miera prerozdeľovania globálnych rizík, v tom negatívnom slova zmysle, je stále na strane najslabších. Slovensko sa rovnako nevyhlo negatívnym trendom – a práve z tohto dôvodu sme sa zamerali na tie, ktoré ohrozujú sociálny štát v najväčšej miere.

V prvom rade ide o to položiť si otázky, či je alternatíva voči súčasnému socio-ekonomickému systému skutočne možná. A ak je, potom sa treba pýtať či, aj v rámci existujúcich modelov sociálneho štátu, nie je potrebné pristúpiť k demokratizácii v oblasti práce – a tým zároveň k odstráneniu jej hierarchizácie. Jednou z možností je napríklad systém participatívneho

plánovania v rámci participatívnej ekonomiky. V krátkosti ide o systém, ktorý sa snaží o presunutie rozhodovania na samotných zamestnancov – v rôznorodých modeloch jeho fungovania. Vo svojej podstate ide o kolegiálne, informované rozhodovanie – rovnako aj o konečných mzdách zamestnancov. Je teda možné hovoriť o tom, že alternatívy voči stávajúcemu systému existujú – najväčším problémom je však ich aplikácia v praxi. Ak však operujeme len s premisou sociálneho štátu, potom je na mieste tento konštrukt posilňovať namiesto jeho postupnej destabilizácie, ktorá naberá na sile. V snahe o dosiahnutie silnejšej sociálnej politiky taktiež musíme hovoriť o stabilnom Európskom sociálnom modeli. Iba takýto model dokáže poskytnúť ochranu členským krajinám a ich občanom, pričom vo valnej miere dokáže odbúrať globálne negatívne faktory, ktorým sa jednotlivé členské krajiny vrátane Slovenskej republiky, samostatne vyhnúť nedokážu.

Použitá literatúra

1. BLAHA, Ľ. *Môže Európska únia zachrániť sociálny štát?* In Blaha, Ľ., a kol. Európsky sociálny model – čo ďalej? Bratislava: VEDA, 2014. s 102 – 137. ISBN 978-80-224-1396-1
2. DINUŠOVÁ, D. *Nezamestnanosť ako nevyhnutná súčasť kapitalizmu.* In. Šabaníková, K., a kol. Otázky zamestnanosti. Bratislava: VEDA, 2014. s. 10 – 24. ISBN 978-80-224-1388-6
3. FISHER, M. *Kapitalistický realismus.* Praha: Rybka Publishers, 2010. 107 s. ISBN 978-80-87067-69-7
4. FUKUYAMA, F. *Konec dejín a posledný človek.* Praha: Rybka Publishers, 2002. 379 s. ISBN 80-86182-27-4
5. HAUSER, M. *Kapitalismus jako zombie – neboli proč žijeme ve světě přízraků.* Praha: Rybka Publishers, 2012. 362 s. ISBN 978-80-87067-62-8
6. HAUSER, M. *Marx redukcionista i metafyzik – O postkomunistické dezinterpretaci Marxe.* In Dinuš, P. a kol. Marx a spoločenské zmeny po roku 1989. Bratislava: VEDA, 2010. s. 11 - 31 ISBN 978-80-224-1131-8
7. HOHOŠ, L. *Globalizácia ako problém transformácie kapitalizmu.* In Dinuš, P., a kol. Marx a spoločenské zmeny po roku 1989. Bratislava: Ústav politických vied SAV, 2009. s. 42 – 49. ISBN 978-80-8106-016-8
8. CHMELÁR, E. *Svet nie je na predaj.* Bratislava: Eko-konzult, 2003. 181 s. ISBN 80-89044-91-3
9. KELLER, J. *Soumrak sociálního státu.* Praha: SLON, 2005. 158 s. ISBN 80-86429-41-5
10. LULJÁK, I. *Otázky nezamestnanosti z prvej ČSR.* In. Šabaníková, K., a kol. Otázky zamestnanosti. Bratislava: VEDA, 2014. s. 25 – 41. ISBN 978-80-224-1388-6
11. MIHÁLIK, J. *Sociálny štát v sociálnej Európe.* Bratislava: VDE, 2010. 398 s. ISBN 978-60-970135-2-3
12. PICK, M. *Stát blahobytu, nebo kapitalismus? My a svět v éře neoliberalismu 1989 - 2011.* 2. vydanie. Všeň: Grimmus, 2011. 216 s. ISBN 978-80-87461-05-1
13. PIKETTY, T. *Kapitál v 21. století.* Bratislava: IKAR, 2015. 749 s. ISBN 978-80-551-4248-7
14. REVOL, R. *Aktuálnosť boje za sociálny štát v súčasnom kapitalizmu.* In. Hauser, M., a kol. Sociálny štát a kapitalismus. Praha: SOK, 2007. s. 288 – 298. ISBN 978-80-86320-48-9

Kontaktné údaje

Mgr. Jaroslav Fabok

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Fakulta sociálnych vied

Bučianska, 4/A, 917 01 Trnava

Tel: +421903849198, email: fabok.jaro@gmail.com

ZARYS ZASADY DOSTĘPU STRON TRZECICH DO SIECI - THIRD PARTY ACCESS (TPA)

OUTLINE RULES THIRD PARTY ACCESS (TPA)

Paweł Stasiak

Abstrakt

Przedmiotem artykułu jest opisanie podstaw zasady TPA. Zgodnie z jedną z definicji zasada TPA oznacza wdrożenie systemu zapewniającego dostęp stronie trzeciej do systemu przesyłowego i dystrybucyjnego, opartego na opublikowanych taryfach, mającego zastosowanie do wszystkich uprawnionych odbiorców i stosowanego obiektywnie, bez dyskryminacji w odniesieniu do użytkowników systemu [1, s. 11]. W artykule przedstawione zostały również najważniejsze europejskie akty prawne stanowiące genezę jej powstania, jak również istotne elementy jej funkcjonowania oraz istniejące odstępstwa.

Słowa klucze: Third Party Access, TPA, unbundling

Abstract

The subject of this article is to describe the basics of the TPA principle. According to one definition, the TPA principle implies the implementation of a third party access system to the transmission and distribution system, based on published tariffs, applicable to all eligible customers and objectively applied, without discrimination to system users. The article also presents the most important European acts of origin, as well as the essential elements of its functioning and the existing derogations.

Key words: Third Party Access, TPA, unbundling

1. Wstęp, definicja TPA

Prawo energetyczne oraz sektor elektroenergetyczny stanowi jedną z najistotniejszych i niezmiernie ważnych dziedzin funkcjonowania państwa. Jego strategiczna pozycja i szczególne zainteresowanie ze strony państwa było wynikiem ogromnego wpływu tego sektora, jak również całej regulacji z nim związanej, na funkcjonowanie państwa oraz jego obywateli.

Zasada Third Party Access (TPA) łączy się z funkcjonowaniem przedsiębiorstw energetycznych w warunkach monopolu naturalnych. Pojęcie monopolu naturalnych (zwanych również sieciowymi) polegających na tym, że w danym segmencie rynku pojedyncze przedsiębiorstwo może obsłużyć ten rynek po niższych kosztach niż działalność dwóch lub więcej przedsiębiorstw. Podmioty te, które są właścicielami sieci przesyłowych mogłyby bez ograniczeń wykorzystywać swoją przewagę rynkową nad innymi podmiotami energetycznymi i tym samym wywierać negatywny wpływ finansowy na końcowych odbiorców energii elektrycznej. Taka sytuacja jest niepożądana, a jej kontynuacja zmierzałaby do ograniczenia konkurencji, wprowadzenia dodatkowych barier wejścia nowych podmiotów na rynek oraz umocnienia monopolu naturalnych. Trudno sobie bowiem wyobrazić, aby nowy podmiot chcący rozpocząć działalność na rynku energii elektrycznej musiał tworzyć własną sieć przesyłową [2, s. 85-87].

W celu przeciwdziałania powyższym trudnościami powstały dwie podstawowe koncepcje. Pierwsza z nich tzw. tradycyjna zakładała zastąpienie mechanizmu rynkowego regulacją państwową, a wręcz nacjonalizacją monopolu. Jako uzasadnienie tej koncepcji wskazywano, że działalność regulacyjna państwa będzie efektywna i prowadzona w interesie publicznym

[3, s. 134]. Choć w doktrynie przedmiotu wśród międzynarodowych autorów koncepcja ta została podważona wiele państw skorzystało z jej założeń. Jako drugą koncepcję podnoszono wspieranie mechanizmów konkurencyjnych tj. wejścia przedsiębiorstw na rynek [2, s. 87]. Oczekiwano, że wprowadzenie konkurencji w sektorze elektroenergetycznym, doprowadzi do wzrostu efektywności działania producentów i dostawców i w konsekwencji doprowadzi do obniżenia kosztów (cen) i podwyższenia jakości świadczonych usług [4, s. 6]. Z tej właśnie koncepcji wywodzi się zasada TPA.

Podzielając stanowisko doktryny należy wskazać, że nie da się przedstawić jednolitej prawidłowej definicji TPA. Należy zatem odwołać się do opisowej definicji z uwagi na fakt, że zasada ta ma charakter systemowy i przejawia się na wielu obszarach uregulowań prawnych w zakresie energetyki [2, s. 86]. Jako przykłady definicji można przedstawić następujące tj.:

- zasada TPA oznacza wdrożenie systemu zapewniającego dostęp stronie trzeciej do systemu przesyłowego i dystrybucyjnego, opartego na opublikowanych taryfach, mającego zastosowanie do wszystkich uprawnionych odbiorców i stosowanego obiektywnie, bez dyskryminacji w odniesieniu do użytkowników systemu [1, s. 11],
- zasada TPA stanowi, że przedsiębiorstwa energetyczne zajmujące się przesyłaniem i dystrybucją energii elektrycznej zobowiązane są zapewnić wszystkim podmiotom, na zasadach równego traktowania, świadczenie usług polegających na przesyłaniu energii od wybranego przez te podmioty dostawcy energii [2, s. 86].

W doktrynie wskazuje się na stanowisko, że istota zasady TPA i jej konsekwencja sprowadza się do zapewnienia takich warunków rynkowych, w których odbiorcy finalni mogliby indywidualnie i swobodnie wybierać dostawcę energii, który zaoferuje najlepszą cenę i warunki dostawy, jeżeli pozwalają na to warunki techniczne i ekonomiczne [6, s. 378-379].

2. Geneza regulacji

Podając za J. Popczykiem wskazuję, że koncepcja tej zasady sięga lat siedemdziesiątych dwudziestego wieku, i była nierozdzielnie związana z potrzebą wprowadzenia konkurencji do takich sieciowych sektorów infrastrukturalnych jak kolej i komunikacja. Z czasem zaczęto przekładać jej założenia na grunt energetyki co stanowiło znaczną trudność z uwagi na stopień skomplikowania procesu technologicznego (jego dynamikę, złożoność sterowania hierarchicznego, moce źródeł niewspółmierne do mocy odbiorców itp.). Okazało się, że również w elektroenergetyce jest możliwe zastosowanie TPA. Za najbardziej modelowe wdrożenie można przyjąć, wskazując tylko sygnalizacyjnie, rozwiązanie według ustawy Energy Act uchwalonej przez Kongres USA w 1992 roku. Zgodnie z właściwością Kongresu zasada TPA zapisana w ustawie Energy Act odnosi się tylko do sieci przesyłowej. W rezultacie ustawa stała się podstawą rozwoju konkurencji na rynku hurtowym energii elektrycznej w USA, z udziałem utilities, wytwórców (nie posiadających kontraktów długoterminowych), a także nowych podmiotów - przedsiębiorstw obrotu energią elektryczną. Warto również wskazać, (zasygnalizować) na rozwiązania w zakresie wykorzystania TPA w Wiekowej Brytanii, gdzie otwarcie rynku energii elektrycznej dla odbiorców połączone było z prywatyzacją [5].

Problem w zakresie funkcjonowania monopolu naturalnych został dostrzeżony przez prawodawcę europejskiego, który podjął określone kroki w celu wyeliminowania tego zjawiska. Jednym z nich była właśnie zasada dostępu stron trzecich do sieci (TPA) [6, s. 378-379]. Wskazuje się, że zasada ta w ujęciu historycznym stanowiła motor napędowy procesów liberalizacyjnych w sektorze energetycznym [2, s. 86].

W literaturze funkcjonuje kilka teorii, które mają stanowić genezę regulacji europejskiej. Jedną z nich stanowi, że zasada TPA została sformułowana w oparciu o istniejącą w orzecznictwie sądów amerykańskich doktrynę urządzeń kluczowych (essential facility

doctrine). Teoria ta zakłada dostęp podmiotom w obrocie gospodarczym do urządzeń znajdujących się w posiadaniu jednego gracza rynkowego, niezbędnych do wykonywania konkretnej działalności gospodarczej. Podając z M. Szydło zaznaczam, że w unijnym prawie konkurencji za orędowniczkę doktryny essential facility doctrine uchodziła Komisja Europejska, która w jednym ze swych obwieszczeń zdobyła się na przedstawienie definicji pojęcia urządzeń kluczowych oraz odwoływała się do tej konstrukcji w decyzjach indywidualnych [6, s. 379][7, s. 65]. Pogląd tej jednak nie został nigdy wprost przyjęty przez orzekający w sprawach konkurencji Europejski Trybunał Sprawiedliwości czy Sąd Pierwszej Instancji w Luksemburgu.

Zdaniem M. Szydły powyższa doktryna nie ma zastosowania w unijnym obszarze prawnym, bowiem wystarczającym jest odwołani się do art. 102 TFUE i wynikającego z niego zakazu antykonkurencyjnej odmowy dostaw. Powyższą tezę pośrednio potwierdza A. Palasthy twierdząc, że regulacja wewnętrznego rynku energii elektrycznej zasadniczo oparta jest na zasadach wprowadzonych wtórnym prawem wspólnotowym [6, s. 380][7, s. 4].

Zasada dostępu stron trzecich do systemów przesyłowych została wprowadzona do porządku prawnego po raz pierwszy dyrektywami pierwszego pakietu energetycznego (dyrektywa 96/92/WE, Dz. Urz. UE L 27 z 19.12.1996 r., str. 20.), choć już dyrektywa z 1990 r. (dyrektywa 90/547/WE z 29.10.1990 r. w sprawie przesyłu energii elektrycznej poprzez sieci przesyłowe; Dz. Urz. WE L 313) regulowała pewne kwestie z nią związane. Postanowienia dyrektyw pierwszego pakietu energetycznego wprowadziły w zakresie TPA trzy podstawowe zmiany w odniesieniu do panującej wówczas sytuacji na rynku energii elektrycznej. Zmiany te dotyczyły po pierwsze liberalizacji produkcji i przesyłu energii poprzez nakaz wprowadzenia transparentnych i niedyskryminacyjnych ram udzielania koncesji na tworzenie nowych mocy (art. 4 i następne dyrektywy elektroenergetycznej z 1996 r.). Po drugie artykułem 14 oraz art. 7 ust. 6 w/w dyrektywy rozpoczęto proces unbundlingu, wprowadzając unbundling księgowy oraz częściowo unbundling funkcjonalny. Po trzecie i najważniejsze wprowadzono mechanizmy TPA sensu stricto [6, s. 380-381].

Powyższe regulacje wprowadzały i dopuszczały trzy modele zasady TPA tj.: negocjowane TPA (powszechnie oznaczane jako nTPA), regulowane TPA (rTPA) oraz model pojedynczego nabywcy (single buyer). Negocjowane TPA polegała na tym, że strony mogły negocjować dostęp do sieci przesyłowych i zawierać umowy na zasadach dobrowolnych umów handlowych z uwzględnieniem średnich cen funkcjonujących w okresie poprzedzających dwunastu miesięcy (bądź też dłuższego okresu), na podstawie opublikowanych przez operatora danych. Regulowane TPA określało, że dostęp do sieci przesyłowych następuje w oparciu o taryfy ustanowione według zasad określonych w przepisach prawa. Model pojedynczego nabywcy polegał na możliwości wyznaczenia przez państwa członkowskie osoby prawnej, która byłaby pojedynczym nabywcą na terytorium objętym zasięgiem działania operatora systemu, według zasad określonych w przepisach prawa [6, s. 380-381].

Spośród państw członkowskich tylko jedno zdecydowało się na wprowadzenie modelu nTPA, pozostałe natomiast wprowadziły model rTPA.

Regulacje prawne drugiego pakietu energetycznego (dyrektywa 2003/54/WE, Dz. Urz. WE L 176 z 15 lipca 2003 r., s. 37) utrzymały zasadę TPA i oparł ją publikowanych taryfach przyjmując regulowany model TPA (rTPA) rezygnując tym samym z nTPA oraz single buyer. Postanowienia te przewidywały również pełne otwarcie rynku od 1.07.2007 r., choć już od 1.07.2004 r. prawo wyboru sprzedawcy mieli w państwach członkowskich tzw. odbiorcy komercyjni czyli wszyscy z wyjątkiem gospodarstw domowych. Pakiet energetyczny trzeci (dyrektywa 2009/72/WE, (Dz.Urz.UE. L 211 z 13 lipca 2009 r., str. 55) podtrzymał w swych postanowieniach dotychczasowe uregulowania i w art. 32 Dostęp stron trzecich dyrektywy energetycznej sformułował zasadę TPA. Zgodnie z tym artykułem: 1. Państwa członkowskie

zapewniają wdrożenie systemu dostępu stron trzecich do systemu przesyłowego i dystrybucyjnego opartego na opublikowanych taryfach, mającego zastosowanie do wszystkich uprawnionych odbiorców oraz stosowanego obiektywnie i bez dyskryminacji pomiędzy użytkownikami systemu. Państwa członkowskie zapewniają, aby te taryfy lub metody stosowane do ich kalkulacji były zatwierdzane przed ich wejściem w życie zgodnie z art. 37, a także zapewniają publikację tych taryf oraz metod — w przypadku gdy zatwierdzane są jedynie metody — przed ich wejściem w życie. 2. Operator systemu przesyłowego lub dystrybucyjnego może odmówić dostępu w przypadku gdy nie dysponuje niezbędną zdolnością. Odmowa musi być należycie uzasadniona, w szczególności z uwzględnieniem art. 3, na podstawie obiektywnych oraz uzasadnionych technicznie i gospodarczo kryteriów. Organy regulacyjne — w przypadku gdy państwa członkowskie tak postanowiły — lub państwa członkowskie zapewniają, aby kryteria te były spójnie stosowane i, aby użytkownik systemu, któremu odmówiono dostępu, mógł skorzystać z procedury rozstrzygnięcia sporów. Organy regulacyjne zapewniają również, w stosownych przypadkach i gdy ma miejsce odmowa dostępu, aby operator systemu przesyłowego lub dystrybucyjnego dostarczał stosownych informacji o środkach, jakie byłyby konieczne dla usprawnienia sieci. Od strony występującej o takie informacje można wymagać uzasadnionej opłaty odzwierciedlającej koszt dostarczenia takich informacji [6, s. 381-382].

Wstąpienie Polski do struktur Unii Europejskiej spowodowało konieczność implementowania prawa europejskiego i tym samym zatwierdziło funkcjonowanie zasady TPA w polskim systemie prawnym. Odnosząc zasadę TPA do polskiego systemu prawnego trzeba wskazać, że jest ona uregulowana w wielu przepisach prawa energetycznego. W literaturze podnosi się, że dopiero łączne stosowanie tych przepisów w pełni urzeczywistnia tą zasadę [2, s. 90-92]. Choć w doktrynie prawa energetycznego trwają spory o wskazanie zasadniczego przepisu odnoszącego się do tej zasady to wskazuje się głównie na dwa tj.: art. 4 ust. 1 Prawa energetycznego „Przedsiębiorstwo energetyczne zajmujące się przesyłaniem lub dystrybucją paliw lub energii, magazynowaniem paliw gazowych, w tym skroplonego gazu ziemnego, skraplaniem gazu ziemnego lub regazyfikacją skroplonego gazu ziemnego jest obowiązane utrzymywać zdolność urządzeń, instalacji i sieci do realizacji zaopatrzenia w te paliwa lub energię w sposób ciągły i niezawodny, przy zachowaniu obowiązujących wymagań jakościowych.” oraz art. 4 ust. 2 Prawa energetycznego „Przedsiębiorstwo energetyczne zajmujące się przesyłaniem lub dystrybucją paliw gazowych lub energii jest obowiązane zapewnić wszystkim odbiorcom oraz przedsiębiorstwom zajmującym się sprzedażą paliw gazowych lub energii, na zasadzie równoprawnego traktowania, świadczenie usług przesyłania lub dystrybucji paliw gazowych lub energii, na zasadach i w zakresie określonym w ustawie; świadczenie usług przesyłania lub dystrybucji tych paliw lub energii odbywa się na podstawie umowy o świadczenie tych usług”.

3. Elementy TPA

Przy omówieniu zasady TPA nie sposób pominąć kwestii, które dla jej prawidłowego funkcjonowania i istnienia zarazem mają zasadnicze znaczenie i stanowią jej niezbędny element. Jednym z takich elementów, zapewniających możliwość funkcjonowania zasady TPA jest wprowadzenie rozdziału działalności przesyłowej od działalności związanej z produkcją i dostawą energii elektrycznej (tzw. unbundling) [2, s. 90-92]. Unbundling jest pojęciem związanym z obowiązkiem rozdziału przedsiębiorstw zintegrowanych pionowo, czyli takich które w odniesieniu do energii elektrycznej – przesyłaniem lub dystrybucją oraz wytwarzaniem lub sprzedażą tej energii. W doktrynie prawa energetycznego wyróżnia się zasadniczo cztery rodzaje unbundlingu:

- księgowy,
- funkcjonalny,

- prawny,
- własnościowy.

W doktrynie podnosi się, że dopiero implementacja unbundlingu właścicielskiego (określanego jako najgłębsza forma rozdziału działalności przedsiębiorstw sieciowych polegająca na częściowym lub całkowitym wyodrębnieniu własnościowym przedsiębiorstw przesyłowych oraz dystrybucyjnych ze struktur zintegrowanych pionowo) przyniesie oczekiwany skutek ostatecznego rozdziału i tym samym utworzenia w pełni konkurencyjnych warunków rynkowych [6, s. 356, 372]. Niewątpliwie należy stwierdzić, że warunkiem sine qua non dla należytego funkcjonowania a właściwie istnienia zasady TPA jest wprowadzenie unbundlingu działalności zintegrowanej pionowo choćby w minimalnym wymiarze [6, s. 382]. Z uwagi na obszerność zagadnienia ograniczę się wyłącznie do w/w wskazania istotnej roli tej instytucji.

Podając za M. Pawelczykiem wskazuję inne istotne elementy funkcjonowania zasady TPA m. in.:

- obowiązek zapewnienia tzw. sprzedawcy z urzędu, kiedy podmiot nie korzysta z zasady TPA, zapewniając odbiorcom dostęp do sieci,
- obowiązek zawarcia umowy o przyłączenie do sieci, gdzie brak tego obowiązku mógłby oznaczać faktyczne zniweczenie zasady TPA, poprzez zablokowanie możliwości przyłączenia do sieci mimo że dostęp do niej byłby zapewniony,
- obowiązek zawarcia umowy o świadczenie usług przesyłu – już po zapewnieniu dostępu do sieci – jako realizacja, konsumowanie zasady TPA,
- obowiązek stałego utrzymywania infrastruktury w należyтым stanie technicznym, obowiązek utrzymywania odpowiedniego zapasu paliw przez producentów energii,
- instytucjonalne wsparcie zasady TPA poprzez zapewnienie należytego udziału regulatora w rozstrzyganiu sporów dotyczących odmowy zawarcia umowy m.in.: o przyłączenie do sieci, umowy sprzedaży, umowy o świadczenie usług przesyłania lub dystrybucji paliw lub energii, umowy kompleksowej, a także w przypadku nieuzasadnionego wstrzymania dostarczania paliw gazowych lub energii [6, s. 384].

4. Odstępstwa od zasady TPA

Przedstawiając zagadnienie TPA należy również wskazać na odstępstwa, od zasady TPA. Prawo energetyczne wprowadza możliwość stosowania wyłączeń od przedmiotowej zasady [9, s. 8-9]. Art. 4f ust. 1-2 ustawy z dnia 10.04.1997 r. prawo energetyczne (dalej pe) ustanawia przesłanki uzasadniające udzielenie przez przedsiębiorstwo, o którym mowa w art. 4f ust. 1 pe, odmowy świadczenia stronom trzecim usług przy wykorzystaniu zarządzanych przez nie instalacji lub sieci na podstawie art. 4 ust. 2, art. 4c, art. 4d ust. 1 oraz art. 4e ust. 1 pe.

Zgodnie z art. 4f ust. 1 pe wyróżniono trzy przesłanki uzasadniające udzielenie przez przedsiębiorstwo zarządzające instalacjami lub siecią odmowy świadczenia usług wymienionych w art. 4f ust. 1 pe tj.:

- a) obniżenie niezawodności dostarczania i jakości paliw gazowych lub energii,
- b) powodowanie niekorzystnej zmiany cen lub stawek opłat za dostarczane paliwa gazowe lub energię i zakresu ich dostarczania odbiorcom przyłączonym do sieci,
- c) uniemożliwienie wywiązywania się przedsiębiorstwa z obowiązków w zakresie ochrony interesów odbiorców i ochrony środowiska.

Katalog ten ma charakter zamknięty. Użycie przez ustawodawcę spójnika "lub" wskazuje, że przedsiębiorstwo jest uprawnione do powołania się na dowolną z przesłanek w celu uzasadnienia odmowy świadczenia usług bez narażenia się na sankcje ze strony Prezesa URE [10].

Natomiast art. 4f ust. 2 pe zawiera negatywną zasadę wzajemności, umożliwiającą przedsiębiorstwu uzasadnienie odmowy świadczenia usług przesyłania lub dystrybucji paliw gazowych lub energii, magazynowania paliw gazowych lub skraplania gazu ziemnego, a także transportu odbiorcom, jeżeli:

NESCHOPNOST FINANČNÍ SPRÁVY ZAVÉST OPATŘENÍ PROTI ZNEUŽÍVÁNÍ SLEVY NA DÍTĚ

THE INABILITY OF THE FINANCIAL AUTHORITIES TO IMPLEMENT MEASURES AGAINST WRONG USE OF THE REDUCTION FOR A CHILD

Tomáš Kouba

Abstrakt

Příspěvek se zabývá vývojem daňového bonusu. Jeho hlavním cílem je vývoj analyzovat a navrhnout vhodné opatření proti možnému zneužívání slevy na dítě/ daňového bonusu. Každý rok se částka spojená s touto podporou zvyšuje a finanční správa nemá žádný mechanismus, který by kontroloval oprávněnost uplatnění slevy na dítě. V závěru příspěvku je doporučeno opatření.

***Klíčová slova:** finanční správa, daně, sleva na dani, sleva na dítě, kontrola*

Abstract

This article discusses the development of a tax bonus. Its main objective is to analyze the development and propose the implementation of the measures against possible wrong use of the reduction for a child/ tax bonus. Each year, the amount associated with this aid increases and the financial administration has no mechanism to check the legitimacy of the child rebate. At the end of the paper, measures are recommended.

***Key words:** financial authorities, taxes, discount on tax, tax deduction for a child, control*

1 ÚVOD

Zařazení slevy na dítě do daňových příznání je datováno do roku 2005. Jeho uplatněním může poplatníkovi vzniknout přeplatek na dani, vzhledem k jeho příjmům a tudíž vzniká tzv. daňový bonus, který je poplatníkovi vrácen. Zamyslíme-li se nad účelem a významem vzniku daňového bonusu v podobě slevy na dítě, lze říci, že se jedná o podporu rodin s dětmi ze strany státu. Politika každého státu z pohledu rodiny je stejná, prioritou státu je co nejvyšší porodnost a tím tedy udržení počtu obyvatel a růstu populace. Ať už se jedná o rozvoj státu z pohledu vzdělání, posílení pracovních sil při tvorbě hrubého domácího produktu a v neposlední řadě i zvyšováním příspěvkatelů do státní pokladny formou odvodu daní, příspěvím na důchodové zajištění obyvatel, vždy je prvním článkem tohoto řetězce nově narozené dítě. Smyslem daňového bonusu je tedy podpora rodin s dětmi, podpora porodnosti a pomoc při výchově a vzdělávání dětí.

Cílem příspěvku je analyzovat vývoj daňového bonusu a navrhnout opatření/ kontrolní mechanismus proti možnému zneužívání daňového bonusu, resp. slevy na dítě. Jedná se primárně o zhodnocení aplikování slevy na dítě do zákona od roku 2005, která se může stát daňovým bonusem. Z hlediska zákona a kontroly bonusu se článek věnuje tématu, jak kontrolovat, zda si nárok uplatňuje jen ten, kdo ho skutečně má, či zda je bonus postupem času (dle rostoucích výdajů státu) zneužíván. Metoda, která bude použita pro dosažení cílů, je kvantitativní analýza dostupných dat za období 2005 – 2016 a literární rešerše k danému tématu z pohledu správce daně a legislativy České republiky.

2 DAŇOVÝ BONUS

Pokud je daňové zvýhodnění vyšší než daňová povinnost, je vzniklý rozdíl mezi daňovým zvýhodněním a daňovou povinností daňovým bonusem. Jedná se o případ, kdy plátce daně nejenom že neodvede na dani nic, ale ještě je mu finančním úřadem vyplacen daňový bonus. Daňový bonus je možné uplatnit, pokud jeho výše činí alespoň 100,-Kč, maximálně však 60 300,-Kč. Daňový bonus může uplatnit poplatník, kterému ve zdaňovacím období plynul příjem podle zákona o dani z příjmu, a to alespoň ve výši šestinásobku minimální mzdy stanovené k počátku příslušného zdaňovacího období. Vzhledem k časté novelizaci zákona o dani z příjmu se příspěvek nezabývat konkrétními paragrafy, které se často mění a došlo by tak k nepřehlednosti celého tématu.

Při ročním zúčtování záloh, plátce daně u poplatníka nejdříve vypočtenou daň sníží o slevu na dani a takto vyčíslenou daň po slevě porovná s úhrnem záloh na daň po slevě. Dále porovná daňový bonus s úhrnem již vyplacených měsíčních daňových bonusů. Jestliže je úhrn částek vyplacených na měsíčních daňových bonusech vyšší, než daňový bonus, sníží plátce daně o přeplacenou částku na daňovém bonusu vypočtenou částku přeplatku na dani po slevě. Jestliže je úhrn částek vyplacených na měsíčních daňových bonusech nižší, než daňový bonus, zvýší plátce daně o nevyplacenou částku na daňovém bonusu vypočtenou částku přeplatku na dani po slevě nebo sníží nevyplacenou částku na daňovém bonusu o vypočtenou částku nedoplatku na dani po slevě.

3 SLEVA NA DÍTĚ A PODMÍNKY PRO UPLATNĚNÍ

Daňové zvýhodnění je poskytováno na vyživované dítě, které žije s poplatníkem v domácnosti. Zákon pod pojmem vyživované dítě rozumí dítě vlastní, osvojené, dítě v péči, které nahrazuje péči rodičů, dítě druhého z manželů a vnuka (vnučku), pokud jeho rodiče nemají příjmy, z nichž by mohly daňové zvýhodnění uplatnit.

Podle judikatury (Erbsová, 2006) je zapotřebí pod pojmem „dítě v péči, která nahrazuje péči rodičů“ třeba subsumovat nejen dítě, jenž bylo převzato do této péče na základě rozhodnutí příslušného orgánu, nýbrž rovněž dítě, které se v takové péči nachází fakticky. Dočasný pobyt dítěte mimo domácnost neznemožňuje uplatnění daňového zvýhodnění. Vyživuje-li dítě v jedné domácnosti více poplatníků, může daňové zvýhodnění uplatnit jen jeden z nich. Nevyživuje-li poplatník dítě po celé zdaňovací období, poskytuje se v poměrné výši a to pouze za měsíc, na jehož počátku byly splněny podmínky pro jeho uplatnění.

Výše daňového zvýhodnění byla od roku 2005 do roku 2013 z původních 6.000,-Kč na jedno dítě za rok zvyšována až na částku 13.404,-Kč na dítě za rok. Je-li dítě držitelem průkazu ZTP/P, zvyšuje se tato částka na dvojnásobek. Daňové zvýhodnění lze uplatnit formou slevy na dani nebo daňového bonusu. Nepřesáhne-li částka daňového zvýhodnění výši daňové povinnosti, hovoříme o využití daňové zvýhodnění ve formě slevy na dani. Přesáhne-li tato částka výši daně, je vzniklý rozdíl daňovým bonusem. Daňové zvýhodnění tak znamená jistý průlom mezi všemi konstrukčními prvky daně. Nejenže umožňuje vypočtenou daň snížit, nýbrž dovoluje i tuto výši přesáhnout. Správce daně na žádost poplatníka daňový bonus vyplatí, pokud jeho výše činí alespoň 100,-Kč, maximálně však do výše, která je určena pro daný kalendářní rok. Druhou podmínkou pro vyplacení daňového bonusu je výše zdanitelného příjmu poplatníka. Hrubá mzda poplatníka musí činit alespoň výši šestinásobku minimální mzdy. Daňový bonus může uplatnit poplatník, který ve zdaňovacím období měl příjem ze závislé činnosti, ze samostatné činnosti, z kapitálového majetku nebo z nájmu, alespoň ve výši šestinásobku minimální mzdy; u poplatníka, který má příjmy pouze z nájmu, nesmí výdaje převýšit tyto příjmy.

4 VÝVOJ DAŇOVÉHO BONUSU V LETECH 2005-2016

Vzhledem k pravidelným úpravám v legislativě ohledně daně z příjmu fyzických osob a také vývoje uplatňování slev na dani, je třeba každý rok hodnotit zvláště, s přihlédnutím ke konkrétním podmínkám v daném období. Problematika vývoje daňového bonusu je tak poměrně nepřehledným fenoménem, který může být i mylně vykládán z přehledu statistik uváděných finanční správou, pouze formou konečných výdajů státu na daný daňový bonus.

4.1 Daňový bonus v roce 2005

Od tohoto roku byly zrušeny nezdanitelné částky základu daně na děti a bylo zavedeno daňové zvýhodnění na vyživované dítě, které bylo poskytováno ve formě slevy na dani, daňového bonusu, nebo kombinace obou. Nová úprava přinesla stejnou úsporu na každé dítě bez ohledu na daňové pásmo, ve kterém se poplatník se svým sníženým základem daně pohyboval. Poplatník měl nárok na slevu na dani, a to ve výši 6.000,-Kč ročně. Slevu na dani šlo uplatnit až do výše daňové povinnosti poplatníka za příslušné zdaňovací období.

4.2 Daňový bonus v roce 2006

Novela zákona přinesla pro fyzické osoby upřesnění pro uplatnění daňového zvýhodnění na vyživované dítě (dětí) žijící s poplatníkem v domácnosti, například novelizací s účinností ještě pro zdaňovací období 2005 se upřesnila podmínka "šestinásobku minimální mzdy" pro vznik nároku na přiznání daňového bonusu a jako nadbytečná se s účinností od roku 2006, zrušila blokace pro uplatnění daňového zvýhodnění na dítě za okolností, že manželé využijí institut společného zdanění. Lze se domnívat, že důvodem k této změně bylo zvýšení podpory úplných rodin a sociálních vazeb. Dále byl zaveden u zaměstnanců s podepsaným Prohlášením k dani pro snížení vypočtené zálohy nový institut tzv. měsíční slevy na dani ve výši 1/2 roční částky, pro formu měsíčního daňového zvýhodnění, o kterou se snižuje vypočtená záloha (od roku 2006 snížená již o měsíční slevu na dani) se zavedl pojem "měsíční sleva na dani" a výslovně se stanovilo, že ani měsíční sleva na dani nemůže jít do mínusu. Dále se upřesnilo, že měsíčním daňovým bonusem je nově rozdíl mezi vyšší částkou měsíčního daňového zvýhodnění a nižší částkou zálohy snížené již o měsíční slevu ("o první slevu") a pro zdaňovací období 2006 se nově stanovila výše měsíčních příjmů, kterých musí zaměstnanec dosáhnout, aby mu vznikl nárok na vyplacení měsíčního daňového bonusu - ve výši "jedné poloviny minimální mzdy".

4.3 Daňový bonus v roce 2007

Zatímco celková sleva na dani nebyla nijak omezena¹, daňový bonus byl omezen, a to do konce roku 2007 částkou 30 000 Kč ročně². Daňový bonus se vztahuje na poplatníky s relativně nízkými příjmy, jejichž daňová povinnost je rovněž nízká nebo nulová, a znamená, že poplatník inkasuje bonus ze státního rozpočtu. Nárok na daňové zvýhodnění vzniká již v měsíci, ve kterém se dítě narodilo, event. bylo osvojeno nebo převzato do péče nahrazující péči rodičů anebo začalo studovat.

4.4 Daňový bonus v roce 2008

Od roku 2008 dochází ke zvýšení maximálního bonusu na částku 52 200 Kč. Jedná se přitom o poměrně zajímavou částku, která není dělitelná ani roční a ani měsíční slevou na dani z titulu vyživovaného dítěte, a to ani pro rok 2008 a 2009, a nelze ji tedy (na rozdíl od roku 2007) vyjádřit počtem vyživovaných dětí nebo počtem měsíců, po které byly děti vyživovány.

¹ Vyživoval-li poplatník 10 dětí, snížil daňovou povinnost za rok 2007 o částku 60.000,-Kč.

² Měl-li poplatník např. 6 dětí – neuplatnil 36.000,-Kč, ale maximálně 30.000,-Kč.

4.5 Daňový bonus v roce 2009 – 2014

Pouze drobné změny v podobě částek, které jsou vypláceny na dítě. Konkrétně v letech 2010 – 2011 je částka 11.604,-Kč ročně a v letech 2012 -2013 částka 13.404,-Kč ročně na dítě.

4.6 Daňový bonus v roce 2015 – 2017

Daňový bonus se od roku 2015 začíná více měnit, zůstává stabilní pouze částka pro první dítě, a to s hodnotou 13.404,-Kč ročně. Částka pro druhé dítě je vyšší, v roce 2015 činí 15.804,-Kč, v roce 2016 pak částka vzrostla na hodnotu 17.004,-Kč a od roku 2017 dokonce na částku 19.404,-Kč. Další kategorii pak tvoří třetí děti a všechny následující. V roce 2015 byla částka stanovena na hodnotu 17.004,-Kč, v roce 2016 na hodnotu 19.404,-Kč a od roku 2017 by měla vzrůst až na hodnotu 24.204,-Kč.

5 ANALÝZA DAŇOVÉHO BONUSU V LETECH 2005-2016

K provedení analýzy vývoje daňového bonusu slevy na dítě bylo použito dat dostupných na portálu Finanční správy. Zde jsou dostupné statistiky za dané období 2005-2016 ve formě vybraných údajů z daňových přiznání daně z příjmů fyzických osob. Pro potřeby příspěvku byla využita data o daňovém zvýhodnění na vyživované dítě. Jedná se o data, která byla převzata z daňových přiznání, tedy pouze tam, kde je poplatník uvedl. Nelze tedy říci, že se jedná o konečné počty. Někteří plátcí nemuseli daňové zvýhodnění uplatnit, i když na něj měli nárok. Konkrétně se jedná o data pouze z daňových přiznání, která podaly fyzické osoby samostatně, tedy OSVČ nebo zaměstnanci, kteří si z jakéhokoliv důvodu dělají daňová přiznání. Data, která jsou obsažena v daňových prohlášeních, a podává je souhrnně zaměstnavatel za své zaměstnance, zde nejsou zahrnuta, jelikož nejsou běžně dostupná. Vzhledem k rozdílným částkám, které byly zákonem stanoveny jako maximum pro odpočet, je níže uvedena Tab. 1 s přehledem maximálních částek, které byly v jednotlivých letech stanoveny jako částka daňového zvýhodnění na jedno dítě za kalendářní rok, od roku 2015 také výše daňového bonusu na druhé dítě a třetí a více dětí, které jsou odstupňovány.

Tab. 1: Maximální částka slevy na dani

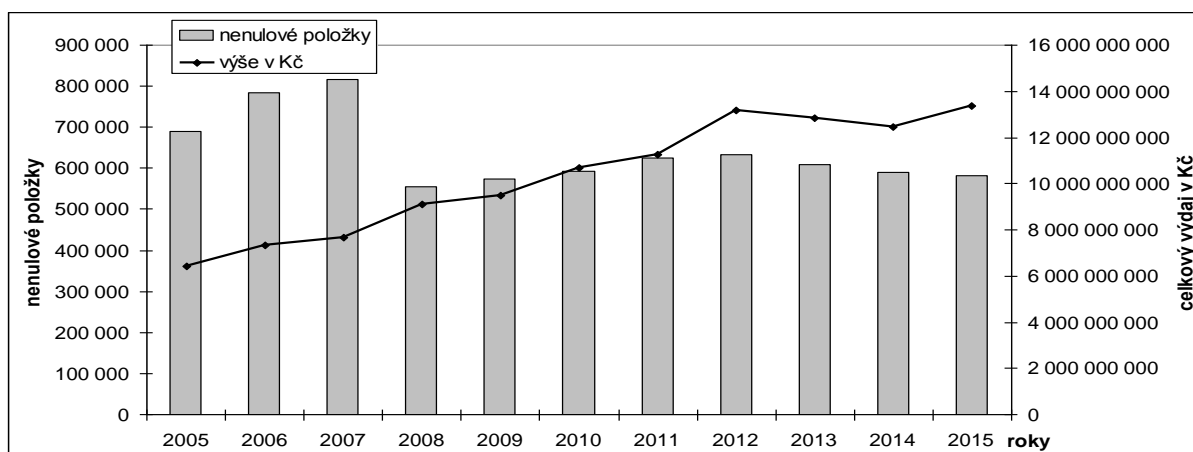
Rok	Bonus na 1. dítě za rok	2. dítě	3 a více dětí
2005 - 2007	6.000 Kč	6.000 Kč	6.000 Kč
2008 - 2009	10.680 Kč	10.680 Kč	10.680 Kč
2010 - 2011	11.604 Kč	11.604 Kč	11.604 Kč
2012 - 2014	13.404 Kč	13.404 Kč	13.404 Kč
2015	13.404 Kč	15.804 Kč	17.004 Kč
2016	13.404 Kč	17.004 Kč	19.404 Kč
2017	13.404 Kč	19.404 Kč	24.204 Kč

Zdroj: vlastní zpracování

Pro potřeby analýzy byly zpracovány grafy, které znázorňují vývoj a tendence při uplatňování daňového zvýhodnění na vyživované dítě. První graf (Obr. 1) znázorňuje statistiky v letech 2005-2016 pro srovnání celkových výdajů státu na daňový bonus a celkové počty uplatněných odpočtů ze strany fyzických osob, které podávaly daňové přiznání sami. Osa x v grafu udává jednotlivé roky, osa y udává pak nenulové položky, kterými jsou myšleny počty vyplněných daňových přiznání u slevy na dítě, tedy počty fyzických osob, jež si slevu uplatnily. Pomocná osa y udává celkový výdaj státu na položku slevy na dítě za daný kalendářní rok. Z grafu je zřejmé, že v prvních letech, kdy byl daňový bonus zaveden, byl uplatněn velkým počtem poplatníků, v procentuálním vyjádření se jedná přibližně o 32 % počtu poplatníků,

podávajících samostatně daňové přiznání, v roce 2007 a v roce 2008. První roky jsou srovnatelné, v roce 2008 došlo k významnému poklesu uplatnění daňového bonusu. Až do roku 2013 lze sledovat přibližně stejný vývoj v podání daňových poplatníků s přibližně stejnými počty, v roce 2013 dochází opět k mírnému poklesu a to až do roku 2016, teda za zdaňovací období 2015. Pokud by se statistiky srovnávaly pouze v celkových výdajích státu, pak by došlo k mylnému závěru, že částky enormně narůstají vlivem zvyšujících se počtů žadatelů. Je zřejmé, že vliv na zvýšení celkové částky daňového bonusu má především vzrůst částky, kterou definuje zákon jako maximální pro odpočet. Pro přesné vyhodnocení dat by bylo nutné znát počty nově narozených dětí; dětí, které nespádají do kategorie vyživovaného dítěte a měsíce, kdy ke změně došlo. Poté by bylo možné vyhodnotit data zcela objektivně.

Obr. 1: Daňové zvýhodnění na vyživované dítě

Zdroj: FINANČNÍ SPRÁVA, 2017

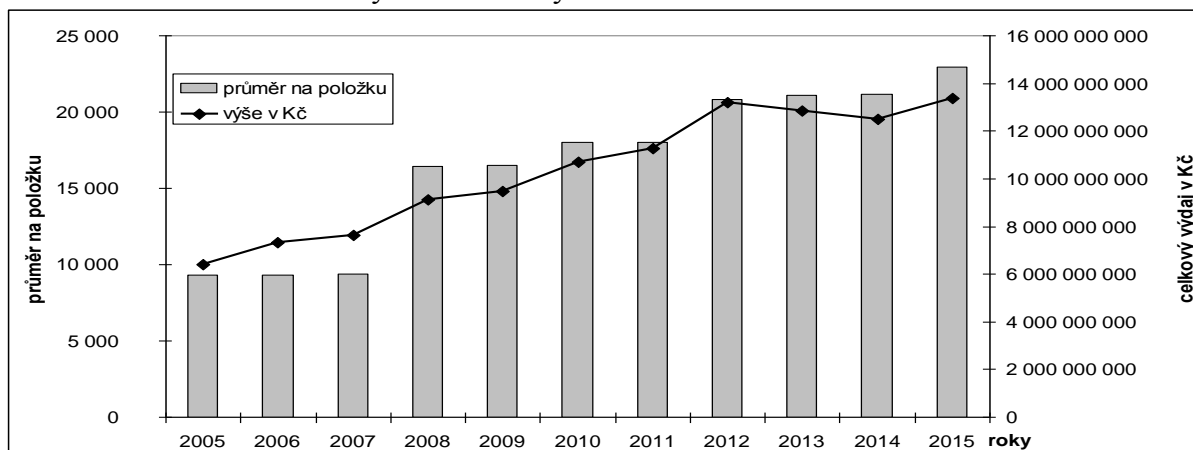
V grafu na Obr. 2 je znázorněn vývoj průměrné uplatněné částky daňového bonusu na jednoho poplatníka přepočtem celkových výdajů k počtu podaných daňových prohlášení. Konkrétní průměrné částky jsou uvedeny v Tab. 2. Zde lze sledovat opačnou tendenci než u předchozí statistiky. S roky průměrná částka roste, enormní skok je zaznamenán v roce 2008, kdy se částka zvedla o 43 % vlivem změny z maximálních 6.000,-Kč na dítě za rok na 10.680,-Kč na dítě za rok. Další větší skok lze sledovat v roce 2012, pravděpodobně způsobený dalším zvýšením celkové částky, kterou lze na vyživované dítě uplatnit. Dalším důvodem může být počet nově narozených dětí a tím vzrůst požadavků na daňový bonus. Skokový nárůst za zdaňovací období 2015 je způsoben rozdělením dětí do tří kategorií, kdy jsou rozdílné částky pro slevu na dítě u prvního, druhého a třetího (a více) dítěte.

Tab. 2: Průměrná částka uplatněná jedním poplatníkem

Rok	Průměr v [Kč]	Rok	Průměr v [Kč]	Rok	Průměr v [Kč]
2005	9 306 Kč	2009	16 484 Kč	2013	21 108 Kč
2006	9 337 Kč	2010	18 017 Kč	2014	21 167 Kč
2007	9 352 Kč	2011	18 022 Kč	2015	22 973 Kč
2008	16 419 Kč	2012	20 833 Kč		

Zdroj: vlastní výpočet

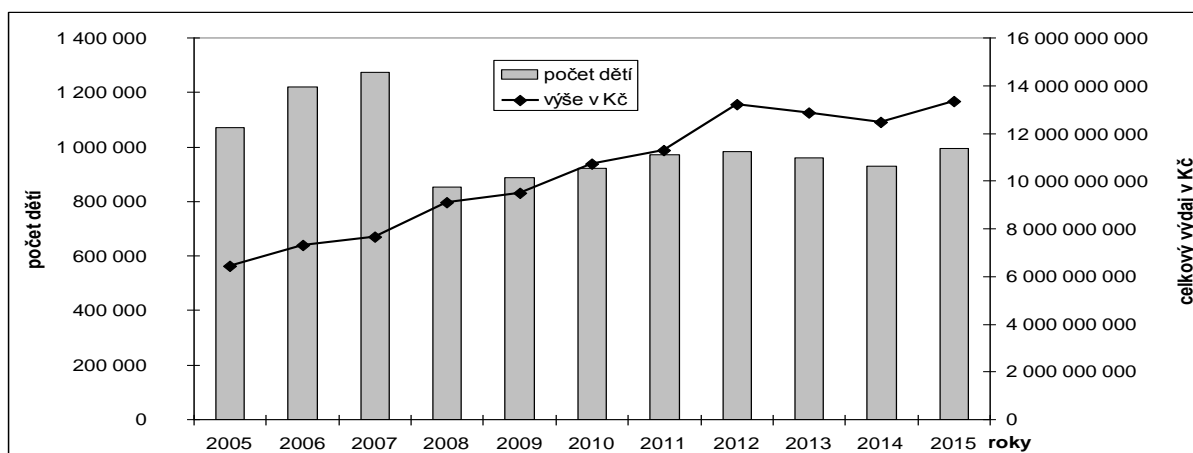
Obr. 2: Průměrné daňové zvýhodnění na vyživované dítě

Zdroj: FINANČNÍ SPRÁVA, 2017, vlastní zpracování

Poslední z grafů (Obr. 3), kde jsou analyzována data, udává přehled celkových výdajů na daňové zvýhodnění v daných letech vzhledem k předpokládanému počtu dětí, jejichž zákonní zástupci bonus uplatnili. Počty dětí byly stanoveny podílem celkových výdajů a maximální částky daňového zvýhodnění v daném roce, za předpokladu, že každé dítě bylo počítáno za celý kalendářní rok. Zde lze sledovat obdobné tendence jako v Obr. 1, tedy nárůst v roce 2008 (33 %) a pak již lineární trend vývoje v uplatněných daňových podání fyzických osob.

Obr. 3: Daňové zvýhodnění dle výše odpočtu na dítě

Zdroj: FINANČNÍ SPRÁVA, 2017, vlastní zpracování

Pro lepší představu analýzy dostupných dat je dále uveden přehled celkového počtu podaných daňových příznání v letech 2005 – 2015 v ČR v poměru k samostatně podaným daňovým příznáním fyzických osob. Tab. 3 znázorňuje celkové počty jednotlivých podání, v posledním sloupci je pak uveden procentuální poměr zastoupení samostatně podaných DPFO k celkovému počtu DFPO. Je zřejmé, že v celém sledovaném období se poměr nijak výrazně neliší, v letech 2005 – 2012 se pohybuje v rozmezí 32 – 35 %. Výraznější změna je pozorovatelná v roce 2013, kdy samostatně podaná daňová příznání klesla na 28,16 % vůči celostátnímu průměru. Tento pokles je zřejmě způsoben dopadem ekonomické krize z let 2009 – 2010, kdy některé OSVČ nebyly schopny svou činnost vykonávat. Pokles samostatně podaných daňových příznání přetrvává i v letech 2014 a 2015, kdy stále mírně klesá.

Tab. 3: Přehled podaných DPFO

Rok	Samostatně podaná DPFO	Celkový počet DPFO	Poměr v %
2005	690 014	2 036 101	33,89%
2006	783 451	2 246 839	34,87%
2007	817 063	2 348 299	34,79%
2008	554 360	1 739 241	31,87%
2009	574 998	1 794 573	32,04%
2010	593 301	1 834 136	32,35%
2011	626 171	1 922 976	32,56%
2012	633 691	1 942 762	32,62%
2013	608 656	2 161 626	28,16%
2014	589 342	2 135 170	27,60%
2015	581 190	2 094 843	27,74%

Zdroj: FINANČNÍ SPRÁVA, 2017, vlastní zpracování

6 KONTROLA DAŇOVÉHO BONUSU

Finanční správa se již několik let snaží přesvědčit vládu ke zrušení nebo přinejmenším zpřísnění daňových bonusů na dítě. Podle úředníků totiž dochází k jejich zneužívání a negativní dopady této daňové podpory převažují nad pozitivním záměrem. Na daňových bonusech vyplácí stát čím dál vyšší částky. Například v roce 2013 získali lidé prostřednictvím zaměstnavatelů téměř 4,27 miliardy korun, zatímco v roce 2009 to byly jen 3,1 miliardy. Další bonusy pak stát vyplatil přímo lidem podávajícím daňové přiznání. Finanční správa také upozorňuje na administrativní náročnost kvůli častým chybám ve výkazech podávaných zaměstnavateli a na spekulace zaměstnavatelů v souvislosti s bonusy. Daňoví úředníci zároveň oficiálně přiznávají, že v praxi nedokážou zamezit dvojímu uplatňování daňového zvýhodnění na dítě, kdy si bonus odečítají současně oba rodiče místo jednoho. Správci daně zachytí takové protiprávní jednání pouze náhodně (MFČR, 2014). Ministerstvo financí, pod nějž finanční správa spadá, ale omezování daňového bonusu na dítě neplánuje. Počínaje příjmy za rok 2015 byla naopak zvýšena daňová sleva na druhé a další dítě, která vzrůstá i v roce 2016 a 2017. Stále častěji se objevují případy, kdy ten z rodičů, který má nadprůměrné příjmy, neuplatňuje daňové zvýhodnění na vyživované děti, a druhý z rodičů má pracovní úvazek sjednaný tak, aby dosáhl těsně nad šestinásobek minimální mzdy a mohl čerpat maximální daňový bonus. Toto faktické nemorální zneužití nástroje prioritně cíleného na nízkopříjmové osoby je z hlediska zákonnosti nepostižitelné (MFČR, 2014).

Ohledně samotné kontroly daňových bonusů je situace velmi špatná. Finanční správa nevede evidenci v elektronickém systému, který by kontroloval, zda se rodné číslo dítěte nevyskytuje ve více daňových přiznání, jak od samoplátců, tak od zaměstnavatelů. Existuje několik modelových situací, jak lze daňový bonus získat. Tyto situace vytváří samotná finanční správa díky neschopnosti zpětné kontroly. Kontrola poplatníků probíhá náhodně, případně na přímé udání jiné osoby či organizace. K daňovému přiznání je přiloženo pouze čestné prohlášení druhého z rodičů, že si daňový bonus neuplatňuje, což je velmi nedostatečné.

Nárok na daňový bonus (nebo úlevu na dani) má každá osoba buď jednou ročně v daňovém přiznání, nebo zaměstnanci formou měsíční úlevy na dani na vyživované dítě po dobu jeho studia až do dovršení jeho 26 let. Daňové zvýhodnění na dítě může mít podobu slevy na dani, daňového bonusu nebo jejich kombinace (Jahoda, 2006). Možnosti zneužití daň. bonusu jsou:

- Jeden z rodičů je zaměstnanec a uplatňuje slevu na dítě v měsíčním kroku při výplatě mzdy nebo jedenkrát ročně při zúčtování daní zaměstnavatelem, zatímco druhý rodič je samoplátce a uplatňuje slevu v ročním daňovém tvrzení, s doložením čestného prohlášení.
- Oba rodiče jsou zaměstnanci, podepíší čestné prohlášení a slevu na dítě uplatňují buď formou měsíční slevy na dani, nebo v ročním zúčtování daně.
- Oba rodiče jsou samostatně výdělečně činní a na základě čestného prohlášení uplatní oba slevu na dítě v ročním zúčtování.
- Rodiče si fiktivně upraví výši příjmu tak, aby byl příjem těsně nad hranicí 6ti násobku minimální mzdy (např. pronájmem bytu, zvýšením nákladů při podnikání formou používání auta a cestovními náhradami), aby se sleva na dani změnila na daňový bonus.

V současné době, kdy je elektronický systém schopen kontrolovat víceméně cokoliv i ve formě velmi složitých algoritmů se tak nabízí otázka, jak je možné, že nelze tokovému zneužívání zabránit, například formou kontroly rodného čísla poplatníka, či dítěte. Rodné číslo je ojedinělým a specifickým údajem každého člověka, nemělo by tedy být problémem propojit databáze státu, aby uměly včas odhalit pokus o podvod s daňovým bonusem. Obzvláště u osob, které podávají daňové přiznání sami za sebe, jedenkrát za rok, by tato kontrola měla být velmi snadná. U zaměstnavatelů, kteří podávají daňové přiznání souhrnně, tedy neposkytují individuální údaje svých zaměstnanců, je situace složitější, jelikož se zde velmi těžko zjišťují uplatněné daňové bonusy jednotlivců, avšak legislativně zakotvit povinnost reportovat rodná čísla v případě uplatnění slevy na dítě není nemožné.

7 RIZIKA SPOJENÁ S DAŇOVÝM BONUSEM

U daňového bonusu je riziko zejména na straně státu. Vzhledem k množícím se podvodům s daňovým bonusem, kdy není využíván jako sleva na dani, ale jako záporný rozdíl daně, tedy doplatek ze strany státu, vznikají státu nové výdaje, které rok od roku rostou. Výše takových výdajů se projevuje záporně v rozpočtu státu a zcela nekontrolovatelně roste riziko nezákonného obohacování. Je tedy zcela na místě, začít se problematikou zabírat a navrhnout účinná opatření, jak neoprávněné čerpání daňového bonusu včas odhalit. Riziko, které vzniká na straně druhé, tedy poplatníka, je víceméně nulové, jelikož odhalení podvodného chování není přísně sankcionováno a víceméně spočívá pouze v navrácení částky, o kterou se poplatník obohatil.

8 VÝVOJ DAŇOVÉHO BONUSU A JEHO ČERPÁNÍ

Na vzrůstající objem daňového bonusu má vliv také nově zavedená sleva na dani za umístění dítěte, dle § 35ba odst. 1 písm. g) zákona o dani z příjmu. V roce 2014 tak dochází k paradoxu, kdy sice daňové zvýhodnění kleslo, současně však větší počet poplatníků uplatňuje nárok na daňový bonus. V roce 2013 činil objem čerpaného daňového bonusu 4,2 miliard Kč, zatímco v roce 2014 činil 4,9 miliard Kč, tedy o 0,7 miliard Kč více. Z pohledu meziročního indexu se jednalo o 116,7 %. Přehled o vývoji daňových bonusů poukázaných zaměstnavatelům v letech 2009 – 2015 podává Tab. 4.

Tab. 4: Vývoj daňových bonusů poukázaných zaměstnavatelům v mil. Kč

Rok	mil. [Kč]	Rok	mil. [Kč]
2009	3 107	2013	4 268
2010	3 471	2014	4 382
2011	3 643	2015	4 391
2012	3 636		

Zdroj: MFČR, 2016

V roce 2013 činil objem daňového bonusu poukázaného zaměstnavatelům o 632 mil. Kč více, než v roce 2012, tedy 117,38 %. Jednalo se o velmi významný skokový nárůst daňového bonusu. V roce 2015 pak rozdíl oproti roku 2014 byl pouze 9 mil. Kč, z pohledu meziročního indexu se jednalo spíše o stagnaci, na úrovni 100,2 %. Pro lepší představu o výši čerpaných bonusů je uveden vývoj počtu zaměstnanců podávajících daňové příznání v Tab. 5.

Tab. 5: Vývoj počtu zaměstnanců podávajících daňové příznání k DPFO

Rok	Osob	Rok	Osob
2009	967 462	2012	1 103 031
2010	1 014 872	2013	1 030 634
2011	1 067 854	2014	1 341 116

Zdroj: MFČR, 2014; MFČR, 2016

V roce 2012 činil počet zaměstnanců podávajících daňové příznání o 35 177 osob více, než v roce 2011. V roce 2014 pak rozdíl oproti roku 2013 byl skoro 9x vyšší, konkrétně 310 482 osob, které podaly daňové příznání, z pohledu meziročního indexu se jednalo o nárůst na 130 %. I zde lze tedy vysledovat negativní vlivy, které daňové zvýhodnění přináší státu. V roce 2015 mohl poplatník nově uplatnit různé částky na děti žijící s ním v domácnosti, viz Tab. 1. I přesto, že došlo také ke zvýšení minimální mzdy o 700 Kč oproti roku 2014, neovlivnila nová výše minimální mzdy nárok na čerpání daňového bonusu jak měsíčního, tak ročního. Výše vyplacených daňových bonusů každoročně narůstá a zároveň snižuje celkovou daňovou povinnost poplatníků vůči státu, bez ohledu na výši minimální mzdy.

9 KONTROLA FINANČNÍ SPRÁVOU

Samotná kontrola pouze na daňový bonus, která by se na něj zaměřila, není finanční správou prováděna. Správci daně mají za to, že právě u nízko příjmových zaměstnanců klesají oficiálně vykázané mzdy, aby zaměstnavatelé „dosáhli“ na daňový bonus. Zástupci orgánů finanční správy již několik let neúspěšně brojí proti daňovým bonusům, neboť se domnívají, že negativní dopady této daňové podpory (administrativní náročnost v důsledku častých chyb ve výkazech, spekulace zaměstnavatelů v souvislosti s bonusy apod.) převažují nad pozitivním záměrem, pro který byla zavedena. Za rok 2015 bylo chybně uvedeno daňové zvýhodnění na dítě v celkové hodnotě 17,5 mil. Kč a to nejčastěji právě duplicitou u obou rodičů. Dokázat záměr je však velmi obtížné. (MFČR, 2016)

Nabízí se tedy otázka, jak účinně zabránit duplicitě údajů o dětech v daňových příznáních. V případě daňových podání ze strany zaměstnavatelů by situaci mohla poměrně snadno řešit povinnost elektronického podání daňového příznání s uvedením rodných čísel všech poplatníků a zejména rodných čísel dětí příslušejících k danému poplatníku. Po obdržení elektronické evidence finanční správou by pak díky databázi a vhodného algoritmu bylo možné zajistit zpětnou kontrolu případné duplicity ze strany zaměstnanců. Tato duplicita by měla být také podmíněna sankcí, aby bylo i v zájmu zaměstnavatele předcházet podvodnému jednání. Zároveň by měla být více propojena databáze České správy sociálního zabezpečení s finančními úřady. Ta by zajišťovala přehled nejen o dětech nově narozených, ale také o dětech a mládeži, které ukončily studium a nastoupily do zaměstnání či na úřad práce a tudíž nelze ze strany rodičů uplatnit nárok na daňové zvýhodnění. Po nahrání dat od zaměstnavatelů do databáze finančních úřadů by pak byly duplicity velmi rychle a efektivně vyhodnoceny. U osob, které podávají daňové příznání samostatně, je situace komplikovanější. I zde by měla existovat elektronická databáze, kde se údaje poplatníků budou shromažďovat a průběžně kontrolovat vhodným algoritmem. Poplatník, který uvede rodné číslo dítěte, na něž uplatňuje nárok, by pak byl „překontrolován“ systémem, zda se v databázi již rodné číslo nevyskytuje. Jakmile by se duplicita objevila, bylo by přistoupeno k místnímu šetření a uložena sankce za

pokus o zneužití daňového bonusu, nebo slevy na dani. Databáze samostatně podávajících fyzických osob by měla být propojena i s databází zaměstnavatelů, k eliminaci duplicity uplatnění slevy či daňového bonusu v případě, kdy jeden rodič je OSVČ a druhý zaměstnanec. Pro snazší vyhledávání duplicitních slev na dítě by v každém přiznání místo čestného prohlášení druhého z rodičů mělo být přímo uvedeno rodné číslo druhého rodiče. V databázi by se poté daňová podání obou rodičů spárovala a sekundární kontrolou by se dohledala duplicita rodných čísel dětí a pokus o uplatnění nároků z obou stran. Kontrola zdvojených rodných čísel dětí a zároveň povinnost uvedení všech rodných čísel dospělých osob by odhalila také duplicitu v případě podepsání více prohlášení k dani u více zaměstnavatelů a nárokování slevy na dani, případně daňového bonusu jednoho poplatníka u více subjektů. Existence vhodné databáze, kde by byla data o poplatnících shromážděna, včetně rodných čísel dětí, by zajistila také to, že by bylo možné dohledat, zda rodič, který si uplatňuje měsíční slevu na dítě u zaměstnavatele, si v případě samostatného podání daňového přiznání za kalendářní rok neuplatní slevu ještě jednou, případně si ji neuplatní druhý z rodičů. Problémem by nadále zůstala kontrola daňových přiznání, kdy si jeden z rodičů fiktivně upraví příjmy a výdaje, aby se sleva na dani uplatnila jako daňový bonus. Tento problém by částečně mohla vyřešit nově zavedená evidence tržeb EET, její efektivnost lze však předem velmi těžko hodnotit. Dalším problémem, který by elektronický systém databáze kontroly rodných čísel neřešil, jsou oficiálně vykázané mzdy nízké příjmových zaměstnanců, které zaměstnavatelé záměrně upravují tak, aby získali daňový bonus. Výrazně by však takový systém přispěl k snížení duplicity daňového zvýhodnění a finanční správa by se mohla zaměřit na důkladnější kontrolu těchto dvou, výše zmíněných, problémů.

10 ZÁVĚR

Vzhledem k tomu, že finanční správa nedisponuje vhodným nástrojem, který by rychle a efektivně kontroloval zneužívání slevy na dítě, mnoho rodin začalo se slevou na dítě kalkulovat z pohledu získání daňového bonusu, tedy částečnému vrácení daní. Příspěvek zmiňuje několik forem, jak lze tento bonus získat.

Z provedené analýzy vyplývá, že částky, které stát každý rok na daňovém bonusu vyplácí, se stále zvyšují. Pro celkový přehled o skutečném zatížení státní pokladny na výdajích daňového zvýhodnění by bylo třeba získat kompaktní data z Českého statistického úřadu o počtu dětí, které dle definice zákona spadají do vyživovaných osob, dále získat data o inflaci v rámci zmíněných let 2005-2015 a také vyhodnotit poměr průměrné mzdy k výši daňového bonusu a tedy i zájmu o něj z řad poplatníků.

Možným vhodným opatřením proti zneužívání této podpory by byl kontrolní mechanismus, který by spočíval ve vytvoření databáze rodných čísel, které se v daňových přiznáních vyskytují a nesmí u nich dojít k duplicitě. Takový mechanismus by byl jistě účinný a efektivně by zamezil možnému zneužívání. Zároveň by nemuselo dojít k navýšení zaměstnanců na kontrolních pozicích finančních úřadů a také by byla ulehčena celková agenda a administrativa finanční správy. Pro podporu kontroly zneužívání slevy na dítě by bylo také vhodné zavést pokuty a sankce, jak pro poplatníky, kteří se daňový bonus pokusí zneužít, tak pro zaměstnavatele, kteří záměrně zamlčí informace o poplatnících, případně nebudou striktně kontrolovat údaje svých zaměstnanců.

Použitá literatura

1. ERBSOVÁ, H., 2006. *Přehled Judikatury ve věcech daní z příjmů*. Praha, ASPI
2. FINANČNÍ SPRÁVA, 2017. *Údaje z daňových přiznání*. [online]. [cit. 10. 6. 2017] Dostupné z: <http://www.financnisprava.cz/cs/dane-a-pojistne/analyzy-a-statistiky/udaje-z-danovych-priznani>

3. JAHODA, R., 2006. *Analýza úprav daňového a dávkového systému v letech 2003 až 2009 z hlediska jejich adresnosti a pobídkovosti*. VÚPSV, výzkumné centrum Brno
4. MFČR, 2016. Zpráva o činnosti Finanční správy České republiky a Celní správy České republiky za rok 2015. Příloha č. 1 – Informace o činnosti Finanční správy České republiky za rok 2015 [online]. [cit. 10. 6. 2017] Dostupné z: <http://www.mfcr.cz/cs/verejny-sektor/dane/danove-a-celni-statistiky/zpravy-o-cinnosti-financni-a-celni-sprav/2015/zprava-o-cinnosti-financni-spravy-cr-a-c-25563>
5. MFČR, 2014. Zpráva o činnosti Finanční správy České republiky a Celní správy České republiky za rok 2013. Příloha č. 1 – Informace o činnosti Finanční správy České republiky za rok 2013 [online]. [cit. 10. 6. 2017] Dostupné z: <http://www.mfcr.cz/cs/verejny-sektor/dane/danove-a-celni-statistiky/zpravy-o-cinnosti-financni-a-celni-sprav/2013/zprava-o-cinnosti-financni-spravy-cr-a-c-22060>

Výzkumný záměr

Příspěvek byl vytvořen jako jeden z výstupů projektu Veřejné finance v ČR a EU, registrovaného u Grantové agentury České republiky pod evidenčním číslem IGA VŠE F1/1/2016.

Kontaktní údaje

Ing. Tomáš Kouba

Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta financí a účetnictví

Nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3

Tel: 774 199 810

email: tomskouba@gmail.com

UDRŽATEĽNOSŤ A UDRŽATEĽNÝ ROZVOJ AKO MAGICKÝ SYMBOL V MATRIXE VEREJNEJ SPRÁVY

THE SUSTAINABILITY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT AS A MAGIC SYMBOL IN MATRIX OF PUBLIC ADMINISTRATION

Andrea Klimková

Abstrakt

Jednou z otázok *verejnej správy* v súčasnej dobe je implementácia udržateľnosti a udržateľného rozvoja ako inherentná súčasť spravovania vecí verejných. Udržateľný rozvoj je paradigma, koncept, prístup, synergická, zložito štruktúrovaná a mnohodimenzionálna stratégia a súčasť transformácie spoločnosti vo všetkých jej sférach, oblastiach, na rôznych úrovniach. Inak povedané, je skutočným *matrixom* v politickom, etickom, environmentálnom diskurze, v synergii jeho pilierov (*Triple Bottom Line: people, planet, profit*) tzn. ekonomického, sociálneho aj environmentálneho. *Matrix* používam ako metaforu, ktorou upozorňujem na etické dimenzie udržateľnosti a udržateľného rozvoja vo verejnej správe. Projekty, stratégie, programy udržateľnosti prebiehajú na rôznych úrovniach a sú riadené rôznymi princípmi, ale je potrebné brať do úvahy ich vzájomné ovplyvňovanie. Vo všetkých úrovniach a dimenziách rezonuje paradigma udržateľnosti a udržateľný rozvoj ako heuristický a niekedy až ako magický symbol.

Kľúčová slova: *udržateľnosť, aplikovaná etika, etika verejnej správy, environmentálna politika*

Abstract

At present, an integral dimension in the public administration matrix is the implementation of sustainability and sustainable development as an inherent part of governance. Sustainable development is a paradigm, concept, approach, synergistic, complex and multidimensional strategy, and part of the transformation of society in all its spheres, areas, at different levels. In other words, it is a real matrix in political, ethical, environmental discourse, in the synergy of its pillars, (*Triple Bottom Line: people, planets, profit*), that are economic, social and environmental. I use the *Matrix* as a metaphor to draw attention to the ethical dimensions of sustainability and sustainable development in public administration. Projects, strategies, sustainability programs run at different levels and are governed by different principles, but consideration must be given to interacting with each other. The paradigm of sustainability and sustainable development resonates as heuristic and sometimes as a magical symbol in all planes and dimensions.

Key words: *sustainability, applied ethics, Ethics of Public administration, environmental policy*

1 ÚVODNÉ POZNÁMKY O SPOLOČNÝCH SÚRADNICIACH VEREJNEJ SPRÁVY A UDRŽATEĽNÉHO ROZVOJA

Príklady obyvateľov z Veľkonočného ostrova, či udalosti vo Rwande v Diamondovej knihe *Kolaps* (2005) sugestívne a presvedčivo ilustrujú, že spoločnosti, ktoré zdevastovali, zničili vlastné prostredie, následne skolabovali, či šlo o odlesnenie a zničenie prirodzeného životného prostredia, nadmerný lov a rybolov, alebo o problémy s vodou, pôdou (erózia, zasolenie, chemizácia a toxicita). Idea transformácie spoločnosti na spoločnosť udržateľnú

ukazuje, že sme schopní (dlhodobo) udržať život a fungujúcu biosféru len vtedy, ak skĺbime naše partikulárne ekonomické, mocenské záujmy a technologické možnosti s ekologicko-etickou a udržateľnou perspektívou. Aj preto je udržateľnosť a udržateľný rozvoj heuristickým kľúčom a jednou z najväčších výziev pre organizačnú spoločnosť. Práve tu sa otvára priestor pre etickú rekonštrukciu v oblasti riadenia, a citlivé zvažovanie riadiacich zámerov a rozhodovacích procedúr, participácie, kooperácie. Ešte naliehavejšie než v minulosti rezonuje nová paradigma spoločenskej zodpovednosti, etickej kultúry a organizačnej kultúry, aj vo verejnej správe.

„Aktéri najnovších spoločenských a strategických vízií Slovenska zdôrazňujú nutnosť adaptácie našej spoločnosti na parametre globálnej konkurencie, na smerovanie k znalostnej ekonomike, súdržnej spoločnosti, vytváranie predpokladov pre dôstojný život ako aj podmienok pre udržateľný rozvoj“ (Fobel, 2011, s. 13). Aby sme teda mohli realizovať zmeny a kultivovať našu organizačnú prax princípmi udržateľnosti a udržateľného rozvoja, potrebujeme nielen kompetencie k systémovému presadzovaniu etiky v praxi, ale ako hovorí P. Fobel, „presadenie zákonnej normy o etickom audite a etickom programe“ (Fobel, 2011, s. 15). Nemenej dôležitý by mohol byť/mal byť koordinovaný interdisciplinárny výskum konceptu udržateľnosti v intenciách nášho skúmania. Znamená vytvorenie spoločnej odbornej skupiny pre konceptualizáciu a implementáciu vzdelávania pre udržateľný rozvoj do vysokoškolskej prípravy, keďže je to práve tá oblasť profesijnej prípravy, ktorá pripravuje lídrov, manažérov, podnikateľov pre organizačnú prax. Problémom je, že nielen „naše poznanie je stále nedostatočne rozvíjané interdisciplinárne“ (ibid, s. 15), ale ani naše praktické iniciatívy v organizačnej praxi a environmentálnej praxi nepreukazujú zodpovedajúce interdisciplinárne postupy, projekty, procedúry. Príspevok je určený všetkým, ktorí sa zaujímajú alebo študujú problematiku etiky a verejnej správy a problematiku udržateľného rozvoja. Jeho cieľom je ilustrovať hranice, trecie plochy, spoločné súradnice a kontexty oboch predmetov: etiky verejnej správy a konceptu udržateľného rozvoja v slovenských podmienkach.

V predloženej štúdii, pomocou etickej reflexie a dekonštrukcie dvoch stratégií udržateľného rozvoja: *Agendy 2030* a *Miestnej agendy 21*, ktoré predstavujú dve stratégie v implementácii a riadení udržateľnosti (*top-down* a *bottom-up*) sa pokúsím otvoriť priestor pre interdisciplinárny diskurz o implementácii oboch stratégií v kontexte verejnej správy na Slovensku. Súčasne sa pokúsím ukázať zásadné diskutované otázky, s ktorými sa stretávame pri vymedzení etickej expertízy v rôznych oblastiach spoločenskej praxe. Metodologicky budem vychádzať z *banskobystrickej školy aplikovanej etiky*, ktorá konceptuálne garantuje a reflektuje etické poradenstvo (Fobel, 2011, 2013; Fobelová, 2005) a ponúka špecializované študijné programy na Univerzite Mateja Bela.

Ak vychádzame z dôsledného uplatňovania požiadavky predmetnej diferenciácie, ktorá vymedzuje pôsobnosť a úlohy konkrétnej aplikovanej etiky, v našom prípade etiky verejnej správy, potom je nutné v prvom kroku formulovať otázky:

- Čo to znamená pre nás, komunitu aplikovaných etikov (poradcov, konzultantov, expertov v etike)?
- Aké sú úlohy a kompetencie aplikovanej etiky a etiky verejnej správy v udržateľnom rozvoji?
- Aké presahy má koncept udržateľného rozvoja pre etiku verejnej správy, najmä v súčasnosti, keď sa v praxi implementujú nástroje oboch stratégií: *Agendy 2030* a *Miestnej agendy 21* (ďalej MA 21).

Prvé komplexné hodnotenie implementácie *Agendy 2030* v SR bude uskutočnené najneskôr v roku 2019, čo kladie pred akademikov a teoretikov z rôznych disciplinárnych sfér vážne úlohy, aby boli pripravení na hodnotiaci proces. Ten nemá ostať len v rukách ekonómov, či politikov, ale vyžaduje interdisciplinárny a multidisciplinárny diskurz a serióznú etickú

odbornú analýzu, čo kladie pred komunitu aplikovaných etikov vážne úlohy a otázky. Súčasne, dobre riadeným procesom MA 21 možno v krátkom čase dosiahnuť nielen spokojnosť obyvateľov regiónov a mikroregiónov, ale aj ich spoluúčasť na správe vecí verejných.

Ak hovoríme o udržateľnom rozvoji v kontexte verejnej správy, otvárame rôzne otázky týkajúce sa nielen procesov implementácie agendy, ale aj etických otázok a obsahov štátnej environmentálnej politiky, jej priorit a zásad; organizačnej etiky orgánov verejnej správy pre životné prostredie; etických nástrojov starostlivosti o životné prostredie; environmentálnych rizikových faktorov, etických komponentov Miestnej agendy 21, atď. napríklad, v rozhodovacích a vykonávacích procesoch je nevyhnutné identifikovať vzájomné súvislosti v paralelne i sekvenčne prebiehajúcich dejoch a poznať ich vzájomnú závislosť a na takomto základe vykonávať etický audit a identifikáciu etických rizík, ich sumarizáciu (môžu sa periodicky a neperiodicky opakovať).

Analýza etických rizík predstavuje jednu z možností spoluúčasti aplikovaných etikov, v tzv. interdisciplinárnych tímoch, pre vyhodnotenie pravdepodobnosti výskytu rizika, etického rizika, alebo neetického konania, predvídateľné, aj nepredvídateľné etické dôsledky. Expert na etiku dokáže priradiť váhy významnosti jednotlivým etickým rizikám, aj posúdiť, či riziko môže vyústiť do krízy. na základe toho je schopný pripraviť alternatívy riešení, aj s dopadom na rôzne cieľové skupiny a konkrétnych morálnych aktérov.

2 ETIKA VEREJNEJ SPRÁVY AKO ORGANIZAČNÁ ETIKA?

V posledných rokoch sme svedkami rozsiahlych diskurzov o riadení a vedení v jednotlivých štrukturálnych subsystémoch verejnej správy, rovnako ako sme svedkami etických reforiem vo vzťahu transparentnosti, spravodlivej distribúcie zdrojov, otvorenosti a mechanizmoch prístupu (prístup k zdrojom, informáciám, participácia na rozhodovaní, atď.), posilňovanie dôvery. Pojmy ako spravodlivé vládnutie, spravodlivé vedenie, riadenie, organizačná integrita a dôvera sú citlivou oblasťou celonárodného záujmu, odbornej aj verejnej diskusie. Napríklad v súčasnosti polarizujú spoločnosť a vyvolávajú búrlivý diskurz, aj nedôveru občanov a občianskej spoločnosti voči štátnej a verejnej správe rôzne rozhodnutia. Ako ilustráciu môžem uviesť súčasné kontroverzné *holoruby* a masívnu ťažbu dreva na Slovensku, na Muránskej planine, ohrozujúca prírodné prostredie európskeho významu, zaradené do Natura 2000, ktorá má ale dopady aj na ostatné sféry (napríklad na prevenciu klimatických zmien a znižovanie ich následkov; na ochranu prírodného dedičstva, na prevenciu pred povodňami, či kontroverznú protipovodňovú lobu).

Diskurzy o *spravodlivej verejnej správe*, o *zodpovednej verejnej správe*, alebo o *dobrej praxi verejnej správy* nás navigujú k úvahám o samosprávach, či verejnej správe v jej organizačnej dimenzii, to znamená o organizáciách pôsobiacich v rámci tohto systému, ale aj o charakteristických črtách organizácií ako takých. Môžeme vnímať verejnú správu ako organizáciu / organizácie a teda v nej uplatňovať paradigmy organizačnej etiky? Každú organizáciu možno definovať ako systém rolí a prúd aktivít, ktoré nadobúdajú takú podobu, aby viedli k napĺňaniu spoločných zámerov. Systém rolí vlastne predstavuje štruktúru organizácie a prúd aktivít zodpovedá procesom, ktoré prebiehajú v organizácii (Robey, 1991, 7). Popri objektívnych problémoch verejnej správy, jej transformačných procesov je potrebné konštatovať, že „*fungovanie systému verejnej správy ako racionálnej organizácie, závisí od ľudského faktora, odborných a morálnych kvalít*“ (Fobel, 2000, s. 105). Dôvera ako dôležitý komponent, v našom prípade dôvera občana/občanov závisí od správania sa zamestnancov verejnej správy, aj od etickej infraštruktúry vo verejnej správe. „*Eticko-morálna klíma si vyžaduje serióznu obnovu... treba prekonávať deficit v profesionálnej etickej kultúre, profilovať etiku verejnej služby*“ (ibid, s.105) ako konštatuje slovenský teoretik už spomínanej *banskobystrickej školy aplikovanej etiky*, P. Fobel. V etickom kontexte a z pohľadu

aplikovaných etikov, reforma verejnej správy na Slovensku, ktorá sa realizovala v dvoch etapách naštartovala etickú reformu. Redefinovanie štruktúry a rozdelenie kompetencií medzi samosprávu a štátnu správu bolo prvým krokom, a decentralizácia verejnej správa po roku 1996 boli druhým krokom. V etickom kontexte mala rýchla reštrukturalizácia verejného sektora za následok extrémne vysokú nestabilitu verejných služieb (Fobel, 2000, s. 103).

Žijeme v dobe, keď sa aj ekologická situácia výrazne mení a vyžaduje nielen technologické riešenia, ale aj relevantnú a kompetentnú etickú reflexiu, etický audit, aj keď ešte nemá status zákonnej normy, vyplývajúcu zo syntézy vedných disciplín (ekológie, etiky, environmentálneho manažmentu, etiky verejnej správy, inžinierskej etiky, atď.). Žijeme v dobe, keď naše konanie čoraz viac naberá organizačnú dimenziu. V organizáciách ako špecifickom type komunity, či už sú to politické entity, alebo podnikateľské organizácie, neziskové organizácie, je etika v podobe morálnej vízie, etických stratégií a programov nielen funkciou týchto organizácií, je predpokladom ich dlhodobého efektívneho fungovania, a zároveň je dôležitou kompetenciou ich lídrov a ostatných členov, v priamej väzbe na morálne fungovanie a dosahovanie cieľov organizácie, ako o tom píše rôzni autori (Klimková – Hrehová, 2016).

Organizačnou etikou aj ja rozumiem „*moderný typ aplikácie a inštitucionalizácie etiky*“ (Fobel, 2013, s. 39) a špecifickú paradigmu, aplikáciu etických princípov a etických nástrojov do organizačnej praxe. V súčasnosti je často chápaná ako biznis etika (prípadne je s ňou stotožňovaná). Môžeme súhlasiť, že bola ovplyvnená manažérskou, či podnikateľskou etikou, ale je konštruktívne a podstatné chápať ju širšie, to znamená ako fungovanie etiky a morálky v organizáciách rôzneho typu. Jej úlohou je artikulovať a zdôvodňovať správne – nesprávne, etické – neetické, či artikulovať etické odporúčania pre organizáciu. Je súčasťou širšieho diskurzu aplikovanej etiky, ako špecifického vedeckého diskurzu a interdisciplinárneho skúmania. Aplikovaná etika má duálnu zodpovednosť, pretože nielen interpretuje a zdôvodňuje princípy, normy hodnoty, ale pri ich aplikácii a prenose do spoločenskej praxe operacionalizuje, tzn. naviguje ako realizovať podmienky určitého princípu do špecifickej a konkrétnej praxe (Klimková, 2015).

Na strane vedcov z oblasti ekonomických, prírodných a technických vied rezonuje nedôvera k možným etickým expertízam, či schopnosti etiky tvoriť skutočne aplikované a kreatívne etické programy. Hľadanie spoločných ciest rozumných a prezieravých ekonómov a politikov, múdrych a zodpovedných úradníkov vo verejnej správe ako morálnych aktérov a kompetentných aplikovaných etikov, schopných pracovať s mediačnými technikami a zosúladiť / optimalizovať rôznorodosť nekompatibilných či nesúmerateľných perspektív a navrhnúť akceptovateľné riešenia je v čase ekologického problému rehabilitáciou *fronézis*. Diverzita hodnôt (životné prostredie znamená iné pre ekonóma, prírodovedca, pre technika, filozofia, politika) možno nakoniec nie je taká zlá akoby sa na prvý pohľad zdalo. Ako hovorí D. Fobelová, „*možno žiadame príliš mnoho, ak hľadáme jednoznačné a určité rozhodnutia pokiaľ ide o etické otázky... Rozhodnúť sa kedy, kde, komu a ako aplikovať ktorý nástroj, liek a spôsob liečby je „v rukách a hlave“ dobrého doktora*“ (Fobelová, 2005, s. 27).

3 UDRŽATEĽNÝ ROZVOJ AKO MAGICKÝ SYMBOL SÚČASNEJ SPOLOČNOSTI

Perspektívne základy a predpoklady pre rôzne koncepcie udržateľnosti boli položené pred polstoročím. Udržateľný rozvoj bol vo svojich počiatkoch vnímaný skôr ako symbol. Od 70. rokov 20. storočia sme prekročili horizonty výlučne ochranných postojov, vkročili sme na územie environmentálnej politiky, environmentálneho manažmentu a riadenia, environmentálnych informačných systémov, environmentálneho sociálneho hnutia. Dnes už čiastočne podnikáme, produkuje prostredníctvom integrovaného environmentálneho manažmentu. Životné prostredie sa stalo agendou a predmetom rôznych spoločenských sfér.

Hovoríme o udržateľných regiónoch, udržateľných komunitách, udržateľných stratégiách, *best available technologies* (BAT), o udržateľnom rozvoji a o udržateľnom vzdelávaní. Stovky definícií sa v mnohom síce líšia, ale majú spoločnú fundamentálnu myšlienku: umožniť zabezpečenie potrieb súčasným generáciám, bez ohrozenia prežitia tých budúcich. Inak povedané, ide o dosiahnutie stavu udržateľnosti rôznych ekosystémov, kultúrneho dedičstva, prírodného dedičstva.

V najširšom slova zmysle je stratégia udržateľného rozvoja zameraná na presadzovanie harmónie medzi ľudstvom a prírodou. Táto všeobecne formulovaná definícia je natoľko vágna, že hoci s ňou nemožno nesúhlasiť, pôsobí moralizujúco a všeobecne (Nováček, 2011; Klimková, 2015). Donedávna, napriek opodstatnenosti a etickým víziám bola skôr ideologickým a politickým konceptom, všeobecne formulovaným, čo už v jeho počiatkoch znamenalo, že implementácia bude problematická. Proklamatívny charakter neponúkal konkrétnu víziu sociálne stabilnej a environmentálne spravodlivej spoločnosti. Ešte aj jeho preklad do slovenčiny a češtiny bol poznamenaný nešťastným adjektívom „trvalý“ čo už vopred predikovalo neprijateľnosť a neuskutočniteľnosť (sme dočasné bytosti, žijeme v dočasnom svete). Sprvu tento koncept inicioval priemysel sám osebe: stal sa z neho slogan, preformovaný do konferencií, publikácií, do formálnych vyjadrení národných politik. Program, ktorému chýbalo pevnejšie ukotvenie a väzba na ekonomický rozvoj, na poľnohospodárstvo, priemysel, dopravu, vedu. Postupom času sa transformoval a stával sa viac konceptom technologickým (prostredníctvom indikátorov udržateľného rozvoja). V biznis sfére sa zracionalizoval na určitú formu manažmentu. V súčasnosti predstavuje široký, zložito štruktúrovaný koncept, ktorý sa implementuje v podobe rôznych stratégií na všetkých úrovniach: globálnej, systémovej, národnej úrovni, organizačnej a má presah aj do súkromnej / privátnej sféry (individuálna rovina).

Budeme vychádzať z predpokladu, že pre našu budúcnosť a udržateľnosť, pre dobro v polis a dobrý život (verejný priestor, aj súkromný priestor) je nevyhnutnou podmienkou morálna kondícia spoločnosti. Nevyhnutnou podmienkou udržateľného rozvoja je sloboda a demokracia (Filčák, 2009, Nováček, 2011, Klimková, 2015). Aj napriek deklarovaným politickým prehláseniam o nutnosti znovu-oživenia morálky na Slovensku, v programových a zásadných dokumentoch reformnej povahy stále ešte chýba premyslená politika na vytváranie etického prostredia, ako aj účinná podpora na aktivít na obmedzovanie neetického správania (Fobel, 2013). Budeme tiež vychádzať z predpokladu, že v kontexte paradigmy udržateľnosti, kľúčom k prosperite je/mala by byť syntéza troch stavebných substrátov: myslenie zamerané na budúcnosť, verejný priestor a vzdelávanie. Súčasne budeme chápať paradigmu udržateľnosti, ako fundamentálnu ideu, konceptuálny, konštitutívny rámec, ktorý tvorí základ pre operacionalizáciu definícií, cieľov, procedúr a metrik. Kľúčovou entitou udržateľnosti sú hodnoty zlučiteľné s udržateľným životom, resp. s dlhodobou udržateľným spôsobom života (Vavroušek, 1993).

4 DEKONŠTRUKCIA UDRŽATEĽNOSTI A UDRŽATEĽNÉHO ROZVOJA

Slovenská republika súhlasila s pristúpením k Rio deklarácii a k Agende 21 uznesením vlády SR zo septembra 1992. V uznesení vláda SR uložila všetkým ministrom a vedúcim ústredných orgánov štátnej správy, zapracovať stratégie a princípy udržateľného rozvoja do nimi riadených rezortov. Nadväzne, v environmentálnej sfére, Ministerstvo životného prostredia vypracovalo Stratégiu, zásady a priority štátnej environmentálnej politiky. Túto stratégiu schválila vláda SR uznesením č. 619/1993 a Národná rada SROV. Opatrenia na dosiahnutie cieľov stratégie vo všetkých desiatich sektoroch ochrany a tvorby životného prostredia uviedol prvý Národný environmentálny akčný plán (NEAP) na ktorý nadviazalo v roku 1997 deväť krajských environmentálnych akčných programov (KEAP) a sedemdesiatdeväť okresných environmentálnych akčných programov (OEAP). Tieto dokumenty zodpovedajú

agende 21 a vývoju vo svete, zaraďujú Slovensko na popredné miesto. Je ale dôležité si povedať, že slabým miestom a problémovým prvkom, ktorý v slovenskom kontexte pretrváva je rozpor medzi deklarovanými cieľmi a konkrétnou praxou v konkrétnych regiónoch, neefektívny byrokratický mechanizmus uplatňovania, nedostatočná orientácia na dodržiavanie etických noriem a zásad, nefunkčné etické komisie, v ktorých chýbajú profesionáli, experti na etiku, respektíve nedostatočná implementácia. Pre ilustráciu uvediem konkrétny príklad z praxe. Ako je deklarované v dokumente Vlády SR, na jej oficiálnych stránkach, medzi základné priority environmentálnej politiky bude patriť:

- realizácia programov na prevenciu klimatických zmien a znižovanie ich následkov, na čo budú vytvorené organizačné, ekonomické, legislatívne, inštitucionálne predpoklady (Vláda SR, 2017)¹; *podľa môjho názoru, súčasné plošné masívne holoruby na celom Slovensku (uvádzam len vybrané lokality: Čertovica, Jahodná pri Košiciach, Muránska planina, povodie rieky Hornád) signalizujú, že nejestvuje súlad medzi deklarovanými princípmi a hodnotami a konkrétnymi adaptívnymi stratégiami pre zmenu klímy, v čom vidím vážne etické riziká a ohrozenia.*

Ak budeme analyzovať a interpretovať stratégiu implementácie udržateľnosti v Európskom a národnom kontexte: MA 21 a Agendy 2030, zistíme, že plánovanie, riadenie, kauzálne cykly prebiehajú skutočne a reálne obomi smermi / spôsobmi.

Agenda 2030 (top-down approach). Externá angažovanosť Slovenska, tzn. zahraničná angažovanosť krajiny sa týka udržateľného rozvoja v kľúčových oblastiach: Ľudia a štát, Prosperita, prostredie a partnerstvo pre rozvoj. Aké sú možnosti reálnej angažovanosti Slovenska v externom prostredí smerom k napĺňaniu cieľov? Môžeme identifikovať konkrétne intervencie? Vieme posúdiť aspekty rôznych politik vo vzťahu k národnej koncepcii a globálnym dokumentom? V globálnom meradle vychádza Koncepcia implementácie Agendy 2030 v medzinárodnom prostredí z troch hlavných záväzkov prijatých v rámci OSN v roku 2015 – z *Agendy 2030 pre udržateľný rozvoj*, z *Akčného programu z Addis Abeby o financovaní rozvoja* a z *Parížskej dohody* k Rámcovému dohovoru Organizácie Spojených národov o zmene klímy. V užšom prostredí Európskej únie, koncepcia nadväzuje na európske strategické dokumenty „Ďalšie kroky pre udržateľnú európsku budúcnosť“ a „Revízia Európskeho rozvojového konsenzu“, predstavené Európskou komisiou v novembri 2016. Aby sa zabezpečilo jej plnenie, všetky budúce národné politiky by mali vychádzať z vízie zadefinovanej národnou stratégiou a svojím spôsobom prispievať k napĺňaniu globálnych cieľov udržateľného rozvoja. Určitá selekcia bola vykonaná na úrovni čiastkových cieľov, aj v snahe zohľadniť kapacity Slovenska. Čiastkové ciele boli vybrané s ohľadom na expertízu SR, minulé intervencie a ambície do budúcnosti. Spoločná európska (EÚ) obchodná, klimaticko-energetická, zahraničná, bezpečnostná a rozvojová politika, medzi ďalšími, sú silné nástroje EÚ, ktoré možnosti Slovenska v medzinárodnom prostredí znásobujú.

Dokument prezentuje snahu Slovenskej republiky ako participanta a aktívneho partnera Slovenská republika sa ako členský štát EÚ taktiež zaviazala k plneniu povinností vyplývajúcich z Parížskej dohody k Rámcovej zmluve OSN o zmene klímy a k podpore finančne dostupného, udržateľného a bezpečného prístupu k energii, k odstráneniu chudoby. V rámci verejných politik by realizácia cieľov udržateľného rozvoja mala byť prierezovou témou, ktorá by bola premietnutá do všetkých čiastkových strategických dokumentov, národných stratégií ako aj zameraní. Následne by sa jej plnenie monitorovalo v súlade s vykazovaním napĺňania národných stratégií. Takýto mechanizmus by mal byť definovaný na

¹ Vláda SR, 2017. Trvalo udržateľný hospodársky rozvoj. Dostupné na: http://www.vlada.gov.sk/trvalo-udrzatelny-hospodarsky-rozvoj/?day=2017-05-01&art_datum_od=2017-04-25&art_datum_do=2017-04-25

národnej úrovni. V niektorých krajinách sa uplatňuje formou povinného deklarovania dopadu na plnenie cieľov udržateľného rozvoja pri schvaľovaní nových legislatívnych opatrení.

Agenda 21 (Top-down approach)². Myšlienka *Miestnej agendy 21* bola formulovaná V Rio de Janeiro (1992), neskôr v dánskom Aalborgu (1994) sa uskutočnila konferencia "Európska konferencia o udržateľnom rozvoji" a bola prijatá tzv. *Aalborgská charta*. Druhá európska konferencia a o udržateľných mestách sa uskutočnila v Lisabone a detailne špecifikovala proces realizácie agendy 21 v európskych mestách v tzv. Lisabonskom akčnom pláne. Tretia európska konferencia sa konala v nemeckom Hannoveri, kde sa zrodili indikátory merania a napokon štvrtá európska konferencia v poradí, opäť v dánskom Aalborgu (2004) prijala Závazky z Aalborgu. Na globálnej úrovni, v európskych podmienkach zohrávajú dôležitú rolu: ICLEI (formulovala kritéria pre napĺňanie MA 21) a WHO (iniciovala projekt Zdravé mesto, do ktorého sa zapojilo 1300 miest z 30 krajín).

Bottom-up Miestnej agendy 21³. Predstavitelia miestnych samospráv sa zišli v rámci WSSD na tzv. Summitu miestnych samospráv (Local government Session) pod heslom "Miestne akcie hýbu svetom", kde konštatovali, že fundamentálne je podľa nich prejsť od "agendy k akcii" (Kozová a kol., 2003). Aktérmi udržateľného rozvoja, ktorí ho môžu prijať za svoju úlohu a poslanie sú samosprávy v konkrétnych mikroregiónoch, obciach, mestách, vzdelávacie inštitúcie, súkromný sektor, tzv. podnikateľská komunita, občania, politické strany, médiá. Ak budú občania chápať udržateľný rozvoj ako dôležitý, odrazí sa to markantne aj v záujmoch politických strán a v tokoch moci (Zakaria, 2005). Medzi kľúčové prvky MA 21 patria:

- riadenie a zlepšovanie pôsobnosti miestnych samospráv v oblasti SD;
- integrovanie problematiky SD do projektov, plánov, programov, každodennej činnosti miestnej samosprávy;
- zvyšovanie environmentálneho uvedomenia a vzdelávania miestnych obyvateľov, aj členov samosprávy;
- zapojenie verejnosti - participácia a participačné rozhodovanie;
- partnerská spolupráca zainteresovaných subjektov;
- tvorba stratégie a akčného plánu SD
- monitoring a hodnotenie výsledkov SD, pravidelná aktualizácia (Nováček, 2011).

Aby boli kľúčové prvky naplnené, aby sa vzájomne dopĺňali, je doporučený nasledovný postup:

- založenie miestneho fóra, v ktorom spolupracujú všetci aktéri;
- vytvorenie spoločnej vízie rozvoja;
- analýza súčasného stavu a zhodnotenie miestnych ekonomických, sociálnych, environmentálnych problémov expertmi, aj verejnosťou;
- tvorba miestnych akčných plánov na princípoch SD;
- vytvorenie predpokladov pre kvalitný monitoring realizácie akčných plánov a zaistenie spätnej väzby, informovanie verejnosti (pozri a porovnaj: Nováček, 2011; Agenda 21, 2014; Klimková, 2015).

² Najprv sú nastavené globálne (rámcové) strategické ciele a spôsoby ich dosahovania. Tie sú postupne dizajnované a implementované na nižších a nižších úrovniach organizačnej hierarchie. Ide teda o divergentné plánovanie a prístup, tzv. kauzáciu zhora nadol.

³ Progresívne plánovanie (Bottom-Up prístup, respektive kauzácia zdola) je metódou plánovania, ktorá stanovuje ciele a spôsoby ich dosiahnutia cestou zdola nahor. Najprv sú nastavené relatívne detailné čiastkové ciele na spodných úrovniach organizačnej hierarchie. Tie sú postupne na stále vyšších úrovniach integrované až do podoby rámcových globálnych cieľov a globálnej stratégie. Ide teda o konvergentný prístup.

Namiesto záveru: etické riziká a ohrozenia

Otázky udržateľnosti a udržateľného rozvoja už prestali byť politickým či ideologickým abstraktným sloganom a nadobúdajú nové skutočne praktické a aplikačné dimenzie. Prípadové štúdie z rôznych kútov sveta ukazujú, že v súčasnosti nie je produktívny diskurz o tom, či je, alebo nie je udržateľný rozvoj možný. V čase *antropocénu* sa objavujú nové a nové praktické projekty, v ktorých rezonuje paradigma udržateľnosti v synergii troch pilierov: ekonomickej prosperity, sociálnej spravodlivosti a environmentálneho zdravia a ochrany svetového, tzn. prírodného, aj kultúrneho a duchovného dedičstva. Na úspešnú a funkčnú, serióznú implementáciu udržateľného rozvoja má vplyv verejná správa, ktorú vnímame v paradigme organizačnej etiky. Ako konštatuje Klimovský (2008), formálne organizácie sú komunikujúce subjekty, čo znamená, že nepôsobia vo vákuu. Práve naopak, ich okolie je plné rôznorodých subjektov, ktoré vstupujú (aspoň potenciálne) s príslušnou organizáciou do diferencovaných vzťahov. Komunikácia a interakcia s vonkajším svetom sa vo formálnych organizáciách riadi hlavne formálnym normatívnym systémom, no vnútroorganizačná komunikácia sa vo veľkej miere prispôbuje aj neformálnemu normatívnemu systému. Preto, ak v regiónoch a subregiónoch, organizačnej praxi miestnych samospráv nebudeme účinne implementovať organizačnú etiku, etickú politiku, etické nástroje a konkrétne miestne-zakotvené udržateľnosti, potom sa ukazujú etické riziká a ohrozenia v nasledovných oblastiach:

- je možné, že nebudeme schopní udržať prírodné a kultúrne dedičstvo, ktoré stelesňuje miestne a tradičné hodnoty, vnútorne udržateľné využívanie zdrojov, pôdy, spotreby a výroby, nebudeme schopní zachovať, budovať a prispievať sociálnu súdržnosť komunity;
- je možné, že stratíme schopnosti založené na tradičných znalostiach a zručnostiach, čo môže mať následok na odcudzenie, stratu spolupatričnosti, zväčšovanie chudoby a nespravodlivosti v regióne;
- je možné, že v časoch krízy nebudeme schopní utvárať v ľuďoch pocit kontinuity, chrániť ich dôstojnosť, podporovať dobrý život, podporovať vzájomnosť, spoločné hodnoty a rešpekt medzi rôznymi skupinami, čo sú predpoklady priaznivej atmosféry pre harmonický vývoj spoločnosti a pre elimináciu nežiadúcich patologických javov (hostility, násillia, xenofóbie, diskriminácie a rôznych foriem závislosti, ai);
- mnoho výskumov ukazuje, že firmy, alebo podniky, ale tiež regióny sú vystavené riziku vtedy, ak lídri nedokážu vidieť, že etické vedenie je dôležitou súčasťou efektívneho a zodpovedného riadenia. Ak chýba etické vedenie, neexistuje priestor a schopnosť pre zásadné otázky etickej zodpovednosti, sociálnej zodpovednosti, ekologickej zodpovednosti, rovnako ako environmentálnej spravodlivosti, či nespravodlivosti;
- ak chýba etické vedenie vo verejných politikách, empirické skúsenosti ukazujú, že v ňom chýba prístup k zdrojom a participačné rozhodovanie. Vyhodnocovanie etických politík a stratégií je dôležitým predpokladom dôveryhodnosti, dôvery, reputácie a tým aj priestorom pre investície, pre podporu projektov, pre rozvoj regiónu.

To pred aplikovaných etikov stavia otázky dvojakeho charakteru: (1.) aké stratégie a postupy by mala vo vzťahu k paradigme udržateľnosti konceptualizovať a overovať aplikovaná etika, etika verejnej správy ako organizačná etika, aj profesijná etika? (2.) ako podporovať, vytvárať etickú kultúru vo verejnej správe vo vzťahu k udržateľnosti, udržateľnému rozvoju, udržateľným komunitám.

Použitá literatúra

1. FILČÁK, R. *Spoločnosť trhu a environmentálna politika: aktéri a konflikty*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2012, s.302. ISBN 978- 80-224-1216-2.

2. FOBEL, P. Aplikovaná etika v súčasnosti a možnosti etickej expertízy. In FOBELOVÁ, D. (ed). 2011. Aplikovaná etika a profesionálna prax. Banská Bystrica: FHV UMB, 2011. s. 11 - 21. ISBN 978-80-557-0217-9.
3. FOBEL, P. – FOBELOVÁ, D. *Na ceste k organizačnej etike*. In: FOBEL, P. a kol. Organizačná etika a profesionálne etické poradenstvo. Žiar nad Hronom – Banská Bystrica, 2013. s. 39 – 48. ISBN 978-80-89415-11-3
4. FOBEL, P. *Sociálno-humanistická a etická interpretácia riadenia*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, FHV, 2000. ISBN 80-8055-403-X
5. FOBELOVÁ, D. et al. *Aplikované etiky v kontextoch súčasnosti*. Banská Bystrica: UMB. 2005. 120 s. ISBN 80-8083-141-6.
6. KLIMKOVÁ, A. *Prípadovosť – komunikácia – ekologická etika*. Košice: UPJŠ, 2015, 156 s. ISBN 978-80-8152-275-8.
7. KLIMKOVÁ, A. – HREHOVÁ, D. *O hodnotách, udržateľnosti a organizačnej praxi*. In: Environmentálna etiky v krajinách V4. Banská Bystrica, 2016.
8. KOZOVÁ, M – KRŠÁKOVÁ, A. A KOL. *Miestna agenda 21 na Slovensku. Metodická príručka*. Bratislava: REC, 2003, ISBN 80-968850-7-3.
9. KLIMOVSÝ, D. *Základy verejnej správy*. Košice: UPJŠ, 2008, s. 270, ISBN 978-80-7097-713-2.
10. Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky. *Agenda21-SK*. Bratislava, 2015.
11. ROBEY, D. *Designing Organizations*. Boston: IRWIN, 1991.
12. VIŠŇOVSKÝ E. *Richard Rorty a zrkadlo filozofie*. 1. vydanie. Bratislava: Kalligram, 2015. 360 s. ISBN 978-80-8101-917-3.

Kontaktní údaje

PhDr. Andrea Klimková, PhD.
 Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta,
 Katedra aplikovanej etiky
 Moyzesova 9, 040 01 Košice
 Tel: +421 907 929 400
 email: andrea.klimkova@gmail.com

HUMAN AND LEGAL DIMENSIONS OF SOCIAL SERVICES IN SLOVAKIA

Mária Dávideková

Abstract

Social services belong to the part of public policies where are clear supported their human and legal dimension, in which the human and law dimension and aim is clearly being promoted and oriented at the recipients' needs. Due to unfavourable life and social situation the people are relying on social services, they have the right to exercise their rights to free and independent life with the support of society and the non-discriminatory principle. The Act on Social Services establishes the legislative right of each person to provision of the social services as the fundamental human right that helps to maintain their human and dignified life. Our contribution reveals the human and legal dimension and strategic documents in the development of social services in Slovakia.

Key words: *law, social services, client, humanity*

INTRODUCTION

Social services play a very important role in the life of inhabitants, they represent one of the most important ways of helping the people in unfavourable social situations. Every individual has his own worth and, in the case of disadvantage, the social services try to protect them through the beneficial activities. For the assistance it is important to be focused on the individual needs of clients, in order to support and develop their autonomy as well as to strengthen their social inclusion. Due to the recent increase of unfavourable as well as crisis social situations, where constantly persist the aging trend, the social services as one of the social assistance instruments, increasing their intensity with the emphasis aimed at the improved quality of their provision.

International and national documents governing the human rights and fundamental freedoms, which contents is then reflected into the relevant legislation of the Slovak Republic, are from people's point of view who are because of unfavourable social situation, age or disability, dependent on the assistance and support of others through social services, are becoming very important and specific in the scope deinstitutionalisation processes of social services. Social services are a legal form of social protection for an individual, a group, a community, and a society which is based on the principles of safety and security for vulnerable groups of the population.

The theory and practice in Slovakia necessarily required the setting of professional, legal, managerial and quality standards in social services in the Slovak Republic. It happened only in 2008, with the adoption of Act No. 448/2008 Coll. on Social Services that came into force on January 1, 2009, and its legislative concept promotes the philosophy of quality, sets the social services quality conditions specified in the Appendix 2 of the mentioned Act and also the Act emphasizes the human and legal nature in social services provision.

1 SOCIAL SERVICES AND THEIR HUMAN AND LEGAL DIMENSIONS

The basic legal document that governs Basic Human Rights and Freedoms in the Slovak Republic (paragraphs 14-25) and at the same time prohibits lth discrimination as grounded in the Act (health disability in other statuses included - paragraph No. 12) is the Constitution of the Slovak Republic No 460/1992 Coll. as amended.

Social services are an integral part of public services. They help citizens to resolve their unfavourable social situation and, thanks to their performance they can participate in all aspects of social life, and exercise their human and civil rights. Important is also the social exclusion mitigation and elimination, and thereby the increased level of reintegration of inhabitants into society. Solving the social problems of individuals, families and groups positively influences the overall social climate in society. (Repková, Brichtová, 2014)

In the territory of the Slovak Republic, in the scope of provided social services has been still prevailing the demand over the supply.

Social services are the part of public policies that clearly promote human and legal dimensions and orientation and necessities of their recipients. Due to their unfavourable life and social situation by relying on social services, they have the right to exercise their rights to a free and independent life with the support of society and a non-discriminatory principles. Keeping the fundamental human rights and freedoms forms the essential pillar of all documents, agreed by the international community of states and as addressed the following documents, namely: the UN Convention on the Rights of the Child, the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, the European Social Charter (in the revised wording). Next important international and national documents include the Charter of Fundamental Rights of the EU, the European Charter of Families, the European Charter of Rights and Responsibilities of Older Persons Reliant on Long-term Care, the Program Statement of the Government of the Slovak Republic, the National Aging Program for 2014-2020, the Strategic 2013-2030 health care framework and the National Action Plan on the Elimination and Prevention of Violence against Women 2014-2019.

1.2 Legal Framework of Social Services provision in the Slovak Republic

Since 2009, the social services in the Slovak Republic are provided in accordance with Act no. 448/2008 Coll. on Social Services, which entered into force on 1 January 2009.

Act No. 448/2008 Coll. on Social Services for the first time in a separate legal regulation regulated the legal relations and conditions for the social services provision aimed at ensuring and promoting the social inclusion of citizens and meeting the social needs of people in an unfavourable social situation. (Bočáková, 2005,p.28).

As the state of social need of a natural person, family and community in which that person, family or community occurs is due to the lack of basic life needs necessary for the life habits, the way of life, for severe disability or bad health condition, retirement age, for the exercise of care for a person with severe disabilities, for the threats of other individuals by the behaviour, or the victim of human trafficking. Act No. 448/2008 Coll. on Social Services also regulates the education in social services, and granting the accreditations for the implementation of educational programs and specialized activities.

Important is to note that social services under the Act are provided through the professional, servicing and further activities that each provider - public and non-public one is obliged to provide or secure in the case these activities are enumerative defined for the mentioned services. The provider may also perform other activities that enhance the quality of provided social services. Social services are the services of general interest provided without profit. The Act also allows the provision of social services in the scope of a trade or business, i.e. on the profit base. Act o. 448/2008 Coll. on Social Services divides the social services into several groups depending on the type and nature of the adverse social situation or the target groups to which the services are addressed, namely the social services as crisis intervention, social services supporting the family with children, social services solving unfavourable social situation due to severe disability, due to poor health or retirement age, social services with utilization of telecommunication technologies and support services.

One of the further important documents in the development and social services provision in the Slovak Republic is the *National Social Services Development Priorities*, which we deal further with in the text.

The main aim of the National Priorities is to implement all important key trends in the 21st century social services development for people mainly in the unfavourable social situation reliant on assistance and support of another person, or individuals and families who suddenly find themselves in an unfavourable and crisis life situation and need adequate help (Slovák, 2015,p.88).

National Priorities for the Development of Social Services 2015-2020 (hereinafter as "National Priorities") represent the important tool of the state policy to guide and present the basic systemic interests, tasks and supporting measures of the Government of Slovak Republic in the field of social services, which are elaborated in accordance with the Ministry Labour, Social Affairs and Family of the Slovak Republic, as the central authority of the Slovak Republic's state administration at provision of social services, that are stated by § 79 part 1 a) of the Act No. 448/2008 Coll. on Social Services and on Amendments to the Act No. 455/1991 Coll. on Trades Licensing Act as amended (hereinafter as Act No. 448/2008 Coll. on Social Services) and the Strategy of Deinstitutionalisation of the System of Social Services and Substitute Care in the Slovak Republic (2011). National priorities thus respond to the recent challenges of social assistance for inhabitants, including the development of community-based services and care, including the modernization of social services. Social services also become an integral part of meeting the goals of the Europe 2020 Strategy.

In this part we present the selected tasks of the National Priorities of social services development. The main aim of the National Priorities is to influence the positive development of social services in the Slovak Republic during 2015 - 2020.

The objectives of the National Development priorities for 2015-2020 are:

- Ensure the accessibility of social services in accordance with the needs of the community,
- Support the transition of social service recipients from the institutional care to the community care,
- Ensure the implementation of the citizen's right to provision of social services, taking into account the human, legal and non-discriminatory approach emphasizing the respect for human dignity,
- Support the development of social services accessible to people residing in a segregated area with concentrated and generationally reproduced poverty,
- Increase the quality of provided social services
- Establish the system of security and evaluation of the quality conditions of the provided social services.

The national priorities also respond to the recent situation in social services provision in the Slovak Republic, in particular the lack of capacities of social services provided in the natural domestic or community environment, the need to ensure the sustainability of social services financing of and their quality development.

1.3 Strategic Documents and Programs in Social Services Development

At present, the provision of social services in Slovakia is also closely interconnected with important international documents. Kozlova (2005) states that the respect for fundamental human rights and freedoms is the cornerstone of all documents agreed upon by the international community of states. Among the most important belong:

- *The UN Convention on the Rights of the Child* - is historically the most ratified human rights treaty. Together with Optional Protocols, it contains the complex set of legally binding international standards for the promotion and protection of the rights of the child. These instruments, together with other international and regional standards on the rights of the child,

including the standards adopted by the Council of Europe, provide a core basis for ensuring all children's rights without discrimination, and it is also an orientation point for supporting and monitoring the progress in implementation of the child 's rights. (Gašpíerik, 2010)

- *The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities* is the first legally binding international human rights instrument, and the Slovak Republic is also its contracting party. The objective of the Convention is promotion, protection and ensuring the full and equal exercise of human rights and fundamental freedoms for all people with disabilities, and promotion of respect for their dignity without discrimination based on their disability. This international document is based on the conviction of the participating states that the comprehensive and complex international convention will make a significant contribution to compensation for the significant social disadvantage of people with disabilities and also to promote their participation in civil, political, economic, social and cultural areas based on the principle of equal opportunities, both in developing and developed countries. In accordance with Article 45 para 2, the Convention entered into force in the Slovak Republic on 25 June 2010.

- *The European Social Charter* is aimed at economic and social rights. It was adopted by the Council of Europe on 18 October 1961, and contains the minimum social rights that the Council of Europe and its member states have to implement in their legislation. Therefore those are common minimum standards for all EU countries. An important document is the Revised European Social Charter (adopted in 1996). The contractual Parties are committed to support and organize social services that support the development of individuals and groups, including people with disabilities and the elderly.

- *The Charter of Fundamental Rights of the EU* is the document that declares the catalogue of fundamental rights and freedoms for citizens of the European Union. It was proclaimed in Nice in 2000 and changed in 2007 in Strasbourg. At present it is a non-binding political document. However, after the Treaty of Lisbon entry into force, the Charter of Fundamental Rights of the EU becomes a legally binding catalogue of fundamental rights of the European Union with the same legal force as the founding treaties.

- *European charter of family caregivers* was processed in 2006 by the Confederation of Family Organizations in the European Union. It gained the full support from the COFACE Administrative Board in March 2009. The Charter is a good reference framework for assessing the national and European policies aimed at supporting the informal caregivers, particularly the family members.

- *National Active Aging Program 2014-2020*. As stated by the Ministry of Labour, Social Affairs and Family, Slovakia refers to the problem of active aging as its political priority in its complexity. It is a new and comprehensive program document aimed at supporting the human rights of elderly by activating them through public support policies. It is not only about the employment and employability policy of older people, but also about the policies and promotion of the lifelong learning, civic and social activities out of the formal labour market, promotion of their independence, dignity, economic and social security, including protection against ill-treatment of all social spheres and relations.

- *National Program for Development of the Living Conditions of Persons with Disabilities* for 2014-2020. This is a document approved by the resolution of the Slovak Republic's Government in January 15, 2014, as the first comprehensive program document in the Slovak Republic defining the social obligations for persons with disabilities and their families as stated in the statement of the National Council of the Slovak Republic.

- *Europe 2020*. It is an EU strategy aimed at ensuring the economic growth during the coming decade, what means the smart, sustainable and inclusive economy. These three mutually reinforcing priorities should help the EU and its Member States to achieve higher levels of employment, productivity and social cohesion. The EU has set five ambitious targets

for employment, innovation, education, social inclusion, climate and energy that should be achieved by 2020.

▪ *National Deinstitutionalisation Action Plan* represents the basic planning document of the Ministry of Labour, Social Affairs and Family of the Slovak Republic in order to fulfil the Strategy of Deinstitutionalisation. The main aim of transformation and deinstitutionalization in the Slovak Republic is to create and secure conditions for the independent and free life of all citizens, dependent on the help of society in the natural social environment of the community, through a complex high-quality alternative services in the public interest that allow them free and independent way of life with the community support.

It is clear that if we are to move towards the clearly defined goal of the Convention, Europe 2020, the Social Services Act, and in particular the National Action Plan for Deinstitutionalization, it will be necessary to develop terrain and community-based forms of social services that enable full involvement of citizens with health and social disadvantages in all areas of life. Therefore, it will be necessary to find the courage for new social services in communities and good reasons and ways of redirecting the financial flows.

Conclusion

From the viewpoint of processual changes in the context of deinstitutionalization and transformation of social services, it is important that human rights and fundamental freedoms are seen as positive values that should be overlap with our lives, no matter what we are doing and where we are. Their application then allow us to change and improve the lives of social service recipients and thus the working and personal lives of the employees in social services. The Social Services Act No. 488/2008 Coll. sets the legislative right of every natural person to provide social services as the fundamental human right that helps him to preserve the human and dignified life.

Bibliography

1. BOČÁKOVÁ, O. 2013. Rodinná a sociálna podpora občanov vyššieho veku. In HARDY, M. – BRIŠŠÁKOVÁ – MÁTEL, A. (eds.): *Rodinná politika na Slovensku a v Európskej únii. Zborník z medzinárodnej vedecko-odbornej konferencie*. Bratislava: VŠZaSP sv. Alžbety, 2013. s. 27-37, ISBN 978-80-8132-084-2.
2. BRICHTOVÁ, L. – REPKOVÁ, K. 2014. *Sociálne služby: zacielené na kvalitu*. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny. 275 s. ISBN 978-80-7138-138-9.
3. GAŠPIERIK, L. 2010. *Prevenia kriminality a inej protispoločenskej činnosti*. Žilina: Edis, 2010. 166 s. ISBN 978-80-970-4100-7.
4. KOZLOVÁ, L. 2005. *Sociální služby*. Praha: Triton. 79 s. ISBN 80-7254662-7.
5. SLOVÁK, P. 2015. Percepčia odbornej prípravy v oblasti sociálnych služieb. In PREUSS, K. – PAVELKOVÁ, J. (eds.) *Sociální a zdravotní služby ve prospěch integrace sociálně a zdravotně znevýhodněných. Sborník 4. ročníka mezinárodní vědecké konferencie*. Příbram: Ústav sv. Jana Nepomuka, 2015. s. 89-96, ISBN 978-80-905973-9-6.
6. Zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní v znení neskorších predpisov

Contact

doc. PhDr. Mária Dávideková, PhD.
University of Ss Cyril and Methodius
Faculty of Social Sciences
Bučianska 4/A, 917 01 Trnava, Slovak Republic
Tel: +421 33 5565 551, e-mail: maria.davidekova@gmail.com

PŘÍRODNÍ VĚDY
NATURAL SCIENCES

QUAERE

KOPROFILNÍ HOUBY

COPROPHILOUS FUNGI

Martina Sádliková

Abstrakt

V období od února 2014 do února 2015 byla prováděna mykologická práce, jejímž hlavním úkolem bylo zhodnocení výskytu koprofilních druhů hub na vybraném substrátu. Substrátem pro sérii kultivačních pokusů byl trus především býložravých savců z volné přírody v České republice, zoologických zahrad nebo zoologického parku v Maroku či Národního parku Teide na španělském ostrově Tenerife (trus např. koz, králíků, koní; ze ZOO např. nosorožce, hrošíka, kudu nebo žirafy). Ve vlhkých komůrkách byl nasbíraný trus vyvíjen z pohledu koprofilních druhů hub. Bylo nalezeno celkem 22 koprofilních druhů hub (jeden z podkmenu Mucoromycotina, jeden z oddělení Basidiomycota a 20 z oddělení Ascomycota), některé běžné druhy s kosmopolitním rozšířením, některé udávané jen vzácně.

Klíčová slova: *koprofilní houby, trus, Ascomycota, Basidiomycota*

Abstract

22 different species of coprophilous fungi were discovered on different types of substrate during one year research. One species was from the Mucoromycotina subkingdom, one from the Basidiomycota phylum and 20 were from the Ascomycota phylum. Except for the common species of coprophilous fungi, there were recorded some remarkable and even the first reported findings for some type of substrates or for some countries (the Czech Republic, Morocco or Spain – Tenerife island).

Key words: *coprophilous fungi, dung, Ascomycota, Basidiomycota*

1 ÚVOD

Rozšíření koprofilních hub je jednoznačně vymezeno dostupností substrátu. Životní cyklus zahrnuje důležitý článek v podobě trusu nějakého živočicha (většinou býložravého savce). Složení společenstev na živočišném exkrementu je ovlivněno především druhem živočicha (způsobem trávení) a jeho potravou, vlhkostí prostředí, kontaktem s půdou a okolní vegetací, koprofilním hmyzem a interakcemi s dalšími mikroorganismy.

2 METODIKA

Vzorky trusů byly ukládány do označených plastových krabiček s proděravělými víčky a filtračním papíru na jejich dně (Doveri, 2004). Získané vzorky trusu byly umístěny do laboratoře Centra biologie, geověd a envigogiky na Západočeské univerzitě v Plzni (dále jen CBG ZČU). Zde byl daný substrát rozdělen na dvě poloviny a každá z nich uložena do vlhké komůrky pro kultivaci koprofilních hub do dvou odlišných podmínek. Jedna část vzorků byla udržována při běžné pokojové teplotě (cca 23°C) na okenním parapetu v laboratoři (okno s parapetem situováno na východ) s přístupem slunečního záření. Pro srovnání byla druhá polovina vzorků uložena do termostatu (Biological thermostat BT120), při teplotě 33°C a bez přístupu slunečních paprsků. Vlhkost byla u obou skupin vzorků udržována uměle, dodáváním vody přímo na substrát i k jeho okolí zhruba 3x týdně. Obecně lze říci, že vlhkost

byla lépe udržována u vzorků v termostatu. Vzorky uložené u okna rychle vysychaly a voda musela být přidávána častěji, i přes to se však nedařilo stálou hladinu vlhkosti dlouhodoběji udržet. Vzorky byly ponechány v určených podmínkách tak dlouho, dokud vykazovaly známky sukcese. Pokud po uplynutí 14 dnů nebyla zaznamenána žádná změna ve struktuře substrátu (na povrchu nebo výskyt nové houby), byly vzorky zlikvidovány.

Pro pozorování a hodnocení makroskopických znaků hub byla používána binokulární lupa OLYMPUS SZ51. Na mikroskopické určování byl k dispozici mikroskop OLYMPUS BX51s kamerou OLYMPUS DP72, se kterou byly pořízeny mikroskopické snímky. Z chemických činidel bylo nejčastěji používáno Melzerovo činidlo, dále také voda, bavlníková modř a 5% roztok KOH. Pro základní orientaci v taxonomické problematice byla nejčastěji používána publikace italského mykologa F. Doveriho *Fungi Fimicoli Italici* (Doveri, 2004). Po určení byly položky vysušeny a uloženy do herbáře CBG FPE.

3 VÝSLEDKY

Během ročního výzkumu bylo určeno 22 koprofilních druhů hub, z toho jeden ze skupiny Mucoromycotina, 20 z oddělení Ascomycota a jeden z oddělení Basidiomycota. Pozorováno bylo celkem 52 vzorků z 23 druhů zvířat.

Následující řazení nalezených hub je upraveno podle systému uvedeného na Index Fungorum (<http://www.indexfungorum.org/>). V rámci oddělení byli nalezení zástupci seřazeni abecedně.

A) PODKMEN MUCOROMYCOTINA INCERTAE SEDIS

Pilobolus sp.

B) ODDĚLENÍ ASCOMYCOTA

Ascobolus albidus P. Crouan & H. Crouan

Ascobolus michaudii Boud.

Coprotus sexdecimsporus (P. Crouan & H. Crouan) Kimbr. & Korf

Delitschia marchalii Berl. & Voglino

Chaetomium aff. *crispatum* (Fuckel) Fuckel

Chaetomium aff. *globosum* Kunze

Chaetomium robustum L.M. Ames

Iodophanus carneus (Pers.) Korf

Lasiobolus intermedius J.L. Bezerra & Kimbr.

Podospora setosa (G. Winter) Niessl

Podospora sp.

Pseudombrophila sp.

Saccobolus aff. *platensis* Gamundí & Ranalli

Saccobolus minimus Velen.

Saccobolus saccoboloides (Seaver) Brumm.

Saccobolus truncatus Velen.

Sordaria fimicola (Roberge ex Desm.) Ces. & De Not.

Sordaria superba De Not.

Sporormiella australis (Speg.) S.I. Ahmed & Cain

Trichodelitschia bisporula (P. Crouan & H. Crouan) Munk

C) ODDĚLENÍ BASIDIOMYCOTA

Coprinopsis radiata (Bolton) Redhead, Vilgalys & Moncalvo

V níže uvedené tabulce jsou přehledně seřazeny kompletní nálezy koprofilních druhů hub, a to včetně substrátu, na kterém byli zástupci pozorováni a také informace o tom, zda byl trus kultivovaný na okenním parapetu nebo v termostatu. Po sečtení všech nálezů je patrné, že více koprofilních hub bylo pozorováno na částech trusů kultivovaných na okenním parapetu.

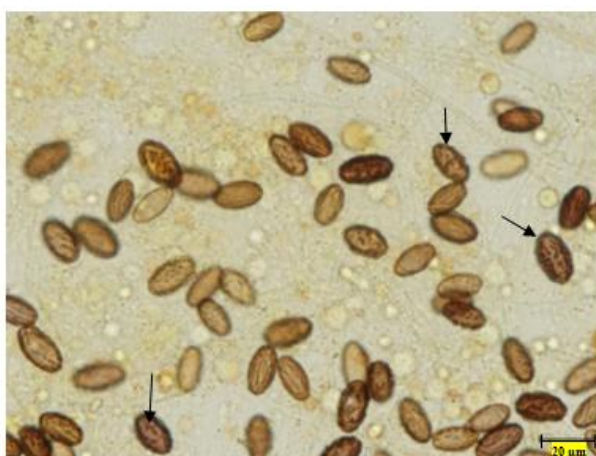
Z pohledu substrátu se jeví jako druhově nejbohatší trus králíka domácího, je ovšem potřeba brát v potaz, že právě trus králíka domácího byl během experimentu kultivován několikrát z různých oblastí. Dalším, poměrně plodným trusem, je trus koně a kozy, z Maroka pak paovce hřivnatá. Naproti tomu jako nevhodný substrát pro růst koprofilních druhů hub je bezesporu trus strašilek, chameleona a pakobylek, jejichž trus neobsahuje příliš mnoho rostlinných zbytků důležitých pro růst koprofilních hub.

Druh zvířete	Počet nálezů koprofilních hub		Místo nálezů
	Okenní parapet	Termostat	
Antilopa jelenní (<i>Antilope cervicapra</i>)	0	0	ZOO Plzeň
Buvolec běločelý (<i>Damaliscus pygargus phillipsi</i>)	0	0	ZOO Plzeň
Hrošík liberijský (<i>Hexaprotodon liberiensis</i>)	1 (<i>Saccobolus</i> aff. <i>platensis</i>)	0	ZOO Plzeň
Chameleon jemenský (<i>Chamaeleo calyptratus</i>)	0	0	Domácí chov, Plzeň
Koza domácí (<i>Capra aegagrus hircus</i>)	2 (<i>Ascobolus michaudii</i> , <i>Saccobolus minimus</i>)	3 (<i>Ascobolus michaudii</i> , <i>Podospora setosa</i> , <i>Coprinopsis radiata</i>)	Domácí chov, Chřebřany, Dolní Čermná
Koza kamerunská domácí (<i>Capra hircus</i>)	2 (<i>Saccobolus saccoboloides</i> , <i>Iodophanus carneus</i>)	1 (<i>Saccobolus saccoboloides</i>)	ZOO Park Agadir, Maroko
Králík divoký (<i>Oryctolagus cuniculus</i>)	3 (<i>Trichodelitschia bisporula</i> , <i>Delitschia marchalii</i> , <i>Sporormiella australis</i>)	0	NP Teide, Tenerife
Králík domácí (<i>Oryctolagus cuniculus</i> f. <i>domesticus</i>)	5 (<i>Pseudombrophila</i> sp., <i>Chaetomium robustum</i> , <i>Sordaria fimicola</i> , <i>Sordaria superba</i> , <i>Coprinopsis radiata</i>)	1 (<i>Pilobolus</i> sp.)	Domácí chov, Chřebřany, Dolní Čermná
Kudu velký (<i>Tragelaphus strepsiceros</i>)	1 (<i>Podospora</i> sp.)	0	ZOO Plzeň
Kůň domácí (<i>Equus caballus</i> f. <i>domesticus</i>)	3 (<i>Pilobolus</i> sp., <i>Coprotus sexdecimsporus</i> , <i>Lasiobolus</i>)	1 (<i>Saccobolus truncatus</i>)	Domácí chov, Chřebřany

	<i>intermedius)</i>		
Nosorožec indický (<i>Rhinoceros unicornis</i>)	1 (<i>Ascobolus albidus</i>)	0	ZOO Plzeň
Nyala nížinná (<i>Tragelaphus angasi</i>)	0	0	ZOO Plzeň
Pakobylka indická (<i>Carausius morosus</i>)	0	0	Domácí chov, Plzeň
Paovce hřivnatá (<i>Ammotragus lervia</i>)	2 (<i>Pilobolus</i> sp., <i>Iodophanus carneus</i>)	0	ZOO Park Agadir, Maroko
Pižmoň severní (<i>Ovibos moschatus moschatus</i>)	0	1 (<i>Saccobolus truncatus</i>)	ZOO Plzeň
Prase divoké (<i>Sus scrofa</i>)	1 (<i>Chaetomium</i> aff. <i>crispatum</i>)	0	Volná příroda, Židovský les
Prase domácí (<i>Sus scrofa</i> f. <i>domestica</i>)	0	1 (<i>Chaetomium</i> aff. <i>globosum</i>)	Domácí chov, Chřebřany
Srnec obecný (<i>Capreolus capreolus</i>)	0	0	Volná příroda, Židovský les
Stražilka australská (<i>Extatosoma tiaratum</i>)	0	0	Domácí chov, Plzeň
Tur domácí (<i>Bos taurus</i>)	0	0	Pastvina velkochovu, Dolní Čermná
Velbloud dvouhrbý (<i>Camelus ferus bactrianus</i>)	0	0	ZOO Plzeň
Zebra Chapmannova (<i>Equus quaga chapmanni</i>)	0	0	ZOO Plzeň
Žirafa Rothschildova (<i>Giraffa camelopardalis rothschildi</i>)	0	1 (<i>Saccobolus minimus</i>)	ZOO Plzeň

Obrázek 1 *Ascobolus albidus*, zralé plodnice na trusu nosorožce indického.

Obrázek 2 *Ascobolus michaudii*, mutantní spory (označené šipkami) na trusu kozy domácí.

Obrázek 3 *Saccobolus* aff. *platensis*, shluky spor (tzv. spore-clusters) na trusu hrošíka liberijského.

4 ZÁVĚR

Během jednoletého výzkumu koprofilních hub na různých typech substrátů bylo zjištěno celkem 22 druhů. Z toho jeden ze skupiny Mucoromycotina, 20 z oddělení Ascomycota a jeden z oddělení Basidiomycota. Jedná se jak o běžné zástupce (kosmopolitní) této ekologické

skupiny, tak i o pozoruhodné druhy se zřejmě prvními nálezy – jak pro daný substrát, tak i pro Českou republiku nebo jiné země.

Z trusu sbíraného na území České republiky bylo zjištěno 18 nálezů v podobě 16 druhů hub (dvakrát *Saccobolus minimus* a *Saccobolus truncatus*), z toho pět druhů z trusu zvířat sbíraných ze Zoologické zahrady v Plzni, tedy pouze polovina z celkových deseti vybraných zvířat byla pro růst koprofilních druhů hub vhodných substrátem.

Z dovezených položek ze zahraničí se potvrdilo sedm nálezů. Z Maroka čtyři: *Saccobolus saccoboloides*, 2 × *Iodophanus carneus* a *Pilobolus* sp., Richardson (2004) uvádí z Maroka 57 druhů, ale nezmiňuje *S. saccoboloides*, jedná se tak zřejmě o první popis tohoto koprofilního druhu pro Maroko. Z Kanárského ostrova Tenerife jsou uvedeny tři: *Delistschia marchalii*, *Trichodelitschia bisporula* a *Sporormiella australis*. Tito tři zástupci jsou nové objevy jednak pro Kanárské ostrovy (Arechaveleta et al., 2010) a zároveň pro celou Makaronézii (Spooner and Butterfill, 1999; Borges et al., 2008).

K nejzajímavějším nálezům patří *Ascobolus albidus*, pozorovaný na trusu nosorožce indického (obr. 1). Trus nosorožce nebývá v literatuře příliš často zmiňován z pohledu koprofilních druhů hub, samozřejmě také je potřeba také brát ohled na jeho rozšíření ve světě.

Dalším pozoruhodným nálezem byl objev mutantních spor u druhu *Ascobolus michaudii* (obr. 2), které byly poprvé popsány v roce 1994 Buenos Aires (Dokmetzian and Ranalli, 2002).

Druh *Sacobolus* aff. *platensis* není příliš vzácný druh. Zajímavostí je, že byl objeven na trusu hrošíka liberijského. V literatuře se neuvádí žádný jiný ověřený nález z trusu hrošíka liberijského. Mohlo by se tak jednat o první zaznamenaný druh koprofilní houby na trusu hrošíka na světě.

Použitá literatura

1. ARECHA VALETA, M.S., RODRÍGUEZ, N.Z., GARCÍA, A. Lista de especies silvestres de Canarias. Hongos, plantas y animales terrestres, 2009. Gobierno de Canarias Santa Cruz de Tenerife. 2010. 579 s.
2. BORGES, P.A.V., ABREU, C., AGUIAR, A.M.F., CARVALHO, P., JARDIM, R., MELO, I., OLIVEIRA, P., SÉRGIO, C., SERRANO, A.R.M., VIEIRA, P. *A list of the terrestrial fungi, flora and fauna of Madeira and Selvagens archipelagos*. Direcção Regional do Ambiente da Madeira and Universidade dos Açores, Funchal and Angra do Heroísmo, Madeira. 2008. 440 s.
3. DOKMETZIAN, D.A., RANALLI, M.E. A natural mutant of *Ascobolus michaudii* (Ascomycotina, Pezizales). *Mycotaxon* 81: 243–249. 2002.
4. DOVERI, F. *Fungi Fimicoli Italici*. A.M.B. Vicenza. 2004. 1104 s.
5. RICHARDSON, M.J. Coprophilous fungi from Morocco. *Botanical Society of Scotland* 56: 147–162. 2004.
6. SPOONER, M.B., BUTERRFILL, G.B. Coprophilous discomycetes from the Azores. *Kew Bulletin* 54: 541–560. 1999.

Kontaktní údaje

Mgr. Martina Sádliková

Česká zemědělská univerzita v Praze, Fakulta lesnická a dřevařská

Kamýcká 129

165 00 Praha 6 – Suchdol

Tel.: 736 432 363

email: sadlikovam@fld.czu.cz

POTENCIÁL UDRŽITELNÉHO ROZVOJE OBCE

POTENTIAL OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE VILLAGE

Ivana Uhlíková

Abstrakt

Práce se zabývá analýzou strategie udržitelného rozvoje se zaměřením na environmentální pilíř a následné hodnocení implementace environmentální udržitelnosti ve městě Kladně. Cílem bylo zhodnotit aktivní i perspektivní environmentální politiku tohoto města. Práce popisuje zájmové území, jeho historický vývoj, demografii, životní prostředí, sociální oblast a kulturu. Na konkrétních příkladech je poté doporučeno, jak by environmentální management města Kladna mohl postupovat. Navržená doporučení jsou výsledkem analýzy všech zjištěných dostupných informací a zahrnují také potřeby a požadavky obyvatel města.

Klíčová slova: *trvale udržitelný rozvoj, angažovanost občanů, Kladno*

Abstract

This thesis analyzes the sustainable development strategy focusing on the environmental pillar and the subsequent evaluation of the implementation of environmental sustainability in Kladno. The main aim was to evaluate the active and environmental policy perspective of the city. The thesis is talking about the area of interest, its historical development, demography, environment, social and cultural fields. Using concrete examples it is recommended how the environmental management of Kladno could proceed in the future. The proposed recommendations are a result of analysis of all available information which include the needs and requirements of city residents.

Key words: *sustainable development, engagement of citizens, Kladno*

ÚVOD

V minulosti se město Kladno potýkalo s vážnou devastací životního prostředí. Bylo zde silně znečištěné ovzduší, nadměrný hluk, prach, narušený ráz krajiny a další problémy. Na konci osmdesátých let patřilo k nejvíce znečištěným oblastem v naší republice. Rozvinutý těžký průmysl se negativně projevil celkově na životním prostředí, vzhledu města a okolí i sociálních sféře (Šafařová, 2001).

Zdravé městské prostředí je pro obyvatelstvo stále důležitější. Je důležité i z hlediska globální ochrany životního prostředí. Města nejsou oddělena od okolní přírody, ale jsou její součástí. Znečištění nebo jiné poškození městského prostředí se negativně projeví i za hranicemi města (Vejchodská, 2007).

Město Kladno dosáhlo v průběhu devadesátých let zlepšení kvality životního prostředí. Stalo se tak díky několika faktorům. Došlo k poklesu průmyslové výroby a investicím z veřejných rozpočtů do plynofikace, teplofikace, výstavby čistíren odpadních vod a vytvoření integrovaného systému nakládání s komunálním odpadem (Pecinovský, 2002).

V září roku 2001 zveřejnilo město Kladno svou strategii ochrany životního prostředí, v roce 2006 územní program snižování emisí a imisí, v listopadu 2007 strategii udržitelného rozvoje, v roce 2008 plán odpadového hospodářství, v roce 2008 územní energetickou koncepci a v roce 2014 Strategii udržitelného rozvoje správního obvodu obce s rozšířenou působností Kladno. V těchto dokumentech nalezneme jak zhodnocení dané problematiky,

tak plány pro budoucí stav. V práci je nastíněn obsah těchto dokumentů, zhodnocení jejich plnění v současnosti a doporučení konkrétních kroků v budoucnosti.

2 CÍLE

Cílem práce je identifikace možností udržitelného rozvoje vybrané obce na základě analýzy primárních a sekundárních dat. Výstupem budou formulace rozvojových vizí a navržení konkrétních kroků k jejich naplnění.

Dílčím cílem je zjištění postojů středoškoláků k problematice udržitelnosti. Dalším dílčím cílem je zjištění rozvojových vizí aktérů regionálního rozvoje.

3 METODIKA

Podkladem k řešení zadaných cílů bylo objektivní seznámení s provozem a činností vybraného subjektu – samosprávy města, rešerše dostupných pramenů k zadanému tématu, konzultace s odpovědnými pracovníky samosprávy a občanských iniciativ, sumarizace získaných poznatků a jejich vyhodnocení.

Součástí byl také sběr a vyhodnocení dat prostřednictvím vlastního dotazníkového šetření. Terénní šetření probíhalo pomocí kvantitativního a kvalitativního sociologického výzkumu. Dílčí cíle jsou dosaženy pomocí dotazníkového šetření a polostrukturovaných rozhovorů.

3.1 Postup kvantitativního a kvalitativního šetření

Ekonomický a environmentální potenciál regionu je ovlivněn především kvalitou lidského a sociálního kapitálu. Výzkum území by tak nikdy neměl opomíjet jejich role. Je velmi důležité analyzovat subjektivní vnímání regionu obyvateli. Jejich povědomí o problémech a možnostech, jejich vztah k území a jaká je jejich ochota podílet se na jeho rozvoji. Významnou úlohu v rozvoji hraje přítomnost klíčových aktérů, účast lokálních zájmových skupin a pozitivní vnímání regionu obyvatelstvem. Naopak pasivita a negativita aktérů může prohloubit perifernost území (Havlíček a kol., 2005).

Současná generace adolescentů je ta, která bude ve své budoucnosti ovlivňována našimi současnými rozhodnutími. Je důležité znát jejich postoje a potřeby, aby s nimi bylo počítáno v budoucích strategiích. Dílčím cílem analytické části práce bylo zjištění postojů středoškoláků k problematice udržitelnosti. Ověření jejich zájmu volit v budoucích komunálních volbách, znalosti o Místní akční skupině, občanských sdružení a zjištění preferencí volby budoucího bydliště.

Kvalitativní šetření probíhalo formou rozhovorů s aktéry regionálního rozvoje. Probíhalo v období 1. - 18.4.2016. Bylo vedeno formou polostrukturovaných rozhovorů s otázkami, které byly připravené předem. Celkem se uskutečnilo osm rozhovorů, čtyři se zástupci místní správy a samosprávy a čtyři s občany, kteří se aktivně podílí na regionálním rozvoji. Všichni účastníci dostali identické otázky.

4 LITERÁRNÍ REŠERŠE

4.1 Trvale udržitelný rozvoj

Ve zprávě Komise Organizace spojených národů pro životní prostředí „Naše společná budoucnost“ z roku 1987, byl poprvé definován pojem trvale udržitelný rozvoj (Mezřický a kol., 1996).

Trvale udržitelný rozvoj je způsob života, který je zaměřen na hledání harmonie mezi člověkem a přírodou, mezi společností a jejím životním prostředím. Spočívá také na rovnováze mezi svobodami a právy každého jednotlivce a jeho odpovědností vůči jiným lidem a přírodě jako celku. Jde o takový rozvoj, který budoucím generacím zachová možnost uspokojovat jejich základní životní potřeby a přitom nesnižuje rozmanitost přírody

a zachovává přirozené funkce ekosystémů (Wokoun a kol., 2011). Cílem je v rámci rozvoje nalézt ideální propojení základních společenských oblastí: ekonomické, sociální a environmentální v prostoru správy věcí veřejných (Hřebík a kol., 2006).

Veřejnost by měla být zapojena vždy již v počátečních fázích plánování (Moldan, 2003). Je důležité mít k dispozici také soubor indikátorů, díky kterému budeme schopni určit nejen trendy v dosaženém pokroku, ale budeme schopni včas odhalit rizika ohrožení udržitelného rozvoje (Czesaný a Johnson, 2012).

4.2 Environmentální politika a její nástroje

Environmentální politika je souhrn jednání, představ, strategií, koncepcí, cílů, zásad a dokumentů politických, hospodářských nebo zájmových subjektů. Často vlád, veřejné správy i soukromých podniků. Vyjadřující jejich vztah k životnímu prostředí, reakci na problémy životního prostředí a vůli řešit je (Novotná, 2001).

Environmentální politika je hybnou silou zlepšování systému environmentálního managementu a environmentálního profilu organizace. Vytváří prostor pro vytváření konkrétnějších a podrobnějších cílů. Poskytuje tak celkovou představu dlouhodobého vývoje (Mišák, 2002).

Environmentální politikou se také rozumí postupné legislativní zakotvování principů tak, aby vznikla odpovědnost každého za škody na životním prostředí. Česká republika se otevřeně hlásí se svou státní politikou životního prostředí k principu udržitelného rozvoje a zodpovědnosti za stav životního prostředí od roku 2001 (Ritschelová a kol., 2006).

Při uplatňování environmentální politiky se používá obvykle pět druhů nástrojů: administrativní, ekonomické, dobrovolné, informační a institucionální. Ty můžeme dále rozdělit na pozitivní a negativní stimuly. Pozitivní stimuly podporují žádoucí chování na základě odměn a negativní stimuly postihují nežádoucí jednání (Moldan, 2001).

4.3 Institucionální prostředí Evropské unie

Ochrana životního prostředí je na orgány Evropské unie působností přenesena jen částečně. Jde o koordinovanou politiku, kterou si jednotlivé státy velkou měrou vytváří sami (Ritschelová a kol., 2006).

Maastrichtská smlouva o Evropské unii z roku 1992 zavedla pojem „trvale udržitelný růst“ do Římské smlouvy (Moldan, 2001).

V Evropské unii byl první strategický dokument věnovaný udržitelnému rozvoji předložen Evropskou komisí na summitu v Göteborgu v roce 2001. Evropská rada jej schválila. Vznikla tak první Strategie udržitelného rozvoje Evropské unie. V roce 2002 byla Strategie udržitelného rozvoje Evropské unie s ohledem na Světový summit OSN v Johannesburgu doplněna a v roce 2006 přijata jako Obnovená strategie udržitelného rozvoje Evropské unie. Tato aktualizace byla potřebná s ohledem na nepříznivý vývoj v oblastech změny klimatu, stárnutí obyvatelstva, využívání energií, čerpání přírodních zdrojů atd. Je zde zdůrazněn význam globální solidarity a spolupráce i se zeměmi mimo Evropskou unii, které svým rychlým růstem budou mít značný vliv na celosvětový udržitelný rozvoj. Hlavními vytyčenými cíli jsou: Ochrana životního prostředí, Sociální spravedlnost a soudržnost, Hospodářská prosperita a plnění mezinárodních povinností (Soukupová a kol., 2011).

4.4 Institucionální prostředí České republiky

Národní právní úprava ochrany životního prostředí má významnou pozici. Hlavním důvodem je skutečnost, že státy disponují efektivními mechanismy prosazování právních norem, druhý fakt, že jakákoliv jiná než národní úprava nepřihlíží v takové míře k místním podmínkám (Ritschelová a kol., 2006).

Ministerstvo životního prostředí zajišťuje výkon státní správy, plní funkci koordinační a funkci vrchního státního dozoru ve všech věcech životního prostředí. Rozsah pravomocí vymezují jednotlivé zákony. Některé kompetence v oblasti životního prostředí náleží jiným ministerstvům.

K výkonu působnosti a pravomocí je Ministerstvu životního prostředí podřízena Česká inspekce životního prostředí, správy národních parků a některé vědecké instituce.

Obce vykonávají dvojí působnost - samostatnou (samospráva) a přenesenou (výkon státní správy). Důležitým mezníkem ve vztahu měst a obcí k udržitelnému rozvoji znamenalo schválení zákona č. 183/2006 Sb. O územním plánování a stavebním řádu, který stanovuje pro obce s rozšířenou působností a pro krajské samosprávy povinnost sledovat tzv. územně analytické podklady, mezi které kromě celé řady technických dat, patří i ukazatele, které odrážejí i udržitelné využívání území (Šilhánková a Pondělíček, 2012).

5 CHARAKTERISTIKA ZÁJMOVÉHO ÚZEMÍ

Město se nachází 25 km severozápadně od Prahy v Kladenské tabuli. Kladno je největším městem Středočeského kraje a skládá se ze sedmi katastrálních území. Zaujímá rozlohu 36,96 km². Průměrná nadmořská výška je 381 m.n.m.

Vývoj počtu obyvatel byl zásadně ovlivněn dvěma historickými epochami. První byla éra průmyslové revoluce zahájená počátkem průmyslové těžby černého uhlí a souvisejícím rozvojem hutnictví a těžkého průmyslu ve druhé polovině 19. století. Došlo k silné urbanizaci a prudkému nárůstu počtu obyvatel. Zatímco v roce 1843 mělo Kladno pouhých 1 395 obyvatel, v roce 1900 to bylo již 18 573 obyvatel.

Růst populace v první polovině 20. století již nebyl tak dramatický. V roce 1950 mělo území dnešního Kladna 50 470 obyvatel. Ve druhé polovině 20. století však došlo v souvislosti se socialistickou industrializací a urbanizací k další výrazné epoše rozvoje a budování města. Došlo tak ke zvýšení počtu obyvatel na více než 73 tisíc v roce 1989.

V těsné blízkosti centra města se nacházejí staré ekologické zátěže. Jedním z největších brownfield areálem je bývalá huť Poldi Kladno a Vojtěšská huť. Ekologickou zátěží je silně omezeno využití této staré průmyslové zóny, která se označuje Kladno – východ.

V některých částech Kladna, zejména ve čtvrti Švermov, se projevují problémy v souvislosti se značným poddolováním území. Řeší se také změny vodního režimu v souvislosti s útlumem a likvidací dolů a skončením odčerpávání podzemních vod (Oplušil a kol., 2006).

Dle koeficientu ekologické stability se Kladno s hodnotou 0,74 řadí do krajinného typu A, „krajina plně antropogenizovaná s průměrnou krajinařskou hodnotou a s dominantním výskytem sídelních, industriálních a agroindustriálních prvků“ (Gremlica a kol., 2007).

Kromě CHKO Křivoklátsko zasahují na Kladensko i tři přírodní parky – Džán, Povodí Kačáku a Okolí Okoře a Budče. Z regionálního hlediska poskytují lidem tato území možnost rekreace a trávení volného času v přírodě. Své nezastupitelné místo má v přírodních parcích také ochrana cenných lokalit s výskytem ohrožených rostlin i živočichů (Procházka, 2014).

Podkladem pro environmentální politiku je dokument Strategie ochrany životního prostředí Kladna. Ten vešel v platnost v září roku 2001. V současné době je tento dokument již zastaralý a není nahrazen žádným jiným, kterým by se tato politika mohla řídit.

6. VÝSLEDKY

6.1 Rozhodnutí o populaci, vzorku a technice sběru kvantitativního šetření

Byl použit účelový výběr, který je založený na úsudku výzkumníka o tom, co by mělo být pozorováno a o tom, co je možné pozorovat.

Základním znakem pro výběr vzorku respondentů byl věk a jejich studium ve městě Kladně. Výběr respondentů se uskutečnil z řad středoškolských studentů gymnázií, konkrétně 3. a 4. ročníku. Vzorek tedy zastupuje populaci prvovoličů z řad studentů středních škol v Kladně.

Zvolen byl dotazník s uzavřenými a polootevřenými otázkami. Závěrečná část zjišťovala základní informace o respondentovi (věk, pohlaví a místo bydliště). Tyto otázky byly důležité, aby došlo k identifikaci prvovoličů, kteří žijí přímo ve městě Kladně.

Byli osloveni zástupci Sportovního gymnázia v Kladně a Gymnázia Kladno, zda - li by umožnili provedení sociologického výzkumu ve svých školách. Po jejich odsouhlasení proběhla osobní distribuce a sběr dotazníků v dubnu 2016.

Po ukončení dotazování bylo nutné provést kontrolu dotazníků a vyřadit neúplná data. Celkem neprošlo 10 z celkového počtu 301 dotazníků. Hlavním důvodem vyřazení bylo neúplné vyplnění. Genderové složení respondentů bylo poměrně vyrovnané. Z celkového počtu 291 respondentů zodpovědělo dotazník 164 žen (56,35%) a 127 mužů (43,64%). Průměrný věk respondentů je 18,26 let. Nejmladšímu bylo 17 let a nejstaršímu 20 let. V současné době bydlí v Kladně 151 (51,89%). Ostatní studenti do škol v Kladně dojíždějí.

6.2 Analýza odpovědí kvantitativního šetření

Otázka č.1: Kde chcete po ukončení studií bydlet?

V Kladně chce po ukončení studií bydlet 56 respondentů (19,29%), v Praze 74 (25,47%) , jinde ve Středočeském kraji 66 (22,68%), v jiném kraji 20 (6,87%) a v cizině 75 (25,69%).

Pokud se zaměříme na respondenty, kteří nyní žijí v Kladně 151, tak zůstat zde po studiích chce 43 (28,47%) respondentů. Naopak do Kladna se chce přestěhovat 14 (10%) respondentů, kteří dnes žijí jinde.

Otázka č.2: Co Vás vede k volbě budoucího bydliště?

Zde mohli respondenti vybrat jednu až sedm odpovědí.

Zda - li má na výběr budoucího bydliště respondentů vliv finanční situace uvedlo 86 (29,55%) respondentů, stav životního prostředí 66 (22,68%) respondentů, občanská vybavenost 66 (22,68%), pracovní příležitost 171 (58,76%), rekreační možnosti 73 (25,08%), bezpečnosti 58 (19,93%), rodinné zázemí 123 (42,26%).

Otázka č.3: Plánujete se jako volič účastnit voleb do zastupitelstev obcí v roce 2018?

Polovina 144 (49,48%) respondentů chce volit v příštích komunálních volbách, celkem 106 (36,42%) jich zatím není rozhodnuto a 41 (14,09%) se jich účastnit nechce.

Otázka č.4: Znáte nějaká občanská sdružení, která působí v Kladně?

Ano odpovědělo 22 (7,56%) respondentů. Jako příklad nejčastěji uváděli Aktivní Kladno a Spolek Podprůhon. Zbytek žádné občanské sdružení nezná.

Otázka č.5: Víte, co je Místní akční skupina?

Místní akční skupinu zná 7 (2,40%) respondentů. Ostatní respondenti nevědí, co má daný název za význam.

Otázka č.6: Jak hodnotíte současný stav infrastruktury?

(1 - velmi spokojen -> 5 - velmi nespokojen)

K vyhodnocení byl použit aritmetický průměr.

Pro silniční dopravu byl výsledek 3,06, pro železniční dopravu 2,27 a pro cyklo dopravu 2,39.

Otázka č.7: Jak hodnotíte současný stav životního prostředí v Kladně?

(1 - velmi spokojen -> 5 - velmi nespokojen)

K vyhodnocení byl použit aritmetický průměr.

U kvality ovzduší byl výsledek 2,9, rozsah veřejných ploch (parků) 2,95, počet sběrných míst na tříděný odpad 2,59 a úroveň hluku 2,59.

Otázka č.8: Jak hodnotíte současný stav občanské vybavenosti v Kladně?

(1 - velmi spokojen -> 5 - velmi nespokojen)

K vyhodnocení byl použit aritmetický průměr.

Dostupnost a kvalita zdravotních služeb 2,12, dostupnost a kvalita škol 2,52, úroveň památkové péče ve městě 3,21, kvalita a počet sportovišť 1,83.

Otázka č.9: Jak hodnotíte současný ekonomický stav obyvatel v Kladně?

(1 - velmi spokojen -> 5 - velmi nespokojen)

Možnost pracovního uplatnění 2,93, dostupnost bydlení 2,47.

Otázka č.10: Kde má město Kladno největší nedostatky?

Dopravní infrastrukturu jako nedostatek označilo 187 (64,26%) respondentů, stav životního prostředí 142 (48,79%) respondentů, pracovní příležitosti 167 (57,38%), vylidňování centra (24,05%), Kriminalitu 64 (21,99%), Občanskou vybavenost 91 (31,27%), Nepořádek ve městě 116 (39,86), kulturu 42 (14,43%). Samotní respondenti uvedli také mezi nedostatek problematiku spojenou s národnostními menšinami 16 (5,49%).

6.3 Analýza odpovědí kvalitativního šetření

Rozhovory byly vedené s těmito aktéry: předseda Komise rady města Kladna pro rozvoj, vedoucím oddělení územního plánování pro Kladno, s pracovníkem oddělení územního plánování, vedoucí oddělení evropských fondů, předsedou občanského sdružení, ekonomem místní firmy a členem občanského sdružení, s koordinátorem environmentálních programů a s umělcem.

1. otázka - Považujete současný stav města Kladna (včetně rozvojových trendů) za dlouhodobě udržitelný?

Většina respondentů považuje současný stav města Kladna spíše za udržitelný. Nikdo ho neoznačil jako neudržitelný.

Předseda Komise rady města Kladna pro rozvoj	Spíše ano
Vedoucí oddělení územního plánování pro Kladno	Spíše ne
Pracovník oddělení územního plánování	Spíše ne
Vedoucí oddělení evropských fondů	Spíše ano
Předseda občanského sdružení	Spíše ano
Ekonomem místní firmy a člen občanského sdružení	Ano
Koordinátor environmentálních programů	Spíše ano
Umělcem	Ano

Tabulka č.1 - Vyjádření názoru, zda -li respondent považuje současný stav města Kladna za dlouhodobě udržitelný

2. otázka - Ve které sektoru společenských aktivit je situace nejkritičtější?

Většina respondentů se shodla na tom, že nejkritičtější je situace v oblasti lidských zdrojů a infrastruktury. Teprve poté hodnotící zařadili oblast ekonomickou a environmentální. Cestovní ruch považují jako velice okrajovou oblast, která by byla ve městě rozvíjena, a tak ji nepřisuzují skoro žádný význam.

3. otázka - Co brání změnám současného stavu?

Většina respondentů vidí problém na obou stranách společnosti. Na jedné straně je stále nízká politická vůle k prosazování politiky udržitelného rozvoje a na druhé stojí neochota veřejnosti změnit svůj životní styl a spotřební vzorce. Nadále brání změně nedostatek finančních prostředků.

4. otázka - Existují v Kladně pozitivní příklady jednotlivých postupů, rozhodnutí a opatření úřadů, které by napomáhaly prosazování udržitelného rozvoje v praxi?

Pouze předseda občanského sdružení si myslí, že neexistují. Ostatní respondenti vždy uvedli nějaké příklady. Předseda Komise rady města Kladna pro rozvoj a vedoucí oddělení územního plánování pro Kladno např. nově vzniklý cyklogenerel, vyhlášení veřejné urbanistické soutěže na autobusové nádraží a schválení územního plánu. Ostatní uvedli zvýšení počtu vzrostlé zeleně ve městě, zateplení domů a existenci centrálního vytápění.

5. otázka - Jaké konkrétní druhy pomoci ze strany státu/obcí veřejnost a instituce, kterou reprezentujete, potřebují pro účinné uplatňování principů udržitelného rozvoje v praxi?

Zastupitele místní správy a samosprávy uvedli, že by jim ze strany státu pomohlo, kdyby pro tuto problematiku existovali jednoduché metodiky a ubylo s tím spojené byrokracie. Také by uvítali více finanční podpory pro tuto oblast.

Ostatní respondenti by ze strany obce uvítali, kdyby fungovala Místní Agenda 21, město s nimi lépe komunikoval a bralo je jako sobě rovné partnery. Chybí jim pocit podpory, který nelze obsáhnout např. jen finančně.

6. otázka - Znáte strategické cíle prioritních oblastí a navrhovaná opatření k jejich realizaci, které obsahuje Strategie udržitelného rozvoje SO ORP Kladno?

Tento dokument a strategické cíle zná pouze koordinátor environmentálních programů a vedoucí oddělení evropských fondů. Ostatní ho neznají nebo si strategické cíle nepamatují.

7. VÝSLEDKY A DISKUSE

Město Kladno by mělo ve spolupráci s odborníky připravit aktualizaci ročenky o životním prostředí. Zde by se měli správně popsat sady indikátorů, které budou dobře odrážet problémy města a hodnoty občanů. Na indikátory pak mohou navazovat akce, které budou mít za cíl změnit vývoj negativních trendů a udržet pozitivní hodnoty. Vznikne tak podklad pro koncepční dokumenty, strategické plánování a jednotlivé projekty města. Dle metodiky pro sestavení zprávy o životním prostředí, která byla vydána za podpory Státního fondu životního prostředí, by tato ročenka měla být aktualizována po 3 – 5 letech. Kladno ji nemá aktualizovanou přes 15 let.

Občané města Kladna mají komplikovanou cestu k získání ucelených informací o kvalitě životního prostředí v místě svého bydliště. Poslední ročenka “Životního prostředí“ je z roku 2005. Je důležité neopomíjet stanování cílů v environmentální politice a jejich vyhodnocení uveřejňovat.

Principiálním problémem je, že v Kladně dosud nebyly vybrány odpovědné osoby, které by byly oficiálně pověřeny výkonem funkce koordinátorů projektů v oblasti udržitelného rozvoje. Tito koordinátoři by měli zaručit environmentální integritu napříč veškerými

politikami.

Největší environmentální hrozbou v současné době je kvalita povrchových a podpovrchových vod, které zatím není v žádné z uvedených strategií věnována zvýšená pozornost.

Neustálý nárůst dopravní infrastruktury si vyžaduje zvýšenou pozornost a je nutné vše koncepčně řešit i s konkrétními návrhy pro realizaci.

Alarmující je, že dle výsledků kvantitativního šetření se chce většina prvovoličů odstěhovat z Kladna.

Město Kladno přestalo být zcela aktivní v Místní Agendě 21, která dávala možnost občanům a podnikatelům se spolupodílet na udržitelném rozvoji města.

Jako dobrý příklad z praxe se může uvést město Litoměřice a Chomutov, kde je Místní Agenda 21 činná a velmi dobře organizací hodnocena.

Ideálním začátkem je provázání žáků základních škol, vyučujících a zástupců Magistrátu města Kladna. Vznik školního fóra na každé základní škole by umožnil, aby se žáci mohli aktivně angažovat na místní úrovni a spolupodílet se na utváření udržitelného rozvoje města.

8. ZÁVĚR

Město Kladno by se mělo soustředit především na možnosti rozvoje v oblasti infrastruktury, dále na rozvoj trhu práce a ochrany životního prostředí. Důležité je také zlepšení občanské vybavenosti a rozvoj sociálního soužití obyvatel.

Na základě nových poznatků je doporučeno, aby se aktualizovali veškeré strategie a politiky, které se týkají udržitelného rozvoje. Město Kladno by se mělo zaměřit na práci s jednotlivými obyvateli a firmami zde působícími. Rozvíjet s nimi komunikaci, dobrovolnické programy, tak i provázanou spolupráci na projektech. Stát se tak více transparentní pro své občany a moci lépe reagovat na jejich potřeby.

Použitá literatura

1. CZESANÝ S., JOHNSON Z. *Ekonomický cyklus, hospodářská politika a bohatství země*. Praha: Vysoká škola ekonomická, 2012. 224 s.
2. GREMLICA T., HŘEBÍK Š., NOVÁK J., ŠAFÁŘOVÁ B., TŘEBICKÝ V. *Strategie udržitelného rozvoje města Kladna*. 2007, Online: www.mestokladno.cz/strategie-udrzitelneho-rozvoje-statutarniho-mesta-kladna/ds-36308/archiv=0&p1=2100019827. Staženo: 9.12.2015
3. HAVLÍČEK T., CHROMÝ P., JANČÁK V., MARADA M. *Vybrané teoreticko - metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí*. In: Novotná, M. (ed.): *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, 2005. 6–24 s.
4. HŘEBÍK Š., NOVÁK J., TŘEBICKÝ V. *Kam směřuje rozvoj malých měst a obcí Středočeského kraje?*. Karlštejn: Společnost pro rozvoj Českého krasu o.s., 2006. 26 s.
5. MEZŘICKÝ V. A KOL. *Základy ekologické politiky*. Praha: Ministerstvo životního prostředí ČR, 1996. 13 s.
6. MIŠÁK Z. *Systémy environmentálního managementu*. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2002. 84 s.
7. MOLDAN B. *Ekologická dimenze udržitelného rozvoje*. Praha: Karolinum, 2001. 104 s.
8. MOLDAN B. *(Ne)udržitelný rozvoj. Ekologie – hrozba i naděje*. Praha: Univerzita Karlova, 2003. 142 s.
9. NOVOTNÁ D. *Úvod do pojmosloví v ekologii krajiny*. Praha: Enigma, 2001. 399 s.
10. OPLUŠIL S., JIRÁŇ L., PŘÁVNANSKÝ J., ŽÁČEK V., SLAVÍK J., MAKARIUS

- R., MELICHAR K., HONČÍK L., LEHKÝ J., KURIAL J., DOMBROVSKÝ Z., PAVLÍČEK Z., SULDOVSKÝ J., HLAFAR J., KALINA J., ULDRYCH P., DURRER L., KUCHYŇKA Z., ŽVACHTOVÁ P., ŠUBRTOVÁ D., GEBAUER K., UVÁČEK J., SEIFERT J., FORMÁNEK R. *Dobývání uhlí na Kladensku*. Ostrava: OKD a.s., 2006. 449 s.
11. PECINOVSKÝ J. *Strategie ochrany životního prostředí Kladna*. Online: <http://www.mestokladno.cz/environmentalni-politika-kladna/d-1526/p1=2100017879>. 2002. Staženo: 20.12.2015
 12. PROCHÁZKA M. *Kladenskou přírodou po celý rok*. Kladno: Halda, 2014. 53 s.
 13. RITSCHELOVÁ I., FARSKÝ M., HÁJEK M., HYRŠLOVÁ J., PULKRAB K., TOŠOVSKÁ E., VÁVRA J. *Politika životního prostředí. Vybrané kapitoly*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2006. 232 s.
 14. SOUKUPOVÁ J., BAKOŠ E., DOLEŽELOVÁ M., KAPLANOVÁ B., KULHAVÝ V., BERÁNKOVÁ J. *Ekonomika životního prostředí*. Brno: Masarykova univerzita, 2011. 176 s.
 15. ŠAFÁŘOVÁ B. *Kladno město pro zítřek*. Praha: Ústav pro ekopolitiku o.p.s., 2001. 14 s.
 16. ŠILHÁNKOVÁ V., PONDĚLÍČEK M. *Metodika vyhodnocování udržitelného využití území pro potřeby územního plánování*. Hradec Králové: Civitas per Populi o.s., 2012. 72 s.
 17. VEJCHODSKÁ E. *Ekonomie a politika městského životního prostředí*. Praha: Economica, 2007. 175 s.
 18. WOKOUN R., GROSPÍČ J., KADERÁBKOVÁ K. Z., KOUŘILOVÁ J., MACHÁČEK J., MATES P., PEKOVÁ J., PĚLUCHA M., POSTRÁNECKÝ J., TOTTH P. *Základy regionálních věd a veřejné správy*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk s.r.o., 2011. 474 s.

Kontaktní údaje

Ing. Ivana Uhlíková

Česká zemědělská univerzita v Praze, Fakulta životního prostředí

Kamýcká 129, 165 21 Praha 6 - Suchbátka

Tel: 224 383 862

email: uhlikovai@fzp.czu.cz

PSYCHOLOGIE, SOCIOLOGIE, PEDAGOGIKA

PSYCHOLOGY, SOCIOLOGY, PEDAGOGY

QUAERE

ZVLÁDÁNÍ PSYCHICKÝCH A ZDRAVOTNÍCH NÁSLEDKŮ MIMOŘÁDNÝCH UDÁLOSTÍ

COPING WITH PSYCHICAL AND HEALTH ISSUES CAUSED BY EMERGENCY SITUATIONS

Robin Šín, Denisa Charlotte Ralbovská, Dana Rebeka Ralbovská

Abstrakt

Obsahem příspěvku je problematika zvládání psychických a zdravotních následků mimořádných událostí u pracovníků Integrovaného záchranného systému. Aktuálnost tématu vychází z náročnosti práce, zejména z psychické zátěže, která postihuje pracovníky. Teoretická část definuje psychickou zátěž, dopady zátěže na jedince a možnost prevence. Také se zabývá psychickými stavy, které se často vyskytují u pracovníků, kteří se potýkají se stresem a zátěží. Na teoretickou část navazuje výzkumná část. Výzkum je vytvořený na základě vyplněných anonymních dotazníků, které byly distribuované mezi 539 respondenty. Získaná data jsou v empirické části zpracována ve formě grafů. V závěru jsou shrnuty výsledky práce a doporučení pro praxi.

Klíčová slova: Integrovaný záchranný systém, zátěž, stres, copingové strategie

Abstract

The paper deals with the issue of coping with psychological and health consequences of emergency situations among Integrated rescue system workers. Topic relevance is caused by work demandingness, especially the psychological burden that affects workers. The theoretical part defines the psychological burden, the impact of the burden on the individual personality and the possibility of prevention. It also deals with mental condition, mainly the one with frequent occurrence by workers struggling of stress and onus. The theoretical part follows the research part. The research is based on completed anonymous questionnaires that were distributed among 539 respondents. Data are processed in graphical form in the empirical part. Conclusion obtains the result of the work and also summarization of the recommendations for practice.

Key words: Integrated Rescue System, burden, stress, coping strategies

1 TRAUMATIZUJÍCÍ UDÁLOSTI

Každý z nás má odlišný stupeň odolnosti vůči dopadům neštěstí a každý se rovněž různým způsobem vypořádává s intenzitou působení situace. Jak uvádí Ralbovská (2017) psychická reakce představuje odezvu na určitou událost. Reakce na mimořádné události (dále jen MU) jsou značně individuální a vykazují vysokou intraindividuální proměnlivost v čase. Prvotní reakcí každého člověka je ochrana vlastního života, života blízkých osob a svého majetku. V tuto chvíli zasaženou osobu opustily jakékoli emoce. Během fáze prvotních dopadů se můžeme setkat s širokým spektrem chování a emocionálních projevů. Následkem prožití MU vznikají tedy u zasažených osob stresové reakce, které jedinec vnímá jako ohrožení pocitu relativní pohody. Patří sem tělesné změny připravující organismus na stav nouze (reakce útok nebo útek) i psychické reakce jako úzkost, vztek a agrese, apatie a deprese a narušené kognitivní procesy. Mohou mít formu akutní reakce na stres, posttraumatické stresové

poruchy, přetrvávajících změn osobnosti ale rovněž mohou nést dopady i na somatický stav jedince. „Trauma zraňuje. Zranění může být tělesné, ale také emoční. Emoční zranění může být daleko bolestnější než fyzické a také se může hůře a déle hojit. Neléčené může také bolet celý život. Trauma vzniká v důsledku události přesahující běžnou lidskou zkušenost a lze si ho zjednodušeně představit jako psychické poranění“ (Praško, Hájek, Pašková, 2003, s. 11).

Autorka Vágnerová (2008) definuje psychické trauma jako: „náhle vzniklou situaci, která má pro jedince výrazně negativní význam, vede k určitému poškození nebo ztrátě. Projeví se především potížemi v emoční oblasti, traumatizovaný člověk ztrácí pocit jistoty a bezpečí, prožívá úzkost, která je vyjádřením jeho obav do budoucnosti i smutek, jež lze chápat jako truchlení nad ztrátou něčeho důležitého“ (Vágnerová, 2008, s. 52).

Švingalová (2006) do neúspěšných strategií řadí tzv. ruminační, které spočívají v neustálém přemítání problémů a myšlenek bez pokusu něco změnit a strategii vyhýbavou spočívající v uzavření se do sebe a trápení se. Pojem ruminace tedy lze vysvětlit jako: opakované neustávající myšlení na stresující událost, které nevede k řešení situace (Gerin a kol., 2012). Naopak resilienci lze charakterizovat jako: „schopnost se zdravě vyvíjet tváří v tvář zásadním nesnázím“ (Rosenberg a kol., 2014, s. 431).

Pro podporu duševního zdraví (včetně pocitů životní spokojenosti) je u jedinců zasažených MU a krizovými situacemi nevyhnutná nejen krátkodobá psychosociální podpora, ale i následně navazující psychosociální podpůrné aktivity.

„Osobnostní charakteristiky se v podmínkách stresu promítají do procesů zvládnání stresu (coping) a to tak, že rozhodujícím způsobem ovlivňují hodnocení stresogenních situací a výběr strategií k jejich zvládnutí, a tím i následné psychické procesy a jejich neuroendokrinní složku“ (Kebza, Šolcová, 2003, s. 4).

Z praxe vyplývá, že většina policistů se snaží se závažnými situacemi vyrovnávat sama anebo s podporou vlastní rodiny nebo osob blízkých. Autorka Čírtková (2004) uvádí, že velký počet příslušníků PČR je přesvědčeno, že by měli být psychicky odolní a nezranitelní. Detailně k tomu uvádí: „K posttraumatické reakci jsou predisponováni zejména ti policisté, kteří vědomě usilují o potlačování přirozených citových reakcí, kteří se naučili nedávat svoje city nikdy najevo a kteří povrchně touží po roli tvrdého, nekompromisního strážce zákona“ (Čírtková, 2004, s. 132).

Autorka Sotolářová (2004) ve své publikaci uvádí, že od příslušníka HZS ČR se očekává, že MU a krizové situace odborně zvládne, po všech stránkách a to vzhledem k tomu, že je na zvládnání takových situací vycvičen. Autorka doslova uvádí „všeobecně rozšířený omyl, že hasič je ze železa, které se v ohni kalí a zoceluje, a proto musí vše bez problému vydržet“ (Sotolářová, 2004, str. 29).

Vymětal a kol (2010) uvádějí, že mimořádná zátěž ovlivňuje psychiku příslušníka PČR a mohou se následně u něj projevit podrážděnost, vztek, úzkost, deprese, bezmocnost, pocity nejistoty, viny či studu, ztráta životní spokojenosti apod. Detailně uvádí, „že uvedené problémy mohou policistu zaskočit svou intenzitou nebo nezvyklostí. Mohou také negativně ovlivnit jeho pracovní výkon a rodinné vztahy. Mohou se podílet na ztrátě životní spokojenosti, pocitech marnosti a bezvýchodnosti, profesním vyhoření, pocitech odcizení se sobě i druhým. V extrémním případě pak mohou vyústit v pracovní neschopnost, závislost na alkoholu nebo sebevražedné úvahy“ (Vymětal a kol, 2010, s. 36).

Jednou z možností jak lze účinně předcházet následkům MU je poskytovat členům Integrovaného záchranného systému (dále jen IZS) psychologickou podporu a zároveň je vzdělávat v oblasti copingových strategií, pomocí kterých lze reagovat na zátěžové situace a úspěšně je řešit. Copingové strategie, což podle anglického slova cope, znamená, s něčím si poradit, něco zvládnout, či zdolat. Tyto strategie determinují jakým způsobem a formou se adaptujeme a přizpůsobujeme nárokům života. Většinou se výše zmíněné postupy odvíjejí od základních reakcí na stres. Rovněž autoři Krivohlavý a Pečenková (2004) upozorňují na nutnost a význam snahy v oblasti dodržení rovnováhy mezi stresory (ty co nás zatěžují) a mezi salutory (ty co nám dávají sílu).

Dle Baštecké a kol (2013) do odborné péče o členy IZS v rámci poskytování psychosociálních služeb lze zařadit poskytování teoretických vědomostí o traumatech, jejich následcích na psychiku jedince, učení se správnému životnímu stylu a postojů, poskytování posttraumatické intervenční péče profesionálně připravenými odborníky a vycvičenými příslušníky z řad IZS k zmírnění či eliminaci pozásahového stresu. U jednotlivých složek IZS byl následně vytvořen systém posttraumatické péče. Jak uvádí Humpl a kol (2013) „*Systém má především preventivní charakter. Informuje, edukuje, napomáhá vytvoření odolnosti proti psychické zátěži, vede k pochopení a přijetí reakce na náročnou situaci, přispívá k normalizaci stresové reakce, seznamuje s vhodnými způsoby adaptace na stres a psychickou zátěž. Přináší ale také setkání a sdílení, což umožňuje rychlejší zpracování a uzavření nadlimitní situace, již jedinec prošel*“ (Humpl a kol., 2013, s. 2).

2 POPIS VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ

Pro potřeby zpracování tohoto výzkumného šetření byla zvolena metoda kvantitativního výzkumného šetření. Byl použitý anonymní nestandardizovaný dotazník. Dotazníková metoda patří k jedné ze základních sociologických metod sběru informací a je postavena na získávání empirických údajů. Tuto metodu jsme se rozhodli aplikovat vzhledem k její jednoduchosti a možnosti oslovení co největšího počtu respondentů.

2.1 Kritérium výběru respondentů

Podmínkou výběru respondentů byl služební poměr u HZS ČR a Policie ČR a zaměstnanecký poměr u ZZS v rámci ČR. Respondenti nebyli limitováni věkem, pohlavím, vzděláním ani délkou profesní praxe. Každé z jednotlivých složek byly distribuovány nestandardní anonymní dotazníky v elektronické podobě. Pro potřeby získání ucelenějšího obrazu o zpracovávané problematice jsme zvolili kraje napříč ČR a to kraj: Jihomoravský, Pardubický, Středočeský, Plzeňský a Praha. Validně vyplněných dotazníků od příslušníků HZS ČR se nám podařilo získat 154, od příslušníků Policie ČR 167 a od zaměstnanců ZZS v ČR 218. Celkově jsme získali 539 respondentů z řad pracovníků IZS v rámci ČR.

2.2 Výsledky výzkumného šetření

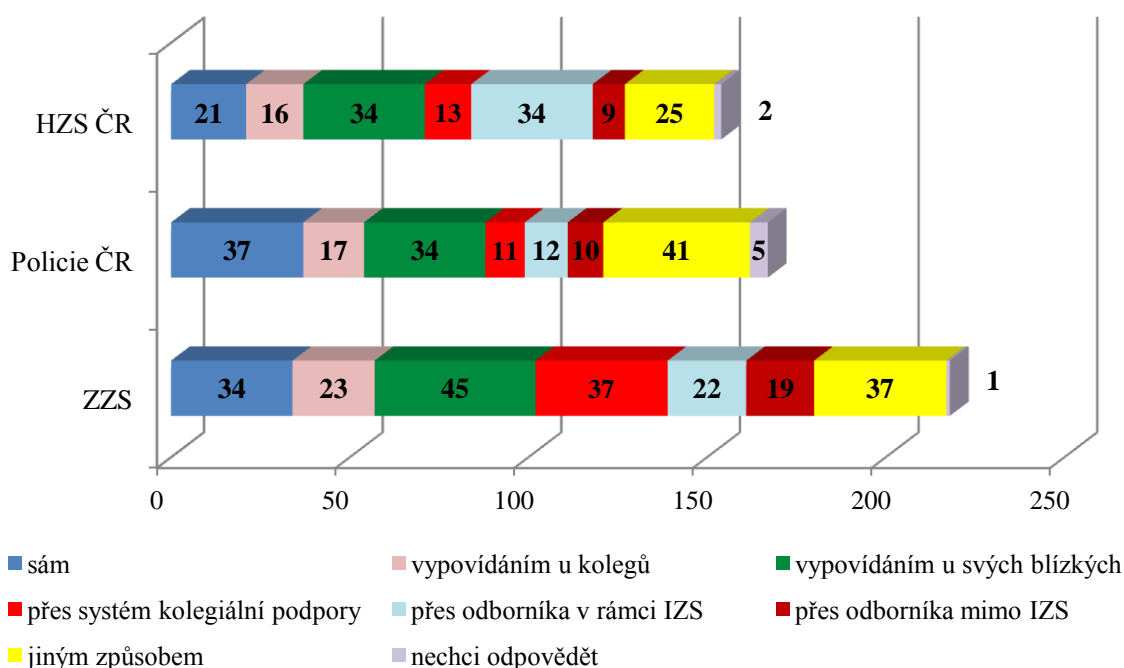
S celkového počtu 539 respondentů bylo 162 se středoškolským vzděláním, 245 s vysokoškolským vzděláním prvního stupně a 132 s vysokoškolským vzděláním druhého stupně. 86 respondentů bylo s délkou praxe do 5 let, 129 s délkou praxe od 5 do 10 let, 143 s délkou praxe od 10 do 15 let, 115 s délkou praxe od 15 do 20 let a s délkou praxe nad 20 let bylo 66 respondentů.

Zajímala nás četnost setkávání se respondentů při výkonu povolání s MU, která má výrazný vliv na jejich psychiku. Respondenti dostali na výběr následující varianty odpovědí: téměř každou službu, jednou za týden, jednou za měsíc, jednou za pololetí, jednou za rok, do krizových situací se nedostávám a možnost nechci uvést odpověď.

Respondenti z řad příslušníků HZS ČR: variantu téměř každou službu zvolilo 24 respondentů (15,58%), variantu jednou za týden zvolilo 28 respondentů (18,18%), variantu jednou za měsíc zvolilo 17 respondentů (11,04%), variantu jednou za pololetí zvolilo 48 respondentů (31,17%), variantu jednou za rok zvolilo 22 respondentů (14,29%), variantu do krizových situací se nedostávám, zvolilo 14 respondentů (9,09%) a variantu nechci uvést odpověď, zvolil 1 respondent (0,65%). Respondenti z řad příslušníků Policie ČR: variantu téměř každou službu zvolilo 18 respondentů (10,78%), variantu jednou za týden zvolilo 37 respondentů (22,16%), variantu jednou za měsíc zvolilo 19 respondentů (25,75%), variantu jednou za pololetí zvolilo 43 respondentů (%), variantu jednou za rok zvolilo 9 respondentů (5,39%), variantu do krizových situací se nedostávám, zvolilo 13 respondentů (7,78%) a variantu nechci uvést odpověď, zvolilo 15 respondentů (8,98%). Respondenti z řad zaměstnanců ZZS: variantu téměř každou službu zvolilo 68 respondentů (31,19%), variantu jednou za týden zvolilo 74 respondentů (33,94%), variantu jednou za měsíc zvolilo 29 respondentů (13,30%), variantu jednou za pololetí zvolilo 21 respondentů (9,63%), variantu jednou za rok zvolilo 9 respondentů (4,13%), variantu do krizových situací se nedostávám, zvolilo respondentů 12 (5,50%) a variantu nechci uvést odpověď, zvolilo 5 respondentů (2,29%).

Zjišťovali jsme, zda byla respondentům ze strany zaměstnavatele nabízena možnost využít odborné pomoci v podobě posttraumatické intervenční služby. Kladnou odpověď uvedlo 129 respondentů (83,72%) z řad příslušníků HZS ČR, 138 respondentů (82,63%) z řad příslušníků Policie ČR a 186 respondentů (85,32%) z řad zaměstnanců ZZS.

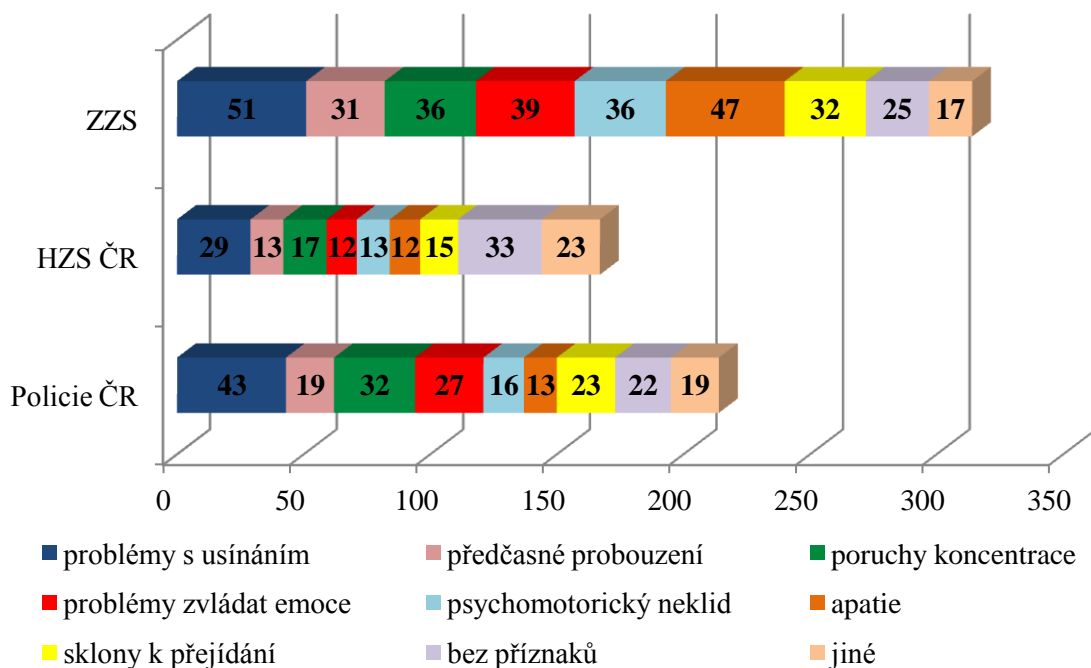
Další položkou v dotazníku byla otázka směřující ke způsobům copingových strategií, které jednotliví členové IZS používají. (výsledky viz graf 1)

Graf 1 - způsoby copingových strategií

V kategorii jiné se objevily následující formy odpovědí: sportovní aktivita 62, koníčky/volnočasové aktivity 35, odpočinek pasivní forma 6.

Rovněž nás zajímaly psychické následky výkonu povolání u IZS Respondenti dostali na výběr následující varianty odpovědí: nepřítomnost příznaků, problémy s usínáním, předčasné probouzení, poruchy koncentrace, problémy zvládat emoce, psychomotorický neklid, apatie, sklony k přejídání a variantu jiné. (výsledky viz graf 2)

Graf 2 - psychické následky výkonu povolání u IZS

Respondenti z řad zaměstnanců ZZS: variantu nepřítomnost příznaků zvolilo 25 respondentů (11,47%), variantu problémy s usínáním zvolilo 51 respondentů (23,39%), variantu předčasné probouzení zvolilo 31 respondentů (14,22%), variantu poruchy koncentrace zvolilo 36 respondentů (16,51%), variantu problémy zvládat emoce zvolilo 39 respondentů (17,89%), variantu psychomotorický neklid zvolilo 36 respondentů (16,51%), variantu apatie zvolilo 47 respondentů (21,56%), variantu sklony k přejídání zvolilo 32 respondentů (14,68%) a variantu jiné zvolilo 17 respondentů (7,8%).

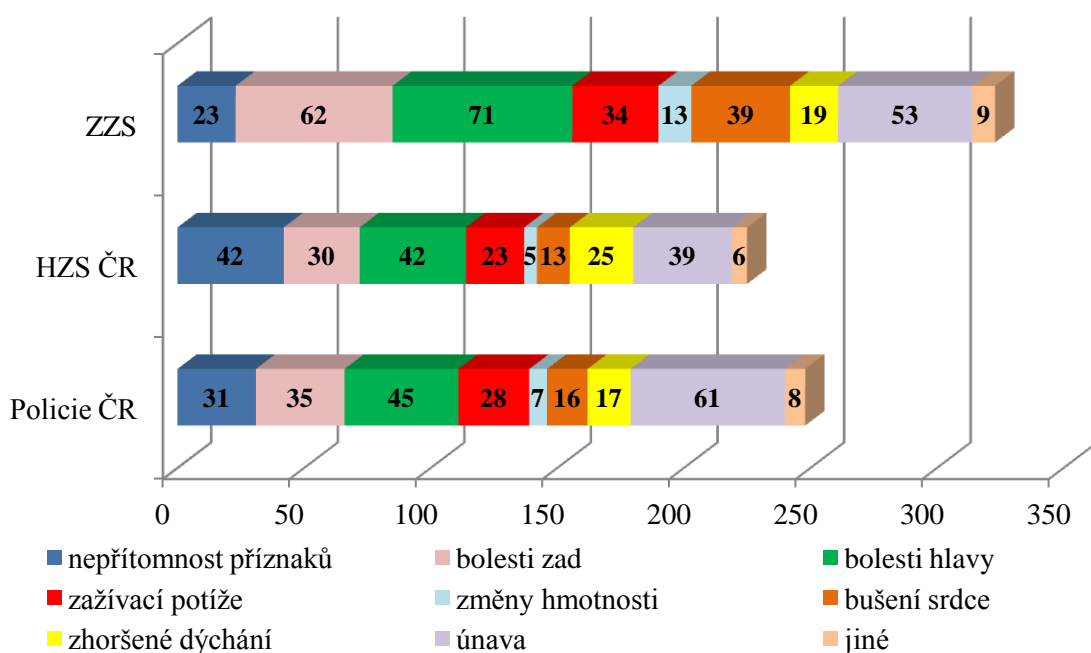
Respondenti z řad příslušníku HZS ČR: variantu nepřítomnost příznaků zvolilo 33 respondentů (21,43%), variantu problémy s usínáním zvolilo 29 respondentů (18,83%), variantu předčasné probouzení zvolilo 13 respondentů (8,44%), variantu poruchy koncentrace zvolilo 17 respondentů (11,04%), variantu problémy zvládat emoce zvolilo 12 respondentů (7,79%), variantu psychomotorický neklid zvolilo 13 respondentů (8,44%), variantu apatie zvolilo 12 respondentů (7,79%), variantu sklony k přejídání zvolilo 15 respondentů (9,74%) a variantu jiné zvolilo 23 respondentů (14,94%).

Respondenti z řad příslušníku Policie ČR: variantu nepřítomnost příznaků zvolilo 22 respondentů (13,173%), variantu problémy s usínáním zvolilo 43 respondentů (25,75%), variantu předčasné probouzení zvolilo 19 respondentů (11,38%), variantu poruchy koncentrace zvolilo 32 respondentů (19,16%), variantu problémy zvládat emoce zvolilo 27

respondentů (16,17%), variantu psychomotorický neklid zvolilo 16 respondentů (9,58%), variantu apatie zvolilo 13 respondentů (7,78%), variantu sklony k přejídání zvolilo 23 respondentů (13,77%) a variantu jiné zvolilo 19 respondentů (11,38%).

V kategorii jiné se objevovaly odpovědi typu: časté konflikty v rodině, pocity sociální izolace, užívání léků na spaní a pocity ztráty smyslu výkonu povolání.

Dále nás zajímaly fyzické následky výkonu povolání u IZS Respondenti dostali na výběr následující varianty odpovědi: nepřítomnost příznaků, bolesti zad, bolesti hlavy, zažívací potíže, změnu hmotnosti, bušení srdce, zhoršené dýchání, únava a variantu jiné. (výsledky viz graf 3)

Graf 3 - fyzické následky výkonu povolání u IZS

Respondenti z řad zaměstnanců ZZS: variantu nepřítomnost příznaků zvolilo 23 respondentů (10,55%), variantu bolesti zad zvolilo 62 respondentů (28,44%), variantu bolesti hlavy zvolilo 71 respondentů (32,57%), variantu zažívací potíže zvolilo 34 respondentů (15,6%), variantu změnu hmotnosti zvolilo 13 respondentů (5,96%), variantu bušení srdce zvolilo 39 respondentů (17,89%), variantu zhoršené dýchání zvolilo 19 respondentů (8,72%), variantu únava zvolilo 53 respondentů (24,31%) a variantu jiné zvolilo 9 respondentů (4,13%).

Respondenti z řad příslušníků HZS ČR: variantu nepřítomnost příznaků zvolilo 42 respondentů (27,27%), variantu bolesti zad zvolilo 30 respondentů (19,48%), variantu bolesti hlavy zvolilo 42 respondentů (27,27%), variantu zažívací potíže zvolilo 23 respondentů (14,947%), variantu změnu hmotnosti zvolilo 5 respondentů (3,25%), variantu bušení srdce zvolilo 13 respondentů (8,44%), variantu zhoršené dýchání zvolilo 25 respondentů (16,23%), variantu únava zvolilo 39 respondentů (25,32%) a variantu jiné zvolilo 6 respondentů (3,9%).

Respondenti z řad příslušníku Policie ČR: variantu nepřítomnost příznaků zvolilo 31 respondentů (18,56%), variantu bolesti zad zvolilo 35 respondentů (20,96%), variantu bolesti hlavy zvolilo 45 respondentů (26,95%), variantu zažívací potíže zvolilo 28 respondentů (16,67%), variantu změnu hmotnosti zvolilo 7 respondentů (4,19%), variantu bušení srdce zvolilo 16 respondentů (9,58%), variantu zhoršené dýchání zvolilo 17 respondentů (10,18%), variantu únava zvolilo 61 respondentů (36,53%) a variantu jiné zvolilo 8 respondentů (4,79%).

V kategorii jiné se objevovaly odpovědi typu: bolesti kloubů, žaludku, kožní reakce a nechutenství.

3 ZÁVĚR

Je nevyhnutelné systémově se zaměřit na úspěšné zvládnání psychických a zdravotních následků MU u pracovníků IZS. Zejména umožnění účasti na jednotlivých specializačních kurzech zaměřených na zvládnání stresu a psychicky náročných situací. Výkon náročné práce, která předpokládá vynaložení maximálního úsilí, vyžaduje podporu relaxačních aktivit a vytvoření spokojeného pracovního a osobního života.

Na úrovni jednotlivce je potřebné zvýšit informovanost o zdraví a jeho ochraně a možnostech odborné pomoci. Dále je důležité prohlubování kvalitních a funkčních mezilidských vztahů, osvojení efektivní komunikace a formulace cílů, které jsou dosažitelné.

Na úrovni organizace je jedním z nejdůležitějších činitelů sociální opora. Důležitou roli hraje i rovnováha mezi mírou zodpovědnosti a mírou pravomocí. Stres může zmírnit vyhovující pracovní prostředí, adekvátní finanční ohodnocení, morální a společenské ohodnocení, rekreační akce v mimopracovní době a reálné šance na služební postup. Měly by být vytvořeny podmínky pro efektivní týmovou práci, podporovat ji a vyzdvihovat.

Použitá literatura

1. BAŠTECKÁ, B. a kol. *Psychosociální krizová spolupráce*. Praha: Grada. 2013. ISBN 978-80-247-4195-6
2. ČÍRTKOVÁ, L.: *Policejní psychologie*. 2. rozšířené vydání. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-931-3
3. HUMPL, L., VRASPIROVÁ, H., MARKOVÁ, M. Psychosociální intervence ve zdravotnictví. In Sborník příspěvků z konference Medicíny katastrof. 2013. [cit. 16. 4. 2017]. Dostupné z: <http://www.unbr.cz/Data/files/Konf%20MEKA%202013/7%200abstrak%20Humpl.pdf>
4. PRAŠKO, J., HÁJEK, T., PRAŠKOVÁ, B. *Stop traumatickým vzpomínkám: Jak zvládnout posttraumatickou stresovou poruchu*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-811-2
5. RALBOVSKÁ, D. R.: Psychologické aspekty mimořádných událostí. In Šín, R. a kol.: *Medicína katastrof*. Praha: Galén. 2017. 354 s. ISBN 978-8074-9229-54
6. SOTOLÁŘOVÁ, M. Psychologické laboratoře HZS ČR. In: *112: odborný časopis požární ochrany, integrovaného záchranného systému a ochrany obyvatelstva*, 2004, roč. 3, č. 5, str. 29, ISSN 1213-7057
7. VÁGNEROVÁ, M.: *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2008. 872 s. ISBN 978-80-7367-414-4
8. VYMĚTAL, Š. A kol. *Možnosti psychologické podpory v Policii ČR*. 1. vyd. Praha: Tiskárny MV, p.o., 2010, s. 80. ISBN 978-80-7312-065-8

Kontaktní údaje

MUDr. Ing. Robin Šín, MBA
České vysoké učení technické v Praze
Fakulta biomedicínského inženýrství
Katedra zdravotnických oborů a ochrany obyvatelstva
email: robin.sin@centrum.cz

Ing. Denisa Charlotte Ralbovská
České vysoké učení technické v Praze
Fakulta biomedicínského inženýrství
Katedra zdravotnických oborů a ochrany obyvatelstva
email: denisa.ralbovska@gmail.com

PhDr. Mgr. Rebeka Ralbovská, Ph.D.
České vysoké učení technické v Praze
Fakulta biomedicínského inženýrství
Katedra zdravotnických oborů a ochrany obyvatelstva
email: ralbovska.rebeka@seznam.cz

GENDER SPECIFIKA U KLIENTŮ S ADHD V TERAPEUTICKÝCH KOMUNITÁCH PRO DROGOVĚ ZÁVISLÉ – SEKUNDÁRNÍ ANALÝZA PILOTNÍ STUDIE

GENDER SPECIFICS OF THE CLIENTS WITH ADHD IN THERAPEUTIC COMMUNITIES FOR DRUG ADDICTS - A SECONDARY ANALYSIS OF A PILOT STUDY

*Eva Rubášová, Kamil Kalina, Michal Miovský,
Lenka Čablová, Lenka Šťastná*

Abstract

Cíle: Cílem studie bylo zjistit genderové odlišnosti u mužů a žen s ADHD/ bez ADHD, vymežit charakteristiku uvedených skupin a zjistit signifikantní komplikace v léčbě s genderovým vymezením. Soubor: 76 klientů z šesti terapeutických komunit v ČR ve věku 15-45 let; ženy tvořily 35 % souboru. Metody: Testová baterie obsahoval 2 sebehodnotící nástroje pro klienty a 1 nástroj pro terapeuty. Analýza dat byla provedena kvalitativními metodami při kombinaci deskriptivního přístupu a dílčích postupů analýzy dat. Výsledky: Ženy s ADHD vykazují více komplikací dle škály WURS – 25 a ASRS v 1.1 (zde i ženy bez ADHD); anamnesticky zjištěné závažné komplikace se objevují zejména u mužů obou skupin. Závěry: Rozdíly mezi ženami s ADHD a bez ADHD jsou výraznější než mezi muži; muži se ukazují ke většině sledovaných proměnných, jako komplikovanější.

Keywords: *gender problematika, ADHD, léčba drogových závislostí, terapeutická komunita, komplikace v léčbě*

Abstract

Objectives: The aim of the study was to identify gender differences between men and women with ADHD and without ADHD, define the characteristics of these groups and identify significant complications in treatment with gender delimitation. File: 76 clients from six therapeutic communities in the Czech Republic aged 15-45; women accounted for 35% of the population. Methods: The test battery included 2 self-rating tools for clients and 1 therapist tool. Data analysis was performed using qualitative methods when combining a descriptive approach and partial data analysis techniques. Results: Women with ADHD show more complications according to the WURS - 25 scale and ASRS v 1.1 (women without ADHD); serious anamnestic complications occur especially in men in both groups. Conclusions: The differences between women with ADHD and ADHD are more pronounced than among men; men show up to most of the variables being watched as more complicated.

Keywords: *Gender issues, ADHD, drug addiction treatment, therapeutic community, complications in treatment*

1 VÝCHODISKA

Článek navazuje na dříve publikované výstupy pilotní studie, která u 76 klientů šesti českých terapeutických komunit pro léčbu závislostí zjišťovala výskyt klinické symptomatologie hyperaktivní poruchy s poruchou pozornosti (ADHD, dg. F90.0 dle MKN 10) a vliv této symptomatologie na průběh, výstupy a komplikace léčby (Kalina, Rubášová et al., 2014; Rubášová, Kalina et al., 2015).

Cílem tohoto článku bylo zjistit genderové odlišnosti mužů a žen ve výzkumném vzorku, tj. definovat rozdíly ženy/ muži s ADHD a ženy/muži bez ADHD, vymežit charakteristiku uvedených skupin a zjistit signifikantní komplikace v léčbě s genderovým vymezením. Stanovili jsme následující výzkumné otázky: (1) Jaké jsou charakteristiky klientů s ADHD a bez ADHD z genderového pohledu - existují zde odlišnosti či podobnosti mezi ženami a muži s ADHD a bez ADHD? (2) Jaké jsou komplikace u klientů s ADHD a bez ADHD v léčbě z hlediska genderového pohledu? Vyskytují se u některé z genderových skupin komplikace ve vyšší míře? Pokud ano, jaké a jak se projevují? (3) Jaký je vliv ADHD na zahájení a průběh léčby v terapeutické komunitě v porovnání s kontrolní skupinou (klienti bez ADHD) z hlediska genderových rozdílů?

2 VÝZKUMNÝ SOUBOR

Soubor byl tvořen klienty šesti terapeutických komunit v České republice specializovaných na léčbu závislostních poruch zejména u uživatelů nelegálních návykových látek. Celkem bylo zařazeno 76 klientů ve věku 15 – 45 let; přibližně se tedy jednalo o 1/3 (34%) všech klientů TK pro závislé v ČR (celková kapacita 277 lůžek, průměrně využitá z 80% - viz Mravčík et al., 2015). Ženy tvořily 35% souboru, což odpovídá celostátnímu průměru v klientele TK (33%) a i obvyklému poměru 1:2 vůči mužům v různých typech adiktologických služeb (viz Mravčík et al., 2015). Výzkumný soubor byl v diagnostické etapě pilotní studie (viz Rubášová, Kalina, et al., 2015) rozdělen na dvě základní skupiny: I. základní skupinu představovali klienti s pravděpodobnou diagnózou ADHD (v dětství či v současnosti nebo v dětství i v současnosti); II. základní skupinu tvořili klienti bez diagnostikovaného ADHD (srovnávací/kontrolní skupina). Klientů s pravděpodobnou diagnózou ADHD (I. základní skupina) bylo 43, tj. 56,6% souboru.

Testová baterie obsahovala následující nástroje: Anamnestický list (AL) k diagnostice projevů ADHD v dětství: AL byl vytvořen podle škály WURS 61/25 (Wender Utah Rating Scale), která představuje strukturovaný nástroj k vyšetření dospělých na ADHD symptomatologii v dětství a má dobrou vnitřní konzistenci i test – retest reliabilitu (Ward et al., 1993). Sebehodnotící dotazník (SD) k diagnostice projevů ADHD v dospělosti: SD byl vytvořen dle škály ASRS v 1.1 (Adult Self Report Scale), která obsahuje 18 položek a je dělena na část A (6 položek) a část B (12 položek) - položky korespondují s kritérii DSM-IV pro ADHD. Prvních šest položek (část A) je uváděno, jako nejvíce prediktivní z hlediska příznaků ADHD. Škála byla vyvinuta WHO (World Health Organization) ve spojení s týmem psychiatrů, odborníků ADHD a výzkumných pracovníků (Kessler et al., 2005) a použita v mnoha studiích (např. Hines, King, Curry, 2012). Dotazník pro terapeutů (DT) k mapování chování a léčebných komplikací: DT byl vytvořen podle škály CTQ (Conners Teachers's Questionnaire), kterou v ČR popisuje Ptáček (2007). CTQ je validizovaná škála, která obsahuje 39 položek a rozdělena na posouzení chování ve třídě, účasti na činnostech skupiny a postoje k autoritě.

3 METODY ANALÝZY KVALITATIVNÍCH DAT

K odpovědi na výzkumnou otázku (1) – Jaké jsou charakteristiky klientů s ADHD a bez ADHD z genderového pohledu (zjišťování odlišností či podobností) – byla využita metoda zachycení vzorců (dtto metoda zachycení gestaltů). Následně byla využita technika kontrastů a srovnávání, která sloužila k odlišení identifikovaných kategorií klientů a popsání jejich odlišností a podobností. Pro odpověď na výzkumnou otázku (2) – Jaké jsou komplikace u klientů s ADHD a bez ADHD v léčbě z genderového hlediska – byla použita clusterová analýza (metoda vytváření trsů) k analyzování klinického inventáře od terapeutických pracovníků. Clustrová analýza byla následně kombinována s metodou kontrastů pro porovnání genderových specifíků. Shodný postup byl využit k analytické práci pro výzkumnou

otázku (3) – Jaký je vliv ADHD na zahájení a průběh léčby v terapeutické komunitě v porovnání s kontrolní skupinou (klienti bez ADHD) z hlediska genderových rozdílů.

4 VÝSLEDKY

Charakteristika klientů s ADHD a bez ADHD – genderové hledisko

Zkoumání otázky, jaké existují zjištěné charakteristiky klientů s ADHD a bez ADHD, vycházelo z kvalitativní analýzy anamnestických dat (AL + SD) a srovnání výsledků z klinických nástrojů k diagnostice ADHD. V oblasti anamnestických informací byly identifikovány společné sledované opakující se vzorce. Zásadní problémy v definovaných oblastech vykazovali zejména klienti s ADHD; genderový pohled ukazuje na zajímavé rozdíly v adiktologické a osobní anamnéze. U I. skupiny (s ADHD) byla oblast školních potíží vyrovnána z hlediska jejich kvalitativních porovnání; ženy vykazovaly vysoký počet nedokončených vzdělání – u mužů se vyskytoval vyšší počet opakování ročníků. U II. skupiny (bez ADHD) byly výsledky obdobné; vyjma menšího rozsahu školních problémů (frekvence potíží a závažnost) a nízkého počtu opakování ročníků. V adiktologické anamnéze jsou u obou skupin při genderovém porovnání patrné shody v převládání abúzu pervitinu jako primární NL, často také v polymorfním propojení bez možnosti identifikace primární drogy. U klientů s ADHD převládá i.v. forma aplikace; u II. skupiny vykazují ženy v porovnání s muži ve vyšším počtu méně rizikovou formu aplikace NL (sniff či kouření). Ženy z obou skupin mají nižší průměrný věk prvního užití NL, je zde více osob s prvním užitím NL pod 15 let. Důsledky abúzu NL představují zejména finanční a zdravotní problémy, kde převažují z hlediska závažnosti komplikací i jejich četnosti muži. Opakovanou léčbu v TK uvedly častěji ženy s ADHD než muži; ti naopak vykazovali vysoký počet nedokončených léčebných pokusů a léčebných intervencí na 1 osobu. Zjištěné problémy v dětství (léčení, speciální vyšetření pro poruchy učení a nálad, psychiatrická péče...) byly značně zastoupeny u mužů obou skupin a v nižší míře i u žen s ADHD; téměř bez komplikací byly ženy skupiny bez ADHD.

Porovnání výsledků sebehodnotících dotazníků

Porovnání výsledků sebehodnotících klinických nástrojů k diagnostice ADHD ukazuje na genderové odlišnosti. Anamnestický list dle WURS 25 ukázal na průměrně nejvyšší počet dosažených bodů u žen s ADHD; nejvyšší skóre získala také žena s ADHD (96 ze 100 možných bodů – WURS 25). Muži s ADHD byli v průměru celkového 25 bodového skóre na nižší úrovni problémů v dětství. II. skupina bez ADHD byla z hlediska genderového pohledu značně odlišná – ženy dosahovali v 25 položkovém hodnocení nízkých hodnot (medián 22 bodů), muži se ve výsledcích často přibližovali k referenční patologické hranici. Při sledování získaných bodů AL dle WURS 61 bylo nejvyšší skóre u muže s ADHD (195 z 244 možných – WURS 61); muži měli v průměru vyšší hodnoty v celkovém součtu bodů než ženy s ADHD; shodný byl vysoký počet mužů a žen se skórem nad 100 bodů. Skupina bez ADHD kopírovala rozdíly zjištěné při sledování výsledků WURS 25; nejvyšších průměrných hodnot i nejvyšší hodnota byla zastoupena mužskou populací. Sebehodnotící dotazník dle ASRS u skupiny klientů s ADHD ukazuje na vyšší hodnoty u žen. Při srovnání výsledků dle části A (skóre prvních nejvíce prediktivních položek pro ADHD) i celkového skóre jsou průměrné hodnoty v porovnání s muži vyšší. U mužů se vyskytuje nejvyšší dosažené skóre v části A i B. Ve výsledcích je celkové skóre vyšší u žen s ADHD. Ve II. skupině jsou ženy bez ADHD opět typické vyššími hodnotami než muži a to ve všech částech škály SD dle ASRS. Ženy s ADHD vykazují závažnější symptomatologii v dětství a dospělosti v porovnání s muži. Ženy bez ADHD mají v porovnání s muži mírnější problémy v dětství než muži, ale v dospělosti vykazují vyšší míru problémů.

Komplikace v léčbě u klientů s ADHD a bez ADHD – genderové odlišnosti

Porovnání komplikací klientů s ADHD a bez ADHD z genderového pohledu vycházelo jednak z kvalitativní analýzy Dotazníku pro terapeutů, jednak ze srovnání výsledného skóre podle hodnocených faktorů (poruchy chování, nezájem, napětí, hyperaktivita a celkové skóre). Kvalitativní analýza DT umožnila identifikaci souvisejících kategorií - komplikace v léčbě a behaviorální projevy klientů v léčbě. V akceptování léčebného programu se objevují závažnější problémy u mužů s ADHD i bez ADHD; muži jsou hodnoceni často, jako komplikovanější při akceptování pravidel TK a v interpersonální oblasti. Zlepšení v akceptaci je v porovnání s ženami a vzhledem k míře komplikací mužských skupin nízké. Muži a ženy bez ADHD vykazují mírné či výrazné zlepšení akceptace TK nejvýrazněji (v porovnání s I. skupinou). Nejméně zhoršení je popsáno u žen bez ADHD. Podkategorie chování v rámci komunitního kolektivu z hlediska komplikací byla vyhodnocena na základě bodového hodnocení ze škály (dtto podkategorie c, d, e, f) z důvodu vynechání velkého množství nevyplněných otázek v DT, kdy byla sledována četnost výskytu komplikací u jednotlivých skupin a jejich závažnost. Muži v porovnání s ženami dosahovali vyšší míry komplikací a častěji byli hodnoceni negativně v parametru chování. U mužů s ADHD se vyskytovaly problémy korelující se symptomatologií ADHD. Ženy byly z hlediska chování hodnoceny příznivěji – převažovalo pozitivní hodnocení či neutrální. Komplikace u žen bez ADHD byly minimální u žen s ADHD byla popisována problematika symptomatologie ADHD. Podílení se na činnostech komunitního společenství u mužů znamenalo vysokou míru aktivity při zapojování se do programu; ženy byly v aktivním přístupu zdrženlivé. U skupiny žen bez ADHD byla zaznamenána nejnižší míra problémů v rámci komunity. Problém odtažitosti, izolace a nudy se vyskytoval velmi často u mužů i žen s ADHD. Potíže s akceptováním autorit byly vyšší u mužů obou skupin a u žen s ADHD. Ženy s ADHD měly v porovnání s muži stejné skupiny zásadní problémy v nespolupráci a manipulaci s terapeutem. Ženy i muži s ADHD vykazovali pozitivní hodnocení v oblasti práce s deníkem a plnění osobních úkolů (v porovnání se skupinou bez ADHD). Pozice ve skupině byla vzhledem k negativnímu hodnocení nejnižší u žen bez ADHD; muži bez ADHD vykazovali problémy s fungováním v rámci skupiny a negativně byli hodnoceni i v navazování kontaktů mimo skupinu. Shodného hodnocení dosahovali muži s ADHD a ženy bez ADHD (vyjma problémů konkretizování tématu a mluvení o něm). V pozici outsidera a oblíbence skupiny byli nejčastěji označeni muži bez ADHD. Jako tahouni skupiny byli nejčastěji označováni muži s ADHD. Ženy obou skupin byly lepší v hodnocení pozice ve skupině.

Položka dodržování pravidel ve vztahu ke komplikacím v léčbě ukázala na převládající potíže u žen s ADHD; ty byly hodnoceny negativně ze $\frac{3}{4}$ a v porovnání s muži vykazovaly více problémů v oblasti plnění úkolů v rámci fází léčby, ve vztazích s rodinou a v sebeznávání. Shodně s muži bylo negativní hodnocení v ostatních sledovaných oblastech vysoké; shodně byly zaznamenány komplikace při fyzických aktivitách a v rodinné oblasti. Ženy bez ADHD vykazovaly v $\frac{1}{5}$ negativní komplikace léčby v mírné formě – srovnatelné s muži bez ADHD (pouze čtenější u $\frac{1}{2}$ souboru mužů). U skupiny bez ADHD se shodně vyskytoval problém vystupování před skupinou. Ženy bez ADHD muže v žádné ze sledovaných komplikací nepřevyšovaly. Způsob odchodu z terapeutické komunity ve smyslu neukončení léčby (řádná délka léčebného programu) ukázal na vyšší počet drop-out u žen s ADHD a to u $\frac{1}{2}$ souboru; muži s ADHD vykazovali komplikace v $\frac{1}{4}$. Z hlediska závažnosti se u žen s ADHD vyskytuje častěji early drop-out (1. měsíc léčby) – u mužů s ADHD útěk a porušení kardinálních pravidel. Ženy bez ADHD v porovnání s muži vykazovaly v uvedené oblasti vyšší kompliance v léčbě a komplikace v oblasti disciplíny. Při sledování komplikací ve srovnání s jinými klienty byla sledována oblast škálového hodnocení ve vztahu k ostatním (1 – 5). Významné komplikace se ukázaly u žen s ADHD, které byly velmi negativně hodnoceny vzhledem k ostatnímu kolektivu (negativní hodnocení je v porovnání s jinými klienty mnohem častější);

u mužů s ADHD převládalo hodnocení neutrální (komplikace jsou průměrné). Ženy a muži bez ADHD byli v hodnocení téměř kompatibilní, převládalo hodnocení neutrální (průměrné komplikace). Ženy z uvedené podskupiny měly mírně vyšší výskyt negativního hodnocení. Do kategorie komplikací ve srovnání s jinými klienty byla zahrnuta psychiatrická péče a medikace v léčbě. Ženy s ADHD v porovnání s muži vykazovaly potřebu psychiatrické dispenzarizace v 1/5, muži v 1/3; ženy byly v porovnání s muži medikovány ve všech případech. Ženy i muži bez ADHD měli nízké procento osob s potřebou psychiatrické péče a medikace. Komplikace v rodinné oblasti ukázaly na srovnatelně vysoké potíže u žen i mužů s ADHD. U žen a mužů bez ADHD byly potíže srovnatelné, ale vyskytovaly se s nižší frekvencí. Zásadní komplikace, které popisovali a bodovali terapeuti, byly hodnocené slovně. Zároveň terapeuti hodnotili popsanou zásadní komplikaci od 0 do 3 bodů (3 nejvýraznější komplikace). U žen i mužů obou skupin převládalo bodové hodnocení 2 a 3. Četnost a závažnost komplikací byla odlišná nejen mezi základními skupinami (ADHD a bez ADHD), ale i mezi muži a ženami. Kvalitativní analýza obsahu odpovědí a clusterová analýza ukázala na opakující se zásadní komplikace, kdy byly definovány tři základní podskupiny - fungování na skupině, vztah k primární rodině a problém na individuální rovině. Ženy s ADHD měly v porovnání s muži shodnou frekvenci výskytu zásadních komplikací (3/4 souboru); zajímavé odlišnosti terapeuti uváděli na individuální rovině. U žen s ADHD byly často popsány problémy související s další psychiatrickou komorbiditou (zejm. poruchy příjmu potravy a obsedantně kompulzivní poruchy), poruchami osobnosti (blíže nespecifikované), psychickou nestabilitou a perfekcionismem. Muži s ADHD byli opakovaně označováni za zásadně komplikující: vykazovali silné osobnostní narušení, výraznou manipulaci, pasivní a aktivní agresi (zejména potíže s ovládním a nevhodnou ventilací) a silně bezhraniční nastavení; opakovaně bylo negativně hodnoceno také depresivní ladění až deprese a sklony k rychlé rezignaci. U skupiny bez ADHD byly zásadní komplikace popisovány s nižší frekvencí (cca 1/5 souboru) a mírnějšími problémy. U žen bez ADHD převládal problém se sebezpojetím, sebevědomím a s akceptací hranic. U mužů se navíc objevily psychické komplikace – tyto byly terapeuty popsány jako důsledek abúzu pervitinu (toxická psychóza a rezidua, přetrvávající halucinace kompatibilní s dg. kritérii pro TP). V hlavní kategorii behaviorální projevy klientů v léčbě byly zahrnuty podkategorie chování celkové, v rámci mezilidských vztahů v komunitě, aktivita v komunitě, respektování autorit, pozice v rámci komunitního kolektivu, dodržování pravidel. Behaviorální projevy byly hodnoceny z bodové škály „změny v chování od počátku léčby“. U žen a mužů s ADHD bylo negativní hodnocení ve smyslu zhoršení chování popsáno u necelé 1/3 souboru; ženy s ADHD byly převážně hodnoceny neutrálně (beze změny v chování) a pozitivně (mírné zlepšení v uvedených podkategoriích). Negativní hodnocení žen se objevilo zejména v oblasti pozice v rámci komunitního kolektivu, v rámci mezilidských vztahů v komunitě a dodržování pravidel (hodnocení trochu horší; výjimečně mnohem horší). Muži s ADHD jsou terapeuty hodnoceni pozitivně/neutrálně jako ženy u celé 3/4 souboru; negativní hodnocení ve smyslu „mnohem horší“ je čtenější než u žen a to zejména v oblasti chování celkového, postoji k autoritě a dodržování pravidel. U žen a mužů bez ADHD byly behaviorální projevy v léčbě negativního hodnoceny pouze u 1/10 souboru (ženy necelá 1/10); převažovalo pozitivní hodnocení (zlepšení mírné až výrazné; žádná změna v chování nebyla téměř popsána). Ženy bez ADHD dosahovaly hodnocení „trochu horší“ pouze v oblasti chování v rámci komunitního kolektivu; muži bez ADHD byli výlučně hodnoceni v chování jako „trochu horší“ v oblasti podílení se na činnostech skupiny a pozice ve skupině („mnohem horší“ změny v chování nebyly popsány). Ženy obou skupin častěji dosahovaly hodnocení výrazného zlepšení chování v rámci léčby; minimálně pozitivního hodnocení dosahovali muži s ADHD.

Vliv ADHD na zahájení a průběh léčby v terapeutické komunitě – genderové odlišnosti

Pro odpověď na výzkumnou otázku 3, jaký je vliv ADHD na zahájení a průběh léčby v terapeutické komunitě, bylo využito analýzy dotazníků pro terapeuty (otevřené otázky a škálové odpovědi). Na základě clusterové analýzy byly identifikovány dvě hlavní kategorie – a) komplikace při zahájení léčby v terapeutické komunitě (podkategorie individuálních charakteristik; psychická problematika; fungování v rámci pravidel a řádu) a b) komplikace v průběhu léčby (podkategorie individuálních charakteristik; psychických komplikací; rodinné problematiky a fungování v rámci pravidel a komunitního kolektivu). Z hlediska procentuálního zastoupení komplikací u žen a mužů u základních skupin jsou patrné rozdíly. Skupina s ADHD vykazuje v průběhu léčby zvyšující se počet osob s komplikacemi a jejich závažnost, u druhé skupiny je zaznamenán opačný trend. Ženy v porovnání s muži obou skupin vykazují komplikace při zahájení a průběhu léčby v nižším počtu než muži. Extrémní komplikace vykazují muži s ADHD v průběhu léčby.

Porovnání výsledného skóre podle patologických referenčních hodnot ve škále CTQ

Při vyhodnocení bylo využito standardního postupu, který uvádí Paclt et al. (2007), kdy byly identifikovány čtyři základní faktory – I. poruchy chování (obsahující 13 hodnocených položek), II. nezúčastněnost a pasivita (6 položek), III. napětí a úzkost (6 položek) a IV. hyperaktivita (6 položek). Součet hodnocených položek z celé škály CTQ činí 31. Podle Paclta et al. (2007) se faktory I. a IV. mohou sčítat a vyhodnocovat jako jediný faktor. Klienti v předkládané studii byli srovnáváni dle výsledných hodnot odděleně pro každý z faktorů, na základě součtu faktorů poruch chování a hyperaktivity a celkového skóre ze všech faktorů. Z důvodu vysokého počtu vynechaných odpovědí v dotaznících pro terapeuty bylo využito průměrných hodnot u žen a mužů s ADHD a bez ADHD. Výsledné hodnoty podle přetvořené škály CTQ ukazují na převládající komplikace u mužů bez ADHD ve všech sledovaných faktorech i pro potenciální diagnózu ADHD. Velmi zajímavý je faktor IV. hyperaktivity, který ukazuje na převládající komplikace u žen a mužů bez ADHD; zároveň součet faktorů I. + IV. ukazuje, že ženy a muži s ADHD ve většině případů nesplňují kritéria ke stanovení diagnózy. Naopak ženy a muži bez ADHD jsou díky IV. faktoru nad průměrem patologických referenčních hodnot ve větším počtu. Vzhledem k symptomatologii ADHD v dospělosti se může jednat o jev korelující s transformací symptomatologie (ústup impulzivity a hyperaktivity – viz Paclt, 2007).

5 DISKUSE

Genderová analýza obecně vede k závěru, že ženy i muži s pravděpodobnou diagnózou ADHD mají více komplikace v léčbě a v jejím začátku i průběhu než ženy a muži z kontrolní skupiny (skupina II – bez ADHD). Tyto komplikace jsou však do značné míry odlišné u žen a mužů, a tato odlišnost se zdá aspoň částečně poukazovat na tradiční genderové stereotypy, vnímání role a chování mužů a žen ve společnosti a speciálně v populaci uživatelů návykových látek. Při posouzení všech hodnocených parametrů Dotazníku pro terapeuty nelze odpovědně činit závěr, že by ženy či muži ze skupiny ADHD+ měli významně vyšší míru problémů v léčbě než opačné pohlaví. Genderové rozdíly v jednotlivých položkách sice také nelze generalizovat, jsou však zajímavé a minimálně mohou vypovídat o tom, že v oblasti žádoucího sociálního chování v TK, v interpersonálních vztazích, postoji k autoritám a pravidlům TK a udržení v léčbě mají ženy a muži odlišné charakteristiky komplikací, přičemž u většiny z těchto komplikací a trendu jejich zlepšování hraje negativní roli přítomnost komplexu příznaků ADHD, diagnostikovaná sebehodnotícími dotazníky.

Více je to patrné u žen. Při rozboru problémů ženské části výzkumného souboru zjišťujeme, že ve skupině „bez ADHD“ mají ženy méně komplikací než muži a vykazují nejnižší míru problémů v rámci komunity. Ženy s ADHD naproti tomu častěji vykazují negativní

hodnocení vzhledem k ostatním klientům v léčebném společenství, obtížněji se smiřují s denním řádem a úkoly léčebných fází a jako u jediné subkategorie ve vzorku je u nich zaznamenáno velmi časně ukončení léčby. Důvody těchto odchodů bohužel zaznamenány nejsou a lze se pouze dohadovat, zda zde mohla působit obtížnější adaptace na vysoce strukturované prostředí TK a/nebo rodinné problémy, tak, jak to naznačují práce citované v části 2 tohoto článku. Zdá se však, že ženy, které v léčbě setrvaly, se více zlepšovaly než muži a měly vyšší kompliance k léčbě, což by odpovídalo tomu, co uvádějí De Leon & Wechsler (2009).

V rozboru problémů mužské části výzkumného souboru nalezneme řadu charakteristik, které korespondují se specifiky mužů, jak je uvádí např. Kooyman (1993) a TCC (2006). Tyto charakteristicky ovšem spíše vystihují tradiční mužskou klientelu terapeutických komunit a odpovídají konceptu toxikomana jako „člověka se zamrzlými emocemi“ a chováním typu „macho“. Objevují se však i problémy, které do tohoto genderového stereotypu nezapadají, ale jsou typické pro proměnu klientely TK. V současné době nacházíme zejména u dospívajících a mladých dospělých v léčbě stále více rysů souvisejících s osobnostní zranitelností a nezvládnutými vývojovými úkoly adolescence a rané dospělosti, jako jsou poruchy identity, chabá identifikace s vlastním tělem a sexuální rolí, emoční závislost na původní rodině, osamělost a nízká schopnost obstát v jakýchkoliv mezilidských vztazích, povrchní sociální adaptace a unikání do fantazií.

Diagnostika ADHD v dospělosti u klientely se závislostními poruchami je sama o sobě tématem k diskusi, protože příznaky mohou být z různých důvodů zastřeny. Porucha z dětství do dospělosti sice přetrvává u 40 až 50% osob, dochází však k ústupu impulzivity a hyperaktivity při přetrvávání nevýrazných poruch pozornosti (Paclt, 2007). Především se však u ADHD v dospělosti často vyskytují další psychiatrické komorbidity, v podstatě shodné s těmi, které doprovázejí také závislostní poruchy: zejména jde o depresivní a úzkostné poruchy, poruchy příjmu potravy a poruchy osobnosti (van Emmerik-van Oortmerssen et al., 2014; Kalina, Minařík, 2015;). Tyto poruchy mohou zastírat původní ADHD symptomatologii a vést ke zkreslení stanovené diagnózy. Rovněž v naší studii jsme identifikovali klienty s touto další psychopatologií, a to více ve skupině klientů s ADHD než v kontrolní skupině. Nelze tudíž tvrdit s jistotou, zda zjištěné komplikace v léčbě lze přičíst na vrub projevům ADHD nebo kombinované komorbiditě. Zejména se to týká žen v našem vzorku. Řada publikací (mj. Yates a Wilson, 2001; UNODC, 2004; Martens, 2004; Fattore et al., 2014; Zhou et al., 2015) uvádí mezi prokázanými genderově specifickými faktory také to, že ženy závislé na drogách mají častěji než muži problémy s duševním zdravím, např. úzkosti, deprese, znaky posttraumatické stresové poruchy, poruchy příjmu potravy a poruch osobnosti. Tuto genderovou odlišnost lze v našem vzorku nalézt a nepřekvapivě jsou takto disponovány ženy s ADHD více než ženy bez ADHD.

6 SOUHRN

1) Charakteristiky klientů s ADHD a bez ADHD z genderového pohledu

Genderové zastoupení ve skupině klientů s pravděpodobnou diagnózou ADHD bylo vcelku vyrovnané: 55% všech žen a 57% všech mužů ve výzkumném souboru. Toto zjištění nekoresponduje s tím, že porucha je častější v mužské populaci (Paclt et al., 2007; Miovský et al., 2014), náš soubor však představuje velmi specifickou klientelu.

Podle Anamnestického listu (sebehodnotící dotazník dle WURS 25-61) vykazují ženy s ADHD při hodnocení klíčových 25. položek vyšší skóre než muži, zatímco ve skupině bez ADHD dosahují muži vyšší průměrné hodnoty než ženy. Sebehodnotící dotazník dle ASRS u skupiny klientů s ADHD i bez ADHD ukazuje na vyšší hodnoty u žen. Ženy s ADHD vykazují závažnější symptomatologii v dětství a dospělosti v porovnání s muži. Ženy bez

ADHD mají v porovnání s muži mírnější problémy v dětství než muži, ale v dospělosti vykazují vyšší míru problémů.

Z anamnestických údajů dále zjišťujeme, že problémy v dětství (léčení, speciální vyšetření pro poruchy učení a nálad, psychiatrická péče...) byly značně zastoupeny u mužů obou skupin a v nižší míře i u žen s ADHD; téměř bez komplikací byly ženy skupiny bez ADHD. Ženy z obou skupin mají nižší průměrný věk prvního užití NL a je zde více osob s prvním užitím NL pod 15 let. U klientů s ADHD převládá i.v. forma aplikace, avšak ženy bez ADHD vykazují v porovnání s muži ve vyšším počtu méně rizikovou formu aplikace NL (sniff či kouření). Důsledky abúzu NL (zejména finanční a zdravotní problémy) se objevují častěji a závažněji u mužů než u žen. Muži s ADHD také vykazují vysoký počet předchozích nedokončených léčebných pokusů a léčebných intervencí, zatímco ženy s ADHD častěji uvádějí opakovanou léčbu v TK.

2) Genderové rozdíly u komplikací v léčbě

Obecně lze říci, že muži s ADHD i bez ADHD mají vyšší míru komplikací než ženy. Muži s ADHD jsou častěji a výrazněji hodnoceni negativně zejména z hlediska celkového chování, postojů k autoritám, akceptování léčebného programu a dodržování řádu komunity. Ženy s ADHD jsou však v některých položkách (např. plnění úkolů v rámci fází léčby, vztah k léčbě a k léčebnému kolektivu) problémovější než muži. Ženy s ADHD dále mají vyšší míru dalších psychopatologických komplikací, vyskytují se u nich velmi časně odchody z léčby a mají více problémů v rodinné oblasti a se sebeúctou. Ženy bez ADHD mají v rámci komunity nejmenší míru problémů.

3) Vliv ADHD na zahájení a průběh léčby

Skupina s ADHD vykazuje v průběhu léčby zvyšující se počet osob s komplikacemi a jejich závažnost, u skupiny bez ADHD je zaznamenán opačný trend. Ženy v porovnání s muži obou skupin vykazují komplikace při zahájení a průběhu léčby v nižším počtu než muži. Extrémní komplikace vykazují muži s ADHD v průběhu léčby. Lze shrnout, že muži s ADHD i bez ADHD mají vyšší míru komplikací než ženy. Ve skupině s ADHD můžeme s jistou opatrností přisuzovat mužům častější a závažnější problémy než ženám, genderové rozdíly jsou však patrné zejména v kvalitativní oblasti: muži mají odlišné problémy než ženy. Rozdíly mezi ženami s ADHD a bez ADHD jsou výraznější než mezi muži; přítomnost symptomatologie ADHD se u žen sdružuje s vyšší mírou komplikací.

Jistým vedlejším produktem této studie může být zjištění, že ženy ve zkoumaných TK zřejmě nejsou nijak diskriminované a muži i ženy mají rovné příležitosti do této služby vstoupit a využít ji pro svou úzdravu. Autoři článku nicméně doporučují více dbát v praxi na genderovou citlivost vůči ženám i mužům a prohloubit ji adekvátním vzděláváním terapeutických týmů.

Předkládaná studie představuje dosti ojedinělý (ne-li unikátní) genderově orientovaný klinický výzkum u nás. Otevírá se zde velmi široké pole pro další výzkumné projekty, nejen v terapeutických komunitách pro závislé, ale i v dalších typech léčby a odborné péče. Jsme si vědomi, že tento článek nabízí více otázek než odpovědí, to je však smyslem pilotních studií.

Sources

1. De Leon, G., Wexler, H. (2009). The Therapeutic Community for Addictions: An Evolving Knowledge Base. *Journal of Drug Issues*, 39 (1): 167-177.
2. Fattore, L., Melis, M., Fadda, P., Fratta, W. (2014). Sex differences in addictive disorders. *Frontiers in Neuroendocrinology* 35 (2014): 272–284.

3. Hines, J.L., King, T.S., Curry, W.J. (2012). The adult ADHD self-report scale for screening for adult attention deficit-hyperactivity disorder (ADHD). *Journal of the American Board of Family Medicine*, 25 (6): 847-853.
4. Kalina, K., Rubášová E., Miovský M., Čablová, L., Šťastná, L. (2014). Vliv ADHD na proces a výstupy léčby u klientů terapeutických komunit pro drogově závislé v České republice – pilotní studie. *Adiktologie*, 14(3): 228-246.
5. Kalina, K., Minařík, J. (2015). Psychiatrická komorbidita, duální diagnózy. In Kalina, K. et al. *Klinická adiktologie*. Kapitola 9. Praha: Grada Publishing.
6. Kessler, R.C., Adler, L., Ames, M., Delmer, O., Faraone, S., Walters, E.E., et al. (2005). The World Health Organization Adult ADHD Self-Report Scale (ASRS): A Short Screening Scale for Use in the General Population. *Psychological Medicine*, 35, 245-256.
7. Kooyman, M. (1993). The therapeutic community for addicts. Intimacy, parents involvement and treatment succes. Lisse (The Netherlands): Swets and Zeitlinger. Zkrácený český překlad: Kooyman, M. (2005). Terapeutická komunita pro závislé. In: Nevšimal, P. (ed.). Terapeutická komunita pro drogově závislé I.- Vznik a vývoj. Praha: Krajský úřad Středočeského kraje/o.p.s.Magdaléna.
8. Martens, J. (2004). Gender approach in the work with female residents in our standard therapeutic communities for drug addicts. P. 128-133 in: Salas, L.E. (ed.) *Desafíos y avances en la prevención y el tratamiento de las drogodependencias*. Madrid: Proyecto Hombre.
9. Paclt, I. (2007). Hyperkinetický syndrom v dospělosti. In: Paclt, I., et al., (2007). *Hyperkinetická porucha a poruchy chování*. Praha: Grada Publishing.
10. Ptáček, R. (2007). Psychodiagnostika hyperkinetického syndromu (ADHD) u dětí. In: Paclt, I., et al., (2007). *Hyperkinetická porucha a poruchy chování*. Praha: Grada Publishing.
11. Rubášová E., Kalina, K., Miovský M., Čablová, L., Šťastná, L. (2015). Výskyt ADHD u osob závislých na ilegálních návykových látkách léčených v terapeutických komunitách v České republice – pilotní studie. *Česká a Slovenská psychiatrie*, 111 (5): 228-235.
12. TCC (2006). *Therapeutic Community Curriculum. Trainers Manual*. SAMHSA News 13 (3). Washington D.C.: Department of Health and Human Services, Substance Abuse and Mental Health Administration. Internetové stránky: www.samhsa.gov.
13. UNODC - United Nations Office on Drugs and Crime (2004). *Substance abuse treatment and care for women: Case studies and lesson learned*. United Nation Office on Drugs and Crime – Drug Abuse Toolkit Serie. New York/Vienna: United Nations. Internetové stránky: www.unodc.org.
14. van Emmerik-van Oortmerssen, K., van de Glind, G., Koeter, M.W.J., Allsop, S., Auriacombe, M., Csaba, B., et al. (2014). Psychiatric comorbidity in treatment-seeking substance use disorder patients with and without attention deficit hyperactivity disorder: results of the IASP study. *Addiction*, 109 (Feb.2014), 262–272.
15. Ward, M. F., Wender, P. H., Reimherr, F. W. (1993). The Wender Utah Rating Scale: an aid in the retrospective diagnosis of childhood attention deficit hyperactivity disorder. *American Journal of Psychiatry*, 150: 885-890.
16. Yates, R., Wilson, J. (2001). The modern therapeutic community: dual diagnosis and the process of change. In: Rawlings, B., Yates, R. (eds.) (2001). *Therapeutic Community for the Treatment of Drug Users*. London: Jessica Kingsley Publ.
17. Zhou Y., Zhao M., Zhou Ch., Li R. (2015). Sex differences in drug addiction and response to exercise intervention: From human to animal studies. *Frontiers in*

Neuroendocrinology 2015. Retrieved from: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0091302215300017> [2016-02-14].

Kontakt

Mgr. Eva Rubášová

Klinika adiktologie

Univerzita Karlova v Praze – 1. lékařská fakulta

Školní 3206/27, Kyjov, Česká republika

Tel: + 420 721 165 584

email: rubasovaaa@email.cz

ADVENTURE THERAPY IN THERAPEUTIC COMMUNITY FIDES – QUANTITATIVE OUTCOMES OF THE RESEARCH

Bohdana Richterová, Veronika Štenclová, Kateřina Červenková

Abstract

The report represents quantitative outcomes from a grant project of the students of Ostrava University. The project focuses on the analysis of the opinions of the clients of therapeutic community Fides of the adventure therapy. The project took place in the years 2015 and 2016 and analysed 168 clients' statements. Among the most significant the clients described getting new experience, increasing the responsibility for themselves and their decisions, improving the cooperation abilities, the possibility to solve problems in new ways. Following the activities they were thinking about the values in life, they realized greater resistance to stress and they said this experience will be useful after the treatment ends. Based on the verification of the set hypotheses four were confirmed which described differences in client's opinions of their self-respect development, the ability to cooperate, independence and the ability to consider life values, the verification took place during the first and third phase of the treatment.

Key words: adventure therapy, therapeutic community, client of therapeutic community, drug addiction, opinions analyses

INTRODUCTION

Most people need transcendent experience. For some it is only reality escape, for others it is a need to view life from other than mundane perspectives. People who we worked with during our two-year research study (student grant project of the Pedagogical Faculty of the Ostrava University) are among those who were repeatedly looking for this kind of experience in drug use. Their hobby gradually became an addiction. One possibility how these people can become free and get rid of the addiction is treatment in a therapeutic community.

There are a number of methods and means how to support clients in their treatment and prepare them for life out of the closed community. One possibility is the adventure therapy which our research focuses on.

Ten students of MA social pedagogy and two academic workers participated in this research. It took place in Therapeutic Community Fides where both the clients and workers were present. The design of the research was mixed, its goal was to find out the clients' opinions of the adventure therapy. One part of the project – the quantitative analysis of the clients' opinions will be presented in this article.

1 RESEARCH PROBLEM

The preparation and realization of the adventure therapy (in the therapeutic communities the expression "stress activity" is sometimes used) is demanding in both special personal requirements (both mental and physical) and safety ensuring during these activities. Some therapeutic communities consider adding these activities into their programmes. The analysis of the opinions of clients who take part in these activities may be the beginning of deeper observation of the therapy benefits. From the point of view of subjective individual perception of a client in therapeutic community a qualitative research was realized which aimed at deeper understanding of the clients' experience. Quantitative research was focused on the benefits of the adventure therapy and the verification of their significance. The research of the efficiency

and use of the adventure therapy in the drug addicts' re-socialization is lacking in the Czech Republic. The only exception is the research of Romaněnko (2012), Rataj's chapter (In Nevšimal at al, 2007) focused on stress activities in therapeutic communities in the Czech Republic or the texts of Kirchner and Hártil (2011). As opposed to abroad where there is a lot of research focused on the adventure therapy used in working with the risk groups including the drug addicts (e.g. Bandoroff, 1989; Crisp, 1998; Paxton, Mc Avoy, 2000; Autry, 2001; Caulkins et al, 2006; Tucker, Norton, 2012; Gass, Gillis, Russell, 2012; Norton et al, 2014; Revell, Duncan, Cooper, 2014; Bowen, Neil, Crisp, 2016).

1.1 The research goal, research questions

The goal of the research was to get the opinions of the clients of the therapeutic community Fides on the efficiency of the stress activities in particular phases of the treatment. In this article the quantitative part of the research is presented, two research questions were set:

Research question 1: What are the prevailing opinions of the clients of the Therapeutic community Fides Bílá Voda of the curative efficiency of the adventure activities shortly after their ending?

Research question 2: How do the opinions of the clients of the Therapeutic community Fides Bílá Voda (TK Fides) differ in individual treatment phases?

1.2 Basic concepts definition

Among basic concepts used in this research there are adventure therapy, therapeutic community and the opinions of a client. Adventure therapy is used mainly abroad. Therapeutic communities in the Czech Republic call these activities mentally and physically stressful activities. They are regarded to be the key elements of the adventure therapy. For the needs of the research we work with the stress activities definition in therapeutic community by Richterová at al (2015), the definition is as follows: „*Stress activities are part of the treatment process, they are psychically and physically demanding and they are realized in the form of several day long trips of touristic-sport-learning character.*” (Comp. Rataj M. In Nevšimal at al. 2007). These activities in TK Fides focus mostly on hiking, cycling, cross-ski running, water sport etc. Clients as well as responsible workers in any treatment phase take part in them.

Kirchner, Hátlová (2011) prefer using the term adventure therapy in the Czech environment. They describe it as a therapeutic school which emphasizes the experience in nature, it is both physically and psychically demanding and is connected with risk, danger and adventure. Romaněnková (2012), Kellerová and Ješina (2013) also prefer using the term adventure therapy. The authors Kirchner and Hátlová (2011) or Svatoš and Lebeda (2006) work with this concept in experience pedagogy.

Gass (2012) works with the use of adventure therapy abroad and describes it as adventure activities which are prescribed to activate the moving of clients on affective, behavioural and cognitive level. There are synonyms to adventure therapy coming up abroad too, mainly within the cultural and environmental context. Still adventure therapy is used most frequently. Unlike in Australia, New Zealand, Canada and some parts of the USA, where „wilderness therapy is used”.

Therapeutic community (TK) can be defined according to Kratochvíl (1979) in two ways – in broader form of organization of the treated unit and in more narrow sense as an independent psychotherapeutic method. TK Fides located in Jeseník district in the village Bílá Voda represents the broader definition. TK Fides is a part of Mental Health Hospital Marianna Oranžská. It focuses on the treatment of the drug addicts (except the alcohol addicts) and is for clients over 18 years of age. Making the decision to start the treatment and life in this

community is absolutely voluntary and is divided into three phases. The first phase – takes 4 weeks, the second phase 18-20 weeks and the third phase 16-18 weeks. TK Fides applies bio-psycho-socially spiritual approach in the addict care. It provides environment free of drugs and presents everyday reality with all its aspects. The goal of the treatment is drug abstinence, gaining view of one's life, self acceptance, acceptance of the environment and total attitudes change in different aspects of life (Milby et al. In Johnson, 2010).

The research part of the work focuses on acquiring the clients' opinions. Drug addiction profoundly influences attitudes, values but also opinions of the addicts. Value orientation moves to a different level as opposed to the majority's. One of the goals of the therapy is to help clients to find new life priorities. As for the question what an opinion is and how to define it, there are considerable contradictions among the experts. Everybody agrees that it is not a synonym of attitude and that it must be kept distinct. An opinion in a certain way displays attitude mostly in verbalized expression. Unlike attitude it is less stable and is affected by number of factors. There are disagreements in the question of the opinion's components. Some authors understand opinion as neutral, subjective claim that the person regards as truthful. According to this definition, opinion only has one part and that is cognitive. When the clients' opinions were analysed, it proved they were formulated subjectively, they are convinced about their truthfulness, they have some information about the object and moreover evaluation and emotions manifestation was projected. This research prefers the definition of an opinion described in *Velký sociologický slovník* (1996), it says that opinion is composed of two parts – rational and emotional (*Velký sociologický slovník*, 1996; Hayesová, 1998).

2 RESEARCH METHODOLOGY

The reality in quantitative research is rendered by means of the variables; the values of the variables are gained by measurement. The primary goal is to find how the variables are spread, what relationships there are among them and why (K. F. Punch, 2008, p.12). The advantages of quantitative research are clearness, brevity, systemic nature of the outcomes, accuracy (Chráska, 2011, p. 237). The philosophical base is new positivism and basic elements of empiricism (sense experience brings us to knowledge) and rationalism (the importance of logic thinking and indisputability of deductive thinking). There is objective reality that we can explore and is independent on our feelings and persuasions (Gavora, 2011, p. 37).

2.2 Research method

The key method of the quantitative part of the research was a questionnaire made of 41 entries. The first part of the questionnaire is made of the entries 1-21 which are about basic demographical data of the respondents. The second part of the questionnaire is made of the entries 23-40 which find out the respondents' opinions in defined areas after they take part in the adventure activity. E.g. entry 22 was focused on four areas; perceived activity, the feeling of self-realization, work success and feeling of personal comfort. The entry 41 was made for qualitative working of free answers of respondents. Their task was to give personal experience after adventure activity.

The validity and reliability of the questionnaire was found out in pre research. Content validity was consulted with experts from the field of addictology and direct work with clients in therapeutic community. After pre research some entries of the questionnaire were reformulated to be better understandable for the respondents. Reliability was checked by the Cronbach alfa in entries with scale answers. The value of Cronbach alfa after the first adventure activity was 0,889 (Pindáková, 2015). At the end of the data collection after 11

adventure activities it was 0,709. The questionnaire can be regarded reliable, most authors regard the values around 0,700 as appropriate reliability border (Evangelu, Neubauer, 2014, p.78).

2.3 Sample – research respondents

The research sample was made of the clients of the Therapeutic community Fides in Bílá Voda. They participate in the middle term or long term treatment of the substance addiction. The condition of their participation in the research project was their adventure therapy participation. It was realized by means of adventure activities which are part of the treatment in the therapeutic community. The respondents were over 18 years of age, both men and women. Those who decided to participate signed the informed consent.

The measurement unit was not the respondent but their testimony after the adventure activity. 168 testimonies were analysed altogether from all the clients from different treatment phases which were collected during the two year research (2015 – 2016). Middle term treatment was represented by 23 written testimonies, long term treatment by 145 testimonies. The data about the testimonies spread throughout the treatment phases were also important; 31 testimonies were made by clients in the first phase of the treatment, 96 in the second and the longest phase and 41 came from the clients in the third outcome phase.

2.4 Data collection and their analysis

Data collection for statistical evaluation was made by questionnaire. The respondents got a questionnaire shortly following their adventure activity, they answered it and handed it in. During the hypothesis the verification of the middle values of the clients in the first and third phase were compared. Working with the middle values is similar to working with the number of answers. Acceptance of an alternative hypothesis we understand as acceptance of the option when the middle value of the first phase testimonies of clients is lower than the middle value of the clients in the third phase. During the data preparation for the hypothesis evaluation it was necessary to verify whether their spread corresponds with natural spread or not. This was done by means of statistical test chi square. The questionnaire entries 23-25; 27-35 and 37-40 had unnatural data spread. Therefore U-test by Mann and Whitney was made to verify the hypothesis.

3 RESULTS

In the following chapter the results and interpretation of the answers to research questions will be presented. Relative and absolute frequencies were used in the statistical processing, Mann's and Whitney's U-test were used to verify hypothesis.

3.1 Results and interpretation

The first research question was to find out the prevailing opinions of the clients of Therapeutic community Fides about the effect of the adventure therapy. Figure 1 shows the evaluation of the entries 23-39 in the questionnaire, which processed the clients' opinions after they finished an adventure activity. The answers well – rather well (or much – rather much) were included in the positive scale. In neutral answers clients did not choose any offered option. In negative scale worse – rather worse (little – rather little) the clients described the deterioration after they finished an adventure therapy.

Fig. 1 Prevailing opinions of clients of the effect of the adventure activities after their ending

n=168 entry	Opinions	Positive scale		Neutral		Negative scale	
		n_i	f_i	n_i	f_i	n_i	f_i
23	Overcoming limits	96	0,57	48	0,28	25	0,15
24	Self-confidence	106	0,63	57	0,34	5	0,03
25	Self-respect	11	0,66	55	0,33	2	0,01
26	Independence	116	0,69	50	0,3	2	0,01
27	Tolerance to differences	118	0,7	47	0,28	3	0,02
28	New experience	138	0,82	24	0,14	7	0,04
29	Responsibility	136	0,81	45	0,27	3	0,02
30	The ability of cooperation	136	0,81	29	0,17	3	0,02
31	New skills	116	0,69	37	0,22	15	0,09
32	Negativism management	97	0,58	59	0,35	12	0,07
33	New ways for solutions	124	0,74	37	0,22	7	0,04
34	Thinking about values	134	0,8	30	0,18	3	0,02
35	Feelings in the group	118	0,7	42	0,25	8	0,05
36	Communication skills	116	0,69	49	0,29	3	0,02
37	New experiences	146	0,87	19	0,11	3	0,02
38	Stress resistance	121	0,72	40	0,24	7	0,04
39	Use for future	123	0,73	34	0,2	12	0,07

Rem. n_i - expresses absolute frequency of the respondents answers after they finished the activity, f_i - expresses relative frequency.

By choosing the neutral part of scale (on average 25% answers), the respondents said they did not notice any change in the given field. 71% respondents on average expressed in the positive scale and described improvement shortly after the activity. 4% of respondents marked the negative scale. The entries where the respondents realized the most benefits are: getting new experience (82%), realizing bigger responsibility for themselves and their decisions (81%), improvement in the ability to cooperate with others (81%), the ability to solve things in new ways (74%). Adventure activities helped the clients in thinking about life values (80%). Gaining new experience was marked in 87% of total answers. More than 70% answers marked the greater stress resistance and the ability to use new experience in future, in life out of the community.

The second research question focused on the differences in clients' opinions during different phases. Hypotheses were made based on the specialized literature, the hypotheses were further verified. Four hypotheses proved to be possible to accept. They say that in four aspects of clients evaluation of adventure activities there is statistically significant difference among the respondents who find themselves in the first and third that is the last phase. The clients in the third phase evaluate better the development of self-respect, independence, the ability to cooperate with others and considering life values during the last adventure activity than the clients in the first phase. The differences between clients of the first and third phase in other areas did not reach the statistical significance.

The hypothesis H3 concerned about the self-respect evaluation: H3_A: The clients of the first phase of the treatment evaluate the change in their self-respect after the adventure activity differently from the clients in the third phase.

Data to verify this hypothesis were gained in the questionnaire entry 25. The data was processed through U-test of Mann and Whitney. The result was 0.023 and based on its comparison with the level of significance 0.05 it was possible to accept the alternative hypothesis and claim that the clients in the first phase evaluate their self-respect change after the last adventure activity differently from the clients of the third phase. It was possible to accept H3.

Hypothesis H4 focused on the respondents' independence after the adventure activity: H4_A: The clients who found themselves in the first phase of treatment evaluate their independence change after the last adventure activity differently from the clients in the third phase.

The data to verify the hypotheses are to be found in the questionnaire entry 26. The acquired data were processed again by means of the U test by Mann and Whitney with the result 0.005. When compared with the significance level 0.05 it was possible to accept the alternative hypothesis. We can say that the clients in the first phase are less optimistic as for their evaluation of their independence than the clients in the third phase and that means during the treatment the independence evaluation improves.

The hypotheses H3 and H4 base on the knowledge of Zášková (2004, p.36), who says that in the personality of a drug addict there are so called inadequate ambitions as for the individual's possibilities, drug gives the addict the feeling of inner strength, self-respect, and self-confidence which he in fact lacks. The Rataj's claims (in Nevšimal, 2007, p. 168) and Kudy (2007, p. 66) inspired us too. They make a link between the number of adventure activities and the treatment phase and the increasing ability for self-respect and adequate evaluation of person's possibilities. Out of these premises we considered that clients in higher level of treatment will better evaluate their self-respect and independence than clients in the lower phase.

Hypothesis H11 evaluated the cooperation after the adventure activity: H11_A: The clients who find themselves in the first phase of the treatment evaluate the change in the area of cooperation differently from the clients who find themselves in the third phase.

We evaluated this data processing the data acquired from the entry 30 of the questionnaire. The data were evaluated by U test with the result 0.080, which was compared with the significance level 0.05. Alternative hypothesis was rejected. It can be said though that among the data of the research groups there is difference which only approaches statistical significance. Therefore we compared it with the significance level 0.1 which is commonly used in science and for this it was possible to accept H11.

Hypothesis H11 comes from the claim of Kooyman (2004), who says that a drug addict's personality goes during the treatment through the process of realizing how people handle their emotions. The author calls this a process of new identity the part of which is also identification with community life. The ability to take responsibility in interpersonal relationships is developed. Another base for hypothesis is the claim of Rataj (in Nevšimal 2007, p. 167), who points out that psychically and physically demanding situations that arise during adventure activity lead clients of the Therapeutic community to cooperation and make them face their ability to be considerate and tolerant to others. The Guide of the stay at the Therapeutic Community Fides states that one of the main targets that a client should meet by

the end of the stay client is to be able to communicate plainly and sincerely. These claims compiled a hypothesis - that the clients' cooperation should improve.

Hypothesis 20 was about the consideration of the respondents' life values: H20_A: The clients of the first phase evaluate their life values after the last adventure activity differently from the clients in the third phase.

The values for the hypothesis were gained from the 34 questionnaire entry. The U test which followed provided the result 0.080, which was compared with the level of significance 0.05. Although the difference approaches statistical significance even here it is not possible to accept alternative hypothesis for the significance level 0.05. Just like above mentioned we decided to compare with the significance level 0.1 and that way the hypothesis could be accepted.

Hypothesis 20 was based on the claims that the value system of the addicted person changes as well as their emotional bonds to the close people become obsolete. The drug addicted person neglects their hobbies, duties and other values and spends most of their time with themselves and their drug (Nešpor et al., 2011, p. 25). Rataj (in Nevšimal, 2007, p. 168) describes the adventure activity environment as space where one rocks the bottom in both physical and mental sense. This situation leads to the confrontation with the core of their personality without any hypocrisy. Based on these two premises we consider that the adventure activities are space where one thinks over their values and the longer in the treatment the more they consider this aspect.

3.2 Research limits

This research can be regarded to be the initial research in the field of exploring the adventure therapy in therapeutic communities for the addicted in the Czech Republic. There are a number of limits that must be taken into account. Although when setting the independent variables the authors searched in the specialized literature they observed only those opinions of the clients that can be influenced by many factors. Therefore it may be more of a tentative view of how the clients perceive their experience from the adventure therapy and not objective reality.

To collect data a non-standardized questionnaire was used. Although it was a quantitative research where a basic sample (all the chosen clients of a therapeutic community who underwent adventure activities in 2015 and 2016), a generalization is not possible because only one therapeutic community was involved in the research.

The statistical hypotheses' testing does not show the adventure therapy efficiency either. It only shows all the used methods and treatment means in the therapeutic community.

4 DISCUSSION AND CONCLUSION

The presented results of the quantitative part of the research correspond with some research studies. Autry (2001) describes that her respondents - girls from 13 till 18 years with risk behaviour improved their trust after the adventure therapy and that is both self-confidence and trust in others in group. The girls showed greater level of responsibility for themselves and they joined team work more. Paxton and Mc Avoy (1999) studied social psychological advantages of adventure therapy. They found improvement with their respondents in the field of self perception, feeling of being part of the group, and greater responsibility. The Romaněnko research (2012) was focused on the adventure therapy benefits from the point of view of the therapists. Again we find similarities with our results mainly in the question of the use of experience after the therapy ends. (Romaněnková describes this as gaining stimuli for their future free time activities), better self-confidence, responsibility, self-respect, breaking

their limits and improving the physical condition. The adventure therapy is realized in very different ways. Although all mentioned research fulfils the main definition, the length and activities differ largely.

The results of the quantitative part of the research show that clients after the adventure therapy in the therapeutic community are aware of their benefits. There are also statistically significant differences in the opinions of the clients of the first and third phase of the treatment. The clients of the first phase assess their self-respect, independence, the cooperation ability and thinking about the life values differently from the clients in the third phase who are about to finish their treatment and leave the community. These results show not only the benefit of the adventure therapy but the benefits of all the complex treatment in therapeutic communities which aims at both quitting the addiction and the inner personality setting change.

We consider the results of the research as initial mainly because of the limits of this research mentioned above. At this moment the realization of the ongoing research project was approved. It will work with standardized tests and their application before and after the adventure therapy in six therapeutic communities in the Czech Republic.

Sources

1. AUTRY, C., E. *Adventure Therapy with Girls At Risk: Responses to Outdoor Experiential Activities*. THERAPEUTIC RECREATION JOURNAL, Vol. 35, No. 4, 289-306. 2001. [online]. [cit. 2017-01-20]. Dostupné z WWW: http://www.kettealapitvany.hu/files/9014/3336/9423/AT_with_girls_at_risk.pdf
2. EVANGELU, Jaroslava Ester a Jiří NEUBAUER. *Testy pro personální práci: Jak je správně vytvářet a používat*. Praha: Grada, 2014. ISBN 978-80-247-5056-9.
3. GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu*. 2. Brno: Paido, 2010. ISBN 978-80-7315-185-0.
4. GASS, Michael A., H. L. Lee. GILLIS a Keith C. RUSSELL. *Adventure therapy: theory, research, and practice*. New York: Brunner-Routledge, c2012. ISBN 978-0415892902.
5. HAYESOVÁ, Nicky. *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-198-3.
6. CHRÁSKA, Miroslav. *Metody pedagogického výzkumu: Základy kvantitativního výzkumu*. 3. Praha: Grada Publishing, 2011. ISBN 978 80 247 1369 4.
7. KIRCHNER, Jiří a HÁTLOVÁ, Běla. *Teorie dobrodružné terapie*. Praha: European Science and Art Publishing, 2011. ISBN 978-80-87504-12-3.
8. KOLEKTIV autorů. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-164-1.
9. KOOYMAN, Martien. *Terapeutická komunita pro drogově závislé. I. díl, Vznik a vývoj*. Vyd. 1. Praha: Středočeský kraj, 2004. ISBN 80-7106-876-4.
10. KRATOCHVÍL, Stanislav. *Terapeutická komunita*. 1. vyd. Praha: Academia, 1979.
11. KUDA, A. Hierarchie a demokracie. In: Nevšimal a kol. *Terapeutická komunita pro drogově závislé II.: česká praxe*. Praha: Magistrát hl. m. Prahy, 2007. ISBN 978-80-254-3331-7.
12. MILBY a kol. *Community clinics*. In: JOHNSON A. BANKOLE A KOL. *Addiction medicine: science and practice*. New York: Springer, 2010. ISBN 1461439892.
13. NEŠPOR, Karel. *Návykové chování a závislost: současné poznatky a perspektivy léčby*. Vyd. 4., aktualiz. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-908-8.

14. NEVŠÍMAL, Petr a kol. *Terapeutická komunita pro drogově závislé II.: česká praxe*. Praha: Magistrát hl. m. Prahy, 2007. ISBN 978-80-254-3331-7.
15. PAXTON T. A McAVOY L. *Social Psychological Benefits of a Wilderness Adventure Program*. USDA Forest Service Proceedings RMRS-P-15-VOL.3. 1999. [online]. [cit. 2017-01-20]. Dostupné z WWW: https://www.wilderness.net/library/documents/science1999/Volume3/Paxton_3-27.pdf
16. PINĎÁKOVÁ, Jana. *Zátěžové aktivity v Terapeutické komunitě pro drogově závislé Fides Bílá Voda*. Ostrava, 2015. Diplomová práce. Ostravská Univerzita, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce: Bohdana Richterová.
17. PUNCH, Keith F. *Základy kvantitativního šetření: Praktická příručka pro studenty*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-381-9.
18. TK FIDES. *Průvodce pobytem v Terapeutické komunitě Bílá Voda*. Bílá Voda: Psychiatrická nemocnice Mariany Oranžské, 2014.
19. RATAJ, Martin. *Zážitkové programy*. In: NEVŠÍMAL, Petr a kol. *Terapeutická komunita pro drogově závislé II.: česká praxe*. Praha: Magistrát hl. m. Prahy, 2007. ISBN 978-80-254-3331-7.
20. RICHTEROVÁ, Bohdana a kol. *Zátěžové aktivity a léčba drogově závislých*. GRANT Journal [online]. 2015, roč. 4, č. 1, s. 92-97 [cit. 2017-01-15]. ISSN 1805-0638. Dostupné z: <http://www.grantjournal.com/issue/0401/PDF/0401.pdf>
21. ROMANĚNKOVÁ, Eliška. *Využití terapie dobrodružstvím v terapeutických komunitách v České republice*. Praha, 2012. Bakalářská práce. Karlova univerzita v Praze, 1. lékařská fakulta, Klinika adiktologie.
22. ZÁŠKODNÁ, Helena. *Závislost na drogách*. Ostrava: Ostravská univerzita – Filozofická fakulta, 2004. ISBN 80-7042-689-6.

Contact

Mgr. Bohdana Richterová
Bc. Veronika Štenclová
Bc. Kateřina Červenková

Ostravská Univerzita
Pedagogická fakulta
Katedra sociální pedagogiky
Fráni Šrámka 3
Ostrava
email: bohdana.richterova@osu.cz

TARGET GROUP OF CHILDREN'S SPECIALIZED PALLIATIVE CARE IN SLOVAKIA

Jana Kušnieriková, Martina Mojtová

Abstract

The issue of death and dying is nowadays discussed very little and is mostly a taboo. A specific area is the death of children and youth. If the curative treatment fails, prolonging the life brings suffering and pain to the child. Palliative care is in the best interest of the child and his family. The paper presents partial results of a complex research focused on mapping the current state of specialized palliative care in the Slovak Republic. Services of this type of care are designed for children with life-limiting or life-threatening diseases. The results of our research show that the main target group are not only children, but their families and a broader support system as well. Oncological diagnoses are the most numerous.

Keywords: *specialized palliative care, life-limiting disease/life-threatening disease, target group*

1 SPECIALIZED PALLIATIVE CARE AND ITS DEVELOPMENT

The term palliative care is etymologically derived from the word *pallium* which means a coat or a coverlet. Thus, care is perceived as the one that relieves pain when a disease cannot be cured any more (Mojtová, 2014) and protects ill patients. Defining palliative care, however, is not as unambiguous as the origin of the word. A lack of consensus that would clearly define palliative care and related notions refers particularly to cultural differences in perceptions of specific notions but also to different organisational provisions of palliative care elements. In deeper analysis of defining palliative care, we found various definitions which were, however, based on the etymological origin of this word.

Despite some deviations of the terminological definition of palliative care, most experts agree on its main philosophy and basic characteristics that are described also by the definition of children's palliative care published by the World Health Organization in 1998 in Geneva: "the active total care of the child's body, mind and spirit, and also involves giving support to the family; begins when a disease is diagnosed, and continues regardless of whether or not a child receives treatment directed at the disease; requires a broad multidisciplinary approach and must be provided at all levels of health care and even in children's homes" (WHO Definition of Palliative Care, 2017).

An important aspect is the fact that palliative care begins in the moment of diagnosis of an incurable disease and is provided to a child and his whole family. Thus, from the practical point of view, we talk about three qualitatively different periods of palliative care: *pre finem* (care for and accompanying a child with an incurable disease and his family from diagnosis of a disease to the beginning of a terminal status), *in finem* (care for and accompanying a child with an incurable disease and his family during the terminal status – dying in the simplest sense), and *post finem* (care of the body after death, accompanying the bereaved, usually for the period of one year) (Haškovcová, 2002; Holeksová, 2002). In the present, an integrated model of care for the dying is used; it includes equal proportions of curative treatment, palliative care, and care for the family, relatives and caregivers, i.e. healthcare and other helping professionals (Hawley, 2015).

In the period of the totalitarian era in the countries of Central and Eastern Europe, including Slovakia, palliative care was excluded from the system of health care and oncology, and even

from the educational system in the field. Political and economic reforms, which started only in 1990, enhanced development of palliative care and improvement of life particularly in patients with oncological diseases (Slováková, 2008). Other diagnoses and a target group of children were included in this care only later. The formation and implementation of children's palliative care in the conditions of Slovakia have depended on development of palliative and hospice care for adult patients.

Nowadays, according to the European Association for Palliative Care, Slovakia is a country where palliative care is provided at the general level, and the process of integration of palliative care into the health care system is just at the beginning (Centeno et al., 2013). The Constitution of the Slovak Republic guarantees a universal free access to a broad basic package of health care for all the citizens, but still we can witness a lack of services and limited capacities of healthcare facilities. In spite of the fact that in Slovakia the attempts to develop palliative and hospice care have been developing since 1989, there is not a complex of related services and forms of assistance for dying patients. And the situation of children with incurable diseases is even more difficult.

Until 2002 the Slovak Republic was the only Central European country where there were no hospice facilities. The first hospice was the Hospice of Mother Teresa in Bardejovská Nová Ves which started to function only in 2003 (Mojtová, 2014). A significant step towards the development of specialized children's palliative care was establishment of the first children's mobile hospice Plamienok, a non-profit organization, in 2004 which is one of the pillars of this type of care nowadays. In Slovakia, there are three other specialized children's mobile hospices: Svetielko pomoci, a non-profit organization; Svetielko nádeje; and Pod krídlami Dominiky, a non-profit organization.

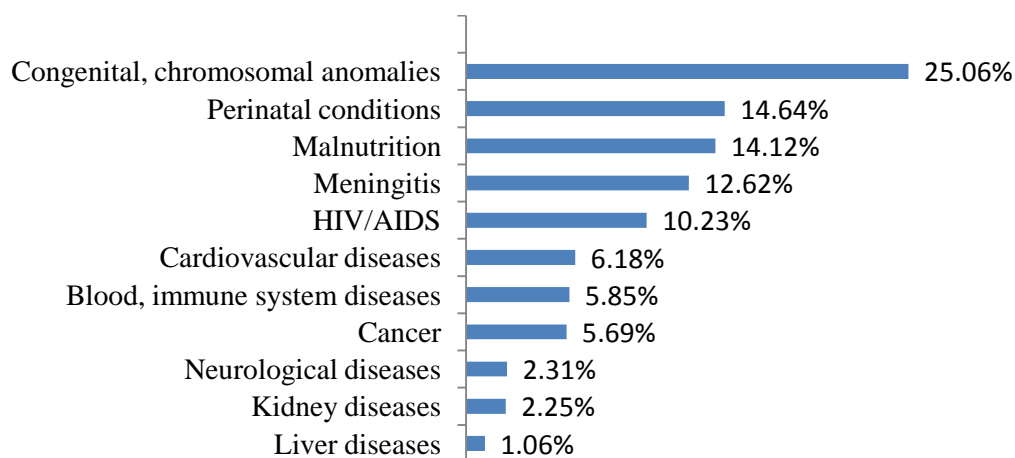
1.1 Target groups and forms of specialized palliative care

There are various types of diseases in children in palliative care. Children all around the world suffer from diseases from HIV to cancer. Therefore, we differentiate between *life-limiting diseases*, i.e. conditions when premature death is common and expected and *life-threatening diseases*, i.e. conditions in which there is a high probability of premature death as a result of complications or severe disabilities, even though there is a real chance of survival of a child until adulthood (Andráščiková a kol. 2013). Such diseases progress despite the use of all available methods of causal treatment, and on the basis of clinical experience and statistical data it is expected that a child will not survive until adult age (Jasenková, 2002).

According to the Association for Children with Life-Threatening or Terminal Conditions and their Families (ACT), children as recipients of palliative care are divided into four groups by the type of incurable diseases which lead to death in childhood. The *first group* includes diseases for which curative treatment is possible, but it can fail (for example, cancerous diseases, liver failure, and renal failure). The methods of palliative care can be necessary and used along with the methods of curative treatment or if curative treatment fails. The *second group* of diseases includes those in which death in childhood is very probable, but intensive treatment can prolong their lives in a good quality. Thus, the aim is to enable children participate in day-to-day activities (for example, cystic fibrosis). Progressive diseases in which treatment is only palliative from the beginning are included in the *third group* (for example, severe metabolic or neurodegenerative diseases, and muscular dystrophy). Thus, the diseases are without the possibility of curative treatment. Palliative care can be provided for several years. The *last group* includes severe non-progressive neurologic or other diseases that are characteristic by complex disabilities and specific health care needs (for example, cerebral palsy, severe developmental disorders). Such diseases are accompanied by

complications and a risk of premature death (White Paper on standards and norms ..., 2010; Standardy dětské paliativní péče v Evropě, 2014).

The causes of death in these children vary. The largest numbers of children that need an approach of palliative care die of congenital anomalies, mostly in the first year of life. Death after the first year of life is usually linked to diseases of the nervous or circulatory systems, or cancer. The newest research mapping the most common diseases in children was published by the Worldwide Hospice Palliative Care Alliance in 2014 (*Graph 1*). The organization focuses on the development of palliative and hospice care worldwide; its members include national and regional organizations and facilities for palliative care from more than 70 countries (Whpca, About us, 2015). Such cooperation enables collection of all necessary data and information which show the current state of palliative care worldwide. The activities of the organization are beneficial for our study because it focuses specifically on children's palliative care.

Graph 1: Distribution of children in need of palliative care by disease groups (Global Atlas of Palliative Care at the End of Life, 2014)

Both in Slovakia and in the world, palliative care is mostly linked only to oncological diseases; however, it is for children with any incurable diseases. According to the global statistics, cancerous diseases include fewer than 6% of all deaths of children; according to Davies and Siden (2010), however, it is more than 20% of all child patients. Regional data of this type vary, which is proven by the statistics of the children's mobile hospice Plamienok. In the period from August 2002 to October 2014, there were 61% of children with cancerous diseases, i.e. 102 children (Detská paliatívna starostlivosť: fakty, otázky a možnosti, 2014). The fact is that in the world as well as in Slovakia, most activities related to the development of children's palliative care are initiated in the environment of departments of paediatric oncology.

The National Health Information Centre of the Slovak Republic collects and statistically analyses causes of death of the citizens. The most common causes of death in children and young people (0-24 years of age) in 2013 included the external causes of death, respiratory system diseases, tumours, digestive system diseases, and circulatory system diseases.

There are many seriously ill patients who require specialized palliative care, i.e. active multiprofessional care for patients and their families provided by teams of experts who are specially educated in the area of palliative care. It is provided for patients who by the complexity of their needs (physical, psychological, social) exceed the possibilities of general palliative care (Sláma, Kabelka, Špinková, 2013). The facilities where specialized palliative

care for children can be provided include: palliative care departments, hospices at home (mobile palliative care), inpatient hospices, outpatient palliative care departments, day care centres, and special palliative care facilities such as counselling centres, emergency lines, and aid rentals (Marková, 2010).

2 RESEARCH

In 2016 and 2017, the complex study mapping the current state of specialized palliative care for children with life-limiting or life-threatening diseases in the territory of the Slovak Republic was conducted with the focus on four main areas:

- a) Identification and analysis of providers of specialized palliative care,
- b) Analysis of the process of assistance in facilities providing specialized palliative care,
- c) Analysis of problems and obstacles of specialized palliative care, and
- d) Identification of development possibilities for specialized palliative care for children.

The qualitative study focused specifically on the area of specialized palliative care, as one of the levels of children's palliative care. Data collection is based on the methodological triangulation of methods with the use of multiple data and analyses. In this paper, we state the partial results in which we identified and closely described the target groups of children's palliative care:

- 1 From the viewpoint of the *number of paediatric patients* (children with life-limiting/life-threatening diseases in specialized palliative care), and
- 2 From the viewpoint of *disease groups* and from the viewpoint of *provided services* of specialized palliative care.

To gain data related to the first area (number), we used the *method of content analysis* of the annual reports of the individual providers of children's palliative care for 2015 (4 in total). We analysed the results from the second area through open coding of the *semi-structured interviews* (6 in total) which were conducted with the personnel of the children's palliative care facilities (various positions: e.g. a head/director of an organization, a social worker, a healthcare professional, etc.).

2.1 Study results

In Slovakia, specialized palliative care for children was provided only by three children's hospices. In 2017 the fourth hospice, Pod krídlami Dominiky, got a licence; it is based in Nitra and its catchment area is the Nitra Self-Governing Region. In Slovakia, the first children's hospice Plamienok was open in Bratislava in 2003 and it includes the Bratislava Region. Plamienok, a non-profit organization, was established as a partner organization of the Civic Association Plamienok that was registered as an independent non-governmental organization at the Ministry of Interior of the Slovak Republic on 8 December 2000 for support of insufficiently developed palliative care for children with life-limiting diseases (Výročná správa Plamienok za rok 2003, 2004). The children's hospices Pod krídlami Dominiky and Svetielko pomoci were established on the basis of personal experience of parents (parent initiative) whose children had died. Thus, it is a direct experience of the founders of the organizations who reacted to a current situation of inadequate access to services of then existing palliative care. Other two hospices (Plamienok, Svetielko nádeje) that were founded within one year and were ones of the first in Slovakia were established on the basis of the initiative of physicians and experts (needs of hospitals/physicians) who worked at departments of paediatric oncology. It is important to emphasize that the civic

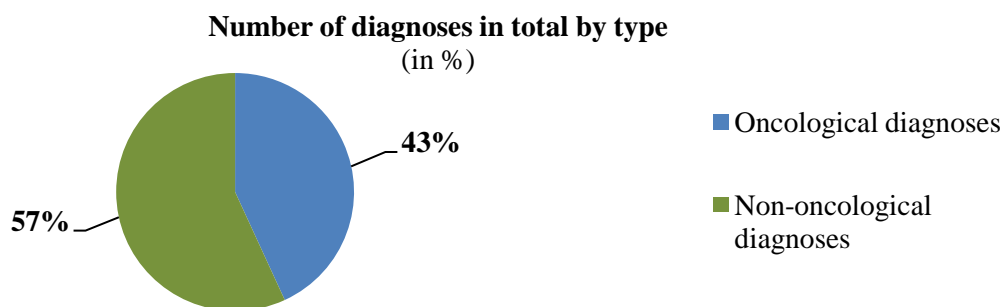
association Svetielko nádeje was founded in 2002, but it started to provide palliative care more than 10 years later, i.e. in 2013.

Table 1: Character of specialized palliative care facilities

	Plamienok	Pod krídlami Dominiky	Svetielko nádeje	Svetielko pomoci
Legal character	Non-profit organization	Non-profit organization	Civic association	Civic association
Form of health facility	Non-state health facility	Non-state health facility	Non-state health facility	Non-state health facility
Date of registration(year)	2003	2014	2002	2011
Providing palliative care from (year)	2004	2017	2013	2012
Seat	Bratislava	Nitra	Banská Bystrica	Košice
Target group	Children with incurable diseases	Long-term and seriously ill children and children in terminal phase of disease from 0 to 18 years of age	Children and youth with oncological or other serious diseases	Children in terminal phase of oncological diseases

In the content analysis, we focused on identification of target groups by age and diagnosis. As we can see in *Table 1*, all the studied organizations focus on children and youth, i.e. individuals from 0 to 18, or 19 years of age. In the present, Svetielko pomoci, a non-profit organization, focuses only on children with oncological diseases; other organizations provide care also for children and youth with other diagnoses, non-cancerous diagnoses (for example: cystic fibrosis, serious cerebral palsies, non-specified developmental diseases, etc.).

In 2015 the total number of children in care was *51 children*; 43% of them (22 children) had oncological diseases and 57% (29 children) had diagnoses of non-oncological diseases (*Graph 2*). Again, it is necessary to say that one of the organizations (Svetielko pomoci) provides care only for children with oncological diagnoses, and the non-profit organization Pod krídlami Dominiky did not provide palliative care for children yet in that period of time. The highest number of children in care was in the non-profit organization Plamienok covering the Bratislava and Trnava self-governing regions. In the same year, 31 children died; up to 81% (25 children) died in home settings and 19% of the children died in hospital. An average care time per one child was 84.44 days.

Graph 2: Number of diagnoses by type in 2015

In the table below, we state the aggregate statistical indicators and findings related to the number of children in care of children’s mobile hospices.

Table 2: Summary of statistical indicators and findings

	Number of children in 2015
Number of registered children from 0 to 18 years of age in Slovakia	1,058,303(data to 31.12.2015)
Number of children from 0 to 18 years of age who died in Slovakia	542 (data to 31.12.2015) *(the largest group included children up to 1 year of age)
Number of children in care of children’s mobile hospices	In 2015: 51children (In 2003 – 2015:310children)
Number of children who died during care by children’s mobile hospices	In 2015: 31children

The process of assistance is closely linked to a wide range of diagnoses that are included in specialized palliative care. The area “Identification of target groups by disease type” (Table 3) shows this specificity. In the semi-structured interviews we identified three important categories: *wide time range of diseases* and *unclear diagnosis/prognosis of diseases* show that in the present providers of palliative care focus also on other types of diseases, not only oncological ones. For the possibility of more precise diagnosis of oncological diagnoses and also their terminal phases, *patients with oncological diseases* are a more common target group (prevalent oncological diseases). Again, it is important to emphasize the fact that one of the studied organizations provides its services only to oncological patients, which influences the results in this category. In the present, there is no paediatrician working for the facility who would be a guarantor for provision of health care for other than oncological diagnoses. One of the respondents stated a lack of experts (physicians) as an obstacle to expand this target group.

Another identified area characterizing the process of assistance in palliative care is *target groups by focus of services* (Table 3). The services of the providers of palliative care are primarily oriented on children and their close family (*child and family*) which includes parents, siblings and other members (for example, grandparents). An emphasis on the family needs becomes an important element of care. The topic of siblings and its importance appeared in each conducted interview. Besides that, there were statements that were included in the category *school environment*: providing support and interventions in school environment of children with serious or life-limiting diseases in the form of counselling, lectures or discussions. Besides family and relatives, therefore, the target group includes also social environment of children, in this case classmates and teachers. In their statements the

respondents differentiated *family after losing a child* as a specific target group and emphasized the need to pay specific attention to it; therefore, we included it as an individual category in this studied area.

Table 3: Summary table: identification of target groups by disease type and by provided services

Identification of target groups by disease type		Identification of target groups by provided services	
Induced categories	N	Induced categories	N
Wide time range	6	Child and family	6
Unclear diagnosis and prognosis of diseases	4	Family after losing a child	6
Prevalent oncological diseases	5	School environment	3
Total number of statements	15	Total number of statements	15

Authors' note: "N" is the absolute frequency of the statements (not the number of respondents).

3 DISCUSSION AND CONCLUSION

As we have stated at the beginning of the paper, in our conditions it is not possible to quantify the exact number of children who need palliative care. MUDr. Jasenková, the director of the first mobile hospice in Slovakia, states that 750 children might profit from such care every year. This information, however, is from 1998 when Ann Goldman, a pioneer in the development of children's palliative care in Great Britain, defined statistical data on prevalence (a suitable indicator for estimation of the need of health care) of life-limiting diseases in children from 1 to 17 years of age (10 : 10,000). Approximately a half of these children needed a certain form of palliative care (Jasenková, 2002).

Since there are no adaptations and regulations, the providers of children's palliative care keep statistical data based on their decisions. The most detailed analysis of a target group was found in the annual report of the children's hospice Plamienok.

In the study, we used open-ended questions in the interviews to identify target groups of specialized palliative care from two viewpoints: a target group by disease type and target group by provided services.

Sometimes children die without being precisely diagnosed. *"But in those other diseases, it is not so distinct (a diagnosis). . . Some children are like there is no knowledge when they are going to die and if they are going to die at all"* (R5, 1, 19 - 20; 26 - 27) (all respondents' statements are translated by the study authors). This respondent's statement suggests that some children's diseases are so specific and rare that it is not possible to diagnose them completely. Unclear diagnoses or prognoses should be a signal to initiate, not postpone, palliative care.

In the world, as well as in our conditions, most activities developing children's palliative care result from the area of departments of paediatric oncology (Jasenková, 2002). Although, according to the results from the content analysis, oncological diagnoses do not predominate, the respondents stated these diseases as dominant. The characteristics of these diseases are better treatment management (using the treatment protocol) and often a predictable course of a disease. Other diagnoses that are labelled as non-oncological, however, form a larger part of life-limiting diseases (neurodegenerative, metabolic, cardiovascular diseases, inoperable serious congenital defects, etc.). Such patients are treated in various paediatric departments. An explanation for the results in this category is also the fact that one children's hospice

focuses only on oncological diagnoses (as we have stated in the description of categories; the reason for selection of this target group is a lack of experts, physicians who would include also other diagnoses).

From the viewpoint of provided services, we identified three main categories of a target group: *child and family*; *family after losing a child*; and *school environment*. The distribution of the target group corresponds with the services and activities of the providers of specialized palliative care. In the interviews we identified the emphasis on active inclusion of families in the process of assistance and decision making. One of the respondents identified it directly and labelled it as a pro-family model: “. . . thus, we are profiled as an organization that is pro-family focused. It means that we are interested not only in a child, but we place a child into the context of his family, a child and his quality of life, his experiencing – all those depend on functioning of a fundamental unit; it is the family” (R2, 2, 63 – 66). Thus, in the centre of care there is always a patient and his family which can become a source of social support. The most important partners in the process of assistance to children are child’s parents or caregivers (a legal representative).

Besides direct work with children’s parents, it is necessary to pay attention also to their wider family; the respondents in their statements directly labelled these family members: siblings, grandparents, aunts, uncles, and other relatives. In the standards for children’s palliative care, the European Association for Palliative Care states that a care unit is a child and his family which includes all those who provide a child with physical, psychological, spiritual and social support regardless of a genetic relationship (IMPACT: standards for paediatric palliative care in Europe, 2007). In most interviews, they stated the need to pay specific attention particularly to a group of siblings. Siblings play an important role in life of their incurably ill siblings. Thus, it is necessary their parents talk with them openly (adequately to their age and intellectual level). Siblings should be included in the decision-making process about care from diagnosis of a disease to a child’s death (including the period of grieving). However, it is necessary to provide protection for them, which would reduce a risk of a long-term damage. Furthermore, they should be included also in decision making about terminal care or funeral planning, and specific resources of support should be available for them during grieving (Korones, 2007; Kolenová, Krajner, 2015).

Related to the target group child and family (before death), we identified also a specific area: *school environment* which includes work with classmates of a child with a serious disease or his teachers (pedagogical staff). This category was found in the respondents’ statements, in spite of the fact that this service is not individually present in the annual reports or other available information. The pilot project “My Classmate has Cancer” is offered by the children’s hospice Pod krídlami Dominiky. In 2016 they distributed a publication with the same title and offer discussions for schools and school classes. The project objective is not only to assist and support children with serious diseases during their hospitalization, treatment and follow-up care but also help their classmates and teachers overcome frequently occurring barriers in communication. An important part of the programme is explanation of the myths about incurable diseases (for example: “cancer is contagious”).

Family is the basis of a support system in childhood; therefore, it is necessary to perceive it as a significant partner in provision of palliative care for child patients. The studies on various sources of social support were conducted by: Woodgate – Canada 2006; Kim, Yi – South Korea 2014; Koutná – the Czech Republic 2014; Phillips, Jones – the USA 2014, etc. who showed a positive influence of these sources on individuals’ mental health. Blažková and Koutná (2015) analysed these studies and came to the conclusion that using the sources of social support (family, siblings, school environment, healthcare professionals, etc.) is one of

the most significant strategies of coping with incurable diseases or a loss of a child (sibling, friend, classmate).

Sources

1. ANDRÁŠČÍKOVÁ, I. a kol. 2013. Princípy a špecifiká detskej paliatívnej starostlivosti. In HANOBÍK, F. a kol. *Perspektíva hospicov na Slovensku: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2013. ISBN 978-80-8132-096-5, s. 31 – 51.
2. BLAŽKOVÁ, T. – KOUTNÁ, V. 2015. Sociální opora u dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění. In *Československá psychologie. Časopis pro psychologickou teorii a praxi*. ISSN 0009-062-X, 2015, roč. LIX, č. 4, s. 346 – 358.
3. CENTENO, C. et al. 2013. *EAPC Atlas of Palliative Care in Europe 2013*. Milan : EAPC PRESS, 2013. 409 s. ISBN: 978-88-98472-02-4.
4. DAVIES, B. – SIDEN, H. 2010. Children in palliative medicine: an overview. In HANKS, G. et al. *Oxford text book of palliative medicine*. 2010. Fourth edition. ISBN 978-0-19-857029-5. p. 1301 – 1317.
5. *Detská paliatívna starostlivosť: fakty, otázky a možnosti*. [online]. 2015, [cit. 2015-10-08]. Dostupné na internete: <<http://www.detsky-hospic.cz/files/4.-MUDr.-Jasenkova.ppt>>.
6. *Global Atlas of Palliative Care at the End of Life*. 2014. London : World wide Palliative Care Alliance. 102 p. [online]. 2015, [cit. 2015-10-08]. Dostupné na internete: <http://www.who.int/nmh/Global_Atlas_of_Palliative_Care.pdf>.
7. *IMPACT: standards for paediatric palliative care in Europe*. [online]. 2007, [cit. 2015-10-14]. Dostupné na internete: <<http://www.eapcnet.eu/LinkClick.aspx?fileticket=ShMQyZuTfqU%3D>>.
8. HAŠKOVCOVÁ, H. 2002. *Lekárska etika*. Praha : Galén, 2002. 271 s. ISBN 80-7262-132-7.
9. HAWLEY, P. *The Bow Tie Model of 21st Century Palliative Care*. [online]. 2015, [cit. 2017-01-09]. Dostupné na internete: <http://www.virtualhospice.ca/en_US/Main+Site+Navigation/Home/For+Professionals/For+Professionals/The+Exchange/Current/The+Bow+Tie+Model+of+21st+Century+Palliative+Care.aspx>.
10. HOLEKSOVÁ, T. 2002. *Ležící člověk v domácím prostředí*. Praha : Grada Publishing, 2002. 92 s. ISBN 80-247-02126.
11. JASENKOVÁ, M. 2002. *Paliatívna starostlivosť v detskom veku*. [online]. 2002, [cit. 2017-01-09]. Dostupné na internete: <[https://www.google.sk/?gws_rd=ssl#q=JASENKOV%C3%81,+M.+2002.+Paliat%C3%ADvna+starostlivos%C5%A5+v+detskom+veku.+\[online\].+2002,+&*>](https://www.google.sk/?gws_rd=ssl#q=JASENKOV%C3%81,+M.+2002.+Paliat%C3%ADvna+starostlivos%C5%A5+v+detskom+veku.+[online].+2002,+&*)>.
12. KOLENOVÁ, A. – KRAJMER, P. 2015. *Sprievodca pre rodičov detí s onkologickým ochorením*. Bratislava: DFNSP, Klinika detskej hematológie a onkológie. [online]. 2015, [cit. 2017-01-09]. Dostupné na internete: <http://www.detomsrakovinou.sk/dsr/wp-content/uploads/2017/01/Detom_s_rakovinou_sprievodca.pdf>.
13. KORONES, D.N. 2007. Pediatric palliative care. In *Paediatrics Review*. ISSN 1526-3347, 2007, vol. 28. p. 45-56.
14. MARKOVÁ, M. 2010. *Sestra a pacient v paliatívnej péči*. Praha: Grada, 2010. 128 s. ISBN 978-80-247-3171-1.
15. MOJTOVÁ, M. 2014. *Sociálna práca v paliatívnej a hospicovej starostlivosti*. Bratislava: SAP – Slovak Academic Press, 2014. 120. ISBN 978-80-89607-20-4.
16. SLÁMA, O. – ŠPINKOVÁ, M – KABELKA, L. 2013. Standardy paliatívnej péče. Česká společnost paliatívnej medicíny české lékařské společnosti Jana Evangelisty Purkině. 2013. s. 18.

17. *Standardy dětské paliativní péče v Evropě*. [online]. 2014 , [cit. 2015-09-10].
18. Dostupné na internete: <<http://www.detsky-hospic.cz/>>. <http://www.detsky-hospic.cz/files/IMPaCCT-Standardy-detske-paliativni-pece-v-Evrope.pdf>>.
19. SLOVÁKOVÁ, J. 2008. Vzdelávanie zdravotníckych pracovníkov v oblasti paliatívnej starostlivosti. In *Kontakt*. ISSN 1212-4117, roč. 2, s. 264 – 273.
20. *Výročná správa za rok 2003. Nezisková organizácia Plamienok*. Bratislava : Plamienok. [online]. 2004, [cit. 2016-01-04]. Dostupné na internete: <<http://www.plamienok.sk/downloads/vyroczna-sprava-2003.pdf>>.
21. *White Paper on standards and norms for hospice and palliative care in Europe: part I*. [online]. 2015, [cit. 2015-10-08]. Dostupné na internete: <<http://www.eapcnet.eu/LinkClick.aspx?fileticket=f63pXXzVNEY%3d&tabid=735>>.
22. *WHO Definition of Palliative Care*. [online]. 2017, [cit. 2017-01-05]. Dostupné na internete: <<http://www.who.int/cancer/palliative/definition/en/>>.
23. *Whpca. About us*. 2015. [online]. 2015, [cit. 2015-10-08]. Dostupné na internete: <<http://www.thewhpca.org/about-us-3>>.

Contact

Mgr. Jana Kušnieriková
Katedra sociálnej práce a sociálnych vied
Fakulta sociálnej práce a zdravotníctva
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Kráskova 1
949 74 Nitra
Slovak Republic
jana.kusnierikova@ukf.sk

prof. PhDr. Martina Mojtovej, PhD.
Katedra sociálnej práce a sociálnych vied
Fakulta sociálnej práce a zdravotníctva
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Kráskova 1
949 74 Nitra
Slovak Republic
mmojtova@ukf.sk

PARENTAL ATTITUDES OF POLISH MARRIAGES IN TERMS OF SYSTEM THEORY

Sandra Frąckowiak - Makowska, Marta Pięta

Abstract

The purpose of this article is to make the characteristics of the parental attitudes of young Polish marriages in the perspective of the systemic theory. Describing the parental attitudes towards children gives a detailed picture of relations between parents and children. In the characteristic of different attitudes we can find a particular description of the family environment and the relations in it. Understanding the characteristics of the parental attitudes is essential from the point of view of predicting probability of the occurrence of negative family patterns and attitudes which may be passed down under the intergenerational transmission. Suitable recognition of parental attitudes and potential disturbances in this area would also allow to reduce its negative consequences.

Key words: family systems, theory system, young marriages, parental attitudes, child

1. INTRODUCTION

For many years we have seen in the social sciences a lot of interest in the subject of the family. It is the first and at the same time the most important social institution in which an individual lives and develops. The family, as the first social environment of the child, meets its needs in this aspect, as well as in biological and mental aspects. Parental attitudes are considered as a factor which depends largely on the development of the child.

This article analyzes parental attitudes in the perspective of systemic theory. The basis for the research presented in the article was the statement of M. Ziemska (1973), that parental attitudes are an extremely important link in the factors affecting the development and behavior of the child.

2. FAMILY IN THE PERSPECTIVE OF THE SYSTEMIC THEORY

Classic systemic approach defines the family as a system: with a predefined structure, functioning models and relationships models, the stability of which is determined by the variability in time (Carter, McGoldrick, 1988). In terms of system approach of the family, the operation of the whole system is subject to analysis in which one element depends on others, as well as on its existing relationship (Braun- Gałkowska, 1992). Therefore, making the description of the family from the perspective of the theory of the system, it should be characterized taking into account its characteristics, relationality and dynamism, because they are a component of adjustment processes taking place within the family system, its structure, communication, as well as they manifest in family strategies (Braun- Gałkowska, 2007).

2.1. The structure of the family system

Each family system has a structure which is a set of fixed patterns of interaction among its members. The family produces a specific sequence of interactions that, by repeat themselves often enough, are captured in a system of roles. The resulting system determines the nature of relations between members of family (Praszkier, 1992).

Analysis of the structure of the family system mainly includes a description of its boundaries. Boundaries define the rules under which is made the exchange between the system and the outside world, and between different parts of the family and its respective members (Namysłowska, 1997). The outer boundaries of the family system regulate its relationship with the environment (de Barbaro, 1997), while internal refer to the rules governing membership of family members to the various subsystems and the properties of the exchange occurring between them (Rajwa, Marynowicz, 2002).

An essential element for maintaining the structure of the family system is also an interfamily hierarchy. It allows the family to maintain the existing rules while leaving the structure of the system capable of certain modifications. The interfamily hierarchy is associated with a method of family organization. It concerns various positions occupied by individual members of the system which are determined by the degree of possessed authority (de Barbaro, 1994). The functionality of the interfamily hierarchy depends primarily on the attitudes expressed by the members of the family system in relation to that existing in the separation of powers (Radochoński, 1984).

2.2. Strategies for the family system

Patterns of interaction, which form the structure of the family system, are largely conditioned by the strategies that the family uses to carry out their functions. Each family shapes unique, characteristic strategies and rules, that is, methods and procedures relating to the performance of important tasks. They are fixed, obligatory for the whole family, interaction patterns which may impact on the quality of family life. On the strategies, chosen by the individual members of the family, a large effect is influenced by the context in which the family lives. Strategies, adopted within the family system, are therefore the result of dynamic, cultural, religious, social and family interactions (Plopa, 2004).

Strategies of the family system define the boundaries of permissible, deemed appropriate behavior in the family; are a kind of reflection of its value. They are a factor supporting the stability of the family system, by, among other, defining the roles of individual family members. They can be expressed both openly and directly, and remain implicit, not expressed clearly by any of the family members. This does not affect their obligatory. Established explicit and implicit rules are indicators of the manifestation of a certain behavior of members of the family system (Plopa, 2004).

2.3. Parental attitudes by M. Plopa

From the perspective of the theory of the system, it is justified to know and to describe parental attitudes. By recognizing the dominant attitude within the system, it can get a much more detailed picture of the relationships which exist between parents and their children. The characteristics of attitudes contain a detailed description of family environment and relationships prevailing in it. Presented attitudes, like parenting styles, affect children. There are correct attitudes - "healthy", and the negative - "pathogenic" (Ziemska, 1973). It is worth noting that the impact of parents on child begins from the moment of its birth, through the use of accepted, certain standards and values.

M. Plopa (1983) reviewed the existing typology of parental attitudes, and on this basis, he distinguished basic dimensions, which include: Acceptance, Rejection, Autonomy, Excessive Requirement, Inconsistencies and Protecting.

Dimension I: Attitude of Acceptance - Rejection

Acceptance: The parent unconditionally accepts the child as it is. It creates a harmonious ambiance and allows for free articulation of thoughts, views and feelings, and – by the parental attitude of openness, acceptance and support, the parents teach the child

the acceptance of others, and shape a sense of confidence to the world and people. Communication with the child is held in a partner way, there is a mutual trust. Parents are to the child relative, sensitive, thoughtful, caring. In difficult situations, they identify emotionally with it. Intercourse with the child is for parents enjoyable, gives a feeling of satisfaction, joy, belonging and warmth. The child is treated with dignity and respect resulting from a deep bond of love and respect for its person (Plopa, 2008).

Rejection: In contacts, the parent nor the child don't feel pleasure, warmth, and satisfaction. The parent is perceived as a cool person, with an inability to perceive its problems or needs. It can not interpret the messages flowing from the child, such as "play with me, hug me". Any attempt to approach and establish emotional contact is seen from a distance, sometimes even is received with hostility. The parents have no respect to the psychological needs of the child, only the material needs are met. The child is treated instrumentally, they do not see itself as a person and the problems faced by the child are imperceptible (Plopa, 2008).

Dimension II: Excessive Requirement attitude

In this attitude, we observe the formation by the parents a pattern of the perfect child they would like to have and bending own child to this pattern. Parents too demanding, forcing, correcting, can not accept the child as it is with its current capabilities at the level of development stages and individual characteristics. These parents see themselves as an authority in all matters. They assume absolute adaptation of the child to the requirements, obedience, and subordination in each issue, as well as achieving very good results in various aspects of life. They do not tolerate criticism and do not tolerate opposition, they consider their decisions to be the only right and best. They present a rigid model of behavior, due to which the child is under enormous pressure to conform to the ideal pattern. Attempts, to get independence and autonomy by the child in their cases, are blocked through the use of orders, prohibitions, and sanctions. The child is treated from a position of authority, without recognition of their rights as equal in the family and respect for its individuality. This attitude stems from a parent-specific understanding of the interests of the child (Plopa, 2008).

Dimension III: Autonomy attitude

In this attitude, the child is treated by the parents, as the person who - as it grows - needs more autonomy and learning to make their own decisions. The behavior of the parents is tailored to the developmental needs of the child. The parents understand the strong need for "privacy", holding a variety of own mysteries, searching for own purposes. Attempts of the child to solve problems independently are approved by the parents. According to the expectations and opportunities, they help the child. The child receives from them good advice and in every situation can count on to discuss the problem. In conflict situations, they do not impose the child by force their own opinion, the parents try to understand the views of the child, even if they are not able to fully accept them. Also an understanding of the need to establish social contacts with the opposite sex is associated with a reasonable acceptance (Plopa, 2008).

Dimension IV: Inconsistent attitude.

The attitude of the parent to the child is fickle and depends primarily on its mood and well-being, which it moves on interpersonal relationships in the family. The parent often inconsistent in its opinions, decisions, feelings, behaviors, presented principles and precepts, and parenting prohibitions. It presents a wavering attitude towards the child, its behavior is difficult to understand, has a high emotional lability. The attitude of acceptance

and commitment to the child's cases is intertwined with nervousness, blatancy, and threats of sanctions and restrictions. Lack of calm, stability and predictability in the behavior of the parents makes the child becomes emotional distance, closes in itself, hides its problems from the parents, also reluctantly shares it with them even when the parent is in a good mood. In such a situation, it happens that the parent has a claim to the child, that it does not share its problems, which leads to unacceptable behavior of the parent to the child. The child can then seek closeness, support, and understanding from other people outside the home (Plopa, 2008).

Dimension V: Excessively Protecting attitude

Parent, guided - as it believes - by the love for the child, excessively interferes with all its affairs, caring for it unduly, it wants to know about everything concerning the child and advice in everything. It believes that the child needs constant care, do not realize the fact of growing up the child and the need for change in dealing with it. Any manifestations of autonomy and freedom of the child's behavior are taken with fear and anxiety. The parent overly worries about the future of the child, does not believe that the child itself, without its help and support, will be able to cope. This attitude of the parent is a source of conflict with the child, the birth of a rebellion and emotional moving away(Plopa, 2008).

3. OWN RESEARCH

The main objective of the study was to isolate specific parental attitudes depending on the environmental and social variables. Significant emphasis has been placed on the check whether there are differences in parental attitudes presented by young people according to their origin. Sought here, therefore, the relationship between the place of residence of parents and presented parental attitudes.

The study used a questionnaire of parental attitudes developed by M. Plopa (2008). This questionnaire is characterized by high reliability and proven theoretical accuracy. It is used to study the parental behavior of adults. The questionnaire consists of 50 questions. Tested person can choose one of five answers: definitely that's the way I am and I behave in this way, rather that's the way I am and I behave in this way, I have no doubt that's the way I am and I behave in this way, rather that isn't the way I am and I don't behave in this way, definitely that isn't the way I am and I don't behave in this way (Plopa, 2008).

This study was attended by 48 people, including 24 women and 24 men. The tested persons were from 22 to 38 years old and most of them had higher and secondary education. They were currently married and had at least one child. The persons covered by the questionnaire differed by a place of residence (the variable). In the group of surveyed people, 24 came from the city (Gdańsk, Sopot, Gdynia) and 24 persons were residents of the village of Stężycza municipality in Kartuzy district.

In order to answer the main research question on parental characteristic attitudes, an analysis was performed by the t-Student test for independent samples, comparing the results obtained by people living in the city and in the countryside. The results are shown in Table 1.

Table 1. Descriptive statistics of parental attitudes in the research sample: mean (standard deviation in brackets), variability intervals (minimum – maximum value for the variable).

Variable	City	Countryside	Statistic	P
Acceptance	42,83 (4,39)	36,27 (3,52)	$t = - 5,538$	< 0,01
Requirement	30,54 (7,31)	32,09 (3,43)	$t = 0,906$	n.s.i
Autonomy	36,04 (4,37)	34,00 (2,37)	$t = -1,941$	n.s.i.
Inconsistency	24,37 (6,25)	27,81 (3,30)	$t = 2,361$	< 0,05

Protecting	31,04 (6,47)	27,50 (3,67)	$t = -2,305$	$< 0,05$
------------	--------------	--------------	--------------	----------

The data included in the table allow to conclude that the differences in the presented attitudes refer to attitudes of acceptance - rejection, inconsistency and protecting. The results showed statistically significant differences between those, living in the city and in the village, in the attitude of acceptance - rejection ($p < 0.001$). People living in the city show a much closer, emotional contact with the child than it is in rural families. Comparing the obtained results in the attitude of inconsistency, it can be said that people living in the city are more consistent than those living in rural areas and that the people of the city stronger presents the attitude of protecting children than it does in people from the countryside. In other types of attitudes, that is requirement and autonomy, there is no significant difference between people living in urban and rural areas.

Analysis of the research data points to differences in parental attitudes presented between people who live in the city and in the countryside. The people from the city present for the children a higher level of acceptance: indicator $p < 0.001$. The families, in which the dominant parental attitude is the attitude of acceptance, is characterized by clearly defined, obligatory for all members patterns of rules and standards, functional hierarchy of the family, a distinct identity, specificity, and separateness. Their characteristics also allow them to remain open to the outside world (de Barbaro, 1997). Such the family system also favors the development of identity of not only its individual members, but also the family understood as a whole (Plopa, 2004). It can be assumed that this is due to greater awareness of performing the parental role as well as can result from better access to reliable information on the education of children. People from the cities much later start families and have offspring, it makes them more emotionally mature and their decision to have a child is more aware.

The parents bringing up their children in the cities also show a higher level on a scale of protecting, than the parents living in the countryside. Family systems in which the parents, among the expressed parental attitudes, reveal the attitude of protecting characterized by a clearly defined organizational structure of the family defining the system of power, subsystem boundaries and the applicable rules in the system. Structured and organized family system allows for the implementation of the security needs of all its members, who see it as a predictable, consistent and friendly. The sense of safety in the family additionally ensures stability its adopted principles and predictability of the consequences of certain events and behaviors of family members (Rajwa, Marynowicz, 2002).

The parents living in the countryside presenting a higher level in the attitude of inconsistency. The obtained results on this scale may be associated with abnormalities within internal borders, occurring in the structures of these families. Undefined and unclear boundaries can, in fact, interfere with the proper functioning of the family system and lead to the formation of the abnormal interaction between its members. These boundaries impede family members experiencing individuality and distinctiveness, and disturb the interfamily hierarchy. As a result, they are causing in family members a sense of alienation in relation each other (Plopa, 2004). In families with undefined borders, described in the literature also as mixed families or entangled subsystems, are not clearly differentiated. The family hierarchy, as well as the roles of the various members of the system and the resulting functions and tasks, are for them unclear (de Barbaro, 1994). The tangled families are also characterized by information overload, difficulties in the implementation of care and educational functions, inadequately strong reactions to the changes, and rapid spread of stress between family subsystems. Therefore, members of mixed systems experience difficulties in the development of autonomy, learning

responsibility and self-control, and the acquisition of cognitive and affective competencies (Radochoński, 1984).

The differences between rural and urban families, as supposed by S. Kowalski (1986), may arise from the prevailing views on the work of adults and children, with a direct impact on the attitude of the care and upbringing of children. At the village, children from an early age are included in the work on the farm and in the home. The differences, between education in rural and urban families, relate to responsibilities, organization of work and leisure time. Culture can influence the style of parenting, by shaping the values, beliefs, attitudes and goals that parents bring to the relationship with children (Plopa, 2004). The origin of the family influences the parental attitudes and style of manage and decide on the way to control the child. In rural families more often we meet with an autocratic way to control them than it is in urban families. Also important are the views of parents on how to educate children which are formed on the basis of patterns derived from their own environments (Sitarczyk, 1988).

As results from the verification of posed research questions, there is a link between place of residence and parental attitudes. In the light of this study, the differences between people living in the city and the village can be observed, but they relate to parental attitudes included as a whole, as well as relate more to parenting styles and don't represent of detailed distribution of basic dimensions, which include, according to M. Plopa (2008), acceptance, rejection, autonomy, requirements, inconsistency, and protection.

4. SUMMARY

This article attempts to analyze parental attitudes from the perspective of systemic theory. The theoretical considerations and data obtained from empirical studies allow to conclude that there are differences between those living in urban and rural areas, in parental attitudes presented, separated by M. Plopa (2008).

These results suggest a different approach in certain dimensions of attitudes. These include primarily the dimensions of acceptance and rejection, protecting, and inconsistency. The collected results of the study apply to young couples with at least one child. The regularity, that the persons from the city adopt the attitude of higher acceptance, protection, and consequence than in rural families, was found. Based on the research results presented in the article, it can be assumed that in the future children of these families will generate the same attitude they have observed in their parents, according to the theory of intergenerational transmission (Sitarczyk, 1995).

However, it is reasonable to test a larger group of people and supplement of gathered results by the information obtained from interviews, in order to determine the relationship between place of residence and presented attitudes. An extremely valuable supplement of the research would be an observation of the communication of parents and children, after which would take place an assessment of comparing the results obtained in the test. It would allow for a more objective look at the data obtained from the questionnaire.

References

1. DE BARBARO B. *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1994. ISBN 83-86101-10-5.
2. DE BARBARO B. *Pacjent w swojej rodzinie*. Warszawa: Springer PWN, 1997. ISBN 83-86637-41-2.
3. BRAUN-GAŁKOWSKA M. *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych osób zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1992. ISBN 83-85291-38-5.

4. BRAUN-GAŁKOWSKA M. *Poznanie systemu rodzinnego*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2007. ISBN 978-83-7363-575-3.
5. KOWALSKI S. *Socjologia wychowania w zarysie*. Warszawa: PWN, 1986. ISBN 83-01-01500-4.
6. NAMYSŁOWSKA I. *Terapia rodzin*. Warszawa: Springer PWN, 1997. ISBN 83-86637-76-5.
7. PLOPA M. *Czynnikowe typologie postaw rodzicielskich*. Psychologia Wychowawcza. Nr 4. Warszawa: Związek Nauczycielstwa Polskiego, 1983. pp. 412-419. ISSN 0033-2860.
8. PLOPA M. *Psychologia rodziny: teoria i badania*. Elbląg: Wydawnictwo Elbląskiej Uczelni Humanistyczno- Ekonomicznej, 2004. ISBN 83-7308-381-2.
9. PLOPA M. *Skala Postaw Rodzicielskich. Wersja dla rodziców. Podręcznik*. Warszawa: Visja Press & It, 2008. ISBN 978-83-61086-14-7.
10. PRASZKIER R. *Zmieniać nie zmieniając. Ekologia problemów rodzinnych*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1992. ISBN 23-02-04827-5.
11. RADOCHOŃSKI M. *Psychoterapia rodzinna w ujęciu systemowym*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, 1984. No ISBN Number.
12. RAJWA E., MARYNOWICZ S. Red. *Współczesna rodzina: funkcjonowanie, zagrożenia, terapia*. Kraków: Małopolskie Centrum Doskonalenia Nauczycieli, 2002. ISBN 83-88618-22-9.
13. SITARCZYK M. *Psychologia uwarunkowania nieprawidłowych postaw rodzicielskich. Z badań nad podstawami rodziny*. Red. K. Pospiszyl. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1988. pp. 21-39. ISBN 83-227-0212-4.
14. SITARCZYK M. *Transmisja międzypokoleniowa postaw rodzicielskich*. Psychologia wychowawcza stosowana. Wybrane zagadnienia. Red. Z. Gaś. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1995. pp. 117-127. ISBN 83-227-0760-6.
15. ZIEMSKA M. *Postawy rodzicielskie*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1973. No ISBN Number.

Contact

Mgr Marta Pięta, M.Ed.
University of Gdańsk
Bażyńskiego 8, Gdańsk, Polska
email: martapieta@o2.pl

Mgr Sandra Frąckowiak - Makowska, M.Ed.
University of Gdańsk
Bażyńskiego 8, Gdańsk, Polska
email: sandra.frackowiak@gmail.com

VŠEOBECNOST A ODBORNOST – VĚČNÉ DILEMA

GENERALITY AND EXPERTISE – ETERNAL DILEMMA

Jaroslav Lindr

Abstrakt

Profil absolventa technické vysoké školy mluví o dosažení odbornosti a o rozvoji klíčových kompetencí potřebných pro úspěšné profesní uplatnění. Z toho plyne, že je třeba najít rovnováhu mezi zastoupením všeobecných a odborných předmětů ve studijních plánech, která ideu profilu absolventa naplní. Všeobecně vzdělávací předměty by měly souviset s oborem studia a měly by napomáhat širšímu vzdělanostnímu rozvoji absolventů. Příklad moderního akademického studijního plánu v duchu skloubení odborných a všeobecných předmětů lze najít na technické univerzitě v Brně. Příspěvek hodnotí koncepci, realizaci a zpětnovazební reflexi výuky vybraného společenskovedního předmětu v akademickém plánu univerzity. Reflektuje přínos, úspěchy a problémy, které s sebou zařazení společenskovedních předmětů nese. Příspěvek tím dostává retrospektivní charakter při hodnocení zkušeností a zároveň futurologický pohled na to, jak zlepšit další rozvoj „školy v pohybu“ v budoucnosti.

***Klíčová slova:** Klíčové kompetence, kurikulum, všestranný rozvoj, společenskovední předměty, zpětnovazební hodnocení přínosu, dichotomie všeobecnosti a odbornosti, modernizace vzdělávání*

Abstract

A graduate's profile speaks about reaching the expertise and the development of key competences necessary for successful work placement of university graduates. From this follows a need to find an optimal balance between general and specialised subjects which fulfils the idea of graduates' profile. General educational subjects should relate to the relevant study branch and should provide broad educational development. An example of a modern academic study plan in connection with expertise and general subjects might be found at a technical university in Brno. The paper evaluates the conception, realisation and feedback reflection of a chosen social science subject in the university academic plan. It reflects profit, achievements and problems which the implementation of the social science subjects carries within. Due to this the article obtains a retrospective character in experience evaluation and a new view of how to improve further development of „the school in movement” in the future.

***Key words:** Key competences, curriculum, general development, social science subjects, feedback contribution evaluation, dichotomy of expertise and generality, modernisation in education*

1 ÚVOD

„Škola základ života“ praví se v publikacích, v odborných statích a v lidových úslovích. Může se současná škola pyšnit tím, že poskytuje široký a pevný základ pro úspěšný profesní a osobní život absolventů?

V současné době se pod tlakem zabezpečení socioekonomických a materiálních podmínek života a zdůrazňováním konceptu vzdělání pro konkurenceschopnost upřednostňuje především odbornost, plná profesionalita a schopnost úspěšného začlenění absolventů do profesní praxe. Připravuje škola absolventy na zvládnutí těchto životních nároků?

Na místě je proto otázka, zda současná škola studenty připraví skutečně tak, že je „vybaví na cestu“ všemi potřebnými vědomostmi, dovednostmi, návyky a postoji, které využijí v dalším

životě? Může současná podoba školství naplnit Komenského myšlenku „školy jako dílny lidskosti“ nejen z hlediska odborné kvalifikace, ale též z pohledu vzdělání jako hodnoty, pěstění osobnosti s pochopením smyslu, popisu a odhalení podstaty světa kolem nás ve všech souvislostech a v duchu mezilidské humanity?

Jakkoliv se tyto úvahy mohou jevit jako vyřešené a uzavřené, představy o optimální podobě vzdělávacího systému, o vzdělávacích obsazích, o rozsahu a obsahu předmětů, o repertoáru vyučovacích předmětů – stručně řečeno představy o modernizaci ve vzdělávání jsou stále vysoce aktuální.

S tím souvisí problematika kurikula, vzdělávacích programů a akademických studijních plánů, která patří v každém vzdělávacím systému mezi nejzávažnější, nejkompexnější a zároveň nejkompikovanější otázky v oblasti vzdělávání. Podotkneme, že náleží také mezi pojmy nejdiskutovanější, protože už samotné vymezení kurikula z etymologického hlediska hovoří o „škole v pohybu“.

Představuje neustálý proces směřující k nalezení optimální podoby vzdělání. Není to staticky neměnný stav, ale cesta neustálých proměn, přeměn a nových pojetí, jak nejlépe nastavit cestu vzdělávání ve školách. Jednou z možných cest, jak dosáhnout optimální podobu vzdělávacích programů, je zapracovat do učebních plánů koncept rovnováhy mezi všeobecnými a odbornými předměty.

Přestože se tato idea může zdát teoretická, nadsazená nebo uměle vykonstruovaná, nesporně má své opodstatnění. Stěžejním důvodem pro všeobecnost se jeví uplatnitelnost absolventů v praxi a odkaz na univerzalitu osobnosti absolventů schopných snazšího a úspěšnějšího začlenění do pracovního prostředí.

2 OPTIMÁLNÍ PROPORCE MEZI VŠEOBECNOSTÍ A ODBORNOSTÍ JAKO PROBLÉM

Cílem kurikula je najít rovnováhu mezi narůstajícími poznatky ve vědě a potřebou optimalizovat rozsah a obsah vzdělávání ve školách tak, aby vzdělávání obsahovalo vše podstatné a aby odpovídajícím způsobem připravilo jedince na budoucí praxi ve všech oblastech (např. kompetence komunikativní, sociální, k podnikavosti aj.). Takto lze velmi zjednodušeně vystihnout podstatu celého kurikulárního snažení od prvních nesmělých krůčků v 60. letech 20. století až po současnost.

Modernizace a optimalizace kurikula směřuje k provázanosti mezi klíčovými a odbornými kompetencemi tak, aby tvořily jednotu a aby se vzájemně doplňovaly. Na tento aspekt se často zapomíná. Až příliš se zdůrazňuje jen odborná připravenost, specializace a funkční gramotnost. Nežřídka se odbornost nadřazuje nad všeobecnost, ale, jak už bylo výše zmíněno, o úspěšnosti v pracovním zařazení mnohdy rozhodují i faktory spjaté s celostním, tj. všestranným rozvojem jedince.

2.1 Vybrané pohledy na význam všeobecnosti ve struktuře vzdělávání

Mnohovrstevnaté úvahy o kurikulu, o realizaci kurikula ve výuce, o osvojení vzdělávacích obsahů studenty a o dalších aspektech spjatých s kurikulem lze najít v četných reflexích autorů, kteří se teorií kurikula zabývají. Jako inspirativní pro řešení dichotomie všeobecnosti a odbornosti se jeví zejména ty myšlenky, které silně rezonují s potřebou všeobecného a hlavně všestranného rozvoje absolventů, a to na všech stupních vzdělávací soustavy.

Na druhé straně teoretických zdrojů zabývajících se vztahem mezi všeobecností a odborností není mnoho. Literatura se většinou orientuje na popis koncepcí vzdělávání, přístupů ke kurikulu atp., přičemž jednotliví autoři se k otázce konkrétní proporcí předmětů ve studijních plánech příliš nevyjadřují. Akcentují sice potřebu rozvoje všech klíčových a odborných kompetencí, ale pouze v teoreticko-koncepční úvahové rovině, např. Maňák (2008), Pol (2009), Průcha (1997) aj., nebo v rovině potřebnosti cíleného pedagogického

výzkumu, např. Janík (2009), který by otázku pojetí a realizace kurikula ve vazbě na rezultatové efektové formy kurikula lépe zdokumentoval a projasnil.

2.2 Teoretická východiska pro budování optimální vzdělávací koncepce

Z výše charakterizované skupiny publikací lze uvést některé vybrané buď přímé citace autorů, které vyzdvihují provázanost všestranného rozvoje osobnosti studenta s jeho odbornou profilací, nebo myšlenkové koncepty, které se snaží dát metodický rámec nebo nástroj pro uchopení optimální vzdělávací koncepce. Především jde o výzvy současnému modernímu školství mající za cíl vychovat takového absolventa, který obstojí v náročných požadavcích kladených na pracovní uplatnění.

V této souvislosti připomeňme, že při tvorbě konkrétního studijního plánu hraje velkou roli náplň vzdělávání daná tzv. „*repertoárem vyučovacích předmětů, kterému by měla být věnována velká závažnost*“ (Průcha 1997, s. 262). Proto se vynořuje otázka začlenění všeobecně vzdělávacích předmětů do kurikula na technické univerzitě jako silný apel na formování odborné a všestranné profílace absolventa.

Zohledněme také postřehy Pola (2009), který podrobně řeší otázku komplikovaného přechodu od teoreticky pojatého kurikula po praktickou realizaci na školách, přičemž detailně reflektuje obtížnost tohoto procesu s ohledem na postavení, zájmy, názory, vize a obavy všech participujících subjektů ocitajících se v roli tvůrců nové školy. (srv. Pol 2009, s. 27–40)

Hledání takové podoby školy, která by odpovídala všem aktuálním potřebám měnící se společnosti ve všech ekonomických, sociálních, funkčních, organizačních a vzdělanostních hodnotách nutně vytváří tlak na změnu pojetí vzdělávání. To školám přináší mnoho starostí a názorových třenic s provokativními výzvami, jak s podobou vzdělávání vlastně naložit.

2.3 Odborné a všeobecné vzdělávání jako výzva

Škola musí umět reflektovat vzdělanostní potřeby společnosti s ohledem na daný sociokulturní kontext a moderní dobu. „*Držet ve škole krok s rozvojem vědeckého poznání, a to rozšiřováním požadavků o nové poznatky, jak je přináší věda, výroba, moderní technika nebo měnící se způsob života lidí...jde o inovaci obsahu, poněvadž poznatky zastarávají nebo jsou nahrazovány novými.*“ (Maňák & Janík & Švec 2008, s. 30) Z toho plyne permanentní potřeba sledovat vývoj oboru a nové poznatky začleňovat do výuky.

To v kurikulu technické univerzity představuje velmi ožehavý problém nutící všechny zúčastněné k permanentním úvahám nad efektivitou, flexibilitou a modernizací akademických studijních plánů ve vazbě na aktuálnost vývoje daného oboru, čemuž mohou všeobecně vzdělávací předměty (např. soft skills) výraznou měrou napomáhat. „*Vzdělávání musí mít pro všechny žáky smysl a osobní význam.*“ (Maňák & Janík & Švec 2008, s. 33–34) Z toho plyne velká výzva pro tvůrce akademických programů.

Převážně v technickém vzdělávání činí nemalé problémy spojit všeobecnost s odbornou profilací s ohledem na „školní“ a „funkční“ gramotnost budoucího absolventa. Jinými slovy to znamená najít optimální spojení teorie a praxe, přenést zkušenosti z praxe do teorie a zároveň teoretickým vzděláním vychovat absolventa pro úspěšné uplatnění v praxi.

Škola usiluje o rovnováhu mezi užíváním osvědčených starých i inovačních nových postupů, které se snaží zharmonizovat s rychlým tempem vývoje společnosti. „*Edukační realita vždy byla a je nucená k rutinnímu praktikování jistých předepsaných postupů na úkor často podstatně důležitějších věcí, proto nastává rozpor mezi tzv. „školní gramotností“ a „funkční gramotností“ potřebnou pro život v současné společnosti.*“ (Kožuchová 2009, s. 146). Autorka sama volá po novém pojetí technického vzdělávání, po posunu od pasivního mechanického vnímání techniky směrem k jejímu kritickému přijímání, od řemeslně výkonových kompetencí směrem k vědecko-aplikačním inovačním postupům, a to zejména při výuce technických předmětů na školách.

Nad problematickým zakomponováním změn do školní edukace se podrobně zamýšlí autoři, kteří se snaží o důkladnou promyšlenost a cílenou návaznost kroků od teorie kurikula směrem k realizaci ve školách. „*Implementace a realizace postupuje často v konfliktním ovzduší. Podcenit implementaci znamená vystavit se poměrně vysokému riziku, že se nová koncepce do praxe očekávaným způsobem nepromítne. Zkoumat implementaci znamená přesně vymezit její podstatné rysy, které pak lze indikovat v reálné praxi jako indikátory kvality vzdělávání.*“ (Janík 2009, s. 82) Autor upozorňuje na četná úskalí plynoucí zejména z toho, že kurikulární reforma může nabývat pouze ideovou podobu, aniž by byla skutečně důsledně zakomponována do edukační praxe ve školách. Tím by se stávala pouze formální záležitostí bez skutečné implementace tam, kde by primárně měla implementována být, tj. ve výuce na všech typech škol.

Ať již nahlížíme na kurikulum z různých hledisek, lze vysledovat dobře míněnou snahu všech zúčastněných po zkvalitnění, modernizaci a větší efektivitě vzdělávání na školách. Implementace kurikula v duchu modernizace školství se stává požadavkem a zároveň mechanismem, který chce zkvalitnit český školský vzdělávací systém.

3 REFLEXE VŠEOBECNÉHO VZDĚLÁVÁNÍ V KONTEXTU ODBORNÉHO STUDIA

Dichotomii mezi všeobecností a odborností lze popsat pohledem do praktické edukační zkušenosti na příkladě výuky konkrétního vybraného předmětu. Idea všestranného rozvoje osobnosti studentů se promítla do edukační reality ve studijních programech na vybrané fakultě technické univerzity v Brně již před několika lety. Proto je možné pohlédnout na výsledky.

Podívejme se nyní na konkrétní výsledky implementace myšlenky všeobecnosti do studijního plánu technické univerzity skrze vybraný společenskovední předmět *CZ052 Etika v podnikání*. V duchu koncepce všestranného rozvoje studentů se jedná o předmět, který na jedné straně sleduje společenskovední vymezení etiky jako vědy, na druhé straně se snaží o aplikaci obecných etických teorií do sféry podnikání a firemní praxe. Tím vzniká kýžená symbióza sepětí teoreticko-filozofického předmětu s aplikační rovinou využití znalostí etiky v oblasti podnikání, managementu a firemního života. Ideální podoba předmětu tedy předpokládá jak předání teoretických znalostí o etice, tak jejich využití v náhledu na etickou podobu podnikání.

3.1 Zkušenosti s výukou vybraného společenskovedního předmětu – rozbor a stručná interpretace získaných údajů

Cílem předmětu *CZ052 Etika v podnikání* je rozšířit obecnou teorii managementu o novou dimenzi podnikání založenou na principech etiky, fair-play, slušnosti a dlouhodobější udržitelnosti.

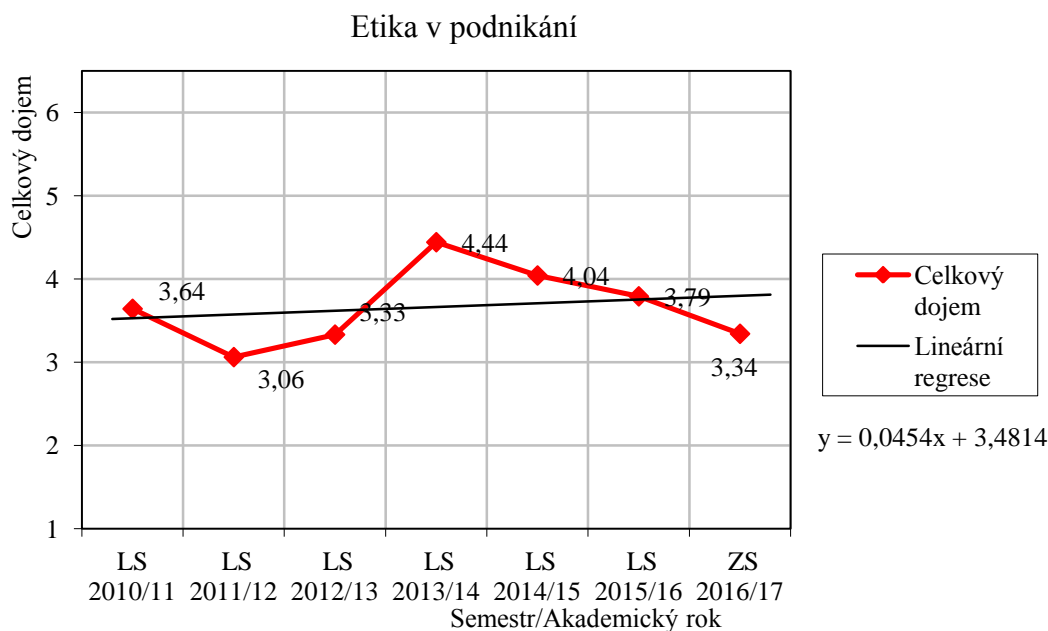
Ve výuce to znamená seznámit studenty s teoretickými východiskovými principy, které v sobě etika nese, přivést je k poznání etiky a následně ukázat vhodnost využití etických koncepcí v současném světě podnikání. Jak se tyto kognitivní a afektivní cíle podařilo dosáhnout, ukazuje následující tab. 1 a graf 1. Zobrazují přínos předmětu pro odborný i osobní rozvoj tak, jak ho vidí sami studenti po jeho absolvování. Přínos předmětu může být někdy ztotožněn s celkovým dojmem z předmětu, což lze pro zjednodušení našich úvah ztotožnit.

Výsledky se nezabývají hodnocením osobnosti vyučujícího (odbornost, pedagogicko-didaktické pojetí výuky, příprava, plnění povinností atp.). Zaměřují se pouze na vystižení významu předmětu pro studenty tak, jak ho sami vidí.

Společenskovědní předmět		Přínos předmětu na škále 1–6 (1–malý, 6–velký)
CZ52 Etika v podnikání	LS 2010/11	3,64
CZ52 Etika v podnikání	LS 2011/12	3,06
CZ52 Etika v podnikání	LS 2012/13	3,33
CZ52 Etika v podnikání	LS 2013/14	4,44
CZ52 Etika v podnikání	LS 2014/15	4,04
CZ52 Etika v podnikání	LS 2015/16	3,79
CZ052 Etika v podnikání	ZS 2016/17	3,34
Průměr		3,66

Tab. 1 Hodnocení přínosu předmětu CZ052 Etika v podnikání
zpracováno na základě: Hodnocení kvality výuky 2010/11 až 2016/17

Výsledky hodnocení přínosu výuky vykazují lehce nadprůměrné hodnocení s mírně rostoucím lineárním trendem. Můžeme poukázat na obecnou tezi, že charakter společenskovědního předmětu v kurikulu technické univerzity vymykající se technickému zaměření způsobuje vždy celkově ambivalentní pohled na přínos předmětu s hodnoceními jak pozitivními, tak negativními (viz tab. 1 a graf 1). Ukazuje se, že vnímání celkového dojmu osciluje přibližně kolem střední hodnoty 3,66, což na příslušné stupnici znamená lehčí nadprůměr.

Graf 1 Grafické znázornění hodnocení přínosu předmětu CZ052 Etika v podnikání
(se znázorněním lineární regrese trendu)
zpracováno na základě: Hodnocení kvality výuky 2010/11 až 2016/17

Rozporné vidění významu předmětu může mít několik rovin. V první řadě se jedná o obsahovou stránku předmětu, kterou sami studenti vnímají jako ryze teoretickou, nadnesenou až zidealizovanou, a to zejména z důvodu předchozí neznalost – uvědomme si, že etika se jako samostatný předmět na středních školách nevyučuje.

Dále k tomu přispívá též nezvyk v šíření řekněme „osvětových humanisticko-etických myšlenek“ vzhledem k neetickému stavu okolní společnosti, která vykazuje hrubost a mnohdy

obhroublou drsnost v chování v konkurenčním prostředí s prvky nezdravé soutěživosti v podnikání. Za tohoto nastavení vnímání předmětu a priori (za přispění zkušeností z vnějšího světa) je pak pro učitele odborně a pedagogicko-didakticky velmi náročné volit adekvátní způsob výuky po vědecko-metodické, didaktické a obsahové stránce tak, aby studenty zaujal.

3.2 Komentáře k výsledům

Z výsledků plyne, že studenti vidí význam předmětu pro svůj další profesní odborný rozvoj jako lehce nadprůměrný. Také předešla nízká znalost (a mnohdy i neznalost) studentů etiky jako vědy, resp. nejasné představy studentů o věcné náplni etiky způsobují, že problematické vnímání předmětu se tím jen umocňuje.

Studenti někdy poukazují na to, že společenskovědní předměty nemají přímou souvislost se studovaným (technickým) oborem, jejich studium si primárně nevybrali, a proto neshledávají pro jejich zařazení opodstatnění. Pokud jsou společenskovědní předměty ve studijním plánu zařazeny, studenti by rádi uvítali jejich těsnější obsahovou a rozsahovou spojitost s příslušným odborným zaměřením či specializací.

Naproti tomu se najde řada studentů, kteří zařazení společenskovědních předmětů do studijního plánu vítají, a to nejen jako příjemnou změnu ve skladbě vyučovacích předmětů, ale zejména jako nástroj jinak orientované osobnostní kultivace než v předmětech odborných. Cestou, jak zlepšit stávající stav, může být důslednější hledání témat obecné etiky spjatých s etikou v podnikání ve vazbě na pozitivní příklady. Rovněž včlenění metody dialogu do výuky může studenty přivést k hlubšímu ocenění významu etického přemýšlení. Aktivnější vtažení studentů může být návodem, jak zatraktivnit vyučovací proces, a tím dosáhnout celkově kvalitativně a kvalitativně vyšší úrovně realizace výukových cílů předmětu. Za zmínku stojí též odkaz na „skryté“ kurikulum, které v otázce vnímání etiky jako takové může přivést předmět k vyšší úrovni požadovaných výstupů.

4 ZÁVĚREČNÁ ZAMYŠLENÍ

Vyřešení otázky optimální proporce zastoupení všeobecných a odborných předmětů ve studijním plánu technické univerzity není snadné. Je nanejvýš patrné, že současná doba klade velké nároky na všestranný rozvoj studentů, tudíž by ani ve vzdělávání na technických univerzitách neměla být opomenuta všeobecná dimenze vzdělávání. Také praxe mnohdy potvrzuje, že čím širše vzdělanější a rozvinutější absolvent už z vysoké školy je, tím větší šance na pracovní uplatnění posléze má.

Postihnout všechny pohledy, názory, argumenty a náměty vztahující se k výuce a poslání společenskovědních předmětů je nemožné. Rozbor přínosu společenskovědních předmětů opírající se o zpětnovazební agendu hodnocení výuky ukázal, že studenti technického oboru studia vnímají zařazení společenskovědních předmětů do studijních plánů obecně jako lehce nadprůměrně přínosné s rostoucím lineárním trendem. Větší užitečnost vidí zejména u těch předmětů, které přímo souvisí se studovaným oborem, příp. zvolenou specializací. To je pochopitelné a není třeba hledat obsáhlou interpretační argumentaci, která by to potvrzovala.

Na druhé straně by nebylo dobré zařazovat do studijních plánů jen ty všeobecně vzdělávací nebo společenskovědní předměty, které přímo souvisejí se specializací. To by potom zjednodušeně řečeno znamenalo, že původní idea všeobecnosti by sklouzávala jen do jakéhosi „širšího rozvoje technické odbornosti ze společenskovědního hlediska“, což nemusí být úplně totéž jako všeobecný rozvoj studentů technické univerzity v ryzím slova smyslu.

Hlavní myšlenka všeobecného rozvoje spočívá v rozšíření vzdělanostního základu studentů. Nemá tedy plnit pouze doplňkovou funkci stávajícího odborného zaměření, ale má pěstovat zejména širší vzdělanostní základ (např. jazykový, soft-skills, využití psychologie ve firemní praxi aj.) s ohledem na univerzalitu osobnosti a na rozvoj těch klíčových kompetencí, které nejsou rozvíjeny v předmětech odborných.

Připomeňme také fakt, že relativní osamocenost společenskovedních předmětů v kurikulu akademických plánů na technické univerzitě způsobuje, že studenti mají zpočátku problémy s plným uvědoměním si smyslu takových předmětů. Vadí jim zejména odlišnost těchto předmětů od předmětů ostatních (zejména odborných), které studují. Proto hůře přivykají k jinému obsahu, způsobu studia a k metodickému pojetí předmětů.

To se může posléze silnou měrou odrážet v celkovém hodnocení přínosu předmětu, který je předmětem výše provedeného rozboru. Jestliže student již od počátku nepochopí význam všeobecného vzdělávání, příp. staví-li se k výuce takových předmětů netečně, pak má vyučující už od počátku velmi ztíženou pozici vyžadující velké pedagogické mistrovství, aby tento negativisticky nastavený postoj v průběhu výuky změnil.

Závěrem konstatujeme, že všestranný rozvoj absolventů školy s ohledem na další profesní vzdělávání je aktuální a nutnou záležitostí. Jde o proces, jak optimálně pojmout výuku všech předmětů tak, aby jejich zvládnutí umožnilo studentům splnit obstat v náročných požadavcích doby, v profesní konkurenci a při zkvalitnění profesního a osobního života.

Přestože nalezení optimální podoby vzdělávání je nelehkým úkolem, který provází řada problémů, nedokonalostí, námětů, kritiky, nutností ke zlepšení, jistě má smysl se nad otázkou všestranného vzdělávání zamýšlet. Jde přece o výchovu současné i budoucí mladé generace.

Použitá literatura a zdroje

1. *Hodnocení kvality výuky 2010/11*. Interní dokument FAST VUT v Brně. 2011. [cit. 2012-05-08]. Dostupné na: <https://intranet.fce.vutbr.cz/pedagog/prehledy/hkv/hkv_vysledky.asp>.
2. *Hodnocení kvality výuky 2011/12*. Interní dokument FAST VUT v Brně. 2012. [cit. 2013-05-12]. Dostupné na: <https://intranet.fce.vutbr.cz/pedagog/prehledy/hkv/hkv_vysledky.asp>.
3. *Hodnocení kvality výuky 2012/13*. Interní dokument FAST VUT v Brně. 2013. [cit. 2014-05-17]. Dostupné na: <https://intranet.fce.vutbr.cz/pedagog/prehledy/hkv/hkv_vysledky.asp>.
4. *Hodnocení kvality výuky 2013/14*. Interní dokument FAST VUT v Brně. 2014. [cit. 2015-05-15]. Dostupné v: <https://intranet.fce.vutbr.cz/pedagog/prehledy/hkv/hkv_vysledky.asp>.
5. *Hodnocení kvality výuky 2014/15*. Interní dokument FAST VUT v Brně. 2015. [cit. 2016-01-10]. Dostupné v: <https://intranet.fce.vutbr.cz/pedagog/prehledy/hkv/hkv_vysledky.asp>.
6. *Hodnocení kvality výuky 2015/16*. Interní dokument FAST VUT v Brně. 2016. [cit. 2017-01-17]. Dostupné v: <https://intranet.fce.vutbr.cz/pedagog/prehledy/hkv/hkv_vysledky.asp>.
7. *Hodnocení kvality výuky 2016/17*. Interní dokument FAST VUT v Brně. 2017. [cit. 2017-03-20]. Dostupné na: <https://intranet.fce.vutbr.cz/pedagog/prehledy/hkv/hkv_vysledky.asp>.
8. JANÍK Tomáš a kol. K problému monitoringu implementace kurikulární reformy na gymnáziích: představení projektu Kvalitní škola. In: JANÍK, Tomáš a kol. (ed.). *K perspektivám školního vzdělávání*. 1. vydání. Brno: Paido, 2009, s. 75–100. ISBN 978-80-7315-193-5.
9. KOŽUCHOVÁ, Mária. Kurikulum technických vzdelávacích predmetov v Štátnom programe výchovy a vzdelávania v SR. In: JANÍK, Tomáš a kol. (ed.). *K perspektivám školního vzdělávání*. 1. vydání. Brno: Paido, 2009, s. 135–150. ISBN 978-80-7315-193-5.
10. MAŇÁK, Josef, JANÍK, Tomáš a Vladimír ŠVEC. *Kurikulum v současné škole*. 1. vydání. Brno: Paido, 2008. 127s. ISBN 978-80-7315-175-1.

11. POL, Milan. *Škola v proměnách*. 1. vydání. Brno: MU, 2009. 194s. ISBN 978-80-210-4499-9.
12. PRŮCHA, Jan. *Moderní pedagogika*. 1. vydání. Praha: Portál, 1997. 495s. ISBN 80-7178-170-3.

Kontaktní údaje

RNDr. Mgr. Ing. Mgr. Bc. Jaroslav Lindr, Ph.D.

Vysoké učení technické v Brně

Fakulta stavební

Ústav společenských věd

Veveří 331/95, 602 00 Brno

Tel: 5 4114 7693

email: lindr.j@fce.vutbr.cz

PODMIOTOWOŚĆ CZŁOWIEKA W MYŚLI JANA PAWŁA II W ŚWIETLE KONCEPCJI IZABELI MIZDRAK

IMPACT OF MAN IN JOHN PAUL II'S THINKING IN THE LIGHT OF THE IZABEL MIZDRAK CONCEPT

Agnieszka Kaźmierczak

Abstrakt

Karol Wojtyła w swojej książce *Osoba i Czyn* (a rozwijana przez Jana Pawła II) porusza szereg problemów dotyczących współczesnego człowieka: godności, solidarności oraz roli religii w życiu człowieka. Celem artykułu jest przedstawienie koncepcji solidarności Jana Pawła II w świetle koncepcji Izabeli Mizdrak. Analiza obejmować będzie krytyczną analizę koncepcji solidarności społecznej Jana Pawła II oraz jej interpretację dokonane np. przez działaczy KODu.

Słowa kluczowe: *czyn, godność człowieka, solidarność społeczna, kościół katolicki, personalizm*

Abstract

Karol Wojtyła in his book "Person and Action" (developed by John Paul II) raises a number of problems concerning modern man: dignity, solidarity and the role of religion in human life. The aim of the article is to present the concept of solidarity of John Paul II in the light of the concept of Izabela Mizdrak. The analysis will include a critical analysis of the concept of social solidarity of John Paul II and its interpretation made for example by the KODE activists.

Keywords: *action, human dignity, social solidarity, Catholic Church, personalism*

1. Wstęp

Inga Mizdrak w swoim artykule *Podmiotowość ludzka jako fundament solidarności w rozważaniach antropologiczno- społecznych Karola Wojtyły* podejmuje próbę analizy pojęć osoby, czynu oraz dobra wspólnego przez Jana Pawła II. W swoich rozważaniach opiera się głównie na książce *Osoba i czyn*, encyklice *Redemptor hominis* oraz komentarzach do książki m.in. Jarosława Kalinowskiego. W pierwszej kolejności autorka podejmuje próbę wyjaśnienia pojęcia osoby obecnego w myśli świętego. Jest to analiza systemowa odnosząca się do teorii filozoficznych reprezentowanych przez niego – w tym wypadku fenomenologii, egzystencjalizmu oraz najbardziej bliskiego w swoich założeniach Karolowi Wojtyłe personalizmu. Wyjaśnienie tego terminu jest dla Mizdrak wstępem do dalszej analizy wyróżnika „osoby” jakim jest „czyn”. Termin ten jest korelatem teorii filozoficznej i teologicznej reprezentowanej przez papieża.

2. Podstawowe pojęcia filozofii Jana Pawła II

Czyn w odniesieniu jednostkowej osoby jest wyznacznikiem jej istnienia – tym co pozwala jej być tym czym jest. Odzwierciedla także jej istotę, to czym jest w relacji do innego człowieka, samego siebie (sumienia) oraz Boga (jako najwyższej normy moralności). Autorka podkreśla jednak, że czyn według Karol Wojtyły nie jest rozumiany jako wyraz indywidualizmu człowieka, wręcz przeciwnie, pozwala na zaspokojenie jego duchowej pełni poprzez kontakt z drugim człowiekiem, przez wyjście „poza siebie” i ukierunkowanie dla

„drugiego”, a co za tym idzie poznaniem samego siebie. Twierdzenie to jest wyrazem koncepcji filozofii realistycznej¹ i fenomenologicznej² prezentowanej przez Jana Pawła II, gdzie podmiot może poznać tylko w wypadku gdy sam tego chce³ – człowiek aby móc poznawać oraz być poznawany musi działać, dokonywać czynów. Mizdrak podkreśla także, że osoba dokonująca czynu poprzez niego transcenduje siebie, uzewnętrznia i wchodzi w interakcje z innymi. Tworzy więzi – rodzinne (najbardziej pierwotne), zawodowe oraz solidarnościowe (np. przyjaźni). To właśnie w tych więziach realizuje się, doskonali, poznaje i kreuje człowiek. Mizdrak za Janem Pawłem II a ten za Arystotelesem określa człowieka jako istotę społeczną, która bytuje i działa z innymi. Autorka twierdzi nawet, że istota ludzka tak jak potrzebuje wody i powietrza także do egzystencji potrzebuje drugiego człowieka. Karol Wojtyła za szczególną formę czynu uważa „uczestnictwo”. Mizdrak szczegółowo analizuje to pojęcie w odniesieniu do książki *Osoba i czyn*. Uczestnictwo rozumiane jest jako współdziałanie lub współbywanie, życie razem i poznawanie drugiej osoby, bycie dla niej a nie tylko dla siebie. Należy jednak pamiętać, że osoba jest terminem pierwotniejszym od terminu wspólnoty – aby możliwe było istnienie dla kogoś byt musi istnieć dla siebie, musi zostać zrozumiany przez samego siebie i musi zostać transcendowany dla innych. Dokonuje się to w szczególnym momencie jakim jest wybór dobra wspólnego. Jan Paweł II podkreśla, że dobro wspólne jest dobrem podmiotowym⁴ ponieważ „osoba ludzka stoi w centrum zrozumienia tego wszystkiego co nazywa się dobrem wspólnym i co jest celem osobowej działalności człowieka w różnorodnych organizacjach życia społecznego”. Co więcej dobro wspólne jest „normą – zasadą życia i postępowania poszczególnej osoby ludzkiej i każdej

1 Koncepcja filozofii realistycznej zakłada, że badacz w swoim poznaniu liczy się z rzeczywistością (tym co go otacza oraz tym kim jest) w porządku poznania, działania i wytwarzania. Jest to zdroworozsądkowy typ poznania. Rozum musi dokonać trzech czynności, aby móc „uchwycić” rzeczywistość taka jaka jest: A. Osiągnięcie prawdy o sobie i świecie (zrozumienie, że nie jest się tworem czegoś większego, w tym wypadku Stwórcy);

B. Wytworzenie w sobie potrzeby racjonalnego działania – na podstawie korelatu decyzyjnego aktów rozumu i woli; działanie to powinno cechować się godziwością i dobrocią;

C. Wytworzenie rzeczy uzupełniającej braki natury ludzkiej- Zob. M. A. Krąpiec, *Filozoficzny realizm*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, wersja on-line.

2 „Stanowisko fenomenologiczne zdaje się wykluczać taką jedność wielu doświadczeń, a w doświadczeniu jednostkowym widzi tylko zespół wrażeń czy wzruszeń, które umysł z kolei porządkuje. Z pewnością doświadczenie jest czymś jednostkowym i za każdym razem jednym i niepowtarzalnym, a przecież istnieje coś takiego, co można nazwać doświadczeniem człowieka i to na podstawie całej ciągłości momentów empirycznych. Przedmiotem doświadczenia jest nie tylko moment, ale i człowiek, który wyłania się ze wszystkich momentów, a równocześnie tkwi w każdym innym (inne przedmioty w tej chwili pomijamy). I nie można powiedzieć, doświadczenie jest sobą tylko w owym momencie, a dalej pozostaje już tylko praca umysłu kształtującego „człowieka” jak swój przedmiot na podstawie jednostkowego momentu empirycznego, czy też szeregu tych momentów. Doświadczenie człowieka – tego człowieka, którym jestem ja sam, trwa tak długo zachodzi ów bezpośredni kontakt poznawczy, którego ja jestem z jednej strony podmiotem a z drugiej strony przedmiotem. W najściślejszej zaś łączności z tym kontaktem przebiega proces zrozumienia, który także ma swoje momenty i swą ciągłość. Ostatecznie zrozumienie siebie samego składa się z wielu rozumień, ponieważ tak, jak doświadczenie z wielu doświadczeń. Wydaje się, iż każde doświadczenie jest zarazem jakimś rozumieniem”. – K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, Kraków 1969, s. 6.

3 Jest to wyraz tradycji arystotelesowskiej według której poznanie oraz racjonalne działanie człowieka pokierowane jest trzema zasadami:

A. *ratio recta speculabilium* – rozum pokierowany tym, co jest skierowane ku niemu, „rozumialne”;

B. *ratio recta agibilium* – działanie rozumu pokierowane tym jak i co człowiek działa;

ratio recta factibilium – działanie rozumu pokierowane tym, co wytwarzalne – Zob. M. A. Krąpiec, *Filozoficzny realizm*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, wersja on-line.

4 „Czyn niewątpliwie jest działaniem. Działanie odpowiada różnym działaczom. Jednakże takiego działania, które jest czynem, nie możemy stanowczo przypisywać żadnemu innemu działaczowi – tylko osobie. W tym ujęciu czyn zakłada osobie. W tym ujęciu czyn zakłada osobę”. K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, Kraków 1969, s. 14.

społeczności, jaką ona tworzy, pozwalając osiągnąć pełniej i łatwiej własną doskonałość”⁵, które realizowane jest przez osobę dobrowolnie, przyjmowane jest przez nią i realizowane we własnym życiu. Odróżnia go jednak od dobra ogółu i dobra indywidualnego, które za swój cel nie zawsze przyjmują cele normatywnie dobre. Mizdrak analizując myśl papieża podkreśla, że prawdziwe uczestnictwo jednostki w dobru wspólnym wiąże się z komplementarnością, wzajemnym przenikaniem i uzupełnianiem zachowań solidarnościowych oraz nakierowaniem się cel ze względu na innych. Nie jest to jednak postawa bierna, oczekująca i posłuszna. Według Wojtyły powinna cechować się ona krytycyzmem i sprzeciwem wobec braku np. sprawiedliwości społecznej⁶. Jednocześnie istota ludzka w dążeniu do wspólnotowości powinna zmarginalizować wpływ egoizmu czy skrajnego indywidualizmu na rzecz altruizmu i zasad braterstwa. Człowiek powinien dostrzegać potrzebę solidarności i jej zasady wprowadzać w życie.

3 Solidaryzm w życiu człowieka

Jan Paweł II w koncepcji solidarności społecznej szczególne miejsce oddaje sprzeciwowi, który uważa za podstawę pluralizmu bytowego. Mizdrak w swoim artykule poświęca dużo miejsca wyjaśnieniu tego pojęcia. Za najważniejsze uważa wspólne dążenie do kompromisu na drodze dyskusji i akceptowania podmiotowości drugiego człowieka oraz jego indywidualności poglądów i przekonań. Solidarność i dobro wspólne powstają na gruncie połączeniu poglądów ogółu w stosunku do celu oraz w oparciu o wskaźniki normatywne a także wartości człowieka jako jednostki. Nie rodzi się ona w momencie, gdy człowiek traktowany jest jako narzędzie lub środek do osiągnięcia celu. Pojęcie solidarności w myśli Karola Wojtyły sprzeczne jest z wyzyskiem i uprzedmiotowieniem istoty ludzkiej a w centrum działań stawia podmiotowość człowieka. Jest to pojęcie przede wszystkim rzeczywistości etycznej, gdzie byt może realizować swoje cele w odniesieniu do dobra wspólnego, poznawać siebie i innych oraz doskonalić siebie samego. Karol Wojtyła w swojej koncepcji podkreśla zadaniowość i misję istnienia człowieka w społeczeństwie. Według niego nie ma jednostek zbędnych, niepotrzebnych czy uciążliwych dla ogółu⁷. Myśl ta zgodna jest z

5 A. Zwoliński (red.), Jan Paweł II; Encyklopedia Nauczania Społecznego, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2005, str. 118.

6 Sprawiedliwość społeczna jest wspólnym, znaczącym pojęciem dla Katolickiej Nauki Społecznej oraz lewicowych myślicieli, począwszy od socjalistów utopijnych poprzez Karola Marksa aż po współczesną myśl socjalistyczną i socjaldemokratyczną. Tematem zajmowała się również socjologia radykalna, której przedstawicielem był m.in. Charles Wright Mills. Janusz Mucha pisze, że „socjologia radykalna była socjologią krytyczną wobec istniejącego systemu społeczno-ekonomicznego i politycznego. Krytyka prowadzona była na podstawie, z jednej strony, ideałów wolnego, równego, sprawiedliwego społeczeństwa, z drugiej zaś strony — badań empirycznych”. J. Mucha, *C. W. Mills*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1985, str. 156 – 157. Kontynuatorem Millsa wydaje się współczesny socjolog Michael Buravoy, który postuluje powrót socjologów do „idei sprawiedliwości społecznej, równości ekonomicznej, praw człowieka, ochrony środowiska, wolności politycznej, czy po prostu lepszego świata” od, których uprawianie socjologii akademickiej ich skutecznie izoluje. Zob. M. Buravoy, *O socjologię publiczną. Przemówienie prezydenckie z roku 2004*, <http://burawoy.berkeley.edu/PS/Translations/Poland/ASA.Polish.pdf>

7 Etyczny ideał K. Wojtyły można zestawzić z pracami socjologów często wskazujących na istnienie i analizujących problem „ludzi zbędnych” czy „ludzi – odpadów”. O tych pierwszych pisze Stefan Czarnowski w klasycznej pracy „Ludzie zbędni w służbie przemocy” wskazując na ich istnienie we „wszystkich społeczeństwach, w których środki produkcji są „związane”, tzn. oświadczone przez ród, stan, Kościół czy zamkniętą organizację producentów, bez względu na stopień rozwoju technicznego, ustrojowego, duchowego”. Skład marginesu definiuje następująco: „obok włóczęgów, obok ludzi żyjących z dorywczej pracy, a więcej z dobroczynności mieszczą się na marginesie społecznym zawodowi przestępcy; mieszczą się także ludzie uczciwi, którzy, mówiąc potocznie, z jakichkolwiek powodów „nie znajdują sobie miejsca na świecie”: a więc zarówno młodzież z rodzin robotniczych daremnie poszukująca zatrudnienia, jak i drobnomieszkańscy dyplomanci szkół wyższych niewiedzący, co począć ze swymi dyplomami, czy poszukujący protekcji i pomocy zamożnych krewniaków wywłaszczeni eksziemianie z Ukrainy”. Symptomatyczne jest to, że „ludzie zbędni”

doktryną personalizmu postulowaną przez papieża - każdy człowiek ma prawo do życia, rozwoju, samodoskonalenia oraz wyrażania siebie poprzez czyn. Sprzeciwia się on tutaj utylitaryzmowi oraz wszelkim formom nacjonalizmu i totalitaryzmów.

Karol Wojtyła za podstawowe zadanie współczesnego społeczeństwa uważa budowanie solidaryzmu opartego na miłości międzyludzkiej, gdzie druga osoba rozumiana jest jako cel a nie narzędzie do realizacji idei, projektu lub konstruktu myślowego. Miłość uważana przez Jana Pawła II za gwarant prawidłowych relacji podmiotowych jest przez Mizdrak analizowana w kontekście rozważań teologicznych papieża oraz fragmentów Pisma Świętego.

Mizdrak w swoim artykule posiłkuje się z wyjaśnieniem tak ważnego pojęcia w filozofii Wojtyły jakim jest solidaryzm społeczny. Termin ten stara się wyjaśnić na gruncie antropologicznych rozważań filozofa dotyczących człowieka, społeczeństwa, czynu oraz miłości międzyludzkiej. Analiza ta wydaje się jednak niepełna i dla osoby nie znającej twórczości i myśli Jana Pawła II w pewnych fragmentach niezrozumiała. Autorka opierając się tylko na książce *Osoba i czyn* nie porusza tak ważnego w filozofii Wojtyły pojęcia rozumienia osoby jako podmiotu a nie przedmiotu działania. Szczegółową analizę tego zagadnienia odnaleźć można w *Miłość i odpowiedzialność* oraz w encyklikach papieskich - między innymi w *Humanae Vitae*. Mizdrak nie porusza także tematu powstawania postawy solidaryzmu społecznego w człowieku. Według Wojtyły miejscem, gdzie istota ludzka zdobywa zdolność wychodzenia ponad swoje potrzeby, zdobywania się na poświęcenie dla drugiej osoby jest rodzina. To właśnie w niej człowiek uczy się miłości do innych oraz bytu transcendentnego, której obecność według filozofa jest elementem koniecznym prawidłowych relacji społecznych. W tekście brakuje także odniesień do źródeł filozoficznych i teologicznych z których korzystał Jan Paweł II w procesie kształtowania teorii, np. prac Maxa Schelera, Étiennea Gilsona lub Jacquesa Maritaina. Odniesienie do tych źródeł

wykorzystywani są przez rozmaite grupy do realizacji swoich celów w okresie przemian czy wrzenia społecznego. Takim okresem były współczesne Czarnowskiemu lata trzydzieste XX wieku kiedy armia ludzi poszkodowanych przez system włączała się w ruch faszystowski. Zob. S. Czarnowski, *Ludzie zbędni w służbie przemocy*, http://wyborcza.pl/magazyn/1,124059,14523247,Ludzie_zbedni_w_sluzbie_przemocy.html.

Określeniem „ludzie – odpady” czy „ludzie na przemiał” posługuje się Zygmunt Buman stwierdzając, że należą do nich osoby, „których tradycyjne i nieuchronnie tracące na znaczeniu formy utrzymania skazane są na zniszczenie i którzy sami przeznaczeni zostali na przemiał, nie mają możliwości dokonywania wyborów. W snach mogą naśladować zwyczaje konsumentów, lecz ich realne życie wypełnia walka o fizyczne przetrwanie, a nie konsumencka feta”. Z. Bauman, *Życie na przemiał*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2005, str. 95. Nową definicję ludzi poza głównym nurtem społeczeństwa proponuje Guy Standing w książce „Prekariat; nowa niebezpieczna klasa”. Jako podstawę przynależności do prekariatu wskazuje nie objęcie zabezpieczeniami pracowników charakterystycznych dla epoki przemysłowej:

„- Zabezpieczenie rynku pracy – stosowne możliwości pracy zarobkowej; na makropoziomie stanowi to przejaw rządowych zobowiązań >>pełnego zatrudnienia<<.

- Zabezpieczenie zatrudnienia – ochrona przed arbitralnym zwolnieniem, regulacje zatrudniania i zwalniania, nałożenie kar na odstępujących od reguł i zasad pracodawców itd.

- Zabezpieczenie miejsca pracy – zdolność i możliwość utrzymania niszy w zatrudnieniu plus ograniczenia w obniżaniu wartości umiejętności, a także możliwość awansu społecznego pod względem statusu i dochodu.

- Bezpieczeństwo w pracy – ochrona przeciwko wypadkom i chorobom w pracy poprzez, np. przepisy BHP, ograniczenie czasu pracy, nietypowych godzin pracy, pracy kobiet na nocnych zmianach, jak również odszkodowanie za wypadki.

- Zabezpieczenie reprodukcji umiejętności – Możliwość uzyskania umiejętności poprzez naukę zawodu (praktyki), szkolenie zawodowe itd., jak również możliwość wykorzystania kompetencji.

- Zabezpieczenie dochodu – zapewnienie adekwatnego stałego dochodu, chronionego poprzez np. mechanizmy dochodu minimalnego, indeksację płac, powszechne zabezpieczenie społeczne, progresywne opodatkowanie mające zredukować nierówności i uzupełnić niskie dochody.

- Zabezpieczenie reprezentacji – posiadanie kolektywnego głosu na rynku pracy, dzięki np. niezależnym związkom zawodowym z prawem do strajku”. G. Standing, *Prekariat, nowa niebezpieczna klasa*, PWN, Warszawa 2014, str. 49.

usytuowało by pojęcie solidaryzmu w ramach danej szkoły filozoficznej oraz ułatwiłoby czytelnikowi pogłębienie wiedzy na ten temat.

4 Koncepcja solidaryzmu w rysie historycznym

Myśl społeczna Jana Pawła II wydaje się mieć istotne znaczenie w kształtowaniu się myśli społeczno – politycznej ugrupowań opozycji politycznej w PRL lat siedemdziesiątych⁸. Trzeba jednak uznać, że został on niejako odkryty przez opozycję z kręgu KOR w momencie wstąpienia na tron piotrowy. Myśl chrześcijańska w kręgu opozycji była żywa również przed wyborem Karola Wojtyły ale odwoływano się i publikowano wówczas sporo tekstów innych myślicieli, hierarchów i publicystów związanych z kościołem⁹.

Wybór Karola Wojtyły na Papieża spotkał się z żywą reakcją zarówno działaczy Komitetu jak i redaktorów czasopism z nim związanych. Redakcja „Głosu” wydała dodatek nadzwyczajny rozpoczynający się od fragmentu pierwszego przemówienia Jana Pawła II do kardynałów: „Powinniśmy wszyscy dążyć do tego, i to wszystkimi środkami, by wszystkie formy niesprawiedliwości, jakie jeszcze ujawniają się w naszych czasach stały się przedmiotem wspólnych rozważań i poszukiwań słusznym rozwiązaniem, by wszyscy ludzie mogli prowadzić prawdziwie ludzkie życie. To należy do misji Kościoła, którą Sobór Watykański II bardzo jasno uwydatnił”¹⁰. Można przypuszczać, że dla przedstawicieli opozycji cenne w powyższym fragmencie były dwa aspekty: pierwszy dotyczący niesprawiedliwości z którą spotykali się na co dzień (zarówno w aspekcie nierówności materialnych jak i braku praworządności, prześladowań politycznych i nietolerancji religijnej); drugi akcentujący wspólne rozważania i poszukiwania rozwiązań co współgrało z postulatem demokratyzacji życia politycznego w PRL i włączenia społeczeństwa poprzez przedstawicieli w proces decyzyjny w sprawach państwa.

W kolejnym tekście *Kościół i świat* będącym zbiorem wycinków z kazań i wypowiedzi Karola Wojtyły centralne miejsca zajmują pojęcia: sprawiedliwości (i przeciwstawnej niesprawiedliwości), wyzwolenia (z niesprawiedliwych struktur ekonomiczno – społecznych) i praw człowieka (niezbywalne „prawa człowieka, prawa osoby i w ślad za tym prawa wspólnot”), którymi obdarzony jest od momentu narodzin. Dobór cytatów z wypowiedzi Jana Pawła II wydaje się zawężony do sfery wąsko rozumianych wskazań politycznych i społecznych przy pominięciu wielu innych aspektów nauczania. Ostatecznie jednak nie należy się temu dziwić: opozycjoniści będąc nakierowani na jeden aspekt rzeczywistości mogli pomijać lub nie dostrzegać innych, mniej dla nich ważnych. Wiązało się to jednak również z zagrożeniem wyartykułowanym przez Tischnera (już po wprowadzeniu stanu wojennego) związanym z możliwością spłycenia roli kościoła do aspektów politycznych czy pomocniczych wobec organizacji opozycyjnych¹¹. Podejście takie mogłoby

8 W tym miejscu zajmę się Komitetem Obrony Robotników i Komitetem Samoobrony Społecznej „KOR”, który jest w centrum moich zainteresowań badawczych pomijając inne organizacje zaliczające się do opozycji przedsięwziętej (m.in. Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela, Ruch Młodej Polski, Konfederacja Polski Niepodległej).

9 M.in. do Stefana Kardynała Wyszyńskiego (zob. S. Wyszyński, *Skąd płynie siła i moc kościoła w Polsce*, „Głos”, rok 1978, nr 4, str. 6 – 10;), Ludwika Bonehoffera (zob. J. Kuroń, *Chrześcijaństwo bez Boga*, w: Kuroń; opozycja; Pisma polityczne 1969 - 1989, Warszawa 2010, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, str.58 - 73) . Formułowane były również różnego rodzaju wypowiedzi oparte na personalizmie chrześcijańskim ale właściwie bez bezpośredniego odwołania do poszczególnych postaci (zob. B. Cywiński, *Między filozofią a zbrodnią*, „Krytyka”, rok 1978, nr 2, str. 53 – 57, *Obywatel i poddany*, T. Mazowiecki, „Głos”, rok 1978, nr 5, str. 20 – 22; *O rewindykacji praw człowieka*, „Głos”, rok 1978, nr 5, str. 15 – 20).

10 J.P II, *Fragment pierwszego przemówienia do kardynałów*, „Głos” rok 1978, nr 10, str. 1.

11 Ludzie często wymagają od Kościoła tego, czego Kościół nie jest w stanie ani nie jest w obowiązku im dać . Powtórzmy i podkreślmy sprawę podstawową: Kościół powinien i może spełniać rozmaite funkcje społeczne, ale musi być przede wszystkim Kościołem, to znaczy musi być miejscem wiary, miejscem, które umacnia, utrwała wiarę. Kościół może spełniać funkcję samarytańską, może chłopom pomagać w organizacji, może

doprowadzić do zagubienia osoby – podmiotu i zastąpienia go zbiorowością (ślepo) domagającą się sprawiedliwości a więc oddzielenie dobra wspólnego od osoby (której to dobro wspólne ma służyć).

Do myśli Karola Wojtyły odwoływali się również poszczególni liderzy KOR¹². Jan Józef Lipski w tekście "Po lekturze encykliki *Redemptor hominis* szczególnie życzliwie odnosi się do zasad wyartykułowanych przez Papieża i zalicza do nich: "pierwszeństwo etyki przed techniką", "prymat osoby w stosunku do rzeczy", "pierwszeństwo ducha wobec materii". Wskazuje również na konieczność samostanowienia narodu oraz przekształcenie struktur życia ekonomicznego ale wiąże to z koniecznością wcześniejszej "prawdziwej przemiany umysłów, woli i serc". Lipski dosyć niekonwencjonalnie zestawia w tym miejscu myśl Papieża z koncepcją rewolucji moralnej sformułowaną przez teoretyka socjalizmu bezpieczeństwa Edwarda Abramowskiego¹³. Przytacza jeszcze sporo uwag dotyczących encykliki ale prawdziwie symptomatyczne jest zakończenie tekstu, w którym (jako osoba kojarząca się i wywodząca z lewicy laickiej), stwierdza że encyklika to "wielkiej wagi dokument", który może okazać się "rozstrzygający zarówno dla postawy katolików (...) jak i dla ludzi spoza Kościoła, którzy powinni przyjąć z ufnością jedyny w tej chwili rokujący poprawę program przebudowy świata: program wywodzący się mianowicie z wartości podstawowych i uniwersalnych"¹⁴.

Adam Michnik w *Lekcji wolności* napisanej po I pielgrzymce Papieża do Polski analizuje społeczne znaczenie pielgrzymki („Ubezwłasnowolnione przez tyle lat społeczeństwo odzyskało nagle zdolność stanowienia o sobie”¹⁵) ale również odnosi się do kazań. Szczególne miejsce w kazaniach według Michnika zajmuje problem godności pracy nieodłącznie związany z godnością człowieka. Pracownik powinien być podmiotem a nie narzędziem „i o tym musi pamiętać i pracownik, i pracodawca, i ustrój pracy, i system płac, i państwo, i naród, i Kościół” stwierdza Michnik cytując Papieża¹⁶. Szczególnie cenne dla dawnego komandosa są słowa Biskupa Rzymu o „zapomnianych narodach i ludach”, które Michnik interpretuje jako zakwestionowanie „wizji Europy okaleczonej i przepołowionej, Europy, której amputowano Warszawę i Kraków, Budapeszt i Pragę, a także Wilno i Lwów; (...) wizji uformowanej przez możnych tego świata na konferencji jałtańskiej (...)”¹⁷.

Pierwsza pielgrzymka Jana Pawła II do ojczyzny znalazła również odzwierciedlenie w oficjalnym dokumencie KSS „KOR” *Liście do Papieża z dnia 19 maja 1979 r.* w którym autorzy odnoszą się głównie do encykliki *Redemptor hominis*. Znajdują w niej przede wszystkim odniesienie do „nienaruszalnych praw człowieka” a w Ojcu Świętym widzą „rzecznika najlepszych wartości kultury polskiej, kultury wolnej od ciasnego nacjonalizmu, kultury opartej na tolerancji i pluralizmie, kultury związanej z chrześcijańskim światem wartości”¹⁸.

chronić internowanych, może pomagać przy rozdziale pomocy z zagranicy – ale musi być przede wszystkim Kościołem wiary, musi być tym, co się nazywa Mistycznym Ciałem Chrystusa. J. Tischner, *Rekolekcje paryskie*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2013, str. 17.

12 Za liderów KOR posiadających najistotniejszy wpływ na myśl społeczno – polityczną ugrupowania zaliczam Jacka Kuronia, Adama Michnika, Jana Józefa Lipskiego i Antoniego Macierewicza.

13 „Ażebym bowiem komunizm, realna podstawa odrodzenia się ludzkości, stał się faktem, do tego potrzeba nie tylko odpowiedniego rozwoju techniki społeczno – wytwórczej, lecz także moralnego uspołecznienia ludzi, ażeby zdolni byli odpowiedzieć tym nowym warunkom, gdzie jedynie poczucie sprawiedliwości rządzić będzie wielką organizacją społeczną” E. Abramowski, *Zagadnienia socjalizmu; wybór pism*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2012. str. 86.

14 Jan Józef Lipski, *Pisma polityczne, wybór*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2011, str. 65 – 71.

15 A. Michnik, *Kościół, lewica, dialog; Świat Książki*, Warszawa 1998. str. 236.

16 Tamże, str. 242.

17 Tamże, str. 242.

18 A. Jastrzębski, *Dokumenty Komitetu Obrony Robotników i Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR”*, PWN, Warszawa 2014, str. 382 – 383.

5 Podsumowanie

Powyższe rozważania wskazują, że samo pojęcie solidarności w myśli Jana Pawła II nie pojawia się w publicystyce KOR często¹⁹. Najcenniejsze dla ówczesnych działaczy były odniesienia do samostanowienia narodu, praw człowieka i obywatela, sprawiedliwości. Mimo braku bezpośredniego odwołania do koncepcji solidarności w pismach poszczególnych działaczy opozycji przedsierpniowej, koncepcja ta wydaje się obecna i żywa. Z jednej strony w nakierowaniu na realizację dobra wspólnego, które zdaniem działaczy (mimo deklaratywnego uspołecznienia środków produkcji) realnie takim nie jest i mimo wspólnego wypracowania służy wybranym grupom społecznym (członkom partii, aparatowi partyjnemu, technokratom) a nie całości społeczeństwa. Z drugiej w działaniu: już samo powstanie KOR jest wyrazem solidarności warszawskiej inteligencji z radomskimi robotnikami. Późniejsze próby działalności aktywizacji środowisk robotniczych i chłopskich wskazują, że nie był to paternalizm lepiej sytuowanych i wykształconych warstw czy klas wobec ubogich ale próba stworzenia, używając dzisiejszych pojęć, społeczeństwa obywatelskiego (naciskającego na władze aby realizowała ich postulaty). Większość badaczy jest zgodnych, że kilkuletnia działalność KOR (ale także związanymi z nim Wolnymi Związkami Zawodowymi Wybrzeża) była jedną z podstaw wybuch strajków sierpniowych w 1980 roku a później powstania NSZZ "Solidarność".

Bibliografia:

1. Abramowski E., *Zagadnienia socjalizmu*; wybór pism, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2012.
2. Bauman Z., *Życie na przemiał*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2005.
3. Buravoy J. M., *O socjologię publiczną. Przemówienie prezydenckie z roku 2004*,
4. Czarnowski S., *Ludzie zbędni w służbie przemocy*, <http://wyborcza.pl/magazyn/1,124059,14523247>
5. Jastrzębski A., *Dokumenty Komitetu Obrony Robotników i Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR”*, PWN, Warszawa 2014..
6. K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, Kraków 1969.
7. Krąpiec M. A., *Filozoficzny realizm*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, wersja on-line.
8. Lipski J. J., *Pisma polityczne*, wybór, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2011.
9. Michnik A., *Kościół, lewica, dialog*; Świat Książki, Warszawa 1998.
10. Standing G., *Prekariat, nowa niebezpieczna klasa*, PWN, Warszawa 2014.
11. Tischner J., *Rekolekcje paryskie*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2013, str. 17.
12. Zwoliński A. (red.), *Jan Paweł II; Encyklopedia Nauczania Społecznego*, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2005.

Contact

Mgr Agnieszka Kaźmierczak
Uniwersytet Marii Curie- Skłodowskiej w Lublinie
Wydział Humanistyczny, Zakład Kultury Polskiej
Tel.: +48 517 427 321
Email: akazmierczak128@gmail.com

19 Dokonany tutaj pobieżny przegląd tekstów z całą pewnością nie wyczerpuje tematu. Wydaje się, że do pełnej analizy konieczna byłaby dogłębna kwerenda źródełowa czasopism drugiego obiegu związanych z KOR i KSS („KOR” („Głos”, „Krytyka”, „Biuletyn Informacyjny”, „Robotnik”, Robotnik Wybrzeża”), periodyków wychodzących na emigracji („Kultura”, „Aneks”) oraz dokumentów sygnowanych podpisem wymienionych organizacji.

TEORETICKÁ REFLEXIA POJMU KULTÚRA, JEJ STRATIFIKÁCIA A INÉ ŠPECIFIKÁ

THEORETICAL REFLECTION OF THE CONCEPT OF CULTURE, ITS STRATIFICATION AND OTHER SPECIFICATIONS

Vladimíra Hladíková

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá problematikou kultúry a má charakter teoretickej štúdie. V príspevku sa pozornosť sústreďuje najmä na teoretickú reflexiu tohto pojmu a terminologické východiská definovania kultúry z hľadiska viacerých domácich i zahraničných autorov. Príspevok kladie mimoriadny dôraz na interpretáciu kultúry ako špecifika človeka a spoločnosti. Autorka sa v príspevku orientuje na prelomové definície a vnímanie kultúry z historického hľadiska, jej funkcie, jednotlivé hodnoty kultúrnych aktivít či vzťah kultúry a civilizácie. Príspevok reflektuje najmä stratifikáciu kultúry, jej jednotlivé zložky a štruktúry a ich stručnú charakteristiku. V závere autorka zdôrazňuje dôležitosť fenoménu kultúrnej gramotnosti, prostredníctvom ktorého spoločnosť i jednotlivci dokážu efektívne vnímať a šíriť kultúru a jej systémy, hodnoty a tradície.

Príučové slová: *kultúra, človek, spoločnosť, stratifikácia kultúry, hodnoty kultúry.*

Abstract

The paper deals with the issue of culture and has the character of a theoretical study. The paper focuses mainly on the theoretical reflection of this term and the terminological bases of defining the culture from the point of view of several domestic and foreign authors. The paper puts a special emphasis on the interpretation of culture as the specifics of man and society. The author focuses on breakthrough definitions and perceptions of culture from the historical point of view, its functions, the individual values of cultural activities, the relationship between culture and civilization. The paper in particular reflects the stratification of culture, its individual components and structures and their brief characteristics. At the end, the author emphasizes the importance of the phenomenon of cultural literacy through which society and individuals can effectively perceive and spread culture and its systems, values and traditions.

Key words: *culutre, human, society, stratification of culture, values of culture.*

1 TERMINOLOGICKÉ VÝCHODISKÁ POJMU KULTÚRA

Pojem kultúra sprevádza život a ľudskú civilizáciu od nepamäti. Každá historická etapa ľudstva bola sprevádzaná rozličnými prvkami kultúry ako aj rôznorodými spôsobmi ich tvorby či zobrazovania. Vo všeobecnosti však možno povedať, že kultúra v sebe zahŕňa podobné, resp. rovnaké artefakty, len s tým rozdielom, že vonkajšia podoba sa historicky obmieňa.

Termín kultúra môžeme zaradiť k jedným z najfrekvencovanejších výrazov, ktoré človek používa pri rôznych príležitostiach. Pojem kultúra je zároveň aj veľmi mnohoznačný, pretože doň môžeme vkladať rôzny obsah a tým aj zmysel či konkrétny význam v závislosti od kontextu. Preto sú významy, v ktorých sa pojem kultúra používa, veľmi pestré a rozmanité. Môžu sa týkať divergentných oblastí života jednotlivca i spoločnosti, napríklad oblasť

spoločenského života, duchovného života človeka, umenia, tradícií, vzdelanosti, foriem komunikácie či vzorcov správania a myslenia.

M. Soukup (2012, s. 348) v tejto súvislosti spomína i meno britského literárneho teoretika dvadsiateho storočia Raymonda H. Williamsa, ktorý kedysi uviedol, že práve kultúra patrí k dvom najzložitejším pojmom vôbec. Druhý pojem sa často označuje ako opozitum ku kultúre – ide o prírodu. Paradoxne sa však v niektorých súvislostiach prestupujú a zamieňajú svoje miesta v sieti významov. Zjavné je to napríklad aj v samotnom slove kultúra. Z etymologického hľadiska má kultúra ako lexikálna jednotka svoj pôvod v latinskom slove *colo*, resp. *colere* – *cultura* (opracúvanie, obrábanie, zlepšovanie) – odkazuje teda k prírode, presnejšie k obrábaniu pôdy a jej kultivácii. Novú dimenziu tohto termínu odkryl slávny antický filozof a rétor Marcus Tullius Cicero, keď vo svojich Tuskulských hovoroch (45. p.n.l.) použil výraz „*cultura animi autem philosophia est*“ – týmto označil práve filozofiu za kultúru ducha. Vyzdvihol potrebu kultivovania ducha a rozumu podobne, ako roľník kultivuje svoju pôdu. Za poslanie slobodného človeka teda pozdvihol kultivovanie rozumu, rozvíjanie myšlienkových pochodov, schopností či inú duševnú prácu. Na základe tejto zmeny sa pojem kultúra začal používať vo význame vzdelania, učenia a výchovy človeka. Cicero teda položil základ chápania kultúry ako charakteristiky ľudskej vzdelanosti.

Ako sme už vyššie uviedli, kultúra v zmysle kultivácie človeka (*cultura animi*) a kultivovanie prírody (*agri cultura*) označovali aktívnu pretvárajúcu ľudskú činnosť. T. Sedová (2008, s. 663) v tejto súvislosti dopĺňa, že medzník v chápaní kultúry, resp. rozsahu jej pojmu predstavuje dielo Samuela Pufendorfa *De jure naturae at gentium libri octo*, v ktorom zreteľne odlíšil kultúru od prírody, čím silne ovplyvnil osvietenské chápanie kultúry. Pufendorf lexikálne separoval termín kultúra zo slovných spojení typu *cultura iuris*, *cultura scientia*, *cultura literarum* ako osobitnú lexikálnu jednotku a do pojmu kultúry zahrnul všetky produkty, výtvary ľudskej činnosti, ale aj inštitúcie, akými sú jazyk, zvyky, právo a pod. Pod kultúrou preto vo všeobecnosti možno rozumieť nielen zúšľacht'ovanie človeka, ale aj svet produktov ľudskej činnosti.

Počas stredoveku sa termín kultúra príliš nedával do súvisu s kultiváciou ľudských schopností a poznatkov. Ak sa predsa len vyskytoval, väčšinou mal silný náboženský charakter a dával sa do súvisu v zmysle uctievania. Obdobie renesancie a humanizmu prinieslo aj znovuzrodenie antického ponímania významu kultúry. Veda, umenie aj filozofia sa zamerali na človeka a rozvoj jeho tvorivých schopností. V. Soukup (2004, s. 13) hovorí, že v spojitosti s kultiváciou a vzdelaním človeka označuje kultúra tú sféru pozitívnych hodnôt, ktoré prispievajú k zdokonaľovaniu ľudských schopností a znalostí. V priebehu 18. storočia sa v germanizovanej podobe pojem kultúra (*Kultur*) rozšíril do diel a prác osvietenských historikov a filozofov. V tejto dobe je kultúra pomerne jednoznačne chápaná ako oblasť ľudskej existencie, ktorá stojí opozitne k prírode. Možno teda zdôrazniť, že osvietenské chápanie kultúry zdôrazňuje predovšetkým zdokonaľovanie ľudských schopností než stav a podmienky sociálneho života.

V odbornej terminológii existuje nespočetne veľké množstvo definícií, koncepcií a exaktných významov termínu kultúra, ktoré variujú v závislosti od rozličných prístupov k ich uchopeniu. Za predchodcu modernej vedeckej definície kultúry považuje D. Fobelová (2000, s. 12) nemeckého historika Gustava Friedricha Klemma, ktorý vo svojich publikáciách *Všeobecné kultúrne dejiny ľudstva* a *Všeobecná veda a kultúra* do samotného pojmu kultúra vkladá výskum obyčají, poznatkov, zvykov a zručností. Práve Klemmove poňatie kultúry môžeme pokladať za prototyp klasických antropologických vymedzení kultúry. V rámci anglosaských krajín prišiel zvrät vo vnímaní a chápaní kultúry s prácou anglického antropológa Edwarda B. Tylora *Primitívna kultúra* (1871). Tylor teda koncentruje klasické vymedzenie kultúry G. F. Klemma do prvej formálnej antropologickej definície kultúry, v ktorej „*kultúra alebo civilizácia ... je zložitý celok, ktorý zahŕňa vedenie, vieru, umenie, právo, morálku,*

zvyky a všetky ostatné schopnosti a obyčaje, ktoré si človek osvojil ako člen spoločnosti.“ (Veľký sociologický slovník, 1996, s. 548). V odbornej literatúre sa tiež spomínajú aj americkí vedci A. I. Kroeber a C. Kluckhohn, ktorí sa v roku 1952 podujali zosystematizovať viac ako 150 definícií kultúry. Výsledkom bolo porozumenie kultúry ako produktu, ktorý historicky zahŕňa idey, vzory a hodnoty, je možné učiť sa ju, je selektívna, založená na symboloch a je abstrahovaná zo správania a produktov správania (Veľký sociologický slovník, 1996, s. 548). V širšom význame teda môžeme skonštatovať, že kultúra sa považuje za komplex tvorený aktívnou tvorivou činnosťou ľudí, ktorá vedie k osvojeniu sveta a vytvoreniu vzorcov správania, myslenia, morálneho i etického konania a hodnôt.

Stotožňujeme sa s E. Mistríkom (1999, s. 26) v tom, že človek sa rodí do určitej kultúry, ktorú vytvorili jeho predkovia. Autor tvrdí, že každý človek bez ohľadu na svoje spoločenské postavenie určitým spôsobom mení prostredie, do ktorého sa narodil. Človek je teda produktom určitej kultúry a súčasne jej spoluautorom. Cez kultúru a kultúrnu tradíciu si človek (spoločnosť) odovzdáva svoje skúsenosti a svoje poznatky, metodiky pre rozvoj zručností ako i hodnotové hierarchie, ktoré určujú, aké schopnosti treba rozvíjať a aké možno zanedbať. Možno preto skonštatovať, že cez enkulturáciu si nová generácia osvojuje sociálne poznanie a skúsenosti predošlých generácií, ich zručnosti, normy a hodnotové orientácie. Podstatne sa tým urýchľuje vývoj ľudskej spoločnosti, lebo každá nová generácia nemusí prekonávať kompletný proces získavania ľudskej skúsenosti od začiatku, ale začína svoju aktivitu vždy na vyššej úrovni poznania, zručností a technológií. Je to proces vedomej selekcie toho, čo si nová generácia chce osvojiť z dedičstva predkov. Je to aj nevedomý proces osvojovania noriem alebo vzorcov správania.

E. Mistrík (1999, s. 16) v tomto kontexte hovorí, že vlastný zmysel kultúry sa však naplňuje až vtedy, ak ona funguje v reálnom živote spoločnosti: Len vtedy, ak sociálne normy naozaj pôsobia a odovzdávajú a ďalších generáciám; ak sa pomocou kultúrnych produktov udržuje kohézia spoločnosti. Je preto možné diferencovať tri hlavné funkcie kultúry nasledovne:

A) expresívna funkcia: odráža duchovný život spoločnosti a je vyjadrením túžob, ideálov a potrieb najmä prostredníctvom umeleckej tvorby (hudobná, literárna, sochárska, výtvarná a pod.). V tomto zmysle je tvorba kultúrnych produktov – čiže expresia človeka - tvorbou kultúrnej tradície;

B) kultúra ako kolektívne vedomie: pomocou obsahov svojho kolektívneho vedomia - hodnôt, noriem, potrieb, vzorcov, predstáv, zážitkov a ďalších - sociálna skupina reguluje život vo svojom vnútri. V kolektívnom vedomí sú zakotvené také predstavy o spoločnosti, ktoré môžu aj bez pomoci právnych sankcií upravovať vzťahy medzi členmi spoločnosti. Patria sem i predstavy o mechanizmoch, prostredníctvom ktorých túto reguláciu uplatňovať. Ide o predstavy o určitých štandardných situáciách, vzorce činnosti, predstavy o odmenách a trestoch, spoločnosťou uznávané zákazy a príkazy. Spoločne umožňujú uplatňovať v reálnom živote obraz spoločnosti o sebe samej a realizovať sociálnu ideológiu.

C) integratívno-diferenciačná funkcia: prispieva k súdržnosti, pocitu spolupatričnosti jej členov a je zároveň aj dôkazom, že kultúra má významnú socializačnú úlohu. V tejto súvislosti však Mistrík zdôrazňuje, že integračná a diferenciačná funkcia nie sú dvoma odlišnými funkciami kultúry. Sú len dvoma stránkami jednej a tej istej funkcie. Kultúra vždy funguje zároveň smerom integrácii spoločnosti aj smerom k jej vonkajšej či vnútornej diferenciacii.

Podľa Zorkóciovej (2007, s. 61) by sme kultúru nikdy nemali hodnotiť či deliť na dobrú a zlú. Existuje len kultúra iná: iná vo vyznávaní hodnôt a v hierarchii potrieb, pretože rôzne potreby v rôznych kultúrach môžu byť naplnené rôznymi kritériami.

Ako vlastne chápať kultúru? Výstižnú a krátku definíciu uvádza aj Linton (1936, s. 78), ktorý kultúru vymedzil ako „úplné sociálne dedičstvo ľudstva“. Vo všeobecnom zmysle slova

môžeme kultúru vnímať ako sociálne odovzdávanie poznania, ktoré obsahuje poznatky, hodnotové orientácie, normy, znaky a vzorce správania v procese komunikácie.

Za zaujímavú považujeme aj definíciu odborníčky na predkladanú problematiku Z. Slušnej (2010, s. 23), ktorá hovorí, že používatelia a spolutvorcovia kultúru vnímajú ako logický, vzájomne súdržný systém, ktorý je tvorený navzájom previazanými zložkami a prvkami. Autorka tiež dopĺňa, že každá svojbytná kultúra je výtvorom spoločnosti alebo sociálnej skupiny a predstavuje jedinečnú a unikátnu konfiguráciu vzťahov a prvkov. Napriek tomu, že všetky kultúry tvoria univerzálnu ľudskú kultúru, vystupujú ako relatívne samostatné, vnútorne štruktúrované a integrované systémy. Kultúra je na rozdiel od mechanických systémov špecifická tým, že vzťahy nemusia byť fixné a nemenné: majú premenlivú vzájomnú závislosť a vyznačujú sa hybnou silou. Na kultúru preto nemožno nazerať ako na súhrn náhodných javov či ako na statický a nemenne daný systém. Z. Slušná (2010, s. 24) v tejto súvislosti konštatuje, že *„kultúra sa uskutočňuje v čase a priestore cez interakcie medzi osobami; v konkrétnom geografickom prostredí, v určitom historickom, sociálnom (a podobne) kontexte.“*

Kultúra sa niekedy stotožňuje aj s pojmom civilizácia, čo však nie je úplne presné. Termínom civilizácia označujeme technologické premeny ľudstva, premeny spôsobov, akými ľudstvo získava materiály pre svoj život, ako si vytvára svoje životné prostredie, ako spotrebúva rôzne produkty a pod. Je však zrejmé, že civilizácia a kultúra spolu úzko súvisia (napríklad spôsob spotreby prírodných materiálov výrazne ovplyvňujú hodnotové orientácie spoločnosti - či je orientovaná na drancovanie prírody alebo na súžitie s prírodným prostredím).

E. Mistrík (1999, s. 13) dodáva, že pokiaľ hovoríme o civilizácii, máme na mysli techniky a technológie, výrobu a výrobné prostriedky či postupy, materiály či organizáciu ich spracovania. Ak však hovoríme o kultúre, ide o hodnoty, normy, ľudské vnímanie technológií, materiálov či prostriedkov. Civilizáciu preto možno vnímať ako pracovné, výrobné a organizačné aspekty života spoločnosti. Kultúra, naopak, zahŕňa významové a hodnotové aspekty života spoločnosti. Civilizáciu môžeme do istej miery chápať ako konkretizáciu kultúry. Oba termíny kultúra i civilizácia však vo všeobecnosti označujú pokrok ľudstva, kultiváciu a humanizáciu. Iný, druhotný význam pojmu civilizácia ponúka D. Fobelová (2000, s. 14), ktorá civilizáciu spája so spôsobom života, životným štýlom a istým stotožnením sa s kultúrou. Základom je svetonázor (filozofický, politický, náboženský) a z neho sa odvíja štruktúra inštitúcií, mravný kódex či orientácia kultúrnej tvorby. Prívlastkom civilizácie môže byť napríklad aj zemepisná oblasť či etnikum (európska, arabská, židovská, sumerská civilizácia a pod.).

Vo všeobecnosti možno povedať, že kultúra v praxi existuje ako súbor abstraktných predstáv a ideí, ktoré však nie sú výlučným vlastníctvom jednotlivca. Na ich tvorbe a ustanovovaní sa podieľa celý sociálny celok, kolektív. Preto je podľa Z. Slušnej (2010, s. 23) správne považovať kultúru za kolektívne zdieľanú abstrakciu. Členovia society základné kultúrne princípy nezískavajú automaticky pri narodení, kultúra teda nie je genetickým dedičstvom, skôr by sme ju mohli nazvať dedičstvom morálnym, duchovným.

Základné pravidlá kultúrnych systémov získavame procesmi sociálneho učenia sa: kultúre sa učíme celý život. Neosvojujeme si však všetko, čo členovia daného kultúrneho systému počas jeho existencie vytvorili, ale len vybranú časť informácií. Členovia jednej kultúrnej a sociálnej skupiny sa preto môžu mierou a hĺbkou poznania vlastnej kultúry odlišovať. Podľa českého sociológa J. Kellera (1992, s. 28-30) je rešpektovanie základných pravidiel správania sa človeka v sociálnom systéme získaných v procesoch sociálneho učenia nevyhnutým predpokladom existencie spoločnosti. Autor konštatuje, že výsledkom socializácie je nadobudnutie takej úrovne interiorizovaných stratégií, keď sa človek aj osamote správa a koná tak, akoby bol pod dohľadom ostatných.

2 KULTÚRA AKO ŠPECIFIKUM ČLOVEKA

Už v 18. storočí nemecký filozof Johann Gottfried Herder (1744 – 1803) vo svojej knihe *Myšlienky k filozofii dejín ľudstva* považoval za hlavné atribúty ľudského bytia kultúrne fenomény ako jazyk, písmo, náboženstvo, umenie, tradície, právo, odev či variabilitu ľudských spôsobov života. Herder zastával názor, že každá kultúra má nárok na vlastné potreby, práva a životný priestor. Každá kultúra tiež disponuje svojou vlastnou minulosťou i budúcnosťou. Herder tiež tvrdil, že kultúra je akýmsi druhom náhrady za nedostatočnú biologickú vybavenosť, je jedinečným spôsobom adaptácie človeka na prostredie (Soukup, 2011, s. 19). Herder videl práve v jazyku to, čo pozdvihlo človeka z animálnej ríše; kultúru ponímal ako univerzálny fenomén ľudskosti. Herder inšpiroval tiež ideu pluralistického prístupu ku kultúre.

Rast poznatkov v empirických vedách spôsobil v prvej polovici 20. storočia nárast záujmu o štúdium kultúry antropologických bádateľov, ale aj filozofov. Novovzniknutý smer, tzv. filozofická antropológia prináša teda filozoficko-antropologické definície človeka ako kultúrnej bytosti. V tomto kontexte hovorí J. Trajtelová (2013, s. 50) najmä o nemeckej filozofickej škole, ktorú zastupujú Max Scheler (1874 – 1928), Helmut Plessner (1892 – 1985) a Arnold Gehlen (1904 – 1976). Autori definujú tzv. nový „antropologický obrat“ a vo svojich úvahách sa do veľkej miery nechávajú viesť vtedajšími biologickými, psychologickými, etologickými, etnologickými a ďalšími špecializovanými poznatkami. Ťažiskovou sa stáva otázka o podstate človeka, pozornosť sa sústreďuje na jedinečné ľudské špecifikum, čím sa človek líši od zvierat a ostatných živočíchov. Pri tomto bádani narážajú filozofi najmä na neprehliadnuteľný aspekt kultúry ako jedinečného ľudského fenoménu. Práve kultúrne „vystúpenie“ z prírody a prerušenie bezprostrednej väzby na prírodnú danosť sú charakteristickými aspektmi a zároveň spoločným menovateľom filozofických antropológov predstavujúcich človeka ako kultúrnu bytosť.

V kontexte vnímania kultúry ako výsostne ľudského fenoménu hovorí J. Trajtelová aj o symbolickom svete človeka. Vo svojej publikácii *Kognitívna antropológia* predstavuje v tomto kontexte nemeckého filozofa Ernsta Cassirera, ktorý ukázal, že symbolizmus je unikátnou osobitosťou poznávania ľudskej reality. Podľa neho svet uchopujeme prostredníctvom symbolických systémov. Hovorí, že homo sapiens je zároveň „Homo symbolicus“ – tvorca celého univerza symbolických významov. Môžeme teda povedať, že symbol je kľúčom k podstate človeka. Cassirer chápe svoju filozofiu symbolických foriem ako všetko-zahŕňajúcu filozofiu kultúry. Tvrdí, že ľudskú bytosť možno pochopiť jedine prostredníctvom jej „funkcie“, resp. k porozumeniu nás majú priviesť jej diela a výsledky ľudskej činnosti: jazyk, mýtus, náboženstvo, morálka, právo, veda, teda všetky špecificky ľudské výtvyry, ktoré vytvárajú náš jedinečne ľudský, kultúrny svet. Symbolická aktivita je teda vždy a všade prítomný kognitívny proces, ktorý produkuje symboly, zástupné znaky, prostredníctvom ktorých človek získava formy pre chápanie sveta. Práve tento symbolický systém človeka je zodpovedný za jedinečnú ľudskú skúsenosť, ktorej podobami sú jazyk, mýtus, umenie, náboženstvo či veda – teda prvky, ktoré môžeme označiť všeobecne pojmom kultúra (Trajtelová, 2013, s. 54-55).

Ako sme už vyššie spomínali, za prvú vedeckú antropologickú definíciu sa považuje Tylorovo vymedzenie kultúry. V. Soukup (2004, s. 15) dopĺňa, že Tylorova definícia predstavuje počiatok vedeckej revolúcie. Zmenila vzťah pojmu kultúra k dovtedajšiemu chápaniu, teóriám i metodológiám vied o kultúre a začala byť používaná v kontexte označovania vecí a javov, ktorými sa človek odlišuje od zvierat. Z antropologického hľadiska teda štúdium kultúry nie je obmedzené len na pozitívne hodnoty a javy, ktoré prispievajú k skultúrňovaniu a humanizujú, ale zahŕňa i všetky nebiologické prostriedky a mechanizmy, pomocou ktorých sa ľudia adaptujú na vonkajšie prostredie. Z tohto hľadiska teda môžeme kultúru chápať ako špecifický ľudský atribút – spôsob pretvárania sveta človekom. S odstupom času teda

môžeme skonštatovať, že Tylorova definícia nikdy nezostarla, ale naopak, stala sa podkladom a východiskom pre väčšinu moderných teórií kultúry.

Súhlasíme so Z. Slušnou (2010, s. 28), že kultúra predstavuje špecifický fenomén, ktorý umožňuje uspokojiť základné potreby človeka. Z toho možno spolu s autorkou skonštatovať, že všetky kultúrne aktivity majú:

1. Hodnotu pre sféru kultúry ako takej – ovplyvňujú zvyky a návyky, obyčaje, vzorce správania sa a konanie
2. Strategickú hodnotu – väčšina zákonov, noriem či nariadení existuje ako kodifikovaný a konvenčne prijatý systém pravidiel. Bez toho, že by ich ľudia dodržiavali a vedeli, prečo je ich rešpektovanie dôležité, normy a hodnoty zaniknú. Kultúrnymi aktivitami sa teda upevňuje aj povedomie o morálke, práve, náboženstve a pod.
3. Ekonomickú hodnotu – obohacujú život človeka, rozvíjajú jeho kreativitu a priamo sa podieľajú na profilovaní tzv. ľudského kapitálu. Bez neho by nevznikli hodnoty materiálnej sféry.
4. Politickú hodnotu: dopad do verejnej sféry, tvorba občianskej spoločnosti - niektoré aktivity napomáhajú získavať a prehľbovať kompetencie súvisiace so statusom a rolou človeka ako občana, umožňujú zdokonaľovanie jeho schopností a spolupodieľajú sa na zlepšovaní politickej klímy najmä v súvislosti s nekonfliktným spolunažívaním rozličných kultúr.

Kultúru preto môžeme považovať za prostredie, ktoré nepochybne súvisí s človekom vo všetkých oblastiach života. Ide o prostredie, v ktorom žijeme a ktoré nás dotvára. Možno skonštatovať, že bez neustáleho rozvoja a šírenia kultúry by bol pravdepodobne status človeka ako takého definitívne ohrozený.

3 ŠTRUKTÚRA A PRVKY KULTÚRY

Vo všeobecnosti môžeme kultúru tradične rozdeliť na materiálnu a duchovnú. K materiálnej kultúre môžeme zahrnúť artefakty ľudskej tvorivej činnosti napríklad tradičné kroje, odevy či keramiku. Sféra duchovnej kultúry, naopak, vytvára podmienky a prostriedky pre činnosť ľudí. Za súčasť duchovnej kultúry možno podľa D. Fobelovej (2000, s. 15) považovať vedu, filozofiu a jej disciplíny (etika, estetika a pod.), náboženstvo, umenie, históriu, jazykovedu, literárnu vedu, ekonómiu, psychológiu, sociológiu, pedagogiku, právnu vedu v inštitucionalizovanej podobe, ale aj v ich prejavoch každodenného života. Duchovnú kultúru preto tvoria abstraktné výtvary spoločnosti. Úlohou duchovnej kultúry je podľa autorky „*uspokojiť potreby spoločnosti a zároveň aj potreby človeka ako jednotlivca, osobnosti ako tvorivej bytosti.*“

Tabuľka č. 1: Štruktúra kultúry a jej charakteristika

Dominantná kultúra	Štandardná kultúra	Najviac rozšírená, orientácia na ľahko konzumovateľné kultúrne produkty, pomáhajú masmédiá, ktoré ju formujú a pre nositeľov tejto kultúry predstavujú dôležitú autoritu.
	Elitná kultúra	Dôraz sa kladie na udržanie jestvujúceho statusu. Nositelia tejto kultúry prejavujú isté vedomie výlučnosti - avšak v rámci uznaných štandardov. Oproti štandardnej kultúre si elitná cieľavedome vyberá tzv. vysoké kultúrne hodnoty.
	Kultúra mládeže	Preferujú sa tu hodnoty skupiny, v rámci všeobecne uznávaných štandardov dochádza k častej rebélii. Napriek tomu sa táto skupina orientuje na hodnoty všeobecne známe a mnohokrát ponúkané masmédiami. Je to kultúra, v ktorej majú dôležité miesto práve masmédiá

		a najmä hudba.
Konzervatívna kultúra	Kultúra tradičnej dediny	Veľmi obmedzené možnosti kultúrnych a informačných zdrojov, komunikácia s okolím je obmedzená. Stále však v nej zostáva pevné povedomie nespochybniteľnosti tradičných hodnôt, ktoré v štandardnej kultúre dominantného typu predsa len nie je také pevné.
	Kultúra etnických skupín	Odlíšnosť od dominantného etnika ich vedie k tomu, aby sa vo svojej kultúre orientovali dovnútra vlastnej tradície. Len málo kultúrnych podnetov prijímajú z okolia.
Alternatívne kultúry	Beatníci a hippies	Obrátili proti etablovaným hodnotám tzv. establishmentu. Základnou hodnotou bola snaha o autenticnosť, o život podľa svojho svedomia a snaha o sebavyjadrenie, pri čom často pomáhali drogy a orientácia na ázijské kultúry. Nositeľmi boli v prvom rade školská a študentská mládež a intelektuáli.
	„Rocková“ kultúra mládeže	Podobne odmieta štandardné hodnoty, buduje okolo imidžu hviezd hudobného veľkopriemyslu, vyhľadáva však aj také hodnoty, ktoré nie sú v centre záujmu masmédií. Jej súčasťou sú aj izolované aktivity, ako graffiti.
	Punk a skinheads	Vyrastajú z radikálneho odmietania štandardnej kultúry až po pokus o provokáciu. kladú veľký dôraz na skupinové označenie a symboly, ktorými môže byť všeličo, od zvláštnych znakov a módnych prvkov až po hudobný štýl. Jej nositeľmi je hlavne mestská školská a robotnícka mládež.
	Intelektuálska kultúra	Táto kultúra radikálne spochybňuje štandardnú dominantnú kultúru, súčasne však smeruje k prvkom elitnej kultúry. Jej nositelia sa výrazne snažia o tvorivé rozvíjanie kultúry s pomocou nemalej medzinárodnej spolupráce.
	Disidenti	Vychádza z ostrej a nekompromisnej kritiky dominantnej kultúry, zvlášť jej politických a ideologických štruktúr. Snaží sa pritom o elitnosť, čiže o tvorbu špičkových kultúrnych hodnôt. Vytvárajú vlastné informačné, kultúrne aj vzdelávacie štruktúry.
	Kultúra homosexuálov	Ide o kultúru s biologickými súvislosťami, vytvorili mnoho prvkov zvláštnej alternatívnej kultúry - od tajných kódov v komunikácii, cez štýl obliekania a zvláštne kluby až po literatúru venujúcu sa tejto problematike. Súčasťou tejto kultúry sa v posledných rokoch stala pod vplyvom šírenia AIDS sexuálna osveta.
	Kultúra náboženských siekt	Nejde v pravom zmysle slova o alternatívne kultúry, lebo tieto kultúry sú založené na odlišnej viere a vo svojom životnom štýle sa mnohokrát neodlišujú od dominantnej. Nie raz ich však práve viera vedie k odlišnému životnému štýlu a k odlišnej kultúrnej tvorbe (napr. Svedkovia Jehovovi).
	Marginálne kultúry	Narkomani

		formálnych štruktúr spoločnosti.
	Kriminálne podsvetie	Buduje si veľmi pevnú vnútornú štruktúru, a tiež aj paralelné informačné kanály, vlastné inštitúcie a spôsoby komunikácie. Kriminálne podsvetie sa tiež principiálne pohybuje mimo zákona.

Zdroj: MISTRÍK, E. a kol. *Kultúra a multikultúrna výchova*. Bratislava : IRIS, 1999, s. 25-28.

Kultúru môžeme označiť ako vnútorne integrovaný celok, teda systém. Z toho vyplýva, že jeho jednotlivé prvky navzájom súvisia a dopĺňajú sa tak, aby mohol tento celok fungovať. Konkrétny kultúrny hmotný artefakt teda neodráža len technické znalosti, prevedenie či materiál, ale i estetické cítenie či sociálne vzťahy jeho výrobcov i používateľov. J. Sopóci a B. Búzik (2003, s. 31-33) definovali 4 základné podoby, v ktorých sa kultúra prejavuje:

1. Materiálne výtvyry ľudskej práce (artefakty).
2. Sociokultúrne regulatívy ľudskeho správania v spoločnosti: sem zaraďujeme hodnoty, normy, kultúrne vzory, pravidlá správania a pod. V tomto kontexte možno hodnoty definovať ako prijaté predstavy a viery v ciele, ktoré sa ľudia usilujú dosiahnuť. Často tvoria jadro morálnych či náboženských doktrín. Ide tiež o predstavy o tom, čo je dobré a zlé, vhodné a nevhodné, žiaduce a nežiaduce pre spoločnosť a jej členov. Hodnoty majú pozitívny alebo negatívny náboj a v priebehu vývoja spoločnosti sa aj oni postupne vyvíjali a variovali. Je tiež dôležité pripomenúť, že rozličné spoločnosti môžu uznávať rôzne, dokonca protikladné hodnoty. Za normy považujeme sociálne očakávania, vzory a pravidlá regulujúce vzájomné pôsobenie a správanie ľudí v spoločnosti. Ide tiež o sociálne pravidlá vymedzujúce vhodnosť a nevhodnosť správania v konkrétnych situáciách. Normy sú konkrétnejšie ako hodnoty. Majú buď nepísanú podobu, sú nekodifikované a neformalizované – odovzdávajú sa tradíciou (zvykmí, obyčajmi) alebo písanú podobu – zákony, predpisy, kódexy zamerané na podporu a stimuláciu takého správania ľudí, ktoré hodnoty vymedzujú ako dobré, správne a žiaduce.
3. Idey: ide o poznávacie a symbolické systémy, vierovyznania a ideológie. Symbolmi označujeme materiálne i nemateriálne skutočnosti – predmety, gestá, slová a pod., ktoré nesú istý význam, ktorý rovnako a jednotne chápu všetci členovia jedného sociokultúrneho systému. Tvorba a používanie symbolov patrí k jedným zo základných a diferencných črt ľudskeho správania, odlišujúcich človeka od zvierat. Symboly majú tiež nezastupiteľnú úlohu aj v komunikácii či prenášaní kultúry, pretože aj pomocou nich sa ľudia dorozumievajú. Rozdeliť ich môžeme na verbálne (napr. jazyk) a neverbálne (napr. podanie ruky, snubný prsteň). K prvkom kultúry nepochybne patria aj systémy názorov a poznatkov. Zahŕňajú okrem vedeckých poznatkov, teórií či zákonov aj bežné poznanie ľudí, či ich skúsenosti napr. v podobe prísloví, porekadiel či pranostiek. Patria sem aj náboženské či filozofické predstavy, názory a koncepcie, ktorých pravdivosť nemožno verifikovať a napokon aj ideológie. Ideológiami označujeme také výklady sveta, ktoré nesledujú poznávacie ciele, ale podporujú záujmy tej sociálnej skupiny, ktorá ich vytvára. Ich cieľom nie je spoznať spoločnosť, ale ovládnuť ju – v tomto záujme ideológia integruje ľudí, stanovuje im ciele a perspektívy, mobilizuje ich do spoločných akcií a určuje pravidlá správania a myslenia, ktorými sa majú riadiť.
4. Sociálne inštitúcie – ide o spôsoby správania a činností, ktoré organizujú ľudské správanie a život v spoločnosti. Sú zamerané na uspokojovanie určitých spoločenských potrieb. Ide o štandardizované spôsoby riešenia základných problémov členov sociokultúrnych systémov, zabezpečujú fungovanie a ich stabilitu a chránia ich pred zánikom či ohrozením. Ide napríklad o zdravotníctvo, bankovníctvo, vzdelanie, školstvo či výrobu. Nestotožňujú sa s organizáciami. Tie sú, naopak, zložené z ľudí, ktorí niečo robia určitým spôsobom, napríklad nemocnice, banky, školy, továrne a podobne.

Kultúra ako jednotný, avšak stále pracujúci celok je teda zložená z viacerých prvkov a štruktúr. Tieto štruktúry nie sú jednoduchými, nemennými statickými entitami, ale sú vzájomne previazané a pohyblivé. Na základe tejto previazanosti môžeme podľa E. Mistrika (1999, s. 14-15) chápať kultúru z troch rozličných hľadísk, pričom každé samostatné hľadisko ponúka hlbší diskurz na kultúru, samotná kultúra dokáže fungovať ako celok len pri vyváženosti a kombinácii všetkých troch systémov:

a) kultúra je kognitívny systém: obsahuje, sústreďuje, spracováva, odovzdáva a šíri informácie o svete. Orientuje sa k svetu samotnému a zbiera o ňom čo najviac informácií. Tie však okrem overených vedeckých poznatkov zahŕňajú aj pocity, emócie, názory, predstavy, mýty a fantázie, ktoré sú obrátené k opisu sveta.

b) kultúra je znakový systém: obsahuje spredmetnené informácie a idey v znakoch, záznamoch, symboloch, šifrách. Skúsenosti si ľudia odovzdávajú rozličnými formami jazykovej i mimojazykovej komunikácie, kultúra sa preto musí orientovať na zachytenie verných informácií o svete. Verne a explicitne zachytiť napr. iracionálne predstavy o svete je teda možné len určitými znakmi a inštrukciami. Kultúra sa preto veľmi dôkladne venuje tomu, ako spracovať a odovzdať skúsenosti spoločností.

c) kultúra je činnosť systém: vyššie uvedené súčasti kultúry by nevznikli a ani nefungovali, ak by neboli zasadené a zapojené do aktivity konkrétnych spoločností. Kultúra preto svoje prvky, obsahy a spôsob ich spracovania formuje v prvom rade podľa ich užívateľov, teda s ohľadom na využitie vo svojej súčasnej vlastnej generácii ako i v budúcich generáciách.

Všetky tri uvedené aspekty kultúry existujú a správne fungujú len vo vzájomných vzťahoch a súvislostiach. Každý kultúrny artefakt vypovedá niečo o svete (hoci aj o psychickom svete svojho tvorca) - poskytuje informáciu; každý je určitým spôsobom človekom spracovaný, aby podával svedectvo o niečom - je znakom, inštrukciou; každý artefakt funguje v spoločnosti, je výsledkom aktivity a podnecuje aktivitu - je zosobnením činnosti. Možno preto skonštatovať, že rozdiel medzi jednotlivými artefaktmi je iba v tom, kam kladú dôraz ich tvorcovia alebo ich užívatelia.

4 ZÁVER

Kultúra je neoddeliteľnou súčasťou i vlastnosťou spoločnosti. Vzniká súčasne so spoločnosťou a tá sa vďaka nej rozvíja, zatiaľ čo s úpadkom spoločnosti kultúra zaniká. Je základom medziľudských vzťahov a ovplyvňuje správanie ľudí i komunikáciu medzi nimi. Kultúra je prejavom nás samých a má vlastné prvky – názory, hodnoty, postoje a normy, ktoré jej dávajú jedinečný charakter, čím sa odlišuje od ostatných kultúr. Je to spôsob ľudského vnímania a organizovania toho, čo nás obklopuje a odzrkadľuje v našom spôsobe komunikácie – generáciami odovzdávané vzorce významov prostredníctvom symbolov a komunikačných schém i modelov. Poznanie prvkov kultúry a kultúrnej tradície spoločnosti by preto malo byť súčasťou kultúrnej gramotnosti. Práve kultúrna gramotnosť je podľa nás tým faktorom, prostredníctvom ktorého spoločnosť i jednotlivci dokážu otázky a problematiku kultúry správne vnímať, interpretovať a posúvať ďalej v kolobehu generácií a života.

Použitá literatúra

1. FOBELOVÁ, D.: *Kultúra v živote človeka*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2000. 96 s. ISBN 80-8055-404-8.
2. KELLER, J.: *Úvod do sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1992. 186 s. ISBN 80-901059-3-9.
3. LINHART, J. a kol.: *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-310-5.
4. LINTON, R.: *The Study of Man*. New York : The Appleton – Century Co. 1936, 503 s.

5. MISTRÍK, E. a kol.: *Kultúra a multikultúrna výchova*. Bratislava: IRIS, 1999. 347 s. ISBN 80-88778-81-6.
6. SEDOVÁ, T.: K pojmom ľudskej prirodzenosti a kultúry a k ich funkcií v sociálnom poznaní. In: *FILOZOFIA*, roč. 63, 2008 (8), s. 657-669. ISSN 0046-385X.
7. SLUŠNÁ, Z.: Ľudský a spoločenský rozmer kultúry. In: *Národná osveta*, č. 3-4, roč. 2010, s. 23-28. ISSN 1335-4515.
8. SOPÓCI, J. – BÚZIK, B.: *Základy sociológie*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2003, 140 s. ISBN 80-10-00107-4.
9. SOUKUP, M.: Filosofické a antropologické dimenze pojmu kultura: cesta pojmu z antického Řecka do Melanézie In: MORAVČÍKOVÁ, E.: *Kultúra v premenách globalizácie*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2012. 438 s. ISBN 978-80-558-0093-6.
10. SOUKUP, V.: *Antropologie: teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2011. 741 s. ISBN 978-80-7367-432-8.
11. SOUKUP, V.: *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál, 2004. 229 s. ISBN 80-7178-929-1.
12. TRAJTELOVÁ, J.: *Kognitívna antropológia: vybrané problémy*. Trnava: Trnavská univerzita, 2013. 86 s. ISBN 978-80-8082-603-1.
13. ZORKÓCIOVÁ, O.: *Corporate Identity II: vplyv interkultúrnych rozdielov na medzinárodné dimenzie Corporate Identity*. Vedecká monografia. Bratislava: Ekonóm, 2005. 216 s. ISBN 80-225-1974-X.

Kontaktné údaje

Mgr. Vladimíra Hladíková
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Fakulta masmediálnej komunikácie
Nám. J. Herdu 2,
917 01 Trnava
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
vladka.hladikova@gmail.com

FALSZYWY OBRAZ CZŁOWIEKA Z FACEBOOKA

FALSE IMAGE OF THE MAN FROM FACEBOOK

Luiza Bogucka

Abstrakt

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie coraz bardziej powszechnego zjawiska jakim jest kreowanie swojego wizerunku i rzeczywistości za pośrednictwem portali społecznościowych. Doskonałym przykładem jest stale rosnący w siłę Facebook, który oczarował już niejednego użytkownika, zaspakajając jednocześnie wiele jego potrzeb. Artykuł został podzielony na trzy części, w których poruszono kwestie przyczyn dynamicznego rozwoju Facebooka na tle portali społecznościowych i powszechne już jego zastosowanie jako narzędzia do kreowania rzeczywistości.

Słowa kluczowe: portal społecznościowy, kreowanie rzeczywistości, Facebook, bezpieczeństwo, kłamstwo.

Abstract

The purpose of this article is to present the phenomenon of creating their image and reality through social networks. A great example is constantly growing in the power of Facebook, which charmed already more than one user at the same time, many satisfying his needs. The article is divided into three parts, in which addressed the issues of causes of rapid development of Facebook on social background and already its use as a tool for the creation of reality.

Key words: social network, creating reality, Facebook, safety, lie

WSTĘP

Dziś portale społecznościowe stanowią nieodłączną część życia niemal każdego użytkownika Internetu. Początkowe zastosowanie serwisów społecznościowych ograniczało się do wymiany wiadomości tekstowych, tj. utrzymania kontaktu ze znajomymi, już wtedy znacznie ograniczając koszty konwersacji. Pomysł wymiany informacji tą drogą padł na podatny grunt i bardzo szybko zyskał sobie wielu zwolenników. Oczekiwania użytkowników względem nowych możliwości serwisów społecznościowych wzrastały z biegiem czasu, a ich właściciele chcąc wyjść naprzeciw tym wyzwaniom raz po raz prezentowali coraz to inne możliwości zaistnienia w sieci. Powoli anonimowi użytkownicy Internetu stawali się coraz bardziej widoczni w sieci, prezentując swoje fotografie, dane kontaktowe, publikując wiele informacji o wykształceniu, pracy i zainteresowaniach.

Życie w wirtualnym świecie stało się tak oczywiste, że użytkownicy zaczęli przywiązywać coraz większą wagę do kwestii postrzegania swojej osoby nawet kosztem bezpieczeństwa. Wielu z nich poszło w ślad znajomych, a przy tworzeniu swoich profili nie zapoznali się z regulaminem danego portalu, ograniczając się jedynie do jego mechanicznego odznaczenia. W ten oto sposób użytkownicy serwisów społecznościowych mają za sobą pierwsze kłamstwo, kłamstwo które ogranicza ich wiedzę w zakresie praw jakie im przysługują, czy zasad postępowania z danymi osobowymi, fotografiami oraz innymi postami. Obecne wśród użytkowników przeświadczenie dotyczące funkcjonowania w sieci opiera się na zasadzie „nie ma Cię na Facebooku – nie istniejesz”. Sugerując się brakiem złych doświadczeń znajomych

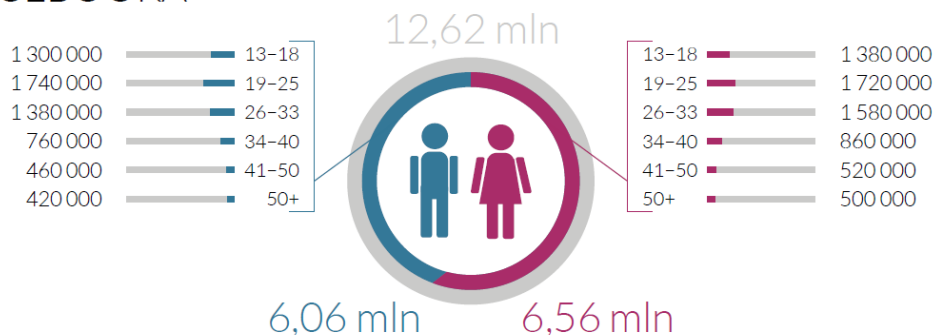
w portalach społecznościowych, użytkownicy mają złudne poczucie bezpieczeństwa, które niejednokrotnie prowadzi do konsekwencji prawnych i finansowych.

Nowa rzeczywistość, z jaką przyszło zmierzyć się użytkownikom Internetu, w wielu przypadkach przerosła ich oczekiwania, a fałszywe poczucie bezpieczeństwa, wolności i anonimowości, dodają śmiałości w wyrażaniu swoich opinii. Zetknięcie się z powszechną swobodą w sieci w połączeniu z nieświadomością dotyczącą identyfikacji użytkowników poprzez adres IP, stwarza przykre sytuacje. Internet stał się wyznacznikiem naszych czasów, a zaprezentowanie siebie na portalu społecznościowym stanowi już nieodłączny element naszego życia. Tu każdy może pokazać się z jak najlepszej strony, stać się człowiekiem sukcesu.

1. FACEBOOK NA TLE DYNAMICZNEGO ROZWOJU PORTALI SPOŁECZNOŚCIOWYCH

O niekwestionowanym sukcesie Facebooka na tle innych portali społecznościowych zdecydowały jego niemal nieograniczone możliwości zapewnienia stałego kontaktu ze znajomymi, gdzie odległość nie stanowi żadnego problemu. Portal ten wyszedł naprzeciw powszechnym oczekiwaniom, stając się przedmiotem coraz większego zainteresowania ze strony użytkowników. Dzięki niemu użytkownicy nie tylko mogą swobodnie rozmawiać, ale także zamieszczać fotografie, informacje o swoim wykształceniu i umiejętnościach, zainteresowaniach. Facebook można określić mianem wirtualnej przestrzeni, którą każdy urządza według swojego uznania, poprzez tworzenie listy znajomych, grup tematycznych, obserwując działalność wybranych przez siebie instytucji i organizacji. Jest to miejsce, które pozwala również na ciągłe obcowanie ze swoimi zainteresowaniami.

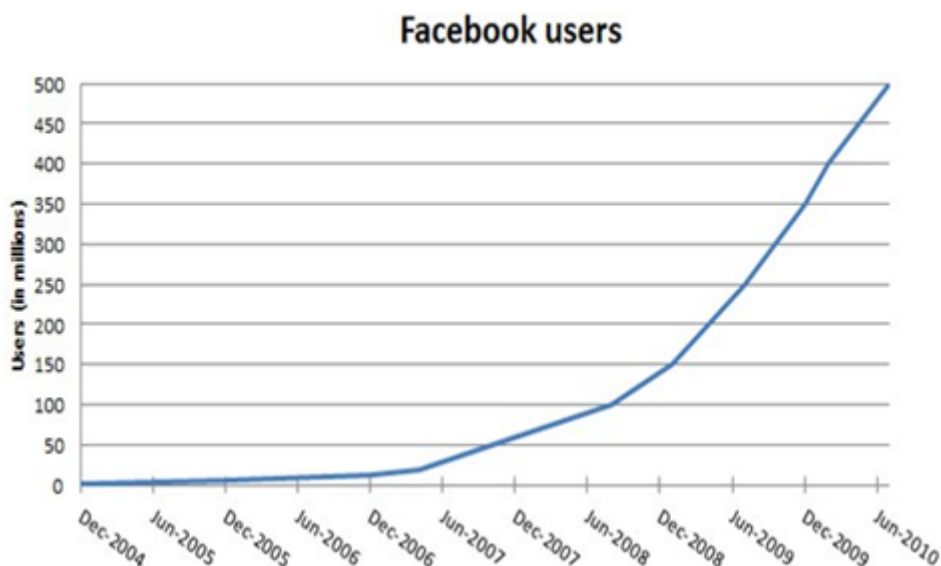
UŻYTKOWNICY FACEBOOKA

Źródło: <https://www.sotrender.com/trends/facebook/poland/201703>

Facebook to portal, który powstał w 2004 roku na Uniwersytecie Harvarda i początkowo była to platforma skierowana dla studentów, dzięki której można było przysyłać krótkie wiadomości. W roku następnym z serwisu tego mogli korzystać również uczniowie szkół, a później stał się ogólnodostępnym medium. Otwarta i bezpłatna rejestracja to dwa główne powody, które sprawiły że portal ten zaczęto coraz częściej wykorzystywać w celach komunikacyjnych. Z biegiem czasu Facebook zyskał światową sławę, opanowując Amerykę Północną i Południową, Europę, Australię i Oceanię, a także część Azji i Afryki. Jak podaje Wirtual media, liczbę aktywnych użytkowników miesięcznie szacuje się na 1,79 mld., a najliczniejszą grupę wiekową stanowią ludzie między 19 a 25 rokiem życia. Kolejne ważne zmiany przyniósł rok 2001, kiedy to Facebook udostępnił mobilną wersję, która pozwoliła na dotarcie niemal do każdego użytkownika Internetu. Zmiana wymiaru tego portalu przypadła na rok 2009, a dokładnie na 9 lutego kiedy to wprowadzono przycisk „Lubię to”. Od tego

czasu liczba użytkowników Facebooka zaczęła diametralnie wzrastać i już w grudniu oszacowano ją na 360 milionów. Lipiec 2010 roku to również ważny moment w historii Facebooka, bowiem wtedy to sam portal społecznościowy ogłosił liczbę swoich użytkowników – ok. 500 milionów, a na koniec roku liczba ta sięgnęła 600 milionów. W grudniu 2012 roku Facebook poinformował, że liczba użytkowników niniejszego portalu wynosi 1 miliard.

Źródło: Dawid Długosz, Facebook ma 500 milionów użytkowników. Jesteś jednym z nich? (2010)

Od wielu lat Facebook jest obiektem zainteresowań i szczegółowych badań. W ostatnim czasie badania nad portalami społecznościowymi przeprowadziła grupa Kaspersky Lab. Badanie to wykazało, że znaczna część użytkowników serwisów społecznościowych posiada konto ze względu na jego zawartość (pamiątkowe fotografie, czy filmy) oraz ułatwiony kontakt ze znajomymi. Niemniej jednak czas spędzany na portalach społecznościowych określają mianem straconego. Oznacza to, że tym co determinuje użytkowników portali społecznościowych do zachowania konta i pozostania w wirtualnej sferze jest obawa zarówno przed utratą danych, jak i możliwością ograniczenia, bądź całkowitego zaniku kontaktu ze znajomymi. Badania te wskazały również, że 62 % użytkowników obawia się utraty kontaktu, a jedynie 21 % swoją obecność na portalu argumentuje zawartością. Według przeprowadzonego na 4 831 użytkownikach badania 78 % użytkowników rozważa już usunięcie swoich kont. Wśród wymienianych powodów likwidacji wirtualnych kont wskazuje się najczęściej:

- brak prywatności
- brak osobistego kontaktu ze znajomymi
- poczucie zmarnowanego czasu
- oznaczanie na zdjęciach
- zbyt duża ilość informacji
- porównywanie swojego życia do innych
- zaproszenia do gier
- śledzenie

Rozsądne korzystanie z portali społecznościowych pozwala na nawiązanie wspaniałych relacji, czy utrzymanie kontaktu ze znajomymi mimo zmiany miejsca zamieszkania. Dzięki temu można na bieżąco śledzić losy swoich przyjaciół sprzed lat, rozwijać swoje pasje i

zainteresowania oraz znaleźć miłość. Dziś serwisy społecznościowe dają mnóstwo możliwości, za ich pośrednictwem można realizować wiele celów zarówno w życiu prywatnym i zawodowym. Z jednej strony korzystając z tego medium należy liczyć się z faktem ograniczenia prywatności, z drugiej natomiast jest to doskonała forma autopromocji. Każdy człowiek korzystający z portalu społecznościowego narażony jest na szereg niebezpieczeństw, jednak można poprzez racjonalne działania, można ograniczyć je do minimum. W większości przypadków to nieodpowiedzialna działalność użytkowników, przejawiająca się zbyt dużą ilością informacji o sobie doprowadziła do szeregu problemów.

2. KREOWANIE WIZERUNKU W PORTALACH SPOŁECZNOŚCIOWYCH

Z problemem kreowania wizerunku użytkownicy serwisów społecznościowych spotykają się coraz częściej. Swoją wyidealizowany wizerunek prezentują politycy, aktorzy, pisarze i wiele innych osób publicznych. Nie jest to nowe zjawisko, jednakże szybki rozwój portali społecznościowych nadał mu nowego znaczenia i wymiaru. Na co dzień wszyscy użytkownicy dbają o to jak postrzegają ich znajomi. Każdy z nich swoim zachowaniem pracuje, by pokazać swoją osobę w jak najlepszym świetle. Odbywa się to przede wszystkim poprzez zamieszczanie starannie wyselekcjonowanego materiału ukazującego swoje dobre strony. Wizerunek można zdefiniować jako pewnego rodzaju sposób postrzegania danej osoby przez innych ludzi. Budowanie wizerunku stanowi długi i złożony proces. Na wizerunek składa się kilka czynników takich jak:

- wygląd zewnętrzny
- zachowanie
- życiorys

Wbrew pozorom wygląd zewnętrzny stanowi jeden z najważniejszych czynników w procesie budowania własnego wizerunku. Dlatego też użytkownicy coraz częściej dokładają wszelkich starań by publikowane przez nich zdjęcia stanowiły atrakcyjną wizytówkę, a przy tym zebrały odpowiednią ilość „polubień”. Duży wpływ na postrzeganie człowieka w portalach społecznościowych ma sposób demonstrują swoją fizyczność, styl ubierania się, ale również podstawowe wartości jak schludność i czystość. Tu powiedzenie „*jak Cię widzą, tak Cię piszą*” nabiera nowego znaczenia. W dobie powszechnego dostępu do Internetu, telefonów gdzie wbudowany aparat jest już standardem i dostępu do aplikacji wzbogacają niemal wszystkie fotografie. Kolejnym punktem o istotnym znaczeniu jest zachowanie, które przejawia się w sposobie traktowania innych użytkowników, komentowania ich postów i fotografii. Dziś już każdy użytkownik wie, że aby zbudować odpowiedni wizerunek należy stosować powszechnie przyjęte zasady współzycia społecznego oraz korespondować w uprzejmym tonie, nigdy nikogo nie lekceważąc brakiem odpowiedzi. Na ocieplenie wizerunku wpływa niesienie pomocy innym, wolontariaty i wszelkiego rodzaju akcje dobroczynne. Ważną kwestią jest również historia danego użytkownika, to w jaki sposób przedstawił swoje umiejętności i zainteresowania, czy stan cywilny. W tej kwestii najważniejsza jest tzw. otoczka, czyli sposób przedstawienia tych trzech elementów.

Portale społecznościowe znalazły również zastosowanie w procesie rekrutacji jako narzędzie weryfikujące informacje zamieszczone w CV. Pracodawca chcąc sprawdzić sylwetkę potencjalnego kandydata sprawdza jakiego typu informacje użytkownik zamieścił o sobie, dzięki czemu może zweryfikować informacje zawarte w Curriculum Vitae:

- datę urodzenia
- historię edukacji i kariery zawodowej
- znajomość języków
- zainteresowania i hobby
- stan cywilny

a ponadto ma dostęp do dodatkowych informacji:

- formy spędzania wolnego czasu
- usposobienia
- kondycji finansowej (poprzez publikowane fotografie np. z podróży)
- sposobu wypowiedzania się na szerszym forum (ocena kultury języka)
- stosunek do innych ludzi, co może wpłynąć na sposób traktowania współpracowników.

Coraz więcej użytkowników zdaje sobie sprawę z faktu powszechnego już zastosowania portali społecznościowych jako narzędzia weryfikacyjnego podczas procesu rekrutacji. W związku z tym udostępnia tylko starannie wyselekcjonowane treści, które przedstawią jego sylwetkę w odpowiednim świetle. Zatem udostępniane treści charakteryzują się dużą dbałością o język i wysoką kulturą wypowiedzi. Na szczególną uwagę zasługują publikowane wówczas fotografie, w których niemal każdy element ma kluczowe znaczenie. Kandydaci unikają zdjęć z nieformalnych imprez, które mogłyby narazić ich na kompromitację w oczach przyszłego pracodawcy, a stosując powszechnie znane sztuczki starają się skupić uwagę na swoich atutach. Robią to poprzez publikowanie zdjęć w strojach, których kolor wzbudza większe zaufanie. Użytkownicy posiadający rodziny często na potrzebę chwili publikują fotografie szczęśliwej rodziny, a kandydata przedstawia w świetle ustatkowanego i odpowiedzialnego człowieka. Użytkownicy, którzy nie założyli jeszcze rodziny publikują wówczas fotografie dotyczące ich hobby oraz sposobu wolnego czasu. Okazuje się bowiem, że dbałość o najmniejszy szczegół ma tu kluczowe znaczenie.

Ogromne znaczenie na kreowanie wizerunku na portalach społecznościowych ma ówczesny kanon piękna. W pogoni za powszechnym uznaniem i nieoszacowaną mocą, wprowadzonego w 2009 roku, przycisku „Like”, użytkownicy prześcigają się w publikowaniu swoich fotografii. Wielu z nich jest w stanie zapłacić wysoką cenę za piękne, choć nie zawsze szczere komentarze, ochoczo zbierając również ilość „Like’ów”. Wzrost znaczenia portali społecznościowych znacznie zwiększył działalność w zakresie instalowania programów do obróbki zdjęć. Bycie pięknym i podziwianym na portalu społecznościowym to pułapka, w którą wpada coraz więcej użytkowników.

3. KŁAMSTWO W PORTALU SPOŁECZNOŚCIOWYM

Od zarania dziejów kłamstwo towarzyszy ludzkości, a jego skutki wielokrotnie zbierały gorzkie żniwo. Ludzie kłamią z wielu powodów stawiając na szli swoje dobre imię. Kłamstwo stało się bowiem tak powszechne, że znaczna część użytkowników zaczyna wierzyć w wymyślone przez siebie sytuacje i zdarzenia. Najbardziej popularną przyczyną mówienia nieprawdy jest szeroko pojęty strach. Użytkownicy kłamią by nie obrazić swojego internetowego znajomego, bowiem liczą się z faktem, że odmowa mogłaby destrukcyjnie wpłynąć na ich stosunki. Wybierając wówczas mniejsze zło posuwają się do pozornie błahego kłamstwa. Kłamstwo może być również wynikiem strachu przed konfliktem, odrzuceniem, porażką, czy karą. Użytkownicy kłamią również po to by wywrzeć dobre wrażenie na innych użytkownikach, poczuć się dowartościowanym, docenionym i podziwianym. Wielokrotnie przyczyną takich zachowań jest fakt, że użytkownicy wstydzą się tego co zrobili w przeszłości. Nie chcą by ich zachowanie z przeszłości miało wpływ na przyszłość.

Do najczęstszych przyczyn mówienia nieprawdy zalicza się:

- strach
- obawa przed brakiem zrozumienia
- by uniknąć tłumaczenia się
- wstyd
- zaburzone poczucie własnej wartości

Klasyczne definicja kłamstwa określa je mianem „*twierdzenia niezgodnego z rzeczywistością, mającego wprowadzić kogoś w błąd*”. Portale społecznościowe mają dość ograniczone

możliwości by zweryfikować, czy wszystko to co publikują jego użytkownicy jest prawdą. Okazuje się, że aż 2/3 użytkowników portali społecznościowych publikuje nieprawdziwe informacje lub lekko ubarwione. Świat wirtualnych możliwości pozwala użytkownikom na bycie kimkolwiek, realizację pasji o których w rzeczywistości jedynie słyszeli. Serwis społecznościowy pozwala także na „wirtualne podróże” w najbardziej oddalone zakątki świata. Facebook stworzył użytkownikom możliwość meldowania się w danym miejscu. Z tej opcji skorzystali również „facebookowi kłamcy, którzy zaznaczają przeróżne miejsca, nie odwiedzając ich w rzeczywistości. Kolejnym popularnym kłamstwem, na które należy zwrócić uwagę jest udział w wydarzeniu. Opcja ta była dedykowana osobom, które są zainteresowane danym wydarzeniem oraz zamierzają wziąć w nim udział. Jednak wielu użytkowników zaznacza tę opcję nie mając nawet zamiaru uczestniczyć w ww. wydarzeniu. Na ogromnej scenie portalowych kłamstw stają również użytkownicy, którzy zbudowali sobie idealne życie bez codziennych problemów.

Kłamstwa użytkowników Facebooka najczęściej odnoszą się do:

- miejsc, w których przebywają
- aktualnych czynności
- formy spędzania wolnego czasu
- wydarzenia, w których wezmą udział
- zabawne sytuacje z ich udziałem, które w rzeczywistości nie miały miejsca
- życia pozbawionego problemów

To czego oczekują wszyscy użytkownicy portali społecznościowych od swoich znajomych to szczerść, na każdym kroku kreśląc jej wartość i ogromne znaczenie w budowaniu relacji międzyludzkich. Paradoksem naszych czasów stała się sytuacja, w której oczekujemy szczerści sami wielokrotnie ubarwiając rzeczywistość. W sytuacjach takich jak te, portale społecznościowe stały się narzędziem umożliwiającym kłamstwo. To właśnie tu użytkownicy spotykają się z tym zjawiskiem w wielu aspektach. Kłamstwem mimowolnym określa się sytuacje, w których użytkownik mechanicznie odpowiada na pytania, nie przywiązując do tego większej wagi. Najbardziej powszechnym przykładem niniejszego zjawiska jest utarta formuła, będąca jednocześnie odpowiedzią np. na grzecznościowe pytanie „Czy wszystko w porządku?”. Użytkownicy podczas poruszania się po portalach społecznościowych spotykają się również z kłamstwami altruistycznymi, których stosowanie jest podyktowane próbą ochrony współ rozmówcy. Sytuacja zaczyna być uznawana za bardziej groźną, gdy użytkownicy oszukują się w celach manipulacyjnych bądź celowo chcąc wyrządzić szkodę innym.

Zakończenie

Od wielu lat portale społecznościowe towarzyszą człowiekowi niemal w każdej dziedzinie życia. Stanowią tak istotny jego element, że przestały tu mieć znaczenie jakikolwiek ograniczenia tematyczne. Portale społecznościowe wchodząc w najbardziej prywatną sferę życia człowieka złamały dotychczas panujące konwenanse i przekroczy granicę uznawaną powszechnie za tabu. Bez wątplenia wprowadziły do życia wiele ułatwień i korzyści, jednak nie obyło się również bez poważnych konsekwencji. Kłamstwo i wirtualne upiększanie swojego wizerunku stały się już powszechnymi zjawiskami, a przyczyn takiego stanu rzeczy jest bardzo wiele. Prawdą jest, że ludzie kłamali jeszcze na długo przed powstaniem portali społecznościowych, jednak ich dynamiczny rozwój doprowadził do rozszerzenia tego zjawiska. Dziś wszyscy doskonale zdają sobie sprawę z mocy Facebooka jako narzędzia w ubarwianiu rzeczywistości. Tu każdy staje się bohaterem, niekwestionowanym człowiekiem sukcesu z imponującymi osiągnięciami.

Prognozy dotyczące dalszych losów portali społecznościowych są bardzo zróżnicowane. Niemniej jednak w wyniku przeprowadzonych ankiet i wywiadów wśród aktywnych

członków wirtualnej społeczności można stwierdzić, że jeszcze długi czas będą stanowić nieodłączną część naszego życia. Wielu użytkowników dzięki temu jest w stałym kontakcie ze znajomymi, tu także pracują, szukają miłości i uczą się. Wychodzące naprzeciw potrzebom portale społecznościowe, stanowią duże ułatwienie w życiu codziennym. Jednak by były one dalej pomocne użytkownicy powinni pamiętać, że wygodę i bezpieczeństwo w Internecie może zapewnić jedynie racjonalne korzystanie z portali społecznościowych.

Sources

1. Gustowski, W., Komunikacja w mediach społecznościowych. 2 wydanie. Gdynia: Novae Res. s.c. 2012. 212 p. ISBN 978-83-7722-487-8.
2. Holtkamp, J., Co ogłupia nasze dzieci?. Kraków: SALWATOR. 2011. 210 p. ISBN 978-83-7580-212-2.
3. Izdebska, J., Media elektroniczne – kreujące obraz rodziny i dziecka. 1 wydanie. Białystok: Trans Humana Wydawnictwo Uniwersyteckie. 2008. 312 p. ISBN 978-83-61209-02-7.
4. Izdebska, J., Media elektroniczne w życiu dziecka w kontekście wartości wychowawczych oraz zagrożeń. Białystok: Trans Humana Wydawnictwo Uniwersyteckie. 2008. 207 p. ISBN 978-83-61209-03-4.
5. Kawasaki, G., Fitzpatrick P., Jak Cię widzą, tak Cię piszą. Sztuka autopromocji w mediach społecznościowych. Gliwice: HELION. 2014. 180 p. ISBN 978-83-283-1359-0.
6. Reich, T., Jak dbać o wizerunek w mediach społecznościowych. Lublin: Słowa i Myśli. 2016. 186 p. ISBN 978-83-63566-52-4.
7. Sadowski, M., Rewolucja w social media. Gliwice: HELION. 2013. 214 p. ISBN 978-83-246-4395-0
8. Strykowski, W., Skrzydlewski, W., Media competences in the society of knowledge. Poznań: eMPi. s.c. 2004. 480 p. ISBN 83-89287-28-5.

Internet sources

1. Abramowicz, D., Czy w sieci kłamiemy częściej niż w rzeczywistości?: <http://parkpsychologii.pl/czy-w-sieci-kلاميemy-czesciej-niz-w-rzeczywistosci/> (10-05-2017)
2. Bonda, K., Gmitrzak, D., KŁAMSTWO nasze powszednie, czyli dlaczego mówimy nieprawdę http://www.poradnikzdrowie.pl/psychologia/rozwój-osobisty/kamstwo-nasze-powszednie-czyli-dlaczego-mowimy-nieprawde_34457.html (10-05-2017)
3. Korcz, K., Kłamstwo - rodzaje, powody, motywy: <https://portal.abczdrowie.pl/klamstwo> (10-05-2017)
4. Kurzak, J., Historia. Facebooka, czyli o tym jak Zuckerberg buduje internet w internecie: http://softonet.pl/publikacje/rzuty_okiem/Historia.Facebooka.czyli.o.tym.jak.Zuckerberg.buduje.internet.w.internecie,1241 (10-05-2017)
5. Pisarski, M., Facebook: krótka historia serwisu, który zmienił świat: <http://www.komputerswiat.pl/artykuly/redakcyjne/2016/02/facebook-krotka-historia-serwisu-ktory-zmienil-swiat.aspx> (10-05-2017)

Contact

mgr Luiza Bogucka
Uniwersytet Przyrodniczo – Humanistyczny w Siedlcach
Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa
39 Żytnia, Siedlce, Poland
luiza0@poczta.onet.pl

PHYSICAL ACTIVITY OF ADOLESCENTS IN NORTHWEST SLOVAKIA

Krška Marek, Blahútová Dana, Macko Jozef

Abstract

The article deals with mapping of relationships to physical activity of children from northwest Slovakia during adolescence. Since reduced physical activity of children is a worldwide issue, we have conducted own research of monitoring physical activity, thanks to which we were able to evaluate current status of this issue in the northwestern region of Slovakia. The results show that determined values all well within healthy values and it is necessary to maintain them in future. The research also confirmed correlation between the significance the children assign to physical activity and time, they spend doing it. Therefore in addition to increasing the time spend going physical activity it is also necessary to increase time spent on preventive programs, which motivate adolescents to voluntarily engage in physical activities.

Key words: *physical activity, movement, adolescent, northwest Slovakia.*

1 INTRODUCTION

One of the elements significantly contributing to normal growth and development of all young please is physical activity. In early years of life, which include childhood and adolescence, it has major role in physical, psychosocial and mental development of a child. Informal games, which are started of children's own initiative, offer a broad scale of physical activities offering high changes to develop a number of motor skills, which will be a necessary part of a child wen carrying out sports and everyday tasks. Not only does physical activity improve motoric skills, it also serves as prevention against obesity, it improves mobility of the whole body, heart and lungs function, and in the end also its psychological balance. In an ideal case the result of this prevention is the maintenance of all mobility habits from childhood to adulthood and then actively use them, since a lot of chronic diseases, known is diseases of adult population, have their origin especially in childhood. Their common feature remains the crucial role of movement in their prevention; also during subsequent treatment. Therefore together with healthy nutrition enough movement represents a beneficial possibility of preventing these unpleasant health complications (Hills et al., 2007, Flynn et al. 2004, Krška et.al. 2014).

One of the most frequent diseases stemming from lack of movement is obesity. Obesity is a disorder of the energy metabolism, which causes excessive accumulation of body fat in organism, and can relate to medical and psychosocial morbidity. The existence, as well as seriousness of obesity of adolescents grows with alarming speed and it is becoming one of he most serious health issues threatening this age category, because in addition to imminent health risk it introduces also long-term health risks. Main health complications include insulin resistance, hyperinsulinemia, type 2 diabetes, increased levels of LDL cholesterol and triglycerides during decreased level of HDL cholesterol, decreased patency of blood vessels, high blood pressure and other complications affecting all organs. In addition to these risks, obesity also introduces psychosocial pressure, since modern society prefers slenderness to overweight. Subsequently there is a lot of discrimination and ridiculousness of young people, which can lead to decreased self-confidence, depression, isolation, nervousness, anxiety and also increases the level of risky behavior like smoking and drinking of alcohol (Alton, 2005), (Lee et al., 2016),

BMI value increases with age. It can be assumed that especially bad eating habits and sedentary lifestyle can have major influence on this, as well as gradual decrease of physical activity in the daily life of children with start of school. Anthropometric measurements in the research of Stollárová and Uhrinová (2005) shown persistence of the acceleration of secular trend, which may be seen in children of younger school age not only in body height and weight, but also in the growth of fat cells.

However long-term overweight also introduces a series of long-term complications, which include its continuation in adulthood, which manifest as risk factors in the form of chronic diseases of the cardiovascular system, type 2 diabetes, hypertension, gall bladder issues and even certain types of cancer. To be obese during adolescence represents also an increased risk of mortality tied to cardiac diseases, when compared to obesity in adulthood. Even obesity in childhood, which did not continue in adulthood, increases the risk of atherosclerosis, coronal disease of the heart and stroke in both genders (Alton, 2005), (Maffeis, Tato, 2001).

The basis of obesity and overweight treatment, in addition to changes of diet and approach to lifestyle, is increasing physical activity. Thanks to exercises it is possible to increase the energy output, and thus create a negative energy balance, which facilitates weight reduction. Furthermore exercises even of mild intensity 30 minutes a day improve the overall health condition and has positive effect on diseases associated with obesity and overweight (Epstein, Goldfield, 1999), (Jakicic, Otto, 2005).

Survey of physical fitness and sport activities of children at selected primary schools brought unfavorable data about mobility. The results show that as much as 64% of girls and 57% of boys have a weak to very weak physical fitness, less than half of children do recreational sports at least once a week and more than a third spends at least 2 hours a day of their time in front of a TV. The constantly growing number of children exempted from physical exercises is alarming, since especially these exercises positively contribute to physical fitness of students and their attitude to their own health (Kazimír et al., 2011), (Ministry of education, science, research and sport of the Slovak Republic, 2015).

When choosing a suitable exercise regime it is again necessary to start from individual anamnesis and characteristic of an individual. We have to consider factors like age, degree of maturity and physical fitness, but also the condition and duration of obesity. Therefore when compiling the right treatment plan we cannot focus our attention only on recommended exercises, activities and sports, but also the ones resulting from individual consideration of the case as unsuitable. Given the current lifestyle it is necessary to restrict sedentary activities of children, which have developed from their liking of computer games, watching TV, etc. These activities are one of the indicators of physical inactivity, and it is necessary to restrain it, since also thanks to it we observe a generally lower energy output of obese individual. However in long-term observation, when compared to individuals with normal weight, this output can be higher due to the necessity to spend greater force for the same physical activities due to high load of the excessive fat on the body. Since decreased energy income due to a diet can affect the growth of a child, increase of physical activity and related energy output remains one of the optimum ways leading to reduction of weight and percentage of fat in the body. Most suitable exercises are the ones increasing the cardiorespiratory performance and aerobic capacity. Their increased values are conditions for efficient use of body fat reserves during physical strain. However at higher levels of obesity there is not the possibility to start with activities suitable for children with normal weight. It is recommended to go from exercises under water to exercises while lying down, sitting down and only after certain reduction of weight to start with normal exercises. Again, the selection has to be done individually and the activities have to be chosen appropriately based on reactions and results of the individual, because haste can lead to harm, injuries and subsequently discourage the child from any physical activity. Exercises should start with a short phase of warm-up activities and also

finish with less demanding exercises for graduate calming of the organism after strain. The best and the longest lasting results are brought upon by treatment in specialized holiday camps for obese children, which use group therapy. In domestic conditions, optimum results are achieved when following a healthy regime together with the whole family, thus creating a model for the obese child. In terms of exercises we have to focus on breathing exercises, exercises improving posture and supporting the development of limbs and pelvis. From sports, it's swimming, waling and after weight reduction cycling and ice-skating. Therefore the result of increasing physical activities is not only the reduction of body fat, but also the improvement of physical fitness of given adolescent. All activities have to be taken seriously; we should try to support the child, encourage it and especially avoid ridicule during initial problems, which are common. This will give them courage and perseverance to continue (Pařízková, Lisá et al., 2007), (Pi-Sunyer et al., 1998), (Sato et al., 2010), (Lowry et al., 2002).

All of the above stated facts became motivation for organizing a research, the goal of which was to monitor the relationship of adolescents of northwest Slovakia to physical activity. There was also a hypothesis postulated, in which we assume that adolescents, which ascribe great importance to physical activity in their life will spend more of their free time doing it.

2 METHODOLOGY

Data to meet the goals and verify hypotheses were collected using the electronic questionnaire methodology. The respondents were students of secondary schools of northwest Slovakia falling into the observed group of adolescents, from the cities of Ružomberok (grammar school – 45 respondents, combined secondary school – 50 respondents), Žilina (grammar school – 13 respondents, business academy – 18 respondents), Trenčín (grammar school – 16 respondents), Púchov (grammar school – 50 respondents) and Turčianske Teplice (pedagogical academy – 38 respondents). Questions of the questionnaire were formulated with the aim to test stated hypothesis and acquire basic demographical data of the respondents. The questionnaire was designed after comparison with questionnaires used in similar research to increase its validity and reliability.

The questionnaire was anonymous and consisted of two sections. In the first section the respondents with informed about its goal and procedures for completing individual questionnaire items. The second section served to acquire basic demographical data of the respondents, gender, age, weight, height, name and type of the schools. Questions in the first sections were closed with a single possibility to select in case of gender or by writing one specific value in case of others.

Acquired data was subsequently used for statistical evaluation. Performed tests subsequently helped to meet research goals and verify stated hypothesis. Except for statistical evaluation arithmetic means were used to present the results in the form of round and bar graphs using Microsoft Excel.

Capacity of the survey was verified by a preliminary survey on 20 respondents. The questionnaire was distributed in electronic form with the help of teachers, who were willing to involve their students in the research. This for was chosen with the goal to protect the environment, and it also contributed to increase the attractiveness of the questionnaire in regards to the interest of young people in information and communication technologies. The respondents filled out the questionnaire under the supervision of the teacher, who distributed the Internet link for the questionnaire to individual respondents. This form proven to be very effective, thanks to 100% reply rate and subsequent facilitation of their evaluation due to the electronic form of collecting the results. The research sample consisted of 230 respondents identified at random. Access to the Internet was a necessity for successful completion of the

questionnaire, since the used questionnaire was created using Google Sheets and answers of the respondents were remotely sent directly to this server.

3 RESULTS

Time spent doing physical activities was evaluated based on the asked question, which offered a choice of 4 answers: never, at least once a week, 2 - 4 times a week and daily. The largest number of respondents marked the option at least once a week, specifically 38%. 35% marked 2 - 4 times a week and 21% daily. Only 6% of the respondents don't do any exercise activity with the goal of doing sports, body shaping, improving and maintaining health and fitness (fig. 1).

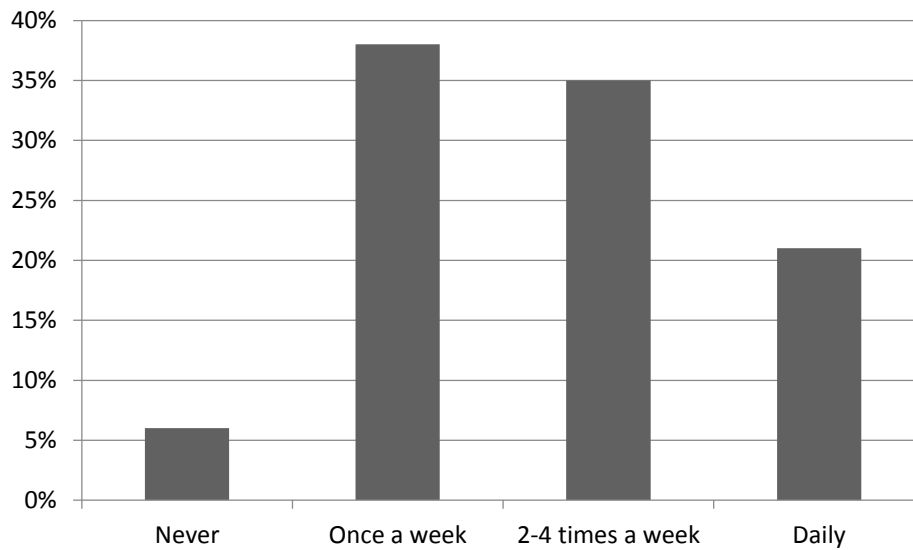

Fig. 1 Frequency of time adolescents spent doing physical exercises

The respondents expressed the significance of physical activity with emphasis on health using a scale with 5 levels. Value one meant no significance, level five meant great significance. The largest number of respondents, 33%, ascribe great significance to physical activity, 2% ascribe no meaning (fig. 2). The average value was the same for both men and women, 4 points. Ascribing significance of physical activity was in statistically significant correlation to age and frequency of movement.

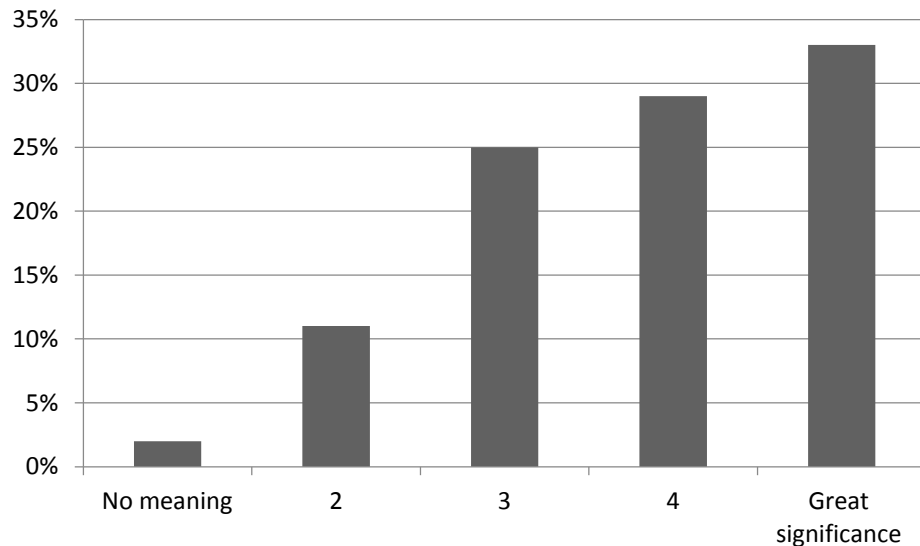

Fig. 2 Significance of physical activity for adolescents

The respondents also expressed their opinion to the question whether the major role in weight reduction is played by change of dietary or exercise habits. In addition to these two possibilities there were also the options of both equally the same and none of them play any role. As many as 64% marked both change of dietary and exercise habits and only 3% thought neither change of dietary or exercise habits have any effect on weight reduction (fig. 3). We have also discovered correlation between answers and physical activity.

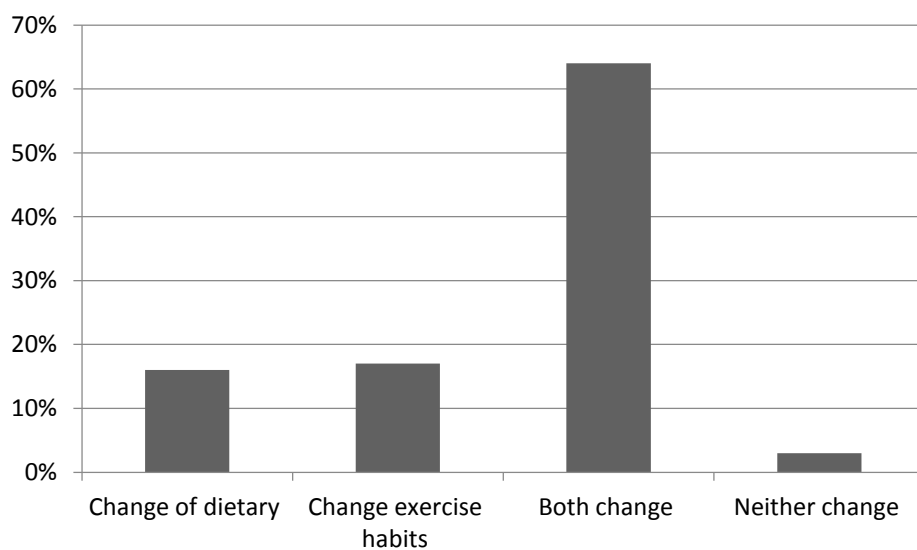

Fig. 3 Frequency of answers of adolescents to factors affecting the reduction of obesity and overweight

4 DISCUSSION

By evaluating acquired results we came to a positive conclusion that despite modern life style that promotes sedentary activities and restriction of physical activity, more than a half of questioned respondents is doing physical activity more than 2 times a week. 21% of these are doing physical exercises every day. A similar survey conducted in the US discovered that up to 27% of the respondents do physical exercises at least 60 minutes every day. Even though acquired data show positive results, almost a half of the respondents is in danger of issues

related to lack of physical movement. Therefore it is necessary to come up with new possibilities how to motivate children to move and increase their energy output (ACSM, 2015). A positive relationship to physical activities can be formed also through folk dance and dance expressions. It is called upon particularly today, when the physical activity of children and youth has a declining tendency (Uhrinová et al., 2015).

33% of the respondents ascribe great importance to physical activity and these answers were in a statistically significant correlation to the frequency of movement. Therefore we can confirm the hypothesis, in which we assumed that adolescents, who ascribe great importance to physical activity in their life, would spend more time doing it. Therefore in addition to a simple increase of physical activity it is necessary to present its positive effect on health as well, since motivation and knowledge can in the end compel children to do exercises freely and restrict sedentary activities of their own free will.

As many as 64% of the respondents stated correctly that a change of exercises and dietary habits leads to reduction of obesity and overweight. Both components should therefore be parts of a rational lifestyle. However they should be led to this from an early childhood, so they would transfer these habits to their childhood, where they can accompany them throughout their life. However a healthy lifestyle should be supported also by the schools, since children spend significant part of their life in them. There are several possibilities. Either by directly increasing physical activities during various lessons, when education doesn't have to take place only in the classroom, but also outside of it. Increasing subsidies for physical education would have a positive effect on the energy output of children as well, since the schools cannot affect the high rate of children being excused from exercises. The school environment is an ideal place for raising public awareness of the importance of movement and issues related to lack of it, whether during biology lessons, or as a complementary part of the activities, which don't have to relate to the educational process.

5 CONCLUSION

The requirement of lifetime health care is one of the most topical issues of today. Only a healthy society can be a basis for full-fledged future generations. However modern lifestyle doesn't place big emphasis on the protection of health, as it places emphasis on how to solve occurred problems. Prevention is the most effective and financial less expensive way of protecting the health of people from an early childhood, even though it might be more time consuming. Hectic lifestyle is more beneficial for immediate solutions; whereby subsequently we get into a difficult situation how to manage these problems. Also thanks to a quick scientific progress there are more and more options how to achieve it. However we must not forget about this and spend more time on protection of health, since despite this progress, human life is still irreplaceable.

Acknowledgment

The contribution was supported by the project GAPF 2/30/2016

Sources

1. ACSM. 2015. *ACSM Information On... Physical Activity in Children and Adolescents* [online]. 2015 [quot. 2016-09-30]. Available on the Internet: < <https://www.acsm.org/docs/default-source/brochures/physical-activity-in-children-and-adolescents.pdf?sfvrsn=4>>.
2. ALTON, I. 2005. The Overweight Adolescent. In STANG, J., STORY, M. *Guidelines for Adolescent Nutrition Services* [online]. 2005 [quot. 2016-09-27]. Available on the Internet: < http://www.epi.umn.edu/let/pubs/img/adol_ch7.pdf>.
3. EPSTEIN, L. H., GOLDFIELD, G. S. 1999. Physical activity in the treatment of childhood overweight and obesity: current evidence and research issues. In *Medicine*

- & *Science in Sports & Exercise* [online]. November 1999 - Volume 31 - Issue 11 - p S553 [quot. 2016-29-09]. Available on the Internet: <http://journals.lww.com/acsm-msse/Fulltext/1999/11001/Physical_activity_in_the_treatment_of_childhood.11.aspx>
4. FLYNN, M. et al. 2004. *Reducing Obesity and Related Chronic Disease Risk in Children and Youth: A Synthesis of Evidence with 'Best Practice' Recommendations* [online]. October 2004 [quot. 2016-09-30]. Available on the Internet: <http://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/41903265/Flynn_MAT_McNeil_DA_Maloff_B_et_al._Redu20160202-26438-gktytm.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJ56TQJRTWSMTNPEA&Expires=1475328287&Signature=Udri2uifdtpzSyeIYms9XWkDaxc%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DReducing_obesity_and_related_chronic_dis.pdf>.
 5. HILLS, A.P. et al. 2007. *Children, Obesity and Exercise*. New York : Routledge, 2007. 172 p. ISBN 0-203-94597-2.
 6. JAKIČIĆ, J. M., OTTO, A. D. 2005. Physical activity considerations for the treatment and prevention of obesity. In *The American Journal of Clinical Nutrition* [online]. July 2005 vol. 82 no. 1 226S-229S [quot. 2016-29-09]. Available on the Internet: <<http://ajcn.nutrition.org/content/82/1/226S.full.pdf+html>>.
 7. KAZIMÍR, J. et al. 2011. *Movement is our health*. In *Project TANA for primary and secondary schools* [online]. Bratislava 1. March 2011 [quot. 2011-04-24]. Available on the Internet: <http://www.pohybтана.sk/resources/files/tana_web.pdf>.
 8. KRŠKA, P., HUBINÁK, A., SEDLÁČEK J. *Speed parameters in female pole vault* Journal of Human Sport and Exercise. ISSN 1988-5202, Vol. 9, (2014), p. 257-262.
 9. LEE, O., LEE, D., Lee, S., KIM, Y. 2016. Associations between Physical Activity and Obesity Defines by Waist-To-Height Ration and Body Mass Index in the Korean Population. In *PLoS ONE* [online]. 11 (07) 2016 [quot. 2016-09-27]. Available on the Internet: <http://journals.plos.org/plosone/article/asset?id=10.1371/journal.pone.0158245.PDF>>
 10. LOWRY, R. et al. 2000. Television Viewing and its Associations with Overweight, Sedentary Lifestyle, and Insufficient Consumption of Fruits and Vegetables Among US High School Students: Difference by Race, Ethnicity, and Gender. In *Journal of School Health* [online]. December 2000, Vol. 72, No. 10 [quot. 2016-09-30]. Available on the Internet: <<https://www.andrews.edu/~rbailey/Chapter%2014/8979421.pdf>>.
 11. MAFFEIS, C., TATO, L. 2001. Long-Term Effects of Childhood Obesity an Morbidity and Mortality. In *Hormone Research*. Horm Res 2001;55(suppl 1):42–45. ISSN 1663-2818.
 12. MINISTRY OF EDUCATION, SCIENCE, RESEARCH AND SPORT OF THE SLOVAK REPUBLIC. 2015. *3000 pedagogues have been education in the project to increase attractiveness of physical education* [online]. 10.12.2015 [quot. 2016-09-30]. Available on the Internet: <<https://www.minedu.sk/v-projekte-na-zvysenie-atraktivity-telesnej-vychovy-sa-vzdelavalo-viac-ako-3-000-pedagogov/>>.
 13. PAŘÍZKOVÁ, J., LISÁ, L. et al. 2007. *Obesity in childhood and adolescence: Therapy and prevention*. First edition. Galén, 2007. 229 p. ISBN 978-80-7262-466-9.
 14. PI-SUNYER, F. X. et al. 1998. *Clinical Guidelines on the Identification, Evaluation, and Treatment of Overweight and Obesity in Adults* [online]. NIH Publication No. 98-4083 September 1998 [quot. 2016-29-09]. Available on the Internet: <http://www.nhlbi.nih.gov/files/docs/guidelines/ob_gdlns.pdf>.
 15. SATO, K. et al. 2010. The "Senobi" breathing exercise is recommended as first line treatment for obesity. In *Biomed Res*. 2010 Aug;31(4):259-62. ISSN 0976-1683.

16. STOLLÁROVÁ, N., UHRINOVÁ, M. 2008. Bewegungsaktivität bei Kindern des jüngeren Schulalters unter dem Gesundheitsaspekt. In: Global Education - up to the Future. Warszawa : OWP "SIM", 2008. ISBN 978-83-920432-8-6, P. 255-262.
17. UHRINOVÁ, M., KOŽUCHOVÁ, M., ZENTKO, J. 2015. Folk dance as a tool of mutual communication with regard to primary education. In: *Informatologia*. ISSN 1330-0067, Vol. 49, issue 1-2 (2016), p. 1-8.

Contact

Mgr. Marek Krška

Trnava University in Trnava, Faculty of Education

Priemysel'ná 4, 918 43 Trnava,

email: mr.krska@gmail.com

Ing. Dana Blahútová, PhD.

Catholic University in Ružomberok, Faculty of Education

Hrabovská cesta1, Ružomberok 03401

email: dana.blahutova@ku.sk

Ing. Jozef Macko, PhD.

Catholic University in Ružomberok, Faculty of Education

Hrabovská cesta1, Ružomberok 03401

email: jozef.macko@ku.sk

HEALTHY NUTRITION WITH EMPHASIS ON THE CONTENT OF POLYPHENOLIC SUBSTANCES IN SMALL BERRY FRUIT

Blahútová Dana, Uhrinová Miriam

Abstract

Today more and more people are affected by civilizational diseases, which are caused by free radicals. Substances called antioxidants fight the negative effect of free radicals. The article deals with the characteristic of polyphenol substances in bilberry fruit (*Vaccinium myrtillus L.*), highbush blueberry (*Vaccinium corymbosum L.*) and lingonberry (*Vaccinium vitis-idaea L.*). Samples have been collected from seven locations in the North-East part of Slovakia and we have examined the content of these substances using spectrophotometry. The results show that wild growing blueberries have higher values of polyphenols and flavonoids levels when compared to a purchased sample and when compared to wild growing cranberries. Small berry fruit is actually rich on the antioxidants group. The school age is the best time to develop healthy lifestyle habits. It is necessary to inform about the antioxidant effects of small berry fruit in the educational process, and motivate pupils and general public to include this fruit in their diet, and to prefer wild growing types of fruit over purchased ones.

Key words: nutrition, antioxidants, polyphenols, bilberry and lingonberry

1 INTRODUCTION

Today in developed countries with a rich offer of variety of groceries there is a growing problem of civilizational diseases. These are linked in no small way also to a healthy lifestyle. Nutrition has also existential meaning for all organisms. They receive in it substances needed not only for growth, development, organ restoration, reproduction and protection, but also energy to carry out life functions (Macko and Fidluš 2012, Zachar, 2011). As Beňo (2003) states, human nutrition is a set of biochemical and physiological processes, through which the organism receives and uses substances needed for all life functions. Important components are not only plant and animal products, but also synthetically produced food and supplements. To ensure correct nutrition it is necessary for the organism to receive nutrients of adequate quantity and quality. It is necessary to prefer groceries that have great nutritional value and positive effect on the human organism. There is a very close link between nutrition and health. In this context Benedikovičová and Havelková (2006) state that healthy lifestyle and nutrition, which is acquired during childhood is an effective prevention against serious diseases. It should be based on a varied and well balanced diet, adapted for given age, sex, mental and physical strain. Incorrect nutrition leads to poor health and worsening of the nutritional status. It represents a growing issue in almost all of the EU countries. It can lead to obesity of schoolchildren and increase of cardiovascular and other systemic diseases later in life (National program of children and adolescent care in the Slovak Republic for 2008 – 2015). Ensuring sufficiency and financial availability of healthy groceries and nutrition throughout life is one of the tools in fight against the epidemic of obesity and increase of cardiovascular diseases and diabetes (Strategic framework of health care for 2014 – 2030). WHO collected enough evidence not only from scientific research, but also from surveys, statistical data and programs for protection and restoration of health of its member states, that suitable interventions in lifestyle can prevent the development of many non-transmitted diseases, or at least delay them. In its call to member states the global strategy, the main health priorities of which are healthy diet and physical activity, states that unhealthy diet and physical inactivity are the main causes of majority of non-infection diseases, including

cardiovascular, type 2 diabetes and certain types of cancer, and they contribute in major way to global issues. Except for other this status is the result of changing eating and exercises habits (<http://eur-lex.europa.eu>).

Proper diet and healthy food are one of the bases of exogenous factors, which determine the evolution of every person, and thus his or her health condition. Developing organism of younger and older school age react more sensitively to all changes of diet, which can determine its development in sense of aiding or preventing it (Lucht – Groothoff, 1994). Children in this age undergo complex changes effected mainly by hormonal activity, accelerated growth and psychosomatic changes, and therefore they have increased demands for nutritionally rich food, of which fruit, vegetables and fiber are essential parts. The children diet should contain natural antioxidants, which are taken naturally. Horáková and Sekretár (2005) state that in addition to the most famous natural antioxidants found in food (Vitamin A, D, E, K, C and essential trace elements, especially selenium), recent years saw an increase of interest in the antioxidant effect of so-called phytochemicals. These are especially carotenoids (carotene, lycopene and lutein), and polyphenols (flavonoids, phenolic acids, and other phenolic components).

Civilizational disease, the frequency of which is constantly rising, are in no small way causes also by the oxidative stress, which is the result of free radicals. The creation of free radicals are caused by worsening environment and unhealthy lifestyle, which prefers high consumption of cigarettes, liquor, medicaments and burnt fat. The optimal solution is a radical change in diet, in the direction of increasing the consumption of natural sources of natural antioxidants (Klimáková et al., 2012, Macko and Tomagová 2010, Štípek, et al., 2000).

Antioxidants include vitamins, enzymes and polyphenol compounds. Their major role in human organism is to fight the creation of free radical, while they are also capable of regeneration of affected cells. In normal circumstances there is a balance in our organism of free radicals and antioxidants. However the dominance of one group of substances or the other leads to a condition, which seriously threatens and harms the human organism. This condition, in which free radicals are dominating, is called oxidative stress (Cooke, Evans, 2002). It was discovered that polyphenol substances have more antioxidative features than e.g. vitamin E or C. Polyphenolic compounds (polyphenols) are present in almost all elements of plant food. These are included under reducing agents and they are biologically very active (Birošová et al., 2007). The polyphenols content is not the same in all plant materials and depends on specific species and types of plant. It is also determined genetically and it is frequently affected by pedoclimatic and agronomic conditions (Drewnowski, Gomez, 2000). In recent years the research of polyphenols has intensified especially due to the fact that they are important in prevention of oncology, cardiovascular and many other civilizational diseases (Kucharská, 2004). This group of antioxidants is very large and it is divided based on a number of criteria. The authors dealing with given issue of polyphenols (Parkányiová et al., 2003) most commonly use the division to these 4 groups: phenolic acids, stilbenes, lignans and flavonoids. Of these subgroups mainly flavonoids are found in almost all types and parts of plants.

The estimated daily income of polyphenols is approx. 1 g and phenolic acids comprise one third of this amount. From chemical perspective these include derivate of the benzoic and cinnamon acid, which mutually differ in the number and position of – OH groups, phenolic glycosides and tannins (Mikulajová, Brindzová, 2006). The most efficient derivate of this group is the caffeine acid, which is contained except for other in blueberries and cranberries. Berries contain especially the gallic and ellagic acid. Both have the capacity to bind iron and heavy metals. In general more effective antioxidants are the derivate of the cinnamon acid (Kochanová, Hudec, 2009).

Stilbenes, which are similar to flavonoids in terms of hydroxylation and methylation, have a lot of positive effect in the prevention and treatment of a number of diseases. Especially resveratrol inhibits the occurrence of cardiovascular diseases by decreasing the production of LDL (low-density lipoprotein) cholesterol and at the same time increases the amount of HDL (high-density lipoprotein) cholesterol, which prevents excessive blood clotting and inhibits the growth of malignant cells (Košťálová et al., 2012). Lignans just like isoflavonoids have an exogenous effect. Human diet is depleted of lignans, because in chemical processing of fruit or vegetables they are removed, e.g. by removing the skin (Kochanová, Hudec, 2009). Even flavonoids manifest physiological and pharmacological effects. Kaur, Kapoor (2001) divide the flavonoids to flavonoids, flavones, flavanones, flavanols, isoflavones and anthocyanidins. They are effective in fighting cancer, Alzheimer's diseases, myocardial infarction, atherosclerosis, stroke, allergies, arthritis, gastric ulcer, varicose veins and a number of other diseases (Viskupičová, Šturdík, 2006).

Therefore at the time the organism is developing it is necessary for the schoolchildren to have balanced diet rich on antioxidants. For schoolchildren a major source of antioxidants can be especially healthy snack in the form of fruit. In this context Gregušová and Fatrcová-Šramková presented research, which they conducted in school children age 6 – 15. By assessing the dietary regime it was discovered that of 203 respondents only half of the boys and girls regularly have fruit, vegetable or a milk product for snack, and almost 40% of them have irregular snacks. They compared their results with the research of Kovácsa et. al. (2008), which identically states that based on the results of the nationwide study of dietary habits in schoolchildren, the number of children having fruit, vegetable or a milk product for snack decreases with increasing age. The results further show that experts agree on the fact that the efficiency of natural antioxidants taken naturally is significantly higher than in an identical dosis given in the pure form of a supplement. Fruit the children have the most often include apples, pears, bananas, tangerines or oranges. Their antioxidant capacity is 0.18 – 1.14 mmol/100g. Berries have the greatest antioxidant capacity.

When compared to other types of fruit, small fruit has low energy value, high content of vitamins, fibers, minerals and especially antioxidants. They have a good aroma and pleasant taste, which aids digestion. However they have the disadvantage that they contain simple saccharides and they also contain aromatic or organic substances causing a lot of allergies. Small fruit together with the group of pit fruit have a very positive effect on the health of a person and their daily income of 400 - 800 g is prevention against cancer. Typical types of small fruit include: currants, blackberries, raspberries, strawberries, blueberries, cranberries, gooseberries, grapes, darts (Timoracká, Vargová, 2011). Due to this reason we have conducted research for the purpose of quantification of polyphenol substances in selected types of berries.

2 RESEARCH

The goal of the research was to quantify polyphenol substances in fruit of selected types of berries using the physical – analytical method. The polyphenols content and flavonoids was determined using the absorption spectrophotometry, in which by calculating the absorption we determine the concentration of individual types of substances. We have used the Cintra 202 spectrophotometer to determine the absorption. To determine the total amount of phenolic substances we have used the method using the Folin - Ciocalteu (FC) reagent.

Examined fruits were bilberry (*Vaccinium myrtillus L.*), highbush blueberry (*Vaccinium corymbosum L.*) and lingonberry (*Vaccinium vitis-idaea L.*), which were collected from various regions of the Žilina region (tab. 1) in Slovakia. The collection took place in July, August and September 2015.

Table 1 – Description of individual samples in locations in Slovakia

Sample ID	Sample ID	Location	Date of coll.	Elevation (masl.)	Exposition
A	<i>Vcc. Myrt. L.</i>	Small Fatra	28.7.2016	1230	NW
B	<i>Vcc. Myrt. L.</i>	Kys. Vrchovina	15.8.2016	830	S
C	<i>Vcc. Myrt. L.</i>	Kys. Beskydy	10.8.2016	970	W
D	<i>Vac. Myrt. L.</i>	Ľaskovka	20.8.2016	770	SE
E	<i>Vac. Vit.-Id. L.</i>	Small Fatra	2.9.2016	1350	NW
F	<i>Vac. Myrt. L.</i>	Prašivá		1450	W
G	<i>Vac. Vit.-Id. L.</i>	Babia hora	7.9.2016	1450	SW
H	<i>Vac. Myrt. L.</i>	retail chain sample			

3 RESEARCH FINDINGS

We examined the total content of polyphenols and flavonoids in fruit of selected types of berries. We have calculated the polyphenol content based on the equation of the calibration curve of the gallic acid, and we have listed her as a standard, using which we have expressed the amount of polyphenols.

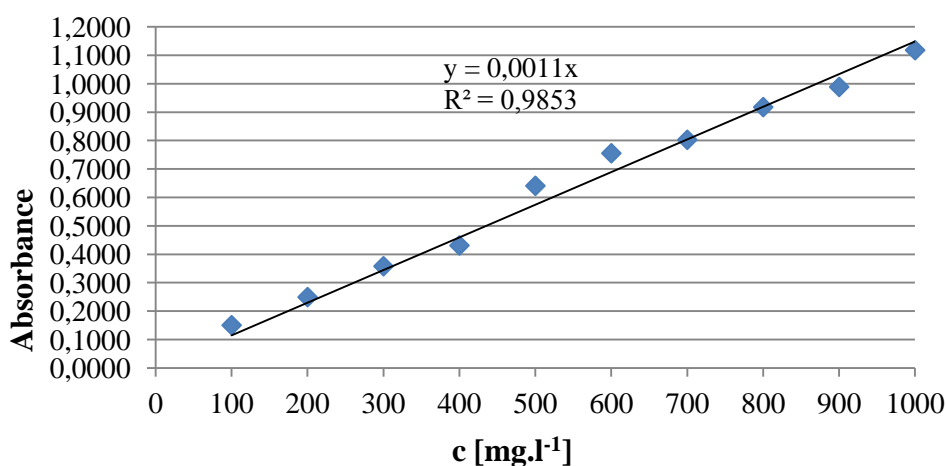

Fig. 1: Calibration curve of the gallic acid

The average polyphenols content in samples of bilberry is 7112.9 mg GAE/kg. The average polyphenols content in samples of lingonberry is 4464.6 mg GAE/kg.

Tab.2: The polyphenols content in cranberries.

Sample	Ø Absorbance	Polyphenols content [mg GAE/kg]
A	0,7322	6656,4
B	0,8535	7759,1
C	0,8601	7819,1
D	0,8230	7481,8
E	0,8796	7996,4
F	0,5017	4560,9

G	0,4805	4368,2
H	0,5461	4964,5

Table 2 shows that for the samples of blueberries A- E collected in various locations of mountains in Slovakia have overall a balanced polyphenols content when compared to the sample purchased in a store, grown artificially. The polyphenols content in cranberries is approx. 30% lower than in blueberries, but there is not a major difference between the two samples of cranberries.

We have also determined the dependency of the polyphenols content. Individual dependencies were statistically evaluated using the chi-squared test and Pearson's correlation coefficient. As first we have examined the dependency between polyphenols and elevation.

First of all we set out hypotheses:

H_0 - polyphenols content is not dependent on elevation.

H_A - polyphenols content is dependent on elevation.

Due to a small number of samples we created a pivot table with dimensions 2x2. We chose significance level α as 0.05. After filling in the data we ended up with these results:

Chi-squared test: $p = 0.2703$ (value is higher than $\alpha = 0.05$, thus we can confirm zero hypothesis). This statement suggests that the polyphenols content is independent on elevation.

Pearson's coefficient: $r = 0.5152$ ($0 < r < 1$) independence of elevation from polyphenols content is confirmed also by the r value, which the closer it is to 0, the closer the correlation between variables.

Further we investigated whether there is correlation between the polyphenols content and exposure of the slope. Also in this case we set out hypotheses:

H_0 - polyphenols content is not dependent on exposure of the slope.

H_A - polyphenols content is dependent on exposure of the slope.

We calculated Chi-squared test for $\alpha = 0.05$. Its value was $p = 0.1034$ ($p > \alpha$), we can confirm the zero hypothesis. This means that the polyphenols content is not dependent on the exposure of the slope.

Pearson's coefficient $r = 0.6351$ ($0 < r < 1$), this value confirms the zero hypothesis.

We have also investigate the total flavonoids content. We have calculated the content based on the calibration curve equation (fig 2). Catechin was used as a standard.

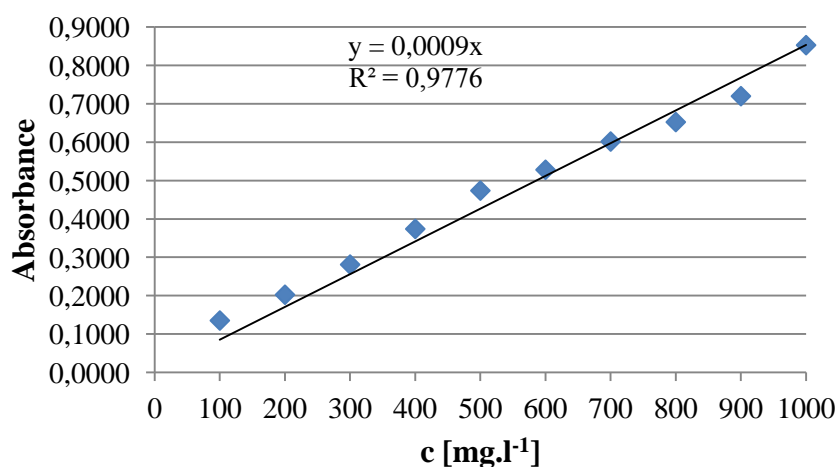

Fig. 2: Calibration curve of the catechin.

The average flavonoids content in the samples of bilberry is 3046.5 mg CE/kg. The average flavonoids content in the samples of lingonberry is 3398.9 mg CE/kg. Table 3 shows the different flavonoids content for each sample. The samples of blueberries collected in nature and the samples of cranberries differ from one another. When compared to the total polyphenol content cranberries have higher average flavonoids content by approx. 200 - 700 mg CE/kg than blueberries. For blueberries the sample purchased in retail chain has the lowest flavonoids content.

Tab.3: Flavonoids content in the samples of bilberry

Sample	Ø Absorbance	Flavonoids content [mg CE/kg]
A	0,2650	2944,4
B	0,3039	3376,6
C	0,2668	2964,4
D	0,3133	3481,1
E	0,2589	2876,7
F	0,3178	3531,1
G	0,2940	3266,7
H	0,2372	2635,6

We have also determined the dependency of the flavonoids content. As first we have examined the correlation between the flavonoids content and elevation, the significance level is $\alpha = 0.05$, set hypotheses:

H₀ - there is no correlation between flavonoids content and elevation

H_A - there is correlation between flavonoids content and elevation

Value of Chi-squared: $p = 0.6592$ ($p > \alpha$), we can confirm zero hypothesis, which confirms that the flavonoid content is not dependent on elevation.

This statement is confirmed by the value of Pearson's coefficient $r = 0.7543$ ($0 < r < 1$).

Another examined dependency was the correlation between the flavonoid content and exposure of the slope, set hypotheses are:

H₀ - flavonoids content is not dependent on exposure of the slope

H_A - flavonoids content is dependent on exposure of the slope

Chi-squared: $p = 0.6592$ ($p > \alpha$). The value of the Chi-squared test confirms zero hypothesis. Therefore we can state that there is no dependency between the flavonoids content and exposure of the slope.

This hypothesis is confirmed by Pearson's coefficient, which is in this case: $r = 0.7543$ ($0 < r < 1$).

Research findings show that wild growing blueberries show higher values of polyphenols and flavonoids content when compared to the purchased sample. We have also discovered that compared to wild growing cranberries, blueberries show better results. Measured values were compared with the values of authors of foreign and domestic literature, and they are comparable in majority of the cases. Values of polyphenols content in our research samples of wild growing blueberries, which are 6656.4 - 7996.4 mg GAE/kg, were comparable with samples of other authors (Bunea et al., 2011, Marinova et al., 2005, Dragović - Uzelac et al., 2010 a i.). Comparison of the results of flavonoids content with other authors was more difficult due to the fact that the authors chose a standard different than flavonoid for their research, specifically either quercetin or rutin.

Another task was to determine the correlation between quantitative content of substances and elevation and exposure of the slope. Statistically we have proven that the results of individual samples of wild growing species and elevation or slope exposure were not significant.

4 CONCLUSION

School age is the most suitable to develop correct attitudes to healthy lifestyle. Major roles are played by the family and school in terms of nutrition education. In terms of institutionalized adaptation the issue of a healthy diet is implemented also in the educational content of primary and secondary education. It is necessary to ensure enough space for the issues of healthy diet, importance of antioxidants and individual aspects of this issue, and to creatively and meaningfully include it in the educational process also in terms of efficient prevention of various diseases at a later age.

In fact, small berries are very rich on antioxidants. It is necessary to present discovered information not only to students, but parents as well, and look for possibilities how to suitably motivate them and encourage not only to include this type of fruit in their diet, but also to go to nature more often, and in terms of healthy diet and prevention to prefer wild growing types of fruit to purchased ones.

Acknowledgment

The contribution was supported by the project GAPF 2/30/2016

Sources

1. BENEDIKOVIČOVÁ, A. – HAVELKOVÁ, B. 2006. Medical aspects of the nutrition of children and adults and dietetics. In *Theory and practice of education to healthy nutrition in school*. Bratislava : VEDA, 2006. ISBN 80-224-0920-0. p. 237 – 280.
2. BEŇO, I. 2003. *Science of nutrition*. Martin : Osveta, 2003. 141 p. ISBN 80-8063-126-3.
3. BIROŠOVÁ, L. - MIKULÁŠOVÁ, M. - VAVERKOVÁ, S. 2007. Phenolic acids from plant foods can increase or decrease the mutation frequency to antibiotic resistance. In *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, ISSN 0021 - 8561, 2007, Vol. 55, No. 25, p. 10183-10186.
4. BUNEA, A. et al. 2011. Comparative Polyphenol Content and Antioxidant Activities of Some Wild and Cultivated Blueberries from Romania. In *Notulae Botanicae Horti Agrobotanici Cluj - Napoca*. [online]. 2011, vol. 39, no. 2, p. 70 - 76. Available at: <http://www.notulaeobotanicae.ro/index.php/nbha/article/view/6265/6450> ISSN 0255-965X
5. COOKE, MS. - EVANS, MD., et al. 2002. Role of the dietary antioxidants in the prevention of in vivo oxidative DNA damage. In *Nutrition Research Review*. ISSN 0271-5317, 2002, No. 15, p. 19-41.
6. DRAGOVIĆ - UZELAC, V. et al. 2010. Evaluation of Phenolic Content and Antioxidant Capacity of Blueberry Cultivars (*Vaccinium corymbosum* L.) Grown in the Northwest Croatia. In *Food Technology and Biotechnology* [online]. 2010, vol. 48, no. 2, p. 214 - 221. Available at: http://www.ftb.com.hr/images/pdfarticles/2010/April-June/48_214.pdf ISSN 1330 - 9862.
7. DREWNOWSKI, A.– GOMEZ-CARNEROS, C. 2000. Bitter taste, phytonutrients, and the consumer. In *American Journal of Clinical Nutrition*, ISSN 0002 - 1965, 2000, Vol. 79, No. 5, p.727-747.

8. GREGUŠOVÁ, A. – FATRCOVÁ-ŠRAMKOVÁ, K. 2010. Low molecular weight antioxidants and their representation in nutrition of a selected group of school children. In *Protection and support of children's and youth's health in the Slovak Republic*. Bratislava : UK, 2010. ISBN 978-80-223-2885-2. p. 123 – 131.
9. HORÁKOVÁ K, SEKRETÁR S. 2005. Phytochemicals in groceries with anti-cancer effects. In: *Life conditions and health*. Almanac of scientific works. Bratislava: ÚVZ SR, 2005: 172-184.
10. KAUR, C. – KAPOOR, H.C. 2001. Antioxidants in fruits and vegetables – the millennium's health. In *International Journal of Food Science & Technology*. ISSN 1365- 2621,2001, Vol. 36, no. 7, p. 703 – 725.
11. KLIMÁKOVÁ, T. – BERNADIČ, M. – KRIŠTÚFEK, P. 2012. Antioxidants in nutrition. In *Monitor of medicine SLS*. Bratislava : SLS, 2012. no. 1-2/2012. p. 9 – 14. ISSN 1338-2551.
12. KOCHANOVÁ, R. – HUDEC, J. 2009. *Regulation of antioxidative and antiradical activity of berries*. Nitra: Slovak Agricultural University, 2009. 78 p. ISBN 978- 80-552-0266-2.
13. KOŠTÁLOVÁ D. - FIALOVÁ S. - RAČKOVÁ L. 2012. *Phytotherapy in today's medicine*. Martin: Osveta, 2012. 379 p. ISBN 978-80-8063-384-4.
14. KOVÁCS L, BABINSKÁ K, ŠEVČIKOVÁ I, et al. 2008. *New trends in children's nutrition*. 1. ed. Bratislava: LF UK in Bratislava, 2008: 91. ISBN 978-80-223-2430-4.
15. KUCHARSKÁ, J. 2004. 1. International conference Polyphenols and health. In *Cardiology*. ISSN 1336-2429, 2004, vol. 13, no. 2, p. 22.
16. LUCHT F, GROOTHOFF WJ. 1994. *Social inequalities and health among children aged 10-11 in the Netherlands: causes and consequences*. Groningen: Dept. of Health Sciences, University of Groningen, 1994.
17. MACKO J., FIDLUŠ J. 2012. Proposal of practical activities for teaching biology at schol. *Studia Scientifica Facultatis Paedagogicae : Universitas Catholica Ružomberok*. 2012, 11/5, p. 91-95, ISSN 1336-2232
18. MACKO J., TOMAGOVA L. 2012. Biological and geographical excursion in Orava region. *Studia Scientifica Facultatis Paedagogicae : Universitas Catholica Ružomberok*. 2012, 11/ 5, p. 31-38, ISSN 1336-2232
19. MARINOVA, D. - RIBAROVA, F. - ATANASSOVA, M. 2005. Total phenolic and total flavonoids in Bulgarian Fruits and Vegetables. In *Journal of the University of Chemical Technology and Metallurgy* [online]. 2005, vol. 40, no. 3, p. 255 - 260. Available at: <<http://dl.uctm.edu/journal/node/j2005-3/Marinova.pdf>> ISSN 1314-3859
20. MIKULAJOVÁ, A. – BRINDZOVÁ, L. 2006. Phenolic acids in our nutrition. In *Nutrition and health*. ISSN 0042-9406, 2006, Vol. 50, no. 1, p. 26.
21. National program of children and adolescent care in the Slovak Republic for 2008 – 2015. [online]. [quot. 23-05-2015]. Available: http://www.uvzsr.sk/docs/info/podpora/03_vlastnymat.pdf
22. PARKÁNYIOVÁ, J. - PARKÁNYIOVÁ, L. - POKORNÝ, J. 2003. *Plants as a source of natural antioxidants*. In *Vitamins 2003. Natural antioxidants and free radicals*. Pub. University Pardubice, 2003, p. 199-204, ISBN 80-7194-549-8.
23. Strategic framework of health care for 2014 – 2030. [online]. [quot. 23-05-2015]. Available at: http://www.vzbb.sk/sk/podujatia/2014/nhp_slovakia.pdf
24. ŠRAMKOVÁ, K. – KOPČEKOVÁ, J. 2004. Research of adolescents fruit consumption. In *Education towards health and healthy lifestyle*. Nitra : FPV UKF, 2004. ISBN 80-8050-739-2. p. 231 – 235.

25. ŠTÍPEK, J. et. al. 2000. *Antioxidants and free radicals in health and illness*. Prague: Grada Publishing, 2000, 320 p. ISBN 80-7169-704-4.
26. TIMORACKÁ, M. – VARGOVÁ, A. 2011. Biologically significant elements of small and pit fruits. In *Biology, ecology, chemistry, magazine for schools*. Published by the Trnava University [online]. 2011, Vol. 15, no. 2, p. 16-24
27. VISKUPIČOVÁ, J. – ŠTURDÍK, E. 2006. Flavonoids and our health. In *Nutrition and health*. ISSN 0042-9406, 2006, Vol. 50, no. 3-4, p. 32.
28. ZACHAR, D. 2011. *Human nutrition I.*. Zvolen: Publisher TU, 2011. 328 p. ISBN 978-80-228-2200-8.

Contact

Ing. Dana Blahútová, PhD.

Catholic University in Ružomberok, Faculty of Education

Hrabovská cesta1, Ružomberok 03401

email: dana.blahutova@ku.sk

PaedDr. Miriam Uhrinová, PhD.

Catholic University in Ružomberok, Faculty of Education

Hrabovská cesta1, Ružomberok 03401

email: miriam.uhrinova@ku.sk

EMOCIONÁLNE PREŽÍVANIE VO VZŤAHU K SOCIÁLNEJ ZAČLENENOSTI VYSOKOŠKOLSKÝCH ŠTUDENTOV

EMOTIONAL EXPERIENCE IN RELATION TO SOCIAL INCLUSION IN UNIVERSITY STUDENTS

Veronika Boleková

Abstrakt

Cieľom výskumu bolo zistiť, či existuje vzťah medzi emocionálnym prežívaním a sociálnou začlenenosťou vysokoškolských študentov. Výskumný súbor tvorilo 131 študentov Fakulty psychológie Paneurópskej vysokej školy. Vo výskume bola použitá Škála pozitívnych a negatívnych emócií, Škála depresie, úzkosti a stresu a Dotazník sociálnej začlenenosti. Zistili sme pozitívny vzťah medzi sociálnou začlenenosťou a pozitívnou afektivitou, prežívaním hrdosti, čulosti, rozhodnosti a aktivity. Sociálna začlenenosť bola tiež v negatívnom vzťahu s negatívnou afektivitou, úzkosťou, smútkom, vystrašenosťou, zahanbením, nervozitou, nepokojom a ustráchanosťou. Zistili sme pozitívny vzťah potreby sociálnej začlenenosti a negatívnej afektivity, strachu, depresie, úzkosti a stresu. Vzťahy medzi potrebou sociálnej začlenenosti, pozitívnou dispozičnou afektivitou a tiež prežívaním sily boli záporné a slabé.

***Kľúčové slová:** Dispozičná afektivita. Sociálna začlenenosť. Potreba sociálnej začlenenosti.*

Abstract

The goal of our research was to find out how emotional experience is related to social inclusion in university students. The sample included 131 undergraduate students of the Faculty of Psychology at Pan-European University. Students completed the Positive and Negative Affect Schedule, Depression Anxiety Stress Scale and the Social Inclusion Questionnaire. We found out positive correlation between social inclusion and positive affectivity, namely pride, agility, decisiveness and activity. Furthermore, social inclusion had negative correlations with negative affectivity, anxiety and several experience of negative emotions, namely distress, scare, shame, nervousness, jitteriness and fear. We found positive relationship between need of social inclusion and negative affectivity, fear, depression, anxiety and stress. Correlations between positive dispositional affectivity, strength and need of social inclusion were negative and weak.

***Keywords:** Dispositional affectivity. Social inclusion. Need of social inclusion.*

1 ÚVOD

Prežívanie pozitívnych emócií, šťastia, radosti či spokojnosti je dôležitým komponentom duševného zdravia a je často závislé od sociálneho kontextu a našich vzťahov s inými ľuďmi, resp. od spokojnosti s kvantitou a kvalitou sociálnych sietí. V príspevku sa preto venujeme vzťahu prežívania emócií a sociálnej začlenenosti vysokoškolských študentov.

Vo výskume sa zameriavame najmä na zvyčajné prežívanie pozitívnych a negatívnych emócií, ktoré nazývame podľa Burgera a Caldwell (2000) črtovou afektivitou (*trait affect*). De Carvalho et al. (2013) definujú črtovú alebo dispozičnú afektivitu ako psychobiologické dispozičné dimenzie vyjadrujúce tendenciu prežívať pozitívne alebo negatívne emócie. Tieto dispozične podmienené charakteristiky ovplyvňujú mieru, do akej jednotlivci vnímajú

životné udalosti ako radostné alebo nešťastné. „Prednastavenie“ na prežívanie určitých emócií môže slúžiť ako filter prichádzajúcich informácií a pozitívne či negatívne ovplyvňovať emocionálne reakcie na aktuálnu situáciu. Okrem všeobecnej pozitívnej a negatívnej dispozičnej afektivity, ktorú meriame Škálou pozitívnych a negatívnych emócií, sme sa zamerali aj na tri súčasti emočného distressu prežívaného v poslednom období: depresiu, úzkosť a stres.

- a) V klinickom obraze depresie dominuje depresívna nálada, útlm myslenia, aktivity a psychomotoriky (Fleischer, 2010). Poruchy myslenia a depresívna nálada, ktorá môže mať rôzny odtieň (skľúčenosť, bezradnosť, mrzutosť), negatívnym spôsobom ovplyvňujú emocionálne prežívanie a tiež sociálne začlenenie jednotlivcov s depresiou, ktorí sú introvertovaní, uzavretí a len málo sledujú svoje okolie.
- b) Úzkosť je odpoveď na nešpecifické podnety, ktorá sa neviaže na konkrétny obsah. Často je sprevádzaná telesnými príznakmi (búšenie srdca, potenie, suchosť úst a pod.) a je tiež spojená s prežívaním psychického napätia (Novotný, 2010). Prežívaním úzkosti v situáciách, v ktorých je jednotlivec centrom pozornosti iných ľudí a chorobným strachom z verejného vystupovania, je charakteristická sociálna fóbia (Heretik, 2013).
- c) Stres prežíva človek najmä v situáciách, ktoré sú ohrozujúce, náročné či výrazne narúšajúce rovnováhu organizmu. V procese zvládania stresu pôsobí mnoho kognitívnych a afektívnych činiteľov adaptácie, no za jeden z najúčinnejších faktorov obmedzujúcich jeho pôsobenie sa považuje sociálna opora, ktorá zahŕňa najmä prejavy záujmu či náklonnosti blízkych ľudí, ich ocenenie, uznanie, poskytnutie pomoci a dôležitých informácií (Paulík, 2010).

V príspevku tiež vychádzame zo súčasnej koncepcie sociálnej začlenenosti, ktorá rozlišuje dva aspekty: reálnu a želanú sociálnu začlenenosť (Kollárik, 2008). Reálna začlenenosť predstavuje rozsah aktuálneho sociálneho začlenenia, je charakterizovaná rýchlym nadväzovaním sociálnych kontaktov a flexibilným prispôbovaním sa sociálnym situáciám. Pozitívne koreluje s extravertiou (Kollárik, 2008), ktorá je rovnako charakterizovaná zvýšenou spoločenskosťou a nadpriemerným záujmom o ľudí a vonkajší svet. Výskumne bol overený pozitívny vzťah extravertie s pozitívnou afektivitou (Burger, Caldwell, 2000) a mierou šťastia (Hills, Argyle, 2001) a tiež negatívny vzťah s úrovňou stresu, resp. hladinou kortizolu (Evans et al., 2016) a so syndrómom vyhorenia (Colomeischi, 2015).

Potreba sociálneho začlenenia predstavuje želanú mieru sociálneho začlenenia. Vysoká úroveň tejto potreby sa prejavuje snahou urobiť dobrý dojem na svoje okolie a s tým spojenou zvýšenou kontrolou správania a prehnaným úsilím o dobré medziľudské vzťahy. Potreba sociálnej začlenenosti pozitívne koreluje s neurotizmom (Kollárik, 2008), ktorého jadrom je prežívanie negatívnych emócií, strachu, úzkosti, smútku, ohrozenia, hnevu, viny či trápenia (Rusiel, Halama, 2007).

Koncept reálnej a želanej sociálnej začlenenosti bol vytvorený slovenským autorom (Kollárik, 2008) a nie sú nám doposiaľ známe žiadne štúdie venujúce sa vzťahu týchto premenných k emocionálnemu prežívaniu.

Hlavným teoretickým východiskom nášho výskumu bola Fredericksonovej (2009) teória rozširovania budovania (*Broaden-and-Build Theory*), ktorá predpokladá vzájomný vzťah emočného prežívania a sociálnej začlenenosti: pozitívne emócie rozširujú repertoár myslenia a správania jednotlivca a umožňujú tak budovať jeho osobné zdroje. Špecifický význam pozitívnych emócií Fredericksonová (2009) vidí vo vybudovaní nielen fyzických, intelektových a psychologických zdrojov, ale tiež v rozšírení sociálnych zdrojov jednotlivca, ktoré slúžia ako rezervy v prípade potreby. Vychádzajúc z uvedenej teoretickej koncepcie je cieľom nášho výskumu zistiť, či existuje vzťah medzi pozitívnym (VO1) a negatívnym

emočným prežívaním (VO2) a sociálnou začlenenosťou, resp. jej potrebou (VO3, VO4) a tiež s ktorými konkrétnymi emóciami reálne a želané sociálne začlenenie súvisí (VO5, VO6).

2 METÓDY

2.1 Výberový súbor

Výskumný súbor tvorilo 131 študentov Fakulty psychológie Paneurópskej vysokej školy v Bratislave. Výskumu sa zúčastnilo 103 žien a 28 mužov vo vekovom rozpätí 18 – 52 rokov ($M = 24.21$; $SD = 7.16$). Oslovení participanti sú študentmi bakalárskeho štúdia psychológie navštevujúci prvý (41.2%), druhý (24.4%) alebo tretí (34.4%) ročník. 95 študentov (priemerný vek: $M = 21.13$; $SD = 2.20$) študuje bakalársky program psychológie v dennej forme a 36 študentov (priemerný vek: $M = 32.33$; $SD = 9.16$) v externej forme. Do výskumu boli oslovení všetci študenti bakalárskeho štúdia. Výskumný súbor bol získaný na základe ochoty participantov zúčastniť sa výskumu a reprezentuje študentov bakalárskeho štúdia Fakulty psychológie Paneurópskej vysokej školy.

2.2 Metódy zberu dát

2.2.1 Škála pozitívnych a negatívnych emócií

Zvyčajné emocionálne prežívanie sme merali prostredníctvom Škály pozitívnych a negatívnych emócií (Positive and Negative Affect Schedule – PANAS, Watson, Clark, Tellegen, 1988). Škála je tvorená dvadsiatimi prídavnými menami, ktoré vyjadrujú rôzne emočné stavy (vina, hanba, smútok, prežívanie sily, aktivity, inšpirácie a pod.). Zvyčajnú intenzitu prežívania emócií vyjadruje participant prostredníctvom 5-stupňovej škály (veľmi málo – trochu – stredne – pomerne dosť silno – veľmi výrazne) Celkové skóre v škále negatívnej afektivity vyjadruje mieru, v akej participant prežíva osobnú nepohodu (vina, úzkosť, strach a pod.), resp. vyrovnanosť. Pozitívne koreluje so stresom a depresiou a negatívne s prežívaním nádeje (Villodas, Villodas, Roesch, 2011; Hansdóttir et al., 2004). Vysoké skóre v škále pozitívnych emócií sa spája s entuziazmom, angažovanosťou či vitalitou. Naopak, nízke skóre v tejto škále naznačuje prežívanie smútku a letargie (Watson, Clark, Tellegen, 1988). Pozitívna afektivita kladne koreluje s optimizmom a spokojnosťou so životom (Kapikiran, 2012), tiež s extravertiou (Burger, Caldwell, 2000), fyzickým aj duševným zdravím (Green, DeCourville, Sadava, 2012) a negatívne s mierou úzkosti a depresie (Villodas, Villodas, Roesch, 2011; Crawford, Henry, 2004). Podľa našich zistení sú obidve škály metódy PANAS vnútorne konzistentné ($\alpha = .828$ pre pozitívne emócie a $\alpha = .853$ pre negatívne emócie) a navzájom záporne korelujú ($r_s = -.259$, $p < .001$).

2.2.2 Škála depresie, úzkosti a stresu

Negatívne emočné prežívanie sme merali tiež prostredníctvom Škály depresie, úzkosti a stresu (The Depression Anxiety Stress Scale DASS 42, Lovibond, Lovibond, 1995), ktorá obsahuje 42 položiek so 4-bodovou Likertovou škálou. Škála depresie umožňuje posúdiť mieru dysfórie, beznádeje, anhedónie, sebahpohrdania, nečinnosti či nedostatku záujmu. Položky v škále úzkosti sú zamerané najmä na fyziologické reakcie, ale aj na prežívanie situačnej úzkosti. Škála stresu obsahuje položky zisťujúce mieru podráždenosti, netrpezlivosti, rozrušenia či napätia. Všetky škály pozitívne korelujú s prežívaním negatívnych emócií. Vzťah medzi škálami DASS 42 a pozitívnou afektivitou bol záporný ($r = -.48$, $r = -.30$, resp. $r = -.31$), avšak korelácie boli slabšie (Crawford, Henry, 2004). Škála je stabilná v čase (reliabilita zisťovaná metódou test-retest s časovým odstupom 3 týždne bola $r = .99$ pre celú škálu; Akin, Çetin, 2007). V našom výskume sme zistili výbornú vnútornú konzistenciu subškály depresie ($\alpha = .939$), úzkosti ($\alpha = .865$), aj stresu ($\alpha = .904$). Jednotlivé

škály dotazníka DASS 42 navzájom pozitívne korelujú ($r_s = .727$, $p < .001$ pre úzkosť a depresiu, $r_s = .741$, $p < .001$ pre úzkosť a stres a $r_s = .781$, $p < .001$ pre stres a depresiu).

2.2.3 Dotazník sociálnej začlenenosti

Dotazník sociálnej začlenenosti (Kollárik, 2008) umožňuje rozlíšiť dva aspekty sociálneho začlenenenia. V škále sociálneho začlenenenia participant vyjadruje súhlas, resp. nesúhlas s tridsiatimi tvrdeniami, ktoré sa týkajú najmä reálnej sociálnej začlenenosti, schopnosti nadväzovať sociálne kontakty, prispôsobivosti a pohotovosti sociálnej adaptácie v nových sociálnych situáciách. Dotazník je zameraný na behaviorálnu zložku afiliácie. Vysoké skóre v škále dosahujú ľudia, ktorí sú aktívni pri nadväzovaní nových kontaktov a vo vystupovaní sú primerane sebavedomí. Nízke skóre naznačuje zdržanlivosť pri nadväzovaní nových vzťahov, ťažkosti s prispôbením až vyhýbanie sa kontaktom s neznámymi ľuďmi. Celkové skóre pozitívne koreluje extravertiou, s kognitívne adjustačnou variabilitou a kognitívnu variabilnosťou (Kollárik, 2008).

Potreba sociálneho začlenenenia (PSZ) predstavuje želanú mieru sociálneho začlenenenia. Tridsať tvrdení v subškále je zameraných predovšetkým na prežívanie a postoje ovplyvňované touto potrebou. Umožňuje zistiť motivačnú zložku afiliácie. Vysoká potreba sociálnej začlenenosti je charakterizovaná snahou urobiť dobrý dojem na svoje okolie a s tým spojenou zvýšenou kontrolou správania a prehnaným úsilím o dobré medziľudské vzťahy. Človek dosahujúci v škále nízke skóre je prispôbivejší, vyhýbavejší a nemá eminentný záujem o rozvíjanie vzťahov s inými ľuďmi. Potreba sociálnej začlenenosti pozitívne koreluje s neurotizmom a regulačnou adjustačnou variabilitou meranou dotazníkom SPIDO (Kollárik, 2008).

Autor dotazníka (Kollárik, 2008) uvádza dobrú split half reliabilitu ($r = .76$ pre sociálnu začlenenosť a $r = .89$ pre potrebu sociálnej začlenenosti) aj vnútornú konzistenciu škály ($\alpha = .91$, resp. $\alpha = .77$). V našom výskume sme tiež zistili akceptovateľnú vnútornú konzistenciu dotazníka ($\alpha = .877$ pre sociálnu začlenenosť a $\alpha = .751$ pre potrebu sociálnej začlenenosti). Sociálna začlenenosť nesúvisela s potrebou sociálnej začlenenosti ($r_s = -.075$, $p > .05$).

3 VÝSLEDKY

3.1 Emocionálne prežívanie

Ukazovateľmi emocionálneho prežívania, resp. afektivity v našom výskume bolo päť premenných: zvyčajné prežívanie pozitívnych a negatívnych emócií, depresia, úzkosť a stres.

Z výskumného súboru približne 2/3 participantov zvyčajne prežíva nadšenie (76.4%), záujem (70.9%), čulosť a živosť (67.1%), pozornosť (66.4%) a aktivitu (65.4%). Z negatívnych emócií najvyšší počet participantov zvyčajne prežíva podráždenie (27.5%), rozčúlenie (26.8%), nervozitu (26.7%) a nepokoj (25.2%). Participant vo výskumnom súbore získali vyššie skóre v škále pozitívnych emócií ($Mdn = 36.17$) v porovnaní s negatívnymi emóciami ($Mdn = 20.38$). Vybrané opisné štatistiky sú uvedené v Tab. 1. Dáta v škále pozitívnych emócií majú normálnu distribúciu. Dáta v škále negatívnych emócií sú kladne zošikmené.

Z depresívnych symptómov v poslednom období najviac participantov prežívalo smútok (22.9%) a sklúčenosť (19.8%). Až 35.9% participantov sa ocitlo v situáciách, v ktorých cítili takú úzkosť, že im odľahlo, keď skončili. K pomerne výrazným indikátorom úzkosti patrili aj aj tras (18.3%), pocity sucha v ústach (17.6%) a obava zo strápnenia sa (16.8%). Stres sa u študentov prejavoval prehnanými reakciami (35.1%), podráždenosťou (29.8%) a rýchlym nástupom hnevu (26%). Naopak, položky v dotazníku týkajúce sa nezmyselnosti života, vlastnej bezcennosti či výrazných prejavov úzkosti (ťažkosti s prehltaním, strata vedomia, problémy s dýchaním) pre participantov takmer vôbec neplatili. Deskriptívne štatistiky pre subškály depresie, úzkosti a stresu uvádzame v Tab. 1. Dáta v škálach nemajú normálnu distribúciu.

Tab. 1 Deskriptívna štatistika Škály pozitívnych a negatívnych emócií a Škály DASS-42

		Pozitívne emócie	Negatívne emócie	Depresia	Úzkosť	Stres
N		131	131	131	131	131
Priemer		36.85	21.41	9.23	11.13	16.60
SEM		.57	.67	.89	.76	.86
Medián		36.17	20.38	4.59	9.81	15.00
Modus		34.00	20.00	.00	3.00	14.00
SD		6.52	7.61	10.25	8.69	9.81
Minimum		21.00	5.00	.00	.00	.00
Maximum		50.00	50.00	37.00	36.00	39.00
Percentily	25	32.27	16.09	1.56	3.82	8.65
	50	36.17	20.38	4.59	9.81	15.00
	75	41.71	25.76	14.64	15.46	24.35

3.2 Sociálna začlenenosť

Väčšina participantov vo výskumnom súbore si dokáže rýchlo získať iných ľudí (80.9%) a nadviazať s nimi kontakt (80.2%). Výraznými prejavmi sociálnej začlenenosti participantov bolo tiež prežívanie pozitívnych emócií v spoločnosti druhých ľudí (77.1%), schopnosť spriatelieť sa s neznámymi ľuďmi (74.6%), rýchle privyknutie si na novú spoločnosť (72.3%), vyvíjanie aktivity v spoločnosti (70.2%), ale aj opatrnosť v správaní pred neznámymi ľuďmi (74.6%).

Takmer všetci študenti vo výskumnom súbore chcú v živote niečo dokázať (99.2%) a vážia si, keď nachádzajú porozumenie u druhých ľudí (98.5%). Snažia sa, aby s ľuďmi dobre vychádzali (95.4%), sú radi, keď ostatní prejavia záujem (94.7%) alebo sa na nich obrátia s prosbou o pomoc a radu (92.3%), dbajú na to, aby sa ich slová nerozhádzali s činmi (83.1%) a mrzí ich, ak sa neovládnu a prejavia hnev (81.7%). Naopak, až 83.2% participantov vyjadrili nesúhlas s položkou vyjadrujúcou snahu zvýrazňovať svoje prednosti prostredníctvom rozprávania o sebe samom (83.2%). Z jednotlivých položiek sme vytvorili syntetické veličiny – dva sumačné indexy (Tab. 2). Aktuálna sociálna začlenenosť (Mdn = 20.14) preyšovala potrebu sociálnej začlenenosti (Mdn = 16.64). Distribúcia premennej sociálna začlenenosť bola asymetrická a záporne zošikmená.

Tab. 2 Deskriptívna štatistika Dotazníka sociálnej začlenenosti

		Sociálna začlenenosť	Potreba sociálnej začlenenosti
N		131	131
Priemer		18.84	16.69
SEM		.69	.43
Medián		20.14	16.64
Modus		27.00	15.00
SD		7.91	4.91
Minimum		1.00	6.00
Maximum		30.00	26.00
Percentily	25	12.57	12.74
	50	20.14	16.64
	75	26.18	20.59

3.3 Vzťah emocionálneho prežívania a sociálnej začlenenosti

Sociálna začlenenosť pozitívne koreluje s pozitívnymi emóciami ($r_s = .259$, $p < .01$) a záporne s negatívnymi emóciami ($r_s = -.289$, $p < .001$) a úzkosťou ($r_s = -.270$, $p < .01$). Vzťahy s depresiou a stresom boli slabé. Potreba sociálnej začlenenosti negatívne koreluje

pozitívnymi emóciami ($r_s = -.176, p < .05$). Vzťahy s negatívnymi emóciami ($r_s = .189, p < .05$), depresiou ($r_s = .230, p < .01$), úzkosťou ($r_s = .333, p < .01$) a stresom ($r_s = .339, p < .01$) boli kladné. Korelačnú maticu uvádzame v Tab. 3.

Tab. 3 Matica korelácií medzi emocionálnym prežívaním a sociálnou začlenenosťou

	Pozitívne emócie	Negatívne emócie	Depresia	Úzkosť	Stres
Sociálna začlenenosť	.259**	-.289**	-.150	-.270**	-.177
Potreba sociálnej začlenenosti	-.176*	.189*	.230**	.333**	.339**
Pozitívne emócie		-.258**	-.352**	-.339**	-.243**
Negatívne emócie			.609**	.474**	.651**
Depresia				.727**	.781**
Úzkosť					.741**

* $p < .05$; ** $p < .01$

Hodnoty korelačných koeficientov dvoch aspektov sociálnej začlenenosti s jednotlivými emóciami v dotazníku PANAS uvádzame v Tab. 4 a Tab. 5. Reálna sociálna začlenenosť pozitívne koreluje s hrdosťou ($r_s = .202, p < .05$), čulosťou ($r_s = .311, p < .01$), rozhodnosťou ($r_s = .216, p < .01$) a aktivitou ($r_s = .308, p < .01$). Potreba sociálnej začlenenosti je v zápornom vzťahu s prežívaním sily ($r_s = -.179, p < .05$).

Tab. 4 Matica korelácií medzi pozitívnymi emóciami a dimenziami sociálnej začlenenosti

	plný záujmu	vzrušený	silný	Nadšený	Hrdý	čulý	plný nápadov	rozhodný	pozorný	aktívny
SZ	.102	.093	.171	.128	.202*	.311**	.143	.216**	.005	.308**
PSZ	-.130	-.105	-.179*	-.063	-.130	-.142	-.117	-.042	-.050	-.146

SZ – sociálna začlenenosť, PSZ – potreba sociálnej začlenenosti

* $p < .05$; ** $p < .01$

Zistili sme záporný vzťah reálnej sociálnej začlenenosti s nasledovnými negatívnymi emóciami: smútkom ($r_s = -.214, p < .05$), vystrašenosťou ($r_s = -.229, p < .01$), zahanbením ($r_s = -.380, p < .01$), nervozitou ($r_s = -.361, p < .01$), nepokojom ($r_s = -.237, p < .01$) a ustráchanosťou ($r_s = -.296, p < .01$). Potreba sociálnej začlenenosti pozitívne korelovala s ustráchanosťou ($r_s = .217, p < .05$).

Tab. 5 Matica korelácií medzi negatívnymi emóciami a dimenziami sociálnej začlenenosti

	smutný	rozčúlený	vinný	vystrašený	nepriateľský	podráždený	zahanbený	nervózný	nepokojný	ustráchaný
SZ	-.214*	-.032	-.062	-.229**	-.051	-.102	-.380**	-.361**	-.237**	-.296**
PSZ	.153	.116	.145	.081	-.038	.111	.141	.137	.098	.217*

SZ – sociálna začlenenosť, PSZ – potreba sociálnej začlenenosti

* $p < .05$; ** $p < .01$

3.4 Prejavy vzťahov emocionálneho prežívania a sociálnej začlenenosti

S cieľom zistiť, ako sa zistené vzťahy medzi premennými prejavujú v rozdieloch v úrovni prežívania emócií v kategóriách študentov s rôznou mierou sociálnej začlenenosti, resp. jej potreby, sme účastníkov rozdelili do štyroch skupín na základe hodnôt kvartilov (sociálna začlenenosť: $Q_1 = 13, Q_2 = 20, Q_3 = 26$; potreba sociálnej začlenenosti: $Q_1 = 13, Q_2 = 17, Q_3 = 21$). Následne sme porovnávali úroveň emocionálneho prežívania (v mediánoch) vo vytvorených kategóriách. Rozdiely sme posudzovali vecnými kritériami na základe korelačnej miery veľkosti rozdielu r_m . Hodnoty vecnej signifikancie, ako aj hodnoty mediánov, uvádzame v Tab. 6 a v Tab. 7. Stredne veľké rozdiely sme zistili v úrovni úzkosti a stresu medzi kategóriami účastníkov s rôznou mierou potreby sociálnej začlenenosti. Rozdiel medzi prvou a štvrtou kategóriou bol až 9.94, resp. 13.1 bodu.

Tab. 6 Rozdiely v emocionálnom prežívaní podľa sociálnej začlenenosti (Mdn)

Sociálna začlenenosť – kategórie	Pozitívne emócie	Negatívne emócie	Úzkosť
1	34.11	22.50	11.40
2	36.83	20.75	10.20
3	37.00	18.67	8.50
4	40.50	17.71	6.75
Spolu	36.17	20.38	9.81
r_m	.273	.263	.250

Tab. 7 Rozdiely v emocionálnom prežívaní podľa potreby sociálnej začlenenosti (Mdn)

Potreba sociálnej začlenenosti – kategórie	Pozitívne emócie	Negatívne emócie	Depresia	Úzkosť	Stres
1	37.00	19.33	3.56	5.56	10.40
2	36.00	18.33	3.50	8.75	14.40
3	36.60	20.20	4.83	10.38	15.60
4	33.67	22.71	13.67	15.50	23.50
Spolu	36.17	20.38	4.59	9.81	15.00
r_m	.20	.232	.251	.346	.346

4 DISKUSIA

Prežívanie pozitívnych emócií umožňuje nový pohľad na svet, vnímanie nových možností, spontánnosť a otvorenosť. V dôsledku rozšíreného spôsobu myslenia a vnímania je človek schopný produkovať nové a kreatívne nápady a tiež nadväzovať sociálne vzťahy (Frederickson, 2009). Cieľom prezentovaného výskumu bolo zistiť, či sociálne začlenenie vysokoškolákov súvisí so zvyčajným prežívaním pozitívnych, ale tiež negatívnych emócií a aktuálneho emočného distresu a získať tak empirickú podporu pre teóriu rozširovania a budovania (Frederickson, 2009).

Participantí vo výskumnom súbore získali vyššie skóre v škále pozitívnych emócií v porovnaní s negatívnymi emóciami. Napriek tomu približne 1/5 participantov pociťovala v poslednom období smútok či sklúčenosť a viac ako 1/3 študentov vo výskumnom súbore sa ocitli v náročnej situácii, v ktorej prežívali úzkosť a pocit úľavy po jej skončení. Stres sa u študentov prejavoval prehnanými reakciami, podráždenosťou a rýchlym nástupom hnevu.

V súlade s teoretickými a empirickými východiskami nášho výskumu sme zistili, že medzi pozitívnymi emóciami a sociálnou začlenenosťou existuje pozitívny vzťah (VO1). Participantí s vysokou úrovňou aktuálneho sociálneho začlenenia prežívajú viac hrdosť, čulosť, rozhodnosť a aktivity (VO5). Reálne sociálne začlenenie súvisí tiež s negatívnymi emóciami a úzkosťou, avšak vzťahy s depresiou a stresom boli slabé (VO2). S rastom sociálnej začlenenosti klesá miera zahanbenia, ustráchanosti, nervozity, smútku, vystrašenosti a nepokoja. Naše zistenia sú v súlade so závermi zahraničných autorov, ktorí zistili kladný vzťah pozitívnej afektivity so sociabilitou (Salavera, 2017) a extravertiou (Olesen et al., 2015; Lú et al., 2014). Chu et al. (2015) na základe viacerých výskumných zistení konštatujú, že extraverti častejšie prežívajú pozitívne emócie v každodennom živote, nakoľko viac venujú, často nezámerne, svoju pozornosť pozitívnym podnetom a situáciám. Lee et al. (2008) zas zistili, že pozitívna afektivita vysokoškolákov súvisí s ich pocitom začlenenia a pocitom blízkosti s inými ľuďmi v sociálnom svete. Naopak, participantí s vyššou potrebou sociálnej začlenenosti prežívajú zvyčajne menej pozitívnych emócií, vrátane menej častého prežívania pocitu sily (VO3). S rastom tejto potreby sa zvyšuje úroveň negatívnych emócií, depresie, úzkosti, stresu a tiež ustráchanosti (VO4, VO6). Zistenia korešpondujú so závermi Kollárika (2008), ktorý zistil pozitívny vzťah potreby sociálnej začlenenosti s neurotizmom, čiže s tendenciou k prežívaniu negatívnych emócií. Závery nášho výskumu sú zároveň v zhode s predpokladmi teórie rozširovania a budovania.

Naše zistenia však mohli byť ovplyvnené zvoleným výskumným dizajnom, výberom participantov či metódami merania emocionálneho prežívania. Participantí v sebaopisovacích metódach mohli prispôbiť svoje odpovede všeobecným očakávaniam.

Študenti počas administrácie nemuseli venovať dostatočný čas sebareflexii a rozmyšľaniu o svojom zvyčajnom prežívaní. Seligman (2014) uvádza, že až 70% hodnotenia celkovej životnej spokojnosti je determinovaných aktuálnou náladou. Rovnako hodnotenie zvyčajného emocionálneho prežívania u študentov vo výskumnom výbere mohlo byť z veľkej časti podmienené emocionálnym prežívaním v čase administrácie dotazníkov. V budúcom výskume by sme sa chceli zamerať na experimentálne navodené pozitívne a negatívne emócie a ich vplyv na sociálne interakcie participantov a ochotu komunikovať s druhými ľuďmi.

Použitá literatúra

1. AKIN, A., ÇETIN, B. The Depression Anxiety and Stress Scale (DASS): The study of Validity and Reliability. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 2007, vol. 7, no. 1, pp. 260–268. ISSN 1303-0485.
2. BURGER, J. M., CALDWELL, D. F. Personality, Social Activities, Job-Search Behavior and Interview Success: Distinguishing Between PANAS Trait Positive Affect and NEO Extraversion. *Motivation & Emotion*, 2000, vol. 24, no. 1, pp. 51–62. ISSN 01467239.
3. COLOMEISCHI, A. Teachers` burnout in relation with their emotional intelligence and personality traits. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 2015, vol. 180, pp. 1067 – 1073. ISSN 1877-0428.
4. CRAWFORD, J. R., HENRY, J. D. The Positive and Negative Affect Schedule (PANAS): Construct validity, measurement properties and normative data in a large non-clinical sample. *British Journal of Clinical Psychology*, 2004, vol. 43, no. 3, pp. 245–265. ISSN 01446657.
5. DE CARVALHO, H.W., ANDREOLI, S.B., PATRICK, CH.J., QUINTANA, M.I., BRESSAN, R.A. ... JORGE, M.R. Structural validity and reliability of the Positive and Negative Affect Schedule (PANAS): Evidence from a large Brazilian community sample. *Revista Brasileira de Psiquiatria*, 2013, vol. 35, no. 2, pp. 169–172. ISSN 1516-4446.
6. EVANS, B., STAM, J., HUIZINK, A., WILLEMEN, A., WESTENBERG, P. ... LIER, P. Neuroticism and extraversion in relation to physiological stress reactivity during adolescence. *Biological Psychology*, 2016, vol. 117, pp. 67-79. ISSN 18736246.
7. FLEISCHER, J. Afektívne poruchy. In Novotný, V. (Ed.). *Špeciálna psychiatria*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2010, s. 34-53. ISBN 978-80-223-2624-7.
8. FREDERICKSON, B. *Positivity. Groundbreaking Research Reveals How to Embrace the Hidden Strength of Positive Emotions, Overcome Negativity, and Thrive*. New York: Crown Publishing Group, 2009. 739 p. ISBN 978-0-307-45219-1.
9. GREEN, M., DECOURVILLE, N., SADAVA, S. Positive Affect, Negative Affect, Stress, and Social Support as Mediators of the Forgiveness-Health Relationship. *Journal of Social Psychology*, 2012, vol. 152, no. 3, pp. 288–307. ISSN 0022-4545.
10. HANSDÓTTIR, I., MALCARNE, V. L., FURST, D. E., WEISMAN, M. H., CLEMENTS, P. J. Relationships of Positive and Negative Affect to Coping and Functional Outcomes in Systemic Sclerosis. *Cognitive Therapy & Research*, 2004, vol. 28, no. 5, pp. 593–610. ISSN 01475916.
11. HERETIK, A. *Humor je vážna vec. Psychológia a psychopatológia komiky*. Bratislava: TRIO Publishing, 2013. 159 s. ISBN 978-80-89552-70-2.
12. HILLS, P., ARGYLE, M. Happiness, introversion-extraversion and happy introverts. *Personality and Individual Differences*, 2001, vol. 30, no. 4, pp. 595-608. ISSN 0191-8869.

13. CHU, X., MA, Z., LI, Y., HAN, J. Openness, Conscientiousness, Extraversion, Stressor and Psychological Stress Response. *International Journal of Business Administration*, 2015, vol. 6, no. 4, pp. 11-18. ISSN 1923-4007.
14. KAPIKIRAN, N. Positive and Negative Affectivity as Mediator and Moderator of the Relationship between Optimism and Life Satisfaction in Turkish University Students. *Social Indicators Research*, 2012, vol. 106, no. 2, pp. 333–345. ISSN 0303-8300.
15. KOLLÁRIK, T. *Dotazník sociálnej začlenenosti*. Príručka. Bratislava: Psychodiagnostika, 2008, 25 s.
16. LEE, R., DEAN, B., JUNG, K. Social connectedness, extraversion, and subjective well-being: Testing a mediation model. *Personality and Individual Differences*, 2008, vol. 45, pp. 414–419. ISSN 0191-8869.
17. LOVIBOND, P. F., LOVIBOND, S. H. The structure of negative emotional states: Comparison of the Depression Anxiety Stress Scale (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories. *Behavior Research and Therapy*, 1995, vol. 33, no. 3, pp. 335-343. ISSN 0005-7967.
18. LÜ, W., WANG, Z., ZHANG, Y. Resilience as a mediator between extraversion, neuroticism and happiness, PA and NA. *Personality and Individual Differences*, 2014, vol. 63, pp. 128–133. ISSN 0191-8869.
19. NOVOTNÝ, V. Úzkostné poruchy. In Novotný, V. (Ed.). *Špeciálna psychiatria*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2010, s. 21-33. ISBN 978-80-223-2624-7.
20. OLESEN, M., THOMSEN, D., O'TOOLE, M. Subjective well-being: Above neuroticism and extraversion, autonomy motivation matters. *Personality and Individual Differences*, 2015, vol. 77, pp. 45–49. ISSN 0191-8869.
21. PAULÍK, K. *Psychologie lidské odolnosti*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2010. 240 s. ISBN 978-80-247-2959-6.
22. RUISEL, I., HALAMA, P. *NEO Päťfaktorový osobnostný inventár*. Praha: Testcentrum, 2007. 45 s.
23. SALAVERA, C., USÁN, P., ANTONAZAS, J., TERUEL, P., LUCHA, O. Affects and personality: A study with university students. *Annales Médico-Psychologiques*, 2017, vol. 175, pp. 353–357. ISSN 0003-4487.
24. SELIGMAN, M. *Vzkvétaní. Nové poznatky o podstatě štěstí a duševní pohody*. Brno: Jan Melvil Publishing, 2014. 497 s. ISBN 978-80-87270-95-0.
25. VILLODAS, F., VILLODAS, M. T., ROESCH, S. Examining the Factor Structure of the Positive and Negative Affect Schedule (PANAS) in a Multiethnic Sample of Adolescents. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 2011, vol. 44, no. 4, pp. 193–203. ISSN 07481756.
26. WATSON, D., CLARK, L. A., TELLEGEN, A. Development and validation of brief measures of positive and negative affect: the PANAS scales. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 1988, vol. 54, no. 6, pp. 1063–1070. ISSN 00223514.

Kontaktné údaje

PhDr. Veronika Boleková, PhD.

Fakulta psychológie, Paneurópska vysoká škola

Tomášikova 20, 821 02 Bratislava

Slovenská republika

Tel: +421 2 4820 8869

Email: veronika.bolekova@paneurouni.com

POSTOJE PEDAGÓGOV MŠ A ZŠ K POTREBE ZDRAVOTNÍCKEHO DOZORU V ŠKOLSKOM PROSTREDÍ

ATTITUDES OF TEACHERS TOWARDS POSSIBLE HEALTH SURVEILLANCE IN KINDERGARTENS AND ELEMENTARY SCHOOLS

Eubica Derňarová, Andrea Šuličová, Zuzana Šimová, Tatiana Šantová, Jana Cinová, Zuzana Novotná

Abstrakt

V príspevku sa zaoberáme zisťovaním postojov pedagógov k možnému zdravotníckemu dozoru v materských a základných školách. V súčasnej dobe narastá počet detí s chronickými ochoreniami, ako je napr. diabetes mellitus 1. typu, celiakia, bronchiálna astma, nešpecifické zápaly hrubého čreva apod. Zdravotný stav týchto detí neraz vyžaduje určitú liečebnú intervenciu práve počas vyučovacieho procesu. Môže ísť o aplikáciu inzulínu, meranie hladiny glykémie, dodržiavanie diéty alebo rôzne obmedzenia a špecifiká počas pohybovej aktivity. Pedagóg nemá potrebné kompetencie v súvislosti s podaním lieku alebo iným liečebným úkonom. Na základe týchto skutočností sme v rámci projektu KEGA: Inovatívne spôsoby edukácie rodičov a detí s ochorením diabetes mellitus I. typu, zisťovali postoje pedagógov a záujem o prítomnosť zdravotníckeho pracovníka, resp. školskej sestry v prostredí školy, ktorý by pomáhal deťom pri zvládaní rôznych ťažkostí a obmedzení, ktoré so sebou prináša chronické ochorenie.

***Kľúčové slová:** Postoje. Pedagóg. Chronické ochorenie dieťaťa – žiaka. Zdravotnícky pracovník – školská komunitná sestra*

Abstract

An attention was paid to the observation of teachers' attitudes towards possible health surveillance in kindergartens and elementary schools. The number of children with chronic illnesses, e.g. type 1 diabetes mellitus, celiac disease, bronchial asthma, non-specific inflammation of the colon is increasing at present. The health status of these children does require a specific medical intervention just during the teaching process. This may include insulin application, blood glucose measurement, dietary compliance or various limitations and specifics during exercise activity. The pedagogue does not have the necessary competencies with regard to drug administration or other treatment related actions. Based on these facts, we have investigated the attitudes of teachers and their interest in the presence of a healthcare professional or nurses in a school environment to help children deal with the various difficulties and constraints associated with chronic disease. Presented work is part of the KEGA project: Innovative Methods of Educating Parents and Children with Type 1 Diabetes Mellitus.

***Key Words:** Attitudes. Teacher. Chronic illness of the child - pupil. School community nurse.*

1. ÚVOD

Výskyt chronických ochorení v súčasnosti vykazuje narastajúcu incidenciu a prevalenciu vo vekovej kategórii detí predškolského a školského veku. Chronické ochorenie výrazným spôsobom ovplyvňuje biologickú, psychologickú a sociálnu dimenziu kvality života dieťaťa.

Zásadným spôsobom ovplyvňuje aj pobyt dieťaťa v škole. Škola má v živote dieťaťa nezastupiteľné miesto, tak u zdravého, ako aj u dieťaťa trpiaceho chronickou chorobou. Rozhodne netreba dieťa vyčleňovať z kolektívu školy, ale treba ho na pozitívnych príkladoch učiť, ako prekonávať prekážky. Učiteľ ma byť vždy informovaný o prítomnosti dieťaťa s chronickým ochorením v triede. Potreby dieťaťa s chronickým ochorením nijako neovplyvňujú vyučovací proces, tieto deti nevyžadujú ani špeciálny pedagogický prístup napr. formou integrácie. Po diagnostikovaní chronického ochorenia nastáva u dieťaťa a u jeho rodičov po prekonaní prvotného šoku z novej situácie, proces adaptácie na zmenený zdravotný stav. Požiadavkám liečby treba prispôbiť životný štýl dieťaťa a často aj celej rodiny. Situácia sa mení aj s nástupom dieťaťa do školského zariadenia, či už je to materská alebo základná škola. Tu už zvyčajne rodič nemá možnosť dozoru nad dodržiavaním liečebných opatrení u dieťaťa. Pedagógovia majú byť informovaní rodičmi o zdravotnom stave dieťaťa a potrebných opatreniach ako napríklad užívanie liekov, aplikácia, inzulínu, sledovanie hladiny glykémie, dodržiavanie predpísanej diéty, inhalácia lieku pomocou ručného inhalera alebo iné úkony spojené s konkrétnym ochorením dieťaťa. Avšak pedagóg nemôže podať liek, môže vykonať iba laický úkon na zvládnutie akútneho stavu v rámci prvej pomoci a následne kontaktovať rodičov a informovať ho o zdravotných komplikáciách dieťaťa, ktoré nastali počas pobytu dieťaťa v škole.

Na základe týchto skutočností považujeme za potrebné vyzdvihnúť význam a opodstatnenie školských zdravotných sestier, ktoré u nás v minulosti zabezpečovali zdravotný dozor v školských zariadeniach. Boledovičová a kol. (1) poukazuje na negatívny dopad zrušenia tejto služby. Školskú zdravotnú službu (ŠZS) určovala koncepcia odboru pediatrie. Vykonávali ju detský lekár a detské sestry a náplňou práce bolo tiež zaistenie očkovania, každoročné prehliadky žiakov, hodnotenie duševného vývoja, prospechu a správania žiakov, sledovali chorobnosť školských detí. Pre rekonvalescentov, deti chronicky choré a oslabené navrhovali vhodný režim. V spolupráci s hygienikmi evidovali hygienu školského prostredia, úroveň školského stravovania. Po roku 1989 sa veľa zmenilo aj v poskytovaní zdravotnej starostlivosti. Privatizácia primárnej zdravotnej starostlivosti priniesla možnosť slobodnej voľby lekára, čo má mnohé pozitíva a negatíva. Zrušila sa školská zdravotná služba a sestry prestali vykonávať školský zdravotný dozor nad zdravím detí v školách (1).

2. CIELE

Parciálnymi cieľmi v pilotnej štúdií bolo zistiť záujem pedagógov MŠ a ZŠ o zdravotnú službu poskytovanú zdravotníckym pracovníkom – školskou komunitnou sestrou. Zistiť oblasti zdravotnej výchovy, v ktorých vidia najväčší prínos pre dieťa a pre rozvoj jeho zdravotného uvedomenia.

2.1 Metodika

Pilotnú štúdiu sme realizovali v mesiacoch november 2016 až február 2017. Pilotnej štúdie sa zúčastnilo 86 pedagógov materských škôl a 65 pedagógov I. a II. stupňa základných škôl v Prešovskom kraji SR. Súbor respondentov MŠ tvorili výlučne ženy a ich priemerný vek bol 43,4. Súbor respondentov ZŠ tvorilo 52 žien a 13 mužov. Priemerný vek respondentov ZŠ bol 40 rokov.

Na zber empirických údajov bol vytvorený dotazník v rámci projektu KEGA č. 024PU-4/2016 - Inovatívne spôsoby edukácie rodičov a detí s ochorením diabetes mellitus I. typu. Dotazník obsahoval 22 položiek, pričom posledné dve otázky sa týkali práve zisťovania záujmu pedagógov MŠ a ZŠ o zdravotnú službu poskytovanú zdravotníckym pracovníkom – školskou komunitnou sestrou a zisťovania oblasti zdravotnej výchovy, ktoré by mali opodstatnenie u detí ZŠ alebo MŠ. Dotazníky boli distribuované pedagógom so súhlasom vedenia jednotlivých škôl. Získané dáta boli spracované s použitím programu Microsoft

Excel. Na súhrnné hodnotenie odpovedí respondentov bola použitá opisná štatistika. Údaje boli spracované do tabuliek s uvedením absolútnej početnosti (n) a percentuálneho vyhodnotenia (%).

2.2 Výsledky

V nasledujúcich tabuľkách uvádzame niektoré výsledky prieskumu.

Tab. 1 Záujem pedagógov MŠ o zdravotníckeho pracovníka – sestru so zameraním na starostlivosť o zdravie detí (9).

Odpoveď	Počet (n)	%
Súhlasím	30	34,9%
Neviem sa vyjadriť	42	48,8%
Nesúhlasím	14	16,3%
Spolu	86	100,0%

Záujem o zdravotné služby pre deti v prostredí MŠ prostredníctvom zdravotníckeho pracovníka, resp. sestry prejavilo 30 respondentiek. S takýmto typom zdravotnej starostlivosti nesúhlasí 14 respondentiek a 42 respondentiek sa k otázke nevedelo vyjadriť.

Tab. 2 Záujem pedagógov ZŠ o zdravotníckeho pracovníka – sestru so zameraním na starostlivosť o zdravie detí (10).

Odpoveď	Počet (n)	%
Súhlasím	37	56,9%
Neviem sa vyjadriť	6	9,2%
Nesúhlasím	22	33,8%
Spolu	65	100%

Záujem o zdravotníckeho pracovníka – sestru, so zameraním na starostlivosť o zdravie dieťaťa v škole súhlasilo 37 respondentov. K danej otázke sa nevedeli vyjadriť 6 respondenti a nesúhlasné zastúpenie predstavovalo 22 odpovedí opýtaných respondentov.

Tab 3 Záujem o pedagógov MŠ o zameranie aktivít zdravotníckeho pracovníka (9).

	Súhlasím		Neviem sa vyjadriť		Nesúhlasím		Spolu	
	(n)	%	(n)	%	(n)	%	(n)	%
a) Starostlivosť o výživu detí	39	54,2%	30	41,7%	3	4,2%	72	100%
b) Prevencia fajčenia a drogových závislostí	22	30,6%	42	58,3%	8	11,1%	72	100%
c) Prevencia detskej obezity	36	50%	33	45,8%	3	4,2%	72	100%
d) Prevencia úrazov	39	54,2%	31	43,1%	2	2,8%	72	100%
e) Sexuálna výchova	8	11,1%	37	51,4%	27	37,5%	72	100%
f) Starostlivosť o detí s chronickými ochoreniami	25	34,7%	44	61,1%	3	4,2%	72	100%
g) Prvá pomoc a kurzy prvej pomoci	45	62,5%	26	36,1	1	1,4%	72	100%
h) Podávanie liekov	25	34,7%	35	48,6%	12	16,7%	72	100%
i) Prevencia šikanovania v škole	20	27,8%	44	61,1%	8	11,1%	72	100%

j) Spolupráca s praktickým lekárom pre deti a dorast	35	48,6%	35	48,6%	2	2,8%	72	100%
k) Spolupráca s rodinou dieťaťa	41	56,9%	28	38,9%	3	4,2%	72	100%
l) Riešenie zdravotných problémov dieťaťa	38	52,8%	33	45,8%	1	1,4%	72	100%
m) Hygiena a bezpečnosť školského prostredia	35	48,6%	32	44,5%	5	6,9%	72	100%
n) Podpora pohybovej aktivity	34	47,2%	32	44,5%	6	8,3%	72	100%

Na uvedenú otázku odpovedali iba tie respondentky MŠ, ktoré v predchádzajúcej otázke prejavili záujem o prítomnosť zdravotníckeho pracovníka, resp. sestry. Respondentky, ktoré sa vyjadrili záporne, ďalej vo vyplňaní nasledujúcej otázky nepokračovali. Počet respondentiek sa tak znížil na 72.

Respondentky v MŠ prejavili najväčší záujem o tieto aktivity: prvá pomoc a kurzy prvej pomoci - 45 , spolupráca s rodinou dieťaťa - 41 , starostlivosť o výživu detí - 39 a prevencia úrazov - 39.

Tab. 4 Záujem o pedagógov ZŠ o zameranie aktivít zdravotníckeho pracovníka (10).

	Súhlasím		Neviem sa vyjadriť		Nesúhlasím		Spolu	
	(n)	%	(n)	%	(n)	%	(n)	%
a) Starostlivosť o výživu detí	25	67,6%	7	18,9%	5	13,5%	37	100%
b) Prevencia fajčenia a drogových závislostí	30	81,0%	4	10,8%	3	8,1%	37	100%
c) Prevencia detskej obezity	27	72,9%	5	13,5%	5	13,5%	37	100%
d) Prevencia úrazov	24	64,9%	8	21,6%	5	13,5%	37	100%
e) Sexuálna výchova	18	48,4%	9	24,3%	10	27,0%	37	100%
f) Starostlivosť o deti s chronickými ochoreniami	28	75,7%	7	18,9%	2	5,5%	37	100%
g) Prvá pomoc a kurzy prvej pomoci	30	81,1%	5	13,5%	2	5,4%	37	100%
h) Podávanie liekov	25	67,5%	8	21,6%	4	10,8%	37	100%
i) Prevencia šikanovania v škole	14	37,8%	9	24,3%	14	37,8%	37	100%
j) Spolupráca s praktickým lekárom pre deti a dorast	25	67,5%	9	24,3%	3	8,1%	37	100%
k) Spolupráca s rodinou dieťaťa	26	70,2%	9	24,3%	2	5,4%	37	100%
l) Riešenie zdravotných problémov dieťaťa	29	78,3%	3	8,1%	5	13,5%	37	100%
m) Hygiena a bezpečnosť školského prostredia	25	67,5%	4	10,8%	8	21,6%	37	100%
n) Podpora pohybovej aktivity	23	62,2%	6	16,2%	8	21,6%	37	100%

Na uvedenú otázku (podobne ako v tab. 3) odpovedali iba tí respondenti ZŠ, ktorí v predchádzajúcej otázke prejavili záujem o prítomnosť zdravotníckeho pracovníka, resp. sestry. Respondenti, ktorí sa vyjadrili záporne, ďalej vo vyplňaní nasledujúcej otázky nepokračovali. Počet respondentov sa tak znížil na 37.

Zo všetkých možností, najviac respondentov zaujali oblasti prevencie fajčenia a drogových závislostí v počte 30 odpovedí, prvá pomoc a kurzy prvej pomoci v počte 30 odpovedí,

riešenie zdravotných problémov dieťaťa v počte 29 odpovedí, starostlivosť o deti s chronickými ochoreniami v počte 28 odpovedí.

2.3 Diskusia

Zdravotnícky pracovník v komunite je zvyčajne prvou kontaktnou osobou medzi jednotlivcom a zdravotníckym systémom. V domácom prostredí sa o zdravie dieťaťa stará rodič. V školskom prostredí sa o výchovno-vzdelávaciu činnosť stará učiteľ, ale kto sa postará o zdravie dieťaťa v škole? V minulom období (pred r. 1989) túto starostlivosť zabezpečovala školská zdravotná služba (2).

V rámci pilotného prieskumu realizovaného v rámci projektu KEGA Inovatívne spôsoby edukácie rodičov a detí s ochorením diabetes mellitus I. typu, bol stanovený čiastkový cieľ: zistiť záujem zo strany pedagógov MŠ a ZŠ o pôsobenie zdravotníckeho pracovníka, resp. sestry v prostredí školy. Tento cieľ sme si stanovili aj preto, lebo sa domnievame, že vzhľadom na zrušenie školskej zdravotnej služby v našom školskom a zdravotníckom systéme chýba odborník z oblasti komunitnej ošetrovateľskej starostlivosti so zameraním na prostredie škôl a starostlivosť o zdravie žiakov. Domnievame sa, že v prostredí školy by takou osobou mohla byť vysokoškolsky vzdelaná a kompetentná sestra schopná pomôcť hlavne v oblasti podpory zdravia tejto veľkej komunite detí. Významne by sa tak mohla podieľať aj na spolupráci v projekte Škola podporujúca zdravie a mohla by tak byť relevantnou náhradou koordinátorov zdravia z radov pedagógov.

Záujem o tento druh zdravotnej služby na školách prejavilo takmer 35% respondentiek MŠ a takmer 57% respondentov ZŠ. Nevedelo sa vyjadriť 49% z MŠ a 9% zo ZŠ. Nesúhlasilo 16% z MŠ a 34% zo ZŠ. Oblasť pôsobenia školskej komunitnej sestry podľa záujmu respondentiek v MŠ boli: prvá pomoc a kurzy prvej pomoci, spolupráca s rodinou dieťaťa, starostlivosť o výživu detí a prevencia úrazov. V prostredí ZŠ respondenti prejavili záujem predovšetkým o prevenciu fajčenia a drogových závislostí, prvú pomoc a kurzy prvej pomoci, riešenie konkrétnych zdravotných problémov dieťaťa a starostlivosť o deti s chronickými ochoreniami.

Vo svete sa v prostredí školy uplatňujú vysokoškolsky vzdelané sestry ako školské sestry (school nurse), ktoré poskytujú v rámci komunitnej starostlivosti preventívne a ošetrovateľské služby (3). Model školskej sestry funguje vo vyspelých krajinách ako je Anglicko, Fínsko, Francúzsko, USA, ale tiež susedné Poľsko. V Poľsku sa v roku 1992 – 2002 zaviedol do škôl model školskej zdravotnej starostlivosti schválený Ministerstvom zdravotníctva a sociálnej starostlivosti. Poľské školské sestry tak významne ovplyvnili kvalitu programov v rámci projektu Škola podporujúca zdravie a poskytli ďalšie podnety zamerané na zlepšenie primárnej starostlivosti na školách (4,5). Pre porovnanie uvádzame výsledky autoriek Tóthovej, Machovej a Veisovej (6), zameraného na zistenie záujmu laickej a odbornej verejnosti (lekári, sestry) o pôsobenie komunitnej detskej sestry v ČR. Výskumu sa zúčastnilo 1007 lekárov, 1002 sestier a 2020 občanov. Výskumom autorky zistili, že väčšina laickej aj odbornej verejnosti súhlasí s pôsobením samostatne pracujúcej vysokoškolsky vzdelanej komunitnej detskej sestry. Ako miesto jej pôsobenia respondenti najčastejšie uvádzali prostredie materských a základných škôl. Z hľadiska preferovaných činností komunitnej školskej sestry všetky cieľové skupiny uvádzali na prvých miestach poskytovanie prvej pomoci, vedenie výchovy ku zdraviu, poskytovanie konzultácie rodičom v oblasti zdravia, zabezpečenie zdravotného dozoru a vedenie vzdelávacích a preventívnych programov pre deti (6). Myslíme si preto, že vhodným prostriedkom pre skvalitnenie primárnej zdravotnej starostlivosti na školách, by bolo aj zavedenie pozície školskej sestry. O tomto projekte sa na Slovensku diskutuje už dlhšie, no ešte stále je v štádiu vývoja. Domnievame sa teda, že tak ako v mnohých štátoch Európy tak aj na Slovensku by školská

sestra mohla byť dôležitou osobou, ktorá by viedla zdravotné programy na školách a poskytovala ďalšie podnety pre lepšie zabezpečenie primárnej starostlivosti na školách (7,8).

3. ZÁVER

Škola je pre žiaka prostredím, kde trávi takmer tretinu dňa. Získava tu potrebné vedomosti, zručnosti a návyky, ktoré budú tvoriť nevyhnutný základ pre jeho budúci život. Pre úspešný výchovno-vzdelávací proces žiaka je významnou podmienkou dobrý zdravotný stav, ktorý je podľa WHO subjektívny pocit fyzickej, psychickej a sociálnej pohody, nielen neprítomnosť choroby. V súčasnosti však pribúda počet žiakov s chronickým ochorením, ktoré vyžaduje neraz celoživotnú liečbu. Pedagóg je tak častejšie konfrontovaný so situáciami, keď dôjde k zhoršeniu zdravotného stavu dieťaťa práve počas vyučovania. V snahe uľahčiť starostlivosť o deti s chronickým ochorením v škole, vzišiel podnet a požiadavka z praxe, znovu vytvoriť pozíciu akejsi „školskej zdravotnej služby“.

Použitá literatúra

1. BOLEDOVIČOVÁ, M., KRIŠTOFOVÁ, E., SEMANIŠINOVÁ, M. Školská sestra ako komunitná sestra pracujúca v prostrediach škôl. 2. konferencie Škola a zdraví 21, Brno 2006.
2. KAPOVÁ, S., ELIÁŠOVÁ, A. RYBÁROVÁ, E. Sestra v úlohe školskej asistentky. In: MOLISA I. Medicínsko-ošetrovateľské listy Šariša. 2004.
3. HANZLÍKOVÁ, A. a kol. Komunitní ošetrovatelství. Martin: Osveta. 2007. 272 s. ISBN 978-80-8063-257-1.
4. BOLEDOVIČOVÁ, M. Školská sestra – realita blízke budúcnosti? In Sestra. ISSN 1235-9444. 2008. roč. 8, č. 5 – 6. s. 34 – 35.
5. PAŠMÍKOVÁ, T. 2011. Školská sestra – potreba budúcnosti. [online]. [citované 2017-04-25]. Dostupné na internete: http://www.unipo.sk/public/media/files/docs/fz_veda/svk/svoc0511.pdf
6. TÓTHOVÁ, V., MACHOVÁ, A., VEISOVÁ, V. Komunitní sestra v péči o deti. In. Kontakt.. 2011. roč.13, č. 1. s. 18 – 29. ISSN 1212-4117
7. MARKOVÁ, M. a kol. Komunitní ošetrovatelství pro sestry: učební text pro sestry v komunitní péči. Brno: NCO NZO. 2009. 152 s. ISBN: 978-80-7013-499-3.
8. PAHOLÍKOVÁ, Z. Úloha školní sestry v systému péče o zdraví dětí. In Sestra 2009. roč. 19, č. 12. s. 18. ISSN 1210-0404.
9. HERMANOVSKÁ, K. Informovanost' pedagogov materských škôl o ochorení diabetes mellitus 1. typu. 2017. Prešov: Prešovská univerzita. 82 s.
10. LABUDOVÁ, V. Úroveň informovanosti pedagogov ZŠ o ochorení diabetes mellitus I. typu u žiakov. 2017. Prešov: Prešovská univerzita. 63 s.

Grant: KEGA č. 024PU- 4/2016

Názov grantu: Inovatívne spôsoby edukácie rodičov a detí s ochorením diabetes mellitus I. typu

Kontaktné údaje

Doc. PhDr. Ľubica Derňarová, PhD.

Prešovská univerzita v Prešove

Fakulta zdravotníckych odborov

Partizánska 1

080 01 Prešov

Tel: 051/7562442

Email: Lubica.Dernarova@unipo.sk

doc. PhDr. Ľubica Derňarová, PhD., MPH¹

PhDr. Andrea Šuličová, PhD.²

PhDr. Tatiana Šantová, PhD.³

PhDr. Zuzana Šimová, PhD.⁴

PhDr. Jana Cinová, PhD.⁵

PhDr. Zuzana Novotná, PhD.⁶

¹ Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta zdravotníckych odborov, Katedra ošetrovateľstva, Partizánska 1, 08001 Prešov, lubica.dernarova@unipo.sk

² Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta zdravotníckych odborov, Katedra ošetrovateľstva, Partizánska 1, 08001 Prešov, andrea.sulicova@unipo.sk

³ Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta zdravotníckych odborov, Katedra ošetrovateľstva, Partizánska 1, 08001 Prešov, zuzana.simova@unipo.sk

⁴ Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta zdravotníckych odborov, Katedra ošetrovateľstva, Partizánska 1, 08001 Prešov, tatiana.santova@unipo.sk

⁵ Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta zdravotníckych odborov, Katedra ošetrovateľstva, Partizánska 1, 08001 Prešov, jana.cinova@unipo.sk

⁶ Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta zdravotníckych odborov, Katedra ošetrovateľstva, Partizánska 1, 08001 Prešov, zuzana.novotna@unipo.sk

LATINSKO-SLOVENSKO-POLSKÁ ANATOMICKÁ TERMINOLÓGIA AKO MODERNÁ LEXIKOGRAFICKÁ PRÍRUČKA V PROFESIJNOM VZDELÁVANÍ

LATIN-SLOVAK-POLISH ANATOMICAL TERMINOLOGY AS A MODERN LEXICOGRAPHICAL MANUAL IN PROFESSIONAL TRAINING

VOJTEKOVÁ MARTA, MAJERNÍKOVÁ EUDMILA

Abstrakt

Príspevok je zameraný na prezentáciu projektu zameraného na prípravu moderných lexikografických príručiek latinsko-slovensko-poľskej anatomickej terminológie – dvoch zväzkov detailne spracúvajúcich vybrané orgánovo-funkčné sústavy človeka. Príručky budú slúžiť ako nové, moderné učebné materiály, ktoré absentujú vo vzdelávaní a ich cieľom je prispieť k príprave kvalitných a kvalifikovaných absolventov vybraných študijných programov.

KLúčové slová: *Anatómia. Modernizácia. Prepojenie s praxou. Terminológia.*

Abstract

The paper is focused on the preparation of modern lexicographical manuals of Latin-Slovak-Polish anatomical terminology - two volumes of detail elaborating specific organ-function systems of man. The handbooks will serve as new, modern teaching materials that are absent in the education of high-quality and qualified graduates of selected study programs.

Key words: *Anatomy. Upgrading. Emphasis on Practice. Terminology.*

1 SÚČASNÝ STAV RIEŠENEJ PROBLEMATIKY

Novodobá anatomická terminológia vychádza zo stáročnej tradície a poznatkov, ktoré sa neprestajne dopĺňajú. Každá doba v nej zanechala stopu v podobe väčšieho či menšieho počtu názvov. Ako termíny neustále pribúdali, začali spôsobovať nejasnosti i medzi anatómami, čo viedlo k snahe o zjednotenie nomenklatúry. Prvou systematickou anatomickou nomenklatúrou bolo *Bazilejské anatomické názvoslovie* (Basiliensia Nomina Anatomica, BNA) z roku 1895 (Šimon a kol., 2015, s. 7).

1.1 Medzinárodná anatomická terminológia

Po *Bazilejskom anatomickom názvosloví* (1895) a *Jenskom anatomickom názvosloví* (1935) zásluhou Medzinárodnej názvoslovnej komisie bolo v roku 1955 schválené na kongrese anatómov v Paríži *Parížske anatomické názvoslovie* (1955). Termíny obsiahnuté v *Parížskom anatomickom názvosloví* podliehajú raz za čas revízií na medzinárodných kongresoch anatómov. Poslednú revíziu vykonala Medzinárodná anatomická terminologická komisia, predniesla ju na svojej XII. schôdzi v New Orleanse (1997) a uverejnila pod názvom *Terminologia Anatomica* v roku 1998. Ide o najnovšiu kodifikovanú podobu latinskej anatomickej terminológie s medzinárodnou platnosťou.

Popri jednotnom, medzinárodne dohodnutom anatomickom názvosloví, sa však dnes na celom svete používa názvoslovie v národnom jazyku, ktoré vychádza zo schválenej medzinárodnej terminológie (Bujalková, 2008, s. 323).

1.2 Slovenská anatomická terminológia

Za prvé komplexné dielo predstavujúce slovenskú anatomickú nomenklatúru možno považovať *Nomina anatomica. Slovenské telovedné názvoslovie* (1935) zostavené lekárom a profesorom anatómie na Univerzite Komenského Júliusom Ledényim-Ladzianskym. Autor v ňom vychádzal z *Bazilejského anatomického názvoslovía* z r. 1895. V r. 1951 vznikla pri Ústave slovenského jazyka SAV Komisia pre lekársku terminológiu, ktorej úlohou bolo pripraviť aktuálnu verziu slovenskej anatomickej terminológie, zrevidovať a doplniť jestvujúce slovenské názvoslovie. V latinskej časti sa komisia opierala pôvodne o *Jenské anatomické názvoslovie* (1935), ale počas prípravných prác bolo schválené *Parížske anatomické názvoslovie* (1955), v dôsledku čoho sa komisiou pripravovaný materiál znova zrevidoval a prepracoval podľa systému podľa *Parížskeho anatomického názvoslovía*. Výsledkom práce komisie je *Anatomické názvoslovie* publikované v r. 1962 (ved. red. J. Horecký). Po štyridsiatich rokoch vznikla séria diel autoriek A. Holomáňovej, I. Brucknerovej: *Srdcovocievna sústava. Anatomické názvy* (2000), *Anatomické názvy I, II, III* (2001, 2002, 2003). Autorky štyroch zväzkov latinsko-anglicko-slovenského slovníka vychádzajú v latinskej časti z práce *Terminologia Anatomica* (1998) a v slovenskej časti z diela *Anatomické názvoslovie* (1962). Po uvedenej sérii slovníkov bola v roku 2007 v knižnej aj elektronickej verzii publikovaná práca pod názvom *Slovenské lekárske názvoslovie. Slovak medical terminology. Nomina medica slovacica. Diel I. Anatómia. Latinsko-anglicko-slovenský slovník* (2007), ktorú spracoval a upravil O. Kadlec podľa anatomickej terminológie (*Terminologia Anatomica*) a série prác A. Holomáňovej a I. Brucknerovej. Najnovším dielom spracúvajúcim slovenskú humánnu a veterinársku anatomickú terminológiu na pozadí latinskej je *Anatomický slovník* (2015) v autorstve latinistu F. Šimona a kolektívu. Slovník obsahuje všetky jestvujúce varianty termínov, ktoré sa vyskytujú v anatomickej nomenklatúre (vrátane slovnej zásoby starších vydaní anatomickej nomenklatúry). Tvorí ho 2800 hesiel s ich terminologickými, gramatickými a historickými informáciami. Slovník neobsahuje názvy všetkých anatomických útvarov, heslové slová tvoria substantíva a adjektíva, pri ktorých sa zložené termíny uvádzajú výberovo. Práca neobsahuje menný register slovenských názvov, čo znemožňuje vyhľadávanie podľa slovenčiny. F. Šimon je autorom aj niekoľkých učebníc latinského jazyka a lekárskej terminológie.

Súčasný stav v oblasti slovenskej anatomickej terminológie hodnotíme na základe porovnania so stavom v poľštine, ako aj na základe podrobnej analýzy prác spred r. 2015 uskutočnenej pri zostavovaní nami publikovanej prvej časti trojjazyčnej príručky (v r. 2015) stále ako nepriaznivý; slovenská národná terminológia je na mnohých miestach rozkolísaná a nejednotná. Túto situáciu odvodzujeme:

- a) z dlhodobej nečinnosti komisie pre lekársku terminológiu – posledné dielo, ktoré bolo výsledkom práce komisie bolo publikované v r. 1962;
- b) z nedostatku prác spracúvajúcich detailne slovenskú terminológiu a veľkou (štyridsaťročnou) prestávkou v ich publikovaní – celkovo ide len o 4 práce z rokov 1935, 1962, 2000 – 2003, 2015;
- c) zo značnej absencie slovenskej terminológie v nelexikografických publikáciách (atlasoch, encyklopédiách, anatómiách, skriptách), ktoré podávajú buď výlučne latinské termíny (začlenené do slovenských viet), alebo latinské termíny so slovenskými ekvivalentmi v zátvorkách, ale len k termínom označujúcim základné pojmy z jednotlivých sústav;

- d) z chýbajúcej spolupráce anatómov s lingvistami pri príprave jednotlivých anatomických publikácií;
- e) z dlhodobého zanedbávania slovenskej anatomickej terminológie.

1.3 Poľská anatomická terminológia

V Poľsku funguje Komisia pre anatomické názvoslovie Poľskej anatomickej spoločnosti (založená v r. 1923), ktorá sa zameriava na revíziu, dopĺňanie, ustaľovanie a kodifikovanie poľského anatomického názvoslovie na základe aktuálne platnej medzinárodnej anatomickej nomenklatúry. Výsledkom činnosti komisie je pravidelne vydávaná publikácia pod názvom *Mianownictwo anatomiczne* (najnovšie vydanie: 1989), ktorá zachytáva zmeny v medzinárodnej i národnej nomenklatúre. Každé nové vydanie reaguje na zmeny v medzinárodnej terminológii a jeho cieľom je doplnenie, revízia, ustálenie a kodifikovanie poľskej terminológie. *Mianownictwo anatomiczne* je východiskom pre ďalšie poľské anatomické práce – anatómie, skriptá, encyklopédie, atlasy, ktoré na rozdiel od slovenských poľské termíny uvádzajú starostlivo, a to na prvom mieste, pričom latinské termíny sú zvyčajne v zátvorkách. V Poľsku bolo publikovaných aj niekoľko prekladových prác, napr. *Słownik mian anatomicznych łacińsko-polsko-angielski* (Aleksandrowicz a kol., 1997). Pomerne veľký počet publikácií zachytávajúcej poľskú anatomickú terminológiu v priebehu 20. storočia a najmä pravidelná činnosť Komisie pre anatomické názvoslovie a vydávanie publikácie *Mianownictwo anatomiczne* vo veľkej miere prispeli k značnej ustálenosti súčasnej poľskej terminológie.

Pri zostavovaní plánovaných lexikografických príručiek budeme vychádzať z najnovších diel v oblasti medzinárodnej, poľskej i slovenskej terminológie. Zdrojom bude pre nás aj prvá časť latinsko-slovensko-poľského anatomického slovníka publikovaná v r. 2015 M. Vojtekovou (s 1400 heslami z kostrovej sústavy a zo sústavy kĺbov), a to vďaka koncepcii a metodológii spracovania, ako aj všetkým aplikovaným postupom, ktorých cieľom je prispieť k stabilizácii a unifikácii slovenskej terminológie (Vojteková, 2015). Okrem knižných zdrojov budeme čerpať z elektronických prameňov (online databáz, terminologických databáz, elektronických korpusov).

2 ZAMERANIE A OPIS PROJEKTU

Projekt je zameraný na prípravu modernej lexikografickej príručky latinsko-slovensko-poľskej anatomickej terminológie – dvoch zväzkov detailne spracúvajúcich jednotlivo konkrétne orgánovo-funkčné sústavy človeka. Plánované dva zväzky budú nadväzovať na prvú časť publikovanú v r. 2015 Vojtekovou (vedúca predmetného projektu). O potrebe pripraviť ďalšie časti svedčí najmä záujem zo strany filozofických fakúlt, fakúlt humanitných a prírodných vied, fakúlt zdravotníckych odborov a lekárskech fakúlt zastrešujúcich rozličné študijné programy, v rámci ktorých bude toto súčasné dielo využívané v profesijnom vzdelávaní.

Na základe doterajšej uskutočnenej analýzy anatomickej nomenklatúry si dovoľíme tvrdiť, že stav v oblasti slovenskej anatomickej terminológie nie je ani v súčasnosti celkom ideálny. Túto situáciu riešiteľský kolektív odvodzuje najmä z dlhobodej nečinnosti komisie pre lekársku terminológiu, z nedostatku prác spracúvajúcich slovenskú terminológiu a zo štyridsaťročnej prestávky v ich publikovaní, zo značnej absencie slovenskej terminológie v publikáciách nelexikografického charakteru, z chýbajúcej spolupráce anatómov s lingvistami a z dlhodobého zanedbávania národnej terminológie. Stav v oblasti slovenskej anatomickej terminológie spôsobil, že už pri zostavovaní prvej časti slovníka sme museli riešiť veľké množstvo problémov, čo predchádzalo samotnému zostaveniu prekladového slovníka a čo bude potrebné urobiť aj pri spracúvaní ďalších sústav človeka. Vlastnému publikovaniu plánovaných dvoch zväzkov slovníka preto bude predchádzať vydanie kolektívnej

monografie, do ktorej budú zhrnuté výsledky vedeckého výskumu širokého spektra problémov súvisiacich s anatomickou terminológiou, najmä v komparatívnom aspekte, pričom analyzované okruhy problémov budú prioritne vyplývať z prác nad slovníkmi. Okrem členov riešiteľského kolektívu budú k publikovaniu v monografii prizvaní aj ďalší odborníci (slovakisti, polonisti, latinisti, lekári). Vychádzajúc z postulátu, že základný výskum musí byť voči aplikovanému výskumu v dostatočnom predstihu, monografia má prispieť ku kvalitnému naplneniu hlavného cieľa projektu – moderných lexikografických príručiek.

Lexikografické príručky plánované v projekte zameraním na uvedené tri jazyky (najmä slovenčinu a poľštinu), ako aj problematikou budú predstavovať unikátne diela. Na pozadí súčasného stavu ich jedinečnosť spočíva aj v uplatnenom metodologickom postupe a v modernom, inovatívnom spracovaní. Na rozdiel od uvádzania termínov v systéme (do podoby nomenklatúry), ktoré je typické pre jednojazyčné a prekladové slovníky, budú termíny usporiadané abecedne, podľa latinského jazyka, ktorý je východiskom a spojovacím článkom pre oba slovanské jazyky. V závere sa budú nachádzať abecedné registre slovenských a poľských termínov s odkazom na stranu výskytu. Abecedné usporiadanie umožní rýchle a ľahké vyhľadávanie podľa jednotlivých jazykov a tým, že nevyžaduje predošlú znalosť postavenia termínu v systéme, budú môcť byť príručky využité v profesijnom vzdelávaní v rámci väčšieho počtu študijných programov, ako i vo väčšom počte profesií. Príručky budú zároveň inovovať to, čo je zo súčasného hľadiska v tejto oblasti nevyhnutne potrebné, ich ambíciou je prispieť k riešeniu naznačenej situácie v oblasti slovenskej terminológie (poskytnúť jazykovo revidovaný a prepracovaný súbor anatomických názvov s cieľom ich stabilizácie a unifikácie), a preto ich nemožno považovať za prekladové diela výlučne zostavovateľského charakteru.

Riešiteľský kolektív je heterogénny – pozostáva zo slovakistov, polonistov, latinistky a absolventiek zdravotníckych odborov – jednotliví členovia riešiteľského tímu pôsobia ako pedagógovia či spolugaranti v rámci rôznych študijných programov realizovaných na viacerých fakultách Prešovskej univerzity (filozofickej, humanitných a prírodných vied, zdravotníckych odborov) a v každom zo zabezpečovaných programov pociťujú potrebu moderného diela tohto charakteru pre ťažiskové jednotky študijných programov, ktorých výučbu zabezpečujú. Projekt počíta aj so spoluprácou minimálne jedného slovenského lekára, ktorý externe prednáša na Fakulte zdravotníckych odborov PU, ako aj jedného poľského lekára. S oboma v prípade potreby budú členovia riešiteľského kolektívu konzultovať konkrétne problémy. Takéto heterogénne zloženie riešiteľského kolektívu je vzhľadom na riešenie problematiku ideálne. Odborná kvalifikácia, široké a rôznorodé vedeckovýskumné zameranie členov riešiteľského kolektívu, ich pedagogická orientácia a pedagogické skúsenosti, prax v oblasti odborného prekladu, ako aj organizačné skúsenosti sú zárukou kvalitných finálnych výstupov. Pri posudzovaní finálnych výstupov sa počíta nielen s lingvistami, ale aj s lekármi, ktorí sa venujú anatómii v pedagogickej praxi.

Moderná lexikografická príručka bude slúžiť v profesijnom vzdelávaní na vysokej škole pri výučbe ťažiskových jednotiek:

A/ prekladateľsky zameraných programov, ktorých hlavným cieľom je vybudovanie komunikačnej kompetencie v cudzom jazyku v rozličných odborných oblastiach s osobitným zreteľom na štyri komunikačné zručnosti: recepčné zručnosti (počúvanie a čítanie) a produkčné zručnosti (písanie a hovorenie). Vybudovanie komunikačnej kompetencie v jednotlivých odborných oblastiach je nevyhnutným predpokladom uplatnenia sa absolventa v praxi – napr. ako súdny prekladateľ. Odborný preklad zameraný na oblasť medicíny otvára možnosti pre horizontálnu integráciu (jazykoveda – medicína), kedy dochádza k vytváraniu tesných väzieb, syntéze, ako aj pre vertikálnu integráciu (teória – prax), kedy dochádza k prepojeniu teoretických poznatkov s praktickými činnosťami, s reálnym svetom, problémami a situáciami.

B/ programu biológia a zdravotníckych programov (ošetrovatel'stvo, pôrodná asistancia, fyzioterapia, laboratórne metodiky, röntgenologický laborant, dentálna hygiena), ktoré sú o. i. zamerané na zvládnutie stavby ľudského tela. Lexikografické príručky budú pre nich nástrojom na precizovanie odbornej komunikácie v latinskom i národnom jazyku, na rozšírenie oblastí poznania. Študenti týchto programov nepotrebujú ovládať latinskú nomenklatúru až v takom rozsahu ako medici, ale prostredníctvom národnej nomenklatúry si ľahšie osvoja nevyhnutnú latinskú terminológiu, nadobudnú lepšiu predstavu o konkrétnej časti tela a budú schopní aplikovať ju vo vertikálnej komunikácii.

C/ lekárskeho programu, súčasťou ktorých je anatómia človeka s dôrazom na jej detailné zvládnutie a na ktorú nadväzujú ďalšie disciplíny. Pre medika je dôležité osvojenie si tak latinskej, ako aj národnej anatomickej terminológie. Prvú z nich potrebuje v horizontálnej komunikácii (medzi odborníkmi), druhú vo vertikálnej komunikácii (lekár – pacient), pričom lexikografické príručky budú pre nich nástrojom na precizovanie odbornej komunikácie, na rozšírenie oblastí poznania. Prostredníctvom národnej nomenklatúry si ľahšie osvoja nevyhnutnú latinskú terminológiu, nadobudnú lepšiu predstavu o konkrétnej časti tela.

Okrem toho príručky budú nástrojom na dobudovanie štruktúry a obsahu ťažiskových predmetov uvedených programov, na zvýšenie kvality študijných programov a ich inováciu, na výchovu kvalitných a kvalifikovaných absolventov smerujúcu k zvýšeniu možnosti ich uplatnenia v praxi. Vďaka detailnému spracovaniu konkrétnych orgánovo-funkčných sústav budú slúžiť nielen v profesijnom vzdelávaní na vysokej škole v rámci všetkých uvedených programov, ale aj v následnej praxi, v povolaniach ako súdny prekladateľ, biológ, zdravotník, lekár, lingvista, pedagóg.

3 CHARAKTER VÝSKUMU A VÝVOJA PROJEKTU

Výskum má aplikovaný charakter, lebo sa zameriava na bezprostredné využitie výsledkov v praxi. Výstupy v podobe moderných lexikografických príručiek reflektujú aktuálnu situáciu a potrebu spoločnosti, sú nástrojom k výchove kvalifikovaných a kvalitných absolventov, ktorí pokryjú požiadavky spoločnosti v konkrétnych profesiách vychádzajúcich zo študijných programov, v rámci ktorých budú príručky využívané pri výučbe ťažiskových disciplín (ide o prekladateľské programy, program biológia, zdravotnícke a lekárske programy a z nich vyplývajúce profesie).

3.1 Etapy výskumu

Výskum bude pozostávať z niekoľkých etáp.

1. etapa

Vymedzenie konkrétnych oblastí (orgánovo-funkčných sústav človeka), ktoré budú spracované v dvoch zväzkoch lexikografickej príručky a ktoré sú dôležité z hľadiska profesijného vzdelávania na vysokej škole aj následnej praxe v povolaniach ako súdny prekladateľ, lingvista, biológ, zdravotník, lekár, pedagóg. Poznámka: Kostrovú sústavu a sústavu kĺbov publikovala vedúca projektu v samostatnej prvej časti v r. 2015. Vzhľadom na počet sústav človeka sa po ukončení tohto projektu predpokladajú aj ďalšie časti.

2. etapa

Vytváranie materiálnej bázy – rešeršovanie prác a excerpčia termínov z odbornej literatúry s využitím knižných a elektronických prameňov (zahraničných online databáz, terminologických databáz, elektronických korpusov – jednojazyčných aj paralelných). Štúdium sekundárnej literatúry. Výmena skúseností v príprave podobných publikácií s relevantnými domácimi a zahraničnými pracoviskami, najmä v Poľsku a v Českej republike. Rozširovanie poznatkov a ich výmena prostredníctvom účasti na podujatiach (predovšetkým konferenciách a seminároch) zameraných na problematiku odbornej terminológie,

lexikografie, prekladu, a na výskumných pobytoch (Slovenská národná knižnica, Polska Biblioteka Narodowa). Identifikácia problémov súvisiacich s anatomicou terminológiou, ich vedecký výskum a návrh konkrétnych postupov zhmotnený do podoby kolektívnej monografie. Vychádzajúc z postulátu, že základný výskum musí byť voči aplikovanému výskumu v dostatočnom predstihu, monografia má prispieť ku kvalitnému naplneniu hlavného cieľa projektu – moderných lexikografických príručiek.

3. etapa

Spracúvanie zhromaždenej materiálnej bázy a pretavovanie získaných poznatkov a skúseností do záverečnej printovej podoby. Precizovanie metodológie a jej overenie v praxi, prostredníctvom využitia rukopisu vo výučbe predmetov, pre ktoré sú tieto príručky priority pripravované. V záverečnej fáze sa riešiteľský kolektív v maximálnej miere sústreďuje na prípravu a vydanie lexikografických príručiek.

Publikácia vznikla na základe riešenia projektu KEGA č. 024PU-4/2017 s názvom *Latinsko-slovensko-poľská anatomicá terminológia ako moderná lexikografická príručka v profesijnom vzdelávaní*.

Použitá literatúra

1. ALEKSANDROWICZ, R., GIELECKI, J., GACEK W.: Słownik mian anatomicznych łacińsko-polsko-angielski. Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL 1997. 446 s. ISBN 83-200-2154-5.
2. BUJALCOVÁ, M.: Quo vadis, terminologia medica? (alebo o smerovaní súčasnej lekárskej terminológie). Kultúra slova, 2008, roč. 42, čís. 6, s. 321 – 27. ISSN 0023-5202.
3. HOLOMÁŇOVÁ, A., BRUCKNEROVÁ, I.: Srdcovocievna sústava. Anatomické názvy. Latinsko-anglicko-slovenský slovník. Bratislava: Vydavateľstvo Elán, 2000. 65 s. ISBN 80-85331-26-8.
4. HOLOMÁŇOVÁ, A., BRUCKNEROVÁ, I.: Anatomické názvy I. Latinsko-anglicko-slovenský slovník. Bratislava: Vydavateľstvo Elán, 2001. 94 s. ISBN 80-85331-29-2.
5. HOLOMÁŇOVÁ, A., BRUCKNEROVÁ, I.: Anatomické názvy II. Latinsko-anglicko-slovenský slovník. Bratislava: Vydavateľstvo Elán, 2002. 142 s. ISBN 80-85331-34-9.
6. HOLOMÁŇOVÁ, A., BRUCKNEROVÁ, I.: Anatomické názvy III. Latinsko-anglicko-slovenský slovník. Bratislava: Elán, 2003. 154 s. ISBN 80-85331-39-X.
7. HORECKÝ, J. (ved. red.): Anatomické názvoslovie. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1962. 576 s.
8. LEDÉNYI-LADZIANSKY, J.: Nomina anatomica. Slovenské telovedné názvoslovie. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1935. 243 s.
9. Mianownictwo anatomiczne. Redaktor naukowy R. Aleksandrowicz. Wydanie V. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich 1989. 328 s. ISBN 83-200-1311-9.
10. SLOVENSKÉ LEKÁRSKE NÁZVOSLOVIE. Slovak medical terminology. Nomina medica slovacica. Diel I. Anatómia. Latinsko-anglicko-slovenský slovník. Zostavil O. Kadlec. Bratislava: Asklepios 2007. 265 s. ISBN 978-80-7167-105-3.
11. ŠIMON, F., DANKO, J., ARTIMOVÁ, J., ZBOROVJAN, M.: Anatomický slovník. Martin: Vydavateľstvo Osveta, 2015. 354 s. ISBN 978-80-8063-443-8.
12. TERMINOLOGIA ANATOMICA. Federative Committee on Anatomical terminology (ed.). Stuttgart – New York: Georg Thieme, 1998. 292 s. ISBN-10: 3-13-114361-4. ISBN-13: 978-3-13-114361-7.

13. VOJTEKOVÁ, M. Latinsko-slovensko-poľský slovník anatomických termínov I.
Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015. 143 s. ISBN 978-80-555-1474-1.

Kontakt

doc. Mgr. Marta Vojteková, PhD.
Prešovská univerzita v Prešove
Filozofická fakulta, Katedra stredoeurópskych štúdií IUSŠ
17. novembra 1, 080 78 Prešov
marta.vojtekova@unipo.sk

PhDr. Ludmila Majerníková, PhD.
Prešovská univerzita v Prešove
Fakulta zdravotníckych odborov, Katedra ošetrovateľstva
Partizánska 1, 08001 Prešov
ludmila.majernikova@unipo.sk

HODNOTENIE PRAKTICKÝCH ZRUČNOSTÍ ŠTUDENTOV PRI PODÁVANÍ TRANSFÚZIÍ

EVALUATION OF STUDENTS' PRACTICAL ABILITY IN APPLICATION OF TRANSFUSION

*Terézia Fertal'ová, Anna Eliášová, Iveta Ondriová, Jana Cuperová, Lívia
Hadašová, Silvia Cibříková*

Abstrakt

Kvalita poskytovanej ošetrovateľskej starostlivosti patrí medzi tradičné hodnoty zdravotnej starostlivosti, ktorá sa neustále vyvíja spolu s rastom poznania a potrebami dopytu. Zdravotníctvo potrebuje dobre pripravených profesionálnych pracovníkov v ošetrovateľstve s jasne definovanými kompetenciami. Harmonizácia vzdelávania sestier v nadväznosti na potreby klinickej praxe, je preto nevyhnutnou požiadavkou. Liečba transfúznymi prípravkami a krvnými derivátmi (hemoterapia) je súčasťou liečby niektorých pacientov v nemocničnej a ambulancnej praxi. Vzhľadom na možné predvídateľné komplikácie zdravotnícki pracovníci musia dodržiavať štandardné pracovné postupy. Počas štúdia musia študenti nadobudnúť teoretické vedomosti a praktické zručnosti, aby štandardné pracovné postupy pri podávaní transfúzií poznali a dodržiavali, čo významne podporuje bezpečnosť pacienta a prispieva k zvyšovaniu kvality poskytovanej ošetrovateľskej starostlivosti.

Kľúčové slová: transfúzia, sestra, študent, vzdelávanie, kvalita

Abstract

The quality of nursing care is one of the traditional values of healthcare, which is constantly evolving along with the growth of knowledge and the needs of demand. Healthcare requires well-prepared professional nursing staff with clearly defined competencies. Harmonization of nursing education in line with the needs of clinical practice is therefore a necessary requirement. Treatment with transfusion and blood derivatives (haemotherapy) is part of the treatment of some patients in hospital and outpatient practice. Due to possible foreseeable complications, health professionals have to follow standard working procedures. During study, students must acquire theoretical knowledge and practical skills to know and observe standard transfusion working procedures, which significantly promotes patient safety and contributes to the quality of nursing care provided.

Keywords: transfusion, nurse, student, education, quality

1 TRANSFÚZIA KRVI

Transfúzia krvi (transfusio = prelievanie) sa označuje ako prenos krvi alebo darovanie krvi do ľudského organizmu. Transfúzne prípravky sa podávajú pri strate krvi, nedostatočnej tvorbe zrážacích faktorov a neúčinnnej tvorbe krviniek (Bednariková 2012). Hemoterapia je liečebný výkon, pri ktorom sa podáva transfúzny liek. Hematológia je náuka o krvi, zaoberá sa fyziológiou a patológiou krvi. Transfúziológia je náuka o transfúzii krvi. Spolu tvoria v rámci interného lekárstva špecializovaný odbor. Transfúzia krvi sa využíva vo všetkých oblastiach medicíny, no najviac v chirurgii (Moravec 1991, Sedlářová 2015).

V organizme človeka pripadá na kilogram hmotnosti približne 70-75 ml červenej tekutiny. Dospelý jedinec má zhruba päť litrov krvi. Referenčná hodnota erytrocytov je u žien 3,8 – 5,2

$10^{12}/l$, u mužov 4,0 – 6,0 $10^{12}/l$. Referenčná hodnota leukocytov je u žien a mužov 3,8 – 10,0 $10^9/l$. Referenčná hodnota trombocytov je u žien a mužov 150 – 400 $10^9/l$. Referenčná hodnota hemoglobínu je u žien 120 – 160 g/l, u mužov 130 – 176 g/l. Referenčná hodnota hematokritu je u žien 0,36 – 0,46 a u mužov 0,40 – 0,52 (Koval' et al. 2008; Fábryová, Cupaníková, Svitekova 2013).

Transfúziu vždy indikuje lekár. Do dokumentácie zaznamená dôvod indikácie. Ak je to možné, informuje pacienta o plánovanom výkone. Ak pacient súhlasí, podpíše informovaný súhlas, ktorý sa založí do dokumentácie. Ak nesúhlasí, akceptuje sa jeho rozhodnutie a tiež sa založí do dokumentácie. Transfúzne prípravky podáva lekár v spolupráci so sestrou (Sedlářová 2015). Sestra sa riadi Metodickým pokynom pre zabezpečenie správnych indikácií transfúzných liekov č. 81. Vestník Ministerstva zdravotníctva Slovenskej republiky 2004 a Vyhláškou Ministerstva zdravotníctva Slovenskej republiky č. 364/2005 Z. z., ktorou sa určuje rozsah ošetrovateľskej praxe poskytovanej sestrou samostatne a v spolupráci s lekárom a rozsah praxe pôrodnej asistencie poskytovanej pôrodnou asistentkou samostatne a v spolupráci s lekárom (Bednáriková 2012). Zdravotnícki pracovníci, ktorí sa podieľajú na procese podávania transfúzneho lieku, musia mať doklad o vyškolení na podávanie transfúzných liekov, ktorý vydáva Transfúzna komisia príslušného zdravotníckeho zariadenia.

1.1 Podávanie transfúzneho prípravku

Lekár vypíše žiadanku na transfúzny liek a predtransfúzne vyšetrenie dvojmo s anamnestickými údajmi (meno pacienta, rodné číslo, diagnóza, číslo poisťovne pacienta), indikáciou, údajom krvnej skupiny (pracovisko, ktoré vyšetrenie vykonalo a číslo vyšetrenia) ak bola vyšetrená, druh a požadovaný počet jednotiek transfúzneho lieku, naliehavosť a miesto dodania transfúzie. Žiadanku opečiatkuje a podpíše. Sestra odoberie na predtransfúzne vyšetrenie pacientovi vzorku krvi (Metodický pokyn pre zabezpečenie správnych indikácií transfúzných liekov č. 81/Vestník MZ SR 2004) podľa pokynov laboratória.

Transfúzne lieky sa objednávajú podľa naliehavosti aplikácie:

Vitálna indikácia - transfúzny liek sa vydáva ihneď, bez predtransfúzneho laboratórneho vyšetrenia. Ak je známa pacientova krvná skupina, tak sa vydáva rovnaká skupina transfúzneho lieku. Ak je krvná skupina neznáma vydávajú sa erytrocyty 0- a plazma AB. Vzorka krvi sa zásadne odoberá pred podaním transfúzneho lieku. Hneď ak je to možné sa posielajú odobraná vzorka na predtransfúzne vyšetrenie. Okamžite sa vykoná laboratórne vyšetrenie a dodatočne sa informuje klinické pracovisko o výsledku. Ak výsledok naznačuje, že transfúzny liek by mohol byť inkompatibilný, ihneď sa informuje klinické pracovisko s cieľom zastaviť transfúziu a nevhodný transfúzny liek nahradiť vhodným. V životohrožujúcich situáciách slúži krvná skupina 0 ako univerzálny darca a krvná skupina AB ako univerzálny príjemca (Ceizelová 1991; Šudák 2007).

STATIM - požiadavka sa vybavuje prednostne. Vykonáva sa kompletne predtransfúzne vyšetrenie a transfúzny liek je vydaný do 90 min.

Plánovaná transfúzia - ide o očakávanú transfúziu (plánovaný operačný výkon). Aplikácia nie je akútna a nehrozí riziko. Transfúzny liek sa zvyčajne objednáva na určitý deň a hodinu. Vykonáva sa kompletne predtransfúzne vyšetrenie.

Rezerva - vyšetruje sa krvná skupina a screening protilátok. Test kompatibility sa vykonáva až v prípade požiadavky na výdaj transfúzneho lieku (Sedlářová 2015).

1.2 Povinnosti sestry pri podávaní transfúzie

Sestra odoberá vzorku krvi pred aplikáciou všetkých typov transfúzných liekov. Zo vzorky sa vyšetria všetky krvné skupiny v ABO a RhD systéme, test kompatibility (krížová skúška) a screening protilátok. Odber sa vykonáva venepunkciou. Nemôže sa odoberať zo žily, kde

tečie infúzia. Krv sa odoberá do skúmaviek podľa požiadaviek laboratória. Skúmavka musí byť označená menom a rodným číslom pacienta, kódom poisťovne a oddelením. Tesne pred odberom si sestra overí totožnosť pacienta. Správna identifikácia pacienta je veľmi dôležitá. Zámena môže mať fatálny následok. Následne sa vzorka krvi spolu so žiadankou o transfúznym prípravok zašle do krvnej banky (Hrivnáková, Hrivnáková 2006; Sedlářová 2015).

Sestra skontroluje údaje na transfúznom prípravku, na žiadanke a dodacom lístku z krvnej banky. Údaje musia byť totožné. Na transfúznom prípravku skontroluje označenie prípravku, dobu použiteľnosti a vzhľad. V prípade pochybností hneď upozorní lekára. Pri lôžku pacienta overí totožnosť pacienta. Informuje pacienta o príznakoch komplikácií a nutnosti ich hneď hlásiť. Skontroluje či má pacient pri ruke signalizačné zariadenie (Sedlářová 2015). Transfúznou súpravu pripojí k vaku tesne pred transfúziou. Po vytiahnutí z chladničky a doručení na oddelenie sa transfúzia erytrocytov musí zahájiť do 30 min. Transfúzia erytrocytov nesmie trvať dlhšie ako 2 hodiny. Transfúzia trombocytov a čerstvo rozmrazenej plazmy sa musí zahájiť hneď a mala by sa ukončiť do 20 min. Vždy sa musí použiť nová transfúzna súprava pri podaní každého transfúzneho lieku. Nesmú sa pridávať iné lieky a infúzne roztoky do transfúzných prípravkov (Bednářiková 2012).

Sestra zmeria pacientovi tlak krvi, pulz, teplotu tela a chemicky vyšetrí moč a sediment. Zaisťujú žilový vstup, ak ho pacient nemá. Lekár vykoná poslednú kontrolu transfúzneho lieku, dokumentácie o transfúznom lieku, dokumentácie pacienta a overí si jeho totožnosť. Osobitne skontroluje výsledok krvnej skupiny s Rh faktorom, údaje na transfúznom lieku a údaje z dodacieho lístku laboratória (Šanta, Bačišinová 2008).

Nasleduje overenie krvnej skupiny pri lôžku pacienta (bed - side test). Pre každé vyšetrenie slúži jedna diagnostická karta. Karta je rozdelená na dve polovice. Horná polovica sa používa na vyšetrenie krvnej vzorky pacienta a na dolnej polovici sa vyšetruje transfúzny liek. Do červených krúžkov sa v hornej polovici kvapne jedna kvapka pacientovej krvi (obvykle kapilárna krv z prsta) a do červených krúžkov v dolnej polovici sa kvapne jedna kvapka transfúzneho lieku. Do každého modrého krúžku sa kvapne jedna až dve kvapky séra anti - A a do každého žltého krúžku sa kvapne jedna až dve kvapky séra anti - B. Každá vzorka sa premieša so samostatným koncom tyčinky, aby sa výsledky neskreslili. Výsledky sa odčítajú do 1 min po premiešaní za mierneho kývavého pohybu diagnostickej karty. Aglutinácia poukazuje na prítomnosť zodpovedajúceho antigénu na erytrocytoch (Sedlářová 2015).

Ďalej nasleduje biologická skúška, ktorú vykonáva lekár. Zisťuje sa pacientova znášanlivosť na transfúzny liek. Do krvného objemu pacienta podá prúdom 10 až 15 ml krvi transfúzneho lieku a následne po 2 až 3 minútovej prestávke sa podanie zopakuje. Následne sa sledujú pacientove reakcie. Ak žiadna reakcia nie je prítomná, tak sa v ďalšom priebehu tento proces zopakuje. Ak sa neobjavili nežiaduce reakcie, transfúzia pokračuje adekvátnou rýchlosťou 1 až 2 kvapky za sekundu. U detí sa biologická skúška realizuje tak, že sa do žily pomaly vpustí približne 3 ml transfúzneho prípravku, po 5 minútach prívod krvi prerušíme a do žily za ten čas vpustíme infúzny roztok. Tento postup zopakujeme dvakrát. Biologická skúška sa nevykonáva, ak je pacient v bezvedomí, šoku a ani pri celkovej anestézii pacienta. Sestra je povinná sledovať (minimálne každú ½ hodinu) pacienta počas celého priebehu, pretože pri výskyte nežiaducej reakcie transfúziu ihneď zastaví, venepunkciu ponechá a informuje lekára (Šanta, Bačišinová 2008).

Lekár dokumentuje podávanie transfúzných liekov v zdravotnej dokumentácii pacienta (identifikačné číslo, krvná skupina, druh a množstvo transfúzneho lieku, čas kedy hemoterapia začala a skončila, výsledok vyšetrenia bed - side testu, údaj o biologickej skúške, hodnoty telesnej teploty, pulzu a tlaku krvi, chemické vyšetrenie moču pred a po hemoterapii, nežiaduce reakcie, meno a podpis lekára a odtlačok osobnej pečiatky, ktorý vykonal hemoterapiu) a na predpísanom formulári „Záznam o transfúzii“, ktorý vypisuje dvojmo. Súčasťou zdravotnej dokumentácie pacienta (chorobopisu) je originál a kópia sa

odosiela do krvnej banky pre možnosť spätného vyhľadávania. Záznam sa urobí do transfúzneho denníka (identifikačné číslo, krvná skupina, druh a množstvo transfúzneho lieku, čas a dátum prijatia na oddelenie, čas hemoterapie, údaje o pacientovi, priebeh hemoterapie, ak sa transfúzny liek nepodal tak aj jeho príčinu, meno a podpis lekára a odtlačok osobnej pečiatky, ktorý podal pacientovi transfúzny liek alebo ho vrátil späť do krvného skladu s výdajkou a uvedením príčiny) (Metodický pokyn pre zabezpečenie správnych indikácií transfúzných liekov č. 81/Vestník MZ SR 2004; Šanta, Bačišinová 2008).

Ak podanie transfúzie krvi prebehlo bez reakcie, sestra odpojí vak od venózneho katétra a urobí preplach fyziologickým roztokom. Zmeria pacientovi tlak krvi, pulz, teplotu tela a chemicky vyšetří moč, hodnoty zapíše do dokumentácie pacienta. Miesto podania transfúzneho lieku ošetrí, uloží pomôcky. Sestra odloží do chladničky na 24 hodín vak s transfúznym liekom asi 10 ml aj s uzavretou súpravou pre prípad kontroly pri vzniku potransfúznej reakcie (Hrivnáková, Hrivnáková 2006; Bednáriková 2012).

1.3 Výsledky prieskumu

Vysoko humánna a zodpovedná práca zdravotníckych pracovníkov kladie veľký dôraz na ich profesionálnu prípravu. Vzdelávacie inštitúcie majú povinnosť neustále skvalitňovať vzdelávací proces a reagovať na potreby klinickej praxe. Kvalita vzdelávania predstavuje poskytovanie takého vzdelania, po ktorom sa absolvent zaručene uplatní na trhu práce. Ďalším parametrom kvality vzdelávania je spokojnosť zákazníkov teda zamestnávateľov s absolventmi. V klinickej praxi sme konfrontovaní s porušovaním odporúčaných pracovných postupov pri podávaní transfúzných liekov čo nás podnietilo hodnotiť vzdelávací proces z pohľadu študentov a merať rozsah a úroveň teoretických vedomostí a praktických zručností pri podávaní transfúzných liekov v pregraduálnom vzdelávaní sestier.

Pre zber empirických údajov sme použili dotazníkovú metódu. Použili sme dotazník vlastnej tvorby. Pri formulácii dotazníkových položiek sme vychádzali z Metodického pokynu pre zabezpečenie správnych indikácií transfúzných liekov č. 81, Vestník MZ SR 2004. Prieskum sme realizovali v mesiaci december 2016. Samotnému prieskumu predchádzala žiadosť o súhlas s realizáciou prieskumu. Návratnosť dotazníkov bola 92%. Na spracovanie dát sme použili program MS Excel. Prieskumnú vzorku tvorilo 81 respondentov (n) - študenti 3. ročníka v odbore ošetrovateľstvo v akademickom roku 2016/2017. Kritériami sledovaného súboru sú štúdium na Fakulte zdravotníckych odborov Prešovskej univerzity v Prešove a tiež výučba a prax v lôžkových zdravotníckych zariadeniach. V sledovanom súbore je 78 žien (96%) a 3 muži (4%). Respondenti boli vo veku 20 – 24 rokov.

Cieľom č.1 bolo zistiť rozsah teoretických vedomostí pri podávaní transfúzných liekov. Cieľ sa nám podarilo splniť. Rozsah teoretických vedomostí sme zisťovali na základe sebahodnotenia respondentov ale aj na základe zisťovania konkrétnych vedomostí pri podávaní transfúzných liekov. Respondenti ohodnotili svoje teoretické vedomosti na lineárnej stupnici ako dobré. Vedomosti sestry vychádzajú z Metodického pokynu pre zabezpečenie správnych indikácií transfúzných liekov č.81/2004. Respondenti sa oboznámili s Metodickým pokynom hlavne na Ošetrovateľských technikách. Prekvapivý údaj pre nás bol, že niektorí respondenti neboli oboznámení s Metodickým pokynom, pričom sestra musí poznať legislatívnu normu, podľa ktorej sa riadi, aby sa predišlo vážnym pochybeniam. V našom prieskume sme zistili, že respondenti nepoznajú podstatu systému AB0 pri kontrole kompatibility krvi. Sestra musí poznať podstatu kompatibility, aby sa predišlo komplikáciám a v prípade chyby upozornila na nedostatky. Pokiaľ sestry chýbajú vedomosti, nevie upozorniť na nedostatky a pre pacienta to môže znamenať vážne poškodenie zdravia až smrť. Cieľom č.2 bolo zistiť úroveň praktických zručností pri podávaní transfúzných liekov. Cieľ sa nám podarilo splniť. Rozsah praktických zručností sme zisťovali na základe sebahodnotenia respondentov ale aj na základe zisťovania konkrétnych vedomostí pri

podávaní transfúzných liekov. Respondenti ohodnotili svoje praktické zručnosti na lineárnej stupnici ako dobré. Zistili sme, že respondenti nevedia čo sestra vyšetruje v moči pred a po podaní transfúzie, čo mohlo spôsobiť, že sa v praxi počas klinických cvičení často stretávame s vynechávaním odberu moču pred podaním a po podaní transfúzie.

Cieľom č.3 bolo zistiť ako študenti hodnotia vyučovací proces v prirodzených a laboratórnych podmienkach. Cieľ sa nám podarilo splniť. Respondenti hodnotia vyučovací proces v prirodzených a laboratórnych podmienkach ako dobrý a pozitívnejšie hodnotia vyučovací proces v prirodzených podmienkach počas klinickej praxe. Vo vyučovacom procese je vždy čo vylepšovať či už v laboratórnych alebo prirodzených podmienkach s cieľom zvyšovania kvality, ale zvýšené nároky pedagógov sú z pohľadu študentov hodnotené negatívne. Do úvahy tiež musíme brať fakt, že možnosti laboratórnych podmienok pri výučbe ošetrovateľského výkonu „Podávanie transfúzií“ sú limitované.

Uvedené výsledky nás podnietili k niekoľkým krokom smerom k zvyšovaniu kvality vzdelávania. Konkrétne vyučovací proces v súvislosti s podávaním transfúzných liekov dopĺňať videoukážkami vzhľadom na limitácie laboratória. Teoretické vedomosti a praktické zručnosti hodnotiť na základe vytvoreného protokolu, kde je jasne zadefinované čo musí študent vedieť a čo musí prakticky predviesť v laboratórnych podmienkach v súvislosti s podávaním transfúzných liekov. Vyžadovať od študentov znalosť legislatívnych noriem pri realizácii odborných výkonov, ktoré by mali byť dostupné v elektronickom rozhraní pre študenta počas štúdia na Fakulte zdravotníckych odborov PU v Prešove. Venovať zvýšenú pozornosť počas hodín klinickej praxe podávaniu transfúzných liekov, v rámci pediatrického ošetrovateľstva upozorniť na špecifiká u detí pri podávaní transfúzných liekov. Ako vysokoúčinnú metódu vzdelávania považujeme exkurziu, preto odporúčame realizovať exkurziu na pracovisku krvnej banky.

2 ZÁVER

Súčasná ošetrovateľská prax má vysoké požiadavky na absolventov vysokej školy z hľadiska ich okamžitej uplatniteľnosti, v optimálnom prípade bez nástupnej praxe. Táto požiadavka vedie vzdelávacie inštitúcie k dosiahnutiu maximálneho prepojenia s ošetrovateľskou praxou a k zvyšovaniu nárokov na obsah, formy a metódy vzdelávania.

Použitá literatúra

1. BEDNÁRIKOVÁ, E., 2012. Transfúzie. In: T. KRČMÉRYOVÁ et al., eds. *Techniky ošetrovateľstva*. Bratislava: Program rozvoja Slovenskej zdravotníckej univerzity, s. 197-207.
2. CEIZELOVÁ, L., 1991. Základy imunohematológie. In: S. GAŽOVÁ et al., eds. *Práca sestry v hematológii a transfuziológii*. Martin: Osveta, s. 81-82.
3. ŠUDÁK, M., 2007. Transfúzia krvi v chirurgii. In: J. BOBER et al., eds. *Chirurgia I.- Základy všeobecnej chirurgie pre štúdium ošetrovateľstva*. Košice: Aprilla, s. 52-58.
4. FÁBRYOVÁ, V., D. CUPANÍKOVÁ a K. SVITEKOVÁ, 2013. *Knižka o krvi pre darcov a pacientov*. 1. vyd. Bratislava: Samedí. ISBN 978-80-970825-4-3.
5. HRIVNÁKOVÁ, L. a D. HRIVNÁKOVÁ, 2006. Infúzia, transfúzia a parenterálna výživa. In: A. KRIŠKOVÁ et al., eds. *Ošetrovateľské techniky*. Martin: Osveta, s. 420-434.
6. KOVAL, J., J. CINOVÁ a S. MROSKOVÁ, 2008. Krvný systém a jeho osobitosti v detskom veku. In: J. KOVAL et al., eds. *Pediatra a pediatrické ošetrovateľstvo – vybrané kapitoly*. Prešov: Fakulta zdravotníckych odborov Prešovská univerzita v Prešove, s.33-51.
7. *Metodický pokyn pre zabezpečenie správnych indikácií transfúzných liekov č. 81. Vestník MZ SR 2004; čiastka 47 – 48: 383-389.*

8. MORAVEC, R., 1991. Transfúzia krvi. In: R. MORAVEC et al., eds. *Všeobecná chirurgia*. Martin: Osveta, s. 219-230.
9. SEDLÁŘOVÁ, P., 2015. Aplikace transfuzních přípravků a krevních derivátů. In: R. VYTEJČKOVÁ et al., eds. *Ošetrovateľské postupy v péči o nemocné III*. Praha: Grada Publishing, s. 149-171.
10. ŠANTA, M. a J. BAČIŠINOVÁ, 2008. Transfúzia a transfúzne prípravky. In: M. ŠANTA, J. BAČIŠINOVÁ a M. MÝTNIK, eds. *Chirurgická propedeutika pre ošetrovateľstvo*. Prešov: Fakulta zdravotníckych odborov Prešovská univerzita v Prešove, s. 156-168.

Príspevok vznikol s podporou Kultúrno edukačnej a grantovej agentúry KEGA č. 029PU-4/2017 s názvom: „Inovácia predmetu Ošetrovateľské postupy I a II – vytvorenie modulového vzdelávacieho programu

Kontaktné údaje

PhDr. Terézia Fertalová, PhD.

Prešovská univerzita v Prešove Fakulta zdravotníckych odborov

Partizánska 1, 080 01 Prešov

Tel. 00421517562462

email: terezia.fertalova@unipo.sk

KVALITA ŽIVOTA PACIENTOV S DIABETICKOU RETINOPATIOU

THE QUALITY OF LIFE IN PATIENTS WITH DIABETIC RETINOPATHY

*Eudmila Majerníková, Mária Kaščáková, Andrea Obročníková,
Anna Hudáková, Gabriela Kuriplachová*

Abstrakt

Čiastočná alebo úplná strata schopnosti vidieť v súvislosti s diabetom má na kvalitu života diabetika s proliferatívnou diabetickou retinopatiou v holistickom poňatí negatívne dôsledky, preto je nevyhnutné predchádzať dostupnými spôsobmi tejto chronickej komplikácii. Výskumnú vzorku tvorili pacienti s diabetickou retinopatiou (DR) v celkovom počte 80. Prvú skupinu tvorilo 27 pacientov s proliferatívnou diabetickou retinopatiou (PDR) a druhú 53 pacientov s neproliferatívnou diabetickou retinopatiou (NPDR). Komparácia prebiehala v závislosti od typu DR. Zber informácií sme realizovali štandardizovaným dotazníkom NEI-VFQ – 25 (National Eye Institute- Visual Function Questionnaire). T-testom sme v oboch komparovaných skupinách pacientov zistili významné signifikantné rozdiely vo všetkých sledovaných ukazovateľoch kvality života.

Kľúčové slová: *Zrak. Zrakové postihnutie. Diabetická retinopatia. Kvalita života.*

Abstract

Partial or complete loss of ability to see the connection with diabetes has on the quality of life of diabetic patients with proliferative diabetic retinopathy in a holistic concept negative consequences, it is therefore necessary means available to prevent the chronic complications. The research sample consisted of patients with diabetic retinopathy (DR) in the total number of 80. The first group consisted of 27 patients with proliferative diabetic retinopathy (PDR) and the second group of 53 patients with non-proliferative diabetic retinopathy (NPDR). The comparison was carried out according to the degree of DR. The collection of information we have implemented by a standardized questionnaire, NEI VFQ - 25 (National Eye Institute - Visual Function Questionnaire). T-tests are in both of compared groups of patients were significant differences observe in all studied quality of life.

Keywords: *Vision. Visual impairment. Diabetic retinopathy. Quality of life.*

1 ÚVOD

Vo vyspelých krajinách je diabetická retinopatia (DR) a jej závažné komplikácie najčastejšou príčinou novovzniknutej straty zraku u osôb vo veku od 20-74 rokov (Wu, 2010, Bezděšová-Bohunická, 2007). Sosna definuje DR ako „závažnú neskorú mikrovaskulárnu komplikáciu diabetu, ktorá neustále predstavuje vážne riziko zníženia zrakových funkcií diabetika a v konečnom dôsledku môže viesť až k úplnej strate zraku. Aj keď sa etiopatogeneticky diabetes mellitus 1. typu (DM 1. typu) a diabetes mellitus 2. typu (DM 2. typu) odlišujú, dnes je už známe, že oba typy majú spoločný faktor, ktorý je zodpovedný za vznik a rozvoj DR. Týmto spoločným patologickým agensom je kolísanie hladiny cukru, ale predovšetkým hyperglykémia, ktorá spôsobuje poškodenie ciev sietnice“ (Sosna a kol., 2010). Súčasná medzinárodná klasifikácia delí DR na neproliferatívnu diabetickú retinopariu (NPDR) a proliferatívnu diabetickú retinopatiu (PDR) s ďalším konštatovaním o prítomnosti či neprítomnosti diabetickej makulopatie (Valešová, Hycl, 2002).

Celková kvalita života pacientov s DR je determinovaná stupňom zrakového postihnutia, adaptáciou na zrakové postihnutie a akceptáciou zrakového postihnutia, úrovňou naplnenia sociálnych potrieb a práv človeka so zrakovým postihnutím, kvalitou rodinných a medziľudských vzťahov a účasťou na sociálnych aktivitách. Zrakové postihnutie diabetikov sa týka osôb, ktoré aj napriek liečebnej intervencii a optimálnej korekcii (okuliarmi alebo šošovkami) majú v bežnom živote problémy so získavaním a spracovaním informácií z vonkajšieho prostredia zrakovou cestou (Renotiárová, Ludíková a kol., 2006). K strate zraku u diabetika s DR môže dôjsť na rôznom stupni (slabozrakosť, so zvyškami zraku a úplná nevidomosť), ale i rôznym spôsobom (náhla alebo postupná). Tieto dva faktory sa môžu odlišným spôsobom odraziť v kvalite života, prežívaní a správaní zrakového postihnutého diabetika (Wu, 2010, Stach, 1997).

1.1 Metodológia a vzorka výskumu

V novembri - januári 2012 sme realizovali kauzálnu porovnávací výskum, ex – post facto, ktorého cieľom bolo monitorovať, analyzovať a zhodnotiť rozdiely v hodnotení sledovaných indikátorov kvality života pacientov s diabetes melitus u ktorých bola diagnostikovaná DR. Pre účely štatistického porovnávania sme respondentov rozdelili do dvoch skupín. Prvú skupinu tvorili pacienti NPDR a druhú pacienti s PDR.

Zber informácií sme realizovali prostredníctvom cievnno – metabolickej ambulancie očné oddelenia vo FNŠP. J. A. Reimnana v Prešove, pomocou štandardizovaného dotazníka NEI-VFQ – 25 (National Eye Institute-Visual Function Questionnaire). Dotazník je špecificky určený na hodnotenie celkovej kvality života pacientov so zrakovým postihnutím. Jeho súčasťou sú aj anamnestické položky orientované na reakcie problémov súvisiacich so zrakovým postihnutím. Návratnosť dotazníka bola 100 % vzhľadom k tomu, že ich vyplňovanie prebiehalo formou individuálne riadeného rozhovoru výskumníka s každým respondentom osobne, s ohľadom na možné zrakové postihnutie.

Výsledky sme štatisticky spracovali kvantitatívne aj kvalitatívne s využitím deskriptívnej štatistiky (percentuálne vyhodnotenie a vyhodnotenie v relatívnej početnosti), komparácie sme vyhodnotili pomocou t-testu, aritmetického priemeru a smerodajnej odchýlky. Výber vzorky respondentov bol zámerný, do štúdie boli zahrnutí dospelí pacienti s ochorením DM a DR.

2 VÝSLEDKY

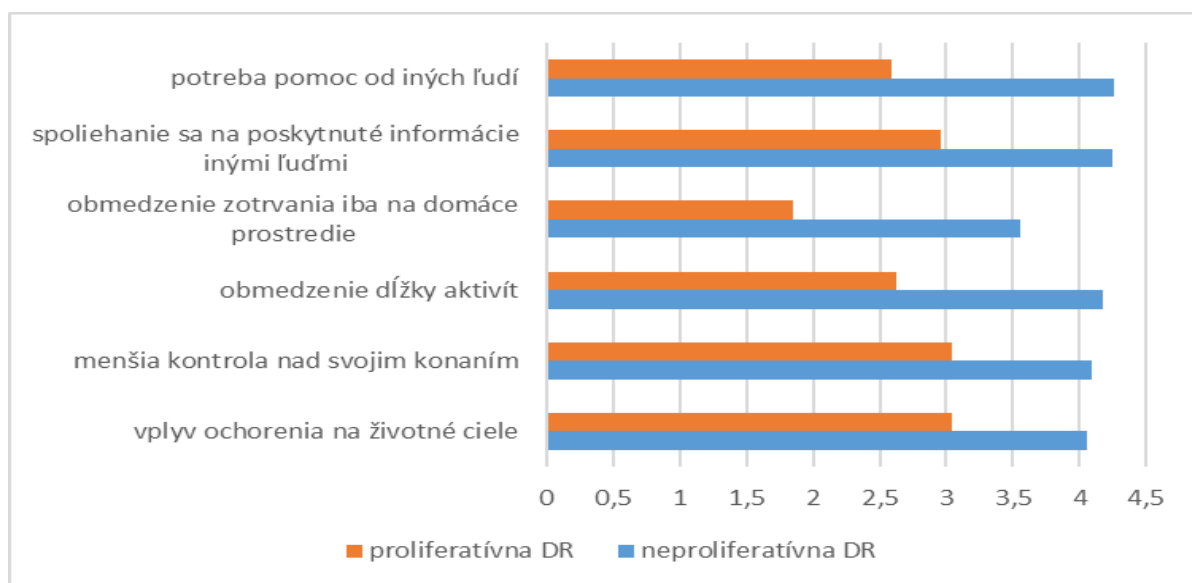
Všeobecné demografické údaje výskumu poskytujú informácie o počte, veku a pohlaví. Z celkového počtu respondentov s DR (n = 80) bolo 27 s PDR a 53 s NPDR vo veku od 50 do 70 a viac rokov. Z hľadiska pohlavia sa na výskume zúčastnilo viac žien ako mužov, pričom s PDR mužov 9 (33,3 %), žien 18 (66,7 %) a s NPDR mužov 19 (35,9 %) a žien 34 (64,1 %). Oblasť špecifických demografických údajov poskytuje informácie o dobe liečenia na diabetes a dobe liečenia na očné komplikácie v dôsledku diabetu. Dĺžka trvania DM v súbore pacientov bola s PDR 5-10 rokov 3 respondenti (11,11 %), 11-20 rokov 6 respondenti (22,22 %), 21-40 rokov 18 respondentov (66,67 %) a s NPDR 5-10 rokov 10 respondentov (18,87 %), 11-20 rokov 26 respondentov (49,06 %), 21-40 rokov 16 respondentov (30,19 %). Doba liečenia na diabetes nad 41 rokov bola zastúpená jedným respondentom (1,88 %). Z hľadiska dĺžky liečenia na očné komplikácie v dôsledku diabetu sa na výskume s PDR zúčastnilo 5-10 rokov 9 (33,33 %), 11-20 rokov 15 (55,56 %) respondentov a 21-40 rokov 3 (11,11 %) respondenti a s NPDR 5-10 rokov 47 (88,68 %), 11-20 rokov 5 (9,43 %) respondentov a 21-40 rokov 1 (1,89 %) respondent.

Analýza výsledkov vecných položiek dotazníka venuje pozornosť subjektívnemu hodnoteniu pacientov na reakcie problémov, ktoré súvisia s poruchou zraku. Respondenti hodnotili Likertovou škálou od 1 do 5 (1 ako úplná pravda, 2 čiastočne pravdivé, 3 nie som si istý, 4 väčšinou nepravda, 5 úplne nepravdivé) mieru svojich problémov z dôvodu zrakového postihnutia pri dosahovaní životných cieľov, problémy pri kontrole činnosti, ktorú aktuálne vykonávajú, obmedzenia pri vybraných aktivitách, nutnosť zotrávania v domácom prostredí, nutnosť spoliehania sa na poskytované informácie od iných ľudí a potrebu pomoci iných ľudí. Pozitívne skóre je ohodnotené vyššou číselnou hodnotou a skóre smerujúce k nižším číselným hodnotám signalizuje negatívne vyjadrenie pacienta. Štatistickým vyhodnotením vybraných položiek týkajúcich sa reakcie na problémy v súvislosti s poruchou zraku sme dospeli k nasledujúcim výsledkom, ktoré uvádzame v tabuľke č. 1 a obrázku č. 1.

Tabuľka č. 1 Štatistické vyhodnotenie subjektívneho vnímania reakcie na problémy v súvislosti s poruchou zraku

Hodnotenie	Neproliferatívna DR		Proliferatívna DR		p
	M	SD	M	SD	
vplyv ochorenia na životné ciele	4,06	0,74	3,04	1,34	0,0008***
menšia kontrola nad svojim konaním	4,09	0,74	3,04	1,19	0,0002***
obmedzenie dĺžky aktivít	4,17	0,99	2,63	1,31	0,0000***
obmedzenie zotrvania iba na domáce prostredie	3,55	1,41	1,85	1,23	0,0000***
spoliehanie sa na poskytnuté informácie inými ľuďmi	4,25	0,94	2,96	1,29	0,0001***
potreba pomoc od iných ľudí	4,26	1,11	2,59	1,25	0,0000***

Legenda k významnosti štatistických výsledkov * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Obrázok č. 1 Grafické znázornenie Subjektívneho vnímania problémov v súvislosti s poruchou zraku

Komparáciou sledovaných skupín pacientov s NPDR a PDR sme zistili signifikantné rozdiely vo vnímaní všetkých sledovaných ukazovateľov v prospech pacientov s NPDR a v neprospech pacientov s PDR. T - testom sme v oboch komparovaných skupinách pacientov zistili významné signifikantné rozdiely v oblastiach: vplyv ochorenia na dosahovanie životných cieľov ($p < .0008$), menšia kontrola nad svojím konaním ($p < .0002$), obmedzenie dĺžky aktivít ($p < .0000$), obmedzenie zotrvania iba na domáce prostredie ($p < .0000$), spoliehanie sa na poskytnuté informácie inými ľuďmi ($p < .0001$), potreba pomoc od iných ľudí ($p < .0000$).

Ako najvýraznejšie rozdiely sme zaznamenali v oblasti obmedzenie na zotrvávanie iba v domácom prostredí (viď tab. č. 2), kde pacienti s NPDR hodnotili priemernou škálovou hodnotou 3,55, čo korelovalo s hodnotením na Likertovej škále 3 (nie som si istý) až 4 (väčšinou nepravda) a pacienti s PDR hodnotili na úrovni 1,85, čo vyjadruje hodnotenie 1 (úplná pravda) až (čiastočne pravdivá potreba pomoci od iných ľudí).

Tabuľka č. 2 Subjektívne hodnotenie nutnosti zotrvávania v domácom prostredí z dôvodu zrakového postihnutia

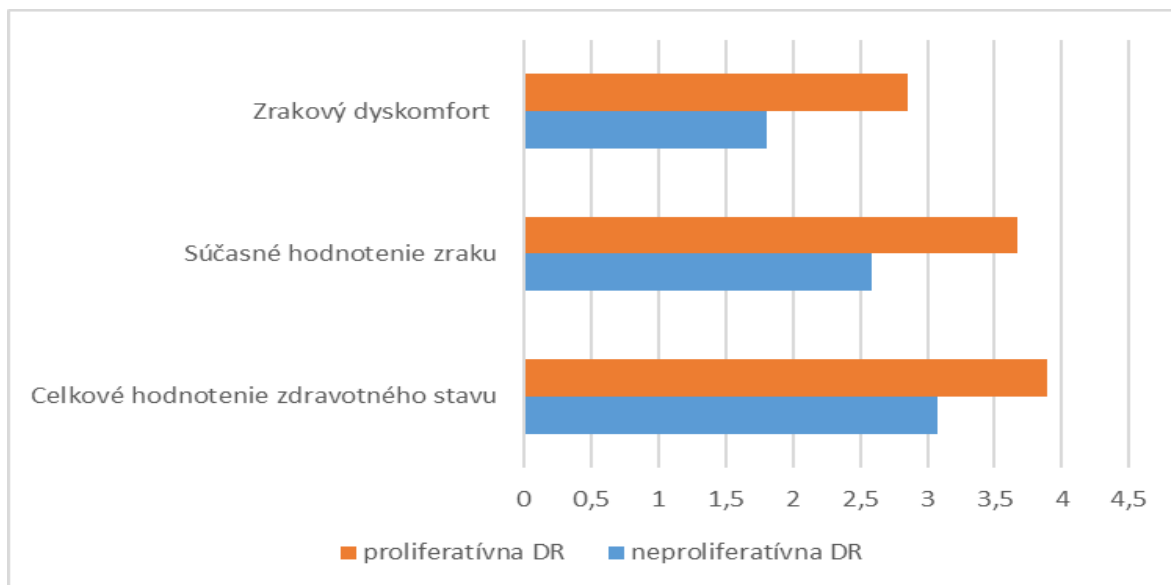
Hodnotenie problémov	Neproliferatívna DR		Proliferatívna DR	
	n	%	n	%
úplná pravda	5	9,4%	14	51,9 %
čiastočne pravdivé	13	24,5 %	9	33,3 %
nie som si istý	0	0 %	0	0 %
väčšinou nepravda	23	43,4 %	2	7,4 %
úplne nepravdivé	17	32,1 %	2	7,4 %
spolu	53	100 %	27	100 %

Z hľadiska celkového vnímania zdravia a zraku sme zistili taktiež na základe výsledkov komparovaných skupín signifikantné rozdiely ako ich uvádzame v tabuľke č. 3 a obrázku č. 2. medzi sledovanými skupinami pacientov sme zistili vysoko signifikantné rozdiely vo vnímaní kvality v oblastiach celkového hodnotenia zdravotného stavu, súčasného hodnotenia zraku a zrakového diskomfortu.

Tabuľka č. 3 Štatistické vyhodnotenie vnímania celkového zdravia a zraku

Hodnotenie	Neproliferatívna DR		Proliferatívna DR		p
	M	SD	M	SD	
Celkové hodnotenie zdravotného stavu	3,08	0,65	3,89	0,58	0,0000***
Súčasné hodnotenie zraku	2,58	0,60	3,67	0,83	0,0000***
Zrakový diskomfort (pálenie, bolesť, svrbenie)	1,81	0,76	2,85	0,86	0,0000**

Legenda k významnosti štatistických výsledkov * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Obrázok 2 Grafické znázornenie vnímania celkového zdravia a zraku

3 DISKUSIA

Výskumom sme overovali hypotézu: skupina pacientov s NPDR bude vykazovať signifikantne pozitívnejšie hodnotenie reakcií na problémy ako skupina pacientov s PDR. Stanovená hypotéza sa nám výskumom potvrdila. Na základe výsledkov nášho výskumu uvádzame do pozornosti nasledujúce fakty. Významné štatistické rozdiely v oboch skupinách sme zaznamenali u pacientov s PDR, kde celkové skóre ich hodnotenia v potrebe pomoci iných ľudí z dôvodu poškodenia zraku dosiahlo 70,4 % oproti pacientom s NPDR, ktorí nie sú odkázaní na pomoc iných ľudí v 84,9 % ($p < .001$). Na porovnanie uvádzame výsledky štúdie od autorov (Okamoto a kol., 2008), ktorí dotazníkom NIE-VFQ 25 porovnávali kvalitu života pacientov s PDR pred a po operácii pars plana vitrektómiou, kde pred operáciou odkázanosť na pomoc iných vykazovala hodnotu $p < .0001$ a po operácii $p < .091$. Odkázanosť pacientov s PDR na pomoc iných ľudí v závislosti od stupňa zrakového postihnutia v kontexte kvality života hodnotíme ako negatívne zistenie. Opakom je nezávislosť pacientov s NPDR podmienená dobrým zrakom. Výsledkom je plnohodnotný život s dosahovaním životných cieľov a samostatným uspokojovaním všetkých potrieb, psychickej pohody, vrátane samostatnosti v starostlivosti o seba pri selfmanažmente DM. Na druhej strane je život slabozrakého v horšom prípade nevidiaceho diabetika odkázaného na pomoc iných vo všetkých činnostiach a aktivitách vrátane správnej kompenzácie DM, čo má negatívny dopad na jeho kvalitu života i kvalitu života opatrovateľa, resp. aj celej rodiny. Vo všeobecnosti sa sociálna izolácia chronicky chorých pacientov hodnotí ako jeden z dôležitých faktorov, ktorý má negatívny dopad na kvalitu života. Aj v našom výskume sme zaznamenali významné štatistické diferencie v oboch sledovaných skupinách pacientov v oblasti sociálnej izolácie len na domáce prostredie. Z výskumných zistení uvádzame do pozornosti, že veľká skupina pacientov s PDR (85,2 %) väčšinu času trávi doma z dôvodu poškodeného zraku, oproti pacientom s NPDR, ktorí v rámci hodnotenia (75,5 %) potvrdili, že ich zrak neobmedzuje zdržiavať sa iba v domácom prostredí.

Z výskumných zistení vyplýva, že skupina pacientov s NPDR aj napriek ich ochoreniu má možnosť podľa vlastných potrieb zúčastňovať sa na verejnom a spoločenskom živote, v porovnaní so skupinou pacientov s PDR, ktorým to zrak nedovoľuje, čo má samozrejme z pohľadu oboch skupín odlišný dopad na kvalitu ich života.

Ovplyvňujúcim faktorom potvrdenia stanovenej hypotézy je aj subjektívne hodnotenie pacientov s PDR, ktorí výskumom potvrdili menšiu kontrolu nad vykonávaním svojich činností (51,8 %) a obmedzenie v dĺžke vykonávania práce alebo ďalších aktivít (66,7 %) z dôvodu zrakového postihnutia. V porovnaní so skupinou pacientov s NPDR (84,9 %), ktorým zrak dovoľuje mať všetky svoje činnosti pod kontrolou a nie sú obmedzovaní v dĺžke vykonávania práce alebo iných aktivít z dôvodu zrakového postihnutia (84,9 %). Syneka a Skorkovskej (2014) takmer všetky činnosti a aktivity človek vykonáva a kontroluje prostredníctvom zraku. Schopnosť vidieť mu umožňuje vnímať okolitý svet v jeho rozmanitosti, t.j. vnímať nielen tvar, veľkosť, vzdialenosť predmetov a rozpoznávať ich details, ale aj dokázať vidieť ich pohyb, vnímať priestor, ako aj čiernobiely kontrast, farby aj farebný kontrast. Tieto zrakové funkcie sú dôležité pre vykonávanie práce, rôznych činností a aktivít. Značne znížená ostrnosť zraku u pacientov s PDR znemožňuje plniť rôzne úlohy v bežných povolaniach a úplná strata zraku na obidvoch očiach pripútava postihnutého k jednému miestu. Rozvoj chorobných procesov v oku je podmienený komplexom komplikácií základného ochorenia pri diabete. Práve tu možno uvedením si súvislosti medzi činnosťou orgánu zraku a vonkajšími vplyvmi, úpravou životosprávy a režimu diabetika, ale aj správnu liečbou chorobných procesov obmedziť negatívny dosah, respektíve predísť vzniku poškodenia očí (Oláh a kol., 1998, Synek, Skorkovská, 2014).

Zo zistení nášho výskumu môžeme ďalej konštatovať, že vplyv ochorenia na dosahovanie životných cieľov z dôvodu zrakového postihnutia má negatívny dopad na kvalitu života pacientov s PDR v porovnaní so skupinou pacientov s NPDR. Skupina pacientov s NPDR nepotvrdila obmedzenie pri dosahovaní životných cieľov z dôvodu poruchy zraku v pomerne vysokom percentuálnom zastúpení (86,6 %) v porovnaní so skupinou pacientov s PDR, ktorý z dôvodu zrakového postihnutia majú problémy pri dosahovaní životných cieľov (64,4 %). Dosahovanie životných cieľov pri zrakovom postihnutí je v úzkej súvislosti s adaptáciou na nové životné podmienky a akceptáciou zrakového postihnutia. V praktickom živote sa to prejaví schopnosťou stanoviť si nové a reálne životné ciele v rámci svojich schopností a možností vo vzťahu k miere poškodenia zraku. Vo všeobecnosti z výsledkov nášho výskumu je možné upozorniť na jeden zistený závažný fakt, že miera zrakového postihnutia má negatívny dopad na kvalitu života zrakovo postihnutých jedincov (Kudlová, 2015).

4 ZÁVER

Čiastočná alebo úplná strata schopnosti vidieť v súvislosti s diabetom má na kvalitu života diabetika s proliferatívnou diabetickou retinopatiou v kontexte reakcií na problémy, ktoré súvisia s poruchou zraku negatívne dôsledky, tak ako sme to v našej štúdií potvrdili. Avšak aj v tejto ťažkej životnej situácii diabetika existujú riešenia a pomoc odborníkov, ktorí sa venujú problematike zrakovo postihnutých. Významným prínosom v prevencii diabetickej retinopatie sú lekári a sestry. Liečebno-preventívnymi postupmi, empatickým prístupom a formovaním postojev diabetika k svojmu zdraviu významne prispievajú k zlepšeniu kvality života diabetika. Stratu zraku spôsobenú diabetickou retinopatiou je možné komplexnými liečebno-preventívnymi postupmi v podstatnej miere zredukovať o viac ako 90 %. Kľúčovú úlohu v prevencii oslepnutia z DR zohrávajú diabetológovia, praktickí lekári a sestry, ktorí zabezpečením čo najlepšej kompenzácie DM a všetkých systémových rizikových faktorov spomaľujú nástup a progresiu DR. Prostredníctvom vhodnej a efektívnej edukácie pacienta, včasným a pravidelným odosielaním pacienta k oftalmologickému vyšetreniu zabezpečujú v spolupráci s oftalmológmi včasný nález DR umožňujúci včasnú oftalmologickú liečbu. Dôslednou a svedomitou prácou sestry je nevyhnutne nutné predísť nielen terminálnym štádiám ochorenia, ale pokúsiť sa zachovať funkčnosť tohto najdôležitejšieho zmyslu v kontexte zachovania čo najvyššej možnej kvality života.

Etické aspekty a konflikt záujmov Štúdia bola vykonaná podľa základných etických doporučení Helsinskej deklarácie (2002). Štúdia bola pred začiatkom schválená etickou komisiou FNsP J.A. Reimana v Prešove. Autori deklarujú, že štúdia nemá žiadny konflikt záujmov.

Použitá literatúra

1. BESZDÉŠOVÁ – BOHUNICKÁ, N. a kol. Diabetici v populácii pacientov liečených pars plana vitrektómiou. In *Česká a Slovenská oftalmologie*. ISSN 1211-9059, 2007, roč. 63, č. 6, s. 431 – 441.
2. KUDLOVÁ, P. *Ošetrovatelská péče v diabetologii*. 1. vydání. Praha: Grada Publishing, 2015. ISBN 978-80-247-5367-6.
3. OLÁH, Z. a kol. *Očné lékařstvo*. 2. vyd. Martin: Osveta, 1998. 255 s. ISBN 80-88824-74-5.
4. OKAMATO, F., et. al. Vision-Related Quality of Life and Visual Function Following Vitrectomy for Proliferative Diabetic Retinopathy. [online] *American Journal of Ophthalmology*, Volume 145, Issue 6, June 2008, Pages 1031 – 1036. Dostupné na internete: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0002939408001244>
5. RENOTIÉROVÁ, M., LUDÍKOVÁ, L. a kol. *Speciální pedagogika*. 4. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. 313 s. ISBN 8024414759.
6. STACH, T. *Psychorehabilitácia a integrácia jedincov s chybami zraku*. Prešov: L. I. M., 1997. 112 s. ISBN 80-967778-0-7.
7. SYNEK, S., SKORKOVSKÁ, Š. *Fyziologie oka a vidění*. 2., doplněné a přepracované vydání. Praha: Grada, 2014. ISBN 978-80-247-3992-2.
8. SOSNA, T. a kol. Diabetická retinopatie - rizikové faktory, prevence a terapie. In *Česká a Slovenská oftalmologie*. ISSN 1211 - 9059 , 2010, roč. 66, č. 5, s. 195 – 203.
9. VALEŠOVÁ, L., HYCL, J. *Diabetická retinopatie*. Praha: Triton, 2002. 144 s. ISBN 80 -7254 -230-3.
10. WU, G. *Diabetic retinopathy: the essentials*. Philadelphia: Wolters Kluwer/Lippincott Williams & Wilkins. 2010. ISBN 1605476625.

Kontakt

PhDr. Ludmila Majerníková, PhD.
Prešovská univerzita v Prešove,
Fakulta zdravotníckych odborov, Katedra ošetrovatel'stva.
Partizánska 1, 08001 Prešov
ludmila.majernikova@unipo.sk

VPLYV OCHORENIA DIABETES MELLITUS 1.TYPU NA SOCIÁLNU DIMENZIU KVALITY ŽIVOTA RODINY

IMPACT OF TYPE I. DIABETES MELLITUS ON SOCIAL DIMENSION OF FAMILY LIFE QUALITY

*Tatiana Šantová, Lubica Derňárová, Andrea Šuličová,
Zuzana Šimová, Jana Cinová, Zuzana Novotná*

Abstrakt

Diabetes mellitus je jedným z najčastejších, najzávažnejších a ekonomicky najnáročnejších chronických chorôb. Existencia ochorenia diabetes mellitus sa veľmi rýchlo zvyšuje a nadobúda rozmery epidemického ochorenia. V rodine, kde sa nachádza choré dieťa, často dochádza k úplnej psychickej a fyzickej vyťažnosti, pretože sa s ochorením zmiera ťažko a to u členov rodiny môže vyvolať frustráciu a apatiu. Ochorenie môže prudko súvisieť aj so vzrastom finančných problémov, keďže sú zvýšené náklady na liečbu. Prekážkou môže byť nadväzovanie nových kontaktov s rodinou, ktorá nemá dieťa s ochorením diabetes mellitus a tiež obmedzovanie sociálnych vzťahov či zatajovanie choroby pred známymi. Častým vyskytujúcim sa sociálnym problémom je aj upätie sa matky na choré dieťa, minimálne trávenie času s ďalšími členmi rodiny, čoho následkom môže byť úplný rozpad rodiny. V príspevku sa zaoberáme tým do akej miery ochorenie diabetes mellitus 1.typu ovplyvňuje sociálnu dimenziu kvality života rodiny.

***Kľúčové slová:** Diabetes mellitus 1.typu. Sociálna dimenzia. Prieskum. Výsledky.*

Abstract

Diabetes mellitus belongs to the most frequent severe chronic diseases with significant economical impact. Moreover, it is on rise reaching epidemic dimensions. Family with a diabetic child often suffers with a mental and physical overload as the family members may have problems to accept the disease. That might lead to frustration and apathy. These conditions can relate to increased financial complications due to the rising costs of treatment. Problematic establishment of new contacts with families having healthy children can lead to limited social relationships and/or hiding of the illness from family friends. One of the typical problems is a too tight relationship of the mother with the child. That can lead to less time spend with another family members resulting, in some cases, in complete family disintegration. In our research we focus on extend of type I. diabetes mellitus impact on the social dimension of family's life quality.

***Key words:** Type I. Diabetes mellitus , Social dimension, Research, Results*

1. Úvod

Diabetes mellitus (DM) je chronický metabolický syndróm spôsobený narušením metabolizmu glukózy, ktorý zahŕňa absolútnu alebo relatívnu poruchu sekrécie inzulínu (inzulínovú rezistenciu), prípadne obidve poruchy. (2). Na Slovensku pribudne každoročne asi 6 - 8 tisíc nových pacientov s týmto ochorením a v roku 2004 bol počet evidovaných pacientov 287 304. V roku 2012 podľa Národného centra zdravotníckych informácií bolo evidovaných 1985 detí a dospelých s ochorením diabetes mellitus 1.typu vo veku 0-19 rokov. V Európe, stúpa výskyt ochorenia u detí v predškolskom veku o päť percent ročne

a u starších detí a adolescentov o tri percentá ročne. V našej populácii ročne pribúda 120 až 130 detských pacientov s týmto ochorením. Ochorenie diabetes mellitus 1.typu nepôsobí samostatne len na detského pacienta a jeho rodičov, ale má na svedomí zmenu celej štruktúry a funkcie rodiny ako neoddeliteľnej jednotky. Na rodinu kladie špeciálne požiadavky, s ktorými je možnosť sa vyrovnat' tak, že sa dané úlohy prerozdedia medzi členov rodiny a pri riešení problémov si všetci navzájom pomáhajú.(3) Okrem úloh vyplývajúcich zo základných funkcií všetkých rodín, musí rodina s dieťaťom s ochorením diabetes mellitus1.typu zabezpečiť ešte ďalšie úlohy, ktoré s liečbou súvisia. Rodina musí splniť liečebné a výchovné metódy, ktoré boli dieťaťu navrhnuté lekárom. Ďalšou dôležitou úlohou rodiny je zodpovedať za kontrolu zmeny životného štýlu a byť schopná poskytnúť expresnú a účinnú pomoc v situáciách ohrozujúcich život. (4)

2.Ciele

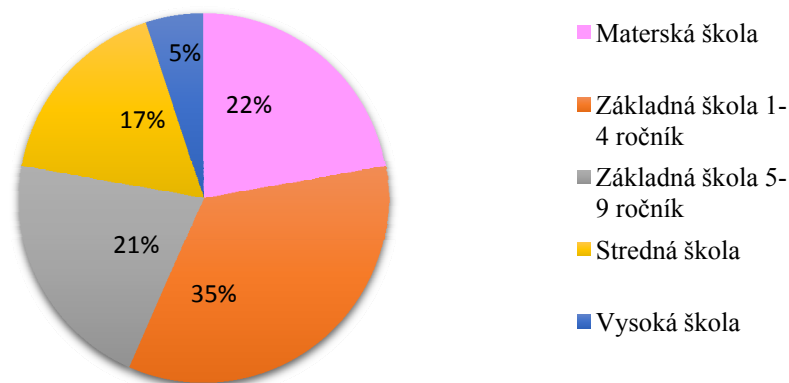
Hlavným cieľom bolo zistiť, do akej miery ochorenie diabetes mellitus 1.typu ovplyvňuje sociálnu dimenziu kvality života rodín, v ktorých sa dieťa s týmto ochorením nachádza.

2.1 Metodika

Prieskum sme realizovali v období február - marec 2017 prostredníctvom internetových stránok určených pre pacientov s ochorením diabetes mellitus 1.typu. Prieskumu sa zúčastnilo 105 respondentov. Ako metódu zberu údajov sme použili dotazník. Otázky boli koncipované na zistenie kvality života rodičov a tiež na to, aký je dopad ochorenia diabetes mellitus na sociálne aspekty v rodine.

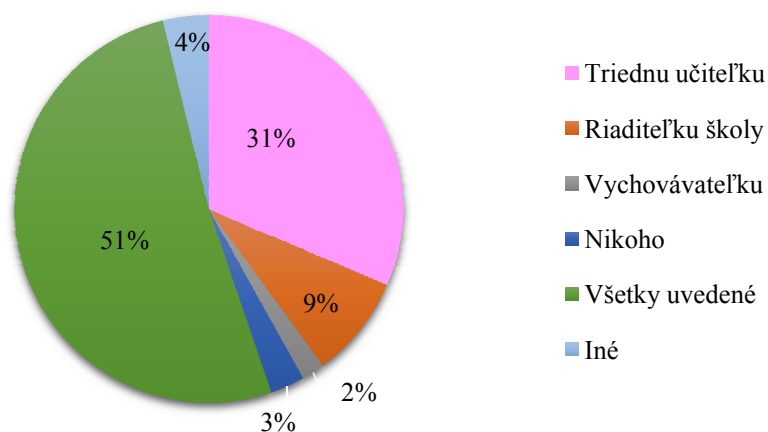
2.2 Výsledky

V nasledujúcich grafoch uvádzame výsledky prieskumu

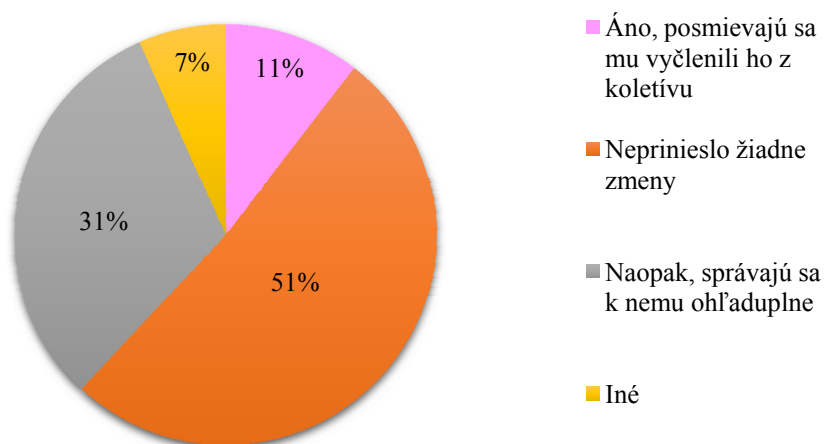
Graf č. 1 Škola ktorú dieťa navštevuje

Zo 105 respondentov je 35% (34 respondentov) žiakom základnej školy na prvom stupni. 22% (22 respondentov) navštevuje materskú školu. 21 % (21respondentov) základnú školu. 17% (17 respondentov) sú študentmi strednej školy a 5% (5 respondentov) vysokej školy.

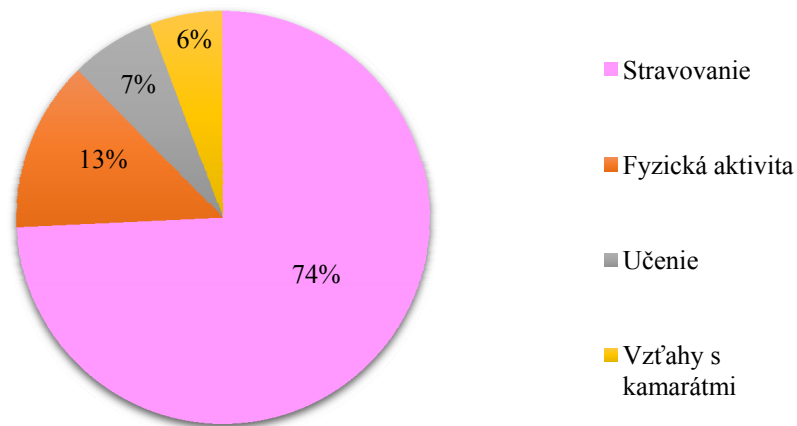
Graf č. 2 Informovanie v školskom zariadení o zdravotnom stave dieťaťa

Zo 105 respondentov 51% (54 respondentov) informovalo všetkých uvedených. 31% (33 respondentov) informovalo o zdravotnom stave triednu učiteľku. 9% (9 respondentov) informácie o zdravotnom stave poskytlo riaditeľke školy. 4% (štyria respondenti) niekomu inému ako je uvedené. 3% (traja respondenti) neposkytli informácie nikomu.

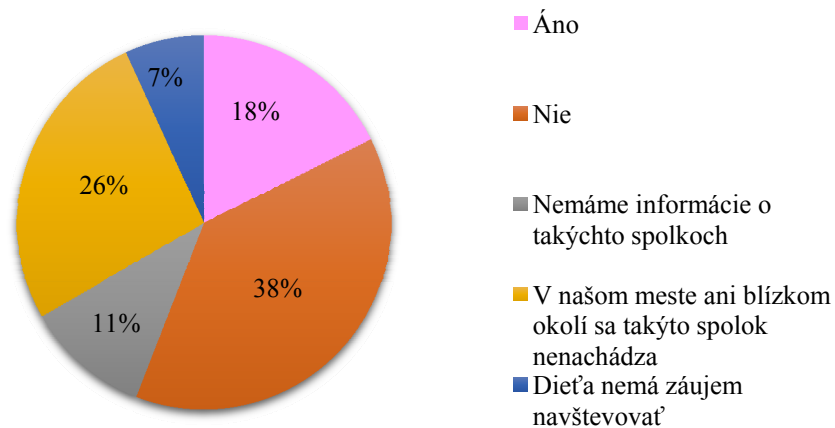
Graf č. 3 Problémy dieťaťa vo vzťahoch s kamarátmi

Zo 105 respondentov má 51% (54 respondentov) názor, že ochorenie neprineslo žiadne zmeny. 31% (34 respondentov) tvrdí, že sa k dieťaťu kamaráti správajú ohľaduplnejšie. 11% (11 respondentov) má skúsenosť, že sa dieťaťu kamaráti posmievajú a vyčlenili ho z kolektívu. 7% (7 respondentov) zvolili možnosť iné.

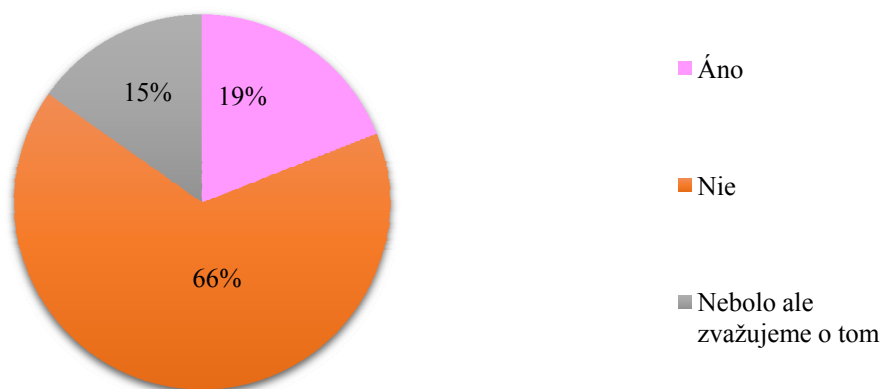
Graf č. 4 Obmedzenie dieťaťa kvôli ochoreniu

Zo 105 respondentov 74% (78 respondentov) je obmedzovaných hlavne v oblasti stravovania. 13% (14 respondentov) v oblasti fyzickej aktivity. 7% (7 respondentov) v oblasti učenia. 6% (6 respondentov) ochorenie obmedzuje vo vzťahoch s kamarátmi.

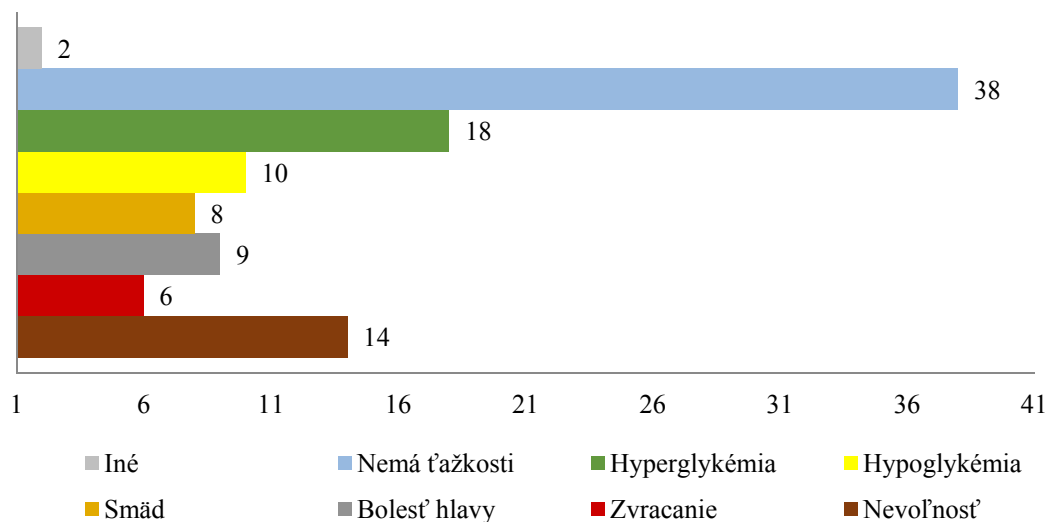
Graf č. 5 Navštevovanie spolku pre deti s ochorením DM (dia -deti, detskí diabetici)

Zo 105 respondentov 38% (39 respondentov) tento spolok nenavštevuje. 26% (27 respondentov) nenavštevuje, pretože sa taký spolok nenachádza v ich meste alebo blízkom okolí. 18% (18 respondentov) navštevuje spolok. 11% (11 respondentov) nemá informácie o takomto spolku a 7% (7 respondentov) tvrdí, že ich dieťa nemá záujem o navštevovanie takéhoto spolku.

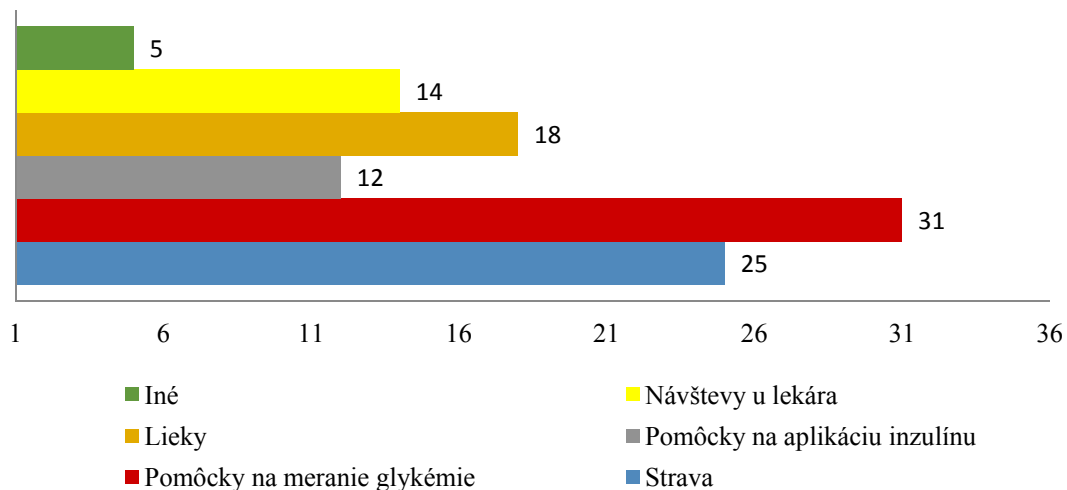
Graf č. 6 Návšteva dia-táboru

Zo 105 respondentov 66% (69 respondentov) odpovedalo nie. 19% (20 respondentov) áno. 15% (16 respondentov) tvrdia, že ich dieťa tábor nenavštívilo, ale uvažujú o tom.

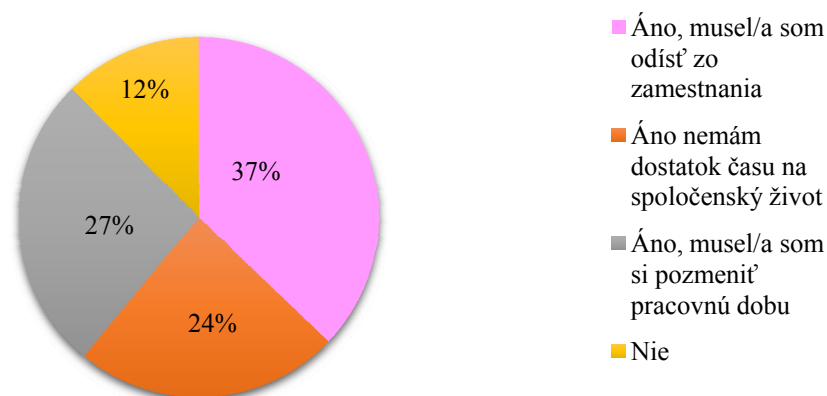
Graf č. 7 Ťažkosti počas cestovania

V grafe sú zobrazené ťažkosti, ktoré dieťa s ochorením diabetes mellitus sprevádzajú počas cestovania. Zo 105 respondentov 38 respondentov netrápia žiadne ťažkosti. 18 respondentov sprevádza hyperglykémia. 14 respondentov má problém s nevoľnosťou. 10 respondentov trpí hypoglykémiou. 9 respondentov trápia bolesti hlavy. 8 respondenti majú ťažkosti so smädom a 6 respondenti počas cestovania zvracajú.

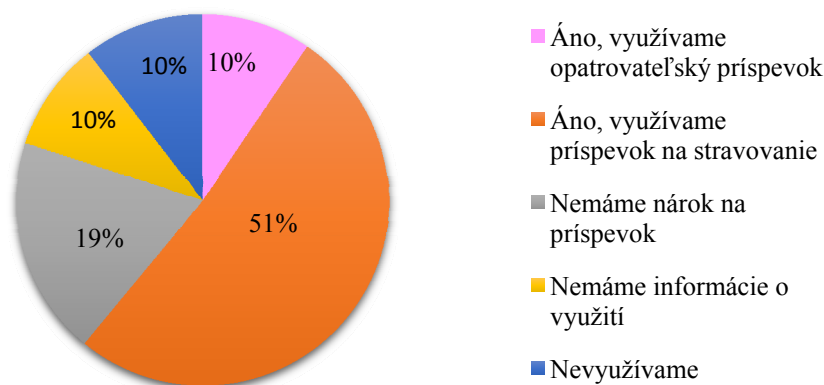
Graf č. 8 Najväčšie zaťaženie finančného rozpočtu

Zo 105 respondentov 31 najviac zaťažujú svoj finančný rozpočet pomôckami na meranie glykémie. 25 respondentov za najviac zaťažujúcu považuje stravu. 18 respondentov lieky, 14 respondentov návštevy u lekára, 12 pomôcky na aplikáciu inzulínu a piatich respondentov zaťažuje najviac niečo iné.

Graf č. 9 Zmeny v sociálnom živote

Zo 105 rodičov 37 % (39 respondentov) odpovedalo áno, museli kvôli tomu opustiť zamestnanie. 27% (28 respondentov) si muselo pozmeniť pracovnú dobu. 24% (25 respondentov) kvôli tomu nemá dostatočné množstvo času na spoločenský život a 12% (13 respondentov) neudáva žiadne zmeny v sociálnom živote, od kedy bolo u dieťaťa diagnostikované ochorenie.

Graf č. 10 Príspevky od štátu

Cieľom tejto otázky bolo zistiť, či rodičia využívajú príspevky od štátu. 51% (54 respondentov) využíva príspevok na stravovanie. 19% (20 respondentov) nemá nárok na príspevok. 10% (10 respondentov) nemá informácie o možnosti využívania príspevkov. 10% (10 respondentov) využíva opatrovateľský príspevok. 10% (11 respondentov) príspevok nevyužíva.

2.3 Diskusia

Spracovaním jednotlivých údajov sme dospeli k nasledujúcim zisteniam. Rodičia detí s ochorením diabetes mellitus 1.typu hodnotia celkovú kvalitu svojho života ako dobrú, rozdielne názory neboli zaznamenané ani medzi mužským a ženským pohlavím. Autori (Wagner a kol 2005) realizovali podobný prieskum, ktorým zisťovali ako ochorenie ovplyvňuje kvalitu života detí s ochorením diabetes mellitus 1.typu.(5) Porovnávali kvalitu života zdravých detí a adolescentov a detí s ochorením diabetes mellitus 1.typu. Zistili, že medzi týmito dvoma kategóriami nie sú výrazné rozdiely. V niektorých prípadoch zaznamenali lepšiu kvalitu života u detí s diabetom ako u ich zdravých rovesníkov. Najväčší počet detí s ochorením diabetes mellitus 1.typu sú žiakmi základnej školy. Je preto veľmi dôležité informovať vedenie školy a členov pedagogického zboru o ochorení dieťaťa. Autori (Patterson a kol 2009) zistili, že prítomnosť ochorenia diabetes mellitus 1.typu každoročne narastá u detí v predškolskom veku o 5 percent ročne.(6) V roku 2020 odhadujú, že toto ochorenie postihne približne 160 000 detí do 15.rokov. Vo vzťahoch s kamarátmi toto ochorenie u väčšiny respondentov nespôsobilo žiadne zmeny. U 33 respondentov zmena nastala, pretože sa kamaráti k dieťaťu začali správať ohľaduplnejšie. U 11 respondentov nastala zmena v negatívnom slova zmysle, pretože sa dieťaťu kamaráti začali posmievať a v 7 prípadoch by rodičia zvolili inú situáciu, ktorú im ochorenie prinieslo. Najviac je kvôli ochoreniu dieťa obmedzované v oblasti stravovania. 14 respondentov udáva, že ich deti sú obmedzované najviac v oblasti fyzickej aktivity. Na otázku, či dieťa navštevuje spolok pre detských diabetikov odpovedala väčšina rodičov že nenavštevujú takéto spolky, pretože v ich blízkom okolí sa spolky pre deti s ochorením DM nenachádzajú. Iba malé percento respondentov uviedlo, že sa zúčastňuje stretnutí ktoré spolky pre deti s diabetom usporadúvajú. Finančný rozpočet najviac zaťažujú pomôcky na meranie glykémie a strava. Respondenti doplnili našu otázku o odpoveď, že ich najviac finančne zaťažuje pobyt s dieťaťom v nemocnici, pretože pokiaľ nejde o dojčiacie dieťa, celý pobyt si musia uhrádzať sami. Chceli sme zistiť, či nastali zmeny v sociálnej oblasti rodičov po diagnostikovaní ochorenia dieťaťa. 39 respondentov odpovedalo áno. Kvôli ochoreniu dieťaťa museli opustiť zamestnanie, 28 respondentov si muselo pozmeniť pracovnú dobu a 25 respondentov nemá

čas na sociálny život. Trinásti respondenti uviedli že nepocitujú žiadne výrazne zmeny v sociálnej oblasti. Rodičia detí s ochorením diabetes mellitus 1.typu si najčastejšie od štátu uplatňujú príspevok na stravovanie.

3. Záver

U detí ktorým bolo diagnostikované ochorenie diabetes mellitus 1.typu, je doživotne potrebné dodržiavanie určitých pravidiel. V škole majú tie isté potreby ako zdravé deti, ale potrebujú zo strany spolužiakov a pedagógov pochopenie a ohľaduplnosť. Za žiadnych okolností nesmú pociťovať izolovanosť, pocit menejcennosti a inakosti. Preto je veľmi vhodné začleniť detí do kolektívu tak ako aj ostatné deti a umožniť im zúčastňovať sa všetkých školských aj mimoškolských aktivít. Rodičia odlúčenie detí zvládajú horšie ako samotné deti, pretože to so sebou prináša obavy aj strach o ich zdravie. Dia -tábory patria medzi účinné prostriedky, ktoré by mali deťom pomôcť vrátiť pocit nezávislosti a učia ich ako žiť plnohodnotný a kvalitný život aj napriek ochoreniu diabetes mellitus 1.typu. Úspešná liečba, selfmonitoring a sebadisciplína vedú ku kompenzácii ochorenia, čo sa pozitívne prejaví na zvýšení kvality života vo všetkých jej dimenziách.

Použitá literatúra

1. HERCEG, P., 2013. *Dia šlabikár*. [online]. Spišská Nová Ves: Združenie rodičov a priateľov diabetických detí [cit. 2017-09-24]. ISBN 978-80-971415-1-6. Dostupné z: https://www.google.sk/?gws_rd=cr,ssl&ei=40BVVMu_C9LjaMvVgrgN#q=dia+slabikar.
2. KOVAL, J. a kol., 2008. *Pediatrica a pediatrické ošetrovatelstvo - vybrané kapitoly*. Prešov: PU 2008. ISBN 978-80-8063-259-5.
3. MOKÁŇ, M., MARTINKA, E., GALAJDA, P., a kol., 2008. *Diabetes mellitus a vybrané metabolické ochorenia*. Martin: Vydavateľstvo P+M. ISBN 978-80-969713-9-8.
4. RYBKA, J., a kol., 2006. *Diabetologie pro sestry*. Praha: Grada publishing. ISBN 80-247-1612-7.
5. WAGNER, a kol., 2005. Kvalita života rodičov a detí s diabetes mellitus 1.typu. In: *Ošetrovatelstvo:teória,výskum,vzdelávanie*. [online]. Roč.2, č.4, s. 143-148. [cit.2017-03-25]. ISSN 1338-6263. Dostupné z: http://www.osetrovatelstvo.eu/_files/2012/04/143-kvalita-zivota-rodicov-a-deti-s-diabetes-mellitus-1-typu.pdf.
6. PATTERSON,a kol.,2009. Kvalita života rodičov a detí s diabetes mellitus 1.typu. In: *Ošetrovatelstvo:teória,výskum,vzdelávanie*. [online]. Roč.2, č.4, s. 143-148. [cit.2017-03-25]. ISSN 1338-6263. Dostupné z : http://www.osetrovatelstvo.eu/_files/2012/04/143-kvalita-zivota-rodicov-a-deti-s-diabetes-mellitus-1-typu.pdf.

Kontakt

Prešovská univerzita, Fakulta zdravotníckych odborov
PhDr. Mgr. Tatiana Šantová, PhD.
Partizánska 1, Prešov
08001

WHAT MAKES CHILDREN LOVE ENGLISH AND LEARN ENGLISH INDEED

Edita Hornáčková Klápíková

Abstract

There can be no greater satisfaction to a foreign language teacher than knowing that his or her students thoroughly enjoy each class, and that they can actually perform a number of activities in the foreign language after the teacher has invested a large amount of time and effort in preparing the course. This paper will explore some of the techniques that proved effective in teaching English as a foreign language to preschoolers and helped to make the teaching/learning process enjoyable for the teacher as well as for the young learners. The teaching methods presented here are based on situational language teaching, the silent way, the natural approach, the communicative method and total physical response, while making use of audio-visual aids and activities based on play, movement, daily routines, music and art.

Key words: art, audio-visual aids, music, play, situational language teaching, the communicative method, the natural approach, the silent way, total physical response

1 INTRODUCTION

To keep three- to six-year old children's attention for fifty minutes in the foreign language classroom can be a true challenge. In order to make the teaching-learning process dynamic and effective, the teacher often invests a great amount of time in designing a curriculum that involves a variety of teaching methods and strategies both appealing to the learners and effective in the process of foreign language acquisition. The aim of the present paper is to show a number of teaching techniques and activities, the use of which may lead to successful results in the English language classroom with young learners.

The teaching strategies and activities presented in the paper are based on several theories. The first is the behaviourist theory, which promotes the idea that learning is a way of developing habits in the second language through reinforcement and creating responses to different stimuli. The second is the approach proposed by Vygotsky, who emphasizes the role of social interaction in second language learning. The third is the approach based on Bruner's idea of "spiral curriculum" and the fourth is Schuman's language acquisition theory, which claims that those concepts which the child masters in the native language will also be transferred to the second language. The methods applied in the proposed teaching curriculum make use of situational language teaching, the silent way, the natural approach, the communicative method, and the total physical response method.

The activities and methods proposed in the paper make use of various visual, auditory, kinaesthetic, social, and emotional teaching strategies with the purpose to achieve a certain goal. Learners are viewed as partners, individual and democratic learners. The teacher adopts the role of an organizer, controller, assessor, participant, facilitator, resource, tutor and investigator.

The present paper is part of an ethnic research project carried out in a multi-ethnic community in Lower Austria. One of the ways to access the community was through teaching English to the its youngest members, i.e. three to six year-old children, who attend the local kindergarten. Coming from families with different ethnic background and mother tongues, the children used German as lingua franca in kindergarten. During their English lessons, however, the English language was used exclusively as the language of communication. The

aim of this paper is to show some of the teaching techniques and classroom activities through which the foreign language, i.e. English was taught to this group of pre-schoolers in a natural way and with effective results. Sample activities from lessons designed by the author in the form of a one-year curriculum are provided in order to demonstrate the proposed teaching strategies.

2 TEACHING TECHNIQUES AND STRATEGIES

The teacher of a foreign language may often struggle with the question “How much mother tongue should I use in my foreign language classroom?” This question is legitimate especially when the teacher and the students share a common mother tongue. However, in a mixed-language group of students, the question might be “What language should be used to teach and explain the foreign language?” The answer is simple. It is the foreign language itself. Children between 3 and 6 are still developing language skills in their mother tongue and the exposure to another language at this age may come through as something natural and unstrained. Therefore, it is highly advisable that the foreign language teacher use the foreign language as the only language for communication in the classroom. Adopting this approach, the teacher may come to surprisingly outstanding results.

The teaching strategies in the present research were based on several theories. The first was the behaviourist theory, according to which “learning means creating habits, developing automatic responses (conditioned reflexes) to selected stimuli, and using reinforcement” (Pokrivčáková 2012, 35). Adopting this theory, the teacher selected activities focused on memorization, using a lot of repetition and drills. In the classroom consisting of very young learners, this type of teaching techniques can be effectively used to enhance memorizing vocabulary and chunks of language.

The second approach applied in the present research was based on Vygotsky, who claims that learning is reinforced by social interaction (Cf. Gadušová 2004, 14). Learners were constantly engaged in pair and group activities which helped them acquire the social dimension as well as to practice the social function of the target language.

The third approach was based on Bruner’s idea of a ‘spiral curriculum’, which is based on the idea of focusing on essential concepts of what is being taught/learned and return to them several ways, each time on a higher level (Cf. *ibid.* 13-14). For instance, numbers 1-10 were first introduced through simple counting: the fingers on each hand, the balls in the classroom, building blocks, pencils, etc. Later, pictures with a certain number of items on them were used to practice numbers. Moreover, flashcards with numerals for the corresponding number were used to practice the symbols for numbers 1-10. Throughout the whole course, numbers were practiced in different ways through various activities, whose aim was not necessarily to practice numbers but some other linguistic element. In a similar fashion, other linguistic items were learned and practiced several times during the course.

Last but not least, the language acquisition theory was adopted in the sense of Schuman’s (1996) view that “whatever concept/cognitive development a child masters in the native language is transferred to the second language” (*ibid.* 35). Teachers “create meaningful communicative situations in the classroom, as close to mother language acquisition as possible, while learners are exposed to a variety of printed, auditory, and visual materials in the target language” (*ibid.* 35-36). Very young learners are “more sensitive than rational” (*ibid.* 41). Therefore, a foreign language should be presented and learned in context, in the most natural way possible (through real objects, actions, situations, etc.). Classroom activities should be designed “to catch learners’ immediate interest, since they are still not used to classroom conventions and school discipline” (*ibid.* 41). Chunks of language were presented to learners through nursery rhymes, poems, songs, stories and physical activities such as

motion games and Total Physical Response activities, for example, The wheels on the bus song, The Hokey Pokey song, the Simon says game, etc.

The teaching strategies used in the present research included visual (real objects, pictures, and illustrations), auditory (songs, nursery rhymes, listening to sound materials and pronunciation drills), kinaesthetic (movements as memory aids, examination of object, TPR activities, motion games, and making products), social (practicing short dialogues, simulations and role-plays), and emotional aids¹ (using attractive and colourful objects, illustrations, musical background) as well as methods based on the natural approach, situational language teaching, total physical response, the communicative approach and the silent way.

2.1 The Natural Approach

The natural approach promotes natural acquisition of foreign language rather than a formal study. According to Thornbury (2006), when children are first exposed to a foreign language, they should not feel forced to communicate. When they feel are ready to communicate in the foreign language, they begin to do so. The emotional status of the child plays an important role, which can contribute positively or negatively in the foreign language acquisition. The aim of this method is to master some of the basic communication skills necessary in everyday situations (Cf. Straková, 2006).

2.2 Situational Language Teaching

Situational language teaching proceeds from imagination to creativity. The meaning of words is explained through visual aids and demonstrations (Cf. Hrehovčík, 2003). Although this method is developed to practice all four language skills: listening, speaking, reading and writing, for the preschool age it is only used to practice the first two: listening and speaking.

2.3 Total Physical Response

The total physical response is a method developed by James Asher, an American professor of psychology. Being based on the coordination of language and physical movement, its main principle is to decrease stress in students learning a foreign language. This method, particularly useful and beneficial for young learners, works with significant mimic, gesticulation, motion activity and illustrated examples.

2.4 The Communicative Approach

Communicative language teaching is based on conceptual content, it emphasized the process of communication and focuses on the development of the ability to communicate. Correct grammar is not expected of the learner at beginning stages, it is sufficient that the sense of the message is clear. Learners are exposed to the foreign language in simulated real-life situations using authentic materials. The role of a learner is to communicate in the foreign language while avoiding the use of his or her mother tongue. Role play, language games, and stories are types of activities that can engage learners in natural communication (Cf. Straková, 2006).

2.5 The Silent Way

The *silent way* may be viewed as an alternative teaching method developed by C. Gattego. It makes use of silence on the side of the teacher, while encouraging active participation of the student. Children become independent learners. They work together in groups and create their own criteria of correctness (Cf. Hanušová and Najvar, 2008). The teacher uses a mixture of silence and gestures to focus students' attention, to elicit responses from them, and to

¹ The close relationship between motivation and emotion in foreign language instruction is explained in Janíková a kol., 2011.

encourage them to correct their own errors. With preschoolers this method may be used effectively during activities and games which are coordinated by the children themselves.

In the present research, learners were viewed as partners, individual and democratic explorers. That assumed mutual trust and respect between the learners and the teacher, learners were provided with the opportunity to explore information and develop self-reliance as well as practice cooperation with other learners via task-based activities organized in pairs and groups, for example, The blindfolded friend² game through which learners not only learned new vocabulary, but also explored the sense of sight as one of the five senses and practiced reliance on their friend.

The teacher adopted the role of an organizer (managed and planned the course), controller (controlled the teaching and learning processes in the classroom), assessor (assessed his and his students' actions and work mainly by correction and providing feedback), participant (combined the positions of a teacher and an equal partner), facilitator (provided appropriate learning environment), resource (provided information for learners, parent and colleagues), tutor (gave advice) and investigator (developed research activities and continued with self-development).

Designing and planning the whole course and each lesson individually was crucial. The teacher first became familiar with the number of classroom hours and the number of learners in the classroom. In several cases, the mother language(s) of the learners was not the same. A specific topic was selected for each lesson, for instance, family, friendship, colors, numbers, the weather, Christmas, etc. The teacher had to carefully think about and prepare the teaching materials used in the classroom, e.g. songs, musical instrument, nursery rhymes, flashcards, objects used to teach vocabulary, objects used in games, pictures for coloring, color pencils, etc. Creating a positive classroom atmosphere as well as using the appropriate classroom equipment and materials the teacher was able to build a language-friendly environment.

By varying the activities, the teacher was able to keep the learners' attention and interest throughout the whole lesson. The alteration of singing, dancing, moving, coloring, playing games, speaking, listening, etc. assured that the learners were disciplined and actively participated in the different activities with interest and without getting bored.

Giving and getting feedback was also very important. The teacher continuously praised the learners for their achievements in the foreign language classroom. Expressions such as "Well done, Kathy!" or "Wonderful, thank you!" were an effective way of motivating the learners and helping them become more confident in the foreign language. Feedback from learners, colleagues, and other observers (e.g. parents) enhanced a successful teaching-learning process.

Even though the teaching techniques and classroom activities presented in this paper proved effective in a multi-ethnic English classroom, they may also be applied in any foreign language classroom with very young learners. As children learn most effectively through real-life experience, setting the learning process in context and combining teaching strategies provided that the teaching/learning process was vivid, interesting, and amusing for both the students and the teacher.

3 ORGANIZING A LESSON WITH ACTIVITIES ENHANCING POSITIVE AND EFFECTIVE LEARNING

To teach a foreign language to very young learners can become a very joyful and rewarding task once the teacher takes the appropriate approach. Children can actually enjoy learning and find it entertaining, amusing, challenging and fun if they are guided in a way that is suitable for them. Naturally, children of age 3 to 6 love to get busy with games, movements, exercise,

² *The blindfolded friend game* is an enjoyable activity in which one child's eyes are blindfolded and another child guides the blindfolded child through a series of obstacles.

music, singing, dancing, drawing, picture-reading, pantomime, listening to stories, getting involved in real-life activities. They are more likely to cooperate when they are aware of being important, responsible, intelligent, part of the group, and even loved by the teacher and by their friends. Creating a positive learning atmosphere is a must and the teacher should possess the gift of making his learners feel comfortable and relaxed. To be trusted and respected, the teacher should spread the atmosphere of friendliness and joy in the classroom.

The material should be delivered in the most natural way possible. The teacher should assume that the learners are capable of learning from the very beginning of the course. Using the native language of the children should be avoided, on the contrary, the foreign language should be used from the very first class so the children may label their teacher with this language. They will at once comprehend that that is the code of the teacher and that will help them acquire the foreign language faster as they will have a strong desire to comprehend, cooperate, and even communicate in the foreign language so as to fully participate in the class. It is advisable that the teacher communicate with the learners in the foreign language in and outside the classroom, so the children do not feel confused.

Each lesson should begin with a warm greeting: „Good morning, children! How are you today? Did you sleep well last night?“ The teacher should, of course introduce herself to the young learners and let them introduce themselves as well at the beginning of the first lesson. That indeed is a very appropriate topic to begin with, whereby a combination of the natural, communicative, and situational language teaching strategies can launch. The teacher may role-play the situation by introducing herself first with a simple greeting: „Hello, my name is Edita. I’m Edita.” Then, she can walk around the classroom (it is recommended that the learners sit in a circle, oval or horse-shoe shape) and introduce herself to the individual children by saying: “Hello, my name’s Edita”, while extending a hand to the child and giving them a handshake at the same time and asking “What’s your name?” The children might not understand at once what the teacher is asking, however, they will quickly understand that they are being asked a question and soon enough they will also comprehend that they are supposed to say their name after the teacher makes herself more clear and helps them create the right answer: “Is your name Emily? Yes? Are you Emily?” Then the teacher may receive a nod from the child, if the name of the child is Emily. When the teacher has done so with several children, she will be likely to receive the correct answer from the following children without her first mentioning the child’s name. This introducing conversation is only the beginning of the course and the learners have already been engaged in a real-life situation, in a natural conversation in the foreign language in which they themselves have played a role. The introducing activity may take place again and again during the first few lessons so the learners become accustomed to this type of conversation, reinforce the vocabulary and phrases used and feel quite comfortable when expected to greet someone and say their name. The handshake is an advisable gesture the teacher may use whenever this type of conversation takes place, as it helps the children to connect the language with the motion and teaches them the appropriate gesture accompanying the institutionalized expression of greeting.

Songs, rhymes and chants as “listen and repeat” activities are always loved by children. They contribute to the development of various language skills: pronunciation, weak and strong forms, rhythm, stress, vocabulary and sentence-structure. In connection with dance and imitation they also contribute to the physical development of children. The lyrics of songs are easy to memorize when they are associated with rhythm and movement. In general, songs, rhymes and chants help young learners to recognize and acquire the sounds of a foreign language. Moreover, even if repeated over and over again, children never get bored with them (Cf. Reilly and Ward, 1999). Singing a song is a good way to begin class right after the greeting class has taken place. In the curriculum proposed by the author of this paper, children learn and towards the end of the course can actively sing about twelve songs. Each song is

usually related to a topic discussed in the lesson, which gives it a special meaning. For instance, when learning the vocabulary of food, children are taught the „Bread and butter“ song. When learning about the animals in English, the song „Old Mc Donald“ is learned. The topic concerning parts of the human body is accompanied by „the Hokey Pokey song“ and „Head, shoulders, knees and toes“. The vocabulary of the sky (sun, moon, stars, clouds, rainbow, etc.) can be accompanied by the „Twinkle, twinkle, little star“ song or „The sun is shining“ chant. The winter season invites for learning the „Little snowflake“ song. Learning how to talk about the weather can be reinforced by the „Rain, rain, go away“ song. The vocabulary of the river, boat, sea, etc. can be accompanied by the „Row your boat“ song. The vocabulary of the family can be demonstrated and reinforced by the „Finger family“ song. There is no greater song than „If you’re happy“ to accompany learning adjectives, such as happy, sad, sleepy, angry, scared, etc. And, of course, the theme of Christmas cannot go without learning „Jingle bells“!

All of these songs can be accompanied by appropriate motions or dancing. Children are more likely to memorize the tune and the lyrics of the songs if they perform a dance or some motions while singing them. The vocabulary of each song should be introduced by appropriate pictures or objects to demonstrate the meaning of the words. Children should first hear the words clearly and repeat them out loud. They should get an idea of the meaning of the phrases in the songs before they start singing. The children gradually become acquainted with the vocabulary, the meaning of the most important words in the song, they get engaged in pronouncing the words, imitating the motions and eventually hearing the music (from a CD or from the teacher) and, at last, singing. The process of learning a new song may be long but it assures a successful learning of the song. In fact, the vocabulary of the songs that the children have previously learned may be reviewed again and again during the next lessons. Then they will be able to sing with more certainty and joy. If the teacher happens to play a musical instrument, such as the guitar or the violin, (s)he can accompany his or her singing by playing the instrument. The children will for sure find it very attractive and enjoyable.

Visual aids, such as pictures, objects used in every day life, art work, toys, as well as different physical activities are wonderful tools to be used to demonstrate and reinforce the vocabulary of each lesson. Picture material and books support natural development of the child’s language competences and enrich him emotionally and cognitively (Cf. Kutáľková, 1996). Pantomime, as part of the TPR method including facial expressions, posture, gestures, and motions, is an incredibly effective way of expressing feelings and demonstrating activities and ideas. Storytelling accompanied by pictures and other types of visual aids, miming, gestures and the appropriate tone of voice (e.g. calm or dramatic) helps to increase motivation and raise curiosity in children. It is a very effective technique used to develop listening skills, teach new vocabulary, collocations and grammar, reinforce known vocabulary and structures, as well as to develop creativity and fantasy.

Introducing a new theme to the young learners may be a very complex issue. It may consist of several stages, which could include learning a song, pantomime and miming, observation, listening, repeating and practicing individually or in groups, playing a game, doing a physical activity or being engaged in a competition and performing an art activity.

For each new theme a specific setting should be created. The children may sit in a circle and the teacher may place different objects in the middle of the room. For instance, when the topic is food, the teacher may bring a basket filled with food, fruits and vegetables, plastic or paper plates, cups and silverware, napkins, ect. to the classroom and announce that today is a picnic day. (S)he places a piece of table cloth on the floor or on a small table in the middle of the classroom and then takes out the items from the basket, one by one, introducing the names of the different objects. These may include: water, milk, juice, tea, coffee, bread, butter, honey, jam, cheese, ham, apple, banana, orange, strawberry, kiwi, potato, rice, cucumber, pepper,

tomato, onion, cup, plate, fork, knife, spoon, etc. Children are asked to repeat each word out loud. When all of the items are on the floor, the teacher takes one object after another in his or her hand and ask the learners to name each of the items in English. This activity is first done in group and then individual children are asked to name the item the teacher has pointed at. Another way to practice the new vocabulary is by asking individual children to find the item the teacher has named. If the child finds the correct object, she should be praised by the teacher: „Well done, Kathrin!“ If the child is mistaken, the teacher may ask another child for help to find the right object. This activity may go on for as long as the children do not get bored with it. They usually enjoy playing a guessing game and they like to show what they have learned. They also feel more motivated to learn when they are being encouraged and praised for their achievements. Mistakes are not to be highlighted, on the contrary, the teacher should focus on the correct answers and correct the mistakes in a very sensitive way. For instance, when the child is asked to find milk and points at water instead, the teacher may just make a comment such as „Well, that’s water but let’s find milk, can you find milk, please?“ and help the learner find the right item. When the learners have spent enough time on practicing the new vocabulary, they might be invited to share the food the teacher has brought into the classroom. Also, even though the aim of the lesson was to teach nouns mostly, the teacher should not hesitate to make his exposition as lively as possible, using pantomime, talking about the activities we do when we go on a picnic, such as eating and drinking, so each new word may be introduced by a sentence such as „When we go on a picnic, we bring a basket full of delicious food“ or „This is a cup. We use it for drinking. We can drink water or tea out of this cup.“ When the children have practiced the vocabulary sufficiently, the teacher may engage them in a conversation: „What is this? Yes, it is a strawberry! Well done! Who likes strawberries? Do you like strawberries? I love strawberries, they are so yammi! Delicious, sweet!“ The young learners are exposed to the foreign language in a natural setting, they become engaged in speaking the language in a real-life situation, while the teacher may use the TPR method and miming to accompany the new vocabulary. In a similar fashion, other themes, for instance, animals, fruit, vegetables, clothes, family, Christmas, Easter, the seasons of the year, the weather, vacation, nature, etc., can be presented during the next lessons.

For themes including actions, the lesson may be organized in a different way. For example, when talking about sports or the activities performed in different sports, the teacher may make use of a gymnasium and various objects, for instance, a ball, a tennis racket, a rope, etc., to demonstrate the activities, such as kicking, throwing, bouncing, jumping, playing, holding, catching, running, etc. Also, with themes such as daily routines, the teacher may ask the learners to join her in performing different activities: using a toothbrush and toothpaste to brush her teeth, taking a cup to drink water, washing her face, drying her face with a towel, taking a shower, eating breakfast, etc. Imitation based on different motions, body movements and gestures helps children memorize the language structures more easily. This type of activity may be followed by a competition between individual learners or groups of learners, whereby they are asked to complete a task or a series of tasks (physical activities, such as throwing a ball in a basket) while the winner(s) may get a prize.

When introducing adjectives, such as expressions of feelings (happy, sad, angry, scared, sleepy), big, small, tall, short, full, empty, white, colorful, soft, hard, etc.), it is advisable to use real objects, pictures and flashcards to show the contrasts, for instance, a big house vs. a small house, tall for daddy vs. small for the child, warm for the sun vs. cold for snow, empty for an empty bottle vs. full for a bottle filled with water, short hair vs. long hair, a soft ball vs. a hard ball, white for a cloud vs. colorful for a rainbow, and so on.

The role of games in the learning process of very young learners is irreplaceable. Games can be used to practice not only various language skills but also certain social skills in a natural way. Games should be used with a specific educational aim, while containing elements of amusement supporting relaxation and ease. An example of a game very much enjoyed by young learners focused on practicing the demonstrative pronouns „these“ and „those“, the possessive pronouns „my“, „your“, „his“, and „her“ and the question word „whose“ is the „Whose are these shoes?“ game. The teacher and the learners sit in a circle. The learners are asked to take off their shoes and place them in the middle of the circle. The teacher calls on individual children to find another child's shoes, e.g. „Emily, can you, please, find Chiara's shoes?“ If the child finds the right pair of shoes, he or she is praised by the teacher and asked to pass the shoes to their owner. If the child cannot find the right pair of shoes, the teacher may ask another child for help, for example, „Christopher, could you, please, help Emily to find Chiara's shoes? Thank you!“ While the game is on, the teacher uses structures such as „Yes, these are Chiara's shoes! Well done! No, those are not Chiara's shoes, let's try to find the right ones. Are these shoes yours, Christopher? They are your shoes! These are my shoes!“, and so on. When playing a game, children tend to pay better attention to the given language and its usage in practice. The rules of the game should be clearly introduced at the beginning of the game. The teacher should preferably choose games where everyone can be the winner, so the learners do not feel pressured by competition. Nevertheless, competitiveness in games can also enhance learning and games based on competition could at times be effectively used. Games may help children to prepare for real-life situations (Reilly and Ward, 1999), they favorably influence the relationship between the teacher and the learners (Richards and Rodgers, 2001), and they help strengthen interest in the foreign language in children. The choice of games should be adjusted to the conditions in the classroom, to the age of the learners, the degree of their mental and emotional development, their language level and a concrete language educational aim. In general, some games are more popular than others among children, so it is advisable to use the more popular ones more often.

Drawing may be a useful activity performed towards the end of the lesson. The learners may be asked to draw a picture of an object which was part of the new vocabulary introduced in the lesson or they may be given a drawing of an object in black and white and asked to color it. Through drawing, the child can communicate his or her feelings, opinions, and reveal his or her inner world, therefore it is a very effective technique in foreign language learning (Cf. Lynch and Sobotová 2011). Drawings may also manifest the learner's level of understanding of the foreign language. Soft music may be played in the background to help the children feel relaxed and the teacher should spend some time with individual learners commenting on their drawing, for instance, asking questions about the colors they are using, the names of the objects in the drawing, whether they would like to give the drawing to someone as a gift, etc. as well as praising them for their art skills, so as to reinforce a personal contact with them and make them feel proud of their work.

The lesson may be concluded with a song and a warm good-bye. The teacher should praise the children for their achievements in the course, say thank you and good-bye: „Thank you, children, for today's class. You have worked so very hard and you have done a wonderful job! Class is over now and I am looking forward to seeing you next time! Bye-bye!“ The children will get used to hearing these phrases at the end of every lesson and soon will be able to respond with „Thank you! Bye-bye!“.

4 CONCLUSION

Very young learners are capable of learning a foreign language with ease and joy if they are exposed to it in a natural way and provided its usage in real-life situations through songs,

nursery rhymes, games, motions, play, art, role-play and drama. Learners will perform better results if they feel comfortable in the classroom, accepted, appreciated, relaxed and encouraged. Combining teaching methods, such as the natural approach, situational language teaching, the total physical response method, the communicative approach and the silent way, may have a strong impact on effective learning. As the child develops habits in the second language through reinforcement and creating responses to different stimuli, it needs to be aware of the social role of language, which will motivate him to adopt it for purposes of social interaction.

Sources

1. BÁLINTOVÁ, H. *Cudzíe jazyky áno, ale kedy? Sprievodca metódami cudzojazyčnej edukácie*. Fakulta humanitných vied: Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2003. 88 p. ISBN 80-8055-762-4.
2. GADUŠOVÁ, Z. *Teória a prax osvojovania cudzích jazykov*. Nitra, UKF, 2004. 152 p. ISBN 80-8050-736-8.
3. HANUŠOVÁ, S., NAJVAR, P. *Raná výuka cizího jazyka*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2008. 178 p. ISBN 978-80-8094-417-9.
4. HREHOVČÍK, T., UBERMAN, A. *English Language Teaching Methodology: An Undergraduate Course for ELT Trainees*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2003. 218 p. ISBN 83-7338-111-2.
5. JANÍKOVÁ, V. a kol. *Výuka cizích jazyků*. Grada, 2011. 200 p. ISBN 978-80-247-3512-2.
6. KRASHEN, S. *Second language acquisition: Theory, applications, and some conjectures*. Cambridge University Press. 2013. 25 p. ISBN 978-1-107-92109-2.
7. KUTÁLKOVÁ, D. *Logopedická prevence: průvodce vývojem dětské řeči*. Praha: Portál, 2002. 213 p. ISBN 80-7178-667-5.
8. LYNCH, Z., SOBOTOVÁ, J. *Cudzí jazyk v materskej škole*. In: Metodika predprimárneho vydelávania. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 2011. Pp. 261-270. ISBN 978-80-968777-3-7.
9. POKRIVČÁKOVÁ, S. *Modern Teacher of English*. ASPA, 2012. 160 p. ISBN 978-80-89477-08-1.
10. REILLY, V. at. al. *Very Young Learners*. Oxford: Oxford University Press, 1999. 195 p. ISBN 0-19-437209-X.
11. RODGERS, T. S., RICHARDS, J.C. *Approaches and methods in language teaching*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 167 p. ISBN-10: 0521008433.
12. STRAKOVÁ, Z. *Introduction to teaching English as a foreign language*. Fakulta prírodných a humanitných vied Prešovskej univerzity v Prešove, 2006. 178 p. ISBN 80-8068-509-6.
13. THORNBURY, S. *An A-Z of ELT*. Oxford: Macmillan Publishers Limited, 2006. 256 p. ISBN 10: 1-4050-7063-3.

Contact

Doc. Edita Hornáčková Klapicová, PhD., Assoc. Prof., vice-chair
Department of English and American Studies
SS Cyril and Methodius University
Trnava, Slovakia
Phone: 00421-33 5565 225
E-mail: edita.hornackova.klapicova@ucm.sk

NIEKTORÉ ALTERNATÍVNE A INOVATÍVNE KONCEPCIE VO VYUČOVANÍ

SOME ALTERNATIVE AND INNOVATIVE CONCEPTS IN EDUCATION

Zdenka Uherová

Abstrakt

Význam vzdelávania pre kvalitatívny rozvoj spoločnosti sa pravidelne zdôrazňuje na rôznych úrovniach, no realita túto nutnosť nevystihuje. V oblasti školstva prebiehajú neustále intenzívne diskusie ohľadom vytvorenia takého školského systému, ktorý by efektívne prispieval k riešeniu problémov vzdelávania a výchovy na všetkých stupňoch a typoch škôl. V niektorých školách prevláda ešte tzv. tradičné vyučovanie, ktoré však nevyhovuje požiadavkám súčasnosti a prirodzene ani požiadavkám budúcnosti. Alternatívou tradičného vyučovania môžu byť niektoré súčasné pedagogické koncepcie, ktoré ponúkajú možnosti skvalitnenia a zefektívnenia vyučovacieho procesu.

Príučové slová: *školstvo, tradičné vyučovanie, alternatívne koncepcie, učiteľ, žiak*

Abstract

The importance of education for the qualitative development of society is regularly emphasized at different levels, but reality does not explain this necessity. In the field of education, there is a constantly intensive debate on the establishment of a school system that would effectively contribute to addressing education and educational problems at all levels and types of schools. The so-called "traditional teaching" still exists in some schools, but which does not meet the requirements of the present time and, naturally, the demands of the future. An alternative to traditional teaching may be some current pedagogical concepts, which offer opportunities to improve and streamline the learning process.

Keywords: *education, traditional teaching, alternative concepts, teacher, pupil*

1 ROZDIELY MEDZI TRADIČNÝM A ALTERNATÍVNYM VYUČOVANÍM

Vyučovacie procesy možno charakterizovať pomerne jednoducho a jednoznačne – žiaci sa učia a učiteľ riadi ich učebnú činnosť. No vyučovanie je aj napriek jednoduchej definícii procesom vzájomnej interakcie veľkého množstva faktorov, mnohých pomerne zložitých procesov, do ktorých vstupuje veľa prvkov, kde sa prelínajú rozličné situácie a deje. Je zrejmé, že vyučovanie je veľmi zložitý, výrazne štruktúrovaný systém a mnohostranný proces (Kolář, Vališová, 2009).

V súčasnosti je potrebné urobiť viaceré zmeny v školstve, a to v riadení, podmienkach, materiálnych prostriedkoch, cieľoch, učive a aj v práci samotného učiteľa. Škola by mala reagovať na meniace sa skutočnosti v spoločnosti a prispôbiť sa aktuálnym potrebám súčasnej doby. Pomalé a nepružné reakcie na takto sa meniaci stav sú okrem iného zapríčinené aj tým, že na niektorých typoch a stupňoch škôl prevláda ešte tzv. tradičné vyučovanie. Turek (1997) poukazuje na hlavný znak tradičného vyučovania, ktorým je transmisivnosť, čo znamená odovzdávanie učiva, informácií, poznatkov od toho, kto vie - učiteľ, tomu, kto nevie - žiaci, a to v hotovej, ucelenej, konečnej podobe. Žiaci dostávajú už

hotové vedomosti, ktoré si osvojujú pamätaním a kopírovaním učiteľovej činnosti. Z metód prevládajú informatívno-receptívne (výklad, vysvetľovanie, prednáška) a reprodukčné (riešenie úloh, cvičenie). Učiteľ vysvetľuje, rozpráva, ukazuje, dokazuje, diktuje, cvičí, pýta sa, požaduje, skúša, hodnotí - je aktívny. Žiaci musia počúvať, pamätať si, vykonávať, odpovedať - sú pasívni, všetky činnosti robia na príkaz učiteľa, nespoliehajú sa na vlastné schopnosti a zručnosti, neveria si, potláča sa ich nápaditosť a uplatňovanie vlastných názorov, nerozvíja sa ich kritické a tvorivé myslenie. Pozornosť sa zameriava najmä na hromadenie vedomostí a rozvíjanie pamäti.

Hanuliaková (2015) konštatuje, že uplatňovanie a pretrvávajúce tradičných stratégií nie je možné eliminovať na minimum, no snahou modernej edukácie je zamerať sa na tvorivú, procesnú, aktívnu a kognitívnu koncepciu výučby, pričom si učitelia kladú otázky aké stratégie vo vyučovaní využívať, ako zvyšovať vnútornú motiváciu žiakov, podporovať ich zvedavosť a uspokojovať potreby, ako prepojiť školu s praxou a uplatňovať poznatky v interdisciplinárnom kontexte.

Podobný názor prezentuje aj (Hornáková, 2014), ktorá uvádza, že v rámci vyučovacieho procesu by sa mali využívať nielen klasické vyučovacie metódy ako sú prednáška a výklad, ale aj netradičné - motivujúce a aktivizujúce, ktoré dokážu študenta zanietiť a povzbudiť k tomu, aby pracoval samostatne a tiež mu dal impulz do hľadania rôznych riešení problémov. Vhodne zvolené metódy by mali podporovať rozvoj tvorivého a kritického myslenia.

Petlák (2014) sa domnieva, že na dnešných žiakov sa kladú veľké požiadavky, a preto učitelia musia poznať čo najviac možných alternatívnych a neformálnych prístupov k edukácii, aby bola pre žiakov zaujímavá a uľahčila im učenie sa v škole.

Podľa Hanuliakovej (2015) inovatívne prístupy k edukácii si všímajú rôzne skutočnosti a ich základom sú viaceré tézy napr. vzbudiť u žiakov nadšenie, entuziazmus poznávania a učenia, jasne formulovať ciele vzdelávania, dať zmysel učeniu sa žiakov a nie memorovať jedinu správnu odpoveď, ale konštruovať vlastné poznanie.

2 VYBRANÉ ALTERNATÍVNE A INOVATÍVNE KONCEPCIE VYUČOVANIA

Možnosti efektívizácie vyučovacieho procesu na školách prezentujú niektoré súčasné koncepcie, ktoré sa snažia komplexne riešiť problematiku rozhodujúcich činiteľov vyučovacieho procesu v ich vzájomnej súvislosti a podmienenosti.

Vybraným modelom učenia sa, ktoré sú založené na alternatívnych pedagogických koncepciách a rešpektujú vnútorné potreby a záujmy učiaceho sa subjektu sa venujú a vo svojich prácach ich uvádzajú (Zelina, 2000, 2004, Petty 1996, Turek, 1997, 2010, Zelinová, Zelina, 1997, Šuťáková, Dargová, 1998, Gáborová, 2000, Kosová, 2000, Kosová a kol., 2000, Rosa, Turek, Zelina, 2000, Rýdl, 2003, Hanuliaková, 2015 a iní).

Problémové vyučovanie: zahŕňa viacero názvov vyučovacích postupov a stratégií (napr. heuristické vyučovanie, učenie objavovaním, riadené objavovanie atď.). Snahou je rozvíjať tvorivé myslenie, tvorivé schopnosti žiakov, tvorivé osvojenie si poznatkov a spôsobov činnosti, ich poznávaciu motiváciu a samostatnosť. Poznatky sa nesprostredkujú v hotovej podobe, ale učiteľ stavia pred žiakov úlohy, ktoré obsahujú neznáme javy a spôsoby činnosti. Snaží sa ich motivovať a usmerňovať pri hľadaní vhodných spôsobov a prostriedkov pri riešení určitej problémovej situácie, kedy je potrebné prekonať alebo odstrániť nejakú prekážku alebo protirečenie. Pri tomto hľadaní si žiaci osvojujú nové vedomosti a zručnosti a súčasne rozvíjajú vlastné schopnosti. Problémová situácia vzniká predložením problémovej úlohy, ktorá môže byť vo forme otázky, projektu, zadania. Problémová úloha má vyvolať

problémovú situáciu. Môže ísť o voľbu nejakej metódy, o výber určitej alternatívy, preverenie už osvojeného v zmenených podmienkach. Dôležitá je vhodná atmosféra, prostredie podporujúce slobodné vyjadrovanie a konanie, sebadôveru a sebarealizáciu, akceptáciu žiaka učiteľom, uznávanie jeho pocitov a postojov. Problémové vyučovanie nie je efektívne pri osvojovaní tzv. konkrétnych vedomostí jako sú fakty, termíny, názvy.

Kooperatívne vyučovanie: podporuje schopnosť žiť a pracovať s inými ľuďmi, schopnosť spolupráce, pomoci, tolerancie, úcty k presvedčeniu iného a zameriava sa na socializáciu žiaka a zvyšovanie jeho komunikatívnych schopností. Vystupuje ako alternatíva súťaživého charakteru vyučovania, ktoré nevyhovuje predovšetkým slabším žiakom. Úlohy nie sú zacielené na viac ako 5-6 žiakov a hodnotenie žiaka závisí od výkonu skupiny, ktorej je členom. Žiaci si môžu osvojiť také zručnosti a postoje, akými sú plánovanie a organizácia práce, jej deľba, kontrola, hodnotenie, vzájomná pomoc, spolupráca, komunikácia a iné. Na spokojnosť žiaka, na jeho osobnostný a študijný vývoj má rozhodujúci vplyv interakcia s inými ľuďmi. Tento typ vyučovania sa nemôže využívať pri učive, ktoré vyžaduje systematické individuálne cvičenie. Hrozí nebezpečenstvo, že v popredí budú iba asertívnejší a bystrejší žiaci a ostatní budú ochudobnení o zážitky osobného úspechu. Čo sa týka kooperatívneho vyučovania, zistilo sa, že žiakom v kooperatívnych skupinách sa takéto vyučovanie viac páči, žiaci ukazovali viac pozitívnych postojov k učeniu, motivácia učiť sa bola lepšia oproti iným skupinám, v kooperatívnych skupinách žiaci lepšie hodnotili učiteľov (aj ako osobnosti), ich podporu a akceptáciu, kooperatívne skupiny získali vyššie skóre v testoch sebahodnotenia žiakov (Kasíková, 1997, In Zelina, 2000).

Systém dokonalého osvojenia učiva: podstatou tohto systému je osvojenie si učiva každým žiakom na úrovni tzv. mastery - dokonalého osvojenia, ktoré predstavuje 80% až 90% predpísaného učiva. K tomu, aby žiaci uspeli na úrovni veľmi dobre až výborne, musia byť prostriedky i čas vyučovania prispôsobené potrebám každého žiaka. Dá sa to dosiahnuť tak, že učivo je rozdelené na malé úseky - moduly, pričom jeden modul obsahuje učivo, ktoré sa vyučuje približne dva týždne. Moduly sú usporiadané od jednoduchého k zložitému. Učivo obsiahnuté v moduloch si žiaci majú osvojovať priebežne a systematicky. Dosiagnutá úroveň sa kontroluje pomocou testov. Prechod k nasledujúcemu modulu je možný len vtedy, keď boli splnené podmienky predchádzajúceho. Žiaci nie sú hodnotení vo vzťahu k ostatným, ale vzhľadom k výkonovej norme. Súperia teda s učivom a nie medzi sebou. Tým, že žiaci dostávajú spätnú väzbu po každom module, zvyšuje sa u nich dôvera vo vlastné sily a narastá motivácia.

Integrované tematické vyučovanie: od tradičného vyučovania sa odlišuje najviac, a to preto, že neexistujú klasické vyučovacie predmety, ale učivo sa integruje okolo ústrednej témy, ktorá sa so žiakmi preberá celý rok. Tú si volí a rozpracúva učiteľ sám, preto sa aj pri tomto type vyučovania učiteľ neriadi centrálnym vydávaným učebným plánom a učebnými osnovami. Neexistuje klasický rozvrh hodín, učiteľ určuje sám, koľko času na akú činnosť potrebuje. Nehodnotí sa známami, no od žiaka sa požaduje, aby učivo ovládal na takej úrovni, aby ho vedel sám aplikovať. Žiak má iba dve možnosti, a to, že dosiahne vynikajúcu úroveň (na jednotku) alebo nie.

Systém vyučovania 4 MAT: znamená štvornásobný prístup k vyučovaniu. Poznatky z výskumov mozgu ukazujú, že obe hemisféry dokonale spolupracujú, pracujú synchronne, no informácie spracúvajú rozdielne, lebo majú rôzne funkcie. Ľavá mozgová hemisféra logicky rozmýšľa, analyzuje, kontroluje, je nositeľkou logicko-matematickej a jazykovej inteligencie. Pravá mozgová hemisféra je globálna a vizuálna. Vidí obraz ako celok, je nositeľkou umeleckých schopností, nevníma čas, ale iba priestor, pracuje s obrazmi a symbolmi. Pri

tradičnom učení dominuje zvyčajne iba jedna, a to ľavá hemisféra. Potrebné je však využívať obidve hemisféry, o čo sa tento systém vyučovania aj snaží.

Podľa Kolba (In Turek, 1997) sa ľudia pri učení líšia tým ako vnímajú realitu (ako prijímajú informácie) a ako spracúvajú informácie (učivo). Kombináciou dvoch spôsobov prijímania informácií a dvoch spôsobov spracovania informácií bol vytvorený štvorkvadrantový model. Každému kvadrantu zodpovedá príslušný štýl učenia sa. Žiaci sú podľa štýlu učenia rozdelený do štyroch skupín - žiak novátor, žiak analytik, žiak praktik a dynamický žiak.

Projektové vyučovanie: žiaci riešia komplexné problémy, nemusia vychádzať z obsahu učiva, ale predovšetkým zo života, skúseností. Problémy rieši skupina žiakov na základe ich vlastného záujmu. Výsledkom sú referáty, videoprogramy, modely atď. Takto komplexne vnímané problémy sa nazývajú projekty, ktoré sa podľa cieľa rozdeľujú na problémové, konštrukčné, hodnotiace a drilové. Podľa počtu riešiteľov môžu byť individuálne a skupinové, podľa času krátkodobé a dlhodobé, podľa miesta realizácie sa delia na školské, domáce a kombinované. Projektové vyučovanie je náročnejšie na prípravu a schopnosti učiteľov, vyžaduje si viac času a vhodné priestorové a materiálne vybavenie, no u žiakov rozvíja iniciatívu, samostatnosť, tvorivosť, schopnosť spolupráce, komunikácie a riešenia problémov. Žiaci sa naučia niesť zodpovednosť za svoju prácu, plánovať si ju a prekonávať prekážky pri jej realizácii.

Kasíková (1993, In Zelina, 2000) definuje základné princípy a myšlienky projektového vyučovania, ku ktorým patri: zreteľ na potreby a záujmy detí, zreteľ na aktuálnu situáciu - riešenie aktuálnych problémov, interdisciplinarita, sebaregulácia pri učení - žiaci si plánujú, realizujú a hodnotia svoje projekty, učia sa učiť, orientácia na produkt, skupinová realizácia - v práci v tímoch sa žiaci učia spolupracovať, komunikovať a spoločenská relevantnosť, čo znamená spájanie školy so životom.

Otvorené vzdelávanie: otvára vzdelávacie možnosti, umožňuje odstránenie bariér, a to priestorovo-časových, vzdelávacích, individuálnych, finančných. Študujúcim umožní slobodnú voľbu cieľov štúdia, obsahu, miesta, času, organizačných foriem a metód hodnotenia, ktorí si z ponúk vyberajú to, čo im najviac vyhovuje. Okrem individuálneho štúdia sa využívajú aj skupinové formy práce. Záujemca o štúdium spolu so svojím tútorom-poradcom vyberú príslušné učivo, určia ciele, časový harmonogram štúdia, konzultácií a skúšok, organizačné formy (denné diaľkové, korešpondenčné, individuálne štúdium), metódy skúšania a hodnotenia. Štúdium môže prebiehať aj formou sústreďení. Dôležité sú konzultácie s využívaním osobných stretnutí s konzultantom. Otvorené vzdelávanie možno realizovať na rôznych typoch a stupňoch škôl. Učitelia žiakom pomáhajú a usmerňujú ich.

Globálna, celostná - multikultúrna výchova: základnými myšlienkami a princípmi podľa „globálnej aliancie pre transformáciu výchovy“- GATE sú: vzdelávanie pre človeka, rešpektovanie jedinečnosti žiaka - jeho zvláštnosti, schopnosti, nadania, centrálna úloha skúseností, holistické vzdelanie - stavia na rozvoji všetkých ľudských schopností, sloboda výberu, nová úloha učiteľa - učiteľ by nemal byť diktátorom, manipulátorom, ale skôr partnerom dieťaťa, citlivým a empatickým sprievodcom, pomocníkom, vzdelávanie ako participácia na demokracii, vzdelávanie pre globálne občianstvo, multikultúrna edukácia, vzdelanie pre gramotnosť Zeme, duchovný rozmer v edukácii - ide najmä o budovanie vzájomnej úcty, porozumenia, empatie, spolupráce.

Úlohou je motivovať a vyzbrojiť žiakov vedomosťami, zručnosťami, schopnosťami a postojmi potrebnými k tvorivému a pozitívnemu riešeniu globálnych problémov. Pozornosť sa zameriava na vedomosti o sebe (sebapoznanie, sebahodnotenie, utváranie vlastného pohľadu na svet a rešpektovanie iných), zdravie, životné prostredie, získavanie, odovzdávanie a spracovanie informácií, rast osobnosti so zreteľom na dobrú fyzickú kondíciu a tvorivý

potenciál. Dôraz sa kladie na medziľudské vzťahy, na vieru v svoje schopnosti, priamy a čestný prístup, jedinečnosť, oceňovanie druhých a rozvoj tvorivosti, na rovnomerný rozvoj všetkých zložiek osobnosti.

Vyučovanie s uzavretým cyklom: je špecifické tým, že sa riadi dodržiavaním štyroch zásad.

1. učiteľ vedie žiaka od nepochopeniu k pochopeniu, od nesprávneho k správneému a k tvorivosti,
2. učiteľ vykladá učivo v dávkach s časovým trvaním 5-15 minút, učivo by sa malo osvojiť priamo vo vyučovacom procese,
3. nasleduje individuálna osvojovacia činnosť (individuálne štúdium),
4. má sa vykonávať systematická a nepretržitá kontrola a korektúra poznávacej a osvojovacej činnosti žiakov aj vyučovacej činnosti učiteľa.

Tento systém je humanisticky orientovaný, lebo sa zameriava na sústredenie vyučovacieho procesu na žiaka, potlačenie moci učiteľa a odstránenie stresu z vyučovacích hodín.

Celostná pedagogika: vychádza z pozitívneho pohľadu na človeka a predpokladá, že človek je schopný v procese osobnostného rastu rozširovať svoje sociálne kompetencie, ak existujú vhodné podmienky. Dôraz sa kladie na empatiu, akceptáciu druhého, citlivé vnímanie seba samého, podporovanie spolupráce s inými, podporovanie dôvery, otvorenosti a úprimnosti. Vyzdvihujú sa princípy ako: koncentrácia na kontakt, orientácia na osobnosť a na aktuálne učebné situácie, učenie sa na základe vlastných skúseností a prežívania, opora vo vlastné pozitívne sily, princíp sebauvedomenia, integrácie, zodpovednosti, dobrovoľnosti.

Hermeneutická pedagogika: je založená na predpoklade aktívnej spolupráce učiteľa s výskumníkom. Spolu hodnotia to, čo sa vo vyučovaní deje. Do popredia sa kladú kvalitatívne, nie kvantitatívne údaje rozboru vzdelávacieho a výchovného procesu. Výsledky sa poskytujú ostatným učiteľom v podobe príkladov, variabilných modelov. Týmto spôsobom je rozvíjaná aj vlastná tvorivosť učiteľov. Vzdelanie má byť otvorené, majú sa vypracovať určité ťažiská, centrá, jadrá, ktoré reprezentujú celú oblasť poznania. Vedie to následne k poznaniu podstatného a oslobodzujú žiaka od nepodstatného. Má sa pôsobiť nielen na intelekt žiaka, ale na celú jeho osobnosť.

Teória emocionálnej inteligencie: školy emocionálnej inteligencie zahŕňajú všetky základné humanistické princípy a ciele a realizujú ich v intenciách ľudského a kreatívneho prístupu k žiakom. Výsledky vedomostných skúšok nie sú vždy také dobré ako v tradičných školách zameraných na osvojovanie a memorovanie poznatkov. Autori tejto teórie však tvrdia, že tento nedostatok ďaleko prevýšia emočné, sociálne a kreatívne kvality osobnosti, ktoré sa prejavujú neskôr v dospelosti. Na dosiahnutie úspechu sú potrebné: vcítenie, priateľskosť, láskavosť, vyjadrovanie a chápanie pocitov, ovládanie nálady, nezávislosť, prispôsobivosť, obľúbenosť, vytrvalosť, schopnosť riešenia medziľudských problémov.

Tvorivo-humanistická koncepcia výchovy a vzdelávania: charakteristickými znakmi humanisticky orientovaného vyučovacieho procesu sú podľa Pýchovej (1990, In Turek, 2010) sústredenie vyučovania na žiaka ako osobnosť, postavenie žiaka ako subjektu vyučovania, potlačenie moci učiteľa, pôsobenie emocionálnych prvkov vo vyučovacom procese, odstránenie memorovania vedomostí, odstránenie stresu z vyučovacieho procesu, zvýšenie samostatnosti, nezávislosti žiakov vo vyučovacom procese, zníženie dôrazu na dosahovanie výkonu žiakov v prospech zaujímavosti vyučovania a zážitkov, podporovanie zvedavosti a motivácie, spoluúčasť žiakov na rozhodovaní sa a hodnotení, intelektové a emocionálne objavovanie, žiak chápaný ako výskumník, objaviteľ. Podľa Zelinu (2000) je cieľom THV vychovať človeka, ktorý by bol schopný tvorivo pracovať (je tým myslené aj učenie,

sebazdokonaľovanie) a pritom mať pozitívne prežívanie, ktoré môže mať podobu spokojnosti, radosti, šťastia, lásky. Teória THV vyzdvihuje z pohľadu pedagogiky výchovu centrovanú na osobnosť žiaka, pričom sa zdôrazňuje nonkognitívna sféra a tvorivosť. V kognitívnej oblasti sa preferujú metódy tvorivej práce, objavovania, heuristické metódy. V oblasti nonkognitívnej je základom vzťah medzi vychovávaným a vychovávateľom postavený na empatii, kongruencii, akceptácii a sebahodnotení vychovávaných. Vychovávateľ má flexibilnú, mnohostrannú rolu (podnecovateľ, stimulátor, animátor, facilitátor, priateľ, radca, pomocník). Systém THV tvoria dimenzie A, B, C, D, E, F a G. Humanistická orientácia výchovy znamená orientáciu na individuálnu osobnosť a uprednostňuje potreby a záujmy jedinca, ktorý si postupne uvedomuje a rozvíja sám seba a svoje možnosti. Žiak je považovaný za hodnotnú osobnosť, za autonómneho, slobodného a nezávislého aktéra procesu výchovy, spoluautora sebarozvoja, ktorý je spoluzodpovedný za vlastnú výchovu (Kosová, 2000).

Autentické vyučovanie: vyznačuje sa uplatňovaním vyšších úrovní myslenia, ktoré vyžadujú od žiakov manipuláciu s informáciami a myšlienkami, kombinovanie faktov a ideí, zovšeobecňovanie, vysvetľovanie, tvorbu hypotéz, záverov, úsudkov. Výučba sa má sústrediť na to, aby si žiaci dôsledne osvojili najdôležitejšie kľúčové pojmy, princípy, zákony, teórie a postupy činnosti (spôsobu riešenie úloh). Autentické vyučovanie má zabezpečiť, aby žiaci učivo zmysluplne využili, aby spolu diskutovali, navzájom si kladli otázky, komentovali a hodnotili svoje odpovede, názory a myšlienky. Vo vyučovaní má vládnuť klíma bez strachu, obáv, zastrasovania. Učiteľ povzbudzuje žiakov k aktivite a dosahovaniu vysokých výkonov (Turek, 2010).

Konstruktivizmus sa v súčasnosti spája s inováciou výučby. Podstatné pre konstruktivizmus je to, že myslenie dieťaťa nie je len akýmsi „nedokonalým myslením dospelého“, ale v jednotlivých vývinových obdobiach prechádza jednotlivými štádiami. Aj keď má prostredie, skúsenosti a všetko, čo dieťa obklopuje vplyv na tieto štádiá, tie sú riadené biologicky určenými procesmi zrenia (Petlák, Komora, 2003). Konštruktívne vyučovanie zahŕňa spolu 18 znakov, medzi ktoré patria: využívanie rozličných hľadísk pri prezentácii učiva, ciele sú zamerané na študenta, ktoré samostatne odvodzuje a aktívne s nimi pracuje, učiteľ vystupuje ako sprievodca, tútor, facilitátor, hlavným aktérom je študent, prostredie, obsah a úlohy sú realistické a autentické, sú poskytnuté príležitosti k získaniu praktických skúseností a zručností, využívajú sa medzipredmetové vzťahy, chyba je vnímaná ako príležitosť nahliadnuť do predchádzajúcich vedomostí študenta, pri hodnotení sa dôraz kladie skôr na priebežné hodnotenie, než na výkon pri jednorazovom teste, skúmanie a objavovanie je považované za jednu z najefektívnejších metód povzbudenie k nezávislému získavaniu poznatkov (Rohlíková, Vejvodová, 2012). Podľa Tureka (2010) si porozumenie učiaci sa subjekt konštruuje (vytvára) sám, a to tak, že zvažuje nové informácie, porovnáva ich s predchádzajúcimi skúsenosťami, prispôsobuje a pretvára tieto nové informácie tak, aby boli pre jeho osobu zmysluplné.

Mozgovokompatibilné učenie: v súčasnosti sa pod týmto pojmom označuje komplexný prístup k vyučovaciemu procesu, ktorý vychádza z poznatkov súčasných výskumov mozgu o tom, ako sa ľudský mozog učí prirodzeným spôsobom. Z princípov mozgovokompatibilného učenia vyplývajú pre učiteľov nasledujúce odporúčania: učitelia majú používať rozmanité vyučovacie prostriedky, aby zamestnali mozgy svojich žiakov. Neexistuje žiadna univerzálna metóda, či stratégia výučby, ktorá by adekvátne zabezpečila všetky možné variácie. Fyzické prostredie, osobná pohoda a emočný stav ovplyvňujú schopnosť učiť sa. Stres a ohrozenie ovplyvňujú schopnosť učiť sa inak ako pokoj, výzva, nuda, šťastie, či povinnosť. Prostredie, v ktorom sa realizuje výučba má u žiakov vzbudzovať pocit istoty, stability. Všetky prvky prostredia sú dôležité (aj zvýšenie hlasu, gestikulácia, zmena rytmu reči). Vyučovanie má byť zmysluplné, má poskytovať možnosť voľby. Učitelia by mali vytvárať priaznivú sociálnu

klímu, žiaci by mali cítiť bezpečie a nie obavy a strach. Učítelia by mali podávať informácie v súvislostiach, nevytrhávať ich z kontextu a organizovať aktivity žiakov vyžadujúce si plnú interakciu a komunikáciu mozgu s prostredím. Ak to nie je nevyhnutné, vyhýbať sa mechanickému učeniu nasпамáť. Učítelia by mali myslieť na to, že neexistujú dvaja rovnakí žiaci, preto by bolo žiaduce uplatňovať individuálny a diferencovaný prístup (Turek, 2010).

Hanuliaková (2015) sa venuje ešte aj iným vybraným druhom vyučovania, ktoré vedú žiakov k aktivite. Jedná sa napríklad o podnetné vyučovanie, explanačné vyučovanie, kontraktové vyučovanie, objavné vyučovanie, mediované vyučovanie, heuristické vyučovanie, konceptuálne vyučovanie, učenie aktivizujúce žiakov, experienciálne učenie, vysokoefektívne učenie, indukívne učenie.

3 ZÁVER

Spoločným znakom filozofie alternatívnych škôl je humánnosť výchovy, ktorá vychádza z názoru na človeka ako slobodného individua s určitými schopnosťami a záujmami s cieľom rozvinúť ich tak, aby mu slúžili po celý život. Prestavba školského systému založená na humanistickom poňatí žiaka predpokladá prechod od retroaktívnej k proaktívnej výchove akcentáciu rozvíjajúcej a výchovnej funkcie školy tak, aby sa stali prinajmenej rovnocenné jej vzdelávacej funkcii (Kosová, 2000, Zelina, 2000). Procesy humanizácie výchovy a vzdelávania sa usilujú o priblíženie školského života svetu dieťaťa, zohľadňovanie špecifických zákonitostí detského spontánneho poznávania a prostredia, v ktorom vyrastá, rešpektovanie etáp interiorizačného procesu. Škola by mala žiakov usmerniť v tom, ako sa majú učiť a ako majú samostatne svoje učenie riadiť.

Použitá literatúra

1. GÁBOROVÁ, E. Nondirektívny prístup vo výchove a vzdelávaní. Prešov: Prešovská univerzita, Fakulta humanitných a prírodných vied v Prešove, 2000. 95 s. ISBN 80-88722-96-9.
2. HANULIAKOVÁ, J. Aktivizujúce vyučovanie. Bratislava: IRIS, 2015. 127 s. ISBN 978-80-8153-036-4.
3. HORŇÁKOVÁ, A. Aktivizujúce a motivujúce metódy vo vyučovaní odborného jazyka. In: GRANT journal [elektronický zdroj]. - ISSN 1805-0638. - Vol. 3, no. 1 (2014), online, s. 15-17.
4. KOLÁŘ, Z., VALIŠOVÁ, A. Analýza vyučování. Praha: Grada Publishing, a.s., 2009, 230 s. ISBN 978-80-247-2857-5.
5. KOSO VÁ, B. Rozvoj osobnosti žiaka. Prešov: Metodické centrum Prešov, 2000. 121 s. ISBN 80-8045-179-6.
6. KOSO VÁ, B. a kol. Zmena a inovácie školy a výchovy. Nitra: Pedagogická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa Nitra, Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica, Hogeschool Helicon Zeist (Holandsko), 2000. 175 s. ISBN 80-8050-322-2.
7. PETLÁK, E., KOMORA, J. Vyučovanie v otázkach a odpovediach. IRIS, 2003. 165 s. ISBN 80-89018-48-3.
8. PETTY, G. Moderní vyučování. Praha: Portál, 1996. 384s. ISBN 80-7178-070-7.
9. ROHLÍKOVÁ, L., VEJVODOVÁ, J. Vyučovací metody na vysoké škole. Grada Publishing, a.s., 2012. 281 s. ISBN 978-80-247-4152-9.
10. ROSA, V., TUREK, I., ZELINA, M. Návrh koncepcie rozvoja výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike (Projekt „Milénium“). In: Slovenský učiteľ.:

- príloha Technológie vzdelávania, 2000, č.1. Nitra: Slovdidac, 2000. 57s. ISSN 1335-003X.
11. RÝDL, K. Inovace školských systémů. Praha: ISV nakladatelství, 2003. 281 s. ISBN 80-86642-17-8.
 12. ŠUŤÁKOVÁ, V., DARGOVÁ, J. Pedagogická komunikácia v príprave budúcich učiteľov. In: Zborník z vedeckej konferencie „Perspektívy rozvoja vzdelanosti v Prešovskom kraji v kontexte spoločenských premien a pri vstupe do 21. storočia“. Prešov: PU, KÚ, 1998, s. 304-308.
 13. TUREK, I. Zvyšovanie efektívnosti vyučovania. Bratislava: Metodické centrum, 1997. 299 s. ISBN 80-88796-49-0.
 14. TUREK, I. Didaktika. 2. vydanie. Bratislava: Iura Edition, 2010. 598 s. ISBN 978-80-8078-322-8.
 15. ZELINA, M. Alternatívne školstvo. Bratislava: IRIS, 2000. 255 s. ISBN 80-88778-98-0.
 16. ZELINA, M. Teórie výchovy alebo hľadanie dobra. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo - Mladé letá, s. r. o., 2004. 231 s. ISBN 80-10-00456-1.
 17. ZELINOVÁ, M., ZELINA, M. Osobnosť a práca tvorivého učiteľa v systéme tvorivo - humanistickej výchovy. Bratislava: Metodické centrum mesta Bratislavy, 1997, 77 s. ISBN 80-7164-192-8.

Kontakt

PaedDr. Zdenka Uherová, PhD.

Prešovská univerzita v Prešove, Centrum celoživotného a kompetenčného vzdelávania

Ul. 17. novembra 15, Prešov

Tel: +421 915 900 398

email: [jhzenka.uherova@unipo.sk](mailto:jhzdenka.uherova@unipo.sk)

NÁBOŽENSKÁ TEMATIKA VE VÝUCE LITERATURY NA STŘEDNÍ ŠKOLE

RELIGIOUS THEMES IN HIGH SCHOOL LITERATURE TEACHING

Markéta Zvolánková

Abstrakt

Práce řeší odraz globalizačních tendencí v českém školství, zejména pak roli náboženství ve výuce společenskovedních oborů s důrazem na český jazyk a literaturu - povinný maturitní předmět. V průběhu šetření byly analyzovány rámcové vzdělávacími programy pro různé typy škol a dále Katalog požadavků zkoušky společné části maturitní zkoušky z českého jazyka pro nadcházející rok. Z výzkumu jasně vyplynulo, že znalost náboženské problematiky je státem po žácích požadována, a to hned v několika rovinách. V práci jsou rovněž naznačeny cesty, jimiž se ubírá moderní literární výuka, včetně ukázkové interpretace textu Starého zákona. Na základě zjištěných výsledků je možné zahájit diskusi o potřebě odtabuizovat téma ve společnosti jako i o potřebě kvalitního vzdělávání pedagogů v dané oblasti.

Klíčová slova: náboženství, literatura, maturita

Abstract

The thesis solves the reflection of the globalization tendencies in the Czech education system, especially the role of religion in the teaching of social sciences with an emphasis on Czech language and literature - compulsory graduation subject. During the survey, the Framework Educational Programs for different types of schools were analyzed, as well as the Requirements for the Examination of the Common Part of the "Maturita" Examination in the Czech Language for the forthcoming year. Research has clearly shown that the knowledge of religious issues is required by the state, in several levels. The work also outlines the paths of modern literary teaching, including the exemplary interpretation of the Old Testament text. On the basis of the results found, it is possible to start a discussion about the need to get the topic in society as a need for high quality education of teachers I given area.

Key word: religion, literature, graduation

1 ODRAZ GLOBALIZACE VE ŠKOLSTVÍ

1.1 Je reflexe zapotřebí?

Dlouhodobý ekonomický, kulturní a politický proces rozšiřující a urychlující pohyb zboží, osob i myšlenek přes hranice mateřských zemí¹ aneb globalizace. To jest fenomén posledních několika dekád, který zásadně ovlivňuje téměř všechny oblasti lidského života. Škola, jakožto instituce připravující mladé lidi „do života“, by tedy měla právě na tento rys reagovat.

„Demokratická společnost dokáže přežít jen tehdy, pokud se jí daří udržovat rovnováhu mezi zájmy instituce a individua. Tato rovnováha je v posledních desetiletích značně

¹ Dokument FOE 35: Bezpečnostní prostředí světa roku 2035. *ARMÁDNÍ NOVINY* | Nejčtenější český vojenský web [online]. Copyright © 2017 [cit. 24. 05. 2017]. Dostupné z: <http://www.armadninoviny.cz/dokument-foe-35-bezpecnostni-prostredi-sveta-roku-2035.html>.

*narušována, což výrazně determinuje i roli dalších společenských institucí (např. školy) a jejich vztah k jednotlivci,*²

uvedl profesor Karel Rýdl, když zkoumal vlivy socioekonomického vývoje společnosti na pojetí kvality školy v ČR³.

Globalismus totiž, stejně jako například průmyslová revoluce, mění pravidla ustáleného společenského řádu a to v zásadní prospěch zisku. Výdělek je mnohdy důležitější než zájmy veřejné či sociální a je upřednostněn před přáními zaměstnanců a zákazníků, což vede k jejich postupné skepsi vůči takovému systému a k jejich následné rezignaci na něj.

Rychlý vědecký (zejména pak technický) pokrok a narůstající migrace obyvatelstva navíc často vyvolávají u lidí obavy, ať už z neznámých kultur, nebezpečné (nepřirozené) inteligence strojů, z přetváření životního prostředí atd. Úkolem moderních vzdělávacích institucí by tak podle profesora Rýdla mělo být i eliminování podobných fobií prostřednictvím vhodně zvolených témat a zodpovědného přístupu k vedení mladé generace.

*„Cílem naší doby by potom měla být nová interpretace pojmu vzdělání, které by vybavilo člověka tak, aby byl obtížněji manipulovatelný systémem, do něhož je nucen se začlenit. Jde o osobnostní výbavu mravní, etickou a hodnotovou, vycházející z principů demokratismu a humanismu.*⁴

1.2 Reakce českého školství

Zásadní roli v procesu výše popsané modernizace školského systému sehrálo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky⁵, když roku 2004 legislativně podpořilo nadcházející přechod k novému maturitnímu systému⁶ a zároveň přijalo tzv. rámcové vzdělávací programy (RVP)⁷:

*„Tyto programové dokumenty konkretizují obecné cíle vzdělávání, specifikují klíčové kompetence důležité pro rozvoj osobnosti žáků, vymezují věcné oblasti vzdělávání a jejich obsahy, charakterizují očekávané výsledky vzdělávání a stanovují rámce a pravidla pro tvorbu školních vzdělávacích programů, včetně učebních plánů.*⁸

V RVP⁹ byl mimo jiné zaveden důležitý pojem „klíčové kompetence“ a rovněž se v textu hovoří o „mezipředmětové spolupráci“ a o „přířezových tématech“.

² RÝDL, Karel. [online]. [Cit. 19. 11. 2016]. Dostupné z: http://www.nuov.cz/uploads/AE/pu_blikace/Vliv_so_cioekonomickeho_vyvoje_spolecnosti_na_pojeti_kvality_skoly_v_CR.pdf.

³ RÝDL, Karel. [online]. [Cit. 19. 11. 2016]. Dostupné z: http://www.nuov.cz/uploads/A E/publikace/Vliv_soci_oekonomickeho_vyvoje_spolecnosti_na_pojeti_kvality_skoly_v_CR.pdf.

⁴ Tamtéž.

⁵ Dále jen MŠMT či „ministerstvo“.

⁶ Tzv. Nová maturita se v ČR skládá od roku 2011.

⁷ Jde o hlavní kutikulární dokumenty ČR. RVP stručně a výstižně shrnují, jakých dovedností, kompetencí a částečně i znalostí by měli žáci na konkrétních typech a úrovních škol dosáhnout. Rétorika RVP je poměrně obecná a skrze široce pojaté okruhy tak dokumenty nabízejí prostor jednotlivým institucím, aby své vzdělávací plány specifikovaly v duchu svých potřeb (oborové zaměření, lokace, ekonomické zázemí, výsledky komunikace se studenty a rodiči atd.).

⁸ Rámcové vzdělávací programy, Národní ústav pro vzdělávání. *Národní ústav pro vzdělávání* [online]. Copyright © [cit. 24. 05. 2017]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/cinnosti/kurikulum-vseobecne-a-odborne-vzdelavani-a-evaluace/ramcove-vzdelavaci-programy?lang=1>.

⁹ Zavedení RVP MŠMT nastínilo již roku 2002 v tzv. Bílé knize, v níž byly formulovány vládní strategie v oblasti vzdělávání „odrážející celospolečenské zájmy“. Více zde: [file:///D:/Downloads/bilakniha%20\(1\).pdf](file:///D:/Downloads/bilakniha%20(1).pdf).

Klíčové kompetence představují souhrn vědomostí, dovedností, schopností, postojů a hodnot důležitých pro osobní rozvoj a uplatnění každého člena společnosti a jsou elementární součástí všech vzdělávacích plánů. Radíme mezi ně kompetenci k učení, k řešení problému, dále kompetenci komunikativní, sociální a personální, občanskou a pracovní.

Průřezová témata tvoří v základním vzdělávání rovněž povinnou položku. Tematicky procházejí napříč edukačními oblastmi. Patří sem osobnosti a sociální výchova, výchova demokratického občana, výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech, multikulturní výchova, environmentální výchova a mediální výchova¹⁰.

Mezipředmětovou spoluprací je myšlena vazba a propojenost výukových předmětů.

Dále dokumenty stanovují obecné cíle vzdělávání napříč všemi stupni škol s ohledem ke konkrétním předmětům (dále jen očekávané výstupy):

„Na základě rámcových vzdělávacích programů a pravidel v nich stanovených si jednotlivé školy vytvářejí své realizační programové dokumenty – školní vzdělávací programy. Dosud¹¹ byly vydány rámcové vzdělávací programy pro předškolní vzdělávání, pro základní vzdělávání (včetně programu pro základní školu speciální), pro 284 oborů středního vzdělávání, včetně konzervatoří, pro jazykové školy s právem státní jazykové zkoušky a pro základní umělecké školy.“¹²

2 OČEKÁVANÉ VÝSTUPY Z ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

Jak bylo výše řečeno, rámcové vzdělávací programy sestávají ze čtyř základních pilířů: očekávané výstupy, klíčové kompetence, průřezová témata, mezipředmětová spolupráce, z nichž se každý více či méně dotýká i předmětu český jazyk a literatura (ČJL). Ten je v RVP zahrnut pod vzdělávací oblasti Jazyk a jazyková komunikace¹³, vyučuje se na všech typech škol a je povinným maturitním předmětem.

2.1 Co stát očekává od studentů závěrečných ročníků?

Očekávané výstupy v rámci českého jazyka a literatury jsou ministerstvem blíže specifikovány podle několika kritérií, například podle stupně školy (např. RVP pro předškolní vzdělávání), ročníku (RVP pro 2. stupeň ZŠ), a k podrobnému dělení dochází i podle zaměření školy střední (např. RVP pro obory vzdělávání poskytující vzdělání s maturitní zkouškou).

Zaměříme se nyní na očekávané výstupy z českého jazyka a literatury v posledním ročníku základní školy (jednotné) a závěrečných ročnících vybraných škol středních (škola poskytující střední vzdělání, škola poskytující výuční list, odborná škola s maturitou, konzervatoř, víceleté gymnázium).

Od žáků, kteří završují základní vzdělání, stát jako výstupní znalosti, schopnosti a dovednosti z českého jazyka a literatury očekává následující:

¹⁰ PRUT - průřezová témata > Úvodní stránka. PRUT - průřezová témata > Úvodní stránka [online]. Copyright © 2011 CCA Group a.s. [cit. 24. 05. 2017]. Dostupné z: <https://www.prurezovatemata.cz>.

¹¹ V článku se jedná o datum 31. 12. 2012. Aktualizace dat zatím neproběhla.

¹² Rámcové vzdělávací programy, Národní ústav pro vzdělávání. Národní ústav pro vzdělávání [online]. Copyright © [cit. 24. 05. 2017]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/cinnosti/kurikulum-vseobecne-a-odborne-vzdelavani-a-evaluace/ramcove-vzdelavaci-programy?lang=1>.

¹³ Vzdělávací oblasti jsou části vzdělávacího obsahu vzniklé jeho členěním. Radí se k nim např. Člověk a svět práce. Do oblasti Jazyka a jazykové kompetence spadá Český jazyk literatura, Cizí jazyk a Další cizí jazyk).

- odlišuje ve čteném nebo slyšeném textu fakta od názorů a hodnocení, ověřuje fakta pomocí otázek nebo porovnáváním s dostupnými informačními zdroji,
- rozpoznává manipulativní komunikaci v masmédiích a zaujímá k ní kritický postoj,
- využívá základy studijního čtení – vyhledá klíčová slova, formuluje hlavní myšlenky textu, vytvoří otázky a stručné poznámky, výpisky nebo výtah z přečteného textu; samostatně připraví a s oporou o text přednese referát,
- uceleně reprodukuje přečtený text, jednoduše popisuje strukturu,
- orientuje se v literárním textu, nachází jeho hlavní myšlenku
- uvádí základní literární směry a jejich významné představitele v české a světové literatuře
- porovnává různá ztvárnění téhož námětu v literárním, dramatickém i filmovém zpracování¹⁴.

RVP oborů vzdělávání poskytujících střední vzdělání (kategorie J, např. Ladění klavírů a kulturní činnost¹⁵), v posledním ročníku požaduje, aby se studenti orientovali v textu a byli schopni jej analyzovat. Rovněž by měli umět informace kriticky hodnotit a s užitím relevantních zdrojů posuzovat jejich pravdivost.

Stejně požadavky jsou kladeny i na žáky oborů vzdělání poskytující střední vzdělání s výučním listem (kategorie E, např. Knihařská práce¹⁶).

Nároky se zvyšují u oborů vzdělávání poskytujících střední vzdělání s maturitní zkouškou (kategorie M a L, např. Informační technologie¹⁷). Studenti by měli zpětně reprodukovat text, případně jej transformovat do jiné podoby, zaznamenávat bibliografické údaje, mít přehled o denním tisku, literatuře faktu i o beletrii. Stejně výstupy jsou očekávány od absolventů konzervatoří (např. Hudba).

RVP pro konzervatoře navíc definuje předmět estetická výchova, v jejímž rámci jsou na studenty kladeny další nároky týkající se interpretace díla a znalostí z oblastí literatury. Studenti by měli být schopni vnímat „umění jako specifickou výpověď o skutečnosti“ a měli by mít přehled o „vývoji české a světové literatury v kulturních a historických souvislostech“. Dále je absolvent konzervatoře popisován jako ten, kdo:

- zhodnotí význam daného autora i díla pro dobu, v níž tvořil, pro příslušný umělecký směr i pro další generace,
- text interpretuje a debatuje o něm,
- porovná typické znaky kultur hlavních národností na našem území¹⁸.

Nejvyšší nároky jsou potom kladeny na studenty gymnázií. V RVP pro gymnázia je u očekávaných výstupů ze strany žáka uvedeno následující:

¹⁴ *Národní ústav pro vzdělávání* [online]. Copyright © [cit. 24. 05. 2017]. Dostupné z: http://www.nuv.cz/uploads/RVP_ZV_2016.pdf.

¹⁵ *Prehled* [online]. Copyright © [cit. 24.05.2017]. Dostupné z: http://zpd.nuov.cz/RVP_3_vlna/RVP%208244J01%20Ladeni%20klaviru%20a%20kulturni%20cinnost.pdf.

¹⁶ *Prehled* [online]. Copyright © [cit. 24.05.2017]. Dostupné z: http://zpd.nuov.cz/RVP_3_vlna/RVP%203457E01%20Kniharske%20prace.pdf.

¹⁷ *prehled* [online]. Dostupné z: <http://zpd.nuov.cz/RVP/ML/RVP%201820M01%20Informacni%20technologie.pdf>.

¹⁸ *prehled* [online]. Copyright © [cit. 24.05.2017]. Dostupné z: http://zpd.nuov.cz/RVP_4_vlna/RVP_8244M01_Hudba_8244P01_Hudba.pdf.

- objasní rozdíly mezi fikčním a reálným světem a vysvětlí, jakým způsobem se reálný svět promítá do literárního textu, jaký vliv může mít svět fikce na myšlení a jednání reálných lidí,
- rozliší a specifikuje jednotky vyprávění (časoprostor, vypravěč, postavy) a zhodnotí jejich funkci a účinek na čtenáře,
- identifikuje využití jednoho textu v textu jiném (intertextovost) a objasní jeho funkci a účinek na čtenáře,
- postihne smysl textu, vysvětlí důvody a důsledky různých interpretací téhož textu, porovná je a zhodnotí, odhalí eventuální dezinterpretace textu,
- vystihne podstatné rysy základních period vývoje české i světové literatury, významných uměleckých směrů, uvede jejich představitele a charakterizuje a interpretuje jejich přínos pro vývoj literatury a literárního myšlení¹⁹.

Z vybraných úryvků vyplývá, že zejména v literární sekci je, byť v různé míře, po všech záciích v České republice státem (a tedy závazně) požadováno, aby byli schopni interpretovat umělecký text, aby měli přehled o kulturních, historických, politických a jiných souvislostech, s nimiž je text spjat, aby byli schopni kritického posouzení textu, aby odhalili manipulaci a aby pracovali s relevantními zdroji informací a byli schopni si utvořit vlastní názor na základně ověřených dat. Je toho možné dosáhnout bez povědomí o základních náboženských principech?

2.2 Požadavky k maturitě aneb Orientovat se v náboženské tematice se vyplatí

Český jazyk je povinným maturitním předmětem každého studenta, jenž se rozhodne skládat zkoušku dospělosti v České republice (studentů – cizinců²⁰ nevyjímaje).

V současnosti MŠMT ČR vydává tzv. Katalogy požadavků pro zkoušky společné části maturitních zkoušek z jednotlivých předmětů, v rámci nichž jsou uváděny požadavky na vědomosti a dovednosti, které mohou být v rámci maturitních zkoušek ověřovány. V rámci Katalog požadavků zkoušky společné části maturitní zkoušky z českého jazyka tak MŠMT mimo jiné uvádí seznam vybraných spisovatelů, literárních děl, literárních žánrů, směrů a hnutí. Z výčetky určené na rok 2018²¹ jsou pro tuto práci důležité následující položky: Bible, Dante Alighieri, Konstantin a Metoděj, Jan Hus, Jaroslav Durych, William Styron, Jiří Orten, Ladislav Fuks, Arnošt Lustig, Ota Pavel.

Všichni vyjmenovaní autoři jsou spojeni s náboženstvím (katolické, protestantské, židovské).²² Tato vědomost bude po maturantech příští rok²³ vyžadována, jak ostatně dokazuje zkušební otázka v oddíle téhož dokumentu nazvaném „Žák se orientuje ve vývoji české a světové literatury“ označeném číslem 3, v níž by studenti měli přiřadit jméno Arnošt Lustig k následujícímu medailonku:

¹⁹ [online]. Dostupné z: [http://file:///D:/Downloads/RVP_gymnazia%20\(1\).pdf](http://file:///D:/Downloads/RVP_gymnazia%20(1).pdf).

²⁰ „V České republice se ve školním roce 2014/15 vzdělávalo na všech typech škol 74 476 cizinců. Celkový počet všech žáků a studentů činil 1 960 808 (včetně občanů ČR), cizinci tvořili 3,8 % z nich,“ uvádí server Inkluzivní škola. Střední školy pojaly 8 837 cizinců, což se rovná 2 % z celkového počtu 435 492 studentů. Z toho 2 263 přišlo z EU (0,5 %) a 37 tvořili žadatelé o azyl. Studentů cizí státní příslušnosti s trvalým pobytem bylo 80,3 %. U žáků ZŠ a SŠ se pod čísly nacházejí konkrétní jedinci s ambicí setrvat v ČR i po ukončení studia. Více zde: Inkluzivní škola. [online]. [Cit. 17. 9. 2016]. Dostupné z: <http://www.inkluzivniskola.cz/kdo-jsou-nove-prichozi/pocty-cizincu-na-skolach>.

²¹ MŠMT ČR [online]. Copyright © [cit. 24.05.2017]. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/O21/O211/katalogy_zkousek_k_MZ/Katalog_pozadavku_od_2018_z_CJL.pdf.

²² Spojitost Bible se všemi třemi abrahámovskými náboženstvími je brána za samozřejmou.

²³ Stejně jako letos a v letech minulých.

„Jeho tvorba je výrazně ovlivněna vlastními zkušenostmi z války (např. útěk z transportu smrti). Stěžejním tématem jeho děl je holocaust, hlavními postavami jsou bezbranní, obyčejní lidé (Židé, velmi často ženy), kteří se dostávají do mezních životních situací...“²⁴

V sekci „Žák aplikuje základní znalosti literární teorie na konkrétní text“ se navíc židovská látka vrací v úloze 2, v níž má student odhalit, jaké dvojverší je založené na kontrastu:

„Je v tobě Žida půl / a půlka esesáka.“²⁵

3 NÁBOŽENSTVÍ A JEHO DŮLEŽITÁ ROLE VE VÝUCE LITERATURY

3.1 Maturitní četba

Kromě dobré znalosti autorů a děl zmíněných v Katalogu požadavků (viz předchozí kapitola) by navíc maturanti měli být schopni interpretovat a kontextuálně zařadit cca dvacet titulů, jež si vybírají z tzv. školního maturitního seznamu²⁶. Při výběru se většina studentů kromě pevně stanovených kritérií²⁷ řídí často počtem stran nebo žánrem. Z různých důvodů jsou tak upřednostňovány útlé romány a dále pak sci-fi, fantasy či detektivní příběhy.

Na pomyslném žebříčku proto vítězí následující tituly: Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou, Démanty noci (Lustig), Romeo Julie a tma (Otčenášek), Pan Theodor Mundstock, Spalovač mrtvol (Fuks), Smrt krásných srnců (Pavel), Biblické příběhy (Olbracht), Staré řecké báje a pověsti (Petiška), Petr a Lucie (Rolland), Šifra mistra Leonarda (Brown), Jméno růže (Eco) či Letopisy Narnie (Lewis). Zmíněná „populární“ maturitní četba je s náboženskou tematikou úzce spojena.

3.2 Čtenář jako spolutvůrce díla, opětovná cesta k symbolu

Současné literární vzdělávání inklinuje k myšlenkám recepční estetiky kostnické školy. Podle zmíněné teorie jediný výklad uměleckého textu neexistuje. Dílo je spoluvytvářeno čtenáři. Každý recipient se liší osobními vlastnostmi a zkušenostmi a zároveň k textu přistupuje s jiným očekáváním. Tzv. bílá místa, tedy to, co v textu není explicitně řečeno, jsou proto doplňována vždy originálně a stávají se zdrojem interpretační různorodosti²⁸.

„Myslíte si snad, že naše židovské knihy jsou napsány výlučně souhláskami jenom z nějakého rozmaru? Každý ať si sám k tomu najde tajně samohlásky, které jenom jemu jedinému odhalí určitý smysl - jestli nemá živé slovo ustrnout v mrtvé dogma,“²⁹

přichází mi v tomto kontextu na mysl moudrá slova Gustava Meyringa.

V inovativní výuce literatury je student oproštěn od role příjemce zakotvených „pravd“ a učitel se stává garantem metody, facilitátorem³⁰. Je to právě on, kdo by měl stát v čele společné cesty, na jejímž konci čekají individuální studentská porozumění.

²⁴ MŠMT ČR [online]. Copyright © [cit. 24.05.2017]. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/O21/O211/katalogy_zkousek_k_MZ/Katalog_pozadavku_od_2018_z_CJL.pdf.

²⁵ MŠMT ČR [online]. Copyright © [cit. 24.05.2017]. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/O21/O211/katalogy_zkousek_k_MZ/Katalog_pozadavku_od_2018_z_CJL.pdf.

²⁶ Seznam stanovuje ředitel školy na základě kritérií pro výběr maturitních zadání k ústní zkoušce, která jsou součástí Katalogu požadavků a uveřejňuje jej nejpozději 30. září školního roku, v němž se maturitní zkouška koná. Minimální počet nabízených děl je 60.

²⁷ Min. 2 díla z české a světové lit. do 18. st., min. 3 díla z české a svět. lit. 19. st., min. 2 poetická díla atd.

²⁸ SCHNEIDER, Jan. 2001. *Čtenář jako výzva. Výbor z prací kostnické školy*. Brno: Host.

²⁹ MEYRING, G. Golem. vyd. 2. Praha: Argo, 2005, s. 89. ISBN: 80-7203-601-7.

Každý vykladač Písma (v našem případě pedagog) musí, jak praví II. Vatikánský koncil: „dbát přesně daných forem myšlení, řeči a vyprávění, které jsou podmíněny okolnostmi, jež panovaly za dob autora, jako forem, které byly tenkrát obvyklé v každodenním životě,“³¹ a to zejména proto, aby přesně pochopil pravý obsah původního sdělení a následně jej aktualizovaným způsobem předal svým současníkům.

Dnešní doba je přitom charakteristická tzv. „vyprazdňováním“ symbolů³² ve prospěch znaků³³. Degradování symbolu jakožto výzvy k interpretaci na znak s předem vloženým ustáleným významem hojně využívají reklamní průmysl, veřejnoprávní média či virtuální světy.

Přirozený svět je překrýván nejen světem vědy a techniky, nýbrž i předem vyrobenými „hyperrealitami“³⁴, jejichž zdánlivá jednoduchost je navíc přenášena do života a svou bezproblémovostí čtení zastírá původní složitý systém „bytí“ a odvádí pozornost od přirozené jazykové hry. A to se stává nebezpečným:

„Rozlišení mezi „znakem“ a „symbolem“, jak ukazují psychologové a sociologové, může také vést k mnohým objasněním „temných pohnutek“ sociálního jednání.“³⁵

Studenti, jakožto nejmladší generace, jsou potom nejohroženějšími jedinci, neboť mnozí z nich nepoznali svět před výše popsáním stavem, a jejich vnímání „reality“ se pod tlakem předpřipravených simulací stává snadným terčem pro zneužití.

Významový posun je proto pro studenty látkou složitou ale velice důležitou. Tím spíš je potřeba přistupovat v hodinách literární výchovy k textové analýze děl s náboženskou tematikou, jež v sobě symboliku z principu ukrývá.

„Myšlenky je třeba převádět do takového kódu, kterému příjemce rozumí.“³⁶

Je nutné si uvědomit, že soubor starozákonních knih nevznikl najednou jako jednotný celek, naopak jednotlivé části byly postupně dotvářeny a to v horizontu přibližně tisíciletém:

„Pokud si takovou knihovnu představíme pro srovnání v českém jazykovém prostoru, zabírala by knihy od dob svatého Vojtěcha (+997).“³⁷

Proto také není divu, že se od sebe dílčí spisy liší.

„Ve Starém zákoně se například nacházejí velmi stará lidová vyprávění, která se po celá staletí ústně tradovala ještě před svým písemným zachycením. Máme-li vyjmenovat alespoň

³⁰ VALIŠOVÁ, A. 2011. *Pedagogika pro učitele*. Praha. Grada.

³¹ KOPPOVÁ, Johanna. *Starý zákon. Kniha pro dnešní dobu*. vyd. 1. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství. 2003, s. 13. ISBN 80_7192-466-0.

³² „Každý symbol lze vykládat přinejmenším dvěma protikladnými způsoby, které se musí spojit, abychom dostali celkový smysl.“ (Slouková, 2002, 26).

³³ Znak s předem vloženým ustáleným významem hojně využívají reklamní průmysl, veřejnoprávní média či virtuální světy.

³⁴ SLOUKOVÁ, Danica. *Úvod do filosofie jazyka*. [online]. 2002, s. 31 [citováno 16. 11. 2015]

Dostupné z: filosofia.cz/files/jazyk/fj.doc.

³⁵ SLOUKOVÁ, Danica. *Úvod do filosofie jazyka*. [online]. 2002, s. 31 [citováno 16. 11. 2015]

Dostupné z: filosofia.cz/files/jazyk/fj.doc.

³⁶ MINHOVÁ, Jana. *Mezilidská komunikace jako prostředek osobnostního a sociálního rozvoje*. vyd. 1. Hradec králové: Gaudeamus, 2012, s. 7. ISBN 978 -80-7435-191-4.

³⁷ KOPPOVÁ, Johanna. *Starý zákon. Kniha pro dnešní dobu*. vyd. 1. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství. 2003, s. 12. ISBN 80_7192-466-0.

*několik z obsažených druhů, jsou to rodinné ságy, rodokmeny, hrdinské písně, zákoníky, kroniky z prostředí hrdinského dvora, prorocká slova, varování a útěchy, slova zaslíbení, naučná vyprávění, přísloví, hymny z chrámové liturgie, žalozpěvy.*³⁸

Není tedy nutné hledět na biblický obsah jako na historickou zprávu. Důležitější je snaha odhalit, v jakém období text vznikal, s jakým literárním žánrem se setkáváme, proč jej autor zvolil, jaké toužil předat poselství:

*„V tomto smyslu nejsou zvláštní události, jako například Jonášovo přežití v břiše velryby, nijakým problémem. Jestliže je zajetí v rybích útrobách ještě dnes platným obrazem pro stav nejzazšího ohrožení, bezvýchodnosti a smrtelné nouze, ze které může člověka zachránit pouze Bůh, potom se nás vyprávění dotkne ještě osobněji, než kdybychom je brali pouze jako líčení již dávno minulého jednorázového děje. Neboť v takovém případě tento biblický text nehovoří pouze o Jonášovi, nýbrž i o nás.*³⁹

4 NÁBOŽENSTVÍ VE VÝUCE - VĚC VEŘEJNÁ

Současný systém klade velký důraz rovněž na pěstování tzv. klíčových kompetencí. Žák, který si je osvojí, by měl být schopen zapojit se do kosmopolitní společnosti a jednat zodpovědně a morálně s ohledem na základní lidské hodnoty. I v definicích klíčových kompetencí se tak nutně odráží globalizační tendence a potřeba náboženského povědomí. U kompetence občanské je například řečeno, že na konci základního vzdělávání žák:

- respektuje přesvědčení druhých lidí, váží si jejich vnitřních hodnot, je schopen vcítit se do situací ostatních lidí, odmítá útlak a hrubé zacházení, uvědomuje si povinnost postavit se proti fyzickému i psychickému násilí.

Bílá kniha pro obory středního vzdělávání s maturitní zkouškou stanovuje, že žáci se mají učit poznávat svět, který je obklopuje, adaptovat se na nové podmínky, diskutovat, dojít ke kompromisu. Dále je kladen důraz na:

- prohlubování osobnostní, národnostní a občanské identity žáků, jejich připravenosti tuto identitu chránit, ale současně také respektovat identitu jiných lidí;
- to, aby se žáci ve vztahu k jiným lidem oprostili od předsudků, xenofobie, intolerance, rasismu, agresivního nacionalismu, etnické, náboženské a jiné nesnášenlivosti;
- zajímat se aktivně o politické a společenské dění u nás a ve světě⁴⁰.

Jak by mohli být žáci schopni se orientovat v denním tisku, interpretovat Lustigův román, rozebrat etapy druhé světové války nebo citlivě reagovat na odlišné zvyky příslušníků jiných národů, pokud by se přiměřené množství výuky nevěnovalo právě otázkám spojeným s náboženstvím? V rámci českého jazyka, jenž je navíc povinným maturitním předmětem, pak není možné náboženskou tematiku ignorovat, neboť, s přihlédnutím k požadavkům kladeným ze strany státu i z hlediska čtenářských preferencí studentů, by mohlo být ohroženo úspěšné završení jejich středoškolského studia.

Tvůrci RVP si podle všeho jsou onou zásadní rolí náboženské tematiky ve výchově a vzdělávání vědomi. Otázkou však zůstává, zda je s tímto faktem smířena také česká veřejnost,

³⁸ KOPPOVÁ, Johanna. *Starý zákon. Kniha pro dnešní dobu*. vyd. 1. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství. 2003, s. 13. ISBN 80_7192-466-0.

³⁹ KOPPOVÁ, Johanna. *Starý zákon. Kniha pro dnešní dobu*. vyd. 1. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství. 2003, s. 13. ISBN 80_7192-466-0.

⁴⁰ Rámcové vzdělávací programy, MŠMT ČR. *MŠMT ČR* [online]. Copyright ©2013 [cit. 24. 05. 2017]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/skolskareforma/ramcove-vzdelavaci-programy>.

z níž se žáci, rodiče ba i učitelé rekrutují. Obávám se, že náboženství je v očích většiny stále tématem tabuizovaným, případně silně kontroverzním, což se může v praxi neblaze projevit. Nezbyývá než doufat, že se najde hodně dobrých facilitátorů, a to i přes varování bývalé děkanky Fakulty pedagogické Západočeské univerzity:

„RVP vyžaduje učitele s širším pohledem na danou problematiku, se schopností hledat vazby mezi jednotlivými vědními obory, s dovedností řešit problémy z různých úhlů pohledu a různými nástroji...fakulty připravující učitele zůstaly požadavkům praxe zatím hodně dlužny.“⁴¹

Použitá literatura

1. COUFALOVÁ, Jana. Reagují fakulty připravující učitele na vznik RVP? in *Moderní trendy v přípravě učitelů fyziky: sborník z konference: Srní, Plzeň: Západočeská univerzita, 2005, str. 21. ISBN 80-7043-418-X.*
2. KOPPOVÁ, Johanna. *Starý zákon. Kniha pro dnešní dobu.* vyd. 1. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství. 2003, s. 12-13. ISBN 80_7192-466-0.
3. MEYRING, G. Golem. vyd. 2. Praha: Argo, 2005, s 89. ISBN: 80-7203-601-7.
4. MIŇHOVÁ, Jana. *Mezilidská komunikace jako prostředek osobnostního a sociálního rozvoje.* vyd. 1. Hradec králové: Gaudeamus, 2012, s. 5-7. ISBN 978 -80-7435-191-4.
5. RÝDL, Karel. [online]. [Cit. 19. 11. 2016]. Dostupné z: http://www.nuov.cz/uploads/AE/publikace/Vliv_socioeconomickeho_vyvoje_spolecnosti_na_pojeti_kvality_skoly_v_CR.pdf.
6. SLOUKOVÁ, Danica. *Úvod do filosofie jazyka.* [online]. 2002, s. 31 [citováno 16. 11. 2015] Dostupné z: filosofia.cz/files/jazyk/fj.doc.
7. SCHNEIDER, Jan. 2001. *Čtenář jako výzva. Výbor z prací kostnické školy.* Brno: Host.
8. VALIŠOVÁ, A. 2011. *Pedagogika pro učitele.* Praha. Grada.

Online zdroje

1. Rámcové vzdělávací programy, Národní ústav pro vzdělávání. *Národní ústav pro vzdělávání* [online]. Copyright © [cit. 24. 05. 2017]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/cinnosti/kurikulum-vseobecne-a-odborne-vzdelavani-a-evaluace/ramcove-vzdelavaci-programy?lang=1>.
2. PRUT - průřezová témata > Úvodní stránka. *PRUT - průřezová témata > Úvodní stránka* [online]. Copyright © 2011 CCA Group a.s. [cit. 24. 05. 2017]. Dostupné z: <https://www.prurezovatemata.cz>.
3. *Prehled* [online]. Copyright © [cit. 24.05.2017]. Dostupné z: http://zpd.nuov.cz/RVP_3_vlna/RVP%208244J01%20Ladeni%20klaviru%20a%20kulturni%20cinnost.pdf.
4. *prehled* [online]. Copyright © [cit. 24.05.2017]. Dostupné z: http://zpd.nuov.cz/RVP_4_vlna/RVP_8244M01_Hudba_8244P01_Hudba.pdf.
5. *MŠMT ČR* [online]. Copyright © [cit. 24.05.2017]. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/O21/O211/katalogy_zkousek_k_MZ/Katalog_pozadavku_od_2018_z_CJL.pdf.

Kontaktní údaje:

Mgr. Markéta Zvolánková
Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta pedagogická
Veleslavínova 42, 301 00 Plzeň
Tel: 724 746 103
email: zvolanko@kcj.zcu.cz

⁴¹COUFALOVÁ, Jana. Reagují fakulty připravující učitele na vznik RVP? in *Moderní trendy v přípravě učitelů fyziky: sborník z konference: Srní, Plzeň: Západočeská univerzita, 2005, str. 21. ISBN 80-7043-418-X.*

BURN OUT SYNDRÓM A MOŽNOSTI JEHO ZVLÁDANIA V UČITEĽSKEJ PROFESII

BURN OUT SYNDROME AND THIS POSSIBILITIES OF THIS CONTROL IN THE TEACHER PROFESSION

Margita Feranská

Abstrakt

Cieľom príspevku je teoretická analýza burn out syndrómu v profesii učiteľa, prínos nového teoretického pohľadu na syndróm vyhorenia v učiteľskej profesii a možnosti jeho efektívneho zvládania. Príspevok orientujeme aj na niekoľko stratégií pomocou ktorých je možné zabrániť alebo minimalizovať burn out syndróm v práci učiteľa.

Kľúčová slova: *burn out syndróm, burn out syndróm v učiteľskej profesii, zvládanie burn out syndrómu*

Abstract

The aim of an article is the theoretical analysis of burn out syndrome in the teacher's profession, the contribution of a new theoretical view to burnout syndrome in the teaching profession and the possibilities of its effective management. We also focus on a few strategies to prevent or minimize burn out syndrome in the teacher's profession.

Key words: *burn out syndrome, burn out syndrome in teachers profession, management of burn out syndrome*

1 BURN OUT SYNDRÓM V PROFESII UČITEĽA

Petlák, E. – Baranovská, A. (2016) píšú o burn out syndróme ako o globálnom probléme a pracovnom strese, ktorý potencionálne ovplyvňuje negatívne fyzické i psychické zdravie jednotlivca, ako aj ovplyvnenie efektivity organizácie práce učiteľa.

Kebza (2010) charakterizuje burn out syndróm ako stav psychického a aj celkového vyčerpania, ktorý negatívne ovplyvňuje kognitívne procesy človeka, jeho emócie, názory a postoje a v neposlednom rade motiváciu učiteľa a teda možnosť zmeny profesionálneho správania sa učiteľa.

Najčastejšie používaná charakteristika pre burn out syndróm, ktorá je všeobecne známa v pedagogickej teórii a praxi je proces, ktorý je dôsledkom dlhodobej pracovnej záťaž, alebo ho väčšina odborníkov považuje za stav vyčerpania vlastných zdrojov života človeka, kedy sa zvyšuje pocit ohrozenia. Jednotlivec v takomto stave stráca svoju pracovnú resp. profesionálnu motiváciu a entuziazmus či angažovanosť vo svojej pracovnej činnosti, ktorú vykonáva.

Burn out syndróm môžeme klasifikovať aj ako dôsledok nerovnováhy medzi očakávaním a realitou, či skutočnosťou. Křivohlavý (2012) opisuje tento stav ako proces, ktorého vyvrcholením je chronický stres, pričom je to výsledok dlhodobej psychickej záťaž.

C. Henning a G. Keller (1996) proces burn out syndrómu zhrnuli do piatich fáz:

1. *Nadšenie* – človek v prvej fáze má veľké ideály a v práci sa nadmieru angažuje a je plný entuziazmu.

2. *Stagnácia* – nastáva v prípade, kedy sa ideály jednotlivca nepodarilo zrealizovať a mení sa zameranie stanovených ideálov človeka. Požiadavky, ktoré sú kladené na človeka, resp. učiteľa ho v jeho profesii či náplni práce začínajú obťažovať.
3. *Frustrácia* – predstavuje čas, kedy vykonávaná práca pre učiteľa predstavuje veľké sklamanie a považuje ju za negatívnu súčasť života.
4. *Apatia* – nastáva v prípade, resp. v bode, kedy človek vykonáva len tie najzákladnejšie alebo najnutnejšie činnosti a aktivity, vyhýba sa kontaktu s ľuďmi a rozhovorom vo svojej práci.
5. *Syndróm vyhorenia* – charakterizuje stav, kedy sa dosahuje štádium úplného fyzického a psychického vyčerpania.

Pre porovnanie uvádzame fázy syndrómu vyhorenia resp. burn out syndrómu podľa autora W. Schmidbauera (2008):

1. Počiatková fáza – pre jednotlivca, teda učiteľa je v tejto fáze typická nadmerná angažovanosť do činností, kedy sa jednotliviec vzdáva aj svojho voľného času a radšej pracuje. V tejto prvotnej fáze sa môže prejaviť aj hyperaktivita či prežívanie vlastnej nenahraditeľnosti.
2. Prepuknutie – v druhej fáze sa prejavuje zmätok, jednotlivcovi sa dostáva určitého počiatkového vyčerpania čo sa prejavuje ako únava a nechúť vykonávať určité činnosti. Jednotlivci si v tejto fáze začínajú čerpať osobné voľno a na pracovisku sa prejavuje mobbing.
3. Fáza slabnutia výkonnosti – je fáza, kedy jednotliviec nedokáže koncentrovať svoje sily a sústrediť ich na činnosti a tak sa dopúšťa sa mnohých chýb vo svojej práci.
4. Kompenzovanie vyhorenia – nastáva v prípade, kedy jednotliviec vnútorne skrýva stav, že sa svojho povolania vzdal. Jednotliviec nezaujíma o prácu začal vnikať postupne, nie z jedného dňa na druhý.

Na základe týchto dvoch uvedených delení, môžeme zhodnotiť, že obe delenia sú veľmi podobné, pokiaľ ide o postupné jednotlivé fázy burn out syndrómu. Aj keď by sme mohli povedať, že v druhom delení dvojica autorov sú jednotlivé fázy podrobnejšie opísané. V profesii učiteľa nachádzame obe delenia, resp. všetky fázy, pretože zo spomenutých fáz sa väčšinou všetky príklady vyskytujú v profesii učiteľa. Jednotlivé fázy reprodukujú proces burn out syndrómu v profesii učiteľa.

1.1 Modely burn out syndrómu

V priebehu niekoľkých rokov boli vytvorené viaceré modely, ktoré opisujú fázy či proces burn out syndrómu. Pedagogická verejnosť sa už od dávna zaoberá syndrómom vyhorenia, teda už v minulosti sa vedelo, že tento syndróm existuje, ale nebola to až tak často skloňovaná téma. Do popredia sa burn out syndróm dostával až postupne a v dnešnej dobe je stále častejšie spomínaná v pedagogickej teórii a výskumoch.

Záujem o túto problematiku sa rozšíril aj za hranice USA odkiaľ pochádza mnoho modelov a my sme si vybrali niektoré z nich.

Chernissov model

Považujeme ju za jednu z mnohých teórií, s ktorou sa môžeme stretnúť, hovoríme o procesuálnom modeli podľa Chernissa. Hazell (2010) ho opisuje ako výsledok nerovnováhy medzi vnímaním prínosom práce učiteľa, resp. jeho vykonávanej práce a medzi uspokojením z práce. Ide o proces, v ktorom stres spôsobuje tlak a autor hovorí o procese, kedy dochádza

k negatívnym zmenám v práci učiteľa, menia sa postoje v práci učiteľa a tiež aj jeho správanie v dôsledku záťaže, ktorú učiteľ pociťuje.

V tomto modeli sa nachádzajú tri základné skupiny, ktoré sa podieľajú na vzniku burn out syndrómu v práci učiteľa:

- Zdroj stresu
- Osobné premenné
- Premenné pracovného stresu

Do zdrojov stresu môžeme zahrnúť napríklad sociálnu oporu, napríklad v kolektíve, ďalej spätnú väzbu ak hovoríme o edukačnom procese, na rozdiel od osobných premenných burn out syndrómu, kam môžeme zaradiť napríklad motiváciu, sebadôveru, nárast úspechu či neúspechu a pocit syndrómu vyhorenia, autonómiu, vynaložená námaha na uskutočnenie vytýčených cieľov a iné. Poslednú skupinu, ktorú tvoria premenné pracovného stresu môžeme zložiť napríklad z pracovných výziev a ich miery naplnenia či uskutočnenia, pracovná spokojnosť, patrí sem tiež určite motivácia, ktorá je veľmi dôležitá pri plnení cieľov (edukačných), v neposlednom rade sem môžeme zaradiť aj zapojenie sa do pracovného procesu.

1.1.1 Činitele burn out syndrómu

Petlák – Baranovská (2016) uvádzajú niekoľko pojmov, ktoré považujú autori za podstatné, či hlavné zdroje stresu. S ich názorom sa zhodujeme a z pedagogickej teórie a praxe vychádzajú nasledovné činitele, ktoré ovplyvňujú a vyvolávajú stres v práci učiteľa. Dané pojmy vysvetľujeme.

Problém – považuje sa za najbežnejší typ náročnej situácie, t. j., ktorá je svojou povahou učiteľovi vo svojej práci nepríjemná, znepokojujúca, alebo ohrozujúca. Riešenie takéhoto problému vyžaduje väčšie úsilie ako obyčajné možnosti, ktoré má jednotlivec, učiteľ k dispozícii.

Frustrácia – nastáva v prípade, keď učiteľ nedokáže naplniť aktuálne potreby alebo ciele, ktoré si stanovil. Dôsledkom frustrácie býva často napríklad aj agresia.

Konflikty – konfliktom môžeme nazvať jav, kedy sa stretávajú dve protichodné tendencie resp. názory, ciele či záujmy. Tieto situácie sa vnímajú ako neželané, nežiadúce, nepríjemné pre prácu učiteľa.

Strach a úzkosť – autori chápu ako negatívne emócie, ktoré sú pre život nebezpečné, ohrozujúce či nebezpečné a sú sprevádzané nepríjemnými telesnými pocitmi napríklad ako je svalová tenzia, slabosť, zrýchlenie tepu a iné. Úzkosť býva spojené s neurózami, ochorením psychoneurotického charakteru jednotlivca. Medz úzkosťou a strachom je veľmi tenká hranica, navzájom sa doplňajú prelínajú a môžu prejsť jeden do druhého a naopak.

Kríza – kríza sa považuje za stav, kedy záťaž a jej intenzita dosahuje hraničné hodnoty a ich prekročenie môže znamenať úplné ohrozenie existencie životného systému. Kríza je hranicou, ktorá sa dá prejsť jedine so sprevádzaním deštruktívnych následkov.

Medzi ďalšie, či menej závažné činitele vzniku stresu, či za iné stresory môžeme považovať podľa autorov napríklad: rozvod, smrť blízkeho človeka, prepustenie zo zamestnania, sobáš, nútený pobyt, nový člen rodiny, problémy v rodine, závažné zmeny v zamestnaní a iné. (viď. Tabuľka 1). Uvádzame tabuľku autorov, ktorá vypovedá o zoradení konkrétnych činiteľov stresu (udalostí – stresorov), zaznamenaných v tabuľke podľa súčtu bodov zaznamenaných a ohodnotených stupnicou bodov od 1 do 100. Autori sa inšpirovali štúdiou od autorov

Holmes – Rahe, ktorí ohodnocovali jednotlivé životné situácie ktoré uvádzame:

Tabuľka č. 1: Stresové udalosti (Korczyński, 2015, s. 13 In Petlák – Baranovská, 2016, s. 18)

	Udalosť/ stresor	Počet bodov
1.	Smrť životného partnera	100
2.	Rozvod	73
3.	Zásadná roztržka s manželským partnerom	65
4.	Nútený pobyt (psychiatrická liečebňa, väzenie a i.)	63
5.	Úmrtie člena rodiny	63
6.	Vážny úraz alebo ochorenie	53

7.	Sobáš	50
8.	Prepustenie zo zamestnania	47
9.	Zmierenie s manželským partnerom	45
10.	Odchod do dôchodku	45
11.	Závažná zmena v rodine	44
12.	Tehotenstvo	40
13.	Sexuálne problémy	39
14.	Nový člen rodiny (adopcia, príbuzný, narodenie dieťaťa)	39
15.	Závažné zmeny v zamestnaní (reorganizácia, úpadok)	38
16.	Závažné zmeny vo finančnej situácii	38
17.	Smrť blízkeho priateľa	37
18.	Prechod na iný druh práce	37
19.	Hádky s rodinnými príslušníkmi	35
20.	Pôžička, hypotéka – vyššia suma	31

Uviedli sme poradie prvých dvadsiatich činiteľov, ktoré uvádza štúdia spomínaných autorov Holmes – Rahe v publikácii od Petláka – Baranovskej. V tejto štúdii nachádzame životné udalosti, ktoré najviac ovplyvňujú vznik burn out syndrómu a konkrétne činitele, ktoré sme uviedli v tomto poradí. Medzi ďalšie činitele by sme mohli z tejto štúdie vybrať napríklad zásadné zmeny v zamestnaní, či zásadné zmeny v životných podmienkach.

Touto štúdiou sme chceli poukázať na množstvo činiteľov, ktoré zapríčiňujú vznik burn out syndrómu v práci učiteľa, ktoré sú viazané životnými udalosťami človeka, jednotlivca.

1.2 Etapy burn out syndrómu

V pedagogickej literatúre môžeme nachádzať etapy, či štádiá, ktorými prechádza učiteľ pri vzniku burn out syndrómu. J. Křivohlavý (1998) uvádza niekoľko fáz, v ktorých sa syndróm burn out v učiteľskej profesii vyvíja:

- 1.) Idealistické nadšenie
- 2.) Emocionálne a fyzické vyčerpanie
- 3.) Dehumanizácia druhých ľudí
- 4.) Terminálne štádium – vyhorenie

Pre porovnanie uvádzame tri etapy burn out syndrómu, ktoré prebiehajú v procese vyhorenia:

- 1.) Časová tieseň – čas kedy jednotlivец neustále pracuje, učiteľ si zvykne pracovné problémy prenášať aj do súkromného života.
- 2.) Pretrvávanie záťaže – táto fáza prechádza postupne až do neurózy, do popredia sa dostáva nutkavá potreba byť v pohybe, niečo vykonávať, čoho výsledkom v učiteľovej práci je chaotickosť, nekoordinovanosť, roztržitosť, učiteľ sa nedokáže sústrediť na edukačný proces, či na iné úlohy.
- 3.) Pocit „musím“ – sa absolútne vytráca a nastupuje miesto neho pocit „nič nemusím“

Ako sme na základe týchto dvoch rozdelení videli, burn out syndróm sa prejavuje v niekoľkých rovinách a to v psychickej, fyzickej a sociálnej. Medzi psychickú úroveň alebo štádiá burnoutu môžeme považovať napríklad strata motivácie v práci učiteľa, strata nadšenia s malých či iných úspechov, strata zodpovednosti voči sebe a iným, postupná ľahostajnosť a nechutnosť k vlastnej práci, negativizmus voči sebe a k svojej práci, ktorú vykonáva učiteľ, ďalšie psychické prejavy môžu byť aj závažnejšieho charakteru ako napríklad hostilita, agresivita, sebaľútosť, redukcia činností v práci, stereotypnosť a i.

K fyzickej úrovni burnoutu môžeme zaradiť fyzické prejavy neprimeranej činnosti učiteľa, ako je bolesť hlavy, fyzické vyčerpanie, nechutenstvo, unaviteľnosť, svalové vypätie, poruchy spánku a i.

Posledná úroveň sa vzťahuje na sociálne vzťahy, kam zaraďujeme napríklad nízku empatiu, nárast alebo zvýšenie konfliktov, obmedzovanie kontaktu s okolitým svetom, útlm sociability, odmietanie kontaktu s pracovným či súkromným okolím a i.

Nemali by sme však zabúdať na to že v práci učiteľa príznaky, či etapy burn out syndrómu môžu byť prejavované nie len u jednotlivca, ale aj na miere plnenia jeho práce, či cieľov, ktoré s ňou súvisia.

2 MOŽNOSTI ZVLÁDANIA BRURN OUT SYNDRÓMU V PRÁCI UČITEĽA

V pedagogickej teórii a praxi sa stratégie a možnosti zvládania stresu nazýva aj coping. Z angl. slova coping, čo autori Petlák – Baranovská charakterizujú ako schopnosť vedieť si poradiť a vyrovnať sa s mimoriadne ťažkou a nezvládnuteľnou situáciou, č s ťažkou úlohou, či „bit' sa s ňou“, skrotiť ju či podrobiť vlastnej vôli.

Ďalej autori v súvislosti s možnosťami zvládania burn out syndrómu rozlišujú a definujú štyri základné pojmy, ktoré tvoria štruktúru možností zvládania stresu v práci učiteľa

- Zvládacie procesy, ktoré vznikajú na úrovni reakcie jednotlivca s prostredím a končia elimináciou daného stresora alebo adaptáciou naň.
- Zvládacie schopnosti sú osobnostnými predpokladmi, ktoré priamo ovplyvňujú zvládanie stresu na behaviorálnej alebo kognitívnej úrovni.
- Zvládacie vzorce, ktoré určujú vzorce správania, ktoré sa využívajú na spracovanie stretnutia sa jednotlivca s daným stresorom.
- Zvládacie stratégie sú vzťahové jednotky pozorovania a operacionalizovania.

Vo vzťahu k stresu sa učitelia dopúšťajú dvoch základných chýb a to prvou je stres učitelia vnímajú len ako niečo negatívne. Druhou chybou je sústredenie sa doslova na „boj“ so stresujúcim faktorom, so stresom na miesto jeho úplného odstránenia alebo zmierňovania jeho následkov.

Učiteľská profesia patrí priam k typickej stresovej situácii a na základe tohto tvrdenia, ktoré potvrdzujú niekoľké odborné publikácie či výskumy, alebo štúdie je dôležité vedieť, ako pracovať s burn out syndrómom. Zaujímavé by mohlo byť využitie tých stratégií a možností, ktoré sa najmenej využívajú v bežnej učiteľskej praxi. Ako príklad by sme mohli uviesť pozitívnu sebaistrukciiu, ktorá v sebe zahŕňa pozitívne postoje v učiteľskej profesii, myšlienky zvyšujúce sebadôveru učiteľa pri plnení svojich vytýčených (aj edukačných) cieľov prostredníctvom čoho si učiteľ dodáva odvahu v záťažových situáciách.

Ďalšou možnosťou, ktorá by mohla učiteľovi vo svojej profesii priniesť mnoho nového je záujem o zdokonaľovania sa v edukácii, resp. snaha o to, aby jeho vyučovanie či edukačný proces bol efektívnejší a aj viac motivujúce pre žiakov. Pre takéto zdokonalenie by bolo potrebné viac dobre premyslených edukačných postupov, prístupov a edukačných stratégií, či emocionálny vzťah k práci a žiakom by mohlo priniesť lepšiu motiváciu ako pre žiaka tak aj pre učiteľa v jeho profesii, čo by mohlo predchádzať vzniku burn out syndrómu.

Použitá literatúra

1. HAZELL, K. W., 2010. *Job stress, burnout, job satisfaction, and intention to leave among registered nurses employed in hospital settings in the state of Florida.* (Unpublished doctoral dissertation). Lynn University, Michigan.
2. HENING, C. – KELLER, G., 1996. *Antistresový program pro učitele.* Praha: Portál. ISBN 80-7178-093-6.
3. GAJDOŠOVÁ, E. – LOVAŠOVÁ, S. 2014. *Burn out syndróm ako následok dlhodobej praxe pracovníkov pomáhajúcich profesií.* In Rizikové správanie v teórii a praxi sociálnej práce. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. 74-9 s. ISBN 978-80-8152-212-3.

4. KEBZA, V. - ŠOLCOVÁ, I. 2008. *Syndrom vyhoření, vybrané psychologické proměnné a rizikové faktory kardiovaskulárních onemocnění*. [on line]. [cit. 15.5.2017] Dostupné na internetu: http://www.szu.cz/uploads/documents/czsp/psycho/2013/Studie_syndrom_vyhoreni_a_rizika_KVO.pdf.
5. KŘIVOHLAVÝ, J. 1998. *Jak nestratit nadšení*. Praha: Grada Publishing. 1998. 136 s. ISBN 80-7169-551-3.
6. KŘIVOHLAVÝ, J. 2012. *Horieť, ale nevyhorieť*. Bratislava: Karmelitánske nakladateľstvo. 2012. 214 s. ISBN 978-80-8135-003-0.
7. MOROVICZOVÁ, E. 2008. *Profesia sestier a syndróm vyhorenia*. In Florence. ISBN 1801-464X.
8. SCHMIDBAUER, W. 2008. *Syndrom pomocníka: podněty pro duševní hygienu v pomáhajících profesích*. Praha: Portál. 2008. 240 s. ISBN 978-80-7367-369-7.

Kontaktní údaje

Mgr. Margita Feranská
Katedra Pedagogiky, Pedagogická fakulta
Univerzita Konštantína filozofa v Nitre
Dražovská cesta 4,
949 74 Nitra

TESTOVÁ ANXIETA V SÚVISLOSTI S VYBRANÝMI PREMENNÝMI

TEST ANXIETY IN RELATION TO SELECTED VARIABLES

Henrieta Hubináková, Jana Hubinská

Abstrakt

Testová anxieta je častým praktickým problémom mnohých študentov. Od miery jej úrovne závisí, nakoľko si študent zapamätané učivo na teste vybaví, alebo nie. Je to fenomén, ktorý môže brzdiť školský výkon a ovplyvňovať sebavedomie študenta. S testovou anxiétou sa úzko spája sebaúčinnosť, tzv. self-efficacy. Nie je však jedinou premenou. Testová anxieta je vzájomne prepojená aj s verbálnou inteligenciou a pochopiteľne, s anxiétou. Osobnostné jednotky, ktoré študent potrebuje sú nepochybne sebaúčinnosť a verbálna inteligencia a to, čo študent nepotrebuje tvorí anxieta či už zo sociálnych situácií, tréma z akademického vystupovania alebo strach z objektov a testová anxieta. Preto je cieľom príspevku teoretické východisko vzťahov medzi testovou anxiétou, sebaúčinnosťou, verbálnou inteligenciou a anxiétou.

Kľúčové slová: *testová anxieta, sebaúčinnosť, verbálna inteligencia, anxieta, študent*

Abstract

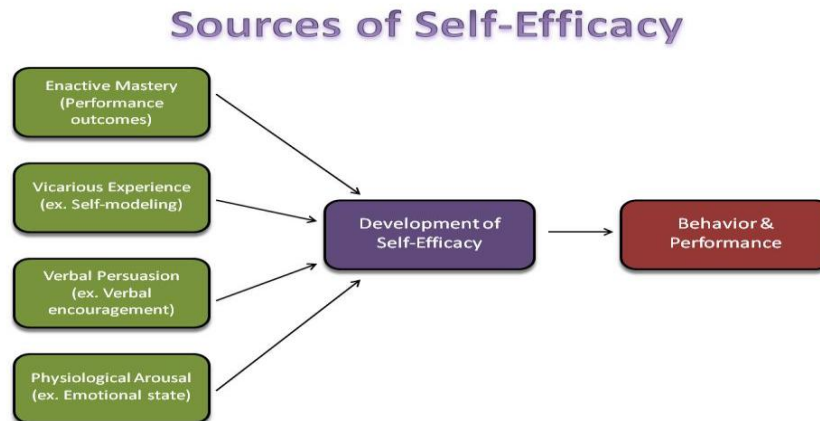
Test anxiety is a common practical problem for many students. It depends on the dimension of the level, as the student remembers the memorized curriculum or not. It is a phenomenon that can hamper school performance and affect student self-confidence. Anxiety is closely linked to test anxiety, self-efficacy. But it is not the only change. Test anxiety is intertwined with both verbal intelligence and, of course, anxiety. The personality units the student needs are undoubtedly self-efficacy and verbal intelligence and what the student does not need to create anxiety from social situations, tricks from academic outreach or fear of objects and test anxiety. Therefore, the goal of the contribution is the theoretical basis of the relationship between test anxiety, self-efficacy, verbal intelligence and anxiety.

Key words: *test anxiety, self – efficacy, verbal intelligence, anxiety, student*

1 SELF – EFFICACY (SEBAÚČINNOSŤ)

Albert Bandura je známy svojou teóriou sociálneho učenia a jeho myšlienkami o modelovaní, ako o dôležitom komponente, pomocou ktorého sa deti učia. Bandura koncept sebaúčinnosti predstavil prvýkrát už v roku 1977 v jeho publikácii s názvom "Self-efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change." (Pajares, 1997). Časom, Bandura túto teóriu rozvíjal a pridal k nej kognitívne komponenty ako sú motivácia a sebaregulácia a nakoniec teóriu premenoval na sociálno kognitívnu teóriu. V roku 1986 Bandura pridal k teórii sebaúčinnosť komponent, ktorý predostiera, že self systém ľuďom umožňuje vykonávať kontrolu ohľadom ich myšlienok, pocitov a správania. Tento self systém pozostáva z dvoch častí, a to z kognitívneho a afektívneho komponentu, ktoré zahrňujú schopnosť symbolizovať, učiť sa od ostatných, plánovať alternatívne stratégie, regulovať vlastné správanie a zapojiť sebareflexiu. V roku 1997 Bandura publikoval dielo s názvom Self-efficacy: The Exercise of Control. Autor tu vkladá komponent sebaúčinnosti medzi teóriu osobnostného a kolektívneho vplyvu, ktoré fungujú v zhode s ďalšími sociokognitívnymi faktormi v regulácii ľudského well-being (Pajares, 1997). Bandura tiež navrhol koncept vzájomného recipročného determinizmu, čo je v podstate predstava, že to, ako žiaci interpretujú výsledky ich výkonu,

informuje a mení ich prostredie a vieru v seba samého a to mení ich následné výkony (Schulze, Schulze, 2002).

Obr.1 Zdroje self-efficacy (Gist, 1987)

Na uvedenom obrázku vidíme zdroje sebaúčinnosti, medzi ktoré patria výkonové výstupy (Enactive Mastery), čo znamená opakovanie výkonových úspechov jedinca. Pokiaľ ide o vývin sebaúčinnosti, je to najvplyvnejší faktor. Tieto výsledky sú založené na osobných skúsenostiach. Ak jedinec dosahuje úspechy, sebaúčinnosť rastie, v opačnom prípade sebaúčinnosť klesá. Druhým faktorom, zdrojom sebaúčinnosti, je zástupná skúsenosť (Vicarious Experience). Tento faktor je známy ako modelovanie. Ďalší zdroj sebaúčinnosti sa nazýva slovné presvedčanie (Verbal Persuasion) a je založený na tom, že slovné presvedčanie zvyšuje sebaúčinnosť, pričom slovné odrádzanie ju znižuje. Posledným zdrojom sebaúčinnosti je fyziologické nabudenie (Physiological Arousal). Týka sa vnímania jedinca jeho fyziologického stavu. Napríklad, pokiaľ má jedinec prehovoriť na verejnosti a začne pri tom pociťovať a uvedomovať si potenie a nepríjemné pocity v oblasti brucha, bude to viesť k zníženiu jeho sebaúčinnosti (Gist, 1987). Na uvedenom obrázku teda vidíme zdroje sebaúčinnosti, ktoré vedú k jej vývinu a následne dosiahnutá sebaúčinnosť vedie k správaniu a výkonu.

Sebaúčinnosť a jej vzťah s testovou anxietou

Výskumy dokazujú, že existuje dôležitý súvis medzi sebaúčinnosťou a testovou anxietou. Zare, Rastegar, Hosseini (2011) sa vo svojej štúdií venovali zisťovaniu vzťahu medzi cieľmi svojho výkonu a akademickou úspešnosťou v štatistike a rolou štatistickej testovej anxiety a štatistickou sebaúčinnosťou. Ich výsledky prezentujú, že ciele výkonu nepriamo, a prostredníctvom štatistickej testovej anxiety a štatistickej sebaúčinnosti, ovplyvňujú výkon študentov v štatistike (Zare a kol., 2011). Výskumne boli zistené aj ďalšie súvislosti so špecifickou testovou anxietou a špecifickou sebaúčinnosťou. Kvedere (2014) zistila, že čím mali študenti vyššie skóre sebaúčinnosti, tým mali nižšiu anxietu. V rámci gender dosahovali muži vyššiu sebaúčinnosť než ženy a študenti, ktorí pochádzali z veľkých miest mali negatívnejšie hodnoty matematickej sebaúčinnosti, než tí, ktorí pochádzali z malých miest alebo dedín (Kvedere, 2014).

Zvyšovanie sebaúčinnosti

Vnímanú sebaúčinnosť je možné zvýšiť určením si špecifických, behaviorálnych a merateľných cieľov. Presné ciele sú lepšie ako všeobecná fráza "rob najlepšie ako vieš". Určiť si však ciele nie je všetko. Dôležité je, aby jedinec vedel svoje úspechy sám ohodnotiť - sám si dať spätnú väzbu. Iné odporúčanie na zvýšenie sebaúčinnosti znie - určiť si výkonový cieľ

a nie výsledkový. Orientovať sa na výkon cieľu je lepšie, pretože tie sa zameriavajú na správanie. Ľudia, ktorí sa zameriavajú na výsledky cieľu zabúdajú na dennú rutinu, ktorá k nim vedie. Taktiež je prospešné dať si realistické ciele. Po ich dosiahnutí sa zvyšuje sebaúčinnosť a to vedie k ďalšej motivácii. Dôležité je, dať si pozitívne a nie negatívne ciele a nezabúdať dávať si ciele v krátkych termínoch (Passer, 2009).

2 VERBÁLNA INTELIGENCIA

Verbálna inteligencia je jedným typom inteligencie z Gardnerovej (Edu - Nova, 2012) deväťtypovej teórie inteligencie. V jednoduchosti, verbálna inteligencia sa dá definovať ako dobre vyvinutá verbálna a písacia schopnosť s citlivosťou na rytmus písania a znenie slov. Verbálna inteligencia sa ukazuje vo verbálnej aj písanej stránke. Spisovatelia, verejní rozprávači a učitelia majú tendenciu k vyššej úrovni verbálnej inteligencie. Verbálna inteligencia v škole sa prejavuje ako dosahovanie výborných výsledkov v predmetoch, ktorých požiadavkou je dobrá schopnosť písania a čítania (Edu-Nova, 2012). Študenti, ktorí sú verbálne viac inteligentní, sa omnoho lepšie učia, ak je ich učebný štýl zacielený na tento typ inteligencie, zatiaľ čo rovnaká metóda môže ponúknuť verbálno-lingvistický nácvik pre tých, ktorí nie sú veľmi verbálno - intelligenčne zdatní. Študenti, ktorí majú vysokú úroveň verbálnej inteligencie sú veľmi zdatní v čítaní, písaní, v zapamätávaní slov, v učení sa jazykov a v rozprávaní príbehov. Títo študenti majú často širokú slovnú zásobu, majú radi hry so slovami a sú hrdými vlastníkmi kníh. Medzi miesta, kde sa dá rozvíjať verbálna inteligencia patrí knižný klub, debatný krúžok, klub poézie, písanie v školskom časopise, divadelný krúžok. Príkladom aktivity zacielenej na rozvíjanie verbálnej inteligencie je písanie básní. Písanie poézie pomáha študentom rozširovať slovnú zásobu, cvičiť ich rytmické schopnosti a rozumieť tejto literárnej forme (Ostwald-Kowald, 2015).

Verbálna inteligencia a mozog

Centrum verbálnej inteligencie je umiestnené v temporálnej oblasti kortexu v ľavej časti mozgu. Táto oblasť sa nazýva Broccovo centrum. Toto centrum má štyri územia senzitivity. Sémantické centrum je zodpovedné za porozumenie a pracovanie s rôznymi významami slov. Fonologické centrum má úlohu správneho počutia slov. Syntax je zameraný na to, ako sú slová používané z hľadiska skladby. A na koniec - praktické centrum je zodpovedné za to, ako sú slová použité vo vetách a taktiež v akom význame. Kombinácia týchto štyroch oblastí definuje to, akú má jedinec schopnosť rozprávať, písať a rozumieť slovám (Edu-Nova, 2012).

Obr. 2 Broccovo a Wernickeho centrum (Edu-Nova, 2012)

Na obrázku je znázornené rečové centrum dôležité pre verbálnu inteligenciu.

Potenciálne oblasti kariéry pre ľudí s vyššou úrovňou verbálnej inteligencie

Verbálna inteligencia otvára dvere niekoľkým kariéram ľuďom, ktorí sú v tejto oblasti obdarení. Medzi takéto zamestnania patria zamestnanie spisovateľ, žurnalista, rečník, rozprávač príbehov, učiteľ, politik ap (Edu-Nova, 2012).

Úrovne verbálnej inteligencie a ich charakteristika

Základná úroveň verbálnej inteligencie je charakteristická jednoduchým čítaním a písaním a primitívnymi vzorcami rozprávania. V oblasti poznania abecedy ide o schopnosť rozpoznať rôzne písmená. Ďalej rozpoznanie mena osoby známej jedincovi, či už v písanej alebo hovorenej podobe. Jedinci so základnou úrovňou verbálnej inteligencie sa vyznačujú pochopením významu jednoduchých fráz a poznaním jednoduchých slov a vytváraním jednoduchých viet s ochudobneným syntaxom v rozprávaní (Gardner a kol., in Wessman, 2003). Charakteristika komplexnej úrovne verbálnej inteligencie spočíva v porozumení rôznym aspektom jazyka ako systému, napríklad gramatike, syntaxu, fonetike a praktickému používaniu. Patrí sem aj vývin porozumeniu jazyka. Komplexná úroveň sa vyznačuje komplexným a správnym používaním jazyka na komunikovanie myšlienok, túžob a pocitov. Patrí sem aj schopnosť rozprávať vtipy a takisto porozumieť rôznym formám humoru, vtipu. Rozšírená slovná zásoba je taktiež jedným zo znakov a je tu prítomná schopnosť zahŕňať a správne používať aj porozumieť novým slovám v reči a písaní. Komplexná úroveň je význačná aj písaním na vyjadrenie vlastných myšlienok, túžob, pocitov ai. Ďalšou súčasťou je porozumenie písanému textu a sebaexpresia prostredníctvom rôznych písaných foriem - napríklad prostredníctvom esejí, poézie atď (Gardner a kol., in Wessman, 2003). Vrchol verbálnej inteligencie tvorí koherenčná úroveň, ktorá v sebe zahŕňa vývin kreatívnej a sebarozvojovej dimenzie lingvistickej komunikácie a širšiu kapacitu porozumenia a interpretácie. Zahŕňa schopnosť tvoriť originálne príbehy a opísať príbehy, ktoré pred tým jedinec počul. Charakteristická je aj schopnosť tvoriť rôzne formy reči, napríklad debatovať, presviedčať, improvizovať atď. Takisto sem patrí schopnosť používať metafory, hyperboly a podobne, ale aj analyzovať a pracovať metalingvisticky (Gardner a kol., in Wessman, 2003).

3 ANXIETA (OBAVY A STRACHY)

V tejto časti sa venujeme anxiете na základe definície prof. Kondáša, ktorý je autorom Škály klasickej sociálnej situačnej anxiety a trémy (Kondáš, 1973), a teda anxiетou považujeme vyjadrenie pre strachy, fóbie, obavy a úzkosť. Vo všeobecnosti, strach je normálnou odpoveďou na nebezpečenstvo, očakávané, alebo skutočné (Barrios, Hartmann, 1998). Mnoho štúdií uvádza rozdiel prežívania strachu u žien a mužov. Ženy prežívajú viacej strachu ako muži (Pierce, Kirkpatrick, 1992; Burnham, 2005; Gullone, 2000). Strachy sú obsahom viazané na vývin jedinca, teda na jeho vek. Vo veku 3 - 5 rokov sa deti zvyčajne boja príšer a rôznych nadprirodzeností (King, Ollendick, 1989). Strachy pokračujú strachom zo školy okolo 5 - 6 rokov (Eldebour, 1997). V adolescencii narastá strach spojený s anxiетou (Ollendick a kol., 1985). Medzi strachy, ktoré narastajú s vekom patrí strach z rozprávania pred ľuďmi a akademický strach (Gullone, King, 1993). Westenberg (2007) uvádza, že medzi strachy narastajúce s vekom patrí i sociálne podmienený strach a strach z kritiky druhých, ale aj strach z jedincovhо zlyhania (Westenberg, 2007). Z hľadiska zamerania nášho príspevku – v kontexte študentov - je pre nás významným obdobím obdobie ranej dospelosti - 18 - 29 rokov, ktoré je odlišné od adolescencie a mladej dospelosti a je charakterizované veľkou diverzitou. V tejto životnej perióde sa mladí ľudia pomaly identifikujú s rolou spojenou s dospelosťou, stávajú sa nezávislými od rodičov, hľadajú si partnera atď (Macek, 2003). Je to obdobie objavovania identity a objavovania životných možností (Arnett, 2004). Veľké

množstvo možností v tomto období je charakteristické vzrastajúcou nestabilitou, čo môže byť zdrojom anxiety a neistoty (Arnett, 2004). Pocity neistoty a anxiety uvádza aj Macek (2007). Volková a Dušková (2015) uskutočnili výskum zameraný na rôzne špecifické druhy strachov vo vzorke univerzitných študentov a ich zistenia viedli k nasledujúcim výsledkom, ktoré uvádzame od najvyššieho skóre po najnižšie:

- Školské strachy boli najčastejšie uvádzané a takisto získali najvyššie skóre. Patria sem strach z testových situácií, štátnych skúšok a strach z toho, že študent neštudoval dostatočne (Volková, Dušková, 2015).
- Strachy zo zlyhania, ktoré zahŕňajú strachy asociované s vlastnou nekompetentnosťou, nízke sebavedomie a neistota v riadení situácie. Patria sem strach z vlastnej neschopnosti, strach z manifestácie, strach z nepoučenia sa z chýb a strach z nenaplnenia životných cieľov (Volková, Dušková, 2015).
- Treťou kategóriou je strach z blízkosti, ktorý zahŕňa obávanie sa o niekoho, strach zo straty milovanej osoby, strach zo smrti ľudí z ich blízkeho okolia ako sú rodičia, partner, priatelia (Volková, Dušková, 2015).
- V rámci výsledkov nasledoval strach zo zamestnania, ktorý je charakteristický obavami, či si študent nájde správnu profesiu, vhodnú na jeho sebarealizáciu. Táto kategória zahŕňa aj strach zo straty zamestnania a z kariérneho zlyhania. V odpovediach bol najčastejšie uvádzaný strach z nezamestnanosti (Volková, Dušková, 2015).
- Piata kategória sa týka partnerských strachov, kde sa študenti obávali, či si nájdu vhodného partnera, straty partnera, ale aj strach zo samoty a osamelosti.
- Na šiestej priečke sa študenti obávali smrti, vážneho ochorenia a nehôd.
- Ďalšia kategória je tvorená strachom zo zvierat, pričom najčastejšie obávanie zvieratá sú hady a pavúky (Volková, Dušková, 2015). Strachom z pavúkov a z možnosti redukcie tohto strachu sa zaoberali aj Fox, Zougkou, Ashwin a Cahill (2015). My sa touto možnosťou (terapeutickými zásahmi) nezaobráame bližšie, pretože by sme sa dostali do patopsychológie, čo nie je našim cieľom. Z hľadiska implicitných a explicitných aspektov sa strachom z pavúkov zaoberal Tulbure (2011). Strach z hadov v súvislosti s rolou vedomostí rozpracovali napríklad Makashvili, Kaishauri, Azmaiparashvili (2014).
- Ôsma kategória je kategória sociálnej neistoty. Študenti sa obávali nedostatku financií, ale aj toho, či budú mať kde bývať (Volková, Dušková, 2015).
- Deviatou kategóriou je strach z neznámeho. Táto kategória zahŕňa strach z nečakaných nebezpečných situácií, strach z nadprirodzených javov, no v tejto kategórii sa najčastejšie objavovali strach z nočných tmavých ulíc, strach, že budú napadnutí, strach z búrky a výšky (Volková, Dušková, 2015).
- Zvyšné kategórie - 10 - 16 sú strachy: z budúcnosti, z odmietnutia sociálnou skupinou, politické strachy, strach z budúceho rodičovstva, strach zo vzhľadu (napr. obezita, akné ap.), strach zo zodpovednosti a strachy uzatvára kategória strachov najmenej uvádzaných, a to je strach z dopravných prostriedkov, kde patrí napríklad aj strach zo šoférovanía a strach z dopravnej nehody (Volková, Dušková, 2015).

So zameraním príspevku v rámci anxiety súvisí aj sociálna anxiety. Sociálna anxiety je veľmi bežný jav a vyznačuje sa pociťovaním strachu alebo úzkosti asociovanej so spoločenskými situáciami. Ľudia, ktorí sú sociálne anxiózní sa obávajú strápania sa na verejnosti. Takýto jedinci pociťujú distress v niektorej z týchto oblastí - rozprávanie na verejnosti, jadenie na verejnosti, používanie verejného zariadenia, stretávanie nových ľudí. Sociálna anxiety môže byť špecifická v rôznych situáciách. Skúsenosť so sociálnou anxiety však ešte neznamená, že jedinec trpí sociálnou fóbiou (Tracy, 2013). Ak sa pozeráme na sociálnu anxiety z hľadiska

školského prostredia, môžeme na ňu nazerať aj z hľadiska, ktoré sa označuje ako tréma. Vychádzame pri tom z popisu trémy prof. Kondáša (1973), ktorý trémou rozumie rozprávanie na verejnosti, byť pozorovaný pri práci, skúška pred komisiou atď (Svoboda, 2010).

Záver

Ako sme naznačili v príspevku, testovú anxiету je dôležité skúmať v súvislosti s rôznymi ďalšími psychologickými premennými, pričom my sme si vybrali sebaúčinnosť, verbálnu inteligenciu a anxiету a zistili sme analýzou dostupného materiálu, ale aj vlastným, skôr realizovaným výskumom (Hubináková, Hubinská, 2016), že skutočne existuje významný vzťah testovej anxiety s inými premennými – a pomocou nich je možné pracovať s redukciou testovej anxiety, preto považujeme za dôležité upriamenie pozornosti vedeckej spoločnosti na tento fenomén dotýkajúci sa prevažne študentov.

Použitá literatúra

1. ARNETT, J., J. *Emerging Adulthood: The Winding Road from the Late Teens through the Twenties*. New York: Oxford University Press, 2004. https://www.researchgate.net/publication/232496153_Adolescence_and_Emerging_Adulthood_A_Cultural_Approach.
2. BANDURA, A. Self-efficacy conception of anxiety. *Anxiety Research*, 1988. 1, 77-98.
3. BARRIOS, B., A., HARTMANN, D., P. Fears and anxieties. In E.J. Mash, L.G. Terdal (Eds.), *Behavioral assessment of childhood disorders*, 1988. 2nd ed., pp.196–261. New York: Guilford.
4. BURNHAM, J.J. Fears of children in the United States: An examination of the American Fear Survey Schedule with 20 new contemporary fear items. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 2005. 38, 78–91.
5. EDU-NOVA. Verbal Intelligence. 2015. <http://www.edu-nova.com/articles/linguistic-intelligence/>.
6. ELDEDOUR, S., SHULMAN, S., KEDEM, P. Children's fears: Cultural and developmental perspectives. *Behaviour Research and Therapy*, 1997. 35, 491–496. doi:10.1016/S0005-7967(97)00012-0.
7. FOX, E., et al. Cognitive bias modification. *Journal of Behavioral Therapy and Experimental Psychiatry*, 2015. Vol. 49, Part A, Pp. 84-93, doi:10.1016/j.jbtep.2015.05.001.
8. GARDNER, H., HATCH, T. Multiple intelligences go to school: Educational implications of the theory of multiple intelligences. *Educational Researcher*, 1989. 18(8), 4-9. In Wessman, L. *Verbal-Linguistic Ways of Knowing*, 2015. <http://www.hope.edu/academic/education/wessman/2block/ArticlesAssignments/VERBAL.pdf>.
9. GIST, M., E. Self-efficacy: Implications for organizational behavior and human resource management. *Academy of Management Review*, 1987. 12(3), Pp. 472-485, <http://www.jstor.org/stable/258514>.
10. GULLONE, E., KING, N., J. The fears of youth in the 1990s: Contemporary normative data. *The Journal of Genetic Psychology*, 1993. 154, 137–153. https://www.researchgate.net/publication/14833633_The_Fears_of_Youth_in_the_1990s_Contemporary_Normative_Data.
11. GULLONE, E. The Development of Normal Fear: A Century of Research. *Clinical Psychology Review*, 2000. 20, 4, 429–451, doi:10.1016/S0272-7358(99)00034-3.
12. HUBINÁKOVÁ H., HUBINSKÁ, J. Testová anxieta vo vzťahu so sebaúčinnosťou, verbálnou inteligenciou a anxietou, 2016. In: *MMK 2016 : Mezinárodní Masarykova konference pro doktorandy a mladé vědecké pracovníky : recenzovaný sborník*

- príspevků mezinárodní vědecké konference. Ročník VII. - Hradec Králové: Magnanimitas, 2016. s. 899-908 [CD-ROM]. ISBN 978-80-87952-17-7.*
13. KING, N., OLLENDICK, T. Children's anxiety and phobic disorders in school settings. Classification, assessment, and intervention issues. *Review of Educational Research*, 1989. 59, 431–470. <http://www.jstor.org/stable/1170206>.
 14. KONDÁŠ, O. KSAT – Škála klasickej, sociálno-situačnej anxiety a trémy. Manuál. Bratislava, Psychodiagnostika n.p., 1973.
 15. KVEDERE, L. Mathematics Self-Efficacy, Self-Concept and Anxiety Among 9th Grade Students in Latvia, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Vol. 116, 2014. Pp. 2687 – 2690, doi: 10.1016/j.sbspro.2014.01.636.
 16. MACEK, P. *Adolescence*. Praha: Portál, 2003. 142 s., ISBN 8071787477.
 17. MAKASHVILI, M., KAISHAURI, N., AZMAIPARASHVILIB, T. The Role of Knowledge in Overcoming Snake Fear. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Vol. 152, 2014. Pp. 184-187, doi:10.1016/j.sbspro.2014.09.178.
 18. OSTWALD-KOWALD, T. *Word Smarts: Why Students Need Verbal-Linguistic Intelligence and More*. 2014. <http://www.connectionsacademy.com/blog/posts/2013-11-08/Word-Smarts-Why-Students-Need-Verbal-Linguistic-Intelligence-and-More.aspx>.
 19. PAJARES, F. Self-efficacy beliefs and mathematical problem solving of gifted students. *Contemporary Educational Psychology*, 1996. 21, 325-344.
 20. PASSER, M. *Psychology*. London: McGraw-Hill Higher Education, 2009. pp.294, 295.
 21. PIERCE, K. A., KIRKPATRICK, D. R. Do men lie on fear surveys? *Behaviour research and Therapy*, 1992. 30, 415–418, doi:10.1016/0005-7967(92)90055-L.
 22. SCHULZE, P., SCHULZE, J., M. Believing is Achieving: The Implications of Self-Efficacy. *Research for Family and Consumer Sciences Education*, 2009. <http://www3.uakron.edu/schulze/610/Schulze%20pp105-1131.pdf>.
 23. SVOBODA, M. *Psychologická diagnostika dospělých*, Praha: Portál, 2010. 343 s., ISBN 9788073677060.
 24. TRACY, CH., A. *The Effect of Pre-Test Journaling on Student Test Anxiety*. Master of Education AYA Physical Science, August 2013. <https://www.ohio.edu/education/academic-programs/upload/Tracy-MRP.pdf>.
 25. TULBURE, B., T. Implicit and Explicit Facets of Spider Fear: A Brief Research Report. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Vol. 30, 2011. Pp.558 - 564, doi:10.1016/j.sbspro.2011.10.109.
 26. VOLKOVÁ, A., DUŠKOVÁ, P. Specific Fears in Emerging Adulthood among Czech Undergraduate Students. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Vol. 171, 2015. Pp. 487 - 493, doi:10.1016/j.sbspro.2015.01.151.
 27. WESTENBERG, P., et al. Social evaluation far in childhood and adolescence: Normative developmental course and continuity of individual differences. *British Journal of Developmental Psychology*. 2007. 25. 471–483.
 28. ZARE, H., et. al. The relation among achievement goals and academic achievement in statistics: the mediating role of statistics anxiety and statistics self-efficacy. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, Vol. 30, 2011. Pp. 1166–1172 doi:10.1016/j.sbspro.2011.10.227.

Kontaktné údaje

Mgr. Henrieta Hubináková
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Fakulta masmediálnej komunikácie

Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava
henrieta.hubinakova@gmail.com

PhDr. Jana Hubinská, Ph.D.
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Filozofická fakulta
Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava
jana.hubinska@ucm.sk

TESTOVÁ ANXIETA – HISTÓRIA A SÚČASNOSŤ SKÚMANIA

TEST ANXIETY– HISTORY AND PRESENT RESEARCH

Henrieta Hubináková, Jana Hubinská

Abstrakt

Príspevok je teoretickou štúdiou fenoménu testovej anxiety, pričom porovnáva históriu skúmania testovej anxiety a súčasné výsledky výskumov tejto oblasti s cieľom poukázať na výskumný priestor tohto typu úzkosti, nakoľko je tichým spoločníkom v skúškových situáciách študentov, pričom nie každému sa tento stav darí úspešne zvládať, čo sa v niektorých prípadoch premieta do celkového hodnotenia skúšok, testových úloh.

Kľúčové slová: *testová anxiety, história, výskum, študent, hodnotenie*

Abstract

The contribution is a theoretical study of the phenomenon of test anxiety, comparing the history of examining the test of anxiety and the current results of research in this area to point to the research space of this type of anxiety as it is a silent partner in the students' test situations, not everyone succeeding in managing this condition. In some cases, this is reflected in the overall test score.

Key words: *test anxiety, history, research, student, evaluation*

1 HISTÓRIA SKÚMANIA TESTOVEJ ANXIETY

Testovou anxiety sa ako prví začali intenzívne zaoberať Mandler a Sarason od roku 1952 a prví spojili konštrukt anxiety s akademickým výkonom. Od toho času, výskumné dáta dokazujú, že existuje negatívna korelácia medzi testovou anxiety a akademickým výkonom - čím vyššia úroveň testovej anxiety, tým slabší akademický výkon (Birjandi, Alemi, 2010; Sena a kol., 2007; Carlson, Goforth, von der Embse, Barterian, 2013; McDonald, 2001; Raffety, Ptacek, Smith, 1997). Rané výskumy definovali testovú anxiety ako jednoduchý atribút, ktorý môže byť meraný jednodimenzionálnymi škálami (Sarason, 1961, in Cassady, Johnson 2001). Avšak, aj napriek týmto raným štúdiám zahrňujúcimi jednodimenzionálne merania testovej anxiety, existovala percepčia, že testová anxiety má minimálne dva manifestné prejavy. Sarason (1961) navrhol, že rušivé úzkosti, ktoré sa stretávajú v hodnotiacich situáciách boli pravdepodobne kombináciou zvýšenej fyziologickej aktivity a sebaopodceňovania (Sarason, 1961, in Cassady, Johnson, 2001). V sedemdesiatych rokoch bol široko prijímaný názor, že testová anxiety sa skladá z dvoch komponentov - emocionalita a obávanie. Následne sa vedci najviac sústredili na vytvorenie lepšieho meracieho nástroja pre testovú anxiety (napríklad Morris, Liebert, 1967; Spielberger a kol., 1978) a stanovovali dopady dvoch rozdielnych faktorov (Hembree, 1988 in Cassady, Johnson, 2001). Vysoký level dopadu emotionality sledovali prostredníctvom fyziologických prejavov ako sú zvýšená galvanicko kožná odpoveď a rýchlosť srdečného rytmu, závraty, nevoľnosť, pocity paniky (Deffenbacher, 1980; Hembree, 1988; Morris, Hutchings, Davis, 1981). Avšak, emocionalita je subjektívna vedomosť jedinca o zvýšenom fyziologickom nabití viac ako nabitie samé o sebe (Schwarzer, 1984, in Cassady, Johnson, 2001). Napriek dôkazu, že emocionalita je odlišná dimenzia testovej anxiety, existuje vedomosť, že emocionalita je asociovaná so zníženým výkonom len za toho predpokladu, že jedinca pociťuje zároveň aj vysokú úroveň obáv/obávania sa (Morris, 1981, Schwarzer, 1984). Dvojkonceptualizácia interzávislosti

medzi dvoma faktormi testovej anxiety bola potvrdená (Cassady, Johnson, 2001). V kontraste k týmto zisteniam Hembree (1988) navrhol, že testová anxiety bola primárne behaviorálny fenomén, odkedy behaviorálne techniky na redukciu testovej anxiety ju modifikovali, keď sa zacielili na emocionálny komponent. Táto interpretácia hovorí, že kognitívne prejavy, ako napríklad aj obávajúce sa vrámci testovej anxiety, sú skúsenosťou až po tom, čo jedinci začnú pociťovať zvýšené fyziologické nabudenie (Cassady, Johnson, 2001).

Kognitívna testová anxiety - obávajúce sa (worry)

Výraz "obávajúce sa" nedostatočne vystihuje daný jav v testovej anxiety, kedy tento kognitívny proces je asociovaný s testovou anxiety - tento rozmer budeme označovať ako kognitívna testová anxiety. Kognitívna testová anxiety je zložená z jedincových kognitívnych reakcií na zvládnutie hodnotiacej situácie alebo z vnútorného dialógu súvisiacim so zvládnutím situácie v čase pred, počas a po nej. Myšlienky sa zvyčajne sústreďujú na jedincove vyrovnanie sa s vysokou úrovňou kognitívnej testovej anxiety v oblastiach:

- a) porovnávanie svojho výkonu s výkonmi rovesníkov
- b) predstáv následkov svojho zlyhania
- c) nízkej miery sebavedomia v hodnotiacej situácii
- d) nadmerných obáv z hodnotiacej situácie
- e) obávajúce sa sklamaní rodičov
- f) pocitov nepripravenosti na test
- g) nízkej sebaúcty (Morris a kol., 1981; Deffenbacher, 1980; Depreuw, 1984; Hembree, 1988).

V skúmaní typov obáv, na ktoré sa študenti najviac zameriavajú bolo 80 % študentov v strednej alebo intenzívnej miere zacentrovaných na porovnanie s podobnými situáciami a nízku sebaúctu a obáv, že sklamú svojich rodičov (Deepruw, 1984). So zlyhaním v hodnotiacej situácii najviac súvisí práve kognitívny komponent testovej anxiety (Hembree, 1988). Zo zistení z uskutočnených korelačných štúdií a meta-analýz vyplýva, že s výkonom je najviac spojená kognitívna testová anxiety (Bandalos, Yates, Thorndike-Christ, 1995). Výskumne bola zistená pozitívne signifikantná korelácia medzi testovou anxiety a perfekcionizmom (Jafari, Mousari, 2014).

Gender a testová anxiety

Opakovane bolo vyskúmané a potvrdené, že ženy dosahujú vyššiu hladinu testovej anxiety, ako muži (Bandalos a kol., 1995; Volkmer, Feather, 1991; Hembree, 1988; Zeidner, 1990). Výskumníci zaoberajúci sa gender a testovou anxiety sa však líšili v názoroch na možné príčiny. Najčastejšie sa vyskytujú tri vysvetlenia. Prvé hovorí o tom, že ženy a muži dosahujú podobnú úroveň testovej anxiety, ale ženy majú vyššiu úroveň emocionálneho komponentu, ktorý produkuje vyššie skóre všeobecnej testovej anxiety (Deffenbacher, 1980; Mueller, 1980). Zeidner (1990) sa však domnieva, že rozdiel v gender v testovej anxiety vysvetlený vyššou úrovňou emocionálnej zložky je len minimálny a domnieva sa, že za rozdielne výsledky testovej anxiety môžu odlišnosti v školských schopnostiach vrámci gender (Zeidner, 1990). Tretie vysvetlenie pracuje s teóriou percepcie hodnotiacich situácií. Arch (1987) udáva, že gender rozdiely, ako sú vnímaná sebaúčinnosť, sebaúcta, diskomfort a vyháňanie sa úlohám boli funkciou úrovne hodnotenia výkonu v súvislosti s gender. V rámci hodnotiacej testovej situácie sa ženy považovali za menej schopné a sebavedomé v ich schopnostiach, viac nekomfortné s experimentálnymi podmienkami a menej ochotné plniť úlohu znova. Z toho vyplýva, že dosiahnutá úroveň testovej anxiety súvisí v rámci gender s tým, ako sa ženy a muži pozerajú na testovú situáciu. Buď ju považujú za ohrozujúcu, alebo ju vnímajú ako výzvu. Ženy ju viac považujú za ohrozujúcu a z toho vyplýva vyššia hladina kognitívneho rozrušenia (Arch, 1987). Súčasnější výskum naznačuje, že existujú rozdiely vo sebavnímaní

žien v rámci ich role - očakáva sa od nich viac a to je príčinou vyššej úrovne testovej anxiety (Farooqi, Ghani, Spielberg, 2012). Autori zistili, že ženy dosahujú signifikantne vyššiu úroveň testovej anxiety v súvislosti s asociovaním odlišných sociálnych rolí žien a mužov a s vyššou emocionálnou zraniteľnosťou u žien, ktoré sa v rámci ontogenézy naučili sociálne vyjadrovať svoje pocity, na rozdiel od mužov, ktorí sa naučili pocity potláčať (Farooqi, Ghani, Spielberg, 2012). Výskumy testovej anxiety v zahraničí sa teda datujú už od roku 1952 a najnovšie výskumy hovoria o testovej anxiety v súvislosti s rôznymi ďalšími psychologickými aspektmi. Napríklad v roku 2012 publikoval svoju štúdiu Ghasem Mohammadyari z Teheránskej Payame Noor Univerzity, ktorý sa zaoberal komparáciou vzťahu medzi sebaúčinnosťou a testovou anxiety a akademickým výkonom študentov - mužov a žien. Výsledky tejto štúdie hovoria o tom, že existuje signifikantný pozitívny vzťah medzi sebaúčinnosťou a akademickým výkonom študentov (ženy: $r = 0.551$, $P < 0.000$, muži: $r = 0.281$, $P < 0.004$) a signifikantný negatívny vzťah medzi testovou anxiety a akademickou výkonnosťou (ženy: $r = -0.674$, $P < 0.000$, muži: $r = -0.121$, $P < 0.043$). Výsledky regresnej analýzy ukázali, že v akademickom výkonnosti študentiek, v testovej anxiety a v akademickom výkonnosti mužov a sebaúčinnosti existuje signifikantne prediktívna hodnota a v akademickom výkonnosti mužských študentov a testovej anxiety a študentiek a sebaúčinnosti, nie je signifikantná prediktívna hodnota. Celkový záver tejto štúdie znie, že anxiety, ktorá je charakteristická pre ženy a viera v svoje schopnosti, ktorá je charakteristická pre mužov je dôvodom úspechu v kontexte gender rolí (Mohammadyari, 2012). Tieto výsledky sa nám najviac približujú teórii percepcie hodnotiacich situácií Archa z roku 1987. Iní autori - Bagana, Raci a Lupu (2011) sa zaoberali testovou anxiety v súvislosti s optimizmom a sebaúctou. Korelačnou analýzou zistili, že existuje signifikantne negatívny vzťah optimizmu a sebaúcty s testovou anxiety a pozitívny vzťah medzi optimizmom a sebaúctou (Bagana a kol., 2011). Ďalšia štúdia sa zaoberala vzťahom medzi testovou anxiety a vnímaným učiteľským štýlom. Cieľom bolo zistiť vzťah medzi testovou anxiety študentov a tým, ako vnímajú štýl učenia ich vyučujúcich. Ďalším cieľom bolo zistiť vzťah medzi testovou anxiety a budúcim sebahodnotením akademického výkonu študentov. Autori tejto výskumnej štúdie sú Crisan, Albulescu, Copaci (2014). Prostredníctvom uskutočneného výskumu zistili nesignifikantný vzťah medzi testovou anxiety a učiteľským štýlom a signifikantne negatívnu koreláciu medzi testovou anxiety a seba vnímaným sebahodnotením (Albulescu a kol., 2014). Anxiety z testovej situácie sa prejavuje v rôznych špecifických oblastiach testovania, napríklad v oblasti matematiky. Potom hovoríme konkrétnejšie - o matematickej anxiety. Týmto typom testovej anxiety sa zaoberali Ahmadi a Keshavarzi, ktorých štúdia bola publikovaná v roku 2013. Porovnávali mužov a ženy - študentov stredných škôl v oblasti matematickej anxiety. Nezistili štatisticky významný rozdiel medzi mužmi a ženami v oblasti matematickej anxiety (Ahmadi, Keshavarzi, 2013). Mohamadi, Alishahi a Soleimani (2014) uskutočnili štúdiu s názvom Testová anxiety a vzťah medzi testovým skóre a sebaaktualizáciou. Výsledky hovoria o štatisticky nevýznamnom vzťahu medzi testovou anxiety a sebaaktualizáciou. Ďalej u študentov zistili, že existuje tendencia k skúsenosti s vyššou úrovňou testovej anxiety ako u žien, tak aj u mužov. Výsledok tejto štúdie hovorí o tom, že existuje vplyv testovej anxiety ako jednej z mnohých premenných, na testové skóre študentov (Mohamadi a kol., 2014). Autori štúdií testovej anxiety sa však nezameriavajú len na testovú anxiety študentov stredných a vysokých škôl, ale uskutočňujú výskumy aj na základných školách. Napríklad Crisan a Copaci v štúdiu publikovanej v roku 2015 skúmali vzťah medzi testovou anxiety detí základných škôl a ich akademickým výkonom. Do svojho výskumu zahrnuli aj gender komparáciu. Ich zistenia vypovedajú o štatisticky významnej negatívnej korelácii medzi testovou anxiety a akademickým výkonom a štatisticky významnom vzťahu v rámci gender a testovou anxiety a takisto aj akademickým výkonom (Crisan, Copaci, 2015). Vo svojej diplomovej práci s názvom The Effect of Pre-Test

Journaling on Student Test Anxiety jej autor Tracy (2013) potvrdil, že písanie pomáha redukovať testovú anxiету. Takisto sa mu potvrdil aj vzťah gender s testovou anxiетou, keď výsledky poukazujú na vyššiu testovú anxiету u žien než u mužov. Priemerná testová anxieta u žien bola nameraná v hodnote 4,36 a u mužov to bola hodnota 3,60 (Tracy, 2013).

Tracy ďalej zistil, že písanie má redukujúci účinok na testovú anxiету prežívanou pred testovou situáciou. Experimentálne porovnal študentov, ktorí mali za úlohu vypracovať test najprv bez toho, aby písali pomocný text pred testovou situáciou a potom na základe písania textu pred testovou situáciou. Výsledok bol, že testová anxieta u študentov, ktorí mali zodpovedať test najprv bez písania pomocného textu mala najvyššiu hodnotu 6,00 a priemernú 5,83, najnižšia bola na úrovni 4,50. Po cvičení s písaním pomocného textu sa táto testová anxieta zredukovala na 4,00 v priemere (Tracy, 2013).

2 SÚČASNÝ STAV RIEŠENEJ PROBLEMATIKY

V súčasnosti sa v zahraničí venuje veľká pozornosť fenoménu testovej anxiety, ktorá je skúmaná samostatne, ale aj v rôznych kombináciách s inými javmi, napríklad v súvislosti s verbálnou inteligenciou, sebaúčinnosťou a podobne. Penny, Miedema a Mazmanian (2014) sa pokúsili zistiť vzťahy medzi anxiетou, depresiou, obavami, strachom a verbálnou inteligenciou. Výsledok ich štúdie je nasledovný – verbálna inteligencia je v štatisticky významnom vzťahu s anxiетou a depresiou. Autori ďalej zistili, že verbálna inteligencia bola pozitívnym prediktorom pre strachovanie a obávanie sa (Penney a kol., 2014). Na testovú anxiету študentov sa zamerali štúdie autorov Yilmaza a Ocakcyho (2010), ktorí zistili, že 77,2 % študentov má skúsenosť s miernou úrovňou anxiety a 19,6 % má skúsenosť so strednou úrovňou anxiety, ale i Wonga a kolektívu (2006), ktorých výsledok bol zistenie, že naprieč desiatimi univerzitami v Honk Kongu má 41% študentov skúsenosť so strednou úrovňou anxiety. Rezazdeh a kol. (2009) sa zaoberali testovou anxiетou vo vzťahu k gender a akademickej úspešnosti. Zistili, že ženy prežívajú vyššiu testovú anxiету ako muži, čím potvrdili aj významnosť výsledkov starších štúdií zaoberajúcimi sa testovou anxiетou a gender a potvrdili aj vzťah negatívnej korelácie medzi testovou anxiетou a akademickou úspešnosťou (Rezazdeh a kol., 2009). Chaundry a Ready (2012) sa zaoberali účinkami testovej anxiety a stresu na testovanie prostredníctvom WAIS - IV. Ich výsledky naznačujú, že jedinci, ktorým namerali vyššiu hladinu testovej anxiety, dosiahli nižšie skóre vo WAIS-IV ako jedinci, ktorí mali nižšiu hladinu anxiety (Chaundry, Ready, 2012). V zahraničí sa venuje veľká pozornosť vedcom aj na možnosti eliminovania testovej anxiety a hľadajú a testujú sa možnosti, ako s ňou pracovať, aby študenti mohli dosahovať lepšie výsledky. Napríklad Zarei s kolektívom (2010) sa zaoberá metódou systematického motivačného poradenstva, pričom zistili, že táto metóda významne pomáha znižovať testovú anxiету študentov (Zarei a kol., 2010). Iní autori vyzdvihujú účinnosť kognitívnej terapie pri redukcii testovej anxiety, napríklad Nadinloyi s kolektívom (2013) prostredníctvom ich experimentu zistili, že kognitívna terapia je efektívnou metódou na redukciiu testovej anxiety (Nadinloyi a kol., 2013). Sebaúčinnosť bola skúmaná v súvislosti s akademickým vyhorením študentov s nízkou a vysokou mierou sebaúčinnosti Zeinabom Rahmatim (2015). Zistil, že existuje negatívna korelácia medzi sebaúčinnosťou a akademickým vyhorením, čím potvrdil kongruenciu s Bandurovou teóriou sebaúčinnosti (Rahmati, 2015). Dopadmi každodenného stresu v súvislosti s mierou sebaúčinnosti sa zaoberali Schönfeld s kolektívom (2015). Výsledky hovoria o význame sebaúčinnosti ako mediátora vrámci každodenného prežívaného stresu, ktorý má dopad na mentálne zdravie (Schönfeld a kol., 2015). Matematickou sebaúčinnosťou vo vzťahu s matematickou anxiетou sa zaoberala Kvedere (2014), ktorá zistila nasledovný vzťah - študenti, ktorí majú nižšiu hladinu anxiety majú vyššiu mieru sebaúčinnosti a študenti s menšou sebaúčinnosťou majú vyššiu anxiету, pričom muži dosahujú vyššie výsledky sebaúčinnosti, ako ženy (Kvedere, 2014). Penny s kolektívom (2014) zistili dôležitý vzťah

medzi anxiétou v zmysle obáv a verbálnou inteligenciou. Výsledky ich výskumu hovoria, že jedinci, ktorí dosahujú vysokú mieru anxiety sú verbálne inteligentnejší, zdatnejší (Penny a kol., 2014). V rámci výskumov testovej anxiety, sebaúčinnosti a verbálnej inteligencie, ale aj anxiety v rôznych špecifických situáciách, ako vidíme v celej kapitole východísk, existuje veľké množstvo minulých, ale aj súčasných a aktuálnych výskumov. Či už ide o samostatné skúmanie týchto fenoménov, ale častejšie v ich spojení, pozornosť vedcov v zahraničí je na ne upriamená. Na Slovensku sa pomerne dosť pozornosti dostávalo sebaúčinnosti, ale už menej verbálnej inteligencii - najčastejšie v testovaní žiakov, a podľa našich vedomostí z nám dostupnej literatúry, sa veľmi málo pozornosti venuje testovej anxiety. Medzi autorov zaoberajúcich sa testovou anxiétou na Slovensku patrí Ján Štofanič (2008), ktorý ju skúmal v rámci svojej diplomovej práce vo vzťahu k inteligencii a odhalil, že existuje významný vzťah "medzi vybranými osobnostnými premennými a intenzitou situačnej testovej anxiety prežívanej počas hodnotenia inteligencie, a najmä potvrdenie významnej úlohy „percepcie dôležitosti podať optimálny výkon“, ako dôležitej situačnej premennej dramaticky moderujúcej vzťah medzi testovou anxiétou a intelektovým výkonom" (Štofanič, 2008, str.10). Medzi osobnostné vybrané premenné autor zaradil neuroticizmus, sebahodnotenie a sebaúčinnosť a internú a externú lokalizáciu problému (Štofanič, 2008).

3 ZÁVER

Z uvedených výskumných štúdií a zistení vyplýva, že stále existuje priestor na to, aby bola testová anxiety intenzívnejšie zaradená medzi oblasti zamerania skúmania vedeckými pracovníkmi a aby sa vyvíjali nové, modernejšie efektívne metódy zisťujúce špecifický typ úzkosti a v neposlednom rade, aby boli vyvíjané metódy na redukciu testovej anxiety.

Použitá literatúra

1. ARCH, E. Differential responses of females and males to evaluative stress: Anxiety, self-esteem, efficacy and willingness to participate. In R. Schwarzer, H. M. van der Ploeg, & C. D. Spielberger (Eds.), *Advances in test anxiety research*, 1987. Vol. 5, pp. 97– 106, Lisse, The Netherlands: Swets & Zeitlinger.
2. BAGANA, E., RACIU, A., LUPU, L. Self esteem, optimism and exams' anxiety among high school students. *Procedia - Social Behavioral and Sciences*, 2011. Vol. 30, 2011, Pp.1331-1338, doi:10.1016/j.sbspro.2011.10.258.
3. BANDALOS, D., FINNEY, S., GESKE, J. A model of statistics performance based on achievement goal theory. *Journal of Educational Psychology*, 2003. 95, 604-616.
4. BANDALOS, D. L., YATES, K., THORNDIKE-CHRIST, T. Effects of math self-concept, perceived self-efficacy, and attributions for failure and success on test anxiety. *Journal of Educational Psychology*, 1995. 87, 611–623.
5. BANDURA, A. *Self-efficacy conception of anxiety*. *Anxiety Research*, 1988. 1, 77-98.
6. BARRIOS, B., A., HARTMANN, D., P. Fears and anxieties. In E.J. Mash, L.G. Terdal (Eds.), *Behavioral assessment of childhood disorders*, 1988. 2nd ed., pp.196–262. New York: Guilford.
7. BIRJANDI, P., ALEMI, M. The impact of test anxiety on test performance among Iranian EFL learners. *BRAIN: Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 2010. 1(4), 44-58. <http://brain.edusoft.ro/index.php/brain/article/viewFile/131/260>.
8. CASSADY, J. C., JOHNSON, R. E. Cognitive test anxiety and academic performance. *Contemporary Educational Psychology*, 2002. 27: 270–295.
9. CASSADY, J. C. The influence of cognitive test anxiety across the learning-testing cycle. *Learning and Instruction*, 2004. 14, 6, 569-592.
10. DEFFENBACHER, J. L. Worry and emotionality in test anxiety. In I. G. Sarason,

- (Ed.), *Test anxiety: Theory, research, and applications*, 1980. pp. 111–124. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
11. DEPREEUW, E. A. M. A profile of the test-anxious student. *International Review of Applied Psychology*, 1984. 33, 221–232.
 12. FAROOQI, Y.,N., GHANI, R., SPIELBERGER, C.,D. Gender Differences in Test Anxiety and Academic Performance of Medical Students. *International Journal of Psychology and Behavioral Sciences*, 2004. 2,38-43. <http://dx.doi.org/10.5923/j.ijpbs.20120202.06>
 13. HEMBREE, R. Correlates, causes, and treatment of test anxiety. *Review of Educational Research*, 1988. 58, 47–77.
 14. CHAUNDRY, M., READY, R. *Differential Effects of Test Anxiety & Stress on the WAIS-IV*. JYI, 2012, Vol. 24 Issue 5, 2012, <http://www.jyi.org/wp-content/uploads/Differential-Effects-of-Test-Anxiety-Stress-on-the-WAIS-IV.pdf>.
 15. KESHAVARZI, A., AHMADI, S. A Comparison of Mathematics Anxiety among Students by Gender. *Procedia - Social Behavioral and Sciences*, Vol. 83, 2013. Pp. 542-546, doi:10.1016/j.sbspro.2013.06.103.
 16. KVEDERE, L. Mathematics Self-Efficacy, Self-Concept and Anxiety Among 9th Grade Students in Latvia, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* , Vol. 116, 2014. Pp. 2687 – 2690, doi: 10.1016/j.sbspro.2014.01.636.
 17. LIEBERT, R. M., MORRIS, L. W. Cognitive and emotional components of test anxiety: A distinction and some initial data. *Psychological Reports*, 1967. 20, 975–978.
 18. McDONALD, A. S. The prevalence and effects of test anxiety in school children. *Educational Psychology*, 2001. 21, 89–101.
 19. MORRIS, L. W., DAVIS, M. A., HUTCHINGS, C. H. Cognitive and emotional components of anxiety: Literature review and a revised worry-emotionality scale. *Journal of Educational Psychology*, 1981. 73, 541–555.
 20. MUELLER, J. H. Test anxiety and the encoding and retrieval of information. In I. G. Sarason (Ed.), *Test anxiety: Theory, research, and applications*, 1980. pp. 63–86. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
 21. PENNEY, A., MIEDEMA, V., MAZMANIAN, D. Intelligence and emotional disorders: Is the worrying and ruminating mind a more intelligent mind? *Personality and Individual Differences*, 2015. 74, 90-93, doi: 10.1016/j.paid.2014.10.005.
 22. RAFFETY, B. D., SMITH, R. E., PTACEK, J. T. Facilitating and debilitating trait anxiety, situational anxiety, and coping with an anticipated stressor: A process analysis. *Journal of Personality & Social Psychology*, 1977. 72, 892–906.
 23. RAHMATI, Z. The Study of Academic Burnout in Students with High and Low Level of Self-efficacy. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Vol. 171, 2015. Pages 49-55, doi:10.1016/j.sbspro.2015.01.087.
 24. REZAZDEH, M. Investigating the Relationship among Test Anxiety, Gender, Academic Achievement and Years of Study: A Case of Iranian EFL University. *CCSE*, Vol. 2, No. 4, 2009. <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/elt/article/viewFile/4449/3789>.
 25. SARASON, I. G. The test anxiety scale: Concept and research. In I. G. Sarason, & C. D. Spielberger (Eds.), *Stress and anxiety*, 1975. 2(193-217). Washington, DC: Hemisphere.
 26. SARASON, I. G. Stress, anxiety, and cognitive interference: Reactions to tests. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1984. 46(4), 929-938.
 27. SARASON, I. G. Test anxiety and the intellectual performance of college students. *Journal of Educational Psychology*, 1961. 52, 201–206.

28. SARASON, I. G. Stress, anxiety, and cognitive interference: Reactions to Tests. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1984. 46, 929–938.
29. SARASON, I. G. Test anxiety, worry, and cognitive interference. In R. Schwarzer (Ed.), *Self-related cognitions in anxiety and motivation*, 1986. pp. 19–34. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
30. SENA, J.D.W, Lowe, P.A. and Lee, S.W. Significant predictors of test anxiety among students with and without learning disabilities. *Journal of Learning Disabilities*. 2007. 40(4): 360-376.
31. SCHÖNFELD et. al. The effects of daily stress on positive and negative mental health: Mediation through self-efficacy. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, Vol. 16 Issue 1, 2016. Pp. 1-10, doi:10.1016/j.ijchp.2015.08.005.
32. SCHWARZER, R. Worry and emotionality as separate components in test anxiety. *International Review of Applied Psychology*, 1984. 33, 205–220.
33. SCHWARZER, R. Self-related cognitions in anxiety and motivation: An introduction. In R. Schwarzer (Ed.), *Self-related cognitions in anxiety and motivation*, 1986. pp. 1–18. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
34. SPIELBERGER, C. D. Test anxiety inventory. Palo Alto, CA: *Consulting Psychologists Press*, 1980.
35. SPIELBERGER, C.D., VAGG, P.R. Test anxiety: A Transactional Process Model. In Spielberger et al. (Eds), *Test Anxiety: Theory, Assessment, and Treatment*, Taylor & Francis, 1995. 1-14.
36. ŠTOFANÍK, J. *Vplyv vybraných situačných faktorov na vzťah medzi testovou anxietou a intelektovým výkonom*. Diplomová práca TU, Trnava, 2008.
37. TRACY, CH., A. *The Effect of Pre-Test Journaling on Student Test Anxiety*. Master of Education AYA Physical Science, August 2013. <https://www.ohio.edu/education/academic-programs/upload/Tracy-MRP.pdf>.
38. VOLKMER, R., E., FEATHER, N., T. Relations between Type A scores, internal locus of control and test anxiety. *Personality and Individual Differences*, Vol 12(2), 1991. 205-209. [http://dx.doi.org/10.1016/0191-8869\(91\)90104-J](http://dx.doi.org/10.1016/0191-8869(91)90104-J).
39. WONG, J. G. W. S., CHEUNG, E. P. T., CHAN, K. K. C., MA K. K. M., TANG, S. W. Web based survey of depression, anxiety and stress in first-year tertiary education students in Hong Kong. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 2006. 40, 777-782.
40. YILMAZ, M., OCAKCI, A.F. Determination the anxiety level of university students one dormitory located. *Maltepe Universitesi Hemsirelik Bilim ve Sanati Dergisi*, 2010. 3 (1), 16-23.
41. ZARE, H., Rastegar, A., Hosseini, S., M., D. The relation among achievement goals and academic achievement in statistics: the mediating role of statistics anxiety and statistics self-efficacy. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, Vol. 30, 2011. Pp. 1166–1172 doi:10.1016/j.sbspro.2011.10.227.
42. ZAREIA, E., et al. (2010): A comparison of Effect of group counselling methods, behavioural, cognitive and cognitive - behavioural to reduce students Test anxiety in the University of Hormozgan. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, Vol.5, 2010, Pages 2256–2261, Iran, doi:10.1016/j.sbspro.2010.07.445
43. ZEIDNER, M. *Test anxiety: The state of the art*. New York: Plenum Press. 1988.
44. ZEIDNER, M. Does test anxiety bias scholastic aptitude test performance by gender and sociocultural group? *Journal of Personality Assessment*, 1990. 55, 145–160.
45. ZEIDNER, M. Statistics and mathematics anxiety in social science students—some interesting parallels. *British Journal of Educational Psychology*, 1991. 61, 319–328.

Kontaktné údaje

Mgr. Henrieta Hubináková
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Fakulta masmediálnej komunikácie
Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava
henrieta.hubinakova@gmail.com

PhDr. Jana Hubinská, Ph.D.
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Filozofická fakulta
Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava
jana.hubinska@ucm.sk

NEUROBIOLOGICKÝ ASPEKT TESTOVEJ ANXIETY A MOŽNOSTI JEJ REDUKCIE

NEUROBIOLOGICAL ASPECT OF TEST ANXIETY AND THE POSSIBILITY OF ITS REDUCTION

Henrieta Hubináková

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá predstavením moderných poznatkov o fungovaní neurobiológie v oblasti fenoménu testovej anxiety a druhým cieľom príspevku je poukázať na možnosti redukcie testovej anxiety, ktoré vzišli zo skorších výsledkov výskumov zahraničných odborníkov v tejto oblasti.

Kľúčové slová: testová anxiety, amygdala, neurobiológia, redukcia, techniky

Abstract

The paper deals with the introduction of modern knowledge about the functioning of neurobiology in the phenomenon of test anxiety and the second aim of the contribution is to point out the possibilities of reducing the test anxiety that arose from earlier results of research by foreign experts in this field.

Key words: test anxiety, amygdala, neurobiology, reduction, techniques

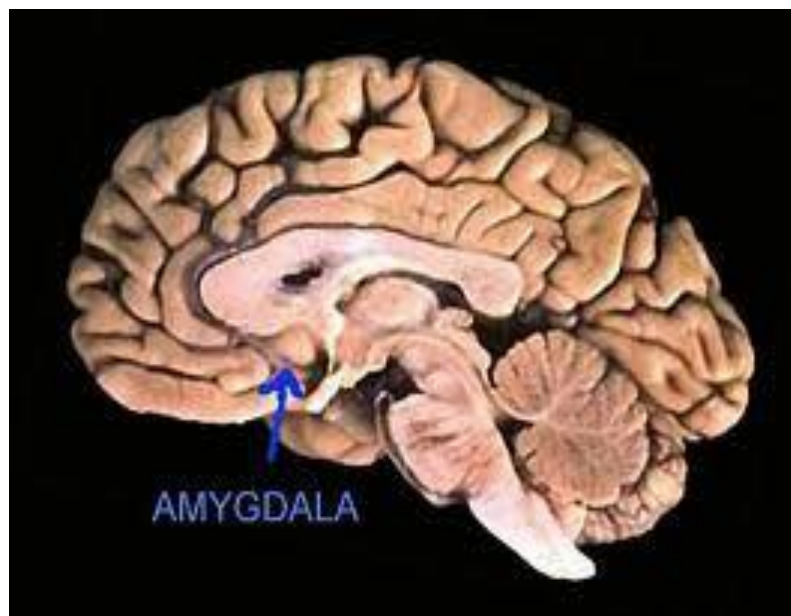
1 NEUROBIOLOGICKÉ POZADIE TESTOVEJ ANXIETY

Pre mnoho študentov sú prijímacie testy na vysoké školy, ale i iné testovania sprevádzané nepríjemnými fyziologickými a emocionálnymi nežiaducimi procesmi, ako je napríklad búšenie srdca, roztržitosť, sebaepochybnosti, nervozita, ktoré vedú k nižšiemu skóre. Všetky tieto príznaky a dopady sa prisudzujú testovej anxiety. Aj keď je testová anxiety známym fenoménom, z hľadiska fyziologických dopadov zostáva naďalej záhadou. Našťastie výskumy mozgu a autonómneho nervového systému sa v posledných rokoch veľmi rozmáhajú. Technológie, ako napríklad funkčná magnetická rezonancia skenuje, osvetľuje ako pracujú vnútorné mozgové systémy a jeho rôznorodé mentálne stavy, zahrňujúc strach a anxiety (Steiner, 2015).

Neurobiológia anxiety

Keď sú sympatický nervový systém a amygdala spúšťané príliš často, vedie to k veľkému nábudeniu úzkosti založenej na špecifických situáciách. Navyše, amygdala pomáha formovať implicitné spomienky, ktoré sú podfarbené strachom a vedú k všeobecnej anxiety, ktorá nie je podmienená situáciou. Aktivácia amygdaly potláča formovanie explicitných spomienok, čo vedie k prekrútenému zakódovávaniu emocionálne zaťažených implicitných spomienok. Výsledkom je, že jednotlivci sa cítia nekomfortne, rozrušene a vystresovano počas aktivity ako je testovanie - a nevedia si vysvetliť dôvod. Anxiózni študenti v testovej situácii majú pravdepodobne precitlivelú amygdalu a vystrašené implicitné spomienky z minulých testovaní, ktoré však nie sú uvedomované. Z tohto hľadiska je testová anxiety vyhodnocovaná mozgami študentov ako ohrozujúca situácia, ktorá sa spúšťa pri testových situáciách (Steiner, 2015). So Steinerom sa zhoduje aj Applerouth (2015), ktorý tiež uvádza, že za testovou anxiety stojí amygdala. Amygdala zodpovedá za identifikáciu hrozieb v prostredí a pripravuje organizmus čeliť hroziacemu nebezpečenstvu, ohrozeniu. Keď študent identifikuje

skúšku alebo test ako ohrozujúcu situáciu, začnú byť stresové hormóny uvoľňované do krvného riečišťa, pripraví sa sympatický nervový systém a pripraví organizmus na reakciu. Ak sa tento mechanizmus aktivuje, zostane to tak aj do budúcnosti, alebo sa deaktivuje vedomým procesom - úmyselnou, vedomou zameranou snahou. Sebaregulácia je vnútorný proces, ktorý dokážeme posilňovať cvičením a zlepšuje sa rokmi. Jedinec svojou aktivitou môže utíšiť počiatočnú aktivitu amygdaly a znížiť stresovú reakciu. Kľúčom k sebaregulácii je frontálny kortex, ktorý je zodpovedný za reguláciu aktivity amygdaly pomocou vyslania neurónových správ - GABA - gamma aminobutyric-acid a tým inhibovať sekréciu stresového hormónu a aktivovať ukludňujúci parasympatický nervový systém. Jedným z hlavných dôvodov testovej anxiety je zaplavenie študentov stresovými hormónmi počas testovej situácie (Applerouth, 2015). Nie je zlé, pokiaľ má jedinec trochu zvýšenú hladinu kortizolu - jedného z hlavných stresových hormónov. Je dokázané, že študenti, ktorí patria k najlepším majú pred a počas testovej situácie zvýšenú hladinu kortizolu. Mierne zvýšená hladina kortizolu pôsobí na zlepšenie pozornosti, zvyšuje zameranie a umožňuje podať dobrý výkon. Avšak nadmerná hladina stresových hormónov spôsobuje narušenie pracovnej pamäti a inhibuje informácie, ktoré už boli získané. So stúpaním stresových hormónov študenti pociťujú, ako sa im prestávajú vybavovať informácie, ktoré už raz vedeli a zvládli (Applerouth, 2015).

Obr.č.1 Amygdala (Applerouth, 2015)

Veľkosť amygdaly vs. anxiety

Stanfordskí vedci zistili, že pomocou veľkosti amygdaly u detí (ktoré sú vystavené dlhodobému strachu a úzkosti) je možné predikovať ich úroveň anxiety a strachov, ktoré neskôr môžu vyvolať rôzne anxiózne poruchy a depresie. Zistili teda, že čím je väčšia amygdala a čím sú spojenia s ostatnými časťami mozgu silnejšie, tým je väčšie množstvo anxiety, s ktorou má jedinec každodennú skúsenosť (Bergland, 2013). Štúdie dospelých ľudí s anxióznymi poruchami ukázali, že majú zväčšenú a silne prepojenú amygdalu. Aj štúdie na laboratórnych zvieratách dokázali, že u zvierat, ktoré boli vystavené chronickému stresu, zaznamenali zväčšenie amygdaly a nárast spojení s ostatnými časťami. Navyše sa tieto spojenia zväčšovali a posilňovali ako odpoveď na pretrvávajúci stres. Qin (2014) - vedec, ktorý detekoval zväčšenie amygdaly u anxiózných detí - našiel zväčšenie v oblasti bazolaterálnej amygdaly. Bazolaterálna amygdala je podoblasť amygdaly pre emočne spojené zmyslové informácie a komunikáciu týchto dejov neokortexu. Qin (2014) zistil, že

bazolaterálna amygdala má silnejšie funkčné spojenie s mnohými oblasťami neokortexu u detí s vyššou mierou anxiety. Výskumníci ďalej identifikovali štyri neokortikálne systémy, ktoré sú zasiahnuté. Jeden zo systémov sa zaoberá vnímaním, ďalší pozornosťou a vigilanciou, tretí odmenou a motiváciou a štvrtý detekciou významných emocionálnych podnetov a reguláciou emocionálnych reakcií. Všetky tieto štyri kôrové systémy sú od detstva ovplyvňované anxiety. Autori boli prekvapení, nakoľko je toto zistenie zmien štruktúry a konektivity amygdaly významné u detí s vyššou mierou anxiety, navyše vzhľadom k tomu, aký nízky vek detí predstavujú a s ohľadom na to, že zistené úzkosti ešte nemali klinický charakter (Qin a kol., 2014). Toto zistenie považujeme za minimálne zaujímavé aj v oblasti testovej anxiety, keďže jej umiestnenie v mozgu sa nelíši od anxiety vo všeobecnosti.

2 VYBRANÉ MOŽNOSTI REDUKCIE TESTOVEJ ANXIETY

Na tomto mieste kumulujeme metódy a odporúčania z dostupnej literatúry, ktoré sú zostrojené na elimináciu testovej anxiety pri testových situáciách. Testovacie situácie sú súčasťou života každého študenta. Pre mnoho študentov vypracovávanie množstva testov, ktorými musia prejsť od prvého vstupu na základnú školu až po ukončenie ich vzdelania na všetkých úrovniach, je veľmi stresujúca, nervy drásajúca, mätúca záležitosť alebo všetko dokopy. Testová anxiety redukuje procesy pamäte a narúša uvažovanie. Anxiózni študenti môžu byť vystrašení alebo "prázdni", a byť neschopní použiť informácie v teste, pričom pred testom tieto informácie vedeli. Vysoko anxiózni študenti dosahujú výkon nižší o 12 percentilových bodov, než ich nízko anxiózni spolužiaci. Okolo 20 % študentov zažíva vysokú úroveň testovej anxiety a 16 % má skúsenosť so strednou úrovňou anxiety. Väčšina študentov hodnotí školskú prácu a skúšky ako najhlavnejšie príčiny obáv a stresu v ich živote. Testová anxiety, ktorá nie je nijak podchytená sa zo školy presúva do pracovnej sféry v dospelom živote. Testová anxiety je teda jeden z hlavných handicapov škôl v súčasnosti (Hashemi, Mashayekh, 2011).

Pred testovaním

Študenti by si mali dať na naučenie učiva dostatok času - znamená to, že by mali začínať najneskôr týždeň pred termínom testu. Ďalej by sa mali opýtať vyučujúceho na formu testu. Medzi ďalšie odporúčanie patrí vytvorenie poznámok s okruhmi učiva, ktoré bude na skúške, s kľúčovými slovami, so vzorcami ap. Nezanedbateľná je vizuálna pomoc podľa potrieb a preferencie študenta. Študenti by nemali prokrastinovať, odkladať povinnosti, namiesto obávania sa toho, koľko sa toho majú naučiť, by sa mali začať pripravovať. Takisto by sa mali vyhnúť biftlovaniu, pretože to prispieva ku stresu, a nie je efektívne, vyžaduje si veľa energie. Medzi ďalšie odporúčania patrí zdravo jesť, nemeškávať, mať dobrý spánok (Academic Skills Center, 2015).

Počas testovania

Študentom sa odporúča počas testovania čítať zadanie veľmi pozorne. Možnosťou, ako ušetriť čas, je nepozerať sa neustále na hodinky. Ak študent nejakú otázku nevie, má ju preskočiť a vrátiť sa ku nej neskôr. Ďalšia rada znie - zhlboka dýchať, koncentrovať sa a nezľaknúť sa, keď ostatní začnú odovzdávať testy (Academic Skills Center, 2015). Výskumníci na Univerzite v Colorade a v Chicagu zistili, že existuje jednoduchá cesta, ako redukovať testovú anxiety - písať o svojich pocitoch krátko pred skúškou. Odporúčajú písať približne 15 minút pred skúškou po dobu 8 - 10 minút (Gvynne, 2011).

Testová anxiety - stratégie

Stratégie testovej anxiety sú určené na zníženie účinkov stresu kvôli obavám z testovej situácie. Cieľom nie je kompletné eliminovanie anxiety, pretože istá miera stresu pôsobí motivujúco. Cieľom je redukovať anxiety do takej miery, aby sa jej študenti zmocnili, aby ju mohli v testovej situácii kontrolovať. S pomocou stratégií uvedenými ďalej, môžu študenti zvládnuť svoju testovú anxiety a podať lepšie výkony (Hashemi, Mashayekh, 2011).

Zdravá strava, cvičenie, odpočinok

Cvičenie môže zbaviť myseľ jedinca obáv a nepokoja kvôli testovej situácii. Takisto cvičenie pomáha zbavovania sa negatívnych emócií a hnevu, ktoré posilňujú anxiету. Odporúča sa jesť vyváženú stravu. Jeden z dôvodov testovej anxiety je práve slabé psychické alebo fyzické zdravie. Toto je zvyčajne dôsledok slabej stravy, nedostatku spánku a pohybu. Odporúča sa dostatočne dlho spať a neodporúča sa vynechávať raňajky. Medzi ďalšie odporúčanie patrí nepreháňať konzumáciu kofeínu (Hashemi, Mashayekh, 2011).

Sebaobraz, motivácia a postoje

Medzi niektoré príčiny testovej anxiety patria vnútorné aspekty študentov zahrňujúce sebaobraz, motiváciu a postoje. Študenti môžu mať skúsenosť so zvýšenou testovou anxiетou, pokiaľ majú negatívny sebaobraz a málo sebavedomia v ich schopnostiach, ak nemajú radi predmet, kurz alebo učiteľa/inštruktora alebo ak majú za sebou neúspešné testové situácie. Nastavenie mysle študentov má veľký vplyv na ich výkon na skúškach a ich náchylnosť k testovej anxiety (Hashemi, Mashayekh, 2011). Študenti si často vyvinú negatívny sebaobraz na základe zlyhania v testoch, obzvlášť, ak sa domnievajú, že si nezaslúžia takú známku, akú dostali. Toto môže byť preložené ako príčina testovej anxiety na budúcich skúškach. V rámci práce so sebaobrazom sa odporúča spomínať na minulé úspechy v testoch a poučiť sa z minulých zlyhaní, ale neupínať sa na ne. Tiež sa odporúča zamerať svoju pozornosť na to, čo študent robil pri príprave na skúšku, na ktorej bol úspešný, a na ktorej bol neúspešný a správanie pred úspešným testovaním opakovať aj pri ďalších skúškach (Hashemi, Mashayekh, 2011).

Kreslenie, relaxácia

Bradley s kolektívom v roku 2007 uskutočnili štúdiu, v rámci ktorej testovali spôsoby redukcie testovej anxiety. Ich zistenie viedlo k jednému zo záverov, že testovú anxiету je možné redukovať práve kreslením. Drvivá väčšina študentov prejavila v kresbe silné negatívne emócie. Prostredníctvom analýzy kresieb pred a po testovaní (N=109) autori zistili posun od negatívneho sebaobrazu k pozitívnemu. Posun od negatívnych pocitov ku pozitívnym a posun od negatívneho vnímania sebakontroly a úspechu k pozitívnemu vnímaniu (Bradley a kol., 2007). Relaxácia bola a do súčasnosti je, považovaná za veľmi prospešnú metódu liečebného procesu anxiety a stresu (Benson 1975, in Bradley a kol., 2007). Zároveň existuje predpoklad, že zredukovaním negatívnych pocitov sa zvýšia pocity pozitívne. Napriek tomu novšie výskumy dokazujú, že pozitívne a negatívne aspekty skúsenosti sú mediované odlišnými (separovanými) psychologickými systémami a nie sú teda len dva opačné póly jednej dimenzie (MacLeod, Moore, 2000). Okrem toho, techniky na redukciiu nabadenia (arousal) ako je relaxácia vo všeobecnosti, robia málo na transformáciu základných negatívnych pocitov ohľadom stresu a pre to sa stresujúce pocity stále vracajú (Bradley a kol., 2007).

Systematické motivačné poradenstvo

V roku 2011 publikovali svoju štúdiu Ghasemzadeh a Saadat, ktorí sa zaoberali efektom systematického motivačného poradenstva na dosahovanie akademického úspechu študentov a zníženie testovej anxiety. Ich výsledky značia, že systematické motivačné poradenstvo zvyšuje lineárnu kombináciu závislej premennej - motivačnej anxiety 83/9 % (F-64/936, P<0.05). Navyše, systematické motivačné poradenstvo zvyšuje úroveň akademickej motivácie o 73% (F-70.182, P<0.05). Zároveň však znižuje testovú anxiету o 62 % (F-43.707, P<0.05). Vzhľadom k týmto výsledkom autori dospeli k záverom, že systematické motivačné poradenstvo má výrazný vplyv na zvýšenie motivácie k akademickej úspešnosti a zároveň výrazný vplyv na zníženie testovej anxiety (Ghasemzadeh, Saadat, 2011). Veľké množstvo študentov opustí ročne univerzitu, napriek tomu, že sú múdri a talentovaní. V Spojených Štátoch Amerických tvorí počet takýchto študentov 15 % ročne. Medzi faktory, ktoré môžu za tento jav patria motivácia k akademickému úspechu a testová anxieta. Motivácia k

akademickým úspechom je definovaná ako tendencia k prekonávaniu prekážok, využitiu talentu a snahy robiť veci ináč a vyzývať sa k práci (Petry, 1996). Rola motivácie v procese učenia a v akademickom úspechu je efektívnejšia, než úroveň inteligencie. Niektorí ľudia majú silnú motiváciu a pokúšajú sa súťažiť s ostatnými, aby sa stali úspešnými. Na druhej strane sú ľudia, ktorí nie sú veľmi motivovaní pre akademické úspechy a obávajú sa, že budú porazení, pokiaľ by riskovali, aby sa stali úspešnými. Druhý faktor je testová anxieta. Toto je široko rozšírený fenomén, s ktorým má mnoho študentov skúsenosť. Psychológovia vedia, že malé množstvo anxiety ako motivačného faktoru je prospešné. Rozličné štúdie potvrdili, že testová anxieta má základný a dôležitý efekt na výkon študenta (Cassady, 2004).

Účinnosť tréningu asertivity na testovú anxiету

Autori kváziexperimentálnej štúdie - Niusha, Farghadani a Safari (2011) výskumom zistili, že nácvik asertivity redukuje testovú anxiету. Experimentálna skupina sa zúčastnila osemkrát 50 minútového nácviku asertivity. Zo zistených dát vyplýva, že nácvik asertivity signifikantne redukoval testovú anxiету, navyše stabilne v čase - aj po skončení nácvikov. Na základe týchto výsledkov autori vyvodili dve odporúčania. Zmeniť anxiету študentov pomocou asertivity a vytvorenie pozitívnych pocitov pre dosiahnutie zmeny úrovne testovej anxiety (Niusha a kol., 2011).

Kognitívna terapia

V roku 2011 sa efektom kognitívnej terapie okrem iných zaoberali aj Nadinoyi, Sadeghi, Garamaleki, Rostami a Hatami. V ich experimentálnej štúdii sa zaoberali efektom kognitívnej terapie na redukciiu testovej anxiety. Najprv skúmali testovú anxiету a potom študentov, u ktorých zachytili testovú anxiету, podrobili kognitívnej terapii. Po testovaní po skončení terapie zistili, že kognitívna terapia pomáha redukovať testovú anxiету. Zistili, že existujú signifikantné rozdiely medzi kontrolnou a experimentálnou skupinou v oblasti testovej anxiety. Zamerali sa aj na introverziu a extraverziu, pričom zistili, že kognitívna terapia mala v oblasti redukciiu testovej anxiety väčší vplyv na introvertných študentov.

Použitá literatúra

1. ACADEMIC SKILL CENTER. *Test anxiety*. California Polytechnic State University, 2015. <http://sas.calpoly.edu/docs/asc/ssl/TestAnxiety.pdf>.
2. APPLEROUTH, J. *Taming the Tiger of Test Anxiety*. Founder, Applerouth Tutoring Services., 2015. Independent Educational Consultants Association, <https://www.applerouth.com/blog/2015/03/02/taming-the-tiger-of-test-anxiety/>.
3. BENSON, H. *The Relaxation Response*. New York: Morrow Press, 1975.
4. BENSON, J. Developing a strong program of construct validation: A test anxiety example. *Educational Measurement: Issues and Practice*, 1998. 17, 10-17.
5. BERGLAND, CH. *The Size and Connectivity of the Amygdala Predicts Anxiety*. 2013. <https://www.psychologytoday.com/blog/the-athletes-way/201311/the-size-and-connectivity-the-amygdala-predicts-anxiety>.
6. BRADELEY, R., T., et al. *Reducing Test anxiety and improving Test Performance in America's schools*, 2007. Published in the United States of America by: Institute of HeartMath 14700 West Park Avenue, Boulder Creek, California 95006, <https://www.heartmath.org/assets/uploads/2015/02/tends-report-complete-report.pdf>.
7. CASSADY, J. C. The influence of cognitive test anxiety across the learning-testing cycle. *Learning and Instruction*, 2004. 14, 6, 569-592.
8. GHASEMZADEH, A., SAADAT, M. Effects of group "systematic motivational counseling" (SMC) on university student's academic achievement and test anxiety. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Vol. 30, 2011. Pp. 2482 – 2486, doi:10.1016/j.sbspro.2011.10.484.
9. GWYNNE, P. The Write Way to Reduce Test Anxiety. *Inside Science News Service*,

2011. <http://www.usnews.com/science/articles/2011/01/14/the-write-way-to-reduce-test-anxiety>.
10. MASHAYEKHA, M., HASHEMI, M. Recognizing, Reducing and Coping with Test Anxiety: Causes, Solutions and Recommendations. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Vol. 30, 2011. Pp. 2149 – 2155, doi:10.1016/j.sbspro.2011.10.417.
 11. MacLEOD, A. K., MOORE, R. Positive thinking revisited: Positive cognitions, well-being and mental health. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 2010. 7(1), 1-10.
 12. NADINLOYIA, K., B., SADEGHIB, H., GARAMALEKIC, N., S., ROSTAMIA, H., HATAMIA, G. Efficacy of Cognitive Therapy in the Treatment of Test Anxiety. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Vol. 84, 2013. Pp. 303 – 307, doi: 10.1016/j.sbspro.2013.06.556.
 13. NIUSHA, B., FARGHADANI, A., SAFARI, N. Effects of assertiveness training on test anxiety of girl students in first grade of guidance school. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Vol. 46, 2012. Pp. 1385 – 1389, doi: 10.1016/j.sbspro.2012.05.307.
 14. PETRY, A. *Motivation: research and application*. Booksocle, 1996.
 15. QIN, S., et.al. Amygdala subregional structure and intrinsic functional connectivity predicts individual differences in anxiety during early childhood. *Biological Psychiatry*, 2014. 75, 892-900, doi: 10.1016/j.biopsych.2013.10.006.
 16. STEINER, M. *The Neuroscience of Test Anxiety*. 2014. <http://www.compassprep.com/the-neuroscience-of-test-anxiety/>.

Kontaktné údaje

Mgr. Henrieta Hubináková
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Fakulta masmediálnej komunikácie
Námestie J. Herdu 2, 917 01 Trnava
henrieta.hubinakova@gmail.com

ZMIEŠANÉ MANŽELSTVO AKO SOCIÁLNA KATEGÓRIA

MIXED MARRIAGE AS A SOCIAL CATEGORY

Silvia Letavajová

Abstrakt

Štúdia sa zaoberá zmiešaným manželstvom ako sociálnou kategóriou. Jej cieľom je objasniť význam manželstva s partnerom z inej skupiny z hľadiska skupinovej identity, hodnôt, noriem a konformity. V empirickej časti sa pokúsime zistiť, akým spôsobom ľudia v súčasnosti pri výbere partnera uvažujú o príslušnosti k skupinám, ktoré kategórie (napríklad etnicita, religiozita, štátna príslušnosť) používajú pri zaraďovaní partnerov a samých seba do skupín za významné, ktoré skupiny a prečo považujú z tohto hľadiska za vhodné a odporúčané, a naopak, ktoré neprijateľné. Tieto otázky sa pokúsime ozrejmiť na základe zistení z dotazníkového výskumu názorových orientácií obyvateľstva mesta Prievidza.

Kľúčové slová: identita, skupina, sociálna kategória, zmiešané manželstvo, výber partnera

Abstract

The study deals with mixed marriage as a social category. The aim of this paper is to clarify importance of marriage with a partner belonging to another group, from the point of view of group identity, values, norms and conformities. In the empirical section, we will try to find out how people perceive belonging to groups in mate selection nowadays, which categories (for example ethnicity, religiosity, nationality) they use to rank their partners and themselves into groups as significant, which groups and why are considered as appropriate and recommended and, on the contrary, unacceptable. We will try to clarify these questions based on the questionnaire survey of the opinions of the population of Prievidza.

Key words: identity, group, social category, mixed marriage, mate selection

1 ÚVOD

V anglosaskej, frankofónnej ale i domácej odbornej spisbe sa v súvislosti so zmiešaným manželstvom objavujú viaceré termíny: „medzinárodné“, „medzikultúrne“, „bi-kultúrne“, „transkultúrne“ manželstvo či „manželstvo s cudzincom“. V súčasnosti hovoríme o zmiešanom manželstve v prípadoch, ak partneri pochádzajú z etnicky, nábožensky, rasovo, jazykovo, sociálne, kultúrne, geograficky či politicko-ekonomicky odlišných prostredí. Spoločným identifikujúcim znakom všetkých z týchto prípadov je prekračovanie medziskupinových hraníc. Zmiešané manželstvo je preto potrebné vnímať nielen ako termín hovorového bežne užívaného jazyka alebo právnickej terminológie ale predovšetkým ako sociálnu kategóriu, odrážajúcu normatívne a morálne aspekty života jednotlivca v rámci skupiny, ako aj vzájomných vzťahov medzi samotnými skupinami.

Cieľom predkladanej štúdie je objasniť, aký význam má zmiešané manželstvo z hľadiska skupinovej identity, jej hodnôt a konformity vo vzťahu k normám vlastnej skupiny. V empirickej časti sa pokúsime zistiť, akým spôsobom ľudia v súčasnosti pri výbere partnera uvažujú o príslušnosti k skupinám, ktoré kategórie (napríklad etnicita, religiozita, štátna príslušnosť) používajú pri zaraďovaní partnerov a samých seba do skupín za významné, ktoré skupiny a prečo považujú v manželských preferenciách za vhodné a odporúčané, a naopak,

neprijateľné. Tieto otázky sa pokúsime ozrejmiť na základe dotazníkového výskumu v radoch obyvateľstva západoslovenského mesta Prievidza.

2 ZMIEŠANÉ MANŽELSTVO A SKUPINOVÁ IDENTITA

2.1 Endogamné preferencie

Je zrejmé, že sobáš je viac ako vzťah medzi dvoma osobami, je to vzťah medzi dvoma alebo viacerými skupinami, súvisí s ich vzájomnými reláciami, statusom a postavením. K želaným vzorom správania sa pri voľbe manželského partnera je jednotlivec vedený prostredníctvom skupinovej identifikácie. Vzťah medzi skupinami je ovplyvňovaný prirodzenou koncentráciou na svoju vlastnú skupinu, jej zvýrazňovaním a uprednostňovaním a naopak, odstupom a odmietaním cudzej skupiny. Každá skupina dbá na to, aby jej členovia uzatvárali len spojenia, ktoré by ju nepoškodzovali, predovšetkým jej vnútornú súdržnosť a homogenitu. Je preto logické, že tradičným a dominantným modelom v manželských preferenciách je výber partnera z rovnakej skupiny, označovaný ako endogamia (alebo homogamia). Pojmy endogamia a exogamia (uprednostňovanie partnera mimo svojej skupiny) zaviedol do sociálnych vied škótsky etnológ J. F. McLennan. V práci *Primitívne manželstvo* (1865) používal tieto pojmy v súvislosti s príbuzenskými skupinami. Neskôr sa toto vnímanie rozšírilo aj o príslušnosť k iným skupinám. Hĺbkové štúdium manželských preferencií (*mate selection*) uskutočnili tiež A. Girard (1964), M. Bozon a F. Héran (2006), ktorí poukazujú na fakt, že väčšina ľudí si nevyberá svojho partnera náhodne, ale na základe princípov, ktorých podstatou je podobnosť.¹ Výberom partnera s rovnakými vzormi správania sa, svetonázorom, hodnotami, zvykmi alebo poznatkami rozvíjame nielen kultúrny kapitál skupiny, udržiavame a zveľaďujeme tiež jej ekonomické zdroje (Gabura 2012: 62-63, Kalmijn 1998: 399-400).

Prekračovanie hraníc skupiny zmiešaným manželstvom bolo v minulosti pomerne zriedkavé a raritné. Najčastejším dôvodom toho, prečo nie sú zmiešané manželstvá vo väčšine spoločenstiev preferované, sú kultúrne odlišnosti ale i rozdielne statusy medzi skupinami. D. Bensimon a F. Lautman (1974: 14-40) vnímajú v tomto kontexte zmiešané manželstvá ako výraz nepriateľstva skupiny voči okoliu a ako zradu jednotlivcov voči vlastnej skupine.

2.2 Sociálny nátlak

Výber vhodného partnera, ktorý je v súlade so skupinovými preferenciami, uskutočňuje spoločenstvo rôznymi formami ovplyvňovania alebo nátlaku na jednotlivca. Deje sa tak najmä dvoma spôsobmi:

1. zákazom, diskrimináciou nevhodných a neprijateľných partnerov,
2. preferenciou, preskripciou vhodných partnerov.

Tlak na jednotlivca sa najčastejšie objavuje ako pozitívny príklad, rada, vzor a odporúčanie. Ak sa však jednotlivec so skupinovú identitou nestotožní a pri výbere partnera sa odkloní od očakávaných vzorov, nastupujú sankcie. Ich forma a intenzita je rôzna, od ohovárania, zastrašovania, diskriminácie, ekonomickej sankcie (pokuta, vydedenie) až po vylúčenie zo skupiny (exkomunikácia z cirkvi) alebo smrť. Ovpływňovanie želaného sobášneho správania sa objavuje v rôznych fázach životného cyklu jednotlivca – pred výberom partnera (odporúčania, vzory), počas jeho výberu (zákazy, nahováranie vhodného partnera, (ne)udelenie rodičovského súhlasu), ako aj po vzniku manželstva (znevýhodnenie aktérov takéhoto sobáša vrátane potomkov, ktorí zo vzťahu vzišli). Kontrola dodržiavania sociálnych noriem realizuje predovšetkým rodina a širšie príbuzenstvo. K zásadným mocenským

¹ S opačnou tézou prichádza R. Winch v rámci teórie komplementarity. Jeho názory sú založené na predpoklade, že optimálnym partnerom je taký, ktorý je odlišný, dopĺňa nás a na základe reciprocity maximálne uspokojí naše potreby. (Gabura 2012: 62-63)

inštitúciám rozhodujúcim o pravidlách uzatvárania manželstva patria štát a cirkev, ktoré inštitúciu sobáša kontrolujú prostredníctvom legislatívnych úprav, náboženských kódexov, vplyvu kňazov či lokálnych komunít. Neformálne vykonávajú kontrolu aj ďalší členovia skupín, z ktorých partneri pochádzajú – miestne authority, tradične susedia, mládenecké a dievocké skupiny, rovesníci alebo kolegovia.

2.3 Opozícia „zmiešané manželstvo – nezmiešané manželstvo“ v tradičnom poňatí

Teoretické a empirické štúdium zmiešaných manželstiev je vo väčšine prípadov zamerané na vnímanie priestorovej a kultúrno-sociálnej vzdialenosti medzi partnermi, konfrontujúc ich s manželskými formami, ktoré zmiešanými nie sú. Význam zmiešaných manželstiev v tradičných spoločnostiach, dôvody ich odmietania alebo akceptácie je možné vysvetliť interpretáciou samotnej opozície „zmiešané – nezmiešané“. Logika binárnych protikladov, založených na tomto protiklade odhaľuje fungovanie konkrétnej skupiny a jej vzťahy s ostatnými skupinami. Touto optikou je možné „nezmiešané“ a „zmiešané“ vnímať ako nasledovné protistrany:

manželstvo s partnerom z rovnakej skupiny „nezmiešané manželstvo“	manželstvo s partnerom z odlišnej skupiny „zmiešané manželstvo“
akceptované/dovolené	neakceptované/zakázané
normálne/obyčajné	nenormálne/zvláštne
zvyčajné/tradičné/staré	nezvyčajné/netradičné/nové
bežné/časté/typické	výnimočné/ojedinelé/atypické
konvenčné/konformné	nekonvenčné/nekonformné
dominantné/majoritné	minoritné
nekonfliktné/bezproblémové	konfliktné/problémové
výhodné	nevýhodné
naše/my	cudzie/iné/oni
favorizované/preferované/podporované	zaznávané/stigmatizované/opovrhované
doma/u nás/vo vnútri	inde/v cudzine/v zahraničí/vonku
rovné/rovnaké/podobné	rozdielne/odlišné/nerovné
uzavreté	otvorené
tradícia	modernosť/inovácia

Načrtnuté binárne kontrasty zdôrazňujú najmä znevýhodnenú pozíciu zmiešaného manželstva, podtrhujú existenciu bariér medzi skupinami a obranu voči ich prestupovaniu a prekonávaniu, predpokladajú alebo dokonca počítajú s eventuálnou konfliktnosťou vo vnútri samotného páru (medzi partnermi) alebo medzi párom a skupinami, z ktorých partneri pochádzajú, celkovo evokujú negatívne konotácie vo vzťahu k takýmto manželstvám. Výrazom negatívnych reflexií „miešania“ v partnerských reláciách a ich odmietania je aj termín „mixofóbia“. (Varro 2012: 28)

2.4 Zmiešané manželstvo a konformita

Zmiešané manželstvo je v určitom zmysle možné vnímať ako odchýlku od „normálneho stavu“. Takéto partnerstvá sa nachádzajú mimo skupiny alebo skupín. Nie sú zmiešané preto, že sú bi-kultúrne, ale preto, že ich výber sa odlišuje od noriem výberu manželského partnera a skupinových zväzkov, ktoré v danej societe prevažujú. Zmiešané partnerstvá sú otázkou rôznorodosti a zároveň otázkou konformity vo vzťahu k sociálnym normám. D. Bensimon a F. Lautman nazývajú zmiešané manželstvo takým, ktoré vyvoláva reakciu vo svojom sociálnom prostredí. V tomto zmysle sú zmiešané manželstvá výrazom určitého spôsobu

deviácie v párovaní. Vynárajú sa špecifický spôsob či typ manželstva, opisujú charakter deviácie a pritom oddeľujú manželstvá zmiešané od nezmiešaných. Jednotlivé spoločnosti sú však v hodnotení, prijatí a odmietaní tejto „zmiešanosti“ veľmi variabilné. (Bensimon – Lautman 1974: 30, Collet 2012: 70-71)²

2.5 Zmiešané manželstvo ako stav vyváženosti skupinových vzťahov

Opačným protipólom je vnímanie zmiešaného partnerstva ako niečoho nového, moderného, otvoreného, sceľujúceho viaceré skupiny a v konečnom dôsledku ako pozitívneho javu. Prítomnosť zmiešaných manželstiev a ich percepcia v jednotlivých skupinách alebo kultúrach je v tomto ohľade možné chápať ako stav rovnováhy a vyváženosti. Odráža schopnosť skupiny udržať svoje vlastné hodnoty a normy, zabezpečiť stabilitu a zároveň schopnosť tolerovať, inovovať a prijímať inakosť. Táto miera je prejavom určitého balansovania medzi otvorenosťou a zároveň uzavretosťou vo vzťahu k vlastnej skupine a k iným skupinám a tým aj znakom životaschopnosti skupiny. V koncepte binárnych kontrastov je potom tradičnému a uzavretému manželstvu s partnerom z vlastnej skupiny možné postaviť opozíciu: otvorené/moderné/inovatívne/schopné komunikácie ale i spájanie/integrácia/začleňovanie. Existenciu zmiešaných manželstiev je teda možné chápať ako svedectvo posunov v intenzite dodržiavania sociálnych hraníc a zároveň ako určité merítko socio-kultúrnej dištancie medzi skupinami, vzájomnej akceptácie a otvorenosti skupín alebo naopak, odmietania a uzavretosti. Manželské preferencie nám jednoducho hovoria, ktoré skupiny s kým komunikujú a s kým nie.

2.6 Výskum zmiešaných manželstiev

Zmiešané manželstvá sú skúmané najčastejšie ako následok kontaktu a priestorovej blízkosti s inou skupinou a jej členmi. Objavujú sa v prípadoch bezprostredného susedstva odlišných skupín, pričom najväčšia intenzita ich výskytu je zvyčajne zaznamenávaná v zmiešaných prostrediach alebo na hraniciach skupín – v tzv. kontaktných zónach (napr. pohraničie). Ďalším faktorom, podnecujúcim kontakty a prestupovanie hraníc medzi skupinami rôznych typov, sú migračné procesy. Napríklad v USA bola koncepcia zmiešaných manželstiev položená predovšetkým na rasových rozdielnostiach partnerov.³ Záujem sa sústreďoval tiež na ich súvis s európskou imigráciou, čiže na manželstvách medzi Američanmi a cudzincami. Zmiešané manželstvá boli v tomto kontexte vnímané ako index asimilácie či identifikátor integrácie migrantov a sociálnej dištancie medzi skupinami.⁴ Na európskom kontinente je za hlavnú bariéru zmiešanosti manželstva považovaný predovšetkým kultúrny aspekt. Záujem o túto problematiku bol preto významný najmä v etnicky a nábožensky heterogénnych krajinách alebo tradičných imigrantských štátoch, akými sú Veľká Británia, Francúzsko, Nemecko a Holandsko.⁵ V slovenskom prostredí sa výskum témy vzťahoval k lokálnej endogamii ale i etnicky a konfesionálne zmiešaným manželstvám v kultúrne rôznorodých regiónoch. Išlo najmä o skúmanie vzťahov s tradičnými národnostnými a náboženskými menšinami ale i medzi minoritami navzájom.⁶

² Vzťahom náboženstva a kultúry sa zaoberá aj M. Žabenský (2016).

³ Príkladom práce tohto typu je publikácia o rasovo zmiešaných manželstvách, ktorá vznikla pod editorstvom I. R. Stuarda a L. E. Abta (1973).

⁴ Zmiešanými manželstvami sa v rámci štúdia migračných procesov venovali napríklad R. E. Park a E. Burgess (1921).

⁵ Podnetnou je napríklad práca pod názvom Sociologie de la mixité autorky G. Varro (2003).

⁶ Zo všetkých spomenieme napríklad práce L. Fónadovej a T. Katrňáka (2016), J. Maja (2011), M. Kálavského (1993), Z. Beňuškovvej (1997), P. Šoltéša (2009) alebo S. Letavajovej (2015)

3 METÓDY VÝSKUMU

Empirický výskum realizovaný v radoch obyvateľstva okresného mesta Prievidza sme uskutočnili v roku 2016 a v prvej polovici roku 2017.⁷ Pri získavaní dát sme využili pomerne obsiahly dotazník (s viac ako 50 otázkami). Dotazníkový formulár obsahoval predovšetkým otvorené otázky, ktoré dávali respondentom možnosť rozmýšľať o téme voľne, vytvárať vlastné kategórie a svoje názory zdôvodniť. Dotazník sme vyplňali na základe osobného rozhovoru s respondentmi, prípadne ho respondenti vyplňali sami. Respondenti mali možnosť uvádzať viacero príkladov, niektorí z nich sa nevyjadrili ku všetkým otázkam. Získaný materiál sme podrobili kvalitatívnej aj kvantitatívnej analýze, sledujúc samotné obsahy výpovedí, ich konštrukciu a frekvenciu výskytu jednotlivých výrokov. V rámci výskumu sme sledovali tiež podmienenosť výpovedí sociálnymi charakteristikami respondentov (pohlavie, vek, vzdelanie), ktoré vnímame ako premenné. Pri výbere respondentov sme preto uplatňovali účelový a tzv. kvótny princíp, ktorým sme dosiahli približne rovnaké zastúpenie respondentov v rámci sledovaných kategórií: pohlavie, vek (do 30 rokov, osobitne stredoškolská mládež, 30 až 50 rokov, nad 50 rokov) a najvyššie dosiahnuté vzdelanie (bez maturity, s maturitou, vysokoškolské). Informácie sme získali celkovo od 221 respondentov, z toho 109 mužov a žien. 112. Respondenti sú slovenskej národnosti (s výnimkou 7 respondentov), 71 % respondentov je kresťanského vierovyznania, 22% opýtaných uviedlo, že sú bez vierovyznania.

4 VÝSLEDKY EMPIRICKÉHO VÝSKUMU

Z výpovedí respondentov, je zrejmé, že v súvislosti s pojmom „zmiešané manželstvo“ sa u nich najčastejšie objavuje asociácia na rasovú a etnickú (národnostnou) odlišnosť partnerov (viac ako 33% odpovedí). Ďalšou najfrekventovanejšou voľnou asociáciou bola náboženská odlišnosť a odlišnosť z hľadiska štátnej príslušnosti (partnerstvo s cudzincom). Štatisticky nevýznamné, avšak obsahovo zaujímavé boli predstavy spojené s homosexuálnymi pármí, alebo naopak, so vzťahom medzi jednotlivcami odlišného pohlavia. Súvislosť výpovedí vo vzťahu k veku, pohlaviu alebo vzdelaniu odpovedajúcich sa v tomto prípade nepreukázala.

4.1 Preferencia partnera z podobnej a blízkej skupiny

Uvedomovanie si príslušnosti k určitej skupine a zároveň pocit odlišnosti od iných skupín je zrejmy z viacerých formulácií respondentov. Jedná sa predovšetkým o výpovede obsahujúce plurál, typu: *sme kresťania, sme odlišní*, alebo privlastňovacie zámeno náš, naše: *naša rasa, len naše náboženstvo, blízki našej kultúre*. Viac ako polovica respondentov sa domnieva, že ľudia by si mali nachádzať partnera podobného sebe a skupine, ku ktorej patria. Tento názor vyjadrili približne v rovnakom pomere muži aj ženy, častejšie sa k nemu prikláňali respondenti nad 50 rokov a ľudia so stredoškolským vzdelaním s maturitou. Nesúhlas s týmto tvrdením vyjadrilo 34% opýtaných. Lokálnu endogamiu, čiže uprednostňovanie partnera z blízkeho okolia, sme skúmali v nasledovnej otázke. Tu sme zaznamenali opačný trend. Súhlas s tvrdením, že ľudia by si mali nachádzať partnera hlavne vo svojom blízkom okolí, vyjadrilo 30% odpovedajúcich a nesúhlas až 56% odpovedí. K nesúhlasu sa častejšie prikláňali ženy a vysokoškolsky vzdelaní ľudia. Je teda zrejmé, že voľba partnera v rámci vlastnej skupiny je pre respondentov stále podstatná, avšak neviaže sa výlučne k priestorovej blízkosti.

4.2 Preferencie partnera podľa štátnej príslušnosti

⁷ Počet obyvateľov mesta je cca 47 tisíc, z ktorých 97% sa hlási k slovenskej národnosti a 62% k rímskokatolíckemu vierovyznaniu (29% bez vyznania, 2% evanjelici). Mesto zaznamenáva úbytok obyvateľstva a jeho starnutie v dôsledku odchodu mladých ľudí do iných lokalít alebo zahraničia. Podiel cudzincov na skladbe obyvateľstva (1,73%) je porovnateľný s celoslovenským priemerom.

Ďalší blok otázok mal za úlohu zistiť, ako hodnotia respondenti manželstvá s partnerom pochádzajúcim zo skupiny, ktorej odlišnosť sme definovali jednou z konkrétnych kategórií: národnosť, náboženstvo, jazyk, rasa, štátna príslušnosť a kontinent. V rámci tohto okruhu sme skúmali, partnerov z ktorých konkrétnych skupín sú alebo zvlášť, ktorých nie sú respondenti ochotní prijať a akceptovať a prečo. Partnera výlučne z európskeho kontinentu alebo krajín EÚ by akceptovalo 108 z celkového počtu 163 odpovedajúcich na túto otázku. Partnera bez ohľadu na to, z akého kontinentu pochádza, by prijalo 13 respondentov. Za najneprijateľnejšieho považovali partnera pôvodom z afrického kontinentu (73% odpovedajúcich). Z hľadiska štátnej príslušnosti považujú opýtaní za akceptovateľných najmä občanov Slovenskej a Českej republiky. V ich výpovediach sú tieto 2 kategórie zastúpené približne rovnako a to u žien aj mužov všetkých vekových aj vzdelanostných kategórií. Za vhodných považujú ďalej partnerov, ktorých pôvod je vo výrokoch súhrnne označovaný ako *európske* alebo *blízke krajiny*, ďalej občanov konkrétnych krajín a to najmä Nemecka, Poľska, Anglicka a Rakúska. Svoje zdôvodnenia respondenti zakladajú najmä na ich priestorovej a kultúrnej blízkosti: *Lebo je to blízko, aby som bola v spojení s rodinou. Mentalita podobná nám. Čech, pretože sú zo všetkých cudzincov najbližší. Za neprijateľných (43% odpovedí) sú vyhlasovaní najmä občania islamských a arabských štátov. Ženy častejšie považujú za neakceptovateľných tiež partnerov z Iraku, Iránu, Sýrie, Tuniska, Indie a z Afriky. Muži sa v tejto otázke zmieňujú predovšetkým o partnerkách z Afriky a Maďarska. Odmietanie týchto partnerov vysvetľujú opýtaní kultúrnou odlišnosťou a svojou neschopnosťou opustiť vlastné tradície a kultúru. Negatívne konotácie k moslimským alebo arabským krajinám odvodňujú najčastejšie cudzím vierovyznaním a tiež zlým vzťahom islamu k ženám.*

4.3 Preferencie partnera podľa etnicity a religiozity

Etnický aspekt pri výbere manželského partnera zohľadňovali nasledovné otázky. Takmer každý tretí respondent, rovnako muži aj ženy, preferujú partnera slovenskej národnosti. Druhou najprijateľnejšou národnosťou sú Česi a partneri, ktorých opýtaní nazývali *Európania, Európa* či *EÚ*. V rámci akceptovateľnej etnickej skupinovej identity je tiež zdôrazňovaná slovanská príslušnosť partnera. Respondenti sa v tejto súvislosti častejšie zmieňovali tiež o Angličanoch, Američanoch alebo Nemcoch. Tendencia nachádzať si partnera rovnakej národnosti je výrazná napríklad v nasledovných výrokoch respondentov: *Slovák, neviem si predstaviť, že by som vychovávala deti inak, ako som bola vychovávaná ja. Slovenskej a českej – jazykovo bližšie, kultúrne aj nábožensky. Slovenskej národnosti, máme rovnakú kultúru.* Naopak, najvyššiu mieru sociálnej dištancie zaznamenávame v kontakte s rómskou etnickou skupinou (viac ako 30% odpovedí respondentov všetkých kategórií). Ďalšími najčastejšie odmietanými osobami sú partneri, označovaní ako: *moslimovia, Arabi* a *Afrika*. K nim sa vyjadrovali respondenti všetkých skupín, výraznejšie z radov stredoškolskej mládeže. Odmietanie rómskych partnerov zdôrazňujú respondenti vo výrokoch typu: *Všetko okrem rómskej. Róm – príživníctvo, neprispôsobilosť, kočovný život. Určite nie, neznášam. Rómka – fyzicky ma nepriťahujú, lebo sú takí, akí sú. Problémovo sociálna skupina, iné zmýšľanie, nespoľahlivosť, klamstvo.* Pokiaľ ide o náboženskú odlišnosť partnera, viac ako tretina odpovedajúcich by akceptovala výlučne partnera kresťanskej viery. Polovica z nich sa odvolávala na niektoré alebo viaceré kresťanské smery, najmä na katolíkov, evanjelikov a pravoslávnych, prípadne ich súhrnne označovali ako kresťanov. Výlučne príslušníkov katolíckej viery by bolo ochotných akceptovať za partnerov 22% respondentov všetkých vekových aj vzdelanostných kategórií, ktorí sa s výnimkou 2 osôb hlásia ku kresťanskej viere. Manžela akéhokoľvek náboženstva by prijalo 12 osôb. Takmer 60% respondentov kresťanského vierovyznania by uprednostnili partnera *rovnakej viery*. Partnera kresťanskej viery by uprednostnila aj väčšina respondentov (70%), bez

náboženského vyznania. Závislosť medzi vyšším vekom, kresťanským náboženstvom respondentov a ich preferenciou kresťanského partnera, ktorú sme predpokladali, sa nepotvrdila. Kresťanského partnera by preferovala približne polovica respondentov v rámci všetkých 3 vekových skupín. Mierne vyššie zastúpenie má v tomto ohľade skupina stredoškolských študentov. Pozitívny postoj k partnerovi rovnakého náboženstva vyjadrovali respondenti nasledovne: *Kresťanku, pretože ja som kresťan. Katolík, podľa mňa by náboženstvo malo byť zhodné. Kresťan, lebo by sme vyznávali rovnaké hodnoty, čo je pre funkčné manželstvo dôležité. Som katolíčka a do inej viery by som nevstúpila. Asi 2/3 odpovedajúcich by naopak, neprijala partnera patriaceho do inej náboženskej skupiny, ako je naša, svoja, rovnaká, alebo kresťanská. Polovica respondentov odmietla špeciálne moslimov.*

4.4 Preferencie partnera podľa rasy

Preferencia výlučne partnera belošskej rasy je zrejماً u 72% respondentov. Miernu percentuálnu prevahu spomedzi jednotlivých kategórií respondentov zaznamenávame pri tejto odpovedi v radoch starších osôb nad 50 rokov. Obe, ázijskú aj černoškú rasu by prijalo 22 odpovedajúcich. Pomerne striktnejšie odpovede nachádzame v otázke, položenej v „opačnom garde“. 91% odpovedajúcich nebolo ochotných prijať partnera černošskej a aziatskej rasy alebo jednu z týchto skupín. Výraznejšiu zaujatosť sme zaznamenali voči príslušníkom černošskej rasy, ktorých by neprijalo takmer 40% respondentov, častejšie pochádzajúcich z radov mužov a vekovej kategórie do 30 rokov. 9 respondentov neuviedlo žiadnu rasu, ktorú by v prípade partnera neakceptovali. Toleranciu a nezaujatosť voči rasovej príslušnosti v manželských preferenciách vyjadrovali respondenti nasledovne: *Akceptácia človeka nezáleží od farby. Na rase nezáleží – musí byť kresťanského vierovyznania. Odmietanie rasovo zmiešaného manželstva je výrazné vo výpovediach typu: Lebo rasa je veľmi viditeľný znak, ľudia vyzerajú odlišne. Rasoví miešanci nie sú prijímaní ani jednou ani druhou stranou. Biela rasa sa musí zachovať, aby sme nevymreli. Netreba pliesť krv.*

4.5 Preferencie partnera podľa jazykovej odlišnosti

Pomerne vysokú mieru tolerantnosti prejavujú respondenti k jazykovej inakosti potencionálneho partnera. 30% respondentov sa v tejto súvislosti vyjadrila pozitívne o partnerovi s českým jazykom. Približne 15% odpovedajúcich by bolo ochotných akceptovať partnera hovoriaceho nemeckým alebo anglickým jazykom. Necelých 8% respondentov sa priklonilo aj k rusky alebo poľsky hovoriacim partnerom. Partnera z akejkoľvek jazykovej skupiny by akceptovalo 10% respondentov. Na opačnej strane stoja respondenti, ktorí by prijali výlučne partnera, hovoriaceho slovensky (16% odpovedí). Tento názor je možné sledovať predovšetkým u opýtaných so základným alebo stredoškolským vzdelaním, takmer vôbec u vysokoškolsky vzdelaných. Zaujímavé zistenia prinášajú odpovede na otázku: „Partnera s akým rodným jazykom by ste neprijal?“ Tu je opäť možné vnímať, že respondenti spájajú otázku jazykovej odlišnosti s etnickým alebo náboženským pôvodom partnera. Odmietavým spôsobom sa vyjadrovali predovšetkým k partnerovi s arabským a maďarským jazykom. Arabčinu by netolerovali častejšie opýtaní zo staršej generácie so základným alebo stredoškolským vzdelaním. Ďalšie vyjadrenia boli smerované k partnerom s rómskym a čínskym jazykom, menej často tureckým jazykom alebo jazykom *islamských štátov*. Približne 10% respondentov sa vyjadrilo proti všetkým partnerom, s ktorými by sa nedorozumeli, asi 5% respondentov by bolo naopak, tolerantných k všetkým jazykovým skupinám. Zistenia poukazujú na fakt, že respondenti do 30 rokov sú ochotnejší prijať partnera bez ohľadu na to, do akej jazykovej skupiny patrí, vo väčšej miere by tiež prijali anglicky hovoriaceho partnera. Respondenti nad 50 rokov sa prikláňajú najmä k partnerom hovoriacim slovensky alebo česky. Vysokoškolsky vzdelaní uprednostňujú slovenčinu a češtinu len minimálne a k jazykovej rôznorodosti partnera sú otvorení. Vo

všeobecnosti možno tvrdiť, že respondenti preferujú najmä partnera, ktorého jazyk ovládajú alebo je blízky slovenskému jazyku, prípadne jazyk, ktorý by sa chceli naučiť. Viacerí respondenti sa v tomto prípade odvolávajú na možnosť jazykového obohatenia alebo zdokonalenia. *Anglický a nemecký jazyk - je to pre mňa prospešné, napríklad pre deti, ktoré sa môžu učiť dva jazyky. Český jazyk – podobný Slovákom, ovládam jazyk a minimálny rozdiel. V každom inom cudzom jazyku, ktorý neovládáte perfektne sa vyskytujú potom problémy, v presnom pomenovaní problémov alebo hlbšom vyjadrení pocitov a myšlienok.*

4.6 Osobné skúsenosti so zmiešaným manželstvom alebo partnerstvom

Predpokladáme, že akceptácia či naopak odmietanie zmiešaného manželstva je do určitej miery závislé od vlastných zážitkov a osobných skúseností s takýmto vzťahom. Priamu osobnú skúsenosť s partnerstvom alebo manželstvom v zmiešanom vzťahu však v rámci nášho výskumu potvrdilo len 23 osôb, z toho 14 žien a 9 mužov. Podľa výpovedí išlo o vzťahy s partnermi rôznych kategórií, pričom časť z nich zanikla alebo doteraz trvá. Stupeň prijatia týchto partnerov zo strany svojich rodičov mali respondenti možnosť vyjadriť prostredníctvom bipolárnej škály. Keďže ide o pomerne malú vzorku respondentov, jediným čiastočne výpovedným prvkom, je fakt, že bezvýhradné prijatie – akceptáciu zo strany rodičov označilo 11 respondentov a úplné odmietnutie označil len 1 respondent. Výpovede respondentov s osobnou skúsenosťou so zmiešaným vzťahom sa však v rámci jednotlivých okruhov dotazníka nijakým spôsobom nelíšia od respondentov, ktorí osobnú skúsenosť neuviedli.

Pomerne veľkú variabilnosť výpovedí zaznamenávame v súvislosti s deklarovanými výhodami a nevýhodami zmiešaného manželstva. Z hľadiska obsahu a frekvencie je tieto výroky možné usporiadať do niekoľkých kategórií. Najčastejšie uvádzanými pozitívami sú: a) obohatenie partnerov – kultúrou, zvykmi, tradíciami, znalosťami b) možnosť partnerov a detí naučiť sa alebo zdokonaľiť v druhom jazyku c) zdokonaľovanie alebo testovanie psychických vlastností – otvorenosť, tolerantnosť, rozhlád, respondenti ich formulujú aj ako *open mind*.

Tvrdenie, že zmiešané manželstvo nemá žiadnu výhodu, nachádzame u 13% respondentov. Najčastejšie deklarovanými negatívami sú: a) rozdiely v kultúre všeobecne b) rozdiely v náboženstve c) jazyková bariéra d) nedorozumenia a konflikty e) nutnosť prispôbiť sa inej kultúre. Respondenti sa v tejto súvislosti vyjadrovali tiež o rasových rozdieloch, inej mentalite, nepriaznivom postoji okolia a výhradám rodiny partnera, komplikáciách na úradoch, problémoch pri sobášoch, rozvodoch, únosoch detí a o odlišnej výchove potomkov.

4.7 Odporúčania vo vzťahu k manželským preferenciám svojich potomkov

Poslednou skúmanou témou bol postoj k partnerovi z odlišnej alebo rovnakej skupiny, tento krát však voči partnerovi svojich detí. Hodnotenia a odporúčania respondentov vo väčšine prípadov kopírovali predstavy o vlastnom partnerovi. Z hľadiska nami sledovanej témy je zaujímavé sledovať aj formulácie týchto výrokov, v ktorých je jasne viditeľné nielen pomenovanie akceptovateľných a neakceptovateľných partnerov u detí, ale i občasné znaky aktivity/pasivity či konkrétneho konania v takejto situácii. Najčastejšími boli v tomto zmysle odpovede respondentov, ktoré:

1. Len vymenovali skupiny, ktoré považovali za prijateľné alebo neprijateľné.
2. Deklarovali, že výber a hodnotenie partnera detí im neprislúcha, ponechávajú ho na samotných potomkov a musia ho len akceptovať, aj v prípade, že by s ním nesúhlasili. *Moje prijatie by nehralo úlohu. Akceptujem všetky synove rozhodnutia.*
3. Striktné vyjadrovali nesúhlas s určitými skupinami alebo presne (až imperatívne) vymedzovali okruh, do ktorého by musel partner detí patriť. *Róma by som neprijala. Nebol*

by mi po chuti nijaký aziat, moslim. Musí to byť kresťan. S tým by som nikdy nesúhlasil. Musí byť biely – ten prejde, iný nie.

Zriedkavejšie boli odpovede, ktoré:

4. Naznačovali konania, ktorým by dieťaťa pri výbere partnera usmernili. *Snažila sa ju presvedčiť, nech zväzi. Vyhovárala by som mu to.*

5. Naznačovali sankčné postupy voči dieťaťu, ktoré by sa nerozhodlo v súlade s predstavami rodičov. *Neprijal, vyhodil by som z domu a vydiedil.*

5 ZÁVER

Vnímanie rozdielu medzi manželstvom, uzatváraným v rámci vlastnej skupiny a manželstvom s partnerom z odlišnej skupiny bezprostredne súvisí so skupinovú spolupatričnosťou a identitou, je merítkom priepustnosti hraníc skupiny a schopnosti komunikovať alebo sa uzatvárať pred inými skupinami. Endo-exogamné pravidlá fungujú ako skupinové normy, ktorými spoločenstvo vyjadruje svoj vzťah ku konkrétnym skupinám, a ktorých pretrvávanie zabezpečuje prostredníctvom sociálneho tlaku na jednotlivca. Existenciu podobných postojov alebo vzorov správania v súvislosti s manželskými preferenciami naznačujú aj zistenia z empirického výskumu. Je z nich zrejmé, že respondenti uprednostňujú partnerov z rovnakých alebo podobných skupín. Vo svojich odpovediach sa pritom skupinovo identifikujú a vymedzujú ako *Slováci, kresťania, slovenskej národnosti, belosi, hovoriaci slovensky, Európania a Slovania*. Vlastné skupiny, ako aj ich hodnoty označujú respondenti v niektorých výpovediach ako *lepšie* alebo *normálne. Sme najlepší. Myslím si, že máme najlepšie náboženstvo a to jediné by malo byť vo svete. Sa vymyká tradičnému slovenskému manželstvu*. Voľbu partnerov v rámci týchto okruhov vnímajú následne ako optimálnu a odporúčanú. Za akceptovateľných a prijateľných sú považovaní partneri z blízkych a podobných skupín. „Blízkosť“ je v ich výrokoch chápaná ako priestorová kategória – susedné a blízke štáty (Česko, európske krajiny) ale i kultúrna zhoda alebo podobnosť (česká, kresťanská európska kultúra, slovanská). Analogicky, so skupinami „vzdialenými“ nie sú respondenti ochotní prekračovať hranice zmiešaným manželstvom. V tejto súvislosti vymenovávajú partnerov, patriacich najmä do nábožensky, etnicky a rasovo odlišných skupín. Pomerne striktné sa vymedzujú voči moslimom, Rómom, Arabom, černochoom a Afričanom. Jazyková odlišnosť partnera je vnímaná ako najmenej problematická. V zmýšľaní a postojoch respondentov je citelná kategorizácia osôb a dôraz na etnický a náboženský aspekt odlišnosti. Príkladom odpovedí tohto typu sú výroky: *moslimské jazyky, islamské štáty, islamské náboženstvo, okrem moslimov, arabské štáty, arabské jazyky*. Pomerne výraznou binárnou opozíciou, ktorá je pri voľbe partnera vnímaná v zmysle my–oni sa stáva protiklad kresťania/Európa/biely–moslimovia/Afrika/čierny. Jednoznačná podmienenosť výpovedí sociálnymi charakteristikami respondentov (pohlavie, vek, vzdelanie) sa nepotvrdila. Určité špecifiká sa preukázali len v čiastkových zisteniach (napríklad: vysokoškolsky vzdelaní sú ústretovejší voči partnerovi iného jazyka, staršia generácia sa viac orientuje na jazykovo, etnicky rovnakých partnerov, partnera kresťanského náboženstva uprednostňujú kresťania aj ľudia bez vierovyznania). Rola rodičovskej autority pri voľbe partnera v súčasnosti sa oslabuje. Vo vzťahu k deťom respondenti formulujú a presne určujú akceptovateľných alebo neprijateľných partnerov. Najčastejšie nimi kopírujú postoje ako v prípade vlastného partnera. Deje sa tak odporúčaním, menej často aktívnym usmernením alebo príkazom.

Použitá literatúra

1. BENSIMON, D. – LAUTMAN, F. Quelques aspects théoriques de recherche concernant les mariages mixtes. *Ethnies*, 4, 1974, s. 17-40.

2. BEŇUŠKOVÁ, Z. Vplyv konfesie na formovanie regionálnych osobitostí Slovenska. In: *Magie a naboženství*. Zost. L. Tarcalová, Slovákcke muzeum v Uherském Hradišti, 1997, s. 41-48, ISBN 978-80-89226-84-9.
3. BOZON, M. – HÉLAN, F. *La formation du couple*. Textes essentiels pour la sociologie de la famille, Paris: La Découverte, collection „Classiques Grands repères“, 2006. 267 s. ISBN 2-7071-4827-X
4. COLLET, B. Mixed couples in France. Statistical facts, definitions, and social reality. In: *Papers* 2012, 97/1, s. 61 – 77.
5. FÓNADOVÁ, L. – KATRŇÁK, T. Etnická homogamie na Slovensku v letech 1992 až 2012. *Sociologický časopis*. Roč. 52, č. 2, 2016, s. 157-178, ISSN 0038-0288.
6. GABURA, J. *Teória rodiny a proces práce s rodinou*. Bratislava: Iris, 2012. 318 s. ISBN 978-80-89256-95-2.
7. GIRARD, A. *Le Choix du conjoint. Une enquête psycho-sociologique en France*. Paris: Armand Colin. [1964] 2012, 327 s. ISBN 978-2-200-27832-8.
8. KALAVSKÁ, V. – KALAVSKÝ, M. K otázke zmiešaných manželstiev. In: Južný Zemplín: Štúdie o etnokultúrnom vývoji národnostne zmiešanej oblasti. M. Kaľavský, ed. Bratislava: Národopisný ústav SAV, 1993, s. 124–144.
9. KALMIJN, M. Intermarriage and Homogamy: Causes, Patterns, Trends. *Annual Review of Sociology*. Vol. 24, 1998, p. 395-421.
10. LETAVAJOVÁ, S. Lokálna endogamia a jej význam při uzatváraní manželstiev v tradičnom ľudovom prostredí. In: *Etnologické rozpravy*. Roč. 22, č. 1, 2015, s. 114-128. ISSN 1335-5074.
11. MAJO, J. Slováci a Maďari v zmiešaných rodinách. Niekoľko postrehov o reprodukcií etnicít v kontaktnom priestore. In: Časovo-priestorové aspekty regionálnych štruktúr ČR a SR. Andráško, I., Ira, V., Kallabová, E., eds., Bratislava: Geografický ústav SAV, 2011, s. 69-74, ISBN 978-80-89580-02-6.
12. McLENNAN, J., F. *Primitive marriage*. Chicago, IL: University of Chicago Press. [1865] 1970. 152 s. ISBN 0226560805.
13. PARK, R. E. - BURGESS, E. W. *Introduction to the science of sociology*. Chicago, Illinois: University of Chicago Press. [1921], 2016, 1040 s.
14. STUART, I., R. – ABT, E. eds. *Interracial Marriage: Expectations and Realities*. New York: Grossman Publisher, 1973, 335 s. ISBN: 1861522169.
15. ŠOLTĚS, P. *Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesijná pluralita na Zemplíne, Spišia v Šariši*. Bratislava: Pro historia. 2009, 232 s. ISBN 978-80-970060-6-8
16. VARRO, G. Les „couples mixtes“ á travers le temps: vers une épistemologie de la mixité. In: *Enfances, familles, générations. Revue internationale*. No 17, 2012, s. 21-40.
17. VARRO, G. *Sociologie de la mixité. De la mixité amoureuse aux mixités sociales et culturelles*. Paris: Belin, 2003, 256 s. ISBN 978-2-7011-3217-4.
18. ŽABENSKÝ, M. et al. The ideological direction of the society/individual in a scientific historical period. In: *European journal of science and theology*. Roč. 12, č. 6, 2016, s. 223-232. ISBN 1842-8517.

Kontaktné údaje

Mgr. Silvia Letavajová, PhD.

Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Štefánikova 67, 949 74 Nitra

Tel: 00421 37 6408 501

email: sletavajova@ukf.sk

SPOLUPRÁCE DĚTSKÝCH ZAŘÍZENÍ A PĚSTOUNSKÝCH RODIN V PÉČI O DÍTĚ RANÉHO VĚKU

COOPERATION BETWEEN CHILDREN INSTITUTION AND FOSTER FAMILIES IN CARE ABOUT CHILD IN EARLY AGE

Ivana Dokoupilová

Abstrakt

Obsahem příspěvku je zprostředkování základních informací o činnosti dětských zařízení a jejich významném působení v oblasti náhradní rodinné péče. Hlavním smyslem dětských zařízení (bývalé kojenecké ústavy, současné dětské domovy pro děti do 3 let věku a dětská centra) je zajištění komplexní péče nejen dětem, u nichž je z různých příčin narušen vývoj či ohrožen život, ale také i jejich rodičům. Odborná péče a podpora je rovněž poskytována i rodině náhradní. Cílem intervence pracovníků z různých oborů je snaha pomoci pěstounským rodinám vytvořit optimální podmínky pro všestranný rozvoj dítěte a naplnění jeho potřeb. Důležitou roli v tomto procesu sehraává vzájemná spolupráce zmíněných subjektů. V závěru příspěvku je uvedena případová studie z probíhajícího dizertačního výzkumu, která prezentuje průběh a naplnění cíle s ohledem na blaho dítěte.

Klíčová slova: *dítě, dětská zařízení, pěstounská péče, podpora rodiny*

Abstract

Content of article is mediation basic information about activity of children's institutions and their important action in foster care. The main purpose of children institutions (former Infant Care Center, currently Orphanages for children to 3 years old and children centers) is security complex care not only for children with some disruption development or threatened life but also their parents. Specialized care and support are provided also substitute families. The aim of intervention employees from different department is help foster families create optimal condition for growth children and their needs. Important role in this process is cooperation. In conclusion of the article is case study from research which presents process and filling aim on satisfaction child.

Key words: *child, children's institution, foster care, support family*

1. ÚVOD A TEORETICKÝ RÁMEC

Každé dítě by mělo mít právo na šťastné dětství, mělo by mít možnost vyrůstat v rodinném prostředí, které mu poskytne dostatek lásky, bezpečí a jistoty. Rodina je chápána jako nejpřirozenější a ideální prostředí pro harmonický vývoj dítěte (Matějček, 1994). Důležitým aspektem je však vlastní fungování rodiny, které je založeno na plnění základních funkcí. Jak uvádí Kraus (2008), jedná se o funkci biologickoreprodukční, sociálně - ekonomickou, ochrannou, socializačně výchovnou a emocionální.

Někdy se však objevují situace, kdy je fungování rodinného systému z různých důvodů narušeno. Rodiče nejsou schopni o dítě náležitě pečovat a zajistit podmínky pro jeho zdárný vývoj (Dunovský, 1986). V takovýchto případech je nutné biologické rodině zprostředkovat maximální pomoc a podporu pro zachování jejích funkcí. Pokud jsou však všechny možnosti sanace rodiny vyčerpány, přistupuje se k péči v náhradní rodině (Úmluva Organizace spojených národů o právech dítěte). Pouze v krajním případě, kdy přes veškeré intervence

odborníků nelze zajistit řádnou výchovu dítěte v rodinném prostředí, by měla být zvolena péče ústavní. (Matoušek, 2005).

Vzhledem k prokázaným negativním dopadům institucionální péče na vývoj a budoucí život dítěte je preferována výchova v náhradním rodinném prostředí. Již před mnoha lety upozornil na nepříznivé vlivy ústavní péče zejména u malých dětí Matějček (1964). Stejně tak Bowlby (1969) přispěl teorií citové vazby, která zdůrazňuje význam primární pečující osoby pro normální vývoj dítěte.

V posledních letech bylo provedeno v zahraničí i v České republice mnoho studií, které poukazují na nevhodnost ústavní péče a prosazují deinstitucionalizaci zařízení, a to zejména pro děti raného věku (EUROCHILD, 2010). Cílem však není definitivní rušení dětských zařízení, ale spíše snaha o jejich transformaci. Především jde o proměnu na zařízení rodinného typu, zprostředkování krátkodobých pobytů dětí a poskytování komplexních služeb směřujících k podpoře biologické i náhradní rodiny.

Šándorová a Faltová (2015) uvádí, že téma rodiny a ohroženého dítěte v raném věku je stále velmi aktuální. Zmiňují současnou kritiku a výzvu OSN pro práva dítěte na adresu České republiky, která by se měla více zaměřit na pomoc rodině takovým způsobem, aby bylo možné snížit počty dětí v ústavní péči.

Ve shodě s Ptáčkem a kol. (2011) se domníváme, že přes všechna negativa má institucionální výchova v systému náhradní péče své nezastupitelné místo. Dětská zařízení nabízí komplexní služby orientované na podporu a pomoc biologické i náhradní rodině v takovém rozsahu, aby mohlo být dítě ponecháno v jeho přirozeném prostředí. V ostatních případech, kdy se nedaří do náhradní rodiny dítě z různých příčin umístit (dítě se zdravotním postižením, onemocněním, jiného etnika, větší sourozenecká skupina apod.), je často ústavní péče jediným řešením.

2. INSTITUCIONÁLNÍ PÉČE

Institucionální péči o děti v raném věku bez vlastního rodinného zázemí v České republice zajišťují dětské domovy pro děti do 3 let, dětská centra a zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Dřívější název těchto organizací byl znám pod pojmem kojenecké ústavy. Jedná se o pracoviště, která spadají do gesce Ministerstva zdravotnictví.

2.1 Dětské domovy pro děti do 3 let, dětská centra

Dle § 43 zákona č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování, je základním předmětem činnosti těchto zařízení poskytování zdravotní služby a zaopatření dětem zpravidla do 3 let věku, které nemohou vyrůstat v rodinném prostředí, zejména tedy dětem týraným, zanedbávaným, zneužívaným a ohroženým ve vývoji nevhodným sociálním prostředím nebo dětem se zdravotním postižením. Zaopatřením se rozumí stravování, ubytování, ošacení a výchovná činnost. Návaznou službou je rovněž poskytování sociálně-právní ochrany podle § 48 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.

Hlavním smyslem dětských zařízení je zajistit ohroženému dítěti adekvátní péči (zdravotní nebo sociální) na nezbytně dlouhou dobu a najít co nejdříve vhodné řešení, které směřuje k návratu do rodiny, ať už biologické či náhradní. Multidisciplinární péči o děti zajišťuje odborný personál, který je tvořen kvalifikovanými pracovníky z oborů dětských lékařů, dětských sester, fyzioterapeutů, sociálních pracovníků, psychologů, speciálních pedagogů a někdy i logopedů. V popředí zájmu celého týmu stojí snaha o vytvoření optimálních podmínek pro zdravý rozvoj dítěte a jeho návrat do přirozeného prostředí (Zajíčková, 2012).

Rodičům (zejména matkám) jsou nabízeny možnosti pravidelných konzultací a zácviku v žádoucí péči o dítě přímo v zařízení. Tyto služby jsou zaměřeny na osvojení a zejména dlouhodobé udržení rodičovských kompetencí. Přímou edukaci provádí dětské sestry, psycholog, sociální pracovník a také speciální pedagog. Činnost speciálního pedagoga

v těchto zařízeních tedy spočívá nejen ve výchovně-vzdělávacím procesu u dětí zdravých, nemocných či handicapovaných, ale také v pomoci rodině při problémech spojených s péčí o dítě (Dokoupilová, 2014).

2.2 Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc (dále jen ZDVOP)

Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc je většinou zřizováno při dětských zařízeních. Dle §42 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí je hlavním posláním ZDVOP zajištění ochrany a pomoci dítěti (ve věku od 0 do 18 let), které se ocitlo bez péče přiměřené jeho věku, nebo které se nachází v situaci, kdy jsou závažným způsobem ohrožena jeho základní práva.

Takováto pomoc dítěti spočívá v uspokojování základních životních potřeb, včetně ubytování, dále v zajištění zdravotních služeb, psychologické či jiné odborné péče. Velký důraz je kladen na práci s biologickou rodinou, neboť pobyt dítěte ve ZDVOP je chápán pouze jako přechodný (nejdéle může trvat 1 rok). Rodičům je zprostředkováno komplexní poradenství, které by mohlo vést k řešení náhle vzniklé nežádoucí situace (Novotný et al., 2014).

3. PĚSTOUNSKÁ PÉČE

Každé dítě nemá štěstí, aby mohlo být vychováno v harmonickém prostředí vlastní rodiny. Přesto může vyrůstat v rodině náhradní, která mu zajistí vhodné zázemí a naplní jeho potřeby (Matějček, 1994).

Pěstounskou péči definuje Občanský zákoník č. 89/2012 Sb. jako formu náhradní rodinné péče. O svěření dítěte do náhradní péče rozhoduje soud v případě, kdy rodiče nejsou schopni zajistit řádnou péči o dítě. Dle § 959 tohoto zákona však mohou rodiče, pokud upraví své podmínky, požádat soud o navrácení dítěte zpět do své péče. Po dobu trvání náhradní péče je za výchovu dítěte zodpovědný pěstoun. Ten má právo dítě zastupovat a spravovat jeho záležitosti v běžných věcech, ale nemá k němu vyživovací povinnost, ta přísluší biologickým rodičům (Vránová, 2011).

Cílem pěstounské péče je poskytnutí náhradního rodinného prostředí dítěti, které nemůže dlouhodobě vyrůstat ve vlastní rodině, nebo které nemůže být z různých příčin svěřeno do osvojení (zdravotní, psychologické, sociálně právní důvody).

Osoby vykonávající pěstounskou péči sice prochází odbornou přípravou, avšak mnohdy až samotný příchod dítěte do rodiny znamená zvýšenou zátěž, kterou nejsou schopni zvládnout sami. Pokud tedy rodina potřebuje pomoc v oblasti, která nespadá do kompetence klíčového sociálního pracovníka, je nutné zajistit pomoc jiných odborníků. Nejčastěji pěstouni potřebují dětského psychologa, psychoterapeuta, rodinného terapeuta, neurologa, speciálního pedagoga nebo právníka (MPSV, 2015).

3.1 Pěstounská péče na přechodnou dobu (dále jen PPPD)

Jedná se o formu náhradní péče, která je legislativně ukotvena v Občanském zákoníku č. 89/2012 Sb. a rovněž v zákonu č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.

PPPD má být zaměřena na zajištění individuálního přístupu k dítěti v rodinném prostředí, a to na nezbytně nutnou dobu. Je určena pro děti, které z mnoha důvodů nemohou zůstat ve vlastní rodině, ale jejichž situace neumožňuje momentální osvojení ani pěstounskou péči (např. zdravotní důvody rodičů, výkon trestu odnětí svobody apod.).

Pro účely zajištění PPPD vede Krajský úřad evidenci osob, které mohou tuto péči vykonávat. Pěstouni musí být připraveni přijmout v případě potřeby dítě do péče, za což jim náleží pravidelná měsíční odměna pěstouna. Pěstouni na přechodnou dobu nejsou taktéž zákonnými zástupci dítěte, nemají k němu vyživovací povinnost (Bubleová et al., 2014).

Důležitým aspektem je zachování kontaktu dítěte s biologickými rodiči a podpora jejich vzájemného vztahu. Jak vyplývá z názvu, je nutno si uvědomit, že se jedná o péči

přechodnou, která má zejména zabránit umístění dítěte do ústavního zařízení. Pěstounská péče na přechodnou dobu může trvat nejdéle jeden rok (Vyskočil, 2014).

Účelem PPPD je zejména poskytnout rodičům čas, aby si mohli upravit své poměry tak, aby byli znovu schopni převzít dítě do své péče. Rodina průběžně spolupracuje s mnoha odborníky, mezi které patří i dětská zařízení. Podpora rodiny spočívá v odborném poradenství ze strany pediatra, psychologa, sociálního pracovníka či speciálního pedagoga. Doplňkovou službou je taktéž zajištění péče o dítě na nezbytně dlouhou dobu (např. při vyřizování různých důležitých záležitostí pěstouna apod.).

4. VLASTNÍ VÝZKUMNÁ PRÁCE, ROZBOR PŘÍPADOVÉ STUDIE

V rámci probíhajícího výzkumu k dizertační práci na téma „Parametry ovlivňující kvalitu pěstounské péče“ byla zpracována případová studie. Informace byly získány v jednom z dětských center v České republice. Záznam prezentuje průběh a vývoj poskytované podpory ze strany ústavního zařízení prostřednictvím speciálního pedagoga za účelem úspěšného zvládnutí rodičovských kompetencí. Primárně byla pomoc určena zejména biologické matce dětí, ale později byla orientována i na náhradní rodinu (pěstounku na přechodnou dobu). Získané informace budou shrnuty v závěru příspěvku a dále budou použity jako součást celkových výsledků dizertačního výzkumu.

Případová studie č.1

Matka s dětmi přichází začátkem listopadu 2016 do Dětského centra (dále jen DC) na základě žádosti sociálního pracovníka Orgánu sociálně-právní ochrany dětí (dále jen OSPOD) z důvodu rozvoje rodičovských kompetencí a dohledu nad psychomotorickým vývojem dětí.

Osobní anamnéza:

- žena A.S. ročník 1990, dokončené vzdělání základní, somaticky zdravá, v péči psychiatrické ambulance pro poporodní deprese.
- v současné době je ve 25. GT těhotenství, jedná se již o pátou graviditu (4 x porod, 1 x interrupce).
- na základě žádosti OSPOD byly matce doporučeny konzultace v DC, které by napomohly k upevnění adekvátní péče o děti a přispěly k sanaci biologické rodiny. Konzultace probíhají zpravidla 1x 14 dnů, matka musí být však upomínána, sama se příliš nezapojuje.

Rodinná anamnéza:

- matka 4 dětí (dívka A. ročník 2008, chlapec D. ročník 2010, dívka N. ročník 2013, chlapec J. ročník 2015). Všechny děti jsou zdravé.
- vdaná nikdy nebyla, žije průběžně s různými partnery

Sociální anamnéza:

- děti A. (2008) a D. (2010) byly v roce 2011 v DC umístěny z důvodu zanedbávání péče. Na základě rozhodnutí soudu byly děti téhož roku předány do náhradní rodinné péče.
- děti N. (2013) a J. (2015) byly matce odebrány v dubnu 2016 z důvodu požívání alkoholu a zanedbání péče. Byly umístěny do pěstounské péče na přechodnou dobu, která by měla být ukončena v dubnu 2017 (péči zajišťuje pěstounka paní C., ročník 1950).
- matka je s dětmi po celou dobu v kontaktu, pravidelně je navštěvuje a zhruba 1 x za 14 dní o ně pečuje ve vlastní domácnosti (zpravidla se jedná o víkendový

pobyt). Z důvodu možného návratu dětí zpět do vlastní rodiny byly matce doporučeny konzultace v DC pro podporu a rozvoj rodičovských kompetencí.

Průběh konzultací v DC:

Dne 9. listopadu 2016

- první společné setkání proběhlo za přítomnosti speciálního pedagoga a psychologa DC, sociálního pracovníka OSPOD Šumperk, biologické matky s dětmi J. a N. a pěstounky na přechodnou dobu paní C.
- na žádost pracovníka OSPOD bylo cílem zhodnotit současný psychomotorický vývoj dětí a odstranit nedostatky v rodičovských dovednostech u matky.
- během rozhovoru s matkou byla získána anamnestická data, byl naplánován průběh a stanovení cíle podpory biologické rodině. Komunikace s matkou byla bezproblémová, chápala význam konzultací, projevila snahu o spolupráci.
- pěstounka na přechodnou dobu se zpočátku do konzultací zapojila na vlastní žádost, chtěla podat bližší informace o dětech. Bohužel již při vstupním rozhovoru byly zjištěny určité nedostatky v péči o děti, pěstounka se tak stala aktivním účastníkem konzultací. Zásadní problém nastal v okamžiku, kdy byla paní C. požádána, aby děti přivedla následující den k psychologickému a speciálněpedagogickému (dále jen sppg) vyšetření. Nebyla ochotna se dostavit v dopoledních hodinách, jelikož děti dlouho spí a ona není schopna to organizačně zajistit. Po dlouhém rozhovoru bylo zjištěno, že děti nemají správný režim dne (ukládány ke spánku byly kolem 22 hod a vstávaly zhruba v 9,30 hod). Paní C. byla ihned upozorněna na zcela nevhodný režim a vyzvána k nápravě. Komunikace a spolupráce s ní byla obtížná, neakceptovala připomínky, cítila se ukřivděně. Na domluvu sociálního pracovníka nakonec souhlasila, že se s dětmi dostaví v ranních hodinách a pokusí o změnu režimu.

Dne 16. listopadu 2016

- dle předchozí dohody bylo u dětí provedeno psychologické a speciálněpedagogické vyšetření, závěry vypovídaly o mírně opožděném vývoji z důvodu nedostatečně stimulačního prostředí (problémovou oblastí byly zejména sebeobslužné činnosti, sociální dovednosti a řečové schopnosti).
- průběh konzultace s matkou - rozhovor na téma základní péče o děti (režim dne, výživa, hygiena, výchovné činnosti apod.). Výsledné zjištění nedostatků: dle matky mají děti nesprávný režim dne navozený v náhradní rodině a změna je pro ně obtížná. Matka sama přiznává potíže v oblasti stimulace a rozvoje dětí (nedostatek činností, hraček apod.). Chlapec J. není vysazován na nočník, trvale má pleny, stále pije pouze z kojenecké láhve. Dívka N. má na spaní dudlík, někdy i během dne. Nedostačující je pobyt na čerstvém vzduchu.
- matka byla během konzultace poučena o vhodné nápravě nedostatků, byly jí zapůjčeny vhodné hračky pro děti. Připomínky k péči o děti akceptovala a projevila snahu o změnu.

Dne 25. listopadu 2016

- z důvodu zjištění určitých problémových oblastí péče o děti u biologické matky i pěstounky byly konzultace doporučeny pro obě ženy.
- během rozhovoru s pěstounkou byly opět zjištěny nové nedostatky: děti nejsou vedeny k činnostem spojených se sebeobsluhou a sociálnímu chování vzhledem k věku (např. kojenecká láhev, dudlík, pleny, nesamostatné krmení a stolování

apod.). Nemají dostatek příležitostí pro pobyt venku z důvodu zaneprázdněnosti paní C. při péči o domácnost. Režim dne se zatím také nepodařilo upravit.

- od biologické matky zjišťujeme, že děti nejsou dosud v péči žádného stomatologa, i když je zřetelná kazivost chrupu. Sama totiž na pravidelné zubní kontroly nedochází.
- obě ženy byly edukovány o vhodné nápravě, spolupráce s matkou byla bez potíží, pěstounka má stále výhrady k zadaným postupům, příliš nespolupracuje.

Dne 6. prosince 2016

- na konzultaci se opět dostávají obě ženy i s dětmi. Děti si hrají s hračkami, pobíhají po místnosti, ve slovním kontaktu si pletou správné oslovení matky a „tety“. K oběma ženám se chovají vstřícně.
- matka zatím děti stále neobjednala k zubnímu ošetření (údajně na to zapoměla), čeká na pobyt dětí u ní v domácnosti začátkem prosince 2016.
- u pěstounky se objevuje první snaha o spolupráci: režim dětí byl upraven, mají možnost pravidelného pobytu venku, snaží se o navození žádoucích návyků (chlapec je vysazován na nočník, kojenecká láhev byla nahrazena hrnkem s pítkem, dívka má dudlík už jen na usínání).
- komunikace s paní C. je výrazně zlepšena, zdá se, že chápe význam konzultací, které jsou pro ni pomocí a podporou při výkonu pěstounské péče. Během rozhovoru je objeven další problém: děti jsou zvyklé usínat pouze při televizním vysílání.
- doporučení od speciálního pedagoga akceptuje (večerní rituál, čtení pohádky na dobrou noc, vypnutí televize, noční osvětlení).

Dne 21. prosince 2016

- matka se na konzultaci z důvodu komplikací v těhotenství již nedostavuje
- pěstounka paní C. je usměvavá a vstřícná, chválí si pokroky u dětí (chlapec je během dne většinou bez plen, dokáže se napít z obyčejného hrnku a snaží se o samostatné jídlo lžičkou. Usínání u televize se podařilo také odstranit). Sama se aktivně dotazuje, jakým vhodným způsobem eliminovat dudlík u dívky na usínání. Dotazuje se na vhodné činnosti a hry pro děti vzhledem k jejich věku.
- spolupráce je nyní na dobré úrovni, doporučení pro všestranný rozvoj dětí akceptuje. Poprvé sama přiznává prospěch konzultací vůči její osobě i dětem.

Dne 2. ledna 2017

- matka dětí je před blížícím se porodem hospitalizována v nemocnici, OSPOD trvá na pokračování v konzultacích po proběhlém porodu.
- pěstounka se dostavuje ke konzultaci, vypráví o změnách v režimu dětí, usínají po čtení pohádky v klidu bez televize, dívka N. už nemá dudlík ani na spaní. Paní C. se více zapojila do herních činností, zakoupila dle doporučení vhodné hry, hračky a jiné pomůcky.
- při rozhovoru již nebyly zjištěny další závažné nedostatky, které by mohly negativně ovlivnit zdravý vývoj dětí.
- konzultace s pěstounkou byly ukončeny s nabídkou možnosti další návštěvy v případě jakýchkoliv obtíží v péči o děti.
- pěstounka v konečné fázi pomoc ze strany DC při překonávání překážek spojených s péčí o děti ohodnotila kladným způsobem, podporu považovala za přínosnou.

5. ZÁVĚR

Případová studie popisuje průběh a výsledky spolupráce dětského zařízení a pěstounské rodiny. Podpora při zvládnání základních rodičovských dovedností byla zpočátku určena pro biologickou matku, avšak záhy byla doporučena i pěstounce paní C. z důvodu odhalení nedostatků v péči o děti. Spolupráce byla nejdříve velmi obtížná, pěstounka necítila nutnost pomoci, byla si jistá ve zvládnání péče o děti, připomínky a jiné návrhy odmítala. Postupem času se situace zklidnila, pěstounka uvítala konzultace a došlo k výrazným změnám v rozvoji dětí.

Dětská zařízení významným způsobem přispívají k úspěšnému zvládnání rodičovských kompetencí nejen u rodin biologických, ale nabízí pomoc a podporu při obtížích v péči o děti i pěstounským rodinám.

Príspevek vznikl za podpory grantu IGA_PdF_2017_021.

Použitá literatura

1. BOWLBY, J. (1969). *Attachment and Loss: Attachment. (Citová vazba a ztráta: vazba)*, New York: Basic Books.
2. BUBLEOVÁ, V., VÁVROVÁ, A., VYSKOČIL, F., POKORNÁ, P. (2014). *Průvodce náhradní rodinnou péčí*. Praha: Středisko náhradní rodinné péče, spolek.
3. DOKOUPILOVÁ, I. (2014). *Institucionální péče a speciálněpedagogická podpora matkám v náročných situacích*, diplomová práce, Olomouc: Univerzita Palackého, Pedagogická fakulta.
4. DUNOVSKÝ, J. (1986). *Dítě a poruchy rodiny*, Praha: Avicenum.
5. EUROCHILD, (2010). *Children in alternative care - National surveys*. Dostupné z: <http://www.eurochild.org>.
6. KRAUS, B. (2008). *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál.
7. MATĚJČEK, Z. (1994). *Co děti nejvíc potřebují*. Praha: Portál.
8. MATOUŠEK, O. (1997). *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: SLON.
9. MPSV (2015). *Sborník příspěvků k aktuálním tématům náhradní rodinné péče*, Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.
10. NOVOTNÝ, P. et al. (2014). *Nový občanský zákoník, Rodinné právo*, Praha: Grada.
11. PTÁČEK, R., KUŽELOVÁ, H. & ČELEDOVÁ, L. (2011). *Vývoj dětí v náhradních formách péče*. Praha: MPSV.
12. VRÁNOVÁ, L. (2011). *Sociálně-právní analýza přechodné pěstounské péče v České republice*. Praha: Středisko náhradní rodinné péče o. s.
13. VYSKOČIL, F. (2014). *Právní úprava náhradní rodinné péče v České republice*. Praha: Středisko náhradní rodinné péče, spolek.
14. ŠÁNDOROVÁ, Z. & FALTOVÁ, B. (2015). Služba sociální prevence raná péče - alternativa pro ústavní péči i výzva pro sociální pedagogiku. *Sociální Pedagogika*, 3(2), 51-63. doi:10.7441/soced.2015.03.02.04.
15. ZAJÍČKOVÁ, I. (2012). *Stav speciálněpedagogické péče o děti s postižením v kojeneckých ústavech*, bakalářská práce, Olomouc: Univerzita Palackého, Pedagogická fakulta.

Legislativní normy

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí

Zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování

Kontaktní údaje

Mgr. Ivana Dokoupilová
Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta
Žižkovo nám. 5, 779 00 Olomouc
Tel. 736 676 438
email:ivaoki@seznam.cz

CONTEXT, CONNOTATION, AND COMMUNICATION: VISUAL ARTS IN TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Jennifer Healy

Abstract

Teaching vocabulary in the English as a foreign language classroom means teaching not only the definition of words, but also the connotations of words which have multiple meanings. The advantage that the visual arts hold over other visual aids is that they are able to communicate a cultural context, so that both the teacher and the learners are able to understand language used in association with the image. This paper will demonstrate how landscape paintings, as conveyors of content, can be used in a foreign language classroom to communicate both the meanings of words within context and their connotations in American English. By transposing visual images into verbal language, a teacher can more effectively present vocabulary. Thus, the case will be made for a more widespread use of artworks in the English language classroom.

Keywords: visual arts, teaching English, context, connotation, communication

1 INTRODUCTION

Using the visual arts in the language classroom provides multi-faceted ways to develop language competency. Like other visual aids such as photographs and illustrations, they provide a means for learners to comprehend new vocabulary terms by giving an immediate reference point. It is very useful to help English language learners understand meaning by pointing to an image.

At the same time, artworks, as visual aids which stem from the imagination of particular artists, can provide context and connotation for words with multiple meanings and/or nuances. By using a work of art, a teacher can teach both the meaning of words and their connotations within context. Then, the learners have higher competency more quickly. Naturally, works of art can also be used with similar effectiveness to that of photos or illustrations. There is an added benefit, however.

Works of art differ from illustrations and photographs because of the role of the imagination. Because artists are working from and within a particular culture, works of art can assist with intercultural understanding, which has become a principle of *Content and Language Integrated Learning* (Richards and Rodgers, 2014: 120). Artists employ their imagination when creating their works, thus communicating their own culture and presenting a visual image which can be interpreted. The English language learner, then, can comprehend the layers of meaning, and see the context and connotation in a visual language. Thus the learner is afforded the opportunity to gain language competency. This paper will use American landscape paintings to demonstrate these points.

It is interesting to note that we can refer to national art; for instance “American art” or “French art” or “Dutch art.” Obviously, the artists themselves are from these nations, but beyond the circumstances of their birth and life, it can be said there is something “American” or “French” or “Dutch” about their art. Defining and defending the notion of national art is beyond the scope of this paper; however, simply recognizing that those categories exist is worth considering. That there are indeed ways of describing art according to nationality is taken as a premise.

2 VISUAL ARTS FOR INTRODUCING VOCABULARY

Especially in language classrooms in an international setting, where there is more than one native language among the learners, it is particularly useful for the teacher to have images to introduce new vocabulary. With an image, the learners with varying language abilities and backgrounds can grasp meaning immediately. By using a work of art, the teacher can at the same time introduce the students to the culture of the target language. For example, students learning English can learn about the landscape of the United States if a teacher shows a painting by Albert Bierstadt (1830-1902). Born in Germany, but living in America most of his life, Bierstadt is known for his stunning paintings of the American West. To introduce vocabulary words such as *mountain*, *waterfall*, *peak*, or *gorge*, a teacher who shows a Bierstadt painting in class will help the learners not only become acquainted with the meaning of those words by referring to a realistic portrayal of them, but also become familiar with what the western United States looks like.

Furthermore, the learners will have a clear reference for features of the land and landscape which are unique to the USA, such as the giant redwood tree. For learners from other parts of the world, from different climate zones with diverse geographical features, a Bierstadt painting such as *Giant Redwood Trees of California* (Figure 1) would provide an excellent context for the full range of what an American understands by the word *tree*, for instance. That is to say, *tree*, for an American speaker of English, includes in its meaning this magnificent species.

Figure 1: *Giant Redwood Trees of California* (1874) by Albert Bierstadt

With the massive tree trunks dominating the painting, and the barely-visible, tiny three figures dwarfed below, this painting effectively conveys the enormous size of these trees unique to the northwestern United States. The highlights on the tree trunks and the soft, diffused light in the background give the painting an appeal, which would further benefit the English language learning environment.

In short, this Bierstadt painting integrated into a vocabulary lesson would serve the purpose of conveying meaning of words, acquainting international students with US geography, and at least hinting at the pride Americans take in the natural beauty of the land.

For those reasons, it would be beneficial for a language teacher to use works of art. A photograph of those geographical features would be the same. However, there remains a distinct advantage to using artworks: more than just a recorded view of a scene, a work of art conveys attitude, character, or values. That is what makes them even more helpful in the language classroom.

3 VISUAL ARTS FOR TEACHING VOCABULARY IN CONTEXT

Language teaching resource books note the importance of teaching vocabulary in context. Instead of learning isolated words in lists, the learner who wishes to gain language competency should learn the word in meaningful context. There are several reasons why this is clear. For example, Harmer notes that words can have multiple meanings, such as *table*: “We can eat off a *table*, or we can *table* a motion at a conference. We can summarize information in a *table*, too” (2015: 26). Examples abound. It is critical to point out this aspect of words, or polysemy, so that the language teacher can be aware of the need to teach the vocabulary word in context to resolve the difficulty (ibid.).

Harmer likewise notes that words also have *connotations*, or varying associative meanings depending on context: “Thus, the word *chubby* has a very positive connotation when it is combined with *baby*, but it suddenly becomes somewhat negative in tone if it is combined with *middle-aged English teacher*” (ibid.).

These words, like so many in English, with multiple meanings and varying connotations present specific challenges to English as a foreign language (EFL) teachers. Therefore, the pedagogy must take into consideration these difficulties. Once again, using the visual arts is helpful in that respect.

In his painting *Northeaster* (Figure 2) Winslow Homer (1821-1896), who has been called “the greatest painter of the outdoor world” (Goodrich, 1973: 6), conveys more than the basic elements of a stormy scene at the ocean; through the composition and colors, he also conveys his attitude. Therefore, viewers of this painting can apprehend the connotation of the word *northeaster*, and become more competent language learners.

Figure 2: *Northeaster* (1895) by Winslow Homer

The EFL teacher can integrate this painting into a vocabulary lesson and teach basic vocabulary words such as *ocean*, *rocks*, and *sky*. Also, because it is in a realistic style, more advanced vocabulary words and terms such as *breaker*, *crest*, *sea foam*, *spray*, *mist*, *undertow*, *turgid*, and *gale-force wind* can be taught simply by pointing to the painting and describing it. Beyond that, as mentioned, the composition gives the work an expressive

element. The rocks in the left foreground drop off to the right, where the waves reach the shore. This gives perspective on the size of the giant waves which are forming, cresting in the middle, and still surging, with the lines of the seafoam in the undercurrent directing attention to the left. A spray of ocean water dominates the left upper corner, the crashing wave which caused it out of sight – or larger than the scope of the painting. The dark clouds behind the white spray suggest an even larger surge is imminent, threatening the footing of the viewer, as it were. The right background shows another wave behind the first, and another beyond that, with dark rain clouds filling the sky.

The dark colors of the rocks in the left foreground are found also in the wave on the right and give the painting a somber mood. Likewise the dark color of the sky and ocean in the distance add to the gloominess. The yellow mixed in with the seawater on the right suggests a turned-up ocean floor, expressing the powerful force of the crashing waves, and the yellow highlights on the distant waves are a reminder of the eerie light which precedes a fierce storm, of the daytime sun being overshadowed by the darkness of thick clouds.

In short, this painting communicates both the straightforward definition of *northeaster*, “a storm with northeast winds, or a strong wind coming from the northeast” (See Cambridge online dictionary: <http://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/northeaster?fallbackFrom=learner-english>) as well as the connotation; namely, a powerful, destructive, fear-inducing weather condition which affects the northeastern coastal states in the USA. Simply by viewing this painting, the language learner has the immediate opportunity to see the context and the connotation of the word.

4 VISUAL ARTS FOR COMMUNICATING CULTURE

Works of art are more than just records of people or places or things: they are works of imagination, stemming from the artists’ minds and inner thoughts and ideas which have been formed by their cultures. Even artists who paint realistic portrayals of what is before them, such as portraits or landscapes, are working within their cultural context which shapes the way they look and see. Even in a realistic style, they are not mere copyists, but are making choices – prioritizing decisions such as which details to include or exclude, regarding composition and subject matter. Collectively, then, they can be grouped and can “reflect or communicate the ethos or feeling-tone of a culture and the world view of the people and even the characteristic problems and their solutions” (Hatcher, 155). They reveal how we conceive of nature (Clark, 1976: 1).

Edward Hopper (1882-1967) is a well-known American artist who painted in the realist tradition. He is known for his landscapes and cityscapes, and, despite not following the trends of Twentieth Century art, gained recognition and wealth in his lifetime. One of his best known works is called *Railroad Sunset* (Figure 3). It is a typical work of his in that it is made in a realistic style: the signal tower, railroad tracks and glowing sky seem just as Hopper would have seen them. What is interesting to consider is the choice of subject matter: Hopper did not paint a great landmark, or renowned tourist spot, or any particular place at all.

As the Whitney Museum (where the painting is on display) description notes, Hopper traveled extensively by rail with his wife to many destinations, but here he paints a rather sparse landscape that seems in between any city or town. (See <http://collection.whitney.org/object/5874>) It is a scene that speaks of the vast open spaces in the USA, which Hopper would have observed on his journeys. The fact that Hopper chose this subject reflects his mood and his attitude toward the land and toward nature.

Figure 3: *Railroad Sunset* (1929) by Edward Hopper

About his own paintings, Edward Hopper noted, “My aim in painting has always been the most exact transcription possible of my most intimate impressions of nature” (Quoted in Goldwater and Treves, 1945: 471). In its outward form, *Railroad Sunset* is just that – a railroad and a sunset – but it nevertheless expresses Hopper’s deeper impressions and communicates them. Therefore, the viewer can grasp this American painter’s attitude and, by extension, learn something about America culture. It might be said that Americans value open spaces with little development, yet ordered and stabilized by the growth of the great railway system.

This visual communication is a useful way to promote cross-cultural understanding. Learners can compare this American artist’s attitude (and that of his countrymen) toward nature and compare it to their own. Thus an important pedagogical aim of teachers, to enhance learners understanding of cultures, can be reached (Celce-Murcia, 2001: 329).

5 CONCLUSION

The famous American painter Gilbert Stuart is quoted as saying, “Paint what you see, and look with your own eyes“ (Novak, 1969: 235). It is precisely this process which makes paintings a valuable resource for language teachers. Recording what is visible and presenting it to viewers, with the mind and imagination mediating, artists communicate both the surface appearance of things and their cultural context, making them comprehensible to people of all cultures and languages. They are thus a powerful tool in the language classroom.

Further research is needed to discover the extent to which intercultural understanding within language teaching can be aided by the use of visual arts. Certainly their value for the teaching of context and connotation for better communication is already a call for more works of art to be incorporated into language teaching curricula and available as teaching resources.

Sources

1. CELCE-MURCIA, M., Ed. *Teaching English as a Second or Foreign Language*, 3rd edition. Boston, Massachusetts: Cengage Learning, 2001. 584 p. ISBN: 0838419925
2. CLARK, K. *Landscape into Art*. New York: Harper & Row, 1976. 248 p. ISBN: 0060107812
3. GOLDWATER, R., TREVES, M. Eds. *Artists on Art: From the XIV to the XX Century*. New York: Pantheon Books, 1945. 500 p.
4. GOODRICH, L. *Winslow Homer*. New York: Whitney Museum of American Art, 1973. 143 p.

5. HARMER, J. *The Practice of English Language Teaching*, 5th ed. Essex, England: Pearson Education Limited, 2015. 446 p. ISBN 978-1-4479-8025-4.
6. HATCHER, E.P. *Art as Culture: An Introduction to the Anthropology of Art*, Lanham, MD: University Press of America, 1985. 286 p. ISBN 0897896289
7. NOVAK, B. *American Painting of the Nineteenth Century: Realism, Idealism, and the American Experience*. New York: Praeger Publishers, 1969. 352 p. ISBN: 0064300994
8. RICHARDS, J.C., RODGERS, T.S.. *Approaches and Methods in Language Teaching*, 3rd Ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 410p. ISBN978-1-10767596-4

Contact

Ms. Jennifer Healy, M.A.

Constantine the Philosopher University

Nitra, Slovakia

Franciscan University of Steubenville Austrian Program

Kartause Maria Thron, Gaming, Austria

Tel: +43 7485 98678

email: jhealy@franciscan.edu

VÝZNAM SBOROVÉHO ZPĚVU Z ETICKÉHO A ETICKÉHO A ESTETICKÉHO HLEDISKA

THE IMPORTANCE OF CHORAL SINGING FROM THE POINT OF VIEW OF ETHICAL AND AESTHETIC EDUCATION

Markéta Myšková

Abstrakt

Tento příspěvek mapuje význam sborového zpěvu z hlediska etického a estetického. Zaměřuje se především na praktickou aplikaci struktury malé sociální skupiny z úhlu pohledu sbormistra, jenž se pokouší docílit co nejlepšího kolektivu a jeho vnitřní struktury. Z hlediska etického jde veskrze o dodržování platných vnitřních norem, které se členové sboru učí dodržovat, z hlediska estetického se jedná o působení uměleckého vedoucího tak, aby docházelo ke komplexnímu rozvoji jedince, třibení vkusu a hudebních preferencí.

Klíčová slova: sborový zpěv, etické hledisko, estetické hledisko, norma, preference.

Abstract

This paper maps the importance of choral singing from an ethical and aesthetic point of view. It focuses mainly on the practical application of the structure of a small social group from the point of view of a choirmaster who attempts to achieve the best team and its internal structure. From an ethical point of view, it is about the observance of the valid internal norms that the members of the church learn to observe, from the aesthetic point of view, it is the work of the artistic leader so that the individual's complex development, taste of taste and musical preferences.

Key words: Choral vocal, ethical aspect, aesthetic aspect, norm, preference.

1 SBOROVÝ ZPĚV Z HLEDISKA ETICKÉHO

Sborový zpěv je od pradávna nedílnou součástí lidské společnosti a samotné vokální projevy tvoří od počátku dějin vývojovou páteř hudby a celé hudební kultury a sborová tělesa v tom nejširším slova smyslu pak tvoří nejen funkci hudební, ale také do jisté míry funkci psychologickou, sociologickou a pedagogickou (Poledňák, 2007). Jinými slovy lze hovořit i o praxi hudby z hlediska psychologického i společenského jevu. Jedinci, kteří navštěvují pěvecký sbor, se musí umět přizpůsobit vnitřnímu prostředí sboru, převzít normy a jeho hodnotový systém, a i jako jedinci být součástí systému a kolektivu. „*Prostřednictvím pestrých a zajímavých činností se děti motivují k společensky žádoucím využívání volného času, k získávání nových vědomostí, dovedností i návyků, a tím k rozvoji poznávacích procesů a k celoživotnímu vzdělávání. Úspěchy v zájmových činnostech přinášejí pocit uspokojení, příležitost k seberealizaci a přiměřenému sebehodnocení. Na základě praktických činností a zkušeností si mladí lidé vytvářejí vlastní názor na život a na svět*“ (Pávková a kol., 2002, s. 40).

Významným prvkem je kolektivnost. Sborové těleso se tak stává malou sociální skupinou, což je podle Nakonečného (2009) skupina lidí, která má nějaký společný zájem, v našem případě o zpěv ve sboru. Mezi hlavní znaky takovéto sociální skupiny patří zejména sdílení norem a předpisů chování pro oblast činnosti, především dodržování kázně na sborových zkouškách, na sborových koncertech. Všechny sbory, ať už dětské, dívčí, ženské, chlapecké,

mužské či smíšené, mají mezi sebou vytvořený systém pravidel, který členové sboru musí dodržovat, v případě nedodržování a porušování pravidel mají některá tělesa systém sankcí, popřípadě mohou člena i vyloučit. Naopak při dodržování norem ve skupině dochází k uznání, k pochvale, což z etického hlediska kladně působí na chování jedince i na skupinu celkově.

Páteř všech norem malých skupin tvoří solidarita. Komplementární k normám je konformita ve smyslu funkce norem a jejich závazné platnosti. S růstem pocitu sounáležitosti se skupinou, v tomto případě začlenění se mezi členy sboru, se pak konformita a konformní chování stává přirozenou záležitostí a zpěvák ji nepocítuje jako vnější tlak, jemuž by se musel podřizovat, ale jako samozřejmost a tak dochází k tomu, že jedinec, který je integrován s cíli skupiny, pocítuje konformní chování jako správné a závazné (Nakonečný, 2009).

Spolu s výše uvedeným úzce souvisí i pozice, status a sociální role. S rolemi jsou spjata určitá očekávání, požadavky na vystupování. Ve sborovém zpěvu funguje role uměleckého vedoucího, organizačního vedoucího, vedoucích hlasových skupin, popřípadě finančního správce. S určením role je bezpochyby nutné zmínit sociální status, jenž předpokládá určité společenské charakteristiky jedince (např. věk, pohlaví...). Normy jsou odvozovány od hodnot skupiny, liší se stupněm konformity a mohou být různě klasifikovány.

Nejvýznamnějším činitelem skupiny je její atraktivita. Pokud bude sborové těleso úspěšné, potom tam členové chodí s oblibou, tím se zvyšuje i potenciál úspěšnosti na reprezentativních akcích a také potencionál rozšíření tělesa o další členy z vnějšku, přičemž to může mít vliv i na změny v repertoáru, a to opět směrem k atraktivitě, čímž dochází i k rozvoji estetického cítění.

I ve volnočasových skupinách se mohou vytvářet konflikty mezi jedinci, vystupují na povrch projevy sympatie, antipatie, a jevy kooperace a soutěživost. V takovém případě je nezbytně nutná osobnost vedoucího skupiny, uměleckého vedoucího, sbormistra, který musí správně odhadnout situaci a vyřešit směrem ke spokojenosti všech zúčastněných. Poučení z takové situace by mělo mít etický vliv na jedince i na celou skupinu.

Důležitým činitelem výkonu pěveckého tělesa je vysoká úroveň kohezivitu skupiny, která je zároveň ukazatelem stability i atraktivity skupiny. Pěvecký sbor jako menší, homogenní, úspěšná a interpersonálně aktivní skupina vykazuje větší úroveň soudržnosti než velké skupiny

Sociální skupina, v našem případě pěvecký sbor, je základním polem sociální interakce, v níž se uplatňují podle Nakonečného (2009) tři elementy chování: akce, interakce a emoce, přičemž akcí je myšleno nějaké jednání, čin nebo úkon a jestliže někdo odpovídá na aktivity a emoce druhé osoby, pak obě osoby stojí ve vzájemné interakci, jež probíhá na principu učení a v níž probíhá vzájemná výměna hodnot a odměn. Ve sborovém zpěvu se u zúčastněných aktérů často objevuje soutěživost především v rámci regionálních, národních či mezinárodních přehlídek, projevuje se tendence k maximalizaci zisku, to znamená vyzpívání co nejlepšího umístění – motivace z vnějšího prostředí.

Malá sociální skupina v podobě pěveckého sboru je i při nižším počtu členů plnohodnotnou, neboť se v ní odehrávají makrosociální jevy, představují základní lidské vazby, učí interakci a komunikaci a dávají prostor pro lidské vazby a vztahy (Nakonečný, 2009).

2 SBOROVÝ ZPĚV Z HLEDISKA ETICKÉHO

Estetická výchova je dnes již nedílnou součástí výchovy vzdělávacích institucí. Jde o výchovu člověka, jež harmonicky rozvíjí intelektuální, citovou i volní stránku osobnosti. Tak se estetická výchova stává významným činitelem, neboť podporuje další rozvoj kultury, uplatnění estetických zřetelů v životě společnosti.

Současné pedagogické tendence výchovy k estetice jsou založeny na tom, že estetický a umělecký postoj člověka je vytvářen převahou výchovného působení a dominantní podíl má

na tomto faktu škola jako vzdělávací instituce. Nelze ovšem opomíjet fakt, že nejen škola je funkčním podnětným prostředím pro kultivaci osobnosti, ale také jiní činitelé, kteří zprostředkovávají styk člověka s kulturními podněty (Čulík, 1990).

Estetická výchova má v podstatě několik úkolů. Vedle získávání vědomostí o umění, rozvíjení estetického vnímání krásy, kultivovat schopnost prožívat umění v přírodě, v práci, i v osobním životě, také rozvíjí umělecké schopnosti a dovednosti, rozvíjí kulturní návyky a kulturní chování i schopnost a potřebu vidět krásu v každodenním životě a práci (Čulík, 1990).

To, že má umění značný podíl na formování lidské osobnosti je nám obecně známo, stejně tak jako fakt, že je přednost dávana aktivní umělecké tvořivosti před ostatními způsoby kontaktů s uměleckými hodnotami. Význam umělecké činnosti u dětí a mládeže ale tak jednoznačný nebývá. Může mít vliv estetický, etický, didaktický, společenských výchovný nebo i relaxační, ale z pedagogického hlediska je optimální skloubení těchto vlivů do jednoho celku, tzn. v praxi zasahovat alespoň z části do všech oblastí. Jde zde o práci s dětmi, která musí být za všech okolností podřízená obecně pedagogickým zájmům.

To vše můžeme aplikovat prostřednictvím oblasti sborového zpěvu, jednak z hlediska volnočasové aktivity i z hlediska začlenění do hodin hudební výchovy. Zároveň tím umělecký vedoucí napomáhá také estetickému hodnocení hudebního díla a podtrhuje emocionální prožitky.

Smyslový a duchovní prožitek hudby se stupňuje spojením emocí, fantazie a síly zážitku (Michels, 2000). Hudba jako taková, sama o sobě, je jevem výlučně společenským, neboť uspokojuje celou řadu potřeb: potřebu aktivity a tělesného pohybu, potřebu spoluprožívání, potřebu spolupráce, seberealizace a potřebu vzdělávat se.

Důležitou součástí je i motivace k samotným pěveckým činnostem.

Vzhledem k dnešní hudební ekologii, hlučnému prostředí, přesycenému množstvím zvuků i hluků přetechnizovaného světa, je nezbytné poskytovat všem věkovým kategoriím možnost samostatného hudebního zážitku a prožitku tak, aby si člověk sám vyzkoušel prostřednictvím zpěvu velkého množství hudebních žánrů a skladeb, přičemž může od uměleckého vedoucího dostat výklad ke zpívaným skladbám tak, aby si odnesli nejen zážitek ze zpěvu, ale také informace o jednotlivých stylových obdobích, o skladatelích a i o skladbě samotné. Tím právě dochází k celkové kultivaci osobnosti a navázání vztahu k hudbě i kultuře samotné. Je takto skutečně možné pozitivně ovlivnit i socializaci dítěte.

Závěrem je třeba dodat, že ačkoliv je sborový zpěv většinou volnočasovou aktivitou, přesto se sbormistři a umělci vedoucí snaží udržet ve sborech kvalitní úroveň, pečují o kolektivního ducha tak, aby co nejvíce rozvíjeli socializaci jedince, a snaží se o bohatý a pestrý repertoár směrem k estetickému působení, rozvíjení estetického cítění a všeobecnému kulturnímu rozhledu.

Použitá literatura

1. ČULÍK, František. *Estetická výchova na základní a střední škole*. 1. vyd. Přírodovědná fakulta UP, Olomouc: 1990.
2. MICHELS, Ulrik. *Encyklopedický atlas hudby*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000. 611 s. ISBN 80-7106-238-3 · il., noty.
3. NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. Vyd. 2., rozš. a přeprac. Praha: Academia, 2009. 498 s. ISBN 978-80-200-1679-9 (brož.).
4. PÁVKOVÁ, Jiřina a kol. *Pedagogika volného času*. Praha: Portál, 2002, ISBN 80-7178-711-6.
5. POLEDŇÁK, Ivan. Sborový zpěv na počátku nového milénia aneb Sborová hudba - memento a výzva. *Hudební výchova* [online]. 2007, s. 1-3 [cit. 2017-06-19]. Dostupné z: http://hudebnivychova.pdf.cuni.cz/Archiv/pdf.%202007/HV1_2007.pdf.

Kontaktní údaje

Mgr. Bc. Markéta Myšková
Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta
30. dubna 3, Ostrava, 702 00
Tel: 724107586
email: marketka.myskova@gmail.com

THE SECRET OF HOME IN PERSPECTIVE OF SOCIOLOGY AND SOCIAL WORK

Klára Ganobjáková

Abstract

This contribution focuses on issue of theoretical concept of „home“. The author tries to answer the following question. „How can the sociologists and the social workers to approach the phenomenon of home?“ According to Keller (2013) sociologists usually don't use the word “home” because they have a community. For social work home can be covered by mystery.

Keywords: *Housing, home, social work, sociology, social interaction*

1 INTRODUCTION

The sociologists usually describes a home spatially. In the other times, in sociological literature this concept can be replaced by the synonym "community" (Keller 2009, 2013). Any sociological authors (Edgar, Meert 2005) look at home through different domains. The main property of home becomes the depth of social relations which people follow up with the others. This state of affairs suggests that home becomes meaningless indefinite term. This concept can be defined with various ways. This is not only in sociology but also in one of their related fields - in social work.

For social workers is home problematic concept too. Their profession is focused on solving client's issues. When social workers look at client's home like a issue they would reduce it to housing (Rozhoň 2015). However, the feeling of home can shape the individual's identity. It is necessary to take care of the background that the home brings us. Hogenová (2008) this kind of care compares to sense of human life.

The issue of housing (or home) is not connected with individual's lives only. This is an up-to-date topic which related to the events in today's society. It could be reason why this topic has been the subject of socio-scientific research – according to Lux (2001) since the 1970s. Researchers assume that secured housing is working like a prevention against the spreading risk of social exclusion. Exclusion hurts members of various social groups (eg. people with disabilities). In my contribution I present some of the concepts of the home to which these scholars have come.

I try to criticize the present concepts of home and supplement them with the information from interviews with physical disabled people about their homes. These interviews are carried out in my doctoral theses (called „Housing of people with physical disability who lives in Ostrava“).

2 HOUSING LIKE A HUMAN NEED OR A HUMAN RIGHT

First of all I try to search real meaning of housing. This term is known in various science disciplines - like psychology and law .

According to the Charter of Fundamental Rights and Freedoms¹, the housing represents one of the basic human rights. In the criminal law of the Czech republic is written about violations of home freedom. It is kind of crime when someone unjustifiably (without court authorization) enters to the somebody's else dwelling.

¹ In the Czech republic the Charter of Fundamental Rights and Freedoms was accepted in 1998.

In perspective of psychology the housing (like shelter) represents one of the human basic needs. These needs are important for survival of human being.

Both these points of view give the term of housing one important feature. The housing use is connected with physical space where persons can live.

3 WHAT HOME TRULY MEANS?

In the sociological research and literature (Clark et. al. 2014, South et. al. 2011, Crowder et. al. 2012) the meaning of home is related to solving of housing question for members of various social groups (families with children, old people, disabled people). This topic is often analyzed in discussion about homelessness. Edgar and Meert (2005) defined home through seven theoretical domains of homelessness:

Rooflessness - means that homeless person has not got dwelling (roof). He/she lives in space which is not titled for exclusive possession. He/she has not private or save place for making social relations.

Houselessness – in this situation person has a real place to live. Like a first case he/she doesn't private and save place for keeping his social relations.

Insecure and inadequate housing – in this case person lives in place which is not secure and fit for habitation. The positive fact is that person has chance to making social relations with the others.

Inadequate housing and social isolation within a legally occupied dwelling– this is about situation when person has not dwelling for fit habitation but which has legal title and security of tenure.

Inadequate housing (secure tenure) – this case means that person live in unfit dwelling for habitation. Despite his home has a legal title and security tenure. Person has a space for support his social relations.

Insecure but adequate housing – persons live in place which is fit for habitation. He can have problems with security. He can make a contacts with the others.

The last defined type of homelessness is **social isolation within secure and adequate context** – this is the worst situation for homeless person. She/ he has no place to live. He had to leave private and save personal space for social relations (Edgar and Meert 2005)

All describing types of homelessness are related to subjective meaning of habitation - (safety and security, privacy or social relation). About these factors refers Henwood (2013). He writes that home is supposed to be save and private place for everyone. Hogenová (2005) next talks about building home like about sense of human life.

How can we see the home which is defined in context of society can be various gripping concept. According to Rozhoň (2015) it is one from problems for social workers.

4 SOCIOLOGY AND SOCIAL WORK

Sociology can be defined like science about society (Keller 2013). According to Keller (2007) is beginning of sociology related with modern society. One of problems which is solves by sociologists is social exclusion and homelessness. Keller (2013) about this topic writes that sociologist called home like community. Community is social service which has identical properties which Edgar and Meert (2005) attribute social domain of home.

Community is made by feeling of belonging among the members. People is connected interpersonal relationships here. They usually help each other and cooperating together. Inside of community can be possible giving problems of members to connection with macro changes of society (Keller 2013).

In the field of social work can problem beginning in conception of this profession. According to Musil (2004) social work is helpful profession which help people overcome their problem.

This is very individualistic “profession” in the Czech republic. The social workers should help with solution of specific problems of individuals. The social workers uses individual social work like type of their intervention. It is possible that they can't see client's problems in relation with general social situation. This can be reason why is home so hard term for them. In the abroad countries (Great Britain or USA) social workers uses other types of intervention (like case work and community work). These types of intervotions could be solutions I think. During work with community social worker can solve client's problem in wider context. The next possibility is type of intervention called street work when social workers active looking for clients with problems and working with them in their nature environment (Valová 2016). I think that they can better recognize housing problems of members of social groups (seniors, persons with physical disability...) According to any Czech or Slovak authors (Valová, Janebová, 2016) is both of types of intervotion less use in the Czech or Slovak social work practice.

5 ABOUT AUTHOR'S RESEARCH OF HOUSING AND PERSONS WITH PHYSICAL DISABILITY²

The following text will be focused on the part of research which is realized during my doctoral study. Aim of my research is recognize to housing needs and experiences of persons with physical disability. These people are members of one social group. They can be usual client's of social workers and the others workers in helpful profession (Krhutová 2013).

The main theoretical point for my research are findings by Jo Dean (2003) and David Clapham (2002). Both of those authors research housing experiences of young persons with health disability. I have not met with this kind of research in the Czech republic yet. It was one of reasons why I decided to do this research.

During research polostructural interview with man who has physical disability. This man can specify his experiences from cooperation with social workers.

This communicate partner was talking about his own contact with social worker who helped him with solution his housing problem. The social worker contact him like first and offered him how could be possible to solve his bad social situation. He mainly supported his client to improve relations in client's environment.

In this way of work I saw possibility how concepting home in social work .

6 CONCLUSION

In this article was payed attention the topic of home which can used in sociology and social work. Like possible way how social workers can define home could be specific type of intervention – street work or community social work. We have low czech literature about this types of social work. But according to me we can recognize features of these type of intervotions in direct practice of socil work. I made this finding based on describing interview with communicate partner.

Sources

1. CLAPHAM, D. *Housing pathways: A postmodern analytical framework*, Housing, Theory and Society, 19(2), 2002, pp. 57–68.
2. DEAN, J. *Unaddressed: The Housing Aspirations of Young Disabled People in Scotland*. York: Joseph Rowntree Foundation, 2003, pp. 23-32
3. EDGAR B., Meert, H. *The Ethos definition and typology of homelessness*. Feantasa, 2005, pp. 22-25

² Source of information is research interview with comunucate partner from 10th Februar 2016.

4. KRHUTOVÁ, L. Autonomie v kontextu zdravotního postižení. Ostrava, Boskovice, 2013
5. KELLER, J. *Posvícení bezdomovců: Úvod do sociologie domova*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). 2013. pp. 9-10
6. KELLER, J. *Teorie modernizace*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2007, pp. 12-13
7. LUX, M. *Bydlení- věc veřejná. Sociální aspekty bydlení v České republice a zemích Evropské unie*. Sociologické nakladatelství: Praha, 2001
8. HENWOOD, B., F., et al. *Permanent supportive housing: addressing homelessness and health disparities? American Journal of Public Health. Supplement 72*, 2013, pp. 25
9. MUSIL, L. *Vyjednávání*. In MATOUŠEK, O. (ed.). *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013a, pp. 294–296
10. Předsednictvo České národní rady. *Listina základních práv a svobod* (je součástí ústavního pořádku České republiky dle z. 162/1998 Sb.) [online]. Dostupné na WWW. <<http://www.zakonycr.cz/seznamy/002-1993-sb-usneseni-predsednictva-ceske-narodni-rady-o-vyhlaseni-listiny-zakladnich-prav-a-svobod-jako-soucasti-ustavniho-poradku-ceske-republiky.html>>
11. Parlament ČR, 1961. Zákon č. 161/1961 sb. *Zákon o trestním řízení soudním (trestní řád)*. [online].[cit. 2017-06-19]. Dostupné na WWW <https://www.zakonyprolidi.cz/cz/1961-141>
12. ROZHONĚ, M. *Mezi systémem a domovem*. In Sociální práce/sociální práce. Brno: Asociace vzdělavatelů v sociální práci.2015/ 5: 51-57
13. VALOVÁ, H., JANEBOVÁ, R. „Antiradikálnost“ českých sociálních služeb: aneb jak organizace sociálních služeb řeší pokles finančních prostředků. In Sociální práce/sociální práce. 2015 (1), pp. 54-60

Contact

Mgr. Klára Ganobjáková
 University of Ostrava
 Fráni Šrámka 3, Ostrava – Mariánské hory 709 00
 Tel: +420 724 947 688
 email: ganobjakovak@seznam.cz

REŠPEKTOVANIE UČEBNÝCH ŠTÝLOV Z HĽADISKA DRUHOV INTELIGENCIE V PROSTREDÍ ŠKOLY

RESPECTING THE TEACHING STYLES IN TERMS OF INTELLIGENCE TYPES IN THE SCHOOL ENVIRONMENT

Martin Birkner, Zuzana Birknerová

Abstrakt

Hlavným poslaním školy je učiť a preto je proces učenia dôležitou prioritou. Cesta k zefektívneniu procesov učenia sa vedie cez aktívne učenie. Učebný štýl je spôsob, ktorý žiakovi uľahčuje vzdelávanie, pochopenie podstaty učiva, nadobúdanie nových vedomostí. Je charakteristický pre jednotlivca. Je dôležité, aby učiteľ poznal učebné štýly svojich žiakov a na základe tohto poznania, vypracoval metodický prístup a aplikačné úlohy k učebným štýlom, ktoré by viedli k zlepšeniu výsledkov vo vyučovacom procese. Cieľom výskumu prezentovaného príspevku je zistiť preferenčné učebné štýly žiakov tretieho ročníka ZŠ zo sociálne znevýhodneného prostredia, ako aj rozdiely preferencií učebných štýlov u chlapcov a dievčat, ktoré je potrebné rešpektovať. Výskum bol realizovaný prostredníctvom MI dotazníka (McKenzie, 1999; Turek, 2005) zameraného na zisťovanie učebných štýlov podľa prevažujúcich druhov inteligencie.

KLúčové slová: učebný štýl, dotazník MI, druhy inteligencie, žiak

Abstract

The main mission of the school is to teach and therefore the teaching process is an important priority. The way to make the teaching processes more effective is through active teaching. The learning style is a way that facilitates learning, understanding the nature of the subject, acquiring new knowledge. It is characteristic for an individual. It is important for the teacher to know the learning styles of their pupils and, on the basis of this knowledge, to develop a methodical approach and application tasks to accompany the learning styles that would lead to improvements in the learning process. The aim of the presented research is to find out the preferential learning styles of the third-grade pupils of a primary school from a socially disadvantaged environment as well as the differences in the preferences of learning styles between boys and girls, which need to be respected. The research was conducted through the MI questionnaire (McKenzie, 1999; Turek, 2005) aimed at detecting learning styles according to the predominant types of intelligence.

Keywords: learning style, MI questionnaire, intelligence types, pupil

1 UČEBNÉ ŠTÝLY

V odbornej literatúre existuje veľa definícií učebného štýlu. Odborníci definujú tento pojem ako rôzne prístupy a metódy učenia (Zaťková, 2012). Štýl učenia je odborný pojem bez hodnotiaceho odtieňa. Je pojmovo neutrálny. Ak je použitý vhodne, uľahčuje uchopenie problematiky. Na druhej strane, ak je použitý neprimerane či prehnane, môže spôsobovať komplikácie (Guild, 1994). Pedagogický slovník štýly učenia definuje ako „postupy pri učení, ktoré jedinec používa v určitom období života vo väčšine situácií pedagogického typu, do istej miery nezávislé na obsahu učenia, vznikajúce na vrodennom základe (kognitívnom štýle)

a rozvíjajúce sa spolupôsobením vnútorných a vonkajších vplyvov“ (Průcha, Walterová, Mareš, 2001, s. 236).

„Štýl učenia je žiakom preferovaný spôsob, akým sa učí, jeho spôsob uvažovania o učive i postupoch jeho zvládania“ (Maňák, Švec, 2003, s. 30). Podľa Tureka (2010); Mareša (1998) sa jedná o súhrn postupov, ktoré jednotlivec v určitom období preferuje pri učení. Vyvíja sa z vrodeneho základu, v priebehu života sa mení a zdokonaľuje zámerné alebo aj nezámerné. Súčasný stav poznania problematiky učebných štýlov, závery výskumov a odporúčania pre pedagogickú prax výstižne charakterizujú Dunn, Dunn, Price (2004), pričom uvádzajú, že učebný štýl je funkciou dedičnosti a skúseností, má svoje silné aj slabé stránky, vyvíja sa individuálne v priebehu celého ľudského života. Rešpektovanie učebných štýlov vo vzdelávaní zefektívňuje učebné výsledky učiacich sa jednotlivcov, ich sebadôveru a postoje k učeniu (Horváthová, 2011; Horváthová, Čopíková, 2011). Keefe (1988) tvrdí, že štýl učenia má kognitívnu, afektívnu a fyziologickú dimenziu. Navonok sa prejavuje inklinovaním k rovnakým stratégiám v rôznych situáciách.

Hrabal (1989) tvrdí, že na základe osobnostných daností a vplyvu učenia si žiak vytvára veľmi všeobecný program, procesúalnu dispozíciu, ktorá spôsobuje, že k rôznym typom situácií pristupuje pre neho charakteristickým a vždy podobným spôsobom. Podľa Poona Tenga Fatta (2000) je učebný štýl kognitívny, emocionálny a konatívny prístup, ako žiak vníma a chápe okolité prostredie, v ktorom sa učí, ako na neho reaguje a ako je ním ovplyvňovaný. Schmeck (1988) uvádza, že štýl je predispozícia osvojiť si určitú stratégiu. Autor uvádza, že učebné štýly majú rysovú podstatu a konzistentne ovplyvňujú jedincov prístup k načúvaniu, vnímaniu a mysleniu. Entwistle, Ramsden (1983) tvrdia, že učebný štýl je typickou interakciou medzi sklonmi človeka a spôsobmi, ako s nimi zachádza. Das (1988) tvrdí, že učebný štýl ako dispozíciu akceptuje jednu triedu učebných stratégií. Štýl je podľa neho identitou osobnosti a súhrnom jej sklonov. Pre Sternberga (1990) sú štýly viac sklonmi ako schopnosťami. Sú cestami, po ktorých smeruje intelekt, aby sa jedinec cítil dobre.

Individuálny učebný štýl má každý z nás a využíva ho po celý svoj život. Je to individuálne špecifický spôsob učenia, ktorému v určitom období dáva žiak prednosť a bežne ho využíva v rôznych situáciách (Škoda, Doulík, 2011). Kosová (2000) tvrdí, že individuálny štýl učenia žiaka závisí od jeho individuálnych odlišností. Vzdelávacie, sociálne a emocionálne potreby žiakov sa líšia podľa ich individuálnych odlišností.

1.1 Diagnostika a ovplyvňovanie učebného štýlu

Diagnostika umožňuje posúdiť úroveň žiakovej autoregulácie, pričom zisťuje úskalia a prednosti konkrétneho učebného štýlu. Jej cieľom je uvedomenie si vlastných špecifik, ako aj motivovať žiaka k práci na sebe a s prostredím. Sprostredkuje pochopenie konfliktov, ktoré vychádzajú z nesúladu medzi vlastným štýlom a školskými požiadavkami. Výsledkom môže byť obhájenie si existujúceho štýlu, jeho prípadné pozmenenie, rozšírenie. Charakter výučby významne ovplyvňuje aj následný postoj žiaka ku škole (Mareš, 1998). Maňák (1998) skúmal pohľad žiakov na vyučovanie v škole a vysledoval averziu žiakov voči škole z dôvodu diktovania poznámok na úkor tvorivosti a utlmovania každej snahy o originalitu a vlastný vklad.

Pri zmene učebného štýlu vstupujú do hry aj obmedzenia školy či pedagóga, ktorý sa nemusí cítiť dostatočne kompetentný a silný na zmenu. Intervenujúce premenné vychádzajú aj z rodinného prostredia. Mareš (1998) sa prikláňa k stratégii, ktorá mení iba niektoré aspekty štýlu. Koriguje len zložky, ktoré sú pre žiaka nevýhodné. Ďalšou alternatívou je rozvoj silných stránok, ktoré vykompenzujú slabé miesta. Entwistle, Ramsden (1983) schvaľujú zásah do učebného štýlu len ak je aktuálny štýl zdrojom veľkých problémov. Navrhujú meniť žiakovo učebné prostredie, ktoré je podľa nich spravidla zdrojom väčšiny komplikácií.

Schmeck (1988) navrhuje flexibilne meniť obidve stránky, učebné prostredie, aj štýl používaný pri učení. To znamená raz vziať ako figúru žiaka, inokedy prostredie.

Psychodynamicky orientovaní autori tvrdia, že trvalú zmenu štýlu dosiahneme iba reštrukturalizáciou osobnosti a zmenou transsituačných charakteristík jedinca. Konštatovali recipročný vzťah medzi sebaaponímaním žiaka a stratégiami učenia.

Podľa Pereza et al. (1998) sa žiakov štýl mení v závislosti od kladného či záporného sebaoponatia. Pri pokusoch o zmenu štýlu učenia dochádza niekedy k spontánnej obrane vlastných preferencií aj za cenu osobných a emocionálnych konfliktov. Modifikácia žiackych štýlov môže u učiteľov vzbudiť klamnú predstavu o tom, že individualita nie je až taká zložitá a dôležitá (Messick, 1994). Žiaci môžu mať pocit, že diagnostikovanie a prerozdelenie do skupín ich poznačí a škatuľkuje. Majú sklon udržať si štýl v mene zachovania si originality.

Gardner (1993) tvrdí, že človek nespracúva informácie a neučí sa iba jedným spôsobom alebo pomocou jedného typu inteligencie. Vo svojich štúdiách sa autor zameriaval na samostatnú inteligenciu jedinca. Inteligenciu chápe ako schopnosť riešiť problémy a vytvárať produkty, ktoré sa považujú za hodnotné. Vo svojej teórii pomenovanej teória viacerých inteligencií, skrátene MI teória podal dôkazy o existencii minimálne 7 druhov inteligencie (Turek, 2010).

Sú to typy inteligencie, ktoré majú vplyvom dedičnosti a prostredia u rôznych ľudí odlišnú úroveň (Frankovský, 2001; Frankovský, Štefko, Baumgartner, 2006; Lelková, Lorincová, 2017). U každej osoby, by sa však mali v určitom rozsahu rozvinúť. Jednotlivé inteligencie na seba vzájomne pôsobia a jedna stavia na druhú (Blatný, 2010). Aktivizujú sa pri reakciách človeka na rôzne druhy informácií. Ak jedinec prijíma informáciu prezentovanú pohybom, aktivizuje sa pohybový druh inteligencie, ak hudbou, aktivizuje sa muzikálna inteligencia. V súčasnom školstve sú informácie prezentované prevažne slovne, takže šancu na úspech majú žiaci, u ktorých prevláda lingvistická inteligencia (Turek, 2010).

Gardner (1993) popisuje lingvistickú (jazyková, rečová, verbálna), logicko-matematickú, priestorovú (vizuálna), telesno-kinestetickú (pohybová), muzikálnu (hudobná), prírodnú, interpersonálnu a intrapersonálnu inteligenciu. Žiaci sa najefektívnejšie učia, ak pri učení používajú postupy, ktoré sú typické pre tie druhy inteligencie, ktoré u nich dominujú. Školská výučba a vzdelávanie sa podľa autora zameriavajú na rozvoj lingvistickej, logicko-matematickej a priestorovej inteligencie. Uvedená teória oslovila učiteľov aj rodičov, ktorí začali podporovať žiakov s kognitívnymi schopnosťami, ako aj pohybovo, hudobne a výtvarne zručných žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia (Kassin, 2007).

1.2 Zisťovanie preferencie učebných štýlov u žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia

Škola je dôležitým miestom, kde sa utvára osobnosť a tiež inštitúcia, ktorá má silný vplyv na realizáciu potenciálu. Preto je opodstatnené skúmať cesty ako podporiť žiaka v osobnostnom raste. Je v záujme jedinca aj celej spoločnosti podchytiť a rozvíjať ho. Vzhľadom na špecifiká žiakov zo SZP predpokladáme, že sa budú líšiť aj v oblasti učebných preferencií. V tejto súvislosti je vhodný osobitný prístup vo výučbe. Prihliadnuc k existujúcim rozdielom preferencie učebných štýlov medzi rodom, predpokladáme tiež rozdiely v učebných štýloch u chlapcov a dievčat.

Každý žiak má svoj jedinečný štýl učenia, ktorý by mal učiteľ diagnostikovať, tieto informácie rešpektovať a použiť pre zefektívnenie vyučovacieho procesu. Využitie diagnostikovaného preferenčného učebného štýlu zvyšuje u žiaka mladšieho školského veku zo SZP školskú úspešnosť, výkon, prospech, ale aj záujem o vzdelávanie.

Vo výskume sme pozornosť zamerali na určenie preferencie učebných štýlov u žiakov tretieho ročníka ZŠ zo SZP. Pre tento účel sme sa rozhodli využívať dotazník pre identifikáciu štýlov učenia.

2 VÝSKUM

2.1 Ciele výskumu

Cieľom výskumu je zistiť preferenčné učebné štýly žiakov 3. ročníka ZŠ zo SZP, ako aj porovnať preferenciu učebných štýlov chlapcov a dievčat. Vo výskume sme sa zamerali na zistenie preferencie učebných štýlov žiakov tretieho ročníka ZŠ zo SZP, ako aj na rozdielnosť preferencií učebných štýlov chlapcov a dievčat, ktoré je potrebné učiteľom rešpektovať.

2.2 Metódy výskumu

Výber metód ako premysleného postupu, bol ovplyvnený celkovým priebehom realizácie výskumu. Pri získavaní informácií potrebných k dosiahnutiu požadovaných cieľov a na realizáciu výskumu sme použili dotazníkovú metódu, ktorá tvorila základný spôsob zisťovania poznatkov od respondentov. Použili sme MI dotazník na zistenie učebných štýlov podľa prevažujúcich druhov inteligencie.

2.3 MI dotazník na zistenie učebných štýlov podľa prevažujúcich druhov inteligencie

Autorom dotazníka je McKenzie (1999), preložil a upravil Turek (2005). Dotazník žiaci zo SZP vyplňali v linajkových papieroch, ktoré boli očíslované číslicami od 1 do 80 podľa jednotlivých okruhov. Pri každom čísle bola možnosť ÁNO-NIE. Žiaci v dotazníku označovali odpoveď, ktorá vystihovala ich činnosť, spôsob učenia, záľuby a záujmy. Na jednotlivé položky dotazníka neexistujú správne, dobré, nesprávne, ani zlé odpovede.

Učebný štýl žiaka sme vyhodnocovali prostredníctvom kľúča v dotazníku, spočítaním kladných odpovedí, ktoré žiak označil. Kladné odpovede predstavujú zrátané body. Riadky s najvyšším počtom bodov označujú preferujúci učebný štýl podľa druhu inteligencie. Úlohou žiakov bolo zakrúžkovať tie z uvedených výrokov, ktoré sú typické pre jeho činnosť, spôsob učenia, záujmy a záľuby.

Príklady položiek:

- Rád robím veci vlastnými rukami.
- Trávim veľa času vonku na čerstvom vzduchu.
- Najradšej sa učím spoločne s inými žiakmi.
- Mám rád prehľadnosť a poriadok vo veciach.
- Mám radšej muzikály ako dramatické hry.
- Rád čítam knihy.

2.4 Charakteristika skúmanej vzorky

Výskum sme realizovali v 3. ročníkoch základných škôl zo SZP v Prešovskom kraji, pričom prevažovali neplnoorganizované základné a špeciálne školy modulového typu s počtom žiakov 217 a dvanástimi triedami, v ktorých sa vyučujú ročníky primárneho vzdelávania. Skúmanú vzorku tvorilo 217 žiakov tretieho ročníka základných škôl, z toho 118 dievčat (54,38%) a 99 chlapcov (45,62%). Vek respondentov bol od 9 do 12 rokov, čo zodpovedá obdobiu mladšieho školského veku (priemerný vek 10,16 roka).

2.5 Realizácia výskumu

Každý človek má všetky druhy inteligencie. Niektoré sú rozvinuté viac, iné menej. Býva to v dôsledku dedičnosti a prostredia, v ktorom žiak vyrastá. Podľa toho, ktorý druh inteligencie človeka prevažuje v učení, môžeme hovoriť o učebnom štýle podľa prevažujúcich druhov inteligencie. Učebné štýly žiakov podľa druhov inteligencie sme zisťovali prostredníctvom MI dotazníka (McKenzie, 1999; Turek, 2005).

Pri vyhodnocovaní MI dotazníka, ktorého údaje sú zapísané v tabuľke 1 sme zistili, že najviac preferovaným učebným štýlom zisteným podľa druhu inteligencie bol telesno-kinestetický

štýl, ktorý sme zistili u 73 žiakov zo SZP. Priestorový učebný štýl preferuje 66, muzikálny 41 a prírodný učebný štýl 30 žiakov zo SZP.

Výsledky poukazujú aj na nižšiu preferenciu logicko-matematického učebného štýlu iba u 3 žiakov chlapcov a 4 žiaci dievčatá preferujú lingvistický učebný štýl. Ostatné učebné štýly sme u našich respondentov nezaznamenali.

Tabuľka 1: Učebné štýly žiakov podľa prevažujúceho druhu inteligencie

Učebný štýl	Dievčatá	Chlapci	Spolu
Lingvistický učebný štýl	4	0	4
Logicko-matematický učebný štýl	0	3	3
Priestorový učebný štýl	40	26	66
Telesno-kinestetický štýl	34	39	73
Muzikálny učebný štýl	29	12	41
Interpersonálny učebný štýl	0	0	0
Intrapersonálny učebný štýl	0	0	0
Prírodný učebný štýl	11	19	30

Prostredníctvom tohto dotazníka sme zistili, že nami oslovení žiaci tretieho ročníka zo SZP najviac preferujú telesno-kinestetický, priestorový a muzikálny učebný štýl. Vôbec nepreferujú interpersonálny ani intrapersonálny učebný štýl.

2.6 Porovnanie preferencie učebných štýlov medzi chlapcami a dievčatami

Cieľom výskumu bolo tiež porovnať preferenciu učebných štýlov oslovených chlapcov a dievčat zo SZP tretieho ročníka ZŠ. Tento cieľ sme overovali dotazníkom MI prostredníctvom t-testu pre dva nezávislé výbery v štatistickom programe SPSS 20 (tabuľka 2). Vyhodnotením MI dotazníka, ktorý pozostával zo základných učebných štýlov podľa prevažujúcich druhov inteligencie sme zistili, že existujú štatisticky významné rozdiely v preferencii učebných štýlov dievčat a chlapcov.

Preferencia učebných štýlov u 118 dievčat:

- priestorový učebný štýl (40 dievčat),
- telesno-kinestetický učebný štýl (34 dievčat),
- muzikálny učebný štýl (29 dievčat),
- prírodný učebný štýl (11 dievčat),
- lingvistický učebný štýl (4 dievčatá).

Preferencia učebných štýlov u 99 chlapcov:

- telesno-kinestetický učebný štýl (39 chlapci),
- priestorový učebný štýl (26 chlapci),
- prírodný učebný štýl (19 chlapci),
- muzikálny učebný štýl (12 chlapci).
- logicko-matematický učebný štýl (3 chlapci).

Tabuľka 2: Rodové rozdiely v posudzovaní preferencií učebných štýlov

Učebný štýl	Rod	Priemer	Smerodajná odchýlka	Testové kritérium	Signifikácia
priestorový	dievča	7,63	2,279	-2,084	0,034
	chlapec	6,67	1,880		
telesno-kinestetický	dievča	8,07	1,970	-2,506	0,014
	chlapec	9,15	1,972		

muzikálny	dievča	8,70	1,950	-2,465	0,015
	chlapec	7,33	1,810		
prírodný	dievča	5,27	2,206	-2,670	0,004
	chlapec	6,41	2,359		

Najpreferovanejšími učebnými štýlmi dievčat aj chlapcov je telesno-kinestetický, muzikálny a priestorový učebný štýl. Ďalej sme zistili, že obidve vzorky rovnako nepreferujú interpersonálny, intrapersonálny štýl.

3 DISKUSIA A ZÁVER

Nie je jednoduché a jednoznačné určiť u žiaka najvhodnejší učebný štýl. Existuje niekoľko spôsobov ako určiť a diagnostikovať prevažujúci a preferujúci učebný štýl jednotlivca, napr. rozhovorom, pozorovaním, rôznymi projektívnymi metódami a dotazníkmi. Výskum sme realizovali prostredníctvom dotazníka MI, pretože na základe otázok, odpovedí a následnom vyhodnotení, dokáže určiť prevažujúci učebný štýl žiaka.

Dotazníkom sme ešte overovali druhý cieľ, a tým bolo porovnať preferenciu učebných štýlov chlapcov a dievčat. Postupovali sme podľa stanovených krokov. Úlohy boli plnené postupne v priebehu celého školského roka, kedy sme postupne dávali žiakom dotazníky počas vyučovania. Problematika zisťovania učebných štýlov bola pre žiakov veľmi zaujímavá. Žiaci získali nové poznatky, o ktoré sa predtým nezaujímal.

Za obmedzenie nášho výskumu môžeme považovať skúmanú vzorku, ktorá bola vybraná nie náhodným, ale dostupným výberom a preto zovšeobecniteľnosť našich výsledkov je trochu obmedzená. Takisto odpovede na otázky v dotazníku záviseli od schopnosti ich sebaposúdenia, ktoré u žiakov zo SZP tohto veku ešte nie je úplne spoľahlivé. Keďže sa jedná o žiakov zo SZP, bolo potrebné vyplňať položky dotazníka individuálnym spôsobom.

V dnešnej dobe sa kladie veľký význam na celistvý rozvoj osobnosti žiaka. Je dôležité, aby každý učiteľ poznal svojho žiaka, ako osobnosť, ktorá nemá len určité vedomosti, ale aj záujmy, prostredníctvom ktorých svoj vedomostný obzor môže rozširovať. Učebný štýl poskytuje žiakovi postupy, ktorými lepšie pochopí a naučí sa nové učivo, aby dosiahol lepšie výsledky vo vyučovacom procese. Chceme poukázať na to, že zistenie a využitie preferujúcich učebných štýlov žiakov môže zvýšiť ich vedomostnú úroveň, lepšie vyučovacie výsledky, záujem o učenie a v neposlednom rade aj osobnostný rast.

**Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu KEGA 003PU-4/2017: „Zvládanie náročných situácií - inovácia predmetu a príprava vysokoškolskej učebnice“*

Literatura

1. BLATNÝ, M. a kol. 2010. Psychologie osobnosti. Praha: Grada Publishing, ISBN 978-80-247-3434-7.
2. DAS, J. P. 1988. Simultaneous-successive processing and planing. In R. R. Schmeck (Ed.), Learning strategies and learning styles. New York: Plenum Press, p.101-129.
3. DUNN, R., DUNN, K., PRICE, G. E. 2004. Dotazník stylu učení (Learning Style Inventory – LSI). Dotazník zjišťující jak se žáci 3. až 12. ročníku školní docházky nejrady učí. Manuál dotazníku LSI. Praha: IPPP ČR.
4. ENTWISTLE, N., RAMSDEN, P. 1983. Understanding student learning. London: Croom Helm.
5. FRANKOVSKÝ, M. 2001. Strategies of behavior in demanding situations and the situational context. Studia Psychologica, 43, 4, p. 339-344.

6. FRANKOVSKÝ, M., ŠTEFKO, R., BAUMGARTNER, F. 2006. Behavioral-situational approach to examining social intelligence. *Studia psychologica*. Vol. 48, No. 3, p. 251-257.
7. GARDNER, H. 1993. *Multiple intelligences – the theory in practice*. New York: Harper Collins.
8. GUILD, P. 1994. The culture/learning style connection. *Educational Leadership*, 51 (8), p. 16-21.
9. HONNIGSFELD, A., DUNN, R. 2003. High school male and female learning – style similarities and differences in diverse nations. *The Journal of Educational Research*. 96 (4), p.195–207.
10. HORVÁTHOVÁ, P. 2011. Application of talent management in human resources management in an organization. In 3rd International Conference on Information and Financial Engineering (ICIFE 2011). China: Shanghai, p. 50-54. ISSN 0035-4626. ISBN 978-981-08-9173-2.
11. HORVÁTHOVÁ, P., ČOPÍKOVÁ, A. 2011. Improving lifelong learning at the Faculty of Economics of the Technical University in Ostrava by implementing an E-learning education program in the field of management. In the 2nd International Conference on Education and Management (ICEMT 2011). China: Shanghai, p. 12-16. ISSN 0035-4626, ISBN 978-981-08-9174-9.
12. HRABAL, V. 1989. *Pedagogickopsychologická diagnostika žáka*. Praha: SPN.
13. KASSIN, C. 2007. *Psychologie*. Brno: Computer Press. ISBN 978-80-251-1716-3.
14. KEEFE, J. W. (Ed.) 1988. *Profiling and utilizing learning style*. Reston: National Association of Secondary Schools Principals.
15. KOSOVÁ, B. 2000. *Rozvoj osobnosti žiaka*. Prešov: Rokus. ISBN 80-968452-2-5.
16. LELKOVÁ, A., LORINCOVÁ, T. 2017. Prediction of manipulation as a core part of social intelligence through selected personality traits in the context of business area. *International Journal of Organizational Leadership*, 6 (1), p. 102-108.
17. MAŇÁK, J. 1998. Od školy tradiční ke škole tvořivé. In *Tvořivá škola*. s. 15-21. Brno: Paido.
18. MAŇÁK, J., ŠVEC, V. 2003. *Výukové metody*. Brno: Paido. ISBN 80-7315-039-5.
19. MAREŠ, J. 1998. *Styly učení žáku a studentu*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-246-7.
20. MAREŠ, J., SKALSKÁ, H. 1994. LSI – dotazník stylů učení pro žáky základních a středních škol. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 29 (3), p.248-264.
21. MCKENZIE, W. 1999. *Multiple Intelligences Survey* [online]. [cit. 2016-06-11]. Dostupné na internete: <<http://surfaqarium.com/miinvent.htm>>
22. MESSICK, S. 1994. The matter of style – manifestations of personality in cognition, learning and teaching. *Psychological Bulletin* 29 (3), p.121-136.
23. PEREZ, J. C., GONZALEZ-PIENDA, J. A., RODRIQUEZ, M. G., GONZALES-PUMARIEGA, S., MONTERO, C. R., PEREZ, L. A., TORRES, M. D. 1998. Learning strategies, self-concept and academic achievement. *Psicotema*, 10 (1), p. 97-109.
24. POON TENG FATT, J. 2000. Understanding the learning styles of students: implications for educators. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 20, p. 31-45.
25. PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. 2003. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-722-8.
26. SCHMECK, R.R. (Ed.) 1988. *Learning strategies and learning styles*. New York: Plenum Press, p. 368.
27. STERNBERG, R.J. 1990. Thinking styles – Keyes to understanding student performance. *Phi Delta Kappan*, 71, p. 366–371.

28. ŠKODA, J., DOULÍK, P. 2011. Psychodidaktika. Praha: Grada Publishing, ISBN 978-247-3341-8.
29. TUREK, I. 2005. Inovácie v didaktike. Bratislava: MPC, 360 s. ISBN 80-8052-230-8.
30. TUREK, I. 2010. Didaktika. Bratislava: Iura Edition, spol. s. r. o. ISBN 978-80-8078-322-8.
31. ZAŤKOVÁ, T. 2012. Učebné a vyučovacie štýly v kontexte neštandardných školských situácií. [online]. [cit. 2016-12-15]. Dostupné na internete: <http://www.slpk.sk/eldo/2012/zborniky/027-12/Zatkova.pdf>.

Kontakt

PaedDr. Martin Birkner
Prešovská univerzita v Prešove
Pedagogická fakulta
Externý doktorand
mbirkner69@gmail.com

doc. PaedDr. Zuzana Birknerová, PhD., MBA
Prešovská univerzita v Prešove
Fakulta manažmentu
Katedra manažérskej psychológie
zuzana.birknerova@unipo.sk

VÝCHOVNO-VZDELÁVACÍ PROCES A ČASOPISY PRE DETI V EURÓPSKYCH KRAJINÁCH

EDUCATIONAL PROCESS AND POSITION OF CHILDREN'S PRESS IN EUROPEAN COUNTRIES

Danuša Faktorová

Abstrakt

Na formovanie dieťaťa má vplyv mnoho činiteľov. Jedným z nich sú aj masovokomunikačné prostriedky. Existuje teda predpoklad začlenenia časopisov pre deti do výchovno-vzdelávacieho procesu. Článok analyzuje potenciálny a reálny vplyv časopisov na formovanie osobnosti dieťaťa. Potenciálne možnosti pôsobenia prostredníctvom rôznych zložiek obsahu sme sledovali vlastným výskumom viac ako osemdesiatich časopisov pre deti v európskych krajinách. Reálny vplyv na detského adresáta sme sledovali vo vlastných dotazníkových prieskumoch čítanosti jednotlivých textov a rubriek viacerých slovenských printových médií pre detského adresáta.

***Kľúčové slová:** výchovno-vzdelávací proces, tlač pre deti, informačná funkcia, výchovno-vzdelávacia funkcia, zábavná funkcia, rubrika, čítanosť*

Abstract

Many influences have impact on child's formation process. Mass media undoubtedly belongs to them. We assume the incorporation of children's press to the educational process. The article analyses the potential and real influence of children's press on the formation of child's personality. We analysed various components and sections of more than 80 journals for children in European countries evaluating their potential influence. We used original questionnaires to evaluate the reader rating of various sections to estimate the real impact of Slovak journals on child's recipient.

***Keywords:** children's press, educational process, information role, educational role, entertainment role, section, reader rating*

1. ÚVOD

Na formovanie dieťaťa má vplyv mnoho činiteľov. Jedným z tých, ktoré sa stávajú súčasťou výchovného a vzdelávacieho pôsobenia, sú aj masovokomunikačné prostriedky. Aký je ich potenciálny a reálny vplyv na formovanie osobnosti dieťaťa? Potenciálne možnosti pôsobenia prostredníctvom rôznych zložiek obsahu sme sledovali vlastným výskumom viac ako osemdesiatich časopisov pre deti v európskych krajinách. Odpovede na otázky týkajúce sa reálneho pôsobenia na detského adresáta sme hľadali v dotazníkových prieskumoch čítanosti jednotlivých textov a rubriek slovenských printových médií pre detského adresáta.

2. TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ

V minulosti sa v tradičnej škole za najdôležitejší pre rozvoj osobnosti dieťaťa považoval prísun vedomostí a ich pamätanie si. Súčasná globálna škola nepopiera dôležitosť informácií pre jedinca, avšak nie v ich kvantite, ale v kvalite. „Vedomosti tvoria prostriedok pre vytváranie schopností a postojov, ale nie sú cieľom pre komplexný rozvoj osobnosti. K významným cieľovým zložkám pre rozvoj spôsobilostí a schopností potrebných k výkonu

životných aktivít žiakov patria tieto: naučiť sa poznávať svet okolo seba, naučiť sa konať, naučiť sa hodnotiť, naučiť sa dorozumieť sa i porozumieť sebe samému aj iným.¹

Cieľom výchovno-vzdelávacieho procesu je formovanie všestrannej osobnosti, pre ktorú informácie nie sú len cieľom, ale najmä prostriedkom uplatnenia sa v reálnom živote. „Osobnosť reguluje zjednotenie psychického aparátu do zmysluplného, centripetálne organizovaného celku. Zaisťuje jedinečnosť psychiky. Objektívne ide o jedinečnosť usporiadania psychických funkcií, subjektívne o centralizáciu celku do „ja“.“²

Psychologická antropológia na troch sekvenciách ukazuje, ako je detský a dospelý svet previazaný:

- Rad znakov spoločnosti a kultúry určuje hlavné obrysy detskej skúsenosti.
- Skúsenosti z detstva majú výrazný vplyv na dospelého typického člena spoločnosti.
- Nadväzujúce znaky a hľadiská spoločnosti a jej kultúr sú dôsledkami pôsobenia typickej dospeléj osobnosti, a tým aj jej detskej skúsenosti.³

Formovanie osobnosti je dlhodobý proces, ktorý môže mať rôznu intenzitu, a to v závislosti od aktivity jednotlivca, ale aj externého pôsobenia.

Ako uvádza P. Šturák, medzi základné výchovné činitele rozvoja osobnosti patria: škola, rodina, cirkev, detské a mládežnícke organizácie, sociálne skupiny a masmédiá.⁴

3. PÔSOBENIE MASOVOKOMUNIKAČNÝCH PROSTRIEDKOV

S masovokomunikačnými prostriedkami sa človek stretáva od útleho detstva. Sleduje ich obsah, komunikuje s ním.

Na deti pritom vplývajú dve množiny masovokomunikačných prostriedkov, a to:

- Masmédiá určené pre detského adresáta
- Masmédiá pre dospelého adresáta, ku ktorým má dieťa prístup.

K masovokomunikačným prostriedkom pre detského adresáta patria:

- Printové médiá (detské časopisy)
- Rozhlas – relácie pre deti
- Televízia – relácie pre deti
- Internet – stránky pre deti

Z hľadiska veku adresáta k masovokomunikačným prostriedkom pre deti patria:

- Masovokomunikačné prostriedky pre deti predškolského veku,
- Masovokomunikačné prostriedky pre deti mladšieho školského veku,
- Masovokomunikačné prostriedky pre deti staršieho školského veku.

Masmédiá pôsobia na zmysly, citovú a rozumovú stránku svojich adresátov. Činia tak prostredníctvom textu, obrazu, zvuku.

Pri svojom pôsobení masmédiá plnia viaceré funkcie. Najčastejšie sa v mediálnej teórii uvádzajú tri základné funkcie masovokomunikačných prostriedkov, ktorými sú informačná, výchovno-vzdelávacia a zábavná funkcia.

¹ PETLÁK, E. *Kapitoly zo súčasnej didaktiky*. 1. vyd. Bratislava: IRIS, 2005. 51 s. ISBN 80-89018-89-0.

² ŽUCHA, I., ČAPLOVÁ, T. a kol. *Lekárska psychológia*. Bratislava: Univerzita Komenského 2008 s. 33. ISBN 978-80-223-2439-7.

³ HORT, V., HRDLIČKA, M., KOCOURKOVÁ, J., MALÁ, E. a kol. *Dětská a adolescentní psychiatrie*. Praha: Portal, js. R. o. , 2000, 2003, 2008. s. 326. ISBN 978-80-7367-404-5-

⁴ ŠTURÁK, P. *Výchovné činitele rozvoja osobnosti*. . In: Theologos: teologická revue GTF PU v Prešove. ISSN 1335-5570. - Roč. 6, č. 1 (2005), s. 187-199.

4. POTENCIÁLNA MOŽNOSŤ VÝCHOVNO-VZDELÁVACIEHO PÔSOBENIA ČASOPISOV PRE DETI V EURÓPSKÝCH KRAJINÁCH

Masovokomunikačné prostriedky na realizáciu svojich funkcií a cieľov využívajú obsah a formu. Je na rozhodnutí vydavateľa, resp. redakcie, čo do obsahovej štruktúry periodika zaradí alebo nezaradí.

Preto vyvstáva otázka, či redakcie publikujú alebo nepublikujú obsah, ktorým možno realizovať výchovno-vzdelávaciu funkciu. Ak takéto zložky časopis má, existuje potenciálny predpoklad, aby ich čitateľ čítal a absorboval.

Uskutočnená obsahová analýza európskych časopisov pre deti ukazuje, že nie každá redakcia má ambíciu prispievať k výchove a vzdelávaniu detí.

Tabuľka 1 Obsah s výchovnou a vzdelávacou funkciou v európskych časopisoch pre deti I.

Názov	Štát	Číslo ISSN/ISBN	Počet strán	Obsah s vých. funkciou	Obsah so vzdel. funkciou
Arti	Bulharsko	ISBN: 977-131-276-411-9	44	10,23%	15,91%
Baraban	Bulharsko	nie je uvedené	24	12,50%	29,17%
Maša i Mečoka	Bulharsko	ISSN: 2367-6604	24	25,00%	0,00%
Pčelica	Bulharsko	ISSN: 1312-5303	28	32,14%	21,43%
Čtyřlístek	Česko	ISSN: 1213-0141	28	39,29%	7,14%
Materídouška	Česko	ISSN: 0025-5440	48	35,42%	20,83%
Matýsek 1/02	Česko	ISBN: 121-358-100-9	36	8,33%	25,00%
Pastelka	Česko	ISSN: 1212-646003	50	16,00%	22,00%
Sluníčko (2016)	Česko	ISSN: 0231-7222	44	9,09%	2,27%
Ribica (13)	Čierna Hora	ISBN: 977-18-4582-300-0	36	5,56%	5,56%
Anders and junior	Dánsko	ISSN: 1904-6510	36	33,33%	13,89%
Kvik kids	Dánsko	ISBN: 570-892-100-230-5	52	0,00%	0,00%
Winx	Dánsko	ISSN: 1901-2128	68	64,71%	1,47%
Filly	Fínsko	ISSN: 2242-1963	36	22,22%	0,00%
Moviestar planet	Fínsko	ISBN: 488-501-908-6	36	13,89%	8,33%
Pets	Fínsko	ISSN: 1798-6060	36	2,78%	41,67%
Astrapi	Francúzsko	ISSN: 0220-1186	48	33,33%	27,08%
P'tit Loup	Francúzsko	ISSN: 0997-3745	76	28,95%	27,63%
Titi	Francúzsko	ISSN: 1964-9150	36	41,67%	0,00%
Wapiti	Francúzsko	ISSN: 0984-2314	52	3,85%	69,23%
Filly	Grécko	ISBN:977-179-286-500-9	36	27,78%	5,56%
Bobo	Holandsko	ISBN: 871-084-152-003-3	24	29,17%	4,17%
Plus Penny	Holandsko	ISBN: 871-086-510-103-4	44	63,64%	21,59%
Sesamstraat	Holandsko	ISBN: 871-084-162-002-3	28	17,86%	0,00%
Tina	Holandsko	ISBN: 871-084-122-004-9	40	45,00%	5,00%
Zapp Lente	Holandsko	ISBN: 90-77119-17-5	52	23,08%	7,69%

Tabuľka 2 Obsah s výchovnou a vzdelávacou funkciou v európskych časopisoch pre deti II.

Názov	Štát	Číslo ISSN/ISBN	Počet strán	Obsah s vých. funkciou	Obsah so vzdel. funkciou
Škrinjica	Chorvátsko	ISSN: 1334-8080	28	0,00%	5,36%
Zagonetke (44)	Chorvátsko	ISBN: 977-133-470-200-7	20	0,00%	5,00%
Bitute	Litva	ISSN: 1648-0880	36	22,22%	52,78%
Dambo	Lotyšsko	ISSN: 1407-0464	36	19,44%	0,00%
Kipars	Lotyšsko	ISSN: 2029-2945	24	0,00%	0,00%
Spicite	Lotyšsko	ISSN: 1691-0540	32	6,25%	0,00%
Dóra	Maďarsko	ISSN: 2062-4433	28	25,00%	0,00%
Vakáció	Maďarsko	ISSN: 0239-1457	100	0,00%	0,00%
Basteln mit Kindern	Nemecko	ISBN: 419-626-530-250-1	48	0,00%	0,00%
Benjamin Blumchen	Nemecko	ISBN: 419-855-650-230-009	36	25,00%	0,00%
Bummi (2004)	Nemecko	ISBN: 419-912-700-230-4	40	31,25%	7,50%
Diddle	Nemecko	ISBN: 419-541-490-250-0	52	19,23%	9,62%
Lowenzahn	Nemecko	ISBN: 419-511-840-230-6	36	11,11%	50,00%
Pettersson und Findus	Nemecko	ISBN: 419-585-670-240-9	36	13,89%	9,72%
Pumucki	Nemecko	ISBN: 419-489-490-260-406	36	16,67%	9,72%
Rätsels pas	Nemecko	ISBN: 419-613-760-199-2	34	0,00%	14,71%
Tabaluga	Nemecko	ISBN: 419-484-130-230-3	44	22,73%	22,73%
Wissens Rätsel	Nemecko	ISBN: 378-861-322-X	36	0,00%	69,44%
Dora	Nórsko	ISBN: 702-306-021-815-7	36	0,00%	5,56%
Moshi monsters	Nórsko	ISBN: 978-820-241-659-1	20	0,00%	0,00%
Naucz mnie mamo	Poľsko	ISBN: 978-837-316-731-5	16	12,50%	0,00%
Truskawkowe Ciastko	Poľsko	ISSN: 2083-1234	24	16,67%	0,00%
Zabawy z Tygrysiem	Poľsko	ISSN: 1640-2286	32	3,13%	0,00%
Trabalhos manuais	Portugalsko	ISBN: 772-710-101-5	36	0,00%	0,00%
Jocuri creative	Rumunsko	ISBN: 978-837-962-387-7	28	0,00%	0,00%
Akademiki	Rusko	ISSN: 2313-4666	20	0,00%	0,00%

Tabuľka 3 Obsah s výchovnou a vzdelávacou funkciou v európskych časopisoch pre deti III.

Názov	Štát	Číslo ISSN/ISBN	Počet strán	Obsah s vých. funkciou	Obsah so vzdel. funkciou
Zvonček	Slovensko	ISSN: 1336-6963	24	41,67%	8,33%
Boni	Slovinsko	ISBN: 977-185-401-800-8	48	35,42%	0,00%
Cicido	Slovinsko	ISSN: 0350-8870	36	25,00%	0,00%
Duhec	Slovinsko	ISBN: 977-131-891-001-5	52	0,00%	0,00%
Junior extra	Slovinsko	ISSN: 1332-3881	70	0,00%	0,00%
Zmajček (1-2014)	Slovinsko	ISSN: 1318-7449	64	28,13%	3,13%
Boom E Rang	Srbsko	ISSN: 1820-2772	76	34,21%	21,05%
Igraonica	Srbsko	ISBN: 977-133-473-400-8	28	0,00%	17,86%
Animais	Španielsko	ISSN: 2014-8976	36	0,00%	55,56%
Peppa	Španielsko	ISSN: 2254-9358	36	16,67%	0,00%
Pettson och Findus	Švédsko	ISSN: 1652-6147	24	20,83%	6,25%
Pyssel & Knap	Švédsko	ISBN: 738-824-740-390-1	68	0,00%	0,00%
Giocolandia	Taliansko	ISSN: 1972-4020	48	29,17%	10,42%
Pico	Taliansko	ISSN: 1973-6428	36	30,56%	5,56%
Caillou	Turecko	ISSN: 1309-7652	28	14,29%	0,00%
Cocuk	Turecko	ISSN: 1301-2797	52	40,38%	24,04%
Panini	Turecko	ISSN: 2148-8444	36	38,89%	16,67%
Kehrypy	Ukraina	ISBN: 482-013-047-016-2	60	0,00%	0,00%
Girls	USA	ISSN: 1535-3230	68	32,35%	2,94%
Favourites (79)	Veľká Británia	ISBN: 977-14-6163-000-6	32	28,13%	6,25%
Fifi	Veľká Británia	ISSN: 1747-437X	24	12,50%	0,00%
Mizz	Veľká Británia	ISBN: 977-095-501-199-4	84	9,52%	0,00%
Princess	Veľká Británia	ISSN: 1462-7345	32	37,50%	0,00%

Z tabuliek 1 až 3 vyplýva, že z viac ako osemdesiatich analyzovaných časopisov viac než štvrtina neuverejňuje príspevky, ktoré by spĺňali kritériá plnenia výchovnej funkcie. V ostatných analyzovaných časopisoch sa výchovná funkcia zameriava predovšetkým na estetickú, etickú, ekologickú výchovu a pod. Realizuje sa najmä prostredníctvom umeleckých textov a ilustrácií, ktoré vytvárajú u detského čitateľa estetické cítenie a vnímanie. Ide teda o estetickú výchovu prostredníctvom umeleckých textov a umeleckých ilustrácií. Obsah niektorých textov umožňuje naplňať aj niektoré iné zložky výchovy. V tých európskych časopisoch pre deti, ktoré uverejňujú rubriky a strany s výchovnou funkciou, je ich podiel rôzny, a to v rozmedzí od 2,78 % z celkového obsahu časopisu po 64,71 % obsahu.

Z analýz vyplýva, že viac ako tretina európskych časopisov pre deti nemá snahu vzdelávať malých čitateľov. V ostatných detských časopisoch vzdelávaciu funkciu plnia najmä rubriky o prírode, vesmíre, európskych krajinách a pod. V tých európskych časopisoch pre deti, ktoré

uverejňujú vzdelávacie rubriky, je ich podiel rôzny, a to v rozmedzí od 1,47 % z celkového obsahu časopisu po 69, 44 % obsahu.

Vyšší podiel rubriek plniacich výchovnú a vzdelávaciu funkciu je vo väčšine časopisov krajín tzv. bývalého východného bloku, avšak takých, ktoré sa na území danej krajiny vydávajú (teda nie iba distribuujú v jazykovej mutácii danej krajiny). To súvisí s tradíciou využívania časopisov vo vyučovacom procese a s tým súvisiacimi nárokmi na ich obsah (hromadný odber v školách). Treba však poznamenať, že aj v týchto krajinách pribúdajú časopisy, ktoré majú značný podiel obsahu so zábavnou funkciou, pričom ide o časopisy, ktoré sa distribuujú najmä voľným predajom, resp. ktoré vychádzajú ako jazykové mutácie nadnárodných vydavateľov.

Informačná funkcia ako spravodajstvo o aktuálnych udalostiach v časopisoch pre deti takmer absentuje, a to vzhľadom na periodicitu a potreby adresáta. Väčšina z nich vychádza raz za mesiac.

Zábavná funkcia v časopisoch pre detského adresáta sa realizuje ako kreatívna zábava zameraná na tréning pozornosti, pamäti, grafomotoriku a pod. (hľadanie rozdielov, dvojíc, prvkov množín, riešenie labyrintov, vyfarbovanie obrázkov a i.) Tým aj prvotne zábavné zložky obsahu časopisov pre deti predškolského a mladšieho školského veku majú sekundárne väčší význam než len poskytnutie zábavy a vyplnenie voľného času.

V týždňových časopisoch na rozdiel od detských sa obsah kreatívnej zábavy znižuje v prospech informácií zo šoubiznisu a ďalších záujmových tém.

Zábavná funkcia má v časopisoch pre deti výrazné zastúpenie. Badateľne výrazné je v mnohých časopisoch západoeurópskych krajín a v nadnárodných časopisoch s jazykovými mutáciami, pričom ide o časopisy s individuálnym čítaním (nie čítaním v školách).

Zaradenie rubriek s výchovnou a vzdelávacou funkciou je potenciálnym predpokladom na realizáciu týchto funkcií prostredníctvom časopisov pre deti.

5. REÁLNA ČÍTANOSŤ RUBRIK S VÝCHOVNÝM A VZDELÁVACÍM POTENCIÁLOM

Zaradenie rubriek s výchovným a vzdelávacím obsahom v detských časopisoch je teda potenciálnou možnosťou výchovného a vzdelávacieho pôsobenia.

Oveľa dôležitejšie však je, či detský adresát rubriky s takýmto zameraním číta, absorbuje ich obsah, a teda či časopisy takto aj reálne výchovne a vzdelávaco pôsobia. Odpovede na tieto otázky sme hľadali prieskumom čítanosti, ktorý sme vykonali dotazníkovou metódou. Rozoberáme ho v tejto kapitole.

Dotazníkový prieskum sa uskutočnil v marci 2017 na vzorke 1692 respondentov – čitateľov časopisu Maxík. Maxík vychádza v Slovenskej republike od roku 2004, jeho čitateľmi sú najmä žiaci 2. až 4. ročníka základných škôl. Respondenti odpovedali na otázku, ako čítajú jednotlivé rubriky. Dotazník bol uverejnený v časopise Maxík.⁵

Tabuľka 4 Čítanosť rozprávok v časopise Maxík

1. ROZPRÁVKY	
vždy	55,52%
takmer vždy	25,75%
niekedy	17,39%
nikdy	1,34%

⁵ Maxík, 2017, Vol. 13, No. 7, s. 22.

Tabuľka 5 Čítanosť básní v časopise Maxík

2. BÁSNE	
vždy	38,46%
takmer vždy	15,38%
niekedy	40,13%
nikdy	6,03%

Tabuľka 6 Čítanosť rubriky Z ríše hmyzu v časopise Maxík

7. Z RÍŠE HMYZU	
vždy	45,79%
takmer vždy	18,52%
niekedy	22,22%
nikdy	13,47%

Tabuľka 7 Čítanosť rubriky Zaujímavosti o ľudskom tele v časopise Maxík

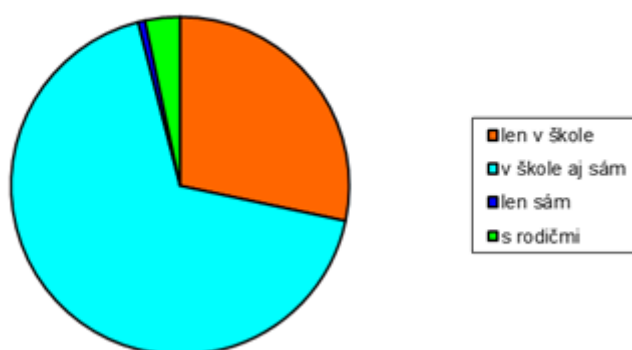
10. ZAUJÍMAVOSTI O ĽUDSKOM TELE	
vždy	40,00%
takmer vždy	16,67%
niekedy	30,67%
nikdy	12,66%

Rozprávky, ktorými sa realizuje estetickovýchovná funkcia, číta v časopise Maxík vždy 55,52 % respondentov, takmer vždy 25,75 % respondentov. Nikdy ich nečíta iba 1,34 % čitateľov. Estetickovýchovnú funkciu spĺňajú aj publikované básne, ktoré číta vždy 38,46 % čitateľov, takmer vždy 15,38 %.

Vzdelávaciu funkciu plní napríklad prírodovedná rubrika Z ríše hmyzu, ktorú číta vždy 45,79 % čitateľov a takmer vždy 18,52%. Ďalšiu prírodovednú (zdravovednú) rubriku Zaujímavosti o ľudskom tele číta vždy 40,00 % a takmer vždy 16,67 % respondentov.

Na otázku „Ako čítate Maxíka“ najviac čitateľov (67,67 %) uviedlo, že v škole aj samostatne. Len v škole ho číta 28,33 %, s rodičmi 3,33 % a len samostatne 0,67 %.

AKO ČÍTATE MAXÍKA?

Graf 1 Spôsob čítania slovenského časopisu Maxík

Zdroj: *vlastný výskum*

Počet odovzdaných vyplnených dotazníkov presahuje vzorku tisíc respondentov, čo umožňuje dostatočne reálny obraz čítanosti jednotlivých rubriek. Len minimálne skreslenie môže spôsobiť sebanadhodnocovanie respondentov.

Väčšina rubriek v analyzovanom časopise má čítanosť viac ako 50 % (čítanie vždy alebo takmer vždy), preto časopisy pre detského adresáta majú naňho možnosť výrazne vplývať celým svojím obsahom.

6. ZÁVER

Približne dve tretiny detských časopisov, ktoré vychádzajú alebo sa distribuujú v Európe, publikujú texty s výchovným a vzdelávacím obsahom, čím majú potenciálnu možnosť ovplyvňovať detského adresáta v tomto smere. Dotazníkové prieskumy čítanosti dokazujú, že mimoriadne veľká je čítanosť jednotlivých rubriek detských časopisov, teda aj reálne pôsobenie publikovaným obsahom na čitateľov.

Čítanosť jednotlivých rubriek v analyzovanom mesačníku pre deti je tak veľká, že jednoznačne dokazuje reálne pôsobenie publikovaného obsahu na detského adresáta.

Literatúra

1. HORT, V., HRDLÍČKA, M., KOCOURKOVÁ, J., MALÁ, E. a kol. *Dětská a adoescentní psychiatrie*. Praha: Portal, s. r. o., 2000, 2003, 2008. 496 s. ISBN 978-80-7367-404-5.
2. McQUAIL, D. Úvod do teorie masové komunikace. 4. vydanie. Praha: Portál 2009. 640 s. ISBN 978-80-7367-574-5.
3. PETLÁK, E. *Kapitoly zo súčasnej didaktiky*. 1.vydanie. Bratislava: IRIS, 2005. 188 s. ISBN 80-89018-89-0.
4. ŠTURÁK, P. *Výchovné činitele rozvoja osobnosti*. In: Theologos: teologická revue GTF PU v Prešove. Roč. 6, č. 1 (2005), s. 187-199. ISSN 1335-5570.
5. ŽUCHA, I., ČAPLOVÁ, T. a kol. *Lekárska psychológia*. Bratislava: Univerzita Komenského 2008. 208 s.. ISBN 978-80-223-2439-7.

Kontakt

PhDr. Danuša Faktorová

Fakulta masmédií, Paneurópska vysoká škola, Bratislava

Adresa pracoviska: Tematínska 10, 811 05 Bratislava, Slovakia

Kontaktná adresa: Čajakova 3, 811 05 Bratislava, Slovakia

Tel.: +412905254369

E-mail: daxe@daxe.sk

FRUSTRAČNÍ TOLERANCE, RESILIENCE A COUNSELLING RODIN DĚTÍ SE SLUCHOVÝM POSTIŽENÍM

FRUSTRATION TOLERANCE, RESILIENCE AND COUNSELLING OF FAMILIES WITH CHILDREN WITH HEARING IMPAIRMENT

Adéla Hanáková, Jana Zvědělíková

Abstrakt

Situace rodiny s dítětem se zdravotním postižením je velmi nestandardní prakticky ve všech ohledech a pro všechny členy. Už narození dítěte se závažnou vadou nebo poruchou je natolik obtížná událost, že bývá někdy dokonce srovnávána např. s úmrtím člena rodiny. I v tomto případě totiž rodina prochází krizí. Článek v této souvislosti prezentuje aktuální témata frustrační tolerance, resilience, counselingu, multidisciplinární spolupráce mezi rodinou dítětem se sluchovým postižením (resp. s kochleárním implantátem) a odborníky.

***Klíčová slova:** Sluchové postižení, resilience, counseling*

Abstract

The situation of a family with a child with disabilities is very substandard in virtually all respects and for all members. The birth of a child with a serious defect or disorder is such a difficult event that it is sometimes even compared, for example, with the death of a family member. Even in this case, the family is going through a crisis. The article presents current issues of frustration tolerance, resilience, counseling, multidisciplinary co-operation between a child with a hearing disability (or with a cochlear implant) and experts.

***Key words:** Hearing impairment, frustration tolerance, counseling, resilience, teamwork*

1 ÚVOD DO PROBLEMATIKY

Témata frustrační tolerance a resilience se v posledních letech těší stále většímu vědecko-výzkumnému zájmu. (více např. Hystad, 2015; Červenka a kol., 2015; Siegrist, Luitjens, 2015; Sládečková, Sobotková, 2014; Panicker, Chelliah, 2016; Greeff, Nolting, 2013; Rajan, Romate, Srikrishna, 2016; Sikorová, Birteková, 2011 a další)

Frustrační tolerance neboli hardiness je definována jako stupeň odolnosti, a termín resilience (neboli houževnatost a nezdolnost) můžeme interpretovat jako schopnost odolávat v průběhu času. Jak uvádí Kunhartová (2015), je potřeba znát resilientní faktory a průběh copingu rodičů, aby na ně mohl speciální pedagog adekvátně reagovat, aby rodině poskytl odpovídající speciálněpedagogickou intervenci o jejich dítě a dále nabídku speciálněpedagogických aktivit, které by prohloubily vztah mezi rodičem a dítětem se zdravotním postižením.

Hardiness se skládá ze tří složek. První složkou je zodpovědnost, druhá složka je popsána jako výzva a třetí jako kontrola. Jsou-li tyto komponenty hardiness optimálně rozvinuty, jedinec pohlíží sám na sebe jako na aktivního účastníka celé situace, který do ní může účinně zakročit, ovlivnit ji a následně zvládnout příští vývoj. (Paulík, 2010) Nerozvinuté komponenty hardiness naopak znamenají pro člověka pocit bezmoci, beznaděje s pocitem marnosti snahy zasáhnout do událostí, které mu nedávají smysl. Nedokonalá hardiness zasahuje hlouběji do neujasněné hodnotové orientace, nerozhodnosti, nedůvěry v sebe a v okolí, odcizení se, pesimismu, deprese a celkové nespokojenosti se sebou samým a s celým dějem nastalé

situace. (Sikorová, Birteková, 2011) Jak dále dokládají autorky Sikorová a Birteková (2011), v minulosti byly studie zabývající se rodinami s dítětem s postižením zaměřeny na negativní jevy v rodině. Příkladem je studie (např. Shapiro, 1983) zkoumající zvýšenou mortalitu v rodinách s dítětem s postižením, která je způsobena nedostatečným přijetím dítěte s postižením a také množstvím stresu působícím na rodinu. Pozdější výzkumné záměry směřují k pátrání po silných stránkách rodiny, které díky těmto silným stránkám zátěžové situace zvládají.

Vágnerová (2004) připomíná, že frustrační tolerance se u různých lidí nerozvíjí stejným způsobem a z toho hlediska je především klíčové, jak jedinec zátěžové situace hodnotí a interpretuje jejich význam (zda je považuje za ohrožující), jaké emoční reakce tyto situace vyvolávají (zda převažuje úzkost a pocity bezmocnosti nebo pozitivní ladění a důvěra ve zlepšení situace) a zda si dokáže udržet kontrolu nad situací. Dalšími důležitými mezníky ve sféře protektivních faktorů a mechanismů zvládnání zátěžových situací je schopnost aktivizace ve smyslu hledání účelných způsobů jejího řešení, nebo naopak stav paralyzující, vedoucí velmi často k rezignaci, dále schopnost flexibility ve smyslu zapomenutí na nepříjemné zážitky (zda se jedinec dokáže zotavit po traumatické zkušenosti a zbytečně neulpívá na neúčelném způsobu reagování). Odolnost vůči zátěžovým situacím zahrnuje i schopnost využít pozitivních podnětů – např. především schopnosti udržet sociální kontakty a přijmout nabízenou pomoc a schopnost o problému komunikovat. Zmíněná nabízená pomoc je často chápána ve smyslu sociální opory, která může mít charakter podpory rodin, přátel, partnera, širší sociální sítě, pomoci profesionálů. Vágnerová (2004) upozorňuje na to, že je důležité, aby vůbec nějaká opora tohoto druhu byla k dispozici a aby ji ohrožený jedinec dokázal rozeznat, přijmout a využít. Její chybění bývá jak příčinou, tak následkem různých psychických problémů.

Resilience je autory definována jako schopnost vyrovnávat se s životními situacemi přiměřeně, bez patologických reakcí. (srov. Bahbouda in Hartl, Hartlová, 2010) Vágnerová (2004, s. 54) ji definuje jako „komplex protektivních faktorů, jež člověku pomáhají zvládnout nepříznivé události a přečkat je při zachované duševní rovnováze. Je to schopnost vyrovnávat se s náročnými životními situacemi bez nepřiměřených, maladaptivních reakcí, využívat všech pozitivních možností, vynakládat úsilí na překonání potíží, spojená s dostatečnou sebedůvěrou v tyto schopnosti, v možnost najít přijatelné řešení.“

Bahbouda (in Hartl, Hartlová, 2010) ji dále charakterizuje jako odolnost, zdatnost, vnitřní sílu, pružnost, která závisí na vrozených vlastnostech, věku (příkladem je malá zranitelnost dětí přetrvávající až do puberty), životních zkušenostech, zvláště na nejranějších vztazích rodičů k dítěti (škodlivě působí odmítání, přehnaná péče, ambivalence), získaných postojů k sobě (nadměrná aspirace, přehnané sebevědomí), současném stavu organismu (např. nemoc; protipólem je zranitelnost, vulnerabilita).

Společenský systém, ve kterém většina osob se zdravotním postižením žije, je rodina. Samotné postižení dítěte znamená pro rodinu či partnerský vztah velkou zkoušku, která jej může posílit, ale i rozbít.

Pro jeho zachování je významná otevřená komunikace mezi partnery, sdílení (radostí i starostí), společně trávený čas (i bez postiženého dítěte/člena rodiny) a společné zážitky, umožnění uspokojování potřeb obou partnerů navzdory objektivním omezením, včetně možnosti se i nadále věnovat svému zaměstnání a svým dřívějším koníčkům, vzájemná emocionální podpora atd. Oba partneři vytvářejí v rodině určité klima (k němu patří např. umět se společně bavit, plánovat společné akce, podporovat radostnou atmosféru v rodině). (Kantor a kol., 2013) Pokud se kvalitu vztahu podaří zachovat, může být právě postižení dítěte impulzem, který vede k přehodnocení postojů a hodnotového žebříčku a následně k posílení potřeby vzájemnosti a sdílení obou partnerů, k hledání nových zdrojů a způsobů řešení problémů. Hodnota jako cena, kterou člověk přisuzuje určitému objektu, situaci,

události nebo činnosti ve spojitosti s uspokojováním svých potřeb, se stala předmětem zájmu mnoha odborníků (např. Milan, Wortel, 2015; Miháilă, 2016; Medici, 2016).

Kunhartová (2015, s. 202), která zkoumala specifickou funkci a integritu rodiny s dítětem s kombinovaným postižením, přináší velmi cenný pohled na role otce. „Speciálněpedagogická intervence je dle speciálních pedagogů poskytována ve většině případů matkám (ve srovnání s poskytováním intervence otcům nebo oběma rodičům). Oběma rodičům jsou dle speciálních pedagogů nejvíce poskytovány konzultace ohledně zdravotního stavu dítěte (jeho funkčních schopností), s oběma rodiči je budováno účinné dorozumívání s dítětem a jsou posilovány rodičovské kompetence obou rodičů. Vysoký počet speciálních pedagogů vůbec nepůjčuje odbornou literaturu, nezprostředkovává psychologickou intervenci a setkání rodičů s jinými rodiči v obdobné situaci, neorganizuje volnočasové aktivity. Otcové potvrdili, že jmenované služby jim nejsou téměř vůbec nabízeny. Rovněž otcové potvrzují, že speciálněpedagogická intervence je poskytována matkám ve vyšší míře než otcům či oběma rodičům. Oběma rodičům je dle otců nejvíce poskytováno poradenství v oblasti vzdělávání dítěte, metodické konzultace, konzultace ohledně zdravotního stavu (funkčních schopností dítěte) a budování účinného dorozumívání mezi rodiči a dítětem. Otcové vyjadřují radost z toho, že se těmto dětem někdo věnuje, že jsou zřizovány školy pro děti se zdravotním postižením. Speciální pedagogy hodnotí jako profesionály a s intervencí jsou spokojeni. Jen malý počet otců nemá zájem o speciálněpedagogickou intervenci orientovanou na otce.“

Michalík (2013) zkoumal v rámci empirického šetření široké spektrum aspektů kvality života osob pečujících o člena rodiny se zdravotním postižením napříč různými oblastmi kvality života. Zabýval se například vysokou mírou únavy a vyhoření pečujících osob. Michalík (2013, s. 107) v tomto kontextu podotýká, že „vysoká míra únavy a možno říci jistého „vyhoření“ pečujících, jsou opatrnost či zdravá skepse těchto osob zcela na místě.“ Obdobné výsledky přinesla i položka tolerance. „Do jisté míry znamená dlouhodobá péče o člověka s těžkým zdravotním postižením zvýšení (chce-li někdo i zlepšení) obecně pozitivně vnímaných charakteristik lidských vlastností (altruismus, tolerance). Jakmile však náročnost péče „překročí“ určitý stupeň, dochází k tomu, co bychom mohli označit jako „deziluze“ respondentů v daném směru, a tito účastníci výzkumného šetření uvádějí zhoršení uvedených charakteristik. Často se u těchto otázek v životě setkáváme se syndromem tzv. jiného jazyka. Osoby pečující si pod pojmy „pomoc jiným“ nebo „tolerance k jiným“ dokážou přesněji představit, co taková pomoc znamená. A proto i svou „připravenost“ či „naladění“ v tomto směru hodnotí realisticky. Pečující osoby jsou vystaveny řadě vlivů, které hodnotíme jako negativní, což vše nepřispívá k pocitům optimismu u této skupiny občanů.“ (Michalík, 2013, s. 108 - 110) Akcent byl rovněž kladen i na duchovní rozměr kvality života – ve smyslu zvýšení spirituality se vyjádřilo 22 % pečujících respondentů, nicméně je nutné podotknout, že značné množství respondentů neodpovědělo. „Dlouhodobá domácí péče o těžce zdravotně postiženého člena rodiny přináší řadu složitých událostí, které nemohou nemít vliv na hodnoty a osobnost pečující osoby. Jednou z vlastností, která je obecně vnímána jako pozitivní a obvykle provází život pečujících osob, je jistá míra pokory ke skutečnostem, které život přináší (a které nemůže sama ovlivnit). 43,7 % pečujících respondentů se domnívá, že jejich míra pokory se v průběhu dlouhodobé péče zvýšila, 44 % respondentů uvádí, že zůstala stejná, a téměř 9 % se naopak domnívá, že se snížila.“ (Michalík, 2013, s. 110) Z hlediska psychospirituálního ladění respondentů lze tedy komplexně zhodnotit, že skupina pečujících osob prokázala daleko větší míru „střízlivosti“ při posuzování předložených položek jako je altruismus, tolerance, vyrovnanost, pokora, víra v lidskou solidaritu, životní optimismus či míra spirituality. Pro kontrolní skupinu bylo naopak ve většině případů charakteristické spokojené očekávání a větší míra otevřenosti.

Michalíkův výzkum (2013) se zaměřil rovněž na faktory ovlivňující sociopsychickou stabilitu respondenta. V rámci presumovaných negativních dopadů a důsledků domácí péče o člena

rodiny se zdravotním postižením se zaměřil například na subjektivní pocit kontroly nad věcmi a situacemi každodenního života. Signifikantně významné bylo procentuální vyjádření pečujících respondentů ve smyslu velmi zřídka se vyskytujícího pocitu „mít věci pod kontrolou“ (42 %), ve srovnání s kontrolní skupinou je markantní rozdíl (60,6 %). Při mapování sociopsychické stability byly akcentovány rovněž otázky masivního nástupu pocitu deprese a beznaděje. Tyto pocity a stavy se u skupiny pečujících osob vyskytují velmi často (11 %) a často (24 %), v komparaci s kontrolní skupinou (3 % a 12 % případů) jsou tyto hodnoty signifikantně významné. Výsledky této položky pouze dokládají nakolik je péče o blízkého rodinného člena s postižením náročná a do jaké míry mohou tyto aspekty determinovat subjektivně vnímanou a prožívanou kvalitu života. Výzkum byl v rámci této oblasti zkoumání dále orientován na pocity velké únavy, ztrátu schopnosti užít si volnou chvíli, ztrátu schopnosti radovat se či ztrátu osobních perspektiv. „U všech položek vykázali příslušníci skupiny pečujících osob statisticky velmi významně „negativnější“ prožitky a potvrdili existenci negativních pocitů a nálad, včetně negativního očekávání budoucího vývoje. Často až v nadpoloviční většině případů uvádějí, že k těmto negativním pocitům a stavům u nich dochází. Naproti tomu příslušníci kontrolní skupiny odpovídali u všech položek takřka „zrcadlově obráceně“.

Zdravotní postižení v závislosti na charakteristikách, ontogeneticky interferuje do kognitivních procesů, ovlivňuje sociální komunikaci, edukativní procesy v jejich průběhu i výsledku a má vliv na mnohé další kvality života člověka se zdravotním postižením. Jak uvádí Stejskalová (in Jeřábková a kol., 2013), tematika kvality života je poměrně složitá, a to z několika důvodů – vlivem zájmu řady vědních disciplín je celý koncept kvality života značně roztržštěný; kvalita života může být pojímána ve dvou zcela odlišných dimenzích – subjektivní a objektivní; zcela individuální pojetí kvality života je pak předpokládáno u specifických skupin obyvatelstva, mezi něž patří i kategorie osob se zdravotním postižením. V této souvislosti je v současné době zdůrazňována zejména problematika hodnocení kvality života specifických klientských skupin (kam patří i kategorie osob se zdravotním postižením). Tyto snahy směřují k zásadnímu cíli – zvolení adekvátní míry poskytované podpory a péče, tzn. k optimalizaci komplexně pojaté intervence především ve chvíli, kdy se rodiče dozvědí o zdravotním postižení u dítěte.

V této souvislosti je velmi aktuální téma counselingu. Jedná se o jednu z metod sociální práce, která vykazuje značné pozitivní výsledky. Jedná se o facilitující vztah provázení založený na vztahu a pomoci jednotlivce ostatním, a to především formou prezentace vlastních názorů a podávání praktických rad. (Sprague, 2015; Fareo, 2015; Haugstvedt, 2013) Tento koncept se do Evropy dostal v sedmdesátých letech z USA. Šmidová (in Kocurová (ed.) a kol., 2013) uvádí, že counseling představuje nový způsob, jak čelit těžkým situacím, které zasahují jedince na úrovni osobní, společenské a spirituální. Smyslem je napomoci zvládat problémy související s různými zátěžovými situacemi, kterými je i narození dítěte s postižením. Mezi úkoly counselingu patří podpora procesu rozhodování, zlepšování vztahů s okolím, podněcovat rozvoj poznání a sebepoznání, podpořit zpracování emocí a vnitřních konfliktů (Danon in Kocurová (ed.) a kol., 2013; Seligman, 2011). Základem tohoto konceptu je Rogersovský koncept zaměřený na člověka – nejlepší způsob jak pomoci člověku v náročné životní situaci je pomoci mu pochopit vlastní situaci a umožnit mu řešit problémy na základě převzetí zodpovědnosti za sebe sama a svá rozhodnutí. Jak uvádí Hodges (2012), pomoc poradce tudíž nespočívá v předkládání řešení a navrhování postupů, zakládá se a priori na odstranění překážek, s nimiž se jedinec střetává při realizaci vlastních rozhodnutí a jednání podle vlastních představ.

Provázení jako metoda v případě rodiny s dítětem s postižením má zásadní opodstatnění. Rodiče nemají reálnou možnost situaci řešit, situace není reverzibilní. Dítěti tak nejvíc napomůže zdravý osobní postoj k této situaci – je cestou k vlastnímu sebehodnocení. Poradce,

který rodinu provází, jí může pomoci v počátečním zvládnutí situace, současně však může být mediátorem ve vzájemném vztahu rodičů (Šmidová in Kocurová (ed.) a kol., 2013). Od ledna 2015 funguje při Klinice dětského a dorostového lékařství Všeobecné fakultní nemocnice v Praze služba „Centrum Provázení 2018“, která poskytuje pomoc rodinám s dětmi se vzácným onemocněním; rodinám s dětmi s těžkým zdravotním postižením; rodinám dětí předčasně narozených a dětí s nízkou porodní hmotností. Ne vždy jde o děti krátce po narození, v některých případech se jedná o děti mladšího školního věku, či dokonce teenagery. Rodiče nově diagnostikovaných dětí se tu mohou svěřit nejen s bezprostředními pocity, ale získat také první rady a konkrétní pomoc. (<http://centrumprovazeni.cz/portal/>)

2 RODINA DĚTÍ SE SLUCHOVÝM POSTIŽENÍM

Jak uvádí Hanáková, Potměšil, Urbanovská (2012), velmi specifickou kategorií je rodina s dítětem, které je postiženo vadou sluchu. Míru vlivu je možné sledovat z hlediska času, kdy se vada sluchu projevila. Obecně lze uvažovat o tom, že jinak se projeví narození dítěte se sluchovým postižením do rodiny, kde jsou oba rodiče slyšící, a jinak tomu bude v případě, kdy oba nebo jeden z rodičů je nositelem stejného postižení. Narušení komunikačních schopností dítěte vinou sluchové vady je vždy velkým zásahem do života rodiny, kde komunikace probíhá v běžném – audioorálním módu. Největší problém spatřujeme v tom, že pokud není vada sluchu predikována, potom její nepatrnost na první pohled přivodí mnohem větší šok pro rodiče po pozdější diagnóze, než je tomu u vad na první pohled patrných.

Výše uvedený výzkum (ibid.) byl zaměřen na zjištění a popis faktorů, které se podílejí na míře a efektivitě speciálněpedagogických postupů, využívaných ke zvýšení resilience rodiny vychovávající dítě s postižením sluchu. Cílovými skupinami byly rodiny s dítětem se sluchovým postižením. Dotazníkovou metodou doplněnou analýzou případových studií byly popsány specifické postupy z hlediska poskytovatelů a z hlediska rodin. Rodinná resilience byla zde pojímána jako součást parametru kvality života. Analýzou údajů bylo možné dojít k následujícímu konstatování: V rodinách se sluchově postiženým dítětem (které byly zahrnuty do našeho vzorku), je patrná vysoká míra podílu jednotlivých časových hodnot na míře resilience. Speciální pedagogika se svými aktivitami a nabízenými službami se na resilienci podílí významnou měrou. Zároveň byly zjištěny dva alarmující údaje - dlouhá doba čekání na diagnostiku od prvního podezření na vadu sluchu v rodině; dlouhá doba čekání mezi stanovením diagnózy a uplatněním kompenzační pomůcky.

Vzhledem k výše uvedenému, je téma týmových přístupů, vzájemné kooperace, koordinace a komunikace je velmi aktuální a diskutovanou problematikou, kterou reflektuje mnoho vědních oborů především proto, že závažné důsledky sluchového postižení vyžadují dlouhodobé a komplexní působení z řad odborníků. Matějček (2011) dodává, že se někdy dlouze – a dle jeho názoru i zbytečně – diskutuje o tom, kdo na podkladě své funkce a odborné kvalifikace je vlastně oprávněn vyslovit diagnózu a naznačit terapeutický postup. Odpovídá, že ten, kdo je schopen všechny aspekty poruchy náležitě a odpovědně posoudit. Ve velké většině případů není rozhodující, je-li to speciální pedagog, dětský psycholog, dětský psychiatr, pediatr, logoped. „Zpravidla je to ten, kdo má potřebnou erudici a v organizačním uspořádání svého pracoviště podmínky k tomu, aby zvážil a přijal zodpovědnost za společenské důsledky, které z jeho závěrů plynou. Při dnešní vyspělosti a specializovanosti jednotlivých vědních oborů a při současné organizaci školských, zdravotnických a sociálních služeb není však dobře myslitelné, aby si podklady pro tento závěr opatřoval každý sám. Poskytují mu je i jiní odborní pracovníci. Tak např. psycholog potřebuje zprávu učitele, speciální pedagog musí znát psychologické nálezy, dětský psychiatr má znát obojí a každý z nich potřebuje ještě další a další informace, které přesahují rámec tohoto oboru. Předpokládá se ovšem, že každý nález je tak svědomitě podložen a vypracován, že se o něj diagnostická rozvaha může opírat.“ (ibid., s. 58)

V intervenci o rodinu a klienta nejen se sluchovým postižením je nevyhnutelné udržovat rovnováhu vlivů jednotlivých souvztažných věd tak, aby žádná z nich v této interdisciplinární (transdisciplinární) konstelaci nepřevažovala, nedominovala. V multiprofesionální spolupráci tedy nemá jít o alternativu (buď anebo), ani o boj o nadřazené postavení, ale zásadně o symbiózu. Vztah zainteresovaných oborů a odborníků musí být komplementární. (Lechta, 2002)

3 MULTIDISCIPLINÁRNÍ SPOLUPRÁCE MEZI RODINOU DÍTĚTE SE SLUCHOVÝM POSTIŽENÍM A ODBORNÍKY

V návaznosti na výše uvedené skutečnosti týkající se nezbytné spolupráce mezi rodinou a odborníky prezentujeme v tomto oddíle článku dílčí výsledky výzkumu provedeného autorkou článku v roce 2012, který se zaměřil na multidisciplinární spolupráci mezi rodinou dítěte se sluchovým postižením (resp. s kochleárním implantátem) a odborníky.

Výzkum produkoval z etického hlediska velké množství problémů, proto jsme rodičům i odborníkům garantovali svobodou volbu – možnost volby participovat na výzkumu či ne. V průvodním dopise, který byl určen odborníkům, bylo dále zdůrazněno, že si velmi vážíme práce, jejíž nesporný přínos je neoddiskutovatelný a která je bezesporu časově velmi náročná. V této souvislosti jsme chtěli zároveň odborníky ujistit, že jedním, avšak nezanedbatelným přínosem naší práce je prezentace jejich přínosů.

K výzkumu byly navrženy čtyři typy dotazníků, které byly připraveny k distribuci rodičům a odborníkům. Dotazníky pro odborníky se lišily jen v detailech.

Výzkumu se účastnilo 49 rodičů dětí s kochleárním implantátem. Položky v dotazníku pro rodiče obsahovaly položky běžných údajů demografického typu – pohlaví respondenta, pohlaví dítěte, datum narození dítěte, datum ukončení diagnostiky vady sluchu, datum kochleární implantace, stav sluchu rodičů, přítomnost přidruženého postižení u dítěte, nejvyšší dosažené vzdělání rodičů, typ vzdělávacího zařízení dítěte a v neposlední řadě bydliště (rodiče měli zvolit kraj ČR). Další samostatný oddíl byl věnován výroková (tvrzení), ke kterým se měli rodiče vyjádřit na stupnici 1 – 5 (1= spíše souhlasím, 5= spíše nesouhlasím; s pomůckou hodnocení analogicky se školní klasifikací). Pro tvrzení byla taktéž připravena položka „nevím“, která, jak se později ukázalo, měla pro naše další zpracování v mnoha případech výpovědní hodnotu. Další položky dotazníku pro rodiče se vztahovaly ke znalosti institucí a k frekvenci návštěv u jednotlivých odborníků.

K hodnocení dané problematiky z pohledu rodičů bylo použito i rozhovorů, které dokreslují a názorně ilustrují současný stav spolupráce mezi rodiči a odborníky. Specifické moduly určené k získání dat z rozhovorů zjišťovaly především následující oblasti:

- Atmosféra v rodině, zázemí;
- Charakteristika vývoje (edukační proces, kooperace s odborníky, rodinný kontext apod.)
- Charakteristika komunikace s odborníky (přesnost, úplnost a srozumitelnost poskytovaných informací, poradenství, úroveň empatie, celkový přístup)

Jedna z dílčích oblastí hodnocení týmové spolupráce byla zaměřena na názory rodičů na kvalitu a kvantitu získávaných informací od odborníků v souladu s jejich zkušenostmi. Rodiče se k tvrzením měli vyjadřovat na stupnici 1 – 5 tak, jak jsme to uvedli, viz výše. Otázku kvantity informací hodnotili rodiče průměrnou známkou 1,92. Z odpovědí rodičů dále vyplývá, že využívají internet k hledání informací a k vyměňování svých zkušeností. V této souvislosti se domníváme, že stěžejním informačním zdrojem by měl být bezesporu erudovaný odborník, resp. tým odborníků. Nicméně psychology popisovaný efekt similarity je jedna z cest k usnadnění procesu přijetí nepříznivé zprávy v podobě sluchového postižení dítěte.

Výsledky odvozené známky na stupnici spokojenosti 3,06 k tvrzení „Jsem spokojený/á se způsobem, kterým nám lékař sdělil zprávu o sluchovém postižení dítěte“ dokládají, že rodiče

zpravidla nejsou spokojeni se způsobem, kterým jim byla sdělena zpráva o sluchovém postižení dítěte. Dokládáme to i zkušenostmi respondentů, kteří v rozhovorech potvrzují spíše racionální přístup personálu, větší otevřenost v prezentovaných informacích, s menším podílem emocionality. Celkové hodnocení spolupráce s odborníky na různých úrovních péče a služeb vyznělo ze strany respondentů spíše negativně, a to jak z hlediska přístupu, tak poskytovaných informací.

Rodiče jsou, dle transdisciplinárního modelu týmové spolupráce, nejdůležitějším článkem týmu pečujícího o dítě se sluchovým postižením. Tento tým tvoří členové, jejichž intervenční postupy vzájemně a doplňují se v celkové péči o pacienty, kteří z toho ve vysoké míře a v konečném důsledku mohou profitovat. Rodiče měli hodnotit jednotlivé odborníky a jejich práci průměrnými známkami. Často se objevovala odpověď „nevím“, kterou můžeme vykládat jako nedostatečnou výměnu informací mezi rodiči a odborníky o intervenčních postupech, které odborníci aplikují. Za oblast názorů rodičů na komunikaci s odborníky vyzdvihneme rodiči zvolenou průměrnou známku 2,76 k tvrzení „Náš pediatr v případě potřeby komunikuje s jinými odborníky a konzultuje s nimi“, u tohoto tvrzení byla často volena také možnost „nevím“. Průměrná známka 2,19 k tvrzení „Setkala jsem se minimálně jednou s přístupem, že jsme s více odborníky najednou řešili otázky týkající se péče o naše dítě“ vypovídala o úrovni transdisciplinární spolupráce. Většina rodičů (42) se cítí jako nejdůležitější člen týmu.

Respondenti byli dále dotazováni na znalost uvedených institucí. Respondenti se velmi dobře orientují v dostupné nabídce péče a komplexních služeb – jsou velmi aktivní a z rozhovorů můžeme také soudit, že zejména zpočátku si informace zjišťovali z několika zdrojů. Poslední otázkou byli rodiče dotazováni, jak často navštěvují uvedené odborníky. Respondenti měli na výběr několik odborníků s možností vypsát i dalšího odborníka, kterého navštěvují např. z důvodu dalšího, přidruženého postižení dítěte. Tak, jak jsme očekávali, přinesla zajímavé údaje např. položka „Psychoterapeut“. Z údajů vyplývá, že psychoterapeuta navštívili pouze čtyři rodiče. Jeden z důvodů nevyužívání služeb psychoterapeuta mohou být přetrvávající předsudky a stereotypy laické veřejnosti v našem případě rodičů.

Domníváme se, že logoped má v celém procesu péče o klienta s kochleárním implantátem specifickou a jednu z dominujících rolí. Rodiče volili četnost návštěv u logopeda ve středisku rané péče, ve speciálněpedagogickém centru a návštěvnost klinického logopeda. Výsledky potvrdily i náš předpoklad, že respondenti budou se svými dětmi navštěvovat nejčastěji klinického logopeda.

Na základě jedné z respondentek, která uvedla ke kompetencím logopeda: „...*péči bychom potřebovali více komplexněji, ne jen rozvíjet řeč a sluch, ale také rozvoj komunikace jako takové, kognitivní schopnosti a také na rozvoj osobnosti dítěte.*“ otevíráme současně i otázku komplexní připravenosti logopedů a nezbytnosti jejich dalšího vzdělávání.

Velmi výmluvně shrnují aspekty péče o dítě s KI výpovědi rodičů, pro něž jim byl poskytnut prostor v závěru rozhovoru. „*Kdybyste mohli odborníkům něco sdělit jednou větou, co by to bylo?*“ odpovídají:

R1: „*Chtěla bych jim všem poděkovat za to, co pro nás udělali.*“

R2: „*Děkuji všem, kteří pracují s těmito dětmi a mají lidský přístup.*“

R3: „*Víc komunikujte a scházejte se, víc hlav, víc ví.*“

R4: „*Děkujeme.*“

4 ZÁVĚR

Velká část rodičů dětí se sluchovým i jiným postižením je přesvědčena, že se díky tomu, co prožili, změnili k lepšímu, cítí se trpělivější, silnější, mění se i jejich vztahy k lidem, mají pocit, že dovedou více chápat jejich problémy a jsou tolerantnější k různým odlišnostem atd. Myslí si, že teprve teď vědí, co je v životě skutečně důležité. Mnozí z nich dokonce přímo

označují potomka s postižením za katalyzátor své radikální, pozitivně hodnocené osobnostní proměny.

Jedním z nejdůležitějších východisek fungující péče o rodinu a dítě se sluchovým postižením je týmová spolupráce. Jednou z široce uznávaných potřeb je větší důraz na inovaci, a ne jen reakce na různé tlaky - jak však naznačují psychologické teorie a výzkumy, inovace se mnohem víc objevuje tam, kde se odborníci cítí dostatečně v bezpečí k tomu, aby podstoupili nutné riziko. Psychologie týmové spolupráce čelí velké výzvě – pomoci organizacím naplnit potenciál svých pracovních sil tak, aby se vzájemně obohacovaly.

Použitá literatura

1. Centrum Provázení. *Centrum Provázení 2018: \”Nemusíte na to být sami...nejste sami\”*. [online]. 15. 12. 2016 [cit. 2016-12-15]. Dostupné z: <http://centrumprovazeni.cz/portal/>
2. ČERVENKA, K. et al. *Faktory resilience v intervenci 3P jako koncept inkluzivních strategií v etopedii = Inclusive strategies in education of children with behavioural difficulties/disorders - the factors of resiliency in 3P intervention*. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2015. 303 stran. ISBN 978-80-210-8131-4.
3. FAREO, D. O. Counselling Intervention for Family Security. *Journal of Education and Practice*. 6, 10, 64-68, Jan. 1, 2015. ISSN 2222-1735.
4. GREEFF, AP; NOLTING, C. Resilience in families of children with developmental disabilities. *Families, Systems, & Health*. US, 31, 4, pp. 396-405, Dec. 2013. ISSN 1091-7527.
5. HANÁKOVÁ, A., POTMĚŠIL, M., URBANOVSKÁ, E. *Faktor času a resilience v rodinách s dítětem se sluchovým postižením*. Pdf UP Olomouc, E pedagogium, 1, 2012, s. 127 – 142. ISSN 1213-7758.
6. HARTL, P; HARTLOVÁ, H. *Velký psychologický slovník*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-686-5.
7. HAUGSTVEDT, KS; et al. Processes of enhanced self-understanding during a counselling programme for parents of children with disabilities. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*. United Kingdom, 27, 1, 108-116, Mar. 2013. ISSN 0283-9318.
8. HODGES, S. *101 Careers in Counseling*. Springer Publishing Company, 2012. 344s. 978-0-8261-0859-3.
9. HYSTAD, S.W. et al. On the stability of psychological hardiness: A three-year longitudinal study. *Military Psychology*. US, 27, 3, pp. 155-168, May 2015. ISSN 0899-5605.
10. JEŘÁBKOVÁ, K. a kol. *Úvod do speciální pedagogiky*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. 137 s. Studijní opory. ISBN 978-80-244-3731-6.
11. KANTOR, J. a kol. *Psychosociální aspekty omezení hybnosti*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. 108 s. ISBN 978-80-244-3708-8.
12. KOCUROVÁ, M. (ed.) a kol. *Rodina v II. decenniu 21. století*. 1. vyd. Praha: Educa Service, 2013. ISBN 978-80-87306-13-0.
13. KUNHARTOVÁ, M. *Speciálněpedagogická intervence zaměřená na funkci a integritu rodiny dítěte s kombinovaným postižením*. Olomouc, 2015. disertační práce (Ph.D.). UP v Olomouci. Pedagogická fakulta.
14. LECHTA, V. *Symptomatické poruchy řeči u dětí*. Praha: Portál, 2002. 191 s. ISBN 80-7178-572-5.
15. MATĚJČEK, Z. *Praxe dětského psychologického poradenství*. Vyd. 2., Praha: Portál, 2011. 342 s. ISBN 978-80-262-0000-0.

16. MEDICI, D. How values and mission statements can help to build family cohesion. *Family Business*. 27, 4, 24-29, July 2016. ISSN 1047255X.
17. MIHĂILĂ, M.M. The parental responsibility and the religious values transmission through family. *Scientific Annals of the 'Al. I. Cuza' University, Iasi. Sociology & Social Work / Analele Stiintifice ale Universitatii 'Al. I. Cuza' Iasi Sociologie si Asistenta Sociala*. 9, 1, 99-110, July 2016. ISSN 20653131.
18. MICHALÍK, J. *Rodina pečující o člena se zdravotním postižením - kvalita života*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. ISBN 978-80-244-3643-2.
19. MILAN, S; WORTEL, S. Family Obligation Values as a Protective and Vulnerability Factor Among Low-Income Adolescent Girls. *Journal of Youth & Adolescence*. 44, 6, 1183-1193, June 2015. ISSN 00472891.
20. PANICKER, A. S; CHELLIAH, A. Resilience and stress in children and adolescents with specific learning disability. *Journal of the Canadian Academy of Child and Adolescent Psychiatry / Journal de l'Académie canadienne de psychiatrie de l'enfant et de l'adolescent*. Canada, 25, 1, pp. 17-23, 2016. ISSN 1719-8429.
21. PAULÍK, K. *Psychologie odolnosti*. 1. vyd. Praha: Grada, 2010. 240 s. ISBN 978-80247-2959-65.
22. RAJAN, AM; ROMATE, J; SRIKRISHNA, G. Resilience of parents having children with intellectual disability: Influence of parent and child related demographic factors. *Indian Journal of Health & Wellbeing*. 7, 7, pp. 707-710, 2016. ISSN 22295356.
23. SELIGMAN, L. *Diagnosis and treatment planning in counseling*. Springer Science & Business Media, 2011. ISBN 9780306484728.
24. SHAPIRO, J. *Family reactions and coping strategies in response to the physically ill or handicapped child: A Review*. *Soc. Sci. Med.* 1983, 17(14), p. 913-931
25. SIEGRIST, U. a LUITJENS, M. *Jak být psychicky odolný: resilience: během 30 minut víte víc!*. Vydání první. Praha: Beta, 2015. 92 stran. ISBN 978-80-7306-724-3.
26. SIKOROVÁ, L; BIRTEKOVÁ, Z. Odolnost rodiny s handicapovaným dítětem. Resilience of family with handicapped child. *General Practitioner / Praktický Lekar*. 91, 8, pp. 477-481, 2011. ISSN 00326739.
27. SLÁDEČKOVÁ, S.; SOBOTKOVÁ, I. *Dětský autismus v kontextu rodinné resilience*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. 224 s. Monografie. ISBN 978-80-244-4219-8.
28. SPRAGUE, N. Counseling services industry. *Salem Press Encyclopedia*. 2015.
29. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-802-3.

Kontaktní údaje

Mgr. Adéla Hanáková, Ph.D.

Mgr. Jana Zvědělíková

Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta

Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc

email:adela.hanakova@upol.cz, zvedelikova.j@centrum.cz

KAZUISTIKA KLIENTA S VÍCEČETNÝM POSTIŽENÍM S OHLEDEM NA EFEKTIVITU KOMUNIKAČNÍCH KOMPETENCÍ

A CASE STUDY OF CLIENTS WITH MULTIPLE DISABILITIES WITH REGARD TO THE EFFECTIVENESS OF COMMUNICATION SKILLS

Nikola Štěpničková

Abstrakt

Príspevek se zabývá komunikačními kompetenci osob s vícečetným postižením. Zvláštní zřetel je přitom kladem na neverbální prvky komunikace. Součástí textu je kazuistika. Kazuistika poukazuje na možnosti rozvoje neverbálních prvků komunikace u osob s vícečetným postižením.

***Klíčová slova:** osoba s vícečetným postižením, efektivita komunikace, neverbální prvky*

Abstract

The paper deals with the communication competence of people with multiple disabilities. Particular attention is paid to the unfaithful elements of communication. Part of the text is a case report. The case study points to the possibility of developing non-religious elements of communication in people with multiple disabilities.

***Key words:** people with multiple disabilities, Effectiveness of communication, nonverbal elements*

1 KOMUNIKACE

V literatuře lze najít nespočet definic pojmu komunikace, v nichž se povětšinou odrážející přístupy vědních oborů, která na tento interdisciplinární pojem nahlízejí. Vybíral (2009) se domnívá, že zřejmě není možné vytvořit vyčerpávající definice mezilidské komunikace, která by zahrnuje veškeré aspekty (filozofické, sociální, kognitivní, lingvistické, kulturní), všechny potencionální proměnné a roviny možného významu a dopadu. Za stěžejní lze považovat tvrzení o nepostradatelné úloze komunikace, jakožto základní lidské potřebě, jež provází člověka po celý jeho život. Za pomoci komunikace sdělujeme a přijímáme informace, vyjadřujeme svá přání, potřeby i postoje, můžeme vytvářet, udržovat, a jak podotýká Mikuláščík (2010) i ničit vztahy, vést či ovlivňovat lidi, ale také si díky ní vytvořit představu o sobě samém. Za cíl komunikace lze považovat vzájemné dorozumívání a sdělování informací, jak uvádí Klenková (in Pipeková, 2010). Sis a kol. (2012) v této souvislosti upomínají, že základním cílem je sice výměna informací, avšak jako podstatné shledávají pochopení nejen obsahu, ale především záměru sdělení.

Na skutečnost, kdy především u osob s těžšími formami zdravotního postižení dochází ke změnám v možnostech plnohodnotné účasti na veřejném životě, ale i soukromých aktivitách, upozorňuje Michalík (2011). Příležitost ovlivňovat své okolí, rozhodovat o sobě, vyjadřovat svá přání, potřeby, postoje a názory je jednou ze stěžejních funkcí komunikace (srov. Klenková a kol. 2012, Vybíral, 2009; Mikuláščík, 2010, Pipeková, 2010). Pokud je při kontaktu s jedincem zachována etika, a je tato osoba považována za rovnocenného partnera, domníváme se, že k této změně dochází vlivem nedostatečných komunikačních kompetencí

partnerů a z toho pramenící neschopnosti či omezené schopnosti vzájemného dorozumění a porozumění.

Míra úspěšnosti komunikačního procesu je přitom úměrná komunikačním dovednostem obou komunikačních partnerů (Mikuláščík, 2010). Zdařilý rozvoj komunikačních schopností přitom vyžaduje určitý stupeň senzoryckých, kognitivních a neuromotorických schopností a dovedností, včetně jejich vzájemné kooperace (Opatřilová, 2013). Vícečetné postižení lze tak vzhledem ke sdružování narušení v těchto oblastech posuzovat jako limitující faktor v oblasti komunikace. Vašek (in Vítková, 2006) uvádí, že „*se mohou v důsledku působení některých limitujících faktorů vyskytovat těžkosti v recepci informací, při jejich centrálním zpracování nebo expresi, rovněž v jejich kombinaci.*“ Zde je poté zapotřebí, aby komunikační partner byl natolik flexibilním, aby přizpůsobil svůj komunikační projev osobě s vícečetným postižením. Ke komunikaci osob s výrazně narušenou expresivní složkou řeči, nevyjímaje osoby s vícečetným postižením, se poté využívají tzv. systémy alternativní a augmentativní komunikace. Veškeré tyto systémy jsou založeny na rozvoji neverbální komunikace. Také z tohoto důvodu považujeme rozvoj neverbální komunikace u osob s vícečetným postižením za stěžejní. Na její patrnou výpovědní hodnotu upozorňuje i Valenta (in Ludíková et al., 2011), dle něhož zaujímá ve speciálněpedagogické intervenci zásadní nezastupitelnou úlohu. Z jeho šetření vyplývá, že osoby s lehkým mentálním postižením, mají deficity pouze s využíváním relevantních gest.

Dále se tedy zaměříme jen na neverbální složku komunikace, která zahrnuje škálu dorozumívacích prostředků neslovní podstaty, která ontogeneticky i fylogeneticky starší nežli verbální projev. Scherer (in Procházka a kol., 2014) uvádí, že neverbální komunikační kódy mohou verbální komunikaci nahradit, zvýraznit, změnit její význam nebo ji dokonce odporovat. Na obtížnost porovnání vypovídají hodnoty těchto dvou forem komunikace, upozorňuje Mikuláščík (in Regec, Stejskalová, 2012). Autor shledává jako důležité kritérium pro hodnocení obsah sdělení. Pokud jsou sdělovány informace a poznatky, které jsou založené na logice, je neverbální složka zastoupena pouhými 30 %, pokud slouží komunikace k vyjádření pocitů a emocí může procentuální rozložení dosáhnout až k hodnotě 90 %. Autoři se však v podílu jednotlivých složek komunikace mnohdy rozcházejí. Příkladem může být tvrzení Mehrabiana (in Patrick, 2011), podle něhož v případě, kdy mluvíme o citech, se mimoslovní komunikace podílí v 55 %. Vybíral (2009) však veškerá procentuální rozložení zpochybňuje a vyzdvihuje situační kontext, který výrazně ovlivňuje aktuální podíl vnímání jednotlivých forem komunikace, stejně tak jako ovlivňuje význam jednotlivých projevů (gest, mimika, posturiky) neverbální komunikace. U osob s vícečetným postižením jsou však neverbální prvky komunikace mnohdy jediným využívaným prostředkem komunikace.

Do neverbální komunikace obvykle řadíme (Vybíral, 2009; Klenková, 2012): gesta, pohyby hlavy a další pohyby těla, postoj těla, výrazy tváře (mimika), pohledy očí, vzdálenost a zaujetí prostorových pozic, tělesný kontakt, tón hlasu a další neverbální aspekty řeči, oblečení, zdobnost, fyzické a jiné vlastnosti zjevu. Wahlstrom (in Vybíral, 2009) zařazuje k zmíněným 8 základním způsobům ještě chronemiku a zacházení s předměty. Pro účely naší práce jsme zvolili následující oblasti: gesta, pohyby hlavy a další pohyby těla; postoj těla; výrazy tváře (mimika); pohledy očí; vzdálenost a zaujetí prostorových pozic; tělesný kontakt; tón hlasu a další neverbální aspekty řeči; zacházení s předměty. Ostatní výše uvedené prostředky považujeme u námi zvolené cílové skupiny za neadekvátní.

I přes stěžejní úlohu komunikace v životě každého jedince, považujeme za nedostačující aktuální zájem autorů o problematiku komunikace u osob s vícečetným postižením. Neverbální komunikace u osob s postižením je často propojována s vyjádřením bolesti. Příkladem mohou být tyto výzkumy: Symons, F., ElGhazi, I., Reilly, Br. G., a kol, 2015, Knecht, N. C., Marjoleine J. C., Lobbezoo, F., a kol, 2013, Dumitru, C., 2016. Počet šetření zaměřených na problematiku osob s vícečetným postižením je však nedostačující. Zde

vycházíme ze systematického vyhledávání plnotextových zdrojů, ke kterému jsme využili licencovaných databází Univerzity Palackého v Olomouci, EBSCO, theses a vyhledávače Google Scholar.

V následujícím textu uvádíme kazuistiku zaměřenou na komunikační kompetence.

2 KAZUISTIKA

Anamnéza byla sestavena na základě polostrukturovaného rozhovoru s matkou. Pro zachování etiky je v následujícím textu využito smyšlené jméno.

Diagnóza: Epilepsie (grand mal), středně těžké mentální postižení, susp. dětský autismus

Rodinná anamnéza

Martina (30 let) je z druhého plánovaného těhotenství. Bratr (33 let) momentálně žije se svou přítelkyní v přízemí dvougeneračního rodinného domu. Rodinu lze označit za funkční s tradičním rozdělením rolí – matka pečovatelka, otec živitel rodiny. V době, kdy Martina ještě navštěvovala školní zařízení, byla matka s dcerou doma, v posledních 10 letech je, vzhledem ke svému zdravotnímu stavu (diabetes mellitus nervového původu), pobíratelem invalidního důchodu. I přesto se však otec vždy aktivně podílel a dosud podílí na péči o dceru. Matka uvádí, že si váží snah manžela a je si vědoma toho, že se otec dokáže o Martinu plnohodnotně postarat.

Matka dále upozorňuje na příliš volnou výchovu dcery, v níž sama shledává negativa. Domnívá se, že pokud by dceru více zapojovala do běžných činností a byla důslednější, mohla by prokazovat vyšší úroveň samostatnosti. Na druhou stranu zmiňuje náročnost motivace k činnosti a možné negativní reakce na určité aktivity. Vzhledem k tomu, že Martina je přes týden ve stacionáři a domu dochází pouze na víkendy, nechce matka narušovat jejich vzájemný kladný vztah možnými konflikty, a tak přizpůsobuje víkendový chod domácnosti požadavkům a oblíbeným činnostem dcery.

Osobní anamnéza

Martina je z druhé gravidity. Porod proběhl v termínu a bez komplikací, které nebyly přítomny ani během těhotenství. Ihned po porodu se projevovala pláčem, měřila 50 cm a vážila 3,80 kg – ošetřujícím lékařem byla označena za prospívajícího novorozence. Vývoj probíhal dle slov matky standardně. V porovnání s vývojem staršího bratra i běžně uváděnými vývojovými mezníky nebyly zaznamenány žádné odchylky – v oblasti komunikace (žvatlání, 1. slova), motoriky („pasení koníčků“, sed, lezení, chůze), hry (nejspíše vlivem staršího bratra absence zájmu o hru s panenkami a nápodoby „dívčích“ činností) i sociální interakce (mazlení) se vývoj ubíral zcela běžným způsobem. Matka hodnotí dceru v raném věku jako velmi společenskou, bezprostřední a komunikativní - bez obtíží navazovala kontakt se známým i neznámým okolím. Neprošla však stádiem separační úzkosti.

Zlom nastal ve 3 letech, kdy Martina prodělala svůj první epileptický záchvat, který byl prvopočátkem následujících obtíží. Zjištění této diagnózy bylo však dlouhodobým procesem, který byl ukončen pobytem ve Fakultní nemocnici Motol v Praze. Matka popisuje stavy následující bezprostředně po epileptickém záchvatu, kdy byla dcera apatická, hypotonická, neschopná samostatného pohybu a činností péče o vlastní osobu. V návaznosti na epilepsii matka dále zmiňuje celkovou stagnaci až regresi ve vývoji. U Martiny vymizel zájem o hru, schopnost jízdy na kole (před 3 rokem jezdila na kole s pomocnými kolečky) i nápodoby. Došlo taktéž k výraznému prodloužení doby reakce na podněty a celkovému nápadnému snížení pracovního tempa, jež je pro Martinu charakteristické dodnes. Matka se domnívá, že neschopnost rychlé reakce na změny v okolí negativně ovlivnilo, až zamezilo výkon mnohých činností i zapojení do dětského kolektivu, kdy Martina dle slov matky

nestíhala dětem a nezvládala procesy změny. V rámci sociálních vztahů matka dále upozorňuje na Martininu selektivitu při výběru osob, s nimiž je ochotna navázat kontakt (čímž potvrzuje průběh námi popisované situace při počátku spolupráce s autorkou práce). Klíčová kritéria se jí však prozatím nepodařilo odhalit. Matka se domnívá, že kolektiv osob Martině obecně nečiní obtíže. Obtížné je pro ni spíše začlenění do zcela nového kolektivu spojeného se změnou prostředí. Takovouto změnu má aktuálně za sebou, kdy začala po téměř 9 letech navštěvovat nové zařízení (týdenní stacionář). Po dobu cca měsíce byla situace pro Martinu velmi náročná. V krizových situacích se vyskytovaly vulgarismy, které jsou jinak ve verbálním projevu zcela absenční, Martina dokonce upomíná na jejich užívání u ostatních osob. V obzvláště vypjaté situaci došlo i k pláči. Matka takovouto reakci nezná a upomíná v této souvislosti na specifický přístup, který Martina vyžaduje a jehož neznalost velmi stěžuje vzájemné fungování. Martina většinou nereaguje na přílišně milý přístup (zdrobněliny, přehnaně milý hlas), ale ani na přímé příkazy (vč. zvyšování hlasu). Dle slov matky je třeba k vytyčenému cíli dojít nepřímou a používat slova, fráze a gesta, jež odlehčují atmosféru a vymýšlet stále nové argumenty. Mezi Martiny oblíbené volnočasové činnosti spadá vymalovávání a skládání puzzle či kostek. Tyto záliby pozoruje matka asi od 8 – 10 let. Vzhledem k propagování stále stejných pomůcek a materiálů má však tyto činnosti již zcela zautomatizované.

Zdravotní anamnéza

Martina prodělává grand mal, které se dříve objevovaly až více jak 30x měsíčně, občasně nastal status epilepticus, aktuálně mívá záchvat cca 1x týdně. Ke zmírnění projevů epilepsie pomohla aplikace vágového stimulátoru. První chirurgický zákrok byl Martině proveden jejích 18 letech, opakovaný zákrok poté o 3,5 roku později. Matka od této doby pozoruje stále drobné pozitivní změny, konkrétně např. v oblasti slovní zásoby či běžných činností. Kromě stimulátoru je epilepsie korigována taktéž antiepileptiky. V roce 1992 byla provedena tonsilektomie.

Vývoj a aktuální stav v jednotlivých oblastech neverbální komunikace

Před počátkem samotného popisu jednotlivých oblastí neverbální komunikace bychom rádi objasnili, že Martina běžně k dorozumívání využívá verbální komunikaci. Typickým projevem je výrazně pomalé tempo, monotónnost a hlasitost mnohdy neodpovídající okolní situace. V rámci morfologicko-syntaktické jazykové roviny využívá jednoduché, většinou agramatické, věty. Slovní zásoba je značně omezená, převládají konkrétní pojmy a podstatná zájmena. Často využívá ke specifikaci číslovky spojené se zájmeny (např. ta první pohádka, to první oko,...) nebo barvy (např. ta červená, mluví-li o konkrétní osobě, jež má na sobě oblečení červené barvy). Výrazně narušená je i výslovnost, z projevů bychom hodnotily toto narušení jako mnohočetnou dyslálii.

Zrakový kontakt

V raném věku dítě běžně navazovalo zrakový kontakt. Aktuálně se v navazování odráží míra sympatie k danému člověku. V posledních několika letech, matka si již nepamatuje počátek ani situaci, která by s prvopočátkem souvisela, využívá tzv. „vykoukávání“. V rámci tohoto kontaktu se dříve Martina z bezprostřední blízkosti (cca 5 cm) dívala komunikačnímu partnerovi upřeně, téměř bez mrkání do očí. Stejná kritéria vyžadovala i po druhé osobě. Situaci přitom komentovala slovy „*Já se na tebe koukám*“, která ustavičně opakovala. Aktuálně již nedochází k tak markantnímu narušování osobní zóny komunikačního partnera. Oddálením vzdálenosti došlo také ke snížení požadavku opětování činnosti. Martina se tedy upřeně dívá na vybranou osobu, na prstech počítá do 3 a komentuje to frází „*Po první, po druhé a po třetí tě vykoukávám*“.

Mimika

Matka se domnívá, že Martina nedokáže číst mimiku druhých osob a sama při komunikaci s ní své emoce, jejichž význam považuje pro danou chvíli za stěžejní, verbalizuje (př. už se zlobím). Taktéž ani ona nerozezná z mimiky dcery její aktuální stav – výraz obličej je neutrální. V této souvislosti považujeme za důležité opětovně uvést matčinu zmínku o absenci pláče, která byla v rámci vyústění dlouhodobé krizové situace v novém zařízení vyvrácena.

Matka dodává, že dcera neumí pojmenovat své emoce ani aktuální zdravotní stav. Na otázky týkající se jejího zdravotního stavu odpovídá vždy stejně: „Je mi dobře, jsem zdravá“.

Gestika

Martina, dle slov matky velmi pozitivně reaguje na nestandardní přehnanou gestikulaci, která odlehčují atmosféru a mnohdy usnadňují spolupráci. Sama tyto gesta taktéž využívá, matka dodává, že jde o gesta naučená. Gesta jsou někdy přítomna i v rámci běžné komunikace.

Haptika

V dětství se Martina běžně mazlila, následovalo období (matka již nedokáže zařadit léta), kdy kontakt odmítala, vyhýbala se mu. V dnešní době záleží opět na míře sympatií. Tělesný kontakt nedovolí každému. Matka vyzorovala, že se vyhýbá ostatním klientům v zařízení, kteří jsou často při kontaktu hrubí či jejichž doteky způsobují bolest.

Dle slov matky haptiku spontánně nevyužívá, avšak uvádí zkušenosti, př. s malými dětmi, u nichž na vyzvání tělesný kontakt navázala (př. pohlázení).

Proxemika

V rámci udržování vzdáleností matka neshledává žádné odchylky.

Hodnocení neverbální komunikace

V rámci následujícího textu uvádíme vlastní zhodnocení jednotlivých složek neverbální komunikace. Zhodnocení probíhalo na základě jak zúčastněného, tak nezúčastněného pozorování ve dvou různých prostředích – domácím a v zařízení sociálních služeb.

Zrakový kontakt

Martina aktivně navazuje zrakový kontakt pouze s osobami, u nichž má zájem o vzájemnou interakci. Pokud k člověku uchovává určité hlubší sympatie, často je poté projevuje opakovaným nepřiměřeně dlouhým ulpívajícím pohledem na jeho osobu, o kterém jsme se v předešlém textu zmiňovali jako o tzv. „vykoukávání“, jak respondentka tuto činnost sama nazývá. Dovolujeme si tento projev hodnotit také jako nástroj k navázání a projevení zájmu o kontakt a komunikaci s danou osobou. Pokud však o navázání zájem nemá, zaznamenáváme tzv. pohled skrz.

Mimika

Z mimických výrazů Martiny nelze odvodit momentální emoční stav. Mimika je strnulá, na požádání je schopna úsměvu, který však nepůsobí přirozeným dojmem. Za pozoruhodný považujeme přirozený úsměv, v rámci něhož jsou koutky tlačeny dolů. Úsměv tedy odpovídá „smutnému emotikonu“, avšak z celkového výrazu tváře je znatelný pozitivní význam (matka si tohoto specifického projevu není vědoma). Smích se objevuje jako reakce na aktuální úsměvnou poznámku komunikačního partnera (př. „naučené vtipy“).

Gestika

Martiny gestikulace působí mechanicky, jednotlivé pohyby jsou těžkopádné a křečovitě. Často využívá gesta vyjadřující směr – nahoru a dolů. Při znázornění směru nahoru zvedá celou ruku, prsty jsou natažené s výraznou tenzí. Naopak při naznačování směru dolů směřuje předloktí vzhůru, prsty jsou opět se znatelnou tenzí propnuté a směřují k zemi, toto postavení je doprovázeno kmitavými horizontálními pohyby. Takováto gestikulace působí velmi nepřírozně. Mimo to používá Martina omezené množství naučených gest. V rámci percepce dokáže interpretovat pouze omezený počet gest (př. ahoj, pšššt, pohrožení zdviženým ukazováčkem).

Haptika

Za pomoci komunikace prostřednictvím dotyků můžeme opět odhalit Martiny vztah k druhé osobě a zájem o komunikaci s ní. Pokud Martina nemá potřebu s danou osobou komunikovat, snahám o navázání taktilního kontaktu se vyhýbá (přitiskne ruce k tělu, uhýbá, záměrně zvětšuje vzájemnou vzdálenost). V případě zájmu a kladného vztahu ke komunikačnímu partnerovi, Martina akceptuje dotyk ze strany druhé osoby. Pokud si však není navázáním takového kontaktu jistá, obvykle sleduje ruku (pohyb a dotyk) komunikačního partnera. Dojde-li k aktivnímu navázání taktilnímu kontaktu ze strany Martiny, lze hodnotit její vztah k této osobě jako velmi pozitivní. V tomto případě většinou chytí jedince za rameno nebo okolo ramen a výrazně při tom narušuje osobní zóny jedince.

Posturika

Stoj působí nepřírozně, tělo pravidelně zaujímá stejnou polohu – nohy na šíři ramen, ruce podél těla (v poslední době si nově často spojí ruce v úrovni břicha a „žmoulá“ prsty). Vsedě u stolu si srovnává ruce vedle sebe, přičemž je zatelná výrazná tenze v prstech.

Proxemika

Martina většinou stojí v povzdálí, při příchodu ke skupině nemá tendence do jejího zapojení. Pokud se však vytvoří skupina okolo její osoby, nevádí jí to. Lze říct, že aktivně udržuje spíše větší odstup, ale v případě potřeby (př. chce si sednout na židli, která je v těsné blízkosti většího počtu osob) nemá obtíže s minimalizováním vzdálenosti.

Dříve docházelo k narušování proxemických zón v rámci již zmiňovaného „vykoukávání“, dnes tomu tak již není. Občasné tedy naruší zónu při taktilním dotyku, kdy se velmi přiblíží nejen tělem, ale především obličejem druhé osobě.

Projev souhlasu a nesouhlasu

Martina aktivně ke komunikaci nevyužívá neverbální vyjádření souhlasu a nesouhlasu a ani není schopna rozlišit a celkově interpretovat význam těchto kývavých pohybů u komunikačního partnera.

3 ZÁVĚR

Martina se v roce 2015 zúčastnila výzkumu zaměřeného na rozvoj expresivní a receptivní stránky neverbální komunikace. V rámci 10 sezení byly systematicky rozvíjeny dovednosti ve vybraných oblastech neverbální komunikace. Ze závěrů vyplývá, že lze systematickou a cílenou intervencí dosáhnout progresivních změn. Posun byl zaznamenán v oblasti posturiky, v expresi gestikulace a mimiky. U vyjadřování souhlasu a nesouhlasu se zvýšila úroveň v percepci. Ve zbývajících 4 oblastech úroveň stagnovala - nedošlo tedy v průběhu intervence k žádné změně. Ustrnutí bylo způsobeno především odmítáním aktivit, jež by měly vést k rozvoji těchto oblastí. V žádné z oblastí však nedošlo k regresi či vyvolání negativních změn. Aktuálně se snažíme na tyto výsledky navázat.

Námi získanými skutečnostmi chceme upozornit na možnosti rozvoje neverbální komunikace u osob s vícečetným postižením. A zároveň nabádat odborníky o zaměření se na rozvoj komunikačních kompetencí. Čímž lze následně naplnit cíl speciálněpedagogické intervence, za který Potměšil (in Valenta a kol., 2014) považuje právě funkčnost komunikace.

Literatura

1. KLENKOVÁ, et al. *Kapitoly pro studenty logopedie: Text k distančnímu vzdělávání*. Brno: Paido, 2012. ISBN 978-80-7315-229-1.
2. KOZÁKOVÁ, Z., KREJČÍŘOVÁ, O., MÜLLER, O. *Charakteristika dospívání a dospělosti osob s mentálním postižením*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. ISBN 978-80-244-3712-5
3. PATRICK, N. J. *Rozvíjení sociálních dovedností lidí s poruchami autistického spektra: typy a strategie pro každodenní život*. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-867-8.
4. MICHALÍK, J. *Zdravotní postižení a pomáhající profese*. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-859-3
5. MIKULÁŠTÍK, M. *Komunikační dovednosti v praxi*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-247-2339-6.
6. OPATŘILOVÁ, D. *Edukace osob s těžkým postižením a souběžným postižením více vadami*. Brno: Masarykova univerzita, 2013. ISBN 978-80-210-6221-4.
7. PIPEKOVÁ, J. et al. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Brno: Paido, 2010. ISBN 978-80-7315-198-0.
8. POTMĚŠIL, M. Alternativní a augmentativní komunikace ve speciální pedagogice. In VALENTA et al. *Přehled speciální pedagogiky*. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0602.
9. PROCHÁZKA, R., et al. *Teorie a praxe poradenské psychologie*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2014. ISBN 978-80-247-4451-3.
10. SIS, J. et al. *Moderní metody komunikace s posilování partnerské spolupráce*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012. ISBN 978-80-244-3276-2.
11. VALENTA, M. Měření nonverbálních kompetencí žáků s lehkým mentálním postižením (fragment původního šetření). In LUDÍKOVÁ, L. et al. *Specifika edukace žáků se speciálními potřebami: sborník z odborné konference*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011. ISBN 978-80-244-2924-3.
12. VÍTKOVÁ, M. *Somatopedické aspekty*. 2. přepracované a rozšířené vydání. Brno: Paido, 2006. 304 s. ISBN 80-7315-134-0.
13. VYBÍRAL, Z. *Psychologie komunikace*. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-387-1.

Kontaktní údaje

Mgr. Nikola Štěpničková
Ústav speciálněpedagogických studií
PdF Univerzita Palackého Olomouc
Žižkovo náměstí 5, 771 40 Olomouc
Nikola.stepnickova@seznam.cz

ANALIZA SEMIOLOGICZNA FENOMENU FOTOGRAFII PRASOWEJ W UJĘCIU ROLANDA BARTHES'A (UWAGI WSTĘPNE)

THE SEMIOTIC ANALYSIS OF PRESS PHOTOGRAPHY PHENOMENON IN ROLAND BARTHES' VIEW (PREFATORY NOTES)

Anetta Kuś

Abstract

Celem artykułu jest zarysowanie zagadnienia analizy semiologicznej opracowanej przez Rolanda Barthes'a w procesie badania fenomenu fotografii prasowej jako uwarunkowanego kulturowo znaku polisemantycznego. Tekst ma charakter deskrypcyjny i opiera się na analizie bibliograficznej.

Keywords: fotografia prasowa, Roland Barthes, analiza semiologiczna, znak, studium

Abstract

The purpose of this article is brief outline the issue of semiotic analysis constructed by Roland Barthes during his research on the press photography phenomenon as polisemantic cultural sign. The form of this text is descriptive and based on bibliographic analysis.

Keywords: press photography, Roland Barthes, semiotic analysis, sign, studium

1 OKULOCENTRYZM W LOGOCENTRYCZNYM ŚWIECIE

Kultura audiowizualna wzrosła na semantycznej nobilitacji pozawerbalnych wymiarów komunikacji społecznej, która w miejsce centralnie osadzonego słowa wprowadziła obraz i dźwięk (M. Hopfinger, 2002). Współczesny świat nie jest zatem obszarem prymatu *pictura* nad *verbum*, ale polem koreferencji obu tych wektorów tworzenia znaczeń. Licznie nagromadzone, emfatyczne obrazy, poprzez swą metonimiczną inwazyjność, poddają się szybszemu percypowaniu niż słowa zestawione we frazy, zdania czy całe korpusy wypowiedzi. Odczyt wizualny postrzegany jest więc jako mniej czasochłonny niż werbalny, który wymaga zatrzymania i rozpoznania nieciągłych powiązań systemowych (B. Bergström, 2009). Roland Barthes, nadając obrazowi szczególny charakter komunikacyjny, nigdy nie odmówił jednak językowi naturalnemu statusu kodu o najpełniejszym ładunku informacyjności (R. Barthes, 1985). Czyniąc go ostatecznym kluczem do ujawniania znaczeń, potwierdził tezę, że jest on warunkiem *sine qua non* wszelkiej reprezentacji (R. Barthes, 2012). Reprezentacja ta z kolei, odrywając się od swych pierwotnych nośników, wpływa na przemiany zachodzące wokół *verbum* (W. Pisarek, 2007). Media, ukazując spektakl życia (G. Debord, 2006), kształtują kolejne relacyjne odsłony obu porządków sygnifikacyjnych.

Myślenie obrazem i poprzez obraz nie jest zjawiskiem, które pojawiło się *ex nihilo*, poza czasem historycznym, ale ma swoje źródła u początków ludzkiego poznawania natury. Martin Jay, wprowadzając do współczesnego dyskursu pojęcie okulocentryzmu, wyraźnie zaznaczył, że wizualność jest cechą immanentną ludzkiego poznania i to właśnie ona decyduje o tym, że słowa nasycają się metaforami obrazowymi. W jego ujęciu świat jest obrazem widzianym przez człowieka w mentalnym procesie przenośni (M. Jay, 1993). Marianna Michałowska, dając erudycyjny i szczegółowy wykład na temat historii form przedstawieniowych, wymienia nowożytność jako punkt, od którego nastąpiło przyspieszenie eksploracji

wizualności jako fenomenu decydującego o percepcji. Ówczesny dyskurs często odwoływał się do *camera obscura* – ciemni optycznej Leonarda da Vinci – jako metafory poznania: [...] *Kartezjusz pisze o własnym umyśle tak, jakby był on ciemnią. Dla filozofa proces poznania rozpoczyna się od wyizolowania się z zewnętrznego świata, od poddania go w wątpliwość. Do jego umysłu docierają jednak obrazy zewnętrznego świata, w którego pewność zwątpić nie można. Obraz, który pozwala uzyskać camera staje się podstawą, od której rozpoczyna się proces poznania. [...] dzięki „maszynie” można uniknąć iluzji* (M. Michałowska, 2004). Johannes Goethe z kolei, zakłócając przepływ światła przez ciemnię, odkrył, że to oko obserwatora jest *camera obscura*. Ten podmiotowy aspekt „maszyny widzącej” wpisuje się w intymną grę, jaką toczy patrzący z przedmiotem swego patrzenia.

Pierwotny widok postrzegany jako obraz mentalny był zatem punktem wyjścia dla poszukiwań maszyn rejestrujących i – co najważniejsze – zatrzymujących wyimek tego, co widzialne, a następnie tego, co nieuchwytnie dla ludzkiego oka. Umberto Eco dążył do tego, co nazwał *pragnieniem utrwalenia świata* (U. Eco, 2012), a Geoffrey Batchen *pożądaniem utrwalania obrazu rzeczywistości*. Owo pożądanie wskazuje, że pojawienie się fotografii nie odnosi się tylko do racjonalnych przesłanek, ale także – a może przede wszystkim – do emotywności związanej z doświadczaniem świata (G. Batchen, 1999). W 1828 roku Louis Daguerre napisał w liście do Nicéphore'a Niépce'a: *Płonę z pożądania, by zobaczyć twoje próby zatrzymywania natury* (K. Jurecki, 2009). Zdanie to najlepiej oddaje atmosferę, w jakiej 24 pre-fotografów z przełomu XVIII i XIX wieku próbowało „zatrzymać na dłużej” widziany obraz. Wymiany myśli pomiędzy wspomnianymi Francuzami a ich angielskimi rywalami – Williamem Foxem Talbotem, Thomasem Wedgewoodem i Johnem Herschelem – przyniosła oficjalne zwycięstwo Daguerre'owi, który w 1839 roku ogłosił zasady pierwszej techniki fotograficznej – dagerotypii. Według Waltera Benjamina wygrana „malarza panoram” zdecydowała o masowym i komercyjnym wykorzystaniu medium fotograficznego jako narzędzia wytwarzania estetyzującej, wręcz piktorialnej, iluzji rzeczywistości. W koncepcji badaczy angielskich fotografia miała być raczej metodą poznawania niż prezentowania świata. Historia kultury wizualnej pokazuje jednak, że te dwie optyki ostatecznie zetknęły się ze sobą, łącząc poznawczość ze *spektakularną* prezentacją medialną. Spektakularność ta obejmuje swym znaczeniem *skandaliczność* rozumianą jako bezwzględną naoczność rzeczywistości.

Postęp technologiczny gwarantujący wytwarzanie ostrych i szczegółowych obrazów z czasem odsunęło w cień samo „mechaniczne” medium, by uwypuklić kulturowe – aksjologiczne i historyczne – nasycenie zarejestrowanych form. Odtąd powielana i prezentowana odbitka stała się całościowym elementem *znaczącym*, co dla wchodzących w erę masowości mediów okazało się sposobem na zagospodarowanie percepcji swych potencjalnych odbiorców. Prasa zastępując grafikę fotografią, nadała jej cechę użyteczności obliczanej nie tylko na informowanie, ale – przede wszystkim – wprowadzanie w świat optyki opartej na asocjacjach (U. Czartoryska, 2005). Prezentowane obrazy stały się narzędziem zaspokajania ludzkiej zachłanności na wydarzenia i ich dynamikę, które – w zmiennych losach demokratyzującego się świata zachodniego – były punktem odniesienia dla tworzenia się nowych form wydawniczych. Fotograficzne rejestracje z jednej strony wprowadziły radiacyjny, estetyzujący potencjał sensotwórczy, a z drugiej stały się narzędziem publicznego voyeuryzmu. *Wiek Fotografii odpowiada dokładnie wkroczeniu prywatności do życia publicznego lub raczej stworzeniu nowej wartości społecznej, którą jest jawność tego, co prywatne* (R. Barthes, 2008). Fotografie prasowe umieszczane w określonych kontekstach zyskały zdolność strukturyzowania obszarów życia społecznego, istotnie wpływając na *Imaginarium* (M. P. Markowski, 2012) całych pokoleń czytelników-widzów. Hans Belting przywołując kategorię *spojrzenia*, zauważa jednak, że odbiorcy nie są biernymi konsumentami obrazów, ale także ich współtwórcami: [...] *historia mediów łączy się przecież*

z historią spojrzenia, która ze swej strony daje się odczytać z historii medium. Zmiana medium i zmiana spojrzenia określały nawzajem swoją dynamikę. [...] Wraz ze zmianą spojrzenia zmienia się też sposób obcowania z medium, które reprezentuje produkcję obrazową danej epoki (H. Belting, 2007).

2 OBRAZ FOTOGRAFICZNY OBRAZEM BEZ KODU

To, co widzi się na papierze, jest równie pewne, jak to, czego dotykamy; [...] ma w sobie coś z tautologii: fajka jest tu zawsze fajką, bezdyskusyjnie (R. Barthes, 2008) – oto zdanie, które najlepiej ujmuje postrzeganie fotografii przez Rolanda Barthes'a. Łączy ono dwie kluczowe tezy na temat istoty obrazu fotograficznego: po pierwsze jest on analogonem świata, po drugie posiada potencjał potwierdzenia. *Fotografia jest obojętna wobec wszelkich przekazywaczy, nie musi wymyślać, jest sama z siebie poświadczeniem autentyczności. [...] Każda fotografia jest zaświadczeniem obecności* (Ibidem). Wskazana analogiczność, a zatem całkowita przyległość i przypadkowość, czyni ze zdjęcia obraz bez kodu, który dopiero dzięki kodom zewnętrznym otrzymuje swoje znaczenia. Warto zauważyć, że z tezą o analogiczności obrazu fotograficznego nie zgadzają się tacy teoretycy przedmiotu, jak R. Beceyro, S. Hall, M. Foucault, J. Tagg czy M. Iversen. Negują oni ideę przedstawień bezkodowych, wskazując, że każdy zapis rzeczywistości ma znamiona *Thesis* a nie *Physis* (G. Rose, 2010). Według Barthes'a jednak *W fotografii [...] związek znaczonej i znaczących nie polega na «przekształceniu», lecz «rejestrowaniu», nieobecność kodu w oczywisty sposób wspiera mit fotograficznej «naturalności»: scena jest «tam» mechanicznie, nie humanistycznie* (R. Barthes, 1977). Noemat fotografii nie czerpie jednak z czystej analogii, z kopiowania rzeczywistości, ale z emanacji *rzeczywistości minionej*. Fotografia jest więc *magią*, która pozwala na potwierdzenie w odniesieniu nie do 'przedmiotu', ale do 'czasu'. Poświadczenie autentyczności jest prymarne wobec reprezentacji (Ibidem, 2008). Ten fenomenologiczny aspekt stanowi ważny element w dyskursie dotyczącym fotografii prasowej, która jednocześnie zatrzymuje i unieważnia linearność 'czasu'. Barthes przywołując pojęcie *punctum*, którego globalny aspekt działa na poziomie noematu 'to-było', deprecjonuje formę na rzecz nobilitacji 'trwania'. Operator zdejmujący obraz z danego wydarzenia uwiarygodnia go poprzez ułudę zatrzymania temporalnej ciągłości (H. Belting, 2007). Rzeczywistość ujęta na fotografii zawsze 'jest', pozostaje aktualnością, pomimo faktu, że jej rejestracja jest odbiciem przeszłości (R. Barthes, 2008). Fenomen prasowego kodu wizualnego zawiera się właśnie w tym czasoprzestrzennym paradoksie: opowiadając o tym, co było, unaczynia się to, co 'jest'. Zasada ta pozostaje prawomocna również dzisiaj, w dobie modalnych interfejsów, których funkcjonowanie oparte jest na paradygmacie symulakryczności: *W swej formie wszystko ulega zmianie: wszędzie wokół mamy do czynienia z procesem wypierania i zastępowania rzeczywistości przez „neorzeczywistość”, wytwarzaną w całości w oparciu o rozmaite kombinacje elementów kodu* (J. Baudrillard, 2006). Czytelnik nadal bowiem pragnie wierzyć w prawdziwość wizualizacji, której doświadcza i która ma porządkować jego obraz świata. Zbigniew Bauer określa to zjawisko jako pakt faktograficzny, według którego odbiorca przyjmuje, że nadawca mówi prawdę i w sposób świadomy do niej dąży (T. Piekot, 2006). Jest to niemy, a zatem poddający się automatyzmowi reakcji na określone bodźce pakt z zapośredniczającym medium. Na kwestię tę zwrócili uwagę Byron Reeves i Clifford Nass, którzy badając reakcje społeczne na technologię komunikacyjną, wykazali ludzką skłonność do postrzegania mediów w kategoriach rzeczywistego świata społecznego (B. Reeves, C. Nass, 2000). Eduard Pontremoli potwierdza te obserwacje, wskazując, że kontemplacja obrazu bliska jest doświadczeniu, które staje się udziałem obserwatora (K. Wolny-Zmorzyński, 2010).

Zjawisko to koresponduje z zagadnieniem prawdziwości fotografii *in extenso*, poczynawszy od jej pierwszej XIX-wiecznej rejestracji, a skończywszy na XXI-wiecznych elektronicznych

zapisach. Pierwotna fascynacja obrazem odbitym stanowiła zamknięty komponent poznawczy, wykraczający poza krytyczny ogląd przeciętnych odbiorców (K. Wolny-Zmorzyński, 2007), jednak już wtedy zarzucano mu manipulacyjny charakter. Miał on wynikać z niejednoznaczności fotografii, związanej z samym procesem rejestrowania obrazu oraz z działaniami o charakterze technicznym. Winfred Nöth zauważa, że poddając zdjęcie manipulacjom w postaci montażu, retuszu, podwójnej ekspozycji, filtracji kolorystycznej czy solaryzacji, rejestrowane na nim obiekty przestają być prawdziwe. *Fotografia stała się medium wystawiającym się na manipulację, mistyfikację, imitację i fałszerstwo. Rozwój grafiki komputerowej, z jej zaawansowanymi narzędziami ulepszania i zniekształcania obrazu, pogłębia dodatkowo tę jej cechę* (W. Nöth, 1995). Barthes podsuwa jednak ważną myśl, w której ostatecznie rozdziela 'sens' zdjęcia od jego 'istoty': [fotografia] *nigdy nie kłamie. Lub raczej: może kłamać na temat znaczenia jakiejś rzeczy, gdyż z natury jest «tendencyjna», ale nigdy w sprawie istnienia tej rzeczy* (R. Barthes, 2008). Peirce badając indeksalną naturę obrazu fotograficznego, potwierdził tę intuicję. W jego ujęciu indeksalne zdjęcie nie ma potencjału asercji, o niczym nie mówi: wskazując jedynie *Tam!*, ukazuje oczom widza to, co było, jakiś wycinek rzeczywistości i nic więcej (W. Nöth, 1995). Fotografia w swojej pierwotnej formie jest zatem planem odwzorowań 'realności' utożsamianej z fragmentem tego, co rzeczywiste. Najbardziej dobitnym przykładem takiego postrzegania obrazu fotograficznego są zdjęcia dokumentacyjne poświadczające tożsamość człowieka, a także zastosowania rejestracji fotograficznej w kryminalistyce oraz w naukach eksplorujących obszary niedostępne ludzkiemu zmysłowi widzenia. Zdjęcia z zakresu astronomii czy medycyny publikowane w prasie przy okazji informowania o ważnych odkryciach czy osiągnięciach naukowych ukazują obiekty dotąd nieznanne, a zatem fascynujące z punktu widzenia ich nagle ujawnionej naoczności. Można przyjąć, że są one paralełą pierwotnego zdumienia obrazem odbitym (R. Barthes, 2008). Barthes zauważając, że łacińska nazwa fotografii mogłaby *brzmieć imago lucis opera expressa* – co oznacza obraz 'wywołany', 'wyjęty', 'przechwycony' poprzez działanie światła – potwierdza jej, jak się wydaje stałą, ontyczną potęgę wizualizacyjną: *gdyby Fotografia należała do świata odczuwającego jeszcze mityczność, na pewno skakano by z radości wobec bogactwa symbolu: ukochane ciało zostało unieśmiertelnione za pośrednictwem szlachetnego metalu, srebra [...]. Dorzucono by jeszcze ideę, że ten metal, jak wszystkie metale Alchemii, jest żywy* (Ibidem).

3 METODA SEMIOLOGICZNA: ROZPOZNAWANIE ZNACZEŃ

Kultura wizualna, której istotną część stanowi prasa opiniotwórcza, poddawana jest różnym metodom badawczym dobieranym stosownie do jej eksplorowanego obszaru. Fotografia dziennikarska bywa analizowana narzędziami wypracowanymi przez interpretację kompozycyjną, analizę treści, analizę dyskursu czy psychoanalizę (G. Rose, 2010). Metoda semiologiczna, która bada znaczenia w oparciu o relacje występujące pomiędzy znakami, częściej odpowiada na zapotrzebowania rynku reklamodawców, którzy pragną wiedzieć, w jaki sposób elementy umieszczane w przekazie reklamowym ewokują żadaną informację (Ibidem). Roland Barthes jako pierwszy z XX-wiecznych teoretyków semiologii zastosował jej narzędzia także do wyzyskania znaczeń kryjących się w fotograficznych komunikatach prasowych. Traktując je jako dążące do wyrazistości przekazy teleologiczne, poddał je rozkładowi studyjnemu (R. Barthes, 1985). Kluczowym esejem podejmującym ten temat jest *Le message photographique* z 1962 roku, który – obok *Retoryki obrazu* z 1964 roku traktującym przede wszystkim o przekazie reklamowym – stanowi bazę dla dalszych prac teoretyczno-empirycznych tego badacza. Jedną z nich jest cytowane już *Światło obrazu. Uwagi o fotografii* z 1980 roku, które wprowadziło ontologiczny i fenomenologiczny aspekt w poznanie semiologiczne. Ten – w istocie – filozoficzny i pozbawiony znamion „naukowości” esej jest metaforycznym opisem 'doświadczenia fotografii'. Precyzyjność

doboru aparatu pojęciowego, którego korpus jest rozległy i interdyscyplinarny, uwidacznia dbałość autora o zachowanie 'odpowiedniości z myślą'. Unikatowość tej książki polega nie tylko na jej semantycznym nasyceniu, ale także na tekstualnym utożsamieniu z medium fotograficznym. W swej konstrukcji stanowi 'obraz', którego 'syntagma' pozostaje otwarta (S. Sikora, 2002).

Metoda semiologiczna wznosi się na teoriach wybitnych autorów, którzy – tak, jak wspomniany Barthes – tworzyli jej potencjał zestawiając wiedzę naukową z ideologią rozumianą jako marksistowska dychotomia *rządzących i rządzonych*, a której ponowoczesnym odpowiednikiem ma być umotywowana społecznie zależność występująca pomiędzy sferą oznaczania i znaczenia (G. Rose, 2010). Semiologia jest zatem interdyscyplinarną, dyskursywną platformą kompilującą osiągnięcia teorii językoznawczych, etnologicznych, antropologicznych, socjologicznych czy psychoanalitycznych. Lista nazwisk teoretyków podejmujących wysiłek opisu kultury jako zjawiska sygnifikacyjnego jest długa i wciąż pozostaje otwarta, szczególnie w odniesieniu do dekonstrukcji znaku przeprowadzonej przez Jeana Baudrillarda. Listę tę otwiera pionier badań nad znakiem i twórca podwalin semiologii Ferdinand de Saussure. Dalszą jej część tworzą kontynuatorzy i re-interpretatorzy: A. Martinet, L. Hjelmslev, R. Barthes, C. Lévi-Strauss, R. Jakobson, L. Lacan, A. Gramsci, Ch. S. Peirce, S. Hall, L. Althusser, Z. Feud, M. Foucault, J. Berger, W. Benjamin, A. J. Greimas, S. Sontag, U. Eco, J. Baudrillard, J. Williamson, G. Kress, M. Iversen, M. Bal czy G. Dyer.

Metoda ta – pomimo swego silnego wpływu na obszary badawcze innych gałęzi naukowych – nadal wzbudza emocje wśród jej przeciwników, za których uchodzą takie postaci jak Michael Ball, Gregory Smith czy Don Slater. Autorzy ci zarzucają jej przyjmowanie zbyt obfitego aparatu pojęciowego mogącego implikować błędy ekwiwokacji. Rozrastanie się słownika analitycznego łączy przy tym ze zbytnią indywidualizacją badań oraz swobodą podejmowanych metod (Ibidem). W dyskurs ten włączają się także William Leiss, Stephen Kline oraz Sut Jhally, poddając w wątpliwość reprezentatywność i powtarzalność zbyt drobiazgowych analiz jednostkowych przypadków (W. Leiss, S. Kline, S. Jhall, 1997). Zarzut ten nie wydaje się jednak wystarczający, ponieważ założeniem badania semiologicznego nie jest opracowanie ścisłych i dających się uogólnić danych ilościowych, ale wskazanie określonych, charakterystycznych dla podejmowanego materiału mechanizmów relacyjnych, których pokłosem jest inwentarz znaków oraz wyprowadzonych z nich znaczeń. Jego użyteczność staje się głęboka w pomiarze synchronicznym (R. Barthes, 2009), a także – w sytuacjach wyjątkowych – diachronicznym. Owa diachroniczność musi być jednak umotywowana relewantną wartością czasową i kulturową.

Wskazywana metoda, będąca specyficznym narzędziem łączącym erudycyjny opis z operacyjnym kluczem do rozpoznawania związków pomiędzy systemami znaczeniowymi, wymaga od badającego wizualnej i lingwistycznej wrażliwości, a także wiedzy z zakresu zjawisk kulturowych. Autor analizy nie może jednak zapomnieć o własnej ograniczoności, którą Gillian Rose określa mianem 'refleksyjności' i traktuje jako warunek konieczny przeprowadzenia jakiegokolwiek krytycznego pomiaru form wizualnych. Don Slater również podejmuje ten trop, ostrzegając przed zbyt szybkim przyjmowaniem zastanych założeń teoretycznych wyrosłych na strukturalistycznej praktyce, że oto *zakłada [się] z góry lub uznaje za oczywiste właśnie to, co wymaga wyjaśnienia: relacje i praktyki, w których dyskursy są tworzone i działają* (G. Rose, 2010). Urszula Czartoryska wyraźnie wskazuje, że odczyt konotacyjny obrazu musi brać pod uwagę nie tylko moment historyczny oraz sugerowane przez nadawcę konteksty, ale – przede wszystkim – umotywowane środowiskowo i kulturowo właściwości danego odbiorcy-badacza (U. Czartoryska, 2005). W ujęciu Barthes'a dobry analityk i interpretator skazuje się na ironiczność (sarkastyczność), która oddziela go od konsumentów fotografii i czyni osobnym.

Obszarem polemik semiologicznych pozostaje również sam 'znak' oraz sposoby jego opisu. Margaret Iversen poddaje w wątpliwość użyteczność pionierskiej językoznawczej teorii de Saussure'a w badaniach nad wizualizacjami. W jej ocenie *znaczący* i *znaczony* znaku językowego jest bezsprzecznie poddawany konwencji, natomiast *relata* znaku wizualnego są umotywowane i przez to wymykają się oczywistej arbitralności. Badaczka przywołuje typologię znaku Charlesa Sandersa Peirce'a jako bardziej kompatybilną do oceny funkcjonowania różnych trybów znaczenia. Bal, Bryson i Dyer również sygnalizują pewne trudności związane z analitycznym podziałem znaku (M. Bal, N. Bryson, 1991). Nie ulega jednak wątpliwości, że diadyczny znak de Saussure'a stanowi *matrycę*, na której kolejne pokolenia teoretyków nadbudowują swoje własne jej interpretacje. Jest on warunkiem *sine qua non* semiologii, której istotą jest przecież negocjowanie naturalnych związków komponentów znakowych ujawniających określone znaczenia. Bez przyjęcia konwencjonalnego charakteru znaku nie byłaby więc możliwa jakakolwiek problematyzacja znaczeń funkcjonujących w świecie społecznym. Barthes doskonale rozpoznał tę zależność, wprowadzając w swój proces badawczy relacyjne, denotatywno-konotatywne piętra elementów *znaczących* i *znaczonych*. Gillian Rose zestawiając różnorodne praktyki krytycznego rozumienia obrazów, wskazała sam 'obraz' oraz sposoby jego odbiorczości jako główne obszary badawcze nauki o znakach. W jej ocenie sam proces wytwarzania komunikatu fotograficznego jest drugorzędny i nieistotny z retorycznego punktu widzenia. Podobnego zdania jest Tomasz Piekot, który zagadnienie autorstwa czy prawdziwości referencji nie postrzega jako wiążącego dla finalnego odczytu (T. Piekot, 2006). Przyjmuje się zatem, że nadawca – osadzony w określonym uzusie ideologicznym – dociera do odbiorcy dysponującego tym samym lub podobnym zespołem wartości, co pozwala na zaistnienie odczytu preferowanego. Mechanizm ten funkcjonuje w prasie, która kieruje swoje komunikaty do wydzielonej grupy docelowej i tym samym potrafi nadzorować ich polisemiczność (R. Barthes, 2012). Według Stuarta Halla, autora pojęcia preferowanych znaczeń, (...) *każde społeczeństwo czy kultura wykazuje skłonność do narzucania (z różną tolerancją) własnych klasyfikacji świata społecznego, kulturowego i politycznego. Klasyfikacje te składają się na dominujący porządek kultury, który oczywiście nigdy nie jest jedynym porządkiem i bywa kontestowany. (...) Różne obszary życia społecznego znajdują odwzorowanie w rozmaitych dziedzinach dyskursu, hierarchicznie zorganizowane w postaci znaczeń dominujących czy też preferowanych*” (G. Rose, 2010). Tezę tę potwierdzają ustalenia Roberta Hodge'a i Gunthera Kressa, którzy wprowadzili do dyskursu semiologicznego system logonomiczny oznaczający zespół reguł określający warunki tworzenia i odbierania znaczeń. Jest on podstawą do konstruowania społecznie umotywowanych reżimów wytwarzania *semów* (sem jest najmniejszą jednostką znaczenia mającą wartość różnicującą) oraz ich odbioru. 'Czytanie' obrazu jako złożone i wieloaspektowe działanie kulturowe nie może obyć się zatem bez wykorzystania determinujących kodów ekstensywnych. Teoretycy w różny sposób interpretują istotę owych kodów – dla Halla kluczowym zagadnieniem jest kod dominujący będący odzwierciedleniem prymarnych ideologii funkcjonujących w danym społeczeństwie. Podobnym pojęciem posługuje się Williamson, która własność tę nazywa systemami odniesień o charakterze opozycji binarnych. Barthes operując 'mitem' jako formą ideologii ujawniającą się na poziomie wtórnego, konotatywnego systemu semiologicznego, kładzie nacisk na jego implicytność, która tworzy się w procesie naturalizacji obrazowej reprezentacji (R. Barthes, 2008). Mitologia uaktualnia swoją żywotność właśnie dzięki – skrywanej za przekazem retorycznym – ideologii. Teza ta pozwala uznać metodologię Barthes'a za odpowiednią do śledzenia procesu tworzenia się znaczenia w przekazach prasowych, co zresztą potwierdza sam autor: *Prasa czy Moda to dwa przedmioty kulturowe o stałej formie i niestałej treści, które, jak się wydaje, niewiele badano pod tym kątem; symbolem tych przedmiotów można by*

uczynić statek Argo, w którym każdy fragment był stopniowo wymieniany, a który mimo to pozostawał statkiem Argo: aktualność to pewna forma, jest więc pierwszorzędym materiałem dla analizy semiologicznej (R. Barthes, 2005). Tomasz Goban-Klas w swoim eseju *Komunikowanie i media* uznaje przemyślenia badacza za wciąż aktualne i przydatne dla teorii i praktyki dziennikarskiej (T. Goban-Klas, 2008). Paradoksalnie użyteczność ta zasadza się na swoistym nieokiełznaniu myśli „szaleńca z Collège de France”, który – otwierając kolejne wątki swoich badań – porzucał je jako 'dzieła otwarte'. *Rygorysta w teorii, czarnoksiężnik w praktyce*, Barthes zaciekawia więc zarówno tych, którzy w krytyce szukają ścisłości, jak tych, których cieszy najbardziej swoboda wyobraźni intelektualnej (J. Błoński, 1970). Aspekt ten wpisuje się w ponowoczesne tendencje ucieczki od ostatecznych oznaczeń zastanej rzeczywistości. Barthes będąc jednym z ojców paradygmatycznego 'sczytywania' przejawów kultury, okazuje się jednocześnie – i ostatecznie – piewą jej 'ontycznej tajemnicy', którą *nomen omen* próbuje rozpoznać dzięki 'procesowi operacyjnemu'.

3.1 Studium – denotacja, konotacja i kody ekstensywne

Roland Barthes w swoim eseju *Le message photographique* zrównuje prasowy obraz fotograficzny z komunikatem. Jest on wiązką ukształtowaną przez źródło emisji, kanał transmisji oraz grupę odbiorczą. Emiter, a zatem redakcja gazety, a także odbiorcy, czyli czytelnicy-widzowie, nie podlegają bezpośrednim badaniom semiologicznym, w zainteresowaniu których pozostaje kanał transmisyjny. Jest nim materialna gazeta, a raczej jej wyodrębnione z poszczególnych wydań, całościowe fragmenty w postaci jednostek (leksji) wizualno-werbalnych. Nośnik zbudowany z sygnifikacyjnego layoutu, w którym najważniejszym elementem jest logo osadzone w winiecie, determinuje odbiór wyodrębnionych leksji, przywołując ideologiczne determinanty odczytu preferowanego. Nakładają się one na obraz fotograficzny i towarzyszący mu kod werbalny, jednak struktura obiektu wizualnego posiada pewną autonomię, która pozwala na podjęcie procesu studyjnego. Zgodnie z terminologią wprowadzoną przez Barthes'a w *Światle obrazu. Uwagi o fotografii*, badany wycinek prasowy stanowi *spektrum*, redakcja/fotograf jest *operatorem*, a odbiorca/czytelnik *spectatorem*. Nazewnictwo to wnosi istotny aspekt w ogląd obrazu jako artefaktu o dwoistej naturze – jednocześnie osobnego, przynależnego do nieuchwytnego świata natury i zarazem głęboko zanurzonego w kulturze. Semiologa interesuje ten właśnie moment stykania się obu porządków, które na wyższym poziomie generują implicytne znaczenia retoryczne (R. Barthes, 2009). Jak było wspomniane wcześniej, dla Barthes'a rozpoznawanie tego procesu jest ujawnianiem znaturalizowanych mitów kulturowych żywiących się dominującymi uzusami społecznymi i aksjologicznymi. Stworzenie operacyjnego narzędzia *studium* stanowi więc odpowiedź na potrzebę ujawnienia nakładających się na siebie systemów sygnifikacyjnych, które – wspomagane przez ekstensywne kody (werbalny i pozawerbalny) – generują znaczenia. *Rozpoznać studium to siłą rzeczy spotkać się z intencjami fotografa, wejść z nimi w porządek harmonii, przyjąć je lub odrzucić. Ale zawsze się je rozumie, dyskutuje w sobie, gdyż kultura (do której należy studium) jest umową zawartą między twórcami i konsumentami* (R. Barthes, 2008). Zacytowany fragment wskazuje, że pomiar studyjny ociera się w jakiś sposób o analizę hermeneutyczną wnikającą w sferę podmiotowości i intencjonalności autora i jego odbiorcy (P. Sztompka, 2006). Zdjęcie, należąc do porządku kultury, poddaje się rozumieniu opartemu na odnajdywaniu znaczeń jako efektów działań intencjonalnych (Z. Bauman, 1978). Intencjonalność jest zatem permanencją, która stanowi stały element kultury. Na aspekt ten zwraca uwagę Zygmunt Bauman: (...) *analizując wzory kulturowe w kategoriach ich funkcjoznaków (czyli w kategoriach semiologicznych), odnosimy je bezpośrednio do ludzkiej praxis bez szkody dla poziomu analitycznego. Powstaje w ten sposób dynamiczne pojęcie funkcji, zdolnej nie tylko do podtrzymywania, ale i generowania form* (Z. Bauman, 2012).

Założeniem studium jest przyjęcie – wspomnianej wcześniej – diadycznej struktury znaku, który tworzy się jako nadbudowa *signifiant* (*Sa*) – znaczącego i *signifié* (*Sé*) – znaczonego. Nie można pominąć też ważnego elementu teorii de Saussure'a, która dzieli *Mowę* na systemowy *Język* i akcyjne *Mówienie* (F. de Saussure, 2002). Rozróżnienie to, pierwotnie zastosowane do synchronii i diachronii języka, staje się użyteczne również podczas analizy studyjnej ujętej diachronicznie, ponieważ to właśnie akcyjne *Mówienie* (casus danej jednostki wizualno-werbalnej) moderuje systemowy *Język* (obserwacja przemian *znaczących* odsyłających do określonych *znaczonych* w przyjętym odcinku czasowym). By zrozumieć istotę tych zależności, trzeba przyjąć, że elementy diadycznego znaku nie podlegają dychotomii, ale pozostają w relacji uzupełniającej. Wynika z niej, że *znaczący* jest wyrażaniem, materia, a *znaczony* treścią, pojęciem, noematem. Znak nie stanowi przy tym jedynie prostej sumy obu tych komponentów, ale – pozostając w otoczeniu sygnifikacyjnym – tworzy się jako semantyczna nakładka. Generowanie znaczenia ma zatem charakter ilorazu (R. Barthes, 2009). Dwuznaczność *signifiant* i *signifié* polega na tym, że są jednocześnie składnikiem i związkiem. Początkowe poszukiwania odpowiedniego nazwania poszczególnych pięter sygnifikacyjnych pomijały zjawisko podwójnej artykulacji Martineta, która zakłada istnienie lingwistycznych jednostek znaczeniowych (monemów) oraz jednostek dystynktywnych, różnicujących i pozbawionych sensu (fonemy). Obecność takich jednostek implikuje produkcję nieskończonej wręcz liczby znaków będących efektem kombinacji niewielu elementów dystynktywnych (A. Martinet, 1970). Teoria ta posłużyła Hjelmslevowi do sformułowania planów wyrażania i treści oraz wydzielenia w każdym z nich formy i substancji. Autor ten wprowadził także pojęcie znaku jednopoziomowego (denotacje) i wielopoziomowego (konotacje, metajęzyki).

3.1.1 Denotacja

Denotacja w ujęciu de Saussure'a należy do planu syntagmatycznego, który jest kombinacją znaków opartych na ekstensji. W wymiarze idealnym jest to wyodrębnienie (odcięcie) pierwotnych znaków i pozbawienie ich substancjalności na rzecz czystej relacyjności. Owa relacyjność ma charakter wirtualny, to znaczy jest potencjałem dla nieskończonej liczby sensów (R. Barthes, 2009). Jest to moment ostatecznego, bo pozakulturowego (pozakulturowy oznacza tutaj tyle, co niepoddający się mechanizmowi racjonalizacji i sublimacji, a nie oddzielony od – umotywowanej kulturowo – percepcji), obiektywizmu tworzącego utopijną niewinność zdjęcia. Według Barthes'a właśnie dlatego analogiczna, ciągła sygnifikacyjnie fotografia w swoim dosłownym odczycie jest przekazem bezkodowym (*Mówieniem*), na który dopiero system konotacyjny nakłada nieciągłą kodyfikację (*Język*). Zjawisko to nie ma miejsca w przypadku rysunku, który tworzony w określonej stylistyce *a priori* jest kodowany. Denotacja obrazu fotograficznego polega zatem na jego literalnym odczycie, *ergo* na rozpoznaniu zarejestrowanych przez aparat fotograficzny obiektów. Ich ekscerpowanie jest możliwe dzięki zasadzie relewancji, która zmusza badacza do wyboru obiektów o określonym potencjale znaczeniowym. Innymi słowy proces analizy musi być podejmowany z jednego, raz przyjętego punktu widzenia (Piekot, 2006). W przeciwnym razie rozcinanie syntagmy *Mówienia* – jako tekstu kultury – nie miałoby końca. Barthes w swoich *Podstawach semiologii* przywołuje sprawdzian komutacji Hjelmslewa jako narzędzie wspomagające rozbiór badanego tekstu: *Sprawdzian komutacji polega na sztucznym wprowadzeniu zmiany w planie wyrażania (znaczące) i na obserwacji, czy ta zmiana pociągnie za sobą korelatywną modyfikację planu treści (znaczone)* (R. Barthes, 2009). Jednak w przypadku wizualizacji zabieg ten zostaje utrudniony przez funkcjonowanie wielu niepewnych, a nawet nieznanych sensów. Semiologia przywołuje w tym miejscu kody pośredniczące, które pozwalają na rozpoznanie *znaczonych*.

Jak było zasygnalizowane wcześniej, denotacyjna analogiczność (analogon) odsyła do – istotnego z punktu widzenia przekazu prasowego – mitu fotograficznej naturalności, która dzięki swojej naoczności wprowadza odbiorcę w stan pewności, że widziane przez niego obiekty są rejestracją 'stanu faktycznego'. Zjawisko to wydaje się permanentne nawet dzisiaj, w dobie symultanicznych mediów masowych, w których rekonfiguracje składowych obrazów mają efemeryczny charakter (J. Baudrillard, 2001). Odbiór zdjęcia nadal ma bowiem bardziej charakter obserwacyjny niż fikcjonalno-projekcyjny (Czartoryska, 2005). Z tezy tej wypływa istotna zależność pomiędzy denotacją a konotacją: obraz literalny przyjmuje przekaz konotowany jako ostateczny, ale jednocześnie warunkuje jego semantyczny zasięg. Innymi słowy retoryczność obrazu motywowana jest odbiorczością jego naturalności. Konotacja jest obecnie doświadczana jako naturalna implikacja denotacji wprowadzanej przez fotograficzną analogię. A zatem dzisiaj wszyscy jesteśmy konfrontowani z procesem naturalizacji kultury (Barthes, 2012). Poziom denotacyjny zapośredniczany jest przez system metajęzykowy, który w przypadku deskrypcji denotacyjnej można zrównać z diegezą. Postrzeganie analogonu naznaczone zostaje zatem *nazywaniem* – systemem artykulacyjnym przełamującym jego czystość odbiorczą. Zjawisko to wynika z kulturowego umotywowania kodu językowego, który organizuje i kategoryzuje rzeczywistość zgodnie z dominującym uzusem. Właśnie dlatego proces strukturalnego wyodrębniania elementów denotowanych i konotowanych naznaczony jest pewnym chaosem terminologicznym i często zmusza do tautologicznych opisów.

3.1.2 Konotacja i metajęzyki

Według Hjelmsleva konotacja jest sensem wtórnym, którego *znaczące* zbudowane są ze znaków denotacyjnego systemu pierwotnego znaczenia. A zatem jeśli (W) oznacza plan wyrażania (*znaczący* drugiego systemu), (T) plan treści (*znaczony* drugiego systemu), a (R) znakotwórczą relację zachodzącą pomiędzy planami, to formuła konotacyjna brzmi: (WRT) R T. System konotowany jest więc systemem, którego plan wyrażania jest sam utworzony przez system znaczenia (R. Barthes, 2009). Odwołując się do tej definicji, wskazać można też formułę metajęzykową, która przybiera postać W R (WRT). Informuje ona, że deskrypcja stanowi system, którego plan treści jest sam utworzony przez system znaczenia (semiotyka mówiąca o semiotyce). Zależności te tworzą zbiór, w którym *mowa* na poziomie denotacyjnym staje się metajęzykiem uchwyconym dopiero w procesie konotacyjnym. Wprowadzenie tych porządków nie rozwiązuje jednak problemu, zasygnalizowanego w punkcie poświęconym denotacji, a dotyczącym możliwości deskrypcji bez odniesień do ekstensywnych kodów kulturowych. Hjelmslev tłumaczy zjawisko metajęzyków w następujący sposób: *Wiedząc, że «działanie» jest «opisem» ustanowionym w oparciu o zasadę empiryczną, czyli niesprzeczną (spójną), wyczerpującą i prostą, semiotyka naukowa lub metajęzyk jest «działaniem», natomiast semiotyka konotatywna nim nie jest. Jasnym jest, że semiologia na przykład jest metajęzykiem, ponieważ odnosi się, jako drugi system, do analizy pierwszej mowy (lub mowy-obiektu), która jest badanym systemem. I ten system-obiekt jest «znaczonym» dzięki semiologicznemu językowi. Pojęcie metajęzyka nie powinno być zarezerwowane tylko dla języków naukowych; kiedy mowa artykułowana, w «swoim denotowanym stanie», obarcza się systemem obiektów znaczących, wówczas konstytuuje się jako «działanie», czyli metajęzyk* (Barthes, Ibidem). Uwaga ta celnie wyjaśnia ustrukturyzowanie *nazywania*, które przechodząc przez denotacyjno-konotacyjną cezurę, staje się metajęzykiem na każdym poziomie analizy.

System konotacyjny wprowadza w proces analizy obrazu nieciągłość znakową, to znaczy umiejscawia go w kodzie kulturowym. Aspekt odczytu kulturowego wiąże się z uruchamianiem przez jedną i tę samą *leksję*, czyli jednostkę wizualną lub wizualnowerbalną, różnorodnych leksyków. Pojęcie leksyku jest kluczowe dla badania semiologicznego,

ponieważ – jako część planu symbolicznego (języka) odpowiadająca pewnemu zbiorowi praktyk i technik – wpływa na polisemantyczność przekazu. Zespół indywidualnych leksyków odbiorcy (idiolekt) wydobywa więc z systemu sensu obrazu określone łańcuchy znaczeń, nienaruszając jego mocy sygnifikacyjnej. Każda procedura wyzyskiwania *znaczonych* ma zatem charakter zindywidualizowany i zależny od potencjału skopicznego i intelektualnego odbiorcy (Rose, 2010). Z pojęciem leksyków łączy się kod ideologiczny i historyczny, który należy postrzegać jako zespół relewantnych i współdzielonych wartości społecznych (T. A. van Dijk, 2001). W ujęciu Barthes'a bazowa ideologia danego społeczeństwa posiada swoje *znaczące konotacyjne* – konotatory – a te, tworząc zbiór, stają się retoryką. Retoryka jest zatem oznaczającą stroną ideologii. Procedura dotarcia do ideologii obrazu polega na wyekscerpowaniu jego konotatorów, a następnie na przyporządkowaniu im *znaczonych* z puli idiolektów i całych leksykonów. Proces ten krzyżuje ze sobą system konotacji odwołujący do paradygmatów z pozasystemową syntagmą denotacji ikonicznej. Zależność ta wskazuje na prymat naoczności, która niejako daje „alibi” ukrytym za konotatorami sensom preferowanym.

4 ZAKOŃCZENIE

Fotografia jest analogonem sygnifikacyjnego świata. Jest jego potwierdzającą reprezentacją utrwaloną w wycinku czasu. Odbiorca zderzony z jej emanacją doświadcza permanentnej naoczności, którą poddaje kulturowo uwarunkowanej racjonalizacji. Korzystając z zapośredniczających kodów ekstensywnych, wyzyskuje znaczenia, w których rozpoznaje ich ostateczny sens. Metoda semiologiczna Rolanda Barthes'a, który jako pierwszy zajął się obrazem fotograficznym w kategoriach oznaczoności wyprowadzonej z diadycznej natury znaku, pozostaje użytecznym narzędziem pomiaru relacyjnych uwarunkowań składników prasowego kodu wizualno-werbalnego. Wybór semiologicznej techniki studyjnego wyzyskiwania elementów *znaczonych* i odwołujących do nich *znaczących* pozwala na podejmowanie kolejnych prób wyznaczenia mapy ideologicznej badanego periodyku.

Sources

1. BAL M., BRYSON N. *Semiotics and Art History*. „The Art Bulletin”, Vol. LXXIII, No. 2 (Jun.1991), s. 174-208.
2. BARTHES R. *Efekt rzeczywistości*. „Teksty Drugie”, Nr 4 (2012), Warszawa: 2012.
3. BARTHES R. *Image Music Text. Essays selected by St. Heath*. London: 1977.
4. BARTHES R. *Imperium znaków*. tłum. A. Dziadek. Warszawa: 2012.
5. BARTHES R. *Podstawy semiologii*. tłum. A. Turczyn. Kraków: 2009.
6. BARTHES R. *Retoryka obrazu*. „Pamiętnik Literacki” LXXVI, 1985, z. 3.
7. BARTHES R. *Światło obrazu. Uwagi o fotografii*. Warszawa: 2008.
8. BARTHES R. *System mody*. przeł. M. Falski. Kraków: 2005.
9. BATCHEN G. *Burning with Desire. The Conception of Photography*. Cambridge: 1999.
10. BAUDRILLARD J. *Rozmowy przed końcem*. Warszawa: 2001.
11. BAUDRILLARD J. *Społeczeństwo konsumpcyjne. Jego mity i struktury*. Warszawa: 2006.
12. BAUMAN Z. *Hermeneutics and Social Science. Approaches to Understandings*. London: 1978.
13. BAUMAN Z. *Kultura jako praxis*. tłum. J. Konieczny. Warszawa: 2012.
14. BELTING H. *Antropologia obrazu. Szkice do nauki o obrazie*. Kraków: 2007.
15. BERGSTRÖM B. *Komunikacja wizualna*. tłum. J. Tarnawska. Warszawa: 2009.
16. BŁOŃSKI J.. *Słowo wstępne [w:] R. Barthes. Mit i znak. Eseje*. Warszawa: 1970.

17. CZARTORYSKA U. *Fotografia – mowa ludzka. Perspektywy teoretyczne*. Gdańsk: 2005.
18. DE SAUSSURE F. *Kurs językoznawstwa ogólnego*. Warszawa: 2002.
19. DEBORD G. *Spoleczeństwo spektaklu*. Warszawa: 2006.
20. DERRIDA J. *The Deaths of Roland Barthes* [w:] *Philosophy and non-philosophy since Merleau-Ponty*. ed. H. J. Silverman. London: 1988.
21. ECO U. *Po drugiej stronie lustra i inne eseje. Znak, reprezentacja, iluzja, obraz*. Warszawa: 2012.
22. GOBAN-KLAS T. *Komunikowanie i media* [w:] Z. Bauer, E. Chudziński. *Dziennikarstwo i świat mediów*. Kraków: 2008.
23. HOPFINGER M. *Nowe media w komunikacji społecznej w XX wieku*. Warszawa: 2002.
24. JAY M. *Downcast Eyes. The Denigration of Vision in Twentieth-Century Trench Thought*. Berkeley: 1993.
25. JURECKI K. *Oblicza fotografii*. Września: 2009.
26. LEISS W., KLINE S., HALL J. *Social Communication in Advertising. Persons, Products and Images of Well-Being*. New York: 1997.
27. MARKOWSKI M. P. *Między nerwicą i psychozą: rzeczywistości Rolanda Barthes'a*. „Teksty Drugie”, Nr 4 (2012), Warszawa: 2012.
28. MARTINET A. *Podstawy lingwistyki funkcjonalnej*. Warszawa: 1970.
29. MICHAŁOWSKA M. *Niepewność przedstawienia. Od kamery obskury do współczesnej fotografii*, Kraków: 2004.
30. NÖTH W. *Can Pictures Lie?* „The Semiotic Review of Books”, Vol. 6 (2) 1995.
31. PIEKOT T. *Dyskurs polskich wiadomości prasowych*. Kraków: 2006.
32. PISAREK W. *O mediach i języku*. Kraków: 2007.
33. REEVES B., NASS C. *Media i ludzie*. przeł. H. Szczerkowska. Warszawa: 2000.
34. ROSE G. *Interpretacja materiałów wizualnych. Krytyczna metodologia badań nad wizualnością*. tłum. E. Klekot. Warszawa: 2010.
35. SIKORA S. *Fotografia jako mit* [w:] *Estetyka i racjonalność fotografii*. Pod red. A. Sobota. Wrocław: 2002.
36. SZTOMPKA P. *Socjologia wizualna. Fotografia jako metoda badawcza*. Warszawa: 2006.
37. VAN DIJK T. A. *Opinions and Ideologies in the Press* [w:] A. Bell, P. Garrett. *Approaches to media discourse*. Oxford: 2001.
38. WOLNY-ZMORZYŃSKI K. *Jaka informacja? Rzecz o percepcji fotografii dziennikarskiej*. Kraków: 2010.

Contact

mgr Anetta Kuś, PhD candidate
 Kazimierz Wielki University
 J. K. Chodkiewicza 30, 85-064 Bydgoszcz, Poland
 Tel: +48 692432255
 email: anetta.kus@wp.pl

CITOVÁ VAZBA MEZI MATKOU A DÍTĚTEM S POSTIŽENÍM Z POHLEDU SPECIÁLNÍHO PEDAGOGA

EMOTIONAL ATTACHMENT BETWEEN MOTHER AND CHILD WITH DISABILITY FROM THE VIEW OF A SPECIAL PEDAGOGUE

Eva Urbanovská, Blanka Novotná, Miloň Potměšil, Michal Růžička

Abstrakt

Vytváření si vztahu k dítěti je jedním z přirozených procesů v souvislosti s mateřstvím. Počátky tohoto procesu mohou být patrné již v nitroděložním vývoji. Raný věk dítěte je potom významné období, ve kterém dochází k intenzivnímu formování vztahu matka - dítě. Osobnost dítěte je podstatně ovlivněna kvalitou citové vazby, potažmo determinanty, které měly na vytvoření a formování citové vazby vliv. Jedním z potencionálních faktorů, nad kterým se zamýšlíme na následujících řádcích, je přítomnost postižení u dítěte. Pro práci speciálního pedagoga mohou být informace o vytvořené citové vazbě velmi prospěšné při jeho následující péči a práci. Prostor věnovaný této problematice a výsledky realizovaného šetření tak mohou přispět k rozšíření povědomí pedagogů a hlubšímu pochopení okolností ve vývoji dítěte.

***Klíčová slova:** Citová vazba, dítě s postižením, bonding, interakce matka a dítě, prenatální vývoj*

Abstract

Creating a relationship with a child is one of the natural processes, related to motherhood. The beginnings of this process can already be seen in intrauterine development. The early age of the child is then an important period, in which the mother-child relationship is intensely formed. Child personality is significantly influenced by the quality of attachment, as well as by determinants that create and shape the emotional attachment. One of the potential factors we are thinking about on the following lines is the presence of a child's disability. For the work of a special pedagogue, the information about the created emotional attachment can be very beneficial in his aftercare and work. The space devoted to this issue and the results of the research can contribute to the widening of teachers' awareness and a deeper understanding of the circumstances in the development of the child.

***Key words:** Emotional attachment, a child with disabilities, bonding, interaction of mother and child, prenatal development*

1 ÚVOD DO SLEDOVANÉ PROBLEMATIKY

John Bowlby byl jedním z prvních, kdo začal uznávat potřebu silného a stabilního vztahu s matkou či alespoň s primárním pečovatelem u kojence a malého dítěte. Proto se stal zakladatelem teorie attachmentu. Bowlby vyslovil domněnku, že děti již v raném dětství prožívají a zakoušejí nepřetržitý, vřelý, intimní vztah se svou matkou a bohužel nedostatek této zkušenosti může mít závažný a nezvratný dopad na jejich psychické zdraví (Bowlby, 1952). Jak Bowlby (2010, s.9) uvádí: „Převládá názor, že pro duševní zdraví je nezbytné, aby kojenec a později malé dítě prožívalo vřelý, intimní a nepřerušovaný vztah s matkou (nebo s její trvalou náhradou), v němž oba nacházejí uspokojení a radost.“ Bowlbyho práci podpořila a rozšířila Marie Ainsworthová, která se zaměřila především na rozdílnost citové

vazby a citového pouta (Vágnerová, 2012). Dalším významným představitelem je Karl Heine Brisch. Brisch se věnoval zejména vzniku citové vazby mezi dítětem a rodiči z pohledu partnerství a rodičovství. Zkoumal základní výchovné prvky, které přispívají ke vzniku citové vazby (Brisch, 2012).

Jedním ze zajímavých výzkumů, který se zabýval problematikou citové vazby mezi matkou a dítětem, proběhl v Institutu zobrazovacích biomedicínských metod v Itálii (ITAB). Pracovníci ITAB považují za důležité, aby ve vztahu matka – dítě byla přítomna empatie, protože díky ní vznikají emoční vazby a je podpořen zdravý emoční vývoj dítěte. Výzkumný personál si kladl za cíl zjistit, zda je mateřská empatie doprovázena synchronně v autonomních oblastech s dítětem. Emocionalitu matek zkoumali za pomoci tepelných obličejových otisků. Výsledky prokázaly paralelismus situace na specifické odpovědi matek a dětí, které se projevily díky tepelným obličejovým otiskům. Zejména při stresující situaci. Tyto výsledky poukazují na multidimenzionální přístup k pochopení emocí mezi matkou a dítětem (Ebisch & Aureli & Bafunno & Cardone & Romani & Merla, 2012).

2 VÝZKUMNÉ ŠETŘENÍ

2.1 Cíl výzkumu a výzkumné otázky

V rámci výzkumu byl stanoven hlavní cíl a následně cíle dílčí. Na základě výzkumných cílů pak byly zformulovány výzkumné otázky.

Hlavní cíl

- Zjistit hlavní faktory determinující vznik a vývoj citové vazby mezi matkou a dítětem s postižením.

Dílčí cíle

- Analyzovat shodné znaky ve výchově a péči o dítě s postižením, které vedou ke vzniku citové vazby mezi matkou a dítětem.
- Analyzovat první chvíle po porodu a zdůraznit významnost těchto momentů pro vznik citové vazby mezi matkou a dítětem s postižením.
- Stanovit důležitost přítomnosti otce a jeho funkčnosti v rodině, kde se nachází dítě s postižením.

Výzkumné otázky

- Jaké byly první reakce matek při zjištění, že jejich dítě má postižení?
- Za jakých podmínek došlo k prvnímu odloučení matky a dítěte s postižením?
- Na kolik ovlivňuje vznik citové vazby mezi matkou a dítětem přítomnost otce?
- Co je pro matku dítěte s postižením nejtěžší?
- Co matky prožívaly při prvním kontaktu s jejich dítětem?
- Jak matky popisují své těhotenství?
- Jakým způsobem probíhaly první roky dítěte s postižením, co se týče péče a výchovy?
- Docházelo ke spolupráci matek s jinými organizacemi?
- Je něco, co by zpětně matky ve svém dosavadním životě změnily?

2.2 Metodologie výzkumu a průběh šetření

Pro proniknutí do sledované problematiky jsme zvolili kvalitativní cestu výzkumu, pro sběr dat konkrétně metodu strukturovaného rozhovoru s otevřenými otázkami. Švaříček (in Švaříček, Šedřová, 2014) vymezuje rozhovor jako jednu z nejvíce využívaných metod pro sběr dat v kvalitativním výzkumu. Rozhovor nám dokáže poskytnout pochopení určitého

problému a vede nás k získání potřebných informací. Dotazování probíhá pomocí otevřených otázek. Tento způsob napomáhá respondentům poskytnout své prožitky, jednání a následně jejich vysvětlení. V podstatě se jedná o získání subjektivního názoru jedince.

Rozhovory probíhaly v přirozeném prostředí respondentů. Výběr bezpečného prostředí byl ponechán respondentům. Prvně proběhlo uvolnění atmosféry, získání důvěry a nasměrování k dané problematice, následovalo přímé povídání si a poslední částí rozhovoru byl závěr a shrnutí. Rozhovory byly zaznamenány na diktafon. Respondenti byli ubezpečeni, že jejich výpovědi budou anonymní. Všechny matky dostaly možnost kdykoliv od výzkumu odstoupit. Všichni respondenti dostali stejné otázky. Při zpracování dat byla dodržena anonymita oslovených respondentů a byly změněny iniciály. Hendl (2005, s. 155) o soukromí píše: „Jen někteří lidé jsou ochotni sdělovat podrobnosti ze svého soukromí s vědomím, že budou zveřejněny. Proto je zachování soukromí důležitým požadavkem výzkumu. Je nutné zachovávat co nejpřísnější soukromí účastníků výzkumu změnou určitých skutečností, pokud to nenaruší vyznění celé zprávy.“

Respondenti byli vybíráni podle určitých znaků. V našem případě jsme potřebovali získat ženy, tedy matky, které mají dítě s postižením. Respondenti byli osloveni záměrně na základě osobních vazeb a zprostředkování kontaktů od známých. Pro výzkum bylo osloveno šest matek. Setkání s pěti matkami se zdařilo a souhlasily s poskytnutím svých zážitků, pocitů a pro nás potřebných údajů. Bohužel jedna matka se setkáním souhlasila, ale v době, kdy jsme se měli sejít, tak se přestala ozývat a do kontaktu jsme se již nedostali.

Rozhovor s matkou dítěte se zdravotním postižením byl sepsán na motivaci z knihy *Náročná mateřství: být matkou postiženého dítěte*, kterou napsala Vágnerová. (Vágnerová, 2009, s. 317-318)

2.3 Analýza získaných dat

Švaříček (in Švaříček, Šedřová, 2014) prezentuje vhodnost přepsání celého rozhovoru, abychom získali lepší vizualizaci dat a následně dokázali vytvořit síť vztahů, kde se například mohou jednotlivá ustanovení doplňovat. Přestože se jedná o časově náročný proces, považujeme jej ve shodě s Hendlem (2005) za podmínku úspěšného vyhodnocení dat získaných v procesu rozhovorů. V rámci zpracování výzkumných dat tak došlo k transkripci rozhovorů a následné vyjmutí a rozřídění informací k jednotlivým výzkumným otázkám. Získali jsme tak podstatné informace, které nám pomohly vytvořit a objasnit síť vztahů k dané problematice.

Vyhodnocení výzkumných otázek

1. Jaké byly první reakce matek při zjištění, že jejich dítě má postižení?

V otázce přijetí dítěte s postižením, respektive přijetí samotné přítomnosti postižení, můžeme mluvit o dlouhodobém procesu, jehož průběh je ovlivněn mírou frustrační tolerance, vytvořenými coping strategiemi, charakterem daného postižení apod. Častou reakcí na takovou nečekanou zprávu může být šok a popření. Velmi často je to ovlivněno společností a okolím. Dále především záleží na typu a stupni postižení. Mrowetz (2012) podotýká: „Už podle profesora Matějčka je odolnost rodiny vůči psychickým zátěžím zpravidla taková, jaký je nejslabší článek rodinného řetězce.“ Tohle je velmi zajímavá myšlenka. Myslíme si, že to lze jednoduše vyčíst z výpovědí matek, které jsme oslovili. Právě přijetí svého dítěte ovlivňuje formování citové vazby mezi nimi. Jak zmiňuje Bowlby (2010, s. 308): „Když matka vnímá signály svého dítěte a reaguje na ně pohotově a přiměřeně, dítě prospívá a vztah se rozvíjí utěšeně.“ Pevně souhlasíme s Bowlby, protože právě k těmto pohotovým reakcím může dojít jen tehdy, pokud matka své dítě přijme. Tehdy také dochází k uvědomění si vlastních rodičovských kompetencí a tak je schopna intuitivně a pohotově reagovat na své

dítě. Nami oslovené respondentky během narození a po narození nevěděly o postižení svého dítěte. Všechny matky byly „postaveny před hotovou věc“ a musely s tím podle svých možností naložit tak, aby mohly své dítě přijmout a milovat. Zvláště v těchto momentech shledáváme potřebnou sílu vzniku a formování citové vazby mezi matkou a dítětem s postižením. Respondentky dostaly čas přijmout své doposud zdravé dítě a tak byly schopny reagovat na potřeby svého dítěte. Po zjištění diagnózy už své dítě bezpodmínečně milovaly, a tak se citová vazba mezi nimi nadále formovala.

2. Za jakých podmínek došlo k prvnímu odloučení matky a dítěte s postižením?

Nejčastěji matky popisují první odloučení až při vstupu do jeslí, mateřské školy, základní školy nebo první prázdniny u tety. Kromě pláče nepopisují nijak výrazné emoce. Podle vyjádření matek to byly právě on, kdo odloučení více emočně prožíval. U dětí byl pozorován křik a pláč, ale po opětovném shledání a navázání kontaktu se dítě zklidnilo a opět dále v klidu prozkoumávalo okolí. Došlo tedy ke vzniku a následnému formování bezpečné a jisté citové vazby, kterou popisuje Bowlby (2010) i Birsch (2012). Na základě získaných poznatků o vývoji citové vazby si právě dovolujeme říci, že došlo k fyziologickému navázání se matky na dítě a naopak.

3. Na kolik ovlivňuje vznik citové vazby mezi matkou a dítětem přítomnost otce?

Je nezpochybnitelné, že přítomnost otce v rodině je velmi potřebná. Vystává však jedna důležitá otázka. Je přítomnost otce v rodině významná, ačkoli je pouze formální, nikoli funkční? Tři matky vypovídají, že manžel s rodinou žije, ale co se týče péče o dítě s postižením, stojí vlastně mimo rodinu. Matky často zmiňují úteky otců od problému, absenci pomoci z jejich strany a skutečnost, že si připadají na vše samotné. Podle výpovědi jedné z respondentek se její manžel po narození jejich dcery s postižením změnil výrazně osobnostně. Další matka uvádí, že zpočátku partner fungoval jako otec i manžel, ale pouze do doby, než přišly první potíže, poté od rodiny odešel. Pouze jedna matka popisuje, že manžel zůstal a svou funkci otce plní. Matka postižení jejich dítěte popisuje jako dar, který jim hodně přinesl – v tomto případě se jedná o společné stanovisko obou rodičů.

V otázce přítomnosti a významu otce v rodině se výsledky shodovaly s výsledky Vágnerové (2009). Dle autorky mohou být reakce otců na informaci o postižení jejich dítěte velmi různorodé, matkám však především chyběla potřebná podpora z jejich strany. Dále Vágnerová popisuje tendenci utíkat od potíží a u některých otců opuštění rodiny ve chvíli, kdy jej rodina nejvíce potřebovala.

Je velmi obtížné soudit otce a jejich reakce na postižení dítěte. V souvislosti s významem přítomnosti otce v rodině a jeho vliv na dítě se však přikláníme ke stanovisku Bakaláře (2002). Zmíněný autor vymezuje vztah mezi matkou – dítětem – otcem jako psychologický proces, který se nazývá triangulace. Dítě je dlouho v dyadickém vztahu – tedy ve vztahu pouze k matce. Pokud je přítomen otec, dítě je schopno později navázat vztah i s ním. Role otce je nezastupitelná a je prospěšná pro další citový vztah dítěte v dospělosti. (Bakalář, 2002) Přítomnost otce a jeho důležitost v rodině naprosto vystihuje Matějček (1994, s. 51): „V druhém a třetím roce dítě „vrůstá“ do své rodiny a vytváří si vědomí rodinné příslušnosti. Získává tzv. rodinnou identitu, což znamená „já sem patřím, mám určitou hodnotu a tohle jsou moji lidé“. A k tomuto období se vztahuje další psychologický objev, že totiž vědomí identity, vědomí vlastního „já“ se dříve a lépe utváří tehdy, jestliže je dítě účastno ve vztahu trojstranném (já-ty-on) než jen ve vztahu pouze dvojstranném (já-ty). Je-li jenom s matkou (já-ty), jde vlastně o jeden vztah se dvěma póly. Je-li tu však i otec, zažívá dítě jeden takový dvoupólový vztah k matce, druhý k otci a navíc je svědkem třetího vztahu mezi matkou a otcem. Z tohoto trojúhelníku mu teprve vyplyne vědomí vlastní svébytné osoby.“

4. Co je pro matku dítěte s postižením nejtěžší?

Dvě matky popisují, že za nejtěžší považují přijetí postižení svého dítěte. Přijetí diagnózy vlastního dítěte je velmi obtížné a proces smířování se je velice individuální záležitostí. Pro zdravý vývoj každého dítěte je důležité, aby mělo dostatečně pevnou základnu u rodičů, aby si mohli mezi sebou budovat citový intimní a stálý vztah. Proto je podstatné, aby rodiče své dítě přijali a byli schopni mu dát dostatečně vstřícné a podnětné prostředí, které bude uzpůsobeno typu a rozsahu postižení dítěte. Fitznerová (2010) uvádí, že proces vyrovnávání se s postižením a pochopení dítěte se vším všudy není jednoduché. S tímto velmi úzce souvisí i to, jak situaci přijme partner a další rodinní příslušníci. Každá rodina přijímá tíživou situaci jinak. Může docházet ke stmelení či rozpadnutí rodiny. Jako další těžkou chvílí popisuje jedna z oslovených matek nejistotu. Nejistota matky z celé situace může vyvolávat neklid a díky tomu bude docházet k rozladění harmonie jak u dítěte, či matky, tak i mezi matkou a dítětem. Pak se jedná o kontraproduktivní proces. Je důležité, aby matka zažívala klid, aby nedocházelo ke zbytečnému přenesení nálady na dítě. Poslední uvedenou náročnou situací či okolností byla potřeba neustálé pozornosti, „celodenní uvázání“ a neustálá ostražitost, co dítě provede.

5. Co matky prožívaly při prvním kontaktu s jejich dítětem?

Většina matek popisuje neskutečné množství pozitivních reakcí na své dítě po narození a tedy při prvním kontaktu s ním. Tyto pocity jsou vyvrcholením devítiměsíčního nošení dítěte pod srdcem a taktéž nadměrným množstvím hormonů, které jsou spojeny se samotným porodem. Jedna respondentka popisuje, jak své dítě po porodu odmítla. Nebyla ještě připravená na to, aby její dítě přišlo na svět a mohla ho přijmout. Vše na ní bylo velmi rychlé a navíc ji ještě vyděsila krev na jejím dítěti. Po umytí už své dítě přijala a doteď lituje toho, že ho zprvu odmítla. Z jejích dalších vypovědí můžeme vyčíst, že došlo k velkému přilnutí k dítěti a potřebnost vše za dítě udělat. Toto matčino nadměrně ochranné chování přisuzujeme intenzivní potřebě vynahradiť dítěti prvotní odmítnutí.

Dítě potřebuje co nejdříve splynout s matkou a ta je na tuto situaci velmi dobře vybavena. Již v průběhu těhotenství se u matek vyvíjí schopnost vnímat signály, které dítě vysílá. Tělesné splynutí není zakončeno setkáním po porodu, ale pokračuje ještě další tři měsíce. Tohle období nazval Winnicott „sto dnů zamilovanosti“ (Rufo, 2009). Matka je naplno oddána svému dítěti a tak se dále formuje jejich vzájemná sounáležitost a podporuje to vznik citové vazby mezi nimi.

6. Jak matky popisují své těhotenství?

Všechny oslovené respondentky popisují, že jejich těhotenství bylo naprosto v pořádku a cítili se dobře. Prožívat těhotenství s radostí a bez potíží velmi přispívá ke vzniku a následnému formování citové vazby mezi matkou a dítětem. Prenatální komunikace je jedním z podstatných zdrojů pro vytvoření pevných základů citové vazby mezi matkou a dítětem.

Jak zmiňuje Šulová (2010), neonatologové, porodníci i psychologové zdůrazňují význam nitroděložního vývoje pro vytvoření a formování interakce matka – dítě. Rodičovské postoje ovlivňují a předurčují citovou vazbu mezi nimi. Dále Šulová (2010) uvádí, že již v roce 1981 Thomas Verny vyzdvihoval do popředí povědomí o schopnosti plodu vidět, slyšet, učit se, vnímat chuť a taky mít schopnost cítit. Tyto jmenované schopnosti, pokud je na ně adekvátně reagováno matkou, ovlivňují do budoucna postoje a očekávání vůči sobě samotnému i vůči okolí.

7. Jakým způsobem probíhaly první roky dítěte s postižením, co se týče péče a výchovy?

Co se týče péče a výchovy o dítě s postižením, tak matky popisují, že v podstatě probíhala stejně jako u dítěte intaktního a odlišnosti vnímají jen tam, kde to přináší daný typ postižení. U dítěte s Downovým syndromem se objevovaly potíže s krmením, které bylo spojeno s nevyvinutým sacím reflexem. U dítěte s mozkovou obrnou a epilepsií se taktéž objevují potíže se stravováním. A také u dítěte s ADHD a předpokládaným autismem se vyskytly potíže s příjmem potravy. Odchylky ve výchově a péči shledáváme ještě v době, kdy děti kvůli svému postižení musely být dlouhodobě hospitalizovány. Často děti musely bojovat se svým zdravím, a tak se další přístup měnil podle momentálních potřeb a zdravotního stavu dítěte. Vágnerová (2009) shrnuje, že pro matky dětí s postižením v raném věku se péče a výchova nijak neliší z důvodu toho, že je to pro ně nová věc, kdy se ještě přesně neví, jakým směrem se bude udávat. Takže pokud nedojde k náročnému a stresujícímu pobytu v nemocnici, jedná se o relativně shodnou výchovu s výchovou a péčí o dítě intaktní.

8. Docházelo ke spolupráci matek s jinými organizacemi?

Pouze dvě matky zmiňují spolupráci s ranou péčí a zdůrazňují její potřebnost a důležitost. Ranou péčí považujeme za jednu z významných organizací v prvních letech dítěte. Je všeobecně známo, že první roky dítěte jsou ve vývoji ty nejdůležitější. V tomto období je možné dítěti předat mnoho poznatků, které se mu uchovávají do budoucna. A tak to je ji ve vztahu dítě a matka. Raná péče nejen podporuje vývoj dítěte, ale podporuje i vztah mezi matkou a dítětem s postižením a po celou dobu jim poskytuje psychickou pomoc a nabízí možnosti, jak s dítětem pracovat, aby docházelo jak ke správnému a co nejvíce možnému vývoji dítěte, tak i k posunu emocionálnímu.

Pečovat o dítě s postižením přináší mnoho starostí a taky dochází k četným náročným situacím. Je dobré vědět, že na to matky nemusí být samotné a můžou se o někoho opřít. Ať už se jedná o organizaci, terapeuta či blízkou osobou.

9. Je něco, co by zpětně matky ve svém dosavadním životě změnily?

Tři matky podotýkají, že by určitě nic nezměnily a svá dosavadní rozhodnutí považují za správná. Je velmi důležité, aby si matky s dítětem s postižením nic zpětně nevytýkaly a jednaly tak, jak v danou chvíli uznají za nejlepší. Jejich pevná rozhodnutí jim dodávají pevné sebevědomí a nezabývají se něčím, co už stejně změnit nemohou. Díky tomu, děti ucítí ze svých matek klid a pohodu a právě i toto nastavení přispívá k formování citové vazby. Další dvě matky zmiňují, že by zpětně něco změnily. Jednalo se o změnu přístupu ke svým dalším dětem a jejich neodsouvání na další kolej. Toto je velmi těžké soudit. Zmíněná matka má pět dětí, poslední dítě má Downův syndrom. Skloubila se zde tedy protekčnost pro nejmladší dítě, spolu se zvýšenou potřebou ochrany z důvodu postižení dítěte. Poslední matka naopak zmiňuje, že svoji péči o své jediné dítě a tedy dítě s postižením přeháněla. Do budoucna, pokud by přišlo další dítě, tak by mu ráda dala větší volnost a možnost si zažít spoustu věcí samo, co se týče sebeobsluhy.

Vyhodnocení výzkumného cíle

Hlavním cílem výzkumného šetření bylo zjistit faktory determinující vznik a vývoj citové vazby mezi matkou a dítětem s postižením. Z výše uvedeného vyjádření k výzkumným otázkám vyplývají následující determinanty: průběh těhotenství, míra stresu matky, míra přijetí dítěte, navázání komunikace s dítětem, zpětná vazba/reakce ze strany dítěte, míra podpory ze strany okolí. Je patrné, že uvedené determinanty budou pravděpodobně ovlivňovat

vznik a vývoj citové vazby mezi matkou a dítětem bez ohledu na přítomnost/nepřítomnost postižení dítěte – můžeme je tedy označit jako shodné faktory. Odlišná potom bude podoba/míra u jednotlivých determinant.

Ačkoli respondentky samotné uváděly význam klidu a pohodového naladění jich samotných a bylo patrné povědomí o možném přenosu nálady na dítě, dodávaly takřka jedním dechem situace a okolnosti, které na ně působí naopak. Jednalo se především o obavy z odsouvání ostatních dětí „na druhou kolej“, pocit „že jsou na všechno samy“, zklamání z partnera a jeho přístupu, pocit nutnosti neustálé kontroly dítěte.

Také navázání kontaktu a komunikace s dítětem je významným faktorem, jehož podoba se může v závislosti na přítomnosti/nepřítomnosti postižení měnit. V některých případech může postižení u dítěte ztížit možnost prokázat matce svou lásku v takové míře, jakou by si matka sama přála. Absence vnímání zpětné vazby tak působí značně negativním způsobem, matka se v takovém případě může cítit odtržená, nekompetentní, dítětem nemilovaná a nepřijímaná. Ve většině případů zpětná vazba od dítěte přichází, ale může být natolik nepatrná a neznatelná, že ji matka snadno nevědomky přehlédne. Proto může být přínosné zaznamenat na video interakci mezi matkou a dítětem s postižením a následně videozáznam rozebrat a poukázat na silné a slabé stránky.

Velmi významnou skutečností je potom podpora ze strany okolí – ať už rodiny, přátel nebo odborné veřejnosti. V případě našeho výzkumného vzorku nebyla podpora ze strany odborníků příliš využívána. Přitom se může jednat o velmi přínosnou spolupráci, zejména zmíníme-li střediska rané péče. Ta mají jako jeden z hlavních cílů právě zvýšení kompetencí rodičů a rodiny a přispívají tak k vytvoření a udržení harmonického rodinného prostředí. Matky také velmi citlivě vnímají míru podpory od partnera. Bohužel, v některých případech můžeme mluvit pouze o formální přítomnosti partnera, bez užší citové vazby k dítěti a bez výraznější podpory a pomoci matce. Jak zmiňujeme výše, s obdobnými výsledky se setkala také Vágnerová (2010). Přitom přítomnost a podpora ze strany partnera je významná nejen pro matku samotnou, ale v neposlední řadě také pro dítě (viz Bakalář, 2002; Matějček, 1994).

3 ZÁVĚR

Príspevek byl věnován významu citové vazby mezi matkou a dítětem a jejímu možnému ovlivnění přítomností postižení u dítěte. Vycházeli jsme z předpokladu důležitosti citové vazby na další vývoj dítěte a předpokládali jsme možný vliv postižení dítěte na tento vývoj. V rámci výzkumu byly zjištěny společné faktory, které vznik a vývoj citové vazby ovlivňují: průběh těhotenství, míra stresu matky, míra přijetí dítěte, navázání komunikace s dítětem, zpětná vazba/reakce ze strany dítěte, míra podpory ze strany okolí. Ačkoli zmíněné faktory ovlivňují citovou vazbu bez ohledu na přítomnost/nepřítomnost postižení u dítěte, je patrné, že přesná podoba a míra působení jednotlivých determinant může být postižením u dítěte ovlivněna.

V rámci doporučení tak můžeme zmínit vytvoření klidové atmosféry nejen v průběhu těhotenství, ale i během raného věku dítěte, vytvoření coping strategií, zajištění podpory ze strany odborné veřejnosti (zejména střediska rané péče) i členů rodiny a přátel. Zejména podpora partnera je matkami vnímaná jako velmi potřebná, bohužel ne vždy dostatečná. V této souvislosti je možné doporučit zapojení partnera do přímé péče o dítě už od prvních okamžiků, tak aby byla možnost navázání těsného kontaktu a vytvoření vazby s dítětem.

Použitá literatura

1. BAKALÁŘ, E. *Průvodce otčovstvím, aneb, Bez otce se nedá (dobře) žít*. Praha: Vyšehrad, 2002. ISBN 80-7021-605-0.

2. Bowlby J. *Maternal care and mental health: a report prepared on behalf of the World Health Organization as a contribution to the United Nations programme for the welfare of homeless children*. Geneva: World Health Organization, 1952. [cit. 2017-04-10]. Dostupné z: <http://www.who.int/iris/handle/10665/40724>
3. BOWLBY, J. *Vazba: teorie kvality raných vztahů mezi matkou a dítětem*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-670-4.
4. BRISCH, K. H. *Bezpečná výchova: budování jisté vztahové vazby mezi rodiči a dětmi*. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0063-5.
5. EBISCH, S. J., T. AURELI, D. BAFUNNO, D. CARDONE, G. ROMANI a A. MERLA. Mother and child in synchrony: Thermal facial micro-expressions of autonomic contagion. *Biological Psychology* [online]. 2012, 89(1), 123-129 [cit. 2017-04-10]. DOI: 10.1016/j.biopsycho.2011.09.018. ISSN 03010511.
6. FITZNEROVÁ, I. *Máme dítě s handicapem*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-663-6.
7. HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-040-2.
8. MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál, 1994. ISBN 80-85282-83-6.
9. MROWETZ, M. Děti chtějí být připoutány k matkám. *Zdravotnické noviny*. 2009, roč. 58, č. 3, s. 22. ISSN 1805-2355.
10. RUFO, M. *Pusť mě, ale neopouštěj! : utváření zdravé vazby mezi rodiči a dětmi*. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-616-2.
11. ŠULOVÁ, L. *Raný psychický vývoj dítěte*. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1820-3.
12. ŠVARŤÍČEK, R. a K. ŠEĐOVÁ. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0644-6.
13. VÁGNEROVÁ, M., I. STRNADOVÁ a L. KREJČOVÁ. *Náročná mateřství: být matkou postiženého dítěte*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 9788024616162.

Kontaktní údaje

Mgr. Eva Urbanovská, Ph.D.
 Ústav speciálněpedagogických studií
 Pedagogická fakulta
 Univerzita Palackého
 Žižkovo nám. 5, Olomouc 9, 771 40
 Tel: 585 635 343
 Email: e.urbanovska@upol.cz

Mgr. Blanka Novotná
 Ústav speciálněpedagogických studií
 Pedagogická fakulta
 Univerzita Palackého
 Žižkovo nám. 5, Olomouc 9, 771 40
 Email: novobl02@pdf.upol.cz

Prof. PhDr. PaedDr. Miloň Potměšil, Ph.D.
 Ústav speciálněpedagogických studií
 Pedagogická fakulta
 Univerzita Palackého

Žižkovo nám. 5, Olomouc 9, 771 40
Tel: 585 635 334
Email: milon.potmesil@upol.cz

Mgr. Michal Růžička, Ph.D.
Ústav speciálněpedagogických studií
Pedagogická fakulta
Univerzita Palackého
Žižkovo nám. 5, Olomouc 9, 771 40
Tel: 585 635 306
Email: michal.ruzicka@upol.cz

VÝTVARNÁ VÝCHOVA V INKLUZÍVNOM PROSTREDÍ

ART EDUCATION IN AN INCLUSIVE ENVIRONMENT

Daniela Valachová

Abstrakt

Inklúzia nie je iba predmetom zmeny systému vo vzdelávaní. Je to celkové smerovanie spoločnosti ku vzájomnému spolunažívaniu heterogénnej spoločnosti, pričom sú podmienky v systéme zabezpečené tak, aby nikto nebol znevýhodnený. V našom výskume sme stavali práve na týchto princípoch. Chceli sme zistiť, ako a či spolu dokáže fungovať skupina žiakov, ktorá pozostáva z rôzne znevýhodnených ľudí. Zaujímalo nás, ako budú vzájomne kooperovať telesne, či mentálne znevýhodnení žiaci. Keďže sme sa zamerali na inklúziu vo výtvarnej edukácii, všimli sme si, aký dopad má na skupinu výchova k umeniu a výchova umením.

***Kľúčová slova:** výtvarná výchova, inklúzia, žiak, výtvarný prejav*

Abstract

Inclusion is not just the subject of a change in the education system. It is the overall the direction of society towards the mutual co-existence of a heterogeneous society, while the conditions in the system are ensured so that no one is disadvantaged. In our research we have built on these principles. We wanted to find out if and how a group of pupils composed of various disadvantaged people can work together. We were interested in how the physically or mentally disabled pupils would be cooperating. As we focused on inclusion in artistic education, we noticed the impact on art education.

***Key words:** art education, inclusive, pupil, artistic expression*

1. TEORETICKÁ PARADIGMA

V rámci teoretickej paradigmy v krátkosti zdefinujeme pojmy, ktoré boli pre náš výskum východiskami.

1.1 Inklúzia a integrácia

Inklúzia je často vnímaná ako synonymum k slovu integrácia. Integráciu nemožno nahradiť pojmom inklúzia, i keď ide o pojem mladší a do určitej miery nadväzujúci, alebo vychádzajúci práve z integrácie. K pojmu integrácie existuje viacero odborných definícií, prikláňame sa k nasledovnej: „Integrácia (z lat. integratio) je odborným pojmom v zmysle scelovania, spájania častí, jednotiek, procesov do jednotného celku. Cieľom integrácie je socializácia, medzil'udské vzťahy, spolužitie výnimočných a intaktných ľudí. Integrácia v školských podmienkach znamená v širokom slova zmysle spoločné vyučovanie výnimočných a intaktných žiakov v bežných školách.“ (Seidler, Kurincová, Komora a kol. 2008, s.12)

Iná literatúra uvádza rozdiel, respektíve porovnáva integráciu a inklúziu: „Jedným z najzjavnejších, smerodajných rozdielov je fakt, že kým pri integrácii išlo o ponuku edukácie v bežných školách pre žiakov s postihnutím, splňujúcich isté podmienky danej školy, pri inklúzii sa deklaruje, že bežné školy majú byť a priori pripravené edukovať všetky deti bez výnimky („school for all“).“ (Lechta a kol., 2013, s.12)

Pri integrácii by mal byť postihnutý žiak do určitej miery pripravený začleniť sa do bežnej školy, napriek obmedzeniam, ktoré má, pričom škola nie je tá, ktorá sa mu nejakým spôsobom prispôsobuje. Takáto forma začleňovania znevýhodnených žiakov však môže viesť k opačnému efektu, takzvanej sociálnej exklúzii, kedy je žiak vyčlenený zo spoločnosti práve preto, že sa od nej odlišuje. Samozrejme, integrácia má aj svoje plusy, avšak pre daného jedinca, ako aj pre jeho okolie, môže byť spočiatku náročná.

Lechta sa k integrácii vyjadruje, že je to určitá cesta, ktorá smeruje k vzniku inklúzie. Môžeme tam teda vnímať určité prepojenie, aj keď jednoznačne vidíme rozdiely, ktoré tieto dva pojmy so sebou nesú (2013).

Stotožňujeme sa z názorom B. Kováčovej, ktorá hovorí že: proces sprístupňovania škôl pre všetky deti bez ohľadu na ich znevýhodnenie má byť spoločnosťou chápané ako kontinuum činností podporujúcich budovanie a chápanie špecifik inkluzívneho prostredia (Kováčová, 2014).

Začleňovanie dieťaťa so znevýhodnením (v kontexte vymedzenia pojmu inklúzie) je považované za obojstranne prínosný proces, odzrkadľujúci akceptáciu a postupné odstraňovanie bariér. Slabými stránkami v našich podmienkach je nepripravenosť legislatívnych dokumentov, kvalifikačné predpoklady pedagógov a ďalšie vzdelávanie v tejto špecifickejšej oblasti.

Rané inkluzívne povedomie sprostredkované deťom pedagógmi má zahŕňať kroky k pochopeniu a nenásilnej akceptácii rozdielov medzi ľuďmi dotýkajúcich sa rasy, jazyka, pohlavia, vierovyznania, štátnej príslušnosti atď. Prioritnými atribútmi vo formovaní inkluzívneho povedomia sú empatia, solidarita, vzájomná podpora a súdržnosť v skupine. Základom úspechu formovania inkluzívneho prostredia je aktívna a funkčná kooperácia všetkých zúčastnených pri spolupráci dieťaťa s dieťaťom, dieťaťa s pedagógom, dieťaťa s odborníkom, pedagóga s odborníkom, pedagóga s rodičom (Kováčová, 2010).

1.2 Výtvarná edukácia

Edukačný proces výtvarnej výchovy, ako tvorivý proces, zvyšuje nároky na vedomú operatívnosť s vyjadrovacími prostriedkami v priebehu postupného dospievania žiaka: vedie žiaka od detskej spontánnosti k svojbytnému vyjadrovaniu, čiže formuje vlastné spôsoby sebvýjadrovania a vlastné postoje a hodnotiace názory.

Deti sa potrebujú učiť nie len nové poznatky a vedomosti, ale aj vnímať v živote krásu a vedieť ju oceniť. Nachádzať krásu v umení či v prírode. Pochopiť, že krásu sa dá nie len vidieť, ale i počuť, cítiť a tvoriť. V procese výtvarnej výchovy dokáže dieťa komunikovať nie len slovnou, ale práve pomocou farieb, tvarov jednoducho umením a svojou vlastnou tvorivosťou. Ide o akúsi interakciu, ktorá dáva možnosť žiakovi nadchnúť sa pre niečo. Práve umenie a výtvarné aktivity umožňujú žiakovi vylúčiť stres a zahĺbiť sa do umenia. Ponúkajú im možnosť žasnúť na tým, čo bolo vytvorené, no i nad tým, čo vytvorili oni sami. Učia sa obdivovať krásu a zažívať pocit radosti a naplnenia z toho, čo vytvorili. Vhodné sú výtvarné projekty, aktivity ako je divadelná hra či tvorivé dielne (Valachová, 2015).

Čo sa týka výtvarnej edukácie, je nevyhnutné, aby učiteľ hneď na prvých hodinách zistil rôznorodosť, obmedzenia a možnosti svojej triedy. Telesne znevýhodnení žiaci majú zhoršenú nie len hrubú ale častokrát aj jemnú motoriku. Pri mnohých výtvarných technikách môže dôjsť k zlepšeniu týchto kompetencií u žiaka, avšak treba brať ohľad na to, čo žiak zvláda a čo nie. (Vančová a kol., 2010)

2. VÝSKUMNÁ PARADIGMA

Výskum bol zameraný na výtvarno-projektové učenie v heterogénnej skupine respondentov s postihnutím, s cieľom využitia výtvarnej edukácie ako činiteľa inkluzívnej edukácie.

Cieľom bolo zistiť v praxi, či je takáto edukácia zmysluplná, či je pre respondentov prínosná a pre učiteľa zvládnuteľná. Výskum bol tiež zameraný na vhodný výber výtvarných techník pre takýto typ edukácie.

2.1 Výskumné otázky

Je inkluzívna edukácia vo výtvarnej výchove pre skupinu prínosná a obohacujúca?
Akým spôsobom je možné realizovať výtvarnú edukáciu v inkluzívnom prostredí?
Ktoré sú vhodné a nevhodné výtvarné techniky na výtvarnú edukáciu pre danú skupinu?
Aká klíma je vhodná na výtvarnú tvorbu v inkluzívnom prostredí?

2.2 Metódy výskumu

Vo výskume sme použili metódu participačného pozorovania a analýzu výtvarného procesu a výsledného produktu.

„Pri participačnom pozorovaní je zámerom, aby sa pozorovateľ zžil s prostredím, ktoré pozoruje. Toto pozorovanie sa nazýva „zúčastnené“ preto, lebo pozorovateľ sa zúčastňuje na aktivitách pozorovaných osôb. Dlhodobo je na nich prítomný, prípadne sa sám podieľa na činnosti spolu s pozorovanými osobami.“(Gavora, 1997, s. 24)

Výskum sme realizovali formou výtvarného projektu. Využívali sme metódu participačného pozorovania. Následne sme analyzovali priebeh, hodiny a aktivitu jednotlivých respondentov, ako aj celej skupiny. Pri analýze sme sa zamerali na priebeh hodiny a prejavy správania sa jednotlivých respondentov v skupine a na analýzu výsledných prác.

2.3 Výskumná vzorka

Výskum sme realizovali v jednom z komunitných centier v Bratislave, ktoré združuje osoby s rôznym znevýhodnením, či už fyzickým, mentálnym alebo psychickým. Skupinu respondentov sme vybrali na základe záujmu o voľnočasovú výtvarnú činnosť. Taktiež sme dbali na to, aby bola skupina dostatočne heterogénna, čo sa týka rôznorodosti porúch a znevýhodnení. Podarilo sa nám vytvoriť triedu, ktorá pozostávala zo šiestich stálych respondentov.

Stručná charakteristika znevýhodnení zúčastnených respondentov

Deniska (26 rokov)

Diagnóza: Hydrocefalus, epilepsia, dolné pásmo ľahkej mentálnej retardácie

Patrik (18 rokov)

Diagnóza: ľahká mentálna retardácia, autistické myslenie

Katka (25 rokov)

Diagnóza: stredná mentálna retardácia, epilepsia, príznaky schizofrénie

Ondrej (21 rokov)

Diagnóza: detská mozgová obrna - spastická kvadruparéza

Robo (33 rokov)

Diagnóza: narušená CNS po úraze, postihnutá reč a motorika

Tomáš (27 rokov)

Diagnóza: stredná mentálna retardácia

2.4 Priebeh výskumu

Počas výskumu sme sa zamerali nie len na samotnú edukáciu respondentov, ale predovšetkým na pozorovanie a prípadné zmeny prejavov v ich správaní. Zaujímalo nás, nakoľko sú schopní pochopiť zadanie a samostatne tvoriť. Tiež sme sledovali postoj či naladenie jednotlivcov, a jeho dosah na celú skupinu. Zaujímalo nás, aká je interakcia medzi jednotlivcami v tak rôznorodom zoskupení. Nakoniec sme tiež zisťovali, kto zvládol počas jednotlivých stretnutí

svoju tvorbu dokončiť, kto nie a čo bolo príčinou. Sledovali sme tiež vplyv jednotlivých stretnutí na ich psychický stav, či naladenie, na ich zmenu v komunikácii alebo akýkoľvek iný posun. Keďže v projekte nebolo zahrnutých veľa respondentov, silno sme pociťovali absenciu čo i len dvoch členov.

2.5 Interpretácia výsledkov

Uvádzame prehľadovú tabuľku jednotlivých respondeov na základe diagnostiky pozorovanej na prvom stretnutí.

Tab. 1 Prejavy respondentov na prvom stretnutí

R	Pochopenie		Samostatnosť			Postoj			Koncentrácia			Interakcia			Výsledok	
Patrik	P	N	S	NU	NE	dobrý	zlý	AP	výborná	dobrá	slabá	dobrá	slabá	žiadna	DOK	NEDOK
Tomáš	P	N	S	NU	NE	dobrý	zlý	AP	výborná	dobrá	slabá	dobrá	slabá	žiadna	DOK	NEDOK
Robo	P	N	S	NU	NE	dobrý	zlý	AP	výborná	dobrá	slabá	dobrá	slabá	žiadna	DOK	NEDOK
Ondrej	P	N	S	NU	NE	dobrý	zlý	AP	výborná	dobrá	slabá	dobrá	slabá	žiadna	DOK	NEDOK
Deniska	Neprítomná															
Katka	P	N	S	NU	NE	dobrý	zlý	apatický	výborná	dobrá	slabá	dobrá	slabá	žiadna	DOK	NEDOK

Vysvetlivky ku skratkám:

R – respondenti

P – porozumel

N – neporozumel

NU – nutné usmerniť/pomôcť

S – samostatný

NE – nesamostatný

DOK- dokončený

NEDOK – nedokončený

AP – apatický

Z hľadiska možností rozsahu príspevku sme vybrali dve stretnutia s respondentmi výskumu, ktoré bližšie analyzujeme.

Téma: Fauvizmus

Technika: maľba

Priebeh hodiny:

Náplňou druhého stretnutia bolo predstaviť skupine ďalší umelecký smer – Fauvizmus. Technika, ktorou sme tvorili, bola maľba štetcom akrylovými farbami.

V úvode stretnutia sme zisťovali, čo si respondenti pamätajú z predošlého stretnutia. Ich reakcie nás príjemne prekvapili. Úspechom bol už aj fakt, že respondenti reagovali na otázky. Použitím motivačného rozhovoru a prezentácie sme ich uviedli do témy druhého stretnutia. Kládli sme im otázky, ktorými nakoniec sami definovali tento umelecký smer. Pýtali sme sa ich, čo vidia na obrázku, a v čom sú maľby zvláštne a výnimočné. Viedli sme ich k premýšľaniu a vyhodnocovaniu podnetov. Dopracovali sme sa k tomu, že Fauvizmus je smer plný pestrých farieb, že umelci farby nemiešali a podobne.

Obr. 1 Výsledné diela Fauvizmus

Analýza u tvorby vybraných jednotlivcov v skupine

Patrik

Patrik prišiel na stretnutie dobre naladený. Počas úvodného rozhovoru so skupinou reagoval a zapájal sa. Prejavoval sa ako nsmelý chlapec, ktorý potrebuje povzbudiť a uistiť pri každom drobnom kroku. Spočiatku sme vnímali jeho neschopnosť aktivity ako ostych, alebo strach. Prihovorili sme sa mu a opýtali sme sa, či porozumel zadaniu. Keď sme pozorovali, že ešte neurobil ani jeden ťah štetcom, rozhodli sme sa k nemu opäť pristúpiť. Vniesli sme do rozhovoru aj trochu humoru, ktorý uvoľnil atmosféru. Nakoniec zadanie pochopil. Opakovali sa však situácie, kedy nevedel so svojou prácou pohnúť, kým sme sa mu neprihovorili a neusmernili ho. Po telesnej stránke je spôsobilý, ale po psychickej a mentálnej stránke je pre neho náročné tvoriť. Potrebuje pozornosť, pochopenie, uistenie a pocit dôvery, ktorý sme sa mu snažili ponúknuť.

Obr. 2 Patrik 2.stretnutie

Obr. 3 Patrikove výsledné dielo

Deniska

Deniska si nevyžadovala špeciálnu pozornosť či usmerňovanie pri práci. Avšak, kvôli hendikepu nemôže tvoriť bez pomoci po technickej stránke. Deniska dokázala byť aj napriek tomu výborne koncentrovaná. Keď potrebovala s niečím pomôcť, tak nás o to požiadala. Nekomunikovala ale s ostatnými v skupine. Keď sme si na záver ukazovali výtvyry, vtedy sa jej interakcia so skupinou zlepšila.

Deniska stihla prácu dokončiť a veľmi sa z nej tešila. Požiadala nás o fotografiu so svojim dielom, pretože sa z neho veľmi tešila. Deniskin postoj a naladenie sa počas stretnutia menil, čo považujeme za veľmi prínosné ako pre ňu, tak i pre zvyšok skupiny.

Obr. 4 Deniska 2.stretnutie

Obr. 5 Deniskine výsledné dielo

Katka

Katka prišla na stretnutie dobre naladená. Bola od začiatku komunikatívna. Na rozdiel od predošlého stretnutia, zadanie pochopila a pustila sa do tvorby. Ako jediná nerobila svoj portrét, ale obrázok kamaráta, ktorý na stretnutie nemohol prísť. Komunikovala, reagovala a všímala si aj prácu ostatných. Možno sa jej páčila technika, alebo mala radosť z toho, že môže maľovať obrázok kamaráta, každopádne odchádzala ešte radostnejšia ako prišla, a to je v jej prípade veľký úspech.

Obr. 6 Katka 2.stretnutie

Obr. 7 Dielo 1/2

Obr. 8 Dielo 2/2

Téma: Abstraktné umenie

Priebeh hodiny:

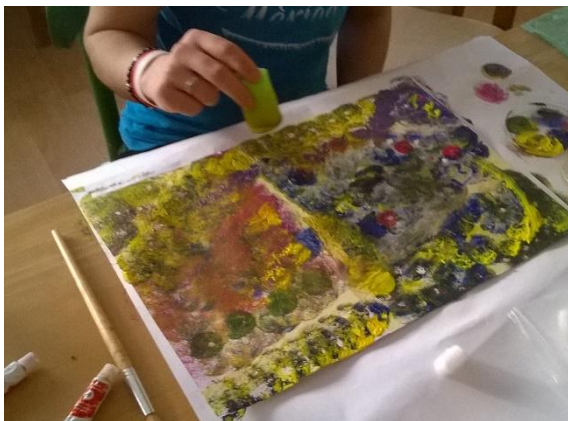
Náplňou hodiny bolo predstaviť respondentom abstraktné umenie. Respondenti tvorili samostatne a na záver sme z jednotlivých diel vytvorili jeden veľký poprepájaný obraz. Išlo teda o samostatnú prácu, ktorej výsledkom bolo jedno spoločné dielo. Zdokumentovali sme výsledne diela jednotlivito aj spoločne bez toho, že by sme ich narušili odlepením pásky. Nakoniec sme odstránili pásky a vytvorili spoločný obraz.

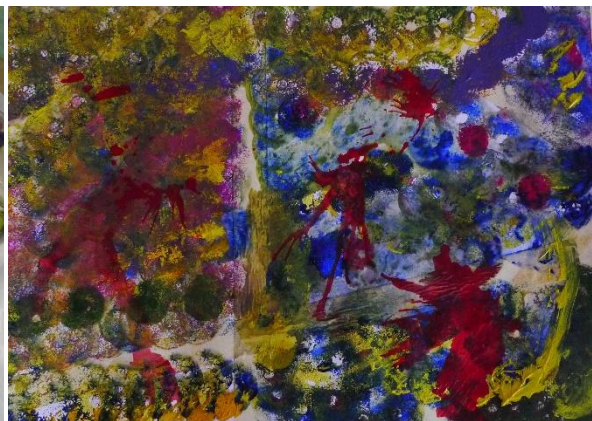
Obr. 9 Výsledné diela abstrakcia

Analýza u tvorby vybraných jednotlivcov v skupine Patrik

Patrik v úvodnom rozhovore reagoval a zapájal sa aj bez osobitého vyzvania, čo u neho vnímame ako veľký posun. Na tomto stretnutí sa to zlepšilo a začal tvoriť hneď spolu s ostatnými. Počas tvorby nepotreboval toľkú pozornosť, ako obvykle. Jeho komunikáciu s ostatnými hodnotíme kladne. Dielo sa mu podarilo dokončiť, a bol s ním spokojný. Vnímali sme, ako dobre na neho pôsobia slová pochvaly. Vidíme obrovský posun, čo má pravdepodobne za následok práve pocit bezpečia a prijatia v skupine.

Obr. 10 Patrik 3.stretnutie

Obr. 11 Patrikove výsledné dielo

Tomáš

Tomáš prišiel na toto stretnutie ako vždy dobre naladený. Veľmi sa mu páčilo, keď sme sa v úvode rozprávali a hádali, čo je na abstraktných obrázkoch. Tomáš má občas problém s koncentráciou. Niekedy nereagoval hneď na prvé vyzvanie, alebo otázku, lebo sa nesústredil. S pochopením zadania nemal žiadny problém. Bol jeden z tých, čo sa pustili do tvorby živelne a s nadšením. Vyskúšal všetky tri techniky, maľbu štetcom, hubkou a tiež fúkanie cez slamku. Napriek jeho slabšej koncentrácii sa mu podarilo dokončiť dva obrázky. Tomáš sa posunul čo sa týka koncentrácie pri práci ale tiež samostatnosti. Možno to bolo práve technikou, ktorá sa mu páčila.

Obr.č. 12 Tomáš 3.stretnutie

Obr.č.13 Tomášove výsledné dielo 1/2

Obr. 14 Tomáš 3.stretnutie

Obr. 15 Tomášove výsledné dielo 2/2

Oliver

Olivera umenie a tvorba baví a na hodinu sa veľmi tešil. Má síce svoj hendikep, ale akoby ho ani nevnímal ako prekážku. Oliver je duševne i mentálne úplne zdravý a preto pre neho nebolo žiadnym problémom pochopiť zadanie. Čo sa týka samostatnosti, ako i na predošlých hodinách, potreboval pomoc. V triede, alebo vo väčšej skupine, by bolo vhodné, aby mal asistenta. Rád tvorí sám, má vlastné nápady, avšak pri všetkom potrebuje technickú podporu. Nemá problém požiadať o pomoc, keď ju skutočne potrebuje. Čo sa týka koncentrácie, s tou nemá žiadny problém. Interakcia so skupinou je u neho slabšia. Rád pracuje sám na svojom diele, preto nepotrebuje komunikovať pri tvorbe s ostatnými.

Obr. 16 Oliver 3.stretnutie

Obr. 17 Oliver tvorba

Obr. 18 Oliver výsledné dielo

Tab. 2 Prejavy respondentov po ukončení výtvarného projektu

R	Pochopenie		Samostatnosť			Postoj			Koncentrácia			Interakcia			Výsledok	
Patrik	P	N	S	NU	NE	dobry	zly	AP	výborná	dobrá	slabá	dobrá	slabá	žiadna	DOK	NEDOK
Tomáš	P	N	S	NU	NE	dobry	zly	AP	výborná	dobrá	slabá	dobrá	slabá	žiadna	DOK	NEDOK
Robo	P	N	S	NU	NE	dobry	zly	AP	výborná	dobrá	slabá	dobrá	slabá	žiadna	DOK	NEDOK
Ondrej	P	N	S	NU	NE	dobry	zly	AP	výborná	dobrá	slabá	dobrá	slabá	žiadna	DOK	NEDOK
Deniska	Neprítomná															
Katka	P	N	S	NU	NE	dobry	zly	apatický	výborná	dobrá	slabá	dobrá	slabá	žiadna	DOK	NEDOK

Vysvetlivky ku skratkám:

R – respondenti

P – porozumel

N – neporozumel

NU – nutné usmerniť/pomôcť

S – samostatný

NE – nesamostatný

DOK- dokončený

NEDOK – nedokončený

AP – apatický

Na základe pozorovania a diagnostiky môžem ekonštatovať, že nastalo v jednotlivých kategóriách zu respondentov zlepšenie.

2.6 Odpovede na výskumné otázky

1. Je inkluzívna edukácia vo výtvarnej výchove pre skupinu prínosná a obohacujúca?

Počas pozorovania sme dospeli k záveru, že inkluzívna edukácia je prínosná a obohacujúca pre všetkých členov. Napriek tomu, že sme so skupinou mali iba 6 stretnutí, mohli sme vidieť, ako na jednotlivcov pôsobí možnosť seberealizácie. Na prvom stretnutí boli mnohí respondenti nasmelí a báli sa prejaviť. Časom sa v tejto oblasti všetci posunuli. Znevýhodnení žiaci sú v kolektíve často vyčleňovaní. Vďaka tomu, že sme mohli pracovať s respondentami s rôznym znevýhodnením, nikto nebol v menšine a nikto sa tak necítil byť „iný“.

2. Akým spôsobom je možné realizovať výtvarnú edukáciu v inkluzívnom prostredí?

Z pozorovania usudzujeme, že nie je dôležité presne si zdefinovať spôsob realizácie výtvarnej edukácie v takomto prostredí. Pokiaľ sme nastavení na prácu v inkluzívnom prostredí, dokážeme ju aplikovať na akýkoľvek predmet či triedu. Dôležité je spoznať skupinu a jej jednotlivých členov. Veľmi dôležité je poznať znevýhodnenia jednotlivcov, aby sme aktivitu na hodine vedeli prispôbiť všetkým.

3. Ktoré sú vhodné a nevhodné výtvarné techniky na výtvarnú edukáciu pre danú skupinu?

Z pozorovania usudzujeme, že niektoré techniky boli z hľadiska náročnosti pre jedincov v našej skupine jednoduchšie iné ťažšie. Práca s vatovými tyčinkami, ale aj so štetcom, nerobila nikomu veľký problém. Grafika bola najnáročnejšia, avšak, táto technika mala u skupiny najväčší úspech. Usudzujeme preto, že neexistuje technika, ktorá by bola vhodnejšia alebo menej vhodná. Práve naopak, tie náročnejšie veci môžu byť v konečnom dôsledku veľkým prínosom a obohatením. Treba sa však dobre pripraviť, poznať skupinu, a prihliadať na schopnosti respondentov. Pri náročnejších aktivitách sa dá využiť spolupráca a vzájomná pomoc, k čomu aj samotná inklúzia vo vzdelávaní smeruje.

4. Aká klíma je vhodná na výtvarnú tvorbu v inkluzívnom prostredí?

Počas výtvarnej edukácie našej vybranej heterogénnej vzorky respondentov sme pozorovali, ako na nich vplýva samotná klíma v skupine. Naladenie triedy je veľmi dôležité. Pozorovali sme to na jednotlivých stretnutiach, pričom sa skupine oveľa lepšie pracovalo, keď sme do

hodiny prinášali humor, prípadne, keď hrala v pozadí hudba, ktorá sa im páčila. Zistili sme, že sa atmosféra v triede zlepšuje aj po úvodnom voľnom rozhovore so skupinou. Dobrá klíma búra bariéry, čoho svedkami sme boli na našich stretnutiach. Respondenti radi prichádzali na hodinu hlavne preto, že sa tam cítili dobre.

3. ZÁVER

Realizovaný výskum preukázal pozitívny prínos výtvarnej edukácie v smere inkluzívneho vzdelávania. Výtvarná tvorba priniesla pre respondentov nielen možnosť sebarealizácie a unania, ale aj pocit bezpečia, možnosť samostatne tvoriť a taktiež nové a zaujímavé informácie.

Použitá literatúra

1. GREGUŠOVÁ, H., VALACHOVÁ, D. a kol. *Determinanty rozvíjania výtvarného nadania u jednotlivcov so zdravotným postihnutím v inkluzívnom prostredí*. Prvé vydanie. Bratislava : Univerzita Komenského Pedagogická fakulta Bratislava, 2015, 194s. ISBN 978-80-971646-7-6.
2. KOVÁČOVÁ, B. *Pripravenosť materských škôl na začlenenie* = Preparedness of kindergartens for inclusion : výskumné zistenia a navrhované stratégie. In: *Inkluzívna klíma ako výzva a poslanie* [elektronický zdroj]. - Ružomberok : VERBUM - vydavateľstvo KU, 2014. - S. 240-252 [CD-ROM]. - ISBN 978-80-561-0176-6 [Inkluzívna klíma ako výzva a poslanie : medzinárodná vedecká konferencia. Levoča, 10.10.2014]
3. KOVÁČOVÁ, B. *Inkluzívny proces v materských školách : začlenenie dieťaťa s odlišnosťami do prostredia inkluzívnej materskej školy*. - 1. vyd. - Bratislava : Musica Liturgica, 2010. - 99 s. ISBN 978-80-970418-0-9
4. LECHTA, V. a kol. *Inkluzívna pedagogika a jej komponenty*. Trnava : Typi Universitatis Tyravensis – SAV, 2013, 232s. ISBN 978-80-8082-704-5.
5. SEIDLER, P., KURINCOVÁ, V., KOMORA, J. a kol. *Cesty k inklúzii*. Nitra : Katedra pedagogiky PF UKF v Nitre, 2008, 361s. ISBN 978-80-8094-446-9.
6. VANČOVÁ, A. a kol. 2010. *Základy integratívnej (inkluzívnej) špeciálnej pedagogiky*. Vyd.1. Bratislava : IRIS, Vydavateľstvo a tlač s. r. o., 2010. 568s. ISBN 978-80-89238-37-8.

Kontaktní údaje

doc. PaedDr. Daniela Valachová., PhD.
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Pedagogická fakulta
Ružová 13, 974 11 Banská Bystrica, Slovensko
Tel: +421 48 446 4111
email: daniela.valachova@umb.sk

ANDRAGÓG AKO MANAŽÉR VZDELÁVANIA DOSPELÝCH¹

ANDRAGOGUE AS AN ADULT EDUCATION MANAGER

Dominika Kadlubeková

Abstrakt

Absolvent študijného odboru Andragogika sa môže v praxi edukácie dospelých uplatniť v mnohých rolách, napríklad v role lektora, mentora, tútora, kouča a ďalších. Jedinou pozíciou, ktorá si však vyžaduje plné andragogické vzdelanie, teda aspoň vysokoškolské vzdelanie druhého stupňa, je pozícia manažéra vzdelávania dospelých. Príspevok sa, okrem iného, venuje analýze pracovných činností, profesijných kompetencií a osobnostných vlastností manažéra vzdelávania vychádzajúc z požiadaviek zamestnávateľov.

Kľúčová slova: *Andragóg, manažér vzdelávania dospelých, pracovné činnosti.*

Abstract

Andragogy graduate can practice adult education in many roles, such as the role of lecturer, mentor, tutor, coach, and others. However, the only position that requires full andragogic education, at least master degree, is the position of an adult education manager. The paper, among other things, deals with the analysis of job description, professional competencies and personality traits of the education manager, based by employers' requirements.

Key words: *Andragogue, Adult Education Manager, Job activities.*

1 RÔZNORODOSŤ ROL V ANDRAGOGICKOM POVOLANÍ

Absolvent študijného odboru Andragogika sa môže po pregraduálnej príprave v praxi edukácie dospelých uplatňovať v mnohých rolách. V slovenskej odbornej andragogickej literatúre sa stretávame s ďalšími rôznymi klasifikáciami:

- v *Terminologickom a výkladovom slovníku výchova a vzdelávanie dospelých*, ktorého autormi sú V. S. Hotár, P. Paška a J. Perhács (2000) je lektor vnímaný ako praktický vykonávateľ vzdelávacích činností a andragóg ako teoretik, vedecký pracovník,
- Š. Švec (2005) člení andragógov na teoretikov, ktorí sú spravidla odborne zameraní na teoretický a empirický výskum a vývoj, a praktikov, edukačných pracovníkov pôsobiacich v rôznych špecializovaných funkciách. Vo svojej ďalšej práci Š. Švec (2008, s. 18) rozlišuje u andragógov praktikov (za synonymá považuje vzdelávateľ dospelých, adultný edukátor) niekoľko špecializačných funkcií, pričom konštatuje, že každá z týchto pracovných špecializácií môže separátne tvoriť náplň práce jednej osoby, alebo v spojení s inými funkciami:
 - vychovávateľ, skúsený radca, školiteľ (tútor, mentor) alebo vedúci skupiny účastníkov,
 - učiteľ, lektor, osvetár, inštruktor, tréner alebo cvičiteľ,
 - edukačný poradca a konzultant,
 - metodický pracovník vo vzdelávaní dospelých,
 - správca, manažér a organizátor vzdelávania dospelých,
 - strategicko-decízny koncepčný pracovník,

¹ Príspevok je výstupom z projektu č. V/9/2017 Univerzitnej grantovej agentúry Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre pod názvom *Profesijná andragogika*.

- C. Határ (in Porubská, G., Határ, C., 2009) hovorí o andragógoch – profesionáloch (s andragogickou kvalifikáciou) a andragógoch – neprofesionáloch (bez andragogickej kvalifikácie).

Práve s členením andragógov na profesionálov a neprofesionálov nemôžeme plne súhlasiť. Andragóg je andragógom, pretože disponuje príslušnou andragogickou kvalifikáciou – je profesionálom. Podľa nášho presvedčenia neexistuje andragóg neprofesionál (laik) – lekár s medicínskou kvalifikáciou, ktorý vzdeláva v rekvalifikačných kurzoch osoby, ktoré chcú pracovať ako opatrovatelia v domácnostiach, nemôže byť andragógom neprofesionálom len z dôvodu, že vzdeláva dospelých. Je lekárom, nie však andragógom, pretože nemá andragogickú kvalifikáciu.

Nad tým, ako vhodne nazvať absolventov andragogiky sa zamýšľal aj J. Reischmann (2013, s. 61–62), nemecký profesor andragogiky. „Adultný edukátor“ alebo „andragóg“? Termín „adultný edukátor“ je podľa autora veľmi nejasný. „Zahrňa totiž množstvo rôznych subjektov, ako napríklad babičku, ktorá sa delí o svoje vedomosti o pečeni koláčikov, inžiniera oboznamujúceho svoj tím s novými postupmi, náboženského misionára kázučeho na trhovisku o pravom a jedinom živote alebo spoločnosti, jednoducho adultným edukátorom môže byť ktokoľvek. Tento nejasne ohraničený termín adultný edukátor sťažuje odlišenie akademicky vzdelaných profesionálov – našich absolventov – od kohokoľvek.“

Za účelom odlišenia andragógov – vyštudovaných profesionálov na plný úväzok a „prechodných spolucestujúcich“, ako nazýva V. Prusáková (2005) osoby, ktoré síce pracujú v oblasti edukácie dospelých, no len krátkodobo, prípadne nemajú andragogickú kvalifikáciu, členíme osoby pracujúce vo vzdelávaní dospelých na dve skupiny – andragógov a neandragógov. Andragógovia s príslušnou andragogickou kvalifikáciou (andragogickí profesionáli) sa môžu podľa nášho názoru bezprostredne po ukončení svojho vysokoškolského štúdia uplatniť najmä v dvoch pracovných pozíciách, a to ako manažéri vzdelávania a ako vzdelávatelia lektorov (lektori lektorov). Po ďalšom špecializačnom vzdelávaní však, samozrejme, môžu pôsobiť aj ako vzdelávatelia dospelých v konkrétnych oblastiach. Typické pre neandragógov pôsobiacich v praxi edukácie dospelých je to, že disponujú inou ako andragogickou kvalifikáciou a zastávajú rôzne role. V prípade takýchto osôb považujeme za nevyhnutné, aby v záujme kvality edukačného procesu a vzhľadom na špecifiká učenia sa dospelých absolvovali aspoň čiastočné andragogické vzdelávanie (napríklad v podobe rôznych kurzov).

2 MANAŽÉR VZDELÁVANIA

Na Katedre andragogiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave bol v rokoch 1996-1999 realizovaný výskum zameraný na otázky profesionalizácie andragogických povolání pod vedením gestora sociálnej andragogiky na Slovensku Jána Perhácsa. Členovia výskumného tímu, vrátane gestorky profesijnej andragogiky na Slovensku Viery Prusákovovej, jednoznačne konštatovali, že pracovná špecializácia manažér vzdelávania si ako jediná vyžaduje stopercentnú odbornosť v edukačnej teórii a praxi, t. j. plné andragogické vzdelanie.

2.1 Pracovné činnosti manažéra vzdelávania dospelých

Aká je však úloha manažéra vzdelávania vychádzajúc z andragogickej literatúry? Aké činnosti v praxi edukácie dospelých vykonáva, za aké činnosti nesie zodpovednosť? V. Prusáková (2005, s. 43), vychádzajúc zo spomínaného výskumu realizovaného na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, vymedzila činnosti manažéra tak, že manažér organizuje, riadi a vyhodnocuje vzdelávacie procesy tým, že:

- pripravuje a plánuje procesy vzdelávania – spolupracuje pri tvorbe vzdelávacích programov týkajúcich sa jednotlivých profesijných kvalifikácií,

- vyberá vzdelávacie programy a uzatvára na ne kontrakty,
- analyzuje a validizuje certifikáty,
- analyzuje trh práce,
- pripravuje vzdelávaciu stratégiu a akčný program,
- vedie personál, financie, vzdelávacie projekty,
- hodnotí kvalitu vzdelávacích služieb,
- zabezpečuje styk s verejnosťou a informačné siete.

V. Prusáková (2005) ďalej kategorizovala pracovné činnosti manažéra vzdelávania do skupín, a to na strategickú a koncepčnú činnosť, poradenskú činnosť, metodickú činnosť, lektorskú činnosť, informačnú činnosť, organizačnú činnosť, realizačnú činnosť, administratívnu činnosť.

Z popisov jednotlivých zamestnávateľov sme subsumovali pracovnú náplň zamestnanca, ktorého výkon práce má manažérsky charakter.² Ak tieto body pracovnej náplne rozčleníme do skupín pracovných činností podľa V. Prusákovvej (2005), potom manažér vzdelávania v praxi vykonáva:

- **strategickú a koncepčnú činnosť** v podobe
 - tvorby edukačných (výchovno-vzdelávacích, tréningových a výcvikových) koncepcií,
 - navrhovania, tvorby, podporovania a implementácie konceptov alternatívnych a inovatívnych metód vzdelávania a rozvoja,
 - spolupráce v rámci národných a medzinárodných projektov a implementácie medzinárodných štandardov,
 - štúdiá materiálov pre vypracovanie vzdelávacích programov na akreditáciu,
 - získavania informácií o situácii na trhu práce vzhľadom k potrebám trhu v oblasti vzdelávacích aktivít,
 - dodržiavania zákonov, interných smerníc a predpisov v oblasti vzdelávania.
- **poradenskú činnosť** v podobe
 - podpory a motivácie účastníkov pri výbere vzdelávacích programov, ich ďalšom vzdelávaní a rozvoji,
- **metodickú činnosť** v podobe
 - analýzy a identifikácie vzdelávacích (rozvojových, tréningových) potrieb jednotlivých skupín účastníkov vzdelávania,
 - vypracovania systému interných a externých vzdelávateľov, ich oslovovania a výberu do vzdelávacích programov a zabezpečovania podpory pre ich výkon v oblasti vzdelávania,
 - prípravy a inovácie vzdelávacích programov, vypracovania učebného plánu a učebných osnov, komunikácie so vzdelávateľmi a garantmi vzdelávacích programov pri príprave obsahovej náplne a učebného plánu konkrétneho vzdelávacieho programu,
 - zabezpečovania učebných materiálov pre vzdelávacie akcie a samostatnej prípravy podkladov a prezentácií,
 - cenotvorby, prípravy rozpočtu pre vzdelávacie programy a kontroly nákladov, predkladania cenových ponúk k verejným zákazkám,
 - prípravy vzdelávacích akcií a projektov prostredníctvom grantov,
- **lektorskú činnosť** v podobe
 - vedenia interných, zákonom stanovených školení,

² Vychádzali sme z požiadaviek zamestnávateľov na rôzne manažérske pracovné pozície v oblasti vzdelávania dospelých zverejnených na portáli www.profesia.sk. Pracovné ponuky sme sledovali od októbra 2016 do apríla 2017 (*Manažér vzdelávacích kurzov, Manažér pre oblasť learning & development, Manažér pre odborné interné vzdelávanie, Projektový manažér v oblasti vzdelávania, Špecialista vzdelávania, Špecialista rozvoja a vzdelávania, Tréningový špecialista – interný kouč, Referent/referentka oddelenia vzdelávania a starostlivosti o zamestnancov, Vedúci oddelenia vzdelávania a rozvoja, Reférent vzdelávania*)

- **informačnú činnosť** v podobe
 - prípravy informačných materiálov o vzdelávacích programoch pre potreby informovania verejnosti,
 - kontaktovania prihlásených záujemcov a ich informovania o podmienkach vzdelávacích programov,
 - internej a externej komunikácie,
- **organizačnú činnosť** v podobe
 - organizovania a dohliadania na prípravu a realizáciu vzdelávacích akcií (workshopov, kurzov), prípravy učební pred začatím kurzov,
- **realizačnú činnosť** v podobe
 - riešenia otázok a požiadaviek účastníkov vzdelávania,
 - hľadania potencionálnych partnerov/ odberateľov v oblasti realizácie vzdelávacích aktivít,
 - sledovania a hodnotenia efektivity vzdelávacích programov,
 - riadenia aktivít a činností súvisiacich s prípravou, otvorením, priebehom a ukončením vzdelávacích programov,
- a napokon **administratívnu činnosť** v podobe
 - vedenia evidencie vzdelávacích akcií, prihlášok záujemcov, platieb a vydaných materiálov,
 - prípravy a spracovania podkladov spojených s otvorením a ukončením vzdelávacích akcií,
 - vytvárania správ a reportov,
 - štatistického vyhodnotenia vzdelávacích aktivít.

Pripomíname, že medzi požadované vzdelanie zamestnávateľa³ zaradili aj študijný odbor Andragogika. A čo vyžadujú od pracovníka na manažérskej poste vo vzdelávaní? Medzi integrujúce osobnostné predpoklady a zručnosti zaradujú napríklad:

- profesionálny a zodpovedný prístup k práci,
- samostatnosť, flexibilitu, komunikatívnosť, dôveryhodnosť, kreativita, presnosť,
- schopnosť koncepcnej a metodickej práce pri nastavovaní procesov,
- organizačné, komunikačné a prezentačné zručnosti, profesionálne vystupovanie,
- proaktívny a pragmatický prístup pri riešení úloh,
- odolnosť voči stresovým situáciám, vysoké pracovné nasadenie,
- orientovanie sa na výsledok a termíny.

Zaujímavý predpoklad, vychádzajúci z poznatkov o aktuálnom andragogickom kurikule a výsledkov kvalitatívnej analýzy podnikového a podnikateľského prostredia, vyslovila banskobystrická andragogička A. Bontová (2015, s. 81). Autorka tvrdí, že andragóg dokáže v podnikovom prostredí, okrem iného, profesionálne realizovať:

- analýzu vzdelávacích potrieb v plnom rozsahu (vrátane obsahovej štruktúry vzdelávania) v oblasti sociálnych a kognitívnych kompetencií,
- poskytovať individualizované kariérové poradenstvo, konzultácie a koučovanie vrátane diagnostiky jednotlivca (analýza študijnej a profesijnej cesty, diagnostikovanie individuálnych odlišností v učebnom štýle, diagnostikovanie problémov učenia sa dospelého, facilitácia ďalšieho osobného rozvoja, sprevádzanie v každej etape profesijnej cesty),
- poskytovať podnikovým manažérom konzultácie a poradenstvo v oblasti vedenia ľudí (smerovanie k učiacej sa organizácii),

³ Vychádzali sme z požiadaviek zamestnávateľov pre rôzne manažérske pracovné pozície v oblasti vzdelávania dospelých zverejnených na portáli www.profesia.sk (október 2016 – apríl 2017)

- po rozšírení kvalifikácie je reálne uplatnenie andragóga v rolách kouča, mentora, lektora, inštruktora a ďalších.

Pravdou je, že odborná literatúra vidí uplatnenie manažéra vzdelávania najmä v oblasti ďalšieho profesijného vzdelávania dospelých. I prax zatiaľ potvrdzuje, že manažér vzdelávania pôsobí najmä v oblasti vzdelávania vo firmách a podnikoch. Sme však presvedčení, že situácia sa bude meniť, a manažér vzdelávania bude postupne nachádzať svoje uplatnenie aj v oblasti záujmového či občianskeho vzdelávania dospelých, pretože manažovať vzdelávanie nie je nevyhnutné len vo vzdelávaní súvisiacom s prácou, ale aj s voľným časom. I v oblasti záujmového vzdelávania je nevyhnutné napríklad využívať systémový prístup tak, aby sa saturovali vzdelávacie potreby dospelých, a vykonávať všetky vyššie popísané činnosti.

3 ZÁVER

Ako J. Reischmann (2013) zhrnul, príprava na úspešný a profesionálny výkon v praxi významne prispieva k profesionálnej identite a k schopnosti absolventov andragogiky zamestnať sa. A nemožno nesúhlasiť ani s jeho ďalšími myšlienkami, že za posledné tri desaťročia sa pracovné oblasti, kde sa andragógovia uplatňujú, stali rozmanitejšími a dosahujú nové horizonty. Andragógovia sú expertmi na zmeny, schopní profesionálne učiť, plánovať a organizovať učebné príležitosti, konzultovať a moderovať, vyhodnocovať a realizovať výskum – produkovať úspešnú kombináciu týchto ingrediencií. Na tieto kompetencie sa však nedá pozerat' oddelene, ba práve naopak – ich kombinácia je príčinou flexibility a úspechu absolventov v mnohých oblastiach a na mnohých pozíciách. Rovnako nemožno nesúhlasiť i s A. Bontovou (2015, s. 82) keď konštatuje, že „Úroveň jednotlivých profesijných kompetencií je niekedy možné zvyšovať len praktickou skúsenosťou, aktívnou účasťou na činnostiach. Zabezpečenie úplnej kompetenčnej vybavenosti absolventa (andragogiky) prostredníctvom vysokoškolského štúdia je teda nereálne.“

Použitá literatúra

1. BONTOVÁ, A. Analýza vzdelávacích potrieb podnikových manažérov. Banská Bystrica : Belianum, 2015. 120 s. ISBN 978-80-557-1032-7.
2. HOTÁR, V., PAŠKA, P., PERHÁCS, P. a kol. *Výchova a vzdelávanie dospelých. Andragogika. Terminologický a výkladový slovník*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2000. 547 s. ISBN 80-08-02814-9.
3. PORUBSKÁ, G., HATÁR, C. *Kapitoly z andragogiky pre pomáhajúce profesie*. Nitra : UKF, 2009. 212 s. ISBN 978-80-8094-597-8.
4. Pracovné ponuky zamerané na manažovanie vzdelávania dospelých zverejnené na portáli Profesia.sk [cit. apríl 2016 – október 2017]. Dostupné na internete: <http://www.profesia.sk/>
5. PRUSÁKOVÁ, V. *Základy andragogiky I*. Bratislava : Gerlach Print, 2005. 119 s. ISBN 80-89142-05-2.
6. REISCHMANN, J. Andragógovia ako vzdelávatelia / lektori, organizátori, moderátori / konzultanti a výskumníci. Skúsenosti z katedry andragogiky. In MATULČÍK, J. (ed.) *Acta Andragogica 3*, roč. 3., Bratislava : Univerzita Komenského, 2013. s. 57-70. ISBN 978-80-223-3369-6.
7. ŠVEC, Š. *Základné pojmy v pedagogike a andragogike*. Bratislava : IRIS, 2005. 318 s. ISBN 80-89018-31-9.
8. ŠVEC, Š. *Anglicko-slovenský lexikón pedagogiky a andragogiky*. Bratislava : IRIS, 2008. 326 s. ISBN 978-80-89256-21-1.

Kontaktní údaje

PhDr. Dominika Kadlubeková, PhD.

Katedra pedagogiky, Pedagogická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Dražovská 4

949 74 Nitra

Slovenská republika

Tel: +421 37 6408 237

email: dkadlubekova@ukf.sk

RODIČOVSTVÍ A CODA

PARENTHOOD AND CODA

Jana Zvědělíková, Adéla Hanáková

Abstrakt

Přehledová studie se zabývá problematikou rodičovství osob s těžkým sluchovým postižením, jejich podporou, možnou intervencí a především dopady sluchového postižení na jejich slyšící děti, které bývají v literatuře označovány jako CODA – child of deaf adults.

Klíčová slova: *sluchové postižení, rodičovství, coda*

Abstract

The review study deals with the issue of parenthood of people with severe hearing impairment, their support, possible interventions and especially the impacts of hearing impairment on their hearing children, which are in the literature of labeling CODA - a child of adult deaf people.

Key words: *hearing impairment, parenthood, coda*

1 RODIČOVSTVÍ

Rodičovství jako takové je formováno vědomými a nevědomými kognitivními procesy. (Finegood, Raver, DeJoseph, Blair, 2017) Právě intuitivní rodičovství popisuje Dittrichová, Paul a Papoušek (2004, 159). Autoři uvádí, že „intuitivní rodičovské chování poskytuje dítěti podporu a usnadňuje mu učení, komunikaci a regulaci vlastního chování... zpevňuje kladný vztah rodičů k dítěti.“ Dodávají však, že může být narušeno nepříznivými sociálně-kulturními nebo biologickými vlivy. Takovýmto nepříznivým vlivem může být i sluchové postižení rodičů.

U nás se problematice rodičovství osob se sluchovým postižením věnují pouze diplomové práce a to na úrovni zkoumání potřeb matek se sluchovým postižením v období těhotenství a porodu (př. Horváthová, 2006; Hantingerová, 2010; Lošťáková, 2016)

Pro zajímavost uvádíme jedinou porodnici v Podolí, která je uzpůsobena potřebám matek se sluchovým postižením. Centrum pro neslyšící matky zde vzniklo v červnu 2004 a rodit zde mohou matky se sluchovým postižením z celé České republiky. K dispozici jsou čtyři asistenti, kteří ovládají znakový jazyk a jsou vybaveni tak, aby byli schopni matkám odborně poradit. Na speciálně vybaveném pokoji se nachází počítač, světelná a vibrační signalizace pro pláč dítěte a signalizace klepání na dveře. Je možné si domluvit tlumočnicka přímo k porodu, i k jednotlivým vyšetřením před porodem. (Stroffová, 2007)

Následnou podporu neslyšícím rodičům se slyšícími dětmi poskytuje Centrum pro dětský sluch Tamtam. Jitka Motejzíková (2016) provedla rozhovor s pracovnící Centra pro dětský sluch Marcelou Peřinovou, která se v rámci své praxe specializuje na neslyšící rodiny se slyšícími dětmi. Ta uvádí, že zhruba 7% klientský rodin tvoří právě rodiny s neslyšícími rodiči a slyšícími dětmi. Neslyšícím rodičům poskytují stejné služby jako slyšícím (sociální poradenství, konzultace v rodinách, konzultace ohledně vývoje dítěte, doprovázení k lékařům, pomoc s výběrem mateřské školy, půjčování hraček, pomůcek, literatury apod.) Jako specifické potíže, se kterými se na centrum neslyšící rodiče obrací, uvádí potíže při komunikaci se slyšícím dítětem.

2 CODA

V 90 – 95% se neslyšícím rodičům rodí slyšící děti. V literatuře bývají slyšící dospělí, kteří mají rodiče s těžkým sluchovým postižením, označováni jako CODA – child of deaf adults. Totožné označení má i mezinárodní organizace, která byla založena za účelem podpory těchto osob. V České republice v roce 2008 vzniklo občanské sdružení CODA, u jehož vzniku stál Karel Redlich a Radka Horáková. Dnes známé jako CODA ČR – Slyšící potomci neslyšících rodičů, z. s.

Oproti tomu KODA (Kids of Deaf Adults) je organizace pro slyšící děti neslyšících rodičů, kteří ještě nedosáhli věku 18 let. Tato organizace pořádá prázdninové a víkendové pobyty a také se zaměřuje na neslyšící rodiče a problémy výchovy slyšících dětí. (Horáková, 2008)

Jak uvádí Klimentová, Dočekal a Hynková (2017), CODA osoba vyrůstá v bilingvním prostředí, díky kterému získává roli rodilého tlumočnicka svých rodičů. Tato specifická situace je determinována kulturou a jazykem neslyšících osob, které je odděluje od sociálního prostředí. To potvrzuje ve svém výzkumu Funk (2017). Život slyšících dětí neslyšících rodičů mezi dvěma různými kulturními prostředími považuje za potenciál pro napětí a konflikty a současně pro růst a sílu těchto jedinců. V rámci své studie shledala, že ač slyšícím osobám, které mají těžce sluchově postižené rodiče, jsou přičítány ambivalentní vlastnosti, vážné psychosociální problémy se u těchto osob nevyskytují.

3 KULTURA NESLYŠÍCÍCH

Sami neslyšící se dělí na neslyšící (s malým n) a Neslyšící (s velkým N). Rozdíl mezi nimi je v samotném pojetí sebe sama ve společnosti. Zda se považují za součást majoritní společnosti, či se cítí být příslušníky minority. Neslyšící s velkým „N“ jsou lidé, kteří jsou příslušníky jazykové a kulturní menšiny. Minorita Neslyšících se vůči majoritní společnosti vyhraňuje především používáním znakového jazyka a specifickou kulturou s vlastní historií, s vlastními společenskými zvyklostmi. Neslyšící jsou navíc jednou z nejsoudržnějších menšin vůbec, protože je stmeluje velmi snadná vzájemná komunikace a naopak velmi nesnadná komunikace s vnějším světem. Členy těchto společenství jsou i nedoslýchaví a ohluchlí uživatelé znakového jazyka, jsou jimi i některé slyšící děti neslyšících rodičů a někteří tlumočníci. Lidé označující se za neslyšící s malým „n“ vnímají negativně svou ztrátu sluchu, považují se za osoby s postižením a neztotožňují se s jazykově kulturním pohledem. Většinou se jedná o neslyšící osoby, které vyrůstaly pouze v intaktní společnosti. (Kosinová, 2008)

Pojem kultura Neslyšících je široký pojem, který zahrnuje tradice, zvyky, způsoby chování apod. Spadají sem i pravidelné akce jako plesy, Miss Deaf, deaflympiáda, divadelní představení – tlumočené divadlo apod. Společné pro neslyšící i Neslyšící je odlišný způsob komunikace, vizuální znakový jazyk, který má na rozdíl od českého jazyka i jinou gramatiku. Existují i n/Neslyšící, kteří využívají i orální řeči pro komunikaci s intaktní společností. Většina osob se sluchovým postižením však od mluvené řeči upouští, protože nemají kontrolu nad výškou a barvou svého hlasu a intaktní společnost na ně pak často nahlíží jako na osoby s nižší inteligencí. (Motejzíkova, 2010)

Langer a Souralová (2013) uvádí, že osoby se sluchovým postižením v minulosti často tvořili uzavřenou komunitu, ale v posledních desetiletích se pohled na osoby se sluchovým postižením mění a začínají být vnímány i majoritní společností jako jazyková a kulturní minorita.

4 RODIČOVSTVÍ OSOB SE SLUCHOVÝM POSTIŽENÍM

Potměšil (2007) vnímá jako největší překážku v interakci mezi slyšící matkou a neslyšícím dítětem komunikační bariéru. Jako výjimku uvádí interakci mezi neslyšící matkou a neslyšícím dítětem, kde probíhá plnohodnotná komunikace. Tento model neslyšící matka – neslyšící dítě by šel jistě aplikovat i na neslyšící matku a slyšící dítě. Jak však uvádí

Mojtežiková (2011), velmi často neslyšící rodiče využívají komunikace pomocí znakového jazyka pouze mezi sebou a ke komunikaci s dětmi využívají orální řeč. Tento způsob asymetrické komunikace způsobuje obtíže ve vzájemné komunikaci, komunikační bariéru a může být příčinou negativního vztahu mezi rodičem a dítětem.

To v rozhovoru potvrzuje Peřinová, pracovnice Centra pro dětský sluch Tamtam. „Neslyšící rodiče samozřejmě usilují o to, aby se jejich slyšící dítě naučilo dobře mluvit a zapojilo se mezi slyšící děti, ale někdy při tom zapomenou, že je pro ně stejně důležité, aby umělo znakový jazyk. A pokud ho své dítě cíleně neučí a nesnaží se, aby mu plně rozumělo, mohou mezi rodiči a dětmi nastat stejné obtíže při komunikaci jako u rodičů slyšících s neslyšícími dětmi.“ Dodává, že neslyšící rodiče to mohou mít těžší v tom, že většina z nich měla slyšící rodiče a výchovné působení jejich rodičů, jim nemuselo být jasné. Zmiňuje i faktor internátní výchovy, kterou většina neslyšících rodičů podstoupila. A omezení ve čtení s pochopením. Slyšící rodič si může nastudovat publikace o výchově, kdežto neslyšící rodič není tak dobře čtenářsky vybaven, aby jim rozuměl. (Mojtežiková, 2016)

Strnadová (2008) zmiňuje další faktor, který je dán odlišnou kulturou, a to odlišné neverbální chování neslyšících, které si majoritní společnost může vykládat jako projev nevychovanosti či nižší sociální inteligence.

Vzhledem k tomu, že primární socializace probíhá v rodině a děti přebírají vzory chování svých rodičů, mohou se později setkat s negativními emocemi okolí, aniž by chápali proč.

Peřinová v rozhovoru mluví o začlenění CODA dětí do vzdělávání. Zdůrazňuje citlivý přístup pedagoga, který by se měl seznámit s tím, co je u bilingvních rodin jinak. Jako příklad uvádí, že není drzost poklepat někomu na rameno a potřebu pedagoga pomoci s domácími úkoly místo rodičů. (Mojtežiková, 2016)

Jedním z odlišných kulturních faktorů je také nadměrná gestikulace. Kanto, Laakso a Huttunen (2015) popsali diferenciaci jazyka a gest během raného bilingvního vývoje CODA dětí. Osm dětí ve věku 12 – 24 měsíců pozorovali každého půl roku ve třech herních situacích. První situace byla pouze s jejich neslyšícími rodiči. Druhé situaci byli přítomni jak neslyšící rodiče, tak slyšící dospělí. A ve třetí situaci byli pouze se slyšícími dospělými. Shromážďovali údaje o vývoji slovní zásoby jak ve znakovém jazyce, tak v mluvené řeči. Na základě vyhodnocení pořízeného videozáznamu zjistili, že děti při komunikaci s neslyšícími rodiči využívali dvojnásobně častěji gest, než při komunikaci se slyšícími dospělými.

Gavelčíková (2006) se ve svém článku snaží vyvrátit některé mýty o rodičovství neslyšících. Reaguje na nejčastější mýtus, že neslyšící rodiče nemohou pečovat o své dítě, protože neslyší jeho pláč. Uvádí, že matka se spoléhá především na svůj zrak a v noci často matky spávají společně se svými dětmi, takže pokud je dítě neklidné či pláče, cítí vibrace. Popisuje i využití signalizačních pomůcek, které v péči o dítě nahrazují sluch. Zdůrazňuje, že „výchova slyšícího dítěte neslyšícími rodiči je srovnatelná s výchovou slyšícího dítěte slyšícími rodiči, ale v určitém směru se svými specifiky odlišuje.“. Zvláštnosti výchovy vidí zejména v odlišném způsobu komunikace, kultuře, myšlení a jednání neslyšících osob.

Malik a Jabeen (2016) zkoumali, jak těžké sluchové postižení rodičů ovlivňuje vývoj osobnosti jejich slyšících dětí. Do výzkumu byli zahrnuti probandi ve věku 18 – 35 let. Na základě provedené analýzy rozhovorů autoři zjistili dva vlivy, které ovlivňují osobnost slyšících dětí neslyšících rodičů. Jedním z pozitivních vlivů na osobnost je osvojení si role tlumočnicka, druhým vlivem je ambivalentní chování těchto osob, které vede ke konfliktům.

Klimentová, Dočekal a Hynková (2017) se zaměřili na životní zkušenosti CODA v době jejich dětství. Z jejich výzkumu vyplynula nepřiměřená zátěž na CODA vzhledem k jejich věku a sociální zralosti ve formě tlumočení zejména v úředních záležitostech. Autoři také naráží na problematiku internátního vzdělávání neslyšících rodičů, které dle nich způsobuje nepřiměřenou zátěž kladenou na CODA děti.

Internátním vzděláváním jsme se zabývaly v rámci výzkumu sebereflexe rodin z pohledu žáků se sluchovým postižením ve věku 11 – 17 let. V rámci naší pilotáže bylo zjištěno, že žáci bydlící na internátu lépe hodnotí komunikaci doma, uvedli méně konfliktů a vyplynula u nich o 15% větší celková spokojenost, než u žáků, kteří bydlí doma. Signifikantní rozdíl byl patrný u položky „Rodiče se o mě moc bojí.“, kde naopak žáci žijící doma vnímali své rodiče jako starostlivější o 42%. Domníváme se, že internátní děti byly spokojenější díky plnohodnotnému využívání znakového jazyka a pobytu mezi vrstevníky, čímž nedocházelo k jejich sociální izolaci. (Hanáková, Zvědělíková, 2016)

Preminger, Montano a Tjørnhøj-Thomsen (2015) zkoumali dopady sluchového postižení rodičů na vztah a komunikaci s jejich slyšícími dětmi. Probandi, kteří se výzkumu zúčastnili, popsali rodinné vztahy a komunikační situace s pocity, z nichž většina byla negativní. Tyto pocity zahrnovaly frustraci během komunikace a nejistotu v interpretaci jejich vztahu s rodiči. V mnoha případech se CODA osoby samy cítily postiženy sluchovou vadou svých rodičů.

Němka Peter Charlotte (2015) navrhla vzdělávací program pro CODA děti a jejich rodiče, který byl následně ověřen pomocí intervenční a kontrolní skupiny. Jedná se o dva kurzy. První je určen slyšícím dětem neslyšících rodičů ve věku 8 až 12 let. Zaměřuje se na emoční kompetence, osvojení dovedností k řešení problémů, zvládnání stresu a na identitu jedince a jeho sebevědomí. Druhý kurz je určen pro neslyšící rodiče slyšících dětí a zaměřuje se na pozitivní rodičovské chování, komunikační dovednosti a osvojení dovedností k řešení konfliktů a problémů. Bylo zjištěno, že u dětí, které absolvovaly kurz, bylo pozorováno výrazné zlepšení komunikačních dovedností a zlepšení strategie zvládnání problémů. U rodičů, kteří prošli kurzem, byla pozorována změna v rodičovském chování.

Použitá literatura

1. DITTRICHOVÁ, J. PAPOUŠEK, M. PAUL, K. A KOL. (2004) *Chování dítěte raného věku a rodičovská péče*. Havlíčkův Brod: Grada. ISBN 80-247-0399-8.
2. FINEGOOD, E. RAVER, C. DEJOSEPH, M. BLAIR, C. (2017) Parenting in poverty: Attention bias and anxiety interact to predict parents' perceptions of daily parenting hassles, *Journal Of Family Psychology*, 31, 1, pp. 51-60, PsycARTICLES, EBSCOhost, viewed 9 June 2017.
3. FUNK, H. (2017) „Taub im Kopf?“ - Chancen und Risiken in der Entwicklung von hörenden Kindern gehörloser Eltern. (German), *Sprache Stimme Gehör*, 41, 1, p. 19, Complementary Index, EBSCOhost, viewed 9 June 2017.
4. GAVELČÍKOVÁ, S. (2006) Mýty a předsudky o rodičovství Neslyšících. In: *Ruce.cz* [online] [cit. 2017-06-10]. Dostupné z: <http://ruce.cz/clanky/55-myty-a-predsudky-o-rodicovstvi-neslysicich>
5. HANÁKOVÁ, A. ZVĚDĚLÍKOVÁ, J. (2016) Hodnota rodiny pohledem žáků se sluchovým postižením . In: *Paidagogos*, [online] 2, #11. S. 183 – 195. [cit. 2017-06-09] Dostupné z: <http://www.paidagogos.net/issues/2016/2/article.php?id=11>
6. HORÁKOVÁ, R. (2008) Slyšící děti neslyšících rodičů – CODA organizace. In: *Info-Zpravodaj*. roč. 16, č. 3. Praha: Federace rodičů a přátel sluchově postižených, s. 12 - 13 Dostupné z: <http://ruce.cz/clanky/579-slysici-deti-neslysicich-rodicu-coda-organizace>
7. KLIMENTOVÁ, E. DOČEKAL, V. HYNKOVÁ, K. (2017). Hearing children of deaf parents – a new social work client group? In: *European Journal of Social Work*. [online] 1 – 12. [cit. 2017-06-10] Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1080/13691457.2017.1320527>
8. KOSINOVÁ, B. 2008. *Neslyšící jako jazyková a kulturní menšina - kultura neslyšících*. 2. vyd. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, o. s., 61 s. ISBN 978-80-87153-94-9.

SYNDRÓM VYHORENIA U SOCIÁLNEHO PORADCU AKO NEŽIADUCI ATRIBÚT V PORADENSKOM PROCESE

BURNOUT SYNDROME IN THE SOCIAL ADVISER AS AN UNDESIRABLE ATTRIBUTE IN THE COUNSELING PROCESS

Karolína Hančinová, Katarína Kobelová

Abstrakt

Syndróm vyhorenia patrí v súčasnosti medzi moderné ochorenie, ktoré sa v čoraz väčšej miere vyskytuje u sociálnych poradcov. Je dôsledkom totálneho vyčerpania organizmu, či už po psychickej alebo fyzickej stránke. Sociálny poradca pracuje denne v priamej interakcii s klientmi a ich aktuálnymi problémami, čo v dôsledku môže viesť po niekoľkých rokoch k vyššiemu riziku vzniku syndrómu vyhorenia.

Kľúčové slová: *syndróm vyhorenia, sociálny poradca, poradenstvo, poradenský proces*

Abstract

The burnout syndrome is currently a modern disease that is increasingly prevalent among social counselors. It is the result of total exhaustion of the organism, whether on a psychic or physical side. A social counselor works daily in direct interaction with clients and their current issues, which may lead to a higher risk of burnout syndrome after several years.

Key words: *burnout syndrome, social counseling, counseling, counseling process*

1 SYNDRÓM VYHORENIA

Burnout je cudzojazyčný termín, ktorý v preklade znamená „syndróm vyhorenia“. Nakoľko práca sociálneho poradcu je náročná a v mnohých prípadoch sa stáva, že syndrómu podľahne a „vyhorí“, poukazujeme na jeho dopad na sociálneho poradcu. Totožne poukazujeme, akým spôsobom je ho možné odvrátiť, nakoľko sa priamo dotýka profesionálneho ale aj súkromného života. (Kupka, 2008, s. 26) definuje „*burnout syndróm, alebo syndróm vyhorenia, vyhasnutia, je považovaný za reakciu na mimoriadne záťažovú prácu, kedy dochádza k úplnému vyčerpaniu, fyzických, emočných a duševných síl, kedy takto postihnutý človek, prichádza ku záveru, že už nemôže ďalej. Je to stav pocitu beznádeje.*“ Domnievame sa, že sa v čoraz väčšej intenzite stretávame so syndrómom vyhorenia, ku ktorému prispieva extrémna vyčerpanosť tela a mysle. Môžeme hovoriť o takzvanom vnútornom odstupe, v dôsledku vyčerpania. U sociálneho poradcu nastupuje výrazný úbytok vo výkonnosti. Máme na mysli úbytok výkonu v rôznych oblastiach, kde sa realizujeme a rovnako hovoríme aj o najdôležitejšom príznaku a to o duševných problémoch, ktoré prináša so sebou syndróm vyhorenia. Syndróm vyhorenia je v odbornej literatúre definovaný ako stav, nie ako ochorenie. Okolo nás existuje množstvo ľudí z odbornej praxe, ktorí trpia syndrómom vyhorenia. V prípade, že nastane situácia kedy jednotlivec vykazuje známky burnoutu, je možné im poskytnúť odbornú pomoc prostredníctvom terapie a sedení formou supervízie. Je preto dôležité aby sme podotkli, že syndróm vyhorenia je jav, ktorý sa postupom času dostáva do spoločnosti a stáva sa tak nebezpečným pre zdravo fungujúcich ľudí (Kallwass, 2007). Burnout postihuje ľudí, ktorí pracujú pod stresom, v záťažovom prostredí a môže postihovať kohokoľvek, kto sa nechráni pred vznikom tohto syndrómu. Poukazujeme na nové poznatky a to, že najviac koho postihuje syndróm burnout, sú osoby, ktoré pracujú v kontakte s ľuďmi.

Dochádza k nemu vtedy, keď osoba pracuje vo veľmi dlhodobom a intenzívnom pracovnom nasadení s ľuďmi. Tu hovoríme predovšetkým o pomáhajúcich profesiách. Syndróm sa odrazí na sociálnej, psychickej ale aj fyzickej stránke človeka. Najjednoduchšou definíciou pre burnout je totálne vyčerpanie síl, ktoré sa prejavujú najčastejšie emocionálnou únavou, pocitmi zúfalstva, nepokojom, nervozitou a v neposlednom rade stratou energie (Stibalová, 2010). Počas výskumov bolo potvrdené, že syndróm vyhorenia sa predovšetkým vyskytuje na pracovných pozíciách, kde dochádza ku kontaktu pracovníka s ľuďmi. V našom prípade hovoríme teda o sociálnych poradcov, lekároch, zdravotných sestrách, psychológoch učiteľoch a iných, ktorí sú v priamom styku s klientom. Stock (2010) poukazuje na faktory, ktoré vyvolávajú syndróm vyhorenia, ku ktorým zaradil:

- pochybnosť stálosti na trhu práce,
- narastajúci stres a strach spojených s obavami presťahovania pracovného miesta do zahraničia
- neistoty v nových pracovných zmluvách - minimalizovania ochrany proti výpovediam
- nadštandardne dlhá pracovná doba spojená so vzrastajúcou intenzitou práce
- redukovanie pracovných miest
- narastajúce problémy v dôsledku zvyšujúcej sa náročnosti práce
- inkompatibilitasť práce a súkromia.

K najčastejším faktorom možného vzniku syndrómu vyhorenia v pracovnej sfére môžeme podľa Vodáčkovej (2002) taktiež zaradiť:

- nejasnosť profesionálnej role,
- nesplniteľnosť pracovných úloh,
- nezlučiteľnosť pracovných úloh,
- neadekvátne finančné ohodnotenie,
- úlohy presahujúce schopnosti pracovníkov,
- kritika a chýbajúce ocenenie.

Ako tvrdí Kupka (2008) vyskytuje sa vo vysoko stresujúcom zamestnaní, kde sa očakáva od pracovníkov výkon, dobre vykonaná práca predovšetkým na vysokej úrovni s dôrazom predovšetkým na kvalitu vykonanej práce a zodpovednosť za prácu.

„Syndróm vyhorenia sa vyskytuje len u ľudí, ktorí boli spočiatku nadšení prácou. Odcudzenie sa prejaví aj u tých ľudí, ktorí nikdy neboli nadšení tým, čo robili, nikdy im príliš nezáležalo na vykonávanej práci“ (Kupka, 2008, s.30).

Brodsky, Edelwich (In Andrášiová, 2006,) rozlišujú päť štádií vývoja burnoutu:

- nadšenie - veľké nádeje a nerealistické očakávania,
- stagnácia - počiatočné nadšenie nahrádza reálnejší pohľad na svoju prácu, uspokojovanie vlastných potrieb, platu,
- frustrácia - spochybňovanie efektivity a zmyslu práce ako takej, výraznejšie fyzické, psychické a vzťahové problémy,
- apatia - objaví sa, keď je človek trvale frustrovaný, nemá možnosť túto situáciu zmeniť a zároveň je od práce finančne alebo psychicky závislý,
- štádium intervencie - kroky vedúce k eliminácii vyhorenia a prerušeniu kolobehu sklamaní.

1.1 Predchádzanie burnoutu

Na možnosť prevencie a zvládania vyhorenia sa možno pozerat' cez vnútorné zdroje, kde je v popredí otázka zmysluplnosti života, uspokojenie potrieb, motivácia, hnacia sila ktorá je u každého jedinečná a vyrovnávaný pomer medzi situáciami, ktoré nás v živote zaťažujú a tými, ktoré nám pomáhajú ťaživé situácie riešiť. Sebareflexia nám môže pomôcť predísť

nadmernej záťaži ktorú pociťujeme. Je veľmi pravdepodobné, že sa budeme musieť niečoho vzdať, alebo niečo zmeniť.

Základom predchádzania syndrómu vyhorenia je poznanie jeho vývoja, prejavov a rizikových faktorov. Ak je stav následkom nerovnováhy medzi profesijnými očakávaniami a profesijnou realitou, je možné zasiahnuť na dvoch stranách:

- na strane jednotlivca, osvojením si zásad hodnotenia stresu a stresových situácií a ich zvládania,
- druhá strana je externá strana poskytujúca sociálnu oporu a strana zamestnávateľa so zmenou organizácie práce a pracovnej kultúry.

Sociálny poradcovia by mali dbať na primerané pracovné podmienky a správnu organizáciu práce. Pozitívnym faktorom v spokojnosti so zamestnaním je finančné ohodnotenie, správna delba práce a jasný kariérny postup. Motivujúca pri tom nie je iba mzda, ale aj nefinančné ohodnotenie ako sociálne postavenie, ktoré sociálnemu poradcovi pracovná pozícia prináša, uznanie na pracovisku a od samotných klientov. Práca v časovej tiesni môže vzniknúť z dôvodu nerovnomerného zaťaženia, nezvládnutou organizáciou práce na pracovisku. Nadmerné množstvo administratívnej práce prispieva k „odtrhnutiu“ od klienta a navyše práca v časovej tiesni vedie k veľkej chybovosti v práci.

Zhrnutie prevencie syndrómu vyhorenia podľa Matouška (2003):

- kvalitná príprava na profesiu zahrňujúca výcvik v potrebných sociálnych vedomostiach a dostatočne dlhú prax,
- jasné definovanie poslania organizácie a metód práce,
- jasné definovanie profesionálnej role pracovníka a náplne práce,
- existencia systému zaúčania nových pracovníkov,
- možnosť využitia profesionálneho poradenstva poskytovaného skúseným odborníkom vo vlastnej inštitúcii alebo inde,
- existencia programov osobného rozvoja a podpora ďalšieho vzdelávania pracovníkov,
- priebežná supervízia,
- prípadové konferencie v jednej inštitúcii alebo s účasťou pracovníkov niekoľkých spolupracujúcich inštitúcii,
- obmedzenie počtov prípadov, s ktorými je jeden pracovník v kontakte v priebehu určitej doby,
- nasadenie viac pracovníkov v náročných prípadoch so skupinami klientov,
- organizovanie programov, pri ktorých sa klienti dostanú do iného prostredia (napr. pobyt v prírode) a personál pri nich môže objaviť ich skryté charakteristiky,
- obmedzenie administratívnej záťaže spojennej s prácou klientov,
- obmedzenie pracovného záväzku,
- kombinácia priamej práce s inými činnosťami, ktoré nezahŕňajú priamu prácu s klientmi.

2 SOCIÁLNE PORADENSTVO

Zákon NR SR 448/2008 Z.z., paragraf 19 o sociálnych službách uvádza, že „sociálne poradenstvo je odborná činnosť, zameraná na pomoc fyzickej osobe v nepriaznivej sociálnej situácii. Sociálne poradenstvo sa vykonáva na úrovni základného sociálneho poradenstva a špecializovaného sociálneho poradenstva“. Levická a kol. (2007) charakterizuje sociálne poradenstvo ako odborné pôsobenie sociálneho poradcu v spolupráci s jeho klientom. Poradca sa snaží využiť svoje skúsenosti a poznatky na to, aby kvalitne pomohol klientovi. Z toho plynie, že sociálny poradca musí byť schopný analyzovať skutočnosti, ktoré sa dozvedel od klienta a navrhovať najoptimálnejšie riešenia pre občana.

Podľa zákona NR SR č. 448/2008 o sociálnych službách rozlišujeme:

- Základné sociálne poradenstvo – je sociálne poradenstvo prvého kontaktu, je vykonávané pracovníkmi, ktorí majú ukončené vysokoškolské vzdelanie prvého stupňa, alebo vyššie odborné vzdelanie zamerané na sociálnu prácu a pomoc klientom v núdzi (Mátel, Schavel a kol., 2003).

Poradcovia najčastejšie využívajú metódy ako:

- poskytovanie informácií,
- klarifikácia problému,
- ventilácia klienta,
- povzbudenie klienta,
- sprevádzanie klienta,
- persúázia klienta (Schavel, Oláh 2010).

Špecializované sociálne poradenstvo – zameriava sa na riešenie takých problémov klientov, ktorých riešenie si vyžaduje špeciálne zručnosti, vedomosti a poradenské postupy. Súčasťou práce s klientom na tejto úrovni je sociálna terapia, rodinná terapia a skupinová terapia (Schavel, Oláh, 2010).

2.1 Klienti v sociálnom poradenstve

Levická a kol. (2007) uvádzajú, že za klienta považujeme všeobecne osobu, ktorá sa snaží nájsť odborníka, za účelom vyhľadať odbornú pomoc. Autorka ďalej hovorí, že v sociálnej sfére sa pod pojmom sociálny klient rozumie osoba, ktorá sa ocitla v ťažkej životnej situácii, a vníma ju ako neriešiteľnú a preto vyhľadáva pomoc sociálneho pracovníka.

A však je aj niekoľko typov klientov, ktorí majú poruchy správania. Rozdelujeme ich nasledovne:

- **Nedobrovoľný** – Je to typ klienta, ktorý neprichádza za odborníkom z vlastnej iniciatívy. Nemá motiváciu na prácu s poradcom. Jeho postoj je neochota, odpor, odmietanie. Často je v strese z neznámeho prostredia.
- **Klient v odpore** – Je to klient, ktorý za pracovníkom môže prísť aj v vlastnej vôli. Avšak je to typ, ktorý si chráni svoje ego pri nepriaznivej situácii. Jeho odpor môže byť vedomý alebo aj nevedomý.
- **Mlčanlivý klient** – Tento klient môže byť tiež v odpore. Avšak za jeho individuálny príchod je možné vidieť žiadosť o pomoc.
- **Depresívny klient** – Sú to klienti, ktorých motorika je veľmi málo vitálna. Trpia poruchami jedla a spánku. Obchádzajú aktivity a spoločenské kontakty. Pri tomto type klientov je veľmi dôležité, aby sociálny poradca spolupracoval s odborníkmi z odboru psychiatrie a psychológie.
- **Suicídny klient** – Tento typ klientov je veľmi individuálny. Sociálny pracovník má len jedinú úlohu – pomôcť tomuto klientovi vyhľadať liečbu u psychiatra alebo klinického psychológa. Ide o klienta sústreďujúceho sa na samovraždu.
- **Manipulatívny** – V tejto skupine sa nachádzajú klienti, ktorí majú problém s odkrytím „nebezpečných tém“. Svojím správaním sa snažia získať výhody zo vzťahu k poradcovi.
- **Agresívny klient** – Patria tu klienti, ktorí sú zvyčajne distribuovaní, sú podozrievaví a majú agresívne prvky správania. Majú často obavy zo zmien a odmietnutia.
- **Problémový klient v skupine** – Je to klient, ktorý sa objavuje v skupinovej terapii a sociálny poradca má s ním nejaký problém. Možno ho následne rozvinúť do niekoľkých typov:
 - **Monopolista** – neustále skáče niekomu do reči.
 - **Mlčiaci** – je to klient, ktorý si mlčanlivosťou získava prejav záujmu prípadne nemá skúsenosti s prezentáciou na verejnosti.

- Nudný klient obohacuje skupinu o svoju „sebaprezentáciu“. Členovia skupiny sa snažia jeho prejavy eliminovať.
- Sťažujúci sa klient je variantom monopolistu. Je to chronický sťažovateľ, ktorý sa dožaduje riešenia svojho problému, aby ho následne mohol odmietnuť.
- Posledný typ klienta je psychotický a hraničný klient. Práca s nimi je veľmi náročná. Ich reakcie sú neštandardné a tiež nevyspytateľné. Pre poradcu je vhodné ich sprostredkovať odborníkom z klinickej praxe (Mydlíková, Gabura, Schavel, 2002).

2.2 Poradenský proces

Podľa Gaburu (2005, s. 87) „Sú úlohy sociálneho poradcu pri prvom kontakte s klientom nasledovné:

- *Objasnenie problému prezentovaného klientom,*
- *Aktívne počúvanie klienta,*
- *Hľadanie príčin problému bez hodnotenia a posudzovania,*
- *Všimáť si prejavy klienta – verbalita, neverbalita, emócie, spontaneita, mlčanie, nepokoj,*
- *Vytvorenie priestoru pre heteroanamnézu,*
- *Nechat' klienta objavovať nové veci,*
- *Hovorí menej ako klient.“*

Ciele poradenskej práce môžeme rozdeliť do troch nasledovných bodov:

- V základnej rovine – na základnej rovine sa snažíme o dosiahnutie klientovho zdravia v interakcii spolu s klientovým prostredím.
- Na úrovni špeciálnych cieľov – sa snažíme o dosiahnutie očakávanej zmeny v sociálnom prostredí klienta, kladie sa tu dôraz na zaistenie maximálneho rozvoja klienta alebo ide o snahu zameranú na ovplyvnenie nežiaducej situácie.
- V rovine cieľov – sa zameriavame na konkrétne opatrenia zamerané na individuálne potreby klienta. Tieto ciele závisia od poradcu a sú zárukou kvality poradenskej činnosti (Novosad, 2006).

3 VPLYV SYNDRÓMU VYHORENIA NA PORADCU

Stáva sa, že po dlhodobej práci sociálneho poradcu s klientmi sa postupne môže začať prejavovať syndróm vyhorenia poradcu. Syndróm vyhorenia sa prejavuje rozličnými spôsobmi jedným z prejavov je znížený záujem poradcu o klientov a ich profesiu. Syndróm vyhorenia patrí medzi prirodzené riziká spojené s prácou sociálneho poradcu. Sociálny poradca musí vnímať a prijímať širokú škálu rôznych pocitov klientov a na tieto pocity musí adekvátnym spôsobom reagovať. Keď poradca prekročí určitú hranicu, ktorá je samozrejme pre každého poradcu individuálna, sa môže sociálny poradca cítiť citovo imúnny, menej citlivý na prežívanie problémov svojich klientov. Ak je syndróm vyhorenia dôsledkom spotrebovania energetických zásob poradcu tak je jeho výskyt pochopiteľný. Medzi vonkajšie prejavy syndrómu vyhorenia zaraďujeme:

- nechut' poradcu pracovať s klientom,
- zvyšujúci sa počet klientov prerušujúcich poradenský proces,
- skracovanie času pre klientov a viac času stráveného s kolegami,
- sú badateľné nedostatky v dokumentácii,
- poradca zanedbáva vzdelávanie,
- poradca sa vyhýba supervízii,
- narastá administratíva práce na úkor práce s klientom,
- u poradcu sa často objavuje: zvýšená podráždenosť, nepriateľské postoje voči klientom i spolupracovníkom, cynizmus, strata záujmu o klienta, zosmiešňovanie klientov, strata kreativity, tendencia k nálepkovaniu (Gabura, 2005).

Priblížime si zosumarizovanie príznakov syndrómu vyhorenia podľa Vodáčkovej (2002):

- znížená energetická kapacita poradcu,
- tendencia k únikovým mechanizmom,
- prehnaná únava a skleslosť ovplyvňujúca výkon,
- nechut' k zmene a prijímaniu nových vecí,
- zjednodušovanie a skracovanie práce s klientmi,
- posmešné poznámky na adresu klientov či kolegov,
- minimalizovanie kontaktov s ľuďmi
- skeptický životný scenár a pod.

Použitá literatúra

1. ANDRÁŠIOVA, M. *Syndróm vyhorenia v lekárskej praxi*. Via practica, So-len, 2006, roč.3, č.12, s. 559-561, ISSN 1336-4790.
2. GABURA, J. 2005. *Sociálne poradenstvo*. Bratislava : Občianske združenie sociálna práca, 2005. 222 s. ISBN 80-89185-10-X.
3. KALLWAS, A. *Syndróm vyhoření v práci a osobním životě*. Praha : Portál, 2007. 144 s. ISBN 978-807367-299-7.
4. KUPKA, M. *Paliativní péče a riziko syndromu vyhoření*. In www.epsychologie.eu [online]. 2008, vol.3,no.1 [cit. 2014-1-26]. Dostupné na internete: <http://e-psycholeg.eu/clanek/11>.
5. LEVICKÁ, J. a kol. 2007. *Sociálna práca I*. Trnava : Oliva, 2007. 168 s. ISBN 978-80-969454-2-9.
6. MÁTEL, A. SCHAVEL, M. 2013. *Teória a metódy sociálnej práce*. 1. Košice : BEKI Design s.r.o., 2013. 446 s. ISBN 978-80-971445-1-7.
7. MATOUŠEK, O. 2003. *Metody řízení sociální práce*. Praha : Portál, 2003. 384 s. ISBN 80-7178-548-2.
8. MYDLÍKOVÁ, E. – GABURA, J. – SCHAVEL, M. 2002. *Sociálne poradenstvo*. Vyd. 1. Bratislava : Asociácia supervízorov a sociálnych poradcov Bratislava, 2002. 66 s. ISBN 80-968713-1-5
9. NOVOSAD, L. 2009. *Poradenství pro osoby se zdravotním a sociálním znevýhodněním*. Praha : Portál, 2009, 25 s. ISBN 978-80-9701-232-8.
10. SCHAVEL, M. – OLÁH, M. 2010. *Sociálne poradenstvo a komunikácia*. Vyd. 4. Bratislava : Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, 2010. 218 s. ISBN 80-8068-487-1.
11. STIBALOVÁ, K. *Burnout syndrom*. *Sociální služby*. Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR., roč. 12, č. 10, s. 20-21, ISSN 1803-7348. 2010.
12. STOCK, CH. *Syndróm vyhoření a jak jej zvládnout*. Praha : Grada, 112 s. ISBN 978-80-247-3553-5.
13. VODÁČKOVÁ, D. 2002. *Krizová intervence*. Praha : Portál, 2002. 542 s. 80-7178-696-9.
14. Zákon NR SR č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov v znení zákona č. 317/2009 Z. z., nález Ústavného súdu Slovenskej republiky č. 332/2010 Z. z., zákona č. 551/2010 Z. z., zákona č. 50/2012 Z. z., zákona č. 185/2012 Z. z., zákona č. 413/2012 Z. z., zákona č. 485/2013 Z. z., zákona č. 185/2014 Z. z., zákona č. 219/2014 Z. z. a zákona č. 376/2014 Z. z. [online]. 2015 [cit. 2017-06-18.]. Dostupné na internete: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/uvod/legislativa/socialna-pomoc-podpora/448-2008.pdf>

Kontaktné údaje

Mgr. Karolína Hančinová

Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta

Ústav sociálnych vied

Hrabovská cesta 1, 034 01, Ružomberok, Slovenská republika

email: karolina.hancinova@gmail.com

Mgr. Katarína Kobelová

Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta

Ústav sociálnych vied

Hrabovská cesta 1, 034 01, Ružomberok, Slovenská republika

email: katarinakelcikova@gmail.com

TESTOVANIE NORMALITY SPOJITÝCH VELIČÍN V SPOLOČENSKÝCH VEDÁCH

TESTING NORMALITY OF CONTINUOUS DATA IN SOCIAL SCIENCES

Robert Tomšík

Abstrakt

Štúdia sa zameriava na opis sily štyroch testov na testovanie normality distribúcie dát. Konkrétne, Shapiroov–Wilkov test (SW), Kolmogorovov–Smirnov test (KS), D’Agostinov K^2 test a Jarqueov–Beraov test. Ako predpokladajú teoretické a empirické dôkazy, uvedené testy normality pre rovnaké súbory (n) vykazujú odlišné výsledky, t.j. niektoré testy odmietajú, zatiaľ čo iné nedokážu odmietnuť nulovú hypotézu o normalite rozdelenia.

KLúčové slová: *normalita, distribúcia, Shapiro-Wilk, D’Agostin, Jarque-Bera, Kolmogorov-Smirnov*

Abstract

The study focuses on a description of the strength of four tests to test the normality of data distribution. Specifically, Shapiro-Wilk test (SW), Kolmogorov-Smirnov test (KS), D’Agostinov K^2 test and Jarque-Bera test. As theoretical and empirical evidence shows, the normality tests for the same datasets (n) show different results, f.e. some tests reject null hypothesis, while others can not reject a null hypothesis.

Key words: *normality, distribution, Shapiro-Wilk, D’Agostin, Jarque-Bera, Kolmogorov-Smirnov*

1 ÚVOD

Štatistické chyby sú bežné vo vedeckej literatúre. Približne 50% publikovaných článkov má aspoň jednu chybu. Mnohé zo štatistických postupov vrátane korelácie, regresie, t -testov a analýzy rozptylu, konkrétne parametrických testov, sú založené na predpoklade, že údaje prechádzajú zo súboru s normálnou distribúciou. Predpoklad normality je obzvlášť kritický pri zostavovaní referenčných intervalov pre premenné. Normalita a iné predpoklady by mali byť brané vážne, pretože ak uvedené predpoklady nie sú splnené, nie je možné vyvodiť presné a spoľahlivé závery o skúmanej realite. Normalitu dátového súboru je možné testovať pomocou niekoľkých testov (Ghasemi, A., Zahediasl, S., 2012).

Číselné metódy zahŕňajú koeficienty šikmosti S a špicatosti C , zatiaľ čo testy normality majú „formálnejší“ postup, ktorý zahŕňa testovanie, či jednotlivé údaje nasledujú podľa normálneho rozdelenia. V literatúre je k dispozícii veľký počet testov normality distribúcie dát. Najbežnejšie testy normality distribúcie dát, ktoré sú k dispozícii v štatistických softvéroch (SPSS, STATA, či Statistica), sú Shapiroov–Wilkov test (SW), Kolmogorovov–Smirnovov test (KS), Andersonov–Darlingov test (AD), Lillieforsov test (LF), D’Agostinov test a Jarqueov–Beraovov test. Niektoré z týchto testov možno použiť iba za určitých podmienok alebo predpokladov. Navyše, rôzne testy normality často vedú k rôznym výsledkom, t.j. niektoré testy odmietajú, zatiaľ čo iné nedokážu odmietnuť nulovú hypotézu o normalite rozdelenia. Rozporuplné výsledky sú zavádzajúce a často mýlia výskumníkov.

Preto by sa nepochybne mala venovať mimoriadna pozornosť pri voľbe testu pre testovanie normality distribúcie dát pre správne skúmanie pedagogickej reality.

2 TESTOVANIE NORMALITY SPOJITÝCH VELIČÍN

Shapiroov–Wilkov test (1965) sa v štatistike používa pre testovanie hypotézy, ktorá tvrdí, že náhodné výbery pochádzajú z normálneho rozdelenia. Shapiroov–Wilkov test zo všetkých testov normality má (vo väčšine situácií) najväčšiu silu (Mrázová, K., 2007). Pri aplikácii tohto testu postupujeme tak, že hodnoty znaku z náhodného výberu x_1, x_2, \dots, x_n usporiadame do neklesajúcej postupnosti $x_1^* \leq x_2^* \leq x_3^* \leq \dots \leq x_n^*$. Hodnotu x_i nazývame *i*-ta poriadková štatistika. Testovacou štatistikou v tomto teste je náhodná premenná (Jurčková, M., Molnárová, I., 2005):

$$W = \frac{\left[\sum_{i=1}^m a_i^{(n)} (x_{n-i+1}^* - x_i^*) \right]^2}{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}$$

kde:

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i$$

$$m = \begin{cases} \frac{n}{2}, & \text{ak } n \text{ je párne} \\ \frac{n-1}{2}, & \text{ak } n \text{ je nepárne} \end{cases}$$

Ak hodnota $W \leq W_\alpha$, tak zamietneme testovanú hypotézu o normalite základného súboru. Shapiroov–Wilkov test je určený pre dátové súbory $n > 50$. Jeho alternatívou pre rozsiahlejšie súbory je Kolmogorovov–Smirnovov test. Kolmogorovov–Smirnovov test je v teórii pravdepodobnosti a matematickej štatistike neparametrický test, ktorý umožňuje testovať zhodu empirickej a teoretickej distribučnej funkcie v prípade spojitej teoretickej distribučnej funkcie so známymi parametrami (Daniel, W. W., 1990; Tírpáková, A., Markechová, D., 2008).

O jednovýberovom teste hovoríme, keď testujeme, či jednorozmerná náhodná veličina má predpokladané, čiže teoretické rozdelenie. Jeho testovacia štatistika je (Markechová, D., Tírpáková, A., Stehlíková, B., 2011):

$$D = \sup_x |F_n(x) - F(x)|$$

kde:

$F_n(x)$ je hodnota empirickej distribučnej funkcie v bode x ,

$F(x)$ je hodnota teoretickej distribučnej funkcie v bode x .

Teoretická distribučná funkcia F je určená nulovou hypotézou H_0 a empirická distribučná funkcia F_n je funkciou výberu (Markechová, D., Tírpáková, A., Stehlíková, B., 2011). Napriek týmto dvom najpoužívanejším testom normality, ktoré využívajú teoretickú distribučnú funkciu, často používanými testami normality sú aj tvz. testy symetrie, ktoré

zistiťujú normálnu distribúciu na základe šikmosti a špicatosti dát. Najpoužívanejšími sú Jarqueov–Beraov test a D’Agostinov K^2 test (Tomšík, R., 2016).

D’Agostinov K^2 test je založený na vhodných transformáciách výberovej šikmosti a špicatosti. Test môže byť použitý pre výbery rozsahu $n \geq 9$. Odporúča sa najmä pre vzorky $N > 50$ (Burdejová, B., 2009; Jurčeková, M., Molnárová, I., 2005), kým niektorí autori uvádzajú, že je možné ho použiť pre vzorky $n \leq 100$ (Tirpáková, A., Markechová, D., 2008). K^2 hodnotu D’Agostinovho testu normality počítame pomocou vzorca:

$$s. e. = \sqrt{\frac{6n(n-1)}{(n-2)(n+1)(n+3)}}$$

Normálna distribúcia má špicatosť $=0$. Tento test určuje, či špicatosť dát je štatisticky odlišná od nuly. Test je založený na skutočnosti, že keď sú dáta normálne distribuované, testovacia štatistika $zs = \text{špicatosť}/s.e.$ má štandardné normálne rozdelenie, kde šikmosť dát vzorky a štandardná chyba je daná nasledujúcim vzorcom ($n =$ veľkosť vzorky):

$$s. e. = 2(n-1) \sqrt{\frac{6n}{(n-2)(n-3)(n+3)(n+5)}}$$

Alternatívou D’Agostinovho testu pre väčšie súbory je Jarqueov–Beraov test. Jarqueov–Beraov test je pomenovaný po Carlosovi Jarqueovi a Anilovi K. Beraovi (Bera, A. K., Jarque, C. M., 1982, 1987). Ako uvádzajú autori, test je určený pre veľké vzorky a nemá význam ho používať pre súbory $n < 2000$. JB hodnotu testu počítame pomocou vzorca (Bera, A. K., John, S., 1983):

$$JB = \frac{n-k+1}{6} \left(S^2 + \frac{1}{4}(C-3)^2 \right)$$

- kde n je počet pozorovaní (alebo stupňov voľnosti df);
- S je šikmosť, C je špicatosť;
- k je počet regresorov.

V prípade, že dáta pochádzajú z normálneho rozdelenia, JB štatistika má asymptotické rozdelenie chí–kvadrát s dvoma stupňami voľnosti. Vzorky s normálnym rozdelením majú očakávanú šikmosť 0 a očakávanú špicatosť 0 (ktorá je rovnaká ako špicatosť 3). JB test ukazuje, že akákoľvek odchýlka od toho zvyšuje jeho štatistiku.

Napriek tomu, že testy sú určené pre súbory s rovnakou distribúciou s podobným resp. rovnakým počtom jednotiek v súbore (Shapiroov–Wilkov vs. D’Agostinov; Kolmogorovov–Smirnovov vs. Jarqueov–Beraov), ich výsledky sa môžu líšiť. Problém zapríčiňuje testovacia štatistika založená na rozdielnych princípoch. Touto problematikou sa zaoberali už niekoľkí autori, napríklad A. Ghasemi a S. Zahediasl (2012), D. Oztuna, A. H. Elhan a E. Tuccar, (2006), H. J. Thode (2002), D. J. Steinskog (2002) a iní. Kolmogorov–Smirnov test porovnáva skóre vo vzorke so súborom s normálne distribuovaným skóre s rovnakým priemerom a rovnakou štandardnou odchýlkou. Nulová hypotéza predpokladá, že "*distribúcia vzorky je normálna*". Ak je hladina štatistickej významnosti signifikantná, distribúcia nie je normálna. Testy normality majú pri malých vzorkách malú silu na odmietnutie nulovej hypotézy a preto malé vzorky najčastejšie „*prechádzajú*“ skúškou normality. Pri veľkých vzorkách by sa odvodili významné výsledky aj v prípade malého odklonu od normality, hoci

aj táto malá odchýlka neovplyvní výsledky parametrického testu (Oztuna, D., Elhan, A. H., Tuccar, E., 2006). Obmedzením Shapiroovho–Wilkovho a Kolmogorovovho–Smirnovovho testu je ich vysoká citlivosť na extrémne hodnoty. Shapiroov–Wilkov test je založený na korelácii medzi údajmi a zodpovedajúcim normálnym skóre (Thode, H. J., 2002). Tento test poskytuje lepší výkon ako Kolmogorovov–Smirnovov test (aj po korekcii Lilliefors; Dallal, G. E., Wilkinson, L., 1986; Steinskog, D. J., 2002). Na rozdiel od uvedených testov D'Agostinov test a Jarqueov–Beraov test pracujú so šikmost'ou a špicatost'ou dát a nie sú citlivé na extrémne hodnoty. Ako tvrdia výskumníci, D'Agostinov test je lepšou voľbou pre testovanie normality pre súbory $n > 9$. Kým Jarqueov–Beraov test je celkovo lepší, v porovnaní Kolmogorovov–Smirnovovým testom, avšak sila testu je veľmi slabá pre distribúcie s krátkymi koncami. Oba testy, D'Agostinov test a Jarqueov–Beraov test, považujeme za vhodnejšie pri testovaní dát v sociálnych vedách, obzvlášť pri dátach s opakujúcimi sa hodnotami.

3 DISKUSIA A ZÁVER

Štatistické testy sa vykonávajú pomocou testovacích štatistík, čo sú funkcie náhodných veličín a teda tiež sami sú náhodnými veličinami. Majú teda svoj „zákon rozdelenia“, funkciu, popisujúcu ich relatívnu frekvenčnú distribúciu. Teda k bod na osi x -ovej, ktorý reprezentuje konkrétnu hodnotu náhodnej veličiny. Z tejto funkcie zistíme funkčnú hodnotu na osi y -ovej, ktorá reprezentuje relatívnu početnosť, t.j. informáciu o tom, aká časť týchto veličín dosahuje práve túto hodnotu x sledovaného znaku. Vo väčšine prípadov ide o normálne rozdelenie, alebo rozdelenie z neho odvodené (t, F, Chi–kvadrát rozdelenie). Tieto testy požadujú, aby bol splnený predpoklad normality aj u premenných, ktoré sú nimi analyzované. Veľa premenných má normálne rozdelenie, čo sa stalo príčinou toho, že normálne rozdelenie sa považuje za všeobecnú črtu skúmanej reality. Problém nastane, keď sa snažíme použiť takýto test na dátach, u ktorých sa normálne rozdelenie nepotvrdí (Zlacká, A., 1999).

Autori odporúčajú pre testovanie normality D'Agostinov test. Alternatívou toho testu pre $n > 50$ je Shapiroov–Wilkov test. Autori uprednostňujú D'Agostinovo test z nasledovných dvoch dôvodov. Jedným z dôvodov je to, že Shapiroov–Wilkov test funguje veľmi dobre, ak je každá hodnota jedinečná. V prípade, že súbor pozostáva z opakujúcich sa hodnôt, čo je častým prípadom vo výskume v pedagogických vedách, test nefunguje dobre. Druhým dôvodom je, že základ samotného testu je veľmi ťažké pochopiť (Royston, P., Remark, A.S., 1995).

Pre testovanie normality na väčších výskumných súboroch nemôžeme odporúčať aplikáciu len jedného testu (ako napr. D'Agostinov test pre $n > 9$). Staršie verzie štatistických programov ponúkali na testovanie normality len Kolmogorovov–Smirnovov test. Napriek tomu, že v našom výskume preukázal rovnaké výsledky ako Jarqueov–Beraov test, autori tento test neodporúčajú (Field, A., 2013; Ghasemi, A., Zahediasl, S., 2012). Test zisťuje najväčší rozdiel medzi kumulatívnym rozdelením údajov a kumulatívnou Gaussovou distribúciou, čo nie je najvhodnejší spôsob pre posúdenie normality dát nielen vo výskume v pedagogických vedách. Niektorí autori nepovažujú za spoľahlivú metódu testovania normality dát ani Jarqueov–Beraov test (Thadewald, T., Büning, H., 2007). Problém pri veľkých vzorkách je taký, že testy sú ovplyvnené počtom jednotiek a majú tendenciu akceptovať alternatívnu hypotézu, napriek tomu, že distribúcia je normálna. V takýchto prípadoch odporúčame, okrem aplikácie Jarqueovho–Beraovho testu, aj vizuálne posúdenie normality pomocou histogramu, Q–Q plotu alebo iných metód pre vizuálne zobrazenie distribúcie dát.

Použitá literatura

1. BERA, A. K., JARQUE C. M. 1978. A test of normality of observations and regression residuals. *International Statistical Review*, vol. 55, p. 163–172.
2. BERA, A. K., JARQUE C. M. 1982. Model specification test: A simultaneous approach. *Journal of Econometrics*, vol. 20, p. 59–82.
3. BERA, A. K., JOHN, S. 1983. Tests for multivariate normality with Pearson alternative. *Communication in Statistics - Theory and Methods*, vol. 12, p. 103–117.
4. BURDEJOVÁ, B. 2009. *Zjišťování mnohorozměrné normality a transformace blízké normalitě*: diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, 40 p.
5. DALLAL, G. E., WILKINSON, L. 1986. An Analytic Approximation to the Distribution of Lilliefors's Test Statistic for Normality. *The American Statistician*, vol. 40, p. 294–296.
6. DANIEL, W. W. 1990. *Kolmogorov–Smirnov one-sample test*. *Applied Nonparametric Statistics*. Boston: PWS-Kent. ISBN 0-534-91976-6.
7. FIELD, A. 2013. *Discovering statistics using SPSS*. London: Sage.
8. GHASEMI, A., ZAHEDIASL, S. 2012. Normality Tests for Statistical Analysis: A Guide for Non-Statisticians. *Int J Endocrinol Metab*, vol. 10, no. 2, p. 486–489.
9. JURČEKOVÁ, M., MOLNÁROVÁ, I. 2005. *Štatistika s Excelom*. Liptovský Mikuláš: AOS, 255 s. ISBN 80-8040-257-4.
10. MARKECHOVÁ, D., TIRPÁKOVÁ, A., STEHLÍKOVÁ, B. *Základy štatistiky pre pedagógov*. Nitra: FPV UKF, 458 s. ISBN 978-80-8094-899-3.
11. MRÁZOVÁ, K. 2007. *Testovanie hypotéz*. [online]. [Cit. 9.4.2017]. Dostupné z: <http://www.avozarm.sk/ShapWilk.htm>
12. SHAPIRO, S. S., WILK, M. B. 1965. An analysis of variance test for normality (complete samples). *Biometrika*, vol. 52, no. 3–4, p. 591–611.
13. THADEWALD, T., BÜNING, H. 2007. Jarque-Bera Test and Its Competitors for Testing Normality: A Power Comparison. *Journal of Applied Statistics*, vol. 34, no. 1, p. 87–105.
14. TIRPÁKOVÁ, A. a kol. 2011. *Štatistické metódy a ich aplikácie*. Nitra: FPV UKF, 534 s. ISBN 978-80-8094-804-8.
15. TIRPÁKOVÁ, A., MALÁ, D. 2007. *Základy štatistiky*. Nitra: PF UKF, 166 s. ISBN 978-80-8094-220-5.
16. TIRPÁKOVÁ, A., MARKECHOVÁ, D. 2008. *Štatistika v praxi*. Nitra: FPV UKF, s. 390. ISBN 978-80-8094-283-0.
17. TOMŠÍK, R. 2016. *Štatistika v pedagogickom výskume: Aplikácia komparačných a korelačných metód pomocou programu Microsoft Excel*. Nitra: PF UKF, 304 s. ISBN 978-80-558-1027-0.
18. ZLACKÁ, A. 1999. *Základy kvantitatívnych metód*. [online]. [Cit. 21.4.2017]. Dostupné z: <http://www.fhvp.unipo.sk/cvt/statistika/stuvod.htm>

Kontaktní údaje

PaedDr. Robert Tomšik
Katedra pedagogiky
Pedagogická fakulta
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Dražovská cesta 4, 949 74 Nitra
Tel: +421 37 6408 279
email: robert.tomsik@ukf.sk

VÝTVARNÝ PREJAV DIEŤAŤA V PREDŠKOLSKOM VEKU

ART EXPRESSION OF CHILD IN THE PRESCHOOL AGE

Lucia Minichová

Abstrakt

Kreslenie je pre dieťa v predškolskom veku prirodzenou činnosťou. Viac ako záujem o spoznávanie nového materiálu a nástrojov, má dieťa potrebu uskutočňovať svoje predstavy. Sebarealizácia v tejto podobe mu umožňuje vytvárať a zanechávať trvalé stopy. Vyobrazenie predstavy si vyžaduje vynaloženie veľkého úsilia k tomu, aby na prázdnom podklade vznikol tvar, ktorý dieťaťu prináša radosť. Mali by sme brať ohľad na túto skutočnosť a rešpektovať vôľu dieťaťa.

***Kľúčové slová:** dieťa, predškolský vek, výtvarný prejav, kresba, motivácia, originalita, spontánny prejav*

Abstract

Drawing is a natural activity for a child in pre-school age. More than an interest in learning new material and tools, the child needs to realize its ideas. Self-realization in this form allows it to create and leave permanent traces. The visual display of imaginations requires a great deal of effort to create a shape on empty base that brings joy to the child. We should take this into view and respect the will of the child.

***Key words:** child, preschool age, art expression, drawing, motivation, originality, spontaneous expression*

1 TVORBA V ZÁUJME DIEŤAŤA

Sebarealizácia dieťaťa pod vedením dospelého prebieha rôzne. Musí racionálne a kriticky vyhodnotiť, aký vplyv má toto pôsobenie na dieťa a tomu ho prispôbiť. Ak podlieha nadmerným očakávaniam, preceňovaniu alebo podceňovaniu, nemusí sa vyvíjať v súlade so svojimi potrebami.

Spoločnosť môžeme považovať za dobrú vtedy, keď ponúka ľuďom šancu, aby čerpali radosť z čoho najväčšieho množstva rôznych stránok života, a to tým, že im dovoľuje rozvíjať vlastné schopnosti a dosahovanie stále vyšších cieľov. Csikszentmihalyi (2015)

Vlastným prístupom môžeme negatívne ovplyvňovať a zabraňovať formovaniu dieťaťa. Je to následok vnucovania, násilného vyučovania, mechanického osvojovania a práve uskutočňovania cieľov, ktoré nám nie sú vlastné a ktoré nemáme zvnútornené, teda nevychádzajú z vlastnej vnútornej motivácie, či presvedčenia. Učenie dieťaťa by malo prebiehať v prirodzenom prostredí, v záujme dieťaťa, spôsobom, kedy je potrebné pozornosť dieťaťa usmerňovať. To sa deje, ak sa mu dostávajú vhodné podnety, respektíve ak je mu umožnený prístup k nim.

Ak máme pocit, že sa nejakou úlohou zaoberáme proti svojej vôli, pripadá nám, že plytváme svojou psychickou energiou. Namiesto toho, aby sme dosahovali svoje vlastné ciele, chce sa od nás, aby sme uskutočňovali ciele niekoho iného. Csikszentmihalyi (2015)

Je potom priečenie sa dieťaťa voči plneniu cudzích požiadaviek na mieste. Podobne sa aj v tvorbe prejavuje záujem vytvárať a realizovať svoje nápady, uskutočňovať a zhmotňovať svoje pocity do podoby kresby vždy, keď má dieťa túto potrebu. Voľnú tvorbu dieťaťa by sme mohli prirovnať voľnému času, ktorý často nevieme akoby správne využiť a potrebujeme si

ho zorganizovať. Csikszentmihalyi (2015) považuje voľný čas za neštruktúrovaný a teda musíme vynaložiť väčšie úsilie, aby sme mu dodali tvar a urobili z neho niečo, čo by nám prinášalo radosť. Rovnako musí aj dieťa vynaložiť obrovské úsilie aby na papieri vytvorilo tvar, ktorý nesie význam a ktorý mu prináša vlastné uspokojenie.

„ ...výběr znaků, se kterými se setkáváme při zobrazení, neodpovídá ani jejich uspořádání v objektu, ani úplnosti vjemu jakožto duševní funkce vnějšího podráždění receptorů. Pokud jde o kvalitativní stránku charakteristiky věcí, je dětská kresba daleko za oběma – za vjemem i představou – je spíše výrazem kvalitativního umocnění těch rysů, které v nich (v představách a vjemech) dominují.“ (Uždil, 1988, s.33)

Uždil (1988) sa vyjadruje o G. H. Luquetových pozorovaniach výtvarného prejavu detí: detská kresba, napriek tomu že je spontánna, vzniká prostredníctvom ducha a je výsledkom originálnej rekonštrukcie, bude vždy aj výsledkom komplikovaného a dôkladného vypracovania. Vysvetľuje, že Luquet považuje vytvorenie akéhosi vnútorného modelu, ktorý je spätý s kreslením, za vysoko náročnú prácu, na ktorú treba vynaložiť veľké úsilie. Táto námaha podľa neho presahuje aj ťažkosti spojené s činnosťami neuromotorickej povahy. Duch dieťaťa rozoznáva a zatrieduje prvky skutočnosti, jej detaily a určuje ich hierarchiu. Medzi detailmi dieťa rozoznáva tie dôležitejšie a menej dôležité, tie ktoré v kresbe vynechá, alebo tie bez ktorých sa nezaobíde a ktoré sú v kresbe určujúce. Dokáže ospravedlniť neprítomnosť prvkov, ktoré nezobrazuje, vie o nich a uvedomuje si ich.

Obrázky (1-3), kresba dieťaťa vychádzajúca z vlastného záujmu

2 VÝRAZ AKO PREJAV SPONTANNEJ TVORBY

Cage (2010) vo svojej knihe, na základe výpovedi, opisuje experimentálnu akciu umelca ako činnosť, ktorej výsledok je nepredvídateľný. Nezáujíma ho minulosť, ani budúcnosť, jeho záujem smeruje k prítomnosti. Nezaobrá sa účelmi.

Podobne by sme mohli charakterizovať kresbu dieťaťa. Nepotrebuje predkresľovať, rozvrhovať, ani plánovať, tvorí spontánne, bez zámeru, na základe emocionálneho prežívania. Mnohé kresby sú výrazom expresívnych zručností prostredníctvom ktorých sa dieťa prirodzene vyjadruje. Kresba mu umožňuje zanechať na papieri stopy, ktoré v jej priebehu alebo vo výsledku môžu alebo nemusia korelovať. Vzťah týchto prvkov môže byť prítomný aj mimo určenej plochy, presahovať napríklad do imaginárneho priestoru fantázie dieťaťa,

pokračovať na druhej strane, v kresbe iného dieťaťa, alebo ostáva nevy povedaná. Kresba je v procese tvorby akoby neustále, a to najmä pri interpretácii jej obsahu dieťaťom.

„Tvrdím, že obsah je v detskej kresbe primárny, je teda nutno dobre chápať. „Obsah“ zde neznamena ani množství znaků, ba ani co je „nad nimi“ (téma, myšlenka), ale spíš komplex pocitů, citů a spolu i hodnotících postojů (subjektivně-kritických soudů – tedy něco, co bychom mohli také nazvat subjektivní „zpětnou vazbou“ ke skutečnosti, vnitřní zkušenosti emocionálně zbarvenou).“ (Uždil, 1988, s.37)

Expresívne zručnosti sa týkajú aktivít, ktoré sa pokúšajú vyjadriť navonok nejakú našu subjektívnu skúsenosť. Spievať pieseň, ktorá odráža náš duševný stav, vyjadrovať svoju náladu tancom, namaľovať obraz, ktorý predstavuje naše pocity, alebo vyprávať príbeh, ktorý máme radi, pokiaľ sa pri tom cítime dobre, to všetko sú formy expresie, teda výrazu. Keď sa zaoberáme expresívnou aktivitou, pociťujeme kontakt so svojim skutočným ja. Csikszentmihalyi (2015)

Obrázky (1-3), spontánna kresba dieťaťa

3 MOTIVÁCIA V ZÁUJME DIEŤAŤA

Ak požadujeme od dieťaťa tému, niečo čo má nakresliť, stretávame sa s reakciou, kedy dieťa povie, že to nakresliť nevie: „ja neviem, ja to neviem nakresliť... a ako sa kreslí?...“ . Hľadáme spôsob vhodnej motivácie, ktorú ale prispôbujeme viac svojim potrebám ako potrebám dieťaťa, alebo ju nevieme správne odhadnúť a dieťa stráca záujem. Vlastné presvedčenie a motivácia sú silnejšie a tak uprednostňuje výber vlastnej témy, s čím sa nestotožňujú mnohí dospelí. Podľa výpovedí niektorých respondentov v našom prieskume, dieťa uprednostňuje často opakovanú tému, čmára si len tak a vytvára bezobsažne čmáranice, aj keď „vie kresliť“, kreslí neidentifikovateľné tvary, čo považujú za negatívny prejav a boli by radšej keby tvorilo len „pekne obrázky“. Napriek tomu, po interpretácii aj tých najmenších detailov, dáva dieťa oveľa väčší význam svojej kresbe a jej jednotlivým prvkom, ako takej, ktorá vznikla z vyžiadania, alebo nutnosti. Je to vidieť v spôsobe prejavu, v interpretácii, opätovnom návrate ku kresbe, manipulácii a potreby ju odkladať a uchovávať. Každá čiara, alebo bod môže mať v danom momente pre dieťa množstvo významov, je len na ňom, ktorý si vyberie. Trojročné dieťa sa pri interpretácii časti svojho obrázka, na opakovane položenú otázku, vyjadruje rôzne, ponúka nám rôzne odpovede, ktoré si vytvára v danom momente. Ak sa nevráti k rovnakej odpovedi, komentuje čo iné by to mohlo byť, alebo vytvára úplne odlišnú interpretáciu. Inak opisuje obrázok na začiatku, inak na konci. Dieťa často zobrazuje to, čo je predovšetkým v jeho záujme, bez ohľadu na to, čo od neho požadujeme aby nakreslilo. Výpovede niektorých mamičiek to potvrdzujú slovami: „zväčša ma ignoruje alebo aj tak kreslí podľa seba, takže je to jedno...“ .

Podľa Sternberga (2004, s.42) je motivácia kľúčom k „*tvorivým výkonom a tvorivému géniu*“. V tomto prípade pod pojmom motivácia rozumie úsilie, vytrvalosť a odhodlanie dosiahnuť hodnotný cieľ. Zároveň považuje za dôležité, schopnosť mať radosť z vynaloženého úsilia a udržanie si neustálej a dlhodobej zaangažovanosti aj napriek prekonávaniu mnohých prekážok. Ak má ísť o potešenie z úsilia, ktoré chceme vynaložiť na dosiahnutie nejakého cieľa, malo by ísť o činnosť, ktorá nás baví, o ktorú prejavujeme záujem z vlastnej vôle a dožadujeme sa jej na základe vlastného vnútorného presvedčenia. Suchánková (2014, s.18) považuje za primárne príjemné tie činnosti, ktoré vychádzajú z nášho vlastného záujmu, záľub a toho čo nás robí šťastnými, vychádzajú z nášho vnútra, z vlastnej vnútornej motivácie. Jej zdroje sú zakotvené v ľudských potrebách a zvnútornených hodnotách. Záujem o činnosti ktoré vzišli z tejto motivácie majú skôr dlhodobejší charakter. „*Vnitřní motivace je pravou hnací silou lidských činností, ...*“.

Valachová (2010, s.79) píše o motivácii, ktorej cieľom je rozvinúť úsilia a aktivity osobnosti v rámci jeho záujmov, potrieb, túžob. „*Motivácia je vzbudenie, udržanie a usmernenie ľudskej aktivity.*“ Pri motivácii vychádza aj z teórie Abrahama Maslowa, kde v rámci výtvarnej edukácie je jedným z jej cieľov prebudiť vnútornú motiváciu dieťaťa pre výtvarnú činnosť.

4 PRÍTOMNOSŤ ĎALŠEJ OSOBY V TVORIVEJ ČINNOSTI

Často vznikajú situácie, kedy dieťa využíva kresbu ako prostriedok komunikácie, hrá sa. Na vyjadrenie používa rôzne citoslovčia, alebo sprevádza dianie slovami, komentuje ho, určuje jeho priebeh, čo sa stalo a čo sa ešte len udeje. Dieťa často preniká do sveta fantázie, preto aj kresba ktorú kreslí mu umožní byť súčasťou „živého“, príbehu, v ktorom komunikuje, reaguje, a ktorý pretvára podľa svojich predstáv. Prežíva ho natoľko, že ho nedokáže len tak niečo od tejto činnosti odtrhnúť. O tom, kto do tohoto sveta môže vstúpiť rozhoduje dieťa, pretože aj to je dôležitou súčasťou vytvárania jeho príbehu. Napriek tomu, že je ich prejav rozdielny a každé dieťa si zachováva svoj originálny spôsob vyjadrovania, tvoria bez zámeru presne napodobňovať a kopírovať. Ak kresby obsahujú rovnakú, alebo podobnú tematiku, mala by to byť voľba dieťaťa a spôsob interakcie medzi ním a ďalším dieťaťom, alebo inou osobou. Toto zdieľanie mu prináša radosť, zároveň si ale vymedzuje určitý priestor a hranicu. Často koná vo vlastnom záujme, čo sa prejavuje v nezrozumiteľnom „rozhovore“ prostredníctvom monológov a kladenia otázok, na ktoré nepotrebuje priamu odpoveď.

Keď sme s priateľmi, nemusíme byť iní, ako sme. Pousilujú náš pocit vlastného ja, namiesto toho, aby sa ho pokúšali meniť. Zatiaľ čo doma sa musíme zmieriť s mnohými nudnými vecami, s priateľmi sa môžeme sústrediť na veci, ktoré sú pre nás zábavnejšie. Csikszentmihalyi (2015)

Deti, vyjadrujúce sa na emocionálnej úrovni, uprednostňujú názor kamaráta, sú o tom presvedčené, považujú za dôležité, čo povedal. Toto ich presvedčenie nezmení ani fakt a skúsenosť dieťaťa, že je roky vedené k tomu, aby jedlo napríklad mrkvu alebo brokolicu, čo sa mu úspešne darí a ešte mu to aj chutí. Príde však moment, kedy, ak to povie kamarát, je mrkva najväčšie „fuj“, a dieťa ju už do úst tak skoro nevloží. Šesťročné dievčatko spolu so svojou štvorročnou sestrou prenášajú svoje zážitky do kresby, zobrazujú princezné, rozprávkové postavy, ktoré aplikujú na reálne postavy. Napríklad pri zobrazení ženícha s nevestou, sú tieto postavy interpretované ako rodičia, alebo princezná ako mama. Ich kresby často súvisia, obsahom, alebo sú motivované tým, že medzi sebou súperia, kto má krajší výkres, pričom sa nevyhnú výmene názorov. V kresbe sa sprevádzajú a komentujú: „Tvoj je krásny ale môj je najkrajší.“ Podľa Vágnerovej (2005) je pre dieťa starší súrodenec atraktívnym modelom. Je to z toho dôvodu, že je pre dieťa zrozumiteľnejší, oveľa ľahšie chápe jeho prejavy. Napodobňuje ho, preberá jeho spôsoby chovania, snaží sa zasahovať do jeho hry. Súrodenec je rovnako partnerom, s ktorým je možné zdieľať spoločný cieľ. Súrodenci sú v predškolskom veku nie len spojencami ale aj súpermi.

Stretli sme sa aj s požiadavkou zo strany detí, podieľať sa na spoločnom diele s rodičom, pričom sa každý venuje svojej „strane“ a nezasahuje do tej druhej. Ak sa dieťaťu niečo nepáči, okamžite na to poukáže, vyžaduje prítomnosť inej osoby a stáva sa iniciátorom spoločného kreslenia. Podobne aj v prípade štvorročného chlapca ktorý kreslí sám, ale v prítomnosti „za stolom“ s niekým. Prítomnosť ďalšej osoby je často žiaduca a uprednostňovaná. V podobnom prípade u trojročného dievčatka opisuje mama ako jej dcéra zásadne odmieta zasahovanie a pomoc alebo akúkoľvek zadanú tému, pri takejto možnosti odmieta kresliť. Priebeh svojej kresby ale rada komentuje, pričom sa vyhýba otázkam, ktoré by ju zaujímali a sústreďí sa na svoju kresbu. V prípade návrhu, ak ho príjme, maľujú spolu na jednom plátne, každá na svojej strane, s upozornením, aby nezasahovala. Niekedy sa sústreďí na mamu, pozerá sa na ňu ako kreslí. Do kresby dieťaťa nezasahuje, ak ale v čarbaniciach náhodou vidí niečo konkrétne a dcéra to dovoľí, vtedy zasiahne. Spoluprácu si dieťa koriguje a má ju pod kontrolou. Ak kreslia spoločne, sú ticho, niekedy dcéra navrhuje, čo je treba dokresliť.

Obrázky (1-3), kresba dieťaťa v interakcii s iným dieťaťom

Luquet, bol zástancom toho, že dieťa sa prostredníctvom kresby hrá, vnímal kreslenie ako detskú hru, ktorá zamestnáva ruky a zrak. Hra má veľký význam, dieťa ju hlboko prežíva a takmer nepretržite o ňu prejavuje záujem. Uždil (1988)

Podľa Suchánkovej (2014) je v súčasnosti hra považovaná za špecifickú formu učenia a dôležitý prostriedok sebauťvárania, dochádza pri nej k formovaniu osobnosti. Pod pojmom hra rozumie činnosť, ktorá je vnútorné motivovaná, činnosť pri ktorej dochádza k sebarealizácii. Zmyslom hry nemusí byť len dosiahnutie cieľa, nehráme hru len pre hru samotnú. Medzi znaky, ktoré považuje za určujúce činnosť hry, radí napríklad: spontánnosť, zaujatie, nápaditosť, či nestresujúci stav mysle.

Skoro každá aktivita prináša väčšiu radosť, keď je pri tom ešte niekto ďalší, a menšiu radosť, pokiaľ ju vykonávame osamote. Ľudia sú šťastnejší, čulejší a veselší, keď majú okolo seba iných ľudí, ako keď sú sami. Csikszentmihalyi (2015)

Použitá literatúra

1. MIHALY, C. 2015. Flow. Praha: Portál, 2015. 328 s. ISBN 9788026209188
2. SUCHÁNKOVÁ, E. 2014. Hra a její využití v předškolním vzdělávání. Praha: Portál, 2014. 176 s. ISBN 9788026206989
3. STERNBERG, J. Robert, 2004. Prečo robia múdri ľudia hlúposti. Ikar, 2004. 296 s. ISBN 805510767X
4. UŽDIL, J. 1988. Mezi uměním a výchovou. Státní pedagogické nakladatelství, n. p., v Praze, 1988. 464 s. ISBN 14-692-88

5. VÁGNEROVÁ, M. 2005. Vývojová psychologie I.. Dětství a dospívání. Vydání první. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2005. 467 s. ISBN 80-246-0956-8
6. VALACHOVÁ, D. 2010. Výtvarná edukácia v predprimárnom vzdelávaní a mimoškolskej činnosti. Prvé vydanie. Bratislava: Univerzita Komenského UK, 2010. 126 s. ISBN 978-80-223-2778-7

Kontaktné údaje:

Mgr. Lucia Minichová

Katedra výtvarnej výchovy (KVV), Šoltésovej 4 (pracovisko)

Pedagogická fakulta, Univerzita Komenského (UK PdF)

UK PdF, Račianska 59, Bratislava, 813 34

e-mail: minichova4@uniba.sk

Školiteľ: doc. PaedDr. Daniela Valachová, PhD.

RIZIKOVÉ CHOVÁNÍ V ČESKÉM A ZAHRANIČNÍM POJETÍ

RISK BEHAVIOR IN CZECH AND FOREIGN CONCEPT

Tereza Kaláčková

Abstrakt

Cílem této studie je přinést vysvětlení pojmu rizikové chování, předestřít pojetí různých autorů a dojít tak k hlubšímu pochopení tohoto jevu.

Klíčová slova: riziko, rizikové chování

Abstract

The aim of this study is to provide an explanation of the concept of risk behaviors, to devise the concepts of different authors and to gain a deeper understanding of this phenomenon.

Key words: risk, risk behavior

1 ÚVOD

Problematika rizikového chování a jeho projevů je v současnosti velice aktuálním tématem, jelikož je neustále zvyšující se počet dětí a mládeže, kteří kouří, požívají alkohol apod. Teorií v kontextu s rizikovým chováním vznikla celá řada, jmenujme alespoň Zuckermanův pojem sensation seeking, jednotlivým teoriím a definicím se budeme věnovat níže (Herzer, 2011).

Je důležité si uvědomit, že rizikové chování nezahrnuje jen jeden typ chování, ale dělíme jej do několika skupin, které se ovšem vzájemně často ovlivňují a prolínají. Jedná se o rizikové chování v oblasti zneužívání návykových látek, v souvislosti se sexuálním chováním a v oblasti psychosociálního vývoje. Projevy rizikového chování v sociálním kontextu znamenají, že na jejich vznik působí různé faktory společnosti různou měrou, a to také v závislosti na věku jedince. Ve školním prostředí se dnes a denně můžeme setkat se žáky, kteří se chovají rizikově. Z tohoto důvodu bychom měli chápat, co vlastně rizikové chování je, jak se na něj dá nahlížet, abychom s těmi žáky uměli pracovat, popřípadě zavést žádoucí opatření (Herzer, 2011, Matoušek, Matoušková 2011, Smolík 2010).

2 DEFINICE POJMU RIZIKOVÉHO CHOVÁNÍ U NÁS A V ZAHRANIČÍ

Rizikovému chování se věnuje celá řada autorů, zmíníme alespoň některé a představíme si jejich pojetí pojmu rizikové chování. Dle Miovského (2010) můžeme rizikové chování definovat jako chování, při kterém dochází ke zvýšení výchovných, sociálních a zdravotních rizik. Vzorce rizikového chování představují soubor fenoménů, jež lze do značné míry ovlivnit jednak prevencí, jednak lékařskými zásahy.

Dříve používaný termín sociálně patologické jevy byl nahrazen právě pojmem rizikové chování. Sociální patologie je vědním oborem, jenž se zabývá studiem sociálně patologických jevů. Patologické jevy jsou problematikou ležící napříč hned několika oborů – kulturní a sociální antropologie, sociologie, etiky, práva a další. V sociologii zkoumá tyto jevy tzv. sociologie deviantního chování (Krejčířová, Skopalová 2007, Skopalová 2000).

Zahraniční autoři objasňují pojem rizikové chování se značnou mírou odlišnosti. Dle Trimpopa (1994) se jedná o chování, při němž je vnímána nejistota s ohledem na výsledek anebo možných přínosů (nákladů) na ekonomickou, fyzickou či psychosociální pohodu jedince samotného nebo jiných. (Trimpop, 1994).

Mimo tuto definici najdeme v zahraniční literatuře také další, které jsou závislé na oboru výzkumu. V ekonomickém pohledu je riziko definováno z hlediska proměny možných peněžních výsledků, v klinické literatuře je pak riziko definováno jako působení (vliv) vedoucí k možné ztrátě nebo škodě (Schonberg, Fox, & Poldrack, 2011).

Dále se problematikou rizikového chování zabývali Gullone a Moor (2000), kteří vymezují rizikové chování jako participaci na takovém typu jednání, jež v sobě zahrnuje také možné negativní důsledky a ztráty. Zmíněné riziko ovšem dle nich vyvažují vnímané pozitivní důsledky či zisky plynoucí z rizikových aktivit.

2.1 Modely a přístupy v pohledu na rizika a kategorizace rizikového chování v Čechách i zahraničí

Pokud chceme definovat pojem riziko, můžeme podle Schraggeové a Roškové (2000) identifikovat dva základní přístupy - technický a sociální. V technickém je riziko chápáno jako možnost nehody, poškození nebo ztráty. Tomuto přístupu kritici vytýkají nepřítomnost humánního aspektu. Člověk zde totiž vystupuje jako pasivní prvek nemající na dané události v podstatě žádný vliv. Sociální přístup zase vnímá riziko jako veličinu objektivně neexistující, protože se považuje za veličinu subjektu vlastní. Pojem riziko se objevuje z důvodu lepšího vypořádání se s nebezpečím a nejistotou života (Schraggeová, Rošková, 2000).

Barbara Keogh (1989) hovoří o čtyřech modelech rizik - *model přímého účinku*, *model součtu*, *model závažnosti* a *model kompenzace*. Model přímého účinku znamená, že rizikový činitel působí na organismus přímo a je vnímán jako přirozená součást jedincova vývoje. Nejvýznamnější je zde závažnost rizika, ovšem tento model byl v současnosti již překonán. Model součtu se pak zaměřuje na počet rizikových faktorů, ty se v daný okamžik působení na organismu sčítají. Model závažnosti rozvíjí pojetí předchozí, přičemž se dle Keogha (1989) v závislosti na vývojovém stupni jedince mění míra závažnosti rizikových faktorů. V modelu kompenzace se pak nezaměřujeme pouze na identifikaci následků rizik, ale soustřeďuje se také na případné mechanismy, které by proti riziku působily. Díky tomu tak dochází ke snížení dopadu negativních vlivů rizika, popřípadě může dojít až k přetvoření ve vývojový prospěch. Jde tedy o jakýsi spojovací můstek mezi oblastí rizika a resilience.

V této souvislosti pak Matějček a Dytrych (1998) mluví o kontinuu zátěží a rizik v souvislosti s biologickou a psychologickou závažností pro jedince. Dle nich neplatí přímá úměra mezi závažností rizika a následnou biologickou či psychologickou reakcí individua. Jednoduše řečeno, to co jednoho jedince může vývojově ohrozit, jinému jedinci může ve vývoji prospět. Jako příklad uveďme jejich longitudinální výzkum deprivovaných a nechtěných dětí. Pro úspěšnou adaptaci člověka je důležitá určitá míra resilience, což je schopnost vzdorovat nepříznivým nebo ohrožujícím podmínkám vývoje, popřípadě je využít ve svůj prospěch.

Zmíňme také Zuckermanův (1993) pojem sensation-seeking tedy hledání intenzivních, rozmanitých zážitků a to i za cenu rizik finančních, sociálních, právních. Jedním z hlavních projevů tendence k hledání vzrušení je právě zkreslené vnímání rizik. Zkreslené vnímání rizik je jedním z hlavních projevů tendence k hledání vzrušení (sensation-seeking). Dle Rolisona (2003) se hned několik projevů rizikového chování objevovalo u těch adolescentů, kteří dosahovali vysokých skóreů v tendenci hledat vzrušení (Rolison, 2003). Adolescenti, jež mají tendenci zapojovat se do nejrůznějších typů rizikového chování (nebezpečné sporty, užívání drog, promiskuita atd.) označuje Zuckermanem jako sensation seekers, tedy hledače vzrušení.

Jessor přinesl teorii problémového chování, v níže se zabývá problematikou rizikového chování v adolescenci a mladé dospělosti. Rámec této teorie utváří vztah mezi třemi komponentami: osobností, vnímaným prostředím a chováním. Každá z těchto komponent je samostatně dotvářena množstvím psychosociálních proměnných (Rolison, 2003, Jessor, 2001).

Je důležité si povšimnout, že Jessor ve svých pracích o adolescentech používá termín problémové chování, v němž zahrnuje všechny druhy projevů, pro které ostatní autoři používají pojem rizikové chování. Dle Labátha (2001) je ovšem vhodnější označení chování za rizikové, jelikož má tento termín širší uplatnění, je více neutrální a také v sobě nese menší míru nežádoucnosti.

Labáth (2001) vytvořil určitou kategorizaci rizikového chování adolescentů a odkazuje se přitom na závěry Světové zdravotnické organizace (WHO). Mluví o tzv. *pasivní formě* problémového chování, do níž patří např. únikové aktivity, vyhýbání se nárokům apod. Do *agresivní formy* pak řadí projevy delikvence či násilí, jež v extrémní podobě mohou představovat až terorismus. A poslední kompromisní forma zahrnuje projevy sociální či profesní nestability.

3 ZÁVĚR

Jak vidíme, jednoznačné pojetí pojmu rizikové chování není tak snadné. Přístupy jednotlivých autorů se značně liší. Pojetí Miovského vnímá rizikové chování negativně, jelikož v něm spatřuje pouze rizika, které toto chování přináší. Trimpop již není v definování rizikového chování tak radikální, jelikož pro něj tento pojem nese nejisté výsledky, nejistý přínos. Gullone a Moore přináší jakousi zlatou střední cestu obou předchozích pojetí. Dle nich s sebou rizikové chování nese negativní důsledky, ty se však vyvažují těmi pozitivními, které vyplývají z rizikových aktivit. Je tedy jasné, že poslední přístup nezastává ani naprosto negativní, ani naprosto pozitivní přístup.

Dále je nutné zdůraznit, že ne všichni autoři používají označení rizikové chování, Jessor totiž užívá pojmu problémové chování. Je otázkou, které z těchto označení je přesnější a lépe vystihuje dané chování. Labáth je zastáncem pojmu rizikového chování a s jeho odůvodněním souhlasím. Rizikové chování je označením neutrálnějším, navíc s sebou nenesou takovou míru negativity. Riziko je stále jen rizikem, že k nějakému problému dojde, kdežto problémové chování v sobě již nějaký problém samo o sobě ukrývá. Je na nás, k jakému významu slova rizikové chování se přikloníme, ovšem musíme brát vždy zřetel na to, co jedince k danému chování vedlo a jak s ním naložil.

Použitá literatura

1. GULLONE, E.; MOORE, S. (2000): *Adolescent risk-taking and five-factor model of personality*. Journal of Adolescence, Vol. 23, pp. 393- 407. Retrieved 27. 2. 2009, from Science Direct database
2. HERZER, Gernot. Das Risikoverhalten von Jugendlichen: Fachtagung Jungen & Risiko – Rauschtrinken, Muskelsucht und Hungerwahn, Kulturzentrum PFL Oldenburg. TU Braunschweig, 2011. Dostupné z: <<http://www.jugendschutz-niedersachsen.de/wordpress/wp-content/uploads/2010/10/Herzer-Risikoverhalten-von-Jugendlichen-akt.pdf>>.
3. JESSOR, R (1998): *New perspectives on adolescent risk behavior*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. KEOGH, B. K. (1989): *Models for the study of risk*. San Francisco: American Association for Educational Research..
5. KREJČÍŘOVÁ, Olga a SKOPALOVÁ, Jitka. *Deviace a sociální patologie - vybrané jevy*. Vyd. 1. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007. 66 s. ISBN 978-80-244-1698-4.
6. LABÁTH, Vladimír. *Riziková mládež: možnosti potenciálních zmien*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. 157 s. Studijní texty. sv. 8 sv. 19. ISBN 80-85850-66-4.

7. MATĚJČEK, Zdeněk.; DYTRYCH, Zdeněk. (1998): *Riziko a resilience*. Československá psychologie 42; č. 2, str. 97- 105.
8. MATOUŠEK, Oldřich a MATOUŠKOVÁ, Andrea. *Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Vyd. 3., aktualiz. Praha: Portál, 2011. 336 s. ISBN 978-80-7367-825-8.
9. MIOVSKÝ, Michal et al. *Primární prevence rizikového chování ve školství: [monografie]*. Vyd. 1. Praha: Sdružení SCAN, ©2010. 253 s. ISBN 978-80-87258-47-7.
10. ROLISON, M. R.; SCHERMAN, A. (2003): *College students Risk- taking from three perspectives*. Adolescence, Vol. 38, No. 152, pp. 689- 706. Retrieved 6. 4. 2009, from ProQuest database.
11. SCHONBERG, Tom & POLDRUCK, Russell. (2011). Mind the gap: Bridging economic and naturalistic risk-taking with cognitive neuroscience. *Trends in Cognitive Sciences*, 15(1), 11-19.
12. SCHRAGGEOVÁ, Milica; ROŠKOVÁ, Eva (2000): *Riziko z pohľadu hodnotenia a zvládania*. Československá psychologie 44; No. 6, pp. 515-526.
13. SKOPALOVÁ, Jitka. *Vybrané kapitoly ze sociálních deviací*. Vyd. 1. Olomouc: Univerzita Palackého, 2000. 36 s. Texty k otevřenému a distančnímu vzdělávání. 5. ISBN 80-244-0146-0.
14. SMOLÍK, Josef. *Subkultura mládeže: uvedení do problematiky*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2010. 281 s. ISBN 978-80-247-2907-7.
15. TRIMPOP Rüdiger. M., *The Psychology of Risk Taking Behavior*, Volume 107, Advances in Psychology, 1st Edition, North Holland, 1994, ISBN: 9780080867618.
16. ZUCKERMAN, Marvin.; HORVATH, Paula. (1993): *Sensation seeking, risk appraisal and risky behavior*. Personality and individual differences, Vol. 14, No. 1, pp. 41- 52. Retrieved 6. 4. 2009, from Science Direct database.

Kontaktní údaje

Mgr. Tereza Kaláčková
Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta
Žižkovo náměstí 5, 771 40 Olomouc
Tel: 777 989 971
email: t.kalackova@seznam.cz

SOCIÁLNE PROCESY V KONTEXTE KREOVANIA LIBERÁLNEJ DEMOKRACIE V STREDNEJ EURÓPE

SOCIAL PROCESSES IN THE CONTEXT OF CREATION OF LIBERAL DEMOCRACY IN CENTRAL EUROPE

Alexander Čemez

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá sociálnymi procesmi v kontexte kreovania liberálnej demokracie v strednej Európe. Je rozdelený na dve časti. Prvá časť sa zaoberá strednou Európou v geografickom zmysle a druhá časť je zameraná na sociálne procesy v rámci formovania liberálnej demokracie v tomto geografickom priestore.

Kľúčová slova: stredná Európa, lokalizácia strednej Európy, politická kultúra, liberálna demokracia, sociálne procesy

Abstract

The paper deals with the social processes in the context of creation of liberal democracy in Central Europe. It is divided into two parts. The first part deals with the area of Central Europe from the geographical point of view, and the second part focuses on social processes of forming the liberal democracy in this geographical area.

Key words: Central Europe, Central Europe localization, political culture, liberal democracy, social processes

ÚVOD

Stredoeurópsky priestor prešiel v priebehu dejín dynamickými zmenami. Medzi tieto premeny nepochybne patria demokratizačné a liberalizačné procesy v období po roku 1989. Predložený text sa zaoberá sociálnymi procesmi v kontexte kreovania liberálnej demokracie v priestore strednej Európy. Je rozdelený na dve časti. V prvej časti sa venujeme strednej Európe ako geografickému priestoru so všetkými atribútmi, ktoré k tomu patria, vrátane politickej kultúry. Zachytávame špecifickosť tohto európskeho regiónu na pozadí historických dejov prakticky až do nedávnej minulosti. Upozorňujeme na širokospektrálnosť chápania strednej Európy ako pojmu. Druhá časť je zameraná na sociálne procesy spojené s budovaním liberálnej demokracie v tomto geografickom priestore.

1 STREDNÁ EURÓPA AKO GEOGRAFICKÝ PRIESTOR

Ak generalizujeme politické dianie v strednej Európe, je možné uviesť, že nikdy nebola slobodná v pravom zmysle slova. Obdobie rakúsko-uhorskej nadvlády bolo nahradené relatívnou slobodou, ktorá bola spojená s rozhodnutím veľmocí. Aj samotný politický systém medzivojnovej 1. ČSR vychádzal z francúzskeho vzoru, rovnako aj liberálnodemokratické zriadenie bolo exportované do podmienok Československa, ktorú bolo možné považovať za jadro strednej Európy. Taktiež v období 2. svetovej vojny je možné hovoriť o šírení sa nedemokratického politického systému z Nemecka smerom do strednej Európy. Ako typický príklad môže slúžiť klérofašistický politický systém na Slovensku alebo Protektorát Čechy a Morava. Jednou z veľmocí, ktorá rozhodla o vývoji strednej Európy bol ZSSR a s ním prichádzajúca nová politická ideológia. (Čemez, 2011b)

Uvedené skutočnosti pôsobili na politickú kultúru v strednej Európe. Kultúra vo všeobecnosti, ak k nej pristupujeme etymologicky, predstavuje komplex symbolov, hodnôt, noriem, spôsobov a vzorov správania, ktoré sú typické pre určitý časopriestorový kontext. Ak k tomu pripojíme adjektívum „politická“, znamená to, že hovoríme o kultúre politiky. Z toho vyplýva, že politická kultúra sa týka kultúry určitého politického zriadenia a ako každá kultúra, aj politická kultúra sa mení, má preto dynamický charakter a jej genéza je odvodená od miestnych špecifik. (Čemez, 2011b)

Medzi znaky politickej kultúry v strednej Európe patria: (Čemez, 2011b; Mura – Machyniak, 2014)

- multietnicita,
- prítomnosť národnostných menšín v prihraničných oblastiach,
- „mantinelizmus“ v zmysle prechádzania z jedného extrému k druhému,
- veľké množstvo malých štátov,
- potreba protekcionizmu a intervencionalizmu zo zahraničia,
- nízka miera samostatnosti.

V podmienkach Československa existovali určité pokusy o vlastnú cestu, ktorá by nezodpovedala povestnému stredoeurópskemu „mantinelizmu“. V prvom prípade to bola Hodžova agrárna demokracia a v druhom prípade Dubčekov socializmus s ľudskou tvárou. Oba tieto koncepty zlyhali a to z odlišných dôvodov. V prvom prípade chýbala vôľa z vnútra politického prostredia, pretože Agrárna strana bola síce relevantným politickým subjektom, ale napriek tomu nebola až natoľko silná, aby sa agrárna demokracia presadila v celoštátnom meradle. (Čemez, 2011b) Milan Hodža prišiel s koncepciou federácie v strednej Európe, ktorá mala byť piatou veľmocou popri Francúzsku, Rusku, Veľkej Británii a Nemecku. (Bočáková, 2013)

V druhom prípade tu síce bola prítomná vôľa z vnútra politického systému, pretože štátostrana nemala reálnu konkurenciu mimo nej samej, rovnako aj naladenie verejnosti bolo priaznivým faktorom, ale rozhodujúcu rolu tu zohral ZSSR ako externý faktor, ktorý spoločne s ďalšími vojskami členských štátov Varšavskej zmluvy zabránil demokratizácii politiky, spoločnosti aj ekonomiky. (Čemez, 2011b)

V podmienkach stredoeurópskych štátov je vzájomná identifikácia dosť oslabená, čo je determinované viacerými príčinami: (Čemez, 2011c)

- absencia jasných fyzicko-geografických hraníc, čo vyúsťuje do vágneho chápania strednej Európy a z toho vyplýva veľké množstvo spôsobov jej lokalizácie, čo tak pôsobí mätúco,
- integračné procesy, ktoré spôsobujú vznik novej identity, ktorá sa spája s príslušnosťou k EÚ a môže tak vytláčať stredoeurópsku identitu,
- dezintegračné procesy (ČSFR, ZSSR, Juhoslávia, Rakúsko-Uhorsko, Tretia ríša), ktoré spôsobujú časté striedanie príslušnosti k rôznym štátom, čo oslabuje identita,
- vzájomné antagonizmy medzi národmi a erupcie nacionalizmov, ktoré narúšajú priaznivé vzťahy a stabilitu v tomto regióne,
- striedavé podliehanie strednej Európy rôznym dominantným hráčom, čo zabránilo jej „usadeniu sa“ a z toho vyplýva vnútorná slabosť strednej Európy,
- decentralizácia verejnej správy v postsocialistických štátoch, ktorá prišla s novými možnosťami samosprávy, priblížila tak komunálnu a regionálnu politiku bližšie k občanovi a vznikli alebo posilnili sa subštátne identity.

Neživá príroda nepozná hranice, reliéf planéty Zem je bezhraničný. Ak uvažujeme v širšom medziplanetárnom kontexte, tak vraj aj celý vesmír nemá hranice. V tomto kontexte si treba

položiť otázku, ako sa na mape sveta hranice, ktoré oddeľujú jednotlivé územné celky na rôznych úrovniach? Podstatu hraníc môžeme nájsť v aktivitách človeka, ktorých zdrojom sú ľudské pudy, pud vlastníctva a zhromažďovania, ktorý sa pretavil do zabratia určitého územia, o ktorom niekto vyhlásil, že je jeho. (Čemez, 2013a)

Hranice majú lineárny priebeh. Predstavujú zmluvne stanovené línie na mapách a v teréne, ktoré oddeľuje územie jedného štátu od druhého alebo od oblasti, ktorá nepodlieha suverénnej moci žiadneho štátu. Prebiehajú taktiež na povrchu suchej zeme a takisto na hladine vôd. Podľa medzinárodného práva sú tiež vymedzené vo zvislom smere nad povrchom aj pod povrchom Zeme. Hranice štátu tak vymedzujú štát ako trojrozmerný priestorový výsek a ten má tvar ihlana s nepravidelnou podstavou. (Ištók, 2010)

Postupom času dochádzalo ku konsolidácii a integrovaniu absolutistických monarchií, oddeľovala sa súkromná sféra od verejnej, ako aj domáca politika od zahraničnej. (Barša – Císař, 2008) Po Vestfálskom miery v roku 1648 bola prijatá koncepcia vonkajšej a vnútornej suverenity. (Čemez, 2013a)

V súčasnej dobe môžeme pozorovať dekonštrukciu pôvodného teritoriálneho štátu. Pod vplyvom globalizácie, zintenzívňovania kontaktov na rôznych úrovniach sa minimalizovala rola geografickej vzdialenosti a dochádza k posunu od jednoúrovňovej národnej identity k viacúrovňovým identitám. (Barša – Císař, 2008) V podmienkach SR tu môžeme v tejto súvislosti hovoriť popri národnej identite tiež o európskej alebo regionálnej identite. Občan sa ešte stále cíti byť viac občanom SR ako občanom EÚ, čo môže byť dané veľkou „vzdialenosťou“ rozhodnutí európskeho úradníckeho aparátu. Občan reálne nevidí na svojom živote výsledky práce EÚ. (Čemez, 2011c)

Problémom strednej Európy je fakt, že nemá prírodné hranice, ktoré by ju chránili pred tlakmi mocností z Východu alebo Západu, ktoré tak vyvolávajú dostredivé tendencie do vnútra strednej Európy a zároveň z vnútra vychádzajúce odstredivé tendencie. Nekrytie sa etnických hraníc s politickými spôsobuje menšie alebo väčšie explózie nacionalizmov, a preto je stredná Európa nepokojná. Práve to všetko je možné nazvať syndrómom strednej Európy, ktorá o sebe nemohla rozhodovať.

Jednou z mocností, ktorá rozhodla o osude strednej Európy bol Sovietsky zväz a s ním prichádzajúca politická ideológia. Spôsobil komunistický režim atomizáciu spoločnosti? Na jednej strane je pre komunistický režim príznačný kolektivismus, ktorý uprednostňuje kolektívitu nad jednotlivcom. Na strane druhej pôsobil proti občianskej spoločnosti, ktorá je založená na združovaní, zhromažďovaní a spolčovaní. Nepôsobil však trhovému kapitalistickému systému, ktorý ide ruka v ruke s liberálnou demokraciou, a ktorý je založený na slobode a zodpovednosti individua, rozpad starých štruktúr, individualizáciu a atomizáciu?

Je módne za „všetko zlo“ viniť predchádzajúci systém a jeho atribúty. Akoby tu pred tým nič nebolo. Ak chceme hovoriť v podmienkach Slovenska, tak treba upozorniť na obdobie v spoločnom uhorskom štáte, na obdobie pražského centralizmu, klérofašistického vojnového Slovenska pod ochranným pomerom Tretej ríše a až po to všetkom prišlo obdobie socializmu. Neustály protekcionizmus a intervencionalizmus zo zahraničia spôsobili zníženú participáciu obyvateľstva.

2 LIBERÁLNA DEMOKRACIA V STREDNEJ EURÓPE

Stredná Európa prestala existovať, čo trvalo približne 40 rokov. My sme už 28 rokov po revolúcii. Sú už stredo európske politické systémy dostatočne vyzreté, aby sme ich mohli nazvať demokratickými?

Demokracia nie je konečný stav, pretože predstavuje akýsi ideál, ktorý udáva vývojovú tendenciu, určuje smer, ktorým by sme sa mali uberať a ako ideál umožňuje porovnávanie s reálnym stavom v danom čase. Demokratické inštitúty boli zavedené de iure pomerne rýchlo. Druhá vec je, či sa demokratické princípy aj reálne naplňajú. Stredná Európa má nielen demokratické inštitúty de iure, ale v dôsledku vstupu alebo „zrastenia“ sa s západoeurópskymi alebo transatlantickými štruktúrami (OECD, NATO, EÚ) je súčasťou širšieho medzinárodného spoločenstva, neexistuje tu preto reálna hrozba straty demokratického smeru cesty v zmysle liberálnej demokracie v perspektíve najbližších pár rokov. V dôsledku zmenenej geopolitickej situácie nastala integrácia Slovenska do západných ekonomických aj bezpečnostných štruktúr. (Klačko, 2015)

Nebolo to tak vždy. V strednej Európe sa objavuje tzv. spasiteľský komplex, ktorý sa na jednej strane prejavuje pasívnym čakaním národa v čase krízy na spasiteľa a na strane druhej sa objavuje osobnosť spasiteľa, ktorý ma takúto ambíciu. Ak chceme nájsť príklady, nemusíme ísť ďaleko. V Maďarsku a Poľsku to boli osobnosti ako admirál Miklós Horthy, József Antall alebo plukovník Józef Piłsudski, Lech Walesa, v bývalom Československu Vladimír Mečiar, Václav Havel, resp. Václav Klaus.

Transformačné zmeny sú spojené s kultúrnymi a sociálno-ekonomickými premenami spoločnosti. (Adamkovičová, 2017) Politika, politické a rozhodovacie procesy sa po páde predchádzajúceho systému nachádzali fakticky v bode „nula“, vzhľadom na skutočnosť, že na predchádzajúci politický systém nebolo akceptovateľné nadviazať. (Horemuž, 2010) Pre transformačný proces je charakteristické, že staré pravidlá hry už neplatia a nové ešte neboli prijaté. Neexistujú pevné štruktúry, staré inštitúcie už nefungujú a nové ešte nie sú vytvorené, preto ľudia pociťujú stav chaosu, neistoty, anómie. Práve toto obdobie je obdobím „vmedzerenia“ osobnosti medzi dve inštitucionalizované situácie. Osobnosť tak nadobúda legitimitu odvodenú od jeho charizmy, nie však legálno-rationálnu, resp. tá môže byť sekundárna a irelevantná. V tomto systéme nevládne právo ako neosobná norma, ale osobnosť, ktorá stojí nad normami. Popri tom dochádza k radikalizácii spoločnosti. Radikalizmus a extrémizmus sa často zamieňajú. V skutočnosti predstavuje radikalizmus politický názor, ktorého aplikácia by znamenala zásadné zmeny v spoločnosti, ale nie je apriori antidemokratický. Extrémizmus vyjadruje politiku zameranú proti demokratickému spoločenskému zriadeniu. (Bušša – Řádek – Struhár, 2013) Zároveň sa ukazuje, že najväčšiu mobilizáciu tretieho sektora je možné pozorovať v období určitej krízy alebo radikalizácie spoločnosti. (Horváth, 2017) Nevyhnutnou podmienkou zmysluplnej občianskej participácie na veciach verejných je osvojenie si potrebných občianskych schopností práce s informáciami, na základe ktorých je následne možné rozvíjať zmysluplnú účasť na riešení verejných problémov, čo je možné považovať za jednu z úloh mimovládneho sektora. (Martinkovič – Klus, 2016)

Transformácia je proces zložitý, náročný, ako aj nevyhnutný. Tento proces stále nie je možné považovať za ukončený. (Dávideková, 2017) Pre proces transformácie je typický stav neistoty potláča sa individuálna iniciatíva a aktivita, odvahu človeka, čo sa prejavuje pasívnym čakaním na lídra. Treba si však uvedomiť, že politický líder získava relevantnú pozíciu v politickom aparáte na základe výsledkov volieb. (Mihálik, 2015)

Ako to v dejinách býva, na scénu prichádza dominantný jednotlivec. V každej zo stredoeurópskych krajín sa objavil taký typ, akým bol Vladimír Mečiar, ktorý sa stáva tým pevným bodom, od ktorého sa všetko odvodzuje. Ľudia hľadajú pevný maják nádeje. Vladimír Mečiar sa dokonca stal príčinou jednej zo štiepných línií v slovenskom straníckom systéme. Ak prvé slobodné voľby v roku 1990 boli o komunizme a liberálnej demokracii a voľby v

roku 2006 o pravici a ľavici, tak voľby v roku 1998 boli o Vladimírovi Mečiarovi, na ktorom sa „lámal“ celý politický systém. (Čemez, 2011a)

V tomto kontexte je zaujímavým fenoménom príkladom Václav Klaus. „*Václav Klaus niekedy pôsobí tak trochu ako muž z iných svetov.*“ (Komárek, 1994, s. 13) Volebné úspechy a tiež popularita Václava Klauza spočívali práve v tom, že bol iný ako ostatní. Česi sa s jeho osobou identifikovali a videli v ňom svoje alter ego a projekciu vlastných túžob a želaní, t.j. videli v ňom človeka, akým by chceli byť oni sami, a akými v skutočnosti nie sú.

Treba zdôrazniť, že spomínaný stav anómie, ktorý vyplýva z pocitu chaotického vývoja, môže byť len zdaním, pretože poriadok, resp. neporiadok je relatívny stav a je medzi nimi pomerne tenká hranica. Človeku, ktorý je vo vnútri revolučného virvaru sa môže javiť ako chaos, pričom tomu, kto stojí nad ním, v ňom vidí usporiadanosť. Poriadok teda môže byť len nepoznanou usporiadanosťou človeka, ktorý nevidí pevné body a vzťahy medzi nimi. Dokonca je možné pozorovať infiltrovanie zárodkov nového usporiadania, ktoré postupne naberajú na intenzite, významovo rastú a vytláčajú alebo nahrádzajú staré prvky. (Tóth a kol., 2005)

S revolúciou prišla liberálna demokracia. Je treba si položiť zásadnú otázku, či liberálny politický systém je diametrálne odlišný od toho autoritatívneho socialistického, resp. komunistického typu. Závisí to od uhla pohľadu, resp. od toho, či sa orientujeme na odlišné znaky alebo tie rovnaké (resp. podobné). Oba systémy považujú za svoj fundament určitú ideológiu, ktorá sa stáva predmetom „fetišizácie“. V prvom prípade je to socializmus, resp. komunizmus, ktorého princípami bol „popretkávaný“ celý politický systém.

Súčasný politický systém západného sveta rovnako prijali jedinou ideológiu, ktorou je liberalizmus, celý politický systém sa liberalizoval, dokonca aj neliberálne politické strany, ktoré existujú v tomto systéme, absorbovali liberálne hodnoty. (Tóth, 2002) Hlavnou kategóriou liberálnej ideológie je akcent na jednotlivca. (Blaha, 2017)

Liberalizmus teda expandoval zo svojho pôvodného miesta v strede politického spektra aj na ľavo aj napravo, v dôsledku čoho tu už neexistuje ani čistá pravica ani čistá ľavica. Označovanie politických strán za ľavicové alebo pravicové je často len marketingový ťah, ktorý má atrahovať voliča a má tiež slúžiť ako signál smerom do zahraničia so zámerom prijatia a zaradenia sa do medzinárodných štruktúr.

Omnoho horšie je to, že zatiaľ čo autoritatívne alebo totalitné systémy sa otvorene hlásia k určitej ideológii, tak v liberálnej demokracii preferovanie liberalizmu nadobúda latentnú podobu pod maskou pluralizmu a neviazania sa k žiadnej ideológii. V politických systémoch existujú poistky, ktoré majú zabrániť, aby nedošlo k ich zvrhnutiu. Jedná sa o systém sebazáchovy, ktorý marginalizuje subjekty, komponenty a elementy, ktoré by mohli ohroziť jeho podstatu, t.j. v tomto prípade tie, ktoré sú príliš vzdialené liberálnym hodnotám.

Nedostatkom súčasnej západnej civilizácie je orientácia na zisk, výkon a rast, ktorý však nemôže byť nekonečný. Neustály rast znamená stále väčší výkon ekonomiky, stále väčšiu produkciu, ktorá si vyžaduje spotrebu. V opačnom prípade hrozí ekonomická stagnácia a tá môže spôsobovať stratu a tým pádom hospodársku recesiu a následne nezamestnanosť, zníženie kúpyschopnosti obyvateľstva, čím dochádza k začarovanému kruhu. (Čemez, 2013b)

Liberálna, resp. neoliberalná politika, ktorá viedla k znižovaniu alebo dokonca k marginalizácii funkcií verejného sektora v ekonomike sa ukázala v súvislosti s riešením krízy ako nefektívna. (Čemez, 2013b) Liberalizácia sa prejavila tiež v rovine verejných politík, napr. v súčasnosti je človek zodpovedný za svoje zdravie sám. (Bell, 2017)

Na nevyhnutnosť reformy kapitalizmu upozornila svetová hospodárska kríza v roku 1929. Keď zlyhal voľný trh, rozhodol sa prezident USA F. D. Roosevelt, že štát bude zasahovať do ekonomiky a to prinieslo úspech nielen v USA, ale aj v západnej Európe po 2. svetovej vojne. J. M. Keynes poukázal na neschopnosť autoregulácie kapitalistickej ekonomiky a odporučil zásadné intervencie štátu, získavanie investícií na výstavbu verejných diel aj za cenu zadlženia a to viedlo v konečnom dôsledku k zvyšovaniu kúpnej sily populácie prerozdeľovaním príjmov v prospech robotníkov a zamestnancov. Dôsledkom bol jeden z najvyšších rastov v histórii vo vyspelých štátoch. (Jurišta, 2009)

Štandardnou súčasťou transformačného procesu je zmena vlastníckych vzťahov. V prvom prípade išlo o zoštátnenie, v druhom o privatizáciu. Znamená to veľmi zovšeobecnene, že ak chceli byť niektoré skupiny na vrchole pyramídy sociálneho usporiadania, museli sa dostať na vrchol politickej pyramídy, aby tak mocenským rozhodnutím mohli sami seba ustanoviť za kapitálotvornú vrstvu. Typickým príkladom bola „divoká“ privatizácia na začiatku 90. rokov. Ideológia je preto len akýmsi zdrojom legitimacy záujmov niektorých sociálnych vrstiev, ktoré ich tak „zabaľujú“ do akýchsi „vyšších hodnôt“. Hodnoty sú v skutočnosti sekundárne, dominujú ekonomické záujmy, resp. politickí idealisti alebo romantici postupom času ustupujú do uzadia a kľúčovú rolu začínajú hrať pragmatici.

V súčasnej spoločnosti môžeme pozorovať na jednej strane bezdomovectvo, ktoré nie je spojené so žiadnym vlastníctvom s výnimkou vecí osobnej potreby, ako napr. šatstvo apod. vrátane aj nerovného prístupu k bývaniu, vzdelaniu, zamestnaniu, zdravotnej a sociálnej starostlivosti (Pavelková, 2014) a na druhej strane sú tu vlastníci miliardového majetku. V tejto súvislosti je možné hovoriť o viditeľnom kontraste bohatstva verzus chudoby. (Habánik, 2015)

V tomto kontexte si treba položiť oprávnenú otázku, či na liberalizme stojaca politická demokracia je finálnym a jediným možným a správnym modelom jestvovania štátneho usporiadania, ako uvádza F. Fukuyama, ktorý nepočíta s viacerými alternatívami budúceho celosvetového vývoja. Príklady z afrických krajín ukazujú, že liberálna demokracia si vyžaduje určité podmienky preto, aby mohla prežiť. Naoktrojované liberálnodemokratické politické systémy vo viacerých afrických štátoch neuspeli a to viedlo k ďalším transformačným procesom a v konečnom dôsledku späť k nedemokratickým režimom. (Čemez, 2013b) Liberalizácia, kapitalizmus a globalizácia majú svoj vplyv na rôzne procesy, ku ktorým je možné zaradiť tiež migráciu, ktorú v súčasnosti už považujeme za medzinárodný fenomén. (Lukáč, 2017)

ZÁVER

Liberalizmus „nainfikoval“ demokraciu, čo je vyjadrené v samostatnom pojme „liberálna demokracia“. Liberalizmus ju tak zmenil na niečo, čo sa od pôvodnej demokracie ako vlády ľudu odlišuje. Demokracia tak stratila svoju čistú, koncentrovanú, kvintesenciálnu podobu. Demokracia ako vláda ľudu v spojení s liberalizmom nadobudla nové prvky. Netreba sa nazdávať, že liberálna demokracia bude večná, že je to jediná alternatíva, ktorá všetko vyrieši. Aj ona sa dostane do krízy, do akejsi slepej uličky. Ide len o to, kedy sa tak stane, a kto bude tou osobnosťou, ktorá z nej vyvedie ľudí.

Použitá literatúra

1. ADAMKOVIČOVÁ, B. 2017. Hodnotenie zmien v procese transformácie slovenského vidieka v oblasti ľudských zdrojov na prelome 20. a 21. storočia. In HALAKSA, M. – MÁTOŠ, P., (eds.) *Nové trendy a výzvy sociálnej politiky v súčasnosti*. Brno: Tribun EU, 2017. s. 12 – 22. ISBN 978-80-263-1170-6.

2. BARŠA, P. – CÍSAŘ, O. 2008. *Anarchie a řád ve světové politice*. Praha: Portál, 2008. 559 s. ISBN 978-80-7367-094-8.
3. BELL, M. 2017. Zdravotníka politika ako súčasť sociálnej politiky. In HALAKSA, M. – MÁTOŠ, P., (eds.) *Nové trendy a výzvy sociálnej politiky v súčasnosti*. Brno: Tribun EU, 2017. s. 32 – 41. ISBN 978-80-263-1170-6.
4. BLAHA, L. 2017. *Dejiny politického myslenia v 19. storočí*. Trnava: Fakulta sociálnych vied UCM, 2017. 260 s. ISBN 978-80-8105-833-2.
5. BOČÁKOVÁ, O. 2013. *Dejiny politického myslenia na Slovensku*. Trenčín: TnUAD, 2013. 135 s. ISBN 978-80-8075-572-0.
6. BUŠŠA, M. – ŘÁDEK, M. – STRUHÁR, P. 2013. *Politický radikalizmus: vysokoškolská učebnica*. Trenčín: TnUAD, 2013. 80 s. ISBN 978-80-8075-602-4.
7. ČEMEŽ, A. 2011a. Lavica na Slovensku po roku 1989. In ŠULÍK, R. – KOVÁČOVÁ, S. – RANKOCZAY, T. (eds.) *Interpolis '11*. Banská Bystrica: FPVaMV UMB, 2011. s. 55 – 60. ISBN 978-80-557-0337-4.
8. ČEMEŽ, A. 2011b. Medzinárodná bezpečnosť a integrácia strednej Európy. In KOZOŇ, A. – HEJDIŠ, M. (eds.) *Sociálna a ekonomická integrácia a dezintegrácia v bezpečnosti jedinca a spoločnosti*. Praha – Bratislava: VŠZaSP sv. Alžbety, SVŠEŠ, UJAK, SpoSoIntE, 2011. s. 398 – 404. ISBN 978-80-89533-02-2.
9. ČEMEŽ, A. 2011c. Multikultúrna výchova a identita v strednej Európe. In DUPKALOVÁ, M. – IŠTVÁN, I. (eds.) *Medzinárodná vedecká elektronická konferencia pre doktorandov, vedeckých pracovníkov a mladých vysokoškolských učiteľov Prešov 2011*. Prešov: Katedra pedagogiky FHPV PU v Prešove, 2011. S. 24 – 31. ISBN 978-80-555-0482-7.
10. ČEMEŽ, A. 2013a. Medzinárodné, politické a sociálne aspekty územia a hraníc. In HOLUBEC, P. (ed.) *Perspektivy území II: hranice a rozhraní*. Praha: Fakulta stavebná ČVUT, 2013. s. 11 – 16. ISBN 978-80-01-05339-3.
11. ČEMEŽ, A. 2013b. Kapitalizmus s ľudskou tvárou a líderská demokracia. In KOZOŇ, A. a kol. *Etické otázky socializácie sociálnej práce a príbuzných vedných disciplín*. Trenčín: SpoSoIntE, 2013. s. 441 – 456. ISBN 978-80-89533-10-7.
12. DÁVIDEKOVÁ, M. 2017. Sociálne služby v súčasnosti – nástroj pomoci pri riešení nepriaznivých sociálnych situácií. In HALAKSA, M. – MÁTOŠ, P., (eds.) *Nové trendy a výzvy sociálnej politiky v súčasnosti*. Brno: Tribun EU, 2017. s. 86 – 95. ISBN 978-80-263-1170-6.
13. HABÁNIK, T. 2015. Poverty as the Selected Factor in Homelessness. In ŽILOVÁ, A. et al. *Research refletctions on the Crrent Problems in Society in the Context of Social Work II*. Dublin: ISBCCRTI, 2015. s. 191 – 196. ISBN 978-1-911406-18-1.
14. HOREMUŽ, M. 2010. Médiá a politika: politologická perspektíva problému a vzájemných vzťahov. In MATÚŠ, J. – KOLLÁROVÁ, D. (eds.) *Médiá v čase krízy – zodpovednosť a reflexia*. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM, 2010. s. 36 – 44. ISBN 978-80-8105-206-4.
15. HORVÁTH, P. 2017. Non-governmental Non-profit Sector an its Development. In HALAKSA, M. – MÁTOŠ, P., (eds.) *Nové trendy a výzvy sociálnej politiky v súčasnosti*. Brno: Tribun EU, 2017. s. 154 – 164. ISBN 978-80-263-1170-6.
16. IŠTOK, R. a kol. *Politická geografia*. Banská Bystrica: FPVMV UMB, 2010. ISBN 978-80-557-0013-7.
17. JURIŠTA, J. 2009. *Prehra víťazov: opakované globálne zlyhanie kapitalizmu vracia do hry socializmus v novej podobe*. Bratislava: IRIS, 2009. 194 s. ISBN 9788089256341.
18. KLAČKO, L. 2015. Genéza zákonov o bezpečnosti v čase vojny a mieru. In KLUČIAROVSKÝ, M. – KOLLÁROVÁ, B. (eds.) *Interpolis '15*. Banská Bystrica:

- Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB, 2015. s 229 – 234. ISBN 978-80-557-1074-7.
19. KOMÁREK, M. 1994. *GEN (I)*. Olomouc: Hájek a spol., 1994. 227 s. ISBN 80-85839-01-6.
 20. LUKÁČ, M. 2017. Migration Policy in the Context fo Social Services. In HALAKSA, M. – MÁTOŠ, P., (eds.) *Nové trendy a vývzy sociálnej politiky v súčasnosti*. Brno: Tribun EU, 2017. s. 287 – 291. ISBN 978-80-263-1170-6.
 21. MARTINKOVIČ, M. – KLUS, M. 2016. Nárast podpory extrémistických postojov v kontexte vzdelávacích procesov a ich zmien v demokratických spoločnostiach. In DUDINSKÁ, I. – DUDINSKÝ, V. – POLAČKOVÁ, A. (eds.) *Extrémizmus a radikalizmus – staré fenomény v nových kontextech*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej unvierzity, 2016. s. 114 – 126. ISBN 978-80-555-1765-0.
 22. MIHÁLIK, J. 2015. Political Leadership and Democratic Governance from the Perspective of Slovak Youth. In *Slovenská politologická revue*, roč. 15, 2015, č. 3. Trnava: Fakulta sociálnych vied UCM, 2015, s. 178 – 268. ISBN 1338-3140.
 23. MURA, L. – MACHYNIAK, J. 2014. Ethical aspects of public administration. In *Hradec Economic Days 2014: Economic development and management of regions*, PT V. s. 59-65. ISBN 978-80-7435-370-3.
 24. PAVELKOVÁ, J. 2014. *Společensko-ekonomicky znevýhodnění jedinci. Bezdomovci a žebráci*. Trnava: UCM v Trnave, 2014. 186 s. ISBN 978-80-8105-572-0.
 25. TÓTH, R. 2002. *Politické strany*. Trnava: FF UCM, 2002. 107 s. ISBN 80-89034-15-2.
 26. TÓTH, R. a kol. 2005. *Úvod do politických vied*. Bratislava: Smaragd, 2005. 195 s. ISBN 80-89063-15-2.

Kontaktní údaje

PhDr. Alexander Čemez, PhD.

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Fakulta sociálnych vied

Bučianska 4/a, 917 01 Trnava

E-mail: cemez1@gmail.com

K NIEKTORÝM OTÁZKAM INFORMAČNEJ A VEDOMOSTNEJ SPOLOČNOSTI

TO SOME QUESTIONS OF INFORMATION AND KNOWLEDGE SOCIETY

Vladimíra Hladíková

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá problematikou informačnej a vedomostnej spoločnosti a má charakter teoretickej štúdie. Dôraz sa kladie najmä na predloženie definícií skúmaných tém z pohľadu rôznych autorských prístupov a súvislostí. Príspevok sa orientuje na charakteristiku jednotlivých typov spoločností, ich znaky, vlastnosti a celkový vplyv. Ťažiskom práce je najmä analýza vedomostnej spoločnosti, pričom v závere autorka skúma jej reálny dopad na jednotlivcov i verejnosť a zdôrazňuje význam informačnej, digitálnej či mediálnej gramotnosti ako i informačnej hygieny, ktorú je možné považovať za dôležitý aspekt a element súčasnej doby.

Príučové slová: *spoločnosť, informácie, vedomosti, kapitál, informačná spoločnosť, vedomostná spoločnosť.*

Abstract

The paper deals with the issue of information and knowledge society and has the character of a theoretical study. The emphasis is placed on presenting the definitions of the topics under consideration from the point of view of different author's approaches and contexts. The paper focuses on the characteristics of individual types of societies, their features, attributes and overall impact. The main focus of the paper is the analysis of the knowledge society, while in the end the author examines its real impact on individuals and the public and emphasizes the importance of information, digital or media literacy as well as information hygiene, which can be considered as an important aspect and element of the present time.

Key words: *society, information, knowledge, capital, information society, knowledge society*

Úvod

V dnešnej dobe sa veľmi často stretávame, používame a operujeme s pojmom informácie. Ich rozmach a rozšírenie do všetkých oblastí ľudského sveta preto prirodzene spôsobil aj zmenu celkovej spoločnosti a jej charakteru. Postupným vývojom sveta, techniky a civilizácie dochádzalo k jednotlivým zmenám, od postupnej zmeny životného štýlu cez lov, agrárnu, priemyselnú a technologickú revolúciu až k súčasnosti. Dnešná spoločnosť sa často označuje aj prívlastkom informačná. Súvisí to najmä z obrovským rozmachom nových informačných a komunikačných prostriedkov, techník a technológií a samozrejme aj s expanziou informácií ako takých. Zastávame názor, že práve informačná spoločnosť predstavuje paradigmatickú zmenu civilizácie, spoločnosti a ľudskej kultúry. Táto nová situácia prináša so sebou zmeny vo všetkých sférach fungovania spoločnosti a reflektujú ju najrôznejšie vedecké odvetia a disciplíny. Prvotnú úlohu hrá samozrejme informatika, kybernetika či iné vedy o informáciách. Informačná spoločnosť je teda priestor, kde informácie majú prvotný význam.

1 INFORMAČNÁ SPOLOČNOSŤ A JEJ TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ

Informačná spoločnosť ako pojem sa medzi spoločenské vedy dostáva na konci sedemdesiatych rokov 20.storočia. Miesto nachádza nielen v oblasti sociológie, kde slúži ako pojem, ktorý zastrešuje nové formy komunikácie a správania spoločnosti, ale tiež v odbore nových technológií, od vývoja ktorých sú odvodené transformačné mechanizmy, a tiež aj v politickej sfére, kde sa informačná spoločnosť stáva ideálom, ku ktorému majú krajiny dospieť (Zlatuška, 1998). P. Rankov (2002, s. 60) píše, že termín informačná spoločnosť sa prvýkrát údajne objavil v japončine. Skupina spoločenských vedcov ním označila éru, do ktorej vstupovala vtedajšia japonská spoločnosť. Podľa nich bol znakom informačnej spoločnosti kvantitatívny, ale i kvalitatívny nadbytok informácií. V tomto kontexte môžeme spomenúť aj M. McLuhana (2000, s. 240), ktorý v 60.rokoch 20.storočia rozpracoval svoju koncepciu informačnej spoločnosti metaforicky nazvanej globálna dedina. Išlo o formu „kmeňovej“ spoločnosti, v ktorej prevláda tvorivý dialóg využívajúci globálne vedomie zaznamenané v počítačoch. Možno skonštatovať, že práve médium internetu dalo McLuhanovým víziám v súvislosti s globálnou dedinou konkrétnejšiu podobu.

Informačnú spoločnosť teda môžeme charakterizovať využívaním digitálnych technológií, digitálnej komunikácie a najmä digitálnym uchovávaním, spracovaním a prenosom informácií. S touto teóriou sa stotožňuje aj A. Giddens, ktorý informačnú spoločnosť definuje ako prepojenie informačných, komunikačných a masovo-mediálnych technológií (Giddens, 1999, s. 458).

Tento pojem patrí k najfrekvencovanejším, pokiaľ hovoríme o súčasnom stave a všeobecnej momentálnej situácii ľudstva. Cesta k informačnej spoločnosti bola sprevádzaná technologickou revolúciou, ktorá je založená na vzájomnom prepojení informačných, komunikačných a masmediálnych technológií. Výsledkom je napríklad dramatické zníženie priestorového a časového obmedzenia a zvýšenie prístupu k množstvu verejných informácií. Oproti predchádzajúcim technologickým vlnám je vplyv prepojených informačných, komunikačných a mediálnych technológií charakterizovaný širokou plošnosťou, miniaturizáciou, digitalizáciou a vysokou rýchlosťou prenikania do všetkých oblastí spoločnosti či komunikácie všeobecne. Tieto zmeny sa dotkli prakticky všetkých oblastí: priemyslu i služieb, verejného i súkromného sektoru, celej spoločnosti v práci i mimo nej, vzdelávania či zábavy v každodennom živote.

Definície informačnej spoločnosti variujú od autora k autorovi. Ich zhrnutie môžeme interpretovať prostredníctvom troch hlavných pohľadov na túto problematiku, ktoré popisujú M. Kokles a A. Romanová (2000, s. 31) nasledovne:

- Technické hľadisko – definuje informačnú spoločnosť ako sieť, ktorá je tvorená vzájomným prepojením lokálnych a regionálnych sietí. Zahŕňa nielen prenosové médiá, ale aj informačné služby, aplikácie a programové vybavenie;
- Kvantitatívne hľadisko – nie je presne charakterizované, ale súvisí s množstvom prenášaných informácií. Informačná spoločnosť teda primárne súvisí s masovou výrobou informácií, čo možno jasne považovať za typický znak dnešnej doby. Informačná spoločnosť z tohto hľadiska vidí svoju podstatu najmä v masovej komunikácii;
- Kvalitatívne hľadisko – popisuje informačnú spoločnosť ako takú, v ktorej sú informácie prostredníctvom informačno-komunikačných technológií intenzívne využívané k všeobecnému rozvoju.

Podľa českého teoretika J. Musila (2011, dostupné na: <http://orbis.ujak.cz/informacni-spolocnost.php>) môže súčasná definícia informačnej spoločnosti znieť tak, že ide o situáciu, v ktorej práca (resp. manipulácia) s informáciami je efektívnejšia než práca s hmotou. Ľ. Jašková (2015, dostupné na: <http://edi.fmph.uniba.sk/~jaskova/InformacneSystemy/tema01/tema01.html>) dodáva, že ide o spoločnosť, v ktorej sú informácie prostredníctvom

moderných informačných a komunikačných technológií intenzívne využívané na jej všestranný rozvoj. To znamená, že:

- Informačná spoločnosť používa vo veľkej miere informácie na stimuláciu ekonomického rastu. Ukazuje sa, že najviac informácií je potrebných na rozvoj terciárnej sféry (obchodu a služieb), ktorá je pre ekonomiku vyspelých krajín najdôležitejšia;
- Informačná spoločnosť používa informácie na uľahčenie a skvalitnenie života občanov. Občania môžu využívať verejné informačné systémy na zlepšenie prístupu ku vzdelávaniu, kultúre a zdravotníckym informáciám. Vďaka informačno-komunikačným technológiám majú občania väčšiu slobodu a možnosť výberu medzi rôznymi produktmi, tovarmi, službami. Zlepšiť by sa mal aj prístup k informáciám o činnosti úradov, vlády a o vlastných občianskych právach. To všetko vytvára predpoklady pre rozvoj demokracie, sociálnych práv občanov a pre efektívne fungovanie štátnej správy;
- V informačnej spoločnosti sa významne rozvíja informačný priemysel, ktorý sa stáva nadnárodným, dokonca globálnym. Informačný priemysel sa skladá z troch segmentov. Prvý segment informácie vytvára, druhý zabezpečuje ich prenos a odovzdávanie používateľom (telekomunikácie, médiá) a tretí pozostáva z výrobcov hardvéru a softvéru na spracovávanie informácií.

E. Šišková (dostupné na: http://www.eva.siskova.szm.com/informacna_spolocnost/co%20to%20je.htm) v tomto kontexte definuje aj niekoľko možností informačnej spoločnosti:

- zvýšenie kvality života väčším výberom služieb a zábavy;
- lepšia podpora vzdelávania a priebežného vzdelávania počas aktívnej kariéry, podpora profesijnej flexibility spoločnosti;
- nové možnosti pre uplatnenie tvorivých schopností ľudí;
- zvýšenie schopnosti spoločnosti reagovať na zmeny v štruktúre ponuky a dopytu na kvalifikáciu pracovnej sily;
- nové možnosti uplatnenia kultúrnych tradícií a identity regiónov, odstránenie odľahlosti periférnych oblastí;
- výkonnejšia a transparentnejšia štátna správa, bližšia k občanovi, pracujúca s nižšími nákladmi, vyšší podiel občanov na verejnej správe;
- efektívnejšie riadenie podnikov a uľahčenie spojenia výrobcov a poskytovateľov služieb so zákazníkmi, zvýšenie konkurencieschopnosti;
- nové služby poskytované v rámci telekomunikácie a nové trhy v oblasti softvéru.

Pri analýzach informačnej spoločnosti sa často kladie dôraz na jej sieťový charakter. P. Rankov vo svojej publikácii *Informačná spoločnosť: perspektívy, problémy, paradoxy* (2006, s. 74) odkazuje na Dona Tapscotta, ktorý považuje práve sieť na kľúčový znak informačnej spoločnosti a nazýva ju „vekom sieťovej inteligencie“. Podobne k vnímaniu informačnej spoločnosti pristupuje aj španielsky teoretik M. Castells (2000, s. 21), ktorý informačnú spoločnosť označuje pojmom sieťová spoločnosť. Hovorí, že siete konštituuju novú sociálnu morfológiu našej spoločnosti. Ide tak o novú technicko-ekonomickú paradigmu, ktorá sa prejavuje sieťovou logikou každého zúčastneného systému.

2 VEDOMOSTNÁ SPOLOČNOSŤ A JEJ TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ

V kontexte informačnej spoločnosti sa často operuje aj s pojmom vedomostná spoločnosť, niekedy taktiež dochádza aj k ich zamieňaniu. Ako sme už ukázali, informácie a znalosti majú k sebe blízko, avšak napriek zdanlivej, možno vonkajšej podobe je potrebné ich diferencovať. Z tohto dôvodu nie je správne, pokiaľ sa pojem informačná spoločnosť a vedomostná spoločnosť stotožňujú. Idea vedomostnej spoločnosti vychádza z konceptu informačnej spoločnosti, jej chápanie pokračuje v podobe informačnej spoločnosti, avšak priorita

informácií je nahrádzaná vedomosťami. Autorom pojmu vedomostná spoločnosť je americký mysliteľ rakúskeho pôvodu Peter F. Drucker, ktorý tento termín uviedol do praxe najmä v súvislosti s tzv. vedomostnou ekonomikou. Vzniku vedomostnej spoločnosti predchádzal enormný rozvoj informačných technológií ako i proces informatizácie a kompjuterizácie v druhej polovici 90. rokov 20. storočia. Peter F. Drucker svoju teóriu rozpracoval v diele postkapitalistická spoločnosť v roku 1992. Fundamentálne idey jeho diela sa postupne prepracovali do ekonomík USA aj Európskej únie, čo vyústilo napr. do kreácie dokumentu, ktorý je známy pod pojmom *Lisabonská stratégia*. Jeho cieľom bolo urobiť z EÚ do roku 2010 najkonkurencieschopnejšiu a najdynamickejšiu poznatkovo orientovanú ekonomiku sveta schopnú trvalo udržateľného rastu, s väčším množstvom pracovných miest a väčšou sociálnou kohéziou.

P. Plavčan (2006, s. 16) hovorí, že „*vedomostná ekonomika je charakterizovaná svojou globálnosťou, výnimočným využívaním ľudského myslenia a poznania, výnimočným spôsobom zhmotneného v technike*“. Ak teda hovoríme o vedomostnej ekonomike, ide o popis spôsobu, akým viaceré odvetvia s vysokou technologickou úrovňou – napríklad informačné a komunikačné technológie, biotechnológie, nanotechnológie a pod. – ako aj vzdelávacie či vedecké inštitúcie prispievajú výraznou mierou k tvorbe bohatstva v krajine. V širšom zmysle slova hovoríme o vedomostnej spoločnosti, ktorá si vyžaduje zmenu fungovania princípov v spoločnosti (v nadväznosti na ekonomický život). Vedomostná spoločnosť teda cielene a aktívne investuje do rozvoja osobného potenciálu každého jednotlivca. Prostredníctvom podpory vzdelávania, vedeckých či výskumných aktivít rozvíja svoju inovačnú kapacitu (dostupné na: http://www.europskaunia.sk/vedomostna_spolocnost). V tomto kontexte môžeme spomenúť aj slovenského teoretika P. Zajaca-Vanku (dostupné na: <http://zajacvanka.zunet.sk/vedomostna-ekonomika-vedomostna-spolocnost/>), ktorý formuloval 5 základných princípov vedomostnej spoločnosti:

1. Vedomosti sú najproduktívnejším ekonomickým zdrojom.
2. Vo vedomostnej spoločnosti je zabezpečený efektívny obeh vedomostí a nie kapitálu.
3. Nevyčerpatelnosť suroviny vedomosti.
4. Vedomosti sa používaním obohacujú a preto sú jedinečné a nescudziteľné.
5. Každá ľudská bytosť je vlastníkom vedomostí a môže ich využívať individuálne alebo spoločensky.

Vedomostná spoločnosť je takou formou spoločnosti, kde, namiesto informácií, prioritné miesto patrí znalostiam, vedomostiam a poznatkom ako najdôležitejším a najhodnotnejším aspektom kapitálu. Schopnosť jednotlivca orientovať sa v informačných zdrojoch, efektívne v nich vyhľadávať a vyhládané informácie aj správne interpretovať, zasadiť do kontextu, tvorivo spracovávať a vytvárať z nich znalosti a poznatky pokladáme za jeden z elementárnych predpokladov existencie a rozvoja vedomostnej spoločnosti. Ak teda hovoríme o znalostnej spoločnosti, znamená to, že rozhodujúcim faktorom kvality života sa stali znalosti. Podľa S. Šantu (2013, s. 142) je vedomostná spoločnosť takou spoločnosťou, ktorá umožňuje otvorený prístup k informáciám a vzdelávaniu, predpokladá u členov spoločnosti kapacitu na absorpciu a interpretovanie získaných informácií, vytvára možnosti na využívanie vedomostí pre kvalifikované rozhodnutia a pre posun do kvalitatívne vyššej úrovne života. Najcennejším kapitálom vedomostnej spoločnosti je vzdelanie a tvorivosť.

V. Frk a I. Pirohová (2010, s. 135) pod vedomostnou spoločnosťou rozumejú spoločnosť, v ktorej základ spoločenského a hospodárskeho spolužitia vo zvýšenej miere tvoria individuálne a kolektívne poznatky a ich organizácia. Je spoločnosťou, v ktorej sa poznanie uplatňuje vo všetkých jej oblastiach, a to sociálnej, ekonomickej, kultúrnej a ďalších. Pokrok v týchto oblastiach sa vo vedomostnej spoločnosti dosahuje najmä uplatnením poznania na účinné využívanie spoločenských zdrojov s cieľom zvyšovania kvality života členov spoločnosti a

životného prostredia. Zásadné zväčšovanie spoločenského poznania je prvou podstatnou podmienkou vzniku vedomostnej spoločnosti a jej hlavným znakom. Autori tiež dopĺňajú, že človek je tou hodnotou pre spoločnosť, od ktorej sa odvíja všetko ostatné. Je kľúčovým subjektom vzdelávania. Vzdelávanie sa dnes stáva výrazným prvkom životného spôsobu, životným cieľom, obsahom trávenia voľného času a výraznou hodnotou. Všetky požiadavky na vzdelávací systém a na vzdelanosť spoločnosti preto stoja, ale i padajú spolu s človekom. S. Šanta (2013, s. 136) ešte dopĺňa, že centrálnym ohniskom vedomostnej spoločnosti je vzdelanie a zdieľanie vedomostí. Preto by jednotlivé štáty mali dbať na kvalitu svojich ľudských zdrojov, ako i klásť dôraz na zvyšovanie úrovne vzdelanosti, kvalifikácie, zabezpečenie vhodnej rekvalifikácie pracovnej sily. Vzdelaní ľudia sú pružnejší a produktívnejší, pretože môžu efektívnejšie využiť svoj potenciál či osvojiť si nové technológie.

Schopnosť vytvárať nové poznatky a efektívne ich využívať je výlučne produkt tvorivej duševnej činnosti človeka. Za základ tej časti spoločenského poznania, ktoré je využiteľné pre vznik a fungovanie vedomostnej spoločnosti, považujeme ucelenú sústavu objektívne pravdivých poznatkov o prírode, človeku a spoločnosti. Úlohu vytvárať a neustále zväčšovať túto poznatkovú sústavu plní najmä veda, preto je jej podpora ďalšou podmienkou vzniku, existencie a fungovania vedomostnej spoločnosti. V tomto kontexte formuluje P. Plavčan (2006, s. 17) päť základných podstatných podmienok vzniku a efektívneho fungovania vedomostnej spoločnosti:

- zásadné zväčšovanie spoločenského poznania;
- trvalý kvantitatívny a kvalitatívny rozvoj ľudského kapitálu;
- podpora vedy;
- zväčšovanie sociálnej súdržnosti v spoločnosti;
- uskutočňovanie ekonomickej politiky podporujúcej inovácie.

Jednou z podmienok rozvoja vedomostnej spoločnosti je aj využívanie informačných a komunikačných technológií vo výrobe, edukácii, ako i v bežnom živote človeka. Zavádzanie informačno-komunikačných technológií a zefektívňovanie procesov prostredníctvom ich využívania prispieva podstatnou mierou k oveľa vyššej efektívnosti a účinnosti implementácie všetkých prvkov vedomostnej spoločnosti.

I. Prelovský (2012, dostupné na: <http://www.inflow.cz/vyznam-vzdelavani-pro-informacni-znalostni-spolecnost>) formuluje niekoľko odporúčaní pre prax, ktoré súvisia s vzdelávaním v informačnej a vedomostnej spoločnosti:

- vychovávať flexibilnú a konkurencieschopnú pracovnú silu schopnú uplatniť sa v podmienkach informačnej a vedomostnej spoločnosti;
- poskytovať vzdelanie umožňujúce obyvateľom využívať výhody, ktoré informatizácia prináša;
- zvyšovať úroveň vzdelávania, aby kvalitou a formami bolo konkurencieschopné s vyspelými krajinami EÚ;
- inovovať obsah i formu výučby na základe dopytu a požiadaviek, využívanie IKT;
- vytvárať podmienky pre získavanie a udržanie kvalitných pedagógov na všetkých stupňoch škôl;
- zaistiť stálu inováciu znalostí obyvateľstva prostredníctvom celoživotného vzdelávania;
- v súlade s princípom rovných príležitostí zaistiť vzdelávanie v oblasti informatizácie pre všetkých;
- zaistiť zodpovedajúcu informačno-komunikačnú infraštruktúru.

Záver

V príspevku sme predstavili problematiku informačnej a vedomostnej spoločnosti, ktoré do spoločenského života priniesli veľa zmien, mnohé z nich možno kategorizovať v pozitívnom kontexte. Zároveň je však na tomto mieste možné aj diskutovať, či je informačná, ale najmä vedomostná spoločnosť prínosom pre ľudí a spoločnosť alebo nie. Vedomosti kladú vysoké nároky na schopnosti ľudí, na ich schopnosť kritického myslenia a úsudku. Možno nadobudnúť pocit, že pomaly sa začínajú prehlbovať rozdiely medzi rôznymi sociálnymi skupinami, spoločnosťami. Dokonca aj P. Zajac-Vanka (<http://zajacvanka.zunet.sk/vedomostna-ekonomika-vedomostna-spolocnost/>), ktorý je považovaný za propagátora a obhajcu vedomostnej spoločnosti sa v tomto kontexte zamýšľa: „*Zdá sa, že vedomostná spoločnosť je čisto záležitosťou informačných technológií a pedagogiky, počtu vysokých škôl a vybavenosti škôl počítačmi. Popriprade sa hľadajú inovačné vedecko-výskumné projekty, to je všetko však materiálna základňa vedomostnej spoločnosti. Zúfalo nám však chýba "nadstavba", filozofia a princípy, podľa ktorých funguje vedomostná spoločnosť. Nedozviete sa, prečo je vedomostná spoločnosť potrebná pre ekonomiku a ľudstvo ako také a aké má základné princípy fungovania*“. Iným príkladom sú výskumy M. Bauerleina (2010, s. 19), ktorý skúmal amerických stredoškolských a vysokoškolských študentov, ich schopnosti a vedomosti v kontexte používania elektronických médií. Výsledky výskumov preukázali, že u študentov dramaticky klesajú schopnosti čítania a interpretovania textu, čo súvisí s jednoduchou vecou, a to v nadmernom využívaní elektronických médií, osobitne internetovej komunikácie cez mail, chat a facebook a v minimálnom čítaní kníh. Na základe úpadku čítania Bauerlein zistil, že došlo aj k úpadku vedomostí, čo autor vníma ako veľké riziko pre celú spoločnosť.

V tomto kontexte môžeme preto upozorniť na niekoľko rizík vedomostnej spoločnosti, ako napríklad redukovanie vedomostí len na výsledky či atomárne vedomosti, oslabenie logického, lineárneho spôsobu myslenia či oslabenie vzťahu človeka k minulosti a budúcnosti, čo vnímame ako veľmi negatívne a nebezpečné konzekvencie digitálnych médií, informačno-komunikačných technológií ako i nami predkladaných nových foriem spoločnosti. Považujeme preto za veľmi zásadné rozvíjať svoje kompetencie a znalosti aj v oblasti informačnej, digitálnej či mediálnej gramotnosti a zároveň aj realizovať istú formu informačnej hygieny. Práve prostredníctvom nej by sme mali vedieť spomaliť či odpútať sa od aktuálnej informačnej explózie a spomínaných vymožeností modernej doby, ktoré by v istých súvislostiach mohli pôsobiť v konečnom dôsledku ako negatívne aspekty nového milénia.

Použitá literatúra

1. BAUERLEIN, M.: *Najhlúpejšia generácia. Ako digitálna éra ohlupuje mladých Američanov a ohrozuje našu budúcnosť alebo: never nikomu pod 30*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2010. 208 s. ISBN 978-80-8061-431-7.
2. FRK, V.-PIROHOVÁ, I.: Znalostná spoločnosť a človek ako jej prvoradá hodnota. In: PIROHOVÁ, I.-LUKÁČ, E. *Vzdelávanie dospelých v poznatkovo orientovanej spoločnosti*. [CD-ROM]. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2010. ISBN 978-80-555-0152-9, s. 135-145.
3. GIDDENS, A.: *Sociologie*. Praha: Argo, 1999. 595 s. ISBN 80-7203-124-4.
4. JAŠKOVÁ, Ľ. *Informačná spoločnosť*. [online.] [cit. 2017-06-03]. Dostupné na: <http://edi.fmph.uniba.sk/~jaskova/InformacneSystemy/tema01/tema01.html>
5. KOKLES, M.-ROMANOVÁ, A.: *Informačný vek*. Bratislava: Sprint, 2000, 293 s. ISBN 80-88848-66-0.

6. McLUHAN, M.: *Člověk, médiá a elektronická kultura*. Brno: Jota, 2000. 424 s. ISBN 80-7217-128-6.
7. MUSIL, J.: Informační společnost a její ekonomické a sociální aspekty. In: *Orbis Communicationis*, 2011, č. 1. Praha: Univerzita Karlova. [online.] [cit. 2017-06-03]. Dostupné na: <http://orbis.ujak.cz/informacni-spolecnost.php>
8. PLAVČAN, P.: *Vedomostná spoločnosť v Slovenskej republike*. Bratislava: Merkury spol s.r.o., 2006. 120 s. ISBN 80-89143-32-4.
9. PRELOVSKÝ, I. *Význam vzdelávani pro informační a znalostní společnost*. [online]. 2012. [cit. 2017-06-02]. Dostupné na: <<http://www.inflow.cz/vyznam-vzdelavani-pro-informacni-znalostni-spolecnost>>
10. RANKOV, P.: *Informačná spoločnosť. Perspektívy, problémy, paradoxy*. Levice: L.C.A. Publishers Group, 2006. 173 s. ISBN 80-89129-91-9.
11. RANKOV, P.: *Masová komunikácia, masmédiá a informačná spoločnosť*. Levice: L.C.A. Publishers Group, 2002. 83 s. ISBN 80-88897-89-0.
12. ŠANTA, S.: *Vedomostná spoločnosť a celoživotné vzdelávanie*. In *Metamorfózy edukácie I*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, s.142 – 143. [online], [cit. 2017-06-31], ISBN 978-80-555-0950-1. Dostupné na: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Lukac2>>.
13. ŠIŠKOVÁ, E. *Čo je to informačná spoločnosť*. [online.] [cit. 2017-01-03]. Dostupné na: http://www.eva.siskova.szm.com/informacna_spolocnost/co%20to%20je.htm
14. ZAJAC-VANKA, P.: *Vedomostná ekonomika- vedomostná spoločnosť*. [online.] [cit. 2017-06-03]. Dostupné na: <http://zajacvanka.zunet.sk/vedomostna-ekonomika-vedomostna-spolocnost/>
15. ZLATUŠKA, J.: *Zpravodaj Ústavu výpoetní techniky Masarykovy Univerzity*, číslo 4, 8/1998.

Kontaktné údaje

Mgr. Vladimíra Hladíková
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Fakulta masmediálnej komunikácie
Nám. J. Herdu 2
91701 Trnava
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
vladka.hladikova@gmail.com

ON PECULIARITIES OF EDUCATION: THE WEAKNESS OF EDUCATION, ITS MCDONALDIZATION AND UNDESIRABLE EFFECTS OF CHANGE

Bartosz Atroszko

Abstract

The purpose of this article is to present peculiarity of education which is the source of its weakness, but at the same time it represents its human face and its strength. This distinctive feature is that education is not fully controllable and cannot be, but the pursuit of being controllable is its inherent aspect. On the one hand, education is a planned process, systematically implemented on the basis of program and subject to continuous control. On the other hand, education is not and cannot be fully controllable, because educational processes related to teaching and upbringing - due to their specificity - are not fully foreseeable or controllable. The lack of control is primarily due to the fact that education is a human creation *par excellence*, based on interactions between living people. However, due to the very important social function of education, attempts are made to make it a measurable and controllable process.

Keywords: *education, perverse effect, McDonaldization of education, weakness of education.*

1 INTRODUCTION

Education is entangled in an insoluble contradiction resulting from the discrepancy between what education is and what its specificity is, and what society expects from education. On the one hand, education is a process that is reminiscent of a technological process, so it is targeted, planned, systematically executed on the basis of the program and constantly monitored (mainly in terms of "effects" or "products"). Continuous attempts are made to make education more efficient. Schools and teachers are expected to create measurable "effects" in own work. On the other hand, education is not and cannot be fully controllable, because educational processes related to teaching and upbringing - due to their specificity - cannot be fully planned, predicted or controlled. The lack of control is primarily due to the fact that education is a typically human creation, based on interactions between living people. The processes of teaching and upbringing, especially of children and young people, must be based on the personal relationship between teacher and student, so trust, mutual kindness and understanding are needed. Of course, as P. Meirieu noted: *Such phenomena as contact with a pupil cannot be guaranteed, cannot be decreed.*¹ The most important things in education are those which are least measurable and least tangible, such as the teacher-student relationship, mutual trust, the ethos of the teacher, or the atmosphere of kindness in the classroom. At the same time, measurable factors (including those that determine the teacher's professional advancement and the level of his/her earnings), such as formal qualifications of the teacher or his/her seniority, are often of secondary importance to the education and training process. This specificity of education is its weakness in the sense that it conveys the notion of "weakness" of G. Biesta. This author uses the notion of "weakness of education", meaning that education is not a mechanism and cannot be reduced to a well-functioning machine.² However, in spite of this peculiarity of education, because of the very important, even crucial,

¹ P. Meirieu, *Moralne wybory nauczycieli. Etyka i pedagogika*, Fraszka Edukacyjna, Warszawa 2008, Wydanie I, p. 119.

² G. J. J. Biesta, *The beautiful risk of education*, Paradigm Publishers, Boulder-London 2013, pp. 4.

function of education in every society, there is a strong desire to make it a measurable and controllable process.

Control is a technical science concept, and it implies interacting with an object to achieve a specific goal. By writing that education is not controllable I mean that education cannot guarantee anything, it cannot give confidence about the future results of the educational process, including the educational and/or life success of the students. In education you can - at most - try to create favorable conditions in which certain specific situations and phenomena (such as learning, engagement, development, friendship between students, etc.) can arise.

2 WEAKNESS OF EDUCATION AND THE INSTABILITY OF EDUCATIONAL PROCESSES

As G. Biesta points out, education always involves some risk. According to this author, the attempt to completely eliminate this risk is neither necessary nor desirable. Education is not and cannot be a technological process, which is something fully planned, predictable and controllable, although attempts are always made towards this direction.³ An example of this kind of thinking about education may be B. Gates's speech at the TED⁴ conference in February 2009, during which he compared teachers to factory workers and school management to factory management. At the same time, the well-known entrepreneur and philanthropist postulated increasing the control over the teachers by recording classroom lessons and analyzing recordings to detect mistakes made by teachers during lessons.⁵ This kind of approach has been met with numerous complaints by educators. The Frenchman P. Meirieu calls this type of attitude aimed at making predictable and risk-free education "infantile".⁶ P. Zamojski notes that the perception of the process of learning following the technological process (where teacher is the planner, student is the material to be treated, and graduate is the finished product) is in conflict with the seriousness of the ethical issues related to the schooling.⁷ Whereas B. Śliwerski recognizes that the desire to administrate the work of teachers is not the solution of the problem, but it is the problem that needs to be remedied.⁸ According to G. Biesta, a certain element of risk, uncertainty and unpredictability must be present in education, as attempts to dispose of it must simultaneously mean removing from the education its key element - the human factor. The elimination of risk out of education would also involve the removal of student subjectivity, the spontaneous interaction between people, and the orientation to freedom and independence of learners.⁹ P. Meirieu said that the belief that education can be subjected to total control is infantile because a person who think so denies the facts about the complexity of social life. A person who wants to fully control education negates that other people have their own way of being and thinking, their own motives and their own reasons that may be very different from those of the person in control.¹⁰ In this context risk-free and unpredictable education would be a dehumanized and totalitarian.

³ G. J. J. Biesta, *ibidem*, p. 1.

⁴ "Technology, Entertainment and Design", conferences organized since 1984, currently organized by the non-profit organization Sapling Foundation.

⁵ B. Gates, speech at the TED Conference in February 2009 entitled *Mosquitos, malaria and education* [access 10.05.2017 <http://www.ted.com/talks/>].

⁶ P. Meirieu, *Le maître, serviteur public. Sur quoi fonder l'autorité des enseignants dans nos sociétés démocratiques?* Conférence donnée dans le cadre de l'École d'été de Rosa Sensat, Université de Barcelone, juillet 2008, citation by G. Biesta, *The beautiful risk of education*, Paradigm Publishers, Boulder-London 2013, p. 3.

⁷ P. Zamojski, *Pytanie o cel kształcenia. Zaproszenie do debaty*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2010.

⁸ B. Śliwerski, *Wyspy oporu edukacyjnego*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 1993.

⁹ G. J. J. Biesta, *op. cit.*, pp. 1-2.

¹⁰ P. Meirieu, *Le maître, serviteur public...*, citation by (p. 12) G. Biesta, *The beautiful risk of education*, Paradigm Publishers, Boulder-London 2013, p. 3.

In education, many intentions have the undesirable and even the opposite effect. R. Boudon calls this type of unintended and undesirable consequences of human activities a perverse effects, while noting that this is an omnipresent phenomenon in social life.¹¹ This phenomenon is due to the complexity of social life, because the social world consists of people and their interactions. Rarely it is possible for a social action to bring about exactly the desired effect a person was planning to obtain. Such a state of affairs causes that society is not controllable. The total control of people has failed everywhere in the world, – as G. Biesta noted - even in the Soviet Union,¹² the state in which the control of citizens has taken one of the most drastic and totalitarian forms.

Education cannot meet all the social expectations, because, for example, often these expectations are mutually contradictory. It is worth noting that, even worse, an attempt to improve a certain aspect of education could worsen its other aspects. Examples of such phenomena are attempts to standardize examination requirements and create a more objectivized assessment system that contributes to *the learning for the test*.¹³ As a consequence, the test does not measure the knowledge of the examined person, but in fact it measures the person's ability to learn what he or she knows is being measured.¹⁴ In this case, the exam becomes a *diagnostic fiction*.¹⁵

Knowledge about social reality - and also knowledge of education - has a different cognitive status from scientific knowledge. Knowledge related to social reality is much less falsifiable and at the same time much more susceptible to different, often contradictory interpretations. Therefore, when discussing education, what some people consider to be the so-called *hard facts*, turns out to be only some kind of interpretation of reality. These interpretations depend on the individual's point of view and the values of the person who expresses this opinion, as well as on his or her life outlook, personal experience, political views or accepted theoretical framework. Education has different meanings for different people.¹⁶ Often opinions on education are mutually contradictory, and this also includes opinions on specific issues, including issues which apparently are not debatable. For example, M. Fullan notes that at exactly the same time some people think schools are bombarded with change, while others say they do not change at all.¹⁷ A similar phenomenon was noted by Z. A. Kłakówna. At a time when education experts pointed to numerous problems and dysfunctions in the education system, the Ministry of National Education declared great successes of Polish education.¹⁸

Ethical issues are inseparably embedded in education, as well as issues related to politics, ideology and paradigms. Education is always based on some values and some point of reference (paradigm). Basic issues concerning *what to teach?* and *what is the purpose of learning?* enforce ethical decisions. The person answering these two basic questions is forced to establish certain values to be served by the education and the social goals that are worth pursuing in the first place. By making this decision, a person involuntarily pushes those values, principles and social goals which are not in the foreground to the backdrop. As S. Ossowski noted, a constant element of social life is to compare the disproportionate values

¹¹ R. Boudon, *Efekt odwrócenia. Niezamierzone skutki działań społecznych*, Warszawa: Oficyna Naukowa, 2008, p. 8-9.

¹² "Coming into the World, Uniqueness, and the Beautiful Risk of Education. An Interview with Gert Biesta by Philip Winter" [in:] Gert J. J. Biesta, *The beautiful risk of education*, Paradigm Publishers, Boulder-London 2013, p. 146.

¹³ M. Groenwald, *Etyczne aspekty egzaminów szkolnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2011.

¹⁴ M. Groenwald, *ibidem*.

¹⁵ M. Groenwald, *ibidem*.

¹⁶ K. Robinson, L. Aronica, *Kreatywne szkoły. Oddolna rewolucja, która zmienia edukację*, Wydawnictwo Element, Kraków 2015.

¹⁷ M. Fullan, *The New Meaning of Educational Change*, New York: Fourth Edition, Routledge, 2007, p. 3.

¹⁸ Z. A. Kłakówna, *Reformatorskie sukcesy i porażki w dziedzinie edukacji szkolnej*. [in:] „Edukacja dla rozwoju”, J. Szomburg (ed.), Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2010.

between which one must choose. Since different categories of values do not share a common measure, the decision which one to choose must be based on some ideological assumption or on the person's individual preferences.¹⁹

From the perspective of different paradigms the same event or situation takes on a completely different value. For example, from the perspective of a functionalist-behavioral paradigm, adapting a child or teen to society will be considered as the highest value. On the other hand, a pedagogue who believes in the critical-emancipation paradigm²⁰ can ask uncomfortable questions, such as those regarding the price which young person must pay to adapt to society (to what extent he must give up his own individuality and sense of freedom), and whether young man should adapt to existing hierarchies and social structures, or should try to change them if they are considered unfair, unworthy, etc. Therefore, it is not possible for everyone - regardless of the accepted paradigm or educational ideology - to be satisfied with the state of education, because the very concept of learning objective and the way of understanding the desired state of education will be differently defined according to the assumed perspective.

3 DISAPPOINTMENT WITH EDUCATION

Almost all countries have education systems either being reformed or have been reformed in the last few years.²¹ Reform shows that some part of society is not satisfied with existing solutions in the field of education. Also Poland is in the process of reforms which will result in the elimination of all lower secondary schools in the next few years or transforming them into other schools, and the duration of primary education will be extended by two years. A large proportion of Poles are disappointed with the education system. My own research conducted among students of pedagogy of the University of Gdansk shows that students have mostly negative opinions about education system. For example, more than 80% of respondents agreed with the statement that the *Polish education system requires reforms*, and less than 7% stated that the *Polish education system was functioning well* (sic!).²² Interestingly, although the vast majority of students think that the education system needs reforms, less than 11% agree that the Polish education system is changing for the better and that the changes are moving in the right direction.²³ Pedagogy students are not satisfied with the existing education system, but they do not believe in the current educational reform. The open question remains: *What kind of changes in education are expected for students of teaching specializations?* and *what kind of changes in education are expected by Poles?*

The history of education seems to be inextricably linked to the criticism of education, dissatisfaction with its effectiveness and constant attempts to reform it. Education was, is and will be a problem that arouses many emotions, and these emotions are due to the importance of education and the disappointment which it often brings.²⁴ Continuous attempts to change the education system are due to the fact that, on the one hand, education is something very important, valued and socially crucial, and on the other hand, it is an area that cannot be based only on facts. Education is inextricably linked to values, worldview, politics and ideology. And since the society is diverse, it is impossible for everyone to be satisfied with the existing

¹⁹ S. Ossowski, *O osobliwościach nauk społecznych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001, s. 94-97.

²⁰ I refer to the classification of paradigms according to D. Klus-Stanska, which lists five basic paradigms: 1) functionalist-behavioral paradigm, 2) humanist-adaptive paradigm, 3) constructivist-psychological paradigm (called developmental), 4) constructivist-social paradigm, 5) critical-emancipation paradigm.

²¹ M. Mourshed, Ch. Chijioke, M. Barber, *How the World's Most Improved School Systems Keep Getting Better*, McKinsey & Company, 2010, pp. 10.

²² B. Atroszko, L. Sendal, A. Swarra, *Pedagogy students' opinions on education in Poland*. In CER Comparative European Research 2017, 1st ed.; McGreevy, M., Rita, R., Eds.; Science: London, UK, 2017; pp. 115-119. ISBN 978-0-9935191-4-7.

²³ B. Atroszko, L. Sendal, A. Swarra, *ibidem*.

²⁴ K. Przyszczypkowski, *Polityczność (w) edukacji*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2012, p. 9.

system. The dissatisfaction of the larger or smaller part of the society with existing solutions is most likely unavoidable.

4 MCDONALDIZATION OF EDUCATION

One of the manifestations of the quest to make control-oriented education is its McDonaldization. The concept of McDonaldization was introduced by American sociologist G. Ritzer and it signifies the pursuit of efficiency, measurability, predictability and controllability in specific areas of social life.²⁵ McDonaldization is a form of rationalization of social systems. G. Ritzer refers to the tradition of M. Weber's classical sociology, which describes the progressive process of rationalizing social life and the disenchantment (German: *Entzauberung*) of the world, thus removing from society everything that could be considered magical, spiritual, unexplained or simply mysterious. Efficiency consists in choosing the optimum means to reach the target. Measurability means concentration on what is quantifiable, while neglecting aspects of reality that are difficult to quantify. Striving for predictability involves striving to eliminate uncertainty and unpredictability from the system. As G. Ritzer noted, in every rationalizing system the main source of uncertainty and unpredictability are the people, and therefore there is a desire to replace people (wherever possible) with machines and computers. Replacing people with machines increases both the predictability and the control of the system. The consequence of the McDonaldization of education is the paradoxical situation that G. Ritzer calls the "irrationality of rationality",^{26 27} and these are simply all the negative aspects and effects of rationalization. This is a situation in which rationalization leads to malfunction, irregularity and unpredictability. Rationalization involves dehumanization of the social system and potentially promotes the emergence of authoritarian and totalitarian structures.

In the context of education, McDonaldization will seek to increase the effectiveness of education, focus on quantifiable indicators (proportion of people with higher education, results of external exams, etc.), and strive to eliminate unpredictability (standardization, bureaucratization), and to increase the controllability of educational processes (control, evaluation, pedagogical supervision, external exams, etc.). McDonaldization brings many measurable benefits, but at the same time it can cause some negative consequences^{28 29} which are not immediately apparent but which may have fatal consequences in a long time perspective. The pursuit of tangible effects, such as a higher level of percentage of people with higher education in society, causes lowering of the quality of higher education. In this context, higher education institutions are sometimes referred to as diploma factories. A strong focus on the results of external testing causes the already mentioned phenomenon of learning for the exam and the instrumentalization of knowledge. Knowledge ceases to be value in itself and becomes important to the extent that it allows a person to pass the exam. Removing unpredictability and risk from education through standardization and bureaucratization leads to limiting the autonomy of teachers and students.

5 SUMMARY

Education-related processes will never be fully controllable nor predictable, and education itself, as G. Biesta points out, will never be risk-free. However, aspirations in this direction

²⁵ G. Ritzer, *McDonaldization*, Third Edition, Pine Forge Press, an Imprint of SAGE Publications, Inc., USA 2010, p. 18.

²⁶ G. Ritzer, *McDonaldization*, ibidem, p. 18.

²⁷ G. Ritzer, *Magiczny świat konsumpcji*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA S.A., Warszawa 2001, p. 144.

²⁸ G. Ritzer, *McDonaldization*, op. cit., p. 18.

²⁹ G. Ritzer, *Magiczny świat konsumpcji*, op. cit., p. 163.

are present and it is not to be expected that they will ever disappear. Education is the key sphere of social life, and the future of society as a whole, its prosperity, and even its survival depend largely on it. At the same time, it is a sphere of life with which a large part of society is not satisfied for various reasons, sometimes even completely contradictory. The public opinion will never be satisfied with education, because the views on it depend on personal worldviews, ideologies, values, etc. Since the social costs of education are enormous and the results are not impressive enough, there will always be a tendency in society to change education, and attempts to improve it. Actually, changes in education often take the form of its McDonaldization, stemming from the desire to increase its effectiveness, measurability, predictability and controllability. McDonaldization gives measurable results, but also has negative consequences.

Sources

1. ATROSZKO, B., SENDAL, L., SWARRA, A., *Pedagogy students' opinions on education in Poland*. [in:] "CER Comparative European Research 2017", McGreevy, M., Rita, R., (Eds.), London: Sciecee, 2017, pp. 115–119. ISBN 978-0-9935191-4-7.
2. BIESTA, G. J. J., *The beautiful risk of education*, Boulder-London: Paradigm Publishers, 2013. ISBN 978-1-61205-027-0.
3. BOUDON, R., *Efekt odwrócenia. Niezamierzone skutki działań społecznych*, Warszawa: Oficyna Naukowa, 2008, p. 8-9. ISBN 978-83-7459-065-5.
4. FULLAN, M., *The New Meaning of Educational Change*, New York: Fourth Edition, Routledge, 2007, p. 3. ISBN 978-0-8077-4765-0.
5. GATES, B., speech at the TED Conference in February 2009 entitled *Mosquitos, malaria and education* [access 10.05.2017 <http://www.ted.com/talks/>].
6. GROENWALD, M., *Etyczne aspekty egzaminów szkolnych*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2011. ISBN 978-83-7326-779-4.
7. KLUS-STAŃSKA, D., *Polska rzeczywistość dydaktyczna – paradygmatyczny taniec św. Wita*. [in:] „Paradygmaty współczesnej dydaktyki”, L. Hurło, D. Klus-Stańska, M. Łojko (eds.), Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2009, pp. 62-73. ISBN 978-83-7587-047-3.
8. KŁAKÓWNA, Z. A., *Reformatorskie sukcesy i porażki w dziedzinie edukacji szkolnej*. [in:] „Edukacja dla rozwoju”, J. Szomburg (ed.), Gdańsk: Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, 2010. ISBN 978-83-7615-051-2.
9. MEIRIEU, P., *Moralne wybory nauczycieli. Etyka i pedagogika*, Warszawa: Fraszka Edukacyjna, 2008, Wydanie I, p. 119. ISBN 83-888390-1-2.
10. MOURSHED, M., CHIJOKE, Ch., BARBER, M., *How the World's Most Improved School Systems Keep Getting Better*, McKinsey & Company, 2010, p. 10.
11. OSSOWSKI, S., *O osobliwościach nauk społecznych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001. ISBN 83-01-05075-6.
12. PRZYSZCZYPKOWSKI, K., *Polityczność (w) edukacji*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2012, p. 9. ISBN 978-83-232-2489-1.
13. RITZER, G., *Magiczny świat konsumpcji*, Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA S.A., 2001, p. 163. ISBN 83-7200-989-9.
14. RITZER, G., *McDonaldization*, Third Edition, USA: Pine Forge Press, an Imprint of SAGE Publications, Inc., 2010, p. 18.
15. ROBINSON, K., ARONICA, L., *Kreatywne szkoły. Oddolna rewolucja, która zmienia edukację*, Kraków: Wydawnictwo Element, 2015. ISBN 978-83-937026-4-0.
16. ŚLIWERSKI, B., *Wyspy oporu edukacyjnego*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 1993. ISBN 83-85543-22-8.

17. ZAMOJSKI, P., *Pytanie o cel kształcenia. Zaproszenie do debaty*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2010. ISBN 978-83-7326-658-2.

Acknowledgements

The publication was funded by a grant of the Faculty of Social Sciences of the University of Gdansk on the projects of young scientists and doctoral students in 2017. Grant No: 538-7300-B634-17.

Contact

Mgr. Bartosz Atroszko
Uniwersytet Gdański
Jana Bażyńskiego 8, Gdańsk, Polska
Tel: 603 112 458
email: bartosz.atroszko@gmail.com

ZNACZENIE OSOBISTYCH TEORII NAUCZYCIELI W WYCHOWANIU I KSZTAŁCENIU MŁODZIEŻY SZKOLNEJ

THE MEANING OF TEACHERS' PRACTICAL THEORY IN EDUCATION AND TEACHING OF SCHOOL YOUTH

Bartosz Atroszko

Abstrakt

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie tego, w jaki sposób osobiste teorie nauczycieli mogą oddziaływać na to, jak nauczyciele pełnią swoją rolę zawodową, w jaki sposób uczą i wychowują swoich podopiecznych. Z badań wynika, że wiedza osobista nauczycieli może odgrywać nawet większą rolę w praktyce edukacyjnej niż teoria i wiedza wyniesione przez nich z kształcenia akademickiego. Wynika to z kilku względów. Jednym z nich jest to, że osobiste teorie – będące wynikiem np. własnych doświadczeń - są bardziej dostępne i zrozumiałe dla nauczyciela od wiedzy akademickiej, która wydaje się zbyt abstrakcyjna, aby stosować ją w praktyce szkolnej.

Keywords: *rola zawodowa nauczyciela, osobiste teorie nauczycieli, nauczyciel, pedeutologia.*

Abstract

The aim of this paper is to show how teachers' practical theory can influence how they perform their professional roles, and how they teach and educate their students. The research shows that the teacher's personal knowledge can play even greater role in educational practice than the theory and knowledge which they learned during academic education. This is due to several reasons. One is that practical theory of teachers - as a result of their own experiences - is more accessible and comprehensible to the teacher than the academic knowledge, which seems to be too abstract to be used in the school practice.

Keywords: *role of the teacher, practical theory of teachers, teacher, pedagogy.*

1 WPROWADZENIE

1.1 Rola zawodowa nauczyciela

Przyjmuje się, że rola zawodowa nauczyciela jest trudna,¹ gdyż wymaga ona nie tylko formalnych kwalifikacji poświadczonych odpowiednim dyplomem, ale również umiejętności interpersonalnych i odpowiednich cech osobowości. Samo przygotowanie merytoryczne nie wystarczy, aby efektywnie wpływać na rozwój dzieci i młodzieży.² Z jednej strony zawód ten jest wystawiony na krytykę opinii publicznej.³ To, co nauczyciel robi i mówi jest nieustannie oceniane przez uczniów i ich rodziców, kierownictwo szkoły czy nawet władze lokalne.⁴ Z drugiej strony, zawód nauczyciela polega (bardziej niż jakikolwiek inny zawód) na

¹ A. I. Brzezińska, *Nauczyciel jako organizator społecznego środowiska uczenia się*. [w:] „Rozwijanie zdolności uczenia się. Wybrane konteksty i problemy”, red. E. Filipiak, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2008, s. 35-50.

² J. Borowska, *Nauczyciel – powołanie, świadomy wybór czy konieczność?* [w:] „Edukacja i przywództwo. Modele mentalne jako bariery rozwoju”, red. G. Mazurkiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012, s. 105.

³ J. Szempruch, *Pedeutologia. Studium teoretyczno-pragmatyczne*, Oficyna Wydawnicza "Impuls", Kraków 2013.

⁴ J. Szempruch, *tamże*.

codziennych, bliskich relacjach z młodymi ludźmi. Jak zauważa J. Szempruch, właśnie ze względu na te codzienne osobowe interakcje z dziećmi i młodzieżą zawód nauczyciela wiąże się z dużą odpowiedzialnością.⁵ W związku z tym nauczyciele w swojej pracy narażeni są na silny stres oraz wynikającego z niego choroby i dolegliwości. Wśród najważniejszych z nich należy wymienić wypalenie zawodowe, będące konsekwencją odczuwania chronicznego stresu.⁶ Inną kwestią, decydującą o tym, że rola zawodowa nauczyciela jest wymagająca, jest konieczność ciągłego doskonalenia swoich kompetencji. Nauczyciel, jeśli chce wykonywać swój zawód profesjonalnie, musi ciągle podnosić i rozwijać swoje kompetencje.^{7 8}

W ramach pedagogiki prowadzone są badania empiryczne i dociekania teoretyczne nad tym, jakiego typu cechy osobowości i umiejętności sprzyjają efektywnemu pełnieniu roli nauczyciela. Z. Kawka wymienia następujące cechy predestynujące do bycia nauczycielem: opanowanie, cierpliwość, zrównoważenie emocjonalne oraz umiar w reakcjach.⁹ Z badań - do których odwołuje się J. Kordziński - wynika, że najczęściej oczekiwanymi cechami nauczyciela są: wyrozumiałość i miły sposób bycia, wykształcenie i duża wiedza, sprawiedliwość, opanowanie, uczciwość, a także wesołe i sympatyczne usposobienie.¹⁰ Uczniowie podkreślają, że pewne cechy nauczycieli - jak życzliwość, umiejętność nawiązywania kontaktów i uczciwość - mają bezsporny wpływ na ich poczucie bezpieczeństwa. Cechy te stanowią również podstawę budowania relacji, zarówno uczniów z nauczycielami, jak i z innymi członkami społeczności klasowej i szkolnej.¹¹ Poza wyżej wymienionymi cechami, w literaturze pedagogicznej przyjmuje się, że nauczyciel musi posiadać określone kompetencje diagnostyczne, umożliwiające poznawanie uczniów, ich zdolności, predyspozycji, zainteresowań, ale również ograniczeń uczniów.¹² Ponieważ diagnozowanie jest niezastąpione oraz konieczne w wychowaniu młodych ludzi, toteż zdolność dokonywania diagnozy może być postrzegana jako jedna z niezbędnych kompetencji nauczyciela.¹³ Jest to tym ważniejsze, że około 20% młodych ludzi w wieku szkolnym stanowią dzieci i młodzież z trudnościami wywierającymi wpływ na możliwości uczenia się i adaptacji społecznej, a więc tak zwani uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.¹⁴

Należy zaznaczyć, że rola zawodowa nauczyciela zmienia się. Rozwój i upowszechnienie Internetu (oraz związanych z nim technologii teleinformatycznych) umożliwił natychmiastowy dostęp do niemal nieograniczonych zasobów wiedzy i informacji dla wszystkich. W związku z tym nauczyciel nie jest już osobą obciążoną głównie koniecznością przekazywania wiedzy.¹⁵ Ta zasadnicza zmiana w dostępie do wiedzy powoduje, że coraz

⁵ J. Szempruch, *tamże*.

⁶ C. M. Kokkinos, *Job stressors, personality and burnout in primary school teachers*, "British Journal of Educational Psychology" 2007, vol. 77, issue 1, s. 229-243.

⁷ W. Strykowski, *Kompetencje współczesnego nauczyciela*. [w:] „Neodidagmata”, nr 27/28, Poznań 2005, s. 15-28.

⁸ Ch. Day, *Rozwój zawodowy nauczyciela*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004, s. 17.

⁹ Z. Kawka, *Między misją a frustracją. Społeczna rola nauczyciela*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1998, s. 85.

¹⁰ J. Kordziński, *Nauczyciel, trener, coach*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013, s. 99.

¹¹ J. Kordziński, *tamże*, s. 99.

¹² D. Wosik-Kawali, T. Zubrzycka-Maciąg, *Wstęp* [w:] „Kompetencje diagnostyczne i terapeutyczne nauczyciela”, red. D. Wosik-Kawali, T. Zubrzycka-Maciąg, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2011, s. 7-9.

¹³ I. Rudek, *Poznawanie ucznia i diagnozowanie wychowawcze jako konieczne umiejętności nauczyciela*. [w:] „Kompetencje nauczyciela wychowawcy”, red. K. Ferenz, E. Koziół, Redakcja Wydawnictw Humanistyczno-Społecznych Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2002, s. 125.

¹⁴ M. Strzyżewska, *Kompetencje nauczycieli uczących dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*. [w:] „Kompetencje nauczyciela wychowawcy”, red. nauk. K. Ferenz, E. Koziół, Redakcja Wydawnictw Humanistyczno-Społecznych Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2002, s. 53.

¹⁵ M. Strzyżewska, *dzieło cytowane*, s. 54.

trudniej jest sprecyzować, jakiego typu umiejętności oraz wiedza uprawniają (czy raczej powinny uprawniać) człowieka do nauczania i wychowywania.¹⁶

1.2 Wiedza o nauczycielu

Znaczenie pojęcia *nauczyciel* zmieniało się na przestrzeni wieków. Zawsze jednak zasadniczą funkcją nauczyciela było uspołecznienie dzieci i przekazanie im dziedzictwa kulturowego, tak aby były przygotowane do funkcjonowania w społeczeństwie.¹⁷ Najważniejszym rezultatem pracy nauczycieli są uczący się uczniowie, a właściwie uczące się społeczeństwa budowane przez absolwentów szkół. Takie rozumienie pracy nauczyciela czyni ją trudną i złożoną.¹⁸ Rola zawodowa nauczyciela jest na tyle ważna, że doczekała się osobnej subdyscypliny w dziedzinie pedagogiki, zajmującej się wyłącznie tą kwestią. Pedeutologia jest wiedzą o nauczycielu (z gr. *paideutes* - nauczyciel, *logos* - słowo, nauka).¹⁹ Przyjmuje się, że nauczyciel ma decydujący wpływ na jakość i efektywność pracy szkoły.²⁰ W dużym stopniu to właśnie nauczyciel rozstrzyga o wizerunku szkoły w społeczeństwie.²¹

Nie jest do końca wyjaśniona kwestia dotycząca tego, na ile kompetencje potrzebnych do wychowywania dzieci oraz młodzieży (a więc pełnienia roli nauczyciela) można się nauczyć np. w ramach nauki na studiach. Z jednej strony podstawowe cechy osobowości, takie jak chociażby stabilność emocjonalna, kształtują się we wczesnych etapach życia i w okresie dorosłości w znacznej mierze pozostają niezmiennione. Z drugiej strony inteligencję emocjonalną oraz kompetencje interpersonalne można sukcesywnie rozwijać i to niemalże w każdym wieku. Z badań naukowych wynika, że inteligencja emocjonalna wykazuje wręcz tendencję do wzrastania wraz z wiekiem, a więc dorosłe osoby z powodzeniem mogą rozwijać i rozwijają tego typu kompetencje osobiste.²²

Wiedza o nauczycielu jest stale rozwijana. Wynika to – między innymi – z tego, że zmienia się zarówno szkolnictwo, jak i rola zawodowa nauczyciela. W związku z tym powstają nowe koncepcje dotyczące tego, kim jest nauczyciel, na czym polega jego rola zawodowa i czym powinien się zajmować. Przykładowo, w ostatnich latach powstała koncepcja nauczyciela jako *refleksyjnego praktyka*.²³ D. A. Schön, uważany za twórcę koncepcji *refleksyjnej praktyki*, jako pierwszy zwrócił uwagę na to, że o sukcesie profesjonalistów decyduje w dzisiejszych czasach stały wzrost ich samoświadomości dotyczącej ich działania oraz umiejętności podtrzymywania *konwersacji z bieżącą sytuacją*.²⁴ Choć sam D. A. Schön nie odnosił swojej koncepcji do edukacji nauczycieli, jego książka *The Reflective Practitioner* z 1983 r. wywarła wpływ na sposób edukacji nauczycieli.²⁵ ²⁶ Warto zaznaczyć, że prekursorem idei refleksyjnego nauczania był J. Dewey, badacz który wprowadził rozróżnienie na działania rutynowe (ang. *routine action*) i działania refleksyjne (ang. *reflective action*).²⁷

¹⁶ M. Strzyżewska, *tamże*, s. 54.

¹⁷ H. Kwiatkowska, *Pedeutologia*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.

¹⁸ G. Mazurkiewicz, *Nauczyciele-odpowiedzialni obywatele. Poradnik pozytywnego myślenia*. [w:] „Edukacja jako odpowiedź. Odpowiedzialni nauczyciele w zmieniającym się świecie”, red. G. Mazurkiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Warszawa-Kraków 2014, s. 15-28.

¹⁹ H. Kwiatkowska, *tamże*.

²⁰ W. Strykowski, *dzieło cytowane*, s. 15-28.

²¹ H. Kwiatkowska, *dzieło cytowane*.

²² D. L. Van Rooya, A. Alonsob, Ch. Viswesvaranc (2005), *Group differences in emotional intelligence scores: theoretical and practical implications*, “Personality and Individual Differences” vol. 38, issue 3, s. 689–700.

²³ B. D. Gołębnik, *Zmiany edukacji nauczycieli. Wiedza – biegłość – refleksyjność*, Wydawnictwo EDYTOR, Toruń-Poznań 1998.

²⁴ B. D. Gołębnik, *tamże*.

²⁵ B. D. Gołębnik, *tamże*.

²⁶ D. A. Schön, *The Reflective Practitioner. How professionals think in action*, Basic Books, 1983.

²⁷ H. Mizerek, *Dyskursy współczesnej edukacji nauczycielskiej. Między tradycjonalizmem a ponowoczesnością*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 1999.

2 OSOBISTE TEORIE NAUCZYCIELI

2.1. Czym są osobiste teorie nauczycieli?

Wiedza potoczna nauczycieli na temat kształcenia jest badana od dawna, chociaż nie ma jednej i powszechnie podzielanej nazwy tego zjawiska. Można wręcz zauważyć pewien chaos pojęciowy w tej dziedzinie. H. Mizerek za najbardziej odpowiednie pojęcie uważa *osobiste teorie nauczycieli*. G. Handal i P. Lauvas używają określenia *praktyczna teoria nauczycieli* (ang. *practical theory of teachers*). F. Elbaz używa pojęcia *osobista wiedza praktyczna* (ang. *personal practical knowledge*). G. Kelchtermans używa terminu *subiektywna teoria edukacyjna* (ang. *subjective educational theory*). K. Polak pisze o *indywidualnych teoriach nauczycieli*. Z kolei D. Fish używa pojęcia *osobista teoria działania praktyka* (ang. *practitioner's personal theory of action*),²⁸ zaś S. Dylak zamiennie używa terminów *osobiste teorie pedagogiczne* oraz *osobiste ideologie pedagogiczne*.²⁹ W ramach niniejszego artykułu używam – za H. Mizerkiem – określenia *osobiste teorie nauczycieli*, mając na uwadze wszystkie wyżej wymienione kategorie pojęciowe odwołujące się do wiedzy potocznej nauczycieli, a nie do ich wiedzy akademickiej. J. Trzebiński definiuje wiedzę potoczną bardzo szeroko, jako *wiedzę ukształtowaną w drodze naturalnego rozwoju, tzn. w drodze naturalnych kontaktów jednostki z obiektem wiedzy lub z innymi osobami, które przekazują lub negocjują z poznającym treść wiedzy*.³⁰ Kategoria *osobistych teorii* łączy baczny zainteresowanych refleksyjnym oraz indywidualnym wymiarem nauczania, chociaż pomiędzy wszystkimi tymi pojęciami występują pewne różnice w zakresie znaczeniowym oraz umieszczone są w różnych perspektywach teoretycznych.³¹

2.2. W jaki sposób powstają osobiste teorie nauczycieli?

S. Dylak wyjaśnia potencjalny mechanizm w wyniku którego nauczyciele, w swojej pracy zawodowej, częściej korzystają z wiedzy potocznej, osobistej niż z informacji zdobytych w czasie kształcenia akademickiego. Autor ten zauważył, że już uczniowie szkoły podstawowej posiadają wiedzę pedagogiczną odnośnie wszystkich aspektów pracy nauczyciela. Pomijając to, na ile ta wiedza jest zgodna z wiedzą naukową, S. Dylak stwierdza, że ta wiedza (oraz przekonania) może być bardzo trwała, można ona wręcz przetrwać kształcenie uniwersyteckie. W efekcie może ukształtować się wiedza osobista, która rzeczywiście wpływa na codzienne praktyki nauczycieli na lekcjach.³² W czasie pierwszego roku pracy w szkole, kiedy zdarza się wiele sytuacji stresujących, młodzi nauczyciele sięgają przede wszystkim do najbliższej warstwy swojej wiedzy, do wiedzy już przetworzonej, doświadczonej i postrzeganej jako wiedza sprawdzona. Często jest to wiedza, którą zdobyli będąc jeszcze uczniami i obserwując swoich nauczycieli. W ten sposób wiedza potoczna może dojść do głosu.³³

Szkoła jest określoną rzeczywistością społeczną, zaś jej głównymi uczestnikami oraz twórcami tej rzeczywistości są uczniowie wraz z nauczycielami.³⁴ Wiedza potoczna wyrasta z praktyki i jednocześnie kształtuje rzeczywistość społeczną. Jest to wiedza aktywna podczas rozwiązywania codziennych problemów jednostki.³⁵ Kształtuje się ona spontanicznie, w sposób naturalny, w czasie rozwiązywania problemów codziennego życia. Między innymi to

²⁸ H. Mizerek, *tamże*.

²⁹ S. Dylak, *Nauczycielskie ideologie pedagogiczne a kształcenie nauczycieli*. [w:] „Pedagogika w pokoju nauczycielskim”, red. K. Kruszewski, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2000, s. 176-190.

³⁰ J. Trzebiński, *Narracyjne formy wiedzy potocznej*, Poznań: Nakom, 1992, s. 9.

³¹ H. Mizerek, *dzieło cytowane*.

³² S. Dylak, *Nauczycielskie ideologie pedagogiczne...*, *dzieło cytowane*, s. 176-190.

³³ S. Dylak, *Nauczycielskie ideologie pedagogiczne...*, *tamże*, s. 176-190.

³⁴ J. Trzebiński, *Wstęp*. [w:] „Wiedza potoczna w szkole”, pod red. E. Dryll, J. Trzebiński, Oficyna Wydawnicza Wydziału Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1994.

³⁵ J. Trzebiński, *Wstęp*, *tamże*.

ją odróżnia od wiedzy uformowanej w następstwie zaplanowanych oddziaływań.³⁶ Zdaniem R. Lepperta, podstawową funkcją potoczności jest *zapewnianie spójności symbolicznego uniwersum człowieka, niezależnie od tego, w jakich rolach on występuje*.³⁷ Nauczyciel buduje swoją wiedzę między innymi w oparciu o informacje z interakcji uzyskanych w kontekście pedagogicznym.³⁸ Odmienne doświadczenia życiowe determinują odmienną wiedzę potoczną i odmienne rozumienie podstawowych pojęć. Przykładowo, z badań Z. Aleksandra wynika, że polska młodzież inaczej rozumie podstawowe pojęcia z zakresu moralności od pokolenia swoich rodziców i nauczycieli.³⁹ Czym innym jest patriotyzm dla ludzi młodych, dopiero wchodzących w dorosłe życie, a czym inny dla ludzi dojrzałych (nauczycieli i rodziców).

2.3. Dlaczego warto badać osobiste teorie nauczycieli?

Jak zauważa K. Polak, przeciętni nauczyciele kierują się raczej sprawdzonymi sposobami postępowania i stereotypowymi schematami niż teorią edukacyjną, której wartość prakseologiczna często jest dla nauczycielskiej praktyki zawodowej znikoma.⁴⁰ Podobnie uważa E. Lemańska-Lewandowska, wskazując, że przekonania nauczycieli posiadają większą siłę oddziaływania na szkolną rzeczywistość od siły teorii naukowych.⁴¹ Potwierdza to również D. Klus-Stańska: *Wszystkie elementy wiedzy potocznej odnoszącej się do rzeczywistości społecznej, umysłowej, politycznej itd. mają znaczenie w pracy nauczyciela*.⁴² Z tego choćby względu można uznać, że osobiste teorie nauczycieli odgrywają kluczową rolę w pracy nauczyciela i w związku z tym są one i powinny być badane. Oprócz tego, S. Dylak uzasadnia badanie osobistych teorii (ideologii) pedagogicznych tym, że mogą one być potencjalnie barierą zmiany w wiedzy i w działaniu nauczycieli, koniecznych ze względu na zmiany w otoczeniu szkoły. Te osobiste teorie pedagogiczne mają różne źródła, ale łączy je jedna cecha wspólna: prezentują one sposób nauczania oraz myślenia o nauczaniu, często bardzo stabilny oraz niełatwo ulegający zmianom.⁴³

Na podstawie podejmowanych dotąd prób doskonalenia systemów oświaty wiadomo, że sukces reform warunkowany jest – między innymi – aktywnym uczestnictwem nauczycieli w procesach zmian. To z kolei wymaga nie tylko dopuszczenia nauczycieli do współdecydowania o kierunku dokonywanych zmian, ale również poznania, zrozumienia oraz uwzględnienia nauczycielskich punktów widzenia.⁴⁴ Jak pisze E. Potulicka, odnosząc się do filozofii zmiany M. Fullana: *Żadna zmiana nie może być zasymilowana, dopóki jej sens nie jest podzielany przez tych, którzy ją wdrażają*.⁴⁵ Zdaniem tej autorki, zmiany oświaty w Polsce są wprowadzane w taki sposób, który nie uwzględnia subiektywnej rzeczywistości nauczycieli.⁴⁶

³⁶ J. Trzebiński, *Wstęp, tamże*.

³⁷ R. Leppert, *Pedagogiczne peregrynacje. Studia i szkice o pedagogice ogólnej i kształceniu pedagogów*, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2002.

³⁸ S. Dylak, *Architektura wiedzy w szkole*, Difin, Warszawa 2013.

³⁹ Z. Aleksander, *Szansa na międzypokoleniowy dialog w kontekście rozumienia słów z zakresu moralności przez współczesne podmioty edukacyjne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2009.

⁴⁰ K. Polak, *Indywidualne teorie nauczycieli. Geneza, badanie, kształtowanie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999.

⁴¹ E. Lemańska-Lewandowska, *Nauczyciele a dyscyplina w klasie szkolnej. Przekonania, strategie, kierunki zmian*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2013, s. 15.

⁴² D. Klus-Stańska, *Dydaktyka wobec chaosu pojęć i zdarzeń*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2010.

⁴³ S. Dylak, *Nauczycielskie ideologie pedagogiczne..., dzieło cytowane*, s. 176-190.

⁴⁴ I. Kawecki I., *Rzecz o wiedzy nauczycielskiej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2009.

⁴⁵ E. Potulicka, *Paradygmat zmiany edukacyjnej Michaela Fullana*. [w:] „Szkice z teorii i praktyki zmiany oświatowej”, pod red. E. Potulickiej, Wydawnictwo Eruditus, Poznań 2001, s. 11-60.

⁴⁶ E. Potulicka, *tamże*, s. 11-60.

3 PODSUMOWANIE

Wiedza osobista nauczycieli może oddziaływać i faktycznie oddziałuje na to, jak nauczyciele pełnią swoją rolę zawodową, w jaki sposób uczą i wychowują dzieci i młodzież. Bardzo wielu pedagogów w Polsce i za granicą prowadzi badania nad wiedzą osobistą nauczycieli, jednakże nie stworzono jednej, spójnej terminologii dotyczącej tej dziedziny wiedzy. W związku z tym mówi i pisze się – w zależności od badacza i jego stanowiska teoretycznego – albo o *osobistych teoriach nauczycieli* (H. Mizerek), *praktycznych teoriach nauczycieli* (G. Handal i P. Lauvas), *osobistej wiedzy praktycznej* (F. Elbaz), *subiektywnych teoriach edukacyjnych* (G. Kelchtermans), *osobistych teoriach działania praktyka* (D. Fish), *indywidualnych teoriach nauczycieli* (K. Polak), *osobistych teoriach pedagogicznych* lub o *osobistych ideologiach pedagogicznych* (S. Dylak).

Wiedza osobista nauczycieli może odgrywać nawet większą rolę w praktyce edukacyjnej niż teoria i wiedza wyniesione przez nich z kształcenia akademickiego, ponieważ jest to wiedza praktyczna, konkretna i wyrosła z praktyki edukacyjnej. Siła oddziaływania tego typu wiedzy jest większa od wiedzy wyczytanej z podręcznika akademickiego czy wysłuchanej na wykładzie, często bardzo abstrakcyjnej i oderwanej od realiów.

Polska potrzebuje debaty nad zawodem nauczyciela, nad przygotowaniem do tego zawodu i nad możliwościami, jakie tkwią w edukacji młodych ludzi.⁴⁷ Jeśli wiadomo, że nauczyciele w swojej pracy często bardziej polegają na osobistej wiedzy niż na wiedzy akademickiej wyniesionej ze studiów, to nasuwa się pytanie o przyczyny tego stanu rzeczy i ewentualne środki zaradcze. Warto zadać sobie pytanie, czy możliwe jest uczynienie studiów pedagogicznych i nauczycielskich bardziej praktycznymi, lepiej przygotowującymi do zawodu nauczyciela?

Źródła

1. ALEKSANDER, Z., *Szansa na międzypokoleniowy dialog w kontekście rozumienia słów z zakresu moralności przez współczesne podmioty edukacyjne*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2009. ISBN 978-83-7326-663-6.
2. BOROWSKA, J., *Nauczyciel – powołanie, świadomy wybór czy konieczność?* [w:] „Edukacja i przywództwo. Modele mentalne jako bariery rozwoju“, red. G. Mazurkiewicz, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012, s. 105-119. ISBN 978-83-233-3311-1.
3. BRZEZIŃSKA, A. I., *Nauczyciel jako organizator społecznego środowiska uczenia się*. [w:] „Rozwijanie zdolności uczenia się. Wybrane konteksty i problemy“, red. E. Filipiak, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2008, s. 35-50. ISBN 978-83-7096-671-3.
4. DAY, Ch., *Rozwój zawodowy nauczyciela*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2004. ISBN 83-89120-95-X.
5. DYLAŁAK, S., *Architektura wiedzy w szkole*, Warszawa: Difin, 2013. ISBN 978-83-7930-037-2.
6. DYLAŁAK, S., *Nauczycielskie ideologie pedagogiczne a kształcenie nauczycieli*. [w:] „Pedagogika w pokoju nauczycielskim“, red. K. Kruszewski, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 2000, s. 176-190. ISBN 83-02-07782-8.
7. GOŁĘBNIAK, B. D., *Zmiany edukacji nauczycieli. Wiedza – biegłość – refleksyjność*, Toruń-Poznań: Wydawnictwo EDYTOR, 1998. ISBN 83-87284-06-8.

⁴⁷ M. Nowak-Dziemianowicz, „Wielki Przegrany Współczesności”. *Polski nauczyciel jako podmiot i przedmiot kształcenia*. [w:] „Nauczyciel: misja czy zawód? Społeczne i profesjonalne aspekty roli“, red. P. Rudnicki, B. Kutrowska, M. Nowak-Dziemianowicz, Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, 2008, s. 129–162.

8. KAWECKI, I., *Rzecz o wiedzy nauczycielskiej*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2009. ISBN 978-83-7271-526-5.
9. KAWKA, Z., *Między misją a frustracją. Społeczna rola nauczyciela*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1998, s. 85. ISBN 83-7171-150-6.
10. KLUS-STAŃSKA, D., *Dydaktyka wobec chaosu pojęć i zdarzeń*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak, 2010. ISBN 978-83-62015-17-7.
11. KOKKINOS, C. M., *Job stressors, personality and burnout in primary school teachers*, "British Journal of Educational Psychology" 2007, vol. 77, issue 1, s. 229–243.
12. KORDZIŃSKI, J., *Nauczyciel, trener, coach*, Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2013, s. 99. ISBN 978-83-264-4251-3.
13. KWIATKOWSKA, H., *Pedeutologia*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2008. ISBN 978-83-60501-27-6.
14. LEMAŃSKA-LEWANDOWSKA, E., *Nauczyciele a dyscyplina w klasie szkolnej. Przekonania, strategie, kierunki zmian*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2013, s. 15. ISBN 978-83-7096-929-5.
15. LEPPERT, R., *Pedagogiczne peregrynacje. Studia i szkice o pedagogice ogólnej i kształceniu pedagogów*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, 2002. ISBN 83-7096-444-3.
16. MAZURKIEWICZ, G., *Nauczyciele-odpowiedzialni obywatele. Poradnik pozytywnego myślenia*. [w:] „Edukacja jako odpowiedź. Odpowiedzialni nauczyciele w zmieniającym się świecie”, red. G. Mazurkiewicz, Warszawa-Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014, s. 15-28. ISBN 978-83-233-3671-6.
17. MIZEREK, H., *Dyskursy współczesnej edukacji nauczycielskiej. Między tradycjonalizmem a ponowoczesnością*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 1999. ISBN 83-912643-3-5.
18. NOWAK-DZIEMIANOWICZ, M., „*Wielki Przegrany Współczesności*”. *Polski nauczyciel jako podmiot i przedmiot kształcenia*. [w:] „Nauczyciel: misja czy zawód? Społeczne i profesjonalne aspekty roli”, red. P. Rudnicki, B. Kutrowska, M. Nowak-Dziemianowicz, Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, 2008, s. 129–162. ISBN 978-83-89518-87-3.
19. POLAK, K., *Indywidualne teorie nauczycieli. Geneza, badanie, kształtowanie*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999. ISBN 83-233-1259-1.
20. POTULICKA, E., *Paradygmat zmiany edukacyjnej Michaela Fullana*. [w:] „Szkice z teorii i praktyki zmiany oświatowej”, pod red. E. Potulickiej, Poznań: Wydawnictwo Eruditus, 2001, s. 11-60. ISBN 83-86142-38-3.
21. RUDEK, I., *Poznawanie ucznia i diagnozowanie wychowawcze jako konieczne umiejętności nauczyciela*. [w:] „Kompetencje nauczyciela wychowawcy”, red. K. Ferenz, E. Kozioł, Zielona Góra: Redakcja Wydawnictw Humanistyczno-Społecznych Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2002, s. 125. ISBN 83-89048-05-1.
22. SCHÖN, D. A., *The Reflective Practitioner. How professionals think in action*, Basic Books, 1983.
23. STRYKOWSKI, W., *Kompetencje współczesnego nauczyciela*. [w:] „Neodidagmata”, nr 27/28, Poznań 2005, s. 15-28.
24. STRZYŻEWSKA, M., *Kompetencje nauczycieli uczących dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*. [w:] „Kompetencje nauczyciela wychowawcy”, red. nauk. K. Ferenz, E. Kozioł, Zielona Góra: Redakcja Wydawnictw Humanistyczno-Społecznych Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2002, s. 53-63. ISBN 83-89048-05-1.

25. SZEMPRUCH, J., *Pedeutologia. Studium teoretyczno-pragmatyczne*, Kraków: Oficyna Wydawnicza "Impuls", 2013. ISBN 978-83-7587-905-6.
26. TRZEBIŃSKI, J., *Narracyjne formy wiedzy potocznej*, Poznań: Nakom, 1992, s. 9.
27. TRZEBIŃSKI, J., *Wstęp*. [w:] „Wiedza potoczna w szkole”, pod red. E. Dryll, J. Trzebiński, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Wydziału Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego, 1994. ISBN 83-86108-10-X.
28. VAN ROOYA, D. L., ALONSOB, A., VISWESVARANC, Ch. (2005), *Group differences in emotional intelligence scores: theoretical and practical implications*, “Personality and Individual Differences” vol. 38, issue 3, s. 689–700.
29. WOSIK-KAWALI, D., ZUBRZYCKA-MACIĄG, T., *Wstęp*. [w:] „Kompetencje diagnostyczne i terapeutyczne nauczyciela”, red. D. Wosik-Kawali, T. Zubrzycka-Maciąg, Kraków: Wydawnictwo Impuls, 2011, s. 7-9. ISBN 978-83-7587-572-0.

Publikacja została sfinansowana ze środków grantu Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego na projekty młodych naukowców i uczestników studiów doktoranckich na 2017 r. Nr grantu: 538-7300-B634-17.

Kontakt

Mgr. Bartosz Atroszko
Uniwersytet Gdański
Jana Bażyńskiego 8, Gdańsk, Polska
Tel: 603 112 458
email: bartosz.atroszko@gmail.com

HISTORICKÉ KORELÁCIE VÝVOJA VOKÁLNEJ INTERPRETÁCIE A VOKÁLNEJ PEDAGOGIKY V KONTEXTE NONARTIFICIÁLNEJ HUDBY 20.-21. STOROČIA NA SLOVENSKU

THE DEVELOPMENT OF VOCAL INTERPRETATION AND VOCAL PEDAGOGY IN THE CONTEXT OF NONARTIFICIAL MUSIC 20-21. CENTURY IN SLOVAKIA

Iveta Štrbák Pandiová

Abstrakt

Predložený príspevok pojednáva o historických súvislostiach vývoja vokálnej interpretácie a vokálnej pedagogiky v druhej polovici 20.storočia. Jeho východiskom je nesporne klasická vokálna interpretácia a vokálna pedagogika, ktorá nadviazala na belcantový princíp spievania. Taktiež poukazuje na štýlovosť mnohých speváckych osobností, ktorí sa nesporne zapísali nielen do histórie vokálnej interpretácie, ale aj vokálnej pedagogiky v kontexte nonartificiálnej hudby.

KLúčové slová: vokálna interpretácia, vokálna pedagogika, nonartificiálna hudba.

Abstract

This article deals with the historical context of vocal interpretation development and pedagogy development in the second part of the twentieth century. Its source definitely is the classical vocal interpretation and the vocal pedagogy which follows up on the belcanto principle of interpretation. It also points at stylishness of lots of historical celebrities who entered the history of vocal interpretation and vocal pedagogy as well in the context of nonartificial music.

Key words: vocal interpretation, vocal pedagogy, nonartificial music.

1 ZAČIATKY KLASICKEJ VOKÁLNEJ PEDAGOGIKY NA SLOVENSKU

O vokálnej pedagogike na Slovensku môžeme prakticky hovoriť až v päťdesiatych rokoch 20. storočia, kedy sa založila prvá profesionálna vysokoškolská umelecká inštitúcia VŠMU v Bratislave (1949), ktorá zabezpečila plnú kvalifikáciu pre spevácke povolanie. Dovtedy totiž absentovali profesionálne hudobné inštitúcie, ktoré by mohli byť koreňom hudobnej kultúry a umeleckého školstva na profesionálnej báze. Slovenská spevácka škola na Slovensku plne rešpektovala taliansky belcantový princíp spievania, to jest ľahko, voľne, na dychu tvorený tón s dostatočnou hlavovou rezonanciou, jasné a predné znenie vokálov i konsonantov, vrúcnu kantilénu, dôslednú pre viazanie samohlások v legate a rýchle vyslovenie spoluhlások, frázovanie smerujúce ku gradačnému vrcholu skladby. Zakladajúca osobnosť vokálnej pedagogiky na Slovensku - český výkonný huslista, skladateľ, spevák a pedagóg Josef Egem (1874 – 1939) si osvojil spevácku techniku bel canto na viedenskom konzervatóriu u Augusta Ifferta (1859 – 1930). Darina Žuravlevová (1906 – 1988) prostredníctvom svojej profesorky Márie Fleischerovej v Brne preniesla na Slovensko prvky francúzskej speváckej školy (hlboké postavenie hrtanu, krytie tónu, ...). Dlhoročný popredný člen opery SND Arnold Flögl (1885 – 1950) študoval spev u bratov Emila Buriana (1904 – 1959) a Karla Buriana v Prahe, ktorí boli školení belcantovou technikou. Anna Korínska (1899 – 1979) považovaná za nestorku slovenskej speváckej školy študovala spev u viacerých

pedagógov: V Košiciach u bývalej záhrebskej speváčky Márie Pohlovej, v Budapešti u Gejzu Lászlóa a Erzsi Gervayovej a vo Viedni u Theodora Lierhammera a Käthe Rantzauovej. Vo svojich vyučovacích princípoch tak skĺbila poznatky maďarskej a viedenskej školy s talianskym bel cantom. Aj keď názory na spôsoby dosiahnutia uvedených „cieľov“ jednotlivých hlasových pedagógov občas líšili, ich spoločné smerovanie udával spomínaný spevácky ideál založený na talianskom belcante. V tom čase vznikalo aj mnoho publikácií zameraných na metodiku spevu a hlasovú výchovu prevažne od českých autorov. Medzi najvýznamnejšie patrí Metodika spevu (Mária Smutná-Vlková), Hlas, reč, sluch (Bohuslav Hála – Miloš Sovák), Hlas, reč, pěvecké umění (Jaromír Soukop), O pěveckém umění (Dmitrij Lvovič Aspelund). V hlasovej výchove na Slovensku sa hovorilo o jednej speváckej technike a tá smerovala k tzv. opernému, klasickému vokálnemu prejavu.

1.1 Najvýznamnejší interpreti Slovenskej speváckej školy

Oblasť interpretácie vo sfére klasického speváckeho umenia pred rokom 1989 taktiež nezažíval očakávaný rozkvet. Najlepších slovenských spevákov na domácich pódiiach sme mali možnosť vidieť len zriedka. V období, keď Luciu Poppovú (1939 – 1993) oslavoval celý svet, za železnou oponou sa o nej nanajvýš len šepkalo. Osud emigranta zastihol aj vynikajúcu sopranistku Editu Gruberovú (1946) a na svetových pódiiach bolo tiež skôr počuť ako na domácich Ľubicu Vargicovú (1968), Evu Jenisovú (1963), Dalibora Jenisa (1966), Sergeja Kopčáka (1948). Azda najznámejšou domácou speváčkou osobnosťou sa stal Peter Dvorský (1951), ktorého znalci radili k najlepším svetovým tenorom. Jeho umelecká kariéra smerujúca takisto na svetové pódia bola v období komunizmu taktiež popretkaná ťažkosťami a nezmyselnou byrokraciou.

2 ZAČIATKY NONARTIFICIÁLNEJ INTERPRETÁCIE

Za zrod nonartificiálneho vokálneho prejavu (patria sem všetky žánre nonartificiálnej hudby, avšak najvýraznejšie sa dá hovoriť predovšetkým o jaze a pop music) môžeme pokladať obdobie, kedy sa po prvé spojil inštrumentálny jazz s černošskou vokálnou hudbou. Vyznačoval sa predovšetkým drsným hlasovým tónom, používaním hrudného registra, výrazným rytmickým členením, ktoré sa prejavovalo rôznymi synkopickými útvarmi, spievaním mimo taktovej doby (tzv. *off-beat*), v oblasti intonácie nepresným ladením tónov (*blue notes*), premenlivosťou základnej melódie, špecifickým výrazom a zvláštnym frázovaním. Mimoriadne veľký význam a možnosti rozšíriť výrazovú škálu spevákov v nonartificiálnej sfére mal vynález elektroakustického zosilňovacieho zariadenia a mikrofónu. Umožnil komornejší a intímnejší prejav a použitie najrôznejších polohlasov, šepotov, vzdychov, sledujúc výrazovú stránku piesní. Postupne sa kryštalizujúci *swingový* štýl si našiel v mikrofónovom speve ideálneho partnera, schopného realizovať tie najprogresívnejšie vokálne prejavy – jemnejšie frázovanie, rytmická uvoľnenosť vláčnosť. K poprediu sa dostávali speváci s mäkkou, lahodnou, zamatovou farbou, ako kontrast a reakcia k dravému, až surovému spevu černochoch. Aj keď spevácke umenie belcanta je nerozlučne spätá s klasickým spevom a svetovými opernými stánkami, jeho nepatrné prvky badáme u viacerých spevákov populárnej hudby a jazzu. Azda najmarkantnejšie prejavy môžeme pozorovať v senzitívnom prejave Franka Sinatru (1915-1998). Jeho technika bola príznačná majstrovským „krytím“ prechodných tónov medzi jednotlivými hlasovými registrami. Určitým odstupom času jeho spevácky štýl možno definovať ako tzv. *crooner-ov* štýl, ktorý sa do hudobnej terminológie zaviedol ešte začiatkom 20.storočia. Pôvodne to bol ironický termín označujúci sentimentálny, romantický spevácky prejav, ktorý sa dá dosiahnuť použitím mikrofónov. Tento vokálny štýl vychádza z dikcie hovorovej reči, kde nachádzame korene dôrazu na zrozumiteľnosť spievaného textu, do ktorého Sinatra dokázal preniesť osobitý prejav poetickosti. Stal sa tak súčasťou amerického hudobného priemyslu, kultúrnou

ikonou 20. storočia a synonymom jazzového speváka. Jeho súčasným pokračovateľom v tomto štýle je bezpochybné Michael Buble (1975), ktorý bol nominovaný na Grammy, viackrát získal cenu Juno. Medzi skutočne veľké spevácke osobnosti jazzového žánru minulého storočia patria aj Nat King Cole (1919 – 1965), v ktorého speve je možné pozorovať rytmické frázovanie inšpirované vlastným jedinečným štýlom hry na klavíry. Neodmysliteľnou súčasťou vývoja jazzového žánru bol i jedinečný vokálny prejav – *scat*, ktorý sa považuje za špecifickú improvizáciu spevu bez textu, na určité slabiky. Prvú zmienku o tejto technike zaznamenávame u legendárneho Luisa Armstronga (1901 – 1971), ktorý sa po spadnutí textu piesne *Heebie Jeebies* pri nahrávaní v roku 1925 originálne zaimprovizoval na náhodné slabiky. Túto improvizáciu spevácku techniku najviac rozvinula Ella Fitzgerald (1917 – 1996), u ktorej sa najmarkantnejšie prejavila sloboda vokálneho prejavu bez viazanosti významovosťou textu. „v 60. rokoch priniesli nové pohľady na dovtedy nestukotnú vokálnu ekvilibristiku slávne a cappella zoskupenia koketujúce s jazzom, popom i gospelom: Lambert – Hendricks – Rossová, Manhattan Transfer, alebo francúzske okteto Swingle Singers.“¹ Jedným z najvýraznejších žánrov jazzového okruhu bol *blues*. Vokálny prejav v tomto žánri mal najmä v archaických bluesových formách blízko k recitatívnej deklamácii, čo sa odzrkadlilo v „*drsnom a zemitom prejave ovplyvnenom výrazovými odtienkami gospelovej hudby*“. Nedá mi tu nespomenúť aspoň tri výrazné osobnosti tohto štýlu – Mahalie Jacksonovú (1911 – 1972), Ma Rainovú (1886 – 1939) a „cisárovnú“ *bluesu* Bessie Smithovú (1894 – 1937).

Voľnosť vokálneho prejavu v nonartificiálnom žánri si v tomto období nevyžadovala systematizáciu jednotlivých vokálnych techník, premyslenú vokálnu metodiku, ani výrazne odlišnú vokálnu edukáciu od klasického spevu. Jednotliví interpreti boli zväčša samoukmi a vzájomne inšpirovaní vo vokálnom prejave. Nemáme vedomosti o žiadnych pedagogických osobnostiach, ktoré by výrazným spôsobom formovali jednotlivých vyššie spomenutých interpretov danej doby.

2.2 Začiatky nonartificiálnej vokálnej interpretácie na Slovensku

Jazzové frázovanie vyrastalo takpovediac z poddajnosti anglického jazyka, ktorý nemá pravidelný prízvuk ako slovenčina. Slovenská vokálna jazzová interpretácia pri „adaptácii“ musela zdolať hneď niekoľko prekážok:

- prispôbiť štýlovosť vokálneho prejavu s vlastným jazykom
- vyriešiť slovenskú „spevácku“ výslovnosť metrorýtmu tohto žánru
- vybudovať spevácku techniku špeciálne prispôbenú elektroakustickým zosilňovacím zariadeniam a mikrofónu.

Aj na Slovensku, podobne ako v USA, sa z hudby vychádzajúcej z revolučných základov dostali na verejnosť najprv spoločenské tance ako ragtime či cake-walk, ktoré sa hrávali v Bratislave ešte pred prvou svetovou vojnou. Začali vznikať slovenské jazzové orchestrálne formácie, ktoré hrávali dobovú populárnu hudbu, z dnešného pohľadu vo veľmi miernom jazzovom aranžmáne (Orchester Studio Jazz Ladislava Faixa 1939, Orchester Vysokoškolského zväzu študentstva 1940). Ešte začiatkom 40. rokov vysielal Slovenský rozhlas pravidelnú reláciu *Jazzové všeličo* napriek tomu, že v Tretej ríši bol „nigger jazz“ prenasledovaný ako „entartete Kunst“. Swingové orchestre síce boli viac-menej trpené, svoju hudbu však pre istotu nenazývali jazzom. „*Významný krok v objavovaní základných foriem jazzového výrazu a odklon od skomercializovanej jazzom ovplyvnenej tanečnej hudby urobili jazzmani Juraj Henter a Karol Ondreička, ktorí začali v roku 1954 hrať bop.*“² Slovenskú populárnu pieseň začali spievať operní speváci Štefan Hoza (1906 – 1982) a Janko Blaho (1901 – 1981). Obidvaja mali bohaté skúsenosti s interpretáciou ľudovej piesne, ku

¹ MOTYČKA Peter, ŠUBA Andrej: *Zlato v hrdle*. In: Hudba III.Q MMVI, Hevhetia: Košice, Ročník I., č. III.Q, s.36.

² LITECKÝ-ŠVEDAS Ján: *Blues na Slovensku*. Hudobné centrum, Bratislava 2003, ISBN: 80-88884-49-7, s.18.

ktorej prechovávali hlboký cit a úctu. Už predtým nahrávali ľudové piesne na platne, takže táto práca im nebola cudzia. Popri nich sa na platniach objavili aj Milan Muril, Julio Uhor, Štefan Munk (1907 – 1962) a František Krištof Veselý (1903 – 1977).³

Ďalšími reprezentantmi swingovej éry v 60.-70. rokoch na Slovensku boli speváci Gabriela Hermélyová (1932 – 2016), Marcela Laiferová (1945), Eva Máziková (1949), Karol Duchoň (1950 – 1985), Dušan Grúň (1942), Ivo Heller (1938) a Eugen Šváb (1940). Prechod zo swingu na bigbitový feeling bol dlhší proces a v priebehu nasledujúcich rokov obidva prvky striedavo dominovali a vzájomne sa prelínali. Ku koncu 60. rokov sa k slovu prihlásila skupina hudobných skladateľov, ktorá bola svojím štýlom veľmi výrazná. Poučila sa a čerpala z jazzu, aj swingu, no jednoznačne k nemu nepatrla. Zároveň nepatrla ani do súčasnej bigbitovej generácie. Medzi prvých, čo nastupovali na scénu populárnej hudby patrili Branislav Hronec (1940) a Ján Melkovič (1939 – 2004). Od roku 1968 pútal pozornosť hudobný skladateľ a aranžér Peter Smékal svojimi pozoruhodnými skladbami s textami Milana Lasicu (1940) a Tomáša Janovica (1937) pre speváčku Zoru Kolínsku (1941 – 2002). Obzvlášť pozoruhodný k problematike modernej populárnej hudby na Slovensku bol postoj straníckych orgánov. V roku 1962 byro ÚV KSS (Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska) vydalo Rezolúciu o malých hudobných formách, kde sa nachádzalo početné množstvo progresívnych podnetov. Vytýčené ciele sformulované dobovým ideovým slovníkom a balastom spočívali napríklad v tom, že VŠMU a Štátnemu konzervatóriu v Bratislave vyplývala z Rezolúcie povinnosť zaradiť do učebných osnov výučbu kompozície a inštrumentácie malých hudobných foriem, zvýšiť reprodukčnú úroveň inštrumentalistov a spevákov. ŠHV (Štátne hudobné vydavateľstvo) malo zaviesť nové metódy propagácie malých hudobných foriem, vypisovať súťaže na nové pesničky, udeľovať ceny, vydávať propagačné notové materiály atď. V tom čase však nikoho netrápilo. Kde sa nájdú kvalifikovaní pedagógovia, ktorí by boli schopní zabezpečiť takéto špeciálne požiadavky, čo bolo dôvodom aj toho, že prvé úspechy a výsledky v tomto smere dosiahlo Štátne konzervatórium v Bratislave až po dvadsiatich rokoch. Z iniciatívy vtedajšieho riaditeľa Zdeňka Nováčka začali v roku 1980 populárnu hudbu a džez vyučovať Bohumil Trnečka, Vierošlav Matušík a Alois Bouda.

Aj v súčasnosti výraznými vokálnymi osobnosťami v jazzovej, bluesovej „sfére“ na Slovensku sú Peter Lipa (1943), Ján Litecký-Šveda (1948), Jozef Barina (1948), Fero Kessler (1950), Adriana Bartošová (1960), Zuzana Suchánková (1961), Richard Müller (1961), Berco Balogh (1961), Silvia Josifoska (1971), Robo Opatovský (1971), Miriam Bayle (1975), Lucia Lužinská (1976), Hanka Gregušová (1980).

2.3 Vokálna pedagogika nonartificiálnej sféry na Slovensku

Chýbajúca vokálna príprava interpretov sa na Slovensku rôznym spôsobom suplovala. „*Jedným z takýchto dočasných riešení bolo usporiadanie dvojročného kurzu – Štúdium spevákov Osvetovým ústavom – s finančným príspevkom MK SR.*“⁴ Prvý kurz sa konal v rokoch 1983 – 1984, kde hlasovú výchovu zastrešoval František Tugendlieb (1929 – 2011). Jeho kniha *Hlasová výuka popového spevu* priniesla do vokálnej pedagogiky novátorský pohľad. Samotná metóda je založená na hlasových cvičeniach ponechávajúcich hlas v maximálnej prirodzenosti. Kvôli odlišnému fyziologickému princípu tvorby tónu Tugendlieb radil ženám, aby sa v nijakom prípade neškolili pedagogickou metódou uplatňovanou v oblasti operného spevu. V období vzniku tejto publikácie v 70. rokoch sa takéto myšlienky zdali doslova kacírskymi. Jeho dlhoročná pedagogická prax a výpočet

³ ZELENAY Pavol, ŠOLTÝS Ladislav: *Hudba tanec pieseň*. Hudobné centrum, Bratislava 2008, ISBN 978-80-88884-96-5, s.107.

⁴ KAJANOVÁ Iveta: *Moderná populárna hudba a jazz v školstve na Slovensku*. Dostupné na: <https://www.uk.ukf.sk/data/music/2/labska-kajanova.pdf>

osobností prechádzajúcich jeho školením mu však dávajú za pravdu. K jeho žiakom patrila Marika Gombitová (1956), Miroslav Žbirka (1952), Darina Rolincová (1972), Pavol Habera (1962), Peter Lipa (1943), Hana Hegerová (1931) a iní. „*Jeho metodiku prebralo viacero hlasových pedagógov – Lída Nopová (1947), Edward Tomas (1960), Alena Čermáková (1964), Adriana Bartošová alebo Peter Lipa, ktorý ju uplatňuje na jazzových workshopoch.*“⁵ Na Slovensku ostáva dodnes nedoriešená odborná kvalifikácia hlasových pedagógov nonartificiálnej hudby. Mnohí z hlasových pedagógov, ktorých metodika je obyčajne založená na klasickej vokálnej báze, museli na základe osobných pedagogických skúseností a samoštúdií vyvinúť vlastné zručnosti, schopnosti a spôsobilosti formovať vokálnych interpretov nonartificiálnej hudby. Dodnes na Slovensku nevidujeme inštitucionalizované a legislatívne ošetrené možnosti štúdia neoperného spevu, kde by sa odborne formovali a kvalifikovanli budúci hlasoví pedagógovia alebo interpreti jazzovej a populárnej hudby.

Použitá literatúra

1. KAJANOVÁ Iveta: *Moderná populárna hudba a jazz v školstve na Slovensku*. Dostupné na: <https://www.uk.ukf.sk/data/music/2/labska-kajanova.pdf>
2. LITECKÝ-ŠVEDAS Ján: *Blues na Slovensku*. Hudobné centrum, Bratislava 2003, ISBN: 80-88884-49-7, s.18.
3. ZELENAY Pavol, ŠOLTÝS Ladislav: *Hudba tanec pieseň*. Hudobné centrum, Bratislava 2008, ISBN 978-80-88884-96-5, s.107.
4. MOTYČKA Peter, ŠUBA Andrej: *Zlato v hrdle*. In: Hudba III.Q MMVI, Hevhetia: Košice, Ročník I., č. III.Q, s.36.
5. BÁR Pavel: *Od operety k muzikálu*. KANT, Praha 2013, ISBN 978-80-7437-115-8.
6. POLEDŇÁK Ivan, CAFOUREK Ivan: *Sondy do popu a rocku*. H&H, Praha 1992, ISBN 80-85467-14-3.
7. JEHNE Leo: *Chcete zpívat pop?*. Editio Supraphon, Praha-Bratislava 1970.

Kontaktné údaje

Mgr. Iveta Štrbák Pandiová, PhD.
Katedra hudby PF UKF v Nitre,
Dražovská cesta 4, 949 74
Tel.: +421 37 6408 303
Email: ispandiova@ukf.sk

⁵ MOTYČKA Peter, ŠUBA Andrej: *Zlato v hrdle*. In: Hudba III.Q MMVI, Hevhetia: Košice, Ročník I., č. III.Q, s.39.

HLASOVÁ REEDUKÁCIA V PROCESSE PRÍPRAVY ŠTUDENTA NA UČITEĽSKÉ POVOLANIE

VOICE REDUCTION IN THE PROCESS OF STUDENT PREPARATION FOR TEACHING PROFESSION

Emília Sadloňová

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá problematikou hlasovej výchovy, konkrétne procesom prípravy študenta na učiteľské povolanie v predmete hlasová výchova. Cieľom učiteľa je vybudovať u študenta správne spevácke návyky. Hlasový prejav učiteľa je vzorom pre žiakov, preto je dôležité, aby učiteľ používal hlas správne, s optimálnym využitím rezonancie a s jasnou a zrozumiteľnou artikuláciou. Študent by mal v procese prípravy na učiteľské povolanie získať informácie a hlasové zručnosti, ktorý jeho hlasu zabezpečia dlhú životnosť, uchovajúc jeho prirodzenú krásu počas náročnej práce hlasového profesionála. Zvláštny dôraz autorka kladie na reedukáciu hlasu.

KLúčové slová: *hlasová výchova, konverzačný hlas, spevný hlas, rezonancia, artikulácia, dych, reedukácia*

Abstract

This paper dealt with problematic of voice education, concrete preparation process of student for profession teacher of voice education. The main aim of teacher is to create correct singing habits in student. Voice manifestation of teacher is model for student, from this reason is very important, that teacher is using voice correctly with optimal using resonance and with clear articulation. The student should in preparation process for the teaching profession acquire information and voice skills, which ensure him long term stability of voice, saved natural beauty during hard work of professional singer. The author put emphasis on re-education of voice.

Key words: *voice education, singing voice, conversational voice, resonance, articulation, breath, speech reeducation*

Úvod

Hlasový prejav učiteľa je vzorom pre žiakov, preto by mal spĺňať všetky atribúty prejavu hlasového profesionála. Učiteľ by mal hlas používať spôsobom, ktorý mu zabezpečí dlhú životnosť, uchovajúc jeho prirodzenú krásu počas náročnej práce hlasového profesionála.

V procese prípravy študenta na učiteľské povolanie v predmete hlasová výchova je cieľom učiteľa vybudovať u študenta správne spevácke návyky. Študenti prichádzajú do procesu výučby na rôznom stupni hlasovej zručnosti, s rôznym vstupným hlasovým materiálom, často si neuvedomiac, že kvalitný spevácky tón sa odvíja od zdravého konverzačného hlasu. Pokiaľ dôjde k narušeniu kvality konverzačného hlasu dochádza i k zmene kvality hlasu spevného. Konverzačný a spevný hlas sú dve spojené nádoby. Mnohé zlozvyky či nedokonalosti sprevádzajúce hovorový hlas sa prenášajú i do spevu.

Cieľom výučby je, aby sa študenti naučili používať hlas spôsobom, ktorý hlasu zabezpečí dlhú životnosť a prirodzenú farbu.

Pri hovorovom hlase sledujeme najmä spôsob správnej artikulácie, vhodnosť a prirodzenosť hlasovej polohy, ako aj prílišné a zbytočné napätie v oblasti krčného a mimického svalstva, správnu funkciu dychu a ekonomické používanie výdychového prúdu dychu so správnym využitím rezonančných dutín.

Hlasovému výcviku predchádza diagnostika konverzačného i spevného hlasu. Dysfónia – zmena akustickej kvality hlasu postihuje všetky zložky zúčastňujúce sa na tvorbe hlasu - dychovú, rezonančnú i artikulačnú zložku.

1. Hlasová terapia

Zdravý hlas je čistý, znelý a voľne tvorený. Hlasová terapia je zameraná na normalizáciu kvality hlasu. Hlasovú reedukáciu rozdeľujeme na priamu¹ a nepriamu.²

Práca hlasového profesionála je podmienená hlasovou záťažou, ktorá je veľká. Študent budúci pedagóg si musí osvojiť i základné spevácke hygienické návyky a poznatky o správnej životospráve.³ Tie sú zdrojom informácii, ktoré mu pomôžu udržať hlas v dobrej kondícii. K jeho profesijnému vybaveniu patria i poznatky o prevencii hlasových porúch, ktoré môže následne aplikovať pri práci s detským hlasom.

Hlasová indispozícia⁴ postihuje hovorový i spevný hlas. Jej príčiny môžu byť organického i funkčného charakteru. Mladý hlas vydrží veľmi veľa. Problém nastane, keď už nedokáže sám zrehabilitovať. Pokiaľ chce zrehabilitovať rýchlo a kvalitne, musí konzultovať s foniatrom. Pokiaľ ten skonštatuje poškodenie hlasového aparátu napr. hlasiviek, dochádza k útoku na psychickú sústavu mladého speváka. Útok je frontálny a môže byť i fatálny. Nový nástroj sa dá kúpiť. Nový hlasový aparát nie. Ovládať zásady hlasovej hygieny patrí k výbave každého hlasového profesionála i budúceho učiteľa. Dodržiavaním ich zásad predchádzame indispoziciám.

1.1 Dychová zložka

Dýchanie tvoria tri na seba nadväzujúce procesy : vonkajšie dýchanie, rozvádzanie dýchacích plynov a vnútorné dýchanie.

*Vonkajšie dýchanie (ventilácia)*⁵ sa uskutočňuje v pľúcach. Pľúca sú hlavným orgánom dýchacej sústavy. Hrudník, v ktorom sú uložené im svojim tvarom a zložením umožňuje vykonávať biologickú funkciu dýchania. Do pľúc sa vzduch dostane prostredníctvom dýchacích ciest, ktorú tvorí systém rúrok a dutín.

K dýchacia sústava pozostáva z horných⁶ a dolných dýchacích ciest.⁷ Prirodzené biologické dýchanie môžeme rozdeliť na tri fázy:

- vdýchnutie nosom, ústami, alebo miešane,
- vydýchnutie nosom, ústami, alebo miešane,

¹ Ide o vlastné hlasové cvičenia, ktoré riešia problematiku dychovej, rezonančnej a artikulačnej zložky.

² Prostredníctvom nápravy držania tela uvoľníme svalstvo, ktoré blokuje funkciu dychového aparátu.

³ Zvládnuť teóriu je dôležité, ale ešte dôležitejšie je uplatňovať ju v praxi. Typickým príkladom je fajčenie. Budúci učiteľ si uvedomuje, že fajčenie poškodzuje hlasový aparát a znižuje jeho životnosť, ale jeho vôľové vlastnosti sú na nízkej úrovni. Fajčenie je súčasťou jeho životného štýlu.

⁴ Hlasovou indispozíciou rozumieme zmenu akustickej kvality konverzačného a spevného hlasu. Kvalita hlasu rozdeľuje Únia foniatrov do 6 stupňov. Normálny hlas je označovaný číslom 0. Zastretý hlas číslom 1. Ide v podstate o hlasovú únavu prejavujúcu sa v hovorovom hlase. Mierna dysfónia je označovaná číslom 2. Prejavuje sa v zmenou kvality konverzačného i spevného hlasu napr. dyšnou prímiesou. Stredne ťažkej dysfónii, označovaná je priradené číslo 3, ťažkej dysfónii patrí 4, úplnej strate hlasu – afónii patrí 5. Ide o typ, ktorý možno zrehabilitovať. Číslo 6 je priradené k nenávratnej afónii.

⁵ Ventiláciu zabezpečujú dýchacie pohyby hrudníka a činnosť dýchacích svalov. Nadýchnutie (inspirácia) – vzduch sa nasáva a vydýchnutie (expirácia) – vzduch sa vylučuje.

⁶ Horné dýchacie cesty tvorí : nosová dutina (cavitas nasi) a prínosové dutiny (sinus paranasales), nosohltan (nasopharynx).

⁷ Dolné dýchacie cesty tvorí : hrtan (larynx), priedušnica (trachea), priedušieky (bronchy), pľúca (pulmones).

- pokoj.

Tieto fázy nasledujú bez prerušenia v určitom rytme, ktorý môže byť rôzny. Správne dýchanie je efektívne dýchanie, ktoré zodpovedá požiadavkám organizmu a šetrí energiu, ktorá sa spotrebuje pri tomto procese. Väčšina ľudí dýcha nesprávne. Prevažuje plytké – hrudné, alebo až kľúčne dýchanie. Nádech sa uskutočňuje cez ústa. Nesprávne dýchanie ovplyvňuje celý organizmus, vrátane psychiky. V dôsledku nedostatočnej ventilácie dochádza k poruchám spánku, k podráždenosti, k náchylnosti k chorobám. Faktory ktoré ovplyvňujú dýchanie sú nielen fyziologické, psychické ale i sociálne. Významný vplyv na správne dýchanie má i životný štýl a životné prostredie študenta. V procese výučby je dôležité sústrediť sa na správny nácvik kostálno – abdominálneho dýchania a na dobrý výcvik výdychovej fázy dychu. Správna dychová technika je dobrým základom k správne tvoreniu hovorového i spevného hlasu. V spojení s rezonanciou tvorí základ zdravého hlasu.

1.2 Rezonančná zložka

Rezonancia je fyzikálny jav. Každá hmota má svoju vlastnú vnútornú vibráciu. Ak sa vnútorná hmota akejkoľvek hmoty zhodne v kmitočtoch s niektorou umele vytvorenou a dostatočne silnou frekvenciou, intenzita tejto vnútornej vibrácie začne rásť. Každý materiál má inú schopnosť rezonancie. K zosilneniu zvuku, ktorý vznikne rozkmitaním hlasiviek sú potrebné dutiny, ktoré dobre rezonujú – rezonančné dutiny. Farba hlasu, ako základná identita človeka má základ v rezonančných dutinách. Rezonančné dutiny delíme na nadglotické⁸ a poglotické.⁹ Podľa miesta znenia rozoznávame rezonanciu hlavovú, hrudnú a miešanú. Zdrojom hlavovej rezonancie sú hlavové dutiny. Hlavová rezonancia prevažuje vo vysokých polohách hlasu a dáva hlasu nosnosť.¹⁰ Hrudná rezonancia využíva rezonanciu hrudníka. Vytvoríme ju tak, že rozoznieme hrudnú dutinu. Prevažuje v nízkych polohách hlasu.¹¹ Hrudná rezonancia sa výrazne podieľa na farbe hlasu. Miešaná rezonancia prevažuje v stredných polohách spevného hlasu.

Kvalita rezonancie hovorového hlasu je určená deväť bodovou škálou¹² :

- (-4, -3, -2) hyponazalita,
- (-1) hyponazalita prechodná,
- (0) rezonančná vyváženost,
- (1) hypernazalita dočasná,
- (2,3,4) hypernazalita,
- (+2/-2) hypo-hypernazalita.

Spevácky tón a kvalita jeho rezonancie je závislá od hlasovej techniky. K chybám spevného tónu radíme distonovanie, tremolo, krčný tón, dyšný tón, plochý tón, zubný tón, nazálny tón, podnebný tón, dutý tón a tlačný tón.

1.3 Artikulačná zložka

Obdobie, keď študent pedagogickej fakulty musel preukázať potvrdenie logopéda, ktorý potvrdil bezchybnosť artikulácie budúceho učiteľa je minulosťou. O učiteľské povolanie sa

⁸ K nadglotickým dutinám patrí hltan, dutina ústna, dutina nosná, dutina lebečná.

⁹ K podglotickým dutinám patrí hrtna, priedušnica, priedušky, hrudný kôš.

¹⁰ Hlavový tón je tvorený len okrajovou časťou hlasiviek. Neprítomnosť hlavového tónu, nechopnosť jeho vytvorenia signalizuje vadu alebo chorobu hlasového aparátu.

¹¹ Pri speve hrudným registrom hlasivky kmitajú v celej dĺžke a šírke.

¹² KRAHULCOVÁ, Beata. *Poruchy rezonance řeči*. [online]. [cit.2017 15.06.]. Dostupné na internete: https://www.htf.cuni.cz/HTF-80-version1-04_Poruchy_rezonance_reci.ppt

uchádzajú adepti, ktorých prejav nie je dokonalý. Ich výslovnosť je poznamenaná dyzláliou¹³, fuňňavosťou¹⁴ či palatoláliou.¹⁵ Úlohou hlasovej výchovy je i náprava správnej výslovnosti.

Pri správnej výslovnosti sú hovoriť správne postavené a motorika jazyka a pier je v poriadku. Nácvik správnej výslovnosti má svoju postupnosť, ktorá začína sluchovým výcvikom. V prvom rade musí študent chybu počuť. Začínáme vyvodzovaním hlásky v izolácii a v slabikách, až potom sa prechádza na nácvik samostatných slov, po ktorých nasledujú krátke vety a frázy. Ak študent nevie vysloviť hlásku v izolácii, v samostatných slovách alebo krátkych vetách, darmo bude cvičiť dlhšie texty, bude to bez kvalitatívnej zmeny. K najčastejšie chybným vysloveným hláskam patria sykavky.

Príčinou ich zlej výslovnosti myofunkčná porucha¹⁶.

Sykavka rozdeľujeme na ostré – s, z, c, dz a mäkké – š, ž, č, dž. Oprava správnej výslovnosti môže byť súčasťou hlasovej rozcvičky.

Nácvik správnej výslovnosti s : zuby sú takmer spojené, jazyk sa dotýka horných stoličiek, špička jazyka je dole, pery sú do úsmevu. Na výdychovom prúde vyslovujeme slabiku si, se. Nasledujú slová, ktoré končia na s a slová, ktoré majú s v strede.

Nácvik správnej výslovnosti z : počas artikulácie v pozícii „s“ rozťahujeme spodnú peru do strán. Začneme s precvičovaním za, ze a pokračujeme ako je to v prípade s.

Nácvik správnej výslovnosti c : zuby sú na vzdialenosť 1 – 2 mm. Pery do úsmevu. Na výdychovom prúde vyslovujeme c, prípadne rýchlo sa opakujúce tttt, ktoré prejde so c.

Nácvik správnej výslovnosti š : mäkký, tichý výdychový prúd ide cez našpúlené, zaguľatené pery. Vyslovujeme slabiky šo, šu a slová, v ktorých sa nachádzajú. Potom slová ktoré končia na š a v závere slová v ktorých sa š nachádza v strede.

Nácvik správnej výslovnosti ž : počas artikulácie š pridá študent na sile hlasu. Rozťahne spodnú peru do šírky. Začne s precvičovaním žo, žu a slov, ktoré túto slabiku obsahujú. Metodicky postupujeme ako v prípade hlásky š.

Nácvik správnej výslovnosti č : cez zaokrúhlené pery ide tichý výdychový prúd. Postupne študent zosilňuje výslovnosť.

Ďaleko väčším problémom je chyba vo výslovnosti hlásky r. Hláska „r“ je jedna z najťažších hlások slovenského jazyka na výslovnosť.

Nácvik správnej výslovnosti r : správne sa hláska „r“ tvorí v prednej časti úst, špičkou jazyka za hornými zubami pri mierne otvorených ústach. Kmitanie špičky jazyka spôsobuje výdychový prúd, ktorý prechádza stredom ústnej dutiny. Je to zložitý komplex pohybov, ktoré treba navyše správne skoordinať v čase priestore.

Študenti z oblasti západného Slovenska majú veľmi často problém vyslovovať správne hlásku „l“

Nácvik správnej výslovnosti l : pre správnu výslovnosť „l“ musíme rozpochybovať jazyk. Študent otvorí ústa a jazyk oprie o horné d'asnó za zuby. Potom jazyk prudko povolí smerom dolu tak, aby sa mu nevysunul z úst. Vyslovuje slabiky la, le, li lo lu. Metodicky postupujeme ako v predchádzajúcich prípadoch.

¹³ Dyslália je chybná výslovnosť hlások.

¹⁴ Fuňňavosť sa vyznačuje poruchou nosovej rezonancie a poruchou výslovnosti. Fuňňavosť môže byť otvorená i zatvorená. Zatvorená fuňňavosť (hyporinofónia) sa prejavuje porušením nosových hlások m a n, ktoré sa podobajú hláskam b a d. Dýchanie nosom je sťažené a dotýčný dýcha otvorenými ústami. Príčinou môžu byť zmeny v nosových priestoroch, ktoré sú zúžené v dôsledku napr. opuchu sliznice, zápalových zmien, zväčšením nosových mandlí. Náprava sa zatvorenej fuňňavosti sa uskutoční odstránením organickej príčiny. Otvorená fuňňavosť (hyperrinofónia) sa prejavuje v kvalite znenia samohlások, ktoré znejú nejasne. Rovnako ako sykavky a záverové hlásky. Príčinou môže byť funkčná porucha podnebnohltnového záveru. Naprávajú sa uskutočňujú lekárske zákrokom. Potom nasleduje práca logopéda.

¹⁵ Patolália sa vyznačuje poruchou nosovej rezonancie a poruchou výslovnosti. Pri poruche artikulácie sa hlásky posúvajú do hltana až hrtana, kde vznikajú náhradné zvuky. Postihnutá je výslovnosť samohlások. Spoluhlásky majú rinolalické zafarbenie.

¹⁶ Ide o nesprávne postavenie jazyka a pier, či vystrkovanie jazyka medzi zuby.

Individuálny prístup, správny metodický postup a systematická práca sú zárukou kvalitatívnej zmeny v jednotlivých zložkách zúčastňujúcich sa na tvorbe hlasu.

Záver

Pri práci na reedukácii hlasu konverzačného i spevného je dôležité, aby študent rozumel problematike ktorú rieši a naučil sa i počuť svoje chyby hlasu. Správna diagnostika a návodom na opravu je zárukou, že i pri samostatnej práci – pri cvičení, bude metodicky postupovať správne a kvalitatívna zmena sa časom dostaví. Vytrvalosť, cieľavedomosť a kontrola učiteľa sú nevyhnutnou podmienkou očakávanej zmeny kvality.

Požítá literatúra

1. DRŠATA, Jakub. 2011. *Foniatrie - hlas*. Vydavateľstvo Tobiáš, 320 s. ISBN : 9788073111168
2. KRAHULCOVÁ, Beata. *Poruchy rezonance řeči*. [online]. [cit.2017 15.06.]. Dostupné na internete : https://www.htf.cuni.cz/HTF-80-version1-04_Poruchy_rezonance_reci.ppt
3. NOVOTNÁ, Ivana. 2016. *Logopedická cvičení*. Vydavateľstvo Edika, 64 s. ISBN : 9788026608745
4. RANINEC, Jozef. 1997. *Ludský hlas a jeho kultivovanie*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1997. 122 s. ISBN: 80-224-0768-2
5. SADLOŇOVÁ, Emília. 2011. *Význam a perspektívy umeleckého vzdelávania na pedagogických fakultách na Slovensku*. Kultúrna identita. Acta humanica 4 /2011 s.138- 144. ISBN1336-5126
6. SMUTNÁ – VLKOVÁ, Mária. 1981. *Metodika spevu a prehľad literatúry*. Praha – Bratislava : Štátne hudobné nakladateľstvo 81 s.

Kontaktné údaje

MgA. Emília Sadloňová, PhD.

Žilinská univerzita v Žiline, Fakulta humanitných vied, katedra hudby

Univerzitná 8215/1

01026 Žilina

Tel: ++421415136407

email: emilia.sadlonova@fhv.uniza.sk

AUTYSTYCZNY WZORZEC FUNKCJONOWANIA W KONTEKŚCIE ZASOBÓW OSOBISTYCH. BADANIA EKSPLOKACYJNE DOROSŁYCH W NIEKLINICZNEJ PRÓBIE

AUTISTIC PATTERN OF FUNCTIONING IN CONTEXT OF PERSONAL RESOURCES. AN EXPLORATORY RESEARCH OF ADULTS FROM A NON-CLINICAL SAMPLE

Renata Stefańska-Klar

Abstrakt

Artykuł przedstawia część badań nad związkiem autystycznych cech tworzących osobowościowy wzorzec z różnymi aspektami funkcjonowania i dobrostanu u dorosłych z nieklinicznej populacji. Przez autystyczny wzorzec funkcjonowania autorka rozumie zespół cech charakterystycznych dla rozpoznawalnego klinicznie autyzmu, jednak mieszczących się w ramach szeroko rozumianej normy. Należą do nich: trudności w funkcjonowaniu społecznym, problemy z komunikacją, schematyzm poznawczy lub/i przejawiany w zachowaniu, specyficzne właściwości percepcji z silną selektywną koncentracją na szczegółach oraz deficyty w zakresie wyobraźni. W artykule ukazane są wyniki dotyczące związku autystycznego wzorca z osobistymi zasobami, na które składają się właściwości salutogenetyczne i obronne własnego Ja oraz związane z jakością własnego działania.

***Klićová slova:** autyzm, autystyczny wzorzec rozwoju, AQ, dorośli, populacja niekliniczna, zasoby osobiste, inwentarz SPES-2.*

Abstract

This article presents some part of the research on the associations between autistic traits that make up an individualized pattern with various aspects of functioning and well-being in adults from non-clinical population. By autistic model of functioning the author understands the syndrome of features characteristic of clinically recognizable autism but within the framework of broadly understood norm. These include: social difficulties, communication problems, cognitive and / or behavioral rigidity manifestations, specific characteristics of perception with a strong selective focus on the details, and deficits in the imagination. This article shows the results of a compound autistic pattern with personal resources, including salutogenic and defensive properties of self, as well as the quality of personal activity.

***Key words:** autism, autistic pattern of functioning, AQ, adults, non-clinical population, personal resources, SPES-2 inventory.*

WSTĘP

W badaniach publikowanych niedawno, autorka przedstawiła wstępne dane pochodzące z badań eksploracyjnych nad rolą autystycznych cech i autystycznego wzorca funkcjonowania w życiu dorosłych należących do typowej, a więc nieklinicznej populacji (Stefańska-Klar 2017, 2016, 2015). Dane te wskazują na ujemny związek pomiędzy posiadanymi cechami, które są charakterystyczne dla osób z autyzmem i zespołem Aspergera a różnymi wymiarami subiektywnego dobrostanu, z wyjątkiem tych właściwości, które dotyczą specyficznego stylu poznawczego, wynikającego, być może z określonych neurologicznych ograniczeń, z drugiej

jednak strony, mogą równie dobrze stanowić rzadszą odmianę w obrębie dziedziczonych różnic indywidualnych. Chodzi o podgrupę zachowań, tworzących w przesiewowym teście AQ (Baron-Cohen i inni 2001) wymiar nazwany *Attention to detail*, charakteryzującą się skłonnością do zawężonego spostrzegania, mocno skupionego na wybranych szczegółach pola percepcyjnego. Ta globalna cecha czy wymiar szerszego autystycznego wzorca funkcjonowania, jako jedyna, wykazała w badaniach brak jakiegokolwiek skorelowania tam, gdzie pozostałe wymiary skorelowane były ujemnie, a nawet okazała się być skorelowaną dodatnio z różnymi pozytywnymi aspektami lub czynnikami dobrostanu. Ponieważ z definicji zaburzenia lub ich symptomy rozsiane również w populacji nieklinicznej uznawane są za czynniki ryzyka dla stanu zasobów osobistych, a często ujmuje się je wręcz za zasoby ujemne, czyli braki i straty, względnie niekorzystne nadmiary, interesującym z poznawczego punktu widzenia, a także ważne w kontekście profilaktyki i terapii byłoby zdiagnozowanie ich pozytywnych aspektów i roli wśród mechanizmów regulacyjnych.

1 AUTYSTYCZNY WZORZEC FUNKCJONOWANIA A ZASOBY OSOBISTE. BADANIE EKSPLORACYJNE

1.1 Problematyka badawcza

Diener i Fujita (2005; za: Hobfoll, 2006, s. 70), próbując określić warunki subiektywnego dobrostanu i satysfakcji życiowej uznali, że tym co w świetle literatury przedmiotu stanowi jeden z najmocniejszych predyktorów tych pożądaných efektów są posiadane przez jednostkę jej osobiste zasoby. Autorzy zdefiniowali zasoby, jako posiadane przez człowieka własności materialne, społeczne lub osobiste, które mogą być wykorzystywane podczas realizowania osobistych celów. Zaliczyli do nich zarówno posiadane obiekty fizyczne (np. pieniądze), jak i symboliczne i umowne, np. pełnione role społeczne, jak również oraz cechy indywidualne jednostki, np. zdolności, inteligencja, korzystne cechy osobowościowe. Rola zasobów osobistych nie polega wyłącznie na podnoszeniu obiektywnej i subiektywnej jakości życia. Od lat bada się ich rolę w procesach pozytywnej adaptacji, radzenia sobie ze stresem, chorobą i wyzwaniem życia, a także przywracania stanów pożądaných po kryzysach i zdarzeniach traumatycznych.

Według Hobfolla (2006), zasoby zwykle się dzielić na ze względu na różne kryteria, co daje podstawę do trzech głównych podziałów:

Ze względu na lokalizację względem Ja:

- zasoby wewnętrzne, będące w posiadaniu Ja, lub pozostające w pewien sposób w sferze Ja, i będące dostępne bezpośrednio. Należą do nich: poczucie kompetencji, kompetencje zawodowe, poczucie własnej wartości, itp.
- zasoby zewnętrzne znajdujące się poza granicami Ja i nie będące jego własnością, a ich mobilizacja wymaga więcej czasu, jak np. status ekonomiczny, wsparcie społeczne, itp. (Hobfoll, 2006, s.73-74).

Ze względu na własności strukturalne:

- zasoby materialne, których wartość ma częściowo związek z przetrwaniem, a częściowo z samooceną i budowaniem statusu
- zasoby osobiste, jak cechy osobowości, umiejętności, kompetencje zawodowe, samoocena, poczucie samoskuteczności, optymizm, itp.
- zasoby stanu, związane z pełnionymi rolami społecznymi (zatrudnienie, zdrowie, małżeństwo), które dają dostęp do innych zasobów

- zasoby energii, do których zalicza się zarówno wiedzę, jak i pieniądze czy inne środki, które można inwestować i gromadzić, aby uzyskiwać dalsze zasoby, ale także chronić te już posiadane (Hobfoll, 2006, s. 74-75).

Ze względu na znaczenie dla przetrwania:

- zasoby pierwotne, mające bezpośredni wpływ na przetrwanie (schronienie, ubranie, pożywienie)
- zasoby wtórne, przyczyniające się do zdobywania zasobów pierwotnych (wsparcie społeczne, więzi małżeńskie, nadzieja)
- zasoby trzeciego rzędu, pozwalające rozwijać aktywność życiową, w tym również skierowaną na zdobywanie czy umacnianie posiadanych już zasobów (pieniądze, warunki społeczne, miejsce pracy, status społeczny) (Hobfoll, 2006, s.76).

W niniejszym badaniu postawiono następujące pytania badawcze:

1. Czy istnieją związki pomiędzy autystycznym wzorcem funkcjonowania u dorosłych z grup pozaklinicznych a zasobami osobistymi, jeżeli tak, to jakie?
2. Jakie są powiązania pomiędzy różnymi wymarami autystycznego wzorca funkcjonowania a poszczególnymi zasobami osobistymi?
3. Czy sam wzorec autystycznego funkcjonowania lub jego określone wymiary mogą być źródłami zasobów osobistych jednostki, a jeśli tak jak i dlaczego?

1.2 Metodologia badań

Dla celów badawczych postanowiono wyodrębnić grupę zmiennych zależnych odnoszących się do zasobności osobistej (personalne cechy jednostki), a także, ze względu na rolę w przetrwaniu – wtórnej, przyczyniającej się do zdobywania zasobów pierwotnych, według Hobfolla (2006, s. 76). Narzędziem dostarczających takich zmiennych stała się zmodyfikowana wersją autorskiej skali SPES, nazwana SPES-2, o dobrych właściwościach psychometrycznych i adekwatnej dla celów niniejszego badania strukturze czynnikowej.

A. Zasoby osobiste, składające się na Skalę Zasobów Nadziei:

-*Przetrwanie*. Przykładowe itemy: Łatwo się załamuję (-), Często odczuwam bezsilność(-), Moje problemy przerastają mnie (-), (Czynnik 1).

-*Odradzanie się*. Przykładowe itemy: Pasuje do mnie określenie "człowiek nadziei" .Wyznaję zasadę, że "wszystko się jakoś ułoży", Pomimo kłopotów, potrafię się cieszyć życiem, Utracona nadzieja szybko do mnie powraca (Czynnik 2).

-*Stabilne więzi*. Przykładowe itemy: Mam udane związki i relacje uczuciowe, Kocham i jestem kochany (a), Prawie stale czuję się samotna(y) (-) (Czynnik 3).

-*Samoskuteczność*. Przykładowe itemy: Zazwyczaj potrafię sobie poradzić, Mam zaufanie do swoich możliwości (Czynnik 4).

-*Duchowość*. Przykładowe itemy: Jestem zainteresowany(a) duchowością . Uważam się za osobę religijną Czynnik 5 .

B. Zasoby osobiste składające się na Skalę Aktywności Życiowej:

-*Entuzjazm*. Przykładowe itemy: Naprawdę warto żyć!, Mam wiele celów, Życie to dla mnie ciekawe wyzwanie Czynniki 1.

-*Konsekwencja*. Przykładowe itemy: Gdy coś postanowię, robię to konsekwentnie, aż do końca, Aktywność mnie (nie) męczy Czynniki 2.

Zmienną niezależną stanowił Autystyczny Wzorzec Funkcjonowania (AWF), na który składa się pięć wymiarów (względnie cech autystycznych), mierzonych testem przesiewowym AQ, autorstwa S. Barona-Cohana z współpracownikami (Baron-Cohen i inni 2011). Należą do nich: 1.*Trudności społeczne (Social skills)* 2.*Sztwywność poznawcza (Attention switching)* 3.*Zawężenie percepcji (Attention to detail)* 4.*Problemy z komunikacją (Communication)* 5.*Deficyty wyobraźni (Imagination)*. Badania innych autorów potwierdziły obecność tej grupy, cech w typowej, nieklinicznej populacji (np. Hoekstra i inni 2007; 2008).

Płeć i wiek stanowiły zmienne kontrolowane podczas regresji wielokrotnej.

Do określenia AWF zastosowano test AQ w wersji polskiej (S. Baron-Cohen i in.,; wersja polska – E. Pisula¹). Średni wynik AQ=17,8; odchylenie standardowe = 5,285, najniższy wynik AQ = 6, najwyższy = 31, co jest zbliżone do wyników uzyskiwanych w innych krajach świata w badaniach przeprowadzanych w typowych i nieklinicznych populacjach (por. Ruzich E. i inni, 2015).

Wyniki poddano analizie korelacyjnej i regresji wielokrotnej, stosowanej wiele razy w celu wyłonienia najlepszych predyktorów badanych zmiennych oraz zależności pomiędzy nimi.

W przedstawionym badaniu wzięło udział 109 osób (80 kobiet, 29 mężczyzn) z rejonu Śląska Cieszyńskiego. Średnia wieku wynosiła 23,6 (wiek najniższy =18 lat, wiek najwyższy =59; odchylenie. standardowe. = 5,61).

1.3 Wyniki analizy korelacyjnej

Tabela nr 1 przedstawia wyniki analizy korelacji zachodzących pomiędzy badanymi zmiennymi z zakresu tzw. *Zasobów Nadziei* oraz *Autystycznego Wzorca Funkcjonowania (AWF)* Wynika z nich statystycznie istotny związek (liczby pisane pogrubioną czcionką oznaczają statystyczną istotność na poziomie co najmniej 0,05) pomiędzy wymiarami autystycznego wzorca funkcjonowania a czynnikami związanymi z różnymi zasobami osobistymi, wyrażony korelacją ujemną. Oznacza to, że im większe nasilenie wymiaru AWF, tym niższy słabszy jest dany zasób. Ponieważ stan zasobów nie może wpłynąć na powstanie, bądź nie cechy autystycznej mierzonej testem AQ, zależność ma charakter jednokierunkowy (posiadanie cechy autystycznej prowadzi do niedoboru zasobu osobistego, do braku jego powstania lub do jego utraty). Jedynie wymiar/cecha *Zawężenie percepcji (Attention to detail)* jest istotnie skorelowana pozytywnie z zasobami: *Odradzanie się* i *Duchowość*, na granicy istotności statystycznej skorelowana pozytywnie z zasobem: *Samoskuteczność* oraz nie jest skorelowana ujemnie z żadnym z pozostałych zasobów.

Wymiarami AWF, które najczęściej związane są z deficytami zasobów (korelacja ujemna) są: *Trudności społeczne* i *Deficyty wyobraźni* oraz *Problemy z komunikacją*. Ten ostatni wymiar najsilniej związany jest też z niskimi zasobami w zakresie *Przetrwania*.

S. Baron-Cohen, S. Wheelwright, R. Skinner, J. Martin & E. Clubley (1993-2001). The Autism-Spectrum Quotient (AQ), Autism Research Centre, University of Cambridge, UK; (J Autism Dev Disord, 2001, 31: 5-17); (Wersja polska: E. Pisula (2010), Uniwersytet Warszawski, Wydział Psychologii

Tabela 1. Korelacje (r Pearsona) pomiędzy wskaźnikami autystycznego wzorca funkcjonowania a zasobami osobistymi u dorosłych (N=109)

	Płeć	Wiek	Cz 1	Cz 2	Cz 3	Cz 4	Cz 5	Cz 6
Płeć	1							
Wiek	0,13	1						
Cz 1	0,01	0,03	1					
Cz 2	-0,06	-0,03	0,29	1				
Cz 3	-0,11	-0,13	0,19	0,35	1			
Cz 4	-0,08	-0,20	0,19	0,67	0,27	1		
Cz 5	-0,10	-0,08	-0,17	0,24	-0,01	0,23	1	
Cz 6	-0,12	-0,18	0,08	0,48	0,48	0,42	0,18	1
1. Trudności społeczne (SS)	0,19	0,07	-0,22	-0,39	-0,38	-0,37	0,09	-0,33
2. Sztywność poznawcza (AS)	-0,02	0,08	-0,37	-0,08	-0,13	-0,26	-0,01	0,05
3. Zawężenie percepcji (AD)	0,08	-0,05	0,04	0,19	-0,07	0,18	0,23	0,09
4. Problemy z komunikacją (C)	0,14	0,04	-0,47	-0,31	-0,13	-0,29	0,12	-0,14
5. Deficyty wyobraźni (I)	0,23	0,30	-0,13	-0,32	-0,23	-0,25	-0,18	-0,23

Źródło: badania własne

R=0,188 - krytyczna wartość r Pearsona dla $p > 0,05$, test dwustronny

(pogrubioną czcionką zaznaczono w tabeli współczynniki korelacji statystycznie istotne na poziomie co najmniej $p = 0,05$)

Tabela 2. Korelacje (r Pearsona) pomiędzy wskaźnikami autystycznego wzorca funkcjonowania a zasobami osobistymi i działaniem u dorosłych (N=109)

	Płeć	Wiek	1. Trudności społeczne (SS)	2. Sztywność poznawcza (AS)	3. Zawężenie percepcji (AD)	4. Problemy z komunikacją (C)	5. Deficyty wyobraźni (I)
1. Zasoby nadziei	-0,10	-0,12	-0,43	-0,25	0,18	-0,38	-0,36
2. Aktywność życiowa	-0,05	-0,04	-0,37	-0,26	0,09	-0,43	-0,30
3. Entuzjizm	-0,01	-0,10	-0,32	-0,09	0,12	-0,25	-0,30
4. Konsekwencja	-0,07	0,07	-0,23	-0,37	0,02	-0,46	-0,12

Źródło: badania własne

R=0,188 - krytyczna wartość r Pearsona dla $p > 0,05$, test dwustronny

(pogrubioną czcionką zaznaczono w tabeli współczynniki korelacji statystycznie istotne na poziomie co najmniej $p = 0,05$)

Tabela nr 2 zawiera dane dotyczące związków korelacyjnych pomiędzy Autystycznym Wzorcem Funkcjonowania a globalnymi zasobami osobistymi oraz związanymi z aktywnością życiową jednostki, w tym z entuzjazmem sprawczym oraz konsekwencją w realizacji swoich celów i postanowień. Wyniki są zbliżone do tych, które zawiera tabela nr 1, jeśli chodzi o kierunek zależności (korelacje ujemne), jednak wartości współczynników r są wyższe, co oznacza, że w przypadku aktywności życiowej i działań podmiotu, negatywny wpływ autystycznych cech na funkcjonowanie jest silniejszy i prawdopodobnie można mówić o jego deterioracyjnym charakterze, jeśli chodzi o skutki dla zasobów związanych ze sferą aktywności. Jedynie *Zawężenie percepcji* wydaje się i tu nie mieć związku ze stanem zasobów osobistych, choć brak też jakiegokolwiek korelacji pozytywnej.

1.4 Wyniki regresji wielokrotnej

Tabela 3. Autystyczny wzorzec funkcjonowania jako predyktor zasobów osobistych u dorosłych – wyniki regresji wielokrotnej (N=109)

Zasoby osobiste	Autystyczny Wzorzec Funkcjonowania AWF (wymiary)				
	Trudności społeczne (SS)	Sztywność poznawcza (AS)	Zawężenie percepcji (AD)	Problemy z komunikacją (C)	Deficyty wyobraźni (I)
Zasoby nadziei	R= 0,538	Rkwadrat= 0,289	F= 5,856	p= 0,0000	[(-) SS]
Przetrwanie	R= 0, 518	Rkwadrat= 0, 268	F= 5,283	p= 0, 0000	[(-) AS] [(-)C]
Odradzanie się	R= 0,476	Rkwadrat= 0,226	F=4 ,217	p= 0, 0004	[(-) SS]
Stabilne więzi	R= 0,4302	Rkwadrat= 0,185	F= 3,278	p= 0,003	[(-) SS]
Samoskuteczność	R= 0,486	Rkwadrat= 0,236	F= 4,457	p=0,0002	[(-) SS]
Duchowość	R= 0,365	Rkwadrat= 0,133	F= 2,221	p=0 ,038	[(+) AD] [(-) I]
Aktywność życiowa	R= 0,498	Rkwadrat= 0,248	F= 4,746	p= 0,0001	[(-) C]
Entuzjastyczne sprawstwo	R= 0,394	Rkwadrat= 0,155	F= 2,6503	p= 0,014	[(-) AS] [(-) C]
Konsekwentna realizacja	R= 0,394	Rkwadrat= 0,514	F= 5,186	p= 0,0000	[(-) AS] [(-) C]
R – współczynnik korelacji wielokrotnej; R kwadrat – współczynnik wielokrotnej determinacji; F – wartość statystyki F; p – poziom istotności statystycznej testu F; [(+)]/ [(-)] - symbole wymiarów AWF które okazały się istotnymi predyktorami dla poszczególnych zasobów , skorelowanymi w sposób dodatni lub ujemny;					

Źródło: badania własne

O ile analiza korelacyjna ukazuje jedynie prostą współzmiennność pomiędzy zmiennymi w obrębie poszczególnych par, to regresja wielokrotna pozwala uchwycić zależność pomiędzy grupami zmiennych a pojedynczymi zmiennymi oraz określić, w jakim stopniu te zależności wyjaśniają różnorodność wyników, mierzoną procentem zmienności wariancji. Tabela 3 zawiera wyniki dziewięciu regresji wielokrotnych, przeprowadzonych dla każdego z wymienionych w pierwszej kolumnie zasobu osobistego. Współczynnik R kwadrat jest zarazem miarą stopnia, w jakim dana regresja wyjaśnia wariancję czyli rozrzut wyników (po przemnożeniu przez 100 uzyskamy wynik procentowy). Jak widac, każdy z zasobów okazał się zależny od stopnia natężenia autystycznego wzorca u poszczególnych badanych, wszystkie testy F będące wynikiem analiz wariancji są istotne na poziomie co najmniej 0,05. W nawiasach kwadratowych ujęte zostały te wymiary AWF, które miały istotny wpływ na uzyskany wynik (a więc na wartość badanego w danej analizie zasobu osobistego), zaś w nawiasie okrągłym zapisany jest znak określający jego dodatni lub ujemny wpływ na wartość zasobu). Generalnie można dostrzec istotny wpływ poszczególnych wymiarów autystycznego wzorca na wysokość każdego z zasobów osobistych. Jedynie w zakresie *Duchowości* możemy dostrzec pozytywny wpływ *Zawężenie percepcji*, przy jednoczesnym ujemnym wpływie wymiaru *Deficyty wyobraźni*.

1.5 Zawężenie percepcji i koncentracja na szczegółach a zasoby osobiste

Ze względu na to, że w tym badaniu, podobnie jak w cytowanych poprzednich, autystyczne zawężenie percepcji może wiązać się z pozytywnym funkcjonowaniem i optymalnymi zasobami osobistymi, postanowiono dokonać bardziej szczegółowej analizy związków pomiędzy tym wymiarem AWF a zawartością skal mierzących poziom zasobów osobistych. Tabela nr 4 ukazuje wyniki analiz regresji wielokrotnej wykonanej dla poszczególnych itemów, zostały w niej zawarte te, których wynik okazał się statystycznie istotny. Jest ich pięć i należą do czynników (podskal): *Odradzanie się*, *Duchowość* i *Samoskuteczność*. Kierunek wychwyconych statystycznie istotnych zależności jest taki, że można stawiać pytania i hipotezy dotyczące wpływu autystycznego zawężenia percepcji na zasoby osobiste związane z tymi trzema czynnikami.

Tabela 4. Autystyczne zawężenia percepcji (AD) a zasoby osobiste dorosłych – wyniki regresji wielokrotnych dla pojedynczych itemów SPES-2 (N=109)

Zasoby osobiste (pojedyncze itemy SPES-2)	R	R kwadrat	F	p
Pasuje do mnie określenie „człowiek nadziei“	0,273	0,075	8,6403	0,0040
Jestem zainteresowany duchowością	0,24	0,058	6,378	0,012
Wyznam zasadę, że „wszystko jakoś się ułoży“	0,194	0,038	4,181	0,043
Mam zaufanie do swoich możliwości	0,189	0,036	3,987	0,048
Czerpię życiową nadzieję z „mocnych” źródeł	0,182	0,033	3,674	0,05

Zródło: badania własne

1.6 Wnioski z badań

W przedstawionym w artykule badaniu eksploracyjnym postawiono trzy pytania badawcze. Pierwsze dotyczyło istnienia w ogóle związków pomiędzy autystycznym wzorcem funkcjonowania u dorosłych z grup pozaklinicznych a zasobami osobistymi oraz ich ewentualnego charakteru. W wyniku badań uzyskano wyniki pozwalające odpowiedzieć twierdząco na rozstrzygającą część pytania, a zarazem dostarczające przesłanek do dalszych rozważań nad naturą ujawnionych związków między zmiennymi. Szczegółowa analiza tego aspektu wykracza jednak poza ramy niniejszego artykułu, wymaga ona bowiem odniesienia się do natury zjawisk związanych z autystycznym spektrum i ich związków z życiem i funkcjonowaniem osób i ich otoczenia, a także z rozwojem człowieka w pełnym cyklu życia. Również na drugie pytanie badawcze, dotyczące szczegółowych powiązań pomiędzy różnymi wymiarami autystycznego wzorca funkcjonowania a poszczególnymi zasobami osobistymi uzyskano odpowiedź na tyle konkretną, że można w oparciu o nią stawiać pewne hipotezy do zweryfikowania w kolejnych badaniach. Mankamentem jest oczywiście niezbyt wysoka grupa badawcza i jej nieharmonijny skład (np. przewaga kobiet lub nierówny rozkład wieku), jednak, przedstawione badanie sprawdziło się jako rodzaj pilotażu. Najbardziej obiecujący wynik badania wiąże się z potwierdzeniem tego, co ujawniły inne badania autorki (Stefańska-Klar, 2011, 2014, 2015, 2016, 2017), iż sam wzorec autystycznego funkcjonowania, a raczej jego określone wymiary (np. specyficzny, autystyczny styl poznawczy) mogą być źródłami

zasobów osobistych jednostki oraz podnosić poziom subiektywnego i obiektywnego dobrostanu. Oczywiście, wykryte zależności powinny być przedmiotem dalszych, pogłębionych badań, które zostały już podjęte przez autorkę.

Literatura

1. BARON-COHEN, S., WHEELWRIGHT, S., SKINNER, R., MARTIN, J., CLUBLEY, E.: *The Autism-Spectrum Quotient (AQ): Evidence from Asperger syndrome/high-functioning autism, males and females, scientists and mathematicians*. Journal of Autism and Developmental Disorders. 2001, 31, 5-17.
2. HOBFOLL S. E.: *Stres, kultura, i społeczność. Psychologia i filozofia stresu*. Gdańsk, 2006, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, s.324 ISBN 83-89574-97-7.
3. HOEKSTRA R. A., BARTELS M, CATH DC, BOOMSMA DI (2008) *Factor structure, reliability and criterion validity of the Autism-Spectrum Quotient (AQ): A study in Dutch population and patient groups*. Journal of Autism and Developmental Disorders. 2008, 38, 67 s. 1555-1566
4. HOEKSTRA R.A., BARTELS M., VERWEIJ C.J.H., BOOMSMA D.I. : *Heritability of autistic traits in the general population*. Archives of Pediatric Adolescence Medicine. 2007, 161(4), 372–7.
5. PORCZYŃSKA A.: *Cechy osobowości a doświadczanie szczęścia i poczucie sensu życia*. Katowice 2013 Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego p. 30 3ISSN 0208-6336 ISBN 978-83-226-2156-1
6. RUZICH E., ALLISON C., SMITH P., WATSON P., AUYEUNG B., RING H., BARON-COHEN S.: *Measuring autistic traits in the general population: a systematic review of the Autism-Spectrum Quotient (AQ) in a nonclinical population sample of 6,900 typical adult males and females*, Molecular Autism. 2015; 6: 2, 1-12.
7. STEFAŃSKA-KLAR R.: *Obecność autystycznego wzorca funkcjonowania w typowej populacji. Czy istnieją wiązki z płcią, wiekiem oraz szczęściem i satysfakcją z życia?* W: Sapere Aude 2017. Scope of Pedagogy and Psychology Vol VII. Magnanimitas ASSN. European Academics, Hradec Kralove, 2017 s. 308 ISBN 978-80-87952-19-1
8. STEFAŃSKA-KLAR R.: *Cechy autystyczne, nastawienie do życia i zasoby nadziei u osób dorosłych, pochodzących z typowej populacji*. Recenzowany Sborník Příspěvků Mezinárodní Vědecké Konference MMK 2016 Magnanimitas, Hradec Králové, 2016 ISBN978-80-87952-17-7 pp.1016-1025
9. STEFAŃSKA-KLAR R: *Spotkanie z Osobowością Asperiańską. O „specyficznej inności” osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu i jej związkach z psychologią osobowości i literaturą*. Referat na II Międzynarodowej Konferencji Naukowej pt. Pytania o Inność. Inny w moich oczach, Ja w oczach Innego. Uniwersytet Śląski, Cieszyn, 15.12.2015
10. STEFAŃSKA-KLAR, R: *Szeroki fenotyp autyzmu i jego konsekwencje psychologiczno-społeczne*”. Referat na: Międzynarodowej Konferencji Naukowej pod patronatem Polskiego Forum Osób Niepełnosprawnych i Rehabilitation International pt. „Studia nad niepełnosprawnością w krajach członkowskich Unii Europejskiej”, Wrocław, 24.06. 2014
11. STEFAŃSKA-KLAR, R.: *Osobowościowe aspekty zespołu Aspergera u dorosłych*. W: Red. Maciej Janowski and Aneta Kałmuk : *Oblicza współczesnej psychologii. Jedność w różnorodności?* Tychy: Psychotronic Publishing, 2011. 168 , ISBN 978-83-86914-25-8.

Dane kontaktowe

Dr Renata Stefańska-Klar, Ph.D

University of Silesia,

Bielska 62, 43-400 Cieszyn

tel: 731967014

email: renata.stefanska-klar@wp.pl

INFORMATIKA

INFORMATICS

QUAERE

AUTHORIZATION AND AUTHENTICATION PROCESS OF ELECTRONIC IDENTITY IN e-GOVERNMENT

Ivana Rábová, Zuzana Prišćáková

Abstract

Trustful identification is the basis of public administration in electronic form in CR. Basis registers, data boxes, Czech-Point, many information systems and applications are already successfully implemented. The last step to adequate electronic communication with all offices is electronic identity or trustful electronic identity solution. eIDAS Regulation (EU 910/2014) is important standard of whole process because it provides a united regulatory environment to enable secure electronic interactions between businesses, citizens & public authorities (as electronic identity). In environment of public administration in the CR the electronic identity is participant of session that is authenticated and authorized against given agenda AIS (Agenda Information System). The article deals with process authentication and authorization clients of public administration and especially it targets the communication between client and information systems of public administration.

Keywords: eIDAS Regulation, electronic authentication and authorization of electronic identity, public administration, trustful identification

1 INTRODUCTION

Consolidation of electronic identity across Europe union is important theme from 2008, when the project STORK (Secure Identity Across Borders Linked) has arisen. 29. September 2018 the obligation of every EU state to identification and authentication of electronic documents (eIDAS Regulation) will occur. People of EU member states shall cooperate in order to reach interoperability and security of electronic identification schemes. That's why the main readiness for identification and authentication process is important problem. It is necessary to solve the researched problem as a possibility of communication with internal and foreign identity providers. Cooperation by Member States should facilitate the technical interoperability of the notified electronic identification schemes with a view to fostering a high level of trust and security appropriate to the degree of risk. The exchange of information and the sharing of best practices between Member States with a view to their mutual recognition should help such cooperation. (eur-lex.europa, 2017)

The possibilities of authentication and authorization of electronic identity process unification and analysis of awareness of electronic identity in public administration are the aims of our article.

2 METHODS AND ISSUES

2.1 Data sources about electronic identities for state

The eIDAS Regulation enables the use of electronic identification means and trust services (i.e. electronic signatures, electronic seals, time stamping, registered electronic delivery and website authentication) by citizens, businesses and public administrations to access on-line services or manage electronic transactions.

It gives transparency and accountability:

- Well-defined minimal obligations for Trust Service Providers (TSP)

- Liability and guarantee of trustworthiness of the services together with security requirements for TSPs

It ensures technological neutrality: avoiding requirements which could only be met by a specific technology and fulfil market rules and standardization certainty. (europa, 2017)

The Regulation (EU) N°910/2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market (eIDAS Regulation) adopted by the co-legislators on 23. July 2014 is a milestone to provide a predictable regulatory environment to enable secure and seamless electronic interactions between businesses, citizens and public authorities.

The eIDAS Regulation:

- Ensures that people and businesses can use their own national electronic identification schemes (eIDs) to access public services in other EU countries where eIDs are available.
- Creates an European internal market for eTS - namely electronic signatures, electronic seals, time stamp, electronic delivery service and website authentication - by ensuring that they will work across borders and have the same legal status as traditional paper based processes. Only by providing certainty on the legal validity of all these services, businesses and citizens will use the digital interactions as their natural way of interaction.

With eIDAS, the EU has managed to lay down the right foundations and a predictable legal framework for people, companies (in particular SMEs) and public administrations to safely access to services and do transactions online and across border in just "one click". Indeed, rolling out eIDAS means higher security and more convenience for any online activity such submitting tax declarations, enrolling in a foreign university, remotely opening a bank account, setting up a business in another Member State, authenticating for internet payments, bidding to on line call for tender, etc. (digital single market, 2016)

2.2 Present circumstances in CR

In environment of Czech public administration the electronic identity is participant of session, that was authenticated and authorized against given agenda AIS (Agenda Information System). Currently in the Czech Republic, public administration the main carrier of identity is identity card with chip (eOP). Accordance with Home Office CR will be identity cards with chip issued from the beginning of 2018.

Currently the chip on the eOP supports only storing of qualified certification for electronic signatures with protecting level of pass-word (PIN from mobile) and level of assurance is 4 (the highest level of security). Assurance levels should character the degree of confidence in electronic identification means in establishing the identity of a person, thus providing assurance that the person claiming a particular identity is in fact the person to which that was assigned identity. The assurance level depends on the degree of confidence that electronic identification means provides in claimed or asserted identity of a person taking into account processes (for example, identity proofing and verification, and authentication), management activities (for example, the entity issuing electronic identification means and the procedure to issue such means) and technical controls implemented. (eur-lex.europa, 2017)

Identification of eOP will be proceed in physical form (unloading of information from chip using scanner) and from virtual reality through eOP number and PIN insertion. The scanner will be not part of issued of eOP and supposed price is 3 €.

Verification of eOP accords the access to basic register data and to data linked to electronic identity for relevant AIS. For example, when any natural person will require information about her or his social benefits it will be enough to sign on via portal MPSV using eOP and to select given record out. Simultaneously she or he will can in specific sections of AIS (Agenda Information System connected with portal) record and export documents in electronic form. From EU view she or he will also look all records from abroad connected with electronic identity.

Another interesting solving is using system JIP/KAAS (in English Unit space of identities/ Catalog of authentication and authorization services) and it this connected with ISZR (Information system of main registers). Architecture of this solution is presented in Figure 1.

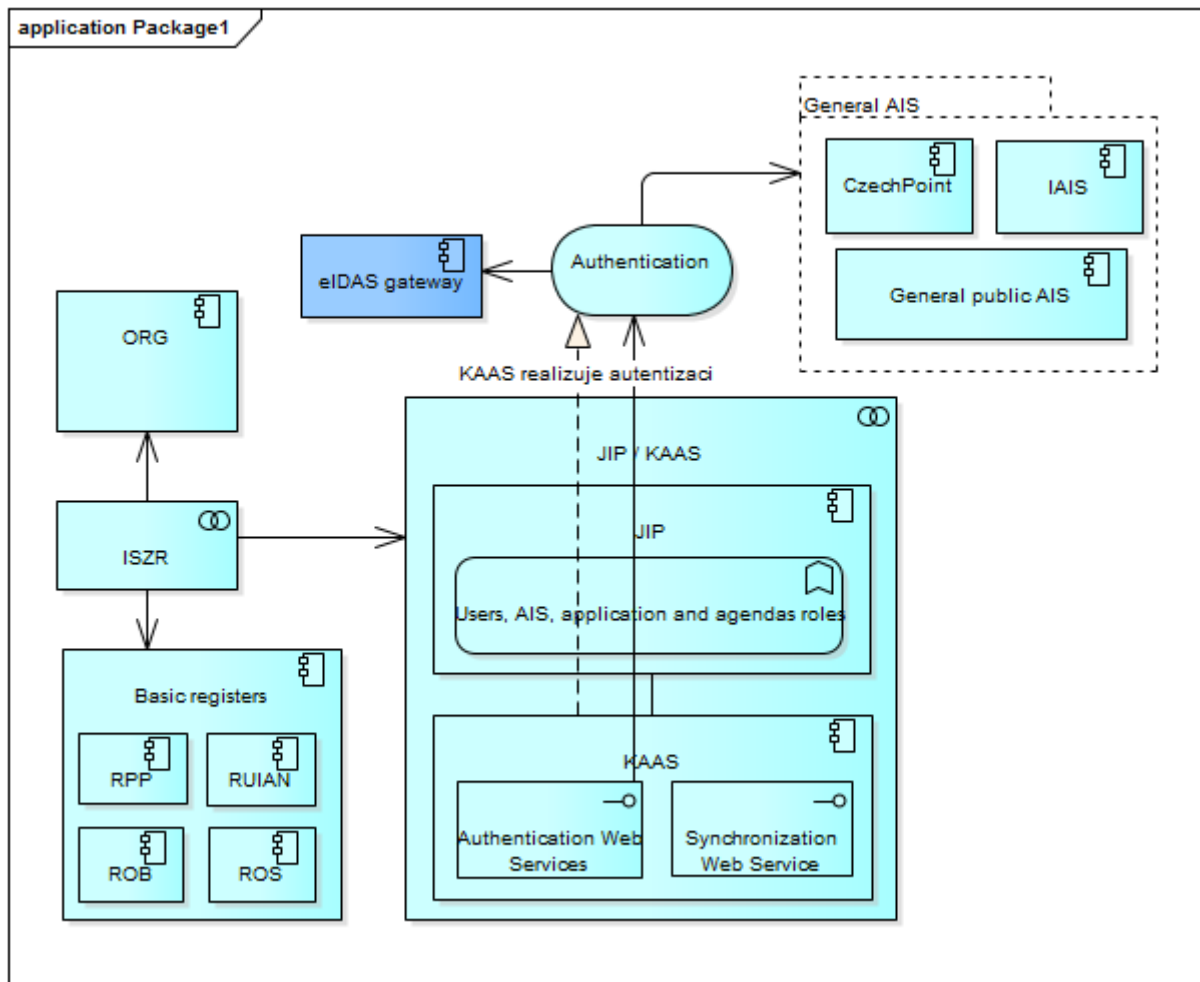

Figure 1: Architecture of solving with JIP/KAAS helping

Identity provider (idP) and services provider (SeP) will connect NIA (National authority of identity), system that state guarantees. Verification of identity runs according to range of provided data (client makes a decision on provided data and their relation of data to particular applicant). NIA will be entrepreneur of guaranteed data of electronic identity stored in ISZR. From view of identity providers, NIA will be unified and integrated place for services providing of authentication of electronic identity and every provider has to satisfy verified process of NIA administrator.

The using NIA will be connected with points of identity PEPS in EU. Because the goal of every eIDAS point (PEPS point) is the assurance of connection of all NIA systems this system becomes the key element for eIDAS Regulation fulfilment in in Czech e-Government.

2.3 Authorization and authentication from client view

The requirement elaboration of public administration in digital world is resolved via portals of offices that communicate with AIS. Client as a session implementer on portal has anonymous user role, as far as he is not authorized and authenticated as electronic identity. After successful eIDAS realization in public administration, he will be able to approach to portal via identity provider identified in NIA.

eOP will be the one reasonable provider of electronic identity for citizens of age 15 over because after 2008 every citizen of CR will have the identity card with chip. The getting certificate at chip using scanner and PIN setting will be enough for authentication of eOP. The citizens and foreigners will be not separate because for successful verification the record of electronic identity from ISZR (Information System of Registers) is necessary. The electronic identity via eOP will be verified using eOP identifier in main registers searching and related AIFO identifier (Agenda Identifier of Physical Person). Just AIFO is important for access of data about electronic identity in AIS from so far public information from MVCR the applied attributes for authorization are known – AIFO and agenda name.

From technical view, ISZR provides related AIFO for coupled received pseudonym (general identifier or of electronic identity from IdP). AIFO will be send to AIS in token with protocol SAML2. The name of agenda that will be establish from identification of data of required from client will be also the part of protocol. Next attribute from NIA is IdP. Receiving of this information would be usable for statistical information processing (for detecting IdP of foreigners, rate of different type IdP using and their relationship with types questioned information.

Other possibility of popular identifier of electronic identity is mojeID service (provider is commonwealth of artificial persons CZ.NIC). According CZ.NIC (2016) in this service mojeID more than 500000 accounts are registered and 95 from them are physical persons and 5 % are enterprisers. The login via mojeID will demand the verification using file of three PINs (PIN1 sent at mail, PIN2 sent at mobile, PIN3 created in moment of successful verification of PIN1 and PIN2). From viewpoint of verification of security this example is of LoA 3 level. Login via mojeID will be probably solved via NIA, where this service will be stored as an accessible and guarantee by IdP.

The important provider of electronic identity data boxes ISDS (Information systems of data boxes) remain. Data box will be use by artificial persons and OVM (organs of state authority). The method of authorization will demand the access data that are validate by authorized persons of data boxes or for administrator or certified person.

The user will have possibility to select extensive security of login via one time password OTP (One Time Password). OTP will be generate via SMS code with the help of Premium SMS paid service or with security code that is generated software or hardware system according with specification RFC4226. OTP is form by the static part with this one shot password (according with ordinance n. 194/2009).

Other option of login data via ISDS will be the name, password and applied certificate. The client set up his in portal ISDS in section Setup. After login inserting he can broke his certificate off. We suggested and modelled sequence of activities in communication between User and NIA and IdP systems in Figure 2.

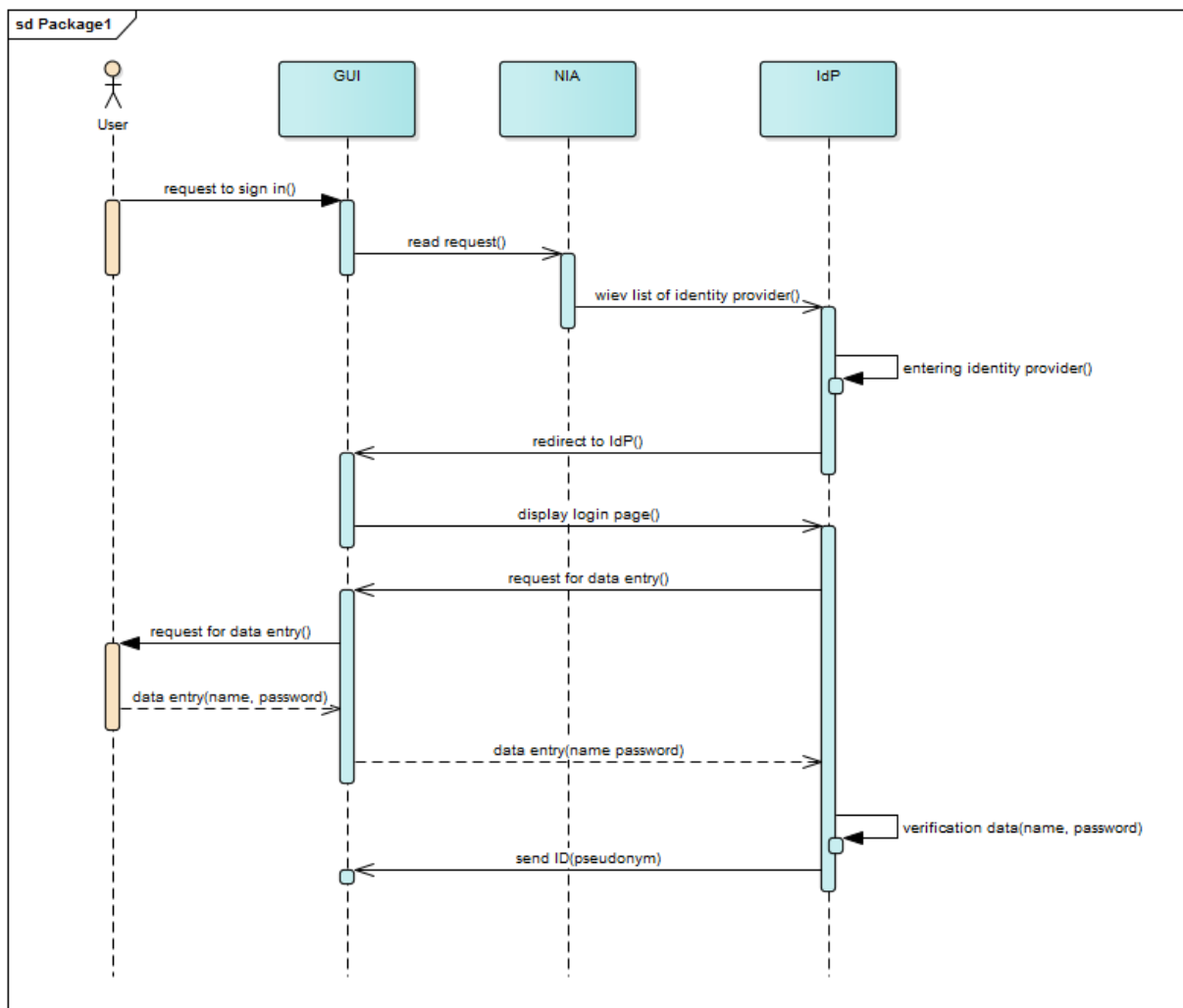

Figure 2: Process model of Verification of electronic identity with NIA system

Which will be possibilities of IdP selecting that depends on validation of trustful providers. In either case after successful authentication, the authorization on the side of AIS (it displays relevant data and provides him work with authorized data) displays.

In ideal vision of e-Government client could approach to all needed information only via one portal and he could via portal make all work with state administration also. It is necessary, to prepare software systems e-Government and resolve legislative obstructions. One of key phase that has state administration make is unification of authentication and authorization of client regardless her or his nationality and specific IdP. The sequence diagram in Figure 1 can serve as a simple guide in this process.

3 DISCUSSION AND CONCLUSION

This article argues that eIDAS regulation leads to change of public administration IS. The main changes arise from electronic identity and his documents. Electronic identity is specific subject whose identity is verified within the scope of agenda IS. For successful verification it is necessary to set right authorization and authentication process. EIDAS regulation affects especially process of authentication, because it is necessary to authenticate citizens and foreigners. The actual role of citizens in a monitorial democratic process can be characterized as being well informed, watchful and holding government accountable. This theme is the aim of publication (Ruijter, Grimmelikhuijsen, Meijer 2017).

We described methods of solving authentication in article. We presented the formalized and well-arranged model of this authentication in Figure 2 with emphasis on Verification of electronic identity with NIA system. Benefit of described solving is assessment of electronic identity providers and assessment of verified process with using of actual possibilities of CR government. The suggestion targets on client because the gain of eIDAS regulation is improvement of communication between government and client. In our opinion, the biggest provider in use is eOP, because every citizen of 15 years over has identity card.

IN case of citizen process verification selects in registers CR, for verification of foreigners it is necessary connecting with abroad provider. Communication with abroad provider runs through system NIA. MVCR makes a proposal of NIA, but till now we don't know how CR NIA will communicate with foreigner NIA. If foreigner NIA will send also information about specified provider (in this case it would be possible to create statistics of use providers). The statistics results would be applicable for CR firms, that want to establish in abroad and that work with electronic identity.

From given facts results that actual solving of AIS is not prepared for eIDAS regulation. Despite of MVCR aims to solve this problem with help of system NIA. The new questions arise in connection with this system. Their solving influences general architecture of all state resorts and they change authentication and authorization processes of electronic identity.

Many interesting pieces of knowledge about ICT and Innovation in the Public Sector we obtained from (Cortini, Lanzara, 2009), the research from Martínez and García-Sánchez, (Martínez, García-Sánchez, 2016) about assurance providers and their attributes and functions was very interesting.

In our article we focused on summarizing of this problem and on new concept of solving these processes in article. The base is how the government will solve problem from IT area. The solving would be functional not only for citizens but also for foreigner clients of public administration.

It is a question, how much this solving JIP/KAAS is available in future and if it is not only temporary solving of problem with crossing at NIA. In case of JIP/KAAS would become close space for inside identity of state administration with possibility of relationship with NIA, the question incurred what next with IDM (Identity Management) of every government department and if actual legislative allows JIP/KAAS as a unified data market of all office workers. The second possibility of using would be creation of data market for natural person and artificial person, that would work with public NIA (this argument is striking because natural and artificial person can use many of others IdP for communication with AIS). In our opinion system has low effectivity in connection with eIDAS assertion and that's why it will be removed from architecture IS public administration.

Sources

1. Cortini, F. & Lanzara, G. F. (2009). *European Studies in the Making of EGovernment*. London: Palgrave Macmillan, ISBN 978-0-230-22489-6.
2. Digital single market, 2016: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/trust-services-and-eid> (cited 15. 3. 2017)
3. Eur-lex.europa, 2017: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32014R0910&from=EN> (cited 21. 4. 2017)
4. Europa, 2017: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-586_en.htm, (cited 21. 4. 2017)
5. Martínez-Ferrero, J. & García-Sánchez, I. M. (2016). *The Level of Sustainability Assurance*. Netherlands: Springer, ISSN: 0740-624X

6. Ruijer, E., Grimmelikhuijsen, S. & Meijer, A. (2017). Open data for democracy: Developing a theoretical framework for open data use. *Government Information Quarterly*, 34(1), 45-52. Dostupné z <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0740624X17300011>

Contact

Doc. Ing. Ivana Rábová, Ph.D.
Mendel University in Brno
Zemědělská 1, 613 00 Brno, Czech Republic
Tel: +420 545132224
mail: rabova@mendelu.cz

RNDr. Zuzana Prišćáková, Ph.D.
Mendel University in Brno
Zemědělská 1, 613 00 Brno, Czech Republic
Tel: +420 545132828
mail: zuzana.priscakova@mendelu.cz

POUŽITÍ FORMÁLNÍ METODY EVENT-B K PŘÍJMU SIGNÁLU

USING FORMAL METHOD EVENT-B TO SIGNAL ACCEPTANCE

Said Krayem, Ivo Lazar, Mohammad Kady, Emad Awwama, Ahmad Rihawi

Abstrakt

V tomto příspěvku jsme prezentovali formální přístup příjmu signálů v modelování a analýze DVB-T pozemního vysílání v pásmu UHF pomocí Event-B. Prvním krokem broadcasting UHF je abstraktní model. Ve zjemnění abstraktního modelu jsme představili pojem vysílací funkce. Přístup pro vývoj systému je založen na Event-B, která usnadňuje inkrementální vývoj složitých systémů. Práce byla provedena na platformě Rodin. Za účelem ověření našeho vysílacího modelu je abstraktní a zjemňující model vysílání vyvíjen pomocí Event-B. Každý model je analyzován a správně dokázán. Naše zkušenosti s touto případovou studií posilují naše přesvědčení, že abstrakce a zdokonalení jsou cennou technikou pro modelování komplexního systému. Vzhledem k tomu, že se formální metody stanou běžnějšími, budou se inženýři muset naučit teorii typů, moderní algebry a důkazní techniky.

Klíčová slova: *kontext, axiom, množina, stroj, invariant, událost, stráž, akce*

Abstract

In this paper we have presented a formal approach reception of signals to modeling and analyzing DVB-T terrestrial broadcasting UHF Band function using Event B. The abstract model of broadcasting is done abstractly. In the refinement of the abstract model, we introduced the notion of a broadcasting function. The system development approach considered is based on Event B, which facilitates incremental development of complex systems. The work was carried out on the Rodin platform. In order to verify our broadcasting model, the initial and refinement model of broadcasting are developed by using Event-B. Each model is analyzed and proved to be correct. Our experience with this case study strengthens our believe that abstraction and refinement are valuable technique for modelling complex system. As formal methods become more common, engineers will have to learn type theory, modern algebra and proof techniques.

Key words: *context, axiom, set, machine, invariant, event, guard, action*

1 PARAMETRY DVB-T

Digitální pozemní vysílání DVB-T má v porovnání s analogovým TV vysíláním několik výhod. V první řadě není kvalita signálu ovlivněná úrovní signálu, kdy postačí o 20 μ VdB nižší hodnoty (36 μ VdB digital versus 56 μ VdB analog), následkem čehož obraz „nesněží“.

Síla signálu se v ideálním případě pohybuje mezi 45–65 μ VdB pro další zpracování (sloučení a rozbočení), kde dochází k útlumu. Jádrem problému je bitová chybovost po korekci (Post-Ber), která nesmí překročit hodnotu $1E.10^{-4}$ a chybovost kvadraturní amplitudové modulace (MERC >15 dB) v návaznosti na použité QAM 16, 64, QPSK

Pro QAM 16 to je hodnota MERC >15 dB

Pro QAM 64 to je hodnota MERC > 20 dB

Při překročení bitové chybovosti po korekci Post-BER $>1E.10^{-4}$ dochází k tzv. „kostečkování“ a postupně k úplnému výpadku obrazu a zvuku.

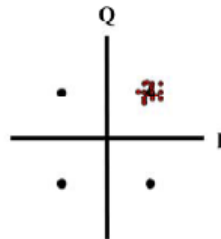
1.1 Chybovost MERc, Pre-BER, Post-BER

Obecně lze říci, že Kvadraturní amplitudová modulace, která se používá u DVB-T má určitý práh v intervalu v závislosti na použitém formátu modulace QAM.

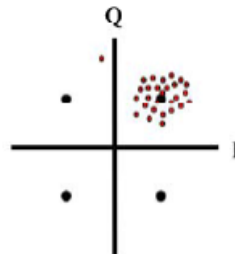
Formát modulace	Nízký práh	Vysoký práh
QPSK	7–10 dB	40–45 dB
16 QAM	15–18 dB	40–45 dB
64 QAM	22–24 dB	40–45 dB
256 QAM	28–30 dB	40–45 dB

Praktickým měřením bylo zjištěno, že pro stabilní příjem postačí nižší hodnota intervalu v nízkém prahu.

Kvalita DVB-T signálu v čase během dne kolísá, proto pro stabilní příjem se doporučuje vyšší hodnota nízkého prahu. Hodnoty intervalu vysokého prahu jsou ideálními hodnotami měřenými v laboratorních podmínkách.

Obr. 1 Poměr chybovosti modulace – nízký šum

Obr. 2 Poměr chybovosti modulace – vysoký šum

Větší „mrak“, v okolí symbolu znázorňuje vyšší šum a menší hodnotu MER – naměřené nižší hodnoty v nižším prahu. Tyto nižší hodnoty nezaručují stabilní příjem DVB-T.

Obr. 3 Porovnání chybovosti modulace – obrázek vpravo představuje stabilní příjem

1.2 Vysílač

Vysílač vysílá signál do éteru s určitou frekvencí, modulací a výkonem. Fyzikální principy elektromagnetického šíření vlny v případě digitálního vysílání (DVB-T) jsou stejné jako v případě analogu.

Rozsah příjmu vysílací antény (vysílače) je omezen úměrně výkonu. Výkon vysílače je měřen v ERP [W], signál je rozdělen do horizontální nebo vertikální polarizaci. Na přijímací anténě signály dopadají s různou polarizací, vzdálených a blízkých vysílačů s různými úrovněmi, kvalitou a modulací.

1.3 Volba přijímací antény

Konstrukce antény a její velikost ovlivňuje úhel směrovosti příjmu signálu při nižších ziscích 3–5 dB, může přijímat signál vzdálených a lokálních vysílačů s různým výkonem. Teoreticky úhel směrovosti nemá žádný významný vliv na kvalitu DVB-T s výjimkou úrovní signálu, ve srovnání s analogem. Také jsme zjistili, že antény Color, Iskra UHF91 mají úhlový reflektor, který odráží signál z opačného směru, v praxi bylo měřením zjištěno, že ne úplně. Takže příjem odrazu v potlačení (přední a zadní poměr), kde tento parametr je vyjádřen v technické specifikaci příslušné antény v reálném provozu v případě DVB-T je rozhodující. Mapy pokrývají rozsah příjmů, ale důležitější je provádět měření v místě příjmu, protože mapa neodráží místní podmínky příjmu (kopce, zástavbu atd.)

Na přijímací anténu dopadají signály s různou polarizací, vzdáleností a s různými úrovněmi, kvalitou a modulací. Přijímající anténa musí mít dostatečný zisk v [dBi] (proti izotropnímu zářiči), směrovost – pokud zisk klesne přibližně o 3 dB ve směrovém úhlu příjmu 30–50°. Série antény YAGI COLOR a ISKRA vyžadují homogenní elektromagnetické pole.

V ideálním případě není mezi vysílačem a přijímací anténou žádná překážka. V praxi tomu ale tak většinou není, proto se v husté zástavbě volí pro šíření signálu vertikální polarizace. Vždy je nutné dodržovat pravidlo, že anténa je nejlepší "zesilovač", i když v konstrukci sama žádné aktivní obvody neobsahuje.

Signály s dostatečnou úrovní μ VdB a kvalitou MER, Post-Ber, zachycené přijímací anténou, zajišťují bezproblémový příjem televizního vysílání z pohledu další úpravy – sloučení, dělení a zesílení.

V praxi je nutné kombinovat více anténních antén, které přijímají signály z různých směrů. Každý prvek, pasivní nebo aktivní mezi anténou a televizním přijímačem, má zásadní vliv na kvalitu signálu.

1.4 Frekvenční spektrum

Frekvenční spektrum je rozděleno na kanály s pevnými kmitočty – v České republice byly použity frekvenční pásma šířky 8MHz. Tento rozsah byl dost velký na to, aby bylo možné přenášet jedno analogové televizní vysílání. Každý takový kanál má svou pevnou střední frekvenci. Příjem DVB-T v kanálech 21–69 lze použít, zcela pokrývají spektrum UHF (ultra vysoké frekvence) 470–862 MHz. Digitalizace signálů a jejich další komprese přinášejí příjemný efekt, který nyní může spojit více TV kanálů. Takové množiny signálů se nazývají multiplexy a obsahují komprimované televizní vysílání, zvukové údaje a další doplňkové služby, jako je superteletext, EPG (Electronic Program Guide) atd. Tyto jsou multiplexovány do MPEG-programových toků (MPEG-PS). V současnosti používaný formát MPEG je MPEG-2. Jeden nebo více MPEG-PS je spojen do přenosového toku MPEG (MPEG-TS) a jedná se o základní digitální proud, který se přenáší a přijímá prostřednictvím televizorů nebo prostřednictvím domácích set top boxů. Zatímco vysílač DVB-T se uplatňuje na kódování multiplexů pomocí ortogonální modulace multiplexováním frekvencí (COFDM nebo OFDM), set-top boxy provádí opačný proces demodulace a dekódování.

2 MODELOVÁNÍ EVENT-B

Metoda Event-B je abstraktní matematický modelovací postup v progresivním zpřesnění za účelem dosažení specifických systémů. Chtěli bychom ukázat možnosti modelování signálů DVB-T v této metodě ve srovnání s použitím metody "B", která používá způsob operací.

2.1 Kontext modelu Event-B

Kontext modelu Event-B zahrnuje model statické části. Obsahuje konstanty, množiny a axiomy. Kontext spolu s axiomy, konstanty a množiny představuje statickou část modelu.

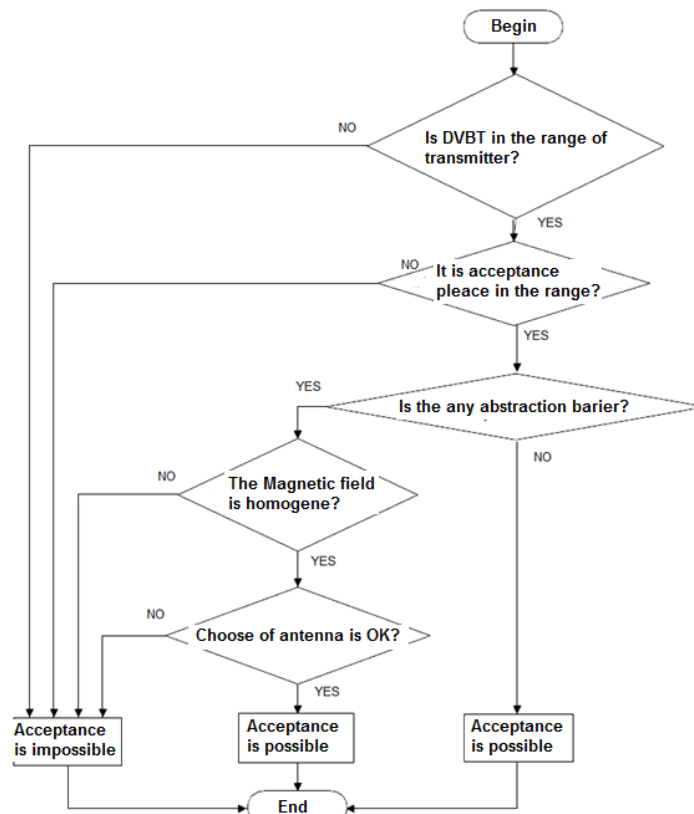
```

1 context Reception_DVBT_r5
2
3 sets PARAMETERS_DVBT ANTENNAS BARRIERS PARAMETERS_ANTENNA
4
5 constants
6   signal_strength //40-60 dBuV (-67dBm until -47dBm)
7   out_reach //ourreach signals of the transmitters
8
9 axioms
10 @axm1 signal_strength ∈ PARAMETERS_ANTENNA ⇔ PARAMETERS_DVBT
11 @axm2 PARAMETERS_ANTENNA × {out_reach} ⊂ signal_strength
12 @axm3 out_reach ∈ PARAMETERS_DVBT
13 @axm4 ∃ s ∈ PARAMETERS_DVBT \ {out_reach} ∧ PARAMETERS_ANTENNA × {s} ⊂ signal_strength
14 end
  
```

Obr.4 Kontext modelu Event-B – podmínky příjmu DVB-T

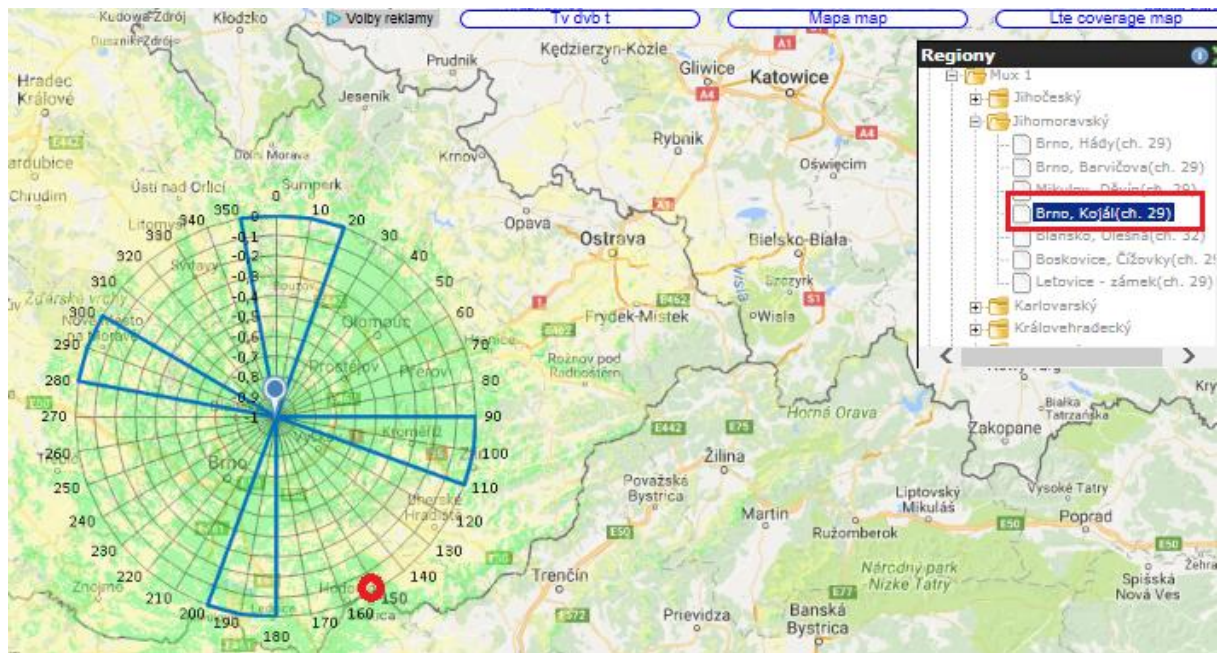
Množina PARAMETERS_ANTENNA obsahuje všechny parametry (délku antény, typ antény a způsob implementace tech. řešení, zisk antény [dBi] atd.).

Množina PARAMETERS_DVBT obsahuje všechny parametry signálů DVB-T (Strength [μ VdB], Pre-BER, Post-BER, $E1 \cdot 10^{-4}$ a nižší, MERc).

Obr. 5 Podmínky příjmu DVB-T

Mapa pokrytí vysílače pokrývá rozsah příjmů, ale důležitější je provádět měření v místě příjmu, protože mapa neodráží místní podmínky (výška antény nad zemí, kopce, překážky, jako je např. zastavěná plocha v husté zástavbě ...) – měl by být brán v úvahu profil terénu.

Obr.6 Mapa pokrytí DVB-T vysílače Brno-Kojál, 29 k.

2.2 Abstraktní stroj Event-B modelu

Abstraktní stroj Event-B je prvním krokem v modelování. Je velmi důležitým krokem, protože od něj se odvíjí další model zjemnění (další stroj, který je součástí projektu). Abstraktní stroj představuje dynamickou část modelu. Kontext je provázán se strojem *recep_0_r5* (sees *Reception_DVBT_r5*).

```

1 machine recep_0_r5 sees Reception_DVBT_r5
2
3 variables   reception_DVBT
4             b//barrier [e.g. hills, buildings]
5             b_out//barrier out reception_DVBT
6             r//range
7             p//place
8             ch // kaint antenna
9             vb //magnetic field - post_BER
10
11 invariants
12 @inv1 ¬(b=TRUE ∧ b_out=TRUE)
13 @inv2 reception_DVBT ∈ BOOL
14 @inv3 r ∈ PARAMETERS_ANTENNA → PARAMETERS_DVBT
15 @inv4 r ⊆ signal_strength
16 theorem @DLF; ∃s,l.(s↔l ∈ signal_strength ∧ r(s) ≠ l)
17 @inv5 p ∈ BOOL
18 @inv6 ¬(p=TRUE ∧ b=TRUE)
19 @inv7 ch ∈ BOOL
20 @inv8 vb ∈ BOOL
21 @inv9 ¬(vb=TRUE ∧ b=TRUE)
22 @inv10 b ∈ BOOL
23 @inv11 b_out ∈ BOOL

```

Obr. 7 Proměnné a invarianty abstraktního modelu

```

25 events
26 event INITIALISATION
27   begin
28     @act1 b = FALSE
29     @act2 b_out = FALSE
30     @act3 reception_DVBT = FALSE
31     //@act4 r = 0
32     @act5 r = PARAMETERS_ANTENNAx{out_reach}
33     @act6 p = FALSE
34     @act7 ch = FALSE
35     @act8 vb = FALSE
36   end

```

Obr. 8 Inicializace proměnných v abstraktním stroji

```

38 event DVBT_range
39   any s //reception signal
40   when
41     @grd1 s = l ∈ signal_strength
42     @grd2 r(s) ≠ l
43   then
44     @act1 r(s) = l
45   end
46
47 event acceptance_place //ALLRIGHT
48   any recep_DVBT //reception signal
49   when
50     @grd1 recep_DVBT ∈ BOOL
51     @grd2 p ∈ BOOL
52     @grd4 b=FALSE ⇒ reception_DVBT=TRUE
53
54   then
55     @act1 reception_DVBT = recep_DVBT
56     @act2 p = TRUE
57   end

```

Obr. 9 Event DVBT_range a acceptance_place – řešení podle diagramu

```

59 event abstraction_barriers
60   any
61     some_barrier
62   when
63     @grd1 some_barrier ∈ BOOL
64     @grd2 b = FALSE ⇒ b_out = TRUE
65     @grd3 b=FALSE ⇒ reception_DVBT = TRUE
66
67   then
68     @act1 reception_DVBT = TRUE
69     @act2 b_out = some_barrier
70     @act3 b = FALSE
71   end
72
73 event magnetic_field //ALLRIGHT
74   any m
75   when
76     @ged1 m ∈ BOOL
77     @grd2 b=FALSE ⇒ reception_DVBT = TRUE
78     @grd3 p = TRUE
79     //@grd4 r = TRUE
80     @grd5 vb ≠ b_out
81   then
82     @act1 reception_DVBT = m
83     @act2 vb = TRUE
84   end

```

Obr. 10 Event abstraction_barriers a magnetic_field – řešení podle diagramu

```

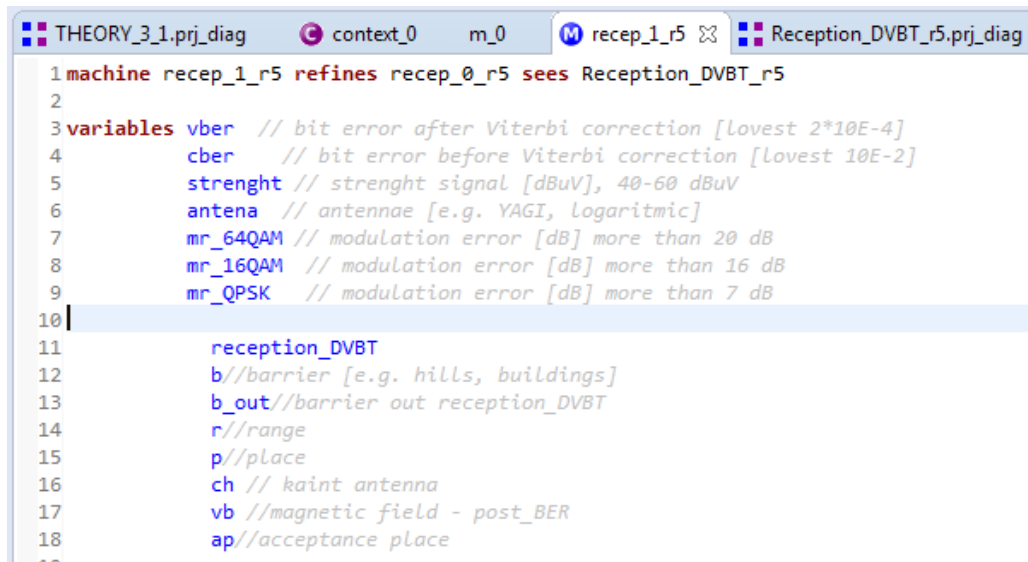
86 event choose_antenna //ALLRIGHT
87     any an
88     when
89         @grd1 an ∈ BOOL
90         @grd2 b=FALSE ⇒ reception_DVBT=TRUE
91         @grd3 p = TRUE
92         //@grd4 r = TRUE
93         @grd5 vb = TRUE
94         @grd6 vb≠b_out
95     then
96         @act1 reception_DVBT ← an
97         @act2 ch←TRUE
98     end
99 end

```

Obr. 11 Event choose_antenna – řešení podle diagramu

2.3 Abstraktní stroj Event-B modelu – první zjemnění

První zjemnění naplňuje předpoklady jednotlivých parametrů, které jsme přímo naměřili. Jedná se především: amplitudová modulace, bitová chybovost před a po korekci, síly signálu a typu antény.


```

1 machine recep_1_r5 refines recep_0_r5 sees Reception_DVBT_r5
2
3 variables vber // bit error after Viterbi correction [Lovest 2*10E-4]
4           cber // bit error before Viterbi correction [Lovest 10E-2]
5           strenght // strenght signal [dBuV], 40-60 dBuV
6           antena // antennae [e.g. YAGI, Logaritmick]
7           mr_64QAM // modulation error [dB] more than 20 dB
8           mr_16QAM // modulation error [dB] more than 16 dB
9           mr_QPSK // modulation error [dB] more than 7 dB
10
11           reception_DVBT
12           b//barrier [e.g. hills, buildings]
13           b_out//barrier out reception_DVBT
14           r//range
15           p//place
16           ch // kaint antenna
17           vb //magnetic field - post_BER
18           ap//acceptance place
19

```

Obr 12 První zjemnění – proměnné

```

20 invariants
21 @inv1 antena ∈ PARAMETERS_DVBT⊕ANTENNAS
22 @inv2 strenght ∈ PARAMETERS_DVBT⊕ANTENNAS
23 @inv3 vber ∈ PARAMETERS_DVBT⊕ANTENNAS
24 @inv4 vber ⊆ strenght
25 @inv5 cber ∈ PARAMETERS_DVBT⊕ANTENNAS
26 @inv6 cber ⊆ strenght
27 @inv7 mr_64QAM ∈ PARAMETERS_DVBT⊕ANTENNAS
28 @inv8 mr_64QAM ⊆ strenght
29 @inv9 mr_16QAM ∈ PARAMETERS_DVBT⊕ANTENNAS
30 @inv10 mr_16QAM ⊆ strenght
31 @inv11 mr_QPSK ∈ PARAMETERS_DVBT⊕ANTENNAS
32 @inv12 mr_QPSK ⊆ strenght
33 @inv13 ap ∈ PARAMETERS_DVBT⊕ANTENNAS
34 @inv14 ap ⊆ strenght

```

Obr 13 První zjemnění – invarianty


```

36 events
37   event INITIALISATION
38     begin
39       @act1 antena  $\vdash \emptyset$ 
40       @act2 strenght  $\vdash \emptyset$ 
41       @act3 vber  $\vdash \emptyset$ 
42       @act4 mr_64QAM  $\vdash \emptyset$ 
43       @act5 mr_QPSK  $\vdash \emptyset$ 
44       @act6 cber  $\vdash \emptyset$ 
45       @act7 mr_16QAM  $\vdash \emptyset$ 
46
47       @act8 b  $\vdash$  FALSE
48       @act9 b_out  $\vdash$  FALSE
49       @act10 reception_DVBT  $\vdash$  FALSE
50       //@act4 r  $\vdash \emptyset$ 
51       @act11 r  $\vdash$  PARAMETERS_ANTENNA $\times$ {in_reach}
52       @act12 p  $\vdash$  FALSE
53       @act13 ch  $\vdash$  FALSE
54       @act14 vb  $\vdash$  FALSE
55       @act15 ap  $\vdash \emptyset$ 
56   end

```

Obr 14 První zjemnění – inicializace proměnných

```

58 event all_right_QAM_VBER refines abstraction_barriers
59   any si str_s
60   where
61     @grd1 si  $\in$  PARAMETERS_DVBT
62     @grd2 (si  $\in$  dom(mr_64QAM)  $\wedge$  si  $\in$  dom(vber))  $\vee$  (si  $\in$  dom(mr_16QAM)  $\wedge$  si  $\in$  dom(vber))  $\vee$  (si  $\in$  dom(mr_QPSK)  $\wedge$  si  $\in$  dom(vber))
63     @grd3 str_s  $\in$  PARAMETERS_DVBT $\rightarrow$ ANTENNAS $\wedge$  dom(str_s) = {si}  $\wedge$  ran(str_s)  $\subset$  ANTENNAS
64     @grd4 strenght  $\subset$  antena
65     @grd5 str_s  $\neq$  strenght
66     with @some_barrier some_barrier = FALSE
67     then
68       @act7 strenght  $\vdash$  strenght  $\cup$  str_s
69     end
70
71 event DVBT_range extends DVBT_range
72 end
73
74 event acceptance_place refines acceptance_place
75   any pl si
76   where
77     @grd1 si  $\in$  PARAMETERS_DVBT
78     @grd2 (si  $\in$  dom(mr_64QAM)  $\wedge$  si  $\in$  dom(vber))  $\vee$  (si  $\in$  dom(mr_16QAM)  $\wedge$  si  $\in$  dom(vber))  $\vee$  (si  $\in$  dom(mr_QPSK)  $\wedge$  si  $\in$  dom(vber))
79     @grd3 si  $\in$  dom(strenght)
80     @grd4 pl  $\notin$  ap
81     with @recep_DVBT recep_DVBT=TRUE
82     then
83       @act1 ap  $\vdash$  ap  $\cup$  {pl}
84     end
85
86 event magnetic_field extends magnetic_field
87 end

```

Obr 15 Eventy: all_right_QAM_VBER a acceptance_place v prvním zjemnění

Závěr

Článek vysvětluje příjem DVBT signálu v závislosti na vzdálenosti od vysílače, homogenity elmag. pole, antény a bariéry mezi místem příjmu a vysílače. DVB-T versus analog má vlastnosti vyplývající z bitové chybovosti, modulace (Pre-BER, post-BER, QAM). Síla signálu DVBT oproti analogovému příjmu není významným faktorem (v porovnání s 35 μ VdB DVBT, versus 56 μ VdB analog). Důležitý je zisk antény a vhodně navržený anténní systém dvou nebo více antén, vhodných k příjmu z různých úhlů azimutů a směrovosti při poklesu zisku max. 3dB pro užitečný signál ke zpracování (sloučení, zesílení a rozbočení). Anténa sama o sobě neobsahuje aktivní obvody – platí pravidlo, že správně navržená anténa je „nejlepším zesilovačem“.

Použitá literatura

1. HRANAC, R. *BER and MER Fundamentals* (2007), CISCO, https://www.academia.edu/6564958/Ron_Hranac_Presentation-BER_MER_Fun?auto=download
2. European Telecommunications Standards Institute 2009, *Digital Video Broadcasting (DVB)*, ETSI TS 101 154 V1.9.1, Accessed on: 2009-09 http://www.etsi.org/deliver/etsi_ts/101100_101199/101154/01.09.01_60/ts_101154v010901p.pdf
3. European Telecommunications Standards Institute 2009, *Digital Video Broadcasting (DVB)*, ETSI TS 102 591-2 V1.1.1, Accessed on: 2010-02 http://www.etsi.org/deliver/etsi_ts/102500_102599/10259102/01.01.01_60/ts_10259102v010101p.pdf
4. Czech Telecommunications Office, 163 DECREE on the method for determining terrestrial television broadcasting signal coverage, Accessed on: 2008-04-30 <https://www.mpo.cz/assets/dokumenty/39700/50315/582024/priloha005.pdf>
5. FISHER, W., *Digital Video and Audio Broadcasting Technology*, Springer, 2010. ISBN: 978-3-642-11611-7 (Print) 978-3-642-11612-4 (Online), Springer.
6. FISHER, W., *Measuring DVB-T Signals*, Springer, 153 Volumes from 2002 – 2017 (March 2010), 2010. pp 421-450, ISBN: 978-3-642-11611-7 (Print) 978-3-642-11612-4 (Online).
7. *Interaktivní mapa DVB-T*, Web available since 1st November 2009, <http://www.mapavysilacu.cz/>
8. ABRIAL, J.-R., *Modeling in Event-B*, Swiss Federal University (ETH), Zürich, 2010. ISBN: 978-0-521-89556-9
9. *Event-B and the Rodin Platform*, Accessed on: <http://www.event-b.org>
10. ABRIAL, J.-R., BUTLER M., HALLERSTEDDE S., VOISIN L. (2006), *An open extensible tool environment for Event-B*, Springer, Vol. 4260 of LNCS, 2006, pp 588–605, ISSN 0302-9743.
11. ABRIAL, J.-R., *Modeling in Event-B*, Cambridge, 2010. ISBN-13 978-0-511-72976-8, CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS
12. JASTRAM, M., BUTLER, M. *Rodin User's Handbook: Covers Rodin v.2.8*, Create Space Independent Publishing Platform, 2014. ISBN 10: 1495438147 ISBN 13: 9781495438141, USA. <https://www3.hhu.de/stups/handbook/rodin/current/pdf/rodin-doc.pdf>
13. Rodin User's Handbook v.2.8, Accessed on: 2014-02-04 <https://www3.hhu.de/stups/handbook/rodin/current/html/introduction.html>.
14. HALLERSTEDDE, S., *Justifications for the Event-B Modelling Notation*. B: Formal Specification and Development in B, Springer, Vol. 4355, 2007., pp 49-63., ISSN 0302-9743
15. *Event-B and Rodin Documentation Wiki*, Accessed on: 2011-04-05 http://wiki.event-b.org/index.php/Main_Page

Kontaktní údaje

Prof. Dr. Eng. Said Krayem, CSc.
FAI, UTB Zlín
Nad Stráněmi 4511, 760 05 Zlín
email: drsaid@seznam.cz

Kontaktní údaje

Mgr. Ivo Lazar
FAI, UTB Zlín
Nad Stráněmi 4511, 760 05 Zlín
Tel: 773 948 969, email: Ivo.Lazar@centrum.cz

NEXT GENERATION ACCESS NETWORK

David Grenar, Miloslav Filka

Abstract

Increasing interest in multimedia transmissions generate a larger volume of data traffic in networks. This transmission is primarily affect by transition to new application of third parties, such as over the top (OTT), multimedia entertainment providers as well as communication service such as WhatsApp, Skype or Facebook. This aspect was recorded mostly within telecommunication networks, which were for example Portio study [1] in 2012 – 2016 received 6 billions messages by above mentioned application. Operators reacted on this new market situation based on above mentioned findings and they reinforced implementation of packet transmission within its infrastructure. This new approach ensured more effective used of transmission capacity. NGN has the main aim to enable increase of speed and availability of transmission, decrease in costs and reinforcement its adaptability in global communication.

Key words: NGA, OTT, VoIP, NGN

1 DEFINITION OF NEXT GENERATION NETWORK

Merger of characteristics of telephone and data networks based on IP technology and by using its advantages is created NGN – Next Generation Network. The main features of NGN networks are packet transmission of information and providing certain telecommunication services, such as telephone, text, image, audio and data services [2, 3]. Organization ITU defines NGN as high speed packet network or network with high permeability using packet transmission. The most common is based on IP protocol, both in the backbone and in the access network (WiFi, WiMAX, 4G). Access networks are also called as NGA (Next Generation Access). Next Generation Network represents merging or converging several independent networks for transmission of voice, video and data into one unified broadband networks. Economic benefit and wide transmission possibilities of new platform predict to take over function of classic switching networks and to further expand these next-generation networks.

The main features of NGN include:

- packet transmission of information;
- providing number of telecommunication services, such as telephones – fixed and mobile, text images, audio, video and data – fixed and mobile and other service;

Above was already mentions, the main aim of NGN networks is process of convergence itself. In this process is used classic technology and technology conceived on open standards. This openness of standard enables connection of different type of communication systems and system features. Convergence and it application is multiplied the effect of network resources, which makes possible for operators to reduce operating costs. This decrease of costs enable operators to offer its customers wider range of services regardless of whether the user is using transmission of all services via fixed or mobile network. The main benefit of convergence from operators and customers point of view lies in the economic level, which convergence of mobile and fixed network makes highly current development trend.

Study of Electronics and Telecommunications Research Institute (ETRI) perceived convergence of infrastructure as result of integration within below listed subjects into one unit [4].

These subjects are:

1. Voice – data and media;
2. Information – entertainment and communication;
3. Broadcasting – telecommunication and Internet;
4. PC – terminals and electronics at home;

1.1 Convergence of voice and data services

Telephone networks work on the principal time division called as TDM, in which channels for each participant are transmitted repeatedly in succession on the basis of the circuit pooling principle, which reserves the connection between the participants throughout its duration. Telephone networks Public Switched Telephone Network – PSTN are based on analogue networks that have been converted to Integrated Services Digital Network – ISDN. Technology of time division is used in practice mostly for transmission of telephone signal. However, its use is possible also in the field of other applications. As was mentioned above, essential feature of telephone network is based on active connection of participants during the whole call even in situation, where there is no transmission of data. It is necessary to note, that this way is blocked network capacity, which otherwise could be use by other participants certain telephone network. In case of using transmission in data network with help of packet transmission are the negative features reduced. This means, that transmission of voice is size of transmitted voice stream smaller, so remaining capacity of transmission way might be used for the same or other service provider. And at the same time it is achieved higher effectivity of data transmission. Convergence of voice and data networks may lead to implementation of new application – for example use of PBX systems for IP telephones or for solutions of company networks and call centers.

1.2 Convergence

IP technology convergence is currently widely available and it is often used technological solution of transmission data and voices in practice. This enables integrate existing voice and data networks into one communication network, which principle is based on communication protocol IP and leads to integration of whole communication infrastructure platform. The main advantage of this technological solution is from the technological point of view simple expanding of existing network and simple as well as transparent administration of this converged network. These technologies are called NGN networks and NGA networks, where information is automatically provided to end users and applications about their priority within data transmission. Providing IP telephone network is possible to perceived as first practical result of IP technology convergence.

Practical realization of convergence is based on realization of connection between several different layers od network infrastructure. It is necessary to convergence of access network and terminals to enable access on different types of networks, such as wired, wireless or mobile networks. At the same time should provide access for different type of services without showing negative effects of convergence on the end terminals and service quality QoS.

Converged network is able to integrate all current telecommunication networks – telephone networks, ISDN, classical packet data networks based on the IP platform, ATM or Frame Relay including internet packet protocol IP and transmission MPLS.

Service convergence includes association of telephone, data, text, document services, audio and video communication in one access point within convergence networks with one on site interfaces.

This type of service convergence is in these days marked as multimedia service and it is typical with high technical and economic ambitiousness.

Converged IP network enables at one platform at the same time provide essential services, such as telephone IP, unified messaging with integrated voice mail and web conferencing applications.

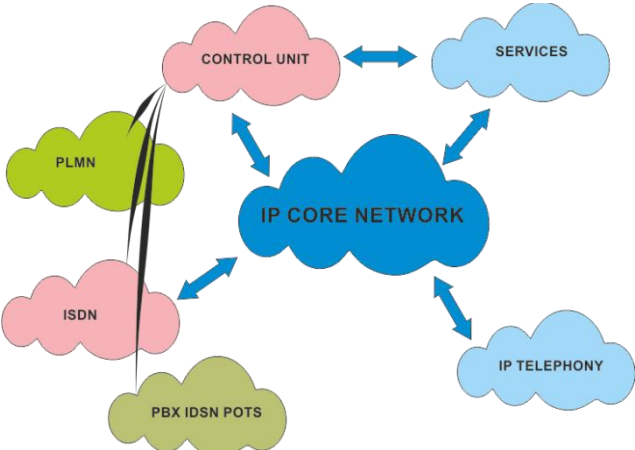
1.3 IP services convergence

Each NGN and NGA networks have characteristic structure of the network, where distinguished transport and management is layers and services provided by NGN and NGA networks – see below picture 1.

Division certain networks of new generation on these layers permit to offer for end users within one network services from different providers, which enable to operators to lease a portion of the infrastructure across NGN and NGA networks [5].

Separation within application and management of own data transmission must show in architecture of these networks of new generation. Content of multimedia services is operated by application servers, which create own domain, is often called IMP – IP or multimedia subsystem and connected to backbone IP network. For this connection is used softswitch, which is able to even distribution of load within the converged network. Characteristic feature of this architecture is easy extensibility, acceptance of lower number of control elements, easy adaptation of such constructed networks to the specific conditions and at the same time necessary requirements imposed on them.

It is necessary for the new generation networks currently take account full functionality of current networks in their architecture based on time division and connection of the fixed and mobile networks, while making the most of their mutual cooperation. Essential cooperation is based on gates, which unsecured information transfer from packet field into area with time division and otherwise. Primarily, this is transfer from IP to TDM (PSTN).

Picture 1: Design of next generation network.

Two types of gates are applied within technical solution in practice – Media Gateway (MGW) as gate securing transfer of voice data and gate Signaling Gateway (SGW) securing signaling transfer, which is mostly represented by signaling protocols SS7 or ISDN. Gate Media Gateway Controller must be used within MGW, which coordinate the entire convergence system.

1.4 Czech Telecommunication Office – CTO

Controller of telecommunication networks and electronic services is Czech Telecommunication Office in the Czech Republic. This office oversees on coordination of telecommunication networks and electronic services providers within compliance with the frequency plan and security of requested service quality provided by these operators. European commission was released binding document within the European Union – recommendation EU2009/396/EC, which defines besides model BU-LRIC [3], which has as goal to define costs in providing services by hypothetical operator. This operator is provider of fixed network in competitive market environment. This situation is also connected with assumption of rebuilding of network and taking into account existing and future demand [6].

Regulation and opinion of Czech Telecommunication Office (CTO) is in the environment of convergence network mostly connected with following sections:

- maximizing benefits for end users, when CTO promotes the lowest prices for end users and for convergence services provides other services in order to reduce costs and time;
- direct access for every telecommunication operator on the market of electronic communication without discriminatory interventions into activities and business intentions of each operator;
- support of effective investments into infrastructure and innovation forms of controlled regulation and independent supervision by CTO through network expansion and provided services for end user;
- According to CTO opinions cannot regulations in any way restrict development of converged services. On the other hand is necessary to pursue for:
 - creation of necessary space for network and service convergence;
 - stimulating development and competition;
 - enabling maximum benefits for the end user;
 - ensuring the necessary level of protection for the end user;

Main direction of CTO regulation in the field on convergence are:

- technological neutrality;
- interoperability and interconnection;
- termination rates;
- obligation of Number Portability - NP;
- end user numbering;
- availability of emergency services;
- equal access for all operators;

1.5 Prerequisites for the development of new generation networks

Strategy for national support for development of access (NGA) networks and transport (NGN) networks of new generation are based on assumption, that natural development of these network is achieved by fulfillment of these criteria:

- accessibility of backbone connection – backhaul in chosen destination in necessary capacity;
- elimination of construction obstacles which limited effective construction of new generation networks;
- construction regulation by state or region programs NGN and NGA networks in case of high economic costs.

Construction these networks of new generation is conditional by building infrastructure – especially start construction backbone infrastructure, which unsecured sufficient capacity for current and future operation and possibility to expand networks in all regions as well as micro regions of the Czech Republic. This way conceived backbone communication network is necessary to secure sufficient dimensioned feeders connected two cities and municipalities together.

In case of assumption, that on the market is no failure, it is possible to construct these networks in effective way. But its realization does not defend redundant or bureaucratic obstacles and at the same time is it fulfill nature development of access backbone networks in each agglomeration – meaning cities and municipalities. Simultaneously, parallel occurrence of information technology arise higher security and stability of the system and certain technological solutions.

A prerequisite for efficient construction of communication technology last but not least is realization of qualitative mapping and following analysis of current and default state of backbone infrastructure, access networks and planning future needed infrastructure. In order to fulfill national strategic document Digital Czech 2.0 was conducted data collection about real provided services by internet network in certain location. After this was carried out a map of the Internet territory in black and white distinction of the Czech Republic [7].

1.6 Proportioned NGN and NGA networks

Basic step for proposal NGN and NGA networks is well-thought dimension, choice of form and level of these networks. Capacity of this network is directly affected by technological development of transmission systems. The following parameters are critical for the proper proportioned NGN and NGA networks:

- requested size of data and voice flow at the peak load of the transmission network supplied by the operators;
- data connected with conditions, state and influence of local specific factors, which ensure as well as affect data and voice streams within networks by using switches and routers in ethernet nodes;
- data about total capacity of transmitted network nodes, when based on data will be chosen type of optical cable including its specific needed material composition used to interconnect individual nodes;

- data about localization networks features, when based on distance between each optical cables is necessary to choose the right type of active feature, which will ensure transmission of data and voice streams by using local network.

Active network features in NGN and NGA networks, that secure transmission of data and voice streams, must be designed correctly, because of use capacity of active feature in maximum degree. At the same time active network feature must fulfill also requirements on possibility to conduct upgrade in the future. Furthermore, it is necessary within selection of active network features take into account ratio of provided voice, data and video service, while this ratio for each active network feature is calculated based on statistical data about its operating ability and the factors of their use.

Based on this input data and information about ratio of active network features on provided service can be in next step assembled methodological table, which enables in direct dependence on the spectrum of services, determine the financial complexity of the whole NGN as well as NGA networks implementation.

1.7 Voice over IP - VoIP

It is necessary with higher prudence to approach mostly designing part of the proposal within suggestion of NGN and NGA networks. This part of the proposal will be focused on the field of provided voice services, mostly because of complete realization transmission of content and signalization by using packets. Furthermore, is necessary in the proposal take into account transmission of interconnection circuits and packet transmission (volume kb/s).

In order to dimensioning the active elements, it is necessary to determine the following two default parameters:

- maximal number of participated ports with abbreviated as POTS, which will be connected with dimensional device and its data stream will be by this device processed;
- definition of main operational hours of device, which are marked by abbreviation HPHmE. This abbreviation set up number per one time unit realized VoIP calls in the main operating time;

After this is possible to start with own calculation of bandwidth of the VoIP channel. For calculation is necessary consider the type of VoIP technology. This means corresponding properties of voice codecs and useful volume of each RTP/UDP/IP/Ethernet network layer protocol according to the type of transmission.

The bandwidth of the VoIP channel is defined by the following relationship [8]:

$$B = P_s * P_r$$

where:

B – bandwidth in Ethernet layer (kb/s)

$$P_s = H_1 + H_2 + P_v$$

P_r – total size of packets (kb)

P_r – packets per second (number of packets)

C_{br} – transmission speed of codecs (kb/s)

P_v – user volume for one packet (kb/s)
 H_1 – size of ethernet header (kb)
 H_2 – size of IP/UDP/RTP header (kb)

Values received by calculation based on above mentioned relationship are stated in the following table – see Table 1.

Table 1. Calculation of bandwidth for each access section.

Codec and transmission speed (Kb/s)	Bandwidth of zone in ethernet layer (Kb/s)
G.711 (64 Kb/s)	87,2 Kb/s
G.729 (8 Kb/s)	31,2 Kb/s
G.723.1 (6,3 Kb/s)	21,9 Kb/s
G.723.1 (5,3 Kb/s)	20,8 Kb/s
G.726 (32 Kb/s)	55,2 Kb/s
G.726 (24 Kb/s)	47,2 Kb/s
G.728 (16 Kb/s)	31,5 Kb/s
G.722_64k (64 Kb/s)	87,2 Kb/s
ilbc_mode_20 (15,2 Kb/s)	38,4 Kb/s
ilbc_mode_30 (13,33 Kb/s)	28,8 Kb/s

The resulting volume of data transmission with a guaranteed throughput rate will be calculated based on nominal capacities of these services.

Service volume of data transmission will be set up based on nominal transmission service capacity, which overbooking factors and average permeability of these services.

CONCLUSION

Main advantage introduction of next generation networks is creation unified communication network for all types of voice, data and video services, which at the same time enable service providers and networks to reduce operating and maintenance costs. Deploying next generation networks NGN and NGA and its implementation into existing networks will providers achieve reduction of financial resources. This operation of these networks will be much easier and cheaper and for user will be more attractive and more accessible. However, the ultimate advantage from the NGN network end user point of view lies in possibility to use different type of services by using single terminal.

Literature

1. Mobile Messaging Futures 2012-2016: Megatrends in consumer technology [online]. Source: <https://karlwhitfield.files.wordpress.com/2012/12/mobile-messaging-futures-2012-2016-portio-research-ltd-full-report.pdf>
2. NGN Working definition: Definition of Next Generation Network [online]. ITU. Source: https://www.itu.int/ITU-T/studygroups/com13/ngn2004/working_definition.html
3. Řízení datového provozu, parametry měření kvality: Český telekomunikační úřad [online]. Source: http://www.ctu.cz/cs/download/datovy_provoz/řízení_datoveho_provozu_stanovení_zakladnich_parametru_18_12_2014.pdf
4. NÁRODNÍ PLÁN ROZVOJE SÍTÍ NOVÉ GENERACE: STRATEGIE SKOKOVÉ ZMĚNY 2030 [online]. Praha: MVČR, 2015. Source:

- <http://www.mvcr.cz/soubor/narodni-plan-rozvoje-siti-nove-generace-strategie-skokove-zmeny-2030.aspx>
5. Národní plán rozvoje sítí nové generace [online]. Ministerstvo průmyslu a obchodu, 2014. Source: www.mpo.cz/assets/cz/e..a-posta/./N_rodn__pl_n_NGA-ucelen__prac.verze.docx
 6. Model BU–LRIC [online]. Český telekomunikační úřad, 2011. Source: https://www.ctu.cz/cs/download/oop/oop_04/metodika_lric_pevna.pdf
 7. Digitální Česko v. 2.0: Cesta k digitální ekonomice [online]. Srouce: https://www.vlada.cz/assets/media-centrum/aktualne/Digitalni-Cesko-v--2-0_120320.pdf
 8. Voice Over IP - Per Call Bandwidth Consumption. Supportforums.cisco.com [online]. Source: <https://supportforums.cisco.com/sites/default/files/legacy/5/0/2/2/6205-VoiceOverIP-PerCallBandwidth.pdf>

Contact

Ing. David Grenar

Department of Telecommunications

FACULTY OF ELECTRICAL ENGINEERING AND COMMUNICATION

BRNO UNIVERSITY OF TECHNOLOGY

Technická 12, Brno, 616 00, EU

david.grenar@phd.feec.vutbr.cz

www.vutbr.cz

TECHNOLOGIE, STROJÍRENSTVÍ A STAVEBNICTVÍ
TECHNOLOGIES, ENGINEERING, BUILDING INDUSTRY

QUAERE

SPECIAL STABILITY PROBLEMS OF STEEL FRAMES

Michal Kováč, Zsuzsanna Vaník

Abstract

The paper deals with the stability of portal frames which consist from laced built up members. In praxis the laced built up columns of such structure, which are usually under compression, should be checked by considering the buckling phenomenon. In the common praxis only the buckling phenomenon on the chord domain of laced built up columns is taken into account. In the paper the influence of sway buckling phenomenon of the whole frame is researched. The error which we are committing by neglecting this sway buckling influence was estimated upon the parametrical study which are presented.

Key words: laced built up columns, sway-type portal frames, buckling, parametric study

1 INTRODUCTION

The buckling phenomenon should be correctly checked in all cases of columns under compression, including the laced built up columns as a special type of columns. The laced built up members are mostly preferred over the compact cross-section members in cases of greater span and greater highs of members of portal frames. In the praxis the design process usually contain the simplification in the check of the buckling phenomenon of such columns. The buckling phenomenon of the chords of laced built-up columns is investigated usually only on the chord's domain. The influence of the sway buckling phenomenon of the sway-type portal frames is usually not taken into account by this simplification. The influence of the sway buckling of portal frames with laced built-up columns creates additive normal forces in the chords of such columns, which are neglected in the simplification in question.

2 SWAY BUCKLING INFLUENCE

If the second order internal forces should be considered in the design of the sway-type portal frames then the sway imperfection should be applied on the geometry of the frame and the second order analyses should be preformed. In the portal frames with laced built up columns such sway imperfection and the second order analysis results in the additive normal forces of the chords of columns. There are two ways to obtain these additive forces. The first one is the using the finite element commercial software for the second order analysis and the creation of the accurate model of imperfect structure in its sway shape. The second approach is a simplified method used by same authors in the previous papers [1, 2].

Shortly, the simplified method is based on the norm procedure of stability check for the isolated laced built up column with the hinge boundary conditions on both ends, which is located in clause 6.4 of norm EN 1993-1-1 [3]. As long as the laced built-up column in question is built-in in the frame, the boundary conditions are different. Therefore, in the simplified method the transformation of the given portal frame with the laced built-up members to the equivalent frame (with the compact cross-sections) should be perform. On such equivalent frame the global stability analysis can be performed and the sway buckling mode can be find. The obtained buckling length of column can be used as the length of the isolated equivalent laced built-up column (with hinged boundary conditions) which can be checked by the norm procedure instead of the given built-in laced-up column. The details of this simplified method is discussed in [1, 2] where also the evaluation of the accuracy of this simplified method is done. The simplified method was proved to be enough accurate to be

used in praxis and also, it is suitable to generate data for the parametric study. Prior to the parametric study the specific example will be presented.

3 SIMPLIFIED METHOD EXAMPLE

The simplified method procedure for the assessment of the sway buckling effects will be presented on the following specific example of portal two-hinged frame (Fig. 1). The frame consist of the laced built-up members, the chords and the diagonal members of which are from square hollow sections SHS 120/120/8 and steel S355 material. The structures is loaded by forces applied in the member joints. All joints are considered as the hinges.

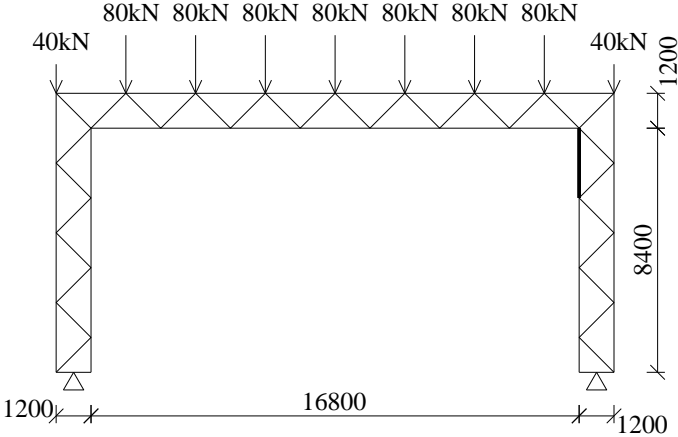

Fig.1 Geometry and loading of given frame

In the first step the given laced built-up portal frame was transformed into equivalent frame from the compact cross-sections with the effective second moment of area of cross-section $I_{eff}=2.5344 \times 10^{-3} m^4$. The following stability analysis was performed by the commercial software IQ100. According the first sway buckling mode the critical length $L_{cr}=24.02m$ was obtained, which define the length of the equivalent laced built-up column subjected to assessment. The imperfection of the equivalent laced built-up column (with hinge boundary conditions on both ends) in the shape of sin half-wave was determine from the sway imperfection given by norm [3] in clause 5.3.2 (3). The determination of the amplitude of imperfection was presented in the previous papers [1, 2]. In this example the resulted value of amplitude of such imperfection was $e_0=28.133mm$.

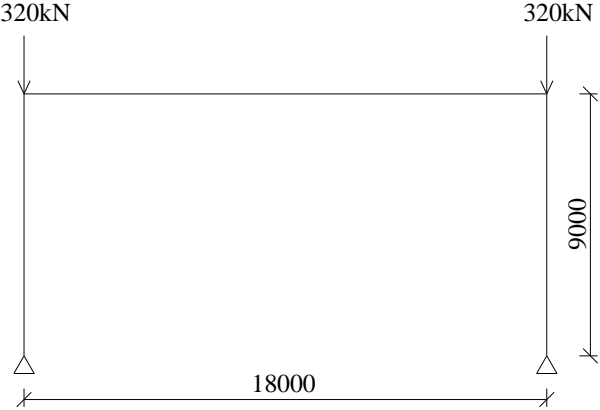

Fig.2 The equivalent frame of compact cross-sections

The second order bending moment in the middle of the column was determined in the sense of the clause 6.4.1 (6) of norm [3]. This bending moment was divided by the distance between chord centroids $h_0=1.2m$ to obtain the additive normal forces of chords $\Delta N=7.19kN$ as an influence of sway buckling phenomenon.

4 THE SECOND ORDER ANALYSIS OF THE IMPERFECT FRAME

For the sake of comparison with the simplified method the presented example will be solved using second order analysis of imperfect structure. For the second order analysis commercial software Scia Engineer was used which is based on the finite element method. The finite element model of structure was created firstly without any imperfections and then with the sway imperfections of the columns. The structural model of portal frame contains all members including the chords and the diagonals of the laced built-up members. The loading and boundary conditions, cross-sections and material was identical as in Fig.1. For the first alternative of the structure without imperfections (Fig.1) the internal forces were calculated and obtained normal force in the emphasized chord was $N_{without.imp}=-566.13kN$. For the second alternative, the structure with the sway imperfection (Fig.3) was calculated by the non-linear second order analysis and the resulted normal force in the emphasized chord was $N_{imp}=-573,61kN$. The sway imperfection was derived according the norm EN 1993-1-1 and in the high $h=9m$ (Fig.2) the imperfection was $sw=26mm$.

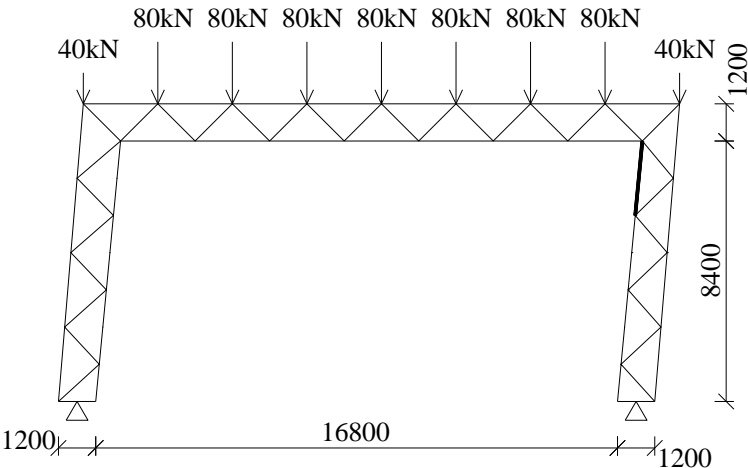

Fig.3 The given laced built-up frame with the sway imperfection

The difference between the chord normal force in the imperfect structure and the normal force in the perfect structure ΔN_{FEM} represent the influence of the global buckling in the sway shape and it is presented in the Tab.1.

N_{imp} [kN]	$N_{without_imp}$ [kN]	$\Delta N_{FEM} = N_{imp} - N_{without_imp} $ [kN]	ΔN [kN]
-573.61	- 566.13	7.48	7.19

Tab.1 Normal forces in the emphasized chords (Figs.1, 3)

The difference between the additive normal force ΔN calculated by the simplified method and the additive normal force ΔN_{FEM} calculated by second order analysis is small, so, the simplified method proved to be enough accurate as well for praxis as for the sake of the following parametric study.

5 THE PARAMETRIC STUDY

For the sake of the parametric study, to be able to produce great amount of data the simplified method was adopted here. The geometry of the frame was adopted from the previous example, however the buckling length factor was chosen as value 2.5 and then as value 3 which were considered as the usual values for such static scheme. The cross-section was also considered as the square hollow sections but now the whole assortment of sizes were included in the parametric study. For each cross-section size such loading of frame was found to obtain unit utilization (stability assessment) $U=1$. That means the chord were always loaded exactly by its design buckling resistance force, no matter which size of cross-section was used. The assessment of the chord was expressed without and with the accounting of the additive normal force ΔN . The influence of the sway buckling effect was expressed as the difference between the unit utilization $U_{e0}=1$ of chords with the accounting ΔN and the smaller utilization $U<1$ without the accounting ΔN as follows:

$$dif = (U_{e0} - U)/U_{e0} \quad [\%]$$

The differences in utilizations were marked as $dif_{SHS.25}$ and $dif_{SHS.3}$ in the graph on the vertical axis in [%] in Fig.4 for the buckling length factors 2.5 and 3, separately. On the horizontal axis $r_{SHS.25}$ and $r_{SHS.3}$ marked the proportions of the non-dimension slenderness of the whole column to the non-dimension slenderness of the chord between the joints, for the buckling length factors 2.5 and 3, separately.

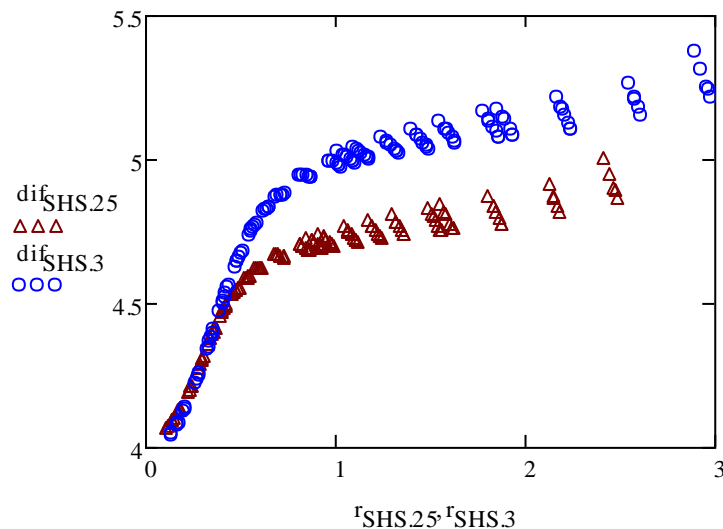

Fig.4 The differences in utilizations with and without sway buckling effect in [%]

6 SUMMARY

The simplified method for calculation of the sway buckling effect on the chords of laced built-up columns of portal frames was presented on the example here. This method was used to produce the data for the sake of the parametric study. In the parametric study the portal frames with the laced built-up columns were researched. The chords of the laced built-up columns consist from square hollow sections of all assortment sizes. The results are summarized in Fig. 4 where the effect of the sway buckling influence in [%] is marked on vertical axis. The results indicate that the sway buckling effect on the chords of laced built-up columns is not significant in case of chords from square hollow sections. However, it does not suggest that in any case the effect could be neglected. The other examples will be considered in following research.

Sources

1. KOVÁČ, M., VANÍK, Zs. *Global Buckling of Frames with Compression Members*. In *Applied Mechanics and Materials* Vol. 837: Trends in Statics and Dynamics of Construction II. Bratislava, 2016. 103-108 pp. ISSN 1660-9336.
2. KOVÁČ, M., VANÍK, Zs., MAGURA, M. *Simplified analysis for frames with laced built-up members*. In *Interdisciplinarity in theory and practice*. No. 11. 2016. 222-226 pp. ISSN 2344-2409.
3. EN 1993-1-1. Design of steel structures - General rules and rules for buildings. Brussels: CEN, 2005.

Used softwares

- 1 IQ100, ver. Oct. 2004, Prof. Dr. - Ing. H Rubin
- 2 SCIA Engineer, ver. 2013.1

Contact

Ing. Michal Kováč, Ph.D.
Slovak University of Technology in Bratislava
Radlinskeho 11, Bratislava, Slovakia
Tel: +421 02 592 74 376
email: michal.kovac@stuba.sk

Ing. Zsuzsanna Vaník, Ph.D.
Slovak University of Technology in Bratislava
Radlinskeho 11, Bratislava, Slovakia
Tel: +421 02 592 74 376
email: zsuzsanna.csolleova@stuba.sk

ASSURANCE OF QUALITY AND THE ACCESSIBILITY OF PUBLIC SPACES UNDER CURRENT LEGISLATION

Alžběta Bílková, Petra Kocurová

Abstract

This paper focuses on the issue of accessibility and the quality of public space, particularly its barrier-free use and relation to current Czech legislation. The legislative framework should help reshape theoretical knowledge and contemplations of this issue into live practice, which is met with varying success. Important factors in this field include the continuity of the legislative environment and specifics for the given region (primarily in the border regions where there is a collision of the “domestic” and “foreign” legal environments). A frequent insufficiency accompanying barrier-free modifications is the absence of continuity and relations to the broader surroundings and routes. Therefore, it is necessary to continuously reflect and monitor the efficiency and impact of all normative and legislative requirements on the real environment and operation.

Key words: accessibility, availability, barrier-free, continuity, mobility, public space, security

1 INTRODUCTION

The issue of the quality and accessibility of public spaces today is a globally discussed topic. In many (mainly European) cities they are transformed and revitalized. Often these changes omit the importance of the coherence and complexity of the solution which is often focused only on aesthetic impression; whereas the overall quality of public spaces is what people really perceive the most when using them.

Globally the mobility of all inhabitants, without differences, is encouraged, for example “International Walk Charter”. This charter contains several clauses of which the first two are important for the issue of accessibility: Increased mobility for all and Smartly designed and maintained public spaces. These clauses define the rights and demands of people for accessibility and the use of buildings, streets, squares and transport, regardless of their age, physical or mental abilities, gender, language, culture or religion; all this in a healthy and pleasant environment which corresponds to their needs.

2 BARRIER-FREE (ACCESSIBILITY) ENVIRONMENTS IN THE CZECH REPUBLIC

There are about 500 million handicapped people living in the world (i.e. about every tenth person). More than one third of persons aged over 75 years suffer from certain handicaps which limit them substantially in certain daily activities. According to data from the Czech Statistical Office, in 2007 in the Czech Republic alone there lived about 1,015,548 persons with handicaps. [1]

Over the last twenty five years the Czech Republic has systematically and intentionally accepted increased responsibility for the elimination of barriers which prevent persons with limited mobility or orientation from leading a full life. The country is striving to provide for all areas which affect these people in order to achieve better conditions and quality of their lives. This is supported primarily by the National Plan whose main aim is to implement and support integration of these people [2]. Regulation No. 398/2009 Coll., on the general technical requirements for ensuring the barrier-free use of buildings, which focuses on this issue in detail for indoor and outdoor environments, has become a key document in the Czech legislative environment.

3 PUBLIC AREA

Public areas (or open space) form an integral part of urbanized land. In the Czech legal environment it is defined by Municipalities Act No. 128/2000 Coll., in Section 34: “Public areas are all squares, streets, marketplaces, pavements, public greenery, parks and other areas accessible to all without limitations, i.e. serving the public use regardless of the ownership of such areas.” A public area also forms the systemic skeleton of the physical structure of an urban flat town, which is based on the quality of development. Through it we perceive the town, become familiar with the cultural heritage of the town, the character of its society and individual persons; that is what makes up a town. Public areas are the face of a town – they communicate, represent and procure the internal life outwards. [3]

Fig. 1 T. G. Masaryk Square in Tabor - an example of a functioning public space (author: Alžběta Bílková, 2016).

The current status of public areas often suffers from insufficiencies in the form of the unused potential of the town, a missing concept of development of abundant public open spaces, the lack of their interconnection, insufficient maintenance, low aesthetic value, heavy burdening by automobile traffic and mainly numerous social, mental and physical barriers. [3]

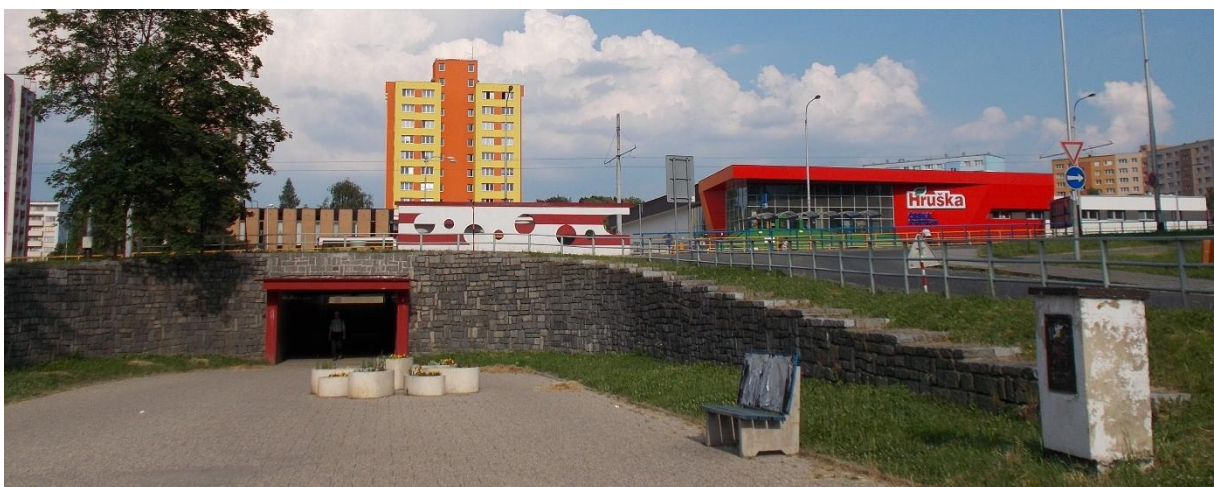

Fig. 2 Ostrava-Výškovice - an example of the concept of public space settlements without much ambition to support and enhance your stay in this area (author: Alžběta Bílková, 2015).

3.1 Quality of public areas

One of the most renowned representatives involved in the quality of public areas is the Danish architect Jan Gehl; whereas in the Czech environment one can draw complex information especially from the Manual for the Creation of Public Areas [3], which was drafted as a basis for solving access to public areas in our capital city.

The quality of public areas is a key parameter for its users; otherwise it loses its attractiveness. This quality defines the degree of spending time in the town's exterior and time spent outside a private space. This time then forms the town life and the town itself. A public area, if well designed, contains certain areas which provide for the required quality. It is primarily a question of ensuring aesthetics and accessibility.

The "aesthetics" of a public area contains mainly the necessary, user-friendly and comprehensible furniture, such as benches, waste bins, toilets, stands, etc. Further, natural and water elements in the form of trees, grassed areas, flowerbeds, fountains, drinking taps or other equipment.

The "accessibility" of a public area is based on several partial terms, whose interconnection then achieves full and valuable accessibility. The first is the accessibility of areas provided for by systematically designed pedestrian and cycle routes and urban and individual transport, accessible comfortably mainly for pedestrians. Routes to them must be direct without any unnecessary bypasses or other barriers. Another term is the comprehensibility of the environment, providing for using information and orientation with height or spatial breakdown or orientation points. The last term is safety of the area, in terms of operating and traffic, as well as the feeling of safety (providing for social / control) and consideration (addressed together with consideration of the needs of persons with limited mobility or orientation).

3.2 Barrier-free (accessibility) and public areas

It is necessary to ensure that the barrier-free use of outdoor areas is designed including access to public buildings and structures also for all persons with limited mobility and orientation, and thereby prevents their exclusion from activities occurring in public areas.

The interconnection of the outdoor and indoor environments should be such so as to prevent the creation of other barriers due to unsuitable design and connection and rather to enhance its quality. The integration all these requirements is a hard nut to crack especially in the case of the accessibility of current and historical towns and municipalities. However, design problems are not excluded even in newly made areas, where errors in barrier-freeness are often based on a misunderstanding of the legal and normative regulations or their mechanical solution.

Fig. 3 Example poorly designed barrier-free ramp does not allow independent use (slope and shape) - Prague-Černý Most, (author: Alžběta Bílková, 2013).

To ensure barrier-free it is necessary to not only observe valid regulations but mainly the general criteria determining and defining independent barrier free, if necessary. With respect to barrier-free use, such areas have 7 properties, namely:

1. Safety (mainly in the form of the elimination of the risk of criminal activities; elimination of areas without social control; limitation of excessive quantities of greenery, etc.),
2. Comprehensibility (ability of orientation of all persons without the help of others; inclusion of memorable orientation points; clear marking and pictograms; intuitive layering of spaces, etc.),
3. Availability (limitation of barriers preventing access by all persons without difference; walking distances; time and property-legal limitations),
4. Usability (from design to implementation of the whole area and respective elements; integration into the town footprint and its spatial-social relations),
5. Pleasure (pleasure from the environment; attractiveness or representation; experience; possible relaxation, sports, cognition, culture, games and meeting),
6. Consideration (mainly the opportunity for unlimited use by all persons without difference; conformity with the environment, etc.),
7. Functionality (mainly in relation to the respective parts of elements).

4 CZECH REPUBLIC LEGAL ENVIRONMENT

The issue of barrier-removal from public areas in relation to the development of the Czech Republic legislative environment is one of many problems which today's municipal council members and designers face during the renewal and building of public spaces in municipalities and towns.

Substantial changes in the legislation are often visible in the architecture, performance of modifications and additional building of public spaces. It often happens that new follows into old and a complex approach to the solution is missing, which is extremely important for the correct realization of barrier-free modifications. Without maintaining continuity, barrier-free modifications, although performed correctly and conforming to legislation, become ineffective and therefore unsuitable for use by persons with limited mobility and orientation abilities. [4]

The legal environment of the Czech Republic has been approaching the barrier-free question systematically for over sixteen years. In 2001 the first bylaw in the form of Regulation No. 369/2001 Coll., on general technical requirements ensuring use of buildings by persons with limited mobility and orientation abilities was issued, in which definitions of the basic terms, scope of application, technical parameters and dimensions for securing barrier-free use of the outdoor environment and buildings, were included. This regulation was supplemented in 2006 and amended to Regulation No. 492/2006 Coll. Another, and final for the meantime, modification of the regulation aimed at barrier-free issues was made in 2009, when a substantial change in the content was made and a new complete Regulation No. 398/2009 Coll., about general technical requirements ensuring the barrier-free use of buildings (hereinafter Regulation No. 398/2009 Coll.), was issued, which is valid to this day. [4]

These above said regulations are complemented with Czech and European standards which contain graphic diagrams and descriptions of barrier-free modifications and solutions. These include primarily ČSN ISO 21542 Building construction – Accessibility and usability of the built environment (hereinafter “ČSN ISO 21542”), ČSN 73 4108 Sanitary facilities and changing rooms, ČSN 73 4130 Stairways and sliding ramps – Basic requirements, ČSN 73 6056 Parking areas for road vehicles, ČSN 73 6110 Design of urban roads, and ČSN 73 6425-1(2) Bus, trolleybus and tramway lines halts.

5 ENSURING BARRIER-FREE CONDITIONS IN THE CZECH ENVIRONMENT

As was mentioned above, Czech legislation has focused on the issue of creating an environment without barriers systematically and over a long time. In this chapter we shall take a closer look and the structure, requirements and insufficiencies of two of the most important (already mentioned regulations), i.e.: Regulation No. 398/2009 Coll. and ČSN ISO 21542.

5.1 Regulation No. 398/2009 Coll., about general technical requirements ensuring barrier-free use of buildings

This regulation defines the general technical requirements for buildings and their parts so as to ensure their use by persons with mobility, sight, hearing and mental handicaps, elderly persons, pregnant women, persons accompanying children in prams or children up to three years of age. For these persons the users use a collective term – persons with limited mobility or orientation abilities. Accordingly, it conditions the whole structure of the document, whose individual appendices are always divided into requirements for general public, users with limited mobility and users with limited orientation abilities.

Appendix No. 1 focuses on general technical requirements ensuring the barrier-free use of buildings, particularly the basic elements of the barrier-free use of buildings, staircases and levelling steps, lifts, lifting platforms, moving stairs and pavements, for which it defines minimal dimensions, handling areas, inclines and location.

Appendix No. 2 focuses in detail on the technical requirements for ensuring the barrier-free use of roads and public areas. It defines the needs of roads for pedestrians and the number of reserved parking spaces, elements, dimensions, inclines, colours and the location of

pedestrian crossings, points for crossing, public transport stops, etc. The individual types of artificial guide lines are defined in detail.

Appendix No. 3 focuses mainly on the internal environment of buildings (civil equipment, building equipment of residential buildings, a modifiable apartment or an apartment for special purposes and buildings for work) and defines the minimal dimensions, handling areas, inclines, the design and location of barrier-free entrances to the building, ramps, doors, windows, hygienic facilities and dressing rooms (toilets, re-dressing cubicles, baths, showers and boxes), apartment homes with apartments for special purposes or modifiable apartments.

Appendix No. 4, the final appendix, defines five symbols for equipment or spaces, according to the type of limitation (for persons with wheelchairs, persons with impaired vision, persons with impaired hearing, persons accompanying children in prams or a symbol of a space with a re-dressing table).

One of the most significant insufficiencies of this regulation is a very simplified approach to the deaf and persons with impaired hearing by using an induction loop. Not enough room is focused on the use of Braille lettering and the definition of colour contrasts of guiding and warning elements, and surfaces are described quite generally. Further, no emphasis is placed on the need to perform all modifications and routing of barrier-free routes subject to concurrence and continuity with the environment. The issue of information systems, definitions and modifications of names and signs is missing altogether (contrasts, visibility, location and materials).

5.2 ČSN ISO 21542 Building construction – Accessibility and usability of the built environment

This international standard provides the requirements and recommendations for the creation of a sustainable environment in buildings, which is accessible to all persons. It defines how it should be repaired, designed and built, with an emphasis on the actual access, entrance, use and exit from buildings by all persons without any differences, similarly to Regulation No. 398/2009 Coll.

Overall it contains 42 sections which focus on the respective issues of ensuring a barrier-free external and internal environment or its equipment. Furthermore, it is complemented by five informative appendices defining mainly tactile elements of treading areas, human abilities and related issues in terms of design, handling areas at doors and fire safety and assisted evacuation of all persons.

Similarly, Regulation No. 398/2009 Coll. defines for whom the modifications are intended. These are then divided into persons with hearing, eyesight, mobility or mental handicaps, persons with latent insufficiencies (strength, stamina, skill and allergies) and persons with differences according to age and stature (seniors, children, women, etc.).

By its requirements for ensuring barrier-free use, it supplements Regulation No. 398/2009 Coll. mainly in the area of visual contrasts, colours and patterns, orientation and the provision of information, signs and symbols, lighting, acoustic environment, floors and walls.

Contrary to Regulation No. 398/2009 Coll. it clearly defines values of the reflectivity of light pursuant to a LRV points scale with determination of necessary visual contrasts for various surfaces in the environment (Fig. 1). The methods and calculations for determining visual contrasts are specified in information appendix B.7 – Visual contrasts. When using colours and patterns it is not recommended to combine red and green hues.

Vizuální použití	Rozdíl na stupnici HSO	Příklady kontrastních barev
Velké povrchy (stěny, podlahy, dveře, podhled), díly a součásti k usnadnění orientace (např. madla, vypínače a ovladače, hmatové úpravy pochozích ploch, vizuální indikátory skleněných ploch)	≥ 30 bodů	
Možná nebezpečí, kontrastní označení (tj. vizuální označení schodišťových stupňů) a textové informace (tj. nápisy)	≥ 60 bodů	

Fig. 4 Minimal differences in light reflectance value (LRV) according to visual use.

It focuses extensively on the issue of orientation of persons, which should be enhanced by the use of acoustic, material, light and colour contrasts. Suitable messages describing the place and character of the building must be located at the main entrances and detours. In very complicated buildings these facts should be conveyed by visual, acoustic and tactile information. To navigate persons with sensuous impairments it is required to use the so-called “two senses principle”.

The provision of information is described here in great detail. It is required that information is provided clearly, concisely, accurately and timely. Text information is to be complemented with graphic symbols for increased comprehensibility by all persons. An important parameter is also the suitable height of the location of information and signs which is recommended at 1,200 mm to 1,600 mm above the walking surface. Their legibility, type and size, and surface reflectivity is also important.

Solution of the acoustic environment is also a detailed chapter, focusing on use by persons with a hearing impairment. The requirements for the acoustic environment are based mainly on the existence of various levels of hearing impairment and the thereto related use of compensation aids (amplification of sound, hearing aids and cochlear implants). All modifications should then be based on the fact that most persons with hearing impairments rely on eyesight for lip reading or watching facial gestures. Therefore, it is recommended to design suitable lighting, colours and visual contrasts in the environment.

6 CONCLUSION

Public areas (open spaces) form an integral part of urbanized areas which are freely accessible and where people can meet and spend time together. The quality of public areas, which people perceive during their use, is affected by several qualitative factors and one of them is the barrier-free aspect. Until now, the condition of public areas was evaluated mainly in terms of town attractiveness as a whole.

For several years now the Czech Republic has belonged to a group of countries which have realized their responsibility for the elimination of barriers and is making efforts to remove barriers in public areas, not only in terms of urbanization and architecture but also

sociologically. The issues of the life of persons with a health, mental or other handicap or limitation is not a marginal one; it affects a large number of persons and it is necessary to give it the appropriate attention. During the design or reconstruction of public areas one must make sure that their use is pleasant and intuitive, without complications, and easy for regular, as well as irregular users, with or without limitations. Security and smooth operation, together with the necessary spatial requirements specified by the respective legislation, must be provided for.

A frequent insufficiency accompanying barrier-free modifications is the absence of continuity and relations to the broader surroundings and routes. This is where disputable areas arise, where even through successful modifications (conforming to normative parameters) the main objectives of an accessible barrier-free environment are not fulfilled – mainly comprehensibility and safety. Therefore, it is clear that unless these areas are viewed comprehensively and as a whole, they will not be able to provide their users with the required comfort necessary for their correct use.

The Czech legal environment accepts the requirements of ČSN ISO 21542 which suitably complements current regulations – Regulation No. 398/2006 Coll., ČSN 73 4108 and others. However, one can see that in practice its requirements are neglected especially in the areas of contrasts, orientation and information systems, signs, acoustics (issues of persons with hearing impairments which are addressed very generally in Regulation No. 398/2009 Coll.) and general chapters defining the needs of individual users.

Even through all the imperfections described in the text the issue of a barrier-free (accessible) environment in the Czech Republic, compared to surrounding countries, is addressed comprehensively in legislation, as well as in the fields of education and practical application.

Acknowledgment

The work was supported by the Student Grant Competition VŠB-TUO. Project registration number is SP2017/121.

Sources

1. *Moravskoslezský plán vyrovnávání příležitostí pro občany se zdravotním postižením na léta 2014-2020*. Accessed 30. October 2016. Available at: http://www.msk.cz/assets/publikace/kpvp_zp_2014.pdf.
2. *Národní plán podpory rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením na období 2015-2020*. Accessed 5. October 2016. Available at: https://www.vlada.cz/assets/ppov/vvzpo/dokumenty/Narodni-plan-OZP-2015-2020_2.pdf.
3. MEDKOVÁ, P. (ed). *Manual for Creation of Public Areas of the Capital Prague. 1st issue*. Prague: IPR/SDM/KVP, 2014. ISBN 9788087931110.
4. BÍLKOVÁ, A., NIEMIEC, B., KOCUROVÁ, P., ORSÁKOVÁ, D. *The issue of barrier elimination in public spaces in the area of the Ostrava-Svinov transport hub*. International journal of interdisciplinarity in theory and practice – ITPB, 2016(10). 2016. pp 113-116. ISSN: 2344 – 2409.

Contact

Mgr. Ing. Alžběta Bílková
VŠB - Technical University of Ostrava, Faculty of Civil Engineering
Ludvíka Poděště 1875/17, 708 33 Ostrava-Poruba, Czech Republic
Tel: +420 597 321 972
email: alzbeta.bilkova@vsb.cz

IMPAKT PRVKŮ VEŘEJNÉ INFRASTRUKTURY NA BEZBARIÉROVÉ UŽÍVÁNÍ

IMPACT OF PUBLIC INFRASTRUCTURE ELEMENTS TO BARRIER- FREE USE

Petra Kocurová, Alžběta Bílková

Abstrakt

Užívání veřejného prostranství je podmíněno celou škálou různých obslužných funkcí. Funkce se dají rozdělit do kategorií technické infrastruktury, dopravní infrastruktury a prvků městského mobiliáře. Tyto prvky zasahují do městského prostoru a ovlivňují všechny uživatele. Rizikovými uživateli jsou osoby s omezenou schopností orientace v prostoru a nevidomí. Při jejich použití a následném využívání v rámci uličního prostoru a veřejných prostranství jako takových, mohou mít diverzní vliv na pohyb osob s podobným omezením. Článek zkoumá dopady těchto prvků na osoby se specifickými požadavky, kterými nevidomí a osoby s omezenou schopností orientace nepochybně jsou.

***Klíčová slova:** veřejná infrastruktura, bezbariérovost, dostupnost*

Abstract

The use of the public space is subject to a variety of different service functions. These functions can be divided into categories of technical infrastructure, transport infrastructure and elements of urban furniture. These elements interfere with urban space and affect all users. The risk users of these areas are people with limited space orientation and blind people. In their use and subsequent use within the street space and public spaces as such, they may have a varied effect on the movement of persons with similar constraints. The article examines the implications of these elements for people with specific requirements that blind people and people with limited ability to navigate are undoubtedly.

***Key words:** public infrastructure, barrier-free, availability*

1 ÚVOD

Městský prostor je dynamickým druhem veřejného prostranství, do kterého vstupuje mnoho faktorů, jež vyvozují požadavky uživatelů, je ve své podstatě velmi organické a živelné místo. Tyto požadavky lze rozdělit do mnoha skupin. Pokud tyto skupiny vztáhneme přímo k populaci a nárokům uživatelů, lze je rozdělit dle místa bydliště a dle specifických nároků na pohyb v prostoru.

Obyvatelé daného místa při každodenních aktivitách ocení spíše funkčnost a užítost prostoru, při současném zachování zdravého životního prostředí a samozřejmě také s dostupností. Oproti tomu návštěvník nevyvozuje vysoké požadavky na každodenní komfort, ale do daného městského prostoru přijíždí za architekturou nebo specifickým zážitkem. Tímto může být i částečně omezena přístupnost za předpokladu zvýšení estetiky místa, za předpokladu, že se s ní návštěvník seznámí.

Jak již bylo zmíněno, nejcitlivějšími uživateli veřejného prostranství jsou osoby s omezenou schopností orientace v prostoru a nevidomí. Nepromyšlenými zásahy při umisťování

mobiliáře z hlediska městského inženýrství, ale také architektonických bariér a dalších odlišných prvků uličního profilu se vkládají komplikované překážky, které brání při jejich každodenním užívání. Nevidomí a slabozrací se primárně pohybují zejména po známých a nacvičených trasách pomocí techniky dlouhé bílé hole. Jedná se o proměnlivé, rušné a dynamické městské prostory, ve kterých náhodně vzniká celá řada nových vjemů, které mohou narušit orientaci těchto osob a způsobit překážky a komplikace při chůzi po dané trase a tím narušit bezpečný pohyb těchto osob či ostatních uživatelů veřejného prostoru.

2 VEŘEJNÝ PROSTOR Z HLEDISKA NEVIDOMÝCH A SLABOZRÁKÝCH

2.1 Orientace v prostoru

Nevidomý se orientuje podle souboru vodicích linií přirozených i umělých (kompaktní prvky jako fasády objektů, podezdívky plotů, zahradní obrubníky, apod.). Další pomůckou pro orientaci v prostoru jsou orientační body, kterými mohou být strukturovaná nároží budov, volně stojící prvky např. sloupy a orientačních znaků (čichové, sluchové, struktury povrchů, terénu, atd.). Pohyb nevidomé osoby je prováděn technikou dlouhé hole a nášlapem.

Prvky, které napomáhají v orientaci osobám s omezenou schopností pohybu a orientace:

- Vodicí linie (umělá, přirozená)
- Hmatově kontrastní prvky (kontrast hmatatelný nášlapem, specifická struktura)
- Prvky akustické signalizace
- Orientační prvky vhodně řešeného či umístěného mobiliáře [1] [3].

2.2 Překážky ve veřejném prostranství

Bariéry v městském prostoru, které lze souhrnně označit jako architektonické, lze tedy rozdělit do dvou skupin, dle uživatelů pro něž orientaci znesnadňují:

- bariéry pro slabozraké (lesklé plochy, přílišná barevnost bez kontrastů, nedefinované terénní zlomy, přílišné používání zrcadel);
- bariéry pro nevidomé (nedostatek bodů pro orientaci, absence vodicích linií ve volných prostranstvích, nevhodné umístění míst ke křížení více druhů dopravy, vkládání bariér, jež nelze identifikovat pomocí techniky bílé hole).[2]

Pro zvýšení bezpečnosti a orientace slabozrakých je vhodné řešení nasvětlení a realizace kontrastního značení prostoru. U prosklených ploch výrazný pás na skle ve výšce očí, tudíž okolo 1,4 m a u schodišť výrazný kontrastní pás, podél hrany nástupního a výstupního stupně. Zvýšení bezpečnosti nevidomých zajišťují orientační body, v ideálním případě přirozených vodicích linií (zdi domů, výrazné obrubníky) a řádné zajištění překážek tak, aby byly zaručeně a včas identifikovatelné bílou holí. [2]

2.3 Další možné způsoby orientace

Při řešení městského prostranství je nezbytné definovat, pro které cílové skupiny je prostor navrhován. V tomto ohledu je nutné ustanovit priority a daná opatření. U navrhování tras určených výhradně pro pohyb nevidomých osob se není nezbytně nutné vytvářet vizuální kontrasty, oproti tomu je nutné dostatečně doplnit percepce hmatové, které lze popřípadě doplnit i čichovou nebo akustickou informací. Čichové nebo akustické informace mohou poskytnout danému prostoru specifický „krajinný ráz“. Muže se jednat o doplnění veřejnou zelení s rozpoznatelnou pachovou stopou, popřípadě pomocí různých druhů mobiliáře

vydávajících specifický zvuk dané intenzity, který bude atraktivní i ostatním uživatelům. Prvkem, který napomůže prostorové orientaci nevidomých, může být také drobná umělecká instalace ve veřejném prostoru, která je nějakým specifickým atypická a rozpoznatelná svou hmatnou úpravou (např. použitím materiálu).

U projektování tras a veřejných prostorů určených pro osoby s vadami zraku, které se mohou pohybovat samostatně bez hmatových prvků, je nutné zajistit zejména kontrasty materiálů a zabezpečit průchodné šířky a výšky.

3 STATICKÉ A DYNAMICKÉ PRVKY VEŘEJNÉHO PROSTORU

Všechny elementy veřejného prostranství je možné rozdělit na prvky statické a dynamické dle jejich působení na okolní prostor. Jedná se o prvky přirozeně se vyskytující nebo nově navržené. Různorodost chápeme také z hlediska jejich užívání a proměnlivosti v čase.

Prvky vyskytující se v tomto prostranství můžeme tedy členit funkčně na statické a dynamické:

- dynamické: hlavní komunikační prvky, které podněcují pohyb a dění v ulicích, spjaté zejména s různými druhy dopravy, především dopravy liniové;
- statické: prvky v klidu, které doplňují prostředí, regulují pohyb pro prvků dynamických a zasahují do nich.

Statické prvky může dále klasifikovat dle doby jejich umístění ve veřejném prostoru jako stálé, flexibilní a dočasné. Dynamické prvky jsou kategorizovány podle druhu jejich působení a také jejich nároků. V Tab. 1 je uveden přehled základních elementů.

Tab. 1 Prvky uličního profilu

Uliční profil						
Statické prvky			Dynamické prvky			
<i>Stálé</i>	<i>Flexibilní</i>	<i>Dočasné</i>	<i>Dopravní prostředky</i>	<i>Pěši</i>	<i>Obsluha</i>	<i>Se zvláštními požadavky</i>
budovy	městský mobiliář	předzahrádky	individuální	obyvatelé	zásobování	osoby s omezenou schopností pohybu a orientace
konstrukční prvky	reklamy	zabudovaný mobiliář	nákladní	docházka do zaměstnání	údržby	hra dětí
schodiště	zboží	zeleň	veřejná	turistika	odpadové hospodářství	sport
technická infrastruktura	kontejnerová zeleň	dočasné umělecké instalace	cyklistická	obslužná - nákup, úřady, služby	úklid	rekreace - pohyb se psy
významná zeleň	statická doprava	kiosky		rekreace, sport		
drobná umělecká díla	odpočinek	infostánky		komunikační		
		pomocné stavební konstrukce				
		havarijní stavy				
		technická infrastruktura				
		bezpečnostní prvky				

Ve snaze zajištění samostatného pohybu pro osoby s omezenou schopností orientace v uličním prostoru je nutno predikovat nebezpečí, která vyplývají z běžného denního provozu. Při správném určení rizik je možné provést opatření eliminující jejich vznik nebo mitigaci dopadů. Rizika a jejich případné dopady lze identifikovat zejména u statických prvků uličního profilu, kde jim lze i uživatelsky předejít.

Statické prvky uličního prostoru, zejména pokud jsou trvalého charakteru, mohou být osobám s omezenou schopností orientace nápomocny při orientaci ve venkovním prostředí. Ve snaze zajištění uživatelsky příjemného prostoru je nutné zajistit ucelenou síť orientačních bodů stálých statických prvků, tedy prvků neměnných.

U statických prvků flexibilních a dočasných je nutné vytvořit celistvost řešení zejména v rámci jednoho sídla a jemu přiřazených bezbariérových tras. Těmto prvkům veřejného prostranství lze ať už veřejným nebo soukromým sektorem zajistit takové úpravy, aby respektovaly potřeby osob s omezenou schopností pohybu a orientace.

Při neuváženém a neregulovaném umístění statických prvků do uličního prostoru vznikají rizika, která mohou ohrozit bezpečnost, dezorientovat či vytvářet psychické bariéry uživatelů s omezenou schopností orientace.

Nejčastější chybou vkládající bariéru do uličního prostoru je umístění drobného zboží a informačních cedulí, zejména pak do průchozích pásem. Snaha soukromého sektoru o sebe-prezentaci a reklamu zasahuje do ulic, vytváří překážky a nebezpečné situace zejména pro nevidomé osoby a osoby s vadou zraku. Tyto situace jsou nepříjemné jak pro osoby s omezenou schopností pohybu, ale také pro prodejce, jejichž nevhodně umístěné zboží může být poškozeno.

Nejjednodušším řešením se zde naskytuje umístit zboží nebo informační tabule mimo průchodnou šířku u vodící linie, zejména fasád budov. Toto řešení je však limitováno skladbou uličního profilu, zejména pak jeho celkovou šířkou. Rovněž je nutno uvést možnost odcizení zboží, zejména pokud je drobné a není nijak opatřeno proti krádeži.

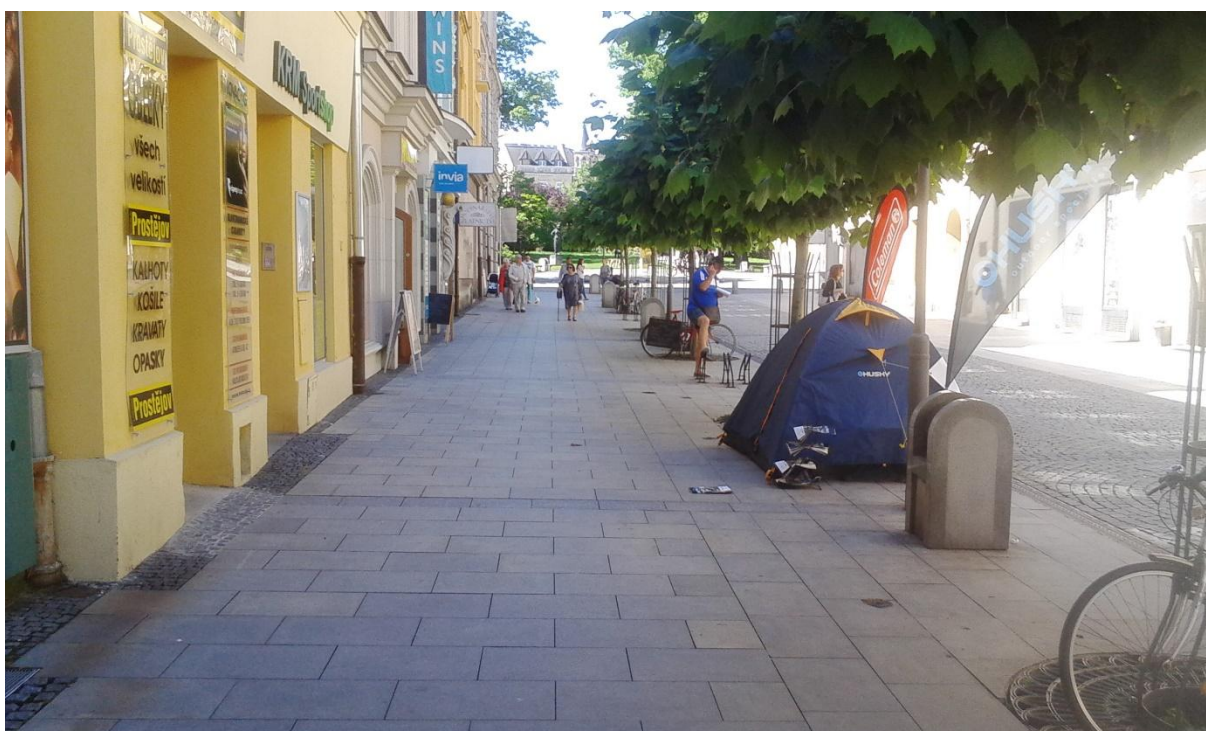
Alternativním řešením při umístění zboží u průčelí objektů je vytvoření kompaktního prvku o výšce min. 60mm, sloužící jako umělá vodící linie se zarážkou pro bílou hůl. Tato varianta nám zajistí ochranu zboží i liniovou orientaci. I v tomto případě je ale nezbytné zajištění průchozího pásma. V dalších případech je nezbytně nutné zajistit umělou vodící linii, což může být ekonomicky nákladné, esteticky méně přijatelné a také pro uživatele s omezením zraku komplikovanější, zejména při napojování z přirozených vodících linií na ty umělé.

Druhou posuzovanou skupinou prvků veřejných prostranství jsou prvky dynamické. Jelikož jsou proměnlivé v čase a jejich pohyb lze usměrnit jen částečně, jsou pro vytváření uživatelsky bezpečného a příjemného prostoru komplikovaněji řešitelné. Zejména u sdílených uličních prostorů je nutné pro některé druhy dopravy vymezit trasy, tak aby nenarušovaly bezpečnost zejména při variacích různých rychlostí a křížení směrů.

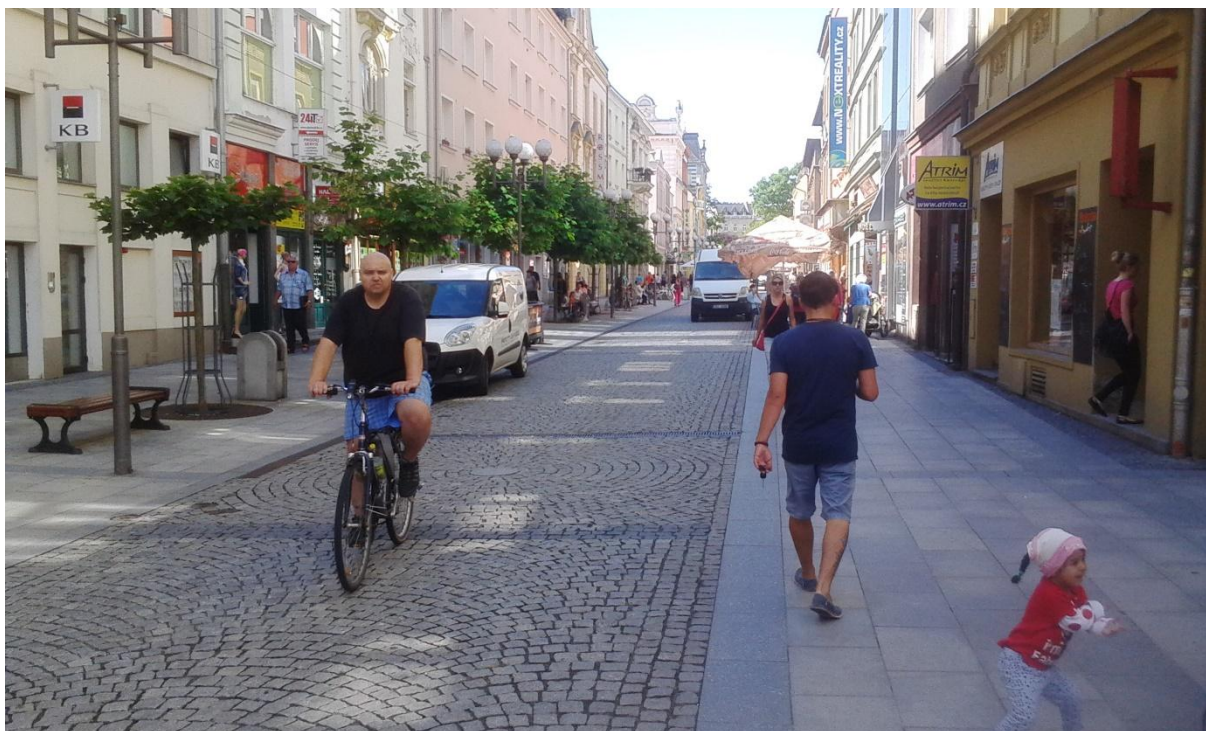
Největší problém pro uživatele uličních prostor s omezenou schopností orientace nastává v případě, pokud tyto dynamické prvky zasahují do vymezených bezbariérových tras. Nevidomí a osoby s poruchami zraku jsou stochasticky vystaveni nebezpečí, které tyto prvky přinášejí. Obtížné reakce a predikce rizik nastávají v situaci, kdy daný objekt nevydává dostatečnou akustickou stopu, která by mohla nevidomou osobu informovat o hrozcím nebezpečí.

Obr. 1 Nevhodné umístění zboží u přirozené vodící linie - hrozící poškození zboží i diskomfort pro osoby s omezenou schopností orientace (ul. Náměstí osvoboditelů, Opava)

Obr. 2 Umístění zboží při respektování přirozené vodící linie - zajímavé pro spotřebitele (ul. Ostrožná, Opava)

Obr. 3 Dynamická doprava - možnost kolizí (ul. Ostrožná, Opava)

Obr. 4 Údržba - hrozící nebezpečí pro pracovníka i osoby s omezenou schopností orientace (ul. Ostrožná, Opava)

4 ZÁVĚR

Veřejná prostranství dotvářejí svou dynamikou sídla a zajišťují funkční obslužnost. Při zvyšování motorizace obyvatelstva se jejich funkce obytná posouvá do pozadí a uliční prostory se stávají silnicemi. Je nezbytně nutné se zabývat otázkou znovuoobydlení uličního prostoru a vytvořit tak uživatelsky vstřícné a příjemné prostředí. Organizovaným plánováním a koordinací nových uličních prostor a včasným řešením a regulací prostor stávajících, to lze zajistit. Při tomto nesnadném řešení úkolu hraje důležitou roli polyfunkční využití a z nich vyvozené nároky a dopady (přírodní klima a hygiena prostředí, psychická a sociální pohoda, estetické zážitky, uliční vybavení a technický stav, prostorové a ekonomické nároky).

Citlivými uživateli veřejných prostranství jsou osoby s omezenou schopností orientace. Nepromyšlenými zásahy při umísťování mobiliáře a dalších prvků uličního profilu se vkládají komplikované překážky, která brání při jejich každodenním užívání. Jedná se o proměnlivé a dynamické, ve kterých náhodně vzniká celá řada nových vjemů, které mohou narušit orientaci těchto osob a způsobit komplikace v návaznosti při chůzi po dané trase a také narušit bezpečný pohyb těchto osob či ostatních účastníků.

Včasnou predikcí při návrhu lze vytvořit uživatelsky příjemné prostředí pro obyvatele daného sídla i pro jeho návštěvníky. Elementy ovlivňující uživatele veřejného prostoru mohou být z okruhů dopravní infrastruktury, technické infrastruktury a dalšími prvky městského mobiliáře, zeleně nebo také dalších funkcí (nakládání s odpadem, prvky technické vybavenosti, apod.). Lze je dle jejich působení rozdělit na prvky statické a dynamické, současně v závislosti na jejich proměně v čase.

Poděkování

Príspevek byl zpracován v rámci Studentské grantové soutěže Vysoké školy báňské - Technické univerzity Ostrava, jako výstup z projektu SGS SP2017/153 Analýza aspektů bezbariérového užívání veřejného prostoru.

Použitá literatura

1. ZDAŘILOVÁ, Renata. Bezbariérové užívání staveb: základní principy přístupnosti v městském inženýrství. Ostrava: VŠB - Technická univerzita Ostrava, 2012. ISBN 978-80-248-2825-1.
2. KARÁSEK, Petr. Architektonické bariéry pro nevidomé a slabozraké. In: Tyfloservis [online]. Tyfloservis, 2007 [cit. 2017-04-18]. Dostupné z: www.tyfloservis.cz/doc/bariery-pro-nevidome-a-slabozrake.doc.
3. Vyhláška č. 398/2009 Sb. o obecných technických požadavcích zabezpečujících bezbariérové užívání staveb. Vyhláška svou účinností ruší vyhlášku č. 369/2001 Sb. a vyhlášku 492/2006 Sb.

Kontaktní údaje

Ing. Petra Kocurová

VŠB - Technická univerzita Ostrava, Fakulta stavební, Katedra městského inženýrství

Ludvíka Poděště 1875/17, 708 33 Ostrava - Poruba

Tel: +420 597 321 929

email: petra.kocurova@vsb.cz

Mgr. Ing. Alžběta Bílková

VŠB - Technická univerzita Ostrava, Fakulta stavební, Katedra městského inženýrství

Ludvíka Poděště 1875/17, 708 33 Ostrava - Poruba

email: alzbeta.bilkova@vsb.cz

ZMĚNA ADHEZNÍCH PODMÍNEK U EXPERIMENTÁLNÍHO SILNIČNÍHO VOZIDLA

CHANGE OF ADHESION CONDITIONS ON EXPERIMENTAL ROAD VEHICLES

Petr Jilek, Ondřej Voltr

Abstrakt

Příspěvek se zabývá možností změny adhezních vlastností mezi kolem a vozovkou u silničního vozidla. Jako systém pro změnu adhezních vlastností je použita alternativa komerčně dostupného zařízení SkidCar. Pomocí měřicího řetězce pro měření jízdní stability automobilu jsme monitorovali chování experimentálního vozidla na asfaltovém povrchu, na skluzovém povrchu a naměřené průběhy jsme porovnali s různými úrovněmi nastavení alternativního SkidCaru. Rozdíly v chování experimentálního automobilu při různých jízdních zkouškách jsme zpracovali v podobě dílčích grafických průběhů.

***Klíčová slova:** adheze, automobil, smyk*

Abstract

The contribution deals with the possibility of adhesion characteristics change between a wheel of a road vehicle and a road. As a system for adhesion characteristics change is used an alternative to commercially available device SkidCar. We monitored the experimental vehicle's behaviour using a gauge chain for handling stability measurement on both the asphalt surface and the skid surface and we compared the measured courses with various levels of the SkidCar's setting. Then we processed differences in the experimental car's behaviour during various handling tests in form of partial graphic courses.

***Key words:** adhesion, car, skid*

1 SEZNÁMENÍ S PROBLEMATIKOU

Bezpečnost silničního provozu je bezesporu závislá na konstrukci automobilů a na objektivních schopnostech řidiče a na zodpovědném chování všech účastníků v silničním provozu. Ve vztahu být lepší než konkurence automobilky nabízejí zákazníkům automobily se stále vyšším výkonem. Rostoucí výkonové parametry automobilu kladou na řidiče stále vyšší nároky na schopnost spojenou s ovládním automobilu. Pro ulehčení ovládním automobilu a zejména ke zvýšení bezpečnosti v dopravním provozu výrobci automobilů své vozy vybavují novými asistenty.

Při vývoji bezpečnostních asistentů je třeba tyto systémy odladit v laboratorních podmínkách a posléze ve specifickém režimu provozu vozidla. Jedním ze zamýšlených cílů na Dopravní fakultě Jana Pernera je vývoj alternativního systému ke komerčně dodávanému systému jízdní stability, zvaný ESP (elektronický stabilizační program). Zamýšlenou podstatou systému je aktivní natáčení zadních kol, místo jejich přibrzdování, jak je tomu u ESP.

Pro dosažení nastoleného cíle bylo sestaveno experimentální silniční vozidlo, které má unikátní vlastnost v natáčení kol přední i zadní nápravy o středním úhlu natočení 32°. Bližší informace o automobilu jsou na stránkách Katedry dopravních prostředků a diagnostiky (<http://www.upce.cz/dfjp/kdpd/o-katedre/experimentalni-vozidlo.html>) a v [3].

Nynější úlohou je způsob, jak nastolit na vozidle bezpečný smyk. Pro dosažení smyku při nižších rychlostech je využito přídatného systému, který umožňuje snížit radiální reakci na kolech vozidla.

2 ZMĚNA ADHEZNÍCH PODMÍNEK U SILNIČNÍHO VOZIDLA

Velikost sil přenášených mezi kolem vozidla a vozovkou je dána velikostí adhezní síly F_{ad} . Tato síla je dána součinem radiální reakce všech kol automobilu Z_k a součinitele adheze φ . Proto existují dva způsoby, jak je možné dosáhnout snížení adhezní síly. Prvním způsobem na základě změny součinitele adheze patří skluzové povrchy, pneumatiky Skid Tyres a Easydrift Ring. Druhým způsobem spočívajícím ve snížení radiální reakce kola je systém SkidCar. Bližší pojednání o možnostech změny adhezních podmínek je v [2].

1.1 Skluzové povrchy

Skluzové povrchy jsou v provedení skluzové folie nebo skluzový nátěr. Jedná se o speciální folii (nátěr) nejčastěji bílé barvy, která je rozprostřena na rovnou asfaltovou plochu (Obrázek 1). Při skrápění vodou se její hodnota součinitele adheze snižuje a blíží se hodnotě odpovídající uježděnému sněhu ($\mu = 0,30 - 0,50$) a to dle aktuálních podmínek. Výhodou skluzové folie je její mobilita [1].

Výhody

- nulové úpravy automobilu,
- použitelnost jakéhokoli sériového automobilu či prototypu,
- možnost použít libovolné pneumatiky,
- stav vozovky se velmi blíží reálným podmínkám,
- nezmění se rozměrové ani hmotnostní parametry automobilu,
- do jisté míry je zajištěna opakovatelnost adhezních podmínek při různých zkouškách.

Nevýhody

- nutnost dodatečné úpravy zkoušeného povrchu,
- nutnost obnovy/výměny zkoušeného povrchu,
- možnost realizovat zkoušky pouze za teplot vyšších jak $+1\text{ }^{\circ}\text{C}$,
- potřeba zajistit neustálé skrápění zkoušeného prostoru,
- řidič pomocí zrakového vnímání je schopen identifikovat povrch s rozdílnou adhezí,
- není možná plynulá změna adhezivních podmínek,
- přesně daná hodnota součinitele adheze,
- není možné dosáhnout rozdílného součinitele adheze pro jednotlivé nápravy ani kola.

Obrázek 1 Skluzný nátěr (autor)

1.2 Systém SkidCar

Výrobce zařízení SkidCar je společnost Cedergrens Klintehamn Sweden, která působí na světových trzích již více jak 20 let. V podstatě se jedná o elektrohydraulický automobilový rám, jenž umožňuje libovolně snižovat velikost radiální síly přenášené vozidlovými koly. Rám je připevněn k automobilu a pomocí hydraulického okruhu umožňuje dílčí odlehčení přední nápravy nebo zadní nápravy nebo obou náprav současně, a to dle aktuálně požadovaných jízdních podmínek. Vlastní ovládání kontaktních podmínek mezi koly vozidla a vozovkou je řízeno pomocí ovladače z interiéru automobilu.

Systém SkidCar je primárně určen pro řidiče jako základní výcvikový systém pro ovládání silničního vozidla. Rám je vždy vyráběn dle požadavků na konkrétní typ vozidla. Hmotnost komerčně prodávaného systému se pohybuje dle typu v rozmezí 600 – 800 kg [2,4].

Výhody

- spolehlivý s minimálním opotřebením,
- možnost plynule nastavitelné radiální reakce pro libovolnou nápravu,
- možnost měnit adhezivní podmínky během jízdy,
- možnost uložení adhezivního nastavení pro opakovatelné zkoušky,
- zachovává v činnosti elektronické systémy automobilu,
- komunikace nenesou žádné optické a jiné informace o změně adhezivních podmínek,
- možnost uložení adhezivního nastavení pro opakovatelné zkoušky,
- lze použít u vozidel s přední, zadní i s oběma hnacími nápravami,
- takřka nemožnost převrácení automobilu,
- možnost použít libovolné pneumatiky,
- je zajištěna opakovatelnost adhezivních podmínek při různých zkouškách.

Nevýhody

- vozidlo je po stranách doplněno pomocnými koly – větší šířka zkoušeného automobilu negativní vlastnost při jízdních manévrech,
- karoserie automobilu připevněna k rámu Skid Car – není umožněn náklon hmot odpérovaných vůči hmotám neodpérovaným, neklopí a nepředklání se karoserie při jízdních manévrech,
- významný nárůst hmotnosti automobilu a snížení výškové souřadnice těžiště automobilu,
- potřeba relativně rovného povrchu o dostatečných rozměrech dle uvažovaného testování,
- změna odporu valení a směrových vlastností pneumatiky kola vlivem snížení radiální reakce přenášené kolem.

Jelikož experimentální vozidlo je v provedení individuální stavby, není dostupnost komerčního SkidCaru. Z tohoto důvodu a také i z pohledu omezení přidané hmotnosti k automobilu jsme navrhli a sestavili na Katedře dopravních prostředků a diagnostiky alternativu ke komerčnímu SkidCaru (Obrázek 2). Přidaná hmotnost na vozidle je 140 kg, ovládání je mechanické. Adhezivní podmínky jsou nastaveny před zahájením zkoušky a během jízdy je není možné v současné době měnit. Hydraulické ovládání je na katedře v tuto dobu v přípravném procesu.

Obrázek 2 Alternativní SkidCar (autor)

3 VOLBA JÍZDNÍ ZKOUŠKY

Jízdní zkoušky jsme zamýšleli prvotně volit v souladu s normovanými zkouškami. Vzhledem k charakteru automobilu a omezeným prostorovým podmínkám z pohledu testovacích skluzných povrchů jsme byli nuceni jízdní zkoušky upravit dle aktuálně dostupných podmínek. Změna jízdních zkoušek od normy není v našem případě na závadu, jelikož se jedná o vzájemné porovnání jednotlivých zkoušek. Vstupní podmínky při jednotlivých jízdních zkouškách shodně.

Jako jednu reprezentativní zkoušku pro zjištění rozdílu v chování klasického automobilu a automobilu s alternativním SkidCarem jsme volily zkoušku z oblasti ověřování jízdní stability v přímém směru, a to jízdní zkoušku v podobě brzdění v přímém směru. Zbývající zkoušky se v současné době realizují.

Podstatou zkoušky bylo porovnat odlišnosti v chování vozidla v přímé jízdě při intenzivním brzdění se smýkáním všech kol automobilu ve dvou typech zkoušek.

- klasické vozidlo na asfaltu (Obr 3a) + alternativní SkidCar s nulovým přenášeným zatížením,
- klasické vozidlo na skluzovém povrchu (Obr 3b) + alternativní SkidCar s 50% (80%) přenášeným zatížením,

a – asfaltový povrch

b – skluzový povrch

Obrázek 3 Brzdění v přímém směru (autor)

Aktuální velikost radiální reakce přenášené koly automobilu se nastavují za pomoci nájezdových vah (obrázek 5) pro každé kolo individuálně.

Obrázek 4 Nastavení potřebného zatížení alternativního SkidCar (autor)

4 SYSTÉM PRO MĚŘENÍ VYBRANÝCH CHARAKTERISTIK EXPERIMENTÁLNÍHO AUTOMOBILU

Pro měření charakteristik experimentálního automobilu jsme využili měřícího systému, který je ve vlastnictví Výukového a výzkumného centra v dopravě, který jsme doplnili o snímač úhlu natočení volantu. Za snímač pro měření rychlosti vozidla jsme použili snímač Correvit S-CE, který současně měří obě složky rychlosti. Jak dopřednou rychlost v_x , tak i boční rychlost v_y . Pro měření rychlosti stáčení automobilu jsme využili optický gyroskop VG910S, pracující na principu Sagnacova efektu. Gyroskopický snímač stáčivé rychlosti je součástí snímače rychlosti Correvit S-CE. Pro měření zrychlení experimentálního vozidla při jízdě zkouškách jsme využili tříosý snímač zrychlení iMEMS typu ADXL311. Snímač jsme za pomoci podkladové desky pevně přišroubovali ke středovému tunelu vozidla. Klonění karoserie jsme měřili za pomoci dvojice ultrazvukových snímačů *HL2* a *HP2*. Snímač *HL2* jsme umístili na držák na přední vozidla a snímač *HP2* jsme umístili na speciálně vytvořený držák na zádi vozidla [5].

Velikost úhlu klonění karoserie vozidla α_i jsme vypočetli ze signálů ultrazvukových snímačů a to dle vztahu (1), kde H_{1i} (H_{2i}) – svislá vzdálenost měřícího místa od vozovky na přední (zádi) karoserie v čase t_i , A_x – vzájemná vzdálenost měřících bodů v podélné rovině vozidla, H_{10} (H_{20}) – svislá vzdálenost měřícího bodu od vozovky na přední (zádi) vozidla odpovídající ustálené rychlosti pohybu vozidla.

$$\alpha_i = \tan^{-1} \left(\frac{(H_{1i} - H_{10}) - (H_{2i} - H_{20})}{A_x} \right) \quad (1)$$

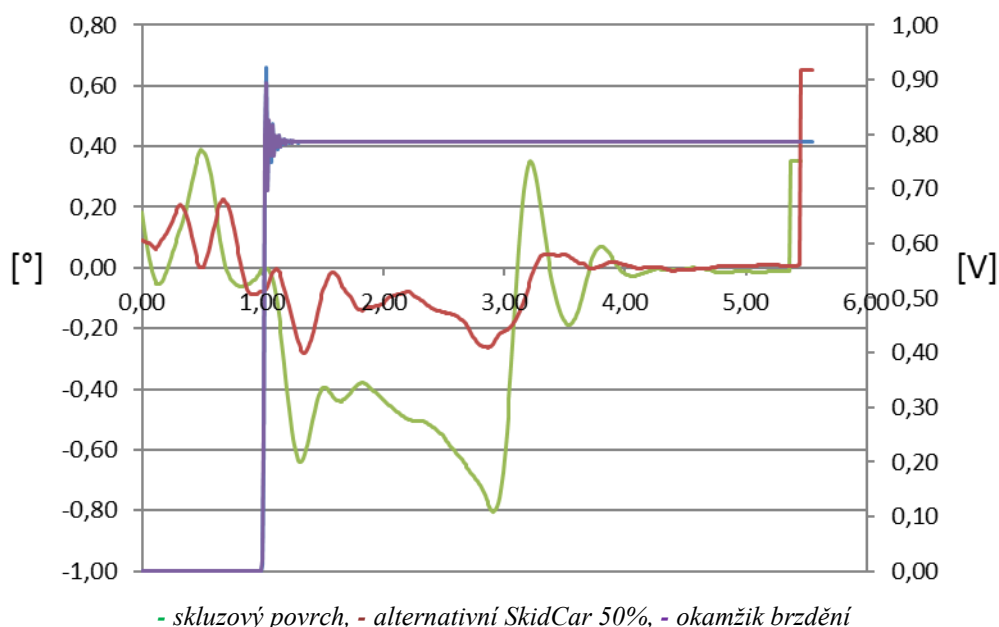
Za jízdní zkoušku jsme volili jízdu v přímém směru rychlostí 35 Km/h, kdy při dané rychlosti došlo k intenzivnímu brzdění s maximální možnou silou na brzdový pedál. Pro opakovatelnost zkoušek jsme brzdili až za hranici adheze, tedy se zablockovanými koly. Počátek brzdění je zaznamenán pulsem, který byl získán od brzdového světla přes snímač napětí přivedený na měřicí ústřednu. V grafech je počátek brzdění patrný pulsem, který mění svou velikost z úrovně 0 na úroveň 0,8 V.

Pro potřeby tohoto článku byly měřeny pouze hodnoty výšky karoserie nad vozovkou a velikost brzdného zpomalení. Ostatními měřenými veličinami se v tomto příspěvku nezabýváme.

5 NAMĚŘENÉ PRŮBĚHY Z JÍZDNÍCH ZKOUŠEK

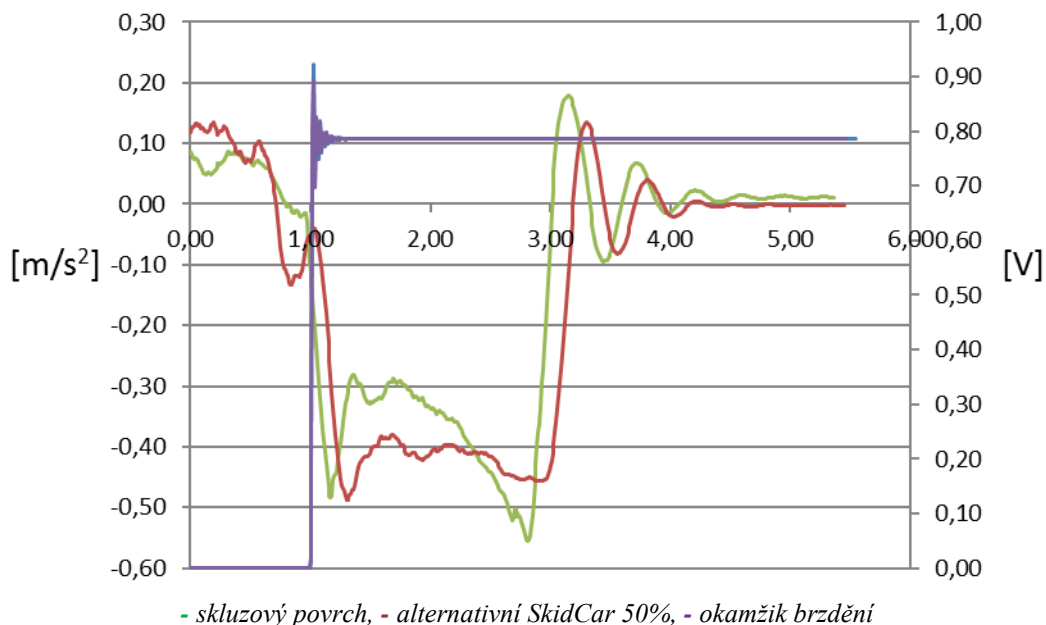
Na následujících obrázcích jsou uvedeny základní charakteristiky chování automobilu.

Jednou z měřených režimů je porovnání chování automobilu na skluzovém povrchu a se systémem alternativního SkidCaru jež přenáší 50% z radiálního zatížení připadajícího na daná kola vozidla.

Obrázek 5 Klonění karoserie Alternativní SkidCar 50% a skluzový povrch

Z Obrázku 6 je patrné, že automobil pohybující se po skluzové folii má větší hodnotu klonění karoserie než se systémem alternativního SkidCaru. Omezení klonění karoserie je dáno vlastní tuhostí podpěrných koleček a pozicí jejich umístění vůči příčné těžištní rovině vozidla.

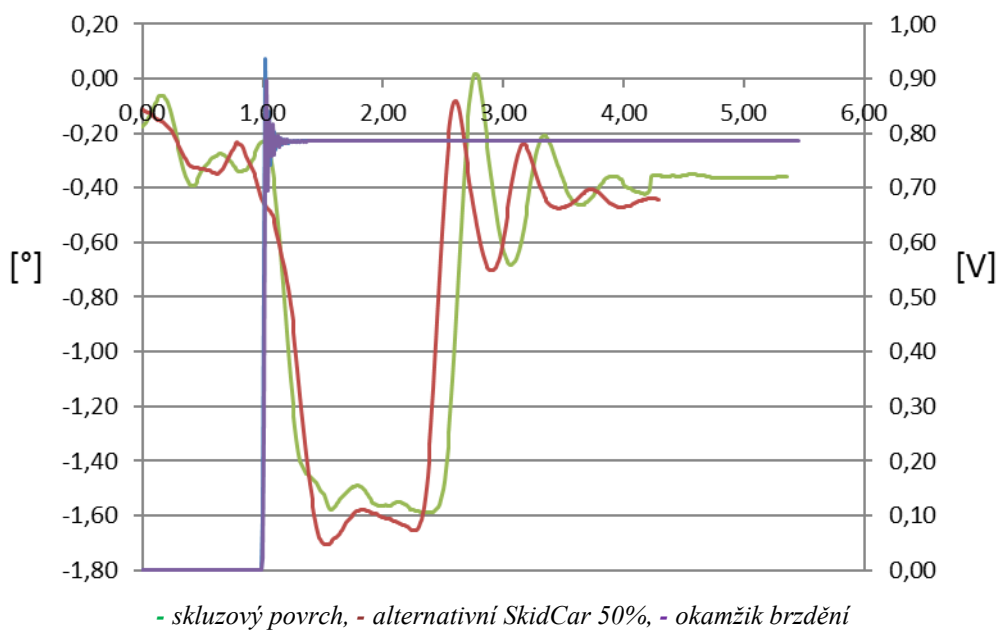

Obrázek 6 Průběh brzdného zpomalení Alternativní SkidCar 50% a sklužový povrch

Při porovnání velikosti brzdného zpomalení (Obrázek 7) je patrné, že u vozidla pohybujícího se po sklužovém povrchu vlivem aquaplaningu dochází k intenzivnějšímu poklesu zpomalení než při alternativním SkidCaru.

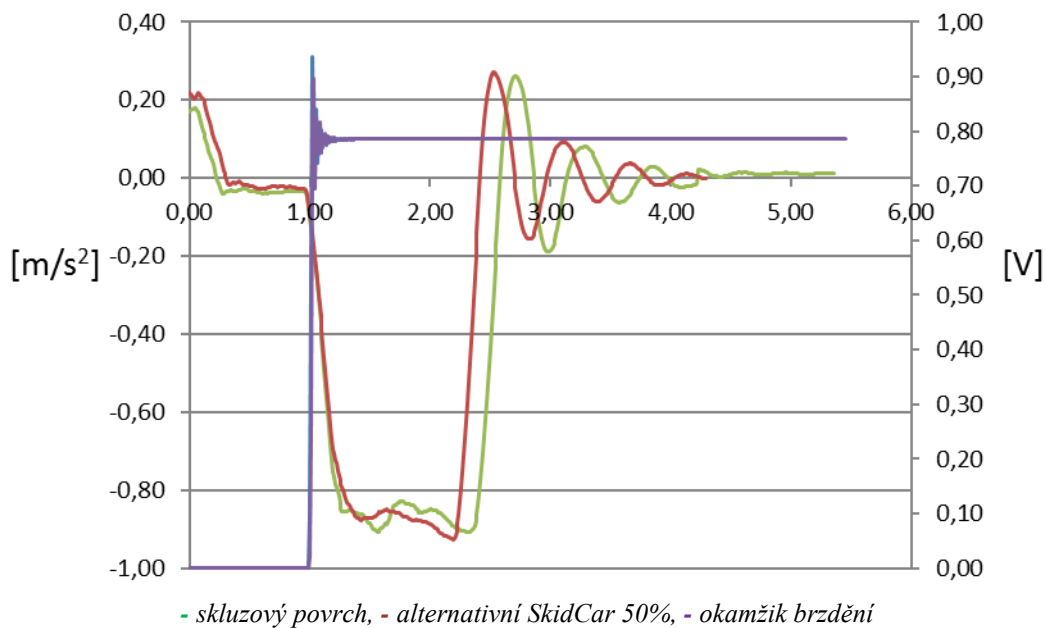
Porovnání brzdění experimentálního vozidla bez (klasické vozidlo) a se systémem alternativního SkidCaru s přenosem radiální reakce jen přes kola automobilu (kolečka alternativního SkidCaru jsou nadzvednuta).

Ze vzájemného porovnání naměřených průběhů klonění karoserie je patrné, že přidaná hmotnost alternativního Skidkaru způsobí intenzivnější naklonění karoserie. Při porovnání s předešlým případem došlo k intenzivnějšímu naklonění karoserie.

Obrázek 7 Klonění karoserie

Velikost brzdného zpomalení je pro oba případy srovnatelná.

Obrázek 8 Průběh brzděného zpomalení Alternativní SkidCar 50% a skuzový povrch

6 ZÁVĚR

Cílem příspěvku bylo zjistit, do jaké míry zařízení Alternativního SkidCaru ovlivní chování automobilu.

Dodatečnou montáží zařízení alternativního SkidCaru dojde k ovlivnění chování automobilu, a to zejména k omezení klonění karoserie. S rostoucím podílem radiální síla přenášené kolečky alternativního SkidCaru se snižuje velikost klonění karoserie.

Pro zjednodušené ověření jízdních charakteristik automobilu vzhledem ke sníženým adhezním podmínkám je možné použít zařízení v podobě alternativního SkidCaru. V současné době bychom spatřovali využití alternativního SkidCaru pouze pro potřeby experimentální výuky, jelikož tento systém výrazně ovlivňuje chování automobilu, a to zejména při vyšším stupni snížení adheze.

Z výše uvedených výsledků je patrné, že pro uvedení vozidla do bezpečného smyku je nutné použít jiného postupu, než systému alternativního SkidCaru. Proto v současné době připravujeme nový systém, který je schopen snižovat adhezní podmínky přizvedáváním automobilu nikoli za hmoty odpérované, ale za hmoty neodpérované. Takto bude zajištěno, že se mohou hmoty odpérované pohybovat vůči hmotám neodpérováním a systém pro snížení adheze umožní volný pohyb karoserie vůči nápravám.

Získané výsledky budou využity pro validaci SW modelu mobautoilu s využitím alternativního SkidCaru.

Literatura

1. BUCHA, J.- GAVAČOVÁ, J. *Application of CAD skeleton method in process of design of virtual vehicle* (2014) Transport Means - Proceedings of the International Conference, 2014-January, pp. 368-371.
2. JILEK, P. - VOLTR, O. - POKORNÝ, J. *Simulation of adhesion conditions on road vehicles*. In Engineering Mechanics 2016 : 22nd International Conference. Praha: Ústav termomechaniky AV ČR, v. v. i., 2016. s.258 - 261. ISBN 978-80-87012-59-8.
3. JILEK, P. - POKORNÝ, J. - ŠEFČÍK, I. *Určení souřadnice těžiště automobilu na sklopné plošině*. Perner's Contacts, 2014, vol. 9, no. 3, s. 78-86. ISSN: 1801-674X.

4. JILEK, P. - POKORNÝ, J. - VOLTR, O. *Simulace adhezních podmínek u silničních vozidel*. Perner's Contacts, 2016, vol. 11, no. 1, s. 57-67. ISSN: 1801-674X.
5. KRMELA, J. *Computational modelling of tyres considering operating and safety requirements*. Communications. Scientific Letters of the University of Žilina. Žilina, 2008, 10(3), 61–65. ISSN 1335-4205.

Kontaktní údaje

Ing. Petr Jilek

Univerzita Pardubice

Studentská 95, 532 10 Pardubice

Tel: 466 036 486

email: petr.jilek@upce.cz

MODELING OF HYDRO-THERMAL PHENOMENA IN POROUS MEDIA AT FREEZING TEMPERATURES

Lukáš Krupička

Abstract

In this contribution we deal with a derivation of a suitable mathematical model describing coupled transport phenomena in porous media exposed to freezing temperatures and its applicability for engineering problems. The model consists of two nonlinear evolutionary equations derived from the basic conservation equations and the appropriate constitutive relationships. The numerical scheme is based on a semi-implicit time discretization and the spacial discretization is carried out by means of the FEM which leads to the system of nonlinear equations solved by Newton's method in each time step. We use the model for the numerical example of the performance of the wet concrete exposed to freezing temperatures.

Keywords: *mathematical modeling, coupled transport, freezing, porous media, FEM*

1 INTRODUCTION

Hydro thermal processes are very important in many fields of interest including civil engineering, agriculture, environmental engineering and soil science. In civil engineering we may use these models to describe the performance of concrete under the conditions of extreme temperatures. Under the extremely high temperatures caused by a fire we may use the models to describe the spalling of concrete [3] which is usually very important for the stability of the whole construction because of the very small resistance to the high temperature of the steel reinforcement under the concrete. On the other hand the hydro-thermal processes in porous media under conditions of freezing and thawing help us to predict the deterioration of geomaterials which is important for roads, railroads and tunnel construction. We could use them for several hydrological or climate simulations, for describing the permafrost thaw and also for the analysis of the concrete performance.

Several models for coupled heat and water transport not taking into account freezing phenomena have been introduced (see e.g. [1] [2] [4] [6] [8]). Freezing processes have been explored in the past and one of the most important observations was that liquid water in unsaturated porous media does not freeze at 0 °C, but this freezing temperature is dependend on the pore pressure which is described by the Clapeyron's equation [11]. Freezing also affects water fluxes in frozen regions, causes changes in hydraulic conductivity and induces temperature gradients causing water movements (see [7]).

In this contribution we propose a suitable mathematical model describing coupled transport phenomena under the conditions of freezing and thawing. The text of the contribution is organized as follows. In the first part we present some physical assumptions for the model, in the second part we describe the model derivation which is based on the mass conservation equation and the heat conservation equations. Further we present constitutive relationships for heat and water flow in porous media and relationships for description of porous media under the conditions of freezing and thawing. In the next part we present the complete mathematical model in continuous form together with appropriate boundary and initial conditions. Next we briefly describe the numerical procedure which is being implemented in Matlab. Finally we present some numerical examples to demonstrate applicability of the model for several problems in civil engineering.

2 PHYSICAL ASSUMPTIONS

The analyzed model is based on the following assumptions:

- i. partially frozen medium consists of several phases (α): solid skeleton (s), liquid phase (ℓ), ice (i) and gas;
- ii. the liquid phase is incompressible;
- iii. ice and solid phase are immovable and not deformable;
- iv. capillary theory of the water flow is valid in the unfrozen and frozen zones;
- v. the air phase and the vapour transfer contribution on transport processes is negligible;
- vi. hysteresis is not present;
- vii. the Clapeyron's equation is used to describe relations between pressures and freezing temperatures.

3 MODEL DERIVATION

Heat transfer and water flow in porous media are governed by the system of conservation equations of energy and mass. These balance equations are completed by the constitutive and thermodynamic relationships. This system of nonlinear and nonstationary equations is completed by initial and boundary conditions.

3.1 Conservation of mass

The mass balance equation is based on mass conservation of α phase inside an arbitrary spatial volume Ω . The temporal change of mass of the α phase in Ω plus the change of mass of the α phase due to flow across the volume boundary Γ must be equal to rate of increase of mass of α phase due to the source S^α [8]

$$\frac{d}{dt} \int_{\Omega} \rho^\alpha d\Omega = - \int_{\Gamma} \rho^\alpha \mathbf{v}_\alpha \cdot \mathbf{n} d\Gamma + \int_{\Omega} S^\alpha d\Omega. \quad (1)$$

Where $\rho^\alpha = \rho_\alpha \theta_\alpha$ is the phase averaged density [kg m^{-3}], θ_α [-] is the volume fraction of the α phase and ρ_α is the intrinsic phase averaged density [kg m^{-3}]. Further, \mathbf{v}_α [m s^{-1}] is the velocity of α phase and \mathbf{n} represents an outer normal vector to the boundary Γ . Summing the volume fraction of all phases we obtain $\sum_\alpha \theta_\alpha = 1$, see figure 1. Applying the divergence theorem, considering the arbitrariness of domain we shall write the balance equation in differential form for each phase separately taking into account physical assumptions (i)-(vii).

liquid water conservation equation:

$$\frac{\partial(\rho_\ell \theta_\ell)}{\partial t} = -\nabla \cdot (\rho_\ell \theta_\ell \mathbf{v}_\ell) + S^\ell; \quad (2)$$

ice conservation equation:

$$\frac{\partial(\rho_i \theta_i)}{\partial t} = S^i; \quad (3)$$

solid skeleton conservation equation:

$$\frac{\partial(\rho_s \theta_s)}{\partial t} = 0. \quad (4)$$

Combining equations (2) and (3) we arrive to the conservation equation for total mass of liquid water and ice

$$\frac{\partial(\rho_\ell \theta_\ell)}{\partial t} + \frac{\partial(\rho_i \theta_i)}{\partial t} = -\nabla \cdot (\rho_\ell \theta_\ell \mathbf{v}_\ell). \quad (5)$$

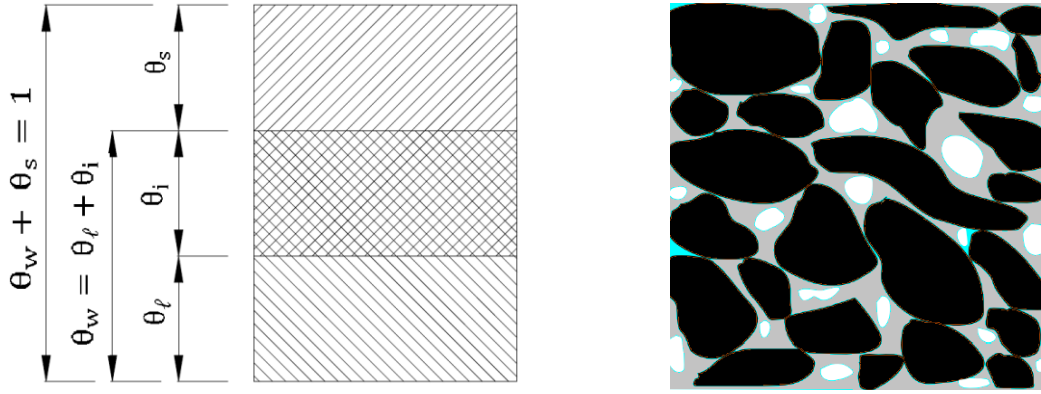

Fig. 1. α phases in porous media sample.

3.2 Conservation of energy

The energy conservation equation for the α phase of porous media has the following general form [5] (neglecting some less important terms)

$$\rho^\alpha c_p^\alpha \frac{\partial T_\alpha}{\partial t} + \nabla \cdot \mathbf{q}_c^\alpha + \rho^\alpha c_p^\alpha \mathbf{v}_\alpha \cdot \nabla T_\alpha = Q^\alpha + E^\alpha - H^\alpha S^\alpha, \quad (6)$$

where T_α [K] is the absolute temperature, c_p^α [J kg⁻¹ K⁻¹] the specific isobaric heat, \mathbf{q}_c^α [Wm⁻²] the heat flux due to conduction, Q^α [J kg⁻³ s⁻¹] the volumetric heat sources, E^α [J kg⁻³ s⁻¹] the term expressing energy exchange with the other phases and H^α [J kg⁻³] the specific enthalpy, of the α phase. The energy balance equations for each phase of the porous mixture taking into account physical assumptions have the following forms:

energy conservation equation for liquid water:

$$\rho^\ell c_p^\ell \frac{\partial T_\ell}{\partial t} = -\nabla \cdot \mathbf{q}_c^\ell - \rho^\ell c_p^\ell \mathbf{v}_\ell \cdot \nabla T_\ell - H^\ell S^\ell; \quad (7)$$

energy conservation equation for ice:

$$\rho^i c_p^i \frac{\partial T_i}{\partial t} = -\nabla \cdot \mathbf{q}_c^i - H^i S^i; \quad (8)$$

energy conservation equation for solid skeleton:

$$\rho^s c_p^s \frac{\partial T_s}{\partial t} = -\nabla \cdot \mathbf{q}_c^s. \quad (9)$$

Under local thermal equilibrium conditions ($T_\ell = T_i = T_s$), summing up the energy conservation equations for all phases we obtain the energy conservation equation for the multiphase porous medium

$$c_p \frac{\partial T}{\partial t} = -\nabla \cdot \mathbf{q}_c - \rho^\ell c_p^\ell \mathbf{v}_\ell \cdot \nabla T - L_f \frac{\partial(\rho_i \theta_i)}{\partial t}, \quad (10)$$

where

$$c_p = c_p^\ell \rho_\ell \theta_\ell + c_p^i \rho_i \theta_i + c_p^s \rho_s \theta_s, \quad (11)$$

$$\mathbf{q}_c = \mathbf{q}_c^\ell + \mathbf{q}_c^i + \mathbf{q}_c^s, \quad (12)$$

$$L_f = H^i - H^\ell. \quad (13)$$

Here, c_p^ℓ , c_p^i , c_p^s [Jkg⁻¹K⁻¹] are the specific heats at constant pressure of liquid water, ice and solid matrix, \mathbf{q}_c^ℓ , \mathbf{q}_c^i , \mathbf{q}_c^s [Wm⁻²] represent heat fluxes due to conduction corresponding to liquid water, ice and solid matrix. Further, L_f (approx 3.34×10^5 J kg⁻¹) is the latent heat of fusion defined as the difference of specific enthalpies of ice H^i and liquid water H^ℓ .

3.3 Constitutive and thermodynamic relationships

In this part we introduce the constitutive relationships for the water flow and heat conductive flow and relationships for the description of freezing and thawing processes and the relationships for water retention curves.

Description of porous materials under the conditions of freezing and thawing

As mentioned before water in pores does not freeze at 273.15 K, but this freezing point depends on a water pressure. This relation is described by the generalized Clapeyron's equation [11]:

$$\frac{dp_\ell}{dT} = \frac{L_f \rho_\ell}{T}, \quad (14)$$

where p_ℓ is the liquid water pressure [Pa], ρ_ℓ the density of liquid water (approximately 1000.0 kg m⁻³) and L_f is the latent heat of fusion (3.34 x 10⁵ Jkg⁻¹). Define h_ℓ [m], $\square_\ell = h_\ell \rho_\ell g$, as the pressure head (matric potential) corresponding to the liquid water content θ_ℓ [-]. Here g is the acceleration due to gravity (9.81ms⁻²). Supposing the density of the liquid water ρ_ℓ is constant now we can formulate the Clapeyron's equation using the pressure head h_ℓ

$$\frac{dh_\ell}{dT} = \frac{L_f}{gT}. \quad (15)$$

Let $T_0=273.15$ K be the freezing temperature at the saturation pressure head $h_\ell = 0$ m. If the porous medium is unsaturated (at the pressure head $h_\ell < 0$), the surface tension at the water/air interface decreases the water freezing temperature to $T_f < 273.15$ K. Solution of equation (15) together with the condition $h_\ell(T_0) = 0$ yields

$$T_f = T_0 \exp\left(\frac{h_\ell g}{L_f}\right). \quad (16)$$

If $\square \leq T_f$ all water is unfrozen. If $T < T_f$, the porous material is under freezing conditions and the liquid water pressure head h_ℓ depends on the intensity of freezing condition. Denote by h_w [m] the pressure head corresponding to the total water content θ_w [-] (liquid and ice). When $T > T_f$ the total water pressure head h_w and the liquid water pressure head h_ℓ coincide. Consequently, for the total water pressure head h_w the freezing/melting temperature corresponds to

$$T_{f/m} = T_0 \exp\left(\frac{h_w g}{L_f}\right). \quad (17)$$

If $T \geq T_{f/m}$, pressure heads h_w and h_ℓ coincide, the equation (17) corresponds to (16) and $T_{f/m}$ represents the freezing temperature T_f of the liquid water with pressure head h_ℓ . If $T < T_{f/m}$, the water is under freezing conditions, $h_\ell < h_w$ and $T_{f/m}$ represents the melting temperature of ice. Solving equation (15) together with the condition $h_\ell(T_{f/m}) = h_w$ we obtain

$$h_\ell = h_w + \frac{L_f}{g} \ln \left| \frac{T}{T_{f/m}} \right|. \quad (18)$$

Now the formulation of the liquid water matric potential can be summarized as

$$h_\ell(h_w, T) = \begin{cases} h_w, & \text{if } T \geq T_{f/m}, \\ h_w + \frac{L_f}{g} \ln \left| \frac{T}{T_{f/m}} \right|, & \text{if } T < T_{f/m}. \end{cases} \quad (19)$$

Equation (19) can be rewritten using the Heaviside function in the compact form

$$h_\ell(h_w, T) = h_w + \frac{L_f}{g} \ln \left| \frac{T}{T_{f/m}} \right| H(T_{f/m} - T). \quad (20)$$

and further, applying equation (17) and using a simple substitution we obtain

$$h_\ell(h_w, T) = h_w + \frac{L_f}{g} \ln \left| \frac{T}{T_0} \right| H(T_{f/m} - T) = h_w + \psi(h_w, T). \quad (21)$$

Retention curves

The relation between the water content and the matric potential of the porous medium is characterized by the water retention curve

$$\theta_w = \Theta(h_w), \quad (22)$$

$$\theta_\ell = \Theta(h_\ell). \quad (23)$$

Here we use the relation proposed by van Genuchten [10]

$$\Theta(h) = \Theta_r + (\Theta_s - \Theta_r)[1 + |\chi h|^{n_1}]^{-n_2}, \quad (24)$$

where Θ_s is the saturated water content [-], Θ_r is the residual water content [-], χ [m^{-1}], n_1 [-] and n_2 [-] are parameters.

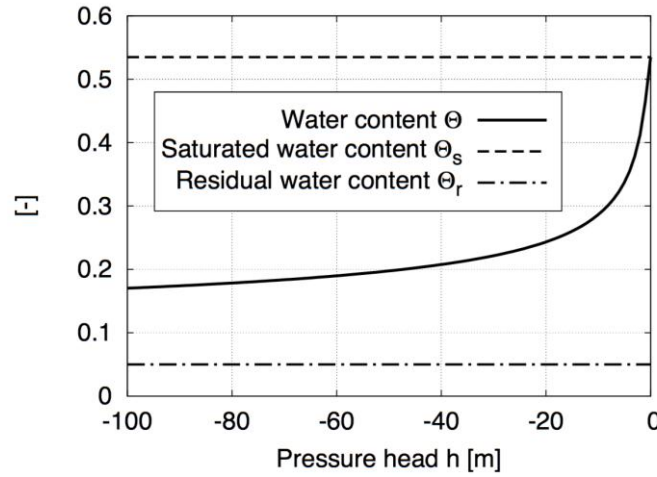

Fig. 2. Water retention curve

Whenever $T < T_{f/m}$, the ice fraction θ_i [-] can be expressed as

$$\theta_i(h_w, T) = \Theta(h_w) - \Theta(h_\ell), \quad (25)$$

where h_ℓ is a function of h_w and T given by (21). Finally the total water content θ_M as derived by the fraction of total mass of liquid water and ice (see [2]) reads

$$\theta_M = \theta_\ell + \frac{\rho_i}{\rho_\alpha} \theta_i, \quad (26)$$

where ρ_i is the density of ice.

Description of thermodynamic fluxes

For the conductive heat flux \mathbf{q}_c we use the Fourier's law

$$\mathbf{q}_c = -\lambda \nabla T, \quad (27)$$

where λ [$\text{Wm}^{-1}\text{K}^{-1}$] represents the effective thermal conductivity defined as [4]

$$\lambda = C_1 + C_2(\theta_\ell + F\theta_i) - (C_1 - C_4)\exp\{-[C_3(\theta_\ell + F\theta_i)]^{C_5}\}, \quad (28)$$

where F, C_1, C_2, C_3, C_4 and C_5 are parameters. The water flux $\theta_\ell \mathbf{v}_\ell$ [ms^{-1}] may be described by the Darcy's law

$$\theta_\ell \mathbf{v}_\ell = -k \nabla (h_\ell + z), \quad (29)$$

where z [m] is the vertical coordinate (positive upwards) and k [ms^{-1}] represents the hydraulic permeability defined as [4]

$$k = k_s S_e(h_w, T)^d \left\{ 1 - \left[(1 - S_e(h_w, T)^{1/n_1})^{n_2} \right]^2 \right\}, \quad (30)$$

where

$$S_e(h_w, T) = [1 + |\chi h_\ell(h_w, T)|^{n_1}]^{-n_2}. \quad (31)$$

Here k_s is saturated hydraulic permeability and d is parameter.

4 COMPLETE MATHEMATICAL MODEL

Let $\vartheta > 0$ be the fixed value and Ω be the domain in \mathbb{R}^N , $N = 1, 2, 3$, with boundary Γ . Denote $I = (0; \vartheta)$, $\Omega_\vartheta = \Omega \times I$ and $\Gamma_\vartheta = \Gamma \times I$. The mathematical model consists of the following initial boundary value problem:

$$\frac{\partial \theta_M(h_w, T)}{\partial t} = \nabla \cdot (k(h_w, T) \nabla (h_\ell(h_w, T) + z)) \quad \text{in } \Omega_\vartheta \quad (32)$$

$$c_p(h_w, T) \frac{\partial T}{\partial t} + L_f \rho_i \frac{\partial \theta_i(h_w, T)}{\partial t} = \nabla \cdot (\lambda(h_w, T) \nabla T) + c_p^\ell \rho_\ell k(h_w, T) \nabla (h_\ell(h_w, T) + z) \cdot \nabla T \quad \text{in } \Omega_\vartheta \quad (33)$$

$$h_w = (h_w)_D \quad \text{on } \Gamma_{1\vartheta} \quad (34)$$

$$T = T_D \quad \text{on } \Gamma_{2\vartheta} \quad (35)$$

$$-(k \nabla (h_\ell(h_w, T) + z)) \cdot \mathbf{n} = q_\ell \quad \text{on } \Gamma_{3\vartheta} \quad (36)$$

$$-(\lambda(h_w, T) \nabla T) \cdot \mathbf{n} = \alpha_c (T - T_\infty) + q_H \quad \text{on } \Gamma_{4\vartheta} \quad (37)$$

$$h_w = (h_w)_0 \quad \text{in } \Omega \quad (38)$$

$$T = T_0 \quad \text{in } \Omega \quad (39)$$

It is more usual to introduce the total pressure head $u = h_w + z$ [m], therefore the pressure head corresponding to the liquid water pressure can be described as follows

$$h_\ell(h_w, T) + z = h_w + z + \psi(z, u, T) = u + \psi(z, u, T). \quad (40)$$

Now we arrive at the final modified model with primary unknowns u and T

$$\frac{\partial \theta_M(z, u, T)}{\partial t} = \nabla \cdot (k(z, u, T) \nabla (u + \psi(z, u, T))) \quad \text{in } \Omega_\vartheta \quad (41)$$

$$c_p(z, u, T) \frac{\partial T}{\partial t} + L_f \rho_i \frac{\partial \theta_i(z, u, T)}{\partial t} = \nabla \cdot (\lambda(z, u, T) \nabla T) + c_p^\ell \rho_\ell k(z, u, T) \nabla (u + \psi(z, u, T)) \cdot \nabla T \quad \text{in } \Omega_\vartheta \quad (42)$$

$$u = u_D \quad \text{on } \Gamma_{1\vartheta} \quad (43)$$

$$T = T_D \quad \text{on } \Gamma_{2\vartheta} \quad (44)$$

$$-(k(z, u, T) \nabla (u + \psi(z, u, T))) \cdot \mathbf{n} = q_\ell \quad \text{on } \Gamma_{3\vartheta} \quad (45)$$

$$-(\lambda(z, u, T) \nabla T) \cdot \mathbf{n} = \alpha_c (T - T_\infty) + q_H \quad \text{on } \Gamma_{4\vartheta} \quad (46)$$

$$u = u_0 \quad \text{in } \Omega \quad (47)$$

$$T = T_0 \quad \text{in } \Omega \quad (48)$$

5 NUMERICAL SOLUTION

We solve the problem by means of the FE method with linear approximation. The numerical solution is based on the semi-implicit time discretization which leads to the system of nonlinear equations

$$\frac{1}{\Delta t} C_n (X_{n+1} - X_n) + K_n X_{n+1} + R(X_{n+1}) = F_{n+1}, \quad (49)$$

where $X_{n+1} = ((\theta_M)_{n+1}, u_{n+1}, T_{n+1})$ is the vector of unknown nodal values of total water content, total pressure head and temperature in time t_{n+1} . This system of equations is solved using Newton method in each time step. Let us denote

$$\Phi(X_{n+1}) = [C_n + \Delta t K_n] X_{n+1} - \Delta t R(X_{n+1}) - C_n X_n - \Delta t F_{n+1}. \quad (50)$$

The solution in the $(i + 1)$ -th iteration is

$$X_{n+1}^{(i+1)} = X_{n+1}^{(i)} - J_{\Phi}^{-1}(X_{n+1}^{(i)}) \Phi X_{n+1}^{(i)}. \quad (51)$$

where J_{Φ} denotes the Jacobian matrix of Φ , containing partial derivatives " $J_{\Phi} = \nabla_X \Phi$ ".

6 ILLUSTRATIVE EXAMPLES

In order to illustrate the applicability of the present model, two illustrative examples solved using an in-house MATLAB code are presented below. In the first one, we investigate the hygro thermal processes within a concrete slab of a thickness of 200mm exposed to the external temperature and the liquid flux on the upper surface for 24 hours (see Figure 2). The uniform spatial discretization is performed by the finite element method with the use of 1D two-node linear elements (with 5-point Gaussian quadrature). The element size is set to $\Delta z = 5\text{mm}$. The second example represents the hygro-thermal processes within a block of concrete of a cross-section 200x200mm exposed to the external temperature on two sides and to the liquid flux on upper surface for 24 hours. The uniform spatial discretization is performed by the finite element method with the use of 2D four-node rectangular elements (with 5x5 point Gaussian quadrature). The element size is set to $\Delta z = \Delta x = 10\text{mm}$.

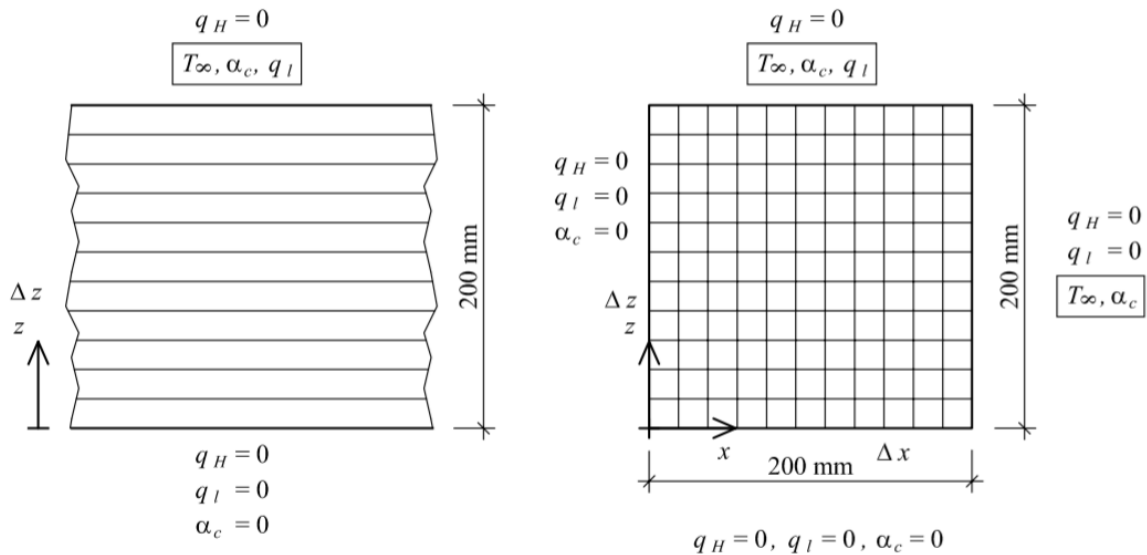

Fig. 3. Analyzed concrete profiles: slab (left) and block (right)

In both cases, the discretization in time is carried out by a semi-implicit finite difference scheme with the time step assumed as $\Delta t = 60\text{s}$. The external temperature T_{∞} is assumed as (with the convective heat transfer coefficient $\alpha_c = 28 \text{ W m}^{-2} \text{ K}^{-1}$)

$$T_{\infty} = 265 + 15\sin\left(\frac{2\pi}{86400}t + \frac{\pi}{2}\right) \quad (52)$$

and the boundary liquid flux

$$q_{\ell} = \begin{cases} 5 \times 10^{-9} - \frac{5 \times 10^{-9}}{7200t} t & \text{for } t \leq 7200s \\ 0 & \text{for } t > 7200s \end{cases} \quad (53)$$

The material parameters are set to [9]: $\Theta_s = 0.109$, $\Theta_r = 0.0001$, $\chi = 7.65 \times 10^{-4}$, $n_1 = 1.307$, $n_2 = 0.404$, $k_s = 5.67 \times 10^{-13} \text{ms}^{-1}$, $\rho_s c_p^s = 2 \times 10^6 \text{Jm}^{-3}\text{K}^{-1}$. The uniform initial conditions are set to: $T_0 = 280\text{K}$ and $(\theta_M)_0 = 0.103$. The distributions of temperature and volume fractions of liquid water and ice for the concrete slab are shown in Figure 4. The distributions of temperature and total pressure head for the analyzed concrete block are shown in Figure 5 and Figure 6.

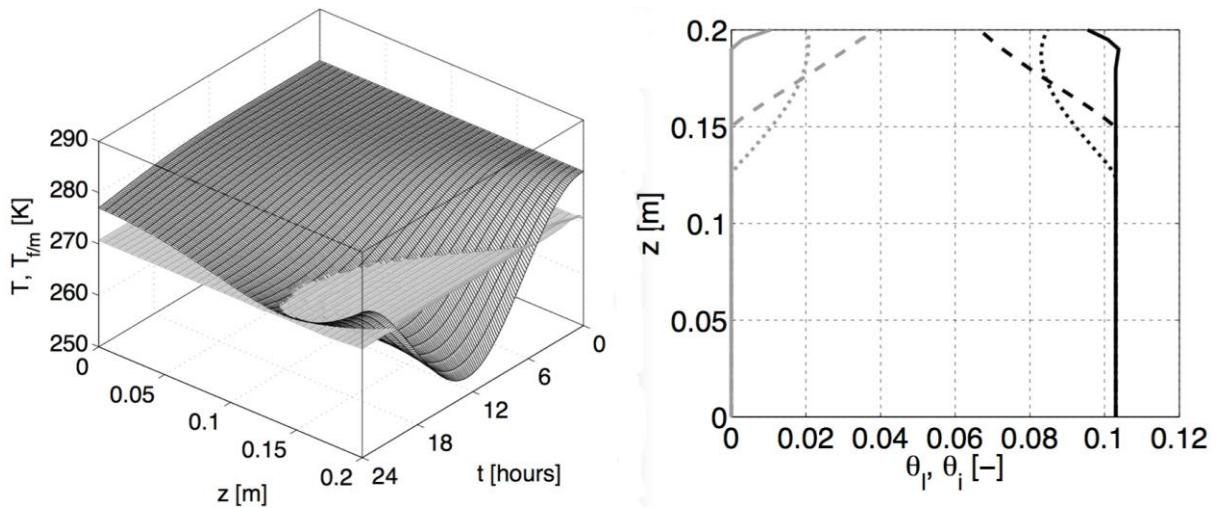

Fig. 4. Left: Spacial and time distribution of temperature (black) and freezing/thawing temperature (gray) of analyzed slab. Right: Spatial distribution of volume fraction of liquid water (black) and ice (gray) for $t=6$ hours (solid line) and $t=18$ hours (dotted line) for the analyzed slab

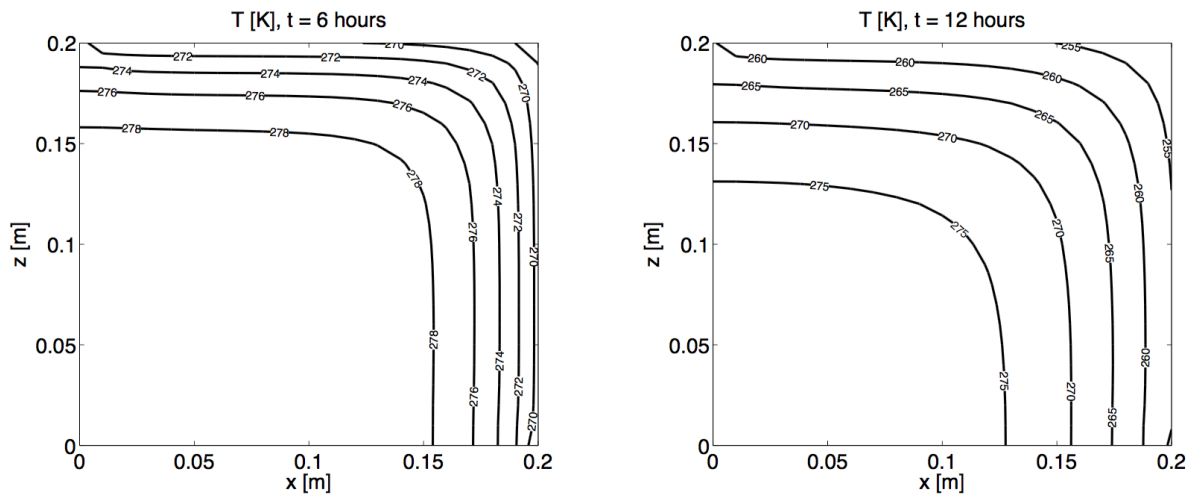

Fig. 5. Spacial distribution of temperature for the analyzed concrete block

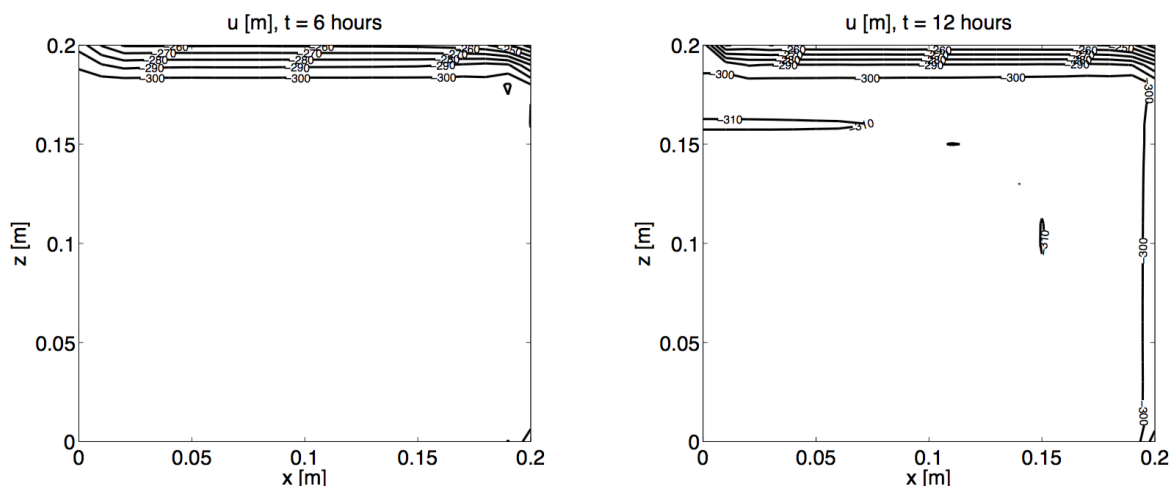

Fig. 6. Spatial distribution of the total pressure head for the analyzed concrete block

7 CONCLUSION

In this contribution we propose a mathematical model describing coupled transport of mass and heat under the conditions of freezing and thawing. The model is applicable for various engineering issues, i.e. describing the coupled transport of pollutants and heat in freezing soils, determining the pressure caused by freezing in various porous construction materials. It is also possible to use the obtained results from the transport model for more complex analysis of concrete performance under the freezing conditions, i.e. mechanical deterioration of the structure due to water freezing in its pores.

Acknowledgement

This work was supported by the project *SGS17/001/OHK1/1T/11* provided by the Grant Agency of CTU in Prague.

Sources

1. Dalík, J., Daněček, S., Šťastník, S., *A model of simultaneous distribution of moisture and temperature in porous materials*. *Ceramics*, 41 (1997), 41-46.
2. Dall'Amico, M., Endrizzi, S., Gruber, S., *A robust energy-conserving model of freezing variably-saturated soil*, *the Cryosphere* 2 (2011) 469-484.
3. Dwaikat, M.B., Kodur, V.K.R., *Hydrothermal model for predicting fire-induced spalling in concrete structural systems*. *Fire Saf. J.* 44 (2009) 425-434.
4. Hansson, K., Šimunek, J., Mizoguchi, M., *Water flow and heat transport in frozen soil: numerical simulation and freeze-thaw applications*, *vadose Zone. J.* 3 (2004) 693-704.
5. Lewis, R.W., Schrefler, B.A., *The Finite Element Method in the Static and Dynamic Deformation and Consolidation of Porous Media*, Wiley, 2nd Edition, 1998.
6. Liu, Z., Yu, X., *Coupled thermo-hydro-mechanical model for porous materials under frost action: theory and implementation*, *Acta Geotech.* 6 (2011) 51-65.
7. Mizoguchi, M., *Water, Heat and salt transport in freezing soil*, PhD thesis. University of Tokyo, 1990.
8. Pinder, G.F., Gray, W.G., *Essentials of Multiphase Flow in Porous Media*, Wiley-Interscience, New Jersey, 2008.
9. Schneider, S., Mallants, D., Jacques, D., *Determining hydraulic properties of concrete and mortar by inverse modelling*, *Mater. Res. Soc. Symp. Proc. Vol. 1475* (2012) 367-372.

10. Van Genuchten, M.T., *A closed form equation for predicting the hydraulic conductivity of unsaturated soil*, Soil Sci. Soc. Am. J. 44 (1980) 892-898.
11. Williams, P., Smith, M., *The frozen earth: fundamentals of geocryology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.

Contact

Ing. Lukáš Krupička

Czech Technical University in Prague

Faculty of Civil Engineering, Department of Mathematics

Thákurova 7, Prague 6, Czech Republic

Tel: +420 224 354 411

email: lukas.krupicka@fsv.cvut.cz

VLIV ŠÍŘKY SEDLOVÉ PODPORY NA STABILITNÍ ÚNOSNOST PŘÍČNĚ ZATĚŽOVANÉ VÁLCOVÉ SKOŘEPINY S POČÁTEČNÍ IMPERFEKČÍ

SADDLE SUPPORT WIDTH INFLUENCE ON THE CARRYING CAPACITY OF LATERALLY LOADED CYLINDRICAL SHELL WITH INITIAL IMPERFECTIONS

Ondřej Voltr, Petr Jilek

Abstrakt

Článek se zabývá posouzením vlivu šířky sedlové podpory na stabilitní únosnost příčně zatěžované válcové skořepiny s počáteční imperfekcí. Posuzovanou konstrukcí je zjednodušená varianta válcové skořepiny (cisterny), která je uložena na dvou sedlových podporách. Počáteční tvarové imperfekce jsou vytvořeny vtlačením sedlové podpory do skořepiny. Nový deformovaný tvar skořepiny je následně použit jako výchozí imperfektní model pro nelineární numerické analýzy. Účelem analýz je stanovit redukční faktor α v závislosti na měnících se geometrických parametrech numerického modelu (úhel opásání 2θ , šířka sedlové podpory b). Numerické analýzy jsou provedeny v počítačovém programu COSMOS/M [1] založeném na metodě konečných prvků (MKP).

***Klíčová slova:** počáteční imperfekce, válcová skořepina, MKP, sedlová podpora, ztráta stability*

Abstract

The article is devoted to saddle support width influence on the carrying capacity of laterally loaded cylindrical shell with initial imperfections. The examined structure is a simplified version of the case of cylindrical shell (road tank) located on two saddle supports. The initial shape imperfections are created by pushing the saddle support into the shell. The new deformed shape is used as default an imperfect model in the following nonlinear analysis. The main purpose of the analysis is to determine the reduction factor α depending on the change of geometric parameters of the numerical model (embracing angle 2θ , width of saddle support b). Numerical analysis is carried out by means of a computer program COSMOS/M [1] based on the finite element method (FEM).

***Key words:** initial imperfections, cylindrical shell, FEM, saddle support, loss of stability*

1 ÚVOD

Tento článek se zabývá oblastí tenkostěnných skořepinových konstrukcí, konkrétně výzkumem ztráty stability stěny válcové automobilové cisterny uložené na dvou sedlových podporách (zkráceně sedlech). Předmětem zkoumání je zjednodušená varianta v podobě válcové skořepiny, která je příčně zatěžována prostřednictvím jednoho tuhého pevně připojeného sedla. Hlavní pozornost je věnována vlivu počátečních imperfekcí tvaru na stabilitní únosnost příčně zatěžované válcové skořepiny. V této fázi výzkumu jde o řešení ztráty stability pouze v elastické oblasti chování materiálu.

Počáteční tvarové imperfekce do skořepiny zavádí přidavný ohybový stav [2]. Následkem je většinou pokles její stabilitní únosnosti [4, 5]. Nicméně někdy je tento efekt zcela opačný a únosnost skořepiny narůstá. V tom případě může mít imperfekce výztužný efekt. Pro účely

tohoto výzkumu je počáteční imperfekce uvažována jako stav předzatižení sedla od vlastní tíhy skořepiny a tíhy jejího obsahu. Imperfekce je vytvořena pomocnou lineární analýzou, kde se sedlo vtlačuje o přesně definovanou hodnotu do pláště skořepiny. Tento nový deformovaný model je poté použit jako výchozí model pro následné nelineární analýzy.

Zatímco v [3] byla hloubka přesně definovaného vtlačení konstantní pro všechny varianty imperfektních modelů, konkrétně o hodnotě $\Delta w=2\text{mm}$. Tak v tomto článku se již neuvažuje hloubka počáteční imperfekce Δw jako konstantní, ale je vyjádřena v závislosti na tloušťce stěny skořepiny t . Tedy jako bezrozměrný parametr hloubky imperfekce $\Delta w/t$, který je zkoumán na rozsahu $\Delta w/t \in \langle 0,1; 0,5; 1,0; 1,5; 2,0; 3,0 \rangle$. Ze znalosti tloušťky stěny t a vybrané hodnoty poměru $\Delta w/t$ se vypočítá hloubka imperfekce Δw , která je poté použita pro vytvoření počáteční imperfekce příslušného numerického modelu pro nelineární analýzu.

Pro účely numerických analýz jsou použity modely s běžně používanými variantami úhlu opásání $2\theta=60, 90, 120^\circ$ a měnící se šířkou sedla reprezentovanou parametrem b/R v rozsahu $b/R \in \langle 0,07; 0,67 \rangle$. Cílem je určit změny hodnot redukčního faktoru α v závislosti na změně šířky sedla b . V rámci tohoto článku se jedná o první vyhodnocení této části výzkumu.

2 NUMERICKÝ MODEL

Základem numerického modelu je tenkostěnná válcová skořepina (Obrázek 1) o konstantní délce $L=300\text{ mm}$ a konstantním poloměru $R=75\text{ mm}$ [3]. Skořepina je na obou koncích opatřena víky o tloušťce $t_1=30\text{ mm}$. Tloušťka t_1 zajišťuje dostatečnou tuhost vík, znemožňující jejich nadměrnou deformaci, a tím nežádoucí ovlivnění výsledků výpočtových analýz. V polovině délky skořepiny je pevně připojeno sedlo o šířce b a úhlech opásání sedla 2θ ($60^\circ, 90^\circ, 120^\circ$). Tloušťka stěny sedla $t_2=20\text{ mm}$ je opět uvažována natolik velká, aby nebyly ovlivněny výsledky výpočtových analýz. Ukázka výchozího nedeformovaného numerického modelu s úhlem opásání $2\theta=120^\circ$ je na Obrázku 2.

Vliv šířky sedla je posuzován v šesti různých hodnotách. Nicméně pro potřeby lepší práce s výsledky je zaveden bezrozměrný parametr b/R , kterým budou dále popisovány příslušné varianty (viz Tabulka 1).

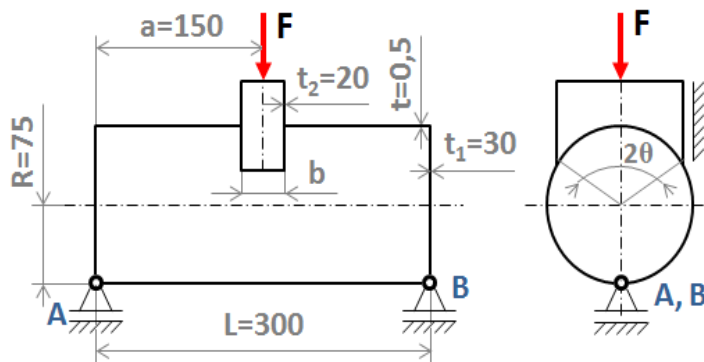
b [mm]	5	10	20	30	40	50
b/R [-]	0.07	0.13	0.27	0.4	0.53	0.67

Tabulka 1 Zavedení parametru b/R .

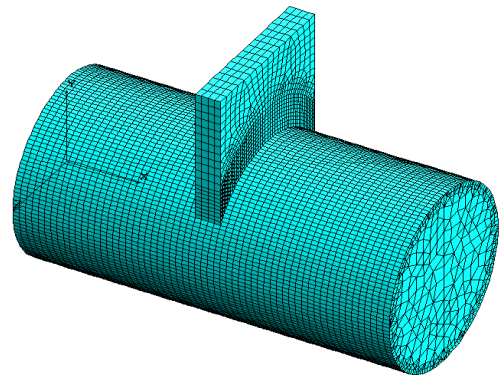
Z kapacitních a praktických důvodů nebyl do vstupních parametrů zahrnut parametr tenkostěnnosti R/t v původním rozsahu [3]. Byla vybrána pouze varianta $R/t = 150$ (tloušťka stěny pláště skořepiny $t=0,5\text{ mm}$), která odpovídá plánovanému reálnému zkušebnímu modelu a je brána jako stěžejní. Hlavní pozornost je tak věnována vlivu měnící se šířky sedla b .

Okrajovými podmínkami byla zvolena kombinace prostého podepření ve dvou krajních uzlech prvkové sítě (body A, B na Obrázek 1) a současné zamezení vybočení sedla z vertikálního směru. Při ztrátě stability tak může skořepina vykazovat symetrickou i nesymetrickou deformaci vzhledem ke svislé rovině, která prochází osou válcového pláště. Numerický model je zatížen svislou silou F působící na válcovou skořepinu prostřednictvím sedla.

Materiál použitý na všechny části modelu (plášť, víka, sedlo) má stejné mechanické hodnoty, konkrétně modul pružnosti v tahu $E=1,9 \cdot 10^5\text{ MPa}$, Poissonovo číslo $\mu=0,3$.

Obrázek 1 Geometrické parametry numerického modelu pro parametr b/R .

Obrázek 2 Výchozí nedeformovaný model s úhlem opásání $2\theta=120^\circ$

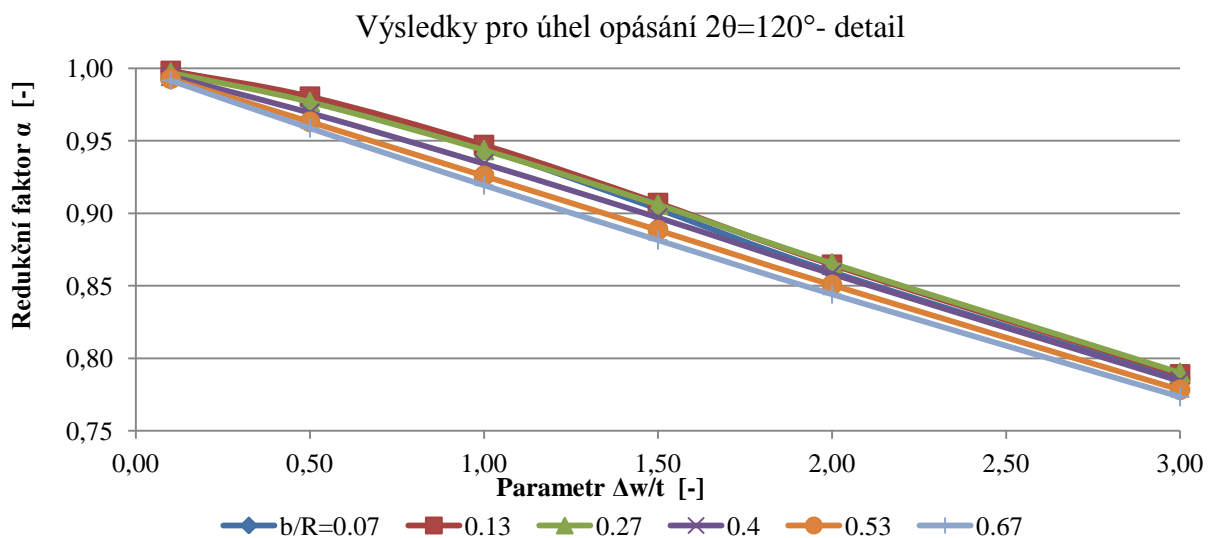
3 ZHODNOCENÍ VÝSLEDKŮ NUMERICKÝCH ANALÝZ

Provedené numerické analýzy jsou pro příslušné variace geometrických parametrů reprezentovány křivkami redukčních faktorů α . Pro konstantní parametr tenkostěnnosti $R/t = 150$ a jednotlivé varianty parametrů $\Delta w/t$ je s měnícím se parametrem b/R vždy vyneseno celkem 6 křivek (Obrázek 3, Obrázek 4 a Obrázek 5).

Při vyhodnocování byl pozorován stejný mechanismus deformování skořepiny podrobněji popsany v [3]. Tedy, že zpočátku zatěžování docházelo k symetrickému vtačování sedla do pláště skořepiny. Poté se začalo projevovat vybočování válcové skořepiny do strany a následně došlo ke ztrátě její stability. Skořepina má tedy i v tomto případě tendenci stavět se na vybočené straně na hranu sedla. Proto není v rámci tohoto článku takřka věnována pozornost popisu deformování skořepiny.

3.1 Výsledky pro modely s úhlem opásání $2\theta=120^\circ$ s ohledem na parametr b/R

Pro lepší viditelnost byla v tomto případě zvolena interpretace výsledků na Obrázku 3 v podobě detailu, se stupnicí svislé osy nezačínající od 0, ale od hodnoty 0,75. Z pohledu na Obrázek 3 je patrné, že hodnoty redukčních faktorů α mají s rostoucím parametrem $\Delta w/t$ klesající charakter. Vždy jde však o pokles maximálně o 23% oproti ideální skořepině, které odpovídá hodnota $\alpha=1$. Nicméně dosažené hodnoty, resp. křivky, jsou si i tak velice blízké a to bez ohledu na hodnotu parametru b/R . Z uvedeného lze vyvodit závěr, že u modelů s úhlem opásání $2\theta=120^\circ$ má šířka sedla minimální až takřka žádný vliv.

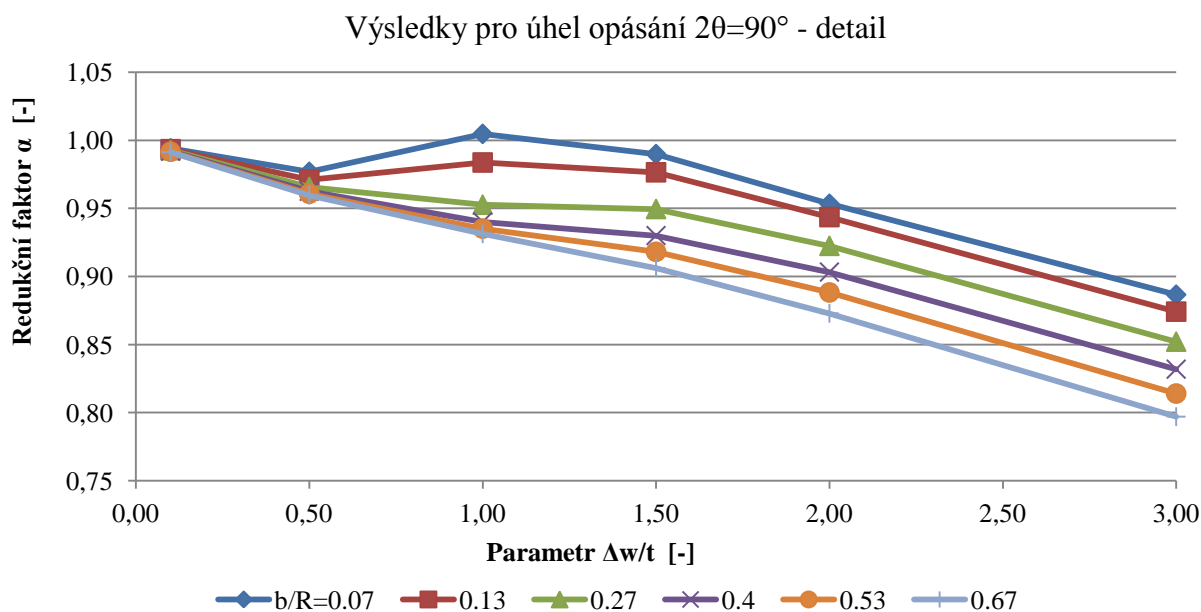
Obrázek 3 Detail závislosti redukčního faktoru α na parametru $\Delta w/t$ pro $2\theta=120^\circ$ - vliv b/R .

3.2 Výsledky pro modely s úhlem opásání $2\theta=90^\circ$ s ohledem na parametr b/R

Pro názornější vyhodnocení výsledků je i u této varianty modelů zvolen detail grafu na Obrázku 4, se stupnicí svislé osy začínající od hodnoty 0,75. Pro začátek je provedeno porovnání výsledků varianty $2\theta=90^\circ$ (Obrázek 4) s předcházející variantou úhlu opásání $2\theta=120^\circ$. Porovnáním je patrný očekávaný podobný charakter křivek redukčních faktorů. Počátek grafů (pro $\Delta w/t=0,1$ a $0,5$) je u obou variant úhlu opásání téměř identický (uvažováno z hlediska poměrových hodnot α).

Poté se průběhy začínají mírně lišit, kde u varianty úhlu opásání $2\theta=90^\circ$ lze pozorovat následující změny. V závislosti na rostoucím parametru $\Delta w/t$ jsou pro b/R v rozmezí $\langle 0,27 \div 0,67 \rangle$ i nadále viditelné mírně klesající křivky redukčního faktoru α . Ve zbylých případech ($b/R=0,07$ a $0,13$) došlo po počátečním poklesu těchto křivek k mírnému nárůstu hodnot α . Konkrétně pro $\Delta w/t=1,0$ došlo k nepatrnému zpevnění skořepiny a v jednom případě až nad hranici $\alpha=1$. Avšak poté, již všechny křivky klesají obdobným způsobem jako výše uvedené varianty parametru $b/R=\langle 0,27 \div 0,67 \rangle$. Příčina těchto vyšších hodnot není z průběhu tvarů deformování rozpoznatelná. Přesto je nutné poznamenat, že hodnoty α vykazují pokles maximálně o 21% vzhledem ke vztažné úrovni $\alpha=1$.

Viditelné jsou však určité rozdíly ve stabilitní únosnosti skořepiny mezi jednotlivými variantami parametru b/R . Již nejde o blízké (takřka totožné) křivky, jako u varianty $2\theta=120^\circ$, ale mezi křivkami je jistá malá diference. Z výše uvedeného lze shrnout, že šířka sedla u modelů s úhlem opásání $2\theta=90^\circ$ již má určitý vliv, i když tento vliv není v celkovém měřítku příliš významný.

Obrázek 4 Detail závislosti redukčního faktoru α na parametru $\Delta w/t$ pro $2\theta=90^\circ$ - vliv b/R .

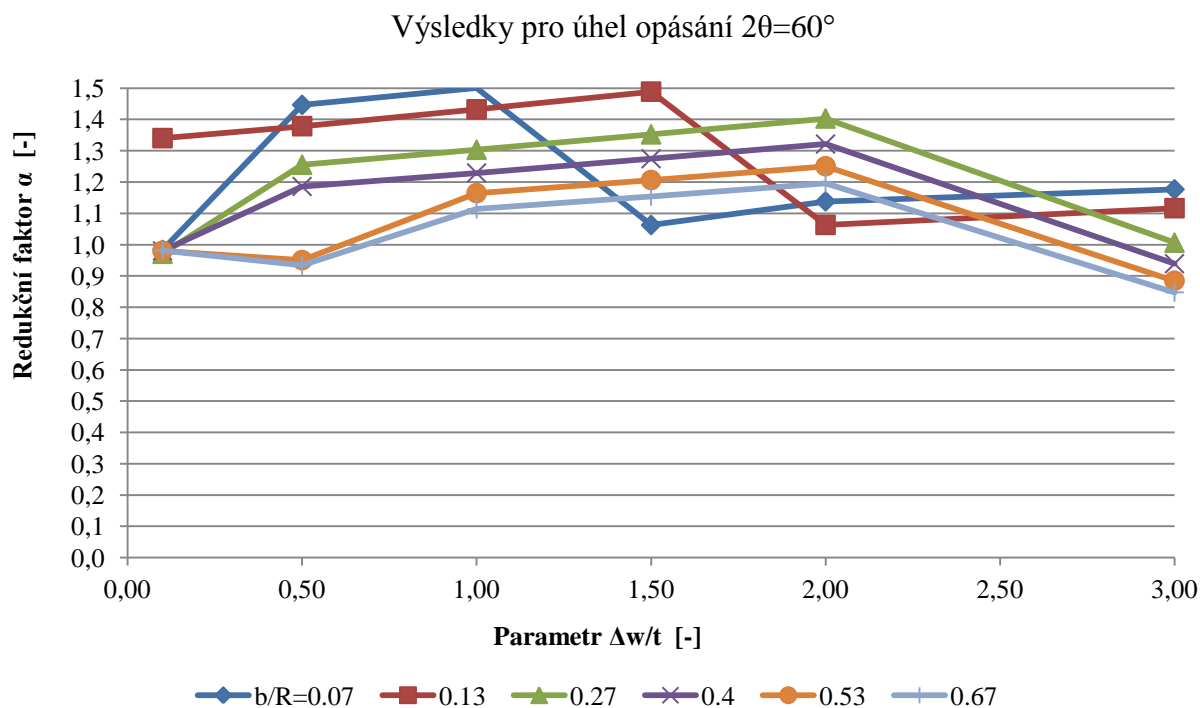
3.3 Výsledky pro modely s úhlem opásání $2\theta=60^\circ$ s ohledem na parametr b/R

Z porovnání výsledků numerických analýz modelů s úhlem opásání $2\theta=60^\circ$ s ostatními variantami vyčnívá odlišnost hodnot dosažených pro nejužší variantu tohoto úhlu. Výstupy jednotlivých variant parametru b/R , vystavené různým hloubkám počáteční imperfekce $\Delta w/t$, se nezdálo účelné rozebírat každou řadu parametru b/R zvlášť. Místo toho byl zvolen obecnější přístup k popisu chování sledovaných modelů jako celku.

Křivky reprezentující hodnoty redukčního faktoru α pro jednotlivé varianty parametru b/R ukazuje graf na Obrázek 5. Porovnáním grafů všech tří variant úhlu opásání je na první pohled zřejmé, že varianta s úhlem opásání $2\theta=60^\circ$ vykazuje vyšší hodnoty redukčního

faktoru α , než zbylé varianty. Což je ve shodě s dříve dosaženými výsledky [3]. Značné zpevnění konstrukce prakticky na celém rozsahu mají pravděpodobně za následek kombinace úzkého sedla a vliv počátečních imperfekcí. Objasnění těchto výsledkům bude věnována větší pozornost při dalším výzkumu.

Obecně je možné tuto situaci popsat následovně. Se zvyšující se hloubkou imperfekce (reprezentované parametrem $\Delta w/t$) mají uvedené křivky převážně rostoucí charakter. Poté při dosažení určité hloubky počáteční imperfekce (postupně v rozmezí $\Delta w/t < 1,0 \div 2,0 >$) dochází k poklesu únosnosti do oblasti hodnot okolo hladiny $\alpha=1$, resp. mírně pod tuto hranici. Ovšem je nutno zmínit, že nikdy nedochází k poklesu únosnosti skořepiny o více než 16% oproti únosnosti ideální skořepiny bez počáteční imperfekce (vztažná úroveň $\alpha=1$).

Obrázek 5 Závislost redukčního faktoru α na parametru $\Delta w/t$ pro $2\theta=60^\circ$ - vliv b/R .

4 ZÁVĚR

V tomto článku byl sledován vliv šířky sedla (parametr b/R) na stabilitní únosnost příčně zatěžená válcové skořepiny při různých úrovních hloubky počáteční imperfekce (parametr $\Delta w/t$). Po vyhodnocení a porovnání jednotlivých numerických analýz a tímto způsobem dosažených hodnot redukčního faktoru α (viz Obrázek 3, Obrázek 4 a Obrázek 5) lze formulovat níže uvedené závěry:

- U varianty modelů s úhlem opásání $2\theta=120^\circ$ byl sledovaný vliv šířky sedla prakticky zanedbatelný. Výsledné křivky si jsou velmi podobné a pohybují se i v přibližně stejných hodnotách (viz Obrázek 3). Rozdíly jsou v relacích pár procent, pokud vůbec.
- Pro model s úhlem opásání $2\theta=90^\circ$ je situace podobná. Výsledky vyjádřené prostřednictvím křivek redukčních faktorů α mají podobný průběh (viz Obrázek 4), ale již se hodnotově mírně liší. Nicméně výsledky všech šesti sledovaných parametrů b/R se nacházejí ve společném pásmu širokém přibližně 10%.
- U zbývajících modelů s úhlem opásání $2\theta=60^\circ$ je situace odlišná a maximální rozdíly mezi výsledky variant parametru b/R jsou přibližně 35-40% (viz Obrázek 5). Ovšem, vlivem značného zpevnění sledované skořepiny u velké části variant, se spodní hranice tohoto pásma stále nachází na nebo nad úrovni $\alpha=1$. Tudíž vliv šířky sedla, na únosnost jako takovou, nakonec není tak značný.

- Závěrem je třeba poznamenat, že ve všech případech posuzovaných v této kapitole byl zavedenou počáteční imperfekcí způsoben pokles únosnosti sledované skořepiny maximálně o 23% oproti ideální skořepině $\alpha=1$ (u $2\theta=120^\circ$), resp. o 21 % u $2\theta=90^\circ$, resp. o 16% u $2\theta=60^\circ$.

Z vyhodnocení plyne, že šířka sedla hraje určitou roli. Ovšem její vliv není tak velký, aby byl významnější než vliv úhlu opásání (2θ), vliv tenkostěnnosti konstrukce (R/t) či vliv hloubky počáteční imperfekce ($\Delta w/t$).

Poděkování

Tato práce vznikla v rámci Studentské grantové soutěže University Pardubice, projekt č. SGS_2017_009.

Použitá literatura

1. FEM Computer program COSMOS/M, version 2.95, 2010.
2. VOLMIR, A.C. *Ustojčivost' uprugich system*. Gosudarstvennoe izdastel'stvo fiziko-matematicheskoy literatury, 1963. Moskva.
3. VOLTR, O., PAŠČENKO, P.: *Initial imperfections of horizontal cylindrical shells on saddle supports*. Colloquium Hungary 2013, Visegrád 22. - 24. 5. 2013, Proceedings of 30th International Colloquium on "Advanced Manufacturing and Repair Technologies in Vehicle Industry", 2013, s. 77-82. ISBN 978-963-313-079-7.
4. WUNDERLICH, W., ALBERTIN, U. *Analysis and load carrying behavior of imperfection sensitive shells*. International journal for numerical methods in engineering 47, 2000. s. 255-273.
5. WUNDERLICH, W., DEML, M. *Direct evaluation of the worst imperfection shape in shell buckling*. Computer methods in applied mechanics and engineering 149, 1997. s. 201-222.

Kontaktní údaje

Ing. Ondřej Voltr
Univerzita Pardubice
Studentská 95, 532 10 Pardubice
Tel: 466 036 463
email: ondrej.voltr@upce.cz

DUAL – AXIS SOLAR TRACKING OVER FIXED SOLAR SYSTEMS

Nadežda Pondašová, Jozef Machej, Patrik Pondaša

Abstract

Photovoltaic is growing at a rapid pace in the last decade, and it achieved a considerable attention as one of the low carbon most promising renewable energy alternatives. The photovoltaic's performance depends mainly on the incident irradiation, ambient temperature and thermal characteristic of the photovoltaic technology. This paper deals with comparison of power outputs of dual axis tracking system and fixed system.

Keywords: *photovoltaic, dual axis tracking, fixed system*

1 INTRODUCTION

Solar energy is clean and is abundantly available. Solar technologies use the sun to provide heat, light and electricity for domestic and industrial applications. Photovoltaic can be recognized as one of the most promising renewable energy sources.

Solar cells convert sunlight directly into electricity. They are made of semiconducting materials. When sunlight is absorbed by these materials, the solar energy knocks electrons loose from their atoms, allowing the electrons to flow through the material to produce electricity. This process of converting light (photons) to electricity (voltage) is called the photovoltaic effect.

Photovoltaic (PV) power output depends on many factors, such as sun position, weather conditions, module temperature, thermal characteristics, module material composition and mounting structure.

In Slovakia, the intensity of solar radiation impinging on a horizontal surface ranges from 1000 to 1205 kWh/m².

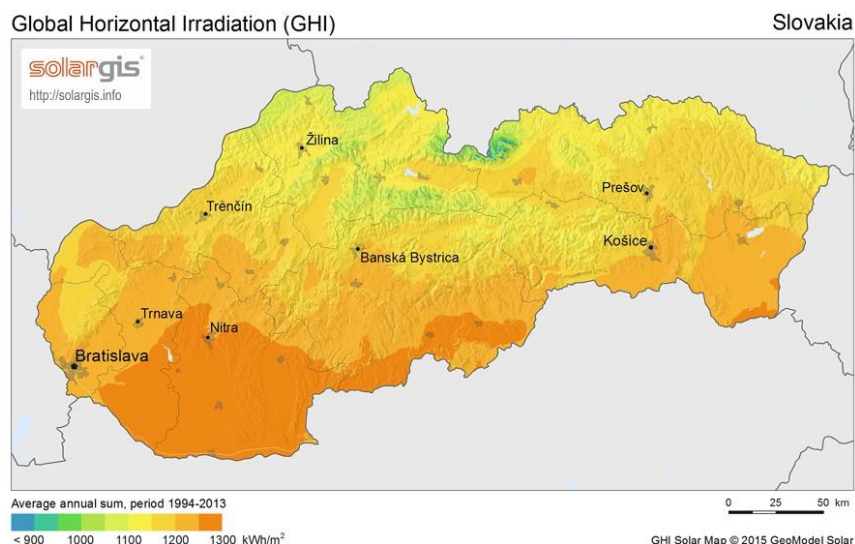

Fig. 1 Global horizontal irradiation in Slovakia

2 PHOTOVOLTAIC CHARACTERISTICS

Three parameters that are very important in classifying the PV characteristics of a solar cell are the short circuit current (I_{SC}), the open circuit voltage (V_{OC}), and the maximum power point (I_{mp} , V_{mp}). The short circuit current is the maximum current that can be delivered by the PV cell. The open circuit voltage is the maximum voltage that can be delivered by the PV cell. The maximum power point of the current voltage curve (IV curve) is the operating point at which the PV cell is delivering its maximum power. The values for I_{mp} and V_{mp} are typically less than I_{SC} and V_{OC} .

Figure 2 shows a typical I – V curve and power –voltage or P-V curve derived from the PV cell model. P_{max} is the maximum power point. I_{mp} is the current and V_{mp} is the voltage at the maximum power point.

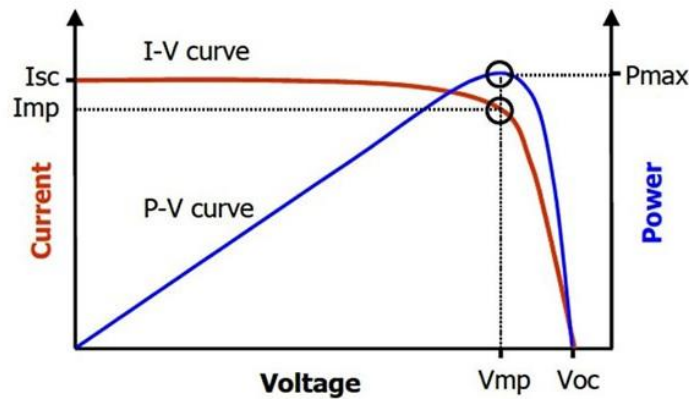

Fig. 2 I-V curve and P-V curve for a PV cell

Photovoltaic panels have a nonlinear voltage – current characteristics based on the model in Fig. 3 The I–V curve ranges from the short circuit current (I_{SC}) at zero volts to zero current at the open circuit voltage (V_{OC}). At the knee of a normal I–V curve is the maximum power point, where the panel produces its maximum electrical power. The associated inverter must constantly adjust the load, seeking the specific point on the I–V curve that produces maximum DC power.

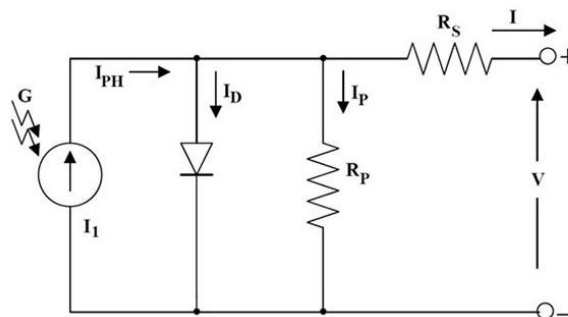

Fig. 3 Model of the PV cell

3 SOLAR TRACKING

A solar tracker is a device that move or adjust the positional angle of solar photovoltaic panel towards the sun. The sun's position varies both with season and time of day as the sun moves across the sky. Solar panels absorb energy better when orientated perpendicular to the sun.

Therefore the solar tracker mechanism will essentially increase the effectiveness of solar panels over a fixed solar panel.

Tracker can be categorized by the complexity of operation. There are two major groups: single axis and dual axis trackers.

Several factors must be considered when determining the use of trackers. Some of these include: the amount of direct solar irradiation available, the solar technology being used and the cost to install and maintain the trackers among others.

3.1 Dual axis tracking system

The dual axis solar tracker have both a horizontal and a vertical axis. They can track the sun's apparent motion virtually at any angle. A dual axis tracker maximizes the total power output of solar panel by keeping the panel in direct sunlight for the maximum number of hours per day.

Designed dual axis tracker consist of an actuator, an electronic switching clock, a timer clock, a circuit breaker, two contactors, an inverter – transforming DC voltage 12V into AC voltage 230V, an accumulator 12V 45Ah. The actuator is used to tilt the tracker in sun's east – west direction and in the sun's north – south direction. During the time that sun is up, the system follows the sun's position in the sky. We used a monocrystalline solar panel, model NETC – M10 with maximum power at STC 10W. The dimensions of panel are: 360 x 290 x 25 mm.

Fig. 4 Designed dual axis tracking system

Based on complexity of design and accuracy of tracking, there might be more additional components than those mentioned above.

4 RESULTS AND EXPERIMENTAL EVALUATION

Results were taken in Hriňová (Slovakia) on January 29th, 2017 and on April 5th, 2017. The power outputs for the dual – axis tracking system and the fixed solar system are tabulated for the same days. The results were taken in 15 minute intervals from 6:30 AM to 6:30 PM. The recorded results included electrical current values, voltage and power that was generated from the solar panel, visible light amounts (i.e. illumination) and temperature.

During the measurement of the photovoltaic system power on 29 January 2017, the weather was cold with a maximum temperature of 11,8 °C. In the period from 6:30 to 7:30 was

snowing and from 8:30 it was sunny. The maximum intensity of solar radiation, the intensity of lighting was 55,790 lux during the day. The sun rose at 8:14 am and set at 16:14 in the given area that day.

Figures 5, 6 and 7 show a comparison of the performance of a dual axis tracking system and a fixed solar system at different loads. By measuring at 0 W (Fig. 5), the power of the dual - axis tracking system reached a maximum value of 1.52380 W. The fixed system power was 1,491375 W.

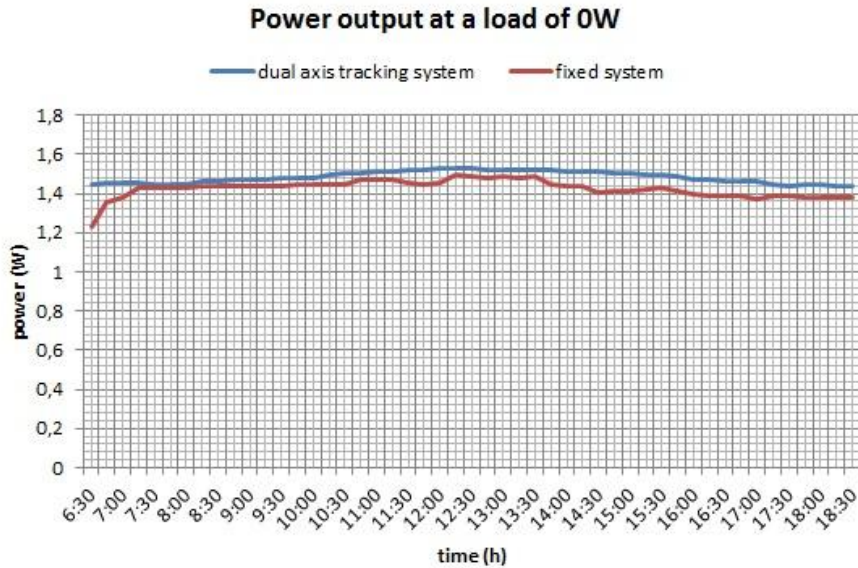

Fig. 5 Power at 0 W load

By measuring at 3,6 W (Fig. 6), the power of the dual - axis tracking system reached a maximum value of 1.498007 W. The fixed system power was 1,466457 W.

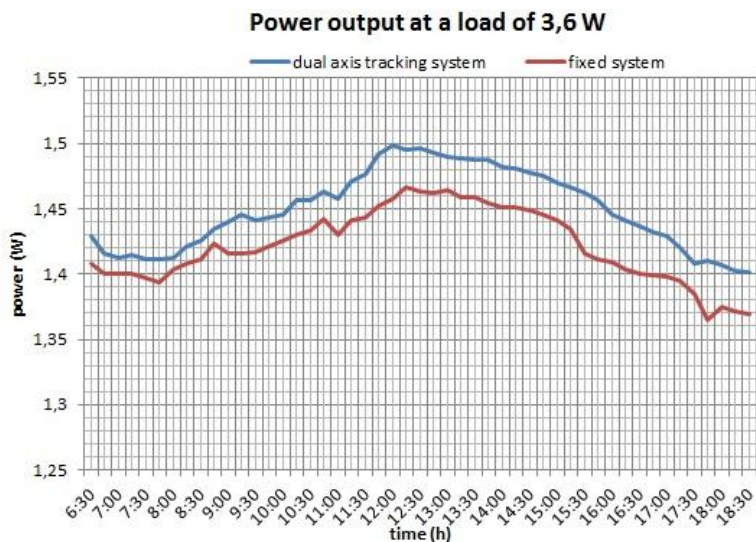

Fig. 6 Power at 3,6 W load.

The dual axis tracking system reached the highest power output of 1.483355 W at the load of 43.6 W. The fixed system reached the highest value of 1.4556 W at the same load, at the same time.

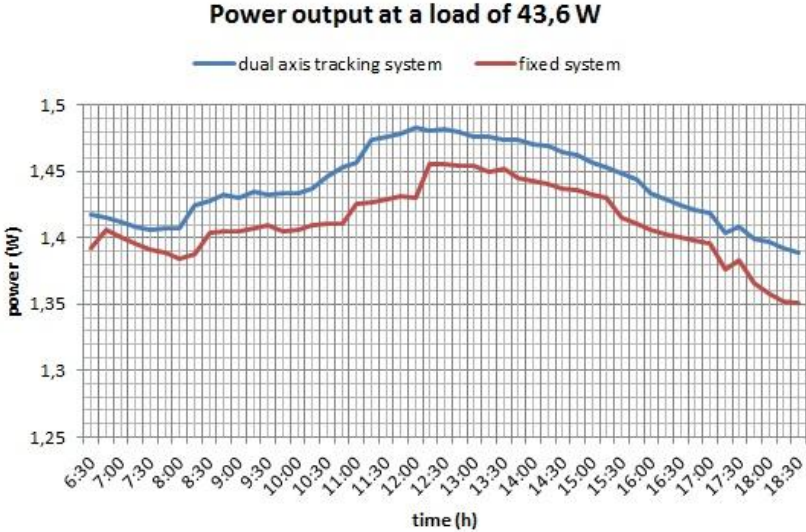

Fig. 7 Power at 43,6 W load

The rotating panel itself reached the maximum power values of 4.9275 W at a resistive load of 100 Ω. The fixed panel itself reached the maximum power values of 4.774 W. The curves of said powers are shown in Fig. 8.

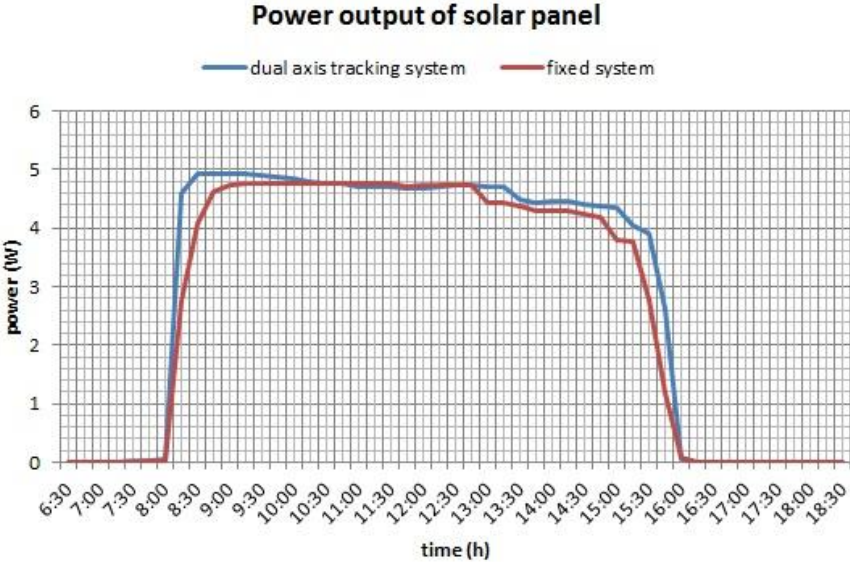

Fig. 8 Power output of solar panel

The power curve of the rotating panel along with the solar radiation intensity curve and with temperature curve from the measurement on that day are evident from Fig. 9 and Fig. 10.

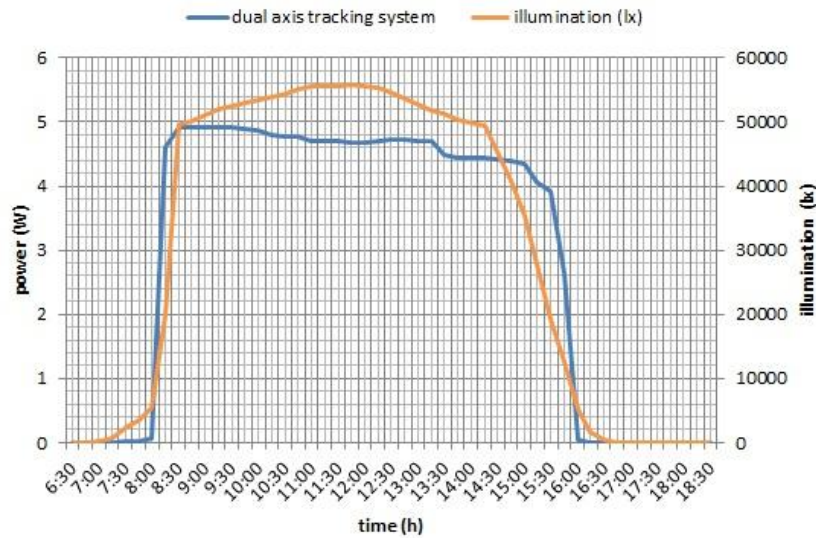

Fig. 9 Graphical representation of the solar radiation intensity and power output dependence on time

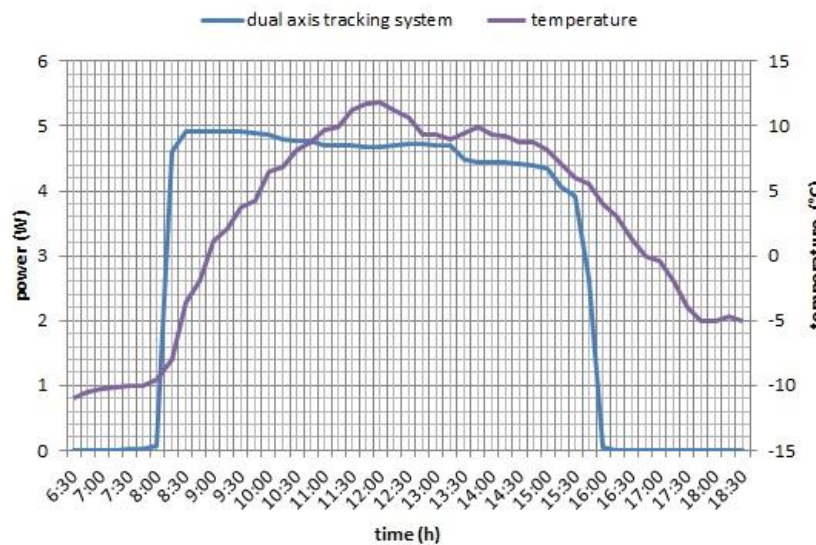

Fig. 10 Graphical representation of the temperature and power output dependence on time

During the measurement of the photovoltaic system power on 5 April 2017, the weather was mostly cloudy with a maximum temperature of 20.2 °C. In the period from 9:15 to 10:00 and from 12:00 to 14:00 it was partly cloudy. The cloudy weather increased after 15:45, culminating in rain at the end of the day. The maximum intensity of solar radiation, the intensity of lighting was 95,500 lux during the day. The sun rose at 6:11 am and set at 19:18 in the given area that day.

Figures 11, 12 and 13 show a comparison of the performance of dual axis tracking system and a fixed solar system at different loads. By measuring at 0 W (Fig. 11), the power of the dual axis tracking system reached a maximum value of 1.675 W. The fixed system power was 1,614 W.

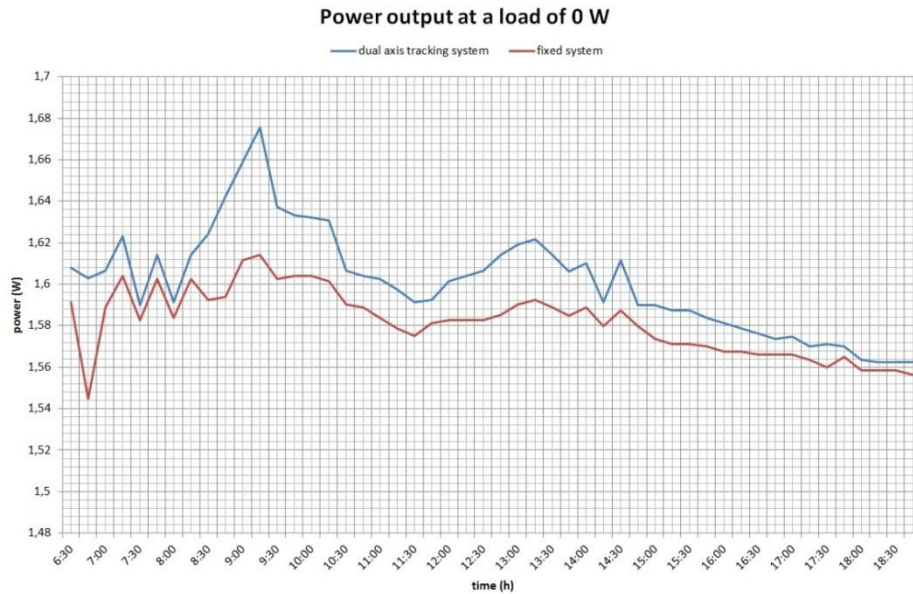

Fig. 11 Power at 0 W load

By measuring, it was found (Fig. 12) that when the system load was 3.6 W, the dual axis tracking system reached a maximum power value of 1.6114 W and the fixed system of 1.5875 W. The power of photovoltaic systems changed depending on the weather. It reached the maximum values at the time of the partly cloudy sky.

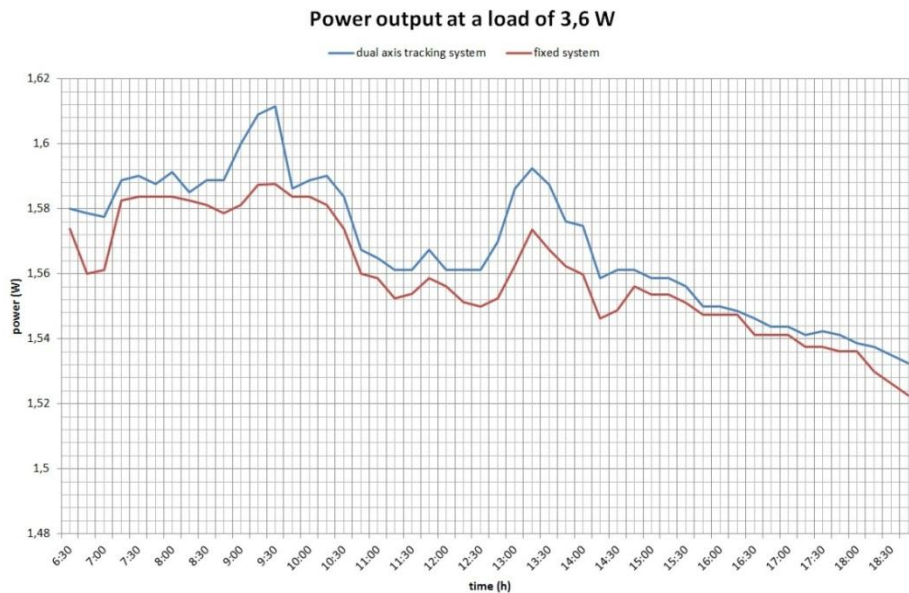

Fig. 12 Power at 3,6 W load

The dual axis tracking system reached the highest power output of 1.6026 W at the load of 43.6 W. The fixed system reached the highest value of 1.5799 W at the same load, at the same time.

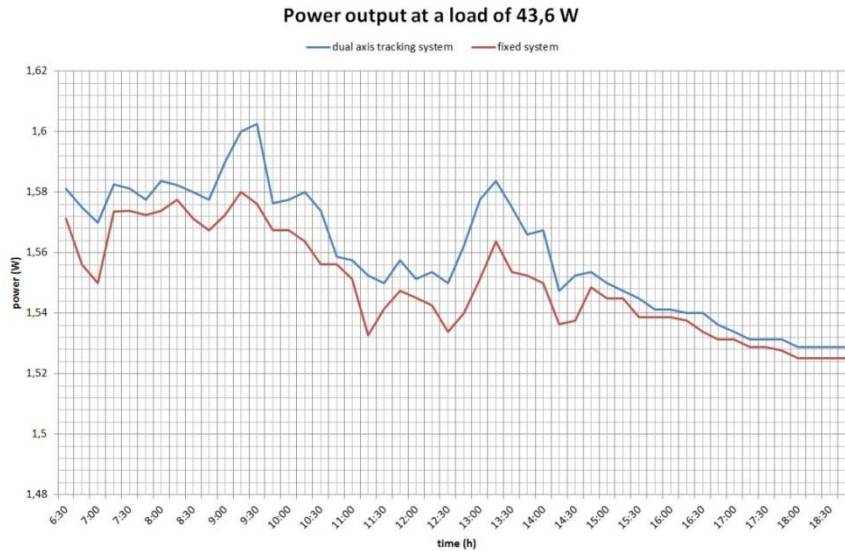

Fig. 13 Power at 43,6 W load

The rotating panel itself reached the maximum power values of 4.431 W at 9:15 and 4.818 W at 13:00, at a resistive load of 100 Ω. The fixed panel itself reached the maximum power values of 3.8649 W at 9:15 and 3.3819 W at 13:00 at the resistance of 100 Ω in the circuit. The curves of said powers are shown in Fig. 14.

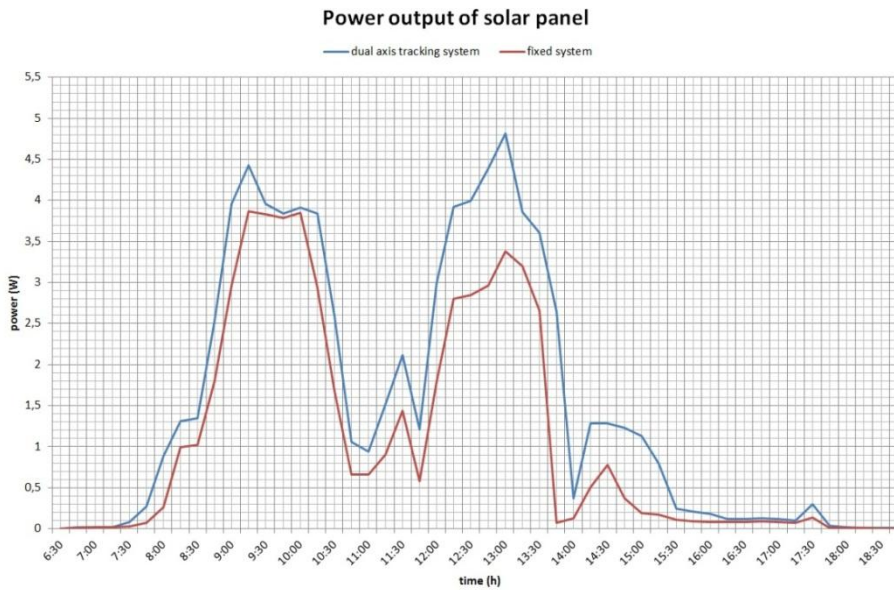

Fig. 14 Power output of solar panel

The power curve of the rotating panel along with the solar radiation intensity curve from the measurement on that day is evident from Fig. 15. The power of the rotating panel increases with the increasing solar radiation intensity.

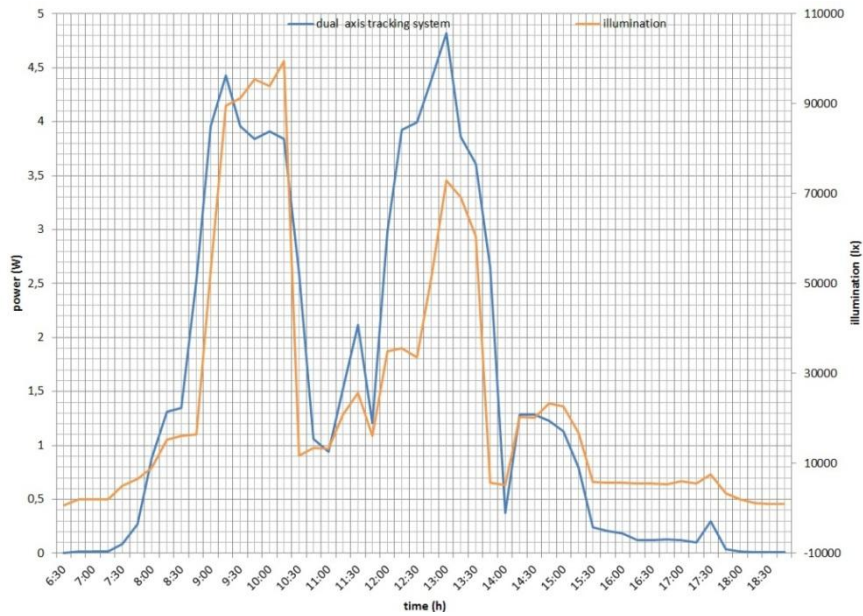

Fig. 15 Graphical representation of the solar radiation intensity and power output dependence on time

The greatest influence on the power output of the photovoltaic cell has the intensity of irradiation (i.e. illumination). This fact is given by the physical nature of the transformation of incident light to electricity. The greater the irradiance intensity, the greater the current generated. The opposite effect on the properties of the photovoltaic cells has a temperature. The current increases with increasing temperature, the voltage and thus the power drops.

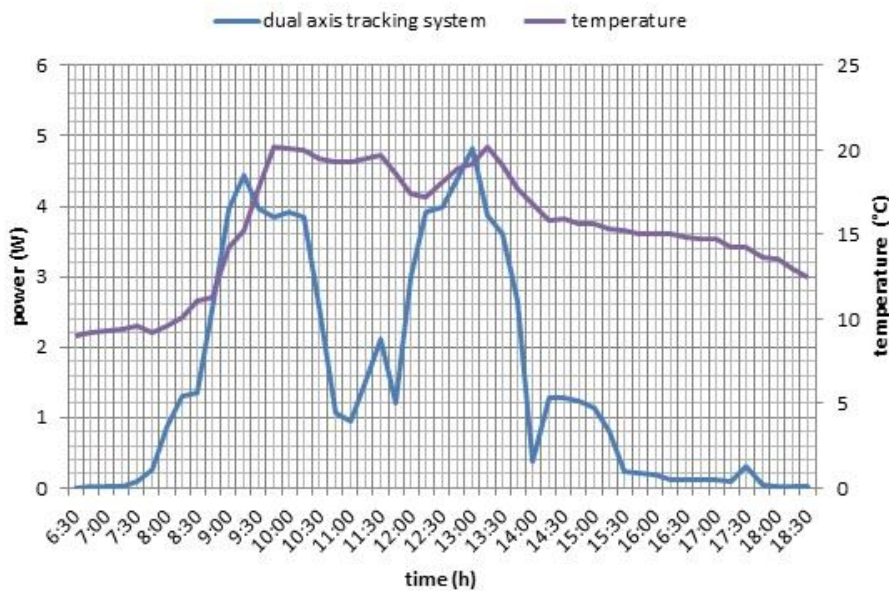

Fig. 16 Graphical representation of the temperature and power output dependence on time

In the dual – axis tracking system the sun rays are captured to the maximum by tracking the movement of the sun in four different directions. The average power values prove that the dual – axis panel produces more power than the fixed solar system.

Scatter analysis shows weighted averages for measured power and voltage values according to different aspects. Vertical lines show a 95 percent confidence interval.

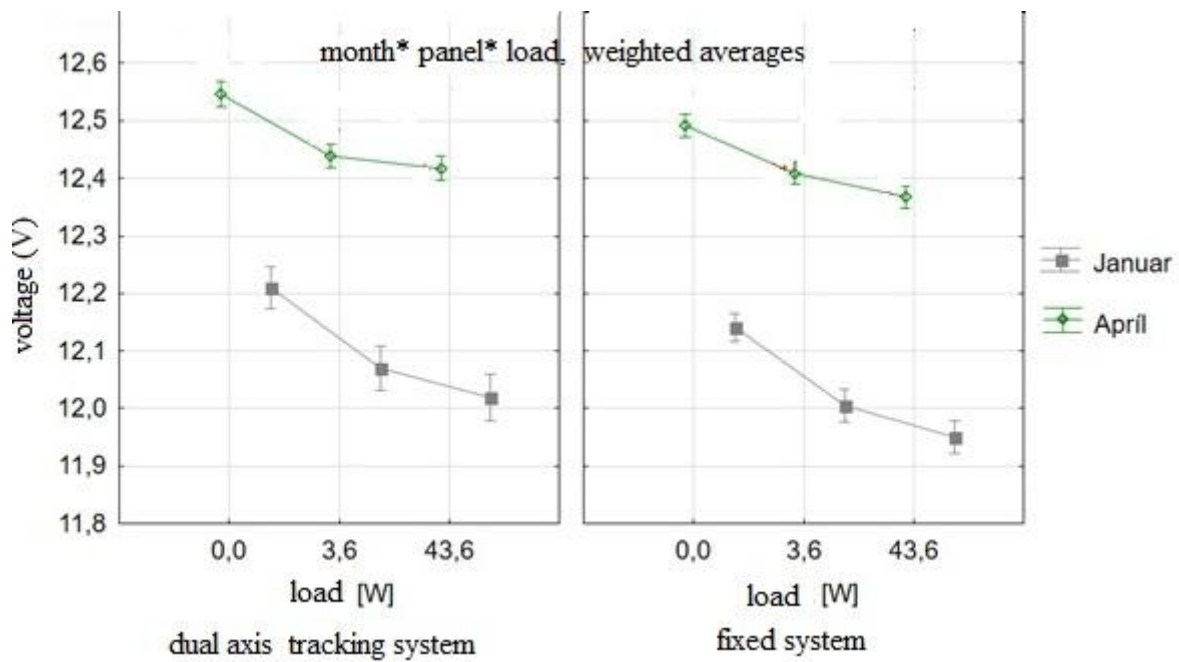

Fig. 17 Statistical evaluation of the measured data

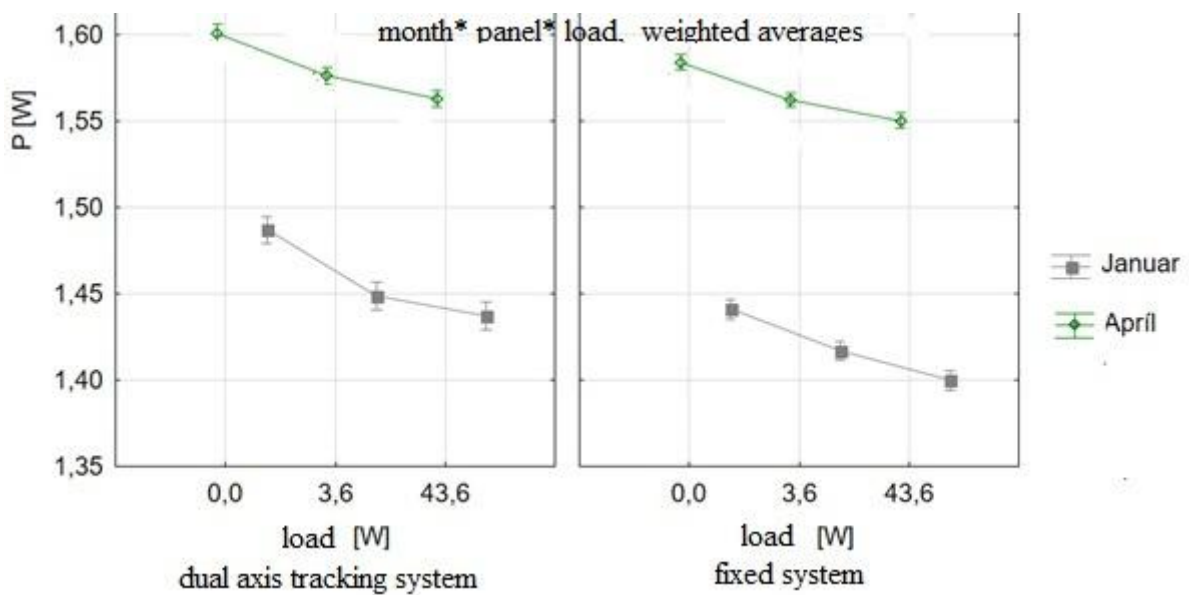

Fig. 18 Statistical evaluation of the measured data

5 CONCLUSIONS

This article presents a dual axis tracking system with a monocrystalline panel, designed and constructed by us. The measurements were carried out on a dual axis tracking system and a fixed solar system.

By measuring at different loads (3W, 3.6W, 43.6W) and by measuring the panel itself at a resistance of 100 Ω in the circuit, it was found that higher power under the same conditions

was achieved by the dual axis tracking system. Statistical evaluation of the measured data shows that the dual axis tracking system, compared to the fixed system, achieves higher performance. The power of photovoltaic systems was influenced by cloudiness, the season and solar radiation. In spite of all these factors, the dual axis tracking system is more advantageous.

Solar trackers generate more electricity than fixed systems due to increased direct exposure to solar rays. This increase can be as much as 10 to 25% depending on the geographic location of the tracking system. Trackers are slightly more expensive than fixed systems, due to the more complex technology and moving parts necessary for their operation. They are generally designed for climates with little to no snow making them a more viable solution in warmer climates. Fixed systems accommodate to harsher environmental conditions more easily than tracking systems. Overall, solar trackers are highly efficient installations and are a great fit for both large and small project sites given the proper location and site conditions.

Sources

1. GOETZBERGER, A., HEBLING, C., SCHOCK, H. *Photovoltaic materials, history, status and outlook*. Materials Science and Engineering, Vol. 40, 2003.
2. HALIGH, A., ONAR, O.: *Energy harvesting: solar, wind, and ocean energy conversion systems*. CRC press, 2009.
3. LIBRA, M., POULEK, V. *Fotovoltaika*. Praha. Ilsa, 2010. 165 p. ISBN 978-80-904311-5-7.
4. PRIYA, S. *Energy Harvesting Technologies*. Springer US. 2009. 517 p. ISBN 978-0-387-76463-4. e-ISBN 978-0-387-76464-1.
5. SEAL, B., SHIRKE, O., SHEWALE, S., SIRSIKAR, A., HANKARE, P. *Comparison Between Different Solar Tracking System and Wireless Technology*. International Journal of Advanced Research in Computer Science and Software Engineering, vol. 4, issue 4. 2014. ISSN: 2277 128X.
6. SYIGH, A. *Comprehensive renewable energy*. Amsterdam: Elsevier. 2012. ISBN 978-0-08-087872-0.

Contact

Ing. Nadežda Pondašová
Technical University in Zvolen
Študentská 26, Zvolen, Slovakia
email: pondusovan@gmail.com

Jozef Machej
Ňagov, Medzilaborce,
Slovakia

Mgr. Bc. Patrik Pondaša
Matej Bel University
Komenského 20, Banská Bystrica,
Slovakia
email: p.pondusa@gmail.com

VISKOELASTICKÉ VLASTNOSTI PRYŽE PRO VIBROIZOLAČNÍ SOUČÁSTI

VISCOELASTIC PROPERTIES OF RUBBER FOR VIBROISOLATION PARTS

Vojtěch Klouček

Abstrakt

Časově závislé chování pryže pro výrobu vibroizolačních součástí je vyšetřováno pomocí tlakové zkoušky. V článku jsou prezentovány výsledky experimentů v různých relaxačních režimech. Je navržen viskoelastický matematický model plněné pryže. Experiment je navržen pro stanovení parametrů modelu pro rovnovážné a okamžité chování materiálu z naměřených dat. Získané výsledky jsou ověřeny numerickou simulací relaxačních zkoušek metodou konečných prvků.

Klíčová slova: *plněná pryž, viskoelasticita, relaxace napětí, konstitutivní vztahy, identifikace parametrů*

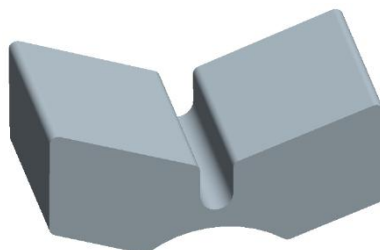
Abstract

The rate-dependent behavior of rubber for vibroisolation parts is investigated in the compression regime. The experimental results in different relaxation regimes are presented. A visco-elastic phenomenological model of filled rubber is proposed. A procedure is proposed to identify the parameters for the equilibrium and instantaneous behavior of rubber from the experimental data. The identified parameters are verified by numerical simulation of the relaxation tests by FEM computation.

Key words: *Filled rubber, Visco-elasticity, Stress relaxation, Constitutive relations, Parameter identification.*

1 ÚVOD

Tento příspěvek se zabývá experimentálním zkoumáním mechanických vlastností gumárenskými sazemi plněné pryže, z níž jsou vyráběny vibroizolační segmenty (silentbloky) (obr.1), určené k odpružení kol tramvají. Tyto segmenty jsou montovány mezi obruč a korpus kola. Při provozu jsou namáhány tlakem (radiální zatížení kola) a smykem (přenos kroutícího momentu).

Obr.1: Vibroizolační segment

2 EXPERIMENT

Za účelem prozkoumání viskoelastických vlastností pryže pro výrobu silentbloků byla provedena celá řada laboratorních experimentů. Typy měření lze rozdělit do čtyř skupin:

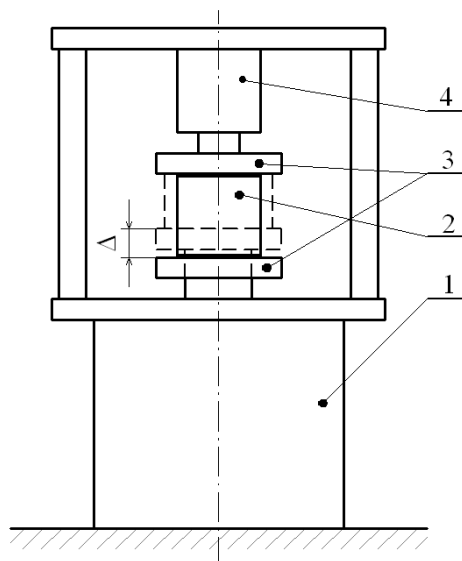
- **Předzatížení** pro odstranění Mullinsova jevu [10], [11], který by způsobil nepřesnosti v dalších měřeních.
- **Měření postupné relaxace** bylo provedeno za účelem stanovení hodnot rovnovážného napětí v závislosti na deformaci.
- **Relaxační testy** byly provedeny pro určení viskoelastických vlastností materiálu.
- **Cyklické zkoušky** při různých rychlostech zatěžování ukazují závislost mechanických vlastností pryže na rychlosti deformování.

Měření bylo provedeno na osmi zkušebních vzorcích tvaru kvádrů, které byly vyfrézovány z vibroizolačních segmentů popsaných v úvodu. Segmenty jsou vyráběny ve dvou velikostech, proto se rozměry vzorků liší. Jsou uvedeny v následující tab.1.

Rozměry vzorků $x \times y \times z$ [mm]			
číslo vzorku	rozměry	číslo vzorku	rozměry
1	44.2 × 27.0 × 22.1	5	44.3 × 26.9 × 22.0
2	43.0 × 30.0 × 26.6	6	42.9 × 29.9 × 26.5
3	44.3 × 26.4 × 22.2	7	42.9 × 30.0 × 26.5
4	44.2 × 26.4 × 22.0	8	42.9 × 30.0 × 26.6

Tab.1: Rozměry zkušebních vzorků

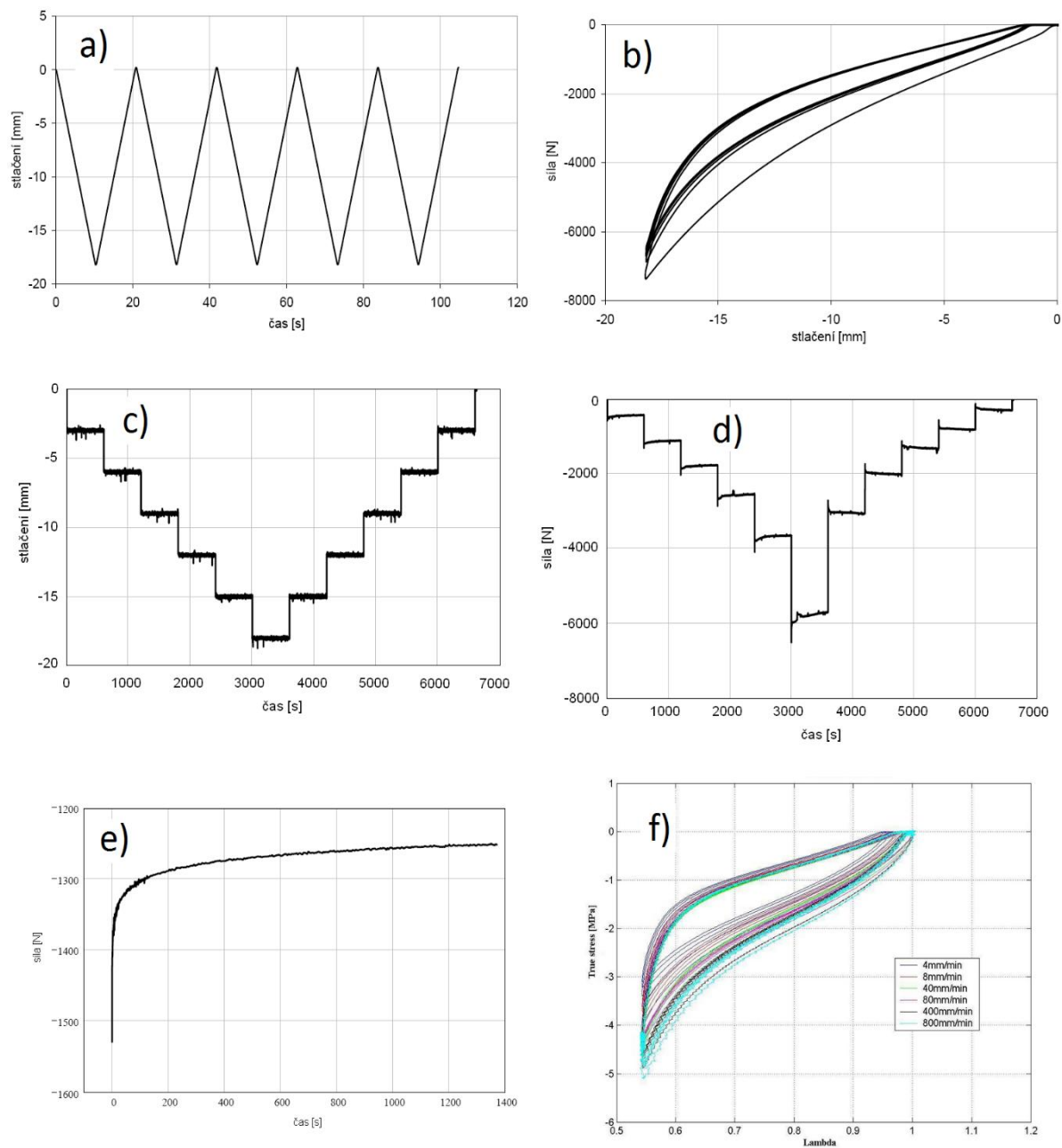
Dále zpracované měření bylo prováděno na zařízení, jehož schéma je na obr.2, a na sériově vyráběném zkušebním zařízení TIRATEST.

Obr.2: Schéma měřicího zařízení

Na obr.2 značí pozice 1 hydraulický válec se snímačem a regulátorem polohy, 2 zkušební vzorek materiálu, 3 čela, mezi kterými byl vzorek stlačován a 4 snímač zatěžující síly. Vzorky byly testovány zkouškou v tlaku s řízenou deformací. Do textových souborů byly zaznamenávány hodnoty stlačení, zatěžující síly a času s vzorkovací frekvencí 50 Hz. Při experimentech byla potřeba minimalizovat součinitel smykového tření mezi vzorkem a čelou, aby bylo zabráněno "soudečkování" vzorků. Za tímto účelem byla čela, vyrobená z broušené oceli, mazána silikonovým olejem.

3 NAMĚŘENÉ HODNOTY

Obr.3: a) závislost stlačení–čas při předzatížení vzorků, b) závislost síla–stlačení při předzatížení, vzorek 1, c) závislost stlačení–čas, vzorek 2, rychlost posuvu 900 mm/min, měření postupné relaxace, d) závislost síla–čas, vzorek 2, měření postupné relaxace, e) relaxační test, vzorek 1, f) hystereze při cyklických zkouškách

4 MATERIÁLOVÝ MODEL A ZPRACOVÁNÍ NAMĚŘENÝCH HODNOT

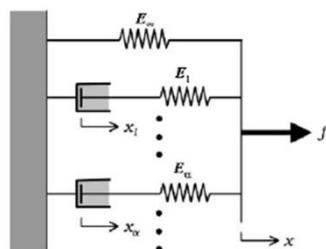
Pro popis použité pryže byl zvolen model Mooney - Rivlinův, který navrhli Melvin Mooney a Ronald S. Rivlin v roce 1952 [9], [13]. Volná energie je rozdělena na rovnovážnou část, která je zodpovědná za elastické chování materiálu a na konfigurační volnou energii, která má na svědomí viskózní odezvu. Předpokládá se stlačitelný materiál a tedy rovnovážná část Helmholtzovy volné energie je dále rozdělena dle [5] na volumetrickou a distorzní část (1)

$$\Psi(\mathbf{C}, \Gamma_1, \dots, \Gamma_m) = \Psi_{VOL}^\infty(J) + \Psi_{ISO}^\infty(\bar{\mathbf{C}}) + \sum_{\alpha=1}^m \Upsilon_\alpha(\bar{\mathbf{C}}, \Gamma_\alpha), \quad \bar{\mathbf{C}} = J^{-2/3} \mathbf{C}. \quad (1)$$

První dva členy ve vztahu (1) charakterizují rovnovážný stav při $t \rightarrow \infty$, třetí člen je disipativní potenciál, který závisí na modifikovaném pravém Cauchy–Greenově tenzoru deformace $\bar{\mathbf{C}}$ a na vnitřních deformačních proměnných Γ_α . J je determinant deformačního gradientu \mathbf{F} a $\mathbf{C} = \mathbf{F}^T \mathbf{F}$ je pravý Cauchy–Greenův tenzor deformace. Druhý Piola–Kirchhoffův tenzor napětí \mathbf{S} je součtem tří částí – rovnovážného volumetrického napětí \mathbf{S}_{VOL}^∞ , rovnovážného izochorického napětí \mathbf{S}_{ISO}^∞ a součtu viskózních složek napětí (overstress) \mathbf{Q}_α

$$\mathbf{S} = 2 \frac{\partial \Psi(\mathbf{C}, \Gamma_1, \dots, \Gamma_m)}{\partial \mathbf{C}} = \mathbf{S}_{VOL}^\infty + \mathbf{S}_{ISO}^\infty + \sum_{\alpha=1}^m \mathbf{Q}_\alpha. \quad (2)$$

Evoluční rovnice pro vnitřní proměnné \mathbf{Q}_α , které jsou typu druhého Piola–Kirchhoffova tenzoru napětí, vycházejí z Wiechertova reologického modelu (obr.4).

Obr.4: Wiechertův model

$$\begin{aligned} \dot{\mathbf{Q}}_\alpha + \frac{\mathbf{Q}_\alpha}{\tau_\alpha} &= \dot{\mathbf{S}}_{ISO\alpha}, \\ \dot{\mathbf{S}}_{ISO\alpha} &= \beta_\alpha^\infty \dot{\mathbf{S}}_{ISO}^\infty(\bar{\mathbf{C}}), \\ \dot{\mathbf{S}}_{ISO}^\infty(\bar{\mathbf{C}}) &= \frac{\partial \mathbf{S}_{ISO}^\infty}{\partial \bar{\mathbf{C}}} \dot{\bar{\mathbf{C}}} = \square_{ISO} \dot{\mathbf{E}}, \\ \square_{ISO} &= 2 \frac{\partial \mathbf{S}_{ISO}^\infty}{\partial \mathbf{C}} = 2 \frac{\partial \mathbf{S}_{ISO}^\infty}{\partial \bar{\mathbf{C}}} \frac{\partial \bar{\mathbf{C}}}{\partial \mathbf{C}} \end{aligned} \quad (3)$$

$\beta_\alpha^\infty \in (0, \infty)$ ve vztahu (3) je bezrozměrný součinitel deformační energie, τ_α je relaxační čas, \square_{ISO} je izochorická část elastického tenzoru v materiálovém popisu a $\dot{\mathbf{E}}$ je materiálový tenzor rychlosti deformace (4)

$$\dot{\mathbf{E}} = \frac{1}{2} \left(\frac{\square}{\mathbf{F}^T} \mathbf{F} + \mathbf{F}^T \dot{\mathbf{F}} \right). \quad (4)$$

Za předpokladu mírně stlačitelného materiálu je možno zvolit volumetrickou a izochorickou (Mooney–Rivlinův model) část Helmholtzovy funkce volné energie ve tvaru (5)

$$\Psi_{VOL}^\infty(J) = \frac{1}{d} (J - 1)^2, \quad \Psi_{ISO}^\infty(\bar{\mathbf{C}}) = c_1 (\bar{I}_1 - 3) + c_2 (\bar{I}_2 - 3), \quad (5)$$

kde \bar{I}_1, \bar{I}_2 jsou modifikované invarianty tenzoru deformace \mathbf{C} . Časově závislá odezva materiálu byla modelována prostřednictvím $\alpha=3$ relaxačních procesů s příslušnými relaxačními časy τ_α a součiniteli β_α^∞ . Parametry modelu $c_1, c_2, d, \tau_\alpha, \beta_\alpha^\infty$ byly určeny nelineární regresí z naměřených hodnot. Jejich hodnoty, zaokrouhlené na 4 cifry, uvádějí následující tab. 2 a tab. 3.

d [MPa ⁻¹]	c_1 [MPa]	c_2 [MPa]
0.01783	0.4171	1.023

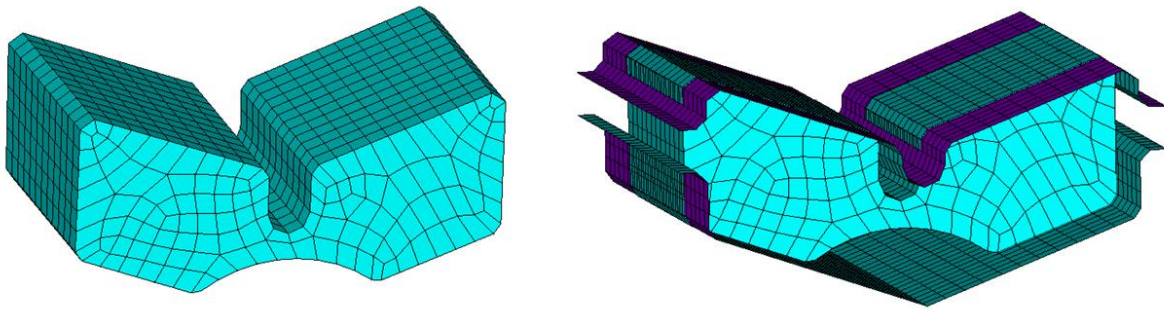
Tab.2: Hodnoty elastických konstant

β_1 [-]	β_2 [-]	β_3 [-]	τ_1 [s]	τ_2 [s]	τ_3 [s]
0.1308	0.08669	0.1433	3011	55.84	1.548

Tab. 3: Hodnoty viskoelastických parametrů

5 MODELOVÁNÍ SEGMENTU METODOU KONEČNÝCH PRVKŮ

Vibroizolační segment byl vymodelován pomocí CAD software a vysíťován objemovými osmiuzlovými prvky (obr.5). Pro popis materiálu byl zvolen Mooney–Rivlinův hyperelastický model s materiálovými konstantami (parametry) c_1, c_2, d . Segment je sevřen mezi absolutně tuhé kontaktní plochy a zatížen silami ve dvou krocích (loadstep) podle tab.4.

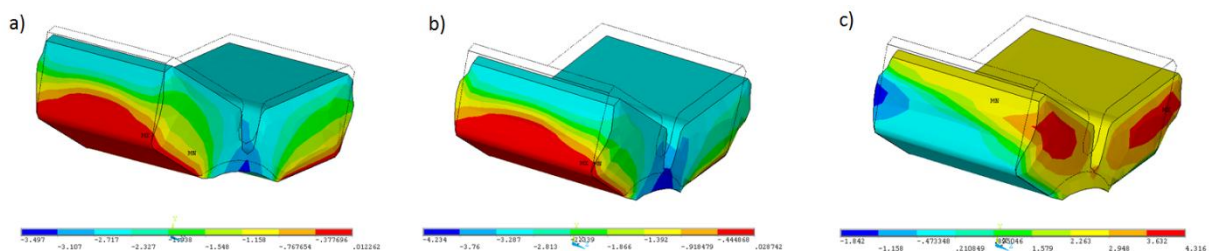

Obr.5: FEM model vibroizolačního segmentu a kontaktní plochy

	F_x [N]	F_y [N]	F_z [N]
loadstep 1	0	1900	0
loadstep 2	0	2400	300

Tab.4: Velikosti zatěžujících sil při FEA analýze

Výsledky analýzy jsou zobrazeny na obr.6.

Obr.6: a) posunutí ve směru působícího tlaku, loadstep 1, b) posunutí ve směru působícího tlaku, loadstep 2, c) posunutí ve směru smyku, loadstep 2

6 ZÁVĚR

Pro zkoumanou plněnou pryž byl použit fenomenologický materiálový model, vycházející z teorie viskoelastických těles. Parametry tohoto modelu byly stanoveny užitím metod nelineární regrese. Výsledky výzkumu je možno využít pro analýzy pryžových strojních součástí pomocí metody konečných prvků, která je velmi důležitá pro optimální navrhování strojů a zařízení.

Použitá literatura

1. Amin, A. F. M. S., Lion, A., Sekita, S., Okui, Y.: Nonlinear dependence of viscosity in modeling the rate-dependent response of natural and high damping rubbers in compression and shear: Experimental identification and numerical verification. *International journal of plasticity* 2005.
2. Brannon, R.: *Functional and Structural Tensor Analysis for Engineers*. University of New Mexico, 2003.
3. Brannon, R.: Large deformation kinematics. <http://me.unm.edu/~rmbrann/gobag.html>
4. Brdička, M., Samek, L., Sopko, B.: *Mechanika kontinua*. Academia, Praha 2000.
5. Holzapfel, G.: *Nonlinear Solid Mechanics*. John Wiley & sons Ltd, 2000.
6. Höschl, C.: *Pružnost a pevnost, 1. a 2. díl*. Skriptum VŠST Liberec, 1992.
7. Höschl, C.: *Pružnost a pevnost ve strojnictví*. SNTL/ALFA, 1971.
8. Klepš, Z., Nožička, J.: *Technické tabulky*. SNTL/ALFA, Praha 1977.
9. Mooney, M.: A theory of large deformation. *Journal of applied physics*, 11, 1940, 582 - 592.
10. Ogden, R. W., Saccomandi, G.: *Mechanics and Thermomechanics of Rubberlike solids*. CISM, Udine 2004.
11. Ogden, R. W., Roxburgh, D. G.: A pseudo - elastic model for the Mullins effect in filled rubber. University of Glasgow, The royal society, Glasgow 1998.
12. Rektorys, K. a kol.: *Přehled užití matematiky*. Prometheus, Praha 2000.
13. Rivlin, R.: Large elastic deformation of isotropic materials I - IV. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London A242*, 173 - 195.
14. Svoboda, J., Pešek, L., Fröhlich, V., Vaněk, F., Klášterka, P., Cibulka, J.: Vlastnosti termo - visko - elastického materiálu 42 - 209 pro výrobu vibrotlumících prvků - 1. část. Výzkumná zpráva Z - 1365/05, Ústav termomechaniky AV ČR 2005.
15. Treloar, L. R. G.: *The Physics of Rubber Elasticity*. Oxford university press, Oxford 1975.
16. Marvalová, B., Svoboda, J., Fröhlich, V., Klouček, V., Petříková, I., Skarolek, A.: *Viscoelastic Properties of Rubber BAE 8534*. Colloquium Dynamics of Machines, Praha 2006, ISBN 80 - 85918 - 97 - 8.
17. Marvalová, B., Klouček, V., Růžička, J.: Měření a identifikace viskoelastických parametrů plněných pryží. *Acta Mechanica Slovaca*, 10, 2006, no1, pp. 341 - 348, ISSN 1335 - 2393.
18. Marvalová, B., Klouček, V.: Modeling of rate - dependent behavior of filled rubbers. *Inženýrská mechanika, Svratka* 2006, ISBN 80 - 86 246 - 27 - 2.

Kontaktní údaje

Ing. Vojtěch Klouček, Ph.D.

Centrum rozvoje strojírenského výzkumu, VÚTS, a.s.

Svárovská 619, Liberec XI-Růžodol I

460 01 Liberec

Tel: +420 485 302 658

ISBN 978-80-87952-20-7

Vol. VII, 2017

ETTN 085-17-88-07-8

Příspěvky publikované v tomto sborníku vyjadřují názory a stanoviska nezávislých autorů. | Papers published in this conference proceedings express the viewpoints of their independent authors.

Tato publikace neprošla redakční ani jazykovou úpravou.

